MAGYAR
KÖNYV-SZEMLE.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK

KÖZLÖNYE.

A NM. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA.

ÚJ FOLYAM. III. KÖTET.

1895-IKI ÉVFOLYAM.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NEMZETI MUZEUM KÖNYVTÁRA
1895.

Budapest. 1895. Az Athenaeum r. társulatkönyvnyomdája.

Guard on ... Vol 3.

MAGYAR NEMZETI KÖNYVTÁR.

Dr. Jankovich Bélától.

Általános igazságként van elismerve, hogy a nyilvános könyvtárak képezik a közművelődés terjesztésének leghatalmasabb tényezőit, s nincsen kétség a felett, hogy e művelődési tényezők létesítése és támogatása a kulturállamok legfontosabb feladatatai közé tartozik.

Hazánkban, el kell ismernünk, az utóbbi két évtized alatt igen sok történt a könyvtári ügy fejlesztésére, s ha nyilvános könyvtáraink mindeddig nem juthattak el a fejlődés ama fokára, mely nemzeti életünk általános föllendülésével arányban állana, úgy azt másnemű, közvetlenebb szükségleteink kielégítésére irányuló törekvéseinkkel lehet megmagyaráznunk. Ez a magyarázat azonban csak a multra szól, s ép oly kevéssé szolgálhat az eddigi mulasztások mentségeül, mint a hogy nem volna elfogadható a jövőben ez irányban követendő kulturális politikánk kiindulási pontjául.

Áthatva attól a meggyőződéstől, hogy az állam magasabb közművelődési érdekeink veszélyeztetése nélkül nem halaszthatja tovább e téren kötelességének teljesitését, megkisérlem tárgyalás alá venni a módokat, melyek segítségével az eddigi mulasztásokat kipótolhatjuk. S ha annak daczára, hogy nem számithatom magamat a könyvtári szakemberek közé, e feladatra vállalkozom, míg egyrészt a külföldi könyvtárak látogatásai által szerzett tapasztalataimat kivánom tudományos köreink hasznára értékesiteni, más oldalról épen ez által remélem leginkább bebizonyíthatni azt, hogy a hiányok pótlásának szükségérzete immár könyvtáraink belső életének keretein kivül, a művelt s magát művelni vágyó közönség sorában is általánossá vált. Szóval, hogy e kérdés nem

mint sokan feltüntetni szeretnék, könyvtárnokaink kérdése, hanem oly ügy, melynek megoldásával egész szellemi életünk fejlődése áll összefüggésben.

A könyvtári ügy jelenlegi állapotáról könnyen nyerhetünk általános fogalmat, ha nyilvános könyvtáraink állományát a külföldi könyvtárak állományával futólag összehasonlítjuk.

Fővárosunk tudvalevőleg 3 nagy nyilvános jellegű könyvtárral dicsekszik: ezek: az egyetemi könyvtár 210000, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára körülbelül 300000, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára 50000 kötettel. Ezzel szemben a párisi nemzeti könyvtár legalább is 2·2 millió kötetet számlál: ugyanitt 7 oly könyvtár létezik, melynek állománya a 600000-et meghaladja. A londoni britt múzeum könyvtára 1½ millió kötetre becsülhető, de kapcsolatban vannak ezzel más régebbi könyvgyüjtemények, melyek a fenti összegbe nincsenek beszámítva. E városban még 30 kerületi nyilvános könyvtár található. A szt.-pétervári udvari könyvtárt 1½ millió kötetre becsülik. A müncheni udvari könyvtár 900000, a berlini királyi könyvtár 800000 kötetet tartalmaz. Németországban még 6 város bír 200000 kötetnél nagyobb könyvtárral. A bostoni nyilvános könyvtár és a washingtoni kongresszus könyvtára egyenként körülbelül 600000 kötetre becsülhetők. Mindkettő számára uj épület nyilik meg: ezek egyikében 3 millió kötet lesz elhelyezhető. Kopenhagában és Bécsben az udvari könyvtárban fél millió, a bécsi egyetem könyvtárában 416000 kötetet számlálnak.

Már ezen összehasonlításból láthatjuk, saját intézeteink mennyire elmaradnak a külföldiek mögött. Ha azonban fővárosunkban nemcsak a könyvek számát, de egyszersmind azok használhatóságát, hozzáférhetőségét vizsgáljuk, továbbá ha kérdjük, menynyiben tart lépést azok gyarapodása a hazai és világirodalom fejlődésével, úgy e tekintetben még kevésbbé kedvező képet nyerünk.

A *Magyar Tud. Akadémia* könyvtárát az országgyűlés évi 5000 forintnyi segélyezi. A könyvtár zöme eredetileg a gróf Teleki és Batthyány családok könyvtárából származott. Azóta részint ajándék, részint vétel útján 80000 kötetre szaporodott. 1893-ban gyarapodása 2682 darab; a külföldi és hazai folyóiratok rendes száma 172. A teljes név- és czédula-jegyzék összeállítása most van folyamatban. [illegible] szakokra osztott tárgy- katalogus hozzáfér-

hető, a mely elavult beosztásánál fogva fölötte megnehezíti a könyvek keresését. Egyes ritka munkák és kéziratok becsétől eltekintve, nem mondhatjuk, hogy e könyvtár akár a hazai, akár a külföldi irodalom valamelyik szakában csak félig-meddig is teljes volna. Ha a katalogus megbízható, úgy látszik, e könyvtár mindeddig még Newton munkáiról is csak részben vehetett tudomást. Igaz, hogy teljes gyűjteményt egy testület könyvtárában sem kereshetünk. Az akadémiai könyvtárak máshol főleg arra fordítják figyelmüket, hogy a tudományos társulatok kiadványait és a fontosabb tájékoztató folyóiratokat járassák, hogy azok a tagok részére mihamarább hozzáférhetők legyenek. A nyilvános könyvtárak sorába azok csak ritka esetekben számíthatók. Igy pl. a berlini tudományos akadémia könyveinek nagy részét még a mult században a királyi könyvtárnak engedte át; ma annak könyvtára csakis tagoknak áll rendelkezésére.

A *Magyar Nemzeti Múzeum* könyvtára kizárólag mint nemzeti magyar könyvtár lett alapítva. Állománya ma körülbelül 300,000 kötet és 50,000 miscellanea. Gyarapodik részint ajándékozás útján, részint 8200 frtnyi dotatiója által. A köteles példányok beküldését legelőször az 1804 február 28-ikán kelt helytartótanácsi rendelet tette kötelezővé: ugyanazt az 1848: XVIII. t.-cz. is meghagyja; mindazonáltal a rendelet, a törvény bővebbi intézkedéseinek hiányában, mai napig teljesen nem érvényesült, úgy annyira, hogy a hazánkban megjelenő irodalom talán felerészben érkezik be. A könyvtár a dologi kiadásokból rendesen 5000 frtot fordít új beszerzésekre, beleértve a kéziratok és a könyvtár egyik osztályát képező gazdag múzeumi levéltár szaporításának költségeit. A nyomtatványok gyarapodása 1892/93-ban 5600 drb, melyből 1124 drb került vétel útján a könyvtárba. Tekintettel azon körülményre, hogy e gyűjtemények nagyobb és legkiválóbb része már e század első felében a gróf Széchényi, Jankovich, Illésházy és Horvát István-féle gyűjteményekkel került a könyvtárba, tekintettel továbbá arra, hogy a hungarikumok mai száma távolról sem közelíti meg az ismertek számát, — nem állíthatjuk sem azt, hogy e könyvtár e század második felében alapításának első idejéhez méltóan haladt volna előre, sem azt, hogy az ma már elérte volna kitűzött czélját, mert a gyűjtemény ma sem nevezhető a nemzeti irodalom hű tükrének.

A köteles példányok ügyének rendezése, melyre nézve, mint tudjuk, a törvényjavaslat nemsokára az országgyűlés elé fog terjesztetni, ezen bajon csak részben fog segíthetni, ha az nem vonja maga után az intézet dotácziójának tetemes fölemelését. Minden gyarapodás csak akkor bír jelentőséggel a könyvtár fejlődésére, ha az egyúttal a közönség rendelkezésére áll. Ámde a könyvtár mai apparátusa a könyvtári anyag feldolgozásában a mai gyarapodással is alig képes lépést tartani és a gyarapodás nagyobbodása jelentékeny személyi kiadást fog igényelni, ha kellőleg gondoskodni akarunk arról, hogy a könyvtár anyaga könnyen hozzáférhető és minden olvasó által egyszerre áttekinthető legyen.

A könyvtár személyzete jelenleg (a segédszemélyzettől eltekintve) 11 tisztviselőből áll, de ezek egyrészét a kéziratok, levéltár, és a hírlapok rendszeres kezelése veszi igénybe s a nyomtatványok osztályára, a tulajdonképeni könyvtárra csak 4 tisztviselő jut. Ily módon tehát, mig a külföldi könyvtárakban minden 25,000 kötet, nálunk legalább is 75,000 kötet esik egy tisztviselőre. Ezek kötelesek a külföldi jegyzékekben a magyar vonatkozású könyveket kikeresni, a folyó teendőket ellátni, az olvasóknak felvilágosításokkal szolgálni stb., úgy annyira, hogy idejök alig elég a régi katalogus folytatására, nem hogy még annak szükségelt átdolgozására gondolhatnának, a mi legalább is 2 éven át 3 tisztviselő teljes figyelmét venné igénybe. Ha tehát már a meglevő anyag kellő feldolgozása is megkívánja a létszám szaporítását, úgy a köteles példányok ügye ezen szükséget még égetőbbé fogja tenni. De feltéve hogy mindezen hiányokat pótoljuk, feltéve, hogy a könyvtár kiegészítésével gyorsabban haladunk előre, mint eddig, feltéve, hogy a meglevő betűsoros és tárgyi czédulajegyzéket átdolgozva — akár az amerikai »card catalogue« alakjában — a nagy közönség szabad használatára bocsátjuk, mégis önkéntelenül felmerül azon kérdés, vajjon megfelel-e szükségleteinknek, hogy a nemzet könyvtára, mely az országban az egyedüli nagyobb közczélokat szolgáló, nyilvános könyvtár, továbbra is kizárólag a hazai irodalom és történet czéljaira szolgáltassa az anyagot? A század elején, a midőn arra kellett törekedni, hogy a nemzet régi műkincseinek, szellemi termékeinek láttára hosszú álmából öntudatra ébredjen, ennél hasznosabb és magasztosabb czélt az alapítók kétségtelenül alig tűzhettek ki, és e czélt a hazai

művelődési történet érdekében a jövőben is mindenkor első sorban szem előtt kell tartanunk. De az általánosabb tudományos igények ezen mellőzése ma már csak akkor lehet indokolt, ha egyidejűleg más helyt gondoskodtunk azok kielégítéséről. Mindaddig, míg ez meg nem történik, nehezen tudnók megmagyarázni azon tényt, hogy a míg a britt múzeum hungarikumok dolgában mindjárt múzemi könyvtárunk után sorakozik, addig saját nemzeti gyűjteményünk kétségtelenűl a legrosszabb angol gyűjteményt tartalmazza a világ összes nemzeti könyvtárai között, holott az angolnak valószinűleg kevesebb szüksége van a mi irodalmunkra, mint nekünk az angolokéra.

Az egyetemi könyvtár állománya 1893 végével 210,000 kötetből és 33,800 apró nyomtatványból állott. Gyarapodása ez évben 2200 kötetre és 935 db apró nyomtatványra rúg. Könyvvásárlásra fordított 12,000 frtot: összes dologi és személyi kiadása átlag 30,000 frtra becsülhető. A könyvtár teljes betűsoros és tárgyi czédula-czímjegyzékeket vezet, melyek idegenek által is felhasználhatók. Általános használatra a kézi könyvtárról régebb keletű nyomtatott czimjegyzék létezik. 1877 óta az évi gyarapodások jegyzéke külön nyomtatott füzetben lesz közzétéve, a mi azonban a törzskönyvtár kinyomtatása nélkül csakis hiányosan érheti el valódi czélját, azt t. i., hogy a könyvtár állományáról bárki a könyvtár helyiségein kívül is tájékozást szerezhessen.

Gyarapodásában első sorban az egyetem szükségleteit kell tekintetbe venni. A hit- és orvos-tudományi kar évente beterjeszti a szükségelt könyvek jegyzékét. A jog- és állam tudományi kar egyes tanárai hasonlólag beadnak ily jegyzéket. A bölcsészeti karból csak szórványosan jönnek a megrendelések. Ez utóbbi jelenség azzal magyarázható, hogy a természet-tudományok csoportja e karból ma teljesen kiesik és azok intézetei saját könyvtárral bírnak, melyek az egyetemi könyvtártól függetlenűl, az ezen intézetekre szánt alapból lesznek szaporítva.

A könyvtárban tehát a theológia, jog- és állam-tudomány, történet és nyelvészet vannak legjobban képviselve, mert ezen szakok mindegyikére több mint 10,000 mű esik; az orvosi, mathematikai és természettudományok. bölcsészet és földrajz ennél kisebb tért foglalnak el. Ha az egyes szakokban csak a fontosabb kézikönyveket keressük, azt fogjuk találni, hogy a hazai irodalmon kivűl

német nyelven megjelent munkák vannak meg nagyobb számban, a franczia irodalom kevésbé jól, az angol hiányosan van képviselve. Ezt természetesnek fogjuk találni, ha meggondoljuk azt, hogy tanulóink nagy része mindeddig főleg német nyomon haladt előre.

Mindezt összevéve, nem lehet kétséges, hogy az egyetemi könyvtár, mint ilyen, jelenlegi dotácziójával teljesen megfelel az egyetem czéljainak. Bécsben ugyan az egyetemi könyvtár dotácziója és állománya még egyszer olyan nagy, mint a mienké, s Németországban 20 olyan egyetemi könyvtár létezik, mely évente 24,000 frt avagy ennél nagyobb összeg felett rendelkezik — ezek közt a strassburgi könyvtár évi kiadása 72,000 frt — mindazonáltal, tekintve hazánk szerényebb viszonyait és kisebb népességét, el kell ismernünk, hogy ezen intézet kiadása beleillik jelenlegi költségvetésünk keretébe.

De a könyvtár a kitűzött czélnál magasabbra is törekedett. Maga is érezvén a növekedő szellemi kereslettel egy nagyobb szabású nyilvános könyvtár hiányát, ezt lehetőleg pótolni igyekezett és így külsőleg egyetemi könyvtárból majdnem nyilvánossá változott át. Hogy ezen czélnak a rendelkezésére álló összegből meg nem felelt és meg nem felelhetett, azt könnyen megértjük, ha csak egy pillantást vetünk a külföld nyilvános könyvtáraira és azok fejlődésére.

Egyetemi könyvtárunk, mint láttuk, 1893-ban 2200 kötettel és 935 apró nyomtatványnyal szaporodott. Ezzel szemben a bécsi egyetemi könyvtár gyarapodása 18,700 drb, a berlini udvari könyvtáré 1892-ben 28,500 kötet, a párisi nemzeti könyvtáré 1890-ben 29,600 munka, a britt múzeum könyvtáráé 1892-ben 41,100 munka. Miután tudjuk, hogy ez utóbbi könyvtár évente beszerzi a világirodalom minden fontosabb művét, ezen utolsó adatból világosan látjuk, hogy egyetlen nemzetközi jellegű könyvtárunk az évente megjelenő világirodalom kiváló részének még 18-ad részét sem szerezheti meg magának. Vegyük hozzá, hogy a párisi és londoni intézetek ma 8-szor, 10-szer nagyobb könyvállománynyal bírnak mint mi s így kevésbbé vannak arra utalva, hogy a régebbi irodalom kiváló részét pótlólag beszerezzék; tehát a valódi arány a jelzettnél még sokkal magasabb.

Mentségül két körülményt hozhatunk fel: az egyik olvasó

közönségünk csekély száma, a másik pénzügyi viszonyaink szerény volta.

Az elsőt illetőleg teljesen igaz, hogy 1893-ban az egyetemi könyvtár olvasóinak száma csak 39,000 volt, kik a kikölcsönzőkkel együtt összesen 46,000 művet használtak, a míg 1892-ben a berlini könyvtárban 281,000 kötetet, Párisban 1890-ben 166,000 olvasó 492,000 kötetet, Londonban 1892-ben 198,000 olvasó 1,366,000 kötetet használt. De a külföldi olvasók száma így is legfeljebb csak ötször oly nagy, mint a mienk, a míg egyidejűleg a rendelkezésre álló könyvek száma tízszerese a mi készletünknek. A míg tehát Párisban minden olvasóra a könyvtárból átlag 13 könyv esik, addig nálunk csak $5^1/_2$ könyv áll egy olvasó rendelkezésére. Olvasóink száma valószinűleg nemcsak azért kisebb, mert olvasó közönségünk nincs, de azért is, mert könyvkészletünk nem kielégítő. Olvasóink mai száma még akkor is arányban állana a külföld olvasó-közönségével, ha könyvtárunk a mostaninál kétszer gazdagabb anyag felett rendelkeznék. Pedig valószinű, hogy állományunk szaporítása az olvasók számát is növelné, feltéve, hogy a katalogusok vezetése is lépést tartana e fejlődéssel. Így a britt múzeum könyvtárát 1857 előtt, midőn az jelenleg mintaszerű berendezésével megnyilt, átlag csak 66,000 olvasó látogatta, noha e könyvtár már akkor is messze túlszárnyalta jelenlegi készletünket. Ezen számok daczára nem ijedtek vissza a milliókba menő kiadásoktól és az átalakitást követő években az olvasók száma rögtön 150,000-re emelkedett. Ugyanott az utóbbi években a használt könyvek száma aránytalanúl gyorsabban növekedett, mint az olvasók száma. Ez is jele annak, bogy az újabb keletű példás rendszerrel szerkesztett katalogus, melynek elkészítése és fentartása évi 48,000 frtba kerűl, meghozza az olvasók számára a maga kamatját. Világosan látjuk ebből, hogy az olvasók száma nemcsak a műveltségi foktól, de egyszersmind a könyvtár terjedelmétől és berendezésétől is függ.

Vegyük most tekintetbe a kérdés pénzügyi oldalát.

A berlini udvari könyvtár rendes költségvetése — beleértve az összes dologi és személyi kiadásokat — évi 248,000 forint; a párisi könyvtár költségvetése 394.000 frtban van megállapítva: a britt könyvtár évi 480,000 frt felett rendelkezik. Ezzel szemben legjobb könyvtárunk átlagos kiadása 30,000 frtnál többre nem tehető

Tehát, a míg az 1894-iki porosz állam-budget csak 2½-szer oly nagy, mint a miénk, addig a könyvtár kiadása 8-szor haladja felül legnagyobb nyilvános könyvtárunk költségvetését. Az angol költségvetés ugyanígy csak 2½-szer nagyobb, de könyvtárára a nemzet 18-szor annyit áldoz mint mi. A francia költségvetés valamivel több mint 3½-szer oly nagy, de könyvtári rovatja 13-szor fölülhaladja a mienket. És ez intézetek ezen fölül köteles példányok rendszerével több költséget megkímélnek, mint a mennyire mi valaha számíthatunk. Úgy, hogy ha lépést akarunk tartani e tekintetben azon aránynyal, mely hazánk és a külföldi államok költségvetései között létezik, nyilvános könyvtáraink rovatának — a mulasztások pótlására nem is gondolva — 3-szor, 4-szer nagyobbnak kellene lenni az eddigi összegnél.

De tekintsünk el az összehasonlítás ezen eredményeitől. Nézzük: egyes szakok szerint mennyire elégítik ki könyvtáraink jelenlegi viszonyaink mellett tudományos és tudvágyó közönségünk tényleges szükségletét. A kivánt képet rögtön megkapjuk, ha az egyetemi könyvtár 1893-iki szaporodásának czímjegyzékéből a *külföldi hirlapok és folyó-iratok* rovatát felütjük. Tanulságos lesz ez kiválóan azért, mert a szellemi munka legújabb és kiválóbb termékei tudvalevőleg ép a folyóiratokban jelennek meg, a míg nagyobb önálló munkák többnyire csak rendszerítés és összefoglalás czéljából, avagy mint történeti kutatások eredményei látnak napvilágot. A mit az a körülmény is bizonyít, hogy a folyóiratok száma az egész világon évről-évre rohamosan növekszik.

Az egyetemi könyvtár múlt évben 98 magyar folyóiraton kivül 217 külföldi folyóiratot járatott. Ezekből 50 tartozott a mathematika és természettudományok körébe, 17 szépirodalmi és irodalomtörténeti szemle avagy napilap, míg a társadalmi tudományok és bölcsészet különféle osztályai 150-nel vannak képviselve, ideértve a jog- és államtudományi, egyházi, nyelvészeti, néprajzi, kultúrtörténelmi stb. kiadványokat is. Az 50 természettudományi folyóirat közül 14 a műegyetem könyvtárában is megtalálható, mely utóbbi összesen 300 hazai és külföldi folyóiratot járat és pedig túlnyomó részt a technika és természettudományok köréből, a két könyvtár tehát e tekintetben meglehetősen kiegészíti egymást. Az egyetem 9 természettudományi tanintézete, nemkülönben az orvosi kar tanintézetei hasonlólag járatnak ily folyóiratokat. Mind-

ezek együttvéve — a kettős-példányok daczára — tekintélyes gyűjteményt képeznek és teljesen megfelelnek az egyetem czéljainak; sőt sok kérdésben önálló tudományos munka folytatására is képesithetnek. De a magasabb tudományos czélokat tartva szem előtt, számukat korántsem tekinthetjük kielégitőnek. Vegyük például a vegytant. A központi könyvtár 7, a vegytani intézet 20 vegytani folyóiratot járat. Ezzel szemben a »Chemisches Centralblatt« maga vagy 280 külföldi folyóiratból —köztük mintegy 60 szorosan vegyészi vagy gyógyszerészeti folyóiratból — közöl kivonatokat. A kivonatos folyóirat megteszi szolgálatát addig, mig általános tájékozást keresünk, de cserben hagy, mihelyt önmagunk akarunk tovább dolgozni, mert ez esetben közvetlenül ezen 280 folyóirat egyikében kell a kivánt értekezést felkeresnünk.

Ez az egy példa felvilágositást adhat a felől, hogy ezrekre megy a folyóiratok száma, melyek a természet-, orvosi és technikai tudományok körében évente megjelennek. Mily messze maradunk mi el attól a czéltól, hogy legalább a kiválóbbakat hozzáférhetőkké tegyük kutató közönségünk részére. Arra pedig, hogy a természettudományok egy szakának történetével foglalkozzunk, éppenséggel elégtelenek nemcsak folyóirataink, de könyv-készletünk is, még ha fővárosunk összes könyvtárait is átkutatjuk.

A társadalmi tudományoknál talán még feltünőbbek a hiányok. Mint tudjuk, ezek teljesen nélkülözik a kisérletezés módszerét, mely esetről-esetre megadhatná a választ az egyes felvetett kérdésekre, s kizárólag adatokból vonják le következtetéseiket, melyeknél fölötte megnehezíti a munkát a jelenségek bonyolúlt volta és saját időkorunktól függő felfogásunk. E miatt nem lehet soha eléggé változatos és gazdag azon adatok száma, melyeket egy kérdésben feldolgozni akarunk.

Az egyetemi könyvtár ezen szakba vágó 140 folyóirata sok tárgy közt oszlik meg, minek folytán egyik sincs kellőleg ellátva. Hogy csak egyes példákra utaljunk, felemlítjük, hogy a 40-es években alapított londoni »Economist« czimű közgazdasági hetilap, a közgazdasági ismeretek leggazdagabb, legmegbizhatóbb közlönye, egyetemi könyvtárunkban teljesen hiányzik, sőt 1876. előtti folyamaiból fővárosunk egyetlen szakkönyvtárában sem találunk példányokat. Ép úgy nélkülözzük nyilvános könyvtárainkban — az országos statisztikai hivatal zárt jellegű könyvtárától természetesen

eltekintve — a világ-statisztika legkezdetlegesebb gyűjteményeit is, pedig tudvalevőleg egyetlen társadalom-tudományi kérdésben sem tehetünk egy lépést sem előre, ha az illető kérdés fejlődését feltüntető, évek hosszú során át készitett folytatólagos táblázatok nem állanak rendelkezésünkre. Így ha megkisértenők az összehasonlitó ethnológia alapján a politikai fejlődés első csiráit, a kultúra fokozatos fejlődését stb. tanulmányozni, erre fővárosunkban alkalmunk sem nyilnék. Az egyetemi könyvtár 1893-iki czímjegyzékében nem találjuk az ázsiai társulatok egyetlen egy kiadványát sem, melyek közül a több mint 100 év óta fennálló calcuttai »Asiatic Society of Bengal« köteteinek száma egymagában egész könyvtárt képez. Hol vannak az orosz hivatalos és nem hivatalos folyóiratok, melyek Ázsia történetét tárgyalják? Hol vannak a mexikói, braziliai, amerikai és kanadai kiadványok, eltekintve azoktól, melyeket a Smithsonian Institute nekünk ingyen, bérmentve, kérés nélkül megküld? Hol vannak azon kiadványok, melyeket az indiai kormány évről-évre India néprajzára és kultúrtörténelmére vonatkozólag készittetett? De menjünk tovább és keressük czímjegyzékünkben az Európában megjelenő német, franczia, angol néprajzi és nyelvészeti folyóiratokat: csak elvétve fogunk azok egyik-másik példányával találkozni. Pedig a felsorolt kiadványok és folyóiratok egy részét ma még könnyű szerrel, sokszor ingyen vagy csere útján, szerezhetjük meg, míg ha tovább várunk és még jobban hagyjuk gyűlni a hiányzók számát, sokkal nagyobb áldozat és fáradság árán leszünk későbben kényszerítve azok megszerzésére.

Hogy ezen hiányokat az egyesek önmaguk pótolják, arra gondolni sem lehet. Legfeljebb egyik-másik külföldi könyvtár szivessége segíthet bajunkon, de az elért eredmény így sincs arányban fáradságunkkal. A minek az a következménye, hogy látva, mint fecséreljük el erőnket és időnket az eszközök beszerzésére a nélkül, hogy valamikor végleges eredmény elérésére számíthatnánk, lassanként minden önálló és szélesebb keretű munkáról lemondunk.

Ha tehát áll az, hogy nagy, nyilvános könyvtáraink állapota legkevésbbé sem kielégítő, ha igaz az, hogy kiadásaink ezen a téren nincsenek arányban más kultúr-államok költségvetésével, ha előre láthatjuk azt, hogy ezen hiányok évről-évre súlyosbodni fognak és így olvasó közönségünk igénye aránylag még kevésbbé

lesz kielégítve, mint ahogy most van — talán eljött az idő, hogy azon módozatokra és eszközökre gondoljunk, melyek segítségével a jövőben e hátrányokat elháríthatjuk, világosabban szólva, elérkezett az idő arra, hogy a párisi Bibliothèque Nationale, a londoni britt múzeum könyvtára s a külföld többi nyilvános könyvtárai mintájára a magyar és nemzetközi jelleget egyesítő nagy nyilvános könyvtár létesítésével pótoljuk az előző nemzedékek mulasztásait.

Önként érthető, hogy e nagy czélt úgy érjük el legkönnyebben, ha meglevő könyvtáraink egyikét szélesebb alapra fektetjük és azt valódi *nemzeti könyvtárrá* alakítjuk át.

Erre a czélra két könyvtár között lehet választanunk: ezek: a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára és az egyetemi könyvtár.

Első pillanatra talán az utóbbira, mint legmodernebb könyvtárunkra esik választásunk. Ha azonban meggondoljuk azt, hogy az egyetemnek külön könyvtárra mindig szüksége lesz, akár van nagy nemzeti könyvtárunk, akár nincs, ha látjuk azt, hogy ennek helyisége már ma is alig elégséges és állományának szaporítása az épület nagymérvű kibővítését vonná maga után, a mi a belvárosban nehezen volna eszközölhető, ha meggondoljuk azt, hogy ilykép a nemzeti irodalom a külföldítől teljesen el volna választva, nemcsak azt fogjuk találni, hogy nemzeti könyvtárunk ily módon tökéletlen lesz, de azt is, hogy egyetemi könyvtárunk mint olyan megszűnik létezni s helyette idővel újat kell alapitanunk.

Máskép áll az eset a múzeumi könyvtárral szemközt.

A Magyar Nemzeti Múzeum ma kétségkívül legnagyobb magyar jellegű könyvtárunk. A hazai irodalom termékeinek gyűjteménye itt van meg legteljesebben, és ha a gyűjtemény ma még nagy hiányokat tüntet fel, a köteles példányok ügyének rendezése ezen a jövőre teljesen segíthet s akkor csak a régi művek utólagos beszerzéséről kell gondoskodnunk. S ami a világirodalom termékeit illeti, a könyvtár független lévén minden más testülettől, azok beszerzésénél figyelmét főleg a nagy közönség, az irodalmi, művészi és tudományos körök igényeinek lehetőleg teljes kielégítésére fordíthatja, a mi az egyetemi könyvtár keretében nem volna könnyen keresztül vihető.

Természetes, hogy e kérdés megoldásánál első sorban a helyiség kérdésével kell tisztába jönni. A múzeumi könyvtár a Magyar

Nemzeti Múzeum első emeletén van elhelyezve, de a régiségtárral kényszerülvén osztozkodni az emelet tágas és világos termein, már ma is nagy helyszükében szenved, melynek hátrányos következményei felől évről-évre olvashatjuk a panaszokat a könyvtár hivatalos jelentéseiben. Szerencse, hogy a baj orvoslásához a múzeum többi osztályainak túltömöttsége megadja a módot és lehetőséget. A Magyar Nemzeti Múzeum kezdetben elég nagy volt arra, hogy a legkülönbözőbb gyüjteményeket egy fedél alá egyesítse. Ma az osztályok megnőttek, nem férnek meg egymás mellett. Az utolsó 3 év alatt 2 osztály: a füvészeti és néprajzi gyüjtemények, melyek ez épületben találták meg első otthonukat, helyszüke miatt kényszerülve voltak onnét kivándorolni. A közel jövőben a képtári osztály, egyesítve az országos képtárral, egy új képzőművészeti múzeumban nyer elhelyezést. A természettudományi gyüjtemény kitelepítése és egy külön természettudományi múzeumban való egyesítése szintén csak idők kérdése lehet. A múzeum-épületben így nem maradna más gyüjtemény, mint a könyvtár és régiségtár. E kettő pedig a belátható jövőben ott jól el fog térni; a régiségtár elfoglalja a második emeletet, s így a két osztály megosztozik az épület két szárnyán, s a könyvtár az időközben szintén megüresedő főrendiházi ülésteremben alkalmas olvasóteremre is találva, akkora helyiségekkel fog rendelkezni, a melyek nagyon hosszú időre teljesen megfelelhetnek egy nagy nemzeti könyvtárhoz kötött igényeknek.

Ez volt a britt múzeum épületének története, hol a könyvtár és a műtörténelmi gyűjtemények lassanként kiszorították a természettudományiakat. Sőt a hasonlatban tovább is mehetünk. Midőn e két gyűjtemény gyarapodása új helyiségeket vett igénybe, a könyvtár kibővítésére felhasználták a négyszögletes épület belső nagy udvarát, hol egy 140 láb átmérőjű kerek kupolás termet építettek, annak külső és belső falait köröskörül állványokkal látták el, melyeken ma $1^1/_2$ millió kötet elfér. Még gondolatban sem kivánhatunk mai viszonyaink mellett ily tökéletes berendezést, a melyet jelenleg Washingtonban utánoznak és hasonlólag Párisban is követni készülnek. Azonban megnyugvásunkra szolgálhat az, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum épületében is létezik két nagy udvar, a melyet együtt vagy külön-külön a távol jövőben hasonló czélokra könnyen fel lehet használnunk. A múzeum

épülete tehát úgy most, mint a jövőben, oly czélszerű, oly takarékos, annyira módosítható ellátással kecsegteti az új könyvtárt, melynél jobbat nem kivánhatunk.

Van azonban egy másik megoldás is. Ha a jelenlegi épületnél a gyűjtemények *múzeumi* jellege lép előtérbe, s a régészeti és természettudományi osztályokat ebből kifolyólag a jövőben is együtt akarjuk tartani, akkor nem az utóbbi gyűjtemények, hanem könyvtárunk számára kellene külön helyiségről gondoskodnunk. Felmerült az a kérdés, nem volna-e lehetséges az országos képtár jelenlegi termeit forditani e czélra, természetesen úgy, hogy azokat az akadémia bérházával egyesitjük. Ez esetben az akadémia továbbra is húzhatná azon házbért, melyet eddig az országos képtár elhelyezéséért kapott s ily módon egyúttal ezen nyilt kérdés is kedvezően megoldatnék. Azonban e szempont döntő nem lehet azért, mert e bérletviszony többi tervünkkel kapcsolatban is fenntartható, ha a természettudományi gyűjtemények egy része, például az ásványtani gyűjtemény helyeztetik át az országos képtár helyiségeibe s ott egyesittetik a magyar földtani intézet gyűjteményével. Ily módon nemcsak ez utóbbi intézet nyerne tért és világos helyiséget, melynek hiányát már régóta sínyli, de egyszersmind a földművelési miniszterium is terjeszkedhetnék saját palotájában.

Igy mindent egybevetve, talán első tervünk mondható legczélszerűbbnek, és pedig először: mert ily módon egyszerre három intézet igényeit elégíthetjük ki, másodszor: mert ha már a földtani intézet eddigi gyűjteménye, idegen szakértők egybehangzó véleménye alapján, mint kiválóan érdekes, sőt sok tekintetben páratlan, külföldön is ismeretes volt, úgy annak egyesítése a múzeum ásványtani gyűjteményével mindkettőnek értékét és használhatóságát tetemesen fokozni fogja, — és harmadszor: mert könyvtárunk a múzeum épületében maradván, bátran szembenézhetne még a távol jövőnek is, miután ott helyszűke soha nem fogja fenyegetni s egyúttal a város kellő központjában minden oldalról s minden időben könnyen hozzáférhető lenne a nagy közönségnek, a mit a dunaparti fekvésről nem lehet ép oly határozottsággal állítani.

Mindenesetre nyilvánvaló, hogy úgy az egyik, mint a másik esetben még új épületről sem kell gondoskodnunk, mely nemzeti könyvtárrá átalakitott intézetünket befogadhatná. Kérdés tárgyát

még csak az képezheti, mily úton szerezzük be a könyvtár anyagát és mennyire terjeszkedjünk annak beszerzésében.

Azok után, a miket fentebb elősoroltunk, talán nem mondhatni fellengős czélnak, ha e könyvtár a magyar és régi klasszikus irodalmon kívül legalább is a német, franczia és angol nyelven írt műveket törekszik beszerezni ; s ha mellesleg az olasz és néhány kisebb irodalom egyes különlegességeire kiterjeszkedik, ennél többet talán nem is kívánhatunk. Hiszen, hogy mi az angolok és francziák mintájára egy-egy arabs, khinai, japáni avagy más keleti könyvtárt alapítsunk, arra jelenleg valóban sem módunk, sem szükségünk. Sőt még a kisebb román, germán és szláv népek irodalmát sem szükséges — a hazaiak kivételével — beszereznünk, mert annak kiváló részét úgy is többnyire lefordítják a világnyelvek egyikére. De tekintettel azon vezérszerepre, mely az említett nyelveknek a kultúra terjesztésében és fejlesztésében osztályrészül jutott, legalább is ezek kellő figyelembe vételét kérhetjük, annál is inkább, mert ez, mint látni fogjuk, nem követel túlságos áldozatokat.

A britt múzeum könyvtára 1891/92-iki számadási évében 216,000 frtra menő dologi kiadásaiból 108,000 frtot költött külföldi könyvek beszerzésére ; ezen összegbe a kéziratokra fordított kiadás nincs beleértve. Ha a fenti összegből levonjuk a kisebb európai és számos keleti nyelven írt könyvek beszerzésére fordított összeget, azt találjuk, hogy az amerikai, franczia, német és olasz irodalom összesen körülbelül 60,000 frt kiadást igényelt. Feltéve, hogy mi az angol irodalom beszerzésére, mely a britt múzeumnál elesik, ép oly összeget szánunk, mint a britt könyvtár a francziára, összesen 80,000 frtra menne azon évi kiadás, mely a világirodalomban évente megjelenő kiváló irodalom beszerzésére képesítene. Ezen összeg következő módon volna felosztható : német 24,000, franczia 20,000, britt 20,000, amerikai 8000, olasz és vegyes irodalom 8000 forint. Hogy mindezek igen szerény összegek és még ha nem is kellene ezekből a létező nagy hiányokat pótolnunk, épen nem segítik elő fölösleges könyvek felhalmozását, azt azon tényből következtethetjük, hogy fentebb a franczia és angol irodalomra összesen csak 40,000 frtot szántunk, holott e két irodalom egyetlen egy évi termékeinek beszerzése — mint azt a Párisban és Londonban beérkező köteles példányok alapján

megbecsülhetjük — egymagában legalább is évi 100,000 frtot igényelne.

A múzeumi könyvtár eddigelé hungarikumok, ősnyomtatványok és kéziratok beszerzésére évi 6000 frtot fordított. Ezen összeg azonban még a kitűzött szűkkörű czélnak sem felelhetett meg. Igy ha csak 1711 előtt megjelent nyomtatványainkat akarnók félig-meddig kiegészíteni, e czélra legkevesebb 40,000 frt szükségeltetnék. Feltéve, hogy ezt 10 évre elosztjuk s azontúl az újabb eredetű nyomtatványokat is kiegészíteni akarjuk, nem mondható túlságos nagy kiadásnak, ha a fenti nemzeti czélra 6000 frt helyett évi 10,000 frtot áldozunk. Ehhez járul még a magyar hírlapkönyvtárra szánt 1200 frt. A bekötésekre fordított eddigi nevetségesen csekély 1000 frt helyett nem kevesebb, mint 16,000 frt volna felveendő, mert csak ez összeg felelhet meg a többi rovat arányának. A dologi kiadások tehát — beszámítva az irodai költségek általányát — 108,000 frt körül lennének megállapítandók.

Személyi kiadások czímén a múzeumi könyvtár eddigelé 19,550 frt rendes kiadást igényelt: ezen összegből ez idő szerint 11 tisztviselő, és pedig 1 igazgató őr, 2 őr, 5 segédőr, 3 segéd, továbbá a szolgaszemélyzet (1 laborans és 4 szolga) húzta fizetését. A tisztviselők száma már eddig is elégtelennek bizonyulván, e hiányon évek óta — részben a vásárlási dotáczió terhére — néhány napidijas alkalmazásával kellett segíteni. Tekintettel azon kilátásra, hogy a köteles példányok ügyének végleges rendezése után még több anyag lesz feldolgozandó, a jelenlegi könyvtári személyzet szaporítása amúgy is elodázhatatlan. Magától értetődik, hogy a létszám szaporításával egyidejűleg néhány magasabb rangú állás szervezéséről is kell gondoskodnunk, mert nem várhatjuk, hogy tudományos képzettségű egyének egy nagy kiterjedésű könyvtár szolgálatára szánják el magukat — oly kilátásokkal, hogy egyikük közülök valamikor kedvező szerencsével, mint igazgató őr, miniszteri titkári rang és fizetéshez jusson; pedig ma a könyvtárban tényleg ez a legmagasabb, sőt egyetlen magas állás.

Egyelőre, míg új könyvtárunk nagyobb terjedelművé nem válik, talán elég lesz, ha a tisztviselők és a segédszemélyzet jelenlegi számát megkétszerezzük, s azok élére külön könyvtári igazgatót helyezünk. Ily erővel talán lehetséges lesz lassankint a meglévő anyagot átdolgozni, és az újonan beszer-

zendő anyag összegyűjtésére kiváló gondot fordítani; a jövőben pedig a könyvtárt oly állapotban tartani, hogy annak minden egyes legkisebb füzete is rögtön hozzáférhető, annak anyaga utaló lapok segélyével minden oldalról megközelíthető legyen, és új szerzeménye legkésőbb egy hónap alatt a közönség rendelkezésére álljon. Ha később, állományának szaporodtával, a személyi kiadások kerete bővül, úgy azt szükség esetében megtakaríthatjuk a dologi kiadások terén, ha egyszer túl vagyunk az első években szükségelt nagy pótlásokon. Ily módon a személyi kiadások összege legalább is 42,000 frtban irányozható elő; ha ehhez hozzáadjuk az előbb feltüntetett dologi kiadásokat, — úgy a nemzeti könyvtár évi összes kiadása 150,000 frtra menne.

Lehet, sőt bizonyos, hogy ezen összeg nincs arányban eddigi könyvtári kiadásainkkal; de nem szabad felednünk, hogy ezen aránytalanságot az eddigi viszonyok elmaradottsága, s nem a tervbe vett szaporítás túlzása okozza. Hiszen ezen összeg még mindig 100,000 frttal kisebb, mint a berlini könyvtár kiadása, sőt még fele részét sem teszi a párisi nemzeti könyvtár, harmadát sem a britt múzeum könyvtára kiadásainak.

Közelebbről tekintve, ezen arányszám még ennél is jóval kisebb. Mi ugyanis csak azon összeget vettük számításunk alapjáúl, melyet a britt múzeum könyvtára egy évben fordít a franczia, német, amerikai és olasz irodalom beszerzésére. Nem szabad azonban felednünk, hogy ez összegbe semmi rendkívüli kiadás nincs beleértve, holott a mi könyvtárunkban nekünk eleinte a dologi kiadások $^{2}/_{8}$-részét a régebbi irodalom pótlására kellene fordítanunk; tehát a fennmaradó részből egyelőre csak $^{1}/_{8}$-részét szerezhetnők meg azon kiváló világirodalomnak, melynek beszerzését a londoni könyvtár évente szükségesnek látja. Ezen rendkívülinek nevezhető kiadás levonása után 100,000 frtnál tényleg nem marad több az összes folyó-szükségletek és fizetések kielégítésére. A berlini, párisi és londoni könyvtárak már meglévő könyvkészletei és sok százezerre menő kiadásai mellett ez valóban csak szerény kezdet, mely kétségtelenül helyesebb irányban van állami budgetünkkel, mint eddigi idevágó rovatunk!

Mit szóljunk ezen kiadáshoz, ha látjuk, hogy a párisi könyvtár jelenleg a villam-világítás berendezésére első évben 155,000, azontúl évenkint 100,000 frttal készül rendes kiadását szapori-

tani, s ugyanott már évek óta meg van véve a telek, melyen az új olvasó terem lesz felépítve, a mely kétségtelenűl milliókba menő kiadást fog igényelni. E könyvtár egyik főtisztviselője e mellett a fölött panaszkodik jelentésében, hogy a 394,000 frt dotácziónak a dologi kiadásokra eső részéből az új vásárlásokat nem eszközölheti. Szerinte a könyvtári budget elégtelen volta hirhedtté vált, mert ebből lehetetlen beszerezni mindazon hasznos műveket, melyek külföldön megjelentek, az összes folyóiratokat, melyeknek növekvő száma ép oly ijesztő a szellemi munkásra, mint a könyvtárnokra nézve, a régebbi műveket, melyek eddig hiányoztak, a szükségelt kettős példányokat és a használat által megrongált műveket.[1] Mit szóljunk ahhoz, ha Washingtonban 27 millió frtra tervezik a könyvtár új épületének kiépítését? — Hiszen évtizedek fognak elmúlni, míg a fenti összegből oly könyvtárt alakithatunk, melyről elmondhatjuk, hogy az tekintettel szerény viszonyainkra és igényeinkre, arányban van más fővárosok intézeteivel.

Figyelembe kell vennünk továbbá azt, hogy ily rendes kiadás által mi egyszer s mindenkorra nagyobb összegű rendkívüli kiadást takarítunk meg. E terv mellett az egyetemi könyvtár nagyobbítása fölöslegessé válik; mert a mint az a jövőben gyarapszik, átengedheti ritkán, vagy soha nem használt műveit a nemzeti könyvtárnak, ez által helyet csinálva újabb szerzeményeinek. Igy az egyetemi könyvtár fokozatosan haladhat előre az egyetemi hallgatók szükségleteivel, kik nem annyira a múlt, mint a jelen irodalmából veszik táplálékukat s még sem okozna nagyobb rendű kiadásokat. Egyidejűleg a nemzeti könyvtár általánosabb czéljánál fogva nagyobb és változatosabb igényeket lévén hivatva kielégíteni, ezen az úton is gyarapíthatná költség nélkül gyüjteményét. Hasonlólag elesik annak szüksége, hogy akár szakkönyvtáraink egyike, akár más nyilvános könyvtárunk a mainál nagyobb dotácziót igényeljen, mert figyelmét ekkor kizárólag a gyakran használt művek beszerzésére szoríthatja, arra számitva, hogy a ritkábbak a nemzeti könyvtárban bármikor megtalálhatók. Amíg ha jelenlegi viszonyaink nem változnak, ezen könyvtárak mindegyike kénytelen lesz évről-évre nagyobb kiadásokat eszközölni, ha csak aránylag annyira akarja kielégíteni a főváros szellemi szük-

[1] L. Déslile, Notes sur le département des imprimés de la Bibl. Nat. Paris. 1891. 29.

ségleteit, mint a mennyire azt jelenleg megtenni törekszik — és mégis mindezen növekvő költségek daczára közönségünk ép úgy fogja nélkülözni az egységes és szélesebb körű beszerzés hiányát, mint azt ma tényleg sínli.

Vázlatosan kifejtett tervünk mindezen előnyeivel szemben csak egyetlen egy ellenvetést képzelek lehetőnek, de ezt is csak esetleg akkor, ha mereven ragaszkodunk magyar nemzeti szempontunkhoz. Azt mondhatná ugyanis valaki: a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára magyar nemzeti czélokra lévén alapitva, ily szélesebb körü tudományos intézetté nem alakitható át eredeti jellegének veszélyeztetése nélkül: ha tehát szükséges az, hogy jelenlegi hiányainkat pótoljuk, úgy azt ezen jelleg veszélyeztetése nélkül elérhetjük akkor is, ha a múzeumi könyvtártól független, új könyvtárt alapitunk.

Ezen esetleges ellenvetésre röviden következőkben válaszolhatok: először, ily különválasztás fölötte költséges; másodszor, az egyesités a nemzeti jelleget nem veszélyezteti; harmadszor, ily különválasztás nemcsak indokolatlan, de határozottan káros is.

Az elsőt illetőleg világos, hogy különválasztás esetében nemcsak a múzeum könyvtárának kellene továbbra is a külföldi magyar vonatkozású műveket beszerezni, de egyidejüleg az új könyvtár is kénytelen volna a Magyarországon megjelenő művek megvételére egy bizonyos összeget forditani, miután nemzeti szempontból a hungarikumok beszerzése ép oly szükséges, mint a hogy a magyar irodalom tudományos szempontból megköveteli a világirodalomba való beillesztését. Mindkettő tehát e téren kétszeres dologi kiadást okozna. Egyidejüleg a személyes kiadások is tetemesen szaporittatnának. A tisztviselők száma ugyanis elkülönités esetében szükségszerüleg nagyobb, mint a nélkül, mert így azoknak két olvasóterem felett kell őrködniök, két czimjegyzéket kell nyilvántartaniok, kétszer kell a külföldi új könyvek jegyzékét átnézniök, egyszer hungarikumok, másszor a tudomány szempontjából, szóval két könyvtár apparatusát kellene ellátnunk kellő számú munkaerővel.

De eltekintve a költségtől, az egyesités az eredeti nemzeti jelleget sem veszélyeztetheti. Már az intézet alapitója is az észlelt hiányok kiegészitésére gondolt, midőn külföldi gyüjteményét segédkönyvtár czimén átengedte; tehát ezzel ő is jelét adta annak,

hogy a nemzeti czél kellő művelésére a külföldi irodalmat mellőzhetetlennek tartja. Továbbá tény az, hogy a múzeumi könyvtárban mindenkor érezték egy nagyobb terjedelmű külföldi könyvtár hiányát, mert csak is ez adhat összehasonlításra és szélesebb körű átnézetre oly alkalmat, mint a minőt a nemzeti irodalom osztályozása és kellő méltatása megkíván; ugyanezt bizonyitja a fentebb felsorolt nagy külföldi könyvtárak példája, melyek eredetileg szintén nemzeti jellegüek voltak, sőt ma is első sorban azok. A britt múzeum könytárának 1892-iki gyarapodása 41,100 mű; ebből csak 13,200 mű került vétel vagy csere útján a könyvtárba; 15,800 mű köteles példány, 12,100 mű ajándék. A külföldi könyvek gyarapodása tehát jóval a köteles példányok száma alatt áll, még ha tekinteten kívül is hagyjuk azt, hogy az ajándékozott könyvek egy része szintén angol eredetü lehet. Így a britt múzeum könyvtára kétségtelenül első sorban nemzeti könyvtár; pedig láttuk, mily nagy gondot fordít egyidejüleg a világirodalom beszerzésére. Hasonlókép a párisi könyvtár 1890-iki gyarapodása 29,600 mű; ebből 21,600 köteles példány, tehát franczia eredetű munka. A nemzeti jelleg itt is nyilvánvaló. Ismeretes továbbá, hogy mindkét könyvtár, úgy honi eredetű kéziratok, mint régi hazai nyomtatványok dolgában, mindegyik a maga terén páratlan, s nemzeti irodalom dolgában valószinűleg aránytalanul teljesebb, mint saját létező nemzeti könyvtárunk. Ha tehát a nemzeti jelleg itt nem veszett el a nemzetköziben, úgy azt hiszem, nekünk sem kell ettől tartani.

Végre harmadszor, ily nemzeti könyvtár szigorú elkülönítése káros hatással lehet nemzetünkre. Egy ily könyvtár falai közt megszokjuk azt, hogy ne tekintsünk azon látkörön túl, melyet honfitársaink birnak; megszokván ezen látkört, más népek ellentétes nézeteivel szemben eleitől fogva elfogultak vagyunk; ezáltal érdeklődésünk más nemzetek ügyei iránt csökken. Úgy hiszem, hazánkban a nemzeti czél már is annyira túlsúlyra vergődött azon külső körülmények következtében, melyek azt a régi időkben eléggé indokolták, hogy ma már veszélylyel járna irodalmi és tudományos téren is mereven e czél fentartására törekedni, különösen akkor, midőn annak kitűzése teljesen más értelemben és más viszonyok közt történt. Ellenben ha e helyett nemzeti irodalmunkat a világirodalommal egyesítjük, ezen nemzetközi czél nem-

csak ki nem zárja a nemzetit, de ellenkezőleg ép fogalmánál fogva az utóbbit is felöleli.

Ha egyszer fővárosunkban ily nagyobb keretű modern könyvtár felett rendelkeznünk, úgy egyidejüleg üdvös tevékenységet fejthetünk ki a vidéken is a könyvtári ügy fejlesztésére. A nemzeti könyvtár nyilvántarthatja a köteles példányok alapján az egész országban megjelenő irodalmat; arról feldolgozott jegyzékét megküldheti összes nyilvános könyvtáraiknak, állandóan foglalkozhat továbbá statisztikai adatok beszerzésével, melyek alapján a tapasztalt hiányokra idejekorán figyelmeztethet; közvetítheti a könyvcserét úgy az egyes könyvtárak, mint a magánosok között: egyúttal közvetítő szerepet játszhat a külföld ily intézeteivel szemben. Hogy ez mennyire előnyös, azt a Smithsonian Institute példája bizonyítja Washingtonban, a hol ily könyvtőzsde az 50-es évek óta növekvő sikerrel működik. Mindez valószinüleg elenyésző csekély összegből létesithető, ha nemzeti könyvtárunkban rendelkezésünkre áll az anyag és a kellő személyzet.

A terv megvalósitására pedig nem választhatunk alkalmasabb időt a mostaninál, midőn az ezredéves ünnep alkalmával több más terv megvalósitására törekszünk, melyek a nemzeti könyvtár helyiségének megszerzését minden áldozat nélkül lehetővé teszik. Ha ezen ünnepet első sorban új kulturális intézmények alapitása által akarjuk emlékezetessé tenni, a nemzeti könyvtárnál maradandóbb emléket nem választhatunk. Ekként lehetővé tesszük azt, hogy az egyén saját hajlamait szabadon kövesse, ez által tehetségét a fejlettség lehető magas fokára juttassa s közvetve a közjó érdekét is előmozditsa. Ily módon fővárosunkban oly intézetnek vetjük meg alapját, melyhez hasonló Európa délkeleti részében mindeddig nem létezik és a mely kétségtelenül hozzánk fogja vonzani úgy a hazai, mint a szomszéd nemzetek szellemi munkásait. S az ekként létesitett intézet méltán viselné a magyar nemzeti könyvtár nevét, nemcsak azért, mert szellemi tevékenységünk múltját tükrözteti vissza, hanem azért is, mert szellemi fejlődésünk jövőjét biztositja számunkra.

— —

A KATALOGUS-KÉSZÍTÉS KÉRDÉSÉHEZ.

Dr. Sebestyén Gyulától.

Régen a könyvet közmondásos fátum üldözte s nem egyszer czifrább romantikája kerekedett, mint annak a derék vitéznek vagy szent férfiúnak, a kiről a drága pergamen beszélt. Odysseáját idővel a modern könyvtártudomány fejezte be, mely a sok százados tapasztalatból folyólag a könyvek elhelyezésére és megőrzésére, a könyvtár belső szervezetére és nyilvántartására a legbámulatosabb rendszerek egész sorát eszelte ki. A rendszeresen sorakozó könyvek összesége valóságos társadalommá alakúlt. Az egy szakba tartozó kötetek külön osztályokká tömörültek. Lettek külön nyelvészeti, szépészeti, filozófiai, pedagogiai. theológiai, jogi, államtudományi, történelmi, természettudományi stb. szakok, a melyek egyenként és összevéve épen olyan szervezeti viszonyt hoztak létre, a milyennel abban a szoros értelemben vett társadalomban találkozunk, melynek a felsorolt árnyalatokat azok az írók és olvasók adják meg, a kik és a kiknek a könyvet létre hozták.

Mikor Buffon kimondta, hogy az író stilja az ember maga az övéhez hasonló finomságú szellem már könnyen megszerkeszthette volna a könyvek sorakozásának bonyolúlt törvényeit. De a vele egykorú XVIII. századi könyvtárak vezetői még nem jutottak addig a pontig, a melyen innen a könyvtári szolgálat czélja első sorban a kutatás megkönnyítése lett. A könyvtáraka laikus szemek elől elburkolta a régi köd s csak a titokzatos félhomályban gubbasztó tudósok tudták, hogy az ismeret pusztán idő kérdése; továbbá ha nem is sejtették, de végnélküli férczelményeikben lépten-nyomon bebizonyították, hogy a bálványozott ismeret eszméket és gondolatokat termelő egészséges értelem hián vajmi keveset ér.

Szerencsére a nagyra szaporodó könyvállományt lassanként elkezdték lajstromozni s mikor a soha le nem zárható lajstrom egy második Bábelnek igérkezett, könnyebb eligazodás végett elkezdték a könyveket nyelvek és tárgyak szerint is csoportositani. Szóval megkezdődött a katalogus-készités, melynek soha eléggé nem méltányolható művelődéstörténeti jelentősége lett azáltal, hogy tete-

mesen megritkította azoknak a sorait, a kiknek csak a rosszúl nyilvántartott könyvtárak ismerete nyújtott kétes értékű tudományos existencziát.

Nálunk a Széchenyi-Országos-Könyvtár nyomtatványainak és kéziratainak több kötetes katalogusa nyitja meg a sort. A század elején készült mű a híres bécsi könyvészeti iskola közreműködésével látott napvilágot s az akkori viszonyok közt méltó elismerésben részesült a külföld előtt. A benne foglalt betűrendes lajstromot ma már csak a gyűjteményes munkák, különösen pedig a kézirattári kolligátumok feldolgozása teszi becsessé. Pár évtized mulva megkezdődött a könyvtárak és katalogusaik szakok szerint való rendezése. A Széchenyi-könyvtárból lett nemzeti múzeumi könyvtár átvette a müncheni állami könyvtár kitünő szakrendszerét, a régi katalogus ezzel hitelét vesztette s jó példa hián a többi hazai nagy könytárak is csak a legújabb időben kezdték el a modernebb katalogusok készítését.

A legújabb keletű mozgalom sodrába jutva, nekem az a sok fáradsággal és még több felelősséggel járó feladat jutott, hogy a múzeumi könyvtár kéziratainak reál-katalogusban történendő feldolgozásához szerezzek tapasztalatokat. E czélból látogattam meg tehát a velünk közös rendszerű müncheni állami könyvtárt, továbbá az erlangeni, jénai, weimári, göttingai, wolfenbütteli, berlini, lipcsei, drezdai, prágai és bécsi könyvtárakat. Hosszasabban érintkeztem *Keinzzal,* a müncheni kézirattár őrével, *Meyer* Vilmossal, a ki a müncheni katalogusok készítése után most a porosz kormány rendeletére a hannoveri kéziratok lajstromozását végezi. *Dziatzkoval,* a híres göttingai könyvtárnokok doyenjével, a különös *Heinemannal,* a ki teljesen meg van győződve arról, hogy az ő wolfenbütteli katalogusai utolérhetlenek és *Schnorr von Carolsfelddel,* a ki mély rezignáczióval magyarázza meg, hogy az ő két kötetes drezdai katalogusába miként ölt bele egy egész emberéletet.

A hosszú utat elég változatossá tette az, hogy minden könyvtárban más a német alapossággal megteremtett modern állapot és minden szakember ajkán másképen hangzott a katalogus-készítés egyedül üdvözítő elmélete.

Keinz úr például azt a tanácsot adta, hogy ha már a müncheni szakrendszert átvettük, akkor kövessük a müncheni katalogusokba fektetett elveket is. Mikor sajnálatomat fejeztem ki a

felett, hogy nekünk nincsenek annektált kolostoraink, a melyeknek ezerekre menő középkori kéziratait a müncheni katalogus elvei szerint külön kellene lajstromoznunk, vagy hogy a mi Jankovich-féle, Horvát István-féle, Kovachich-féle stb. gyűjteményünk immár külön választhatatlan a velük összekevert Széchenyi-féle alaptól: megelégedett azzal, hogy legalább a nyelvek és formátumok szerinti felosztásban egyezzünk. A viszony szorosabbá fűzése végett ajánlotta továbbá, hogy a részletes reál-katalogus elkészítésében állapodjunk meg egyelőre mi is egy kéziratban hagyandó czédulás reál-katalogusnál. Az övékét *Schmeller*, a bajorok Horvát Istvánja, készitette vagy harmadfél száz szakkal. Csak egy pillantás elég volt, hogy a felosztás tiszteletreméltó régisége és jámbor nehézkessége rögtön szembetünjék. *Keinz* úr természetesen védte Schmeller igazát, és védelmezte még akkor is, midőn kikeltem az ellen, hogy az ajánlott reál-katalogus bennünket magyarokat a czigányokkal összekever.

A göttingai katalogus-műhelyben *Meyer* Vilmos az indexkészítés gyakorlati módozatait mutatta meg. Mikor az elméletre tereltem a beszédet, elmosolyodott s utalt a szomszéd szalonban székelő *Dziatzkora*, a kit ezen a téren maga is tekintélynek ismer el.

— Én csak azt a kurta könyvészeti kérdést vetem fel, hogy mennyi pénz van? Ha megmondták, két legénynyel hozzá ülök és csinálok olyan katalogust, amilyen kerül. Ha sok a pénz: hosszú a leirás, részletes az index; ha kevés a pénz, a leirást kurtitom, az indexet egyszerűsitem, összevonom.

A porosz kormány igen kitünő fogást csinált, mikor ezt a gyakorlati eszű embert bízta meg a katalogusok készítésével, és nem a többi magasabb szárnyalású udvari tanácsost, pl. *Heinemannt*. Ez a férfiú magát a hannoveri herczegség könyvtári székében *Leibniz* és *Lessing* méltó utódának tartja. A mit *Meyer* Vilmos csinál, az neki vad Amerika; a mit pedig ő csinál, annak kitünő a papirosa, szép a nyomása, művészi a facsimiléje, megtoldhatatlan a könyvészeti leírása, de hiányzik az indexe. Azt tartja, hogy a ki tudós, az a kellemes külsejű katalogusokat legalább is olvassa el. Van még ezen kivül egy rendkivül gyakorlati értékű ötlete is. Ő ugyanis a bőven részletezett katalogust már eleve úgy készíti és nyomatja, hogy az később fölollózva és czédulákra ragasztva,

külön reál és nominál czédulakatalogusnak is csoportosítható legyen. E czélra a könyvből 20—30 példányt csak fél lapra nyomat, így aztán a kolligátumok részei szerint könnyebben lehet darabolni és ragasztani.

Ezzel a módszerrel különösen a nyomtatványok osztályánál volna könnyen megvalósítható az, hogy könyvtári szakok lokálkatalogusa ne csak könyvalakban, hanem megfelelő czédula-csoportosításban is meglegyen. Ez a lipcsei Albertinában már megvan s az apró czédulácskák fiókos szekrényére azt a találó nevet adták, hogy »könyvtár kicsiben.« Ez a katalogus-forma különösen a könyvtár részletes reviziója alkalmával tesz megbecsülhetlen szolgálatot. Revideáláskor egyszerűen kiemelik és a helyszinére viszik az illető szakot, melyben a czédulák épen olyan sorrendben következnek, mint ahogy a könyvek felállítva vannak. A további eljárás alatt a hiányzó könyvek czéduláit külön rakják és ha az idegen szakba tévedt könyv esetleg megkerül, a megfelelő czédulát ismét visszahelyezik. Így érik el aztán azt, hogy az inventáriumok bolygatására csakis a végleges megállapodás, vagy a hiányok pótlása után kerül a sor. A zavaró jegyzésektől óvott könyvtári anyakönyv ezen a réven megmenekül még a gyakori használattól is, mert a kutató mindig szakok szerint keres. E czélra most a szaporulat beékelésére alkalmatlan kötetes szak-katalogusokat készítik, de ez a könyvtári szolgálatban nehezen kezelhető és a romlástól is nehezen óvható.

Valóban érthetetlen tehát, hogy *Hartwig* Ottó, a hallei egyetemi könyvtár kitünő igazgatója, a reorganizáczió alkalmával készített két czédula-katalogust miért rendeztette a szokásos betűrendes rendszer szerint? Az egyiket a kiadott tervezet szerint[1] az olvasó teremben helyeztette el. A merész újítás sikerét vajjon nem biztosította volna jobban, ha a nyilvános részt reálkatalogussá rendezteti? A betűrendes katalogusban csak a kész könyvczímet keresi a kutató, amelyhez, ha megtalálja, legfeljebb a jelző számot jegyzi oda. Ezzel csak a könyvtári szolgálat van megkönynyítve, de nincs megkönnyítve a kutatás. Ha tehát a modernül reorganizált könyvtár a kutatás megkönnyítésének legmodernebb elvét

[1] Schema des Realkatalogs der K. Universitätsbibliothek zu Halle a. d. S. *(Beihefte zum Centralblatt* III.).

akarja szolgálni, akkor kénytelen lesz reálkatalogusainak féltékenyen őrzött 129 kötetét is a czédula-katalogussal felszerelt olvasóterem rendelkezésére bocsátani.

Az elméleti és gyakorlati kérdésekben szerintem *Schnorr von Carolsfeld*, a drezdai királyi könyvtár igazgatója, tanácsolta a legszerencsésebb megoldást. Az általa kitünően katalogizált kézirattári anyag már szakcsoportokra volt osztva, ami a mai felfogás szerint nagyon megkönnyíti a katalogus-készítő feladatát. E felfogással szemben azonban utalt a gyüjtelékes kötetekre, amelyek leginkább a kézirattári szakot szokták kisérteni s amelyeket a szakok megállapitói rendesen az elől kötött vagy bejegyzett mű tartalma szerint szoktak beosztani. Több szerencsének tartja, ha már a csoportositás egyáltalán kikerülhetlen, a nagy kézirattárak nyelvek szerinti beosztását, mert ha ezt már eleve elmulasztották, az indexezés később mindent pótol, csak ezt nem.

Mikor az érintett kérdéssel kapcsolatban értésére esett, hogy a mi múzeumi kézirattárunk nyelvek szerint van csoportosítva s hogy az anyag túlnyomó része a latin, magyar és német csoportok közt oszlik meg: az újabb katalogusok nyelvét hozta szóba. Ő az általa is követelt modern irányzatot tartja helyesnek, mely az eredeti czímet megtartja ugyan, de a könyvészeti leírást már nemzeti nyelven ejti meg.

— Ebben sok ugyan a sovinizmus, folytatta, de a komoly könyvtárnok igen helyesen teszi, ha hódol az egyidejű áramlatnak. Igen, mert mi a túlzásban már annyira vagyunk, hogy a klasszikus latin katalogusokat talán meg sem értenénk. Nagyon szomorú jelenség volna azonban, ha ebbe a hibába a kisebb nemzetek is beleesnének, mint ahogy a túlzó cseh és lengyel már beleesett. A tanácsadásban illetéktelen vagyok, de utólag nagyon örülnék, ha önök a nyelvkérdést úgy oldanák meg, hogy csak a magyar kéziratok katalogusát írnák magyarnak, míg a németekre vonatkozólag német, a latinokra és vegyes nyelvűekre vonatkozólag pedig latin katalogusokkal ajándékoznák meg az egyetemes tudományt. A hazai kutatóknak ez mindegy volna s csak a katalogus-készítők hoznának nagy áldozatot, de ennek árán aztán a könyvtárt egész Európával megismertetnék és a vajúdó nyelvkérdést is szerencsésen megfejtenék.

A szerfelett érdekes tanács után a reál-indexekről beszélt.

Erre vonatkozólag az a jelszava, hogy ha nagy a feldolgozandó anyag, akkor az index is ugyanabban az arányban legyen sokféle. A jó reál-katalogustól megkívánja, hogy a tudományszakok szerint csoportosított tárgy-index mellett még a nevek, helynevek, másolók, tulajdonosok, levélírók, ex-librisek és anonym könyvek külön lajstromával is el legyen látva.

Az érintett kérdések után még arra kellett volna feleletet hallanom, hogy mielőtt a készitendő katalogus a régi állapotokat végleg állandósitaná, nem volna-e üdvös esetleg a nyelvi osztályozással is szakitani? Hiszen a kolligátum-kötetek nemcsak a tárgyszerinti szakokat zavarják, hanem zavarják a nyelvszerinti osztályozást is. Erre *Schnorr von Carolsfeld* nem gondolt, mert akkor bizonyára ő is a modern reál-beosztást pártolta volna, hivatkozván a sok reorganizáczióra, mely a nyelvek szerinti osztályozást csak a legnagyobb könyvtárakban tűri meg.

Az erre vonatkozó megnyugtató választ szerintem nem a saját viszonyaikat tekintő szakemberek adhatják meg, hanem megadja az otthon szerzett könyvtári tapasztalat és a mindent felforgató külföldi irányzat nyomában mindig fölismerhető kisebb-nagyobb kudarcz.

A régibb keletű könyvtárak története ugyanazt tanitja, mint a könyvtári szervezethez hasonlitott társadalmi rendé, mely ugrást nem ismer. A különféle katalogus-rendszereknek épen az adott oly nagy változatosságot, hogy alapjukat az elvek nélkül dolgozó régi könyvtárnokok elütő egyénisége vetette meg. A külön irányban fejlődő könyvtáraknak később, hogy úgy mondjuk, karaktere lett. Egymáshoz csak nagyon ritkán és csak akkor hasonlitottak, ha vezetőik egyáltalán semmit, még a saját elveiket sem követték. Idővel ez a kényelmes nihilizmus, ez a könyvtártani semmi is valamivé alakult. A nagy zűrzavarból először azok a könyvtárak váltak ki, a melyek a szisztematikus semmi révén egymáshoz meglepően hasonlitottak. Ezek voltak az úgynevezett könyvrögzítők, akik azt a gyakorlatot emelték elvi magaslatra, hogy a könyveket, főként ha azok könyvészetileg nehezen meghatározható kéziratok, úgy kell elkönyvelni és beosztani, a mint isten kegyelméből egymásután következnek. És, valljuk meg, eljött az idő, midőn ez a természeti állapot tényleg helyesnek bizonyult.

Mielőtt azonban a sors iróniája a bibliografusok értelmesebb

részén győzedelmeskedett, majdnem minden szabadabb kezű könyvtár megteremtette a maga csalhatatlannak vélt rendszerét. Tagoltak és csoportosították korok, nyelvek és tudományszakok szerint. Felosztották a nyelveket s velük a könyveket is modernekre és klasszikusokra, míg az ilyen osztályozást a később felfedezett nyelvek és irodalmak végleg össze nem zavarták. Felosztották az irodalmat is szakokra és alcsoportokra; de mire az új rendszert érvényesítették, már új tudományágak keletkeztek és új csoportok alakúltak. Ma pedig oda jutottunk, hogy az egyszerű sorszámozás nemcsak a dologtalan és gondolatszegény elődöknek, hanem a rendszerezésben kifáradt utódoknak is viszonylag legjobbnak bizonyult. A konzervativ bécsi udvari könyvtár ma ugyanott áll, a hova legújabb sütetű szomszédja, a bécsi egyetemi könyvtár a maga és a mások hosszú vajúdása után került. És ki tudja, holnap nem áll-e elő megint valaki, hogy íme, rendezhetünk ismét nyelvek szerint, mert megismertük a földgömb összes nyelveit; vagy holnapután nem hirdeti-e majd ismét más valaki, hogy íme, rendezhetünk ismét tudományszakok szerint, mert Comte Ágoston már felfedezte a tudományok örök időkre szóló osztályozását?

Mi azt hisszük, hogy nem. A katalogus-készítők kalejdoszkopja már akkor megakadt, midőn a leleményesség odáig jutott, hogy a kényelmes sorszámozást is jónak, sőt talán a lehető legjobbnak tartotta minden eddig megpróbált rendszer között. Az invididuális alapon karakterré fejlődött régi könyvtárakat pedig egyszer s mindenkorra megnyugtathatja az a legújabb tan, melyet először *Winsor* hirdetett s utána minden komolyabb szakember elfogadott. Ez a tan nem ismer kifogástalan rendszert és nem várja a keresett ideális rendszer eljövetelét, mert a tapasztalat bebizonyította, hogy mindig az a legjobb könyvtári rendszer, mely a helyi viszonyoknak tökéletesen megfelel és az illető könyvtár anyagának tárgyi természetéhez legkönyebben símul. Ebből pedig az következik, hogy minden könyvtárnak jó a maga régi individuális rendszere, mely idővel természetévé vált, a gyarapodás természete szerint és a helyi viszonyok szerint folyton alakúlt és alkalmazkodott.

A régibb könyvtár legyen konzervativ, a katalogus pedig modern. A könyvtártan újabb vivmányait nem a könyvek folytonos bolygatásában, hanem nyilvántartásában kell érvényesiteni.

A nyilvántartás ma már okvetlen megköveteli a reál-katalogusok szakcsoportjait, de nem követeli, hogy a reál-katalogus egyszersmind lokál-katalogus is legyen, vagyis, hogy a könyvek a reálkatalogus csoportjai szerint a polczon is együtt legyenek. A müncheni rendszerrel eddig csak a könnyen osztályozható nyomtatványok közt lehetett boldogulni, mig a bonyolultabb kézirattári részben a müncheniekkel együtt mi is szerencsésen megfeneklettünk. A müncheni kézirattár híres nyomtatott katalogusa nyelvek szerint készült és így lokál-katalogusnak is bevált. A legnagyobb német kézirattár tehát konzervativ maradt, katalogusa pedig a lehető legmodernebb lett, mert a reál-beosztást pótolta indexeivel és *Schmeller* kézirati katalogusaival.

Ezt a megoldást az elmélet nagy kerülő és hosszú botorkálás után lelte meg. Keresné még ma is, ha a nagy kalandozásban rá nem jönnek, hogy a modern elméleteknek jobban megfelelő reorganizáczió csak az újítások után következő gyarapodás beosztásánál és továbbkezelésénél bizonyul üdvösnek; de ennek árán aztán felforgatja az egész régi irodalmat, mely a régi könyvtári renddel teljesen összefort. A nyomda-termékek és kéziratok új csoportosítása új jelzéseket teremt s érvényen kivül helyezi a régieket, a melyekre pedig a régi irodalom következetesen és egybehangzóan utal. A könyvtár múltjában a könyvtárnok csak egy soha nem nélkülözhető átszámító táblával boldogul. De vajjon boldogul-e a kutató? A könyvtári tapasztalat még a felforgatóknak is azt tanítja, hogy állandó viszonyok mellett is sok a zűrzavar.

Ha gyakorlati szempontból vizsgálódunk, a mi viszonyaink közt gyorsan eredményhez juthatunk, mert míg szomszédaink az időnkint fölmerülő elméletek miatt folyton ingadoznak, addig nekünk a kutatás megkönnyítésére vonatkozó kérdésekben egy keleti kényelemhez szokott irodalom parancsol, melyet a jelen esetben tényleg kár volna a nálunk már régen bevett és elég kényelmesnek bizonyult nyelv-rendszertől eltériteni. Sőt ha szomszédjaink nem átalják népük gyöngéit nemzeti nyelvű katalogusokkal legyezni, a mi irodalmunk még azt is elvárhatja, hogy hazai katalogusaink necsak a figyelembe vett külföldet elégítsék ki, hanem tökéletes leirásaikkal és mindent részletező indexeikkel még a mi keleti kényelmünknek is megfeleljenek.

BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTŐI MŰKÖDÉSE.

DÉZSI LAJOSTÓL.

— Első közlemény. —

Méltán kérdezhetjük, hogy a reformáczió azon vallási czélok megvalósítása által használt-e többet az emberiségnek, melyeket maga elé tűzött, vagy inkább azon jótékony hatás által, melyet a nemzeti öntudat fölébresztésére, a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztésére, illetőleg megalkotására gyakorolt, midőn azokat eszközökül használta fel czéljai érdekében.

Különösen sokat köszön minden ilyen nagyobb vallási ellenzéki mozgalomnak az irodalom. Hogy csak nehány példát említsünk, a gót, nálunk pedig a tatrosi bibliafordítást ilyen mozgalom hozta létre. Angolországban a Wiclef, Csehországban a Huss által indított mozgalom nemcsak az egyháztörténetiró tárgykörébe tartoznak, de korszakot alkotnak e nemzetek irodalomtörténetében is.[1] Nem is említve a német nemzetet, mely Luther föllépésétől számítja irodalmi nyelvének megalakulását.

De végtelenül nagy hatással volt a reformáczió a magyar nemzet szellemi életére is. A politikai és társadalmi tespedés, mely e kort megelőzőleg nálunk beállott s ennek következtében a nemzetet ért nagy katasztrófa lassanként megsemmisítette volna a nemzetet, ha e vallási mozgalom új táplálékot nem nyújt a szellemnek, föl nem költi az érdeklődést új eszmék iránt, ezek terjesztése és ápolása érdekében föl nem használja a nemzet nyelvét s ez által meg nem teremti a nemzeti irodalmat. Nem ok nélkül nevezi egy elsőrendű irodalomtörténészünk e kort protestáns kornak. Mert e vallási irány képviselői egyszersmind nemzeti irodalmunk úttörő munkásai is; nemcsak jó papok és tanítók, de legképzettebb tudósaink, legjelesebb költőink, nyelvészeink, sőt nyomdászaink is.

E nemzeti iránya teszi e mozgalmat oly rendkívüli fontos-

[1] Nem a véletlen műve, hogy a cseheknek már a Luther föllléptét megelőző időkből cseh nyelven szerkesztett oklevelei mintegy tíz vaskos kötetet töltenek meg, míg mi alig tudunk fölmutatni curiosumképen nehányat e korból. Egyéb nyelvemlékek tekintetében is ilyenforma az arány.

ságúvá s ennek a kornak volt szülötte, ilyen hazafias czéloknak állott szolgálatában Bogáti Fazekas Miklós a jeles iskolamester és költő is, kinek életét s költői működését most röviden vázolni megkísértjük.

Klasszikus miveltségű férfiú, ki nemcsak jártas a görög és latin irodalomban, hanem maga is versel latinul és pedig elég könnyedén. De mind e mellett műveit mind magyarúl írja, latinúl legfeljebb csak az ajánlást. Magyarúl írta *szép historiáit*, a nőnem »erkölcsének javitása«, *történeti énekeit* a hazafias szellem ébren tartása s *vallásos költeményeit* hitfelei »lelki szükségeinek kielégítése« végett.

I.

Életére vonatkozólag nagyon gyér adatok maradtak fenn.[1] Jóformán csak arra vagyunk utalva, a mit műveiben elszórtan, vagy a végső versszakokban saját maga tartott fenn számunkra. Ezek sok érdekes, bár hézagos adatot tartalmaznak. Legtöbbször pontosan értesítenek iratásuk helyéről és idejéről. A versfejek egyszersmind ajánlást is foglalnak magukban valamely előkelő

[1] *Életrajzához* saját művein kivűl forrásúl szolgálnak: Uzoni *Fosztó István* »Historia eccl. Transilvano-unitaria« czímű kézirati műve, melyből az ide vonatkozó részt közölte Jakab Elek (Ker. Magvető, XV. 1880. 5—8. l.) Sok csupán csak nála található adat miatt nélkülözhetetlen. *Bod* P. Magyar Athenás. (45. l.) Ezt közli latinra fordítva *Horányi* »Memoriá«-jában, valamivel bővebben ír róla a »Nova memoria«-ban (303—6 l.) Továbbá *Siebenbürgische Quartalschrift* (VI. Jahrg. 159—163 l.) *Aranyos-Rákosi Székely S.* Unitária vallás történetei Erdélyben. Kol. 1839. (71, 119, 198 l.) Újabb és legbővebb életrajza *Jakab Elektől* (Ker. Magvető XV. 1880. 1—14, 159—186, 239—5?. lap.) kinél csaknem az egész idevonatkozó anyag megtalálható, habár zavarosan minden rendszer nélkűl. Ugyan ő közöl mutatványt két kézirati művéből a Figyelő IX. évf. 1880. 16—31. lapjain. Rövid és világos képet nyújt egyházi működéséről *Kanyaró Ferencz* »Unitáriusok Magyarországon a XVI és XVIII században« cz. tanulmányában (Ker. Magvető 1889. évf., az idevonatkozó rész 275—7. l., mely külön is megjelent.) Az ő adatcsoportosítását fogadja el *Szinnyei J.* is a »Magyar írók életé«-ben. *Szombatos* voltát állítja, főleg a neki tulajdonított kézirati művek alapján, *Kohn Sámuel* »A szombatosok, történetük, dogmatikájuk.« (Bpest, 1889. 140—155 l.) czímű művében, mely eredetileg a Magyar Zsidó-Szemle 1887—1888. évfolyamaiban jelent meg. Unitárius voltát védi vele szemben *Jakab E.* »Még egyszer Bogáthi Fazekas Miklóstól« (Ker. Magvető 1891. 136—151 l.) Hozzá szóltak *Kardos Albert* és *Boros György*.

pártfogóhoz, így megtudjuk belőlük, hogy írójuk kikkel állt összeköttetésben, sőt legtöbbször azoknál találjuk őt magát is, a kiknek ajánlja művét. Ezenkívül élete körülményeire, foglalkozásaira vonatkozólag is szolgálnak némi útbaigazítással. A mi életrajzi adatok más íróknál előfordúlnak, többnyire később korból származnak, zavarosak, kevéssé megbízhatók, úgy hogy csak nagy óvatossággal lehet azokat használni.

Növeli a zavart az is, hogy e korban egy másik Bogáthi Miklós is élt s e kettőnek az életére vonatkozó adatokat egymással gyakran fölcserélik vagy összezavarják.[1] Mi azért inkább csak a műveiben található adatokra támaszkodunk.

Ezekből kivehetőleg szegény nemesi családból származott s szülei valószínűleg Erdélyben laktak, a mely ország működésének színtere is. Családi neve *Fazekas* volt, a »*Bogáti*« – vagy a mint ő írta, Bogáthi[2] – csak nemesi előnév, melyet a család onnan vett föl, mert Bogáton volt nemesi birtokuk. Hogy melyik Bogát értendő itt, azt ma már nem tudjuk megmondani, mert e családnak

[1] Már Bod, Katona stb. figyelmeztetnek arra, hogy Bogáti Fazekas nem tévesztendő össze avval a Bogáthival, ki Görgényvár ura volt s 1603-ban esett el a Székely Mózes mellett vívott csatában. Összezavarták e két személyt Uzoni Fosztó, A. Székely Sándor, Pallas Lexikona stb. Ez a Bogáthi 1589-ben a heidelbergi s az 1591/2. évben a páduai egyetemen tanul s ebből az időből közli Bod is egy latin költeményét. (Athenás 46. l. V. ö. Századok. 1875, 676 l. Toepke, G. Die Matrikel der Universität Heidelberg. II. Theil. Heidelb. 1886. 142 l.) Hogy ez nem lehet a mi B. Fazekasunk, e költeményből is kitűnik, melyben egy helyütt azt mondja az író magáról, Kornis Györgyről és Sombori Sándorról:

Hos tibi cognatos juvenes et ab aethere cretos
Phoebe, salutifera fac tuearis ope.«

Ekkor már ő nem volt fiatal. Kiss Bálint (Turul, 1892. 179 l.) e külföldön járt Bogáthit különböző személynek tartja Görgény vár birtokosától, így hárman is viselnék e nevét. De ennek nincs alapja. Szinnyei valószínűnek tartja, hogy e külföldön járt Bogáthi a B. Fazekas fia volt, de a páduai egyetem anyakönyvében (Századok, i. h.) »Nicolaus Bogáthi de Bogáth« áll. Szintén ilyen alaptalanul beszél Warga L. (Ker. egyháztört. II. 368 l.) s utána más író is *ifj.* Bogáti Fazekasról.

[2] *Neve* a versfejekben így fordúl elő: *Nicoleos Figulus Bogathius* (Tökéletes asszony állatok. 1575.) *Nikoleos Bogathius* de gente Figula (Három jeles főhadnagyok, 1576. Aspasia, 1587.) Nikoleos *Bogathius* (Mátyás király. 1576. Castriot, 1579.) *Bogathius* (Világi zürzavar 1586. Demeter 1598.)

nevét is csak a mi írónk tartotta fenn, más tagját e családnak nem ismerjük. Erdélyben is több Bogát van, így Maros-Bogát Torda-Aranyos, és Oláh-Bogát Alsó-Fejér vármegyében. Ugyanitt több család is viselte a Fazekas nevet.[1]

A *Fazekas* név költőnk műveiben különben soha sem fordúl elő, e helyett mindig a latin »*Figulus*«-t használja. Vagy ő, vagy pedig még atyja változtatta így át nevét latinra, a mely szokás e korban nagyban divatos volt s a Figulus névvel is már 1534-ben találkozunk a krakkói egyetem magyar bursájának jegyzőkönyvében, a melybe ez évben jegyezte be nevét »Matheus Figulus de Tarkany.«[2]

Hogy ezenkívül még egy másik neve is lett volna, Peljdes, vagy Pelides, az csak tévedésen alapszik.[3]

[1] Turul, 1884. évf. 120 l.

[2] Schrauf Károly, Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. Wien, 1894. 29 l.

[3] B. Fazekas »Jób... magyarázata« czímű művére a másoló vagy más valaki ezt írta: »Autore sapientissimo theologo Nicolao Pelidis Bogathio scripta in Zent-Ersebeth, anno 1607. 22. Dec.« Így találjuk ezt közölve azon unit. könyvek lajstromában, melyek 1638. május 23-án elkoboztattak. (Erdélyi országgyül. emlékek X. köt. 166 l. V. ö. Ker. Magvető 4. l.) Valószinüleg az vezette félre itt a másolót, hogy Fazekas a Dedicatióban rendesen úgy nevezi meg magát, hogy a distichon egyik sorába teszi családi, s a rákövetkező sorba keresztnevét. Ennek megfelelőleg egy művében (Castriot György 1579.) ez a két sor áll:

»Inclyte Peleides tibi Ladislae Szalanci
Nicoleos patrio carmine facta refert.«

Ezt a másoló is úgy érthette, a mint Jakab E. fordította: »Im jeles Szalánczi László, neked Pelides (így) Miklós zeng honi verset.« De ez nem fogadható el. Nem is fordúl elő e név Fazekas többi műveiben. Jakab E. szerint ugyan egy elveszett művének, az Apokalypsis magyarázatának ajánlását így írta alá: N. P. B. (Ker. Magvető 1880. 6 l.), de másutt (Ker. Magvető 1892. 145 l.) ugyan ő ezt a mondatot idézve, az idéző jelek között e nevet Bogáthi F. Miklósnak írja; szokatlan is lenne, hogy egy író két nevet használna a magáé helyett, egyiket latin, másikat görög fordításban. Mert Jakab Elek szerint a Pelides név πῆλός (így) görög szóból van képezve, mely azt jelenti sár, agyag, tehát, agyaggal dolgozó, Figulus, Fazekas, nomen patronymicum (!) B. Fazekas mindenesetre jobban ismerte a görög nyelv szellemét, minthogy ily erőszakot követett volna el az ellen; πηλός-ból nem lehet Pelidest csinálni, de nem is bírna az semmi értelemmel; agyaggal dolgozó, fazekas πηλουργός lenne. Sokkal egyszerűbb azt az idézett kitételt a hős Szalánczi Lászlóra vonatkoztatni, a kiről tudjuk, hogy vitéz ember volt, az említett mondatot pedig így for-

Arról, hol s mikor született, nincsenek adataink. A mennyiben müveiből, annak egyes czélzásaiból életkorára következtethetünk, hozzávetőleg 1545 -50 közé tehetjük születési évét. Szintén nem tudjuk azt sem, hol járt iskolába; hogy járt, azt maga is említi egyik művében:

»Nékem is anyám volt, én azt jól tudom,
Oskolába néha én is szomjuztam«.[1]

Hogy alapos kiképeztetést nyert, azt művei mutatják; különös kedvet kivált a görög nyelv iránt ébresztettek föl benne.

A görög nyelv a XVI. században nálunk épen úgy iskolai tárgy volt, mint Németországban, melynek tanrendszere szivárgott be hozzánk is.[2] Együtt tanulták azt a latinnal már az alsó iskolákban, s hogy sikerrel, arra B. Fazekas is például szolgálhat. Erdélyben különösen ki volt fejlődve e nyelv kultusza: irodalmilag is nagyban foglalkoztak vele, egész kis könyvtárt tesznek ki azok a művek, melyeket itt kiadtak. Mindjárt a reformáczió után egymás után adták ki a görög klasszikusok: Plato, Aristoteles, Hesiodos Theognis stb., egyes müveit. 1535-ben görög grammatikát is adnak ki, mely 1569-ig 4 kiadást ért, 1539-ben Hontertől is jelenik meg egy másik.[3]

Melyik grammatikából tanult a mi Fazekasunk, nem tudjuk, de tény, hogy jól megtanult görögül, a mit mutat az is, hogy négy művéhez görög írók munkáit használta föl, a mint ezt maga is lelkiismeretesen megemliti: »Olvastam ezt görögbül, írtam magyar nyelven.«

Ezek között különösen Plutarkhost szerette meg, a ki a XVI. században legolvasottabb görög író volt, mivel a műveibe beszőtt erkölcsi reflexiók megegyeztek e kor szellemével, gondol-

dítani: Jeles Achilles (Peleides=Peleus fia, Achilles) Szalánczi László stb. Igaz, hogy a költő keresztneve ekkor magában áll, a mi megint szokatlan, de úgy látszik B. Fazekas maga is észrevette ezt, ezért teszi oda az Ajánlás végén: »Bogathius condebat« a mi többi műveiben nem fordúl elő s csupán az említettem okban találja magyarázatát.

[1] »Tökéletes asszonyállatokról.«

[2] Frankl V. Hazai és külföldi iskolázás. Bpest 1873. 23. l.

[3] Szabó Károly. Régi Magyar Könyvtár II. köt. 13., 14., 15., 25., 29. 59. stb. számok.

kodási irányával. Népszerüségére vonatkozólag érdekes adatot találunk Kassai Császár György egy művében.[1] Ő beszéli el, hogy Szikszai Kovács Balázs kolozsvári tanító korában Dávid Ferencznek egy beszédén nagyon megbotránkozott s azon gondolkodott, hogyan lehetne e miatt kikelni ellene. Ezen való töprengése közben egyszer elővette Plutarkhos művét, a mely épen keze ügyében esett s Caesarnál nyitotta azt véletlenül ki, ott a hol ez kikapja a hajókormányos kezéből az evezőt e szavakkal: »Haladj bátran, semmitől ne félj: Caesart viszed és a Caesarral vele járó szerencsét.« A mint ezt olvassa, rögtön megjön a bátorsága. Lehet, hogy ez csak szónoki diszítés és sohasem történt meg, de így is a mellett bizonyít, hogy Plutarkhost nálunk is nagyon olvasták. Fazekasnak is kedvencz olvasmánya volt élte végéig. Műveiből kivehetjük, hogy ismerte ennek mind a két nagy művét, a »Párhuzamos Életrajzok«-at és a Moralia-t. Ezenkívül Lukianost is. Latinul is jól megtanult, minthogy a latin nyelv jól megtanítására inkább is törekedtek; könnyedén verselt latinul, a mint ezt a versfejekben fentmaradt distichonai mutatják. A kiképzés mindamellett még e korban nagyon egyoldalú volt, főleg csak vallási tanok és nyelvi ismeretek elsajátítására szorítkozott, földrajz, természettudományok tanítására alig fordítottak időt.

Hogy iskolái elvégzése után rendes szokás szerint külföldi egyetemre ment volna, annak semmi nyomára nem akadunk s talán egy művének ezen szavaiból:

> **»Ország világ járni sokan kivánkoznak,**
> **Kik inokkal bírnak, sokat látnak, hallnak;**
> **De ezt én egy helyről mutatom azoknak,**
> **Annyi költségekben csak nékem részt adjanak«[2]**

következtethetni azt, hogy csakugyan nem volt.

Első biztos évszám életéből, a melyről tudomásunk van, az 1575. év. Ekkor Deésen találjuk:[3] itt irja a »*Szép historiát a töké-*

[1] Oratio de vita et obitu Basilii Fabricii Szikzoviani habita a Georgiô Caesare Cassoviensi . . . Witebergae 1577. 62 lapon.

[2] »Világi sok zűrzavarról« (1586).

[3] Azt hiszem igy értendő »A tökéletes asszonyállatokról« irt műve Ajánlásában e két sor:

Et tibi regali Martine vir optime sede
Edite, desina carmina donat humo.

letes asszonyállatokról, melyben Márton nevű pártfogójának, ki épen feleségnek való nőt keres, 13 erkölcsi történetet beszél el többé-kevésbbé mintaszerű nőkről, abból a czélból, hogy tájékoztatást nyujtson neki a felől, micsoda szempontok szerint kell a nőket szemügyre venni, s micsoda tulajdonságok kivántatnak meg egy jó feleségben. Érdekessé teszi e művet az, hogy önmagáról is többször beszél benne, mint egyéb műveiben. Elmondja, hogy nősűlni szeretne maga is, de fél tőle. Sokat olvasott a nők rossz szokásairól, »a városban is naponkint hallogatja«, e miatt nem meri megpróbálni. Nem tetszik neki az anyák magaviselete sem, a kik csak akkor »szivesek«, mikor eladó leányok van:

»Bizony avval gonosz voltát mutatják,
Azért a szép képet nagyon czifrázzák,
Hogy valamely iffiat vele csalják.«

Egyszer azért mégis rászánta magát s elindúlt a városban (»városunkban«) leány nézni, de hiába, mert nem talált kedvére valót:

»De nem tetszék egyelőbe a párta,
Ebhez jőjjön az ebadta leánya.«

E vonatkozások arra mutatnak, hogy ez időtájt fiatal, nősülni akaró ember volt.

A következő 1576. évben már más helyen, Tordán találjuk, a hol tanítással foglalkozik[1] s nehéz anyagi viszonyok között él; a tanítási vesződség mellett nélkülözésekkel is kelle küzdeni, a mint maga panaszolja: »igen koplalék, valék nagy haragban.« A tanitáson kivül két művön dolgozik. Folytatását irja Görcsöni Ambrus »Mátyás király«-ának, melyből ez 4 részt irt meg, s ez évben április 6-án (»Mátyás király halála napján«) már kész is az 5-ik részszel. De egyidejüleg egy másik művön is dolgozik, mely a »Három jeles hadnagyoknak ... vételkedések«-ről szól s ezzel április 24-ére készűl el.[2] Hogy egy időben, felváltva dolgozott e két

[1] »Mátyás király« (1576) ajánlásában:

»Accipe, quod potuit dare, dum docet ipse juventam
Thorde tuam, munus, consulitoque boni.«

[2] E művet, mely csonkán maradt fenn, Szabó K. Régi Magyar Könyvtárá-ban 341. sz. a., Fejes Miklós műve gyanánt közölte, hibásan olvasván a versfejeket. Később, midőn e mű a bécsi Theresianum könyvtárából az Aka-

művön. az egyes czélzásokból látjuk, így ez utóbbi műben egy helyen ezt írja:

> Ezek vitézségét mindenek irták
> — — — — — — — — — -
> Eszében forgottak Mátyás királynak,
> Ha igaz írása Bonfiniusnak.

»Mátyás király«-ának utolsó 8-dik részét is befejezi május 9-én. Ez év nagy fontosságú év Erdélyország történetében. Ez évre esik Báthory István lengyel királylyá választása. Már a megelőző évben nagyban folynak a tárgyalások ez ügyben a varsói királyválasztó országgyülésen. A fejedelem követe Berzeviczi Márton erdélyi alkanczellár volt. egykori tanulótársa a páduai egyetemen és Blandrata, a kiknek küldetése csakugyan sikerrel is járt. 1576. márcz. 15-én 500 lovassal és 1000 gyalog hajduval utra kél Báthory Lengyelország felé; kiséretében vannak Berzeviczi Márton, Kornis Farkas és még mások, s május 1-én ünnepélyesen megtörténik a koronázás.

E jelentős esemény Bogáti Fazekast sem hagyta érintetlenül; az itt nagy szerepet vitt férfiakat ugy látszik ismerte s ez a Berzeviczi Márton lehet az, kinek első művét is ajánlotta. A »Három jeles főhadnagyokat« ezzel végzi:

> »Király koronáztam vala örömben
> Kit magyar nemzetnek éltessen Isten«

s »Mátyás király«-ának versfejeiben szinte emlékezik Báthory Istvánról, »a ki iránt legyenek kedvezők az istenek« s hazafiui

démia könyvtárának tulajdona lett, maga észrevette tévedését, a mint ezt a Ker. Magvető 1880. évfolyamának 388. lapján írja »Bogáthi Fazekas Miklós még egy műve« czimű czikkében. Itt így közli a versfejeket:

> »Nikoleos Fi(. . . gulus de gente Bogathia vat)es
> De primo inter se narrat honore Dvces.«

De ez sem egészen pontos. Az első, kiegészítendö sorból e betűk vannak meg a szóban forgó töredék versfejeiben: »NIKOLEOS FIG . . . . . S.« A »G« betű már a következő lapra mutató őrszóban (»Gond«) van. A kiegészítés szinte hibás s talán az »Aspasia« (1587) versfejei szerint egy részét igy lehetne kiegészíteni: Nicoleos Fig[ula de gente Bogathius . . .]s. Mi lehetett az utolsó szó, nem tudom; vates azért nem lehet, mert a hiányzó két levelen 104 verssor állott s igy a versfejeknek az említettőr szó »G« betűjét is beleszámítva (104: 4) 26 betűt kell kiadni, mig a vates-sel kiegészített rész együttesen csak 24 betűt ad ki.

érzelmének is kifejezést ad: »Vajha hazáját is védelmébe venné s a szent vallással egyetemben ápolná a jó tudományt.«[1]

A következő két évből nem ismerünk művét s csak annyit tudunk róla, hogy 1577-ben Kolozsvárott kinyomatja eddig írt műveit.[2]

Tordán sem tanítóskodott sokáig, 1579-ben már Tötörön találjuk Szolnok-Doboka megyében Szalánczi Lászlónál s ennél fejezte be október havában *Castriot György... históriáját,* uj pártfogójának ajánlva azt. Idősb Szalánczi László kiváló politikai szerepet vivő férfiu volt, többször volt a törökhöz követségben s katonai megbizásokat is többször teljesített.[3] Talán ő volt az, k, költőnket e tárgy választására is buzdította.

Ez évben uj tér nyilik meg munkásságának: Balassi Ferencz birtokán Szent-Demeteren lelkész lesz.[4] Később Gerenden találjuk innen pedig az üldözések elől 1582. Baranyába, Pécsre menekült.[5]

1584-ben ujra Tordán találkozunk vele, hol az *Énekek*

[1] »Ille utinam patriamque suam tueatur et artes
Cum sancta foveat religione bonas.«

[2] A »Három jeles főhadnagyoknak« ugyan nem tudjuk nyomatási évét, de valószínűleg a másik kettővel együtt nyomatta ki Kolozsvárott; iratási ideje ugy is a kettőé közé esik.

[3] Wolfg. Bethlen. Historia de rebus Transsylvanicis. Editio 2-da. lib. 1782—9. Tom. V. 349., 361 Nagy J. Magyarország csal. X. 460 l.

[4] Uzoni Fosztó szerint; Kanyaró ez adatot elhagyja.

[5] Ez időszakból életére vonatkozólag az adatokat egy elveszett kézirati művének, az Apokalypsis magyarázatának Ajánlásából merítik, melyet U. Fosztó István tartott fenn számunkra. Ez Ajánlásban, mely Balassi Ferencznek, Udvarhelyszék főkirálybirójának szól, B. Fazekas hosszasan megemlékszik saját működéséről s fölsorolja irodalmi műveit, szám szerint tizet. Föltünő, hogy e tiz mű között egyetlen ismert művére sem találunk czélzást, egytől egyig kéziratban maradt theologiai művek azok; nem említi sem Zsoltárfordítását, sem Jóbot, sem az »Énekek éneké«-t, a melyek pedig mind ekkor tájban készültek. Általában hiányzik az összekötő kapocs, melynek alapján bizonyosságot szerezhetnénk, hogy e művek irója az, a kinek műveiről eddig szólottunk. Föltünő az is, hogy noha ily sok theologiai művet írt, egyetlen ilyen művét sem nyomatta ki; ez csak részben találja abban igazolását, hogy unitárius műveknek ez idők szelleme nem kedvezett, mivel, ha nevezett forrásunknak hitelt adunk, B. Fazekas később engedett vallási rigorositásából s a mérsékelt irányzatuakhoz ment át s mint ilyen lett kolozsvári pap. E kérdés megoldása különben ez ajánlólevél hitelétől függ, nem tévesen van-e az B. Fazekasnak tulajdonítva? (V. ö. Pelidesre vonatkozó jegyzetünket 32 lapon.)

énekét fordítja le magyarra, mely műve kéziratban maradt fenn, miként 1586-ban ugyanitt irt másik műve is, mely *Jób könyvének* verses magyarázata.

Ez évben nagy veszteség éri. A pusztító járvány, mely már évtizedek óta többféle néven csaknem állandóan látogatta hazánkat s több irodalmi téren működő jeles emberünket is magával ragadta, az 1586. évben ujult erővel kitört.[1] Kiterjedt Ausztriára s egész Magyarországra, ki Erdélyre és áldozatul vitte innen a Fazekas fiát is, a mint ezt maga keservesen panaszolja »*Jób*«-jának versfejeiben s végső versszakában. Talán e veszteség felett érzett fájdalmában mintegy enyhülést keresve irta e művét is, a melyet Kornis Farkasnak, a székelyek egyik főkapitányának ajánl, a ki Homoród-Szent-Pálon lakott.[2] Ugyanezen évben írta »Világi sok zürzavar« czímű művét, mely később nyomtatásban is megjelent Toroczkai (Taratszkai) László pánczélcsehi birtokosnak ajánlva.[3] Ez legeredetibb műve, melyet ugy látszik egészen önállóan dolgozott ki.

A következő évben visszatér még egyszer régi tárgyához. Szent-Pálon, a honnan már a Kornis családot ismerte, egy Forró János nevű főúr, ugyanaz, a ki később 1594-ben Báthory Zsigmond parancsára lefejeztetett, megnősült.[4] Az ő felesége elé is akart egy női példányképet rajzolni, mint a hogyan már előbb Berzeviczi Mártonnak s e czélból írta *Aspásiát.* Ehhez mellékeli a CXXVIII. zsoltár fordítását mintegy házasok énekéűl. Ekkor tehát már foglalkozott a zsoltárok fordításával. Mikor fordította le az egészet, nem tudjuk.

Itt aztán megszünnek különben is gyér adataink. Uzoni Fosztó szerint 1589-ben kolozsvári unitárius pap lesz. 1591-ben két kéziratát adja Kolozsvárt sajtó alá: *Aspasiát* és a *Világi sok zürzavar*-t.

Másik évben a *Castriot György historiájá*-nak uj kiadását rendezi, ha a czímlapon e szavak: »Mostan ujonnan az authortól általolvastatván és megcorrigáltatván« nem a kéziratra vonatkoznak. E műve még egy kiadást ért életében, 1597-ben Debreczenben is kiadták.

Utolsó ismert műve 1598. évből való, a mikor *Demeter*

[1] Linzbauer X. F. Codex san.-med. Hungariae. Budae 1852—6. I. 212.
[2] Nagy I. Magy. csal. 6. köt. 352 l. W. Bethlen. Hist. V. köt. 2 l.
[3] W. Bethlen. Hist. V. köt. 408 l.
[4] W. Bethlen, Hist. III. köt. 465., 472 l.

történetét forditja le Plutarkhosból s kinyomatja Kolozsvárott. Ez működésének utolsó jele; ettől kezdve letűnt a cselekvés szinteréről. Hol s mikor halt meg, nincs semmi adatunk.[1]

Ennyi a mit életétől megtudhattunk; még a szombatos felekezethez való viszonyáról kellene megemlékeznünk, de ez beható fejtegetést kivánna s eltéritne kitüzött czélunktól.

A NÁDOR-KÓDEX KIADÁSÁNAK TÖRTÉNETE.

Dr. Illéssy Jánostól.

Felséges uralkodóházunk tagjai közt alig volt egy, ki Magyarország javán annyit munkált, ki a magyar nemzet érzelem- és gondolatvilágával magát annyira azonositotta s ki éppen ezeknél fogva nemzetünk őszinte szeretetét, becsülését annyira kiérdemelte, mint József nádor.

Ez a szeretet és becsülés hosszú életpályáján folyton kisérte a nádort, de legszebben félszázados nádorságának örömünnepén nyilatkozott.

József főherczeg 1848-ban töltötte be nádorságának ötvenedik évét. Az egész ország nagy lelkesedéssel készült ez ünnepre.

Tudományos intézeteink közül legérdemesebben a budapesti egyetem, illetőleg az egyetemi könyvtár kivánta részét az ünnepélyből kivenni. Szögyény László helytartótanácsostól, mint a tanulmányi bizottság elnökétől, eredt az eszme, hogy az egyetemi könyvtár valamely alkalmi művet szerkeszszen s adjon ki a jubileum emlékére. Az eszme kivitelével Toldy Ferenczet, a könyvtár igazgatóját bízta meg. Irodalomtörténetünk lelkes művelője nagy örömmel fogadta e megbizást s véleményét a következőkben sietett Szögyény elé terjeszteni:

»Nagyméltóságú M. kir. Valós. Belső Titkos és Helytartósági Tanácsos Tanulmány-bizottsági Elnök Úr! Kegyelmes Uram!

[1] Uzoni Fosztó szerint már 1592-ben meghalt. A mint írja: »szerencsétlen és végzetes vala az esztendő egyházunkra nézve. Hunyadi Demeteren kivül még több fényétől fosztotta meg egyházunkat. Meghalt előtte néhány hónappal Basilius István, Bogáthi F. Miklós és Pictoris Miklós, egyházunk nagy díszei.«

Méltóztatott Excellentiád velem kegyesen parancsolni: adnék véleményt arról: minemű munka kiadásával ülhetné meg a M. kir. Egyetem Könyvtára Fenséges Nádor s Királyi Helytartó Ő Főherczegségének, mint különben is e könyvtár egyik nagylelkű Jótevőjének, nádori hivatala ötvenedik örömévét: úgy, hogy ez által Ő Fensége országosan ismeretes magas gondolkozásához képest egyszersmind a hazai irodalom is emlékezetes gyarapodást vegyen.

Keresztül néztem e végre könyvtárunk kézirati kincseit. Lehetne, Kegyelmes Uram, néhány, hazánkat illető, kiadatlan történeti munka közől válogatni: lehetne egy, tetszés szerint meghatározható nagyságú Oklevélgyüjteményt szerkeszteni: de ezek több előkészületet s ennélfogva huzamosabb időt kivánnak, mint a mennyit a jelen körülmények engednek. Ennélfogva alig van, mit kevés hónapok alatt eszközölhetőt s e mellett becsben és fontosságban az alkalom ritkaságához és ünnepélyességéhez illőbbet ajánlani bátorkodhatom, azon *Magyar Codexek* kiadásánál, melyek e könyvtár fődiszei közé tartoznak s miknek kiadásával a magyar nyelvvizsgálat segédeszközeinek valóban tetemes gazdagúlását látná. E codexek pedig névszerint a következők volnának:

I. Egy 1506 évet viselő, de világosan jóval régibb szerkezetű kézirat. Tartalma egy kalendariomon kivül, mely régiségre nézve a második magyar, mit eddig ismerünk, szép imádságok, énekek és predikácziók.

II. Egy 1508 évet viselő kézirat. Tartalmát némely, a hit dolgait illető *Elmélkedéseken* kivül *Legendák*, számszerint nyolcz, teszik. Ezeknek nyelve is ős régiségre mutat, habár a kézirat csak a XVI. század elejéről való.

III. Egy 1510—1521 évek közt iratott nagyobb codex, *legendák*kal, *predikácziók*kal és erkölcsi elbeszélésekkel.

Ezek együtt egy szép kötetet adnának, melyet »Nádor-Codex« névvel lehetne a dolog emlékezetére megbélyegezni.

Terjedelme az egésznek, mennyire betű- és sor-számítás útján néminemű valószínűséggel előre meghatározhatni, ez lenne:

1. Czím, ajánlat, előszó, jegyzések mintegy	21 lap.
2. Az I. alatti kézirat	80 »
3. A II. alatti kézirat	85 »
4. A III. alatti kézirat	214 »
	Együtt 400 lap

mi egy 50 ívnyi, mérsékelt vastagságú, de mégis méltó tekintetű szép kötetet tenne.

A nyomtatás költségein kivül, melyek a papiros minéműségéhez képest nagyobbak, de kisebbek is lehetnek, kivált ha csak 200 példány nyomulna vastagabb papirosra a Fels. Udvar, kormányszékek, hazai hatóságok és bel- s külföldi könyvtárak részére, a többi költség nehány hasonmás s egy csinos czimlap árából (mikre talán 150 frtot számithatni) s a bekötésből (egyre-másra 15 kr. darab szerint) állana. Miután pedig méltán feltehetni, hogy a munka, ha mérsékelt ára szabatik, kettős tekintetből jó keletnek fog örvendhetni, a költségnek egy szép része ismét visszatérűlhet.

Az egész kiadás vitelére bátor vagyok Excellentiádnak lelkiismeretes szolgálatomat ajánlani, ki mindenkép rajta lennék, hogy a külső kiállításon kivül a textus correct, valóban critikai szerkezete is a várakozásnak s az alkalmiság jelességének mindenkép megfeleljen.

Mely előterjesztés után Excellentiád tapasztalt kegyelmeibe ajánlott mély tisztelettel öröklöm Kegyelmességednek, Pest, ápril 27. 1846., alázatos szolgája Schedel Ferencz, kir. Könyvtár-Igazgató.«

Toldy ezen javaslatából — miként első tekintetre észrevehető — hiányzik a felelet egy lényeges kérdésre: a kiadás költségeinek kérdésére. E hiány pótlására csakhamar meghagyást kapván Szögyénytől, erre nézve következőleg nyilatkozott:

»Nagyméltóságú M. kir. valóságos belső Titkos Tanácsos, Tanulmány-Bizottsági Elnök Ur! Excellentiád újabb kegyes meghagyásából a Nádori Emlékkönyvnek mily módoni kiadhatása, úgy a szükséges előleges költségvetés iránt a következőkben van szerencsém alázatos véleményemet, illetőleg tudósitásomat előterjeszteni.

A kiadás a M. kir. Egyetem Nyomtató Intézete költségein és számára történhetnék. Dicső emlékezetű Mária Terézia királynénk Bécsben nov. 5. 1779. költ. e nyomdának legkegy. adományozott kiváltság-levelében, az iskolai könyvekre adott kirekesztő engedelemnek azt adja okául »quod fundus Typographiae partim pro intertentione et conservatione bibliothecae universitatis ... partim pro renumerandis[1] eruditis lucubrationibus destinatus

[1] Értsd szükségképen: et edendis.

sit . . .« Hogy ezt a Nyomtató Intézet a Nagymélt. M. kir. Helytartó Tanács mindenkori legkegy. Helybenhagytával gyakorolta is minden időkben, mutatja a nyomda könyvlajstroma, melyben nemcsak iskolakönyveket, hanem egyéb, a tudomány hasznára szolgálandott és oly munkákat is találunk hirdetve, melyek a reájok fordított költségek megterülését épen nem hagyják reményleni, milyen péld. Bernolák hat kötetes tót szótára, Durich Bibl. Slavicája, Horányi Scriptores Schol. Piarum, Katanchich Orbis Antiquus, s egyéb munkái, Schönwiesner némely munkái, az Oláh Szótár stb. mások, mik egyedül a tudományok hasznára, bizonyos veszteségre majdnem, voltak kiadva, mint azt a következés csakugyan mutatta. E veszteséget a szellemi hasznon kivül, az iskolai s némely egyházi könyvek kiváltságos kiadásainak kellett helyreütni.

Már hogy az Egyetem Könyvtárában létező régi magyar kéziratok közzé tétele a magyar nyelvtudomány tetemes előhaladására szolgálna, azt a mai időben és Excellentiádnak mutogatni annál kevésbbé szükséges, minthogy mind a többi nemzetek példája, kik nyelveik emlékeit a legnagyobb gonddal kiadogatják, mind az ily régiségeknek az academia által eddig kiadatásából a magyar nyelv természetének mélyebb ismeretére már is háramlott nagy haszon bőven bizonyítják. Az itt szóban levő kéziratok pedig nemcsak épségök, hanem tartalmok változatossága, részint eredetisége, mindenek felett pedig a textus tetemes régiségével ajánlkoznak, mire az egész nyelvezet csalhatatlanul mutat, úgy hogy az, a leirás korát, mely 1506 és 1521 közé esik, kétségkivül sok évekkel meghaladja. Annál nagyobb hálával venné pedig ez idő szerint a haza s magyarság e becses kincseinek az Egyetem által kiadatását, mert eddig annak költségein leginkább csak a deák és szláv tudományos érdekek gazdagultak.

De nem is lehet attól tartani, hogy a veszteség tetemes lenne. Mert habár mintegy 200 példány hivatalos használatra, tehát költségtérités nélkül, forditattnék, a fenmaradó 300 példánynak néhány év alatt elköltét annál inkább reménylhetni, mert 1. több, mint hihető, hogy nem kevesen lesznek, kik e munkát, mint egy nevezetes nemzeti örömév emlékét fognák magoknak megszerezni ; 2. pedig, mert azt az olcsó ár, melyet talán 3 ftban lehetne megalapitani, az irodalom és nyelv barátjai közt tenné kapóssá : mely reményem azon tudomásomon alapszik, hogy az

Academia Nyelvemlék-gyüjteményéből, melynek minden kötete *két* pengőftba kerül, mégis 130 és több példány költ el.

A mi már a megközelitő költségvetést illeti, az véleményem szerint így állana:

1.	Leiratási költség alku szerint	20	frt —	kr.
2.	Nyomtatás és papiros, 50 ív, a budai egyetemi nyomda előleges ár-terve szerint 12 ftjával teszen	600	» —	»
3.	A gót alakú karimázat fábametszése és öntése . .	38	» —	»
4.	A gót czímlap rajza és fábametszése, mindkettő Szilády xilograph ár-terve szerint	20	» —	»
5.	Négy hasonmás kőre metszése, szinezése, nyomtatása papirosa, Lencsó könyvnyomtató ár-terve szerint .	70	» —	»
6.	A fens. Főherczeg diszes arczképe, czímképül, gót rámában Walzel kőnyomtató ár-terve szerint, rajz, nyomtatás, papirossal , ...	65	» —	»
7.	Tiz példány gazdag díszkötése, egy, ezüst kapcsokkal, a fens. Főherczeg és Udvar számára, egyremásra 5 frtjával, Láng könyvkötő ár-terve szerint. . . .	50	» —	»
8.	190 péld. vászonban, hivatalos használatra, 20 krjával	63	» 20	»
9.	300 — egyszerü kemény táblában 8 krjával . . .	40	» —	»
	Összesen	968	frt 20	kr.

Vagy mindenestől kerek számmal legfelebb ezer frt.

Feltévén, hogy, mi bizton remélhető, a 300 eladó példány, habár csak idővel is, 3 frtjával elkél, bevehető 900 frt, miből 20 percentként 180 frt lehajolván, bejőne tisztán 720 frt. És így a költség maximumát ezer frtra tevén, a bizonyos veszteség a tőke kamatjain kivül 280 frtot nem haladna meg. Sőt ha az ajándék példányok összesen 50 példányra szoríttatnának, e veszteség is teljesen elenyésztethető.

Minthogy a teljes kiállitásra hat hónap szükséges, ha Excellentiád a kivitellel haladék nélkül méltóztatnék megbízni, elkészülhetne a munka november 10-ig; és így két, vagy tán több nappal is a nádori választatás teljes félszázadának betölte előtt. Mely alázatos előterjesztés után Excellentiád magas kegyeibe ajánlott mély tisztelettel vagyok Kegyelmességednek, Pesten, május 4. 1846. alázatos szolgája Schedel Ferencz, m. kir. Egyetemi Könyvtár Igazgatója.«

E két vélemény alapján Szögyény május 12-én a m. udv. kanczelláriához járúlt javaslatával. Fölterjesztésében utal a jubileumi ünnepély országos jelentőségére, melyet nemcsak a közpályán

eltöltött, az egész országra áldásos ötven éves tevékenység ritkasága emel, hanem az ünnepelendő kiváló személyisége is. Nem akarja a nádor korszakalkotó, mindent felölelő munkásságát felsorolni, csupán azon jóakarata érzelmét emeli ki, melylyel a magyar nyelv java és felvirágoztatása iránt folytonosan viseltetett s azon odaadó támogatásra utal, melyben minden alkalommal s különösen 11 országgyűlésen, mint elnök a magyar tudományosságot és művészetet részesítette s azoknak az ország határain kívül is tiszteletet szerzett. Egy szóval az ő magas neve Magyarország jelenkori fejlődésével s mindennel, mi egy igaz hazafinak drága, oly bensőleg összeforrt, hogy a legfényesebb szavak is halványak az ő halhatatlan érdemeinek rajzolására. Midőn ez érdemeket ünnepelni készül az egész ország, nem maradhat el az örvendezők sorából az egyetemi könyvtár sem, a mely annyiszor tapasztalta a nádor atyai támogatását.

E végből legczélszerűbbnek vélné egy alkalmi könyv kiadását, mely míg egyfelől az ünnepély jelentőségéhez méltó, másfelől maradandó emléke lenne a nevezetes napnak s a hazai tudományosság is nyerne vele.

Ezután részletesen ismerteti a kiadandó munka tartalmát, beosztását, költségvetését egészen a Toldy javaslata alapján. A tartalomra nézve azonban nem hallgathatja el abbeli észrevételét, miszerint óhajtaná, ha a könyv nem csupán nyelvemlékekre szorítkoznék, hanem valamely kiadatlan hazai történetíró közérdekű s alkalomszerű munkáját tartalmazná. Ez azonban az idő rövidsége, a készületlenség s az esetleg terjedelmes história kiadásával járó költségtöbblet miatt alig eszközölhető. Különben a munka jelen alakjában is eléggé összhangban fog állani az ünnepélylyel s mintegy kifejezője lesz a nádor jóakaratának, melylyel a magyar nyelv iránt mindig viseltetett.

Szögyény előterjesztése a kanczellárnál, Apponyi György grófnál nem találkozott semmi nehézséggel. Készséggel bocsátotta ő felsége legfelsőbb jóváhagyása alá, a ki az engedélyt július 12-én meg is adta. Helyén valónak találta azonban Szögyény azon kívánságát, hogy a jubileum természetének sokkal megfelelőbb lesz, ha a kiadandó könyv nem csupán nyelvemlékeket tartalmaz, — melyek különben is kevés olvasó közönségre számíthatnak s a jelen poli-

tikai viszonyok közt könnyen kétértelmű magyarázatokra szolgálnának alkalmul — hanem történelmi tárgyú emlékeket.

A kanczellár mindjárt másnap közölte (601/1846. eln. sz. a.) e legfelsőbb kivánságot Szögyénynyel, a ki ismét Toldyt utasította hasonló szellemben való véleményadásra.

Igazat kell adnunk mind Szögyénynek, mind a legfelsőbb elhatározásnak: a »Nádor-kódex« abban a tartalomban, a mint azt Toldy javasolta, nem illet egészen a jubileumhoz. Bármily nagyok lettek légyen is József nádor érdemei a magyar nyelv közkeletüvé, államivá tétele körül, azok végeredményeikben mégis csekélyebb jelentőségűek, semhogy a magyar nyelvemlékekből elvonható tanuságokkal összefüggésben állottak volna. Maga József nádor sohasem tanult meg magyarul, úgy hogy az országgyűlések, melyek, mint az 1843/4-ki, kivívták a magyar nyelv hivatalos fölényét, azon törvények kötelező ereje alól, csupa tiszteletből és kiméletből őt, noha az ország első tisztviselője volt, kivették.

Toldy álláspontja azonban e tárgyban igen is érthető, könynyen megmagyarázható azon nagy előszeretetből, melylyel a régi nyelvemlékek iránt viseltetett. Mikor 1843-ban az egyetemi könyvtár igazgatójává kinevezték, a gazdag könyv- és kéziratanyag rendezése és lajstromozása közben még inkább erősbödött benne a vágy a könyvtár nagybecsű kódexeinek közrebocsáthatása után. Jól tudta azonban, hogy az ilyen kiadványok nálunk még nem igen találnak sem kiadóra, sem fogyasztó közönségre, azért kész örömmel ragadott meg minden kinálkozó alkalmat, így Szögyény felhivását is, czélja megvalósítására.

A felsőbb kívánság előtt mégis kénytelen volt meghajolni. Első eszméjével mindazáltal nem hagyott fel. Ujabb tervezetet nyujtott be Szögyénynek, a melyben a felsőbb óhajtást a saját kedvencz eszméjével összeegyeztetni iparkodott. Megoldhatónak vélt minden nehézséget, ha a nyelvemlékek elébe egy történelmi árgyú rövid értekezést illeszt.

E véleményének azonban nem adhatott mindjárt kifejezést. Épen akkortájt távol volt a fővárostól és hivatalától s csak augusztus 3-án terjeszthette Szögyény elé a következő javaslatot:

Nagyméltóságú M. kir. valós. belső Titkos Tanácsos! Tanulmány-Bizottsági Elnök Ur! Kegyelmes Uram! Méltóztatott Excellentiád ujabban kötelességemmé tenni, hogy Nádori emlékkönyvül

a magyar codexek helyett, vagy mellé, vagy valamely általános történeti érdekű kéziratot hozzak javaslatba, vagy olyat, mi különben a nádori hivatalra vonatkozik.

Ennek következtében ujra és nagy gonddal átbúvárlottam gazdag kézirattárunkat. Sok abban, Kegyelmes Uram, a hazai történetek felderítésére szóló oklevél, vannak kidolgozott s eddig kiadatlan munkák is: de az elsőbbek ezerekre menvén, előleges gondos átolvasást, kiszemelést, jegyzésekkel járó szerkesztést kívánnának: mi, hogy a munka elhamarkodva ne legyen s az alkalom méltóságának megfeleljen, időt nem keveset kíván; az utóbbiak pedig, eltekintve attól, hogy elég nagyszerű köztök csak Brutus története (Joan. Mich. Bruti Historiarum L. XIII.) s ez is a marosvásárhelyi és bécsi codexekkel lenne még előbb összevetendő és kiegészítendő: mind olyak, mik a haza szomoru emlékezetű polgári háborúit terjesztik elő s így, csekély véleményem szerint, egy ily szerencsés napnak, milyen a köztiszteletű Nádor ötven éves emléknapja, diszesítésére nem egészen alkalmatosak. Volnának más kéziratok is: a Katancsics néhai könyvtárőrünk munkái, milyenek: Commentarius in Geographiam Mosis, Herodoti, Strabonis, Plinii: volnának Grossing József nyelvtudományi munkái, u. m. Vocabularia Sumatranum, Brasilianum, Peruvianum, Mexicanum, Malicum, Javaicum; volna igen becses egy pár arab codexünk: — de mindezek részint igen terjedelmesek, részint kiadásuk sok időbe és költségbe kerülő: mindnyája pedig az általános tudományosságra nézve ugyan nagybecsű, de hazai érdekkel épen nem biró.

Ily körülmények közt nagy örömemre szolgált a Hevenesi, Cseles, Kaprinay s Pray több száz kötetre menő kéziratgyűjteményében végre valamire találhatni, mi Excellentiád óhajtásainak úgy látszik megfelelend. Ez nem egyéb, mint Praynak egy rövid történeti értekezése a magyarországi nádorokról, deák nyelven, mely, ha e részben Excellentiád nagybecsű bizodalmával megajándékoztatnám, általam a legújabb időig lenne kiegészítendő. Ez a magyar nyelvemlékek elé bocsátva, csakugyan nevelné az emlékkönyv érdekét, becsét s azt alkalomszerűbbé tenné: midőn másfelől sem költség, sem kiállitási idő tekintetében nagy különbséget nem tenne, mert csak 3 vagy 4 ívvel nevelné a könyv terjedelmét

Midőn ezeket Excellentiádnak feljelenteni sietnék, kegyeibe

ajánlott mély tisztelettel vagyok Excellentiádnak, Pest, augusztus 3. 1846. alázatos szolgája Schedel Ferencz, a M. kir. Egyetemi Könytár Igazgatója.

E tervezet ellen — inkább megfelelvén intentióinak — Szögyény nem támasztott semmiféle nehézséget. Minden részletében magáévá tette s már augusztus 6-án változtatás nélkül pártolólag terjesztette a kanczellár elé, biztosítván őt arról, hogy a könyvtár igazgatója a belé helyezendő bizalomnak teljesen meg fog felelni; különben is a Pray munkájának Toldy által kiegészítendő részét, mely az újabbkori nádorok élettörténetére, működésére fog kiterjeszkedni, ő maga is át fogja vizsgálni, sőt a tanulmányi bizottság ülnökével, Czeh Jánossal, a ki maga is »kitünő magyar történetbúvár«, felülbíráltatja.

Szeptember 11-én 796. eln. sz. a. kelt a kanczellár döntő határozata, mely jóváhagyja a Pray értekezésének kiadását; aziránt azonban bővebb felvilágosítást kíván, hogy a czélba vett nyelvemlékek közül, melyek legyenek kinyomatandók?

E kérdésre a tanulmányi bizottság elnöke szeptember 21-én azt válaszolta, hogy ő a nyelvemlékek közül az 1508-ki legendás könyvet tartja legméltóbbnak a kiadásra, mert a Pray dissertatiójával egyetemben ez felel meg leginkább az ünnepély jelentőségének. Ellenben az 1506-ki kéziratot az előbbivel való egykorúságánál és kis terjedelménél fogva, a III. szám alatt kijelölt legendákat és predikácziókat pedig terjedelmességök miatt s az idő rövidségére való tekintetből, mellőzhetőknek véleményezi.

E fölterjesztéssel egyidejüleg Szögyény felhívta Toldy Ferenczet, hogy a kanczellária végdöntéséig is, a Pray értekezésének sajtó alá rendezéséhez haladéktalanúl kezdjen hozzá.[1]

A dologgal sietni is kellett. Az ünnepély napjáúl a főherczeg nádorrá választásának forduló napja november 12-ike tüzetett ki,[2] de azt a felség pár hét múlva november 5-ére tette át.[3] Az ország főhatóságai, intézetei, a vármegyék, főpapok, főurak körrendeletileg hivattak fel az ünnepélyben való részvételre.[4]

[1] Az itt felhasznált hivatalos iratok a m. kir. orsz. levéltár helytartótanácsi osztályában őriztetnek.

[2] 13652/846. kancz. sz.

[3] 15344/846 kancz. sz.

[4] 37943/846. II. sz.

De nyomban elterjedt országszerte a szomorú hír, hogy a már hónapok óta gyöngélkedő nádor állapota annyira súlyosodik hogy a jubileum aligha lesz megtartható. A közhírt igazolta a kanczellária október 15-ki rendelete, mely az országnak tudtul adá, hogy »Ő cs. kir. Fenségének, az ország Nádorának egészségbeli szenvedő állapota nem engedi meg, hogy dicső hivataloskodásának félszázada az e végre kitüzött napon, jelesül f. é. november 5-én ünnepeltessék.«

A nemzet még remélt; remélte, hogy az isteni gondviselés megadja neki az örömet, hogy szeretett nádora iránt táplált őszinte hálájának, tiszteletének ünnepélyes kifejezést adhat. De reménye hiú volt. 1847 január 13-án reggeli 9 órakor megszünt dobogni a sziv, mely egy ország boldogságáért vert, megszünt működni az agy, mely egy ország jólétén, felvirágzásán annyit fáradozott.

A nagy férfiú halálával természetesen megakadt a nádor-kódex kiadása is. Megakadt, de meg nem szünt. A fáradhatatlan Toldy nem engedte az eszmét elaludni, csak a kedvező alkalmat leste. Ez az alkalom bizony soká váratott magára. 1857 május havában történt, hogy ő felsége I. Ferencz József nejével együtt Magyarországot először meglátogatta. Ez örömünnep emlékéül adta ki Toldy, illetőleg az egyetemi könyvtár azt a könyvet, melyet »Nádor-kódex« neve alatt ismerünk. Ennek tartalma elütő mind az első, mind a másod ízben tervezett kódextől; egyben mégis megegyezik s rá vall a szerkesztő régi kedvencz eszméjére, t. i. ez is vallásos tárgyú régi magyar nyelvemlékeket tartalmaz, azt a kéziratgyűjteményt, melyet Winkler kanonok ajándékozott az egyetemi könyvtárnak s a melyet Toldy a boldogúlt nádorról nevezett el.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

(Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához.)

BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS ISMERETLEN HISTÓRIÁS ÉNEKE 1598-BÓL.

DÉZSI LAJOSTÓL.

Körülbelül hat évvel ezelőtt, debreczeni tanuló koromban, vettem egy pergamen kötésű kolligátumot, melyben mintegy husz különböző ritka XVII. századbeli nyomtatvány volt, egy kivételével mind magyar írótól latin nyelven irva. Benne volt többek közt Komáromi Csipkés Györgynek, Pósaházi Jánosnak, Mártonfalvi Györgynek, Köleséri Sámuelnek, Nógrádi Benedeknek, Rápóti Mihálynak stb. több müve, olyan is, a mely eddigelé ismeretlen.[1] Növelte becsét az is, hogy az egykor Sajószentpéteri István ismert nevű XVII. századi egyházi író tulajdona volt, a kinek egy müve szinte benne van a gyűjteményben, benne sajátkezű névírása, a könyvtolvajoknak szóló figyelmeztetése: »Domine, increpa harpyas, ne pretiosum hunc thesaurum mihi eripiant!« és jeligéje, mely theologus íróra nézve jellemző: »Libera me a rabie theologorum.«[2]

Ennek fedelében találtam *Bogáti Fazekas Miklós* itt közlött művének két példányát, melyet a könyvkötő a bekötésnél fedéltöltelékül használt föl s így mentett meg számunkra az elveszéstől. Csakhogy sajnálatunkra nem teljesen ép állapotban, hanem csak töredékben, mely elül és közbül csonka, de mindamellett így

[1] Pl. *Responsio ad disputationem Andreae Horvát de omnipraesentia carnis Christi. S.-Patakini, 1654.* 4-r., melyet más alkalommal fogunk ismertetni.

[2] E kolligátumot azóta a debreczeni ref. főiskola könyvtárának adtam

is teljes biztossággal megtudhatjuk belőle a szerző nevét, a mű tartalmát, a nyomtatás helyét, sőt hozzávetőleg a nyomtatás évét is.

A szerző nevét itt is, mint annyi sok más XVI. és XVII. századi énekeinknél, a versfejek tartották fenn. Az akrostichon itt is latin hexameterekben mondja meg a mű szerzőjét s valószínűleg Ajánlást is foglalt magában,' de hogy kihez, azt már töredékessége miatt nem mondhatjuk meg. Betűi ezek: ...SA...IGNOB ...S MEIS GESSERIT...NSTABIL...PRAELI...MVL...VDI... VM KAMB...BON...AG NEKE...EST...VRI..TIBI...VSA BOG ...THI...VIR INGENIO... E szerint a szerző Bogáti, a ki, mint ezt a gondolatmenet, nyelvezet, verselési mód hasonlósága mutatja, egy személy azzal a Bogáti Fazekas Miklóssal, kinek életéről és költői müködéséről e folyóirat jelen füzetében kezdtem meg tanulmányomat. A »Musa Bogathia« kifejezés is e mellett szól, mely a »Világi zűrzavar«-ban (1591.) szinte előfordúl. (»Tibi Musa Bogathia monstrat«) Igaz ugyan, hogy a kezünk alatti mű iratási ideje 1598., a végsőversszak e szavai szerint:

»Olvastam ezt görögbül, írám magyar nyelven,
Az ezerötszázkilenczven és nyolcz esztendőben.«

Bogáti Fazekas pedig az eddig megjelent életrajzok szerint, mint kolozsvári pap 1592. évben meghalt, de ez írók mind a múlt században élt Uzoni Jánost és Fosztó Istvánt követték, a kinek kézirati egyháztörténete épen nem ment tévedésektől.

Czíme lehetett: (346.)[1] *Demeter Király históriája, mely Plutarkhusból fordíttatott magyar nyelvre.* (V. ö. Sz. K. R. M. K. I. 128.) Nyomtatási helye Kolozsvár, a mint ezt a betük jellegéből bizonyosan megállapíthatjuk: e jelleg megegyezik az »Aspasia« vagy »Három jeles főhadnagyok« czímű művekével, melyek kétségtelenül kolozsvári nyomda termékei.

Nyomtatási évül az 1599 vagy 1600-at vehetjük föl, ha abból indulunk ki, hogy Bogáti Fazekasnak egy műve sem jelent meg iratása esztendejében, hanem egy vagy két évvel később. De ez természetesen csak hozzávetés.

[1] Ez adalék Szabó K. Régi M. Könyvtárának I. kötetéhez tulajdonképen 347. számot viselne, de a Könyv-Szemle múlt évi 4. füzetében közölt 339. számú adalék tévedésen alapszik, mint azt a Vegyes Közlemények cz. rovatban bővebben kifejtem.

Az egész mű mintegy három ívre terjedhetett; fennmaradt ebből 7 negyedrét levél. Hiányzik elől a czímlap s a szerző bevezetése, mely, mint a »Három jeles főhadnagyok«-nál vagy »Aspasia«-nál moralis elmélkedésből állhatott, bár az is föltehető, hogy mint »Mátyás király«-nál, vagy »Castriot György«-nél, rögtön »in medias res« ment a szerző s így elől nem sok hiányzik. Nagyobb hézagok vannak a 173., 187., 271. sor után, a mint ezt a gondolatmenetből kivehetjük, ezenkívül minden lap közepéből 4—5 sor hiányzik, a melyet a könyvkötő vágott le. Ez kissé megnehezítette az összeállítást, annyival is inkább, mert sem a levelek nincsennk megszámozva, sem ívjegy nincs alkalmazva. Mi Plutarkhosból Demetrios életrajzát vettük alapúl, melyet művünk az események előadásában legtöbb helyt szorosan követ, ezenkívül a Stratonica szerelmi episodjánál Lukianos »περί τῆς Συρίης θεοῦ« czímű művét, a hol a 17—22. fejezetben ezt csaknem szóról-szóra megtaláljuk. E műveknek alapján a versfejek ellenőrzése mellett elég biztosnak gondoljuk összeállításunkat.

— — — — — — — — — — — —

Sándor ura . . . . is Cassander . . . öle,
[Ki]rálné kis fiáv[al] . . . . . . rekesztette,
[U]runk holta után m . . . . en ezt művelte,
Szükségem ezt mutatja, felkeljek ellene.

Az urak hogy ezt érték, öszvebeszélének,
[N]égyen Antigonusra erősen készülnek:
Cassander Macedoniának, görögöknek,
Ptolemeus parancsol Egyptus földének.

. . haddal zörgölődnek az Antig[onusra],

— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Képírók és faragók csodálkoztak rajta,
Szépségével írásba de nem érték soha;
Vitézi tekinteti, úrmód ő orczája.

Jó l[aká]st, vigasságot noha . . . . gyakorta,
[D]e ha szükség kévánja, serily, szemes vala,

[E]bből mindenek szeretik, csodálnak rajta,
. . . . kedvű tekintetiben és rettentő vala.

Gyakran vadáz, egykoron hogy onnat megjöve,
Dárdástól az atyjához méne, megölelé,
[Eg]ynihány követ atyjától csak akkor méne,
[Ki]ktől azt is izené, fia mint szeretné.

Nagy volt édes atyjához, anyjához szerelme,
Az ő barátságban is nagy volt embersége,
Mithridates egy úrfi, egy idejű véle,
Atyjának udvarában szolgál mint jó híve.

Oly pokol álmot láta Antigonus róla,
Azért titkon levágná, fiának ezt mondá,
De fiát erősen esketé, meg ne mondja,
Demeter azt . . . . jóllehet bús rajta.

B — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Syriát hódoltatja, megvötte sok házát,
Fiára Demeterre bizá minden hadát,
Csak huszonkét esztendős nem látott még o[lya]t.

Mint iffjat és tudatlan . . . . egy jó vitézzel,
Ütközék, de nem nyere . . . . vakmerőséggel;
Nyolczezer foglya, népben ötezer hulla el,
Szép sátori, tábora ott vesze sok kencscsel.

Ezzel ott Ptolomeus magát el sem hivé,
Minden szép nyereséget foglyokkal megkülde,
Mert jó hirért, tisztességért költ ő fegyverre,
Nem kencsért, iffiúnak ezt szépen izené.

J — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Sietvén egy katonaköntöst kapa reá,
Futva alig szalada, mindent oda hagya.
Pokol természet miá csaknem rútúl jára,
Megarához megtére, megvevé, dúlatá.

Gazdag, szép nyereséggel töltözék hadnépe,
Várasért Athenái főtanácsi könyörge;
Azért Megarát hagyá szabaddá, nemessé,
Innet nagy Atheneba Demeter úgy mene.

Előbbi törvényeket mindenből megadá,
Urak fizetett népét mindenütt kiha[jtá.]
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Száz hajóra elég fát, sok élést igíre,
Kit atyja szükségekre várasul küldene,
Feletébb is jó tettét az város köszöné,
Kikkel nem illik vala, Demetert tisztelé.

Senki addég kiralnak magát nem hívatta,
Mert Filephöz, Sándorhoz vetni általlotta,
Demetert atyjával város királynak mondá,
Isteni tisztelet nekik sokat ada.

Ezek vesztek iffiat, mert magát elhivé,
Fő-fő népek öszvegit ketteivel vivé,
Házasság kivül sok személyekkel szerelme,
Ebből neki jó hire romlania kezde.

Rövid nap megindúla, mert atyja hivatja,
Mert az Ptolomeusra Cypros végett hada,
— — — — — — — — — — — —

Juta szembe egy erő, azt hamar megveré,
Had előtt Menelaus, Ptolemeus öcse,
Ptolemeus ezembe nagy haddal eléré,
Hogy csak eltapottassa, ha el nem áll előle.

Túl hátul hatvan hajón öcsét lesbe hatta,
Hogy az ütközet sulyán Demetert megállja,
Ő maga másfélszáz hajón ott szembe szálla,
Demeter száznyolczvannal, de jó renddel hada.

— — — — — — — két had öszveméne,
— — — — — — — — — — — —

— — — — — — Demeternek kézbe.

Nép az többin merűle, az tengerbe vesze,
Sajkákba sok asszonyok, egyéb nép sok helybe,
Sok főemberrel kincscsel esének mind kézbe,
Táborába Demeter mindezekkel méne.

Sok szép között rabja esett szép leánya,
Híres lantos, cymblomos, de mát szegett orcza,
Ki szép szavával Demetert igen megbirá,
Hogy több feleséginél ezt többször tapasztja.

Táborát Menelaus Demeternek adá,
Sok gyalog, lovag népit, hajót ajánlá,
Az Cyprus szigetet is tőle nem tartható,
Nyereségen Demeter magát el sem bízá.

Az testeket temeté, rabit eleresztė,
A — — — ... — — — — — küldé,
— — — — — — — — — — —

Baráti, jó hívei ott megkoronázák,
Ő maga egy koronát külde ott fiának,
[Leve]lében Demetert köszönti királnak,
Ezt az Sándor vitézi mindenfelé hallák.

Jó szokások elhagyván, felfualkodának,
[E]gymásra mind magokat királnak hivaták,
[A]z név mellett jó szokásokban is változának
. . . lag hat királya vagyon Sándor jószágának:

Lysimachus Tracián, Cassander görög király,
[Se]leucus napkeletre bír az koronával,
. . . egia Ptolomeus egiptusi király,
— — — — — — — — — —

. . at tengeren egczersmind indulni hagyá,
. . . ni Ptolomeussal ő maga akara.

Pokol álmot ez hadról urak közt egy láta,
[Me]rt mindkét hadában, utában lön kára,

. . zen szél miatt, földen elese, elfogya,
. . . mar hadát térité, ő meg haza szálla.

Régi mert közel nyolczvan esztendeje,
. . ste megnőtt, nehezült fia mindenese,
. . nek kedvet oz, noha sok dolgát nehezlé,
[Me]rt szépekkel jó lakást fia igen űze.

Az vitézi dologban de nagy józan vala,
. . ha természet szerént bornemisza volna,
. . szerszámi szép és mind készen vala.
— — — — — — — — — — —

Ellensége legnagyobb Lysimachus vala,
Szembe szálla, szép hadat Lysimachus láta,
Rajta csodála, azért előle elszála,
Hires Rhodus szigetre lőn Demeter hada.

Lőn hamar frigye véllek, siet Cassanderre,
Mert Athenet vitatja, ezt Demeter érté,
Háromszázharmincz hajó Demeter ereje,
Cassandert igen űzé, sok várát megvévé.

Jó részt Görögországban szabadságra hoza,
Cassandertől hatezer nép hajla hozzá,
. . . . . herczegség az melléje hajla,
— — — — — — — — — —

Rut hizelkedésekkel szüvét úgy emelék.
Demeter esmét atta magát az szépeknek,
Az szép madoniak kivül véle szép gyermekek.

Méne innet hadával Peloponnesusra,
Urak, királyok hadát [mind]enünnet hajtja,
Földeket régi szabadságba, rendbe hagyja,
Azért Görögországnak tévék hadnagyává.

Vadnak sok hizelkedők a király udvarában
Azok szavát jó kedvvel hallja lakásokban,
Őtet királynak nevezik minden szavokban,
Több vitézit Sándornak csufolják nagy vigan.

Lysimachus mindinkább ezen bozszonkodik,
Mert az több királyok csak csúfságra viszik.
Lysimachushoz sokan Demetertől mennek,
— — — — — — — — — — —

Vagyon már Demeternek egynihány országa,
Lysimachusra megyen, útban egy hirt halla,
Boeotia elpártolt, ottan tére vissza,
. . . dat fia Antigonus űtet meghajtotta.

De másfelől országát ipa Pyrrhus dúlá,
Erős Thebét vitassa, fiának azt hagyá,
. . . at hamar kihajtá, Thebehez megjuta,
[Eg]y níl erős ostromon nyakzirton találá.

Itt másodszor vevé meg Thebet, még sem rontá,
. . . llak egynihány fő népet onnat kimutatá;
. . . óliából ottan egy boszu találá,
. . . ágot üdő mulva dulá, nyavalítá.

— — — — — — — — — — —
. . . régi jó hire, szállania foga.

Vala sok szó felőle, fris ruháit bánják,
Királyhoz nem mehetnek, mikor akarnának,
. . . szor két esztendeig is követek múlatnak,
. . . szor semmi válaszok nincs supplikálóknak.

Megbetegült, országát ebbe csak nem veszté,
[M]ert Pyrrhus ezen közben az végekre méne,
Demeter véle szembe lőn, hogy könnyebbűle,
Ipát jó frigy alatt országból elköté.

[K]észül atyja országit, hogy mind visszavegye,
[Sz]áz örög hajója készen sok helyekbe,
. . . ezernél népe töb készen nagy serege,
[Min]denek csudálják, mely nagy készülése.

Ázsiára indúla a három királra,
Seleucus, Lysimachus és Ptolemeusra,

Azok Pyrrhusnak irták veire támadna,
Ugan hon tapasztalák, míg hada mozdúla.

Mert nagy haddal egyfelől Ptolemeus jöve,
Görögország jó részét hódlatá melléje;
Macedoniára Lysimachus erede,
Harmadfelől szomszédja, ipa őt érlelé.

Búsúlt Ptolemeusra csak az fiát küldé,
Haddal Lysimachusra ő maga erede,
Fő végházát Bérreát Pyrrhus már megvötte,
Ėzen hada megbúsúlt, támadt Demeterre.

— — — — — — — — — — —
. . . Lysimachus — — — — — —
Egy . . . . etten Pyrrhushoz tíltul szaladoznak.

Bennek ott egynehányan ugyan pirongaták,
Hogy kevély fris voltáért véle nem vínának,
Által beszéddel néki csak bucsut adának,
Táborban egy gubában királt elbocsáták.

Ott öszvevesztek praedán, vadnak erős zajba,
Pyrrhus érté, az tábor megvive, beszálla,
Lysimachussal Macedoniát megosztá,
Kit Demeter előttek hét esztendeig bíra.

Nem akará urának látni szerencséjét,
Phylla asszony királné vőn hozzája mérget,
Demeter összegyűjté, hol találá, népét,
Mert görögök közt lelé egynehány barátit.

— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Az szeretet ereje ilyen és hatalma,
Tisztességet felejti, embert megvakítja,
Fejedelmeket, bölcseket sokszor gyaláza,
Ember mi tisztességben, gondolni nem hagya.

Gyakran ő miatta löt ország változása,
Az szép Ilona miatt vesze régen Trója,
Salamon fia, Amon tudjuk ám mint jára,
Csaknem Béniaminnak ám magva szakada.

N — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Ebből ennyi sok halál tiszteleg romlása,
Ugyan Istennek monták, hogy ily nagy hatalma,
Készen légyen mindennek bár az ellen kardja,
Ez az eszes okosság, hogy ne fogyjon nyila.

Kézíva mindenkor fe . . . levöldöz ezzel,
Képes iffiakat lobbant langos üszögivel,
Szemét bekötték, két szárnyon jár azért széllel,
Ez vak gyermek, megtalál, valahova lövel.

Ennek erős hatalmát Stratonica látá,
Csakhamar hogy Demeter Seleucusnak adá,
Eufrates vizhez közel vólt egy fővárasba,
Egy hires bucsus egyház, azt sok nemzet tartja.

— — — — — — — — — — — —

Ezt nagy soká mint álmot semmire vélé,
De csakhamar korúla, igen betegűle,
Azért mi álmot látott királnak beszélé,
Ha szent asszony segílli, megtelyesítené.

Szava után ágyából asszony meggyógyula,
Ura, Seleucus király ottan elbocsátá,
Hogy az szent várasban szép templomat rakatna,
Király népet és kencset mellé sokat ada.

T — — — — — — — — — —
— — — — — — — — = — —

»Vötted, hiszem, eszedben téged mint szeretlek,
Hűségedben, eszedben mert megesmertelek,
Egy szükségemben azért mostan megleltelek,
Asszonyoddal, jó hívem, tégedet elküldlek.

Rakasd meg az egyházat, kit asszonyod elszánt;
Szent asszonnak vétett volt, kit igenis megbánt,
Légy had előtt, ha hol kell, mindenben igazgasd,
Kinek tőlem, jó hívem, nagy jutalmát várjad.«

Igen kéri királyát, hogy ezt másra bízná,
Felségét, nagy kincsét, ki neki nem volna;
Mert szivében azon fél, egyűld űdő múlva,
Asszonya Stratonica szemet vetne reá.

Tő — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Immár méne házához, az földre borúla,
Veszett fején az úrfi keservesen síra:
»Veszék szegény fejem, uram ezt rám mire bízza,
Ha jól látom, mi leszen utam szerencséje.

Bizony jó, hogy ily iffjat szép asszonynyal kűldnek,
Tőlem okát elvetem jövendő szégyennek,
Nagyra vetem fejem, szégyentől ne rettegjek,
Uram parancsolatja meg is teljesedjék.«

Igen hamar ágyékán ketteit elmetszé,
Sok drágaság [1] szerszámmal zelenczébe téve,
Pecsétes gyűrejével azt jól bepecsétlé.
— — — — — — — — — —

»Uram! ez volt házamnál eltött drága marhám,
Kit én igen szerettem, semminél nem adnám;
Hogy hosszú útra megyek felségednek elhoztam,
Legyen pecsétem alatt, hogy épen találjam.«

Seleucus is pecsétit ottan reá nyomá,
Komornyiknak tartani azt erősen hagyá.
Cambabus ottan bátran az utra indúla,
Lőn három esztendeje, hogy templomát rakja.

Az egyház még sem köszen, majd megtelik rajta,
Az mitől jó Cambabus még az előtt tarta;

Az eredeti szövegben valószínűleg sajtóhibából *drága szág* áll.

Asszony előtt az iffju annyi ideig hogy forga,
— — — — — — — — — — — —

Búskodik, sír az asszony, iffjat beszólítta
Hogy ő nyavalyájával semmit nem bír[hata],
Azért előtte Cambabus minden dolgosa,
De asszony titkolja, bélit mit fájlalja.

Osztán ilyen tanácsot magában gondola,
Ebéden jól köppencsen, szemérmét kitolja,
Iffjat boros korában szavával fogdossa,
Ha nem nyeri, mondják azt, hogy az bor mondotta.

Gerjedve szűve bortól, bátorodnék szava,
Sem beszéde, sem tötte nem oly rút akkorba;
Valaki látná dolgát, úgymond, bor az oka.
— — — — — — — — — — —

Torkos, részeges voltát asszonnak dorgálá,
Semmiképen az dolgot neki nem fogadá,
Hogy ha kedve nem telnék, az asszony azt mondja,
Önnönmagát megöl[né], ha benne mi haszna.

Hogy az szerszám ott elkölt, iffjú megbeszélé,
Mert az asszonya szaván igen megrettene,
Ő magát megmutatá, mindent megjelente,
Asszony igen csodálja, mert soha nem hitte.

Immár dobja fakadva, asszony meglohada,
De Cambabust szereti, o nem utálhatja,
Vigasztalásért együtt minden nap jár hozzá,
— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Úgymond király: »Ez dolgot bünnek is nem mondom,
Az mely betegség ellen nem tehet, azt vallom,
Ha Stratonicát tőlem kévánná, ma adom,
Mert fiamnak halálát én mind inkább kárlom.«

Igen nagy sirva mondá király mindezeket,
Doktor rajta mosolyga, kapa királykezet,

Mondja: »Ha akar, arról könnyen majdan tehet,
Mert az fia kévánta király feleségét.«

Rajta király örűle, nagy gyűlést hirdete,
Ország — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

Jól tudná, hogy az fia nem tart ellent benne,
De ha törvéntelennek az asszony ezt vélné,
Szóval, tanácsi által reá birná, venné,
Hogy országa hasznáért ezt megcselekedné.

Nagy titkos betegségnek ez lőn orvossága.
Stratonica, Demeter királynak leánya,
Seleucus királynak lőn először házasa,
Seleucus Antiochusnak, fiának úgy adá.

Gyakran nagy változása esik dolgainknak,
Példa legyen sok dolga Demeter királnak,
Az fenvalók főképen azt bizonynyal várják,
Ha esnek, nagyot esnek, kik toronba hágnak.

Ennyi sok szerencsében soha nincs kétsége,
— — — — — — — — — —

Nektek ifiak nagy példa az Cambabus dolga,
Mindentek azt (így) jó nevet megböcsűlje, tartsa;
Menyek, asszonyok nektek Stratonica példa,
Az ne legyen, intelek, mint iffjuval jára.

Isten adja mindennek ezek használjanak,
Az miben nem ellene szent akaratjának;
Pogán históriákban noha mindezt írták,
Jó móddal életünknek bizony használhatnak.

Olvastam ezt görögbül, írám magyar nyelven,
Az ezerötszázkilenczven és nyolcz esztendőben.
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

VÉGE.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A ZÁRAI TARTOMÁNYI LEVÉLTAR.

DELI BALÁZSTÓL.

Dalmáczia levéltárai között leggazdagabb a zárai tartományi levéltár, mely a dalmát helytartó rendelkezése alatt áll és hivatalosan a cs. kir. zárai helytartóság régi iratainak és okleveleinek levéltára *(I. r. Archivio Luogotenenziale degli atti e documenti antichi di Zara)* czímét viseli. A levéltár magában foglalja a dalmát királyság politikai iratain kívül a nonai püspökség és a feloszlatott dalmát kolostorok levéltárait; anyaga főleg a velenczei uralom történetére tartalmaz rendkivül becses adatokat, de visszanyúlik a magyar uralom és a királyság önállóságának idejére is, egész az Árpád-királyok első korszakáig; legrégibb oklevele Crescimir királytól, az 1059. évből való, s a magyar hódítás legelső emlékei a XIII. századi magyar kanczelláriai praxis és diplomatika legbecsesebb adatait őrizték meg számunkra.

A levéltár adatainak történelmi és diplomatikai jelentőségéről Fejérpataky László dr. adott hű képet *Kutatások Dalmáczia levéltáraiban* cz. dolgozatában, mely a Századok 1881. évfolyamában jelent meg. Azok után, a miket e dolgozatában mutatványként közöl a levéltár legrégibb anyagából, és ismerve a zágrábi délszláv akadémia kiadványait, melyek anyaguk legbecsesebb részét a levéltárból merítették, csakis ismételhetjük az oly régóta hangoztatott óhajtást, hogy történettudósaink és tudományos intézeteink az eddiginél nagyobb buzgalommal igyekezzenek a benne rejlő kincseket a hazai történelem javára kiaknázni.

Alább közlendő jegyzékünk, melyet Bettner Henrik, a levéltár vezetője bocsátott rendelkezésünkre, a levéltár politikai részének, a

tulajdonképeni tartományi levéltárnak felosztásáról és egyes csoportjairól adnak áttekintést.

A levéltár Dalmáczia különböző politikai időszakai, s ezeken belül a kormánynak egyes ágai szerint van felosztva. Első osztályát a velenczei uralom idejéből származó iratok képezik, 1409-től, illetőleg egyes csoportoknál a XIV. századtól kezdve 1797-ig, a következő rendben:

1. **A velenczei dogék rendeletei és ítéletei. 1409—1797. 9 kötet, tartalom-mutatókkal.**
2. **Velenczei dragománok iratai. 1622—1797. 134 kötet és csomag, tartalom-mutatókkal.**
3. **Végrendeletek. 1318—1797. 9 kötet, tartalom-mutatókkal.**
4. **Dalmácziai ügyészek (sindici avogatori) iratai. 1430—1621. 1 kötet, tartalom-mutatóval.**
5. **A dalmát és albániai provveditoria generale iratai. 1616—1797. 824 kötet, 52 csomag, és 800 rajz, kettős tartalom-mutatóval 5 kötetben.**
6. **Zárai grófok iratai. 1518—1797. 140 kötet, tartalom-mutatóval 3 kötetben.**
7. **Zárai kapitányok iratai. 1622—1797. 25 kötet tartalom-mutatóval.**
8. **A kincstári jogügyek tanácsosának (consultor fiscale) iratai. 1760—1797. 17 kötet, tartalom-mutatóval.**
9. **Az isztriai, friauli, quarneroi és dalmácziai erdőségekre vonatkozó iratok 1797-ig. 8 csomag, mutató nélkül.**
10. **A feudális és vizjogi törvények gyűjteménye. 1328—1797. 2 kötet. Ide sorozhatók még függelékképen:**
11. **Nona város iratai. 1247—1805. 9 kötet, mutató nélkül.**

Az osztrák kormányzat korszakából. 1797-től 1806-ig az iratok a következő csoportokra oszlanak:

12. **A tartomány rendezésére kiküldött udvari bizottság iratai. 1797 júliustól 1798 júniusig. 26 csomag, mutatóval, és a tárgyalási jegyzőkönyv.**
13. **Kormányzósági iratok. 1798—1806 február 19. 312 csomag, tartalommutatókkal és jegyzőkönyvekkel 30 kötetben.**
14. **Organizáló rendeletek. 1797—1799. 3 kötet.**
15. **Goess gróf udvari biztos iratai. 1802—1804. 9 csomag mutatóval.**
16. **Brady kormányzó rezervált iratai. 1804—1806 február 19. 17 csomag, 2 mutatóval.**
17. **Számadások. 1798—1806 február 19. 116 csomag, 15 mutatóval és jegyzőkönyvvel.**

18. Kincstári igazgatás. 1804—1806 február 19. 8 kötet és 70 csomag.

19. A kincstári jogtanácsos iratai. 1798—1806 február 19. 10 csomag, 3 mutatóval és jegyzőkönyvvel.

20. Zárai, sebenicoi, spalatoi, lesinai és cattaroi állami pénztárak iratai. 1798—1806. február 19. 60 kötet és 200 csomag.

21. A zárai hatóság iratai. 1798—1806. 120 csomag, 20 mutatóval és jegyzőkönyvvel.

Az 1805-iki pozsonyi béke Dalmácziát tudvalevőleg a francziák kezébe szolgáltatta, kik 1806 február havában szállották meg a tartományt. Az 1814-ig tartó franczia uralom iratait a következő csoportok őrzik:

22. Molitor polgári és katonai parancsnok iratai. 1806 február 20—július 21. 4 csomag.

23. Az ideiglenes kormány iratai. 1806 február 20—július 21. 13 csomag, 2 mutatóval és jegyzőkönyvvel.

24. Dandolo provveditore generale iratai. 1806—1810 január 11 csomag, 3 mutatóval és jegyzőkönyvvel.

25. A provveditoria generale iratai. 1806 július—1810 január. 240 csomag, 30 mutatóval és iktató-könyvvel.

26. Számadások és pénzügyi iratok. 1806—1813. 39 csomag, 63 mutatóval és iktató-könyvvel.

27. A kincstári jogtanácsos iratai. 1806—1811. 6 csomag, 3 iktató-könyvvel és mutatóval.

28. A zárai bizottság iratai. 1807—1810. 126 csomag, 19 kötet iktató-könyvvel és mutatóval.

29. A polgári és katonai kormánybiztosság iratai. 1809. november—1810 február. 6 csomag, 5 igtató-könyvvel és mutatóval.

30. A vallásügyek főfelügyelőségének, az üresedésben levő javadalmak és az államjavak igazgatóságának iratai. 1806—1809. 49 csomag, 17 iktató-könyvvel és mutatóval. Ide tartoznak a tartomány feloszlatott kolostorainak és confraternitásainak anyakönyvei és egyéb iratai, 110 kötetben.

31. A központi rendőr-főfelügyelőség iratai. 1806. 10 csomag.

32. A polgári és katonai kormánybiztosság titkos iratai. 1809 november—1810 február. 5 csomag.

33. A rendőrbiztosság iratai. 1809—1812. 16 csomag és 8 kötet.

34. A quarneroi szigetek felügyelőségének iratai. 1809. 2 csomag.

35. A zárai, spalatoi, lesinai, macarscai és vegliai állami pénztárak iratai. 1806—1810. 12 csomag, 5 mutatóval.

36. A provveditoria generale gazdasági iratai. 1806—1810. január. 13 csomag, 2 mutatóval.

37. Az »Il Regio Dalmata« czímű ujság kivonatai. 1806 július—1810 márczius. 5 csomag.

38. A dalmát tartományi főfelügyelőség (intendenza provinziale) iratai. 1810—1813. 190 csomag, 12 kötet iktató-könyvvel és mutatóval.

39. A ragusai és cattaroi tartományi főfelügyelőség és bizottság iratai. 1808—1813. 18 csomag.

40. A dalmácziai, ragusai és cattaroi uradalmak igazgatóságának iratai. 1810—1813. 12 csomag, 26 kötet lajstrommal.

41. A dalmát vámhivatalok iratai. 1810—1813. 10 csomag, 42 kötet lajstrommal.

42. Adószedők iratai. 1810—1813. 5 csomag, 40 kötet lajstrommal.

43. Zárai illetékhivatal iratai 1811—1813. 1 csomag, 5 lajstrommal.

44. Zárai, spalatoi, ragusai és cattaroi adószámadások. 1810—1813. 20 csomag, 42 lajstrommal.

45. Az erdők, vizek és bányák igazgatóságának iratai. 1806—1813. 20 csomag.

46. Különböző korbeli franczia és olasz törvények gyüjteménye. 140 kötet.

A második ausztriai kormány iratai a következő csoportokra oszlanak:

47. Az osztrák birodalom politikai törvényeinek gyűjteménye. 1792—1848. 77 kötet.

48. Az osztrák birodalom itélkezési törvényei. 1780—1830. 2 kötet.

49. Taborovič őrnagy elaboratuma a török határ mentén szervezett egészségügyi őrség ügyében. 1821—1822. 4 csomag, 58 rajzzal.

50. Különböző írók munkáinak czenzúrai példányai. 52 kötet.

51. Az erdészeti bizottság iratai. 1814—1817. 4 csomag.

52. A Francziaország tartozásainak liquidálására kiküldött bizottság iratai. 1816—1837. 8 csomag, 4 lajstrommal.

53. A heraldikai bizottság iratai. 1817—1837. 5 csomag, 2 kötet anyakönyvvel.

54. Az Archivio degli atti antichi igazgatóságának levelezése, 1814-től. 13 csomag, 28 kötetnyi iktató-könyvvel, mutatóval, leltárral stb.

Ide vannak sorozva végül:

55. A nyomtatott szabályzatok, kiáltványok, hirdetmények, jelentések stb. 1608—1849. 19 csomag, mutatóval.

Ezek képezik a tulajdonképeni tartományi levéltár anyagát. A levéltár egy másik, nem kevésbbé fontos osztálya a zárai San Nicolo, San Domenico és San Crisogono kolostorok és a rogovoi apátság iratait, okleveleit és könyveit foglalja magában, melyek egy rekeszekre osztott nagy szekrényben ő·iztetnek.:

E becses iratok száma 4000 drb. körül van, legnagyobb részük hártyára van írva, a X. századtól kezdve a XVIII. századig, és a kolostorok alapitványaira, a pápáktól, királyoktól, bánoktól, a velenczei dogektól s más fejedelmektől nyert kiváltságokra, végrendelkezésekre, hagyományokra stb. vonatkoznak. A San Domenico és San Crisogono kolostorok iratairól két részletes lajstrom készült.

Az utóbbi években a helytartósági levéltárba kerültek a régi spalatoi, cattaroi és curzolai levéltárak iratai is.

A spalatoi és cattaroi iratok kor szerint vannak rendezve és külön katalogusokban registrálva. A spalatoi levéltár az 1343—1813. évekre terjed és 1366 kötetet és csomagot tartalmaz. A cattaroi levéltár az 1409—1814. éveket öleli fel, s 304 kötetből és csomagokból áll, egy kis szekrényen kivül, mely XV—XVIII. századi hártya-okleveleket foglal magában. A curzolai levéltár most áll rendezés alatt, eddig 515 kötet és csomag van rendezve, s mintegy 300 köteg vár a további rendezésre. A spalatoi, cattaroi és curzolai levéltáraknak nincsenek megfelelő mutatói, de a dalmát helytartóság gondoskodott a felől, hogy e hiányon már a legközelebbi években segitve legyen.

A KÜLFÖLDI IRODALOM MAGYAR VONATKOZÁSÚ TERMÉKEI AZ 1894. ÉVBEN.

Összeállította: HORVÁTH IGNÁCZ.

(Első közlemény.)

Adressbuch für den Buch-, Kunst-, Musikalienhandel u. verwandte Geschäftszweige der österr.-ungar. Monarchie, mit einem Anhang: Oesterr.-ungar. Zeitungs-Adressbuch. Herausg. von Moriz Perles. XXIX. Jahrg. 1894—95. Mit dem Bildnisse von Ludwig Mayer. (Bécs, Perles Mór, 1894. N. 8-r. VI, 336 l. Ára 2 frt 50 kr.)

Almásy Comtesse. Hongrois et Roumains. (La Revue de Paris. I. année No. 13. 1894. Páris, 1894. 8-r. 632—639 l. az egész füzet ára 1 frt 60 kr.)

Anger, Gilbert. Adressbuch für Brauereien, Malzfabriken und Hopfenhändler in Oesterreich-Ungarn und Bosnien. Mit einem Anhange von Bezugsquellen von Bedarfs-Artikeln für Brauereien, Malzfabriken u. Hopfenbau. (Bécs, Anger Gilbert, 1894. n. 8-r. XVIII, 128 l. Ára 2 frt.)

Armee Taschen-Kalender, K. u. k. 1894. (Teschen. Prochaska Károly 1894. 8-r. 381 l. Ára 90 kr.)

Artaria's Eisenbahn und Post-Communications-Karte von Oesterreich-Ungarn und den nördlichen Balkanländern. (Bécs, Artaria és tsa, 1894. Ára 1 frt.)

Artaria's General-Karten Nro 14 a. Königreich Ungarn. Ausgabe mit Terrain. Neue Ausgabe 1894, revidirt von Dr. K. Peucker. (Bécs, Artaria és tsa. 1894. Ára 2 frt.

Artaria's General-Karten. Nro 14 b. Königreich Ungarn. Nach Comitaten colorirt. Neue Ausgabe 1894, revidirt von Dr. K. Peucker. (Bécs, Artaria és tsa, 1894. Ára 2 frt.)

Aufklärung, Völlige, über den gewaltsamen Tod des Kronprinzen Rudolf von Oesterreich von E. von Sz. Sechste veränderte Auflage des Werkes: Authentische Enthüllungen über den Tod des Kronprinzen Rudolf. (Lipcse, Minde Károly, (1894.). 8-r. 78 l. Ára 1 márka.)

»**Austria.**« Universal-Militär-Taschenkalender für die bewaffnete Macht der österr.-ungar. Monarchie, 1895. XI. Jahrg. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. 16-r. 386 l. Ára 1 frt 50 kr.)

Balbi Adrian. Allgemeine Erdbeschreibung. 8. Auflage. Neu bearbeitet und erweitert von dr. Franz Heiderich. III. Band. (Bécs, Hartleben A. 189 4 8-r. XII, 1012 l. 12 térképpel és számos illustrátióval. Ára 8 frt.)

Bancalari Gustav. Studien für die österr.-ungar. Militär-Kartographie. Mit einer Karte. (Bécs, Lechner R. cs. és k. udv. és egyet. könyvkereskedés, 1894. 8-r. 78 l. Ára 80 kr.)

Bank- und Börse-Kalender, Oesterreichisch-ungarischer. Jahrbuch für Bank-, Assecuranz-, Eisenhahn- und Industrie-Wesen für 1895. XXIII. Jahrgang. Herausgegeben von L. B. Krall. (Bécs, Perles Mór, 1894. 16-r. VIII, 304 l. Ára 2 frt.)

Bársony Stefan. Der Bauern-Don Jouan. Aus dem Ungarischen. (Bibliothek der fremden Zungen. XX. Stuttgart, 1894. 8-r. 123—135 l. az egész kötet ára 65 kr.)

Baukalender, Oesterreichisch-ungarischer, für das Jahr 1895. Bearbeitet unter Mitwirkung von Fachgenossen von der Redaction des »Bautechniker,« vormals von M. Kulka. XIV. Jahrg. (Pécs, Perles Mór, 1894. 16-r. XII, 344 l. Ára 1 frt 70 kr.)

Bazant Johann. Die Handelspolitik Österreich-Ungarns 1875 bis 1892 in ihrem Verhältnis zum deutschen Reiche und zu dem westlichen Europa. (Lipcse, Duncker et Humblot, 1894. 8-r. IV, 193 l. Ára 4 márka.)

Becker Karl. Th. Die Volksschule der Siebenbürger Sachsen. Ein Ueberblick über ihre geschichtliche Entwickelung mit einem Anhang erklärender Beilagen. (Bonn, Paul Ottó, 1894. 8-r. 152 l. Ára 1 frt 60 kr.)

Beer. Studien zu Geschichte der österr. Volkswirthschaft unter Maria Theresia. I. Bd. Die österr. Industrie-Politik. (Különnyomat az Archiv für österr. Geschichteből. Bécs, Tempsky, 1894. 8-r. Ára 2 m. 60 kr.)

Beiträge zur Paläontologie u. Geologie Oesterreich-Ungarns und des

Orients. Begründet von Dr. E. v. Moisisovics und M. Neumayr. Mittheilungen des paläontologischen Instituts der Universität Wien. Herausg. mit Unterstützung des hohen k. k. Ministeriums für Cultus u. Unterricht von Dr. W. Waagen. Bd. IX. Heft 1. 2. Mit Tafel I—XIV. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894. 4-r. 96 l. Ára 20 kr.)

Beniczky-Bajza Helene. Rang und Geld. Aus dem Ungarischen von Oskar von Krücken. Zwei Teile in einem Bande. Autorisierte Ausgabe. (Berlin, Janke Ottó, 1894. 8-r. 4, 192 és 4, 176 l. Ára 3 frt 90 kr.

Benkó Jerolim. Die Reise S. M. Schiffes »Zrínyi« nach Ost-Asien (Yang-tse-kiang und gelbes Meer.) 1890—1891. (Bécs, Gerold Károly fia, 1894. 8-r. XI, 429 l. Ára 3 frt.)

Beran O. Temesvár und seine Umgebung. (Städtebilder und Landschaften aus aller Welt.) (Linz, Mareis E. (1894.) 8-r. 48 l. és Temesvár térképe. Ára 30 kr.)

Beszédes Friedrich. Ungarische Militärsprache. Ein Handbuch für den Vorgesetzten im Verkehre mit den Untergebenen. 4 Aufl. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. 12-r. 174 l. Ára 80 kr.)

Bibliothek der Fremden Zungen. XV. XVII. XIX. XX. Bd. (L. Sigismund Just, Fr. Herczeg, Stephan von Bársony, Etelka Gyarmathy.)

Bibliotheque de la compagnie de Jésus. Tom. V. (Brüsszel, 1894. Ára 24 frt.)

Böhmerle Emil. Die Haupt-Lebensmomente des Haar- und Federwildes, dann dessen Schon- und Schuszzeit in Oesterreich-Ungarn. Eine jagdzoologische Studie. (Bécs, Frick Vilmos, 1894. N. 8-r. 30 l. Ára 60 kr.)

Bródy Sándor. Menschen-Humoresken. Aus dem Ungarischen von Oskar Krücken. (Berlin, Janke Ottó, (1894.) 8-r. 139 l. Ára 1 márka.)

Bünker I. R. Typen von Bauernhäusern aus der Gegend von Oedenburg in Ungarn. Mit 14 Text-Illustrationen. (Sep.-Abdruck aus Band XXIV. der Mittheilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien. Bécs, Hölder Alfréd, 1894. 4 r. 16 l. Ára 80 kr.)

Carl, Erzherzog von Oesterreich. Ausgewählte Schriften. Herausgegeben im Auftrage seiner Söhne, der Herren Erzherzoge Albrecht u. Wilhelm. IV—VI Bd. (Bécs, Braumüller Vilmos, 1894. N. 8-r. VI, 656 l. Ára 7 frt 20 kr. VII. 666 l. ára 7 frt 80 kr. VIII. 632 l. Ára 9 frt.)

Carriére A. Nouvelles sources de Moise de Khoren. Supplément. (Bécs, Gerold Károly, 1894. 8-r. VIII, 40 l. Ára 3 m. 50 pf.)

Chélard Raoul. L'Autriche contemporaine. (Paris, Chailley Leó, 1894. 8-r. VIII, 470 l. Ára 5 frt 20 kr.)

Comenius I. Magna didactica. Ex editione Amstelodamensi anni 1657. omnes libros didacticos complectente nunc primum separatim edidit Frid. Carolus Hultgren. (Lipcse, Hermann Emil, 1894. 8-r. 255 l. Ára 5 márka.)

Conducteur, Der, Fahrpläne der öst. und ung. Eisenbahn-, Post- und Dampfschiff-Course mit einem Führer in den Hauptstädten und an den Eisenbahnen, Reisekarten nach den wichtigsten Orten des In- und Auslandes. Routenkarte von Oesterreich-Ungarn und Eisenbahnkarte von Mittel-Europa. Mit Plan v. Wien, Prag, Budapest, Triest u. Graz. 1894. XXIV. Jahrg. (Bécs, Waldheim R. 1894. 8-r. Januar-December. Egy füzet ára 50 kr.)

Conducteur, Der. Kleine Ausgabe. 1894. Januar-December. (Bécs, Waldheim R. 1894. 8-r. Egy füzet ára 30 kr.)

Czerlien Marcus. Die Friedens-Arbeit der österr.-ungar. Cavallerie, besprochen an der Hand des Exercir-Reglementes und nach eigenen Erlebnissen. Mit 5 Beilagen und 6 Tafeln. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. N. 8-r. IV, 606 l. Ára 4 frt 50 kr.)

Degré A. Blaues Blut. (Collection Hartleben. Bécs, 1894. 8-r. 191 l Ára 40 kr.)

Dioscuren, Die. Literarisches Jahrbuch des ersten allgemeinen Beamten-Vereines der österr.-ungar. Monarchie. 24. Jahrg. (Bécs, Gerold Károly fia, 1894. N. 8-r. 559 l. ára 2 frt.)

Discovery of lakes Rudolf and Stefanie. I. II. vol. (London, 1894. Ára 30 frt 24 kr.)

Dupain L. L'administration militaire Austro-Hongroise. (Páris 1894. Ára 7 márka.)

Dvořák Max. Briefe Kaiser Leopold I. an Wenzel Eusebius, Herzog in Schlesien zu Sagan, Fürsten v. Lobkovitz. 1658—1674. (Archiv für österr. Geschichte 1894. Bécs. Tempsky. 8-r. 56 l. Ára 1 m. 30 pf.)

Eisenbahnkarte, Officielle, von Oesterreich-Ungarn und den angrenzenden auswärtigen Landestheilen. Herausgegeben im Auftrage des k. k. Handelsministeriums von der k. k. General-Inspection der öst. Staatsbahnen. (Bécs, Artaria és tsa. 1894. Ára 5 frt 50 kr.)

Eisenbahn-Schematismus für Oesterreich-Ungarn. XX. Jahrg. Pro 1894/95. (Bécs, Manz-féle cs. és k. udv. és egyetemi könyvkereskedés, 1894. 8-r. XII, 550 l. Ára 3 frt.)

Elsberg R. A. Die Blutgräfin. (Elisabeth Báthory.) Ein Sitten- und Characterbild. Mit Illustrationen. (Boroszló, 1894. 8-r. 204 l. Ára 3 márka.)

Erinnerungen aus den Feldzügen 1859 und 1866. Ein Beitrag zur Geschichte des k. und k. Uhlanen-Regimentes Nr. 1. Von einem ehemaligen Rittmeister dieses Regimentes. Mit 5 Karten. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. 8-r. 4, 247 l. Ára 1 frt 80 kr.)

L'Europe politique. I. kötet. (Páris, 1894. Ára 6 frt 20 kr.)

Export-Compass 1894. Commercielles Jahrbuch für die Interessanten des österreichisch-ungarischen Ausfuhrhandels. VII. Jahrg. Herausg. von Alexander Dorn. (Bécs, Dorn Sándor, 1894. N. 8-r. I. 260, II. 320, III. 22, IV. 46 és V. 52 l. Ára 6 frt.)

Fromme's Oesterreichisch-Ungaricher Landwirthschafts-Kalender f. 1895. 21. Jahrg. Redigirt von Dr. G. Krafft. Mit 41 Figuren. (Bécs, Fromme Károly, 1894. Ára 1 frt 60 kr.)

Garay. Handbuch ungarisch-deutscher Gespräche oder praktische Anleitung in den beiden Sprachen über die verschiedenartigsten Verhältnisse de Gesellschafts- und Geschäftslebens sich richtig und geläufig auszudrücken. 12. verbesserte Auflage. (Bécs, Szelinski György, 1894. 8-r. XVI, 300 l. Ára 1 frt.)

Gassebner Hermann. Die Pferdezucht in den im Reichsrathe vertretenen

Königreichen und Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie. II. Band. Die Landespferdezucht. Mit 14 hippologischen Karten. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. N. 8-r. IX, 488 l. Ára 6 frt.)

Gesetz vom 10. Mai 1894, betreffend die Meldepflicht von Landsturmpflichtigen der im Reichsrathe vertretenen Königreiche u. Länder mit Ausnahme von Tirol u. Vorarlberg, und die Verordnung des k. k. Ministerium für Landesvertheidigung vom 20. August 1894. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. 8-r. 82 l. Ára 30 kr.)

Glückmann Carl. Ergänzungen zur dritten Auflage des Heerwesen der österr.-ung. Monarchie. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. 8-r. 40 l. Ára 50 kr.)

Görg Ferdinand. Praktisches Lehrbuch der ungarischen Sprache für den Selbstunterricht. Kurzgefaszte, theoretisch—praktische Anleitung, die ungarische Sprache in kürzester Zeit durch Selbstunterricht sich anzueignen. Mit zahlreichen Uebungsaufgaben, Lesestücken nebst beigefügten Anmerkungen, einem ungarisch-deutschen und deutsch-ung. Wörterbuche. Dritte, umgearbeitete Aufl. (Bibliothek der Sprachenkunde. 6. Theil. 3. Aufl. Bécs. Hartleben A. 1894. 8-r. X, 181 l. Ára 1 frt 10 kr.)

Granniello Josephus. De obligatione legumlatorum Hungariae repudiandi legem matrimonialem rogatam M. Dec. A. 1893. (Róma, Spithoever, 1894. 8-r. 11 l. Ára 25 kr.)

Grupp. Kulturgeschichte des Mittelalters. (Stuttgart, 1894. Ára 4 frt 20 kr.)

Gustav Adolf-Kalender für Oesterreich-Ungarn, 1895. XLII. Jahrg. (Klagenfurt, Heyn János, 1894. K. 4-r. 182 l. Ára 22 kr.)

Gyarmathy Etelka. Der verhasste Schwiegersohn. (Bibliothek der fremden Zungen. XV. Stuttgart, 1894. 8-r. 63 l. Ára 65 kr.)

Halácsy Eugen. Botanische Ergebnisse einer im Auftrage der hohen kaiserl. Akademie d. Wissenchaften unternommenen Forschungsreise in Griechenland. I. Beitrag zur Flora von Epirus. Mit 3 Tafeln. II. Beitrag zur Flora von Aetolien u. Acarnanien. Mit 2 Tafeln. (Bécs. Tempsky F., 1894. 4-r. 52, 14 l. Ára 1 frt 75 kr. és 1 frt 10 kr.)

Handbuch, Oesterreichisches statistisches, für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Nebst einem Anhange für die gesammten Angelegenheiten der öst.-ung. Monarchie. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. XII. Jahrgang. 1893. (Bécs. Gerold Károly fia, 1894. 8-r. IV, 330 l. Ára 3 frt.)

Hartlebens kleines statistisches Taschenbuch. (Bécs, 1894. Ára 70 kr.)

Hausfreund, Der. Evangelischer Kalender für Oesterreich-Ungarn. 1895. (Währing, Stock Károly, 1894. 4-r. 194 l. Ára 75 kr.)

Heindl Johann. Das kirchliche Oesterreich-Ungarn. Allgemeines Real- und Personal-Handbuch der katholischen Kirche in Oesterreich-Ungarn, einschlieszlich Bosnien und Herzegowina. Nach amtlichen Quellen und Erhebungen bearbeitet. (Bécs, Heindl János, 1894. XII., 1036 l. és függelék. Ára 6 frt.)

Herczeg Franz. Ein Gastspiel der Frau Melina. Aus dem Ungarischen. (Bibliothek der fremden Zungen. XIX. Bd. Stuttgart, 1894. 8-r. 75—81 l. egész kötet ára 65 kr.)

Herczeg Franz. Frau Lieutenant und andere Humoresken. Aus dem Ungarischen von Otto Krücken. Autorisirte Ausgabe. (Berlin, Janke Ottó. (1894.) 8-r. 140 l. Ára 1 márka.)

Hevesi Ludwig. Glückliche Reisen. (Stuttgart, (1894.) Bronz-féle örökösök. 8-r. 6, 376 l. Ára 4 márka.)

Hitschmann Hugo H. Die Land- und Forstwirthschaft in Oesterreich-Ungarn und in Bosnien und der Herzegowina im Jahre 1893. (Bécs, Gerold Károly fia, 1894. 8-r. 215 l. Ára 1 frt.)

Hof- und Staatshandbuch der österr.-ungar Monarchie für 1894. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. N. 8-r. XVIII, 1274 l. Ára 5 frt.)

Horn E. Jókai. Préface de Gaston Boissier. (Páris, Ollendorff Pál, 8-r. XVI, 176, 4 l. Ára ?)

Hönig Friedrich. Die österr.-ungar. Lebensversicherungs-Gesellschaften im Jahre 1893. Mit 4 Tabellen. (Bécs, Gerold és tsa, 1894. 8-r. 47 l. Ára 50 kr.)

Hörmann Constantin u. **Ludwig v. Thallóczy.** Geschichte einer merkwürdigen Fälschung. Mit 2 Tafeln u. 3 Abbildungen im Texte. (Bécs, Gerold Károly fia, 1894. 8-r. 13 l. Ára 1 frt.)

Hueppe. Ignaz Semmelweiss. Festrede gehalten bei Enthüllung seines Denkmals in Budapest. (Berlin, Hirschwald, 1894. 8-r. 24 l.)

Hülgerth Heribert, Lieutenant Lucullus. Eine humoristische Dichtung aus dem österr.-ungarischen Soldatenleben. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. 8-r. 186 l. Ára 1 frt.)

Israel B. Die Geschäfts-Resultate der öst.-ungar. Lebensversicherungs-Gesellschaften und der ausländischen Lebensversicherungs-Gesellschaften in Oesterreich-Ungarn im Jahre 1893. 18. Jahrg. (Separat-Abdruck aus der Zeitschrift für Volkswirthschaft und Statistik: »Der National-Oekonom.« (Bécs Eisenstein I. és tsa, 1894. N. 8-r. 24 l. Ára 60 kr.)

Jahrbuch, Berg- und hüttenmännisches, der k. k. Bergakademien zu Leoben und Příbram und der königl. ungarischen Bergakademie zu Schemnitz. Red. Hans Höfer u. C. v. Ernst. 42. Bd. 2. Heft. Mit 8 Tafeln und 46 Text-Abbildungen. (Bécs, Manz-féle cs. és kir. udv. és egyet. könyvkereskedés, 1894. N. 8-r. 145—274 l.)

Jahresberichte der k. u. k. österr.-ungar. Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium. XXII. Jahrg. 1894. 4. 5. Heft. (LVI. Bd. der »Nachrichten über Industrie, Handel u. Verkehr.«) (Bécs. Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. 8-r. 363—640 l. egy füzet ára 1 frt 60 kr.)

Jahresbote, Der. für Oesterreich-Ungarn. 1895. 4. Jahrgang. Mit vielen Illustrationen. (Bécs, Wäldheim R., 1894. 8-r. 72 l. Ára 20 kr.)

Jahr- und Adressenbuch der Zuckerfabriken u. Raffinerien Oesterreich-Ungarns. Herausgegeben vom Centralvereine für Rübenzucker-Industrie in der österr.-ungar. Monarchie. Redigirt vom Vereins-Geschäftsleiter Edmund Kutschera. XXII. Ausgabe. Campagne 1894—95. (Bécs, Frick Vilmos, 1894. 16-r. 388, XLII. l. Ára 2 frt.)

»Janus.« Unterofficiers-Taschenkalender für die bewaffnete der österr.-

ungar. Monarchie, 1895. 8. Jahrg. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. 16-r. 160 l. Ára 60 kr.)

Jókai Maurus. Der Seelenbändiger. Roman. Aus dem Ungarischen. Autorisierte Übersetzung. (Berlin, Janke Ottó, (1894.) 8-r. 4, 300 l. Ára 1 frt 20 kr.)

Jókai Maurus. Der Nachtwandler. Humoristische Erzählung. Mit des Verfassers ausschlieszlicher Ermächtigung ins Deutche übertragen von Ludwig Wechsler. In stenographische Schrift übertragen u. autographiert von Adolf Schöttner. (Reiter's Bibliothek für Gabelsberger-Stenographen. Bd. 34. Drezda, Reuter Vilmos, 1894. 8-r. 88 l. Ára 1 márka 50 pf.)

Jókai Maurus. Schwarze Diamanten. Sechste Auflage. (Berlin, Janke Ottó, (1894.) 8-r. 362, 2 l. Ára 1 frt 30 kr.)

Jókai Maurus. Eine Königin. Erzählungen. Autorisierte Übersetzung von Ludwig Wechsler. (Berlin, Krüger H. 1894. 8-r. 128 l. Ára 65 kr.)

Jókai Maurus. Feindliche Pole. Band I. II. (Stuttgart, Foerster és tsa, 1894. 8-r. 8, 340, 4, 164 l. a két kötet ára 2 frt 60 kr.)

Jókai Maurus. Zwei Mädchenherzen. (Berlin, 1894. 1 frt 95 kr.)

Jókai Maurus. Das Affenmädchen. Roman. Ausschlieszlich ermächtigte Uebertragung von Ludwig Wechsler. (Boroszló, Schottländer S., 1894. 8-r. 232 l. Ára 3 márka.)

Jókai Maurice. Rêve et vie. Traduction du prince Bojidar Karageorgevitch. (Páris, Dentu E. 1894. 16-r. 16, 116, 8 l. Ára 1 frt 20 kr.)

Jókai Maurice. In love with the czarina and other stories. Translated from the original hungarian with the author's special permission by Louis Felbermann, author of »Hungary and its people« etc. (London, Warne Frigyes és tsa, 8-r. 156 l. Ára 3 frt 50 kr.)

Jókai Moric. Souboj s bohem. 29. sz. Magyarból ford. Mayerhoffer N. G. (Prága, Simaček F. 1894. Ára 10 kr.)

Jókai Móric. Cikánsky baron. 7. sz. Magyarból ford. Brabek Frantisek. (Prága, Simaček F. 1894. Ára 10 kr.)

Jókai Mauri. Keltaruusu. Kertomus Unkarin tasangolta. Suomensi Niilo E. Wainio. (Otavan helppohintainen kirjasto. Nro 14. Helsingfors, Otava, 1894. 8-r. 117 l. Ára 1 frt 50 kr.)

Jósika Mikulás. Neverni verni. 12. sz. Ford. Mayerhoffer N. G. (Prága, Simaček F. 1894. Ára 10 kr.)

Jung Julius. Fasten der Provinz Dacien. Mit Beiträgen zur römichen Verwaltungsgeschichte. (Innsbruck, Wagner, 1894. 8-r. XVII, 193 l. Ára 4 m. 80 pfennig.)

Junk V. Wiener Baurathgeber. Allgemeine Arbeits- und Materialpreise im Baufache, für den Bereich von Oesterreich-Ungarn, Bosnien und die Hercegovina zusammengestellt und für Deutschland und die Schweiz verwendbar. 5. umgearbeitete Auflage. I. Hälfte. (Bécs, Spielhagen és Schurich, 1894. 8-r. VIII, 400 l. mindkét rész ára 5 frt.)

Just Sigismund. Für die künftigen Generationen aus dem Ungarischen.

(Bibliothek der fremden Zungen. XVII. Bd. Stuttgart, 1894 8-r. 63—90 l. egész kötet ára 65 kr.)

Kaindl R. F. Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. I. u. II. (Aus dem Archiv f. österr. Geschichte. Bécs. Tempsky F., 1894. 8-r. 23 l. Ára 25 kr.)

Kalender, Fromme's, für den katholischen Clerus Oesterreich-Ungarns. 1895. 17. Jahrg. Redigirt von Roman G. Himmelbauer. (Bécs, Fromme Károly, 1894. 16-r. VI, 288, 30 l. Ára 1 frt 60 kr.)

Kalender, Fromme's Montanistischer, f. Österreich-Ungarn, 1895. 18. Jahrg. Redigirt von Hans Freiherr Jüptner von Johnstorff. (Bécs, Fromme Károly, 1894. N. 16-r. VI. 187 l. és jegyzéknapló, ára 1 frt 60 kr.)

Károlyi Árpád. Vlachen-Auswanderung aus der Gegend von Bihac zu Ende des 16. Jahrhunderts. Mit einer Abbildung im Texte. (Bécs, Gerold Károly fia, 1894. 8-r. 11 l. Ára 30 kr.)

Kolbenheyer Karl. Die hohe Tatra. Im Auftrage des ungarischen Karpathen- Vereines verfasst. 9. Auflage. Mit 2 Panoramen und 4 Karten. (Teschen, Prochaska Károly, 1894. 8-r. 4, 206 l. Ára 2 frt.)

Krones Franz. Deutsches Volksthum im mittelalterlichen Ungarn. (Bécs. Breitenstein, 1894.)

Krones Franz. Zur Geschichte Ungarns (1671—1683). Mit besonderer Rücksicht auf die Thätigkeit und die Geschichte des Jesuitenordens. (Bécs, Tempsky F., 1894. 8-r. 107 l. Ára 1 frt 10 kr.)

Kronthal Berthold és **Wendt Henrik.** Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus. II. Theil. 1479—1490. (Scriptores rerum Silesiacarum. XIV. köt. Boroszló, 1894. 8-r. VII, 432 l. Ára 6 márka.)

Kvacsala J. Irenische Bestrebungen zur Zeit des dreiszigjährigen Krieges. (Dorpat, 1894. 8-r. 22 l.)

Landwehr Hugo. Dichterische Gestalten in historischer Treue. Elf Essays. (Bielefeld, Velhagen-Klasing, 1894. 8-r. 191 l. Ára 2 m. 40 pf.)

Lantos Emil. Ein Fall von Chorea und Hyperemesis in der Schwangerschaft. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894. N. 8-r. 4 l. Ára 30 kr.)

Lenhossék M. Die Geschmacksknospen in den blattförmigen Papillen der Kaninchenzunge. (Würzburg, Stahel-féle udv. és egyet. könyvkereskedés, 1894. 8-r. 76 l. Ára 3 márka.)

Lindner Theodor. Deutsche Geschichte unter den Habsburgern u. Luxemburgern 1273—1437. II. Bd. Von Karl IV. bis zu Sigmund. Die allgemeinen Zustände. (Stuttgart, Cotta, 1894. 8-r. 429 l.)

Liszt Franz. Das Strafrecht der Staaten Europas. Im Aufrage der internationalen kriminalistischen Vereinigung. (Die Strafgesetzgebung der Gegenwart in rechtsvergleichender Darstellung. I. Band. Berlin. Liebmann Ottó. 1894. 8-r. XXVII. 742 l. Ára 33 márka.)

TÁRCZA.

IGAZGATÓ-VÁLTOZÁS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

Az elmúlt év utolsó napjai nagy jelentőségű változásnak voltak tanúi a Magyar Nemzeti Múzeum történetében. *Pulszky* Ferencz, a nagy tudós, megvált igazgatói állásától, melyben huszonöt éven át állott az intézet élén. Az érdemekben megőszült aggastyán, előre haladott korára és egészségi állapotára való tekintetből, maga kérte az igazgatói állástól való fölmentését, megelégedve azzal, hogy mint a könyvtárak és múzeumok országos főfelügyelője, kisérje figyelemmel az intézet ügyeinek folyását. Helyébe ő cs. és ap. királyi felsége *Szalay* Imre vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsost nevezte ki a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává.

Pulszky Ferencz távozásával egy eseményekben gazdag, eredményekben páratlan korszak zárul be a Magyar Nemz. Múzeum történetében. Minő jelentősége van az ő nevének e korszak évlapjain, nem szükséges elmondanunk. Érdemei az intézet tudományos és kulturális fejlődése körül számtalanszor voltak méltatva e folyóirat hasábjain, s meg vannak örökítve azokban a nagy eredményekben, melyek az ő korszakához fűződnek, s melyek a Magyar Nemzeti Múzeumot az ország első tudományos intézetévé, a hazai tudomány európai szinvonalon álló, hatalmas központjává fejlesztették.

A távozó igazgató nagy örökséget hagy maga után. Utódjára vár a feladat, hogy az intézet adminisztrácziójának ujjászervezése által betetőzze Pulszky Ferencz művét. Hazánk kulturális ügyeinek vezetői szerencsés érzékkel jártak el az utód megválasztásának kérdésében, midőn választásuk arra a férfiúra esett, a ki, mint a múzeumi ügyek referense a vallás- es közoktatásügyi

miniszteriumban. éveken át legbuzgóbb támogatója volt Pulszky törekvéseinek. Szalay Imre egy széles és sokoldalú hatáskör tapasztalatait hozza magával annak az intézetnek kormányzására, mely felett eddig ő képviselte a kormány végrehajtó és ellenőrző hatalmát. E szélesebb hatáskört önként cserélve fel a látszólag szűkebb működési körrel, eleve bizonyságot tett a felől, minő magas véleménynyel van a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos és közművelődési jelentősége felől, s már ez maga is eléggé igazolja azt a reményt, hogy méltó utóda lesz Pulszky Ferencznek, a ki félszázadot meghaladó közpályának legszebb sikereiül azokat a szolgálatokat tekintette, a miket a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói székén tett a nemzeti művelődésnek.

*

A Magyar Nemzeti Múzeum tisztikara 1894 deczember 31-én vett búcsut Pulszky Ferencztől, s ugyanekkor ment véghez az uj igazgató, Szalay Imre beigtatása.

A kettős ünnepély a múzeumi könyvtár Széchenyi-termében folyt le, hol a tisztviselők teljes számban egybegyűlve, élükön Frivaldszky János igazgató-őrrel, fogadták az együtt belépő régi és új igazgatót.

Tóth Árpád múzeumi titkár felolvasta a Pulszky Ferencz nyugdíjaztatásáról szóló miniszteri leiratot, mely következőkép hangzik:

Vallás- és közoktatásügyi magyar kir. minister. 2639. eln. szám.

Méltóságos Pulszky Ferencz urnak, a magyar nemzeti múzeum igazgatójának.

Ő cs. és ap. királyi Felsége folyó évi deczember hó 19-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy Méltóságod jelenlegi ötezer frtnyi évi fizetésével és a természetbeni lakás meghagyásával állandó nyugalomba helyeztessék és Méltóságodnak ezen alkalomból kiváló érdemeiért legfelső elismerése nyilvánittassék.

Midőn a királyi kegy e magas nyilvánulásáról Méltóságodat értesítem, egyuttal a magam részéről is meleg köszönetemet és elismerésemet fejezem ki Méltóságodnak érdemdus és kimagasló szolgálataiért, a melyeket a magyar nemzeti múzeum körül szerzett.

Méltóságod távozása által egy ür marad, a melyet betölteni nem lehet, mert Méltóságod azon legkiválóbb férfiak közé tartozik, a kik Magyarország ujabb történetében döntő szerepet vittek.

A nemzeti múzeum 1869 előtt tulajdonképen az össze-vissza vásárolt és összehalmozott régiségek egy halmaza volt, a melyet Méltóságodnak kellett rendeznie és szervezni úgy, hogy a múzeumból nemcsak egy magyar, hanem egy elsőrendü tudományos intézet lehessen.

És Méltóságod ezen czélját elérte, mert oly férfiakat gyüjtött maga körül mint tisztviselőket, a kik elsőrendü szakférfiak és tudományos képzettségük által külföldön is ismeretesek voltak. Ma a nemzeti múzeum egy világhirü müintézet és Méltóságod azon kapocs vala, a mely a külföldi tudományossággal összekötötte a magyart. Méltóságod közbenjárására vették meg a herczeg Lobkovitz-féle ásványgyüjteményt és a dr. Weiss-féle ásványgyüjteményt. A múzeumi könyvtárhoz olvasótermet csatolt és minden osztályt szakkönyvtárral látott el. Méltóságod alatt folyt serényen a római feliratok, kövek stb. gyüjtése. Méltóságod vetette meg a mai hires családi levéltárak gyüjteményének alapját. Az ősrégészeti gyüjtemény Méltóságod alatt kezdetett meg és most Európában az északi gyüjtemények után az elsőrangu. A római kőemlékek tárát oly gazdaggá tette, hogy az Alpeseken innen, egy-két franczia gyüjteményt kivéve, alig akad párja. Az éremtárt 14 év alatt rendezte és lajstromoztatta rendkivüli munkaerők igénybevételével.

Egyik legkiválóbb érdeme Méltóságodnak az Esterházy-képtár megszerzése, a melynek eleinte Méltóságod volt fizetéstelen igazgatója. Később szétválasztotta ezt a képtárt a múzeumtól, a melyet modern képtárrá, a másikat pedig régi festmények képtárává alakitott át. Tisztán Méltóságod érdeme, hogy az iparmúzeum megalkottatott, a melyet a South-Kensington múzeum mintájára tervezett. Méltóságod szervezte azonkivül a nemzeti múzeum könyvtári osztályának keretében a hirlapkönyvtárt.

Mindezek az alkotások csak felületesen vázolják azon kiváló tevékenységet, a melyet Méltóságod a nemzeti múzeum és az ország szépmüvészeti és archeologiai érdekeinek istápolása végett kifejtett; jóval több hirt és fényt hozott Méltóságod a múzeumra az által, hogy azt személyes összeköttetései révén és ismert nagy tudománya és bámulatos sokoldalusága által európai culturintézménynyé tette.

Méltóságod hervadhatlan érdemeket szerzett magának minden téren és méltán megvárhatja, hogy nemzetünk hálás legyen Méltóságod iránt.

Méltóságod kérése folytán most megszakad azon hivatalos kapocs, a mely Méltóságodat a magyar nemzeti múzeumhoz kötötte, de bizton hiszem és reméllem, hogy Méltóságod a jövőben is melegen érdeklődni fog kiváló alkotása iránt, és én különösen örülök, hogy Méltóságod kiváló tehetségét ezentul is értékesithetem, a Magyarországon létező vagy létesitendő közhasználatra szánt gyüjtemények és könyvtárak országos főfelügyelőjének tisztében, a melynek ő cs. és ap. kir. Felsége 1874-ben Méltóságodat legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.

Midőn Méltóságodat a magyar nemzeti múzeum igazgatói állása alól ezennel felmentem, egyuttal van szerencsém Méltóságodat értesiteni, hogy fizetésének egyidejüleg történt beszüntetése mellett ötezer forintnyi évi nyugdiját a IX. ker. m. kir. állampénztárnál a szokott módozatok mellett kiutalványoztam.

Egyszersmind felkérem Méltóságodat, hogy a kezei közt levő hivatalos iratokat, tárgyakat, pénzeket, a nemzeti múzeum levéltárait, szóval a nemzeti múzeumot érdeklő minden dolgot hivatalbeli utódjának, Szalay Imre volt kebelbeli ministeri tanácsosnak legczélszerübben kettős párban kiállitott átadási, illetőleg átvételi okmány kicserélése mellett, átadni sziveskedjék.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánitását.

Budapest, 1894. deczember hó 31.

br. Eötvös Lóránt s. k.

Frivaldszky János igazgató-őr a következő beszédet intézte ezután Pulszky Ferenczhez:

Méltóságos igazgató úr! Méltóságodnak saját óhajtására a megérdemlett nyugalomba való helyezése mindnyájunknak szomorú tudomásúl szolgál. Méltóságod bölcs vezetése alatt nemzeti intézetünk nemcsak virágzásnak indúlt, hanem az magas fokra emelkedett, miért is nemcsak mi, hanem az egész ország nagy elismeréssel és hálával tartozik Méltóságodnak. Fájdalmas szívvel búcsúzunk el, mert Méltóságodban nemcsak bölcs vezetőnket veszítjük, hanem oly igazgatót is, ki folyvást jó indulattal és legjobb szívvel viseltetett irántunk. Tartsa meg Méltóságodat a mindenható isten még jó erőben és egészségben s kérjük, hogy bennünket ezentúl is szíves emlékezetére méltatni kegyeskedjék.

A beszédre Pulszky Ferencz röviden, meghatott hangon válaszolt. Utalt arra, hogy a múzeum fejlesztésében nem csupán neki, de az intézet tisztikarának is nagy része van, mely tudományos képzettségének és lelkes ügybuzgalmának egész erejével támogatta őt az intézet érdekeinek előmozditásában. E támogatásért köszönetet mondva, kérte a tisztviselőket, tartsák meg őt ezentul is jó emlékükben.

Ezután Szalay Imre, az új igazgató, fogadta a tisztelgéseket s vette át a Nemzeti Múzeum vezetését.

A titkár felolvasta a Szalay Imre kinevezését tartalmazó leiratot, melynek szövege a következő:

Vallás- és közoktatásügyi magyar kir. minister. 2640. eln. sz.

Méltóságos Szalay Imre kebelbeli ministeri tanácsos urnak.

Ő császári és apostoli Királyi Felsége folyó évi deczember hó 26-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával Méltóságodat a magyar nemzeti múzeum igazgatójává legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.

Midőn ennek folytán Méltóságodat a vezetésem alatt álló vallás- és közoktatásügyi ministeriumban elfoglalt ministeri tanácsosi állása alól a folyó év végével felmentem, egyúttal meleg köszönetemet és elismerésemet fejezem ki Méltóságodnak azon kiváló szolgálataiért, a melyeket különböző minőségben ministeri tárczám körében kifejtett és a melyek biztositékot nyújtanak nekem arra nézve,

hogy Méltóságod új hivatalában is hasonló odaadással és buzgalommal fog működni, mint eddig.

Egyuttal értesítem Méltóságodat, hogy a nemzeti múzeum igazgatói állásával Méltóságod rangsorozatához képest ötezer forint évi fizetés és, minthogy nyugalomba vonult hivatali elődе továbbra is a nemzeti múzeumban birt természetbeni lakásban megmarad, évi ezer forintnyi lakpénz van egybekapcsolva, a mely illetményeket hivatalos esküjének átvétele után a m. kir. állampénztárnál fogom jövő évi január hó 1-étől kezdve folyósítani.

Végre felkérem Méltóságodat, hogy a nemzeti múzeum volt igazgatójától az ennek kezei között levő hivatalos iratokat, tárgyakat és pénzeket, továbbá a nemzeti múzeum leltárait, szóval a magyar nemzeti múzeumot érdeklő minden dolgot, legczélszerűbben kettős párban kiállított átadási, illetőleg átvételi okmány kicserélése mellett, átvenni és erről nekem jelentést tenni sziveskedjék.

Budapesten, 1894. évi deczember hó 31-én.

b. Eötvös Lóránt s. k.

Erre ismét Frivaldszky János igazgató-őr lépett elő s a következő beszéddel üdvözölte az új igazgatót:

Méltóságos igazgató úr! Örömmel üdvözöljük Méltóságodat, mint ő felsége a király által legkegyelmesebben kinevezett uj igazgatónkat. Méltóságod nem egészen ujoncz intézetünknél, mert előbbi diszes állásában alkalma volt velünk gyakrabban érintkezni, miért is bizonyára jobban fogja magát az uj állásában tájékozni, mintha idegen neveztetett volna ki az intézet vezetésére. Ismerjük egyszersmind Méltóságodnak intézetünk iránti jó hajlamát s jó akaratát, miért is reméljük, hogy bölcs vezetése alatt mindnyájunk közremüködésével a Nemzeti Múzeum felvirágozása és előmenetele továbbra is a már megindult jó uton fog haladni. Ajánljuk magunkat Méltóságod szives jóindulatába és figyelmébe.

A beszédet zajos éljenzés követte, melynek csillapulta után Szalay Imre igazgató a következő beszédet intézte az egybegyültekhez:

Tisztelt uraim! Régi ismerősük, régi munkatársuk áll ma érthető elfogultsággal itt önök előtt; mert bár eddigi hivatali müködésem legszebb jutalmát ez állás elnyerésében látom, a melyre felséges urunk és királyunk legmagasabb kegyelme, miniszterem bizalma helyezett, mélyen érzem feladatom sulyát, most, a midőn nagynevü tudós elődömnek — én annak törpe epigonja — örökébe lépek.

Pulszky Ferencz, a ki a magyar Nemzeti Múzeumot a jelenkor tudományos magaslatán álló közmüvelődési intézetté fejlesztette, kijelölte egyszersmind a haladás utját is.

Kövessük ez utat továbbra, törekedjünk vállvetve, hogy ez intézet nemzeti kulturánk emelése és népszerüsitése által minél töké-

letesebben feleljen meg rendeltetésének; őrizzük gondosan nemzetünknek abban lerakott kincseit és küzdjünk lankadatlanul az immár életszükségletté vált ujjabb múzeumi épületek létesítése mellett. A múzeum vezetésében elkerülhetetlen rend és fegyelem az intézetben ápolt tudományszakok szabad müvelését, fejlődését ne korlátozza. Az egyes osztályok vezetői szakszerü intézkedésükben szabadon, de saját felelősségükre járjanak el, épugy, mint a hogy az intézet egyöntetü vezetése körül a fegyelem és rendért engem illet a felelősség.

E rövid pár szóban egybefoglalt programmom megvalósitására kérem hathatós támogatásukat, s kérem, — a mire érzem, hivatali müködésem közben vajmi sokszor lesz szükségem — fogyatkozásaimmal szemben szíves elnézésüket.

Lelkes éljenzés hangzott fel az uj igazgató beszédére, a ki ezután Pulszky Ferenczhez fordulva, a következőleg folytatta:

Te pedig, tudományos életünk ősz bajnoka, kölcsönözd nagy neved fényét továbbra is ez intézetnek, hisz mint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, ezentul is te maradsz annak főgondozója.

Te, kinek a múzeumi tisztviselők második családját képezték, fogadj kérlek szívesen engem is e család tagjául, támogass bennünket mély bölcseségeddel, kimerithetetlen tudományod tárházával, bő tapasztalataiddal, hogy a tudomány fejlesztésének általad előirt utján haladhassunk.

Leljed ezentul is örömödet az intézetben, lakjál annak falai között teljesen helyreállott egészségben minél tovább, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum művelődést terjesztő tevékenységének még számos évekig szemtanuja lehess.

Az új igazgató végül Frivaldszkyhoz s a tisztikarhoz fordulva, így fejezte be szavait:

Neked pedig, tisztelt barátom Frivaldszky János, csekély érdemeimet messze tulbecsülő meleg üdvözlő szavaidért hálás köszönetet mondva, ajánlom magamat, tisztelt uraim, további szives barátságukba és hajlamukba.

A beszédet a tisztviselői kar lelkesen megéljenezte, mire az új igazgató mindegyikkel barátságosan kezet fogott s ezzel a tisztelgés véget ért.

*

A Magyar Nemzeti Múzeum új igazgatója, *Szalay Imre* 1846 november 8-án Bécsben született. Atyja Szalay Ágoston udvari tanácsos, a jeles történetbuvár és régiséggyüjtő († 1877.) volt. Középiskolai tanulmányait Győrött és Sopronban, a szt.-benedekrendiek vezetése alatt, jogi tanulmányait a budapesti tud. egyetemen végezte, s 1870-ben köz- és váltó-ügyvédi oklevelet nyert. Államszolgálatát a királyi táblánál kezdte meg, hova

1868 október 5-én lépett mint joggyakornok. De már 1869. június 9-én, segédfogalmazói minőségben, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz ment át; 1871 január 28-án fogalmazóvá neveztetett ki, 1875 július 24-én min. titkári czímet és jelleget nyert, 1876 július 25-én valóságos titkár, 1877-ben az elnöki osztály vezetője, 1880 június 24-én osztálytanácsos lett. Trefort Ágoston 1883-ban a művészeti és emberbaráti ügyek igazgatására külön ügyosztályt állítván fel, ennek élére őt állította. Ez állásban vezetése alá tartoztak az összes közművelődési országos intézetek, úgymint a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Képtár és a Történeti Arczképcsarnok, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, a Műemlékek Országos Bizottsága, a Technologiai Iparmúzeum és a képzőművészetek tanítására szolgáló ipariskolák, melyek nagy része, nevezetesen a Strobl-féle szobrászati iskola és műterem, a Lotz-féle festészeti iskola, az ő fáradozásainak köszönhették létrejöttüket. Mint a múzeumi ügyek referense, sokat tett ez intézet fejlesztése érdekében. A természettudományi osztályok működését laboratoriumok létesítésével mozdította elő, s a múzeum madártani osztályával kapcsolatosan ornithologiai megfigyelő központot szervezett az intézetben; a néprajzi osztály és a növénytár kitelepítése és kibővítése is az ő hivataloskodása idejére esik.

Mint e nagy fontosságú ügyosztály vezetője, már 1889 deczember 29-én megkapta a miniszteri tanácsosi czímet és jelleget, 1891 május 28-án pedig valóságos miniszteri tanácsossá neveztetett ki. A kereskedelmi m. kir. miniszter, mint az 1896. évi ezredéves országos kiállítás elnöke, 1894 október havában a kiállítás történelmi főcsoportjának igazgatójává nevezte ki, mely állásában az ezredéves kiállítás igazgatójával egyenrangú állást foglal el, és az igazgatóságnak — bár külön és független hatáskörrel — kiegészítő tagja. A Magyar Iparművészeti Társulat 1891-ben alelnökévé választotta; a Képzőművészeti Társaságban mint választmányi tag foglal helyet. Az iparművészet terén irodalmi müködést is fejtett ki, melynek főbb termékei: Szalay Ágoston régiséggyüjteményének ismertetése, (Századok, 1877.) A művészi ipar az országos tárlaton, (Művészi Ipar, 1886.) A XIII. Leo pápának szánt magyarországi ajándékok tárlata, (U. ott 1887.) Lucien Magne, L'art dans l'habitaton moderne, könyvism: (U. ott 1887.) Felsőausztriai hagymás tálak az iparművészeti múzeumban, (U. ott. 1889.) A XIV. és XV. századi ötvösség két remeke. (U. ott. 1893. és külön kiadásban is). Végül a Magyar Nemzeti Múzeumról az 1888-iki brüsszeli nemzetközi kiállítás alkalmából magyar, német és franczia nyelven megjelent, 24 műmellékletet tartalmazó nagy díszalbumhoz ő írta meg az intézet történetét tárgyaló bevezetést.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1894 OKTÓBER 1-TŐL DECZEMBER 31-IG.

(Felolvastatott a Magyar Nemzeti Múzeum 1895 január 17-én tartott igazgatósági ülésén.)

A könyvtár egyes osztályainak gyarapodását és ügykezelését az alábbi részletes jelentések tüntetvén föl, az általános ügymenet feltüntetésére álljanak itt a következő adatok.

A hivatalos akták száma 500-ról 717-re ugrott, mely körülmény mutatja, hogy az ügyforgalom évről-évre emelkedik. Az 1891. évi forgalom 412, az 1892-iki 549, az 1893-iki 542 számot tüntet föl.

Az elmúlt negyedév alatt a könyvtár összes osztályainak tudományos szükségleteire 1746 frt 34 kr, nem tudományos szükségleteire 194 frt 57 kr utalványoztatott.

A könyvtárhoz legutóbb történt kineveztetések a tisztviselői karnak részben új beosztását tették szükségessé. Dr. Erdélyi Pál múzeumi segéd segédőrré neveztetvén ki, a kézirattár vezetését vette át, melléje pedig Szamota István múzeumi segéd osztatott. Eddig a kézirattárban lévő dr. Sebestyén Gyula múzeumi segéd dr. Erdélyi Pál helyét tölti be, munkakörébe tartozván az adminisztraczionális ügyek, könyvkölcsönzések, könyvrendelések végzése és a nyomtatványok vásárlási naplójának vezetése.

A nyomtatványok osztályában az elmúlt évek zavarai, betöltetlen állások és az elmúlt év elejétől kezdve nagy mennyiségű könyvbeszerzések miatt nagymérvű hátralékok álltak elő, úgy hogy mindenképen azok megszüntetésére kellett törekedni. És csak oly módon volt elérhető, hogy a könyvtár összes alkalmazottai, a kézirat s levéltárban és a hirlapkönyvtárban levők is, bizonyos számú könyvet tartoztak — egyéb hivatalos teendőjük végzése mellett — naponkint megczédulázni. Ily módon a nyomtatványi osztály két tisztviselője a könyvek osztályozásával foglalkozhatott. E helyesnek bizonyult eljárás által oly eredmény volt elérhető a minőt eddig egy egész év munkássága sem mutathatott fel. Ez eredmény számadásait a nyomtatványi osztályról szóló jelentés tartalmazza.

Sajnos, hogy ez eljárás — legalább oly mértékben mint eddig — tovább alig lesz folytatható. A levéltári osztálynak ujabban bekövetkezett rohamos szaporodása ez osztály alkalmazottjait hosszú időre teljesen igénybe veszi. Ugyanezen szaporodás sürgősen szükségessé teszi, hogy a letéteményezett családi

levéltárak helyiségében a kézirattár által elfoglalt szekrények levéltári czélokra mielőbb visszaadassanak. Nyolcz új szekrény beszerzése, melyekre nézve a költségvetés már beterjesztetett, legalább ideig-óráig segit a hely szűkén. A minden nagyobb mérvű gyarapodásnál felmerülő átalakitások és butorzások szüksége, a hirlapkönyvtár tarthatatlan túltömöttsége és a nyomtatványi osztályban kezelésre szükséges hely hiánya égető szükséggé teszik a helyiségek kibővitése kérdésének végleges megoldását.

A könyvtár folyóiratának, a Magyar Könyvszemlének 1894. évi folyamából pontos időben megjelent a befejező 4-ik füzet. A folyóirat úgy tudományos tartalmával, mint kezelésével kielégiti a legszigorúbb igényeket; s ezért a szerkesztőt, dr. Schönherr Gyula levéltárnokot teljes elismerés illeti. E folyamban nyert befejezést a nyomtatványi osztály nagybecsű csoportjának, az incunabulumoknak szakszerű, a bibliografia tudományának mai szinvonalán álló leirása, melyet Horváth Ignácz segédőr végzett. A két évfolyamban közzétett dolgozatból különnyomat készült, mely megfelelő bevezetéssel és indexekkel ellátva, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának *első* nyomtatott katalogusa rövid idő multán megjelenik.

A könyvtár egyes osztályairól szóló jelentések a következők:

I.

A *nyomtatványi osztály* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1415, vásárlás útján (784 frt értékben) 369, ajándék útján 256, összesen 2040 drb nyomtatványnyal szaporodott.

Ugyanezen idő alatt a könyvtár helyiségében 3928 egyén 8381 kötet nyomtatványt: kölcsönzés útján pedig 561 egyén 1668 kötetet használt.

Nevezetesebb szerzemények: 1. Sambucus, Emblemata et aliquot nummi antiqui operis. 4. editio. Antwerpen, 1584. (10 frt). 2. Brown Edward, A brief account of some travels in Hungaria, Servia etc. London, 1673. (20 márka). 3. Pimpinello Vincentz, Ein Oration, oder Rede vor Ro. Kaiserlicher Mai. Carolo V. Augusto. (Aufruf gegen die Turken.) Augsburg, 1530. (5 márka). 4. Guinement de Kerallo, Histoire de le Campagne de 1769. Szt.-Pétervár, 1773. (55 márka). 5. Das grosse Conversat. Lexicon für die gebild. Stände. Herausgegeben von S. Mayer. Hildburghausen. 1840—55. 60 kötet. (150 frt). 6. Beschluss und Form der lehr vom Testament und Abendmal unseres Seligmachers Jesu Christi. Heidelberg, 1563. (30 márka). 7. Gothaischer Hofkalender 7 XVIII. századi és a jelen század elejéről való kötete (120 márka). 8. Petőfi, A helység kalapácsa. Czipruslombok. Versek (1844. és 1845.). Szerelem gyöngyei és János vitéznek első kiadásai az eredeti czimlapokkal (30 frt).

Ajándékaikkal a következők járúltak könyvtárunk gyarapításához: Acsády Ignácz, a Field Columbian Museum (Chicago), Fiók Károly, Fülöp Lajos, Grill Károly könyvkereskedése (3 drb), Gyulai Pál, Haiczl Kálmán dr., Hintz Emil, Horn Ede (Páris), Edvi Illés Aladár, Jessig protonotarius (Prága), Káldi Gyula, Kecskeméti »Katona-kör« (6 drb), Kosch Árpád (22 drb), Kőrösi József, Lázár G. bukaresti könyvnyomdája, Lévay Imre, Nagy György, Óváry Lipót, Pongrácz Lajos (10 drb), Posner Károly Lajos és fia czég, Dr. Pósta Béla, Réső Ensel Sándor, Schunda N. János, Stájer tört. társulat (3 drb), Stelczer Frigyes, Szinnyei József (80 drb), dr. Szinnyei József, Thode Henrik (Heidelberg), Vajay István, Varju Elemér (5 drb), Wierzborski Theodor (Varsó), Zsemberi Rudolf Nándor (2 drb) és végül Bőke Gyula egyetemi tanár közvetítésével a spanyol kormány (11 drb) és a barcelonai polgármester (3 drb).

A lefolyt évnegyedben 1264 munkáról 1619 czímlap készült és 1907 munka repertorizáltatott. Hogy mily tekintélyes kivált ez utóbbi szám, kitünik abból, hogy pl. az 1893 szeptember 1-jétől 1894 szeptember 1-ig terjedő időszak vagyis teljes egy év leforgása alatt csak 1361 munka lett osztályozva: tehát 546 munkával kevesebb, mint most egy negyed év alatt. Ez a feltünően nagy eredmény azonban csakis az által volt elérhető, hogy a czímlapok írását a többi osztályok: a levéltár, kézirattár és hírlapkönyvtár tisztviselői végezték, és így a nyomtatványi osztály tisztviselői minden idejüket a repertorizálásra fordíthatták. Azonban még ez rendkívüli segítség sem volt képes bennünket oda juttatni, hogy az 1894. évi accessio beosztását legalább megkezdhettük volna.

A folyóiratok újból rendeztetvén, a hiányzó füzeteket reklamálás útján igyekeztünk megszerezni; sajnos, hogy ez eddig nagyon kevés esetben járt eredménynyel. Így 39 megreklamált folyóirat közül csak 6 lett megküldve és kiegészítve.

II.

A hirlapkönyvtár a lefolyt évnegyedben ajándék útján a következő hirlapokkal gyarapodott:

1. Veress Endre ajándékából:

Napi Közlöny (Brassó, 1892.), Bukaresti Magyar Közlöny (1860. és 1884.), Bukaresti Hiradó (1880. és 1882.) 2 évfolyam 6 száma.

2. Nagy Iván úr ajándékából régibb hirlapok 15 száma.

3. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-társaság letéteményéből a Magyar Korona (1877—1885.) 9 évfoly. 2810 száma

4. Budapest székes főváros levéltárának küldeménye nehány napilap 1892—94. évfolyamainak kiegészítéséül

Vásároltatott:

1. Révai Leótól, 10 frton. Hadi lap (1849.) Religio és Nevelés (1847—8.). Religio (1849—51., 1854—5., 1858—9., 1862: I. 1866.). 12 évfolyam 1039. száma

2. Horovitz Lipóttól, 9 frt 40 kron. Fiume (1882—3.) 8 évfolyam 892 száma. Hirmondó (1868—9.). Kétgarasos Ujság (1858—9.). Pesti Hirnök (1861.' 1863.).

Kötetes példányként beérkezett 100 évfolyam 13,999 számban.

Beköttetett 176 kötet, 153 frt 04 kr összegért. Azonkívül kötés alá adatott 58 hirlap 66 kötete.

Revideáltatott 254 hirlap 7225 száma, czéduláztatott 88 hirlap 90 évfolyama.

Reklamáló levél szétküldetett 115, az ezekből reklamált 1028 számból eddig beérkezett 435 szám.

Olvasók száma 454; ezek 1182 kötet hirlapot használtak.

III.

A *kézirattár* a lefolyt évnegyedben vétel útján 24 db, ajándék útján 2 db, összesen 26 db kézirattal gyarapodott. Ez utóbbiak: Diplomatarium saec. XVI.—XVIII., (XVIII. századbeli latin kézirat) és a Vén czigány, Vörösmarty Mihály eredeti költeményének saját kézírású fogalmazványa, amazt Sombory Lajos családi levéltárából, emezt Tomory Anasztáz hagyatékából kaptuk.

Nevezetesebb szerzemények Vörösmartynak említett kéziratán kívül: Rauch Józsefnek önéletrajzi vázlata, mely a múlt század végén s a jelen század elején sokat keresztül élt, katonatiszt élményeit foglalja magában; továbbá a dunántúli ágostai egyházkerület kemenesi tractusának XVII. századi visitationalis jegyzőkönyve, múlt századi átiratban; Deák Ferencz követi jelentése az 1832/6. országgyűlésről, másolatban, s végül bibliografiai szempontból a legnevezetesebb szerzemény Magyarországi Mihály mesternek (Magister Michael de Hungaria) Sermones tredecim universales czímű XV. sz. latin kézirata, mely valószínűleg Angliában iratott. A codex Hesz müncheni antiquariustól 70 frtnyi összegért került a könyvtár tulajdonába.

Az évnegyedben 74 kutató 155 kéziratot használt.

Az ujabb szaporulatból folytattatott és befejeztetett a Walther iratok rendezése, továbbá folytattatott a növedék-napló pótló kiegészítése. Az 1893 és 1894-ből való 225 czédula revideálás után beosztatott, 118 czédulázott kézirat az inventáriumba bevezettetett s újabb 102 czédula készült.

A *levéltár* anyaga az 1894. év utolsó évnegyedében ajándék utján 224, vétel utján 38 darab irattal, továbbá Kossuth Lajosnak Kossuth Ferencztől és Lajos-Tivadartól megvásárolt levelezésével és egyéb irataival s általuk ajándékba adott felirat- és disz-

oklevél gyüjteményével s végzetűl örök letétemény útján a báró Balassa, Dőry és Ivánka családok levéltáraival és Szent-Ivány Zoltánnak a Szent-Ivány család levéltára kiegészítésére szánt letéteményével szaporodott. Vásárlásra 68 frt 50 kr fordittatott.

Az új szerzemények között első helyen kell megemlékeznünk Kossuth Lajos iratairól, melyek a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által 57,686. és 61,878. sz. a. eszközölt vétel útján jutottak a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. E kiváló történelmi és politikai becscsel biró gyűjtemény 3, egyelőre kettős zár alá helyezett ládában őriztetik, tartalmáról és számadatairól csak a végleges rendezés után fogunk beszámolhatni. A gyűjteményt kiegészitik a Kossuth Lajoshoz intézett feliratok és díszoklevelek, melyek száma meghaladja a 400-at, s melyekről szintén végleges rendezésük és felállításuk kapcsán fog részletes jegyzék készíttetni.

Az örök letéteményként elhelyezett családi levéltárakból, melyekkel családi letéteményeink száma 30-ra szaporodott, azok rendezése után adhatunk számot: e helyütt elég annyit megemliteni, hogy a báró Balassa család levéltárával egy ősrégi főúri nemzetség történelmi adatokban kiválóan gazdag levéltára került a Magyar Nemz. Múzeum birtokába, melynek adatait a hazai történelem és irodalomtörténet búvárai kétségkivül nagy haszonnal fognak értékesithetni. A jobaházi Dőry család levéltára szintén a számra és tartalomra egyaránt jelentős nagyobb levéltárakhoz sorozható. A draskóczi és jordánföldi Ivánka család számra kicsiny leveles ládája 29 darab középkori oklevelével tűnik ki; s végül Szent-Ivány Zoltán letéteménye számos újabbkori irat között Szent-Ivány Ferencz országbiró irományaival gyarapította a már régebben letéteményezett családi levéltár anyagát.

Az ajándékok közül kiemeljük a Mudrány család iratait, Mudrány András földbirtokos ajándékát, melyekkel együtt levéltárunk egy igen érdekes XVII. századi, vasból készült, hordó alakú, titkos zárral ellátott leveles-láda birtokához jutott. Reviczky Ambró pénzügyi közigazgatási biró Deák Ferencznek Reviczky Szevérhez 1863 augusztus 1-én kelt levelét ajándékozta a levéltárnak. Kivüle még Lázár Lajos (Budapest), Loserth Ferencz (Budapest) és Varju Elemér (Budapest) gyarapították ajándékaikkal gyűjteményünket.

Nemesi irataink csoportjának újabb szerzeményei: 1. 1598. deczember 16. Gyulafehérvár. Literáti, másképp Balog Lázár czímeres levele Báthory Zsigmondtól. 2. 1609. . . . . Országh Pál czímeres levele II. Mátyástól. 3. 1637. Nagy János czímerkérő folyamodványa, a május 3-án kelt adományozási záradékkal ellátva, a család nemességére vonatkozó, 1771. és 1781. évekből kelt 2 drb irattal. 4. 1712. október 27. Bécs. Mudrán Dániel czímeres levele. 4. 1717. Walther János György czímerkérő folya-

modványa, a február 11-én kelt adományozási záradékkal. 6. 1765. október 5. Bécs. Mária Terézia bizonyságlevele Cottmann Antal magyar honossági esküje felől. 7. 1793. oktober 28 Bécs. I. Ferencz czímerújító levele Országh János részére.

A kutatók száma a lefolyt évnegyedben 38 volt. ezek 3078 oklevelet használtak.

A régibb és újabb szerzemények közül feldolgoztatott és beosztatott 761 oklevél és 9 darab nemeslevél. A Mudrány András által ajándékozott 64 darab iratról külön jegyzék készült, melynek egyik példánya az ajándékozónak adatott át. A levéltár régebbi anyagából a czéhiratok az e czélra átalakított szekrényekben véglegesen elhelyeztettek; a gyűjtemény ez idő szerint 9 szekrénynek 54 rekeszét tölti be. Megkezdetett továbbá a személyek szerint kiválasztott iratok revideálása és a Tunyogi-gyűjtemény lebélyegzése.

A családi levéltárak közül a Sombory család levéltára véglegesen rendeztetett és 35 fiókban felállíttatott. Tartalmaz 105 mohácsi vész előtti eredeti oklevelet, és pedig a XIV. századból 9, a XV-ből 57, a XVI-ból 29 darabot és 7 másolatot; az újabbkori iratok száma: a XVI. századból 445, a XVII-ikből 1475, a XVIII-ból 3268, a XIX. századból 722 db; genealogiák, elenchusok stb. 106 db. A levéltár összes tartalma 6138 db irat.

Befejeztetett a báró Mednyánszky Dénes által letéteményezett gyűjtemény rendezése. A letétemény 4 fiókban van felállítva, számadatait a következőkben részletezzük:

1. Mohácsi vész előtti iratok: a XIII. századból 2 db: a XIV. századból 24 db: a XV. századból 64 db; a XVI. századból 18 db; össz. 108 db. 2. Mohácsi vész utáni iratok: a XVI. századból 117 db; a XVII. századból 304 db; a XVIII. századból 56 db; a XIX. századból 4 db; elenchusok 3 db: genealogia 1 db: Mednyánszky Alajos és Dénes másolatai 74 db; kulcsok Rákóczy György titkos leveleihez 12 db: a levéltár ismertetése Mednyánszky Dénestől 1 db; össz. 572 db. A levéltár összes tartalma 680 db irat.

Rendeztetett továbbá az Ivánka család levéltára; tartalmaz a XIII. századból 4, a XIV. századból 13, a XV. századból 10, a XVI. századból 1529-ig 2 db eredeti oklevelet s ezek másolatait 37 dbot: a mohácsi vész után a XVI. századból 15, a XVII. századból 22, a XVIII. századból 49 dbot, genealogiák, elenchusok stb. 21 dbot, összesen 173 db iratot, melyekről úgy a levéltár, mint a letéteményező Ivánka Zsigmond úr számára részletes jegyzék készült.

A Dőry család levéltárának rendezése szintén befejeztetett. A levéltár 28 fiókban állíttatott föl s nagyságáról a következő adatok tanúskodnak:

1. Mohácsi vész elötti iratok a XIII. századból 2 db er.: a XIV.

századból 21 db er., 30 db más.; a XV. századból 59 db er., 20 db más.; a XVI. századból 1526-ig 34 db er., 9 db más.; össz. 116 eredeti, 38 más. össz. 154 db. 2. Ujabbkori iratok: a XVI. századból 46 db; a XVII. századból 497 db; a XVIII. századból 2462 db; a XIX. századból 389 db; elenchusok, genealogiák 49 db, össz. 3444 db. A levéltár összes tartalma 3598 db irat.

A báró Balassa család levéltára, melynek átvitelére dr. Erdélyi Pál segédőr küldetett ki, 15 ládában deczember hó utolsó napjaiban érkezett meg: rendezése és felállítása előre láthatólag hosszabb időt fog igénybe venni.

A Szent-Ivány család levéltárának rendezése már befejeztetett, a felállítást és jegyzékbe vételt azonban meggátolta Szent-Ivány Zoltán fentebb említett újabb küldeményének beérkezése, melynek rendezése most van folyamatban.

A KOLOZSVÁRI FERENCZ-JÓZSEF-TUDOMÁNY-EGYETEM KÖNYVTÁRA AZ 1893/94. ISKOLAI ÉVBEN.

A könyvtár évi átalánya 6000 frtot tett; ehez járult a questura által a beiktatási dijakból, valamint könyvtári illetékek czimén a könyvtár részére beszolgáltatott 907 frt 20 kr és az ural-altáji összehasonlító nyelvészeti tanszék számára beszerzendő könyvekre utalványozott 400 frt; tehát összesen 7307 frt 20 kr állott rendelkezésre.

Ebből az összegből 6594 frt 01 kron szereztetett 1677 kötet, könyvkötésre fordittatott 674 frt 75 kr, vegyes kiadásokra 109 frt 91 kr. Az összes kiadás 7378 frt 72 kr, tehát a túlkiadás 71 frt 52 krra rúgott.

A könyvtár az iskolai év alatt 1823 kötettel gyarapodott, s jelenleg 35325 kötetből és térképből áll.

A használatról elég annyit megemlítenünk, hogy az iskolai év 10 hónapja alatt az olvasó-teremben 4669 olvasó fordult meg. Legtöbben voltak januárban, a mely hónapban 811 volt az olvasók száma, legkevesebben júniusban, a mikor csak 132-en keresték fel az olvasó-termet. Házi használatra a tanév folyamán 1155 mű vétetett ki, összesen 1788 kötetben és füzetben.

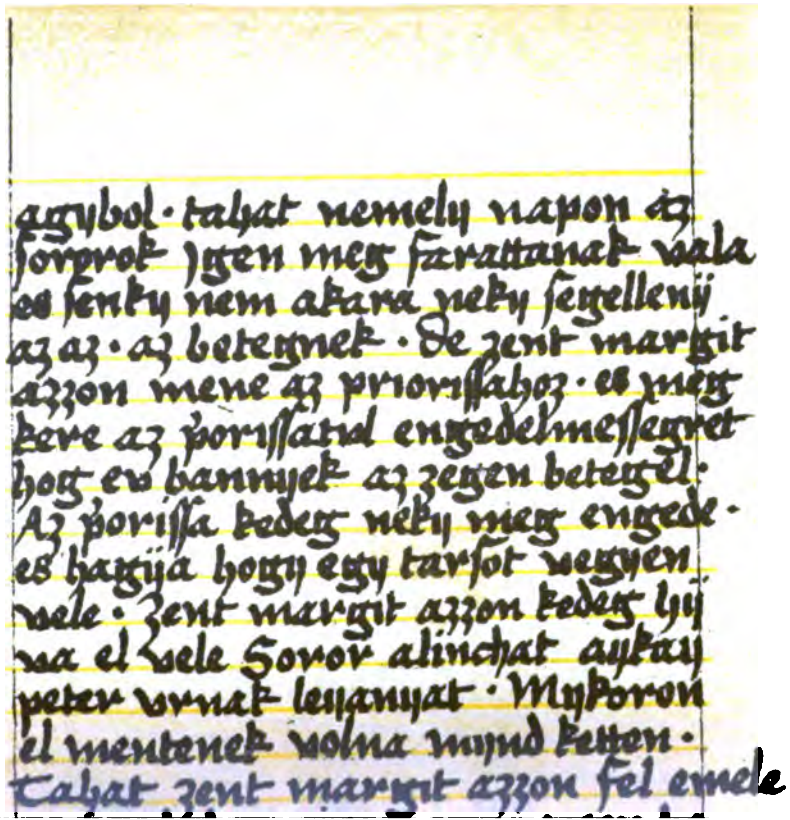
SZAKIRODALOM.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. *A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából írta Zolnai Gyula. — Huszonöt mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással. Ára 6 frt. Budapest. Kiadja a magyar tudományos Akadémia 1894.* 8.-r. IV + 296 l.

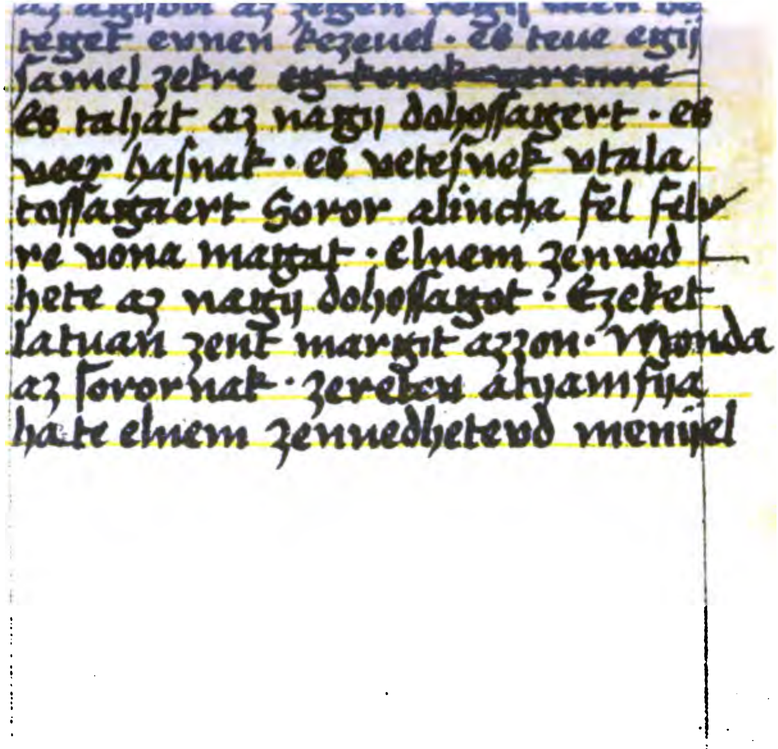
A Nyelvtörténeti Szótár megjelenése óta mindinkább fokozódik az érdeklődés régi nyelvemlékeink iránt, ennek tulajdonítható a jelen mű létrejötte is, mely Zolnai Gyula ismert nyelvtudósunk szorgalmát és alapos ismereteit dicséri. A munka két főrészre oszlik, az első rész nyelvemlékeinkről általában szól, a második rész pedig szemelvényeket tartalmaz a nyelvemlékek szövegéből és fac-similékben mutatja be az egyes nevezetesebb kódexek jellegzetes lapjait.

Folyóiratunkat e kiadványból természetesen a paleografiai és könyvészeti részletek érdeklik leginkább. Ebből a szempontból mindenekelött az első rész második fejezete hívja magára figyelmünket, mely nyelvemlékeink olvasásáról szól; az itt kifejtett elvek és utasitások, valamint a fejezet végén (20 és 21. l.) levő táblázatok, — melyek hangjaink régi jelölésmódjairól és régi betüink jelentéseiről tiszta és áttekinthető képet nyújtanak — a magyar paleografia valóságos »vademecum«-jának tekinthetők. Nemkevésbbé becses az is, hogy az egyes szemelvényeknél mindenütt ott találhatjuk az illető nyelvemlék szövegének betüszerinti olvasását és annak eredeti kiejtését. Mindezek nemcsak útmutatásúl szolgálnak a kezdők számára, hanem igen gyakran még a legjártasabbaknak is felvilágosítást nyújtanak egyes kétes esetekben.

Az első rész harmadik fejezete összes eddig ismert nyelvemlékeink kimerítő jegyzékét és a szemelvényekbe föl nem vetteknek tüzetes ismertetését tartalmazza. Igen helyesen járt el a szerző, hogy csak azokat vette föl, melyek akár egykorú eredetiben, akár pedig 1533 előtti másolatban maradtak fönn, a 22. lapon, a második jegyzetben vannak fölsorolva a későbbi másolatban ránk jutott nyelvemlékek és hamisitások. A munkának

agybol · tahat nemely napon az
sorprok igen meg farattanak vala
es senky nem akara neky segelleny
az az · az betegnek · De zent margit
azzon mene az priorissahoz · es meg
kere az porissatul engedelmessegret
hog ew bannyek az zegen betegel ·
Az porissa kedeg neky meg engede ·
es hagyja hogy egy tarsot vegyen
vele · zent margit azzon kedeg hy
va el vele Sorov alinchat aykay
peter vrnak leyanyat · Mykoron
el mentenek volna mynd ketten ·
Tahat zent margit azzon fel emele

tegget ennen kezenel · Es teue egij
ſamel zekre
Es talhat az nagij dohoſſagert · es
veer haſnak · es veteſnek vtala
toſſagaert Soror alincha fel fel
re vona magat · elnem zenued
hete az nagy dohoſſagot · Ezeket
latuan zent margit azzon · Monda
az ſorornak · zerelem atyamfija
hate elnem zennedheted menijel

A Margit-legenda 55. lapja.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.)

egyik ismertetésében[1] azt olvassuk ugyan, hogy az 1514-iki somlyóvásárhelyi urbáriumra nézve Zolnainak nincs igaza, mert azt még a későbbi másolatban fönnmaradtak közé sem vette föl; de ez nem áll, ugyanis az Akadémiai Értesítő 1852. évfolyamában a 242—248. lapokon közzétett urbárium legjobb esetben is 1590 körül készült, magyar fordítás, mely — mint a közlő maga is mondja — XVIII. századi másolatban jutott el hozzánk; s az hogy a sokat emlegetett »valál« szó is megvan benne, éppenséggel semmit sem bizonyít, mert ez a szó a dunántúli urbáriumokban még az egész XVIII századon át előfordúl: egyébiránt teljes megnyugtatásúl szolgáljon az is, hogy 1570 előtti magyar urbárium egyáltalán nem létezik.

A nyelvészeti fejtegetésektől eltekintve, kétségtelenűl legbecsesebb része a nyelvemlékek teljes bibliografiája; minden egyes nyelvemléknél ott találhatjuk annak repertoriumát; ez kétfelé van osztva, az első rész a kiadásokkal foglalkozik, a második rész pedig a bárhol megjelent, ismertetéseket, bírálatokat, nyelvészeti vagy történeti fejtegetéseket, stb. foglalja magában; mindez oly lelkiismeretesen és oly páratlan szorgalommal van összeállítva, hogy valóban hálás elismeréssel kell lennünk jelen munka szerzője iránt, mert most már vége szakadt annak a keserves állapotnak, hogy a legcsekélyebb nyelvtörténeti kérdés tanulmányozásánál is napokra volt szükségünk, a míg az idevágó irodalmat a folyóratok tömegéből fáradságosan összekeresgélhettük.

Kiválóan emeli a mű értékét a huszonhat műmelléklet is, melyek különösen a magyar paleografia elsajátítására igen alkalmas segédeszközül szolgálhatnak, de másfelől a tanuló ifjúságot is megismertetik nyelvemlékeink külalakjával, mivel ezek a mellékletek az eredetinek mindenben megfelelő hű hasonmásai. Kiemeljük közülök a németujvári glosszákról (1. sz.), Dóczy Ferencz kötelezvényéről (16. sz.), Drágffy Mária kelengye-lajstromáról (18. sz.), Thurzó Elek szerelmes-leveléről (24. sz.) és Drágffy János végrendeletéről (26. sz.) adott hasonmásokat, mint a melyek ezúttal először mutatják be hű fac-simileben az illető nyelvemlékeket. A többi kódexekről adott hasonmások is lehetőleg olyan jellemző lapokat ábrázolnak, a melyek még eddig nem voltak fac-similében ismertetve; s a hol ez az eset nem áll fent, ott a most közölt hasonmások hűségre és művészi kivitelre messze fölötte állanak az eddigi közléseknek. Ennek bizonyságáúl álljon itt a Margit-legendából vett hasonmás, mely a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára ez érdekes irodalomtörténeti emlékének 55. lapját mutatja be.

Szamota István.

[1] Irodalomtörténeti Közlemények, 1895. évf. I. f.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ősnyomtatványai. 1405—1500. *Leírta Horváth Ignácz könyvtári segédőr. (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czímjegyzéke. I. Budapest, kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára. 1895.)* 8-r. VIII.+288 l.

Mikor a Magyar Könyvszemle új folyamának első kötetében megkezdtük a múzeumi könyvtár ősnyomtatványairól Horváth Ignácz által készitett lajstrom közlését, abban a reményben tettük ezt, hogy a szerény vállalkozás kiindulási pontul fog szolgálhatni a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtára katalogusainak kiadására. Reményünk most megvalósúlt, s a folyóiratunkban közölt jegyzék különnyomata, a szükséges táblázatokkal és mutatókkal 18 ívnyi kötetté bővülve, büszkén viseli homlokán *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czímjegyzéke* gyűjtöczímét.

A kötet 896 ősnyomtatvány bibliografiai leirását tartalmazza, az egyes példányok bejegyzéseinek közlésével, a mint azt olvasóink e folyóirat 1892/93. és 1894. folyamainak közleményeiből ismerik. E tekintélyes és becses anyaghoz Horváth Ignácz által irt előszó kevés eltéréssel ugyanaz, a mi a Magyar Könyv-Szemle 1892/93. évfolyamában is megjelent. Teljesen új a betűrendes mutató, mely az ősnyomtatványok rövid czímeit alfabetikus rendben közli, továbbá a nyomdák mutatója, a melyben a könyvnyomtató műhelyek termékei nyomtatási helyek s ezeken belűl nyomdászok szerint vannak csoportositva; a nyomdászok betűrendes jegyzéke s végül a könyvbirtokosok jegyzéke, a mint azt a könyvek bejegyzései, az ex-librisek, a kötés külsejére vagy belsejére alkalmazott czimerek vagy más ismertető jelek segitségével meg lehetett állapitani. Mindannyia Horváth Ignácz könyvtári segédőr munkája, s nélkülök úgyszólván lehetetlen volna áttekintést szerezni a gyűjtemény számbeli gazdagsága s tartalmának jelentősége felől. A kötetet dr. Fejérpataky Lászlónak, a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára igazgató-őrének bevezetése nyitja meg, mely elmondja a kiadvány keletkezésének történetét s kifejezést ad annak a reménynek, hogy a könyvtár nyomtatott czimjegyzékeinek ez első füzetét nyomon fogják követni a könyvtár többi csoportjainak ismertetései.

A múzeumi könyvtár kiadványáról levén szó, melyhez a Magyar Könyv-Szemlét úgyszólván apai viszony fűzi, nem terjeszkedhetünk ki annak bővebb ismertetésébe: nem emelhetjük ki előnyeit és nem foglalkozhatunk esetleges hiányaival. E sorok kizárólagos feladata megemlékezni a kötet megjelenéséről. Meg vagyunk róla győződve, hogy könyvtárunk barátai örömmel fogják azt fogadni, nemcsak mint egy sok fáradsággal végzett munka tényleges eredményét, de úgyis, mint oly kezdetet, mely nagy lépéssel közelebb hozza a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárát tudományos hivatásának betöltéséhez. *Sch. Gy.*

DANKÓ JÓZSEF.

A magyar bibliografiának halottja van. Dankó József, a kiváló könyvbarát, ez évi január hó 14-én Pozsonyban váratlanul elhunyt. Alig egy éve mult, hogy e folyóirat hasábjain örömmel üdvözöltük a tudós főpap munkásságának egyik legmaradandóbb becsű művét a Hymnariumot, s ma már korai halála felett sajnálkozunk. Akkor azon óhajunknak adtunk kifejezést, bár követné ezt a publikácziót legközelebb egy másik, a magyar egyházi szertartás történetéé, Dankó tudásával, ismereteivel, pontosságával egybeállítva: és most, midőn e néhány sort az ő emlékének szenteljük, nemcsak e kívánságunk teljesülhetését látjuk — legalább jó időre, — megsemmisülve, hanem egyébként is érezzük, hogy az ő halála mily nagy veszteség a magyar bibliografiára nézve. Egyik leglelkesebb munkása, legalaposabb tudású művelője húnyt el benne oly korban, a mikor még számos hasznos szolgálatot tehetett volna irodalmunknak.

Aki először találkozott Dankóval, különcznek gondolhatta őt. A magas, csontos alak, ingó járásával, majdnem vállaira omló hosszú hajával, izgékony természetre valló gesztusaival és erősen moduláló hangjárásával sokban elütött attól, amit az ő állásabeli emberek megjelenésében és modorában megszoktunk. Emlékszem rá, mikor 1884-ben először voltam nála, hogy valami szemináriumi ünnepélyre meghívjam, bizonyos elfogódottsággal állottam meg előtte. De mily hamar elmúlt ez, amint az irodalom szóba jött! Néhány pillanat alatt belemelegedett, a szó csak úgy áradt ajkairól s megmutogatva könyveit, gyüjteményeit, egész előadást tartott a bibliografia fontosságáról. Igen a bibliografia — mondotta — ez a tudományok koronája!

Nem hittem el neki, és ma még kevésbé hiszem, de ez nem akadályozott abban, hogy őszinte csodálattal adózzam lelkesedésének, amelylyel kedvencz tárgya iránt viseltetett. Hisz utóvégre is nem az a fődolog, hogy mivel foglalkozunk, hogy mit választunk ki magunknak működési terül; hanem, hogy mennyiben teszünk eleget ott, a hova munkásokul szegődtünk, és hogyan valósítjuk meg azt a czélt, amelyet magunk elé tüztünk. Már pedig Dankónak az emlékezete mint olyané fog fennmaradni irodalmunkban, aki tehetségével, szor-

galmával becsessé is tudta tenni azt, amit létesített. Igaz, hogy életének java munkásságát, szellemének legteljesebb erejét erre szentelte.

Dankó 1829 január 26-án született Pozsonyban, hol gymnasiumi tanulmányait is végezte. 1843-ban az esztergomi főegyházmegyei papnövendékek közé lépett s a filozofiát és theologiát 1844—47-ig Nagy-Szombatban, majd 1847-től Bécsben az egyetemen hallgatta, 1852 január 27-én áldozárrá szentelik és újból Bécsbe megy a Szt.-Ágostonról nevezett felsőbb hittudományi intézetbe, hol 1854-ben tudori oklevelet nyer. Még ez évben tanulmányi felügyelővé neveztetett a Pazmaneumban, ahol kivált szentirási tudományokkal foglalkozott, amiből 1856-ban a bécsi egyetemen helyettes, a rákövetkező évben pedig rendes tanár lett. Szünideit rendesen külföldön töltötte; felkereste Németország és Svájcz nevezetesebb városait, Belgiumot, Hollandiát. 1863-ban már mint tanulmányi felügyelö az Augusztineumban, hosszabb időt töltött Velenczében, 1867-ben pedig Rómában. Egy évvel később az esztergomi káptalan tagjává és papnevelői kormányzóvá neveztetett ki, hol egyuttal az exegetikát adta elő. 1874-ben betegeskedése miatt lemondott tanári állásáról s majd tiz éven át Olaszország enyhe éghajlatát kereste fel a téli hónapok alatt. Kivált ettől az időtől fogva forditott nagy gondot könyvtárának és gyűjteményeinek gyarapítására, és foglalkozott a Dante-irodalommal, még inkább pedig az olasz műtörténelem tanulmányozásával. Közben-közben megfordult többször Párisban, Berlinben, Észak-Németországban ugyancsak műtörténelmi tanulmányok czéljából. 1881-ben a M. Tud. Akadémia lev. tagjává választotta, 1889-ben a pozsonyi nagyprépostságot nyerte el, egy év mulva pedig cz. prisztinai püspök lett. E méltóságában érte őt a hirtelen halál, 1895 január 14-én.

Irodalmi foglalkozásának kezdete bécsi tanárkodásának idejére esik. Több kisebb-nagyobb theologiai munka jelent meg tőle rövid időközökben latin nyelven, oly klassziczitással írva, hogy nem csak nálunk, hanem külföldön is általános feltünést kelt. Később inkább egyház- és műtörténelmi, bibliografiai munkákat írt és számtalan czikke, értekezése jelent meg a hazai és külföldi szakfolyóiratok hasábjain. Egyikévé lett azon magyar tudósoknak, akiknek nevét a külföld is nagyon előnyösen ismeri.

Midőn mint nagyprépost Pozsonyba tette át lakását, első teendője volt a káptalan-utczai palotában gyüjteményeit czélszerűen elhe-

lyezni és rendezni. A munka sokáig tartott, majd két év telt bele; de midőn 1891-ben, Szent-István napján a meghivott előkelőségek az ő vezetése mellett az egyes termeken végig mentek, egy európai hírű múzeum műkincseit látták maguk előtt.

A falakról a világtörténelem nevezetes férfiainak és asszonyainak képmásai tekintettek le. Közöttük számos ritka metszet, rézkarcz, mint Rubens Péter egyetlen rézkarcza, Krisztina svéd királynő képe 1654-ből, I. Károly angol királynak tizenhat arczképe stb. Nem említve az olajfestmények és aquarellek gyüjteményét, a Dürer-gyüjtemény maga egész vagyont képviselt. Ezekből eredeti kézrajzok és metszetek hosszú, majdnem teljes sorozatban mutatták a nürnbergi mester művészetét. Az irott könyvek, a miniatür-festmények, a hártyára nyomtatott művek is gazdag csoportban voltak képviselve.

Egyik legérdekesebb része a múzeumnak kétségkivül az a gyüjtemény volt, a mely a grafikai művészet és nyomtatás időről-időre való fejlődését tüntette fel. A tudós főpapnak úgyszólván egész életén át az volt a főtörekvése, hogy az erre vonatkozó könyveket, metszeteket minél nagyobb számmal halmozhassa össze. E végből utazta be a művelt nyugat majd minden nevezetesebb városát, és vásárolta össze nagy szakértelemmel, műizléssel és nagy áldozattal a ritkább illusztrácziókat, ornamentikai remekeket, könyvtárjegyeket. E grafikus rész az 1882-ki országos könyvkiállításon két külön termet foglalt el. A kik látták e XVI. és XVII. századbeli metszeteket, czímlapokat, lapszéli diszítéseket és ritka nyomtatványokat, nem csak a gyüjtemény gazdagságát voltak kénytelenek elismerni, hanem azon fontosságot is, a melylyel mindez ipartörténeti szempontból bir.

Sajnos, hogy mindezen becses ritkaság együttmaradása, közhasznú értekesítése nem lett idején biztosítva. A tudós főpap úgy tervezte, hogy a nagyérdekű gyüjtemény Pozsony városának jusson; de váratlanul bekövetkezett halála készületlenül találta őt arra, hogy tervét megvalósítsa, és így a múzeum egy régebbi végrendelet értelmében több hagyományosra és örökösre szállt.

A kérlelhetetlen halál akkor akasztotta meg őt tevékenységében, a midőn egy hosszú élet szorgalmas fáradozásaira föltenni készült a koronát és gyümölcsözővé akarta tenni a hazai kultúrának hozott áldozatot.

Legyen áldás emlékezetén.

Kollányi Ferencz.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A Magyar Nemzeti Múzeum tisztelgése Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternél. A Magyar Nemzeti Múzeum tisztikara dr. Wlassics Gyulát vallás- és közoktatásügyi miniszterré történt kinevezése alkalmából február hó 16-án Szalay Imre igazgató vezetése alatt testületileg üdvözölte. Az üdvözlő beszédet Szalay Imre igazgató tartotta, kérve a Magyar Nemzeti Múzeum részére az új miniszter pártfogását. Wlassics miniszter meleg hangú beszédben biztosította a tisztikart érdeklődéséről s figyelméről, melylyel az ország első tudományos intézete iránt viseltetik; megigérte, hogy az intézet érdekeit mindig szivén fogja hordozni, s ennek bizonyságául már a közel jövőben gondoskodni fog arról, hogy a múzeumi ügyek a miniszterium kebelében hivatott szakember által legyenek képviselve.

A múzeumi könyvtár 1895. évi költségvetése. A Magyar Nemzeti Múzeumnak az országgyülés által 1895-re megállapított költségvetése, a személyi kiadásokat nem tekintve, a múzeumi könyvtár javadalmazását a következő tételekben állapította meg: 1. Rendes kiadások: A könyvtári osztály gyarapítására 6000 frt; a hirlapkönyvtár gyarapítására 1200 frt; könyvkötésekre 1500 frt; a a Széchényi-könytár gyarapítására 470 frt. 2. Átmeneti kiadás: A levéltári osztály kiegészítésére I. részlet 20,000 frt. 3. Beruházás: A könyvtár bebutorozására és egyéb átalakításokra 2500 frt. Azonkivül a gyűjtemények vásárlására az egész múzeumnak szánt 5500 forintból mintegy $^1/_8$-rész fordíttatik könyvtári czélokra; a kiadványok tételéből a Magyar Könyv-Szemle dotácziójára 1200 frt esik, s a könyvtár részesedik még a rendes kiadások tételei közül a kisebb butorozásokra felvett 1000 frt, az utiköltségek és napidíjak czímén felvett 2000 frt, a házi szükségletekre felvett 8720 frt, s az irodai költségekre s vegyes kiadásokra felvett 3000 frt, végül a beruházási tételek közül a múzeum ablakai, padlója s több terme nagy bútorzatának megujitására szánt 4000 frt járandóságaiban. *D.*

Kossuth Lajos iratainak ügye a nyilvánosság előtt. Folyóiratunk illető rovatában, a múzeumi könyvtár negyedéves jelentésében megemlékeztünk a felől, hogy Kossuth Lajos hátrahagyott

iratait és levelezéseit a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium megvette a Magyar Nemzeti Múzeum számára. A kiváló becsű gyűjtemény vételárának fedezéséről a kormány az 1895. évi költségvetés átmeneti kiadásai között, »a Nemzeti Múzeum levéltári osztályának kiegészítésére« szánt nagyobb összeg első részlete gyanánt fölvett 20,000 frtnyi tételben gondoskodott, melyből az indokolás szavai szerint: a magyar nemzeti múzeum könyvtárának levéltári osztálya, mindaddig, míg külön javadalommal nem rendelkezik, fontosabb bevásárlásait lesz hivatva fedezni.

Miután az indokolás sem a tulajdonképeni czélt, sem az arra szánt összeg nagyságát nem nevezte meg, a napi sajtóban a vétel előzményei, annak szabályszerűsége és egész jelentősége felől a legkülönbözőbb vélemények kerültek nyilvánosságra, melyekkel szemben Wlassics miniszter gróf Zichy Jenő képviselő interpellácziójára válaszolva indíttatva érezte magát a leghatározottabb alakban kijelenteni, hogy a költségvetésbe felvett 20,000 forint a Kossuth-iratok vételára első részletének fedezésére van szánva, s hogy a miniszterium e 20,000 frtnyi összeget mint a múzeumi levéltár dotáczióját állandósítani szándékozik a költségvetésben.

Mindezeket e helyütt registrálva, a nem minden politikai czélzat nélkül megindított affaire megoldásából két eredményt konstatálhatunk, melynek mindegyike csakis örvendetes jelentőséggel bír a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárára. Egyik a Kossuth-iratok megszerzése; ezzel az intézet kétségtelenül egy nagy értekű gyűjteménynyel gyarapodott, mely az egész művelt világ érdeklődését könyvtárunkra irányítja. A másik a miniszternek a 20,000 frtnyi összeg állandósítása felől tett igérete, a mi ha valósággá válik, s ha ez összeggel arányban emelkedik — a mint azt a dolog természete is magával hozza — magának a könyvtárnak egész költségvetése, akkor oly jövő nyilik meg az intézet előtt, mely annak kifejlődéséhez kötött legszebb reményeinket is felülmúlja. *Sch. Gy.*

Gipczic Albert Vincze állitólagos munkájáról. E folyóirat mult évi folyamában a 347. lapon Békesi Emil »Gipczic Albert Vincze, Vasárnapi és ünnepi evangeliumok magyarázata.« (Szolnok, 1612.) czim alatt egy ismeretlen adalékot közölt Szabó K. Régi Magyar Könyvtárának I. kötetéhez, megemlítve, hogy azt Vitkovics Mihály »Prózai munkái«-nak 185-6. lapjain találta. Szinte hihetetlen, hogy egy ilyen közkézen forgó könyvben levő fontos irodalomtörténeti adat elkerülte volna eddigelé bibliografusaink figyelmét s ne közölték volna azt, ha nem lett volna előttük nagyon gyanus hangzású a szerző neve és állása, a nyomdász neve (Dolavesa Bandi), szóval az egész czim, nem is említve Burdic Demetriust, Cartady Fabriust és Bubory Balást, a kiknek »mint akcori tudós emberecnek« a mű ajánlva van. Mi sem foglalkoznánk vele még ezek után sem, hogy közölve van, hiszen úgy is első tekintetre láthatni, hogy ily czimű könyv aligha jelenhetett meg, ha módunkban

nem állana azt is megmondani, hogy micsoda mű volt az, a melyet Vitkovicscsal úgy »közölték«, mint a Gipczic művét. Ő ugyanis szerencsénkre mutatványt is közöl az állítólagos műből s ez a közölt részlet *Bornemisza Péternek* 1575. Semptén nyomatott: »*Harmadik Része Az Evangeliomokból és az Epistolakból való tanuságoknak*« czimű művében a 43. lapon szórúl-szóra megtalálható. Vitkovicsot tehát Bornemisza Péter művének egy csonka példányával vezették félre. Említi továbbá Vitkovics, hogy »ezen könyvnek mása a debreczeni kollegium könyvtárában találtatik«. A debreczeni főiskola könyvtárában csakugyan van e műnek egy csonka példánya, jó részt kézirattal pótolva s ezért a kéziratok közé beosztva, melynek egy régi kéz (ha jól emlékszem) »Telegdi M. Az keresztyénségnek fundamentomiról való rövid könyvecske. Bécs, 1562.« czimet adott. Alighanem erre czélzott Vitkovics. *Dézsi Lajos.*

Hungarikumok külföldi könyvpiaczon. *Baer és társa.* frankfurti könyvkereskedők 339. sz. jegyzéke számos, a török hadjáratokra vonatkozó röpiraton kivül, még a köv. érdekesebb műveket tartalmazza: Bartholinus (Richard.) Odeporicon, id est itinerarium D. Mathei Sancti Angeli Cardinalis Gurcensis coadiutoris Saltzburgens. Quaeque in conventu Maximiliani Caes . . . . . gesta sunt. Bécs, 1515. ára 90 márka. — Delitiae poetarum hungaricorum a J. P. Parco. Frankfurt 1619; ára 8 márka. — Evagatorium. Sermones Michaelis de Hungaria. Strassburg, Knoblauch sajtóján 1516; ára 12 márka. — Exemplar reconciliationis cum Hungaris factae, 23. Junii 1606. S. Pataki 1653. (R. M. K. II. 791.) ára 60 márka. *Cohn Albert* berlini könyvkereskedő legújabb jegyzéke is tartalmaz nehány magyar vonatkozású művet, ilyenek: Beroaldus, Varia opuscula. Bázel, 1517. (Benne egy rész Mátyás királynak van ajánlva.) Ára 4 márka. — Viennae, a Sultano Saleymanno obsessae Historia. Augsburg, 1530; ára 36 márka. — Warhaffte Zeitungen auss d. Röm. Kay. M. Feldleger zwischen Raab und Comorra. 1566; ára 10 márka. *Kende S.* bécsi könyvtárus az utolsó füzetünkben róla irottakat oda kéri kiigazitani, hogy a 7. sz. jegyzékébe felvett négy magyar unikum tényleg birtokában volt, de azokat még a jegyzék kibocsátása előtt egy ismert könyvbarátnak eladta. E helyreigazitásnak szivesen adva helyet, egyúttal két legujabban közrebocsátott terjedelmes jegyzékéről emlékezünk meg, melyek közül az egyik arczképeket, a másik magyar városok látképeit, nehány oklevelet s könyvet tartalmaz. A könyvek között legérdekesebbek: Landovics, Novus Succursus. Nagy-Szombat, 1689; ára 6 frt 50 kr., — Pawlotosky, Locutio Dei ad cor religiosi, Nagy-Szombat, 1703; ára 10 frt., — Verbőczy, Corpus juris Hungarici, 1699; ára 60 forint. *V. E.*

BREBIRI SUBICS MLADEN BÁN ÉS GUILLELMO VARIGNANA.

THALLÓCZY LAJOSTÓL.

(A szöveg közt 1 hasonmással.)

A Subics-nemzetség két bánt adott Boszniának: Pált és Mladent, kiknek az urasága majdnem egy évszáznegyedre (1298—1322) terjedt.

Pál, Dalmáczia és Horvátország hires bánja 1312-ben bekövetkezett haláláig a dalmát-horvát arisztokráczia vezérlő tagjaként szerepel, s mint ilyennek, döntő hatás jutott neki az adriamenti politika intézésében. Mikor az Anjou-ház Magyarország birtokára veti magát, e törekvések előharczosa Pál bán.

Subics Pál czimére nézve ugyan csak horvát bán és Bosznia ura,[1] de ez esetben a czim nem jelent egyszerűen a király képében helytartóskodó országos személyiséget, hanem valójában nagyobb hatalmat fejez ki. A Subicsok ugyanis ez évszáznegyed folytán uralkodó családnak tekinthetők. Nagyon találóan nevezi

[1] Okleveleiben hivatalos czime: »*Banus* Croatie, Dalmatie et *dominus* Bosne« — 1299. ápril 7. Ljubics, Listine I. 190. — 1300. aug. 11. csak »banus Croatie«-nak nevezi magát (Bécs titkos levéltár.) Scardona 1301-ben és Spalato 1304-ben banus Croatorum Scardona 1305-ben banus Croatorum, et totius Bosne dominus czímmel illetik. (Oklevelek a bosnyák oklevéltárban.)

Lucius (De regno Dalm. l. IV. XIII. fej.) 1302 keltezett oklevelet közöl, melyben Pálnak első szülött fia Mladen magát banus Bosnensisnek nevezi. Egy 1304. oklevélben: comes et totius terrae Hlm. A többi oklevél Subics Pált mindig Horvátország bánjának és Bosznia urának nevezi. (Ljubics, i. m. I. 139. 305. Kukulyevics, Jura R. C. I. 491.) Fiának Mladennek a czime: Croatie et Bosnie banus.

Lucius (I. IV. 201.) uraságukat »dominatio arbitraria«-nak. Önhatalmokból az uralkodó hatalom eszközeivel birták a horvát és bosnyák területet. Az uraságnak a jogczime ugyan a magyar báni méltóság volt, ez az esetről esetre magyar királyoktól adatni szokott helytartóság, de az Árpád-ház kihalta után beállott trónviszályok idejében az *örökös* bánság elnyerése volt előttük a főczél. Subics Pál czélját el is érte. E nagy erélyű dinaszta a horvát bánságot, mint magyar területet *hivatalból* kormányozta ugyan, de Boszniának hatalmába jutott részeit tényleg souverain módra birta, dominus, ur volt benne s e részben a magyar királyt csak abban a mértékben ismerte el maga fölött állónak, a mint épen akarta. A nápolyi királyi ház pártjának az élén ő állott, már pedig az Anjouk a dalmát-horvát részek közjogi viszonyát, hatalmi körét már csak azért sem vehették komolyan, mert birtokon kivül állottak.

Hosszú időbe telt, mig Károly király uralma annyira megszilárdult Magyarországban, hogy immár a dalmát ügyekkel is gondolhatott. Csak 1312-ben, a rozgonyi diadal után került rá a sor. Addig a Subicsok ugyancsak kiterjeszték hatalmokat a dalmát part mentében. Előbb csak a dinári havasok szikla fészkeiből intézték a dalmát szárazföld apró cseprő ügyeit, de 1310-ben már a parti kereskedelmi városok védnöksége is nekik jutott. Dalmáczia urasága Velencze kezén volt, de a köztársaság kénytelen kelletlen is beléegyezett, hogy a Subicsok védelmezzék meg parti városaikat. Nem szorúl bővebb fejtegetésre, hogy e látszólagos hűbéri viszonyban voltakép a hűbérur: a köztársaság adta meg az árát. Zárában 1310-ben az öreg bán fia, Mladen az úr, ki Velenczével nem sokat törődve Dalmáczia fejedelmének neveztetgeti magát.[1] De ez csak addig tartott, míg az óvatos őreg Pál bán élt, s Velencze meg Zára egymással hadi lábon állottak.

1312-ben halt meg Pál bán és úr, fiaira vagyont s országot hagyva bőven. Örökébe lép Mladen, a legidősebb fiu, kinek első dolga, hogy testvéreivel: Györgygyel, Spalato grófjával, Pállal Trau grófjával, Gergellyel Sebenico grófjával s Mártonnal az egész dalmát partvidéket családja számára biztositsa. Ő maga Chulmiát[2]

[1] »Titulo principis Dalmatiae uti cepisset.« Lucius I. IV.

[2] Czimében: Generalis dominus totius territorii Chelmensis.

hódoltatta meg, a honnan már atyja kiszorította volt a szerb uralkodókat. Miután az ottani birtokosokat engedelmességre kényszerité, a mai Bosznia és Herczegovina éjszaki része, valamint a kníni felföld őt uralták, míg öccsei a parti városok kormányát tartották a kezükben. Mindamellett ennek a nagy birtoklásnak ugyancsak megvoltak a maga árnyoldalai. Mindenütt engedményeket kellett a birtokosóknak tenni, figyelemmel lenni Velencze akaratára, a városok szokásaira, s azonfelül Károly királytól kellett tartania. Külön-külön féltek tőle szomszédai, de viszont ő sem volt biztos a felől, hogy mikor törnek ellene. Törzsrokonai született ellenségei valának, mert magukhoz hasonlót nehezen türtek el urokúl. Gazdagabbnak, hatalmasabbnak elismerték, de különbnek, származásra nézve előbbkelőnek nem. A magyar király az ország érdekében nem türhette, hogy a báni méltóság örökössé legyen s ezen a réven azután a tengermelléki részek esetleg külön országul szervezkedjenek. Ez igyekezetében természetes szövetségesei voltak a Kurjakovicsok, Babonicsok, s a többi családok, melyeknek szintén érdekében állott, hogy a báni méltóság nemcsak a Subicsok családját, de őket is illesse. Végezetül pedig a parti városoknak is terhökre esett a hatalmaskodás, s 1322-ben Trau és Sebenico szövetségre léptek ellene. »Zsarnoki uralma, gyalázatos, isten és emberek előtt egyaránt kárhozatos és büntetésre méltó hatalmaskodásai bosszuért kiáltanak. Házasságtörés, szüzek megfertőztetése, kolostorok megdúlása, templomok pusztitása, nemesek megsértése s jobbágyaik megzsarolása, mindezek még kisebb büneit képezik embereinek.« [1]

A városok fenyegető magatartása következtében a családi egyetértés is megbomlott, s Mladen bán öccse Pál is a felkelők pártjára állott.[2] Mladent végzete 1322. július havában érte utól; előbb fellázadt alattvalói verték meg seregét, miután pedig Károly királyt kérte föl megsegéllésére, Kninnél ugyancsak a király fogta el. Igy érte őt — mint a krónikás irja — az isten büntető keze. »Hol van most a te hatalmad, Mladen bán, ki megvetéd az összes földi királyok hatalmát, hol a te dicsőséged, ki vonakodtál tisztelni az istent s a kath. egyházat, miért merész-

[1] Andreis, La chronica di Trau (kézirat) 53*a*. l.
[2] Madius, XIX. fej. Luciusnál. Andreis i. m. 53*a*.-55*a*.

kedtél püspököket, apátokat s apátnőket önhatalmilag kinevezni? Hol a te gőgőd, ki nem tudtál békességben élni Dalmáczia és Horvátország szegény polgáraival? Hol a te nagy értelmed, ki jobban szeretéd a hízelgőket, mint a jó tanácsadókat? Olvasni szoktad a bibliát s nem fogadtad meg igéit, azért vert meg az isten s vette el a te birodalmadat.«[1]

Nem szándékunk Mladen bán működését részletezni, mindez adatokat csak azért emlitjük, hogy egyéniségét és szereplésének hatását feltüntessük.

Mladen tipikus alakja az adriamenti országok és területek történetének. Már a római hóditás előtt is találkozunk ilyen erős egyéniségü alakokkal a Balkán-félsziget e nyugati sarkában. Mindegyikben megvan a ragadozó madárnak a természete, erős szemüek, magasba szállanak, de csak azért, hogy jobban meglássák a prédát. Subicsék birtokaik fekvésénél fogva nemzetközi jelentőségre jutottak. Méltóságuknál fogva döntő tényezők a magyar királyság politikájában, mint a velenczei dalmát birtokok védurai pedig belékerültek az olasz politikai mozgalmakba s a guelfek pártjának keleti szárnyát képezik. Már Pál bán igen jó viszonyban állott Kelemen pápával, ki neki és Mladennek[2] nagyon sokat megengedett. Mladennek diplomacziai függetlenségét s az olasz viszonyokra gyakorolt jelentékeny hatását kellőleg jellemzi az a körülmény, hogy mint »princeps« lép föl, s külön ügyvivői vannak: 1318-ban: Girolamo d' Ancona[3] 1320-ban: Guillelmo de Vergnana[4] (helyesen Varignana.) Ez utóbbi Mladen bánnak nemcsak politikai bizalmasa, de meg hittje is volt. Mikor Sebenico városa 1320 január 7-én Mladen ellen állást foglalt, a bán ezt a bizalmasát küldé Velenczébe, hogy a köztársaságot magának biztosítsa. Ámde Velencze Sebeniconak adott igazat, s azt a tanácsot adta a bánnak, hogy béküljön meg Sebenicoval. »Velencze — ugy mond a köztársaság — ugyanis régtől fogva arra törekedett, hogy a dalmát partvidék maradjon meg szabadságában, s akarata ellenére, már csak a közjóllét

[1] Madius c. XVIII. Luciusnál.

[2] Reg. Clem. papae V. Mladen vallásos buzgalmát illetőleg l. S. Ljubics, Listine I. 311.

[3] Verci, Storia Trevigiana VIII. 103.

[4] S. Ljubics, i. m. I. 305.

s a béke fenntartása kedvéért se foglalhassa el valamely ur, s ne is kényszerithesse szolgálatra«.[1] Velencze ezzel az apró államok és községek függetlenségének elvét proklamálta, jól tudván, hogy azok egymás irányában féltékenyek s külön-külön gyöngébbek. Ilyetén viszonyok között Mladen ügye veszve volt s Varignana küldetése sikertelen maradt.

*

Guillelmo Varignana működése szolgált rá, hogy épen e folyóiratban szóljunk a két bánról. A diplomata-orvos Varignana Bertalan hires orvosnak volt a fia, a ki 1318 körül működött a bolognai egyetemen. Miképen és mikor ismerkedett meg Mladen bánnal, arról nincs tudomásunk. Tény azonban, hogy 1322-ig, bukásáig házi orvosa, azután visszament Itáliába, Bolognában telepszik meg s ott is halt meg 1330-ban.

A scholastikus gyógytudomány Mladen bán e házi orvosát legismertebb képviselőihöz sorolja.[2] Már atyja nagy elméletekkel foglalkozott, a fiú azonban gyakorló orvos is volt. Három munkájáról van tudomásunk:

Ad omnium interiorum et exteriorum partium morbos remediorum praesidia et ratio utendi. Bázel, 1531.

Secreta sublimia medicinae ad varios curandos morbos. Bázel, 1596. és 1597.

Opera medica de curandis morbis universalibus. Bázel, 1545. (4-r.), u. ott, 1595. (8-r.) és Lyon, 1560.

A mi e munkálatok tudományos értékét illeti, arról a szakirodalom azt tartja, hogy igen sok bennök a physiologiai, pathologiai és therapikus definitio, de kevés a szemléleten és gyakorlaton alapuló észlelet. Reánk nézve a második helyen emlitett munka bir érdekkel. Teljes czíme ekképen szól:

Secreta Medicinae Guilelmi Varignanae medici consumatissimi ad varios curandos morbos veriss. auctoritatibus illustrata; nonnullis flosculis in Studiosorum gratiam additis nunc a Casparo Bauhino ad plurium exemplariorum collationem, ab infinitis mendis castigata, et obscuriorum vocabulorum explicatione, notisque marginalibus illustrata. Basileae per Sebastianum Henricpetri.

[1] Ljubics, i. m. 307. 1320. február 14.
[2] Haeser, Geschicte der Medizin. Jena, 1875. 701.

Magnifico Nobilissimo Joanni Paulo a Rvost Archiducis Ferdinandi consiliario et Archipraesidi Thannensi prvdentiss. literatiss. et Literatorum Favtori Sumno Casparus Bauhinus Anatomic. et Botanic. Basil. Ord. Observan. Monum. offert.

Az előszó 1596 deczember 2-án, ugyanazon a napon kelt, mikor a szerző annak előtte kétszázhetvenhét évvel (1319-ben Genuában) munkáját befejezte.

Azt irja a kiadó — Bauhinus Gáspár — előszavában,[1] hogy Varignana Vilmos egy részt a legjobb szakmunkák után dolgozott, másrészt pedig atyja s a maga tapasztalását állitá egybe. A munka egyenesen Mladen bán *parancsára* iratott. A kinyomatott munkát a kiadó Ruost Pálnak,[2] Ferdinánd főherczeg (a későbbi II. Ferdinánd) tanácsosának ajánlotta.

A munka eredeti kézirata számos másolatban közkézen forgott, széltében használták, ugy, hogy kinyomatása orvosi körök-

[1] *Praefatio Casp. Bavhini.* Gvilelmi Varignane, medici seculo suo praestantissimi, Secreta medica, partim ex praestantissimorum auctorum scriptis, partim ex patris sui Bartholomaei observationibus, partim propriis experimentis in oposculum jussu Meladini Domini sui ante annos ducentos septuaginta septem congesta, tibi Nobilis Praeses offerimus. Plurimis namque, Secreta hecce expetentibus, a Typographo rogati, vt haec perlegeremus et ab infinitis erroribus vindicata publici juris faceremus, sane publici boni causa denegare minime debuimus, quare vt ruri inter infinitas molestias Practicas reficeremur, succisiuis horis legimus, relegimus, cum tribus exemplaribus contulimus et ea quae in postremo exemplari ob non recte intellectum auctorem vel mutata vel transposita vel omissa fuêre, ad auctoris antiquissimum et primum exemplar restituimus. Vocabula artis plurima obscura, vno alterove verbo explicavimus, margini adiecimus. At auctori propositum fuit Syluam remediorum, maxime facile parabilium et quae vbique; fere (habita inprimis pauperum ratione) etiam absque Pharmacopoliis haberi possunt, quare dignus liber qui a practicis legatur et relegatur. Hunc vero quantulumcunque; laborem tibi Nobiliss. Praeses, merito dicamus, cum eum, dum tibi ante paucos menses, ob adversam valetudinem adessemus, legere ceperimus, quo tempore singularem tuam humanitatem et erga literatos (vt literati solent) benevolentiam experti sumus. Haec ergo si et qualiscunque erga T. N. observantie nota, hocque; perpetuum monumentum extet, quod vt pro tuo candore aequi consulas et nos porro tuo fauore complectaris, rogamus. Basileae Anno salutis nostrae 1596. 2. Decembris, qua die ab ipso auctore opusculum hoc Janue, anno 1319. fuit absolutum.

[2] Rhost von Eysenhart, 1729. lovagok, 1739. grófok. Közös pénzügyi lev. Családi iratok, 22.

ben érzett szükség volt. Bauhinus egybevetette a különféle másolatokat, azon igyekezett, hogy az ellentétesen variansokat összeegyeztesse és széljegyzetekkel látta el a szövegét.

Kutatásaink folyamán gyakran találkoztunk e munkának egyes kézirati töredékeivel,[1] de csak Bauhinus ajánlásának olvasása után figyelmeztünk rá különösebben. Végre a müncheni királyi könyvtárban reáakadtunk Varignana munkájának 1444-ből keltezett teljes kézirati példányára.

A Codex (könyvtári száma: *cod. Lat. nr. 26640.)* karmazsin veres sima bőrrel bevont fatáblába van kötve, két kapocscsal s mellső tábláján a lap sarkain négy réz dudorral. Hossza: 0·35 m. széle: 0·25 m. 98 két-hasábosan beirott ivrétü hártya levelet tartalmaz. Első lapján kifestett C a kezdő betü, melynek mását a lapszéli diszités alsó részének elhagyásával itt közöljük.[2]

A szinezés nem nagy müvésznek a munkája. Zöld, veres, kék, sárga és lilaszin indázat van primitiven a lap szélére festve, mely egy kifestett négyszöghöz illeszkedik. A négyszögben a lilaszin C kezdő betü két csücske zöld körvonalrészlettel körré van alakitva, a két csücsöknél arany pontot, a C derekán arany négyszöget látunk; a négyszög két-két szöge kék és lilaszin mezőt tüntet fel. Belől a körré alakitott kezdő betün,

[1] Bécsi udv. könyvtár, Cod. lat. 2300. nr. 6. 45*a*. 67*a*.

[2] A kódex első oldalának szinezett hasonmását a czikk írója a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának ajándékozta. *Szerk.*

trónon ülő bibor togáju és süvegű, zöld ujjasba bujtatott, borotvált alak ül, kinek lilaszin togájú térdelő alak nyújt át egy könyvet. Az ülő alak kétség kivül Subics Mladent akarja ábrázolni, ki mint velenczei patríczius, a városban bizonyára úgy is öltözködött.

A kézirat ajánló szava mely az 1596. kinyomtatott munkában hibásan közölt bevezetéstől sokban eltér, hív másolatban ekképen olvasandó:

Cunctis militaribus accinto uirtutibus nec minus intellectualium diademate coronato magnifico domino suo semper domino Mladino Croathorum et Bosne bano generalique domino tocius territorii Chelmensis [1] eius subiectus animo Guillelmus de Varegnana, qualis generalis professor in artibus et scientia medicine beari. Quod omnes homines secundum philosophiam methaphysice primo naturaliter inclinent ad scire, tanquam perfectibile in ultimam perfectionem ipsius eo quod scientia hominis est perfectio, ut et idem testatur et Auerroys primo de anima et Auicebron in libro fontis uite et Algacel et Macrobius et Tulius in paradoxis et Seneca in locis plerisque et Gallienus septimo terapeutice [2] et Auicènna [3] sexto de naturalibus et breuiter philosophantes quicunque consumato effectu uestra copiosa sapientia manifestant. Qua admiror non modicum, ymmo stupidus quasi fio, animaduertens etenim circa quanta ciuilia sollicita prudentia ac utraque fortitudine continuo uigillatis ignoro, qualiter culmine litterarum tantarum vester perficitur intellectus, que diuinitus magis, quam humanitus puto fore. Hec quidem igitur delectationis [4] forte causa. que in ea est proprie insudantis aut eciam utilitatis proprie et nostrorum iritans merito vos comouit, ut condescendere complacuerit mihi vestro precipere, quod gracia mihi fuit in veneranda ciuitate Jadre et loco sancti Grisogoni, ut opusculum uobis sanativum constituam, comprehendens, que precipua apud famosos antiquos circa genera egritudinum sint laudata. Quodque equidem animo suscepi libenti. Sed considerans secundum G(allienum,) quod simplices medicine vellotiores existunt in opere quam composite propter ipsarum substanciam a natura exscindere, colegi ex dictis G(allieni) et libris duodecim de simplici medicina et Diascoridis, Auicenne, Serapionis, Mesue et Rasis, Ysaac et plurium aliorum non omnia, sed in quibus non solum concordes, sed aliis precollaudant, que quidem cum nomi-

[1] A kódexben: *Chelm.*
[2] *terapetice.*
[3] *Auic.*
[4] *delectionis.*

navero, multa immiscebo eorum, quorum mira uirtus scientiam medicinalem transcendit et quorum operatio a sola fortuna existit specifica, quorum ueritatem licet ab expertis assumpta existant, qui voluerit, experiatur pro libido. Magis enim gratia perfectionis operis et exercitii fiendi in eis suscepta. Verum quia iuxta Mesue gaudet quilibet in expertis, addam experta simplicia et composita tam paterna, quam propria, ut opus dilucidetur ex eis. Et ut iure acquisita [1] quam puto beniuolentie nostre gratia causam habeam me ad alia transferendi et ut utraque uita polleam presenti quidem, ut sit michi in senio, cum potentia exercitandi libros defecerit in arte baculus senectutis, et in posteris eterna memoria, cum ipsorum profectu iuxta Gallienum dicentem et alii: videntes dicta Aristotilis et Platonis eorum reminiscuntur ac si essent presentes, et Ptolomeum: non fuit mortuus, qui sapientiam vivificavit et iuxta Dydascolum: sapiens non sibi sed aliis natus est. At quia opus hoc post vitam vestram et meam poterit divulgari, et opera medicinalia licet ad rectum sint posita, tamen quedam nociva necessario sepe tanguntur in eis, quibus prave utens potest operari ad malum, legentem ex nunc obsecro, ut nec quicquid operetur sinistre. Quod si quis operari presumperit, dicam cum Amech in suo prohemio de venenis: veniat ignis et sulfur de celo et specie procellarum, qui possint ipsum facere de suburbanis Sodome et Gomore. Ob hoc igitur etiam, ne ydiote confidentes in ipso dimittant principia artis et scientie, que sunt fundamentum in opere, ut in pluribus neque signa egritudinum ponam, neque causas distinguam, neque auxilia, sed tamquam nobis et intelligentibus aliis scribens, illa vestre et intelligentium prudentie derelinquam. Deum igitur cunctorum bonorum primum motorem in exordium invoco, ut felicitetur hoc opus iuxta me sue dicentem principiet deus opera tua et felicitabit ea et illud pitagoricum.

Tartalmát illetőleg az előszó nem sok érdekeset nyújt; legjellemzőbb az ajánlás, mely hizelgő kifejezésekben ugyan, de igazat mond, mikor Mladent nemcsak mint vitéz katonát, de mint értelmes, tudomány szerető embert is magasztalja. S valóban az a Subics Mladen, kiről a kárörvendő Madius — mint látjuk — azt irja, hogy a biblát *olvassa*, a ki pártolja kora tudósait, több a durva kényurnál s méltán állithatjuk róla, hogy a *dalmát* renaissance-nak az előfutárja. Mint ilyenről, a magyar müveltségtörténetnek is tudomást kell róla venni.

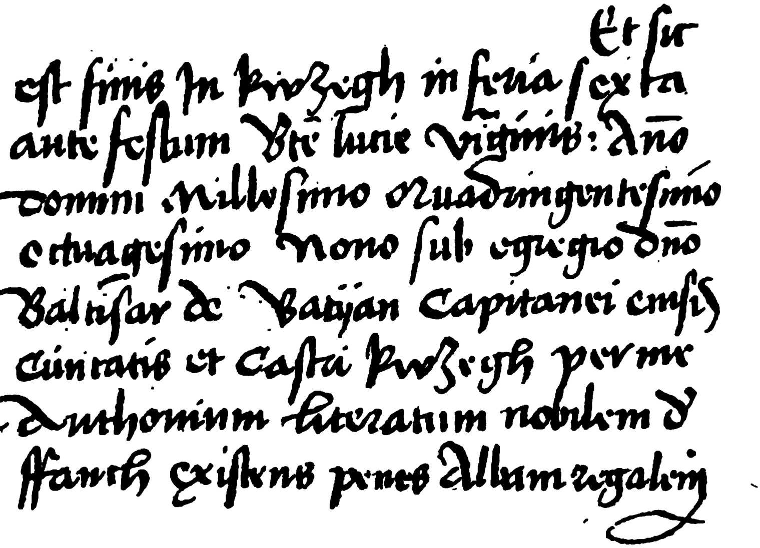
[1] *Acqsita.*

A BATTHYÁNY-MISEKÖNYV MAGYAR NAPTÁRA ÉS LAPSZÉLI JEGYZETEI.

Dr. Zolnai Gyulától.

(Színes melléklettel és a szöveg közt 1 hasonmással.)

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának *Quart. Hung. 386.* jelzetű kódexéről régóta tudva van, hogy egy egészen magyarúl írt naptárt s a lapszéleken több magyar jegyzetet tartalmaz. Azt is tudjuk. hogy e kézirat, *Batthyány Boldizsár misekönyve* 1489-ből, tehát oly századból való, a melynek emlékei már régiségüknél és számuk csekély voltánál fogva is különösebb figyelmet érdemelnek.

A kódexet tudvalevőleg Batthyány Boldizsár kőszegi kapitány számára nemes Fáncsi Antal deák írta, ki a 148. lapon az itt hasonmásban közölt rubrumban nevezi meg magát.[1] Tőle szár-

[1] Bibliografiai leírását adják: Mátray Gábor, Régi magyar naptárak (Magyar Akadémiai Értesítő, 1853. 26.); Toldy Ferencz, A magyar nemzeti irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.) II. 101., és Knauz Nándor, A magyar egyház régi szokásai. (Magyar Sion 1868. 810.) L. még a közlő munkáját: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 27. l.

maznak a naptári rész és a magyar széljegyzetek, mik közül az előbbinek kiváló becset ád az a körülmény, hogy benne a régi magyar onomastikon gazdag készlete maradt reánk.

A nyomtatványok korát megelőző időből (1533 előttről) eddig a következő *magyar naptárak,* illetőleg *csíziók* voltak ismertetve és kiadva:

1. *Csízió a XV. század második feléből,* a M. Tud. Akadémia könyvtárának egy 1462-iki latin kódexében.[1]

2. *A Müncheni Codex magyar naptára,* 1466-ból.[2]

3. *A Winkler-Codexbeli naptár* 1506-ból.[3]

4. *A Peer-Codex csíziója* a XVI. század elejéről.[4]

Ezekhez mint érdekes és becses anyag járúlhat most az ezúttal először közlendő 1489-iki magyar naptár Batthyány Boldizsár misekönyvéből.

A kódex magyar naptára és lapszéli jegyzetei, nyelvemlék voltukat tekintve, a szóalakok régiessége s főkép a keresztnevek régi magyar formái miatt érdemelnek figyelmet. Ez utóbbiak annyival fontosabbak, minthogy ezen idegen eredetű s hangtörténeti szempontból igen tanulságos neveknek legrégibb alakjai mindeddig nincsenek összegyűjtve.

Nyelvemlékünket itt közöljük betű szerint, s a közlés módjáról a következőket jegyezzük meg. Az *y*-ról a kettős pontot mint jelentéktelen dolgot elhagytuk s a kétféle *s* (ſ és s) megkülönböztetését mellőztük. A vörössel írt napokat és megjegyzéseket ritkított szedéssel tüntetjük föl. (A 40. lapon kezdődő lapszéli jegyzetek mind vörössel vannak írva.) A napjelentő betűket egyszerűen a nap számával cseréltük fel, s ezt mint a nyelvemlékhez nem tartozót fél rekeszbe tettük. A feloldott rövidítéseket a kisebb alakú betűk jelzik. Még megjegyezzük, hogy közlésünk az eredetit a sorok megtartásával adja.

A szükségesnek mutatkozó nyelvi és tárgyi észrevételeket lap alatti jegyzetekben teszszük meg, az eredeti kiejtésre nézve azonban »Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig« cz. munkánknak II. fejezetére (10—21. ll.) utasítjuk az olvasót.

[1] Repertoriumát l. idézett munkánkban 26. l.
[2] L. ugyanott 141. l.
[3] Ugyanott 29. l.
[4] Ugyanott 40. l.

a) *A naptár.*

3. lap. Bodog Azzon ho

1] kyskarachon napia
2] Zenth ystwan protelmartel[1] octawa[2]
3] Zenth Janos ewangelista octaua
4] Apro zentek octava
6] Vyz keresth napia
10] Heremthe[3] zenth pal napia
13] Wyz keresth octauya
17] Zenth Antal napia
18] Zenth priska[4] Azzon napia
20] Zenth ffabyan Sebestyen napia
21] Zenth Annos[5] Azzon napia
22] Zenth Vince martel napia
25] Zenth pal fordolatya[6] napia
28] Zenth Agnes Azzon octauaya

K

Adwenth

[1] Tollhiba *protomartel* helyett, a mint alább található. A szó második fele, mely külön is megvan, *mártély*-nak vagy *mártél*-nak olvasandó s a. m. mártir (lat. *martyr*). V. ö. Nyelvtörténeti Szótár.

[2] E szó háromféle alakban fordúl elő nyelvemlékünkben, u. m.: 1. *octawa*, *octava* v. *octaua* olv. oktáva; 2. *octauya*, *octawya*, olv. oktávja: 3. *octauaya*, *octawaya* olv. oktávája. Mind a három alak, tehát az oktáva is, összefüggésénél fogva személyragosnak tekintendő.

[3] Olv. eremte, v. heremte a. m. remete. A szókezdő *h* valószinűleg a középkori latin ortografiában sokszor található fölösségnek átvétele. Maga az *eremte* alak az eredeti latin *eremita*-hoz még egészen közel áll. Máshonnan eddig nem ismertük.

[4] A latin *Prisca*, régi magyaros ejtése szerint *Priska*, később népetimologiával *Piroská*-vá lett.

[5] Olv. Ánnos, a. m. Ágnes. A Müncheni Codex naptárában is *Annos zuz* v. i. Ánnos szűz. Az *Ágnes* alaknak a mássalhangzók assimilatiójára nézve olyan változata, mint a *tegnap* mellett a népies *tennap* ejtés. A második szótag *e* (illetőleg zárt *ë*) hangja a mélyhangu *á*-hoz alkalmazkodva lett *o*-vá. Ugyanc hó 28-ika alatt a mai *Ágnes* alakot találjuk.

[6] *Szent Pál fordólatja*, a. m. a mai ‚Pál fordulása.' A Münch. Cod. naptára szerint: *Sz. Pál megfordólatja*.

4. l. B e y t h e l e h o[1] hwzon nolch

Napoth tharth[2]

1] Zeenth Brigyda Azzon napia b e y t h
2] G e r t y a Z e n t e l e B o d o g A z z o n n a p i a
3] Zenth Balas pispek napia
5] Zenth Agatha[3] Azzon napia
6] Z e n t h D o r o t y a A z z o n n a p i a
9] Zenth Apalina[4] Azzon napia
10] Zenth Kolos[5] Azzon napia
14] Zenth Balynth martel napia
16] Zenth Julian[6] Azzon napia
22] Yzekes[7] Zenth peter napia T h a w a z
23] V i g i l i a
24] Z e n t h M a t h i a s A p a s t a l n a p i a

B

B e y t h

[1] Olv. bëjt-elé-hó. a. m. böjt-elő-hó, v. i. a nagyböjt első hava.

[2] A. m. foglal magában. V. ö. Nyelvtörténeti Szótár.

[3] A. m. Ágota. A Münch. és Winkler-Codex naptáraiban *Agotha.*

[4] A. m. Apollonia. A Münch. és Winkler-Codexben *Apalin*, illetőleg *Appalyn.*

[5] A. m. Scholastica. Igy az említett két naptárban is.

[6] A. m. Juliana. A Winkler-Codexben *Iuliana*, a Münch. Codex azonban *Iulianus zuz*-et ír.

[7] Olv. *Izékës* v. *Iszëkës* (azaz *üszökös, üszögös*). A latin ünnepnév (*Cathedra S. Petri*) után ‚Székes Sz. Péter'-t várnánk s a Münch. Cod. valóban azt írja: *Szent Péter székbe ülete.* A Winkler-Codex azonban már *Üszögës* (azaz *üszögös*) *Szent Péter*-t ismer s ugyanezt találjuk Slovacius *Iudicium*-ának magyar fordításában is (Bártfa, 1583.). A napnak ez elnevezései (izékes v. üszögös) bizonyára valami gazdasági szokással függnek össze (vö. *Gyümölcsoltó* Boldogasszony, *Sarlós* Boldogasszony), ámbár azt a lehetőséget sem tarthatjuk kizártnak, hogy az eredeti *Székes Sz. Péter*-nek népetimologia utján való elferdítése hozhatta létre az *izékes* v. *üszögös* kifejezéseket.

5. l. Beyth mas ho[1] harmych[2] egh
Napoth tharth

1] Zenth Albinus pispek napia
7] Zenth potenciana Azzon napia
12] Zenth Gergel papa napia
17] Zenth Gedrwta[3] Azzon napia
21] Zenth Benedek Apatur[4] napia
24] Vigilia
25] Gymelch olto Bodogh Azzon napia
27] Zenth Rubarth[5] napia
30] Zenth cririnus[6] martel napia
O
hwsweth

6. l. Zenth Gergh ho

4] Zenth Ambwrws[7] pispek napia
9] Zenth Maria Egypciaca[8] napia
14] Zenth Tybwrcius es Vallerianus napia
24] Zenth Gergh martel napia
25] Zenth Mark Ewangelista napia
28] Zenth Vitalis martel napia
29] Zenth Peter martel napia
V
keresthyaro

[1] A. m. böjt-más-hó, v. i. a nagyböjt második hava.

[2] *Harmicz* a *harmincz*-nak közönséges régi változata. L. Nyelvtört. Szót.

[3] A. m. Gertrud. A Münch. Codexben *Gedroc zuz*, a hol a név végén levő *c* hang csupán a kiejtést követő helyesírás következménye, a mennyiben *Gedrod* végső hangja a következő *szűz* szó kezdő *sz*-ével *c* hangot ad. A Winkler-Codexben s a Peer-Codex csíziójában *Gedrud*.

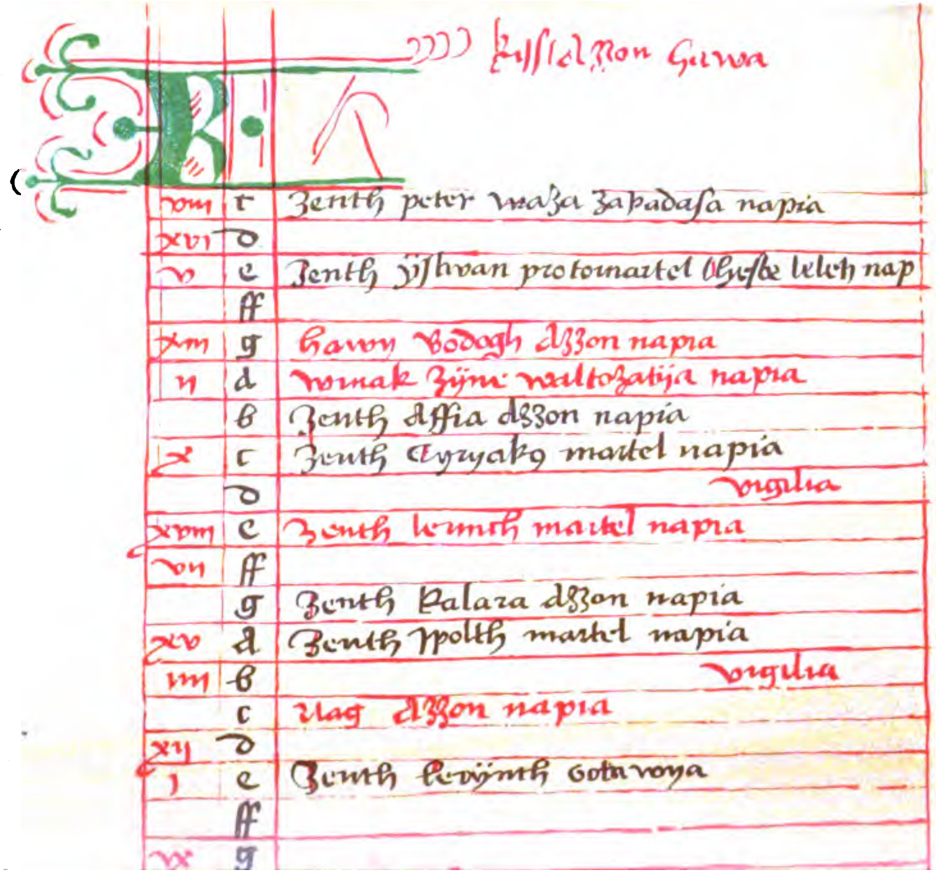
[4] Azaz *apát úr*, v. i. apát. A Münch. és Winkler-Codexben csak *apat*, illetőleg *appath*.

[5] A. m. Rupert. A Münch. Codexben *Lompert*.

[6] Valószinűleg tollhiba *Quirinus* helyett.

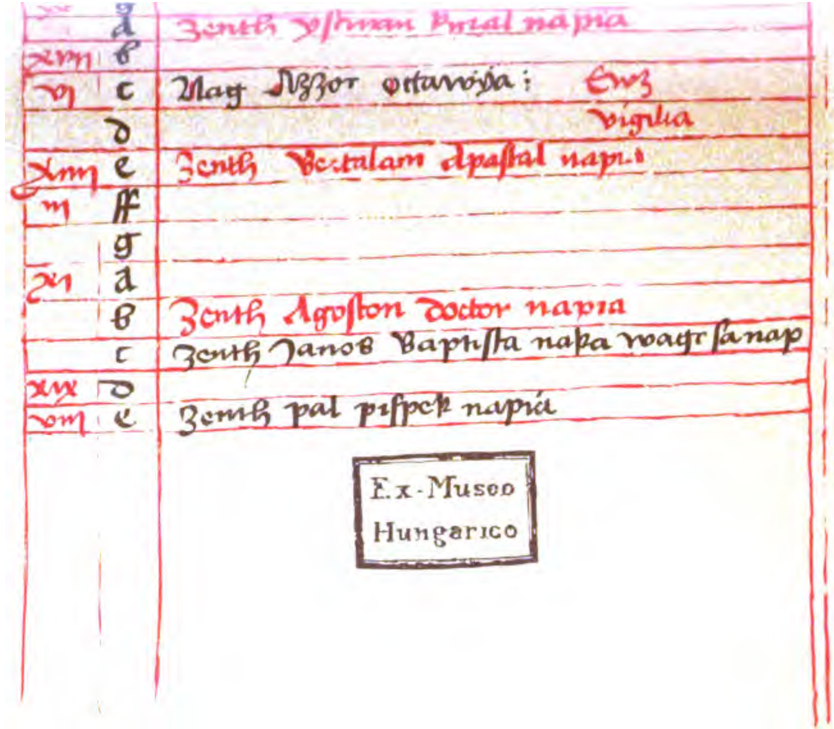
[7] A. m. Ambrus. A Winkler-Codexben: *Amborus*.

[8] A latin alak megtartása. A Münch. Codexben: *Egyptomi Maria*.

Kiſſaſzon hawa

viij	c	Zenth peter waza zabadaſa napia
xvi	d	
v	e	Zenth yſtwan protomartel oſſyaſe leleth nap
	ff	
xiij	g	Hawy boldogh aſzon napia
ij	a	Vrunak zyne walthozatija napia
	b	Zenth Affra aſzon napia
x	c	Zenth Cyryakos martel napia
	d	vigilia
xviij	e	Zenth lewrynch martel napia
vij	ff	
	g	Zenth Klara aſzon napia
xv	a	Zenth Ipolth martel napia
iiij	b	vigilia
	c	Nag aſzon napia
xij	d	
j	e	Zenth kyrynth oktavaya
	ff	
ix	g	

Zenth ystvan kiral napia
Nag Asszor octavaya : Ewz vigilia
Zenth Bertalam apastal napia
Zenth Agoston doctor napia
Zenth Janos Baptista napa wagy fanap
Zenth pal pispek napia
Ex-Museo Hungarico

A Batthyány-misekönyv 10. lapja.

9. l. Zenth Jakab hawa[1]

1] Zenth ywan octawa vigilia
2] Bodogh Azzon napia Erzebeth
4] Zenth Orly[2] pispek napia
6] Zenth peter zenth pal octawya
8] Zenth kellen[3] napia
11] Zenth Benedek napia
13] Zenth Margyth Azzon napia
15] Thyzenketh Apastal napia
17] Zenth Elek napia
22] Zenth maria magdolna Azzon napia
24] Zenth Krystina Azzon napia
25] Zenth Jakab Apastal napia
26] Zenth Anna Azzon napia
28] Zenth Pantaleo[4] martel napya
29] Zenth Beatrix Azzon napia
31] Zenth German pispek napia

10. l. Kys Azzon hawa

1] Zenth peter waza zakadasa[5] napia
3] Zenth ystwan protomartel theste leleti[6] nap[7]
5] Hawy Bodogh Azzon napia
6] Wrnak zyne waltozatya napia
7] Zenth Affra Azzon napia
8] Zenth Cyryakus martel napia
9] Vigilia

[1] Az előbbi két hónap (május és június) hiányzik.
[2] A. m. Ulrik.
[3] Olv. *Kellyén*, a. m. Kilián. A Münch. Codexben *Gel'l'en* azaz Gellyén.
[4] Igy a Münch. Codexben is; a. m. Pantaleon.
[5] Olv. *vasa szakadása*. A Münch. és Winkler-Codexben: *vasa szakadatja*. Közönségesen *Vasas Sz. Péter*.
[6] A. m. teste meglelése. A Münch. Codexben: *tèste meglèlètè*.
[7] E helyett *napia*. A két utolsó betű nem fért bele a lapnak kivonalozott részébe.

10] Zenth lerinch martel napia
12] Zenth Kalara[1] Azzon napia
13] Zenth Ipolth[2] martel napia
14] Vigilia
15] Nag Azzon napia
17] Zenth Lerynch octawya
20] Zenth ystwan kyral napia
22] Nag Azzon octawya: Ewz
23] Vigilia
24] Zenth Bertalam[3] Apastal napia
28] Zenth Agoston doctor napia
29] Zenth Janos Baptista naka wagasa nap[4]
31] Zenth pal pispek napia

11. l. Zenth Mihal hawa

1] Zenth Eged napia
7] Vigilia
8] Kys Azzon napia
14] Zenth keresth napia
15] Kys Azzon Octawaya
17] Zenth Lomperth[5] pispek napia
20] Vilgiia
21] Zenth Mate Apastal napia
24] Zenth Gelerd pispek napia

[1] Olv. Kalára, a. m. Klára. V. ö. *kaláris* e helyett *kláris*.

[2] A. m. Hippolytus. Ma *Ipoly*. A Winkler-Codexben *ipolyth* azaz *Ipolit* Nyelvemlékünk *Ipolyt* (vagy *Ipolt*) alakja a mai *Ipoly*-nak egyenes megelőzője, s végéről a *t* úgy kopott le, mint a hogy a régi *seholt, néholt*-ból *sehol, néhol*, a régi *mikort*-ból *mikor* lett.

[3] A Winkler-Codexben is így. Ma *Bertalan*. Szóvégi *m*-jével az eredeti névhez még közelebb áll. (V. ö. Bartholomaeus.)

[4] Azaz: nyaka vágása napja. Igy a két említett codexben is. (A csonka *nap* alakra v. ö. fönt a hó 3-ikához szóló jegyzetet) A. m. Sz. János fővétele. V. ö. Nyelvemlékeink 259. lap.

[5] A Münch. Codexben *Lampert*, a Winkler-Codexben *Lompeerth*. Ma *Lambert*.

27] Zenth Kozma Damyan [1] napia
28] Zenth Wyzlo [2] martel napia
29] Zenth mihal Archangael [3] napia
30] Zenth Jeronimus [4] Doctor napia

12. l. Mynd Zentho ho [5]
nap XXXI

4] Zenth Fferench confessor napia
9] Zenth Dyenes napia
13] Zenth kalman martel napya
14] Zenth Kalixtus papa napia
16] Zenth Gal napia
17] Zenth Adviga [6] Azzon napia
18] Zenth lukach Ewan ta [7] napia
21] Thyzen eg ezer zyzek napia
26] Zenth Demeter martel napia
27] Vigilia
28] Zenth Symon Jude Apastal napia
31] Zenth Bolffgank [8] pispek napia

13. l. Zenth Andoryas [9] ho
nap XXX

1] Mynd Zentek napia
2] Halotak napia

[1] Latin *Damianus*. A Winkler-Codexben is az eredeti névnek megfelelő mélyhangú alakot találjuk *(damyan)*, a Münch. Codex azonban már *demien*-t (azaz *Dёmjén*) ír, a melyből a mai *Dömjén* ejtés származik.

[2] A. m. Venczel. A Münch. Codexben *Wenceslaus*, a Winkler-Codexben *vencezlaus*.

[3] Tollhiba *Archangal* vagy *Archangel* (azaz *arkangyel*) helyett, mely utóbbi ejtés a legrégibb emlékekben még közönséges. Az író előtt nyilván a két alak együtt lebegett s összevegyítette őket.

[4] A Jeromosnak eredeti teljesebb alakja, latin *Hieronymus*.

[5] A *ho* ismétlése tollhiba.

[6] A. m. Hedvig.

[7] Igy; tollhiba *Ewangelista* helyett.

[8] A. m. Wolfgang. A *v*-nek *b*-re változása ismeretes német eredetű szavainkban.

[9] A. m. András. A Münch. Codexben *Anderias* (a hó 30-ika alatt).

5] Zenth Ymre napia
6] Zenth lenard confessor napia
7] Zenth wylibald pispek napia
11] Zenth marton pispek napia
13] Zenth Bereck pispek napia
18] Zenth Marton pispek octawaya
19] Zenth Erzebeth Azzon napia
22] Zent Cecelle[1] Azzon napia
23] Zenth Celemen[2] papa napia Thel
25] Zenth Katherina Azzon napia
29] Vigilia
30] Zenth Andoryas Apastal napia

14. l. Karachon ho
nap XXXI

4] Zenth Borbala Azzon napia
6] Zenth Miclos pispek napia
7] Zenth Andoryas Octawaya vigilia
8] Bodogh Azzon napia
13] Zenth lwchya[3] Azzon napia
18] Zenth Ygnacius martel napia
20] Vigilia
21] Zenth Thamas Apastal napia
24] Vigilia
25] Karachon napia
26] Zenth Ystwan protomartel napia
27] Zenth Yanos Ewangelista napia
28] Apro Zentek napia
29] Zenth Thamas pispek napia
30] Zenth Dauid kyral napia
31] Zenth Silwester papa napia

[1] A Münch. és Winkler-Codexben is *e*-vel az első szótagban (a latin *Cecilia*-nak megfelelőleg): *Cécél'l'e* (azaz *Czëcz:llye*) illetőleg *Cecelye*, melyeknek *ly* hangja a latin *-lia* végzetből megmagyarázható.

[2] A Kelemen névnek e *C*-vel való írását nyilván az eredeti *Clemens* hatásából kell magyaráznunk.

[3] Olv. Luczia: a latin alaknak még teljesen megfelel.

b) *A lapszéli jegyzetek*

40. l. Bodog Azzon miseye
45. l. Harom Zenth kyralok miseye
48. l. Istennek Zwcharol[1] walo miseye[2]
55. l. Istennek thywis[3] koronayarol valo mise
59. l. Istennek eth[4] mel seberel valo mise
62. l. Zenth Rafael miseye
68. l. Hwzon neg ffeyedelmek myseye
73. l. :Zenth Soffya Azzon miseye:
85. l. :Ez az thyzen harom mise kynek:
:ffelewl mondatik meg yzaga:[5]
:wiz keresth napyara valo mise:
89. l. :karachon napian haynal mise:
93 l. :Karachon napyan nag misere valo:
98. l. Adventban Bodog Azzon miseye
102. l. :Apastalok miseye:
105. l. Zenth haromsagh miseye
107. l. Wr miseye
110. l. :Zenth lelek myseye:
114. l. :Zenth yanos myseye:
116. l. halotak myseye
119. l. Martelok myseye
122. l. Ez az eth ewangelium
128. l. Bynessek myseye
132. l. Zenth yoseff myseye
136. l. Kelewenrewl[6] walo myse

[1] Olv. *szűcsááről* azaz szűcsájáról, a. m. lándsájáról. *Szűcsa* régi szó; gyakoribb alakja *csűcsa* (l. Nyelvtört. Szót. I. 461). Az *a* fölötti vízszíntes vonás az *á* hang megkettőzését jelenti, s a régi nyelvben a birtokos ragnak eredetileg *-a -e* s nem *-ja -je* volt az alakja.

[2] Tollhiba *mise* helyett.

[3] Olv. *tivis*, a. m. tövis. Közönséges régi alak. (L. Nyelvtört. Szót.)

[4] A. m. öt.

[5] Valószinüleg tollhiba *yozaga* azaz *jószága* helyett, a mi a régi nyelvben jóságot, hasznot is jelentett (l. Nyelvtört. Szót.), a kódexnek illető helyén pedig (a 84—85. ll.) tényleg e tizenhárom misének haszna van előadva.

[6] Azaz *kelevényről* v. i. kelevény ellen.

140. l. Zenth Zydmond[1] myseye
144. l. ez Bodog Azzonnak foganatyarol valo[2] mise
149. l. Kys Azzon miseye
150. l. Gerthya Zenthele bodog Azzon miseye
154. l. nag Azzon miseye

BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTŐI MŰKÖDÉSE.

DÉZSI LAJOSTÓL.

— Második, befejező közlemény. —

II.

A Bogáti Fazekas művei, mint fentebb is említettük, tárgy szerint három csoportba oszthatók, a mennyiben azok vagy historiás énekek, vagy moralis czélzatú elbeszélések, vagy a vallási lyra körébe tartoznak. E csoportosítás szerint ismertetjük egyes müveit, tekintet nélkül azok iratási vagy megjelenési sorrendjébe s tesszük ezt azért, mivel így összefüggő képet nyerhetünk a költő működéséről, sőt némileg költészete fejlődéséről is. Végül összefoglalólag adjuk a nyelvi és költői sajátságok ismertetését, úgy a mint az az egyes művekből elvonható.

A történeti vagy *históriás ének*-írás terén Bogáti Fazekas két művével szerepel, melyeknek csak egyike magyar tárgyú u. m. *Mátyás király*-lyal és *Castriot György*-gyel.

Az első nem önálló, egységes tárgyú mű, hanem egy már előbb megjelent verses magyar krónikának folytatása, a melynek Mátyás király története csak egy részét alkotja. Az eszme, hogy ilyen mű kiadására nagy szükség van, a leleményes könyvnyomtatónak, Heltainak fejében fogamzott meg; a kivitel egy része Görcsöni Ambrusra, másik része Bogáti Fazekasra háramlott, a kik a feladatnak tőlök telhető eredménynyel feleltek meg.

Midőn Heltai 1565-ben Bonfini Történetének egy addig ismeretlen részét adta ki »Historia inclyti Matthiae Hunnyadis« czímen,

[1] A. m. Zsigmond.
[2] A. m. fogantatásáról.

egy fölfedezett kézirat alapján: bevezetés gyanánt egy hosszú előszót iratott az elé Szikszai Kovács Balázs kolozsvári tanitóval, a ki abban többek között ezt írja: »Ha azt tapasztalja a kiadó, hogy fáradsága nem lesz hiábavaló, ahhoz lát, hogy a magyar történetből valami kivonatot készítsen, mely kezdettől a Mátyás király koráig terjedjen, hogy abból az egész hazai történetet, és pedig mintegy egy kötetbe összevonva és a legemlékezetesebb eseményeket kiválogatva, mindenki könnyen ismerhesse.«[1] A mit itt Kovács Balázs a Heltai nevében igért, azt Heltai be is váltotta, söt még tovább ment s nem Mátyás király haláláig, hanem a mohácsi vészig írta meg »Chronicá«-ját, a melyet folytatni is akart, ha a halál abban meg nem gátolja.

E gondolathoz közel feküdt egy másik, t. i. versben dolgoztatni föl a magyar történetet, a mi akkor nálunk — mint azt a Tinódi, Ilosvai, Temesvári s mások példája igazolja — a történetírás legnépszerűbb alakja volt s a verses forma bejuthatást biztositott annak olyanokhoz is, kiknek érdeklődésére tisztán tárgyánál fogva nem számíthatott volna. A verses formának körülbelől az a szerepe volt ez időben az ilyen tárgyú műveknél, mint ma az illusztráczióknak; arra való, hogy kedvet ébreszszen a mű elolvasásához. Heltai tényleg foglalkozott e gondolattal még saját »Chronicá«-jának megirása előtt s valószinűleg az ő megbizásából fogott 1567. körül Görcsöni Ambrus ennek irásához s 1574-ig négy részszel el is készült belőle, a mely négy rész a magyar történetet Bonfini alapján Árpádtól Mátyás királyig tárgyalja, uralkodása azon részéig, a mikor Bécset elfoglalja, legfőképen épen úgy mint Heltai, a Hunyadiak történetére terjeszkedvén ki, a kiknek koránál már ekkor is szivesen időzött hosszasabban a történet- vagy históriás ének-iró. Miért nem folytathatta tovább Görcsöni elkezdett művét, nem tudjuk, talán a halála szakíttatta azt vele félbe. A félbehagyott munka folytatását Heltai Bogáti Fazekasra bizta, a kit egy nála megjelent verses művéről már ismert; ő vele iratta meg a folytatásúl szolgáló V—VIII. részt a Görcsöni

[1] »Denique si autor editionis hunc laborem non ingratum fore cognoverit, . . daturus est operam, ut epitomen quandam historiae Hungaricae ab initio ad Matthiae usque regis tempora conficiat: quo integram patriae historiam, et quidem quasi in fasciculum, excerptis rebus memoriae dignissimis contractam, facile cunctis liceat cognoscere.«

művéhez hasonló versformában, s a mikor elkészült vele, újra lenyomatta a Görcsöni művét s a kettő együtt jelent meg Kolozsvártt 1577-ben.

A B. Fazekas által írt négy rész tartalma: V. rész: Bécs bevételétől Mátyás király haláláig tárgyalja az eseményeket; VI. rész: László király választása, koronázása és hadairól; VII. Az alföldi hadakról László király ideiben mind haláláig; VIII. Lajos, János, Ferdinándról szól, legbővebben a mohácsi csata leírásánál időzve.

Főforrása volt B. Fazekasnak e művénél Bonfini mellett a *Heltai Chronicá*-ja, ezt követi az események sorrendjére nézve, a nélkül, hogy átvenné annak bőbeszédű reflexióit s a nélkül, hogy ez által lemondana egyéni nézeteinek érvényesítéséről; különösen meglátszik ez ott, a hol Szapolyai Jánosról szól; itt egész ellentétes álláspontot foglal el Heltaival s határozottan Szapolyai-párti; míg Heltai kicsinylőleg nyilatkozik róla,[1] ő védi ellenségeivel szemben, kik a mohácsi veszteségért is őt teszik felelőssé. A mint maga írja:

»Sok szó vagyon tudom János királyra,
Árulónak az német párt őt mondja;
Dicsiri bizonynyal a ki ezt irta,
Ki királylyal ott vala mohácsi hadba.«

Itt a mohácsi vész és a János király története előadásánál *Brodarits* István műve (»De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz«) szolgálhatott forrásául, a mely megvan a Zsámboki-féle (1568.) Bonfini-kiadásban is. Csakis ez íróra vonatkozhatik előbbi idézetünk utolsó sora; róla tényleg tudjuk, hogy részt vett a mohácsi harczban s később a Szapolyai János pártján nagy szerepet vitt s Bécsben a János király megbizásából követségben is járt.

A másik históriás ének főhőse a vitéz *Castriot, »kit a török Szkenderbégnek hivott.«* [2]

[1] Pl. »Szapolyai János, az erdélyi vajda az ő nagy népével Szegednél fűtezék, mert csak azt várja vala ő, hogy oda veszne Lajos király, hogy ő magát annak utánna előtolhatná . .«

[2] Teljes czíme Szabó Károlynál RMK. I. 25. szám a. Innen csak annak fölemlítése hiányzik, hogy a czímlapon a Castriot arczképe is közölve van,

Castriot György hősies alakját a XV. és XVI. században rendkivül nagy népszerűség övezte körül.[1] Oly hatalommal szemben tartotta fent magát, mely a legrettegettebb volt Európában s olyan időben, midőn az a hatalom delelő ponton állott, s a mi még inkább emelte varázsát: törhetetlenül, bukás nélkül.

Természetesen róla, mint érdekes és változatos életű hősről számos életrajzot irtak, a melyek között legnagyobb népszerűségre Marino Barlette dalmát származású bresciai tanár latin nyelven irt műve tett szert, mely 1508 körül jelent meg Rómában s a melyet egymás után fordították le németre (1533.), olaszra (1554.), francziára (1576.) és angolra.

Magyarországon sem késtek soká leforditásával. Érdekelt az bennünket, talán még inkább mint más nemzetet, mert a török, a mi ellenségünk ellen nyert győzelmek szakadatlan sorát tárgyalta, a mit bizonyára jóleső örömérzettel olvashattak eleink; forditóinknak czélzatuk is volt az ilyen tárgyú művekkel — a nélkül alig is irtak valamit e korban — a már lankadófélen levő harczi kedvet és bátorságot éleszteni akarták vele,[2] ez az oka, hogy első sorban a vitézek számára írtak; ezeknek ír Tinódi, Nagybánkai (»vitézeknek,

mely a külföldi fordításokban és kiadásokban előforduló arczképektől elütően Castriotot fiatal korban, borotvált arczczal, gombos, magyar dolmányban, fején kucsmával tünteti föl.

[1] Népszerüségére vall az a körülmény, hogy a személyével foglalkozó, részben történeti, részben költői művek számtalan kiadásban forogtak az olvasó közönség kezén s pl. csupán a Nemz. Múzeumban több mint húszféle fordítása, illetőleg kiadása van meg, jobbára a XVI. századból.

[2] Némileg hasonló czélzattal adta azt ki németül *Funk Tódor* is, ki azt mondja fordítása előszavában; »Als hab ich dieselbe uffs new mit fleis in Lateinischer Sprach durchsehen | kurtz zusammen ziehen | vnd in gut verstendlichem Teutschen zum Truck verfertigen lassen. Darzu mir denn der Welt jetzige Zustandt | besonderlich vnsers geliebten Vaterlands | Teutscher Nation, anlasz vnd gelegenheit gegeben | Gelege demnach der guten Zuversicht | disz Werck werde löblichen Regenten | Kriegsöbersten vnd Befehlhabern | Auch allen denen | so sich im Kriegszwesen hin vnd wider | *bevorab im Königreich Vn- | gern* gebrauchen lassen | beydes desz hohen Fürstlichen ankommens | vnd denn der herrlichen Tugendt vnd Mannheit halben | damit der Heldt Scanderbeg begabt gewesen | zu sonderlichem gefallen vnd nutzen gereichen . . .« (Scanderbeg . . . in hoch Teutsch vbergesetzt Durch Herrn *Theodorum Funccium*, *Vngar: Historicum.* Magdeburgk. 1606. 4-o.)

kik vannak a végházakban«) s több más író. Ezenkivül, a mi fő indító okúl szolgált, sok közös vonást talált a magyar ember Castriot- és Hunyadi Jánosban. Szkander béget úgy tekintették, mint Hunyadi hasonmását és tényleg igazság volt e hasonlatban, mert egyforma nagy hős volt mind a kettő és egyforma félelmes ellensége a töröknek, — sőt mint szövetségesek együtt is harczoltak a közös ellenség ellen s az egyik dicsősége a másikra is átsugárzott és a nemzet is joggal kivánt részt magának belőle. E szempontot B. Fazekas sem tévesztette el szem elől. Ez indítja arra, hogy Barlette művét leforditsa s e nézetet érvényre emeli művében, gondosan megvonva a párhuzamot a két hős között:

»Két vitéz volt akkor legjobb, jól tudom,
Hunyadi, Szkenderbég, nyilván olvasom.«

Hazafias czélzatát ilyen szavai bizonyítják:

»Nem tudék jobbat én régi dolgokban,
Magyar nemzetnek irom ezt példában,
Epirus lenne az Erdélyországban,
Szű, kéz kellene az török torkában.«

Sőt hogy még vonzóbbá tegye a Castriot alakját az olvasó előtt, megragadja a hagyományt is, mi szerint Castriot katonái fejedelmük halála után Erdélyben telepedtek le:

»Jó Hunyadi, Szkenderbég meghala,
Herczeg országának az földnép híja,
Ő maradékja Erdélyben is szálla.«

E hazafias intentiójában áll fő érdeme. Mert költői becse művének nincsen, mivel épúgy mint elődei és kortársai tették, és mert a korszellem is úgy kívánta, ő sem mer eltérni az alapul fölvett műtől, hanem csupán versbe szedett kivonatát adja annak, (»Dolga sok volna, kit írok csak summa«), legfeljebb ha annyiban tér el, hogy ezenkívül néhol a maga erkölcsi reflexióit, az általa elvont tanúlságokat szövi be az előadás keretébe, vagy hogy a fejezetek élén röviden azok tartalmát adja versben.

Hogy azért így is tetszett és népszerű volt, bizonyítja az, hogy nem soká újabb kiadása is jelent meg Debreczenben.

B. Fazekas *erkölcsi irányzatú elbeszélései* vagy szép históriái jórészt a nőnemmel foglalkoznak. E kor verses műveiben

különben nálunk nagyon gyakran szerepelnek a nők, de — a műköltőknél legalább — másként mint a klasszikus íróknál vagy korunkban. Nem a szerelmi hódolat hangján szólnak róluk, hanem azok tanítása, erkölcsének javítása, főleg pedig engedelmességre szoktatása a főczél. Ez alól talán csak az egy Balassi Bálint tesz kivételt, egyébként a »Házasok éneke« vagy az »Adhortatio mulierum« s más rokon tárgyú művek képviselik az uralkodó irányt. Ezenkivül különös előszeretettel az ókori klasszikus mondák női alakjait szerepeltették, úgy hogy alig van ennek egy-egy ismertebb alakja, kiről ne írtak volna; a biblia női alakjaihoz is szivesen fordultak s Delila és Zsuzsánna, Abigail és Pótifárné története nemcsak egy-egy műnek képezte tárgyát, azonkívül Boccaccio és más eroticus irók is találtak fordítókra.

B. Fazekas az ókori klasszikusokhoz fordult tárgyért s Plutarkhoson kívül Lukianos, Aelianus és Ovid műveiből vette elbeszéléseihez az anyagot.

Első ilyen irányú műve »*Az tökéletes asszonyállatokról*«[1] czímet visel s tizenhárom erkölcsi elbeszélést tartalmaz, mindet a nőkről s mind egyenlő versformában vagy egy »nótára« írva.[2]

[1] Szabó K. RMK. I. 128 sz. a. A czímlapon fametszettel, mely vendégséget ábrázol s talán a »Pytheus felesége« czímű elbeszéléshez szolgál illusztráczióúl.

[2] Álljanak itt összeállítva azon művek, a melyeknek kezdő sorait Bogáti Fazekas »nótáúl« idézi nyomtatásban megjelent művei czímlapján. Érdekes ez már annyiban is, hogy megtudjuk belőle, micsoda műveket olvasott át, vagy talán választott követendő példaképen. 1. *Tökéletes asszonyállatokról:* Ad notam: Gongya közzül egy fő gongya embernek = Pesti György deák »Az halálról való emlékeztető ének (1560)« cz. versének kezdősora (Bornemisza P. Cancionale-jában 1582. 204 l.) 2. *Három jeles főhadnagyok:* Ad notam: Jóllehet nagy sokat szóltunk Sándorról = Ilosvai, Historia Alexandri. 3. *Mátyás király:* Ad n. Árpád vala fő az Kapitanságba = Görcsöni Ambrus. Mátyás király. (V. ö. Szilády RMKT. IV. 293, hol ismeretlennek van mondva.) 4. *Castriot György* I—IV. rész: Ad n. Jóllehet nagy sokat szóltunk Sándorról. lásd 2. szám. V. rész. Sok csodák löttenek jó Magyarországban = Tinódi. Erdéli historiája. (Szilády, RMKT. III. 7.) VI. Sok csodák közől hallyatok egy csodát = Tinódi, Losonczi István (Szilády RMKT. III. 72.) 5. *Világi zürzavar:* Az Tóldi Miklós éneke nótajára (Ilosvai). 6. *Aspasia:* Az Lucretia nótájára = Euryalus és Lucretia historiája 1577. körül (Szabó K. RMKT. 360.) Közöltük e »*nótákat*« azért is, mert némi következtetést vonhatunk belőle arra nézve, hogy mely művek voltak leginkább elterjedve s micsoda versformák

Tizenkettőt *Plutarkhos* »*Γυναικῶν ἀρεταί*« (A nők erényei) czímű művéből — a *Moralia* közül — fordított le, a mely értekezésben 26 ilyen női példánykép van bemutatva. A kiválogatásnál talán az érdekességre volt tekintettel, de semmi esetre sem arra, hogy a bemutatott nők erkölcsi tekintetben kifogástalanok, annál kevésbbé, hogy »tökéletesek« legyenek. Igy egy példa a miletosi szüzekről szól, »kik az estrángra szertelen futnak,« a mely betegségnek az által lehet csak elejét venni, hogy megtagadják tőlök a tisztességes temetést. Egy másik példában a hősnő, Aretafila hogy hazáját megmentse, megöli férjét. A megsértett női boszúállás példányképe: Camma, Chiomara és Timoclia (9., 10., 11. példa). Még a leginkább mintaszerű nők: Megistona, ki saját polgártársaival szemben védelmébe veszi megölt ellensége leányait; a tyrrhen nők, kik, hogy férjeiket a tömlöczből kimentsék, velök ruhát cserélnek; Pytheus neje, ki férjét a telhetetlenségről leszoktatja és *Lucretia*, a kinek történetét *Ovid* »*Fastorum libri*« czímű művéből (lib. II. 721—852) fordította le.[1] Ez a leghosszabb s egyszersmind a legszebb rész az összes példák között. Egy példában, mely a

voltak közkeletűek, mert némelyiknek, mint Lucretiának, Ilosvai »Nagy Sándor«-ának, Görcsöni »Mátyás király«-ának dallamára csupán a XVI. században négy, öt, sőt hét művet is irtak; általában ezek a Bogáti Fazekas által használt nóták a legkedveltebbek közé tartoztak; e dallamban írták Valkai A., Hunyadi Ferencz, Szakmári Fabricius István, Gosárvári, Salánki, Csáktornyai, Adami stb. költeményeiket. E dallamidézetek egyúttal több elveszett mű emlékét is fentartották, így a legrégebbeket nem is említve, a melyekben idézett dallamok feles számmal ismeretlenek: így tartotta fenn *Sztárai Miklós* »*Vizözön*« czímű műve (Kol. 1581.) egy más, elveszett művének czímét e szavakban: »*az Sodoma veszedelméről való énekének nótájára*, mely így kezdetik el. Beszéllek Ábrahám atyánknak dolgáról« stb. S több érdekes kérdés fölmerülésére adnak okot, melyek még megoldásra várnak. Igy, hogy egy példát idézzünk, Pesti György éneke, melynek nótájára 1575-ben verset irnak a mi ismeretünkre először Bornemissza Péter 1582-ben nyomatott Cancionaléjában fordúl elő, de már előbb is, 1575. év előtt okvetlenül meg kellett jelennie valahol. De hol? Különben az e kérdéssel kapcsolatos nehézségekre más alkalom adtával visszatérünk.

[1] Toldy F. (A magyar költészet tört. 2. kiad. 168 l.) azt írja, hogy a műben »*Lucretia* ismeretes gyászos története sz. Ágoston után iratik le, de úgy mint ezt a szentatyából a Gesták vették által.« Honnan vette ez állítást Toldy, nem tudjuk, de csak futólagos összehasonlítás is bárkit meggyőzhet arról, hogy Bogáti Fazekas Ovid után forditott. V. ö. a mutatványul közölt részletet a 29. lapon.

chiosi nőkről szól, humorának is kifejezést ad. Plutarkhos azt mondja e városról, hogy 700 év alatt egy rovott életű nőt sem találtak benne, Bogáti Fazekas e számadatot a maga pessimismusával »hét esztendő forgásá«-ra szállította le.

A művet bevezetésül erkölcsi tanítás nyitja meg, ugyanilyen elmélkedés szolgál epilog gyanánt, a melyekben a költő a nőkről táplált meglehetősen bizarr nézeteinek ad kifejezést. Pl.:

»Vajha pedig nálad nélkül lehetne,
Boldogb állat férfinál nem lehetne.«

Szinte a nőkről:

»Valaki kéret megérdemel az téged
Akárki légy s akárki legyen kérőd.«

Az egyes elbeszélések élén ott áll az erkölcsi tanulság, mely sokszor hosszabbra terjed mint maga az elbeszélés. Mutatványúl álljon itt a 9. példa tanulsága:

»Boldog házasságnak én azt itílem,
A hol tarthat vénségig a szerelem,
Ha melyiket előbb kiviszi Isten,
Ha jámbor, maradjon holtig özvegyen.«

»*Aspasia asszony*«[1] is úgy van feltüntetve, mint a kinek története »az jó erkölcsű asszonyoknak tükörűl« szolgálhat. Csodaszépségű nő volt, kit szépsége és jó erkölcse egyszerű sorsból királyi trónra emelt, s három királyt bilincselt le magához s egyike volt az ókor legünnepeltebb nő alakjainak. Első férje ifjabb Cyrus volt, kinek szerelmét szemérmetessége által költötte fel s szeretetreméltó modora és okossága által őrzötte meg: »Mert természet jova kettő az leányba, hogy szép és jó az esze,« és oly okos volt, hogy Cyrus is gyakran indúlt tanácsa után. Cyrus halála után az Artaxerxes felesége lesz; ezt is állandóan magához köti s végül is miatta tör ki a végzetes harcz Artaxerxes és fia Darius között.

[1] Czím Szabó Károlynál RMK. I. 243 sz. a. Pótlólag ehhez megjegyezzük, hogy a czímlapon egy fametszet is van, mely valószínűleg esketési szertartást ábrázol.

Történetét legbővebben *Aelianus* írta meg, a ki »*Ποικίλη ιστορία*« czímű művében a XII. könyv egész 1-ső fejezetében (»*περί Ἀσπασίας*«) vele foglalalkozik. Ezt »olvasta görögből« B. Fazekas s fordította azután le magyarra, rendes szokása szerint ezt is bevezetéssel és záradékkal látva el, a melyben a jó feleség kiváló tulajdonságait sorolja föl.

»*Demeter*« főhőse a Nagy Sándor birodalmán megosztozó diadokhok leghatalmasabbika, Demeter Poliorketes, Antigonus fia, a szerencsés hadvezér, ki már alig 20 éves korában több diadalt arat, s egymásután semmisiti meg atyja és a maga ellenségeit, Ptolemaeust, Cassandert s szabadítja föl az ezek által szorongatott görög városokat; nagylelkű, ki mindannyiszor megbocsát a tőle elpártoló hálátlan görögöknek, söt meg is ajándékozza azon felül őket; a férfi szépség példányképe, ki ha harcz nincs kéjelgő s vakmerő kalandhajhászó.

Szerencsecsillaga akkor kezd hanyatlani, mikor elfogadja a felajánlott macedoniai királyi czímet s elbizakodott és gőgös lesz saját embereivel szemben is, mely magaviseletével ezeket elidegeníti magától, a szomszéd fejedelmeket pedig kihívja maga ellen, a kik meg is buktatják.

Mint e rövid tartalom is mutatja, »Demeter« tárgyánál fogva a históriás énekek közé tartoznék s csak a vitézek érdeklődésére számíthatna, akiknek óvó példáúl szolgál az önhittség és gőg ellen. B. Fazekas ugy csinált belőle erkölcsi irányú elbeszélést, hogy nem elégedve meg azzal, a mit Demeterről *Plutarkhos* ily czímű életrajzában talált, főleg az asszonyoknak tanulságul a Demeter leányának, Stratonicának, később a Seleucus nejének és egy ifjúnak, Cambabusnak szerelmi episódját is beilleszti az elbeszélés keretébe, ugy a mint azt *Lukianos* »*Περὶ τῆς Συρίης θεοῦ*« czímű művében (17—22. fejezet) elbeszéli, mely sok tekintetben emlékeztet a József és Pótifárné történetére. Méltán áll utána a másik történet, mely ismét Plutarkos nyomán azt beszéli el, hogyan lett Stratonica az Antiochus felesége.

A Stratonica epizodját megelőzőleg, mintegy ahhoz bevezetésül Cupido mindenre kiterjedő nagy hatalma van rajzolva szintén állott ilyen bevezetés vagy prolog a mű elején is.

Tárgyánál fogva ugyancsak ide tartozik a »*Három jeles főhadnagyoknak*, az Nagy Sándornak, Anibálnak és az római

Scipiónak az boldogság helyén [t. i. az elysionban] a fő helyről való *vetélkedések*« czímű műve is.

— Elődbe kell engem helyezni, mert derekabb vagyok, mint te, ugymond Sándor.

— Semmi esetre sem, inkább engem neked, mond Hannibál.

— Akkor Minos döntsön. Minoshoz mennek tehát s elmondják neki mind a ketten, hogy honnan származtak, kik és micsoda jogon kérik maguk számára vitézségben az első helyet.

Mikor Nagy Sándor után Hannibál is elmondta hősi tetteit, Scipio közbe lép s Hannibál előtt kér helyet magának, mivel Hannibált harczban megfutamította s Minos csakugyan így állapítja meg a vitézség sorrendét.

Ez röviden e kedves kis elbeszélés tartalma, mely párbeszédi alakban gyorsan és élénken rajzolja elénk az ókor három legnagyobb hősének alakját s egyike *Lukianos* legsikerültebb párbeszédeinek, a kinek »*Νεκρικοί διάλογοι*« (»Halottak párbeszédei«) czímű művében ez a 12-dik dialog.

Érdekes, hogy ez egy műnél B. Fazekas elhallgatja, hogy ezt is »görögből olvasta«[1] s úgy adta ki mint a maga művét, a mint ezt mindjárt a mű kezdetén is mondja:

»Nem régen löt dolgot egyet mondanék,
Ha tudnám, hogy tőlem azt mind elhinnék,
Minap nagy bizonynyal nékem beszélék,
Kit tudni mindennek méltónak vélék.«

Itt aztán hosszadalmas leírás következik a pokolról és elysionról, a melyről az átmenetet tulajdonképeni tárgyára így csinálja meg:

»Ferhát egy főtörök minap onnat jött,
Ő maga sem tudja, mint oda sietett.
Tettben, tett kívűl, csak az hogy ő megjött,
De hogy ott volt engem ő elhitetett.
Jeles szép dolgokat monda, hogy látott.«

Csak ezután következik aztán maga az elbeszélés, a mely, a menynyire ezt a fentmaradt töredékből kivehetjük, mit sem őrzött meg az eredeti üdeségéből.

[1] Lukianos műveinek magyar embertől két eredeti szövegkiadása is van, mindkettő Zsámbokitól, az ismert nevű filologustól; az egyik Básel, 1563. másik Strassburg, 1554. évből; nem lehetetlen, hogy e kiadások valamelyikét használta B. Fazekas.

Jellemző, hogy a költő szükségesnek tartja annak indokolását, hogy miért nem Mátyás király vagy más újabbkori hős nyerte el ez alkalommal a' vitézség első díját:

»Nem vala ott híre Mátyás királynak,
Az nagy Solimánnak, sem Atillának,
Hiszem más birájok vagyon azoknak.«

De mind e műveknél sokkal inkább figyelemre méltó *»Ez világi nagy sok zürzavarról«* czímű költeménye.

Ennek tárgya az élet különféle viszonyainak, az emberiség nyomoruságainak ismertetése; ezeket foglalja össze a »zürzavar« gyűjtőczím, miként azt a szerző maga megmagyarázza: »egy zürzavar neve földen ez életnek.«

A két főszemély benne az *Angyal* és a *Setétes,* a kik megfigyelik a világ folyását, az emberek balgaságait s véleményt nyilvánítanak fölötte.

Setétes — e néven nevezi költeményünk állandóan az ördögöt — kiváncsi lesz arra, hogy miért mennek a lelkek oly jajgatva a pokolba s feljön onnan és megfog egy angyalt s ezt »nagy istenkedve mindaddig untatá«, míg rá nem állott, hogy megmutogat neki mindent a világon.

Elindúlnak tehát s először is nézőhelyűl alkalmas magaslatot keresnek; a menny ugyan legjobb lenne e czélra, de Setétesnek oda menni nem szabad s így csak a föld mellett maradnak. Az angyal többféle ajánlatot tesz:

»Ottan menjünk — úgymond — egy magas havasra,
Vagy hegyeket rakjunk nagy hegyek hátára,
Avagy rakjunk többet Babylon tornyára,«

s mikor Setétes csudálkozik ez ajánlaton s lehetetlennek tartja azt, az angyal megragadja az alkalmat, hogy elbeszélje, mily sok mindenre képesek az angyalok, már a világ teremtésekor és a »vizezenkor« szerepeltek stb. Ezután a Caucasust az Aman havasra »hempelyíti« s mind a ketten föl mennek rá. Innen látják napesetre Rómát, északon a Duna mellékét s napkeletre Ázsiának egy kis foltját. De mindez még kevés. Újra más hegyeket raknak ezek tetejébe, legfelűl teszik azokra a két tetejű Parnaszt. Innen azután mindent látnak:

»Látják köröskörül ez széles világot,
Az föld körül tengert, mint egy lógó nagy tót.«

De Setétes közelről szeretné látni és hallani, hogy az emberek mit csinálnak és mit beszélnek, »nagy gyönyörűséggel, hogy fenn azt kaczaghassa.« A pokolból is azért jött föl, mert ott egy lélektől olyan dolgot hallott, a mi a világ folyására kiváncsivá tette. Ennek ugyanis akkor esett egy cserép darab a fejére, mikor épen szomszédjához ebédre eligérkezett s ebéd helyett »véres agygyal« úgy ment a pokolba.

Az angyal Setétes e kivánságának is eleget tesz s »egy beszéddel szemét megvilágositá, hogy messzűl mind közel mindent szinén láta.« Legelőször is lát egy erős olaszt, ki bikával vállán tánczol. »Jóköz földen viszi, czélnál lehagyitá«; de minden nagy ereje mellett is szomorú vége lesz, az erdőben egy ketté hasitott fa oda csipi karját s farkasok eszik meg. A minek láttára Setétes nagyon »hahatola.« Azután más jelenetnek lesz tanuja: a Solon és Cresus történetének. Cresus arany ágyon fekszik s Solonnal a boldogságról vitatkozik:

»Bestye! hát nem vagyok boldog én?« azt mondja,
»Nem vagy« ugymond Solon »azt halál mutatja.«

Setétes ez alatt meglátja az aranyat, a melyet eddig nem ismert s nagyon csodálkozik, mikor az angyaltól hallja, hogy e »nehéz halován« okozott a legtöbb zürzavart és háborúságot a világon pedig azzal senki sem segíthet a lelkén: »Mert senkit meg nem tart, pokolra ne menne.« Cresust sem mentette meg, mert Cyrus elfogja, ezt meg Tomyris öli meg. Hasonló sors jut osztályrészűl utódaiknak, kik »azt sem érdemlik, hogy ki neveket hallja.« Azután újabb jelenet tárul eléjük: a Polycrates vajda lép föl gyűrűjével s lejátsza azt a szerepet előttük, a mit Herodot beszél el róla.

Itt alkalmat vesz a költő magának arra, hogy rajzolja az emberi törekvések sikertelenségét és czéltévesztett voltát, az ember küzdelmét és elbukását a létért vívott harczban; hogyan számít előre, hogyan tervezget a halállal mit se törődve, pedig hát

»Igen vékony szőrszál minden állapotja,
Kire földieket Isten akasztotta . .
Némely igen fenáll és nagy terhet tészen,
Az pókfonál gyenge és róla lecseppen.«

Egyik hajón járja a tengereket s a tengerbe vész, más szép házat rakat s nem éri meg a befejezését. Sőt a családi élet sincs keserűség nélkül:

»Azvagy, kinek ma lött egy férfi gyermeke,
Kit atyja nevére ottan keresztele,
Ha tudná, hogy heted esztendőn elveszne,
Véled-é, hogy rajta mint örül, így örülne.«

E példát a költő alighanem a saját életéből vette; mint tudjuk nagyon nehezen tudta elviselni fia kora elhunytát s e néhány sorral is az ő emlékét akarta megörökíteni és talán saját bánatán is ez által könnyíteni.

Sokan uralomra vágynak, pedig az élet olyan rövid, álomszerű; a vizbuborékhoz hasonló, egyik hamarabb, másik később, de nem soká szétpattan.

A sok hiábavalóság láttára Setétes mintegy kiesve szerepéből fel akarja világosítani az embereket törekvésök eredménytelenségéről s jövendő sorsukról, hogy, míg nem késő, életmódjuk megváltoztatására bírja rá őket, de az angyal visszatartja, mert

»Monda itt az angyal: nincsen abba haszon,
Ha úgy kiáltasz is, hogy megszakadsz azon;
Mert dugva az fülek, mert félnek mindazon,
Hogy jóra intő szó fülekben ne hasson,«

ő tehát nem bántja a dolgot, hanem nevet rajta egyet, mint az épen akkor előtte elvonúló pompás temetési meneten is s aztán még megtekinti Rómát, Ninivét, Jeruzsálemet, Babylont és Velönczét s ezzel véget ér a látomány.

A hegyeket visszarakják előbbi helyére; Setétes az angyalnak szépen megköszöni a szives kalauzolást s azzal »nagy kaczagva« visszamegy a pokolba.

Érdekes e mű annyival is inkább, mert minden valószinűség szerint költőnknek eredeti munkája. Vannak ugyan benne olyan jelenetek és vonások, melyek kölcsönzöttek, így pl. az, hogy Setétesnek az angyal egy hegy tetejéről mutatja be a világot a biblia egy jelenetére emlékeztet; a bikát czipelő olasz Ilosvai Toldijára. De e részletek mellett egészen Bogáti Fazekas munkája az kivitel, gondolkozásmód és felfogás tekintetében.

A vallási lyra körébe három kéziratban maradt műve tar-

tozik B. Fazekasnak: az »*Énekek éneke*« »*Jób*« és a »*Zsoltárok*«, tehát három bibliai fordítás, illetőleg költői átdolgozás.

Az »*Énekek éneke*« a középkornak egyik legkedvesebb és legnépszerűbb olvasmánya, melyet számtalanszor lefordítottak és átdolgoztak. Az az értelmezés, mely szerint e bájos szerelmi idyll nem egyéb, mint a Krisztus és a keresztyén egyház között fennálló szoros viszonyt jelképező allegoria, a középkor után a reformáczió korában is nagy kedveltséget biztositott neki s még inkább fordították, magyarázták. Nálunk B. Fazekastól van az első költői fordítás, a ki szabadon fordította le s nem minden költői érzék nélkül.

Jób könyvének alapeszméje, hogy a csapást és veszteséget Isten azért bocsátja az emberekre, hogy próbára tegye őket, a mit ha szerencsésen kiállottak, gazdag kárpótlásban részesülnek. Ez eszmemenet nagyon kedveltté tette e művet főleg olyanok előtt, kik javaik elvesztése vagy feldult családi boldogságuk után irodalmi foglalkozásban kerestek vigasztalást. Ez a czélja Tolnai Györgynek,[1] ki Jób történetét

»Az szent bibliából versekben írá,
Kivel magát vigasztalni akará.«

Így keresett Bogáti Fazekas Miklós is fia elvesztése fölött érzett bánatában Jób könyvének költői fordításában vigasztalást és enyhülést.

»Irásban én bumban szent Jóbra tekéntek,
Kis tükörül vetett nekünk úgy ítílek, . . .
Ezek közt magamnak keservemben szólék.«

Fordításában a biblia beosztásához tartja magát s 42 fejezet korlátai között beszéli el Jób történetét.

Költői becs tekintetében minden műve között első hely *Zsoltár-fordítását* illeti meg. Előtte is sokan megpróbálkoztak már ezzel, így Siklósi, Sztárai és mások, de a Fazekas fordítása költőiség és verselés tekintetében messze túlhaladja ezeket s e tekintetben csak Szenci Molnár Albert állítható vele párhuzamba, a kivel szinte kiállja a versenyt, sőt egyes zsoltárok, mint a 19., 136. 147-ik szebben vannak nála fordítva, mint Szenci Molnárnál, a minek oka az lehet, hogy Fazekas sokkal szabadabban fordít, mondhatnók hogy »utánkölt« és így jobban megválogathatja a költői kifejezéseket.

[1] Szilády, Régi magyar költők tára. IV. 68.

Ez énekeket nemzeti dallamokra írta[1] és pedig részben világi, részben vallási tárgyú énekek dallamára. Így egy éneke Görcsöni Ambrus »Mátyás király«-ának nótájára van írva.

Kinek fordítását követte B. Fazekas, nem tudjuk megállapítani; hogy nem a Székely István vagy Heltai prózai fordítását vette alapul, az azért valószínű, mert köztük semmi egyezést nem vehetni észre, bárha az ilyen ének- és zsoltárfordítások rendesen nem is kötik magokat az alapszöveghez; de azért másfelől époly kevéssé merném állítani, hogy eredeti héberből fordított, mint azt a későbbi, valószínűleg szombatos kéztől eredő czím jelzi, még hogy ha közelebb állana is a héber szöveghez, mint az említett két fordítás.[2]

* * *

A Bogáti Fazekas művei, mint ez ismertetésünkből is kitetszik, túlnyomó részben fordítások. Fordítások nem a szó mai értelmében, hol a gondolatoknak kell egyezőknek lenni s a kifejezések a nyelv szellemének megfelelőleg szabadon alkalmaztatnak; ilyen fordítás a Fazekas korában nem létezett s annak a kor izlése is ellene volt. De nem is szó szerint való, szolgai fordítások. Költőnk elég szabadon bánik az eredetivel, saját reflexióit szövi be a szövegbe, a melyeket igaz, sokszor szivesen nélkülöznénk, mert az elbeszéléssel csak nagyon vékony szálon függnek össze; azonkivül változtatásokat enged meg magának, hol az eredeti szöveg a magyar izlésnek nem megfelelő, vagy a hol azt bőbeszédűnek találja, mint Ovid Lucrétiájánál;

[1] Kanyaró F. (Ker. Magvető 1889. évf. 277 l.) Szenci Molnár Albertnek mintegy hibául rója föl, hogy franczia dallamra írt zsoltáraival kiszorította a használatból B. Fazekas nemzeti dallamú zsoltárait, de aligha helyesen, mivel Szenci Molnár Albert ez által új versformákkal és dallamokkal gazdagította a magyar énekköltészetet.

[2] Ugyanazért elhamarkodott Kohn Sámuel állítása, melyet ő bizonyítani is próbál: (A szombatosok tört. Bpest, 1889. 154. l.) »Ki a Midrást, Rasit, Ibn-Ezrát és kivált Kimchit úgy értette s úgy tudta felhasználni, mint Bogáthi, az mindenesetre korának a keresztények közt egyik legkiválóbb hebraistája« volt. Ez énekek valamely szombatos átdolgozása vezette a tudós írót félre. Ideje lenne, ha végre valaki, a kinek módjában állana ez énekes könyvnek az országban szétszórva lévő kézirataihoz hozzáférni, összehasonlítaná azok szövegét s megállapítaná, a mennyiben ez lehetséges, hogy melyik kézirat szenvedett kevesebb változtatást vagy átdolgozást, csak ezután lehet teljes biztonsággal itéletet mondani ezek költői értékéről. Hogy B. Fazekas szombatosságának kérdése ezzel szintén szoros kapcsolatban van, azt alig szükség említenem.

másutt, hol az eredeti csak néhány szóval említ valamit, kibővíti azt, mint »Tökéletes asszonyállatok«-ban, hol az eredetiben csak annyi áll, hogy Pytheus ajándékokat küld Dariusnak, ő leírja az ajándékokat is, hogy milyenek voltak, aranyból szőlőt stb. híven utánoztak, a mi szerencsés változtatás s a mű szellemének is megfelel, a mennyiben Pytheus elébe felesége oly czéllal, hogy vele kapzsiságát elhagyassa, már előzőleg egyszer étel helyett ilyeneket tétetett. Hasonlatokat sző be, melyek sokszor sikerültek, mint a »Tökéletes Asszonyállatok«-ban, hol a boszúálló nő a méhvel van összehasonlítva:

»Értjük az méhnek az ő természetét,
Az ki megbúsítja dolgában őtet,
Ha meghal is megkeresi a bűnest,
Mert ellene ő nem tudja vétetét.«

Olykor magyar *példabeszédeket* is illeszt be az elbeszélés keretébe, vagy alkalmaz tanulságúl. Így pl. a »*Tökéletes asszonyállatokról*« írt művében:

»A ki száját a kása megégette,
Az mezőben is a tarlón fél tőle.«

Ugyanezen műben más helyen:

»Azt hallottam magyar példabeszédben,
Az ki oroszlánt tanit életében,
Ebet ver előtte, hogy szeligyüllyön,
Kegyetleneknek ez tanúság legyen.«

Castriotban:

»Az ki rókával köt nagy barátságot,
Ravaszul hordozzon körülle horgot.«

Költészetének jellemzésére álljon itt mutatványúl egy szép részlet »Lucretiá«-ból, annak leírása, mikor ez cselédei között dolgozva távollevő férjére gondol:

»Ez barson dolmant csinálom uramnak,
Két kezemmel én szerelmes társomnak,
Hadgyátok el most egyéb dolgatokat,
Végezzük el ma ennek ő varrását.

Küldem ezt holval uramnak táborba,
De mit hallottak kérlek az városban,

Mikor kijártak szolgáim piaczra,
Mongyák-é, ha meg soká lésznek oda.

Fene város vagy te gonosz Ardea,
Hogy te mértél támadnia Romára,
Sok jó asszony vagyon miattad búba,
Urokat féltik mint járnak az hadba.

Isten hozza csak egésségben őket,
De szertelen igen féltem eggyemet,
Tudom szűvét és nagy vakmerőségét,
Meghasad szűvem úgy féltem életét.«

Gyenge szép orczaján könnyű csordula,
Dolgát elhagyá, magát elbocsátá,
Ura onnan kövül ám megszólítá:
»Ne félj társom, ím megjöttem,« azt mondá.

Ugy tetszék ugyan megelevenűle,
Urához kifuta, nyakon ölelé . . . .«[1]

Szintén sikerült az a leírás, melyben Aelianus nyomán az Aspasia szépségét rajzolja, s a mely mindamellett is, hogy eredetijétől nem sokban tér el, figyelemre méltó:

»Egyéb jószági közt, kivel gazdag vala, gesztenye színű haja
Nem igyenesen nyula, de kevéssé fodros lobogó hajaszála;
Két szeme kün álló, zomok, kit akkorban világ legszebbnek tarta.
Meghorgott kevéssé, de kicsin az orra, szép rövid az két füle,

[1] Összehasonlitás végett közöljük Ovidból a megfelelő helyet:

»Mittenda est domino (nunc, nunc properate, puellae!)
Quam primum nostra facta lucerna manu.
Quid tamen auditis? Nam plura audire potestis.
Quantum de bello dicitur esse super?
Postmodo victa cades, melioribus, Ardea, restas,
Inproba, quae nostros cogis abesse viros!
Sint tantum reduces! sed enim temerarius ille
Est meus et stricto quolibet ense ruit.
Mens abit, et morior, quotiens pugnantis imago
Me subit et gelidum pectora frigus habet.«
Desinit in lacrimas intentaque fila remittit,
In gremio vultum deposuitque suum.
Hoc ipsum decuit. Lacrimae decuere pudicae,
Et facies animo dignaque parque fuit.
»Pone metum, venio!« coniunx ait, illa revixit,
Deque viri collo dulce pependit onus.«
(Fast. II. 745—760.)

Szine mint rózsának, kiért város népe őt méltónak nevezte,[1]
Az az piros fejér: ajaka mind piros, bőre színe mind gyenge;
Olyan mint az uj hó, még annál is fejérb szájában minden foga;
És az mit többi közt nem hagyhatunk alább: szép lába, szép járása;
Gyenge de szép szava, mely gyönyörűséges régi sirének szava.«[2]

Igen nagy előszeretettel alkalmazza az *alliteratiót.* Nem volt ez új dolog elődei és kortársai előtt sem, de ily nagy mértékben talán egy se használja közülök. Álljon itt nehány mutatványúl:

Ugy parancsolt császár csendesen csellegne.
(*Castriot.*)
Szembe szálla, szép hadat Lysimachus láta.
(*Demeter.*)
Légy had előtt ha hol kell, mindenben igazgasd.
(*U. o.*)
Szemét bekötték két szárnyon jár azért széllel.
(*U. o.*)
Annyi nagy sok kéncs kele, mind kapsiba.
(*Mátyás.*)
Kemény, kegyelmes légy középmértékre.
(*Castriot.*)
Magaviselete mind csak azt mutatja
(*Aspasia.*)
Mint nemes természet mondja, hogy megbánja.
(*U. o.*)
Tükörét térdére tötte, magát nézi.
(*U. o.*)
Reménség, félelmek fejek felett járnak.
(*Világi zűrzavar.*)

Másszor csak a verssor első és utolsó szavának kezdő betűi egyeznek:

Készen légyen mindennek bár az ellen kardja stb.
(*Demeter.*)

Nem egyszer megtörténik, hogy a költő belehevül az elbeszélésbe, különösen mikor vitézi tettet ír le. Ilyenkor verselése is kevésbbé lesz chablonszerű s előadása is megélénkül, mint az ilyeneknél:

[1] ». . . ἐκάλουν Μιλτώ.«
[2] »Εἶπεν ἄν τις, λαλούσης αὐτῆς, ἀκούειν Σειρῆνος·«.

»Siessen hol mi urfi, ur, vitéz volt,
Ma Epirusnak kapuja leomlott;
Ma birodalmunk, ma erőnk elfogyott,
Várunk, városunk reményök megholt.
(Castriot.)

Ilyenkor rimei is sokkal jobbakká lesznek:

»Jó vitézség akkor szüben, erőben,
Álgyu, puskaszerszám nem vala bőven.«
(U. o.)

»Oka tudatlanság és pokol hit bennek,
Furva sem nyithatnád fülek meg ezeknek.«
(Világi zürzavar.)

Verselés tekintetében különben B. Fazekas, Balassit kivéve, bármely kortársával kiállja az összehasonlítást s oly rimek, a minőket Tinódinál vagy Ilosvainál megszoktunk, nála inkább csak elvétve fordúlnak elő. Még e tekintetben históriás énekei »Mátyás király« és »Castriot« a leggyengébbek, későbbi műveiben verselése mindinkább jobb s vallási tárgyú költeményeiben áll fejlődése legmagasabb fokán.

A mi a *versformákat* illeti, azok mind az e korban divatos versformák, melyeket már Tinódinál és Ilosvainál megszoktunk, különben is első sorban az általuk használt schémát vette Bogáti Fazekas követendő példányképül s műveik nótájára irta verseit.

Öt művében, a »*Tökéletes asszonyállatok,*« »*Három jeles főhadnagyok,*« »*Mátyás király*«-ban, »*Énekek éneké*«-ben és a »*Castriot György*« négy első és hatodik részében négysoros strófákat használ, melyek egy rímben végződnek tizenegy szótagos sorral és a következő ütemezéssel: 4+4+3; a sormetszetre kevés figyelemmel, valamint az is gyakran megesik, hogy egyik-másik sor egygyel több vagy kevesebb szótagból áll. »Castriot« 5-ik része és »Jób« 12 szótagos sorokból áll, a melyeknél rendesen a 6-ik szótag után van a sormetszet. A »*Világi zürzavar*«-t, miként Ilosvai »Toldi«-ját, egy rímben végződő négy soros strófák alkotják, a 3 első sorban 12, az utolsóban 13 szótaggal 4+2+4+2 és 4+3+4+2 ütemezéssel. »*Demeter*«-nél a strófák négy 13 szótagú és egyrímű sorból állanak, noha elvétve találkozik sor, mely 12 vagy 14 szótagra terjed, ütemezése 4+3+4+2.

Aspásia áll a leghosszabb sorokból, ez 19 szótagú és 3 soronként képez strófákat; képlete: 6+6+7. Az a versalak ez, mely ütemrészekre osztva Balassi-versszak néven ismeretes.

De *nyelvészeti* szempontból is figyelmet érdemelnek a Bogáti Fazekas művei. Tős-gyökeres magyar volt, a mint erre önérzettel hivatkozik is:

> »A magyar nemzetre ugyan nem szólnék,
> Gonosz nevet *magyar valván* nem adnék«

ezért műveiben sok eredeti, ma már elavult, kevésbbé ismert vagy egészen ismeretlen szóra és kifejezésre akadunk Pl.: *labonta, boszonta, eskenni, elrekent, agné* (»ez egy igen kegyetlen agne vala«) *kertesség, lepék* (»Lepék haza Pytheus üdő mulva«), *tural* (»*Simon módra* innen házul turalnunk«), *felemás* (semibarbarus), *köppent, fogtat, kapont* (»minap beszédedben nagyot kapontál«), *falkán* föld, *telének* (»telének az vén Hellanicus mellé«), *bonczó, palla* (»azra semmit nem palla«), *korula, kellekor, kellő fia, sahosan, járgal, együld, rutalmas*, ötvösök *megössék, szellye, encsem bencs, valván* (»minden emberrel jól tegyen ur valván«), *holval, szokmán* (»egy nehány jó legént külde szokmánba«), *nódit, tiltul, senkel* (»mert vitézinek mindenét senkelte«), *megir* (»megirék a jó asszont a szörzésbe«); provincialismusok: *itilem, iltet, miltan,* továbbá: *küssebülés, örüzet, kén, kéncs, gyengy* stb. A nyilt *e* külön jelölését, a mit Heltai jelölt meg először, nála is külön jelölve találjuk: *hęt, kęrtedre, kętelen, ęlet, szęker, ęjhez, kęsere* stb., habár nem következetesen minden művében.

Ez elavult szavak és kifejezések, az erőteljes és régi zamatú nyelv ma bizonyos bájt kölcsönöz e műveknek, a melyeknek ilyen sorai:

> »Tetszik a királynak virágszüvet ura
> Hogy meg ne fonnyassza«

vagy:

> »Nagy keserves könyvel két szeme rakodott«

a szerelem istenéről Cupidóról mondott e szavai:

> »Képes ifjakat lobbant lángos üszökivel«

épúgy gyönyörködtetnek, mint pl. Ilosvainak

> »Meghidjétek tü ezt, tizenegy királyok,
> Agyatokba rontom arany koronátok«

vagy

> »Óh én vén szakálam, hivatlan vendégem!«

és más efféle erőteljes, archaisticus szinezetű és költői kifejezései, a melyekhez hasonlók B. Fazekasnál nagy számmal fordulnak elő.

Mindent összevéve, Bogáti Fazekas Miklós egyik legkiválóbb alakja XVI. századi költészetünk művelőinek, kinek művei úgy a tárgy és versalak változatossága miatt, mint nyelvi és költői sajátságuk, sőt költői becsüknél fogva kiváló figyelmet és méltánylást érdemelnek, többet mint a minőben eddig részesültek.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

(Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához.)

I.

Magyar nyelvű nyomtatványok.

1.

[347.] *Debreczen, 1630.*

Uy és O Kalendarium, Christus Urunk születése után 1630. Esztendőre, rend szerint az napoknak számlalasaval es egyeb választasokról, Ehinger Illyes altal irattatott. Debreczenben, Nyomtatta Rheda Peter.

16r. A—D_4=28 sztlan levél.

Tartalmát bővebben ismertette Ádám Gerzson a *Századok* 1890. évi folyamában a 235. lapon. Néhány lap megvan belőle a debreczeni ref. kollégium könyvtárában is.

Dézsi Lajos.

2.

Bécs, 1637.

(Kopcsányi Márton.) Keresztyen Imadsagos Kőnyvechke, mely, á Czeremoniaknak, és ennéhány hitűnk agazatinák (az eggyűgyűek kedvéért) rővid magyarázattyával kűlőmb kűlőmb féle imádsagokat foglal magában. A Bodog Emlekezetű Cardinal Pazmany Peter Esztergami Érsek engedelméből, elősző́r 1616. masodszor, 1622. esztendőben nyomtattatot; mostan harmadszor valamennyi jobbitással és szaporitással. Nyomtattatot Bechbe Formica Máté altal MDCXXXVII. esztendőben.

12r. 510 lap. Elől czimlap 1, végül mutató tábla, approbatio, nyomdahibák 5 sztlan levél.

Szabó Károly R. M. K. I. kötetében 665 sz. a. e mű czímét igen hézagosan közli. Megvan egy teljes és egy csonka példánya a budapesti egyetem könyvtárábnn.

Horváth Ignácz.

3.

Bécs, 1637.

A Keresztyeni Tudomaninak Rővid Sommaia. Elsŏ Resze A Hitnek Agazatiról. Nyomtattatot Bechbe Gelbhaár Gergel altal, MDCXXXVII. esztendőben.

36 sztlan lap.

Szabó Károly a R. M. K. I. kötetében 666. sz. a. hiányosan adja a czímet. Egy teljes és egy csonka példánya a bpesti egyetem könyvtárában. Mindkét példány Kopcsányi Márton Imádságos könyvecskéje (Bécs 1637.) után kötve.

Horváth Ignácz.

4.

[348.] *Kolozsvár, 1671.*

Practica | ARITHMETICA. | Az az: | SZAMVETŐ | TABLA. | Melyben minden féle | Adásrol és vételről akarmi- | némű kereskedésben-is bi- | zonyos számoknak summáját | készen és könynyen fel- | találhatni. | PADVAI JULIUS | CAESAR által irat- | tatott. | Mostan pedig e' szép kis formá- | ban harmadszor ki-bo- | csáttatott: | COLOSVARAT. | VERESEGYHAZI SZENTYEL | MIHÁLY által. M. D. C. | LXXI.

12r. A—O=112 sztlan levél.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

5.

[349.] *Kolozsvár, 1676.*

Az Istennek kertében fel-nőtt ſzép | ÉLŐ-FA | A' TEKINTETES VR | TELEKI MIHALY | A Méltóſágos Erdélyi Fejedelemnek belſő Tanácſa, Torda és Máramaros Várme- | gyéknek Fő Iſpánnya, Kűvár s mellette való vidékének, és Huſzt várának

Fő Kapitánnya, etc. | és véle edgy Teft | TEKINTETES VÉR JUDITH Afzfzony | S' azon Előfanak | KILENCZ élő GYÜMÖLCSEI. | A Mellyeket | Az Erdélyi jó Hazának földén, fok változáfi és fáradfági után, Iftennek mennyekből fzapora firos harmat módgyára reá fzállott | fok fzép áldáfi között termett, és hozott: kik közzűl, az elfőbb és Iftennek kedvében fel-neveltetett, s legfzebb illatozásban lévő | Gyümölcsét, | TEKINTETES TELEKI ANNA | KISASZSZONYT, A' régi Tekintetes, hirrel, névei, és moftan Fejedelmi Méltósággal fénlő APAFI nagy HÁZNAK kertében, | A' | TEKINTETES APAFI MIKLOS | URFI kebelében, Iftennek fzent rendeléfe fzerint adta és ajánlotta | 1676. Efztendőben, Sz. Mihály havának 9-dik napján. | A' | melynek lakodalmi nagy pompáját, ez Hazánkban hafznofan gyümölcsöző nagy ELŐ-FANAK le-rajfzolásával ékefítette | VERES-EGYHÁZI SZENTYEL MIHALY Colofvári Könyv-nyomtató.

Egyleveles nyomtatvány. Megvan b. Radvánszky Béla sajókazai könyvtárában, a ki ismertette is és hű facsimilét adott róla a *Turul* 1889. évi folyamában 168. l.

Dézsi Lajos.

II.

Idegen nyelvü hazai nyomtatványok.

1.

[100.] *Pozsony, 1637.*

Orationes Dvae, | ILL^mi ET REV^mi D. | D. Georgii Draskovith, Episcopi Iavriensis Et Comitis, Sacrae Caes: Regiaeque Majestatis Consi- | Liarii, Ac Penes Serenissi- | Mam Reginam Poloniae | Commissarii Pri- | Marii, Habitae | Primùm, ad Pontem Viftulae, cùm Serenifsima | Regina fines Poloniae ingrederetur, & nomine Regis, à Proceribus obviam missis, falutaretur, XXIV. Aug. | Deinde, fub tentorio prope Varfaviam, cùm Se- | renifsimus Rex, ac univerfum Regnum, obviam veni- | rent Reginae Urbem ingredienti, XII. Septembris. | In lucem vulgatae, | Ab Admodum Rev. D. Joachimo | Luzinski, Canonico Ecclefiae Scepufienfis. | Posonii. M-DC.XXXVII.

4r. 6 sztlan lev.

A kiadó Luzinski ajánlja Lósi Imre esztergomi érseknek. A M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Hellebrant Árpád.

2.

[101.] *N.-Szombat, 1649.*

PATRONA | HVNGARIAE IN | CAELOS ASSVMPTA | Sub Schemate Victricis, Triumphatricis Judith. | ILLVSTRISSIMO AC | REVERENDISSIMO PRINCIPI | GEORGIO | LIPPAY, | DE SZOMBOR, ARCHIEPISCOPO | Strigonienſi, Primati Hungariae, etc. | COLLEGII GENERALIS CLERI REGNI | Apoſtolici Primo Erectori | REVERENDISSIMIS ITEM, ADMODVM REVERENDIS | Eccleſiae Metropolitanae Strigoniensis Epiſcopis, Praepoſitis, Ab- | batibus, Canonicis. | Necnon | ILLUSTRISSIMIS, MAGNIFICIS HUNGAR: PROCERIBUS, | Ac deniq: etiam | PRAENOBILI AC INCLYTO SENATUI LIBERAE, AC | Regiae Civitatis Tyrnavienſis, | AB ILLUSTRISSIMA, GENEROSA, NOBILI, SINE MA- | cula Conceptae Virginis Sodalitate | Per Academicos Rhetores, alioſq; ejus Almae Congregationis Sodales | In eodem Generali Collegio Tyrnaviae Tragocomicè | Repraeſentata. | TYRNAVIAE, | Typis Academicis, per Philippum Jacobum Mayr. ANNO M. DC. XLIX.

4r. A—B_2=6 sztlan lev.

A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

3.

[102.] *Gyulafehérvár, 1657.*

Schema Primum Generale. Sive forma studiorum Albenſium: Pro hoc Anno Domini M.DC.LVII. Albae Juliae. Excudebat Martinus Major, Coronsis. Celſiſſimi Tranſylvaniae Principis, ac Scholae Typographus.

8r. a—g=112 lap.

Egyetlen példánya az oxfordi Bodleian-könyvtárban.

Hellebrant Árpád.

4.

[103.] *Löcse, 1668.*

I. N. I. | BONA VERBA | NUPTIIS SECUNDIS | VIRI | PLURIMÚM REVERENDI & CLARISSIMI | DN. GOTHOFREDI TITII, | Eccleſiae Schemnitzenſis in Montanis Hungariae | ARCHIDIACONI | cum Nobiliſsimâ ac Pudiciſsimâ Foemina | EVPHRO-

SYNA KEYSERIA, | Viri quondam | Nobilifsimi & Eruditifsimi | Dn. MICHAELIS HEYDT &c. | RELICTA VIDUA | Vratislaviâ Silefiorum Metropoli | tranfmiffa | ab | AMICORUM | PARI. Leutfchoviae, Typis Samuelis Brever.

2r. 2 sztlan levél.

A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

5.

[104.] *Lőcse, 1674.*

I. N. I. | PRAXIS PIETATIS. | To geft, | O Cwičenij fe w | pobożnofti prawé, | Knjžka milostná; | Kterakby Křeftiánfki člowék | w Pravé a Spafytedlné známofti, | gak Boha, tak y febefaméha, platné | profpjwati, a Žiwot fwûg w bázni | BOžij dobře fpořadage potěffěne | w fwědomj pokognéın ftráwiti, | y napofledy geg po dokonánij, | Běhu blahoflawené za- | wrjtimohl, wyv- | cugjcy. | Wytifftěná w Lewočy, | V Samuele Brewera, w Roku | Paně M. DC. LXXIV.

8r. 513 lap. Elől czímlap, előszó (Předmlauwa) 4 sztl. levél, végül register 7 sztlan lap.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

6.

[105.] *Lőcse, 1683.*

NATALE VICTORIARUM | PRAESAGIVM, | CELSISSIMI PRINCIPIS ac | DOMINI DOMINI | EMERICI THÖKÖLI | Principis Hungariae ac | Partium ejusdem DOMINI, | FILIUS | STEPHANUS | PRINCEPS CELSISSIMVS | Lucae Sacrâ EMMANVELI & GABRIELI | Die 26. Martij | In Vitales Auras natus & editus | In Praefentia ILLUSTRIS AUDITORII | Ad | JUVENTUTEM COLLEGII | Ab | ELIA LADIVERO Coll: Direct. | declamatum & b. s. c. dictum | ANNO | M. DC. LXXXIII. die 29. Mart. | Impreffum LEUTSCHOVIAE, Typis SAMUELIS BREWER.

2r. A—D_2=8 sztl. levél. Elől czimlap és előszó 2 sztlan levél.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

7.

[106.] *N.-Szeben, 1683.*

Evangelia, | VND | Episteln: | Auff alle Sontage, | und fürnemste Feste, durch | das gantze Jahr. | Auch bey jedem Sontags- | und Fest-Evangelio, ein Lehr- und Trostsprüchlein | für die liebe Jugend gesetzet, | und beygefügt die Histori von | der Zerstörung der Stadt | Jerusalem. | In Hermannstadt, bey Ste- | phano Jüngling, 1683.

16r. A—W=186 levél=372 lap.

Megvan a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

8.

[107.] *(Kassa, 1684.)*

INSTRUCTIO | Pro | DECIMATORIBVS.

Végén: Actum CASSOVIAE, in Archivo Ca- | merae Scepuſienſis, Anno 1684 Die | Menſis (a hónap nincs megnevezve.)

2r. A_5=5 sztlan levél.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

9.

[108.] *H. n. 1686.*

Columba in Fiſſuris & Foraminibus | PETRAE | Myſtico-Aenigmatico-Allegorica. | cum ſolemniter GENEROSUS DOMINUS | JOANNES SKAL- | KA, PRIVILEGIATAE CIVITATIS SOLNENSIS JUDEX | & Concivis Primarius, | SPONSUS, | ET | GENEROSA ac MAGNIFICA DOMINA | ELISABETHA | SPECTABILIS ac MAGNIFICI DOMINI, | D. HENRICI DAVIDIS | SOBEK | Liberi BARONIS de KORNICZ, unicè dilecta Filia | SPONSA | in unam ſolidam & consſtantem Amoris & fidei Conjugalis | PETRAM | coadunarentur, coaleſcerent & conſolidarentur | Anno | QVo PAphIae IgnItIs penetrata eſt Petra ſagIttIs | IVDICIs In thaLaMos Sponſa VenVsta VenIt. | per nonnullos Philomuſos Solnenſes | Annexis XVIII. Conjugalis Concordiae Aurelianis Legibus | adumbrata.

2r. 2 sztlan levél.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

10.

[109.] *Brassó, 1687.*

Neu-vermehrtes | auſzerlesenes | Gesang-Buch | D. Mart. Luth. | und anderer geiſtrei- | chen Männer. | Gedruckt zu Kron-Sadt. (igy) bey | Mich. Herrmann 1687.

16r. B—F=84 lap. (A íve vagyis első 24 lapja hiányzik.)

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

11.

[110.] *N.-Szombat, 1698.*

INSTRUCTIO | CONFESSARIJ, | SIVE | OPUSCULUM | In quo traditur praxis cum | fructu administrandi Sacramen- | tum Poenitentiae | Authore | R. P. PAULO SEGNERI, | è Societate JESU. | Ab Alma Sodalitate B. M. VIRGINIS | ſub titulo Purificatae, in Collegio Ge- | nerali Cleri Rgni Ungariae erecta | & Confirmata. | In Xenium | Illuſtriſſimis, Reverendiſſimis, | Spectabilibus ac Magnificis, Admo- | dum Reverendis DD. Conſodalibus in | eadem Virgine Purificata conjun- | ctiſſimis | Oblatum & Dicatum. | Repreſſum Tyrnaviae Typis Academicis, per Joan. Andr. Hörmann 1698.

12r. 214 lap. Elől czímlap 1 sztlan levél.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

12.

[111.] *H. n. XVII. sz.*

Filiae ſuae chariſsimae | ANNAE | cum Ornatiſſimo juxta & Peritiſſimo | DN. ZACHARIA | PFEIFFERO, | Cive & Pharmacopola Caeſareopolitano, | Matrimonium ineunte | *Ευγαμεῖν* | precatur | M. ABRAHAM ECCARDUS, | p. t. in Exilio ſuo glorioso Caesareopoli | hoſpitans | & Auxilium Divinum | expectans.

4r. 4 sztlan lev.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

13.

[112.] *Nagyszombat, 1702.*

INSTABILIS FORTUNAE LUSUS | Sive | CORONATORUM | CAPITUM | RUINAE | HONORI | Reverendorum, Praenobilium Nobilium ac | Eruditorum DD. AA. LL. & Philofophiae | NEO-BACCALAUREORUM | Per Rev. P. ANDREAM BOHUS | è Societate JESU, AA. LL. & Philofophiae | Doctorem, ejufdémque Profefforem | Ordinarium. | In Alma Archi- Episcopali Univerfitate Tyrnavienfi Primâ Philofophiae Laureâ | CONDECORATORUM | Ab | Illuftriffima, Perilluftri, Praenobili, Nobili | Humanitate Tyrnavienfi dicatae | ANNO | In qVo VICtrICes LEOPOLDI aqVILEA | HIspano LeonI Infenfae feCVtVrIs | VICtorIIs praeLVDVnt | TYRNAVIAE Typis Academicis per Joan- | nem Andream Hórman.

12r. 43 + 1 lap.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

14.

[113.] *Nagyszombat, 1703 előtt.*

ARS | METRICA | SIVE | ARS CONDEN- | DORUM ELEGANTER | VERSUUM; Ab uno e Societ. JESU. | Tyrnaviae Typis Academicis.

12r. 212 lap. Elől czimlap, Lectori 3 sztlan levél.

A hátsó tábla belsején ezen egykoru bejegyzés van: »Ex libris Georgii Prahdnak Anno 1703.«

Ebből következtetjük, hogy 1703. előtt kelle nyomatnia. Megvan a Magyar Nemz. Muzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

15.

[114.] *H. n., 1703.*

Universis Orbis Christiani Principibus, Et Rebuspublicis, Necnon Aliis quibusvis, cujuscunque Conditionis, Gradûs, Honoris, Dignitatis, Officii, ac Praeminentiae Statibus & Ordinibus.

8r. A—B=14 szlan levél.

A manifestum kelte: Datvm ex Caftris in Dominio noftro

Munkacsiensi positis. Die Septima Mensis Junii, Anno Domini Millesimo septingentesimo tertio.

Kétségtelenül magyarországi nyomtatvány. A drezdai kir. könyvtárban.

Hellebrant Árpád.

16.

Lőcse, 1706.

Tolvaj (Franciscus). Atrium . . . Arithmeticae.

Szabó Károly a R. M. K. II. kötetében 2255. szám alatt közli. Tévedésből kimaradt nála a czím élén álló következő két hexameter:

Totum qui legit librum, tenet Is bene totum;
Ergo legas totum; sic sit tua tota medulla.

Dézsi Lajos.

17.

[115.] *H. n. 1707.*

LAETITIA TRANSILVANIAE. | Qua | in Adventu | SERENISSIMI atque POTENTISSIMI | PRINCIPIS ac DOMINI | D. FRANCISCI II. | Ex Gloriofiffima | RAKOCZIORUM | FAMILIA | verè fecundi, | Confoederatae HUNGARIAE DUCIS, | Et Electi TRANSILVANIAE PRINCIPIS, &c. | ad Homagium fufcipiendum | auspicatiffimo, | undiquaque devotissimè contestabatur; | Annô, quô: | FranCIsCVs feCVnDVs RaKoCzI, | DVX HVngarIae & CreatVS Tran- | sILVanIae PrInCeps VenIt. | (1707.) obfervata & quadantenus delineata, | ab ANDREA FRANCISCI LISCHOVINI, PH. & M. D. | Serenifsimi Principis Medico Caftrenfi.

2r. 4 sztlan levél.

A betük jellege után itélve a kolozsvári vagy gyulafehérvári nyomda terméke. Megvan a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

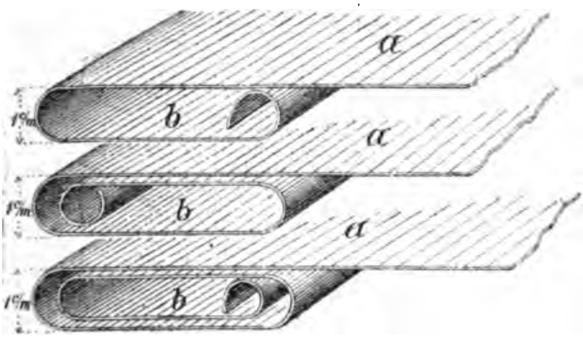
A MARBURGI KÖNYVTÁR ÁLLVÁNYRENDSZERE.

FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

A »Modern könyvtárak szervezéséről« szóló czikkemben (*Magyar Könyv-Szemle.* 1894. 222. l.) már volt alkalmam említeni, hogy jelenleg Nyugat-Európában mindenütt a magazin- (raktár-) rendszer van általánosan elfogadva az újabb köz-könyvtárak berendezésében. Ez a rendszer folyton módosúl, újabb javítások teszik tökéletesebbé; különösen a könyvszekrények helyesebb szerkezete foglalkoztatja — kivált Németországon — a könyvtárnokokat. Idézett czikkemben is kiemeltem az új könyvszekrény-minták közől a marburgit és strassburgit, melyeket abból az alkalomból szerkesztettek, hogy amott tervben, itt pedig már készen áll egy teljesen új s czélszerű könyvtárépület. Most öztülök a marburgit módomban van részletesebben is megismertetni, mert dr. Wenker G. könyvtárnok úr, marburgi időzésemre s arra hivatkozva, hogy könyvszekrény-mintáját ott megszemlélve, ez tetszésemet megnyerte: szíves volt részletes leirását és szemléltető rajzait megküldeni. Ugyanis mintája a porosz közoktatási kormány elé kerülvén, ez, mielőtt az új marburgi könyvtár-épületben alkalmazná, előnyei kipróbálása végett a régi könyvtárépülethez egy kisebb próbaépítményt építtetett s berendeztette a dr. Wenker terve szerinti szekrényekkel. E kisérletnek különösen két czélja van: megállapítani, hogy a könyvszekrények kisebb tengelytávolsága s a könyvtár-emeletek alacsonyabbra szállítása a világosság eloszlását s a kényelmes mozgást nem akadályozzák-e meg?

Ez a könyvszekrény teljesen vasból van s a tér kihasználását két úton akarja elérni: a könyvpolczok vékonysága és ezek állíthatósága által, úgy hogy az egyik könyvsor fölött a következő polcz 1 cm-re állhat; továbbá az említett tengelytávolság apasztásával.

E végre a könyvpolczok 1 m/m vastag vaspléhből készülnek s szükséges szilárdságukat az által kapják, hogy hosszirányban szélökön (1. ábra, *b*.) 1—2-szer a szükség szerint behajtva, 1 cm.

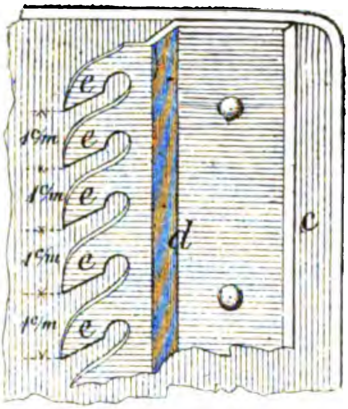

1. ábra.

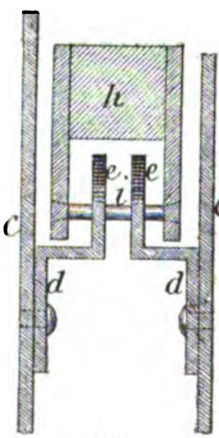
vastagságra préseltetnek s így a kellő szilárdság mellett a könyvpolcz 1 cm.-nél (deszkapolcz 3 cm.) sohasem vastagabb. Negyedrét vagy foliók számára két ilyen polcz fektetendő le egymás mellett, a kellő szélesség megkapása végett. E polczok két végén egy-egy *pléholdal* van alkalmazva (l. 4. ábra *c*, fogantyú gyanánt, *g* nyilással 2 m/m vastagságban, melyek czélja hármas: *a)* a könyveket oldalt tartják s ezért mintegy felényi magasak, mint a könyvek; *b)* eszközlik a könyvpolczok vízszintes állását, mi végre alól két tartó nyulványuk van; *c)* eszközlik a polczok fönnebb-lentebb beállítását, mi végre külső oldalukra egy fogazott lécz van erősítve, 1 cm.-nyi fogtávolsággal, melyek útján két oldalon függőleges vasléczek (vastartók) megfelelő fogazataiba (h) kapcsolódnak. (2. ábra *e*.)

E függőleges *vastartók* hágcsós szerkezetüek, két pántvasból, melyek közt állanak a fokok (v. újabban lemezvasak) 5 cm.-re egymás felett, melyek hajlása olyan, hogy a könyvpolcz oldalplébének fogai épen beléjök találnak. (3. ábra) E vastartók egyszersmind az egész könyvszekrény tartói, oldalfalai, melyek 1 m. távol-

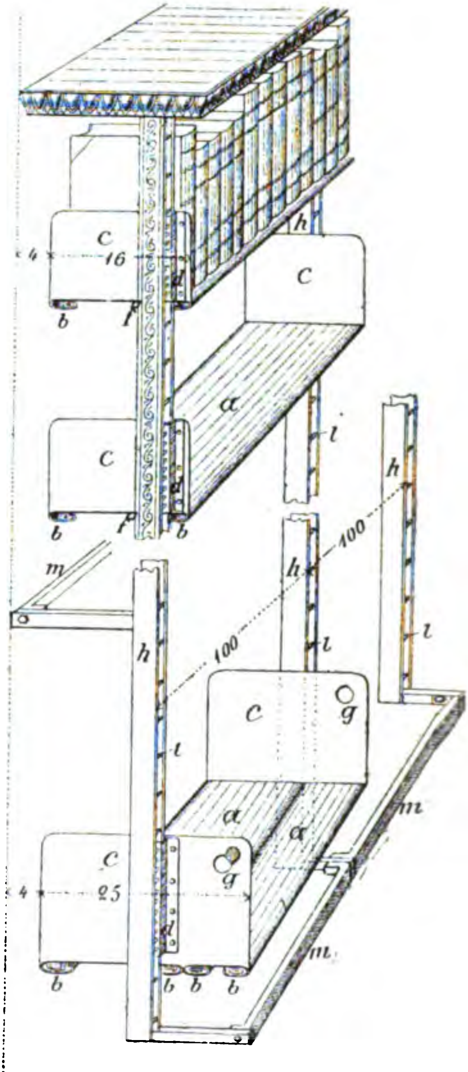
ságra állanak egymástól, s hogy ne inogjanak, felül és alól a könyvemeleteket tartó vasgerendákhoz vannak erősítve (5. ábra *l.*)

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

s úgy vannak elhelyezve, hogy a könyvpolcz függőleges megterhelése s ezek függőleges középvonala összeessék. (5. ábra.) Egyszers-

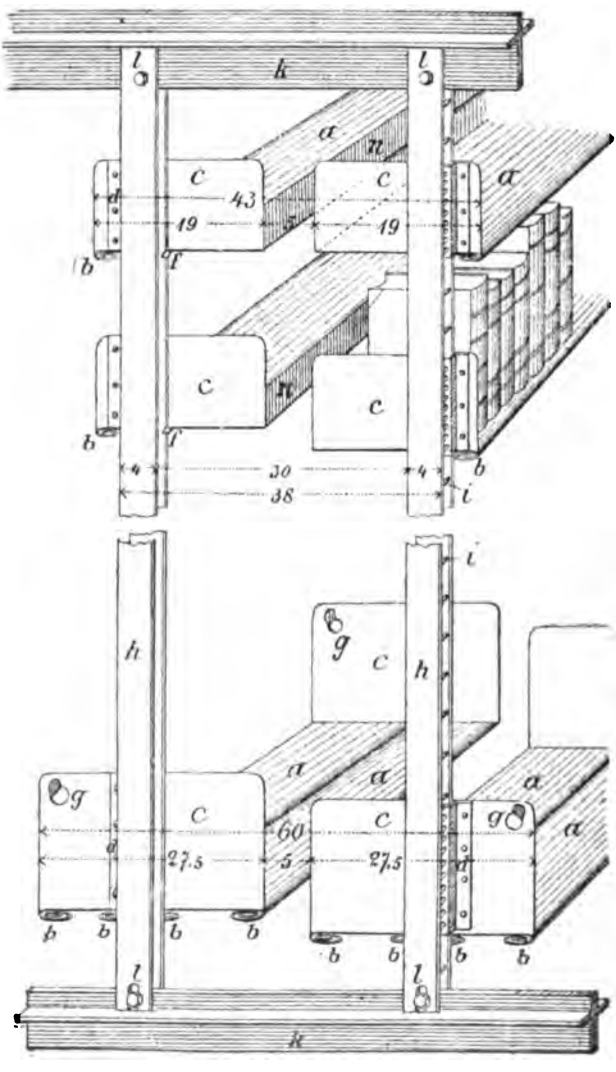
mind világos, hogy a könyvpolczok minden sorban oly szélesre csináltathatók, mint a könyvek igénylik. Marburgban pl. a 8-rét könyvek polczai 19½, a 4- és 2-rétűeké 30 cm. szélesek. Ez által a 8-rét könyvek háta megett a könyvtárnokok által annyira ismert holttér (porfészek stb.) elvész s fölül a könyvsorok belebb esvén, a szekrények közti mozgás könnyebb lesz; ez pedig lényeges hely-megtakarítás; mert nem kell feledni, hogy egy könyvtár legalább is ²/₃ részben 8-rét vagy kisebb kötetekből áll. E szerint, a mint ezt minden könyvtárnok tapasztalta, a régi, egyforma széles könyvpolczokkal ellátott könyvszekrényeknél még ezek legkisebb (30 cm.) szélessége mellett is a felsőbb sorok háta megett a holttér rendkívül nagy.

Ismeretes dolog továbbá, hogy a régibb könyvszekrények polczai is föllebb-lejjebb állíthatók. Azonban ez az állíthatóság a könyvpolczok illetőleg könyvsorok közt a holttért alig apasztotta; először is azért, mert ez a lejjebb vagy föllebb emelés oly nehézkes volt, hogy számos esetben az ember inkább abba hagyta; másodszor az állítást eszközlő léczek fokai oly nagyok voltak, hogy a hely-megtakarítás függőleges irányban a pontos állítás mellett is csekély volt. A marburgi rendszernél ez 1 cmre szállítható le s e mellett a könyvpolcz még könyvekkel rakva is könnyen emelhető vagy lejjebb állítható a szükség szerint.

A mi a térben e szekrények által elérhető további megtakarításokat illeti, ezekről a következő adatok szólnak. A magazinrendszer könyvemeletei legalább 2 m. 30 cm. magasak. Ebből indúlva ki, minden ily emeleten 7 könyvpolcz állitható be. Ha ezek 3 czm., vastag deszkából készülnek, a marburgi 1 cmes könyvpolczoknál csak ez a megtakarítás is, egy emeletnél, 7×2 = 14 cm. Így tehát a könyvemelet magassága a próba-építményben 2 m. 16 cm., 2 m. 30 cm. helyett. Ezt 8 könyvtáremeletre számítva, a megtakarítás 8×0·14 = 1·12 m.

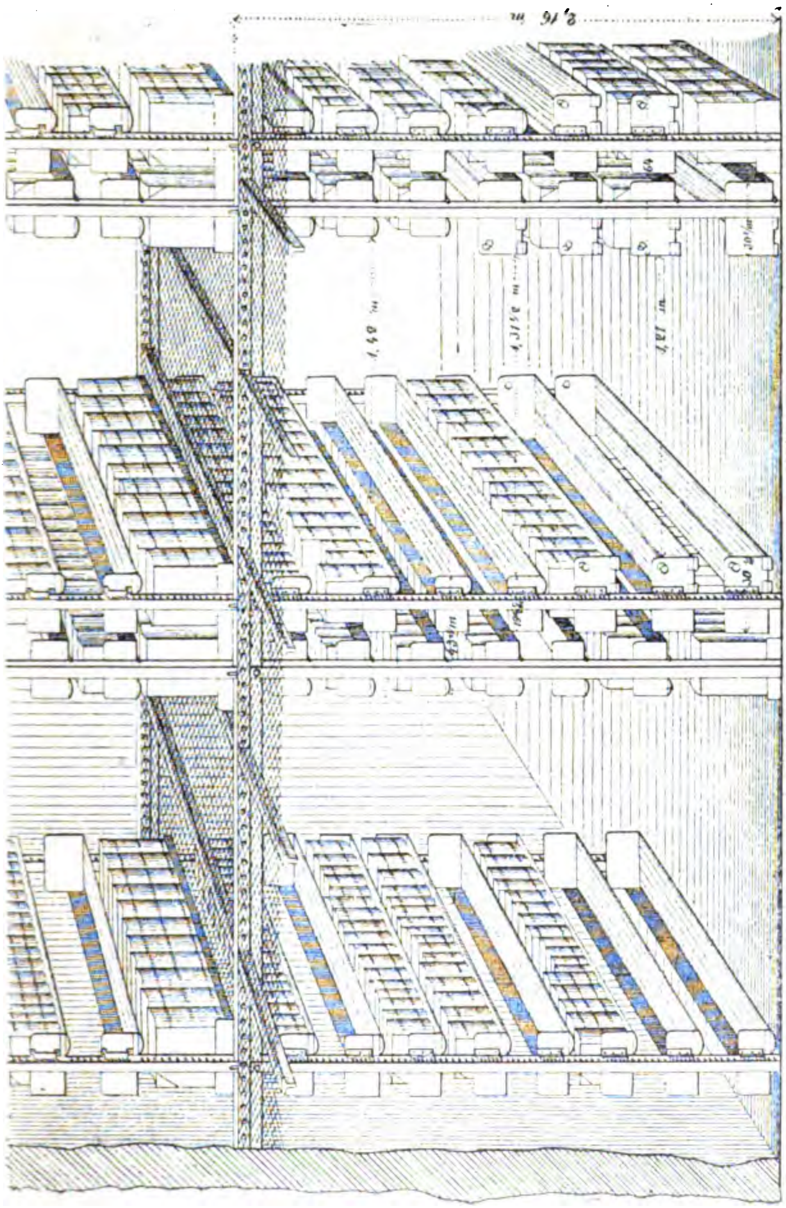
Még jelentékenyebb a megtakarítás az épület mélységében, a könyvszekrények tengely-távolságának apasztása által. Ugyanis 2.16 m., magasság mellett minden könyv elérhető levén kézzel, nem kellenek a régibb magazin-rendszer mellett oly alkalmatlan lépő vasak, melyek 2·30—3·48 magasság mellett a legfelső sor könyveinek levehetésére nélkülözhetetlenek. E mellett a 8-rét könyvek polczai 10½ cm-rel keskenyebbek levén, beljebb mennek

s a tért két oldalon 21 cm-rel növelik a két szekrény közt. E szerint a két szekrény tengelytávola, mely pl. Kiel-ben, Halle-

5. ábra.

ban 2·10 m., a marburgi próbaépitményben 1·85 m. Továbbá a 4-rét és 2-rét könyvek polcza 32 cm. (30 cm. a polcz, 2 cm. a

6. ábra.

szabad tér), a 8-rét könyveké 21.5 cm. (19.5 cm. a polcz, 2 cm. szabad tér); ebből világos, hogy 2 szekrény közt a szabad mozgásra marad alól, a 4- és 2-rét könyveknél 1.21 m., a 8- és 4-rét könyvek közt 1·31$^1/_2$ m., a 8- és 8-rét könyvek közt 1·42 m. A kettős szekrények oldal-szélessége 8- és 8-rét közt 43 cm., a 8- és 4-rét közt 53$^1/_2$ cm., a 4- és 4-rét közt 64 cm.

Ezekből világos, hogy, ha a marburgi kisérlet beválik, ugyanazon könyvmennyiség számára jelentékenyen alacsonyabb és kisebb (keskenyebb) épület lesz a jövőben elég és a régibb 8 könyvtáremelet helyébe magassági irányban majdnem 9 illeszthető be, (4$^1/_2$ valódi emelet 4.32 m. magassággal) s hogy a hallei stb. berendezést véve alapúl, minden 7 könyvszekrény helyébe 8-at lehet betenni. Ez pedig a könyvtárak mai szaporodása mellett lényeges körülmény; mert ha egy ily könyvszekrényt 5 méter hosszúnak veszünk, kettősen véve, ez által $10 \times 2{\cdot}16$ m^2 = $21{\cdot}6$ m^2 felületet nyerünk, melyre, négyszögméterenként 100 könyvet véve, 2160 könyvvel helyezhetünk el többet. Legyen még itt röviden megemlítve, hogy e könyvszekrények magánhasználatra is berendezhetők (4. ábra) s őket F. zum Egen műlakatos késziti Marburgban (a/Lahn). Az árakra nézve megjegyzendő, hogy egy állvány 1 m. szélességben, három 2- és 4-rét s hat 8-rét könyveknek való polczczal, 25 márkába kerül, minden további méter 22 márkába.

Dr. Wenker terve szerint végre az egyes 2·16 m. magas könyvrakodó emeletek mind szilárd padlóval vannak elválasztva, melyek a világosság átbocsátása végett Siemens-féle üveglapokból készítendők, mint a marburgi próbaépítményben.

A BERLINI KIR. EGYETEMI KÖNYVTÁR SZAKRENDSZERE.

DESIDERIUSTÓL.

E folyóirat múlt évi folyamában a szerkesztő, dr. Schönherr Gyula ismertette a berlini királyi könyvtár szakrendszerét. Nem kevésbbé érdekes az egyetemi könyvtár szakrendszere, mely inkább gyakorlati követelményeket tart szem előtt, midőn egy egyetemi könyvtár rendes könyvanyagát veszi a szakrendszer készítésénél alapúl s nem idealis osztályozást fogad el, ezenkivül e könyvtár beren-

dezésében úgy, mint a könyvek kezelése körül való eljárásban bátran nevezhető mintaszerű könyvtárnak.

A berlini egyetem könyvtára újabb keletű, még nem is az egyetemmel egyidejűleg jött létre. 1829-ben szervezték az egyetemi tanács és rektor kezdeményezésére s ez idő óta több könyvtárral (mint Jaffé híres könyvtárával), a Brandenburgban évenként megjelenő nyomtatványokkal gyarapodva, ma 142,129 kötet könyvet, 67,855 doktori értekezést s az egyetemi oktatás körébe vágó művet, 3897 iskolai értesítőt és 200 kéziratot foglal magában s egy évi (1892/3) növekedése: 2753 mű 4337 kötet, 14,482 doktori értekezés és egyetemi irat, 897 iskolai értesítő.

A könyvtár három részből áll: 1. *Az olvasóterem könyvtára*, az olvasóteremben fölállítva. Itt a leginkább használt kézikönyvek, tankönyvek, forrásgyűjtemények vannak, mintegy 5000 kötet, az olvasóknak ott való olvasásra korlátlanúl (kivánatlap stb. nélkűl) szabad rendelkezésére bocsátva. 2. *Kézikönyvtár* az olvasóterem könyvtárának kiegészítésére, az akadémiai kiadványok és folyóiratok, mintegy 6000 kötet; ebből kivánatlapra adnak ki; ugyanez az eljárás a könyvészeti művekre nézve, melyek a tisztviselői teremben vannak. 3. *Kölcsönkönyvtár* otthon való használatra, az egyetemi tanároknak és hallgatóknak térítvény mellett (pénzbeli biztositék nélkűl) kötetszám korlátozás nélkűl szabad rendelkezésére bocsátva.

A könyvek XI szakaszba vannak sorozva s az egyes szakok számokkal jelölve (Pl. 3,60= theologiai szakban a 60. számú mű.)

E tizenegy szakasz a következő:

I. Akadémiai kiadványok és enciklopédiák.

II. Könyvészet és irodalomtörténet. Egyetemek és iskolák.

1, Általános kritikai folyóiratok.

2. Általános könyvészet.

3. Egyetemekre és iskolákra vonatkozó művek könyvészete.

4. Irodalomtörténet, a. egyetemes b. részleges.

5. Egyetemek.

6. Iskolák.

III. Theologia.

1. Könyvészet. Folyóiratok. Összes művek. Történet. Encziklopédia.

2. A szentirás különböző kiadásai és magyarázatai.
3. Patrisztika.
4. Egyháztörténet.
5. Különböző tudományágak.

IV. Nyelvtudomány és Filologia.
1. Nyelvtudomány.
2. Klasszika filologia. *a)* Könyvészet. Folyóiratok. Encziklopédia. Történet. Bevezetés és segédtudomámányok. *b)* Nyelvtanok. *c)* Rhetorika és Stilisztika. *d)* Metrika. *e)* A klasszikus művek kiadásai és fordításai.
3. Újabb nyelvek. *a)* Bevezetés. *b)* Általános román nyelvészet. *c)* Franczia és provençal nyelvészet és irodalom. *d)* Olasz nyelvészet és irodalom. *e)* Raetoromán nyelvészet és irodalom. *f)* Német nyelv és irodalom. (*α.* Folyóiratok. *β.* Történet és encziklopédia. *γ.* Nyelvtan. *δ.* Ó- és középfelnémet irodalom. *ε.* Újabb irodalom.) *g)* Angol és angolszász nyelvészet és irodalom. *h)* Északi nyelvek és irodalom. *i)* Szláv nyelvészet és irodalom. *k)* Keleti nyelvek.

V. Szótárak.

VI. Történet és földrajz.

A.) 1. Történet könyvészete.
2. A történettudomány módszertana.
3. A történetirás története.
4. Folyóiratok.
5. Életrajzok.
6. Kortan.
7. Heraldika és genealogia.
8. Epigrafika.
9. Numismatika.
10. Paleografia és diplomatika.
11. Népisme.

B.) 12. Földrajz és történeti földrajz. *a)* Könyvészet. *b)* Egyetemes földrajzi szótárak. *c)* Földrajz története. *d)* Folyóiratok. *e)* Egyetemes földrajzi tankönyvek és atlaszok. *f)* Történeti földrajz.

13. Statisztika.
14. Régiségtan.
15. Általános vallástudomány és mythologia.
16. Egyetemes világtörténet.
17. Mívelődéstörténet.
18. Ókor története.
19. Újkor története.
20. Az egyes országok története és földrajza. *a)* Németország. (Forrásismertetés. Folyóiratok. Forrásművek. Feldolgozott művek. Topográfia és statisztika.) *b)* Poroszország. *c)* A többi német tartományok. *d)* Ausztria. *e)* Egyéb országok.

VII. Jog- és államtudományok.
1. Könyvészet. Folyóiratok. Összes művek. Történet. Encziklopédiák.
2. Magánjog.
3. Római jog. *a)* Forrásismertetés. *b)* Forrásművek. *c)* Jogtörténet. *d)* Kommentárok és rendszeres művek.
4. Német jog. *a)* Régibb német jog. *b)* Jogtörténet. *c)* Ujabb német jog.
5. Porosz jog.
6. Franczia jog.
7. Büntető jog és bünügyi peres eljárás.
8. Kereskedelmi-, tengeri- és váltójog.
9. Társulati jog.
10. Egyházjog.
11. Nemzetközi jog.
12. Államtudomány. *a)* Egyetemes. *b)* Ókori. *c)* Ujabb államtudomány. *d)* Német állam- és közigazgatási jog. *e)* Az egyes német államok államjoga. *f)* Közgazdaságtan.

VIII. Orvosi tudomány.
1. Könyvészet. Folyóiratok. Encziklopédiák. Történet.
2. Boncztan és élettan.
3. Kórtan és gyógytan.
4. Diagnosztika.
5. Gyermekbetegségek.

6. Nőgyógyászat és szülészet.
7. Elmegyógyászat.
8. Sebészet.
9. Szemészet.
10. Fogorvoslás.
11. Gyógyisme.
12. Hasonszenvi gyógyászat.
13. Egészségtan és nyilvános orvostan.

IX. Természettudományok.
1. Könyvészet. Történet. Encziklopédiák.
2. Természettan és Meteorologia. (Folyóiratok. Összes művek. Szótárak. Történet. Tankönyvek.)
3. Vegytan. (Folyóiratok. Szótárak. Történet. Tankönyvek.)
4. Természetrajz. *a)* Könyvészet. Folyóiratok. *b)* Fejlődéstörténet és általános természetrajz. *c)* Anthropologia. *d)* Állattan. (Könyvészet. Folyóiratok. Szótárak. Történet. Tankönyvek.) *e)* Növénytan. (Könyvészet. Folyóiratok. Történet. Tankönyvek.) *f)* Ősnövénytan. *g)* Földtan és földisme. *h)* Ásványtan. *i)* Jegecztan. *k)* Paleontologia.

X. Bölcsészet és művészet.
1. Bölcsészet. *a*) Folyóiratok. Encziklopédiák. Történet. *b)* Bölcsészek művei. *c)* Egyes tudományágak.
2. Paedagogia.
3. Művészet. A művészet régiségtana.

XI. Mathematika és csillagászat.
1. Mathematika. (Könyvészet. Történet. Folyóiratok. Összes művek. Encziklopédiák. Egyes tudományágak. Tabellák és példatárak.)
2. Földmértan.
3. Csillagászat.

A magyar irodalom csak kevés művel van képviselve a könyvtárban, nem úgy mint a királyi könyvtárnál, a hol a kiválóbb magyar művek föltalálhatók s azonkívül ritka hungarikumok is vannak. Pedig a kezdet itt is szépen indúlt. 1842-ben a Berlinben tanuló magyarok mozgalmat indítottak meg egy magyar könyvtár létesítése érdekében. Fölszólították az akkor élő magyar

irókat müveik megküldésére s ilyen és más úton, részben saját költségükön 500 kötet müvet gyűjtöttek össze s ezt azután átadták az egyetemi könyvtárnak. De folytatólagos gyarapítására senki sem gondolt s ez úgy van most ott, mint lelkesebb idők buzgalmának emlékjele.

A KÜLFÖLDI IRODALOM MAGYAR VONATKOZÁSÚ TERMÉKEI AZ 1894. ÉVBEN.

Összeállította: Horváth Ignácz.

(Második és befejező közlemény.)

Malcher F. X. Herzog Albrecht zu Sachsen-Teschen bis zu seinem Amtsantritt der Statthalterschaft in Ungarn. 1738—66. Eine biographische Skizze. (Bécs, Braumüller, 1894. 8-r. X, 204 l. 5 képpel. Ára 4 márka.)

Mandello Jules. Le mouvement social en Hongrie (Paris, Giard V. és Brière E. 1894.)

Mausser Josef. Anleitung zur Anfertigung von Kartenskizzen der österr.-ungar. Erdtheile und der Kronländer, der Länder Europas, der Erdtheile und der wichtigsten Flussläufe. Mit Zugrundelegung einfacher Hilfslinien. III. vermehrte u. verbesserte Auflage. Mit 35 Karten-Skizzen. (Bécs, Sallmayer-féle könyvkereskedés, 1894. N. 8-r. 13 l. Ára 80 kr.)

Mayer Franz Martin. Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie. (Bécs, Tempsky, 1894. 8-r. 320 l. Ára ?)

Mayr Michael. Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs. Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. (Innsbruck, Wagner. 1894. IV, 91 l. Ára ?)

Meyers Reisebücher: Oesterreich und das angrenzende Ungarn. VI. Aufl. (Lipcse, Bibliografiai intézet, 1894. 8-r. X, 308 l. Ára 5 márka.)

Miklau Julius. Franz II. Rákóczy. (1676—1735). Ein Lebens- und Charakterbild. (Sonderabdruck aus dem Jarhesberichte des I. deutschen k. k. Gymnasiums in Brünn. (Brünn, Knauthe R., 1894. 8-r. 48 l. Ára 50 kr.)

Mittheilungen, Archäologisch-epigraphische, aus Oesterreich-Ungarn. Herausg. von O. Benndorf und E. Bormann. Jahrg. XVII. Heft 1. Mit 16 Abbild. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894. N. 8-r. 118 l. Ára 3 frt.)

Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. Neue Folge. VIII. Band. (Bécs, Seidel L. W. és fia, 1894. 8-r. 397 l. Ára 3 frt 50 kr.)

Mittheilungen, Wissenschaftliche, aus Bosnien und der Herczegovina. Herausgegeben vom Bosnisch-Herczegovinischen Landes-Museum in Serajevo. Redigirt von Dr. Moriz Hoernes. II. Band. mit 9 Tafeln u. 238 Abbildungen im Texte. (Bécs, Gerold Károly, 1894. 4-r. 692 l.)

Monarchie, Die österreichisch-ungarische, in Wort und Bild. XIV. Band. Böhmen. I. Abtheilung. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894. 4-r. 618 l. Ára 5 frt 70 kr.)

Monarchie, Die österreichisch-ungarische, in Wort und Bild. Lief. 195, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 218. Böhmen. 5—20. Heft. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894, 4-r. 129—385, 1—168, 1—132 l. egy füzet ára 30 kr.)

Monarchie, Die österreichisch-ungarische, in Wort und Bild. Lief. 196, 199, 202, 205, 208, 211, 214, 217. Ungarn IV. Band. 3—10. Heft. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894. 4-r. 65—320 l. egy füzet ára 30 kr.)

Mühlen-Kalender, Oesterr.-ungar. illustrirter. Jahrbuch für Müller, Bäcker. Getreidehändler, Sägemüller etc. Mit einer Eisenbahnkarte. Pro 1895. XVIII. Jahrg. Herausg. von der Redaction von »Pappenheim's Oesterr.-Ungar. Müller-Zeitung.« (Bécs, Perles Mór. 1894. 16-r. 232 l. jegyzéknaplóval. Ára 1 frt 60 kr.)

Nachrichten, Statistische, über die Eisenbahnen der österr.-ungar. Monarchie für das Betriebsjahr 1890. Bearbeitet u. herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium in Wien u. vom kgl. ung. statistischen Landes-Bureau in Budapest. (Bécs, Cs. k. udv. és állam-nyomda. 2-r. IV, 567 l. Ára 6 frt.)

Namens-Verzeichniss der k. u. k. österr.-ung. Consularfunctionäre, sowie der k. u. k. österr.-ung. Consularämter im Auslande. Zusammengestellt im k. u. k. Ministerium des k. Hauses und des Aeussern. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. 4-r. 32 l. Ára 20 kr.)

Netoliczka Eugen. Geschichte der österr.-ungar. Monarchie von den ältesten Zeiten bis auf unsere Tage. Für die Oberclassen der Volks- und Bürgerschulen. 20., unveränderte Auflage. (Bécs, Pichler A. özvegye és fia, 1894. 8-r. 68 l. Ára 37 kr.)

Notiz-Kalender für die weibliche Jugend. Taschenbuch für Schülerinnen an Bürger-, Mittel- und Fachschulen und Präparandien in Oesterreich-Ungarn. Für das Studienjahr 1895. Mit Benützung ämtlicher Quellen. XXI. Jahrgang. (Bécs, Perles Moritz, 1894. 16-r. 72 l. Ára 50 kr.)

Novellenschatz, Ungarischer. Uebersetzt, herausgegeben und mit Biographien versehen von Oscar von Krücken. II. Bd. (Berlin, Wilhelmi Rikárd, 1894. 8-r. 8, 168 l. Ára 1 márka 50 pf.)

Organisations- und Dislocations-Uebersicht des k. u. k. Heeres, der k. und königl. ungar. Landwehr, sowie der k. k. und kgl. ungar. Gendarmerie. 3. Ausgabe. (Linz, Mareis E, 1894. 2-r. Ára 30 kr.)

Pasfield Olivier. The memoirs and travels of Mauritius Augustus Count de Benyovszky, in Siberia, Kamchatka, Japan, the Liukiu Islands und Formosa. From the relation of his original Ms. 1741—1771, by William Nicholson. 1790. (»The Adventure Series« XVII. London. Fischer-Unwin, 1894.)

Pauler Julius. Wie und wann kam Bosnien an Ungarn. (Separat-Abdruck aus Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. II. Bd. (Bécs. Gerold Károly fia, 1894. 8-r. 6 l. Ára 20 kr.)

Pauer Albert. Leitfaden des Eisenbahn-Tarifwesens, mit besonderer

Berücksichtigung des Tarifwesens der österr. ungar. Eisenbahnen, für Eisenbahnbeamte. (Bécs, Cs. kir. udv. és államnyomda, 1894. N. 8-r. VIII, 162 l. Ára 1 frt 50 kr.)

Pfeiffer's Adressbuch für Gartenbau und die verwandten Zweige von Oesterreich-Ungarn. 1. Aufl. (Bécs, Teufen Károly, 1894. 8-r. 220 l. Ára 6 frt.)

Preisverzeichniss der in der österreichisch-ungarischen Monarchie und im Auslande erscheinenden Zeitungen und periodischen Druckschriften für das Jahr 1895. Bearbeitet von dem k. k. Post-Zeitungsamte I. in Wien (Bécs, Waldheim R., 1894. 4-r. 239 l. Ára 1 frt.)

Preisz Cornelius. The effects of sea-baths, with a special view to lake Balaton. (Braumüllers Collection Nr. 105. Bécs és Lipcse, Braumüller Vilmos, 1894. 8-r. 37 l. Ára 30 kr.)

Přibram Alfred Francis. Franz Paul Freiherr von Liscola. 1613—1674 und die Politik seiner Zeit. (Lipcse, 1894.)

Prochaska's Verzeichniss aller Stationen des Post-, Eisenbahn-, Telegraphen und Dampfschiff-Verkehrs in Oesterreich-Ungarn. 23. Jahrg. 1894. (Teschen, Prochaska Károly, 1894. 8-r. 118 l. Ára 60 kr.)

Prochaska' neue Eisenbahn-Karte v. Oesterreich-Ungarn. 24. Jahrg. 1894. Vergrösserte 63. Auflage. (Teschen, Prochaska Károly. Ára 1 frt.)

Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. Das Inwohner-Verzeichniss der ungarischen Studentenburse zu Krakau (1493—1558.) Aus der Original-. Handschrift mitgetheilt und erläutert von Dr. Karl Schrauf. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894. 8-r. XXIII, 138 l. Ára 1 frt 50 kr.)

Rézbányay Josephus. Compendium patrologiae et patristicae una cum selectis partibus ex operibus S. S. patrum classicis, in usum academicum et privatum, celeberrimis auctoribus ac editoribus recentissimis, pro manuductione ad praelectiones patristicas in lyceo episcopali Quinqueecclesiensi. (Bécs, Perles Mór, 1894. N. 8-r. XVI, 704 l. Ára 6 frt.)

Revue, La, de Paris, I. année No 13. 1894. (L. Comtesse Almásy.)

Ritter's geographisch-statistisches Lexikon über die Erdtheile, Länder, Meere, Buchten, Häfen, Seen, Flüsse, Inseln, Gebirge, Staaten, Städte, Flecken, Dörfer, Weiler, Bäder, Bergwerke, Canäle etc. Ein Nachschlagebuch über jeden geographischen Namen der Erde von irgend welcher Bedeutung für den Weltverkehr. 8. vollständig umgearbeitete Auflage. Unter der Redaction von Joh. Penzler. I. Band 5—10. Lief. (Lipcse, Wigand Ottó, 1894. N. 8-r. 257—640 l. egy füzet ára 62 kr.)

Rónay Stefan. Gedichte. (Lipcse, Janssen Alfréd, 1894. 8-r. VIII, 309 l. Ára 3 frt 90 kr.)

Rothaug Joh. Georg. Politische Schul-Wandkarte der oesterr.-ungar. Monarchie und der angrenzenden Ländergebiete. Ára 10 frt.

Röll Victor. Eisenbahnrechtliche Entscheidungen der österreichischen und ungarischen Gerichte. Im Auftrage der österr.-ungar. Bahnverwaltungen herausgegeben. VII. Jahrg. 1893. (Bécs, Hartleben A., 1894. 8-r. 173 l. Ára 2 frt.)

Saurberg Móricz. Die italienische Politik König Sigismunds bis zum Beginn des Constanzer Concils. (Halle-Wittenberg, 1894. 8-r. 63 l. Ára ?)

Schematismus der k. k. Landwehr und der k. k. Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für 1894. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. N. 8-r. 603 l. Ára 1 frt 80 kr.)

Schroft Richard. Die österr.-ungar. überseeische Culturarbeit und Auswanderung. Ein patriotisches Mahnwort. (Bécs, Konegen Károly, 1894. n. 8-r. 56 l. Ára 50 kr.)

Schweiger-Lerchenfeld A. Schilderungen und Naturansichten von den beliebtesten Reisewegen. VIII. Donaufahrt I. Von Passau nach Budapest. Mit 8 Tonbildern, 49 Textabbildungen und 3 Kärtchen. (A. Hartleben's Neue Reisebücher. Nr. 8. Bécs, Hartleben A., 1894. 8-r. 152 l. Ára 1 frt.)

Schweiger-Lerchenfeld A. Schilderungen etc. IX. Donaufahrt II. Von Budapest nach Sulina. Constantinopel. Mit 8 Tonbildern, 42 Textabbildungen und drei Kärtchen. (A. Hartleben's Neue Reisebücher. Nr. 9. Bécs, Hartleben A., 1894. 8-r. 163 l. Ára 1 frt.)

Seidel's kleines Armee-Schema, Dislocation u. Eintheilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königl. ungar. Landwehr, Nro 35. 36. Mai, November 1894. (Bécs. Seidel L. W. és fia, 1894. 16-r. 4, 143 és IV, 130 l. egy füzet ára 50 kr.)

Soldatenbuch, Oesterr.-ungar. Vaterländische Denkwürdigkeiten für Unterofficiere und Mannschaften des k. u. k. Heeres. Mit 16 Bildnissen. (Teschen, Prochaska Károly, 1894. 12-r. 177 l. Ára 20 kr.)

Somogyi Eduard. Ludwig Kossuth. Sein Leben und Wirken. (Lipcse, Wigand Ottó, 1894. 8-r. IV, 214 l. Ára 1 frt 86 kr.)

Spicer Mauro. Blätter und Blüthen aus Kroatiens Gauen. (Berlin, Cronbach Siegfried, 1894. 8-r. 2, 255 l. Ára 4 márka 50 pf.)

Statistik, Oesterreichische. Herausg, von der k. k. statistischen Central-Commission. XXXVIII. Band 2. 4. Heft. 2 Abtheilung: Statistik des Verkehres in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, vornehmlich für die Jahre 1881/1882. XXXIV Bd. 1—5 Heft. XLI Bd. 1. 3. Heft. (Bécs, Gerold Károly fia, 1894. 4-r. LXIV, 286 ll. Ára 5 frt; IV, 169 l. Ára 2 frt 60 kr; XLIII, 113 l. Ára 2 frt. 60 kr; XII, 55 l. Ára 1 frt; XLII, 1 7 l. Ára 3 frt; XXIX, 109 l. Ára 2 frt 30 kr; XXVIII, 167 l. 2 frt; XXXVIII, 113 l. Ára 2 frt 20 kr; XLI, 167 l. Ára 3 frt.)

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebietes im Jahre 1892. 1893. Verfasst u. herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium. I. II. Band. (Bécs, Helf Károly, 1894. CLXVI, 865 l. VII, 503 l. Ára 4 frt, 3 frt.)

Die **Strafgesetzgebung** der Gegenwart in rechtsvergleichender Darstellung. Herausgegeben von der internationalen kriminalistischen Vereinigung. I. Band. (L. Fr. v. Liszt.)

Strakosch-Grassmann Gustav. Geschichte der Deutschen in Oesterreich-Ungarn. I. Bd. Von den ältesten Zeiten bis zum J. 955. Mit einem Sachregister. (Bécs, Konegen Károly, 1894. N. 8-r. V, 554 l. Ára 4 frt 50 kr.)

Strausz Adolf und **Em. Dugovich**. Bulgarische Grammatik. Ein Handbuch zur Erlernung der modernen bulgarischen Schrift- und Verkehrssprache. Zum Gebrauche für Lehrer und Lernende (Bécs, Braumüller Vilmos, 1894. N. 8-r. IV, 170 l. Ára 1 frt 80 kr.)

Strobl Adolf und **Richard Schreyer**. Grundzüge des Heerwesens der österreichisch-ungarischen Monarchie. Mit 2 Karten. (Bécs, Cs. kir. udv. és államnyomda, 1894. N. 8-r. VI, 84 l. Ára 50 kr.)

Széchenyi Dénes. Beitrag zum Reitunterrichte. 3. Auflage. (Bécs, Beck Frigyes, 1894. 8-r. 90 l. Ára 2 frt.)

Szombathy Josef. Neue figural verzierte Gürtelbleche aus Krain. Mit einer Tafel in Lichtdruck und einer Text- Illustration. (Separat-Abdruck aus Band XXIV. der Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Bécs, Hölder Alfréd, 1894. 4-r. 6 l. Ára 80 kr.)

Tariffa daziaria generale 25 maggio 1882. pel territorio doganale Austro-Ungarico. Indice ufficiale alfabetico delle merci, riveduto e completato a sensi delle leggi e delle ordinanze pubblicate fino al 1. Settembre 1892. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. 8-r. 556 l. Ára 2 frt 50 kr.)

Taschenbuch, Gothaisches Genealogisches, der gräflichen Häuser. (Gotha, 1894. 16-r. Ára 5 frt 20 kr.)

Taschenbuch, Genealogisches, der adeligen Häuser. 1893. XVIII. Jahrg. Bearbeitet von Alexander Freiherrn von Dachenhausen. Mit einem Farbendruckwappen und fünf Wappen in Schwarzdruck. (Brünn, Irrgang Frigyes, 1894. 16-r. XLVIII, 649 l. Ára 4 frt 80 kr.)

Thallóczy Ludwig. Herzog Hervoja und sein Wappen. Mit 6 Abbildungen im Texte. (Bécs, Gerold Károly fia, 1894. 8-r. 18 l. Ára 50 kr.)

Tkalac E. J. Jugenderinnerungen aus Kroatien. (Lipcse, Wigand Ottó, 1894. 8-r. XIII. 3, 390 l. Ára 4 márka 50 pf.)

Tomberger Franz. Die österreichisch-ungarische Monarchie, mit besonderer Berücksichtigung des Erzherzogthums Niederösterreich, »Beigabe zu den Lesebüchern für Volksschulen.« 13. revidirte Auflage. (Bécs-Ujhely, Folk Antal, 1894. 8-r. 30 l. Ára 20 kr.)

Torma S. Ethnographische Analogien. Ein Beitrag zur Gestaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Religionen. Mit 127 Abbildungen auf 8 Tafeln. (Jéna, Costenoble Hermann, 1894. 8-r. VII, 76 l. 7 táblával. Ára 2 frt 60 kr.)

Uebersichten, Statistische, betreffend den auswärtigen Handel der österr.-ungar. Zollgebietes im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium. 7. 8. Heft. Waaren-Ein-, Aus- und Durchfuhr im ersten Halbjahre 1894. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. 8-r. IX, 244 l. IX, 249 l. egy füzet ára 80 kr.)

Uebersichts-Karte der Dislocation des k. u. k. österr.-ungar. Heeres und der Landwehren im Jahre 1894/5. Entworfen von Oberlieutenant Berndt. (Bécs, Freytag G. és Berndt, 1894. Ára 1 frt 20 kr.)

Umlauft Friedrich. Landschaftsbilder aus der oesterreichisch-ungarischen Monarchie. (Bécs, Hölder Alfréd, 1894. 8-r. 74 l. Ára 60 kr.)

Urban Carl. Denkschrift über eine Reform der Bierbesteuerung in

Oesterreich-Ungarn. (Prága, Calve-féle cs. és kir. udv. és egyetemi könyvkereskedés, 1894. 8-r. LII l. Ára 80 kr.)

Urban Carl. Entwurf eines Gesetzes über die Malzsteuer für Oesterreich-Ungarn. (Prága, Calve-féle cs. és kir. udv. és egyetemi könyvkereskedés. 8-r 50 l. Ára 80 kr.)

Verhältnisse, Die hygienischen, der grösseren Garnisons-Orte der österr.-ungar. Monarchie. III. Prag. Mit einer Umgebungs-Karte. (Bécs, Cs. kir. udv. és államnyomda, 1894. N. 8-r. 150 l. Ára 50 kr.)

Verne Julius. Das Karpathenschlosz. Mit 40 Illustrationen. (Bekannte u. unbekannte Welten. Abenteuerliche Reisen. 61. Band. Bécs, Pest, Lipcse, Hartleben A., 1894. 8-r. 201 l. Ára 2 frt 50 kr.)

Verzeichniss der in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen u. Ländern gelegenen Eisenbahn und Dampfschiff-fahrts-Stationen nebst den zuständigen Finanzbehörden I. Instanz, sowie den Finanzwach-Abtheilungen, geordnet nach Kronländern. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. 8-r. 105 l. Ára 30 kr.)

Verzeichniss der Advocaten und k. k. Notare in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder der österr.-ungar. Monarchie. 1893. Herausgegeben vom k. k. Justiz-Ministerium. XI. Jahrg. (Bécs, Cs. k. udv. és államnyomda, 1894. N. 8-r. 117 l. Ára 60 kr.)

Verzeichniss, Alphabetisches, aller in den Ländern der ungarischen Krone befindlichen Eisenbahn- und Dampfschifffahrts-Stationen mit Angabe der zugehörigen Finanzwach-Abtheilungen und der Finanz-Direction. (Bécs, Cs. kir. udv. és államnyomda, 1894. K. 8-r. 87 l. Ára 30 kr.)

Verzeichniss d. Post- u. Telegraphen-Aemter ferner d. Eisenbahn- u. Dampfschiffstationen in Oesterreich-Ungarn u. in Bosnien-Herzegovina. Zum Gebrauche für Wien. Verfasst im Post-Cours-Bureau des k. k. Handels-Ministeriums. Geschlossen mit 31. Mai 1894. (Bécs, Waldheim R., 1894. 8-r. XIV, 348 l. Ára 1 frt 50 kr.)

Veterinär-Kalender pro 1895. Taschenbuch für Thierärzte, mit Tagesnotizbuch. Verfasst und herausgegeben von Alois Koch. Mit dem Porträt des Professor Carl Monostori an der königl. ungarischen thierärztlichen Akademie. XVII. Jahrg. (Bécs, Perles Mór, 1894. 16-r. 350 l. és napló. Ára 1 frt 60 kr.)

Villámosy A. Verführt Verlassen Verloren. Moderne Novelle (Berlin, Bibliografiai intézet, 1894. 8-r. 88 l. Ára 1 m. 50 pf.)

Waarenkunde und Technologie, unter Zugrundelegung des österr.-ungar Zolltarifes und des ämtlichen Waaren-Verzeichnisses. Bearbeitet und herausg. von Eduard Reichl, L. von Salix und V. Kosocel. Mit zahlreichen in den Text gedruckten Abbildungen. 2—5. Lief. (Triest, Dase Gyula, 1894. N. 8-r. 49—240 l. egy füzet ára 50 kr.)

Wahrmund Ludwig. Das Kirchenpatronatsrecht und seine Entwicklung in Oesterreich. (Die kirchliche Rechtsentwicklung. I. Bécs, Hölder Alfréd, 1894 8-r. XII, 184 l Ára 4 márka.)

Wieser F. Die Währungsfrage und die Zukunft der öst.-ung. Valutareform. Vortrag gehalten am 22. Januar 1894 im Prager deutschen kauf-

männischen Vereine. Mit einem Vorworte. (Prága, Tempsky F., 1894. 8-r. 28 l. Ára 36 kr.)

Wirth Miksa. Die Notenbank-Frage in Beziehung zur Währungsreform in Oesterreich-Ungarn. (Frankfurt, 1894.)

Windeck Eberhard. Buch von Kaiser. Sigmund und seine Ueberlieferung. Untersucht von Arthur Wyss. (Aus dem »Centralblatt für Bibliothekswesen« XI. S. 432—483 besonders abgedruckt. Lipcse, Harrasowitz Ottó, 1894. 8-r. 51 l. Ára 1 m, 20 pf.)

Wohl Adolf. Der Gnadenort Loreto in Ungarn. Mit 6 Abbildungen. (Bécs, Hirsch Henrik, 1894. 8-r. 256 l. Ára 1 frt.)

Wrangel C. G. Ungarns Pferdezucht in Wort und Bild. Lief. 23. (Stuttgart, Schickhardt és Ebner, 1894. 8-r. 49—112 l. Ára 1 frt 30 kr.)

Zahn Adolf. Studien über Johannes Calvin. Die Urteile kath. und protestant. Historiker im 19. Jahrh. über den Reformator. (Gütersloh, Bertelsmann, 1894. XII, 119 l. Ára 1 m. 60 pf.)

Zipper Albert. Lutnia i miecz, życie Szandora Petőfiego. (Zloczów, Zukerkandl W., 1894. 16-r. 176 l. a költő arczképével. Ára 36 kr.)

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL

1895 JANUÁR 1-TŐL MÁRCZIUS 31-IG.

(Felolvastatott a Magyar Nemzeti Múzeum 1895 ápril 13-án tartott igazgatósági ülésén.)

A folyó év első negyede — miként az előző éveké is — különösen erős könyvtári forgalmat mutat föl. A hivatalosan beérkezett és elintézett ügyiratok száma 145-re rúgott. Ezek között kiemelendő, hogy a könyvtár több igen nevezetes külföldi hungarikum megszerzésére kezdeményező lépéseket tett. Igy a Schwartzban őrzött Murmelius-féle szótár (sorrendben a negyedik magyar nyomtatvány), továbbá a Königsbergben őrzött magyar nyelvemlék megszerzésére, illetőleg átengedésére nézve ajánlatokat tett az illető tulajdonosoknak. A tárgyalások — kivált az utóbbi érdekében — folyamatban vannak. Hosszabb ideig foglalkoztatta a könyvtárt a Münchenben őrzött Hunyadi-levéltár cseréjének ügye, mely ujra felmerülvén, a könyvtár minden lehetőt megtett arra nézve, hogy a magyar tudományosság és nemzeti érdekek szempontjából kívánatos csere, mely múzeumunkat hoszszabb-rövidebb szünetekkel már 1877 óta foglalkoztatja, létre jöjjön. A könyvszerzéseket illetőleg örvendetes tényként konstatálható, hogy könyvtárunkkal hazai és külföldi könyvkereskedők és antiquárok egyre sürübben lépnek állandó összeköttetésbe. Mióta a könyvtár állományának gazdagítására és kivált a magyar irodalom termékeinek teljessé tételére különös gondot fordít, azóta hazai és külföldi antiquárok legnevezetesebbjei első sorban könyvtárunkat keresik föl ajánlataikkal. Sajnos, hogy éppen e sürün érkező ajánlatok ismertetnek meg legjobban azzal, mily hiányokat mutat föl könyvtárunk a hungarikumok sorozatában, valamint azzal a körülménnyel is, hogy a dotatio, mely alig elégséges, hogy a külföldön újonnan megjelenő hungarikumok és könyvtári segédmunkák megszerzésében lépést tartsunk, a régi könyvek folyton emelkedő árai mellett elenyészőleg csekély arra, hogy a

régi irodalom nagy hiányainak kiegészítésén nagyobb erővel munkálkodjunk.

A köteles nyomdai példányok beküldésében némely törvényhatóság részéről feltünő mellőztetést tapasztalunk. Igy különösen a Budapest székes-főváros területén (hol körülbelül az összes magyarországi irodalom három negyedrésze jelenik meg), továbbá az Esztergom sz. kir. város területén megjelent nyomtatványok igen hiányosan küldetnek be. Valóban legfőbb ideje, hogy a köteles példányokról alkotandó új törvény életbe lépjen; különben éppen a legújabb évek magyar irodalma könyvtárunkban igen hiányosan lesz képviselve, s e hiányok csak óriási fáradság és költségek árán lesznek eloszlathatók.

A könyvtár első nyomtatott czímjegyzékéből a lefolyt évnegyedben megjelent az I. kötet. Hogy az ősnyomtatványokat magában foglaló rész kiadására és általában a nyomtatott czímjegyzék megindítására mily szükség volt, mutatja az az elismerő fogadtatás, melyben azt a napisajtó és szakkörök részesítették. Hasonlókép megjelent a könyvtár folyóiratának, a Magyar Könyv-Szemlének f. évi első füzete, mely rendes hat ívnyi tudományos tartalmán fölül, külön mellékletkép a magyar hírlapirodalom 1895. évi statisztikáját is közli, Szinnyei József múzeumi őr pontos összeállításában. A könyvtár egyes osztályainak ügyforgalmát az alábbi jelentések tüntetik föl.

I.

A *nyomtatványi osztály* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1608, ajándék útján 449, vétel útján (1501 frt 07 kr értékben) 506 drb, összesen 2563 drb nyomtatványnyal s ezen kivül 796 drb apró nyomtatvánnyal gyarapodott.

A könyvtár helyiségeiben 4217 egyén 8758 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 367 egyén 531 munkát használt.

Nevezetesebb szerzemények: 1. Ortelius Abraham, Theatrum oder Schawbuch der gantzen Welt. Antwerpen, 1620. (30 frt.) 2. Buda, Érsekujvár, Sziget megvételére vonatkozó 7 drb XVII. századbeli latin és német nyelvű apró nyomtatvány. (72 márka), 3. Chronologia. Hoc est omnium temporum et annorum ab initio mundi usque ad annum a nato Christo 1552. Autore Johanne Funccio Norimbergense. Wittenberg, 1601. (10 frt.) 4. Denifle Henricus, Chartularium universitatis Parisiensis. Páris, 1889. (54 frt.) 5. Reichenthal, Concilienbuch. Augsburg, 1483. (810·50 m.)

Irmei Ferencz úrtól csere útján a következő 2 becses nyomtatványt szereztük meg: 1. Sermones Michaelis de Ungaria predicabiles per totum annum licet breves. Strassburg, 1494. 2. Calendarium annale Benedictinum per menses et dies sanctis ejusdem Ordinis inscriptum 367 iconibus.

Ajándékaikkal a következők gyarapították könyvtárunkat:

Ambrozovics Béla (3 db), Áldássi Antal (2 db), Böngérfi János, C. Carles (Buenos Ayres), Dézsi Lajos, Dömötör Miksa dr. (Szabadka), Esztergomi káptalan, Flatt Károly (Alsó-Lugos), Haiczl Kálmán (Garam-Szent-Benedek), Halász Dezső, Kaizer Ferdinánd, Karikó János (Bia), Kerekes Pál, Kereszty István, Lóczi Lajos, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, Márki Sándor (Kolozsvár), Nagy Márton, Nemäti Kálmán, Petényi Ottó, Ráth Mór, Setälä Emil (Helsingfors), Sommer Zsigmond (Harkány), Szent-Ivány Zoltán, Szalay Imre, Szádeczky Lajos (Kolozsvár), Szilágyi Sándor, Id. Szinnyei József, Tóth Mike (Kalocsa), Velics László (Kalksburg), Walter Gyula (Esztergom), báró Weissenbach János (Fad).

E negyedév alatt 800 munkáról lett czimlap készitve és 820 lett repertorizálva, 549 munka pedig 597 kötetben kötés alá készitve. Összehasonlítva e számokat azokkal, amelyek a megelőző negyedévről szóló kimutatásban lettek feltüntetve, feltűnő nagy a különbség; a múlt negyedévben még egyszer annyi lett körülbelül repertorizálva mint most. E különbség nemcsak annak tulajdonítható, hogy a könyvek kötés alá való készitése is ezen negyedévre esett, hanem még inkább abból magyarázható meg, hogy könyvkereskedéseink közül mindig többen és többen lépnek összeköttetésbe velünk, folytonosan nagyobb mennyiségben küldenek a könyvtárba megvételre felajánlott könyveket, minek folytán a könyvtár tisztviselői idejük egy nagy részét kénytelenek arra forditani, hogy nemcsak a czédula-katalogusban, hanem sokszor magában a szakban is minden egyes ily vételre beküldött munkát megkeressenek, annak konstatálása czéljából, valjon meg van-e könyvtárunkban a felajánlott kiadás. Igy pl. e negyedévben Kende S. bécsi könyvkereskedő csak ősnyomtatványt 132 darabot küldött be hozzánk eladás czéljából.

A folyóiratok hiányzó számainak reklamálása, a mely még a megelőző negyedévben történt, nagyon csekély eredménynyel járt, minthogy a megkeresett 40 nyomda közül a legtöbb még válaszolni is feleslegesnek tartotta. Igy tehát kényszerítve voltunk a szerkesztőségek szivességéhez folyamodni, s őket felkérni az egyes számok megküldésére. Kötelességünknek ismerjük hálás elismerésünket és köszönetünket kifejezni azon készségért, amelylyel kérésünket teljesíteni — alig egy-kettő kivételével — mindnyájan szívesek voltak.

II.

A *hírlapkönyvtár* a lefolyt évnegyedben ajándék útján a következő hírlapokkal gyarapodott: 1. Nagy Márton nagyszalontai

főszolgabirótól Rendeleti Közlöny, (1890—93.) 4 évf. 68 száma. Szalontai Lapok, (1894.) 1. évf. 54 száma. 2. Kárpáthi Endre úrtól Győrből Őrangyal, (1893—1894.) 2 évf. 48 száma. Köteles példányként beérkezett 618 évf. 12,987 száma. Beköttetett 64 kötet; kötés alá adatott 209 kötet. Revideáltatott 468 hírlap 11,958 száma; czéduláztatott 26 hírlap 44 évfolyama. Reklamáló levél szétküldetett 129, az ezekben reklamált 287 számból és a régebben reklamáltakból beérkezett 248 szám.

Az olvasók száma 431 volt; ezek 1174 kötetet használtak.

III.

A *kézirattár* ez évnegyedben 39 db kézirattal és két db fényképmásolattal gyarapodott; és pedig vétel utján 34, ajándék utján 5 db kézirattal. köteles példányképen 2 db fényképmásolattal. Az ajándékozók között Halász Dezső, Edvi Illés Aladár szerepelnek, amaz Tan-dithyramb és dalverseny czímű kézirattal, mely újabbkori irodalomtörténetünknek egyik jelesétől Szemere Páltól származik, azonkívül egy tankölteménynyel a költészetről, mely az ajándékozónak saját pályamüve. A Dőry család levéltárából két kézirat tétetett át, egy urbárium-lexikon és egy a mult századi adózásról szóló kézirat. Az évnegyed összes gyarapodása föl van véve, inventáriumba bevezetve és czédulái be vannak osztva, úgy hogy 1895-ről egyetlen darabunk sincs hátralékban.

Az előbb említett munkán kivül, mely az évnegyedi gyarapodás földolgozására vonatkozik, folytattatott a növedék napló kiegészitése, előkészittettek a Hunyadi-levéltár ügyében cserére fölajánlott német kéziratok, valamint a Königsbergi Töredékért adandó cserepéldányok. A tavalyi szerzemények földolgozását folytatva s az ismeretlen eredetű szerzemények rendezését tovább vive, rendezés alá kerültek az irók levelei és az országgyűlési iratok csomagjai. Három nagy gyüjtemény rendezése nyert ily módon befejezést: a Gyurikovics-féle diplomatáriumok, — egyik genealogiai, másik történet-földrajzi tartalommal, — a Barna-féle genealogiai gyűjtemény és Nagy Imre kézirati hagyatékának rendezése. Mind e munkálatok végleges eredményeként 176 db kézirat s azok 245 czédulája osztatott be.

Nevezetesebb szerzemények: Inchoffer Menyhértnek a magyar egyház történetére tartozó hátrahagyott irataiból egy kötet, eredeti kéziratában; Istvánffy Miklósnak történeti apparatusából három kötet, a répcze-szemereiek XVII. századi magyar jegyzőkönyve, Bajthay A. Historia R. Hungariae-jének 1824-iki másolata, mely Sándor orosz czár számára készült, Dömötör Pálnak verses könyve, mindkettő a b. Rudnay-féle hagyatékból s mindezen fölül néhai

Nagy Imrének család-, oklevél- és történettudományi anyagban gazdag irodalmi hagyatéka. Ez utóbbiból külön kiemelendő Archontologiája, Somogy- és Vas-vármegye monografiájának anyagkészlete, diplomatáriuma és regestáinak gyűjteménye.

IV.

A *levéltár* a lefolyt évnegyedben vétel utján 1918, ajándék utján 13, összesen 1931 db irattal gyarapodott. Ezek az osztály egyes csoportjai között következőkép oszlanak meg: középkori oklevél, eredeti 294 db, másolat 56 db; ujabbkori oklevél 1324 db; levél 105 db; nemeslevél 2 db; czéhlevél 3 db; az 1848/49-iki szabadságharcz és az emigratiora vonatkozó irat 128 db; török levél 3 db; külföldi irat 2 db: elenchus, genealogia 14 db; összesen 1931 db. Ajándékaikkal gyarapították az osztályt dr. Dömötör Miksa (Szabadka), dr. Kosztka Emil (Budapest), Schön Mór (Debreczen), Varju Elemér (Budapest). Vásárlásra, bele tudva a Nagy Imre kézirat- és oklevél-gyűjteményére eső 1600 frtot, 1778 frt fordíttatott.

A szerzemények közül kiemeljük első sorban néhai Nagy Imre kúriai bíró, a M. Tud. Akadémia rendes tagja oklevélgyüjteményét, mely nagyságra és jelentőségre az 1893-ban megvásárolt Wenzel-féle gyüjteményt is felülmulja. E gyűjteményben van 282 db. eredeti középkori oklevél, és pedig a XIII. századból 4 db (a legrégibb 1257-ből); a XIV. századból 52 db; a XV-ből 145, a XVI. század első negyedéből 81 db. A középkori oklevelek másolatainak száma 56 db. Az ujabbkori iratoké a XVI. századból 332 er., 36 más,; a XVII-ből 340 er. 37 más.; a XIX.-ből 39 er. 1 más.; össz. 1248 db. Ezen kivül van levél a XVII. századból 22 er. 1 más.; a XVIII.-ból 36 er.; a XIX.-ből 2 er.; össz. 63 db: török levél 1 er. 2 más.; össz. 3 db; elenchus 7 db; genealogia 7 db. Az összes iratok száma 1666 db.

Kiválóan becses szerzemény továbbá Dérynének az 1870-es évek elején Egervári P. Ödönhöz intézett s az író örököseitől megvásárolt 14 db eredeti levele, melyek a művésznő naplójának kiadására vonatkoznak.

Említést érdemelnek az 1848/49-iki szabadságharcz után Josefstadtba zárt magyar foglyok kiadásairól vezetett számadáskönyvek, szám szerint 125 db, mely 79 fogoly, köztük Bónis Sámuel, Fornszek Sándor, Komáromy György, Oroszhegyi Józsa, Remellay Gusztáv, Rómer Flóris, Thaisz Elek stb. fogsága történetéhez szolgáltatnak érdekes részleteket.

A nemesi iratok gyűjteménye 2 dbbal gyarapodott; ezek a következők: 1, 1666, deczember 20. Bécs, Szily István czímeres

levele I. Lipóttól. 2. 1832. febr. 27. Ugocsa vármegye bizonyítványa a Butykay-család nemességéről.

A kutatók száma 41 volt, ezek 4893 drb iratot használtak.

A régibb és újabb szerzemények közül feldolgoztatott 1896 db irat, ezek között Nagy Imre fentebb ismertetett gyűjteménye.

A levéltár egyes csoportjaiba beosztatott: a középkori oklevelek közé 40 db; az újabbkoriak közé 2551 db; a nemesi iratok közé 2 db, összesen 2593 db.

Megkezdetett az 1848/49-iki kiáltványok s egyéb politikai természetű falragaszok gyüjteményének rendezése.

A családi levéltárak közül a Szent-Ivány család levéltára rendeztetett; összeszámítása most van folyamatban.

Munkába van továbbá véve a báró Balassa család levéltárának rendezése.

JELENTÉS A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR ÁLLAPOTÁRÓL 1894-BEN.

Szilágyi Sándortól.

A budapesti egyetemi könyvtár 1894-ik évi forgalmáról s gyarapodásáról jelentésemet a következőkben teszem meg:

A mult évben életbe léptetett azon intézkedés, hogy a könyvtár – hétfő kivételével — minden nap, az ünnepeket sem véve ki, nyitva maradjon, ez évben is igen czélszerűnek bizonyúlt be, mint azt a látogatók folyton növekvő száma igazolja.

Dedek Crescens Lajos a kéziratok katalogusának III. kötetén dolgozik, a Kaprinai-féle nagy gyűjtemény fólióival már elkészült s csak a 4-rétű kéziratok vannak hátra, remélhetőleg az idén ez is be fog fejeztetni.

A személyzetben más változas nem történt, mint az, hogy Dedek Crescens Lajos I-ső könyvtártisztté, Egerváry Ödön II. könyvtártisztté neveztetett ki, a rendes tanárrá kinevezett dr. Angyal Dávid pedig kisegítő könyvtártiszti minőségben meghagyatott régi állásában, t. i. a folyóiratok s hirlapok felvételével és rendben tartásával bizatott meg.

A könyvtár szaporodása legnagyobbrészt a rendes évi dotatióból került ki, de ezenkivül adományozás útján is jutott a könyvtár intézetektől, hatóságok- és magánosoktól munkák birtokába, nevezetesen: a magy. kir. és osztrák csász. és kir. kormányoktól, az angol, bolgár, német és olasz kormányoktól, a magyar országgyűlés képviselőházától, a galicziai helytartóságtól, a bécsi cs. és kir. hadi irattártól, a M. Tud. Akadémia és az osztrák cs. kir.

tud. akadémiától, a Magyar Történelmi Társulattól, a fővárosi és országos statisztikai hivataloktól, az Országos Törvénytár szerkesztőségétől, a M. Természettudományi Társulattól, a Székely Nemz. Múzeumtól, a földtani intézettől, mérnök-egylettől, a buenos-airesi »Direction générale de la statistique municipale«-től, a potsdami kön. geodätisches Institut-tól és Centralbureau der internationalen Erdmessung-tól, a Smithsonian Institut-tól, a British Muzeumtól, az aradcsanádi öntöző csatorna társulattól, a Ferencz-rendiek tartományi főnökségétől (Pozsony), stb. — A nyomdák közül: az egyetemi, állami nyomdától, az Athenaeum és Franklin-társulat nyomdáitól, továbbá a kecskeméti, miskolczi, debreczeni, aradi, brassói és pozsonyi nyomdáktól stb. — Magánosok közül: dr. Bakó Sándor, Békefi Remig, Bergbohm Gyula (Bécs), Favaro Antonio (Padua), Fehér Dezső (Nagyvárad), Felszeghy Ferencz, Gerő Attila, dr. Havass Rezső, Hentaller Lajos, Kárpáti Kelemen (Szombathely), dr. Karvassy Ágost (Bécs), Koncz József (Marosvásárhely), Kőrösi József, Kropf Lewis (London), Méhner Vilmos, Meskó Márton (Gyomán), Millecker Bódog (Temesvár), Nagy György (Temesvár), Óváry Lipót, Pálfi Lajos (Ungvár), Rosznáky Gyula (Nagy-Mihály), Sander Nils Frederik (Stockholm), Sas Ede (Nagyvárad), dr. Schnürer Ferencz (Bécs), Szabó Ferencz (Német-Elemér), Toldy Lászlóné, Vajay István, dr. Váli Béla, Váradi (Spitz) Ödön (Debreczen), dr. Vojnich Oszkár, Wilkinson J. J. Garth (London), gróf Zichy-család, s mások gyarapították a könyvtárt ajándékaikkal.

A könyvtár állománya az 1894. évben 1,908 művel, mely 2,533 kötetet képez, és 797 db apró nyomtatványnyal gyarapodott, ezt hozzáadva a mult évi állladékhoz, az 1894. deczember 31-iki könyvtárállomány 212,659 kötet műből és 34,627 apró-nyomtatványból áll.

Az olvasótermet 2387 látogatási jogosultsággal bíró olvasó 44,585 ízben vette igénybe és itt 48,655 munkát használt; megjegyzem azonban, hogy az egyetemi tanárok és kutatók számára fentartott dolgozóteremben és a folyóirati szobában történt használati forgalom, a mi pedig évről-évre progresszív módon nagyobbodva, igen jelentékeny, ez adatok közé nincsen felvéve. Házon kívül 2935 kikölcsönző 6315 művet használt.

A külföldi könyvtárak és tudományos intézetek közül az 1894. évben a következők állottak könyvtárunkkal érintkezésben: a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár, a bécsi cs. kir. egyetemi könyvtár, a cs. kir. hitbizományi könyvtár, a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltára, a cs. és kir. udvari levéltár, az alsó ausztriai tartományi levéltár, a cs. és kir. fegyver-muzeum, a berlini kir. könyvtár, a berlini birodalmi gyűlés könyvtára, a British Muzeum könyvtára, a czernovitzi cs. kir. egyetemi könyvtár, a darmstadti nagyherczegi udv. könyvtár, a galicziai helytar-

tóság, a gandi állami egyetemi könyvtár, a göttingeni kir. egyetemi könyvtár, a gráczi cs. kir. egyetemi könyvtár, a hallei könyvtár, a halle-wittenbergi kir. egyetemi könyvtár, a krakói cs. kir. Jagello-egyetemi könyvtár, a lembergi cs. kir. egyetemi könyvtár, a melki kolostor könyvtára, a müncheni udvari és állami könyvtár, a müncheni kir. nyilv. könyvtár, a párisi egyetemi könyvtár, a párisi Société d'Histoire diplomatique, a strassburgi egyetemi könyvtár, a thorni gymnasiumi könyvtár, a wolfenbütteli herczegi könyvtár.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA 1894-BEN.

HELLEBRANT ÁRPÁDTÓL.

A rendezett tudományszakok száma 52; ezek 50,203 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint: Történelem: 5506, Magyar történelem: 2756, Életírás: 2390, Politika: 2256, Magyar politika: 1564, Jogtudomány: 1116, Magyar jogtudomány: 1458, Magyar országgyűlési irományok: 95, Földrajz: 1017, Magyar földrajz: 414, Térképek: 926, Utazás: 1182, Statisztika: 682, Schematismusok: 115, Anthropologia: 245, Természettudomány: 160, Természettan: 829, Vegytan: 405, Mathematika: 1032, Természetrajz: 127, Állattan: 476, Növénytan: 355, Ásványtan: 503, Orvostudomány: 2389, Hadtudomány: 583, Philosophia: 1218, Paedagogia: 1753, Széptudomány: 485, Nyelvtudomány: 1858, Magyar nyelv tudomány: 405, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2263, Külföldi folyóiratok: 189, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 770, Latin irodalom: 825, Classica philologia: 636, Uj latin irodalom: 793, Régészet: 1338, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 720, Olasz irodalom: 206, Francia irodalom: 612, Germán irodalmak: 1334, Szláv irodalmak: 406, Külföldi s hazai társulatok és akadémiák kiadványai: 497, a M. T. Akadémia kiadványai: 386, Gazdaság: 1331, Theologia: 892, Encyclopaedia: 139, Incunabulumok: 385, Bibliographia: 1033,

A betűrendes czédula-katalogus írásban ez évben is folytattatott, s az elkészült 1200 czédulával ezek száma 47,200-ra szaporodott. Ezenkívül a rendes folyómunka és a szak-katalogusok készítése és kielégészítése az inventáriummal együtt tovább haladt. A szak-katalogusok köteteinek száma: 94.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő:

204 külföldi akadémiával, külföldi és hazai társulatokkal, testületekkel és hatóságokkal folytatott csere és ajándék útján: 719 mű 522 köt. 621 füz. 133 isk. ért. és 8 térk.

Magánosok ajándékából......	146 mű	85 köt.	91 füz.	
36 nyomda köteles példányaiból..	1062 »	226 »	855 »	44 ujs., 39 köt., 6 füz.
Az akadémia kiadványaiból...	37 »	42 »	51 »	
Vétel útján.....	318 »	593 »	118 »	

Az összes gyarapodás 1894-ben 2282 mű, 1468 kötetben és 1736 füzetben, 133 iskolai értesítő, 8 térkép, 44 ujság, 39 kötetben és 6 füzetben. Ehhez járúl 168 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár látogatottsága ez évben a következő:

Január hávában	968	olvasó	1533	művet	olvasott.
Február »	945	»	1545	»	»
Márczius »	548	»	766	»	»
Április »	559	»	850	»	»
Május »	350	»	539	»	»
Június »	352	»	504	»	»
Szeptember 15—30.	378	»	577	»	»
Október havában	941	»	1401	»	»
November »	1011	»	1482	»	»
Deczember »	657	»	932	»	»

Tehát a könyvtár olvasótermében 6,790 egyén 10,129 művet és mintegy 100 kéziratot használt, míg házon kívül 124 egyén 625 művet kölcsönzött ki.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET KÖNYVTÁRA 1893/94-BEN.

(Kivonat dr. Ferenczi Zoltán könyvtári igazgatónak az Erdélyi Múzeum 1894. évi VI. füzetében közzétett jelentéséből.)

Az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára a lefolyt 1893/94. évben vétel útján 387 kötettel, ajándékból és cserepéldányokból 407, köteles példányban 347 kötettel és 72 hirlappal, összesen 1213 kötettel és füzettel gyarapodott. Ha e gyarapodást az elmúlt évi 1978 drbnyi gyarapodáshoz mérjük, azt látjuk, hogy az apadás a cserepéldányok és ajándékok kevesebb számában (1052 és 407), valamint a könyvtár javadalmának 500 frttal való leszállítása miatt mutatkozik. A könyvtár állománya jelenleg az Apor-könyvtár és a régi magyar nyomtatványok kivételével 52,503 kötetet és füzetet tesz ki. Könyvvásárlásra kiadatott 1826 frt 96 kr, könyvköttetésre 434 frt 90, vegyesek czímén 144 frt 73 kr; összesen 2406 frt 59 kr, tehát 1344 frt 18 krral kevesebb, mint a megelőző évben. A bekötött könyvek száma 250 db.

Az Apor-könyvtár Pisztóry Mór ajándékából 60 drb 1848/49-iki kiáltványnyal, a régi magyar könyvtár Böhm Mihály ajándékából Melotai Nyilas István, Margitai Péter, Debreczeni János és Otrokocsi F. Ferencz 1—1 művével gyarapodott.

A könyvtári munkálatokból kiemeljük az írott szakczímtár befejezését, melyet Széplaki János a választmány megbízásából elkészített, úgy hogy most már csupán a régibb hiányos munkálat revideálása és kiegészítése van hátra. E mellett az alapleltárral párhuzamosan a szak-czímtár czédulái az új szerzeményekről mind elkészültek.

A kézirattár a lefolyt évben Szász Ferencz úr adományából 3 drbbal szaporodott, egy névtelentől Erdély történetével, a Kocsi Cs. Bálint »Kősziklán épült ház ostroma« cz. műve egy újabb másolatával (1779) és Verestói György pár predikácziójával (1781), továbbá Gyalui Farkas úr útján az 1603-iki kolozsvári successióról való tractatussal 1767-iki másolatban.

Az egyetemi könyvtáréval közös olvasó-terem nyitva állt naponként 5 órán át; de a szünidőt a kolera veszedelme egy hóval megnyújtotta, minek következtében a látogatók száma ez évben csökkenést tüntet föl. A könyvtár a délelőtti hivatalos órákban (9—12) a szünidő alatt is nyitva volt. Az év 9 hónapjában a könyvtárban 5231 olvasó, átlag havonként 523, naponként 20 olvasó fordult meg. Legnagyobb volt az olvasók száma nov. 11-én, 57; legkisebb okt. 4-én. Helybeli használatra kiadott 1173 mű, a könyvtáron kívüli használatra 1271 mű, index, könyvkivétel végett, letétetett 547. Az összes használt művek száma 2349.

A kézirattár, az Apor-könyvtár és a régi magyar nyomtatványok gyüjteménye állandó használat tárgyai voltak úgy helybeliek, mint más, főleg budapesti könyvtárak által; a könyvtár ezenkívül állandó összeköttetést tartott fenn a bécsi egyetemi és udvari, a müncheni kir., a krakkai Jagelló-, de főképpen a hazai könyvtárakkal, a budapesti egyetemi, múzeumi és akadémiai könyvtárral, egyszersmind számos esetben szolgált az egész hazában a hazai főiskolák megkeresésére, az illető igazgatóságok kezessége mellett tudományos művekkel.

A könyvtár igazgatójának, Ferenczi Zoltán úrnak az 1893-dik évben a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium a könyvtári berendezések tanulmányozása végett teendő külföldi útra államsegélyt engedélyezvén, ehhez az egylet választmánya 200 frtot szavazott meg. E külföldi utat Ferenczi Zoltán 1893 okt. - decz. havában tette meg s eredményeiről a miniszteriumhoz részletes jelentést nyújtott be, mely a Magyar Könyv-Szemle hasábjain is közzé tétetett.

SZAKIRODALOM.

A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend nyomtatott imakönyvei a Breviarium Monasticum behozatala előtt. *Írta Ráth György. Budapest, 1894.* 8-r. 57 l.

A szerző, a ki nem csak mint hazai és hazai vonatkozású régi nyomtatványaink szenvedélyes gyüjtője, hanem mint ezeknek alapos ismerője is szerepel a bibliografia terén, a fentebbi czím alatt több ritka és eddig könyvészetileg kellően nem méltatott misekönyv, breviárium és liturgikus munka pontos leirását adja, nagyrészt saját példányai után. Könyve azonban távolról sem puszta száraz leirás, hanem érdekes megvilágítása az egyházi könyvek keletkezésének, az azonkori viszonyoknak és azon férfiak életkörülményeinek, a kik e munkák létrejöttére hathatósan befolytak.

Könyvészetileg is legfontosabb része szerző könyvének a két pannonhalmi breviáriumnak pontos meghatározása és szabatos leírása, amelyek irodalmunkban eddig egyáltalában nem voltak méltatva.

A XV. században megreformált melki kolostor által megállapított egyházi szertartásokat elfogadta a vele folytonos érintkezésben lévő pannonhalmi Szent-Benedekrend is. Így jutott a melkiek breviáriuma is hozzánk, midőn azt Tolnay Máté főapát némi rövidítésekkel egy kötetbe foglalva, a magyarországi rendtársak számára 1506-ban kinyomatta. Ezt követte 1519-ben a második kiadás, melynek egyik részéhez, a Proprium sanctorum-hoz 1582-ben egy pótlék csatoltatott, ugyanazon czímmel, mint a breviárium. Ezek az imakönyvek voltak azután a hazai benczéseknél mindaddig használatban, míg V. Pál pápa el nem rendelte a *Breviarium Monastico-Benedictinum* behozatalát. Tehát nem volt — mint szerző világosan kimutatja — sem 1496-iki kiadás, a hogy Kuncze Leo a pannonhalmi könyvtár ismertetésében állítja, sem 1579-iki, mint Knauz vélekedik; az első egy csonka lapból vont következtetés folytán, a második pedig egy nyomtatási hiba után keletkezett tévedés.

A melki misekönyvön és breviáriumon, valamint a föntebbi két

magyarországi imakönyvön kívül szerző ismerteti még Ambrosius Pannoniusnak a bécsi skót-monostor magyar származású perjelének érdekes életét és becses szertartáskönyveit is, a melyek az ausztriai és magyarországi benczések használatára irattak. Ilyenek az 1513-ban megjelent *Cursus beatae Mariae Virginis*, az 1515-ben Velenczében napvilágot látó *Diurnale*, valamint a rákövetkező évben hozzácsatolt *Additiones* és végre az 1518-ban Velenczében nyomtatott *Vigiliae et officium mortuorum*, melynek becsét rendkívül emeli azon körülmény, hogy az énekrimek benne hangjegyekkel is el vannak látva.

Miután szerző, kivált a két breviárium leirásában, a legapróbb részletekre is kiterjed, kár volt az egyes psalmusok kezdő szavait is ki nem írnia, ha már azok számozva nincsenek. Így hiányzik ez a 24. lapon a feria secunda *ad primam* officiumánál, valamint a 25.-en a három *nocturnusnál* (és nem *nocturnum*, mint szerző következetesen írja). Úgyszintén kívánatos lett volna éppen az akkor divó ritus egyes részeinek teljes megismerése czéljából kimutatni, hogy mely szentek officiumai vannak a melki breviariumban duplex majornak és melyek a pannonhalmiban duplex minornak jelezve és viszont. Vagy legalább a szembetűnőbb eltérések közül lett volna czélszerű néhányat felemlíteni.

A ritkaságuknál fogva is igen becses és alig hozzáférhető nyomtatványoknak lelkiismeretes gondossággal adott ismertetése, és az ehhez csatolt érdekes felvilágosítások oly érdemét teszik a könyvecske szerzőjének, melyért méltán elismerés és köszönet illeti mindazok részéről, akik a magyar bibliografia iránt érdeklődnek. *Kollányi Ferencz.*

Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. *Közli Ráth György. Budapest. Athenaeum, 1894.* [Különnyomat az »Irodalomtört. Közlemények«-ből]. 8-r. 56 l.

Sajátságos jelenség a múlt századokban az a vallás iránt tanusított mély érdeklődés, melynél fogva főuraink is nemcsak szívesen foglalkoztak vallási kérdésekkel, de vitázó gyűléseket hívtak össze, sőt magok is tollat ragadtak vallásuk védelmezésére. Ilyen volt Esterházi Miklós, a ki Rákóczy Györgyhöz intőleveleket írt, Lorántfi Zsuzsánna, a »Mózes és a próféták« írója, melylyel egy jezsuitát provokált is, a kit úgy kellett aztán elhallgattatni, Apafi Mihály stb.

Egy ilyen főúr által megindított theologiai irodalmi vitát rajzol elénk Ráth György a XVI. századból fentemlitett értekezésében.

Grádeczi Horváth Gergely, Sziget hősies megvédőjének Horváth Márknak, egyetlen fia 16 éves korában külföldre megy s itt lutheránus hittudósoktól theologiai kiképeztetést nyer. Hazajövet

megismerkedik Lám (Ambrosius) Sebestyén késmárki lelkészszel, a ki ugyan szinte lutheránus, de inkább a kálvinizmushoz hajolt, a képeket nem tűrte meg a templomban s az ubiquitas dogmáját sem vallotta. E nézeteltérés provokálja a vitát. Előbb csak szóval és kéziratokkal, majd nyomtatott művekkel harczolnak, mint a kor hozta magával, türelmetlenül, kímélet nélkül, szenvedélyesen. Lassanként mások is belevonatnak a vitába, pro et contra, igy azután javába folyt az akkor is, midőn a »primus motor« már sirban volt: új alakok léptek helyökbe nagyobb szenvedélyességgel, kevesebb tehetséggel . . .

Ezt tárgyalja Ráth műve érdekesen, világosan s a figyelmet lekötni tudó formában. Mint »*Pilcz Gáspár és ellenfelei*« és »*Felsőmagyarországi kryptokálvinisták*« czímű hasonló tárgyú műveiben és ebben is megmutatta, otthonos e téren s meglehetős biztonsággal kalauzol e vitairatok útvesztőjében. De műve nem csak érdekes olvasmány, találunk abban becses és jobbára ismeretlen egyház- és irodalomtörténeti adatokat is.

Sőt magyar művészettörténeti adalék is van benne. Így a 23. lapon fölemlít Lám S. »Confessio«-ja után egy oltárképet, melyet Késmárkon a templomból dobtak ki, mely »teljesen hasonlítván az Apocalypsis babyloniai kéjhölgyéhez, egy aranyozott öltönyű s felemelt kezében szintén aranyozott kelyhet tartó női alakot ábrázolt, mely előre hajló, arannyal bevont s szőrös négy lábú állaton ült.«

De ránk nézve főleg bibliografiai szempontból becses e dolgozat, mivel több helyreigazitást és adalékot találunk benne Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez. Igy a 10. lapon említve van *Malus Pálnak* egy *1601. Bártfán Klösz Jakabnál* nyomatott »*Epitaphia*« czímű munkája, mely eddig ismeretlen volt; 13. lapon az 1586-ban szinte *Bártfán* nyomatott »*Jubilaeum Bartphense*« *Wagner Márton, Faber Tamás* és *Sculteti Szeverintől*, mely műnek ma már egy példánya sem ismeretes; a 25. lapon összehasonlitás alapján bizonyítva találjuk, hogy Lám »Defensio orthodoxae doctrinae« czímű műve nem, mint Szabó Károly (R. M. K. II. 234. sz. a.) tévesen hitte, Zerbstben (Servesta) hanem *Vizsolyban*, Tolnai Fabricius (Kovács) Tamásnak »*Exarmatio scuti Laniani*«-ja 1597-ben nem Debreczenben, hanem ugyancsak *Vizsolyban* nyomatott; ugyanezen szerzőnek »*Disceptatio*«-ja nem 1593-ban (Szabó K. i. m. 271. sz.), hanem 1594-ben jelent meg, valamint azt is nála találjuk először említve, hogy *Lányi Illés Luther Catechismusát* Abrahamides Izsák és Melichius Sámuel superintendens társa segélyével *tót nyelvre* fordította s azt hárman 1612-ben saját költségükön kinyomatták; hogy *Tranowsky György* »*Cythera Sanctorum*« czímű műve eddig elsőnek ismert 1684. évi kiadását még 1635-ben megelőzte egy másik kiadás.

Ez adalékok — ha egyéb érdeme nem volna is — magukban véve becsessé tennék szerző művét.

Kisebb hibák itt-ott fordúlnak elő, ilyen pl. az, a mit a 20. lapon olvasunk: »A munka végén befejezése idejét az 1590-ik évet a következő *acrostichon* fejezi ki: qVI perseVeraVerIt aD fIneM VsqVe Is salVVs erIt,« itt acrostichon valószínűleg tévedésből áll *chronostichon* helyett.

De az ilyen kisebb és lényegtelen hibáktól eltekintve hasznos munkát végzett szerző ez értekezés megírásával s kivánatosnak tartjuk, hogy bár dolgozná fel minél előbb hasonló formában a többi vitairatokat is, melyek ezeken kívül még nagy számmal vannak; örömmel veszi tőle úgy az egyháztörténész, mint a bibliografus, sőt az irodalomtörténész is, mert csak ha az egyes vitairatok tartalmát hasonló alakban ismertették és kivonatolták, válik lehetővé, hogy majd valaki, a ki áttekintő és összefoglaló képességgel bír, megírja az e kort éltető vallásos eszmék s e kor vallási irodalmának történetét. *Dézsi Lajos.*

Magyar nyomdászok évkönyve. *Kiadja a könyvnyomdászok szakköre. Szerkeszti Gelléri Mihály. Tizedik évfolyam. 1895.* 8-r. 168 l.

A könyvnyomdászok szakkörének ez ügyesen szerkesztett kiadványából a tizedik kötet is megjelent. Tartalmát kizárólag a könyvnyomdászat szakába vágó dolgozatok képezik, de sok oly bibliografiai vonatkozással, melyekről folyóiratunknak is tudomást kell vennie. Elsö czikke: A magyar nyomdaipar *Láng* Józseftől, igen élénken megírt szemle a nyomdászipar fejlődéséről 1848-tól kezdve, s egyuttal magában foglalja azon kivánalmak formulázását is, melyek teljesítésétől fejlődésében még nagyobb lendület várható. *Ács* Mihály czikke a könyvnyomtatás mesterszavairól Pusztai Ferencznek még 1883-ban közzétett idevágó szóanyagát ismerteti s birálja. Kiváló érdekkel bír *Firtinger* Károly »Művészetünk bölcsőkorából« czimű, néhány lapra terjedő dolgozata, melyben a Magyar Nemz. Múzeum egyik unikumának, a *Uan deme quaden thyrane Dracole wyda* cz. 6 lapra terjedő ősnyomtatványnak nyomtatási helyét és idejét kutatja. Kertbeny azt állítja, hogy ez erdélyi szász nyomdatermék. holott tudjuk, hogy az első adat, mely az erdélyi nyomdászatra vonatkozik, csak az 1529. évre vezet vissza. Firtinger a kérdés kutatásánál alkalmat vesz magának rövid átnézetet nyujtani a hazánkból külföldre szakadt középkori könyvnyomtatók működéséről, s annak a nézetnek ad kifejezést, hogy a kérdéses ősnyomtatvány a nürnbergi Koburger Antal sajtója alól került ki. Ez a nézet nincs ugyan adatokkal megokolva, de nincs minden valószinűség hijával. Megjegyezzük e helyen, hogy a múzeumi könyv-

tár ősnyomtatványainak jegyzéke e nyomtatvány korát hozzávetés alapján 1480-ra teszi. *Novitzky* N. László az irás keletkezéséről értekezik. A kötet többi czikke kizárólag a nyomda-ipar technikai részével foglalkozik; s végül *F. K.* bibliografiai jegyzékében találjuk a nyomdászati szakirodalom legujabb termékeinek felsorolását. — *rr.*

L'arte della Stampa nel rinascimento italiano Venezia. *Venezia, MDCCCXCIV. Ferd. Ongania Editore.* 2-r. I. k. 110 l. II. k. 118+2 l.

A híres velenczei *Ongania* könyvkiadó czég, melyet első tulajdonosai, H. F. & M. Münster, 1846-ban alapítottak s 1871 óta Ferd. Ongania bír, félszázados fenállásának emlékét igen érdekes bibliografiai munka kiadásával ülte meg. A fényes kiállítású két kötetes munka, mint czíme mutatja, a renaissance-korabeli velenczei könyvnyomtatással foglalkozik, s úgy tárgyánál, mint kitűzött czéljánál fogva ez év bibliografiai irodalmának legfigyelemreméltóbb termékei közé sorozható.

Velencze, a második olasz város, melyben a könyvnyomtatás új találmánya otthonra talált, a XV. század második felében a könyvnyomtatás mesterségének legvirágzóbb emporiuma volt.

Az első velenczei nyomtatvány: Cicero, Epistolae ad familiares, 1469-ben Johannes de Spira sajtójából került ki. Spira még ez évben Plinius Historia naturalisát és Cicero epistoláinak 2. kiadását is kinyomatta, s bele kezdett Szent-Ágoston De civitate Dei cz. munkájának nyomásába, de ezt, az év végén elhunyván, testvére Vindelinus fejezte be. Vindelinus de Spira sajtójából csak az 1470-ik évben 15 könyv került ki, s 1477-ig a latin és olasz irók kiadásainak, köztük több princeps editionak egész sorozatával látta el a könyvpiaczot.

1470-ben két más nyomdász is megtelepedett Velenczében: Nicolaus Jenson Sommevoireből és Christophorus Valdarfer Regensburgból. Az előbbi az éremvésés modorát alkalmazva a betűk kiformálásánál, az u. n. *romano rotondo*, kerek római betűtipust hozta létre, mely sokkal elegánsabb, mint a Spira testvérek szintén kerek tipusai. Gót betűket is metszett, megalapítván ezzel a gót betűtipus egy új fajtáját, a *gotico veneziano*-t. Később Johannes de Coloniaval és másokkal állott társaságban. Meghalt 1480 végén. Valdarfer 1470 és 1471. években működött Velenczében. Kívülök a már említett Johannes de Colonia (1471—82.) Johannes Manthen de Gerretzhem (1473—1480.), az augsburgi Erhardus Ratdolt és a velenczei születésű Philippus Petri s ennek társa a trevisoi Gabriel Petri voltak a velenczei sajtó első évtizedének munkásai.

Mindezek a nyomdászok Philippus Petri kivételével idegen származásuak voltak, s az a könyvnyomtató, a ki hivatva volt arra, hogy a könyvnyomtatás mesterségét Velenczében a művészet magaslatára emelje, Aldo Manuzio szintén nem a város gyermeke. De az 1489. év, a melyben azzal a szándékkal telepedett meg Velenczében, hogy Rómában Gasparo Veronese és Domizio Calderino és Ferrarában Battista Guarini iskoláiban szerzett ismereteit itt fogja érvényesiteni, fordulatot képez a velenczei könyvnyomtatás történetében. Ő volt az első, a ki Velenczében görög művek kinyomására vállalkozott, s a görög Aldinák nemsokára keresett speczialitásai voltak a velenczei könyvsajtónak. A köztársaság, mely a középkor elején a byzanczi kereskedelmet közvetítette Európa nyugata fele, így vált a renaissance fénykorában a klasszikus görög műveltség leghatalmasabb közvetítőjévé.

1469-től a század végéig több mint ezer kötet került ki Velencze könyvnyomdáiból. A velenczei könyvnyomtatást azonban nem csupán termékeinek száma, hanem minőségük teszik nevezetessé. Az első évtized könyvnyomtatóinak betűi a szabályosság és választékos csin mintaképeiül szolgáltak a későbbi kor nyomdászai előtt. S a betütipusok szépségével összhangban állott a papir minősége, a czimlap és fejezetczímek összeállítása, az egész nyomdai beosztás, a nyomás tisztasága. Ratdoltról, a kinél később Augsburgban a mi Túróczinkat nyomták, tudjuk, hogy az augsburgi Bernhard festővel állott társaságban, (korrektora a bajorországi langenzenni Peter Loslein volt) és 1476-tól kezdve ábrákkal, személyek, városok rajzaival és színes kezdőbetűkkel diszitette kiadványait. Példáját követték társai is, és csakhamar általános lett a nyomdászok törekvése, hogy műveiket a fényűző kiállítású kéziratokkal szemközt a kiállítás szépsége tekintetében is versenyképesekké tegyék. A velenczei nyomtatványok hosszú sorozata e törekvés jeleit viseli magán; lépésről lépésre lehet észlelni rajtuk a tökélyesbülést, mely akkor jutott el tetőfokára, midőn Ugo da Carpi 1516-ban feltalálta annak a módját, hogy kell a fametszetű képekbe a szükséges árnyalatokat belehozni.

A velenczei könyvnyomtatás történetét tudományos alapon megírták Fulin, Castellani, Rivoli herczeg, H. Brown. Ongania uj kiadványa az illusztrácziókat szolgáltatja e jeles művekhez, két kötetre terjedő facsimilékben bemutatva az egyes könyvnyomdák és azok legszebb termékeinek czímlapjait, frontiscipiumait, képeit, lapszéli és záró-diszítéseit, kezdőbetűit, kolofonjait, a nyomdászok és kiadók emblemáit, a papir vízjegyeit, szóval mindazt a mi a könyvek művészi kiállításának tényezőjét képezi, s függelékül néhány választékos mutatványt a XV. és XVI. századi velenczei könyvkötés termékeiből.

A két kötet facsimiléiben, melyekhez Carlo Castellani írt

érdekes történelmi bevezetést, a velenczei könyvnyomdászat s a könyv illusztrálása fejlődésének történetét látjuk magunk előtt Ratdolt primitiv vonalos nyomásaitól kezdve egészen Carpi chiaroscuro-nyomásaig.

Szebb emléket a virágzó művészet multjának nem lehetett volna emelni, mint termékei javának e facsimilékben való összegyűjtése által. De Onganiát a mult iránt érzett kegyeletén kívül igen fontos gyakorlati czél is vezette a munka kiadásában. Nem alaptalanul panaszkodva a felett, hogy a könyvnyomtatás művészete a régi emporiumokban mindinkább elveszti individualis jellegét, s hogy az olasz sajtótermékek idegen stílus mezét viselik magukon, vissza akarja vinni a könyvnyomtatást az eredeti nemzeti stílus forrásához, szóval annak a nemzeti nyomdász-iskolának visszaállítására törekszik, mely méltán képezte valaha Velencze és egész Olaszország büszkeségét. Kiadványa ily módon, míg egyrészt dokumentumokat ad azok kezébe, kik a nyomdászat történetét tanulmányozzák, más oldalról mintákkal szolgál annak gyakorlati művelői számára. Boldog ország, a hol a kiadók műérzéke ily czélok szolgálatára hozhat áldozatot. Mi is beszélünk sokat magyar nemzeti stílusról, de meddig kell még várnunk, míg valakinek eszébe jut értékesíteni azt a becses műtörténelmi anyagot, mely a régi magyar nyomdák termékeiben rejtőzik! *Sch. Gy.*

A. Staderini, Brevi cenni sopra due sistemi di schedario per cataloghi. *Roma, 1890.* 8-r.

A fentebbi czímet viselő füzet már több év előtt jelent meg, be azért nem tartom feleslegesnek ismertetését, miután annak tartalma minden könyvtárat közelebbről kell hogy érdekeljen. E füzetkében ugyanis két katalogus-rendszer leírását olvasom, melyeknek, különösen a másodiknak praktikus voltáról olaszországi tartózkodásom alatt elég alkalmam volt meggyőződni.

Az egyik katalogus-rendszer a következő: egy hosszúkás, keskeny fadobozba fogazott érczlemez van beillesztve, a papírlapok megerősítésére rugóval ellátott fadarab szolgál, mely a fogazott érczlemezbe van beillesztve s szükség szerint mozgatható. A papírlapok erős, merített papirosból vannak készítve, trapez formában, melyhez még egy, körülbelül 3 centiméternyi erősebb papír van vászonnal erősítve, olyformán, hogy az érczlemez fogaiba beilleszthető legyen.

A czédulák beillesztése a dobozba úgy történik, hogy a keskenyebb fogazott rész az érczlemezbe behelyeztetik, bizonyos számú ilyen papírlap után a megerősítésre szolgáló fadarab betolatik, s a benne lévő rugó azt erősen oda tartja a doboz oldalaihoz. Ily módon a czédulák keskenyebb része mozdulatlanúl áll,

míg hosszabb részét, mely a könyv czímének van szánva, kényelmesen végig lehet lapozni.

E fajta katalogus azonban csak kisebb könyvtárakban, s ott is csak kisebb terjedelmű szakok. pl. folyóiratok lajstromozására alkalmas. Mert több ilyen doboz egyesíthető ugyan egy külön, ferde lapú asztalon, de ez megnehezíti a kezelést, s aránylag nagy tért foglal el, azonkívül megvan az a hátránya, hogy a közönség részére kevésbbé hozzáférhető.

Sokkal praktikusabb ennél a második rendszer, melyet Rómának úgyszólván valamennyi könyvtárában használnak, s a mely Olaszországon kívül is mindinkább tért hódít.

Az e rendszernél használt papírlapok, czédulák formátuma 13×23 cm. Erős, merített papírból készültek, s következőkép vannak berendezve. Baloldalt, körülbelül egy centiméternyire a lap szélétől, két egymás mellett álló 13 mm. átmérőjü kerek lyuk van. Körülbelül 3 cmnyire a lyukaktól az illető könyvtár neve következik függőleges irányban. Így tehát ezen kisebb része a papírlapnak 4—5 cm. széles, mely körülbelül a közepén ketté van vágva, s vászonnal egymáshoz erősítve. A könyvtár nevét feltüntető sor után 10 cmnyi tér következik, mely az illető könyv czímének registrálására szolgál. A fennmaradt 6 cmnyi tér a bibliografiai jelzések számára van fentartva. s a mű czimétől kettős vonal által elválasztva. A papírlap jobb oldalán legfelül van a signatura helye.

Az ilyetén elrendezett lapok különböző számban, rendesen 320—450, a szerint, a mint vászonszalaggal vannak ellátva, vagy nem, egy hasonló nagyságú albumszerű tartóba jönnek. Ezen tartó két erős, vászonnal bevont táblából áll, a háta bőrből van, s a könyvtár jelvényen kívül egy négyszögletű réztáblácskán folyó számmal van ellátva. A tábla a papírlapnak megfelelőleg szintén két részből áll, s a papírlap lyukainak megfelelőleg két vaspálczikával van ellátva. A papírlapok a lyukak segítségével ezen vaspálczákra ráfűzetnek, majd a felső tábla rájuk csapatik, s a két vasrúd helyén kulcscsal elzáratik. A keskenyebb rész ilyformán szilárdan áll, míg a hosszabb rész kényelmesen lapozható.

Róma könyvtáraiban ezen rendszer általánosan használatban van. Az albumszerű kötetekben letett katalogus külön állványokon van elhelyezve, minden kötet alatt egy kis táblán a kötet száma és a benne foglalt betű van jelezve,

Hogy mily praktikus ez a katalogus-rendszer, azt alig szükséges bizonyítani. Két czélt érnek el vele: 1. a közönség hozzáférhet a czédula-katalogushoz, a nélkül, hogy a czédulák szétszóródásától kellene tartanunk: 2. nem vész el belőlük oly könnyen valamelyik lap, mint a nálunk használt czédula-rendszernél. Csakhogy több dolgot ad, mint az utóbbi.

E czédula-katalogus alkalmazását nem lehet eléggé ajánlani, kényelmes használhatóságát s czélszerűségét tekintve felülmúl minden más czédula-rendszert.

A római *Vittorio Emanuele* könyvtárban mindkét rendszer használatban van, az első a folyóiratok, az utóbbi a nagy könyvtár részére. A mi a folyóiratokat illeti, megakarom e helyt jegyezni, hogy mily liberalitással járnak el az említett könyvtárban ezeket illetőleg. A könyvtárban egy egészen külön terem van a folyóiratok részére berendezve, melyben a falak mentén köröskörül állványasztalokon kettős sorban több mint 100 különféle folyóirat áll a látogatók rendelkezésére. Mindegyik folyóirat és helye külön számmal van megjelölve, s a látogatók minden akadály nélkül vehetik el helyükről és használhatják azokat. A teremben a fentebb leírt első mód alapján szakok szerint rendezett katalogus van felállítva, mely a látogatók szabad használatára áll. Ez a folyóirati terem, a *Sala dei periodici*, szintén amaz intézmények közé tartozik, melynek követését nem lehet eléggé ajánlani. Persze ez által eleje van véve azon szokásnak, hogy a folyóiratok, mindjárt beérkezésük után, füzetenkint kikölcsönöztetnek.

Áldási Antal.

Generalregister zum I.—X. Jahrgange des Centralblattes für Bibliothekswesen. (1884—1893.) *Bearbeitet von Carl Haeberlin. Leipzig. 1895.* 8-r. 4 + 254 l.

A *»Centralblatt für Bibliothekswesen«* szerkesztősége egyetemes név- és tárgymutatót adott ki folyóiratának eddig megjelent tiz évfolyamához. E nélkülözhetetlen könyvészeti kézikönyv, melyet a folyóirat egyik dolgozótársa, Haeberlin Károly, a marburgi egyetemi könyvtár assistense s ismert nevű bibliografus szerkesztett, azonkívül, hogy gyakorlati czéljainak mindenben megfelel, szakbeosztásával mintául szolgálhat a tárgymutatók szerkesztésénél. Tudtunkra a magyar név- és tárgymutatók közül eddigelé még a Turulé közelíti meg leginkább. Beosztása a következő: I. része a nagyobb értekezéseket és czikkeket sorolja föl évfolyamok szerint. II. A szerzők névjegyzéke. III. Ismertetett művek. IV. Személynév-mutató. V. Földrajzi névmutató. VI. Betűrendes tárgymutató. A vaskos kötet Lipcsében jelent meg Harrassovitz Ottó kiadásában. Ára 18 márka. *D. L.*

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az **Erdélyi Múzeum** 1894. évi IX. füzetében Dr. *Ferenczi* Zoltán befejezi Br. Wesselényi Miklós színjátszó-társasága Magyarországon cz., irodalomtörténeti adatokban gazdag czikksorozatát. A X. füzetben *Hindy* Árpád Kultsár Istvánról s az általa szerkesztett Hazai Tudósításokról közöl érdekes adatokat. Az 1895. évi II. füzetben Dr. *Gyalui* Farkas egy multszázadi székely határőr, Adorján Imre verseit tartalmazó kéziratot ismerteti; közleménye különnyomatban is megjelent.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** 1894. évi IV. füzetében *Ráth* György befejezi Gradeczi Horváth Gergely és Lám Sebestyén hitvitája czímű czikksorozatát, mely azóta külön kiadásban is megjelent. A f. évi I. füzetben *Széchy* Károly a Praykódex ügyében szólal föl, s azt indítványozza, hogy a kódex, mely a halotti beszéden kívül többi részeiben is rendkívül becses történeti és egyháztörténeti adatokat tartalmaz, az ezredéves emlékünnep alkalmából egész terjedelmében tétessék közzé. *Heinrich* Gusztáv Aranyos-rákosi Székely Sándor életrajzából adja az 1. közleményt. *Ráth* György egy XVI. századi római kath. magyar ritualét ismertet teljes szövegében, mely az Oláh Miklós-féle Ordo et Ritus-nak az egri érseki könyvtárban őrzött példánya kéziratos függeléke gyanánt maradt meg napjainkig. *Zoványi* Jenő a kolozsvári reformátusok belső templomában őrzött egyleveles nyomtatványokat, az u. n. chartákat ismerteti, számszerint 10 dbot, melyek egyes kiváló lelkész és egyházi író életrajzait tartalmazzák. Az érdekes közlemény bibliografiai jelentőségére illető rovatunkban legközelebb visszatérünk. *Bárczay* Oszkár a Tudománytár kiadására vonatkozó anteaktákat közli

A **Századok** 1894. évi 10. füzetében *Thaly* Kálmán három irodalomtörténeti adalékot közöl a Rákóczi-korból; ezek elseje több XVII. századi elveszett történelmi s irodalmi mű emlékét eleveníti fel, a harmadik Páriz-Pápai Ferencz életrajzához szolgáltat becses adatot. A f. évi 1. füzetben találjuk *Szilágyi* Sándornak Salamon Ferencz felett a M. Tud. Akadémiában elmondott emlékbeszédét. *Ráth* György Két kassai plébános a XVI. században cz. czikkében, mely a 2—5. füzetekben is folyik, Frölich Tamás és Gogreff Mento életrajzával és irodalmi működésével foglalkozik; dolgozata sokban kiegészíti »Pilcz Gáspár és ellenfelei« czímű értekezését, mely a Magyar Könyv-Szemle 1892/93. évfolyamában jelent meg. A 2. füzetben *Á. A.* ismerteti Zdekauernek Lo studio di Siena nel rinascimento czímmel a sienai egyetemről írt könyvét, és *M. S.* Volf Theobaldnak Honter Jánosról Brassóban megjelent német munkájáról mond bírálatot. A 3. és 4. füzetben *Kollányi* Ferencz a XVI. század második felében élt

Illicini Péter sienai születésű esztergomi kanonokról értekezik, s felsorolja ennek nyomtatásban megjelent és kézirati műveit. A 4. füzetben azonkívül *D. Kr.* röviden megemlékezik Mátyás király két leveleskönyvéről, melyek közül az egyiket, a pannonhalmi főapátság tulajdonát képező XVII. századi kéziratot, Récsey Viktor ismertette a M. Történelmi Társulat márcziusi vál. ülésén, a másikra, mely az esztergomi főkáptalani könyvtárban őríztetik, Némethy Lajos hívta fel a társulat figyelmét.

A **Történelmi Tár** 1894. évi IV. füzetében *Kiss* Bálint a Bárcsayak családi levéltárát ismerteti. *Reizner* János megkezdi az Esterházy grófok pápai levéltárában őrzött czéhlevelek jegyzékének közlését. Közleménye a f. évi I. és II. füzetben is folyik. Ez utóbbi füzetben találjuk *Beke* Antal első közleményét az erdélyi káptalan levéltáráról.

Az **Archivalische Zeitschrift** új sorozatának 5. kötete a következő tartalommal jelent meg: Karl *Primbs*, Übersicht von Testamenten aus dem Archive der ehemaligen Reichstadt Regensburg. — Hans *Bachmann*, Fragen und Aufgaben bei den Staatsprüfungen für den Archivdienst in Bayern 1891. und 1893. — Dr. Ludwig v. *Rockinger*, Zwei Urkunden aus den Jahren 1288. und 1312 über Rechstverhältnisse zwischen Christen und Juden. — K. *Primbs*, Mittheilungen über Pabstbullen mit heraldischen Andeutungen. — Dr. Franz *Schneiderwirth*, Zur Geschichte des Archivs des ehemaligen Reichsstifts Kempten. — Dr. L. v. *Rockinger*, Zur Bedeutung von Anklängen an römisches Recht in bayerischen Urkunden des 15. Jahrhunderts. — *P. P.*, Verzeichniss der in Ländern der westlichen Hälfte der österr. Monarchie von Kaiser Joseph 1782 bis 1790 aufgehobenen Klöster. — Edmund *Freiherr* v. *Oefele*, Zu den Kaiser- und Königsurkunden des Hochstiftes Eichstätt. — K. *Primbs*, Mittheilungen über eine Bulle des Papstes Alexander VIII. mit heraldischer Andeutung. — Dr. Christian *Häutle*. Entscheidung des Kaisers Ludwig des Bayers über die Zugehörigkeit von Lechanschwemmungen an Bayern und Schwaben. — Kurze Mittheilungen. — Register.

A **Centralblatt für Bibliothekswesen** legújabb füzeteinek tartalma: XI. évf. 12. f. (1894 deczember.) Dr. K. *Haebler*, Deutsche Buchdrucker in Spanien und Portugal. — Recensionen und Anzeigen: De Marchi e G. Bertolani, Inventario dei manoscritti della R. Biblioteca Universitaria di Pavia. I. (Wiese Berthold.) Könnecke, Hessisches Buchdruckerbuch. (V. H.) Schwenke u. Lange, Die Silberbibliothek Hg. Albrechts v. Preussen u. seiner Gemahlin (M. P.) — Zur Stellvorrichtung J. Roth. — XII. évf. 1. f. (1895 január.) Dr. R. *Kautzsch*, Diebolt Lauber und seine Werkstatt in Hagenau. — F. *Falk*, Das Accipies-Bild in den Wiegendrucken. — Henri *Stein*, L'Exposition du Livre à Paris. — Recensionen und

Anzeigen: Alphabetisches Verzeichnis der französischen Litteratur in der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. Der Bücher-Verzeichnisse der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel II. Band. (Emil Picot.) O. von Heinemann, Die Herzogliche Bibliothek zu Wolfenbüttel. (O. H.) Waldemar Nissen, Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077. (C. Haeberlin.) Dr. P. Bahlmann, Deutschlands katholische Katechismen bis zum Ende des XVI. Jahrh. (J. K.) — 2—3 f. (1895 február—márczius.) Dr. R. *Kautzsch*, Diebolt Lauber und seine Werkstatt in Hagenau (bef. közl.) — Adolf *Schmidt*, Ein Sammelband deutscher Lieder aus dem Jahre 1529. in der Grosshgl. Hofbibliothek zu Darmstadt. — Recensionen und Anzeigen: Karl Sudhoff, Versuch einer Kritik der Echtheit der Paracelsischen Schriften. I. Theil. Die unter Hohenheims Namen erschienenen Druckschriften. (O. H.) Dr. Wojciech Ketrzynski, Zaklad narodowy imienia Ostolinskich. (M. P.) Oscar Grulich, Geschichte der Bibliothek und Naturaliensammlung der neuer Leopoldinisch-Carolinischen deutschen Akademie der Naturforscher. (C. Haeberlin.) William Fletcher, Public Libraries in America. (Dr. K. Pietsch.) Katalog der Ornamentstich-Sammlung des Kunstgewerke-Museums. (W. L. Schreiber.) — 4. f. (1895. ápril) O. *Radlach*. Die Bibliotheken der evang. Kirche in ihrer rechtsgeschichtlichen Entwicklung. — P. Gabriel *Meier*, Der Dictionnaire der französischen Akademie. — Recensionen und Anzeigen: Sylva Clapin, Dictionnaire canadien-français. (Berthold Wiese.) Papyrus Erzherzogh Rainer. Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzhg. Rainer. (Ferd. Eichler.) Verzeichniss der Handschriften im preussischen Staate. I. Hannover. 3. Göttingen. 3. (M. P.) — Monsignor Isidoro Carini. (O. H.) — 5—6. f. 1895 (május—június.) W. L. *Schreiber*, Darf der Holzschnitt als Vorläufer der Buchdruckerkunst betrachtet werden? — Dr. G. *Knod*, Hugo Blotius in seinen Beziehungen zu Strassburg. — Recensionen und Anzeigen: Pellechet, Catalogue des Incunables des Bibliothèques publiques de Lyon. (P. Gabriel Meier.) The Ex-Libris Collection of the Ducal Library at Wolfenbüttel. (R. Kautzsch.) Anton E. Schönbach, Über Lesen und Bildung. (Ferd. Eichler.) I. C., Rowell Classification of books in the library (E. Grulich.) Dr. Rudolf Beer, Handschriftenschätze Spaniens. (Hermann Suchier.)

Állandó rovatok minden füzetben: Mittheilungen aus und über Bibliotheken, Vermischte Notizen, Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekwesens, Antiquarische Kataloge, Personalnachrichten.

A **Revue des Bibliothèques** legújabb füzeteinek tartalma: V. évf. 1. f. (1895 január.) Ernest *Coyecqua*, Quatre catalogues de livres (1519—1529.) — Pierre de *Nolhac*. Une ligne autographe de Boccace. — Léon *Dorez*, L'exemplaire de Pline l'ancien d'Agosto Valdo de Padoue, et le cardinal Marcello Cervini. — Bibliographie: P. de Nolhac, Petrarque et l'humanisme, d'après

un essai de restitution de sa bibliothèque. (L. Auvray.) Bibliotheca hagiographica graeca, seu elenchus vitarum sanctorum graece typis impressarum, edid. hagiographi Bollandiani. (H. O.) Paul Durrieu et J. J. Marquet de Vasselot, Les Manuscrit à miniatures des Héroïdes d'Ovide traduites par Saint-Gelais, et un grand miniaturiste français du XVI. siècle. (Léon Dorez.) A. Kluyver, Over het verblijf van Nicolaus Witsen te Moscou. 1664—1665. (Gédéon Huet.) Parole dette agli impiegati della Biblioteca nazionale centrale di Firenze dal Prefetto D. Chilovi il 25. novembre 1894. (L. D.) — 2. f. (1895 február.) Dr. Giovanni *Bresciano*, Notice sur un incunable Romain inconnu aux bibliographes — Léon *Dorez*, Mémoire juridique relatif à l' impression des livres liturgiques du diocèse de Troyes. — Paul *Bergmanns*, L'Imprimerie à Lierre. — Vicomte de *Grouchy*, Documents relatifs à l'impression des oeuvres de Daniel Sennert (1650.) et de François Tallemant (1666.) — Léon *Dorez*, Les héritières de Jacopo Giunta et Filippo Tinghi. — Nécrologie: François de Caussade. (Paul Marnis.) — Bibliographie: George F. Warner, Miniatures and Borders from the Book of Hours of Bona Sforza. (Léon Dorez.) Paul Maréchal, Dufourny et Lancelot. Notes sur les anciens inventaires du Trésor des Chartes de Lorraine. (Léon Dorez.) Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution. (L. D.) — 3. f. (1895 márczius.) Victor *Mortet*, Les examens professionels de bibliothécaire en France et à l'étranger et le recent arrêté relatif aux bibliothèques universitaires de Prusse. — Nécrologie: Mgr Isidoro Carini. (Léon Dorez.) — Bibliographie: A Giry, Manuel de Diplomatique. (Ferdinand Lot.) Maurice Prou, Table alphabétique des publications de l'Académie Celtique et de la Société des Antiquaires de France. (Léon Dorez.) — 4. f. (1895 ápril.) M. *Pellechet*, Jaques de Voragine ; Liste des editions de ses ouvrages publiés au XV. siècle. — G. *Huet*, Une publication imaginaire. — H. *Omont*, de Catalogue imprimé de la Bibliothèque du Roi au XVIII. siècle. — Bibliographie: G. Raynaud, Une édition de Froissart projetée par Christophe Plantin. 1563—1565. (Léon Dorez.) Falconer Madan, A Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford. Vol. III. (Léon Dorez.) E. Vouillème, Die Incunabeln der Kgl. Universitäts-Bibliothek zu Bonn. (Albert Maire.) H. Omont, Nouveaux documents sur Gérard Morrhe imprimeur parisien, 1527—32. (Léon Dorez). Paul Bergmans, Un manuscrit illustré du roman d'Olivier de Castille. (Léon Dorez.)

Állandó rovatok: Personnel des Bibliothèques, Chronique des Bibliothèques.

Mellékletek az 1—3. füzetekhez: G. *Huet*, Catalogue des Manuscrits allemands de la Bibliothèque nationale. (128—160. l.) — Az 5. füzethez: C. *Çoudere*, Inventaire sommaire de la Collection Clément de Boissy sur la juridiction et la jurisprudence de la chambre des comptes.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A múzeumi ügyek új előadója. A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium IX. ügyosztálya, melyhez a Magyar Nemz Múzeum ügyei is tartoznak, új vezetőt kapott *Szmrecsányi Miklós*, az orsz. képzőművészeti társulat titkára személyében, kit ő felsége f. évi ápril hó 22-én a v. és közoktatásügyi miniszterium osztálytanácsosává nevezett ki. Az új osztálytanácsos már elfoglalta hivatalát.

A Lanfranconi-gyűjtemény megvásárlása. A szerencsétlen véget ért híres könyvgyűjtő és műbarát *Lanfranconi Grazioso Enea* után, ki Pozsonyban 1895 márczius 9-én önkezével vetett véget életének, párját ritkító könyvtár és műgyűjtemény került eladás alá. A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium azonnal megtette a szükséges lépéseket, hogy e becses gyűjtemény az ország részére megszereztessék, s e végből bizottságot küldött ki, melynek tagjai, Thaly Kálmán országgy. képviselő, Pulszky Károly, az országos képtár igazgatója, Benczur Gyula, Fejérpataky László és Hampel József a múzeumi könyvtár és régiségtár igazgató őrei, ápril hó folyamán megindították az alkudozásokat az elhunyt örököseivel. A tárgyalások, melyekben a M. Nemz. Múzeum és az orsz. iparművészeti múzeum részéről Szalay Imre és Radisich Jenő igazgatók is részt vettek, kedvező eredményre vezettek, s a Lanfranconi gyűjtemény a május 16-án aláírt szerződéssel az állam tulajdonába ment. A gyűjtemény a könyvtári anyagon kívül rendkívül gazdag rézmetszetekből, régészeti és műipari tárgyakból s magyar vonatkozású festményekből áll, melyek az illető országos intézetek, u. m. a M. Nemz. Múzeum régiségtára, az országos képtár és történelmi arczképcsarnok, s az iparművészeti múzeum között osztattak szét A gyűjtemény főrészét azonban a nagy gonddal összeállított, ritkaságokban gazdag könyvtár képezi, s ennek speczialitásai: a Dunára, annak folyására és vidékére vonatkozó térképek és monografiák, a török-magyar háborukkal foglalkozó nyomtatványok, a Buda bevétele alkalmából megjelent munkák, röpívek és metszetek s egyéb ritka magyar vonatkozású régi nyomtatványok — köztük Túróczi brünni kiadásának a Savoya-ház czímerével diszített példánya — a múzeumi könyvtár anyagát fogják gazdagítani. A múzeumot nem érdeklő könyvekre

vonatkozólag a minisztériumnak az a kívánsága, hogy azok a többi hazai nyilvános könyvtárak, első sorban a budapesti és kolozsvári egyetemek, a budapesti műegyetem, az országos képtár, a budapesti egyetemen létesített jogi és történelmi szemináriumok könyvtárai között osztassanak szét. E végből a 4228 darab könyvet és térképet kitevő könyvtári anyag a M. Nemz. Múzeum könyvtárába szállíttatott, a hol annak rendezése már folyamatban van. —rr.

Az 1494-iki zenggi glagol misekönyv. A Magyar Nemzeti Múzeum legújabb szerzeményei között a magyar bibliografia szempontjából elsőrendű fontossággal bír az a glagol misekönyv, mely Zenggben, Blaz Baromic, Sylvester Bedricic és Gaspar Turcic sajtóján, 1494-ben nyomatott. Az ó-szláv irodalomnak ezt a ritka emlékét a szlávisták mostanig csak töredékes közlésekből ismerték, míg most előkerült annak elején hiányos, de egyetlen kimutatkozó eredeti példánya. E példány segítségével konstatálta Jagic, a bécsi egyetem tanára, hogy e kiadás nem mint eddig hitték, 1507-ben, hanem 1494-ben jelent meg. Igy ez a budai krónika és az évnélküli Apologia Socratis után a legrégibb nyomtatvány, mely magyar területen látott napvilágot. A kiváló bibliografiai becscsel bíró könyv L. Rosenthal ismert müncheni antiquár által f. évi ápril 22. s következő napjain rendezett árverésen került eladás alá. Ez árverés anyagát legnagyobb részt a Nostitz grófi család lobrisi könyvtára képezte, melyek között a Magyarországra vonatkozó régi nyomtatványok egyébként is tekintélyes számban voltak képviselve. A Magyar Nemz. Múzeum igazgatósága e folyóirat szerkesztőjét küldte ki Münchenbe, hogy ott a múzeumi könyvtár érdekeinek alkalmas képviseletéről gondoskodjék. Ez sikerült is és J. Halle müncheni antiquár a könyvtár megbízásából részt vevén az árverésen, nemcsak a zenggi misekönyv megvételében előzte meg a többi versenyzőket, köztük a zágrábi egyetemi könyvtárat, hanem a többi hungarikumokból is igen becses példányokat szerzett meg a múzeumi könyvtár részére. A zenggi misekönyvet, mely 1505 márkáért jutott a kőnyvtár tulajdonába, legközelebb bővebben fogjuk ismertetni. A többi hungarikumok közül a nevezetesebbek jegyzékét a következőkben közöljük: Aeneas Sylvius, Historia Bohemica. Róma, 1475. és Abbreviario supra decades Blondi. H. n. 1481. Schott, Petrus, Lucubratiunculae ornatissimae. Strassburg, 1498. (Tartalmaz egy Mátyás királyhoz írt Epithalamiumot.) Niavis, Paulus, Epistole breves. Lipcse, 1499. (Mátyás sziléziai hadjáratára vonatkozásokkal.) Zenoi, Dom. Il 1. libro della cittá et forterezze principali del mondo. Velencze, 1567. (Guilio Ballino város-képei, köztük Eger, Gyula, Komárom, Sziget, Tokaj.) Heidenstein, Reinh. Warhaffte Beschreibung des Krieges, welchen Stephan Bathory g. den Grfürsten Ivan W. geführet. Görlitz, 1590. (Báthory feketevörös clair-obscur nyomású arczképével.) Newe Zeitung von Comorn stb. Drezda, 1594. Newe Zeitung von dem Baschia aus Temeschwar.

Prága, 1596. Bericht v. d. Belagerung d. Festung Gross-Wardein, H. n. 1599. Particular vom Sieg . . bey Tolna. Boroszló, 1599. Happel, Europäiche Toroan, Hamburg, 1686. Nachricht wie Gr. E. Tockely . . gefangen genommen stb. H. n. 1685. Mint e nyomtatványok, úgy a többi 20 db ez alkalommal megvásárolt munka is legnagyobb részt a magyarországi török háborúkra vonatkozik, valamenynyien érdekes metszetekkel vannak díszitve s igen becses anyaggal gyarapítják a könyvtár apró nyomtatványainak gazdag gyüjteményét. *Sz.*

Az Árva vármegyei Csaplovits-féle könyvtár ügyében a vármegye törvényhatósági bizottsága e napokban fontos határozatot hozott, a mennyiben az üresedésben lévő megyei levéltárnoki állomást a könyvtárnoki állomással egyesítette s a két állomással járó fizetést tetemesen fölemelte. A 28—30,000 kötetből álló könyvtár, mely jelenleg az alsókubini városház két szűk szobájába van beszorítva, innentúl a megyeházában ily czélból fentartott tágas helyiségekben fog megfelelő csínnal és kényelemmel elhelyeztetni. Ugyanott a közönség számára egy terem olvasó szobául rendeztetik be. Az egyesített könyvtárnoki és levéltárnoki állomással 1200 frt évi fizetés és 200 frt lakbér jár. A kinevezést életfogytiglan a megye főispánja eszközli, kihez a szakképzettséget igazoló bizonyítványokkal kellően felszerelt kérvények intézendők. *D.*

Carini Izidor, a vatikáni könyvtár prefektusa, f. é. január 25-én hirtelen meghalt. A vatikáni könyvtárban legutóbb előfordult lopások, s az ezzel járó izgalmak, teljesen felízgatták az amúgy is gyenge szervezetü tudóst, és ez okozta korai halálát. Carini 1845 január 7-én született Palermoban, hol a jezsuitáknál tanult, majd a papi pályán lépve, az érseki szemináriumot végezte. 1872-ben többekkel egyesülve az *Archivio Storico Siciliano* folyóiratot, majd 1873-ban a *Società Siciliana di storia patria* történeti társúlatot alapította. A palermoi állami levéltárnál életbe léptetett levéltárnoki tanfolyamon a palaeografiát és diplomatikát adta elő. Az olasz kormány és a siciliai történeti társulat megbizásából a hetvenes években tanulmányutat tett Spanyolországban, a siciliai vecsernye történetére vonatkozó források összegyüjtésére. Midőn XIII. Leó pápa 1884-ben a vatikáni levéltár megnyitása után a levéltár mellett palaeografiai iskolát léptetett életbe, abba a diplomatika és írástan tanszékére Carinit hivta meg. Carini Rómában fokozatosan emelkedett, a Szent-Péter templom kanonokja, különféle congregatiók hivatalnoka, végre a vatikáni könyvtár prefektusa lőn. Irodalmi működése leginkább a siciliai vecsernyére terjedt ki, melyről számos tanulmányt tett közzé, nagyobbrészt az Archivio Storico Siciliano-ban. Művei különféle folyóiratokban jelentek meg. Palaeografiai s diplomatikai munkái közől fölemlítjük a következőket: Sommario delle lezioni di palaeografia tenute nella nuova scuola Vaticana l'anno 1885. Scrittura latina. Róma, 1886. — Piccoli manuali di Sigle etc. Róma, 1886. — Epigrafia e

paleografia del Papa Damaso. Róma, 1887. — Argomenti di paleografia e critica storica trattati nella Pontificia Scuola Vaticana. 1887. Megkezdte még a siciliai vecsernye korabeli pápa IV. Márton regestáinak kiadását is. Mint a vatikáni könyvtár prefektusa a könyvtárban dolgozókat tőle telhetőleg gyámolította kutatásaikban. *Á—y.*

Új adat Mátyás király könyvtárának történetéhez. Az Országos Levéltárban (N. R. A. fasc. 988. nro 36.) bizonyos Hadritius György tisztviselőnek Modoron 1637. évi szeptember 26-án Eszterházy Miklós nádorhoz intézett levelében ezt olvasom:

»Az mi penig *Révay Pálné* asszonyom dolgát illeti: nyilván vagyon nagyságodnál, hogy ez elmúlt esztendőben én kimenvén, az executiót ratione bonorum tam *mobilium*, quam immobilium annyira végben vittem, hogy az *könyveknél* egyéb semmi hátra nem maradott. Azok is miért maradtak légyen függőben, nagyságodnak annak előtte declaráltam: tudniillik, hogy *azoknak az könyveknek jobb része,* — az mint informátus vagyok benne és obiter eszemben vehettem — *sub praelo sectariorum emanáltatott volna,* és igy, ha az asszonynak kezéhez jutnának, az idegen felekezető tanitók töltöznének vélek; *s más az, hogy sokat azok közül az Révay familianak elei még az Budai Bibliothecából* hoztak volt ki magokkal, quo respectu talám jobb volna azon bibliothecának — relicta minus urgente — penes familiam Révayanam maradni, kiknek alias regestratiójára és executiójára csak egy vagy két iuratus notarius is elégséges.«

T—i K—ly.

II. Rákóczi Ferencz védőlevele a kassai könyvkötő-czéh számára.

Nos *Franciscus* II. dei gratia etc. Kassai czéhbeli compactorok alázatos instantiájok mellett előttünk repraesentált privilegialis articulusokbul értjük, hogy a typographusoknak s egyébféle, könyvekkel és papirossal kereskedőknek és czéh nélkül való compactoroknak is sokadalmak alkalmatosságával, sőt másként is az említett czéhbeli compactorok privilegialis articulusi ellen könyveket és papirost titkon vagy nyilván nem volna szabad árulni. Kiknek ezen alázatos instantiáját kegyelmes tekintetben vévén, ezen privilegialis articulusok ususában őket kegyelmesen manuteneálni kivánjuk továbbvaló dispositióig. Ehhez képest mindazoknak, a kik az instansok ily privilegialis articulusok ususa ellen kész könyveket, papirost és egyéb idejárulható eszközöket árulni szoktak, serio parancsoljuk: se sokadalmakban, sem penig másképen ezen privilegium tenora ellen könyvet, papirost s egyéb idejárulható eszközöket árúlni ne merészeljenek, — sőt a kik vakmerőségtől viseltetvén, ezen parancsolatnak ellen cselekedni comperiáltatnának, azon sokadalmas helynek tisztei és földesurai az említett compactoroknak az illyek ellen assistáljanak. Datum etc.

Eredeti fogalmazvány a fejedelem udvari kanczelláriája 1704—1709. évekbeli, még kiadatlan, b. Jeszenák-féle gyüjteményben levő kiadványi jegyzőkönyvei II-ik kötetében, 292. l. A kelet ugyan e

fogalmazványnál nem tétetett ki: de a közvetlenül megelőző kiadvány »*18. Junii 1705. Egernél*«, a közvetlenül következő pedig »*In Confinia Szólnok, 2. Julii 1705.*« datáltatván, bizonyos, hogy a jelen protectionális-levél a közbeneső két hét valamelyik napján kelt.

Közli: *Thaly Kálmán.*

Adalék a kassai domonkosok könyvtárához. A domonkosoknak 1335-ben már volt rendházuk Kassán s könyvtárukról a XV. század folyamán elég gyakori feljegyzések maradtak reánk. Részint a protestantizmus terjedése, részint egy borzasztó tűzvész, mely 1556-ben a város kétharmadát — kolostorukat és templomukat is — elhamvasztotta, a rendet ősi fészkének elhagyására késztette. Ingóságaikat a város vette őrizete alá s 1699-ben, midőn a domonkosok megtérnek, könyvtárukat visszakapják, a mint az alábbi oklevél tanusítja:

»Quod amplissimus magistratus regiae ac liberae civitatis Cassoviensis deposuerit conventui nostro Cassoviensi beatae virginis Mariae quinquaginta duos libros nostrae antiquae bibliothecae inscriptos et triginta unum de non inscriptis ac proinde dubiis benigne cesserit nos infrascripti praesentibus recognoscimus et praetactum amplissimum magistratum regiae ac liberae civitatis Cassoviensis in optima forma cum gratiarum actione quietamus. Datum in conventu nostro Cassoviensi, die 2. Decembris 1699.

Frater Gregorius Wlassati, m. p. ordinis praedicatorum vicarius loci.

Fr. Hyacinthus Giorgievics, m. p. eiusdem ordinis concionator ungaricus.

Fr. Raymundus Reichel, m. p. eiusdem ordinis concionator germanicus.

Az oklevél Kassa város levéltárában 19612. szám alatt őriztetik.

Ifj. Kemény Lajos.

Bod Péter könyvtárának sorsa. Bod Péterről tudjuk, hogy szenvedélyes könyvgyűjtő volt s szép magánkönyvtárral bírt, melyben számos ritka magyar nyomtatvány és kézirat volt s közöttük olyan is, mely ma már egy példányban sem ismeretes, mint Félegyházi Tamás, Keresztyén hitnek részei, Fehérvárott. 1689. 4r. Köleséri Pál »Keresztyéne«, Debreczen 1667. 8r. Nadányi, Magyar Florus, Kol. 1702. 12r. Füstölgő csepü. Kolozsvár 1676. 12r. stb. E gyűjteményt Bod halála után Nagy-Enyeden lajstromozták s az 1770. évben elárverezték. Ez árverésen megjelentek a protestáns iskolák küldöttei s a debreczeni ref. kollégium is 2 tanára által képviseltette magát, kik ott a könyvtári jegyzőkönyv (R. 717.) tanúsága szerint 61 művet meg is vettek, sajnálatunkra nagyobb részt külföldi theol. műveket s nem a hungaricumokat; de azt is vettek nehányat, ilyenek: Félegyházi Tamás, Uj testamentom. Debreczen, 1586. 4r. Patai István, A Sakramentomokról. H. n. 1592. 8r. Margitai Peter, Az Apostoli Crédónak magyarázatai. Debreczen 1624. 8r. Catechesis, azaz ker. vallásra való tanitás. Kolozsvár 1698. 16r. Bisterfeld J. H. De uno

deo. Amsterdam, 1659. Illyés András Jos. Verbum abbreviatum. Viennae 1693. Molnár Albert, Postilla Scultetica. Openheim 1617. 4r. Szikszai Hellopaeus B. Tractatus de sacramentis H. n. 1585. 8r. Lascovius Péter, De puro dei verbo. 1584. Lascovius P. De homine. Wittebergae, 1585. 8r. Syndromus rerum Turcico-Pannonicarum, Francof. 1617. 4r. és Bojthi Gáspár »De rebus gestis Gabrielis Bethlen« czimü kézirata. Hová kerültek a többi magyar hungaricumok és kézíratok, nem lenne érdektelen, ha ki lehetne nyomozni. Talán más főiskolák (mint S.-Patak, Nagyenyed, Kolozsvár) könyvtári jegyzőkönyvei szintén szogálhatnának e tekintetben útbaigazítással. *Dézsi Lajos.*

Magyar Nemzeti Könyvtár. *Jankovich* Bélának folyóiratunk előző füzetében megjelent ily czímű czikke külön kiadásban is napvilágot látott, s a szerző megküldte azt mindazoknak, kik e nagyfontosságú kulturális kérdés iránt érdeklődnek s annak megoldására bárminő befolyással bírnak. Megjegyezzük e helyen, hogy a czikk közlésébe a 2. lapon hiba csúszott be. A M. Tud. Akadémia könyvtáráról az mondatik itt, hogy 50,000 kötetből áll. Ez nem felel meg a valóságnak; az akadémiai könyvtárban 50,000 *munka* van 150,000 kötetben. Az elnézésből eredő hiba a külön kiadásban már ki van javítva; kötelességünknek tartjuk a helyreigazítást e helyütt is megtenni. *Szerk.*

Antiquár-katalogusok. Hazai antiquáraink legújabb katalogusaiból említést érdemelnek *Dobrowsky Ágost* 84—88. számú jegyzékei. Tartalmuk: Hungarica, Theologia (magyar és általános), Magyarország megyéinek és városainak monografiái, ősnyomtatványok és régi magyar nyomtatványok; ez utóbbiak között Temesvári Pelbárt, Sermones quadragesimales (Strassburg 1506.) és Pomerium (év. n. 1515.) és a Duplex confessio Valdensium ad regem Vngarie missa. (Lipcse, 1512.) *Ranschburg Gusztáv* ujonnan megnyitott antiquáriumábúl két jegyzéket bocsátott kézre, melyek egy nagy műtörténelmi, egy jog- és államtudományi könyvtár és egy hazai gyüjtőtől megvásárolt, főleg Erdélyre vonatkozó könyvtár legbecsesebb darabjait sorolják fel. Ritkaságai közűl figyelemreméltók: Apuleius, Asinus aureus (Velencze, 1500.) Váradi Péternek ajánlva; S. Augustini Opuscula, nyomt. 1491-ben Parmában Angelo Ugolettinál, Taddeo Ugoletti testvérénél, kiről az előszó mint Corvin János nevelőjéről megemlékezik; Juvenalis 3 kiadása (év n., 1486. és 1501.), Thúz Jánoshoz intézett ajánlással, Ph. Bergomensis, De claris scelestisque mulieribus (Ferrara, 1497.) a Johannes papissaról szóló rész is; egy augsburgi Turóczi; Michael de Hungaria, Evagatorium (Strassburg, 1516), Heltai Gáspár Cancionalejának (Kolozsvár, 1574.) töredéke stb. Megemlítjük még *Révai Leó* 24. sz. jegyzékét, melyben az összes humanista tudomány-szakokból igen becses munkák vannak felsorolva. *D.*

IgnatiusKollerEpiscopus
Veszprimiensis.

1.

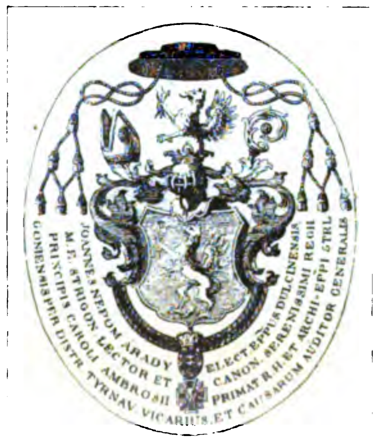

EX BIBL.
COM FRANC
SZÉCHENYI

2.

AMVEL SZÉKELY DE DO

3.

MARTINUS GÖRGEI
IN TOPORCZ PRÆP. S.
DE EADEM HÆRED
LADISLAI EM.S. CANO

JOANNES NEPOM ARADY
M. E. STRIGON LECTOR ET
PRINCIPIS CAROLI AMBROSII
GONENSIS PER DISTR TYRNAV VICARIUS ET CAUSARUM AUDITOR GENERALIS
ELECT EPPUS DULCINENSIS
CANON SERENISSIMI REGII
PRIMAT R.H. ET ARCHI-EPPI STRI

Marcus Gyurkovich
Nobilis a Servusky

4. 5. 6.

7.

8.

9.

Magyar könyvgyüjtők exlibrisei.

(1. Koller Ignácz. 2. Széchényi Ferencz gróf. 3. Dobai Székely Sámuel. 4. Görgei Márton. 5. Árady N. János. 6. Gyurkovics Márk. 7. Kovachich Márton György. 8. Bánffy György gróf. 9. Brassói Miller család.)

MAGYAR KÖNYVGYŰJTŐK EXLIBRISEI.

VARJU ELEMÉRTŐL.

(Egy tábla melléklettel és a szöveg közt 7 hasonmással.)

A hires franczia könyvbarát *Grolier*nek könyveire nyomott jelmondatát: »*Grolierij et amicorum*« számosan utánozták, a nélkül azonban, hogy valaki azt szó szerinti értelemben vette volna, mert olyan könyvgyüjtő nem létezik, a ki féltett és nagy becsben tartott kincseit szivesen kikölcsönözné barátainak. Újabban egy könyvjelző lapocskán a Grolier mondatának épen megfordítottját olvastam: »*Nunquam amicorum*«, a mi, míg egyrészről igazabb, másrészről híven jellemzi a viszonyokat. A könyv kapós portéka, ha nem őrzik, könnyen lába kel s eltulajdonítása a legújabb időkig, kivált nálunk, nem ment lopás számba. Kiváló és gyakran jómódú emberek minden lelki furdalás nélkül tették s teszik zsebre a nekik tetsző s nehezen megszerezhető könyveket, és tettük fölött a könyvtárnokon és a könyvbaráton kivül alig botránkozik meg valaki.

Mivel a könyvvel szemközt a tulajdonjognak ez a laza felfogása régenten ép úgy divatban volt, mint az újabb időkben, szokássá vált a könyveket némi óvszerül a tulajdonos nevével, czímerével vagy jelvényeivel ellátni. A könyvnyomtatás feltalálása előtt a kéziratok, melyeknek előállítása nem csekély fáradságba és költségbe került s melyeket épen azért nagy becsben tartottak, majdnem kivétel nélkül magukon viselik a tulajdonos, az iró, vagy a felajánló czímerét. Az ilyen czímerek a XII. század óta mind gyakrabban láthatók a kéziratokon s legtöbb esetben egyedüli támpontúl szolgálnak a kéziratok provenicziájának meghatározásánál. A XIV. század óta, különösen Olaszországban, a czímereket vagy jelvényeket nem csak magára a könyvre, hanem egy külön papir- vagy pergamen-lapocskára is festették s az ilyen lapocskákat aztán a könyvekbe ragasztották.

A könyvnyomtatás feltalálásával a könyvek száma egyszerre roppantul felszaporodott s a kevésbé jómódú ember is gyakran több száz darabból álló gyüjteményt szerzett össze. Ilyen tömeg könyv minden egyes darabját a tulajdonos czimerével ellátni, nagy költségbe vagy fáradtságba került volna, miért is a már régebben használt festett könyvjelző lapocskák mintájára mechanikus úton sokszorosított exlibriseket készítettek s ezeket ragasztották a könyvekbe.

Az *»exlibris«* elnevezés újabb keletű s a könyvjelzőkön rendszerint használatban levő feliratból van véve. Ezen elnevezés alá azonban csak azon könyvjelzők tartoznak, melyek nem magára a könyvre, hanem egy külön lapra vannak nyomva, s a könyvről leválaszthatók. Ábrázolásaik vagy feliratalk szerint igen sokfélék, lehet rajtuk czimer, monogramm s számtalan fajú jelvény felirattal vagy a nélkül. Előállítási módjuk is igen sokféle, vannak fa- vagy rézmetszetű, kőnyomatú, czinkografált vagy egyszerűen csak nyomtatott könyvjelzők.

Mivel az exlibrisek legnagyobb része czimerrel van ellátva, a heraldikusra nézve nem megvetendő forrást képeznek, de műtörténeti szempontból is érdekesek, mert a leghiresebb művészek sem tartották méltóságukon alulinak, hogy egy-egy exlibrist rajzoljanak vagy metszenek.

A legrégibb nyomtatott exlibris, Warnecke szerint,[1] 1480-ból való; ez időtől kezdve használatuk a külföldön mind inkább elterjedt. Hazánkban a legrégibb általam látott exlibris csak a XVI. század második feléből való s ez a pozsonyi Teilnkes Jánosé. Bár magyar exlibrisek csak szórványosan fordúlnak elő, s művészi kivitelü nem sok van közöttük, mégis hasznos dolognak vélem azokat összegyüjteni, mert általuk számos oly régi könyvtárt ismerhetünk meg, melyekről nélkülök nem lenne tudomásunk. Külföldön jónevű bibliografusok terjedelmes köteteket adtak már ki az exlibrisekről, számosan foglalkoznak összegyüjtésükkel, sőt exlibris-gyüjtők egyesülete is alakult, melynek már szaklapja is van. A magyar könyvészek se tartsák méltóságukon alulinak és kicsinyesnek az exlibrisek összegyüjtését. Egy nemzet műveltségi fokának semmi sem oly pontos mértéke, mint a könyvtárak

[1] Die Deutschen Bücherzeichen. Berlin, 1890.

kisebb vagy nagyobb száma, s exlibriseink megőrizvén számunkra az elpusztult és szétkallódott könyvtárak emlékét, tanúságot tesznek nemzetünknek a tudományok iránti előszeretetéről s így nem épen jelentéktelen adattal járulnak művelődéstörténetünkhöz.

Az alább felsorolt exlibrisek száma még csak 61, de remélem, hogy e szám idővel legalább is megkétszereződik. Hogy sorozatunk mihamarább teljesebbé legyen, fölkérem a Magyar Könyv-Szemle olvasóit, sziveskedjenek az általuk látott vagy birtokukban levő s itt le nem írt exlibriseket, vagy pontos leírásukat a folyóirat szerkesztőségének beküldeni, hogy azok időnként közölhetők legyenek.

A leirásoknál használt rövidítések a következők: Ny. nyomtatott, R. rézmetszetű, F, fametszetű, L. litografált exlibris. A zárjelben álló számok a lap nagyságát jelentik milliméterekben. A csillaggal megjelölt exlibriseket czinkografiai hasonmásban is közöljük:

**Árady Nep. János.* (R. 100×54.) Czimer és felirás oválís vonalkeretben. A czimer kék mezejében jobbra néző griff látható, jobbjában három nyilvesszővel; sisakdísz ugyanaz, koronából kinőve. Foszladék mindkét oldalon kék-arany. Az esztergomi káptalan kanonoki rendjelével köritett paizs fölött jobbról püspöki süveg, balról pásztorbot látható s az egészet püspöki kalap tetőzi be. A czímert félkörben négysorú fölirat köriti: JOANNES NEPOM ÁRADY ELECT. EPPUS DULCINENSIS, | M. E. STRIGON. LECTOR ET CANON. SERENISSIMI REGII | PRINCIPIS CAROLI AMBROSII PRIMAT. R. H. ET ARCHI-EPPI STRI- | GONIENSIS PER DISTR. TYRNAV. VICARIUS, ET CAUSARUM AUDITOR GENERALIS. (1800 körül.)

Balogh Pál (Almási). (L. 140×110.) Tudományos és művészeti emblemák alatt, két bőség-szaru között felfüggesztett szőnyegen a tulajdonos kézírásának hasonmása: *Almásy Balogh Pál | könyveiből* (XIX. század.)

Balogh Sándor. (Ny. 62×35.) Nyomtatott lapocska, egyszerű keretben, felirata: *Seminarii Maj. Jaurinensis | e Bibliotheca | Alexandri Balogh | Praepositi quondam S. Adal- | berti de Monte Jaurino.* (XIX. század.)

**Bánffy György gróf.* (R. 120×73.) A czímerben jobbra néző, koronából kinövő, kardot tartó griff látható. A paizs fölött kilencz ágú gyöngyös korona. Pajzsőrökül koronás griffek. Fölötte szalagon: *Pictus*

ad omnia utilis. Alatta ugyancsak szalagon, aláírásszerűleg: *Comes* | *Georgius Bánffi* | *L. B. de Lossontz.* (XVIII. század második fele.)

Báthory-Simolin Sándor gróf. Ezen állitólag a régi Báthori-családból származó főur két ex-librisét irja le *Warnecke;*[1] leirása forditásban igy hangzik:

(L. 71×85.) Az arany vonallal keritett czimer (Rietstap II. 780.), három sisakkal és két sárkányon álló angyallal paizsőrök gyanánt. Jelszó: »*Szabad Es Hio.*« (így!) (XIX. század.)

(L. 68×84.) A czímer három sisakkal, sárkány és sas paizsőrök. A mondatszalag mint az előbbeninél. Diszitett keretben. (XIX. század.)

Batthyány gróf. (R. 70×60.) Az ismert Batthyány-czímer fölirat nélkül. (XIX. század.)

Bethlen Pál gróf. (Ny. és F. 160×115.) Nyomtatott s két részre osztott keret felső részében fametszetü czímer: szájában keresztes országalmát tartó koronás kigyó; a sisakon öt ágú korona. Az alsó részben 12 soros nyomtatott felirat: *Ex Munificentissima donatione summi Moe-* | *cenatis, Excellentissimi Domini, Domi-* | *ni Comitis PAULI de BETHLEN, S. C. R.* | *et Ap. M. Camerarii, Status et Excels. Re-* | *gii in M. Transilvaniae. Principatu Gubernii* | *Consil. Int. Inclitae item Tab. Reg. in* | *Transil. Judiciariae Praesidis, et per eundem* | *Principatum Supremi Janitorum Regalium Ma-* | *gistri. Ecclesiarum et Scholarum in Transilva-* | *nia Reformatorum Curatoris Supremi, accepit* | ILL. COLLEGIUM REFORM. CLAUDI- | OPOLITANUM. A. D. MDCCLXXXIV.

Bobics Ker. János. (Ny. 70×70.) Diszitett keretben a következő felirás: *E Collectione Libra-* | *ria Nob. Joann. Bapt.* | *Bobics Causarum Ad-* | *vocati.* | *M.DCCC.*

Bosnyák József. (Ny. 133×73.) Diszitett keretben; EX LIBRIS | JOSEPHI BOSNYÁK. | FORI UTRIUSQUE | JURATI ADVOCATI. | 17 (Az évszám kézírással 1771-re van kiegészítve.)

**Budapesti egyetemi könyvtár.* (R. *I. Phil. Binder Sc. Budae.* 122×78.) Koczkás padlón álló, lantot tartó Apollo, jobbjával az egyetem czímerére támaszkodik, mely egy félig lepellel födött asztalon áll; a czímer mellett trombita és olajág, Apollo lábainál földgömb

[1] I. m 30. l.

és könyvek. Alatta táblán: *Ex Bibliotheca Regiae Vniver-* | *sitatis Budensis Aó 17. .* (1780 körül.)

Budapesti pálosok kolostora (R. 69×102.) Tojásdad babérkoszorúban, az angyalok által tartott, koronás paizs. Fölötte: *Bibliothecae Pestiens. Ord. S. Pauli. P. E.;* alatta: *Inscripsit P. Caspar Gindl. An. 17.* (1770 körül.)

Dayka Gábor. Az exlibrist emliti Kende S. bécsi könyvkereskedő egyik jegyzékében.

Ebeczky Béla (Ináncsi). (Ny. 40×85.) Rózsaszinü lapocska, ezen felírással: *Ináncsi* | EBECZKY BÉLA | *kézi könyvtárából.* (XIX. század.)

Ebeczky-Balás Eugenia. (Ny. 80×40.) Felirata: EBECZKY-BALÁS EUGENIA | TULAJDONA. (XIX. század.)

Endrődi Nep. János. (Ny. 98×45.) Keretben ezen felírás: *Joannis Nepomuceni Endrődi* | *Clerici regularis Scholarum Piarum.* (XVIII. század vége.)

Fáy János. (Ny. 74×40.) Keretben: EX COLLECTIONE | JOANNIS FÁY | CONSULIS DEBRECINENSIS. | *Anno Nro* (1820 körül.)

**Görgey Márton.* (R. 94×75.) Czímer: Ovális paizs ezüst mezejében hármas halomból kinövő s kezében gyökerestől kitépett zöld fát tartó vadember. A paizs felett ugyanazon vadember öt ágú koronából nőve ki. A paizs két oldalán infula és pásztorbot, alól a kanonoki rendjel s az egész czímer felett pásztorkalap. A felírás félkörben veszi körül a czímert: MARTINVS GÖRGEY DE EADEM HAERED. | IN TOPORCZ PRAEP. S. LADISLAI E. M. S. CANO. (1800 körül.)[1]

Győri székesegyház. (Ny. 25×85.) Egyszerü keretben: Cath. *Ecclesiae Jaurinensis.* (XIX. század.)

Győri püspöki papnevelő intézet. (Ny. 56×26) Egyszerű keretben: *Seminarii episcop. maj.* | *Jaurinensis.* (XIX. század.)

**Gyurkovich Márk.* (R. *I. E. Mansfeld fec.* 100×80.) Czímer: Vizszintesen metszett paizs, felső része két mezőre osztva, a jobb

[1] Valószinűleg Árady exlibrisével egy metszőtől származik.

fekete mezőben balra fordúlt s csonka oszlopra lépő arany oroszlán: a bal vörös mezőben hármas zöld halmon jobbra néző daru, jobbjában arany golyóval. A paizs alsó fele ékalakban három részre van osztva, jobbról és balról ezüst mezőben egy-egy kék rózsa, a középső kék mezőben Gorgon-fejes paizson ülő bagoly. A paizs fölött rostélyos sisak, rajta arany koronából kinőtt ezüst-vörös és fekete-arany szarvak, nyilásukban jobbról arany, balról ezüst csillaggal, közben kinövő arany griff, jobbjában karddal. A sisaktakaró szinei: fekete-arany és kék-ezüst. A paizs alatt táblán ezen felirat: *Marcus Gyurkovich Nobilis à Serviisky.* (XVIII. század.)

**Hadik András gróf.* (R. 150×90.) Rendjel-kereszten fekvő, négy részre osztott s szivpaizsal ellátott czímerpaizs. Szivpaizs: ezüst mezőben jobbra fordúlt, koronán álló s kivont kardú vörös (?) oroszlán, szájában emberfejet tartva. Az 1. vörös mezőben két szőlő-ág fürttel, a 2. kék mezőben kétormú kapu-torony, a 3. kék mezőben cserágat tartó pánczéloskar, végül a 4. arany mezőben koronás, fekete, kétfejü sas. A paizs fölött kilencz ágú gyöngyös korona, paizsőrökül oroszlánok. A czímer alatt hadi emblemák s a következő felirat: *Andreas Comes Hadik, M. Crucis ord: Mil: Theres: Eques, S. C. R. & A. M. | Consil: Status A. I. Generalis Equita- | tus, Unius I. leg: Eqv. Hung. Tribunus, | per I. Transilvaniae Mag: Princip :Supr: | Armorum Praefectus, Comissarius Reg: Plenipot: |, Excel: Reg. Gubernij Praeses, et in Hung. | Gubernator Pudensis.* (így.) (1730 körül.)

Horvát András. (Ny. 60×20.) Egyszerű keretben: *Horvát András' | könyvtárából. 1819.*

Illésházi István gróf. (R. 85×67.) Vonalkeret, fölső szélén egy koronán álló s nyillal átlőtt sas, a keretben ezen fölirat: *Illésházianae | Bibliothecae | Dubniciensis.* (XIX. század.)

**Jakosics József (Budai).* (R. 72×62.) Egy farkát harapó

kigyó által képezett körben fölül olajágat tartó galamb, alatta két keresztbe tett kar, közébük szúrt kereszttel, körülvéve a következő betükkel: IC XC | A. ω. | F. S. |

Az egész egy csonka oszlopon van elhelyezve, melynek lábánál könyvek hevernek, közülök egy kinyitva s rajta M. S. betűk láthatók. Alúl táblán: *E Collect: Libraria Pris Josephi Jakosics á Buda*. Az egész körül: *Vitam impendere vero*. (XVIII. század.)

Kámánházy Ferencz. (Ny. 90×55.) Egyszerü keretben: BIBLIOTHECAE | FRANCISCI SALESII | KA'MA'NHÁZY. Nro. . . . (XVIII. század.)

Károlyi grófok. (Színezett rézm. 75×63.) Kék alapon farkát harapó koronás sárkány által képezett ovális, ugyancsak kék mező, benne hármas fehér halmon féllábon álló, természetes szinü karvaly, felemelt jobb lábában piros szívet tartva. Mögötte sárga felkelő nap. Az egész fekete vonalkeretben, mely fölött ezen felirás: *Com. Károlyi*. (XVIII. század.)

**Koller Ignácz*. (R. *Nicolai Sc*. 74×57.) Jobbra dűlt, négyosztályú, tárcsa-idomú paizs 1. kék mezejében balra néző, ágaskodó ezüst ló; a 2. ezüst mezőben jobbra néző vörös oroszlán; a 3. ezüst mezőben három (2, 1) piros rózsa; a 4. arany mezőben két balról jobbra dűlő kék pólya. A paizs fölött rostélyos sisak, öt ágú arany koronával, melyből két arany szarv nyúlik ki, mindenik három rózsával diszitve; a két szarv közt jobbra ágaskodó ezüst ló. A czímert czímerköpeny borítja, e mögött püspöksüveg és pásztorbot, az egész fölött pásztor-kalap látható. Alatta ezen fölirás: *Ignatius Koller Episcopus* | *Veszprimiensis*. (XVIII. század.)

Kollonitz László gróf. (R. 55×63.) Püspöki kalap alatt
 koronás czímerpaizs, püspöksüveggel, kereszttel és pásztorbottal. Alól mondatszalag ezen 2 soros félirattal: *Ex libris Ladisl. Com. à Kollonitz. Epis. in: Varad*. (XVIII. század.)

Kollonitz László gróf. (R. 75×80.) Érseki kalap alatt a Kollonitz czímer; alatta mondatszalagon 2 sorban: »*Ex Libris Ladislai Com. a Kolloniz Ar. Epis. Colocensis*.« (XVIII. század.)[1]

[1] Mindkettő Warnecke után.

Kovachich Márton György. (R. 98×80.) Négyszögletű alapon oválís koszorú s ezen belül a czímer. Négy részre osztott s szivpaizszsal ellátott paizs; a szivpaizs arany mezején jobbra néző egy fejű sas. Az 1. és 4. vörös mezőben, hármas zöld halmon balra ágaskodó ezüst egyszarvú; a 2. és 3. kék mezőben stilizált ezüst liliom. A paizson rostélyos sisak, díszül arany koronából kinövő ezüst egyszarvú; foszladék kék-ezüst, vörös-arany. A tábla felső részén: *Ex Biblioth. Mart. Georg. Kovachich. Philos.* | *Doct. et Bibl. R ꝑ. Vnittis Bud. Canc:* Alúl: VIRTUS IN ADVERSIS PROBATUR. (XVIII. század.)

Kozma Ferencz (Kézdiszentléleki). (Ny. 105×20.) Egyszerű felirás: *Monſieur François Kozma* | *de Kezdiszentlélek.* (XVIII. század.)

Mádai Dávid Sámuel. (R. 77×61.) Tojásdad keretben a czímer: félhold és csillag alatt futó róka; a koronás sisakon kinövő magyar vitéz, jobbjában kardra szúrt török fővel. (XVIII. század.)[1]

Madarász Zsigmond Eduárd. (R. *Kuhn sc.* 64×45.) Ovális vonalkeretben a czímer: kék mezőben zöld halmon álló, fiait vérével tápláló pelikán; sisakdíszül a czímerkép szolgál; foszladék kék-ezüst és vörös-arany. A keret fölött félkörben: *Madarász Zsigmond Eduárd.* (XIX. század.)

Marosvásárhelyi ref. főiskola. (Ny. 110×70.) Tollat és könyvet tartó nemtő, alatta keretben ezen felirás: *A* | *Maros Vásárhelyi e. r.* | *Fő Oskola* | *könyve.* (XIX. század.)

Mikó Imre gróf. (L. 117×88.) Czímer: két részre osztott paizs, felső vörös mezejében jobbra néző, kardot tartó, arany oroszlán; alsó ezüst mezejében három farkasfő. A paizs fölött kilencz ágú korona, alatta szalagon: *Et facere et pati fortia.* Ez alatt táblán, hasonmásban gróf Mikó Imre aláírása. (XIX. század harmadik negyede.)

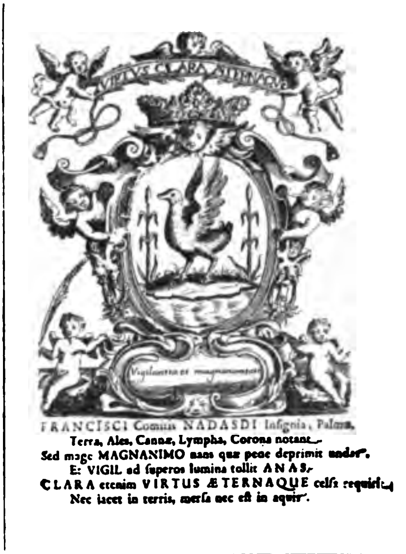
**Miller (Brassói) család.* (128×90.) Czímer: hasított paizs, jobb része osztva; jobb felső vörös mezejében piramis alakúlag rakott hat fehér kőkoczkán arany gömb, felette lebegő arany koronával. Jobb-alsó arany mezejében ékbe futó két vörös gerenda, alatta két tornyú kapu-bástya. A baloldali kék mezőben két ezüst csillag alatt ezüst horgony, rá csavarodó arany kötéllel. Sisakdísz két, arany-vörös és kék-ezüst szarv, nyilásukba dugott vörös és ezüst zászlócskával, Foszladék vörös-arany és kék-ezüst. Alatta két sorú felirás: *EX*

[1] Warnecke után, aki szerint Mádai numizmatikus és herczegi orvos volt Benkendorfban, Halle a/S. mellett.

BIBLIOTH. ¦ NOB. FAMIL. MILLER de BRASSÓ. (XVIII. század.[1]

Miller (Brassói) család. (70×59.) Az előbbivel teljesen megegyezik. (XVIII. század.)

**Nádasdi Ferencz gróf.* (R. 140×110.) Barok keretbe foglalt két angyal által tartott czímer: vízen úszó lápszigeten. két nádszál között jobbra lépegető, kiterjesztett szárnyú vadlúd. A czímer felett öt ágú korona s e felett két angyal által tartott szalagon ezen felírás; VIRTVS CLARA ÆTER NAQVE, alúl a czímer keretévelösszefüggő lapon: *Vigilantia et magnanimitate.* A tábla mellett ismét két angyal. Az egész alatt nyomtatással a következő versek olvashatók:

FRANCISCI Comitis NADASDI Insignia: Palmæ,
Terra, Ales, Cannaæ, Lympha, Corona notant.
Sed mage MAGNANIMO nans quæ pede deprimit undas,
Et VIGIL ad superos lumina tollit ANAS.
CLARA etenim VIRTUS ÆTERNAQUE celſa requirit,
Nec jacet in terris, mersa nec est in aquis. (XVII. század.)

Nagy Gábor. (R. 85×56.) Paizsalakú, oválisan hajló, sárkány által tartott táblán *N G* betűk, a tábla fölött foszladékszerű diszítményen rostélyos sisak, rajta három ágú koronából kinövő hármas cserág. Az egészet három oldalon köríti a felirás: EX BIBLIOTHECA ¦ GABRIELIS NAGY. ¦ DEBRECZINI ANNO 18.

Pauer J. (R. 61×96.) Vonalkeretben szikladarabhoz s egy csonka fatörzshöz támasztott, nyitott könyv, jobb oldalán *J. V. P.*: baloldalán *No* . . felírás. E fölött tojásdad keretbe foglalt czímer, jobbra fordúlt, hármas levelet tartó, kettős farkú oroszlán. Sisakdísz kardot tartó pánczélos kar. (XIX. század eleje.)

[1] A Mária-Terézia által 1758 november 23-án adományozott czímerlevél birtokomban van.

Pálffy herczeg. (R. 83×63.) Kettős vonalkeretben a czímerköpenyen fekvő, herczegi koronás, oroszlánok által tartott czímerpaizs. Alatta: *De la Bibliotheque du Prince Palffy.* XIX. század.)[1]

Pásztélyi József. Ex-librisét említi Kende S. bécsi könyvkereskedő egyik katalogusában.

**Peschko Mihály.* (R. 70×60.) Csinos barok izlésű keretben,

felűl könyvön fekvő koponya, szárcsont, homokóra és tintatartó látható, következő felirással: *CONV. EV.* | *leg.* | *Cl. C. Rect.* | *Mich. Peschko.* | *M. D. CC. LVII.*

Pozsonyi trinitáriusok. (R. 70×50.) Vonalkeretben a czímer: lángsugaraktól körített kereszt. A paizs felett kilencz ágú korona; a paizsról lecsüngő lánczra csákány van akasztva. Alatta: *Ex Bibliotheca Patrum* | *Trinitariorum Posoniensium* | *Sub Lit No* (XVIII. század.)

Szana Tamás. (L. 75×58.) Czimer: piros mezőben, zöld halmon jobbra ágaskodó, karddal átdöfött egyszarvú, sisakdísz ugyanaz; alatta szalagon: SZANA TAMÁS KÖNYVEIBŐL. (XIX. század.)

Schedel (Toldy) Ferencz. (Ny. 83×45.) Halványsárga lapocska, keretben ezen felirással: *SCHEDEL FERENC* | *egyetemi tanár* | *ajándékából.* (XIX. század.)

**Széchenyi Ferencz gróf.* (R. *Gravé par Junker.* 80×80.) Köralakú tájkép romokkal, az előtérben álló falon ezen felirás: EX BIBL. | COM. FRANC. | SZÉCHENYI; a falhoz támasztva egy czímerpaizs, az ismeretes Széchenyi czímerrel, mellette római vitéz. (XVIII. század.)

**Székely Sámuel (Dobai.)* (R. 83×68.) Czímer: Arany mezőben balra fordult, baljában kardot emelő griff. A paizs fölött koronás sisak; a foszladék szine nincs jelölve. A czímer felett szalagon: Sámvel Székely De Doba. (XVIII. század.)

Sztankovics Miklós. (Ny. 45×70.) Egyszerű keret nélküli fehér lapon e felirat: Nro Ex Libris | NICOLAI SZTANKOVITS | E *Scholis Piis* (XIX. század).

[1] Warnecke után.

**Teilnkes János (Pozsonyi.)* (R. köralak; átmérője: 77.) Stilizált koszorúban, vonalzott alapon a czímer: jobbra néző kétfejű s ágas farkú oroszlán; a paizson csőrsisak, s e fölött kinövő, kar nélküli emberi alak, fején ág-bogas szarvakkal. A koszorúban fölöl ezen felírás: • HANS • TEILNKES • VON • PRESPVRG (XVI. század.)

Teleki Sándor gróf. (L. ×) Ornamentalis keretben egyszerű felirat: GR. TELEKI S. (XIX. század.)

Toldy László. (Ny. 68×34.) Diszített keretben: TOLDY LÁSZLÓ | KÖNYVTÁRÁBÓL. (XIX. század.)

Török János. (L. 37×31.) Több csúcsú hegység középső csúcsán koronából kinövő, kettős kereszt; körülötte ezen felirás: TÖRÖK JÁNOS KÖNYVTÁRA. (XIX. század.)

Ujfalvy Károly. (L. 63×54.) Vonalkeretben C, U és E betűkből alkotott monogramm, fölötte ötágú korona, alatta: BIBLIOTHÈQUE DE Mr. DE UJFALVY. (XIX. század.)

Vas Ferencz Antal. (R. 62×47.) Fekete alapon »*Comprobat æqum*« feliratú mondatszalag alatt, czifrázatokkal körülvett, hegyes emlékkő, amelyől egy súly csüng le. Alúl 2 sorban: »*Franc:*

Ant: Vas SS: Theol: et SS: Can: cand: Not: Apo: Jur:« (XVIII. század.)[1]

Vécsey István báró. Ex-librisét említi Kende S. bécsi könyvárus egyik jegyzékében.

Vörös Ferencz (Faradi). (R. 82×70.) Czímer: kék mezőben egy zászlóért küzdő magyar és török vitéz; a paizs felett három, koronás sisak; az elsőn oszlopon álló s szájában olajágat tartó galamb, az oszlopba tűzve más két olajág; a középsőn kinövő vitéz, jobbjában karddal, melyre török fő van szúrva, baljában félholdas zászlóval; a harmadikon két fekete szárny között kinövő s kardot emelő, koronás oroszlán. Az egész köralakú vonalkeretben, körülötte ezen felírással: BIBLIOTH: FR. VÖRÖS: DE FARAD. (XVIII. század.)

Waltherr László. (F. 72×65.) Tojásdad keretben czímer: kék mezőben zöld síkon álló, kezében kardot tartó oroszlán. Sisakdísz: koronából kinövő, kardot tartó vitéz. A czímer fölött szalagon: *Ns. Waltherr László.* (XIX. század eleje.)

Zrínyi Ádám. Exlibrisét említi Kende S. bécsi könyvárus egyik jegyzékében. (XVII. század.)

**Ismeretlen.* (R. *Bar. Zellerin Sculp Posonii.* 88×77.) Tojásdad keretben balról bokrokkal benőtt hegy, melyen több üreg és egy bánya nyílása látszik, jobbról egy kohó, a hegy alján juhok és kecskék legelnek, egy bokor tövén pásztor hever, a hegy oldalában, bányászok dolgoznak, kalapácscsal törve a köveket; egy bányász a bányanyilás felé érczczel megrakott taligát tol. A hegy csúcsán egy galamb áll, szájában zöld ággal. Alatta ez a jelmondat: Meine Blätter bleiben grüne. | *Jerem: 17. v. 8.* (1790. körül.)

[1] Warnecke után.

KÖNYVEK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBELI FŐPAPI HAGYATÉKOKBAN.

Kollányi Ferencztől.

A XVI. század a magyar kath. egyház történelmének legsiralmasabb kora. Az ország békéjét felduló politikai rázkódtatásokkal egyidejüleg sorvasztották meg az egyházi életet a hitújítás és a belső bajok. A főpásztoraiktól megfosztott egyházmegyékben felbomlott a rend, meglazult a fegyelem s az egyháznak amúgy is megfogyott ereje szétforgácsolódott azokban a viszályokban, a melyeket a különböző érdekek szítottak fel.

De a mi legtöbbet ártott az egyháznak, az a tudatlanság, a tanulatlanság volt, mely egyformán mutatkozott ugyan a társadalom minden rétegében, de legjobban az alsópapságnál boszulta meg magát.

Az Oláh Miklós korabeli főesperesi látogatások jelentései elképzelhetetlen adatokat szolgáltatnak erre nézve. A legnagyobb résznek, eltekintve az egyházi ténykedéseknél okvetetlenül megkivánt külső szertartásoktól — a melyeket még úgy a hogy elsajátítottak, — fogalma sincs hivatásáról, lelkipásztori teendőinek mélyreható fontosságáról, sőt még a legelemibb hitbeli ismeretekről sem. A mi különben nem is csoda. Egyrészt nem voltak elegendő számmal püspökök, a kik a papnevelésre gondot fordíthattak volna, másrészt hiányoztak az iskolák is, melyekben az egyházi pályára készülő ifjúság kiképeztetését nyerhette volna. Azelőtt a hány káptalan volt az országban, ugyanannyi helyen virágzott az oktatás- és nevelésügy. Most, hogy a püspöki és káptalani birtokokat részint a török, részint egyes főurak vagy a hitújitáshoz szitó birtokosok tartották lefoglalva, alig egy-két helyet kivéve, nem volt sem tanító, sem tanitvány az egyházmegyékben.

A népnek azonban szüksége volt papokra ezután is, és

miután, ha volt is püspöke, ennek nem volt elegendő számmal alkalmas embere, a kiket a megüresedett javadalmakra küldhetett volna, a hívek maguk voltak kénytelenek plébánosról gondoskodni. Igy történt azután, hogy — mint a főesperesek az érseknek jelentik — nem ritkán olyanok is plébánoskodtak egyik-másik a központtól távolabb fekvő községben, a kik soha pappá nem szenteltettek. Azok közül pedig, a kik — pl. az esztergomi főegyházmegyében az egyik kerületben 33 volt ilyen — elő tudták mutatni felszenteltetési bizonyítványukat, a nagyobb rész nem itthon, hanem valahol a külföldön jutott az egyházi rendekhez, s csak több évi hányattatás, kóborlás után kerültek hozzánk. Ama 33 közül pl. csak 12 lett Magyarországban pappá szentelve, úgymint Pozsonyban 6, Nagyszombatban 3, Esztergomban 2, Egerben 1; a többi 21 mind külföldön lett ordinálva, a legtöbben Krakkóban, Bécsben, az előbbi helyen 10, az utóbbin 7.

A szegény nép nemcsak azt nem kereste, mily képzettséggel, mennyi ismerettel és minő erkölcsökkel bir az az idegen földről hozzá származott egyén, a kit a felmutatott okmányok alapján — néha csak 3—4 évre — papjává fogadott, hanem midőn az egyházi hatóság valamely kihágás miatt meg akart egy plébánost fenyíteni s ez olyan községbe talált menekülni a melynek nem volt papja, a hivek maguk könyörögtek az egyházi hatóságnál, hogy hagyja meg őt náluk, ő nekik jó lesz ilyen is.

Ez történt pl. midőn a barsi főesperes 1561-ben bejárván kerületét Kistapolcsánba érkezett. s az odavaló lelkész Veresváry Mihály elillant a látogatás elől, de elfogatván Szent-Benedekbe vitetett. A szent-benedekiek azonnal küldöttséget menesztettek a főespereshez kérvén őt, engedje meg hogy Veresváry náluk maradhasson, miután nekik már régtől fogva se milyen papjuk sincs. Az esperes beleegyezett azon feltétel alatt, hogy megjavítja magát. Mire azután az egyik tekintélyesebb hivő, Szegedy Mihály uram, tüstént leborotváltatta új plébánosuk szakállát és tonzurát nyiratott neki, hogy legalább papi kinézése legyen.

Hogy ez a szedett-vedett népség, mely vagy egyáltaljában nem volt pappá szentelve, vagy ha igen, a jó ég tudja mily úton-módon jutott hozzá valahol a külföldön, jobban szerette a boroskancsót és az asszonyokat, mint a könyveket, az természetes. Még azok közt is, a kik az esperes jelentése szerint már nyiltan

a reformáczióhoz pártolták, alig találunk egy-kettőt, a kikről azt hallanók, hogy könyveket olvasgat; pedig míg a katholikusoknak 1563 táján sem volt sajtójuk, addig a protestans főurak áldozatkészsége folytán ekkor már országszerte nyomtatták a hitujitást tárgyaló munkákat. E kevesek egyike a lévai plébános Vizkelety Mátyás, a kiről a főesperes panaszosan említi, hogy bár Nagyszombatban lett felszentelve, azóta már teljesen szakított az egyházzal és Luther, Melanchton, Bullinger Henrik, Brenz János irataiból táplálja szellemét. Meglátszott ez a vitatkozáson is, a melyet az esperessel fél napon keresztül folytatott. Egy másik, a henlovai pap pedig az 1561-ki zsinati biróság előtt említi kihallgattatása alkalmával, hogy Brenz postilláit használja.[1]

Találkoztak azonban ezek közt a hitújító papok közt olyanok is, a kik meg éppen brutalis nyiltsággal válaszoltak arra a kérdésére, hogy milyen könyveik vannak. Az alsókubiniak plébánosa — egyébként feleséges és részeges ember — ezzel veregette meg egy asszonynak arczát: »haec est mea grammatica, in qua frequenter studeo.«[2] Az egyik liptómegyei pap is, a ki a templomában lévő és Szent-Istvánt ábrázoló képet bemázolta szénnel, a feszületet pedig összetörte és elégette, »uxorem suam vocat grammaticam, quam libenter et die nocteque se legere dicit; dicitur insuper aliam personam fovere suspectam, quam interim legere multi credunt et dicunt.«[3]

Valamivel de nem sokkal jobbak voltak a viszonyok a XVI. század első tizedeiben. Az Oláh Miklós, Draskovich György, Telegdy Miklós, Monoszlai András által kifejtett ellenállás, ha nem is volt képes a katholiczizmust fenyegető veszélyt eltávolitani, az általuk életbe léptetett rendszabályok még sem maradtak minden hatás nélkül. A papnevelésre gondot kezdenek forditani, a lelkészek kezeibe könyveket adnak: a breviáriumot és néhány vitairatot, zsinatokra gyüjtik össze őket, ahol oktatásban részesülnek. A végromlástól azonban csak Pázmány mentette meg az egyház ügyét, aki nem csak a főurakat téritette vissza nagy szám-

[1] Országos levéltár. Acta Ecclesiastica, fasc. 4. nr. 58.

[2] U. ott.

[3] Az Oláh Miklós korabeli főesperesi látogatások jelentéseinek másolatai a primási levéltárban.

mal, hanem kivált az oktatás és nevelésügy terén, a szószéken és az irodalomban vette fel sok eredménynyel a küzdelmet a hatalmas protestantizmussal. De még az ő idejében is — 1634-ben — találkoztak a falusi papok közt olyanok, akik nem csak a magasabb képzettségnek voltak hijával, hanem még az állásukhoz illő viselkedésnek fogalmával sem birtak. Igy pl. a várkonyi parochus, Ugróczy Mihály maga szokta gabonáját learatni, sőt háztartását is maga vezette s a baromfiakkal is maga vesződött. A cifferi lelkész pedig a templomban tartotta a szalonnáját. A prácsai pap meg, ha elment hazulról, a pénzét rejtette el a szentségházba.[1] A nagy többség azonban sokkal tanultabb, tisztább életü és kötelességtudóbb, mint az előző korabeli elődjeik, eltekintve attól, hogy hitük tisztaságához kétség sem fér.

A könyvekkel is hasonlithatlanul többet foglalkoznak. Helyzetük, anyagi viszonyaik ugyan nem engedik meg nekik, hogy könyvtárakat gyüjtsenek össze és tudományos buvárlatokba merüljenek, de a legszükségesebbeket, a breviáriumot, a predikácziókat, néhány hittudományi munkát szorgalmasan használják.

Az egyházi hatóság intézkedései is mindinkább odahatnak, hogy a papság minél kevesebb fáradtsággal és költséggel könyvekhez jusson. Az 1611-ki nagyszombati zsinat elrendeli, hogy necsak a püspökök hagyományozzák könyvtárukat azon egyházmegyének, amelynek élén állottak, hogy így minden káptalanban lehessen könyvtárt alakitani, hanem a plebánosok is hagyják azon parochiára könyveiket, amelyen haláluk előtt müködtek.[2] Az 1633-ban ugyancsak Nagyszombatban megtartott nemzeti zsinat pedig felújitván ezen intézkedést, még hozzá adja, hogy a végrendelkezés nélkül elhalt plébánosok könyvei is plébániájukra szálljanak.[3]

Az ily plébániai könyvtárak azonban csak nagyon lassan és huzamos idő alatt gyarapodtak. A lelkészkedő papság között nagyon csekély számmal voltak olyanok, akik önképzésükre, az irodalom pártolására elegendő anyagi eszközökkel rendelkeztek.

A könyvgyüjtők, vagy legalább az olyanok, akiknek meg

[1] Visitatio ecclesiarum comitatus Posoniensis anno Christi 1634. Prímási levéltár.

[2] Péterfy. Sacra Concilia, II. k. 208. l.

[3] U. o. 330. l.

volt a maguk kis könyvtára, a XVI. században csak úgy, mint a XVII-ben a magasabb állású egyháziak, a kanonokok és püspökök közt keresendők. Egyedül ők, a főpapság volt az, melynek tagjai a legnehezebb viszonyok közt, a háboru zajában, a szegénység küzdelmei közt, a székhelyéről való számüzetés keserves napjaiban is megőrizték tudományszeretetüket. A mennyire erejükből telt, mindig áldoztak az irodalomért, párfogolták, buzdították az irókat, többen dolgoztak maguk is, és gyüjtötték szorgalmasan az emberi szellem kiválóbb termékeit.

E tudománykedvelő s irodalompártoló főpapok könyveikről, könyvtáraikról, természetesen féltékeny gonddal emlékeztek meg akkor is, midőn haláluk előtt földi ügyeiket rendezték. Rendszerint ott van végrendeleteikben egy pont, mely arról intézkedik, hogy mi történjék haláluk esetére könyveikkel. Máskor a végrendeleti végrehajtók állítanak össze egy jegyzéket a hagyatéki leltárban a könyvek felől.

Az alábbiakban közlünk néhány ily végrendeleti intézkedést és hagyatéki leltárt, a melyek a rég veszendőbe ment könyvtáraknak legalább az emlékét megőrízték az utókor számára.

Rumer Gáspár pozsonyi kanonok az egyetlen, a ki 1517 január 3-án írt végintézkedésében könyveivel nem igen látszik törődni, úgy rendelkezik ugyanis, hogy ezek ruháival s más egyéb ingóságaival együtt értékesíttessenek, s a begyült összegből fedezzék az általa tett ájtatos hagyományokat.[1] A többi már mind nagyobb gondot fordit arra, hogy a könyvtárában lévő munkák el ne kallódjanak. Rendszerint rokonaikra hagyják, vagy valamely intézetre, vagy szétosztják ismerőseik, jó barátjaik között, vagy pedig — később már, — a káptalan gondviselése alá juttatják.

1562. november 14-én Kolosváry János csanádi püspök könyveire vonatkozólag megújítja előbbeni intézkedését, mely Nagy-Szombatban deponalt végrendeletében foglaltatik, és csak Szent-Ágoston összes munkáit hagyja ezúttal Telegdy Miklósra. Hagyatéki leltárába a következő könyvek vannak felvéve.

Pighius lib. 2.
Missale.
Breviarium.

[1] Hevenesi kéziratai az egyetemi könyvtárban, XVIII. k. 318. l.

Liber miscellaneorum.
De divinis et apostolicis traditionibus.
De conciliis lib. 2.
Summa summarum quae Thabiana reformata dicitur.
Tractatus sacerdotalis.
Joannis Ecchii de septem ecclesiae sacramentis tom. 4.
Confessio Polonica.
Concilium Reginaldi Poli cardinalis.
De sanctorum invocatione.
De haeresibus.[1]

Oláh Miklós primás könyvtárának maradványai már voltak ismertetve e folyóirat hasábjain, az 1883. évi folyamban. A nagy humanistának két helyen is volt könyvtára, úgymint Bécsben és Nagy-Szombatban. Amazt végrendeletében rokonának Listhy Jánosnak és hasonnevű fiának hagyományozta oly kikötéssel, hogy tetszés szerint válogassanak belőle, a megmaradtakat pedig oszszák ki a nagyszombati tanulók között. Az ő költségén megjelent munkák, úgymint a Breviarium és Hailbrunni Fabri János vita-irata, az egyházmegye szegény lelkészei közt voltak szétosztandók, úgy azonban, hogy az érsek lanséri és nikoléti kápolnáinak is jusson egy pár szépen kötött példány. Azon könyveket pedig — így szól a végrendelet, a melyek nagyszombati házában vannak, örömest az egyházmegyének ajándékozná, de ennek úgy is van elég, melyeket a kanonokok nemcsak nem olvasnak, de még arra sem gondolnak, hogy néha leporoltassák. Ennél fogva úgy intézkedik, hogy Telegdi Miklós és Desyth Miklós kapjanak közülük néhányat, a többi pedig a nagyszombati szegénysorsú tanulóké legyen.

Verancsics egész könyvtárát unokaöccsére hagyta, de kiköti, hogy az eretnekek munkái elégettessenek, Luther Márton könyveit kivéve, a melyek a nagyszombati Szent-Miklósról nevezett főtemplom tulajdonába menjenek át, hogy alkalom adtán a szónokok használhassák a tévtanok megczáfolására. Ezenkivül még Bornemissza Gergely vál. váradi püspök és szepesi prépost kapott hagyatékából egy missalét és egy pontificalét. Órája, tintatartója és egyéb irószerei szintén unokaöcsseire szállottak.[2]

Monoszlai Miklós esztergomi kanonok könyveit az 1577

[1] Országos levéltár, Acta Eccl. fasc. 14. nr. 7.
[2] 2365. Fol. lat. jelzetű kézirat a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.

június 29-én kelt végrendelet értelmében Monoszlai András kapta meg úgy, hogy válaszszon belőlük tetszés szerint, a fennmaradtakat pedig engedje át az esztergomi káptalannak.[1]

A Telegdy Miklós hagyatékában talált 272 munka jegyzéke szintén e folyóiratban lett közölve 1880-ban, itt tehát csak 1586 ápril 20-iki végrendeletének erre vonatkozó részét említjük fel. Könyvei közül néhányat, a melyeket magának kiválaszt, a sasvári főesperes (a korán elhunyt Telegdi László?) kapja. A jezsuiták nagyszombati kollégiumáéi legyenek az összes eretnek könyvek és aquinoi Szent-Tamás munkái, azután Kutasy János szemeljen ki a maga részére néhányat s a mi ezen felül marad, az szintén a kollegiumra szálljon, de ezek csak vallásos könyvek lehettek s nem olyanok, a melyek az ő nyomdájából kerültek ki. Összes jogi munkáit Kecskés Andrásra hagyja, a ki akkor tájban volt visszatérendő, mint jogtudor, Bolognából.[2]

Mosóczi Zakariás nyitrai püspök 1587-ben írt végrendeletében egész könyvtárát, minden földabroszát, földgömbjét, úgy a régebben mint megelőzőleg Bécsben vett képeit, minden egyéb a könyvtárhoz tartozó dolgokkal egyetemben rokonára, doktor Kecskés Andrásra hagyta.

1591 márczius 17-én Andreisi Ferencz scopiai püspök, budai prépost és esztergomi suffraganeus a következőleg intézkedik végrendeletileg könyveiről: a zágrábi missale a Szent-László kápolnáé legyen. Az ugyanazon fiókban lévő breviáriumai (mind bársonyba kötve ezüst csattokkal) és más könyvei közül az esztergomi breviáriumot a szentgyörgymezei prépost (Novák Mihály) kapja meg egy más könyvvel együtt, mely az új római breviárium végzésének módjára tanít. Egy másik breviárium, tizenhatod-rétű, ezüst csattokkal, fekete bársony kötésben a szenttamási préposté (Draskovich Mátyásé) legyen. A többi öt pedig azoknak adassék át, a kiknek a nevei be vannak írva a táblákra.[3]

Monoszlai András könyvtárát, melyet fiatal kora óta gyűjtött össze, Gábor nevű testvérének, a pozsonyi káptalan tagjának hagyja. Lelkére köti azonban, hogy gondja legyen azok hűséges

[1] Hevenesi kéziratai, XVIII. k. 377. l.
[2] Országos levéltár, Acta Eccl. fasc. 18. nr. 6.
[3] U. o. fasc. 14. nr. 26.

megőrzésére, szorgalmasan olvasgassa az így kapott könyveket és oktassa belőlök unokaöccseit. A házában lévő, egy ládában elhelyezett okiratok, amelyek a veszprémi püspökségre vonatkoznak, úgyszintén az a jegyzőkönyv, amit csak nagy nehezen tudott Baranyai Istvántól megszerezni, a pozsonyi sekrestyében helyezendők el. Pontificaléját Kutasyra hagyományozza és kéri őt, hogy adja ki azon könyvet, amelyet neki ajánlott, nehogy a szegény szónokok ily reájuk nézve annyira szükséges segédeszköztől elessenek. (A sokoldalú képzettséggel biró és tősgyökeres magyarságú iró után vagy nyolcz, nagyobbrészt apologetikus munka maradt fenn kéziratban, amelyeket a pozsonyi káptalan könyvtára őriz.) Egy esztergomi missalet, amelyből a pontificalis mise alatt az evangeliumot szokták énekelni, továbbá egy zágrábi misekönyvet, amelyből a végrendelkező nagypénteken az officiumot rendesen végezte, és egy újonnan aranyozott pontificalet a pozsonyi káptalannak hagy.[1]

Hethesi Pethe Márton kalocsai érsek 1602-ben összes egyházi könyveit, a László testvérének hagyott biblia[2] kivételével, Ivándi János unokaöccsére, a győri káptalan nagyprépostjára hagyja.

Monoszlai Gábor pozsonyi kanonok 1603-ban irja meg végrendeletét, melyben a bátyjától örökölt könyvek és kéziratok felől intézkedik. Bátyjának egy fekete ládában lévő és élte utolsó éveiben írt szent beszédeit Napragy Demeter veszprémi püspökre hagyja, azon kéréssel, hogy ha idővel isten visszaadja neki egészségét, forditsa le azokat magyar nyelvre és adja ki isten egyházának javára. Ugyancsak az övé legyen az a könyv is, amely Ebeczky Ferencznél van; a Compendium totius theologiae czímű munkát pedig ajánlja valakinek. Könyvtárából azon könyvek, amelyeket használhat, mint pl. a szónoklati, bölcseleti stb. munkák, szálljanak unokaöccsére: egy pár vallásos irányú szerzőt is válaszszon magának, amelyeket lelki haszonnal fog olvashatni, a többi mind legyen a pozsonyi káptalan könyvtáráé. Ugyszintén azon kéziratok is, amelyek bátyja neve alatt már megjelentek ugyan nyomtatásban, de amelyekről azt hiszi, hogy nagynevű irójuk iránt

[1] Az Országos levéltárban (Acta Eccl. fasc. 20. nr. 13.) őrzött és 1601 június 29-éről keltezett végrendelet másolata némely részében eltér attól, amelyet 1600 april 19-éről keltezve Hevenesi kézirataiban találunk. XVIII. 388.
[2] Országos levéltár. Acta Eccl. fasc. 6 nr. 3—4.

való kegyeletből fennmaradásuk és megőrzésükről gondoskodni kell, vétessenek ki abból a szekrényből, ahol eddig elzárva voltak, és miután előbb a könyvkötő-műhelybe adattak, legyenek véglegesen a káptalan könyvtárában elhelyezve. Egy nagyobb zágrábi misekönyvet egy római missaléval együtt a ferenczrendi zárdának hagy; egy ezüst kapcsos diurnalét pedig Ebeczky Ferencznek, kérvén, hogy imáiban ne feledkezzék meg róla.[1]

Szelepcsény Ferencz esztergomi kanonok 1611 márczius 4-én írt végrendeletében úgy intézkedik könyvei felől, hogy a vallásos és theologiai munkák szálljanak a káptalanra, a profánok pedig a nagyszombati iskolában járó két unokaöccsére.[2]

Zlatinay György báthai apát és nyitrai főesperes csak két könyvről tesz említést 1627-ben írt végrendeletében; egy római missaléról és egy ezüst kapcsokkal ellátott breviáriumról. Az elsőt az esztergomi káptalanra, a másikat Babathy Ferencz rokonára hagyja örök emlékezetül.[3]

1643-ban Rétsei István tornai főesperes és esztergomi kanonok végrendeletet tesz s könyvei közül kettőt, úgymint Pázmány Kalauzát[4] és Postilláit[5] Lenkovich Zsófiának rendeli átadatni, daczára annak — úgymond — hogy eretnek. Breviáriumának két részét pedig Radossiny nevű nagyszombati káplánnak hagyja.[6]

Szentgyörgyi Ferencz váczi püspök ezeket írja 1657-ki végrendeletében: »Az könyveimet, valamenni vagyon concionator, mind az Szent István szeminariumjának hagyom, az többit az szombati pater franciskanusoknak.[7]

A Posgay Miklós fölszentelt scopiai püspök és esztergomi nagyprépost hagyatékáról 1668 február 22-én összeírt leltárban a következő könyvekről van említés téve: az egyik szobában voltak két fiókban a kötetlen könyvek; ugyanitt Kempis Tamás könyve, egy bekötött Manuale, 3 nagyobb és kissebb breviárium; 2 diur-

[1] Hevenesi kéziratai, XVIII. k. 414. l.
[2] Esztergomi káptalan, orsz. ltár, caps. 57. fasc. 4. nr. 17.
[3] U. o. Caps. 68. fasc. 12. nr. 21.
[4] Ekkor már három kiadást ért. Pozsony, 1613. U. o. 1623. U. o. 1637. R. M. K. I. k. 443, 532 és 673. számok.
[5] U. ott. 663. sz.
[6] Országos levéltár, Acta Eccl. fasc. 5. nr. 70.
[7] Hevenesi kéziratai, XVIII. k. 446. l.

nale és szétszórva még egyéb kötetlen könyvek; valamint még 21 bekötött könyv. Egy másik szobában négy különböző munka és néhány directorium. Egy dobozban kissebb könyvecskék és okiratok. Egy missale.[1]

Az 1674 október 7-én Nagy-Szombatban elhalálozott Szászy János szerémi vál. püspök és zólyomi főesperesnek ugyanezen hó 12-én felvett hagyatéki leltárában ezek a munkák vannak öszszeírva:

D. Thomae Aquinatis Catena aurea in quatuor evangelia.
Nonnii Marcelli de proprietate sermonum.
Vincentii Regii Expositio in evangelia.
Bartholomaei Bellati Commentarium.
Rob. Bellarmini Conciones per annum.
Regula Sancti Benedicti.
Alphonsi de Castro contra haereses.
Calepinus.[2]
Aureum opus de veritate contritionis.
Gabrielis Prateoli de dogmatibus haereticorum.
Rob. Bellarmini Controversiae.
Ejusdem Controversiarum 5. tomi 1.
Nicefori Callisti Historia ecclesiastica.
Ruperti Eritropi in evangelia.
Nicolai Vilkowieszko Sermones in evangelia.
Nicolai Caussini Historia.
Vincentii Brunii Meditationes.
Synodus Cardinalis Pazman.[3]
Item Synodus ejusdem.
Epistolae Japponicae de conversione gentilium.
Evangelia Graeca et Latina.
Petri de Palude Sermonum pars hyemalis.
Decreta concilii Tridentini.
Compendium biblicum Casparis Simonidis.
Smetius.
Petri de Arrubal Commentarium in d. Thomam.
Antonii de Guevarra Horologium principum.
Joannis Sambuci Decreta regni Hungariae.[4]

[1] Esztergomi káptalan. orsz. ltár, caps. 57. fasc. 7. nr. 10.

[2] A magyarral kibővített Calepinusnak ekkor már 4 kiadása volt, u. m. Bázel, 1590, h. n. 1594, Bázel, 1598 és u. o. 1605. R. M. K. I. k. 231, 277, 300 és 395 számok.

[3] R. M. K. II. k. 454. sz.

[4] Hihetőleg: Sambucus, Index seu Euchiridion omnium Decretorum et

Matthaei Timpii Theatrum historicum.
Joannis Osorii Conciones.
Sermones Pauli Suerinensis.
Thomae Stapletoni Promptuarium morale.[1]
Abrahami Bzovy Conciones de sanctis.
Georgii Bartoldi Conciones funebrales.
Carthagenae de arcanis christianae religionis.
Joannis Loppez Epitome sanctorum patrum.
Petri Bessaei Conciones de festis.
Thesaurus concionum.
Breviarium antiquum.
Principia.
Scholasticus de iustitia scriptorum.
Virtutes Ferdinandi II. patris Lamermanensis.
Mirrha szedeő Szarándok Petri Agoston, inçompactum.[2]
Sebastiani Castellionis Dialogi.
Officia propria sanctorum regni Hungariae.[3]
Item calendarium minus Hungaricum.[4]

Vépi Benedek orodi prépost és esztergomi őrkanonoknak hagyatékában 1676 november 9-én a leltározók a következö munkákat találták, amelyek közül az első tizennégynél fel van az is jegyezve, hogy kikre hagyta a végrendelkező:

Cornelii a Lapide. In folio, tomi nro 10. Paulinis.
Hugonis in S. Scriptorum, tomi in nro 8. Capitulo.
Didaci Mendocae. In folio, tomi 3. D. vicario.
Corpus juris canonici nro 1. Pro Capitulo.
Drexelii Opera omnia. In 4-to, tomi nro 2. Paulinis.
Didaci de Castillo de ornatu Häronis nro 1. Paulinis.
Examen Episcoporum. Nro 1. (Bibliothecario D. Fenelle datum.) Pro capitulo.
D. Bernardi Opera omnia. (Dicuntur esse Seminarii.) Tomus I. Seminario.
Polianthia. In folio, nro 1. Paulinis.
Filiucius. In folio, nro 1. Capitulo.

constitutionum Regni Ungariae ad annum 1579. usque. Per Causarum locus distinctum memoriae usibusque fori maxime utile. Viennae Austriae Excudebat Leonhardus Napingerus. Anno 1581. 675 levél.

[1] Promptuarium katholicum contra Haereticos Col. ap. Godorf. Campersem. 1592. 8-r.

[2] R. M. K. I. k. 1140. sz.

[3] R. M. K. II. k. 1021. sz.

[4] Esztergomi káptalan, orsz. ltár, caps. 57. fasc. nr. 17.

Concordantiae bibliorum. Nro 1. Paulinis.
Andreae Valentis Jus canonicum. Nro 1. D. Dolni.
Medulla Cedri de la Musa (?) Pro sacristiano.
Cornucopiae concionum. Nro 1. Apud d. Jaklin.
Bignioni tam in festa quam in quadragesimam, ibidem. Nro 1.
Prezinae Quadragesimale. Nro 1.
Alexandri Calamato Discursus morales. Nro 1.
Joannis Ekkii contra Lutherum et alios haereticos. Nro 1.
Josephi Flavii De bello Judaico. Tomus 1.
Didaci della Veza Conciones. Nro 1.
Nierembergii Theopoliticus. Nro 1.
Conciliatio locorum communium. Tomi 3.
Mons Minae. Nro 1.
De mirabilibus magnae matris. Nro 1.
Praxis pietatis Hungaricae. Nro 1.[1]
Panarii Pastoralis s. Benedicto inscriptus. Nro 1.
Medulla theologiae moralis. Nro 1.
De monarchia s. coronae regni Hungariae. Nro 1.
Curtius de rebus Alexandri. Nro 1.
Pars Tripartiti antiquior. Nro 1.
Varia manuscripta philosophiae. Nro 4.
Unum missale et breviarium magnum.[2]

Steger György esztergomi kanonoknak 1679 május 23-án felvett hagyatéki leltárában pedig ezek a munkák szerepelnek:

Lasanae Summa quinque Regum in folio.
Item Lasanae de Casibus conscientiae in folio tomi 3.
Naxera in folio 1.
Ejusdem Naxerae in folio tomi 2.
Ejusdem Commentarium in librum Judicum 1.
Alvarez de Josepho Rachelis filio illustrato.
Guidonis Perisiani concordia evangelica in folio.
Joannis Carthagenae dextro tomus unus in folio.
Ejusdem de B. V. Tomus 2.
Didaci del Castillo de ornatu Haeronis.
Ildephonsi flores in Ecclesiasticum in folio 1.
Josephi de Lacerda in Judith historiam tomi 2.
Simbola divina et humana pontificum, imperatorum et regum 1.
Divi Cirilli in Evangelia Joannis Commentarium 1.
Speculum passionis d. n. Jesu Cristi.

[1] E munka 1676-ig 4 kiadást ért, és pedig Debreczenben, 1636., Lőcsén, 1638., Bártfán, 1640., ismét Lőcsén, 1641., és Váradon 1643. években. R. M. K. I. k. 657, 683, 700, 720 és 751. számok.

[2] Esztergomi káptalan, orsz. ltár, caps. 57. fasc. 1. nr. 6.

Calvinismus detectus in Joanne Tenderer 1.
Haereticum quare? 1.
Ceremoniale episcoporum vetus 1.
Pauli Aretii de mundi tribulatione 1.
Didaci Nissenii quatuor evangelia 1.
Dictionarium Italicum.
Valeriani Magni de regula credendi, tomus 1.
Memoriale sacrum delle sette chiese, tomus 1.
Petri Canisii de festis sanctorum 1.
Libellus Historiarum B. V. Tallensis 1.
Bellarminus de arte bene moriendi, tomus 1.
Jacobi Marcantii Vitis florilega, tomus 1.[1]

Szelepchény György primás 1684 ápril 27-én kelt végrendeletével pozsonyi könyvtárát az 1625-iki királyi diploma értelmében, mely a főpapság végrendelkezési jogát megállapítva úgy rendelkezik, hogy a könyvek mindig a káptalanra hagyományoztassanak, az esztergomi főkáptalanra hagyja[2]

Péterffy András cz. püspök és esztergomi nagyprépostnak 1693. szeptember 16-án felvett hagyatéki leltárában a következő könyvek irattak össze:

Pontificale 1.
Breviarium Romanum in Philera 1.
R. pater Caldi Concionator[3] 1.
Alexandri Calamato 1.
Conciones rudi patris Viszochany[4] 1
Miscellanea r. p. Szentivany[5] 1.
Biblia Ungarica 1.
Concionator liber r. p. Chilely 1.
Examen episcoporum.
Adriany Spigely 1.
Conciones Pazmani 1.
Commentarium r. p. Velasques.
Opera patris Joannis Carthageni 1.

[1] U. ott, caps. 68. fasc. 12. nr. 20.
[2] U. ott, caps. 68. fasc. 7. nr. 15.
[3] Káldinak két predikácziós könyve is megjelent, úgy mint: 1. Az Vasárnapokra való prédikátzióknak első része. (R. M. K. I. R. 601. sz.) 2. Az Innepekre való Predikáczióknak első Része. (U. ott, 602. sz.) E kettő közűl nem tudni, melyik volt meg a hagyatékban.
[4] R. M. K. II. K. 1675. sz.
[5] U. ott, 1652. sz.

Collectanea in s. Apochalypsim 1.
Breviarium in quatuor partibus.
Homilia Eusebii Nerembergii 1.
Conciones Scuafenhavae 1.
Descriptio Frisiae 1.
Instructio sacerdotum Francisci Toleti 1.
Paradisus voluptatum verbi incarnati 1.
Opera p. Sebastiani Barrady 1.
Nervus opticus p. Zachariae Faber 1.
Historia B. M. Virginis Posoniensis 1.
Conciones p. Fabri 1.
Commentarium p. Francisci Mentoza 1.
Hortus pastorum 1.
Opera T. Stapletoni 1.
Historia B. M. Virginis Tallensis 1.
Sermo s. Augustini in natali Joannis Baptistae 1.
Opera p. Petri Rota.[1]

Sajnálni lehet, hogy e kisebb-nagyobb könyvtárakból nem maradt reánk egyéb, mint e többé kevésbé fogyatékos jegyzékek. Maguk a könyvek már réges-régen veszendőbe mentek, talán akkor mindjárt, hogy a gondos gyüjtő kezéből kikerültek.

[1] Esztergomi káptalan orsz. ltár, caps. 57. fasc. 7. nr. 14.

ADALÉK KRÓNIKÁINK TÖRTÉNETÉHEZ.

DR. KARÁCSONYI JÁNOSTÓL.

Még 1868 július 2-án indítványozta Dobóczky Ignácz a Magyar Történelmi Társulat választmányi gyülésén, hogy a társulat másoltassa le a következő krónikákat:

»1. A firenzei Magliabechi könyvtár kéziratai közt Classe 23. Cod. 122. pag. 172. De origine Hunnorum czím alatt foglaltat. 2. Azt, mely a vatikáni könyvtárban, az Ottoboni-féle könyvtár kéziratai közt hártyára írtan találtatik.« (Századok, 1868. 502. l.)

Mikor Szent-István korával foglalkoztam, nagyon bántott ez időszakra vonatkozó kútforrásaink elégtelensége. Kapkodtam tehát minden reménysugár után s megkerestem akkoriban Olaszországban tartózkodó honfitársaimat és szíves, jó barátaimat: dr. *Haudek Ágoston* és dr. *Vári Rezső* urakat, hogy kegyeskedjenek megtekinteni a fentírt kódexeket s küldjenek abból egyes részleteket, hogy így összevetve többi krónikáinkkal, ítéletet mondhassak, vajjon érdemes-e azokat lemásolni?

A flórenczi kódex megtekintését dr. *Vári Rezső* úr vállalta magára s mivel a küldött részletet egy eddigelé kinyomtatott magyar krónikában sem találtam meg, fölkértem őt az egész lemásolására. Megtette nemcsak ezt, hanem még kiírta egy olasz tudósnak a kódex származásáról, szerzőjéről tett eme megjegyzését is: »Ez egy XIV. századbeli tudós írótól készített, több könyvből kivont különféle jegyzeteket és töredékeket tartalmazó gyűjtemény. A könyvek adataihoz sokszor odacsatolja saját véleményét és észrevételét is. Belé van irva Boccaccio János, Petrarca és Zanobida Strada néhány levele is. Ciampi Sebestény tanár úr Monumenti di Giovanni Boccaccio (Milano, 1830. 12-r.) czímű művében erős bizonyítékokkal támogatja véleményét, hogy e kódex írója nem lehet más, mint maga Boccaccio«. Ennek alap-

ján nem régiben egy lapbetéten maga a könyvtár igazgatósága e czímet adta a kódexnek: *Boccacci (Joannis) excerpta ex variis auctoribus (I. Caesaris, P. Orosii, Svetonii, Martini Poloni) et alia. Cod. cartac. in fol. del XIV. (autografo)*«, holott régebben *Cd. miscell. saec. XVI. foliorum 304 ab eadem manu exaratus*« czímmel jelölték. A jelzés maradt a régi.

Ezek szerint egy Boccacciotól készitett hún krónikával állunk szemben. Érdekes ez már csak író személyénél fogva is, de még érdekesebb az, hogy a világhírű író a magyar krónikát ismerte, használta s azt a többi írók adataival, s nemzetének dicsőségével összeegyeztetni, Atilla hadjáratait rendszeresebben előadni igyekezett. Megérdemli tehát, hogy a többi hún krónikák mellett ez is közzé tétessék.

De origine regni Hunnorum.

Nembroth, ut supra, genuit Hunor et Mogor, ex quibus fratribus Hunnorum regnum initium habuit. Hii venando ad paludes Meothidas pervenerunt et VI. anno, postquam ibi immorati sunt, agentes praedas, duas filias principis Alanorum rapientes uxores duxerunt, et cum multiplicati essent, de Scithica Europa Prutenos expulerunt, quae inter Pontum et Ripheos montes sita est, ubi duo magna flumina oriuntur Eral et Thegora; primum, ut Ripheos montes tangit, Don appellatur et per planitiem Alanorum tribus ramis in rotundum mare fluit, secundum per incultos silvas intrat Ircaniam, vergens in mare aquilonis. Et divisa est Scithia in partes CVIII, tot enim tribus exierant de filiis Hunor et Mogor, cum Scithiam invasere Hunnorum tamen originem aliter quidam ponunt, ut infra. Conveniebant autem ad exercitum sub tali voce praeconia, quod die tali unusquisquam armatus in tali loco debeat apparere communitatis consilium imperceptum auditurus. Tandem tempore Romanorum imperatorum, de quabus CVIII tribuum milia summentes, ceteros pro custodia in Scithia relinquentes, egressi sunt in exterminium partis occidue.

Hunni Auares et Ungari appellantur. Cum enim Philemon, unus rex Gotharum quasdam magnas mulieres inter suos reperisset et solitudines errare coegit, quas nonnulli, quos faunos vocant, in amplexum recipientes, hoc ferocissimum genus hominum genuerunt, quod prima die in nata prole desevit, nam maribus ferro genas secant, etiam antequam lac suscipiant; hinc imberbes senescunt et sine venustate ephebi sunt. Sunt autem exigui statura, sed arguti motibus ad equitandum promtissimi, scapulis latis ad sagiptandum *(így)* periti. Inter Meotidas paludes habuere initium, quorum venatores cerve secuti vestigia transierunt paludes et Scithicam regionem explorantes Hunnos ortantur ad transitum et expulsis Ghothis obtinuere dominium regionis

et in magno culmine fuere LXXX annis. A primo autem anno Gratiani imperatoris regnavere super eos duo fratres, post quos annos Hunnorum regnum diminutum est et tandem tempore Caroli cum suo nomine periere.

Primi reges Unnorum.

Primo Gratiani imperatoris anno regnare incipientes fuerunt hii duo fratres: Vnalam et Pemudruth seu Asdrubal, pater Athile.

Rugil tempore Arcadii et Honorii imperatorum.

Buda vel Bela vel Hasdrubal cum fratre suo Ethela tempore Honorii superioris et Theodosii.

Athila filius Bele cum fratre predictorum imperatorum tempore.

Athila iste de Scithia egressus Bessorum, Romanorum, Albanorum terras transiit, demum Soldaliam, Rutheniam et Nigrorum Cumanorum ingressus coloniam usque Tize flumen invitis gentibus tandem pervenit. Conspecta regione eam cum uxore et filiis et armentis incolere voluit. Tunc Macrinus Pannonie, Dalmatie, Macedonie, Frigie ac Pamphilie tetrarcha Romanorum petiit auxilia contra Hunnos, lacerantes de die in diem eius confinia. Suscepto autem presidio, dum deliberant, an transmisso Danubio vel aliter Hunnos invadere debeant, Hunni noctis silentio super utres in Sicambriam transvadant *(így)* et in temptoriis multos trucidant; a Romanis tandem repulsi ad propria rediere. Cognita occidentalium virtute armorum et animocum resumpto proposito Athila exercitum parat et facto congressu reciderunt ex Hunnis usque ad XL milia. Occubuit et Macrinus et multi principes Romanorum et Romanus exercitus dispersus est. Tunc Athila fratrem a flumine Tize usque ad flumen Don recthorem constituit, se autem Hunnorum regem vocat, metum orbis, flagellum dei. Erat autem colore teter, oculis nigris et furiosis, capite grandi, ore, naso simus, rara barba et canizie respersa, statura brevis incessu elatus, in praeliis astutus et sollicitus. Ex severitate a suis timebatur, ex liberalitate ab exteris amabatur et multi confluebant ad eum. Ceso igitur Romano exercitu apud Sennem solempnem celebrabat curiam, in qua multi principes Germanorum illi fecere omagia. Immissumque est tunc menti eius, ut occidentalia invadat regna. Et primum Yliricum subicit, deinde Renum transire disponit et Gallias depopulaturus advenit. Iamque Metensi urbe excussa Aurelianense evertere minabatur. Erat tunc sanctus Anianus eiusdem urbis episcopus, cuius precibus Argetius *(így)* patricius Romanorum, vir inclitus et in bello strenuus, contra rebellantes Burgundiones Romanis domuerat, Aurelianum properavit cum Thorizmo, Heudonis regis Gothorum filio, et Athilam improvisum invasit magnamque stragem exercuit. Athila tamquam victus Pannoniam rediit, ut maiorem pararet exercitum. Hec ponit hic Ugo Floriacus, verum secundum Singibertum post hec omnia Attila legitur suscepisse regnum Hunnorum.

Atthila fortissimis vallatus gentibus Ostrogotorum et Gepida-

rum aliisque diversis populis, post Messiam, Macedoniam et Achaiam pervagatam, postquam Theodosius datis VII mille libris et promissis mille libris annuatim a finibus suis exire pervasit, elatus seva cogitere cepit. Oderat Romanos propter antiquam eorum dignitatam. Oderat Wisigothos propter eorum fortitudinem et utrosque aggredi non audebat: Romanis scribebat, quod non eos, sed Wisigotos volebat invadere et scribebat similiter Wisigotis. Eutius autem patricius Romanorum fraudem Athile praecognoscens, Theoderico, regi Wisigotorum ex persona Valentiniani monuit, ut contra Attilam immanissimum tyrampnum et totius orbis invasorem cum Romanis conveniat. Interim Athila Wisigotis bellum indicit. Illi vero Romanorum auxilium petunt et impetrant. Et primo Romanus exercitus cum Francis, Burgundionibus, Saxonibus et multis Celticis ac Germanicis nationibus occurrit. Attila vero occurrentem sibi Burgundie regem apud Basileam stravit, ubi tam acriter pugnatum est, ut ibi XVIII millia hominum occisa sint; inde autem Argentinam obsedit et muros dextruxit, ut iter pateret viatoribus, deinde Luxonium, Lingonensem urbem dextruxit, et descendens iuxta Rodanum versus Cateloniam tendit, ubi eius exercitus taliter est divisus: una pars contra Maromamonam soldanum Marochii properat, qui protinus mari transito Marochium fugit. Interea Eutius Romanorum patricius cum XI regibus occidentis Attilam invadit et in campis Cathelonie uterque sedet exercitus. Attila vero in visceribus animalium per scientes (?) rei perquiritur eventum, seque vincendum intelligit, sed ex alia parte casurum principem cunctis potentiorem. Romani eminentiorem locum habebant. Igitur ab hora VIII. usque ad noctem acerrimum bellum protenditur. Theodericus, rex Wisigotorum perimitur, Athila in fuga versus victum se prodidit, sed noctis beneficio occultari potuit. Mane facto Eutius patricius Turismundo filio Theoderici consulit, ne iterum Hunnos invadat, timens illius gloriam et potentiam augeri, sed ante auditam regis mortem domum properat, ne regni corona praeoccupetur a fratribus. Attila vero de suo assultu affidens ignem pararit, in quem si hostis veniret, protinus se iactaret. Referet Jordanis, eorum scriptor, quod in illo famosissimo bello ceciderunt CLXV milia exceptis XV milia, qui in congressu Francorum et Gepidarum priori nocte corruerant. Itaque Turismundo Tolosam redeunte, Attila audacior factus ea parte Hunnorum, quae contra Miramamonam iverat, ad habitandum in Catelonia remanente, ipse demolita Francia et Flandria Turingiam ingressus, super Dachos, Novergios, Frigones, Prutenos magnum destinavit exercitum eosque subiecit; ipse vero Sicambriam pergens fremens Belam vel Budam occidit, et corpus in Danubium proici fecit, quia dominii sibi concessi fines excesserat, feceratque Sycambriam suo nomine vocari Budam, quam ipse civitatem Athile sive Ethele iusserat appellari, Theotonici interdictum formidantes vocavere Echulburg, Hunni vero Oubudam usque hodie vocant.

Post hec Athila sic mansit annis V, speculatoribus suis in quatuor partes orbis transmissis; una pars in Colonia, secunda usque Lituam locata est, tertia in Don fluvii litore, quarta in Giadria, civitate Dalmatie, ut nosceret mundus, quali studio Athila deditus erat. Ex Pannonia vero, Dalmatia, Macedonia, Frigia et Pamphilia multi transiere in Apuliam crebris Hunnorum incursionibus fatigati. Post quinquennium vero e Pannonia egressus contra mare pertransiit Tragurum, Sebenichum, Scardonam, Iadriam, Nonam, Senam, Polam, Parentium, Camphistriam, Triestum et Aquileiam usque pervenit, occidentale invadens regnum cum quingentis milibus armatorum.

Attila VI. anno Martiani imperatoris occidentalis invasit plagam, nec ulla civitas vel castrum potuit ab eius furore tutari. Venienti tandem occurrit Lupus Trecensis episcopus et ait ei: Tu quis es, qui terras nostras vastas. Ille respondit: Ego sum Attila, flagellum dei. Ad quam vocem iussit portas aperiri, dicens: Bene venerit flagellum dei. Miro autem modo Hunni cecitate percussi transiere per mediam civitatem neminem ledentes. Sequenti anno Ytaliam aggressus, omnes pene civitates incendit vel diruit. Cum enim Aquilogiam *(így)* pervenisset, illi sanctorum reliquias cum uxoribus et parvulis et thesauris in loco Gradensi tutavere, et mortuis ex parte Attile VIII millibus, Ytalicorum vero XX millibus, cum non possent resistere multitudini, statuas muris superponunt et taliter non advertente Atila aufugere. Dum vero Attila missum falconem super unam statuarum residentem cerneret, advertens dolum, quod sic obsessi per annum cum dimidio effugissent, indignans civitatem dextruxit. Inde processit contra Concordiam, qui *(így)* similiter inbelles ad insulam in litore maris, quam Crapulos vocant, miserunt; ibi Attila XVII millia hominum amisit, oppidani vero CCC. Postea transivit Altinum, quod pridem vocabant Antenoridem ab Antenore conditore et hii suo *(így)* conformiter tandem fugere ad insulas et edificavere Civitatem Novam et Esul et Terselum et fecere burgos magnos vocatos armam. Et quidam nobilis, Constanzac *(így)* nomine, prope habitavit et nomen suo loco dedit, et quidam alius in Burano, et multi alii in Mazerbio et Murano. Attila vero contra Paduam processit. Rex autem reginam cum liberis ad maritimam transmisit, quae stetit in dorso duro; est enim una pars civitatis, quae usque hodie sic vocatur, et aliqui habitavere in Ubanico, et sic Marcora et Trinitate, alii in Mesamanco. Monasterium autem virginum sancti Zacharie Venetiis hedificatum est, ubi dicti regis filia secunda abatissa fuit. Hoc eventu gens Venetorum divitiis et personis aucta est. Attila autem primo ob Ytalicis victus, postea victor Paduam dextruxit et consequenter Vicentiam, Veronam, Brixiam, Pergamum, postea cum in Ravenna resideret, pars exercitus eius depopulatur Apuliam et Terram Laboris. Timens autem Leo papa, ne Romam veniens idem faceret, ad eum ivit, qui circa Padum morabatur et totius Ytalie reportavit salutem. Stupen-

tibus autem barbaris, Attila dixit astitisse papae quendam canitie venerabilem et mortem sibi minantem, nisi eum in omnibus audiret. Ideo de Ytalia protinus recessit. Martiano autem deus apparens ait, arcum Attile fractum esse. Ipsa nocte in nuptiis crapulatus, erumpente per apoplesiam sanguine de naribus eius, in nocte suffocatus est. Orta est autem seditio in posteris eius de successione, Hunnis uni adherentibus, exteris alteri. Inde tantus sanguis effusus est, quod diebus pluribus aqua Danubii inpotabilis fuit. Fugerunt autem quasi XV millia Hunnorum in Scithiam. Alii de praelio fuga liberati, timentes nationes occidentis, in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunnos, sed Zaculos vocavere. Hii scientes Hunnos in Pannoniam redire, occurrere eis confinibus Ruthenie, quibus in confinio Vlacorum in montibus sors data est. Fuit autem Pannonia sine rege X annis, incolentibus eam Sclavis, Grecis, Theotonicis, Messiaris et Vlachis, advenis, qui vivente Attila rege populariter serviebant. Surrexit etiam in Polonia princeps, qui Bulgaris Messianisque imperabat, volens etiam in Pannonia dominari. Hunc Ungari, variis muneribus allectum, explorata illius diminuta militia, improvisi aggressi cum tota militia peremere et tenuere regionis dominium.

Attila praedictus tempore Theodosii et Valentiniani solus Hunnorum rex est, quem Martinus vocat Totilam.[1]

Vznach filius Atthile tempore Martiani inperatoris.

Celiobes tempore Zenonis.

Extunc regni Hunnorum annotatio cessat, quia omnes reges vocati sunt gagani et nulla distinguendi inter eos proprietas invenitur; tandem tempore Caroli magni cum suo nomine perierunt.[2]

A másik kódexet dr. *Haudek Ágoston* hazánkfia, akkor a S. congregatio episcoporum et regularium tanácsosa, megvizsgálván, róla a következő leírást adta: A kódex ívrétű pergamenre van írva; 43 levélből áll, gazdagon illusztrálva. Az utolsó pergamenlapra rá van ragasztva egy 4-r. papírlap, a melyen egykorú írással az van följegyezve: »*Liber Thome de Drag*« és néhány citatum, a melyből a kódex eredetére nem lehet következtetést vonni. Származik a XV. század végéről, mert végig egy kéz írása s a szövegből kitűnik, hogy II. Pius pápa és III. Frigyes császár még élt a kódex írásakor.«

[1] *Széljegyzet:* »Totila fuit rex Gothorum tempore Iustiniani a Narsete occisus.

[2] *Széljegyzet:* Garda rex Unnorum tempore Iustiniani imperatoris baptizatus est et vidua relicta cuiusdam principis eorum cum C millibus illarum gentium baptismi gratiam receperunt. De quo Garda nicil *(így)* hic dicit post reges, et demum, obmissa linea Unnorum, scribit hunc regem eorum fuisse, dum scribit de Justiniano imperatore.

A kódexben foglalt műnek tulajdonképen két czíme van. Az egyik így szól: »*Incipit prologus in compilationem librorum historialium totius biblie ab Adam usque ad Christum editam a fratre Johanne de Utino Minorum ordinis*«. Ezután következik az ajánlat: *Reverendo in Christo patri et domino, domino Bertrando dei gratia sancte sedis Aquileguiensis patriarche dignissimo*«. A mint ez ajánlatból kitűnik, e része a műnek 1346 előtt készült, mert Bertrand eddig volt aquilejai patriárka, de meg az ajánlatban maga a szerző is írja, hogy művét 1344-ben szerzette.

A másik czím Johannes de Utino ajánlása után következik s ekkép szól: »*Insuper Traynarum ac Romanorum gesta necnon auctoritates 12 Sibillarum sunt applicata. Consequenter summorum pontificum post Christum regentium ac imperatorum gesta usque nunc ad tempora nostra pauca predictis sunt asscripta.*«

A mint a második czímből kitűnik, a kódexben foglaltakat tulajdonkép két ember írta. A Krisztus eljöveteléig terjedő részt *Johannes de Utino*, a többit pedig az ő folytatója. Sajnos, e folytatónak nevét nem ismerjük, de hogy magyar volt, vagy legalább Magyarországon lakott, azt bátran következtethetjük abból, hogy mind a császárok, mind a pápák történetében mindig megjegyzi, ha annak idejében Magyarországon valami nevezetes történt. Igy pl. a császárok történetében ezeket írja:

»Anno dni 880. Karolus 3-us imperavit annis 11. . . Hiis temporibus gens Hunnorum a Scitia egressa . . . in Pannoniam venit et *eiectis inde Bavaris* usque hodie permanserat. Hunnorum gens adeo inculta fuisse narratur, ut carnibus crudis ad cibum, humano vero sanguine ad potum uterentur, quem admodum Phalagii, qui ultra Rutenos morantur faciunt.«

»Anno dni 976. Otto II. imperavit annis 20. Huius tempore s. Wolffgangus Ratisponensis episcopus floruit et s. Adalbertus Boemus partes stagnatas et Saxones cum Bohemis ad fidem convertit ac sanctum Steffanum primum regem Hungarie christianum baptisavit.«

»Anno dni 1014. Hainricus I. imperavit annis 12. . . . Hic multa prospera bella gessit et sororem suam Gisilam sancto Steffano, regi Hungarie tradidit in uxorem et ad fidem vocavit.«

A pápák történetében pedig a következő részletek fordúlnak elő:

»Anno dni 1028. Johannes XIX. sedit annis 9, mense 1, diebus 2. . . . Huius tempore s. Emericus *dux Sirmiensis*, primi regis Ungarie christiani Steffani filius cum sponsa sua, virgo obiit.«

»Anno dni 1033. Benedictus IX. sedit annis 13 diebus 3. . . . Huius tempore s. Gerhardus Epus Chanadiensis supra ligam ligatus, circa Budam precipitatus, martyrio coronatus.«

Figyelemre méltó, hogy a magyar történelemben jártas folytató Szent-Imrét »*dux Sirmiensis*«-nek nevezi. Ez sehol másutt nem fordúl elő.

A kódex legvégén, a 41 *b*., 42. és 43. lapokon van a magyar krónika; ez »*Hic incipiuntur reges Hungarie*« szavakkal kezdődik s a Szilágyi Mihályról tett megjegyzéséből kitűnik, hogy 1460-ban készült. Mint Johannes de Utino műve, ki van adva Toldy Analectáiban és Mátyás Flóriánnál;[1] de miként az előadottakból kitűnik, nem Johannes de Utinonak, hanem az ő ismeretlen, magyar folytatójának tulajdonitandó.

Hogyan került e könyv Rómába? arra megfelel első birtokosának neve. Drági vagy Drághy (és nem Drágfi, mint némelyek tévedésből írják). Tamás, dobokamegyei nemes család tagja[2] királyi személynök régtől fogva nagy érdeklődést tanusított a magyar történelem iránt, úgy hogy Túróczi János krónikáját 1488-ban neki ajánlotta. E Drági Tamást Mátyás király 1489-ben Rómába küldötte követül.[3] Nagyon természetesnek találhatja tehát bárki is, hogy Drági ekkor a magyar királyok történetét is magában foglaló könyvvel a pápának vagy valamelyik bíborosnak kedveskedett s így ez kikerülte azt az enyészetet, mely Magyarországban annyi társára várakozott.

[1] Historiae Hungariae Fontes Domestici. III. k. 266—76. l.

[2] V. ö. Nagy Iván, Magyarország családjai, III. k. 381—2. l. és Csánki, Magyarország Történelmi földrajza. II. k. 77—8 l.

[3] Monumenta Vaticana Hung. I. sor. VI. k. 243. l.

KASSA VÁROS LEVÉLTÁRA.

Ifj. Kemény Lajostól.

A városi levéltárak régiségben, gazdagságban messze fölülmúlják a vármegyék levéltárait. A minek egyszerű oka abban rejlik, hogy a vármegyét alkotó nemesség jogait országos törvények biztosították; a birtokadományról szóló oklevelet pedig minden egyes tulajdonos féltékenyen őrizte saját nemesi udvarházában.

Ha a város királyi szabadalmat nyert, ennek részesévé sok százan váltak; a szabadalomlevelet tehát hatósági őrizetre kellett bízni. A város lakossága adót (census, taxa) fizetett a királynak; az adót ki kellett róni az egyesekre, be kellett tőlük szedni s erről számadást vezetni; a város közös erővel épített városfalat, bástyát, templomot; fizette jegyzőjét, papját, tanítóját; mindezzel egyeseket kellett megbízni, hogy számot adjanak róla.

Így telnek meg korán, kivált a szabad királyi városok levéltárai.

Kassa város levéltárában is tizenöt Árpád-korbeli oklevél őriztetik; java részük azonban csak később — a város tulajdonába jutott birtokokkal — került oda. Az 1347-ik évvel, mikor Kassa szabad királyi várossá lőn, indúl levéltára gyarapodásnak; 1395-ig mintegy 350 darab XIV. századbeli oklevelet találunk benne; egy évvel előbbről maradt reánk a legrégibb jegyzőkönyve, mely a *tilalmazásokat* tartalmazza.

1431-ben kezdődnek a számadások s 1460-ban az u. n. *Stadtbuch*, melybe a város jegyzője évről-évre feljegyezte a birák, tanácstagok, a választott község neveit, a birtokváltozásokat, végrendeleteket, czéhszabályokat stb. Hasonló könyvet már előbb is vezettek egy 1467-ik évi feljegyzés szerint: *»als in den alten unserem Stadtpuch in dem MCCCC XLIX. (1449.) jar«.*

Számosabb, a város által kiadott oklevelet is lemásolták e

könyvekbe, mint az okleveleken levő feljegyzés tanúsítja, így a kereskedők társaságának 1475. évbeli szabadalomlevelén: »*Regestrata in novo civitatis libro maiori, anno domini MCCCC. octogesimo.*«

A meggyült okleveleket a XVI. század első tizedében lajstromozták, megjelelvén pirosfestékes irattári jegygyel minden egyes oklevelet; a lajstrom s a festett betükkel jelzett ládákból, melyekben az okleveleket elhelyezték, egy-kettő megmaradtak korunkra.[1]

A község 1570 körül levéltári szabályzatot is alkot, mely így hangzik:

»Item euer nahmhaften, wohlweisen wollet alle brieff und register ordenen nach alter löblicher gewonheitt in der schaczkammer und beschreiben, worauff sie lautten und an ire stell legen.

Item kein brieff noch register sollen genommen werden on willen und wissen des herrn richters und des ersamen ratts; die man aber heraus nimptt, das man sie widerumb dahin legtt und das drey oder 4 personen allzeit noch brieffen oder stattbuchern dahin gehen.«

E században, János király uralma alatt, számosabb oklevél veszett el s az 1556-ik évi borzasztó tűzvésznek, mely épen a város jegyzője, Seyczlich Mátyás házában üt ki, szintén sok oklevél esett áldozatául A hiány szembe is tünik; az 1535—56. évekről aránylag kevés oklevél maradt reánk.

A város a hiteles helyektől kinyert másolatokkal[2] igyekezett pótolni a hiányokat.

A levéltár az 1640-ik évvel ismét rendezésre szorúl s a választott község a következőképen utasítja erre a tanácsot:

»Az politiára legfőképpen az szép concordia intvén mindeneket, annak utánna az nemes városnak régi szép, de ez mult időben obscuráltatott igazságinknak, rendtartásunknak helybe való állatására, az mely igazságok kiváltképpen három állapotból állanak, elsőben az mi privilegiumunknak, levélbeli documentumoknak continentiájából; másod-

[1] A lajstromot közöltem a Történelmi Tárban, 1893. évf. 381. l.

[2] »Quoniam superioribus disturbiorum temporibus multae privilegiales literae et literalia instrumenta ac literae metales istius civitatis Cassoviensis, maxime autem tempore capitaneatus egregii quondam Leonardi Ceczey, per quoscunque ademptae abalienataeque sunt ac tandem etiam quaedam incendio civitatis perierunt«, ezért folyamodnak 1564-ben Báthory András országbiróhoz, hogy ez utasítsa a szepesi, egri és leleszi káptalant hiteles másolatok kiadására. Városi lt. 2498. szám.

szor az n. város házán avagy curiáján levő mindenféle registromoknak és egyebeknek inventárium szerint való registrátiójából; harmadszor az törvények avagy arbiter által való compositiójoknak, végezéseknek mivoltából. Az elsőt igen szükségesnek látja az n. község, hogy mindenféle levelek megnézettessenek, perlustráltassanak fürminder, biró és nótárius uramék jelenlétekben, megtisztíttatván, vétettessenek szép registromokban, és ha mi az előbbeni nótáriusoknál avagy gróffok ládájában és akar holott volnának, azok is felvitettetvén az tanácsházra, helyben állattassanak és esztendőnkint az regestrum szerint megláttattassanak, hogy idegen emberek kezéhez, az mint Darholcz uram dolgában történt, ne jutassanak, és tudhassák az fő gondviselők, szükségeknek idején mihez kell bizniok. Az másik hasonlóképpen, micsoda archivumja, repositiója, adóssága vagyon az n. városnak avagy az szegény árváknak az n. curián, biró uram éppen mindenestől fogva más regestrumban inventálni és azt is esztendőnkint meglátogatván, az kulcsát bizonyos helyen tartsák.

A rendezés meg is történt, amint arról a főbiró még ugyanez év július hó 5-én jelentést tesz:

»Továbbá mivel alkalmasint városunknak hasznos levelei nem kicsiny fáradtsággal és munkával nagy részből egyben szedettettenek, az város archivumjához *conservator* avagy regestrator kivántatik, azért kegyelmetek arra illendő személyt is rendeljen... *Lycius György* uram mivel sokat munkálkodott az leveleknek egyben szedegetésében és kikeresésében, mostan is ő kegyelme az munkának continuálását és regestrálását ne neheztelje felvállalni, ha tovább nem is, fél esztendeig, fizetést rendelvén ő kegyelmének.«

A rendezést és regestrálást Lycius uram, az iskola igazgatója híven teljesítette, feljegyezvén mindazon okleveleket is, melyeknek a régi lajstrom szerint a levéltárban kellett volna találtatniok, de elvesztek, s mindazokat is, melyek még lajstromozatlanok.

A registrátori hivatalt is rendszeresítették, a mint kitűnik az 1653. évbeli statutumból:

»Quintus articulus. Ezen is kéreti fürmender uram az nemes községgel eggyütt biró uramat és az n. tanácsot, hogyha hol és valakiknél az n. város hasznára és javára való levelek volnának és találtatnának, azokat ő kegyelmének exigáltatnák és az n. tanácsházra felhozatván, *regestrátor* uram kezében szolgáltassanak és regestumban tétessenek, hogy ha mikor kivántatik, legyen hol feltalálni.«

A levéltárat mai állapotában *Schwarczenbach Ferencz* teremtette meg. Kassán született 1706 ápril 25-én; 1738-ban nyeri meg a polgárjogot s ugyanez évben megválasztják *pro archivo*

cancellista czímen Polyáky Jánossal egyetemben levéltári tisztnek: az *archivi conservator*, más névvel *restaurator*, Lehóczky János lett évi 100 frt fizetéssel.

Schwarczenbach 1740-ben registrator lesz s évi fizetése 60 frt, 5 köböl gabona, 1 hordó kassai bor. 1741-ben a választott község tagja s a 2-ik negyed vicekapitánya, 1744-ben *archivi conservator* is; 1745-ben vicenotárius, 1750-ben tanácsnok lesz. 1755-ben Klestinszky József vicenotáriussal egyetemben mint *archivi reductores* szerepelnek. 1764-ben, 58 éves korában szélütés vetett véget munkás életének.[1]

Mikor fogott hozzá a levéltár rendezéséhez, 1738-ban, 1744-ben vagy 1755-ben-e? nem tudjuk. Tény, hogy 1760-ban befejezte az u. n. *titkos levéltár* anyagának lajstromozását. Az általa készített index czíme: »*Tabularium metropolitanae in superiori Hungaria reg. lib. civit. Cassoviensis. Tomus primus.*« Alczíme: »*Thesaurus reg. ac lib. civit. Cassoviensis, sive iura, privilegia et libertates eiusdem ex authenticis literarum monumentis deductae et synoptice luci datae, studio et opera Francisci Antonii Schvartzenbach civitatis praelibatae iurati senatoris, patricii et archivi reductoris.*« A kötet 403 oldalra terjed s benne több mint negyedfélezer oklevél van lajstromozva tárgyanként, kezdve a privilégiumokon, a város jelenlegi és volt birtokairól szóló adományleveleken s végezve a nemesi és polgári családok okiratain.

Tartalmáról a következő fejezetczímek adnak felvilágosítást:

Pars I. A. Cassovia (1261—1696). 48 darab. — B. Privilegia (1344—1719). 91 drb. — C. Insignia (1369—1502). 4 drb. — C. Ecclesia (1382—1824). 33. — C. Parochia (1382—1504). 9. — C. Hospitale (1283—1663). 11. — C. Patronatus (1508—1528). 16. — D. Depositorium (1361—1694). 86. — E. Tricesima (1404—1649). 32. — E. Nundinae (1347—1839). 10. — F. Telonium (1319—

[1] »Anno 1764. Franciscus Schvartzenbach tactus apoplexia obiit 14. Augusti.« Városi jegyzőkönyv. Olajfestésű arczképe a városi levéltárban függ; rajta e felirat:

»Patria me tellus, Patrium depingere fecit,
Mortuus ut vivam? gratia magna Patrum!
Inde mihi nulli, Patriae sunt semper honores,
Publica jura volunt, et mea scripta docent.«

Alább:

»Cernis Francisci Schvarczenbach, lector amice,
Effigiem, studeas esse reaedificans.«

1643). 150. — G. Census. (1406—1644). 19. — G. Contributio (1321—1525). 23. — H. Procuratoria (1433—1653). 12. — H. Monetatio (1457—1625). 12. — H. Cerevisia (1399—1528). 6. — G. Migratio (1426—1562). 15. — H. Exercituatio (1433—1648). 10. — G. Castellum (1467—1628). 5. — H. Reaquisitio (1552—1554). 5. — H. Collatio (1558—1644). 3. — J. Pons (1595—1600). 8. — J. Confirmatio (1492—1686). 5. — J. Miscellanea (1344—1686). 15. — A. Domus (1554—1625). 7.

Pars II. K. Forró (1414—1640). 22. — K. Garadna (1259—1669). 24. — K. Forró et Garadna (1549—1562). 32. — Szebenye (1245—1597). 33. — Tehány (1351—1399). 5. — Baska (1328—1524). 13. — Kavecsány (1423). 2. — Szokolyó (1429—1633). 5. — Arany-Ida (1349—1628). 14. — Miszlóka (1408—1651). 7. — Tőkés (1330—1629). 15. — Miszlóka et Tőkés (1382—1397,) 4. — Szilvás-Apáti (1357—1650). 37. — Kalsa (1327—1609). 51. — Szilvás-Ujfalu et Kalsa (1404—1794). 27. — Radács, Berki, Berzenke et Dobrova (1300—1676). 38.

Pars III. Boldogkő (1462—1464). 6. — Sebes (1491—1531). 13. — Ruszka (1492—1555). 28. — Torna (1528—1531). 4. — Szikszó (1525—1556). 5. — Széplak-Apáti (1605—1644). 9. — Kis-Ida (1605—1644). 2. — Bukócz (1491—1529). 4. — Czécze (1520.) 2. — Nádasd (1508—1529). 7. — Peklén (1511—1516). 4. — Buják (1486—1504). 2. — Miscellanea (1437—1704). 14.

Pars IV. Tartalmazza az egyes családokra vonatkozó okleveleket s a következő sorrendben sorolja fel: Darholcz (1475—1623). 34. — Kálnai (1338—1638). 40. — Derencséni (1466—1548). 41. — Jeszenöi (1330—1424). 31. — Karácsondi 1416—1517). 10. — Beken (1324—1554). 66. — Somos (1332—1402). 6. — Misle (1325—1421). 6. — Poch (1338—1428). 8, — Szentkirályi (1348—1663). 39. — Bárczai (1488—1575.) 8. — Gitze (1468—1493). 8. — Pezeren (1347—1384). 3. — Stanch (1359—1393). 4. — Kázmér (1365—1372). 5. — Széplaki apátság (1328—1608). 3. — Lengyel (1430—1696) 16. — Ruszdorfer (1491—92). 2. — Gabriel (1485—1512). 4. — Leukus (1342—1414). 2. — Fáy (1334—1606). 3. — Vitan (1372—1554). 2. — Bel (1333—1402). 2. — Hegymegi (1490—1552). 3. — Neszta (1381—1388). 2. — Tekai (1388—1429). 2. — Kajul (1342). 2. — Beke (1337-1359). 3. — Lapispataki (1489). 2. — Perényi (1406—1495). 5. — Zedlez (1445—1468). 2. — Lazov (1383—1512). 3. — Zakali (1452—53). 2. — Hamvai (1434—1446). 2. — Gadnai (1412—1498). 3. — Báthori (1475—1525). 2. — Segnyei (1471—1516). 5. — Miscellanea (1239—1697). 123 drb.

Appendix partis I. (1557—1656). 12. — Partis II. (1364—1613). 4. Partis III. (1498—1506). 2. — Partis IV. (1358—1685). 115 drb.

Ez oklevél-anyag másolását is megkezdte; a kézirat 684 oldalra terjed s a Telonium 34. számáig halad. Czíme: »*Speculum tabularii lib. et reg. civ. Cassoviensis, iura et privilegia copialiter exhibens, conamine et industria Fr. Ant. Schwartzenbach senatoris patricii et archivarii eiusdem civitatis in lucem editum.*«

Az u. n. *nyilvános levéltár* lajstromát Schwarzenbach két kötetben adta. Az elsőben 702 lapon 11,586 számot sorol fel 1340—1700-ig. Czíme: »*Tabularium metropolitanae in superiori Hungaria lib. et reg. civ. Cassoviensis. Tomus secundus. Miscellanea tabularii lib. et reg. civ. Cassoviensis acta, per Fr. Ant. Schvartzenbach senatorem patricium et archivarium eiusdem sinoptice luci data anno 1760.*«

Az 1701—1737-ig terjedő kötet 464 lapon a 11,587—19,148. számig halad. A 18,052. és 18,847. számoktól ismét XIV. századbeli keletű oklevelekkel kezdődik, melyek az iratok rendezése közben kerültek ismét kezébe. A kötet czíme: »*Continuatio tomi secundi tabularii lib. et reg. civ. Cassoviensis.*«

E kötetekhez *Schram József* senator készíté 1814-ben a névmutatókat; ugyanez egy 128 lapra terjedő kötetben 956 oklevelet lajstromozott. Számuk 19,149—20.105 s az 1326 évtől 1737-ig terjednek. E munkáért, melyben Hudák András levéltári írnok, majd registrator, segédkezett neki, 2000 frtot kapott a várostól.

Schram 1822-ben meghal, s a munkát Hudák folytatta 1829-ben történő nyugdíjazásáig. Hudák készítette az 1738—88. évek névmutatóit is.

1834-ben Gönczy Gábor és Rothammer Imre folytatják a névmutatók készítését.

1848-ban szervezik a levéltárnoki állást 400 frt évi fizetéssel s arra Rothammert megválasztják. Ugyanekkor készül az »*Utasítás Kassa város levéltárnoki hivatala részére*«.

A jelenlegi polgármester *Münster Tivadar* alatt a több különálló helyiségben elhelyezett levél- és irattárat egyesítették az e czélra épült négy teremben s a rendezést *Éder Gyula* városi tanácsnok vitte keresztül, aki egyszersmind 10,000 darab missilis levelet akként tett a kutatásnak hozzáférhetőbbé, hogy azokat évek szerint egybeszedve, az illető csomókba elhelyezte s olyké-

pen számozta, hogy az illető csomóban levő legnagyobb folyószámot nyert missilisek uj folyószámot (pl. *2392/97.*) nyertek.[1]

Azonban még ezenfelül is egy-két ezerre megy az újabban előkerült oklevelek száma, melyek az 1324-ik éven kezdődnek s teljesen lajstromozatlanok. Ezekhez sorozhatjuk a jegyzőkönyveket, számadásokat, adólajstromokat, a stilusokat (formulás-könyveket) s néhány latin és német kódexet.

Az oklevelek közlése érdekében eddig nem sok történt, bár történetiróink közül számosan: Ábel Jenő, Bunyitay Vincze, Csánki Dezső, Csoma József, Dedek Cr. Lajos, Demkó Kálmán, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Hajnik Imre, Henszlman Imre, Hodinka Antal, Krones Ferencz, Mihalik József, Petkó Béla, Ráth György, Révész Kálmán, Szilágyi Sándor, Tagányi Károly, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán stb., megfordúltak a levéltárban s bőven merítettek belőle. Hisz a 15 eredeti s 6 másolatban levő Árpád-kori oklevél közül is több kiadatlan; pedig mindköztörténeti, mind diplomatikai szempontból felette kivánatos volna azok közzététele. Az Anjou-kori okleveltár is becses kiegészítést nyerne e levéltárból. Megnehezíti a kiadást az, hogy az Árpád-koriak mind, a XIV. századbeliek java része a titkos levéltárban kettős zár alatt őríztetnek, melyhez az egyik kulcs a polgármester, a másik a levéltárnok őrizetére van bízva. E bajon pedig könnyű szerrel segíthetne a város, ha a titkos levéltárnak ma csupán történeti fontosságú részét a nyilvános levéltárba osztaná be. Különben a hatóság a legnagyobb liberalitással nyitja meg a levéltár ajtaját bárki előtt s az akadémia vagy az egyetemi könyvtár megkeresésére a legnagyobb készséggel küldte és küldi meg a kívánt okiratokat.

A levéltár eredeti Árpád-korbeli oklevelei a következők:

1239. Miklós mester adományúl nyeri Visna földjét.

1245. Szebenye földjén osztoznak egyrészről Benedek és Sándor, másrészről János és Péter.

1249. Zsigra, Richnó és Krompach határjárása. (Megvan a győri káptalan 1338-iki átiratában is.)

1259. IV. Béla Granna földjét Kozmának adományozza.

[1] Szilágyi Sándor, A kassai levéltár új rendezése. Századok, 1882. évf. 603. l.

1261. V. István Fel-Kassát Samphleben és Obl kassai lakosoknak adományozza.

1269. Timoth zágrábi püspök és Helleus egyezkednek Helias birtoka iránt.

1275. IV. László megerősíti V. István 1261. évbeli adományát.

1278. Erzsébet királyné megerősíti IV. Béla adománylevelét.

1281. Lodomér esztergomi érsek itélete Miklós aranyműves ügyében.

1283. Márton pápa levele a kassai kórház ügyében.

1292. Endre egri püspök a kassaiak dézsmája iránt.

1292. Az egri káptalan ugyane tárgyban.

1297. III. Endre adománylevele Hannus részére.

1297. Endre egri püspök Hannusnak Kassa és Gölnicz közt fekvő birtokán a dézsma iránt intézkedik.

1300. III. Endre átírja IV. László adományát Berzenke birtoka iránt.

Átiratban a következők maradtak reánk:

1246. IV. Béla adománylevele Fügedről. Átírja az egri káptalan 1414-ben.

1247. IV. Béla adománylevele Pál részére Bodoló földéről. 1355-iki átirat.

1255. Malek nevű föld adományozása. Átírja az egri káptalan 1358-ban.

1269. IV. Béla adománylevele Zsigra stb. birtoka felől. Átírja a győri káptalan 1338-ban.

1288. Széplakról szóló oklevél. Átírja az egri káptalan 1358-ban.

1290. Endre egri püspök itélete az abaujvári esperes és Kassa között folyó perben. Átírja Imre egri püspök 1382-ben.

Ki kell még emelnem a városi jegyzőkönyvek fontosságát köztörténetünkre. Kivált a XVII. századbeliek napról-napra visszatükrözik Kassa, sőt mondhatjuk: az egész felvidék politikai érzületét s az események és eszmék hatását a polgárságra s így megbecsülhetetlen adalékot nyújtanak e század történelméhez.

A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK HIRLAPOSZTÁLYA.

KERESZTY ISTVÁNTÓL.

Az időszaki sajtó a műveltségnek biztos fokmérője. A míg nem volt lap Magyarországon: addig a műveltség is csak boldog kiváltságosak birtoka volt. Széchenyi kora, szellemi életünk általános fölpezsdülésének ideje, időszaki sajtónkat is hatalmasan föllendítette; hirlapirodalmunk mai, eddig ismeretlen gazdagsága pedig híven visszatükrözi kultúránk széles és intenziv voltát.

Ez is azok közé a nagyon egyszerű igazságok közé tartozik, a melyeket nem lehet elégszer ismételni, mert anyja sok egyéb igazságnak — annak is, hogy az időszaki sajtó termékeit mint becses, de legalább is érdekes emlékeket meg kell őrizni a holnap, sőt még inkább a messzi jövő számára.

Nagyon sokáig szokott tartani, míg egy-egy ember, s még tovább, míg egy egész nemzedék megérzi és tudatába fölveszi a legegyszerűbb igazságokat. A legtöbb ember, mihelyt felhasznált valamit a pillanatnyi szükség kielégítésére; nem törődik többé eszközével; hanem gondtalanúl tovább megy czélja felé. A hirlapolvasás ma már édes mindnyájunk kiirthatatlan szüksége; de ha elolvastuk a lapot: leteszszük s többé nem gondolunk vele. A tegnapi hírlapot ma nem méltatjuk figyelemre, még akkor sem, ha közleményei szokatlanúl fontosak: mert ezek átmentek tudatunkba, emlékezetünk megőrzi tartalmukat. De az előrelátásnak az a kötelessége, hogy az emlékezetnél hívebb, biztosabb, tartósabb őrről gondoskodjék: akár a mi számunkra, a kiknek emlékezete, retrospektiv tudata veszendő, akár a későbbi idők számára, a melyeknek tudatába sem jutott mindaz az ismeret, a melyet mi napról-napra játszva szereztünk meg.

Ki mit szeret: azzal foglalkozik, arra ügyel, annak szolgál. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából megjelenő nagy

vállalatnak, a Magyar Irók Névtárának páratlan munkásságú szerzője, id. *Szinnyei József* már gyermekkora óta foglalkozott a hazai írókra vonatkozó adatok, róluk szóló hírlapok, folyóiratok és könyvek gyűjtésével. Ő jutott nálunk először arra az igazságra, hogy a hirlapok becse nem múló, s hatásuk, fontosságuk miatt a messze jövőben is hozzáférhetőkké kell azokat tenni. Akadtak ugyan hirlapgyüjtőink rajta kivül is, de azok úgyszólván monománia rabjai voltak; Szinnyei volt az első és sokáig az egyetlen, a ki nem engedte szenvedélyét kicsinyes, önző megszokássá fajulni, hanem helyes belátással és felebaráti szeretettel a maga mértékét mindenki másra reáalkalmazta és czikkeket írt egy eszmének érdekében: hogy összes hazai hirlapjaink egybegyűjtve, mindenki számára mindenkorra hozzáférhetőkké legyenek.

A nagy közönséget, a tömeget, de az intéző hatalmakat is. nem szokta minden először kimondott gondolat a megvalósításra készen találni. Szinnyeinek is külön meg kellett küzdenie minden talpalatnyi földért, a hol eszméjének polgárjogot szerezzen. Szellemi életünk egyik leggazdagabb letéteményesénél, a Vasárnapi Ujság hasábjain, 1862-ben czikksorozatban ismertette a régi magyar hirlapirodalmat; majd áttért az újabb évtizedekre; végre évről-évre bibliografiai pontossággal s magánembertől alig várható teljességben adta a jelenkori magyar hírlapírás leírását. Hogy mekkora fáradsággal és utánajárással — azzal ki gondolt volna? Pedig ezerszer többet tett: a tudományos érdekű, szóval az ismertető czikkeket úgyszólván *valamennyi* lapból kijegyezte: czímüket, a szerző nevét, a közlő hírlap évfolyamát és számát; ezt az óriási anyagot szigorúan szakok szerint rendezte s a nyolcz roppant kötetre való tömeget közhasználatra szánta. Hála érte a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy Szinnyei megbecsülhetetlen repertóriumából a történeti, valamint a természettudományi s mathematikai vonatkozású anyag három kötetét kiadta: sokszorosan lekötelezné az olvasó- és az íróvilágot, ha a többi köteteket is hozzáférhetővé tenné a közönség számára. Ez a két mű újjal mutatott rá, hogy milyen dús és kiaknázatlan kincsesbánya a magyar hirlapirodalom. Ezek a repertóriumok (sajnos: csak 1873-ig, illetőleg 1880-ig terjednek) érlelték meg azt a közmeggyőződést, hogy annak a kincsesbányának kiaknázhatóvá kell válnia.

A mi kultúránk, szerencsére — ha ugyan szerencsének nevezhetjük! — nem olyan régi, hogy a gyűjtésben hírlapirodalmunk kezdetéig ne lehetett volna visszamenni. Az első igazi, magyar nyelvű hirlap (mert Rákóczynak hirlapszámba menő tábori tudósításai, mint a régi pozsonyi lapok is: Bél Mátyásé, meg az újabb Ephemerides, latinok voltak): a Rát Mátyás inditotta Magyar Hirmondó (Pozsony, 1780—86.), a Szacsvay Sándor kezdette Magyar Kurir (Bécs, 1787—1834.), a Két Magyar Merkurius (Szabó Mártoné, Pesten, 1788—89. és Pántzél Dánielé, Bécsben, 1793—98.), a Görög Demeter és Kerekes Sámuel-féle Hadi És Más Nevezetes Történetek (Bécs, 1789—91.) és folytatásuk a Magyar Hirmondó (Bécs, 1792—1803.), annál inkább a Kultsár István-féle Hazai 'S Külföldi Tudósítások, Nemzeti Ujság (Pest, 1806—47.), -- mindez sokfelé megvolt, így a Széchenyi Ferencz gróf alapította Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában is. Ez a könyvtár egyébiránt az 1848. évi XVIII. törvényczikk értelmében valamennyi hazai sajtótermékből, tehát a hirlapokból is, egy-egy példányra tartott igényt. A törvény, sajnos, inkább csak irott malaszt volt; a ki be is küldte a nyomdájából kikerülő hírlapot vagy folyóiratot, az sem törődött a törvény ama kikötésével, hogy a példány hiánytalan legyen és be legyen kötve. Voltak nyomtatók, a kik más könyvtárnak küldözték sajtótermékeiket állandóan; mások ismét egy közvetítő hatóságot terheltek meg, de a hatóság vagy nem ért reá, vagy az őt nem illető kérdésben tájékozva sem volt és a küldeményt nem továbbította a múzeumba, hol egyébiránt oly csekély személyzet volt az egész országból özönlő anyag kezelésével megbízva, hogy a be nem érkezett sajtótermékek kipuhatolása s bekövetelése keresztülvihetetlen volt.

1877-ben szabadságharczunk korának hirlapirodalmát ismertette Szinnyei a Magyar Könyv-Szemlében. Ez a rendkívül érdekes fejezet viszhangot keltett az egész hazában: ezóta már vidéki lapokban is találkozunk egy nagyszabású hirlapgyűjtemény sürgetésével. A hirlapírók különben legjobban érezték (s érzik ma is) ennek a szükségét; mennyi régibb esemény, mennyi fölmerült kérdés vagy nézet jött volna nekik kapóra, ha nem lett volna eltemetve a régibb, megsemmisült évfolyamokban! Mikor már kezükben volt is a három nagy kötet Szinnyei-repertórium: megtudták belőlük, hogy hol és mi szolgálna segítségükre, de nem tud-

ták, hol találják meg a keresett hirlapokat. Hirlapi czikkek és hirlapirók s tudósok baráti köre serkentették tettre az akkori vallás- és közoktatásügyi minisztert, Trefort Ágostont, a ki erre először is jelentést kért a Magyar Nemzeti Múzeum hirlapjai felől.

A Majláth Béla könyvtári őr által 1884 nyarán készitett jelentés elmondta, hogy a könyvtárban felhalmozott hirlapkészlet három osztályba van sorozva: a bekötött és 925 czím alatt betűrendben felállitott 5312 kötetnyi tömegbe, továbbá 456 czím alatt 636 bekötésre váró kötetre, végre az 1848/49-iki szabadságharcz alatt megjelent 82 czím alatt 96 kötetre menő hirlapokra, melyek kiváló történeti érdekük miatt elkülönítve a többiektől őríztettek; ez összesen 1184-féle hirlapnak 6044 kötetét teszi. Ez a jelentés a miniszter által az évi június 30-ára egybehívott értekezletnek kétségtelenül imponált; közvetlenebb hatású volt a jelentés néhány további tétele: az ezernyi ezer hirlap közől csak az 1848—49. évi folyamok vannak szekrénybe zárva, a többiek kővel kírakott és nem is kettős ablakkal ellátott folyosón, festetlen deszka-állványon, a papir szinét kiszívó napnak és pornak vannak kitéve; pedig az összes nyilvános könyvtárak közt a múzeumé levén leggazdagabb: a budapesti egyetemi könyvtárból s a Magyar Tud. Akadémia könyvtárából is ide kellene bekebelezni, itt egyesíteni egy nagy gyűjteménynyé az összes hazai hirlapokat. A jelentés az ekként létesitendő hirlaptár szervezéséről mindjárt tervezetet is nyújtott, melyben az egyesítés révén tekintélyessé nőtt hirlaptárt a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának alosztályaként kivánta szervezni, élén egy könyvtári segédőrrel. Ennek feladatától. a főfelügyelet vezetése mellett, a hirlaptár törzskönyvének (repertóriumának) vezetését, az anyagszaporulat lajstromozását, az olvasók és a használt kötetek statisztikájának elkészitését jelölte meg. A segédőr oldalán a tervezet egy írnok alkalmazását hozta javaslatba, ki a törzskönyv alapján czédulakatalógus írásával, a felfedezett hiányok reklamálásával s általában a folyóügyekkel foglalkozzék, míg *két*, kizárólag a hirlaposztályhoz tartozó szolga közül az egyik az olvasók rendelkezésére állna, s a másik a naponta százával érkező lapok osztályozásával, bekötésre előkészitésével s elhelyezésével töltené be feladatát.

A miniszter a tőle megszokott, tiszteletreméltó buzgalommal és lelkesedéssel állt e szép és új eszme szolgálatába; maga elnökölt

az értekezleten, mely a hazai hirlapok tárának felállítását elhatározta. A legfőbb határozat, hogy t. i. *»a képviselőház elé törvény terjesztendő, mely a hirlapok kiadóinak pénzbirság büntetés terhe alatt meghagyja, a hirlapoknak a könyvtár számára leendő beküldését«* — ez a leglényegesebb pont, fájdalom, még ma sem teljesült; de az említett értekezlet többi határozatait a miniszter rendelkezése azonnal érvényre emelte.

E határozatok eredménye a következő volt:

A hirlaptár a Magyar Nemzeti Múzeum országos Széchenyi-könyvtára mellett, külön gyűjtemény gyanánt kezelve, felállíttatott.

A költségek fedezéséről a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az állami költségvetésben, a Magyar Nemzeti Múzeum költségvetésének keretén belül gondoskodott.

A budapesti egyetemi könyvtár, a M. Tud. Akadémia s a Nemzeti Casino könyvtárai hirlappéldányaikat az immár országossá tett múzeumi hirlaptár számára átengedték.

Az új hirlaptár szervezésével és felállításával a kezdeményező id. Szinnyei József, akkor még az egyetemi könyvtár első őre, bizatott meg; feladatául az összes hazai hirlapok egybegyűjtése lőn kitűzve.

Ez az utolsó pont emberfeletti feladatot rótt a hirlaptár vezetőjének vállaira. Szinnyei, a munka és kötelesség akadályt nem ismerő embere, megtette, ami embertől telhetik: a lapok útján buzdította a közönséget a régi lappéldányok beküldésére; beutazta az ország minden nevezetesebb városát és személyesen beszélte rá a könyvnyomtatókat és kiadókat a példányok pontos küldésére s figyelmeztette a hatóságokat az idézett törvényczikk betartásának ellenőrzésére. Hadd jegyezzem meg, hogy a nagy fáradságnak kevés eredménye lett, mint a hogyan mostanság is reklamálásaink nagyobb fele hiábavaló.

Szinnyei 1884 júliusában kezdte meg működését a múzeum könyvtárában. Volt két napidijasa, de a kivánt két szolga helyett csak egy, pedig már az első évben 1070 olvasót kellett kiszolgálni; a súlyos, ívrétű kötetek elhelyezése egyaránt hárult a bibliografus személyzetre és a szolgára. Szoros betűrendben számról-számra átnézni először a magyar lapok évfolyamait, könyvalakú repertóriumot és czédulakatalogust írni, ez volt első dolgunk. A német nyelvűekből is nehány betűvel elkészültünk, mikor az

1887/88-iki év folyamán Szinnyei, a ki eladdig kénytelen volt erőit kétfelé osztani, az egyetemi könyvtárból végkép áthelyeztetett a múzeumi könyvtárhoz a hirlaposztály őréül; e sorok írója pedig végleges tisztviselőül neveztetett ki. E tekintetben tehát elég tétetett a javaslat követelményeinek, de a másik napidijasi állást a könyvtár igazgatósága 1890-ben beszüntette, illetőleg az azt betöltő egyént a könyvtári osztályhoz osztotta be; és így azóta a a hirlaposztály mindössze 3 tagból álló személyzettel kénytelen feladatának évről-évre növekvő terhével megküzdeni.

E kis személyzet működéséről a következőkben adunk számot:

Megindult a *betűrendes hirlapjegyzék* (repertórium, *könyvalakban);* a magyar lapokat tartalmazó könyv az 1780 óta megjelent összes hirlapokat felsorolja. Hogy ez a repertórikus jegyzék mennyire tökéletes: azt az is bizonyítja, hogy tizenegy év óta csak 28 olyan magyar lap czímére akadtunk, a mely e jegyzékben nem volt benn eredetileg. Szinnyei itt mintegy 2100 hirlapot sorol fel, de ezeknek 22%-a, szám szerint 451 lap, teljességgel hiányzik s csak névről ismerjük. Talán sikerülne nehányának legalább egy pár példányát még megmenteni, ha a nagy közönséggel e 451 lapczímet megismertetnők. E jegyzékkel azonban idő és kellő munkaerő hiányában csak 1886-ig haladhattunk. Azóta évenként megújuló czédulakatalogussal, mint a melynek kezelése a legczélszerűbb, segítettünk magunkon; erről mégis szükség volt könyvalakú, áttekinthető jegyzéket készíteni: ez már 1888-nál lezáródik, nem volt rá mód, hogy tovább folytassuk. Ezóta évről-évre egy-egy új betűrendes könyvet használunk jegyzékül, azzal a czélszerű ujítással, hogy az esetleges hiányokat, reklamálásuk idejét (és ügyirat-számozását) s az erre küldött választ is odajegyezzük. A jegyzékrendszerek e különböző volta egyszerűen lehetetlenné teszi azt, hogy hirlapjaink összes létszámát megállapíthassuk; pl. a Budapesti Közlöny csak *egy* lap marad, ha kilencz jegyzékben is fordúl elő: de hogyan lehessen ezt az egy lapot is, de a többi 800 tételt is, folyton kilencz kötetben ellenőrizni, nehogy kétszer találjuk venni, vagy egyszer kihagyni? s még a szoros betűsort sem tarthatjuk meg, hiszen a lapot beérkezéskor azonnal jegyzékbe kell venni. A külföldi könyvtárak közűl kevésnek van külön a hirlapokról szóló betűrendes jegyzékük: a bécsi egyetemi könyvtár, a

kölni városi, a heidlbergi egyetemi (ezé nyomtatott!) mindenesetre a többségnek is, de nekünk is, jó példa gyanánt szolgálhat.

Nem-magyar nyelvű lapjaink közül csak a németekről van betűrendes jegyzékkönyvünk. 1890-ig terjed, de nehány, még eddig át nem nézett hirlap nincs fölvéve.

Czédulakatalogust, a bécsi udvari vagy a nürnbergi német nemzeti múzeum könyvtár példájára,[1] mi is tudunk felmutatni, de az is csak 1886-ig terjed. 1892 óta megkiséreltük — nem folytatását, mert erről munkaerő hiányában le kellett mondanunk,[2] hanem csak lerakni az új, a meginduló lapok számára a czédulakatalogus alapjait — nem többet. A német lapok nagy része még szintén nincs czédulázva; nem is szólva a többi idegennyelvűekről.

Ugyancsak az 1886. évvel záródik le a hirlapok *megjelenése helyének*, a városoknak czédulakatalógusa. Ilyent a külföldön csak a német nürnbergi nemz. múzeumban találtam; másutt kevésbbé czélszerű a városok szerinti jegyzék: az aacheni hirlapmúzeumban és Karlsruhéban könyvalakban vezetik, Münchenben még ezen felül évenként megújítják, a mi az áttekintést nagyon megnehezíti. A legtöbb német városban a hely szerinti jegyzék fölösleges, mert csakis a helyi lapokat gyűjtik, míg nálunk a főváros az országnak csakugyan szive, ide tolul az egész hirlapirodalom vérkeringése. Mindegyik városunk czéduláján (voltaképen ívén), betűrendben és esetleges hiányaikkal s a szerkesztő és a nyomtató nevével részletezve, soroltuk fel szoros betűrendben az 1886-ig itt-ott megjelent összes lapokat. A Budapesten megjelenő lapokat a *nyomtató czégek* betűsoros czédulajegyzékébe írjuk.

A hirlapok külön *bekötési naplóját* már úgy vettük át az elkülönzésre el sem készült könyvtártól; 1885 márcziustól 1895 júliusig 4959 kötést készíttettünk.[3] Régibb köteteink közt sok egysze-

[1] Másutt nem találtam a hirlapok külön csoportosított czédulajegyzékét.

[2] A magas miniszterium megbizásából 13 német város könyvtárait volt szerencsém a mult hónapokban szemügyre venni; láttam gyönyörű épületeket és czélszerű berendezéseket, láttam a mienknél pontosabb, de másfelől sokkal hiányosabb jegyzékeket is; hallottam panaszokat a hely szűke felől — de *sehol* az erők elégtelensége felől. Példának tanulságos.

[3] Nem beszélek évfolyamokról, mert pl. a Pesti Napló oly terjedelmes. hogy az 1894. évi folyamot hat jókora kötetre kellett elosztanunk, míg viszont

rűen papirburkolattal van ellátva; de a legnagyobb tömeg egyszerű, sötét félvászon, piros papirbetéten aranybetűs czímfelirattal. A németországi gyűjtemények takarékosabbak: rendesen beérik fehér paizskán fekete betükkel. Ugy hiszem: czélszerűbb és természetesebb jegyzékrendszer a mienk, (hogy t. i. minden bekötni való lapcsoportot külön alkalommal, új betürendben vezetünk a naplóba,) a müncheni rendszernél, mely egyetlen nagy könyvet osztott fel betükre, úgy, hogy az egyszerre kötni adott lapokat más-más betűben, egymástól 20—30 levél távolságban kell összekeresni.

1889 óta van *növedék-naplónk:* a köteles példányok évi első száma s az ajándékul kapott vagy vásárlott lapok számára. Ebből volt megállapitható, hogy 1895-ben 813 hirlap érkezett be

1894 óta ennek is, az évi (és nem szorosan betüsoros) repertóriumnak is mintegy tartalomjegyzékeül szolgál egy *ideiglenes, évi czédulakatalógus,* mely utalásképen úgy a növedék-napló, mint a repertórium sorszámával meg van jelölve.

Évről-évre megújuló statisztikai számadataink számára 1889 óta egy szűkszavú, *munkanapló* nevű rovatos könyvünk van.[1]

Ugyancsak 1889 óta *kölcsönzési naplót* vezetünk azokról a kivételes esetekről, mikor egy-egy tekintélyes intézet (minő az Országos Képtár, vagy az országgyűlési képviselőház könyvtára), vagy egy-egy országos nevű férfiú (például Jókai) hirlapgyűjteményünk egy-két darabját rövid használatra kikölcsönzi. Ezek az esetek azonban merőben kivételek, mert, ha valamit csupán ritka volta már becsessé tesz: akkor a hirlap a legbecsesebb, mert rendesen csakhamar végkép elkallódik. Hiszen még a megszünő lapok feloszló szerkesztőségében őrzött (rendesen hiánytalan és bekötött) példányoknak is nyoma vesz. A nálunk őrzött lapszámok legtöbbje immár unikum.

A *szerkesztők* felől is van czédulakatalógusunk; ilyent még

a kereskedő ifjak egyesületének Körlevele hat év alatt (1888—93.) egyetlen szerény kötetre való anyag lett.

[1] Ebből írom ki azt az adatot, hogy 1894 októberben, tehát egyetlen hónap alatt, 205 olvasó 668 hirlap-kötetet használt, az 1894/5-iki könyvtári évben pedig összesen 1383 olvasó 3763 ujságkötetet. A 19 német könyvtár közt, a melyeket meglátogattam, egynek sincs semmiféle, hirlapjaira vonatkozó statisztikai adata. Ott az ilyes adatok különben is nagyon csekély számokra szoritkozva, jelentéktelenek volnának.

csak a nürnbergi német múzeumban említettek nekem. Sajnos, csak 1883-ig bezárólag tudtuk vezetni; pedig sokszor jó hasznát vehették olvasóink.

Érdemesnek tartom fölemlíteni, hogy az évről-évre több, szaporodó *alkalmi lapokat* (eddig 77 magyar és 8 német nyelvűt bírunk) együtt tartjuk s felőlük külön betűrendes jegyzéket vezetünk, azonfölül t. i., hogy a rendes módon beirjuk a többi lapok katalógusaiba. Koronázási jubileum, kiállitások, országos testületek kongresszusai, a jótékonyság ünnepei ép úgy magukkal hozzák a tarka, gyakran merőben tréfás alkalmi hirlapokat (vagy legalább külön kiadásokat), mint egy-egy ezüstlakodalom, hushagyó kedd vagy valamely hirlap tizezredik előfizetőjének jelentkezése. A rendes hirlapok külön kiadásait, a rendkívüli számokat azonban nem vesszük jegyzékbe, s egyszerűen beleköttetjük az évfolyam rendes számai közé.

Eddigi működésünk eredményével így nagyjában beszámoltam; kiegészítésül a folyó munkákat s a jövőben szükségelt vagy kívánatos teendőket kell fölsorolnom.

Míndenekelőtt számon tartjuk a napjában százával beérkező lappéldányokat. De ez csak 1889 óta történik ilyen aprólékos figyelemmel; az előbbi évekről meg tudjuk mondani, hogy például 1886-ban, a múzeum igazgatóságához terjesztett évi jelentés szerint, 630 kötettel gyarapodott gyűjteményünk s összesen 8789 évfolyamból állt; 1887-ben 426 magyar és 130 nem-magyar hirlap érkezett be s 30 olyan lap felől volt tudomásunk, a melyet a törvénykötelezte nyomtatók (gondatlanságból vagy makacsságból) elmulasztottak beküldeni. A munkaanyagunk nagymérvű szaporodását bizonyító részletes számadatok talán nem érdektelenek:

1888/1889-ben [1]	beérkezett	591	lap,	= 27,622	szám.
1889/1890-ben	»	668	»	= 41,929	»
1890/1891-ben	»	659	»	= 62,463	»
1891/1892-ben	»	733	»	= 48,190	»
1892/1893-ban	»	778	»	= 51,264	»
1893/1894-ben	»	909	»	= 54,627	»
1894/1895-ben	»	950	»	= 55,856	»

[1] Könyvtári évünk tudvalevőleg szeptember 1-én kezdődik s a következő évi augusztus 31-én záródik.

Ez adatokba az esetleg ajándékozott vagy vásárolt évfolyamok számai is bele vannak értve; így pl. az 1890/91. évi rengeteg összegben csak az ajándékúl kapott 10-féle hirlap számai 19,773-ra rúgnak. A hirlapok folytonos szaporodása azonban szemmel látható; évente átlag 90 új lap keletkezik és csaknem ugyanannyi (jórészt épen az ujszülöttek közől) meg is szünik; de kezelés, nyilvántartás, a megszünés kinyomozása sat. mindkét sorsú lapokról egyaránt szükséges; a végeredmény tehát az, hogy munkánk tetemesen sulyosodik.

Ismétlem: a bécsi és németországi könyvtárakban sehol sem találtam statisztikai adatokra. Egyedül a bécsi udvari könyvtárnak van létszám kimutatása; e szerint ott 997 ívrét, 1600 negyedrét, és 1243 nyolczadrét nagyságú lapot őríznek. Sehol egyebütt nem foglalkoznak a számok beérkezett példányainak számítgatásával, hanem egyenesen a lényegesebb munkákra térnek át.

Mi az összeszámlálás alkalmával szemeljük ki az esetleges új lapokat, hogy a növedéknaplóba, az évi betűsoros jegyzékkönyvbe, azután a bibliografiai leírásra való czédulakatalógusba, végre pedig a nyomtatás helyét jelölő czédulakatalógusba írjuk. Az utóbbi eljárásokat akkor is követjük, ha észrevesszük, hogy valamely lap a czímét vagy nyomtatóját változtatta.

Az összeszámláláson átesett példányokat a szolga egyenként ráfekteti az illető lap eddig beérkezett s még be nem kötött számainak halmazára. Nürnbergben a múzeumi könyvtárban ilyenkor nemcsak a szoros számsor szerint összerakják, hanem azonnal egyenként a jegyzékbe is írják a beérkező számokat s így az első pillanatban észreveszik, ha valamely szám véletlenül nem érkezett be. Könnyű ezt ott keresztülvinni: a hirlapok száma elenyészően csekély a mi készletünkhez képest. Nálunk ilyen módon az érkező számoknak még egy harmadát sem lehetne rendbe rakni és nyilván tartani, s a hiányon azonnal segíteni reklamálás útján.

Kénytelenek vagyunk a dolognak könnyebb végét megfogni: az utólagos átvizsgálás gyorsabb módjához folyamodni; a terjedelmesebb napilapokat negyedévenként, a kevésbbé terjedelmeseket, valamint a sürűbben használt vagy becsesebb hetilapokat félévenként, a többi összes anyagot az év végén egyszerre szedjük

rendbe s ekkor az esetleges hiányokat is reklamáljuk. Elvben legalább így áll. De a mi roppant anyagunk és csekély személyzetünk aránytalansága megboszulja magát: mialatt az egyik negyed- vagy félévi anyagot átvizsgáljuk s a reklamálásokat megírjuk és részletesen elkönyveljük: közben számos egyéb, pillanatnyi ugyan, de halasztást nem tűrő teendő meg-megszakít munkánkban úgy, hogy azt a negyedév végére el sem birjuk végezni.

A hátralék, legalább egyelőre, megmarad hátraléknak, s hozzáfogunk az újabb, de sürgető munkához, mert a negyedévenként bekötendő napilapokat a leggyakrabban használja a közönség; a könyv- s illetőleg a hirlaptár létjoga pedig épen a hozzáférhetésben, a közönség részéről való felhasználásban gyökerezik. A kevésbbé fontosnak ily mellőzése aztán, vagyis a munkahátralék, következetesen ismétlődik és halmozodik negyedévenként.

A bekötni való évi vagy negyedévi folyamokat megszámozva, jegyzékbe foglaljuk, ezt két példányban is elkészítjük; a könyvkötő műhelyéből készen hazaérkező köteteket, teljes voltukat, ellenőrizzük s azután illető betürendjük szerint felállítjuk.

Folyamatban van a számaik csekély volta miatt be nem kötött lapok betűrendes csoportokba gyűjtése és ezeknek a bekötött lapoktól elkülönítve elhelyezése.

Hadd említsem föl az olvasók kiszolgálását és felvilágosítását, a mi nem látszik bár munkának, mégis sokkal több időt vesz igénybe, semhogy ne tekintenők számottevő akadálynak egyéb hivatalos teendőink végzésében.

Gyakori eset az is, hogy antiquár-katalogust böngészünk végig abban a reményben, hogy hirlapgyűjteményünk egyik-másik hiányát vásárlás révén kipótolhatjuk. Ha a jegyzékben csakugyan leltünk olyan hirlapra, a melyre szükségünk van: megtekintés végett meghozatjuk, átvizsgáljuk — s ez a fáradság néha fölöslegesnek bizonyúl, t. i. az évfolyam néha oly hiányos, hogy megvásárlásával a hirlaptár nem nyerne. Ha az antiquár példánya megfelel igényeinknek: a növedéknaplóba igtatjuk, a könyvalakú repertoriumba vezetjük, a czim és a megjelenési hely szerinti czédulakatalogusokba írjuk. Ép így járunk el az ajándékul beérkező lapok körül is.

A budapesti nyomtató czégek egy része egy vagy több heti tömegbe gyűjtve, küldi a hirlapokat egyenest a múzeumnak, nagy

része pedig a főpolgármesteri hivatalnak, mely a körülbelül 300 számot tartalmazó tekintélyes hirlapcsomagokat havonta szokta hozzánk szállítani. Mind a két esetben kötelességünk e laptömegeket az oda mellékelt jegyzékkel összehasonlítani s az átvételt nyugtatni.

Végül mind e munkákról naplót vezetünk.

A jövő teendőinek körvonalai már az eddig elmondottakból is tisztán kivehetők. A hátralék lebonyolítása, a hiányok betöltése és a meglevő munkálatok továbbfejlesztése minden téren — ez a lényeg. A legelső teendő azonban nem magára a hirlaptárra hárul, hanem a *törvényhozásra*, mely elmulasztotta az 1848. évi XVIII. t.-cz. záradékául bünhödéssel sujtani azokat a nyomtatókat, illetőleg kiadókat, a kik nem küldik be sajtótermékeiket a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Mindenekelőtt a beküldés módozatait s a mulasztók elleni eljárást volna szükséges megállapítani. A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium már évek óta szándékozik e hiányon egy rendszeresen kidolgozott törvényjavaslat benyujtásával segíteni; mindaddig, a míg ez meg nem történik, az ország egyetlen hirlaptára a *legelemibb föltételt:* a teljességet, söt, ki tudja hány évre, a teljességre való kilátást is nélkülözni kénytelen.

A mostani viszonyok közt pedig reklamálásaink sikere is problematikus. A legutóbbi könyvtári évben 2768 hiányzó hirlapszámot reklamáltunk, s ezek közöl csak 1022 jött meg. Ennek egyrészt oka az is, hogy reklamáló leveleink viteldíjmentességét egyik-másik postahivatal — így a temesvári több ízben is — nem veszi tudomásul, a czimzett nyomtató pedig, semhogy a bélyegdíj kétszeresét fizesse birságúl: inkább felbontatlanúl visszaküldeti levelünket s nem vesz tudomást a tartalmáról. Ezt a bajt, az említett javaslatok kapcsán, szintén az országgyűlés van hivatva orvosolni.

A többi teendő voltaképen magát a hirlaptár munkásait illeti — de a kivitel módjának, eszközeinek megadását ismét egyedül a törvényhozástól várhatjuk. Elősoroltam ugyanis mindegyik munkakörünknél, hogy a hiányok és hátralékok kizárólag a munkaerő, a személyzet elégtelenségére vezethetők vissza. Ezen kell csak segíteni — s akkor ki lesz elégítve minden szükséglet, betöltve minden munkakör.

Meg kell teremteni a latin, az oláh, az olasz, a franczia, a tót,

a bolgár (bunyevácz), horvát, szerb, ruthén és zsidó nyelvű hirlapoknak először betürendes repertóriumát, azután czím szerint rendezett, végül pedig nyomtatásuk helye szerint betűsorba szedett czédula-katalogusukat.

Meg kell teremteni és a nyelvek elkülönítésével rendezni a nem-magyar lapok szerkesztőinek czédula-katalogusát.

Meg kell teremteni a lapok szakrepertóriumát. Van ilyen a bécsi udvari könyvtárban is; szüksége minálunk is gyakran mutatkozik; a szellemi életnek, de az ipari tevékenységnek is számos ágát szolgáló közlönyök ugyanis a legkülönfélébb czímek alatt jelennek meg.

Kívánatos volna a hazai hirlapok oly időrendi jegyzéke, mely egy pillantásra tájékozást nyújt a felől, hogy bizonyos évben mely politikai, mely tanügyi stb. lapok léteztek.

Ez időrendi szakjegyzék kapcsán meg kell teremteni a legrégibb idők óta a legujabbig terjedő statisztikai kimutatást a felől, hogy melyik esztendőben hány magyar, hány német stb. nyelvű hirlap élt a magyar hazában. Ennek a jelentőségét, úgy hiszem, nem szükséges fejtegetnem.

Ki kell egészíteni, azaz minden évben legalább az előtte való évig terjedő pontos adatokkal kell ellátni az összes könyvalakú és czédula-katalogusokat, úgy a lapczím, mint a nyomtatás helye vagy éve s a szerkesztő neve szerint rendezett jegyzékeket.

Végül — s ezt azért hagytam utóljára, mert ez csak a *helyviszonyok gyökeres megváltoztatása* idején lesz keresztülvihető — a hirlapok felállítását kell megújítani: a bécsi udvari és egyetemi könyvtárak mintájára a hirlapköteteket többféle nagyságban osztályozva, folyó számmal ellátni, s természetesen ezt a számozást az összes repertóriumokba és czédulakatalogusokra is át kell vezetni. Ha ez meglesz: akkor a példás rendtartásnak az a koronája sem fog többé hiányozni, hogy, a legtöbb németországi könyvtar példás eljárása szerint, minden beérkező lapszámot rögtön jegyzékbe vegyünk s pontosan a maga helyére illesszünk.

Hanem »a helyviszonyok gyökeres megváltoztatása« — nagy és végzetes szó; s hogy mikor mondják ki az intéző hatalmak? azt annál kevésbbé lehet tudni, mert az öt évvel ezelőtt történt első változtatás óta először épen most rendeltetett el a múzeumi könyvtárnak s ezzel a hirlaptár helyiségének kibővítése, mintegy

5000 frtnyi költséggel. A nemzeti múzeum könyvtárának ugyanis eredetileg három zárt folyosója volt s ezek közől a két belsőt foglalták el a hirlapok dísztelen, kezdetleges állványai; az 1889/90. évben, miután a legbelső folyosó-ágat padozattal ellátva, teremmé alakították a levéltár számára: a középső is teljes átalakitáson ment keresztül, s azóta ez az erkélyes, két lépcsővel ellátott új terem szolgál a hirlapok raktárául. Évek óta panaszoljuk a hely szűkét, s most valahára az első folyosót is a hosszú fal mentén futó, ajtóval elzárható, erkélyes szekrényekkel szerelik fel. Azonban hirlapanyagunk rohamos szaporodása miatt a kibővitett helyiség mintegy hat év múlva szűk lesz, pedig a múzeum nagy épületében nincs több olyan helyiség, a minek adaptálásával segithetnénk magunkon.

Igaz, hogy tudtommal csak a kölni városi könyvtárban, a mely most épül, van a hirlapoknak külön terem szánva; másutt mindenütt csak a könyvek közé állitva találtam a nagy folio évfolyamokat is. De a sokban jó példával elől járó müncheni királyi könyvtár *öt külön nagy termet* tart fenn csupán a hirlapok számára, holott a bajor királyságnak távolról sincs annyi lapja mint a mienknek.

Bajunk az is, hogy ott mentünk müncheni példa után, a hol nem kellett volna: a régi, nehézkes, léczeken nyugvó s rendesen megmozdíthatatlan polczokhoz onnan vettük a mintát. Stuttgart Augsburg, Frankfurt újabb berendezése a léczeket nem ismeri: két végük helyén egy-egy laposfejű kalapált vasszeget tol be, s ez meg is tartja a polczot, azonfelül könnyen följebb vagy lejebb illeszthető. Strassburg imént elkészült fényes könyvtárában s a polczokat egyetlen kéznyomással tetszés szerinti magasságra vagy mélyre tolhatni a karcsú vasoszlopok közt; mennyi helyet lehet azzal is nyerni! Ugyanitt, valamint a bécsi egyetemi könyvtárban a mi oldalt végig futó keskeny erkélyünk helyett nyolcz alacsony, kényelmes emeletet látunk, a mi roppant térnyerességet jelent. Frankfurtban az életveszélyes létrát az pótolja, hogy az ember vizszintes vasrúdra állhat s fönn egy-egy fogantyún jobban megfogózkodhatik, mint a mi hirlaptárunk törékeny öntöttvas léczein. Az emeletek- és erkélyekről a legtöbb külföldi könyvtárban felhúzógép útján (a melyet pl. Strassburgban villamos erő hajt) szállítják a nagyobb köteteket. Mindezeket a külföldi tanulságokat

minálunk is szükséges újításoknak tartom, a helyviszonyok említett gyökeres megváltoztatása alkalmára.

Ez a gyökeres megváltoztatás nem jelent kevesebbet, mint egy *új épületet* — akár *csupán a hirlaptár* számára, akár, de akkor valóban nagyszabású csarnokot, a nemzeti múzeum egész könyvtára számára. Még az utóbbi esetben is nagyon sok helyet kell a hirapoknak szánni, mert ha a messzi jövőben is: de bizonyos, hogy a hirlapirodalom együttes anyaga el fogja érni a könyvirodalom termékeinek mennyiségét.

A míg ez értelemben a személyzeti és a helyviszonyok meg nem változnak: addig csak hirlaptárunk gazdagságával és jó szándékainkkal dicsekedhetünk el a külföld előtt, nem egyszersmind tényleges, mintaszerű rendtartással.

BIBLIOGRAFIAI APRÓSÁGOK.

VARJU ELEMÉRTŐL.

I.

Egy ismeretlen budai könyvárus 1476-ból.

Az 1476-ben Velenczében, Fr. de Hailbronn és Nicolaus de Frankfordiánál nyomtatott bibliának (Hain 3054.) az egyetemi könyvtárban levő példánya egy eddig ismeretlen budai könyvárus emlékét őrizte meg számunkra. Ugyanis az első tiszta oldalon, a biblia tartalmát fölsoroló jegyzetek alatt, szép, XV. századi, góth irással ez van följegyezve:

Hanc Bibliam Fr. Augustinꝰ de Zagrabia ord' p̄diꝫ emit Bude Anno Dni: 1476.

Első nyomtatónk, Hess András 1473-ban működött Budán. Utánna 1529-ig nincs hazánkban nyomda, de a könyvkereskedés és a kiadói üzlet nagy virágzásnak örvend. Legrégibb könyvárusunk gyanánt Feger Tibold szerepelt, kinek első kiadványa az 1484-ben megjelent esztergomi breviárium. A fennebbi jegyzet alapján azonban kétségtelenül állíthatjuk, hogy már Feger előtt, 1476-ban volt Budán könyvárus, aki az ország szellemi szükségleteiről gondoskodott.

Ezen biblia még egy érdekes följegyzést tartalmaz. Ugyanis az első levél második oldalán a XVI. század első felére valló, ma már alig olvasható irással a következő sorok láthatók:

Item anno domini millesimo quingentęsimo vigesimo primo, in die visitationis Marie[1] *obsessa est civitas et castrum Nandor Alba a Turcis et recepta in die Egidii abbatis*[2] *et totum Sirimium et civitas Zalokemin et Sabbaatz. Ve nobis, quia peccavimus. Bani fuerunt Franciscus Hedervarij et Tewrewk Valinth.*

A megszálás napját pontosan július 2-ára teszi az ismeretlen följegyző, de az elfoglalás napjaiban téved, amennyiben kútfőink egybehangzó tanúsága szerént Szolimán augusztus 2-án már elfoglalta volt a várat.

II.

Egy érdekes könyvbejegyzés a XVI. századból.

Az egyetemi könyvtárban van Hieronymus Cardinalis »Vitae Patrona« cz. művének, melyet 1509-ben Balam István adott ki, egy példánya. A könyv utolsó, tiszta levelén XV. századi kézirással a következő érdekes jegyzések vannak irva:

(Kons)tantinapolÿ megvetele 1453.[3]
(Ján)os vaÿda halala 1456.
(Mat)ÿas kÿralÿ koronazafa 1457.[4]
(Zilá)gy mÿhal elzaratasa 1458.
(Mat)ÿas kÿral Modvaba menese 14(67).
(Ke)nÿer mezeÿen valo hada, 1479.
(Mat)ÿas kÿralÿ halala 1490.
(Lajos) kÿralÿ zÿletese 1.5.5.[5]
. . . lag halal.[6] 1.5.10.
(Ke)reztes had. 1.5.14.
(Ulászl)o kÿralÿ halala .1.5.16.

[1] Július 2.
[2] Szeptember 1.
[3] A könyv ujabb bekötésekor annyira körülvágatott, hogy a feljegyzés némely szavai elestek; ezeket zárjelbe téve pótoltuk.
[4] Mátyás csak 1458 január 24-én választatott királylyá, megkoronáztatása pedig 1464 márczius 29-én történt.
[5] Lajos 1506 július 1-én született.
[6] Döghalál.

(Nánd)or feÿerwar elvezese 15.21.
(M)ohaczÿ vezedelem. 1526.
(Jáno)s kÿralÿ koronazasa 1526.
(Ferdi)nandus koronazaſa .15.27.[1]
(Grit)ti Lajos halala. 15.34.
(Szat)mar Nemethÿ eleghese 15.36.[2]
(Ján)os kÿralÿ halala 1.5.40.
(Fels) Lenarth budat meg zalla de kÿncztarto teoreok czazarnak ada. 1.5.41.
(Joaki)m Pestēt meg zalla Prini Petert meg foga 1542.
(Egy sor olvashatatlan).
Warkocz[3] Zekes feÿerwar es Eztergam elveze. Zÿkzot elrablak. 1543.
Kawasitwl Hwztot meg wewek. 15.54.
Zolnok czÿnalasa, groff halala 1.5.50.[4]
Castaldo es Nadasdÿ az spaniolokkal Erdelbe menenek. 15.51[5].
Janos kÿralnet, fijawal kÿldek Sleſiaba. 1.5.52.
Lÿppanak, Temmes varnak, Zolnoknak, Bezprimnek, Bwÿaknak, Ewtwen neg erőssegnek meg wetele es kyncztarto halala azon eztendēbe.[6]
(Egy sor olvashatatlan.)
Az nemetek Erdelÿbēl kÿ jewenek 1.5.53.[7]
Batorj Andras az waÿdasagot bjra aratasig.
Dobo Istwan aratasba az waÿdasagra bemene azon eztendeben
Petrowÿz Lengielorzagbol kÿ jöve lēn az terekkel eggÿes.
Pri Gabriel kapitanna lēn. 1554.
Fÿleket Salÿgot meg wewek azon eztendebe.

[1] Téves, mert Ferdinánd még 1526-ban, decz. 17-én megkoronáztatott.
[2] Szatmárt Ferdinánd hadnagya, Bánffy Boldizsár égette föl.
[3] Varkás György, székesfejérvári kapitány.
[4] Szolnok várát Ferdinánd rendeletére építtette gróf Salm.
[5] Mint Ferdinánd biztosai.
[6] Téves, mert Martinuzzi már 1551-ben, decz. 17-én megöletett.
[7] T. i. Castaldo és csapatai.

KÉZIRATOK SOKSZOROSÍTÁSA.

Áldásy Antaltól.

A hallei egyetemi könyvtár igazgatója dr. Hartwig 1893-ban több német lap hasábjain azon kérdést vetette föl, valjon nem lenne-e czélszerü egy nemzetközi társaságot alapítani, melynek föladata lenne egyes, ritka kéziratokat, melyek ritkaságuk vagy nagy értékük folytán ki nem kölcsönözhetők, s melyek elvesztése pótolhatatlan veszteség, fototipographikus uton reprodukálni és tagjainak 100 márka évdij fejében rendelkezésére bocsátani. Hartwig ez inditványa Chicagoban a könyvtárnokok kongreszszusán be lőn mutatva, de a kongresszus annak tárgyalásába nem bocsátkozott, hanem az American Library Associationhoz utasitá.

Azóta e kérdésről szó nem volt. Most du Rieu leideni könyvtárnok a »Centralblatt für Bibliothekswesen« 1894. évfolyamában ujra fölveti e kérdést, és bizonyos kérdéseket intéz a könyvtári hivatalnokokhoz, melyekre választ, véleményadást kér. Kérdései a következők:

1. Helyesnek tartható-e azon terv, hogy csak oly kéziratok reprodukálására fektessék eleintén a fősulyt, melyeket a föntebb érintett okoknál szétküldeni, kikölcsönözni nem lehet s melyeknél mégis szükséges, hogy más helyen lakó tudósok is megtekinthessék azokat? E tekintetben véleményezést kér a fototipographikus reprodukcziók tarthatósága felől, miután a tapasztalatok e reproduktiók tartóssága tekintetében divergálnak.

2. Elégséges-e minden kéziratról két inalterabilis fotografiát készíttetni? Du Rieu elégségesnek tartja, föleg financziális szempontból, s azután azért, mert manapság egyes kéziratok oly pontosan össze vannak hasonlitva, hogy nagyobb számú fénykép elkészítése tényleg fölösleges.

3. Szükséges-e, hogy a reprodukcziók egy helyen, egy műteremben készüljenek? Du Rieu azt véli, hogy a kéziratok azon helyen reprodukáltassanak, a hol őriztetnek, és ebben azt hiszem, mindenki egyet fog érteni vele.

4. Fölmentessék-e valamely könyvtár az évdij fizetése alól azon évben, midőn egy birtokában lévő kódex reprodukáltatik?

Du Rieu azt mondja, hogy nem, ámde mint ő maga mondja, sokan úgy nyilatkoztak, hogy a fölmentés ez esetben megadassék.

5. Valjon a reprodukczió csak a görög és latin kéziratokra, vagy egyuttal más nyelvű fontosabb kéziratokra is kiterjesztessék? Azt hiszem e tekintetben nem kellene kizárólag a latin és görög kéziratokra szorítkozni, lévén számos oly más nyelvű kódex, mely akár paleografiai, akár nyelvészeti vagy más szempontból a reprodukálásra érdemes. Du Rieu az igenlő esetben húsz ily legfontosabb kódex jegyzékének beküldését kéri.

6. A társaság tagjai első sorban könyvtárak, e mellett kérdés, valjon a belépés megengedtessék-e szemináriumok, más nyilvános intézetek és magánosoknak? Alig hisszük, hogy e kérdésre tagadó válasz érkeznék be.

7. Kötelezzék-e magukat a tagok 10 évre vagy sem? Mindenesetre azt hisszük, hogy bizonyos időre kell hogy a tagok magukat lekössék, mert különben a társaság koczkázata szerfölött nagy lenne.

8. A lenyomatok száma nagyobb legyen-e mint a tagoké? Du Rieu azt tartja, hogy nem. Magam részéről azonban ajánlatosnak tartanám, csekély számú fölös példányokat készittetni, melyek esetlegesen bekövetkező alkalmakra tartalékban lennének tartandók.

Ezek a du Rieu által fölvetett kérdések. A társulatnak, melynek ő »Société pour la reproduction des manuscrits non-touristes« nevet óhajt adni, székhelye Leidenben lenne. Igazgatójául maga du Rieu van kiszemelve; a társaság megalakul, ha 100-an jelentkeztek.

Kivánatos volna, ha a társaság minél előbb megalakúlna. A londoni Palaeographical Society, mely eddigelé egyedül dolgozott nagyobb szabásu reprodukcziókban, a mult évvel beszüntette működését. Helyét e társaság foglalhatná el. Remélhető, hogy könyvtáraink, főleg a fővárosiak nem fogják magukat e társulattól távol tartani. Az előny, melyet e társaságtól nyernek, oly nagy, hogy mellette a száz márka évdíj valóban nagyon csekélynek mondható.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

(Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához.)

ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI TÖRVÉNYCZIKKEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

Horváth Ignácztól.

Midőn Szabó Károly a *Régi magyar könyvtár* I. kötetét szerkesztette, elkerülték figyelmét azok az erdélyi országgyülési végzések, melyek a XVII. században csaknem minden évben hozattak s külön-külön vagy Kolozsvárott vagy Gyulafejérvárott ki is nyomattak. Ezek a czimen és a megerősitő záradék keltén kívül egészen magyar nyelven vannak irva s igy a magyar nyelvű nyomtatványok közé sorozandók. Talán ez a latin czim vezette félre a különben körültekintő jeles bibliografust. Ilyen országgyülési articulusokból 41 van olyan a *Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában,* melyek eddig nem voltak ismertetve s a melyek e szerint darabonként egy-egy adalékul szolgálnak a Régi Magyar Könyvtár I. kötetébez. E nyomtatványokra vonatkozólag megjegyezzük, hogy azoknak külön czimlapjok nincsen s nem is volt, czim gyanánt a szöveg kezdetén levő fölirat szolgált; a nyomtatási hely és a nyomdász neve is csak nehánynál van kitéve, a többinél aztán a nyomtatás helyét a nyomtatás jellegéből s összevetés utján próbáltuk megállapitani, nyomtatási évül a megerősités keltét véve föl, mivel az csaknem bizonyosnak vehető, hogy a megerősités után mindjárt nyomtatás alá adattak. Egy részről ebben találja magyarázatát az, hogy minden egyes nyomtatványnál miért közöljük a megerősitő záradék keltét, míg más részről ezt e törvények történetére vonatkozólag is kiváló fontosságúnak tartottuk.

1.

[350.] *Kolozsvár, (1613.)*

Ordo & Series RERVM IN TRANSYLVANIA ANNO DOMINI 1613. Toto Mense Octobri GESTARVM. NEC NON ARTICVLI TRIVM NATIONVM EIUSDEM REGNI TRANSSYLVANIAE. In qvibus omnibus, mutationis huius, Caufa & effectus, Chriftiano orbi, ob oculos ponitur, AC ELECTIO ILLUSTRISSIMI DOMINI GABRIELIS BETHLEN, DEI GRATIA, IN PRINCIPEM TRANSSYLVANIAE, PARTIVMVE REGNI HVNGARIAE DOMINVM, ET SICVLORVM COMITEM ETC: ELECTI. Inauguratio item: additis omnibus conditionibus, laudatissimae regni adminiftrationis, defcripta habetur. Par denique literarum, Varadino in Tranfsylvaniam mifsarum, qvibus primum omnium de infelicifsima morte Serenifsimi Principis Gabrielis Bathori, tres regni Nationes, in generali congregatione in Civitate Claudiopolitana, certiores factae funt, fubfequitur.) EX PERMISSV ILLVSTRISSIMI PRINCIPIS &tc &tc. Ibidem Typis Helthanis impreffa.

2r. A—B_4=8 sztlan levél. (Az A_8 levél hiányzik.)

Datum in Varad 27. Octobris Anno Domini 1613

2.

[351.] *Kolozsvár, (1622.)*

ARTICULI Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranfsylvaniae, & partium Regni Hungariae eidem fubjectarum, in Generalibus eorundem Comitijs in Civitate Biftricienfi ad diem 29. Septembris, Anno Domini M.DC. XXII. indictis, celebratis conclufi.

2r. A—C_2=6 sztlan levél.

Datum in praedicta Civitate noftra Biftricien: die vigefima prima Menfis Octobris. Anno D. M. DC. XXII. CLAUDIOPOLI, Typis Heltanis.

3.

[352.] *(Gyulafejérvár, 1623.)*

ARTICULI Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranfylvaniae, & partium Hungariae eidem fubjectarum, in

Generalibus eorum Comitijs, in Civitate Alba Julia, ad diem 14. Maij, Anno Domini M. DC. XXIII. indictis celebratis conclufi.

2r. A—C_8=6 sztlan levél.

Datum in prędicta Civitate noftra Alba Julia, die fexta mēfis Junij, Anno Domini M. DC. XXIII.

4.

[353.] *(Gyulafejérvár, 1624.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM nationum Regni Tranfylvaniae, & partium Hungariae eidem fubiectarum in Generalibus eorum Comitijs, in Civitate Alba-Julia, ad diem 23. Junij, Anno Domini MDC, XXIV indictis celebratis conclufi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

Datum in praedicta civitate noftra Alba Jula *(így)*, die octava Julii, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo vigefimo quarto.

5.

[354.] *Gyulafejérvár, (1625.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM nationum Regni Tranfylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitijs, in Civitate Alba-Julia, ad diem primum Maij. Anno Domini 1625 indictis celebratis conclufi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in praedicta Civitate noftra Alba Julia, die vigefima nona Menfis Maij. Anno Domini Millefimo Sexcentefimo vigefimo quinto.

Imprimebat Martinus Mefzleni Typographus Suae Serenitatis.

6.

[355.] *Gyulafejérvár, (1626.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM nationum Regni Tranfylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitijs, in Civitate Alba-Julia, ad diem vigefimum quartum Maij. Anno Domini 1626. indictis celebratis conclufi.

2r. A_8=8 sztlan levél.

Datū in praeſcripta Civitate noſtra Alba Julia, Die decima ſeptima Menſis Junij, Anno Domini Milleſimo Sexcentesimo vigesimo Sexto.

Imprimebat Martinus Meſzleni Typographus S. S.

7.

[356.] *(Gyulafejérvár, 1627.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM nationum Regni Tranſylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitijs, in Civitate Albam-Juliam, (így) ad diem quartum Aprilis, Anni Domini 1627, indictis celebratis concluſi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

Datū in praeſcripta Civitate noſtra Alba Julia, die vigeſima octava Menſis Aprilis, Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo vigeſimo Septimo.

8.

[357.] *(Gyulafejérvár, 1628.)*

ARTICULI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM nationum Regni Tranſylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitijs, in Civitate Albae-Juliae, ad diem nonum Menſis Aprilis, Anni Domini 1628. indictis celebratis concluſi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

Datum in praeſcripta Civitate noſtra Alba-Julia, quinta die Menſis Maij. Anno Domini Milleſimo Sexcentesimo vigeſimo Octavo.

9.

[358.] *Gyulafejérvár, 1630.*

Articuli Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſilvaniae, & partium Hungariae eidem annexarū in Generalibus eorum Comitijs, in Civitate Alba-Julia, ad diem vigesimum Menſis Decembris, Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo, indictis, celebrátis concluſi.

2r. A—B_3=5 sztlan levél.

Datum in civitate noſtra, Alba-Julia, die vigeſima nona menſis Decembris Anno Domini Milleſimo Sexcentesimo Trigesimo.

FEIER-VARAT Niomtatta Lignicei Effmurdt IACAB. VRVNK kőnyvniomtatoia ANNO, 1630.

10.

[359.] *Gyulafejérvár, 1630.*

ARticuli Dominorum Regnicolarum trium nationum regni Tranſsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorundem Comitiis, in Civitate Alba Julia, ad diem vigeſimum quintum menſis Januarii, Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo, Trigeſimo, indictis, celebratis concluſi.

2r. A—E_8=21 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JVLIA, die decima Septima Menſis Februarij Anno Domini Milleſsimo Sexcenteſsimo Trigeſsimo.

EXcudebat ALBAE IVLIAE Jacobus Effmurdt Lignicens. Typogr. Suae Serenitatis Anno 1630.

11.

[360.] *Gyulafejérvár, 1631.*

ARticuli Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſilvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitijs, in Civitate ALBA-JVLIA, ad diem quintum Menſis Junij, Anno Domini Milleſimo Sexenteſimo *(így)* Trigeſimo primo, indictis, celebrátis concluſi.

2r. A—B_4=8 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JVLIA, die prima Menſis Julij Anno Domini Milleſimo Sexcēteſimo Trigeſimo primo.

FEIER-VARAT Niomtatta Lignicei Effmurdt JACAB. Fejedelem Vrunk Kőnyvniomtato és Compactora. ANNO 1631.

12.

[361.] *Gyulafejérvár, 1632.*

ARticuli Dominorum Regnicolarum Trium nationum Regni Tranſsylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis Albae Juliae ad Diem primum Maij. Anno 1632. indictis, celebratis concluſi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JULIA die decima Menſis Maij. Anno Domini Milleſimo Sexcēteſimo Trigeſimo ſecundo.

FEIER-VARAT Niomtatta Lignicei Effmurdt JACAB. Fejedelem Vrunk Kőnyvniomtato és Compactora. Anno 1632.

13.

[362.] *(Gyulafejérvár, 1633.)*

ARticuli Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſsylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorundem Comitijs ALBAE-JVLIAE, addiem vigeſimum primum Menſis Augnſti (így) Anni Domini 1633. in dictis concluſi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JULIA die 31. Menſis Auguſti. Anno Dñi. Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo tertio.

14.

[363.] *(Gyulafejérvár, 1633.)*

Articuli Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſsylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus earum Comitijs ad diem vigeſimum quartum Aprilis. Anni Domini Milleſimi Sexcenteſimi tertii, in Civitatem ALBAM-JULIAM in dictis celebratis, univerſi ipſorum voto concluſi.

2r. A_8=8 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JVLIA die decima tertia, Menſis Maij. Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Trigesimo tertio.
FEIER-VARAT Niomtattatot Lignicei (Effmurdt) JACAB Fejedelem Vrunk Kőnyvniomtato és Compactora által. Anno 1633.

15.

[364.] *(Gyulafejérvár, 1634.)*

Articuli Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum comitijs Albae-Juliae ad diem 12. Maij Anni 1634. indictis concluſi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JVLIA die 1. Menſis Junii. Anno Dñi. Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo quarto.

16.

[365.] *(Gyulafejérvár, 1635).*

Articuli Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Gene-

ralibus eorum comitijs Albae-Juliae ad diem 13. Maij Anni 1635. indictis concluſi.

2r. A_{10}=10 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JVLIA die 10. Menſis Junij. Anno Dñi. Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo quinto.

17.

[366.] (*Gyulafejérvár, 1636).*

ARTICVLI Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, in Civitate ALBA-JVLIA, ad diem vigeſimum quintum Menſis Maij, Anno Domini, Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo ſexto indictis, celebratis concluſi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA-JVLIA die ſexta Menſ. Junji. Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo Sexto.

18.

[367.] (*Kolozsvár, 1636).*

ARTICVLI Dominorum Statuum & Ordinum trium nationum Regni Tranſsylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, ad diem decimum quintum Menſis Febr. in Civitatem Coloſvar indictis, concluſi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra Coloſvar die ultima Menſis Februarii. Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo Sexto.

19.

[368.] (*Gyulafejérvár, 1637).*

ARTICVLI Dominorum Regnicolarum trium nationum Regni Tranſſylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, in Civitate MEGGYES, ad diem primum Menſis Martij, Anni Domini 1637. indictis, celebratis concluſi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtrà MEGGYES, die vigeſima ſecunda Menſis Martii, Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Trigeſimo Septimo.

20.

[369.] *(Gyulafejérvár, 1638.)*

Articuli Dominorum Regnicolarum trium Nationum Regni Tranfylvaniae, & Partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, in Civitate Albâ-Juliâ, ad diem 23. Mensis Aprilis Domini 1638. indictis, celebratis conclufi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in Civitate Noftrà Albì-Julì, die decimì fextâ Menfis Maji, Anno Domini Millefimo, Sexcentefimo, Trigefimo Octavo.

21.

[370.] *(Gyulafejérvár. 1639.)*

ARticuli Dominorum Regnicolarum trium Nationum Regni Tranfylvaniae, & Partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibns (így) eorum Comitiis, in Civitate Albâ-Juliâ, ad diem 1. Menfis Maij, Anni Donmini (igy) 1639. indictis, celebratis conclufi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

Datum in Civitate Noftrà Alba-Julì, die vigefimà Menfis Maji, Anno Domini Millefimo, Sexcentefimo, Trigefimo nono.

22.

[371.] *(Gyulafejérvár, 1640.)*

ARticuli Dominorum Regnicolarum trium Nationum Regni Tranfylvaniae, & Partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, in Civitate Albâ-Juliâ, ad diem 24. Menfis Aprilis, Anni Domini 1640. indictis, celebratis conclufi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in Civitate Noftrà Albâ-Julì, die decimì feptimì Menfis Maji, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Quadragefimo.

23.

[372.] *(Gyulafejérvár, 1641.)*

Articuli Dominorum Regnicolarum trium Nationum Regni Transylvaniae, & Partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, in Civitate Albâ-Juliâ, ad diem 23. Menfis Aprilis, Anni Domini 1641. indictis, celebratis conclufi.

2r. A_5=5 sztlan levél.

Datum in Civitate Noftrà Albâ-Julì, die decimì quartì Menfis Maji, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Quadragefimo primo.

24.

[373.] *(Gyulafejérvár, 1642.)*

ARTICVLI VNIVERSORVM DOMINORVM REGNICOLARVM TRIUM Nationum Regni Tranſylvaniae, & Partium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorum Comitiis, in Civitate ALBA-JVLIA ad diem 16. Menſis Februarij, Anno Dñi. 1642 indictis, celebratis, concluſi.

2r. A_8=8 sztlan levél.

Datum in Civitate Noſtrâ Albâ Juliâ die nona Martij, Anno Domini Milleſimo Sexcentiſimo (igy) Quadrageſimo ſeeundo (így.)

25.

[374.] *(Gyulafejérvár, 1643.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM NATIONUM REGNI TRANSYLVANIAE, & Partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, ALBAE JVLIAE. ad diem Vigeſimum quartum Aprilis, Anni praeſentis Milleſimi Sexcenteſimi Quadrageſimi tertii, indictis, concluſi.

2r. A—E_2=10 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra Alba-Julia die vigeſima prima Menſis Maji, Anno Domini, Milleſimo Sexcenteſimo Quadrageſimo tertio.

26.

[375.] *(Gyulafejérvár, 1645.)*

ARTICULI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM NATIONVM REGNI TRANSYLVANIAE, & Partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis, ALBAE JVLIAE ad 16. diem Aprilis Anni praeſentis Milleſimi Sexcenteſimi Quadrageſimi quinti, indictis, concluſi.

2r. A—B_2=4 sztlan levél.

Datum in Libera Regiaq; Civitate Caſsoviensi die 6. Menſis Junii. Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Quadrageſimo quinto.

27.

[376.] *(Gyulafejérvár, 1648.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM NATIONUM REGNI TRANSSYLVANIAE, & PARtium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorum Comitijs in Civitate ALBA-

JULIA, ad decimum fextum diem Menfis Martij. Anni Domini Millefimi, fexcentefimi, Quadragefimi octavi, indictis ac celebratis, conclufi.

2r. A—E_8=10 sztlan levél.

Datum in civitate noftra Alba Julia die vigefima octava Menfis Aprilis, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Quadragefimo octavo.

28.

[377.] *(Gyulafejérvár, 1649.)*

ARTICULI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM NATIONUM REGNI TRANSSYLVANIAE. & PARtium Hungariae eidem annexarum, in generalibus eorum Comitijs in Civitate ALBA-JULIA; ad diem 23. Menfis Januarij, Anni Domini Millefimi Sexcentefimi Quadragefimi Noni, indictis ac celebratis conclufi.

2r. A—F_2=12 sztlan levél.

Datum in Civitate noftra Alba Julia die 10. Menfis Martij. Anno Domini, Millefimo Sexcentefimo Quadragefimo Nono.

29.

[378.] *(Gyulafejérvár, 1650.)*

ARTICULI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM NATIONUM REGNI TRANSYLVANIAE. & PARtium Hungariae eidem annexarum. in Generalibus eorum COMITIIS ad diem 20 Menfis Martii Anni praefentís 1650. in Civitatem Albam Juliam indictis, celebratis, Conclufi.

2r. A—C_8=11 sztlan levél.

Datum in Civitate noftrâ Albâ Juliâ, die 20 Menfis Martii, Anno Domini Millefimo, Sexcentefimo, Quinquagefimo.

30.

[379.] *(Gyulafejérvár, 1651.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARVM TRIVM NATIONUM REGNI TRANSYLVANIAE, & PARtium Hungariae eidem annexarum. in Generalibus eorum COMITIIS ad diem 12 Menfis Februarii Anni praefentis 1651. in Civitatem Albam Juliam indictis, Celebratis, Conclufi.

2r. A—F_8=12 sztlan levél.

Datum in Civitate noftrâ Albâ Juliâ, die 18 Menfis Martii, Anno Domini Millefimo, Sexcentefimo, Quinquagefimo primo.

31.

[380.] *(Kolozsvár, 1663.)*

ARTICVLI DOMINORVM REGNICOLARUM TRIUM NATIONUM regni Tranſylvaniae in Comitiis eorum partialibus ex edicto ſuae Celſitudinis Principalis in Oppidum Száſz-Kézd ad diem Vigesimum Secundum Menſis Februarii Anni Milleſimi Sexcenteſimi Sexageſimi Tertii indictis, celebratis concluſi.

2r. $A-B_2=4$ sztlan levél.

Datum in oppido Száſz-Kézd ad diem vigeſimum ſecundum Menſis Februari: Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Sexageſimi tertii (így).

32.

[381.] *(Gyulafejérvár, 1665.)*

ARTICVLI DOMINORUM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM regni Tranſylvaniae partiumque Hungariae eidem annexarum in Generalibus eorum Comitiis, ad diem 1. Menſis Maji. Anni 1665. in Civitatem Albam, Juliam indictis celebratis concluſi.

2r. $A-C_2=10$ sztlan levél.

Datum Albae Juliae, die 22 Menſis Maji, ultima videlicet Congregationis noſtrae publicae, Anno Domini 1665.

33.

[382.] *(Kolozsvár, 1666.)*

ARTICVLI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM Regni Tranſylvaniae, Partiumque Regni Hungariae eidem annexarum, in Partiali eorum Congregatione, ad diem decimumoctavum Menſis Septembris, Anni Milleſimi Sexcenteſimi Sexageſimi Sexti, in Civitatem Albam Juliam indicta & celebrata, concluſi.

2r. $A_4=4$ sztlan levél.

Datum Albae Juliae, die 27 Menſis Septembris, ultima videlicet Congregationis noſtrae, Anno 1666.

34.

[383.] *(Kolozsvár, 1666.)*

ARTICULI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM Regni Tranſylvaniae, Partiumque Regni-

Hungariae eidem annexarum, in Generali eorum Congregatione, ad diem primum Menſis Februarii, Anni 1666 in Oppidum noſtrum Fogaras indicta & celebrata concluſi.

2r. $A - B_4 = 8$ sztlan levél.

Datum in Oppido noſtro Fogaras die 26 Menſis Februarii, ultima videlicet Congregationis noſtrae, Anno 1666.

35.

[384.] *(Kolozsvár, 1670.)*

ARTICVLI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM Regni Tranſylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis ad diem decimum quintum Menſis Februarii, Anni Milleſimi Sexageſimi Septuageſimi, in Civitatem nostram Albam Juliam ex edicto Celsitudinis Principalis indictis celebratis concluſi.

2r. $A_4 = 4$ sztlan levél.

Datum ALBAE JULIAE die 15. Menſis Februarii videlicet die Congregationis noſtrae. Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Septuageſimo.

36.

[385.] *(Kolozsvár, 1671.)*

ARTICVLI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM REGNI Tranſylvaniae, Partiumque Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis ex edicto ſuae Celſitudinis Principalis ad diem vigeſimum quintum Menſis Novembris, Anni praeſentis Mileſimi Sexcenteſimi Septuagesimi primi, in Civitatem Albam Juliam indictis, & celebratis concluſi.

2r. $A_6 = 6$ sztlan levél.

Datum ALBAE JULIAE die 25. Menſis Novembris videlicet die Congregationis noſtrae Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo Septuageſimo Primo.

37.

[386.] *(Kolozsvár, 1675.)*

ARTICULI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM REGNI Tranſylvaniae, & partium Hungariae annexarum, in Generalibus eorum Comitiis ad Diem 25. Menſis

eidem Maji, Anni praefentis Millefimi Sexcentesimi Septuagefimi Quinti, ex edicto fuae Celfitudinis Principalis in Civitatem Albam Juliam indictis, celebratis conclufi.

2r. $A_5=5$ sztlan levél.

Datum ALBAE JULIAE die 25. Menfis Maji, videlicet die Congregationis noftrae, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Septuagefimo Quinto.

38.

[387.] *(Kolozsvár, 1676.)*

ARTICVLI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM REgni Tranfylvaniae, & partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis ad Diem 21. Menfis Novembris, Anni praefentis Millefimi Sexcentesimi Septuagesimi Sexti, ex edicto fuae Celfitudinis Principalis in Civitatem Albam Juliam indictis, celebratis conclufi.

2r. $A_6=6$ sztlan levél.

Datum ALBAE JULIAE die 21. Novembris, videlicet die Congregationis noftrae, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Septuagefimo Sexto.

39.

[388.] *(Kolozsvár, 1680.)*

ARTICVLI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIUM TRIUM NATIONUM REgni Tranfylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorum Comitiis ad diem decimum octavum Menfis Maji, Anni praefentis Millefimi Sexcentefimi octuagefimi in civitatem noftram Albam Juliam, ex edicto noftro Principali indictis & celebratis conclufi.

2r. $A_6=6$ sztlan levél.

Datum ALBAE JULIAE, die 18. Menfis Maji, videlicet die congregationis nostrae, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Octuagefimo.

40.

[389.] *(Kolozsvár, 1681.)*

ARTICVLI DOMINORVM MAGNATUM ET NOBILIVM TRIVM NATIONUM REGNI noftri Tranfylvaniae & partium

Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorundem Comitiis ad diem 10. Menſis Junij. Anni praeſentis 1681. In Civitatem noſtram Albam Juliam, ex edicto noſtro ſuae Celſitudinis Principali indictis & celebratis concluſi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

Datum in Civitate noſtra ALBA JULIA, die 20. Menſis Junij ultimì videlicet die congregationis noſtrae praemiſſa. ANNO Domini Milleſimo Sexcenteſimo Octuageſimo Primo praeſcripto.

41.

[390.] *Kolozsvár, 1687.*

ARTICULI DOMINORUM MAGNATUM & NOBILIUM TRIUM NATIONUM REGNI HUJUS TRANSYLVANIAE; & Partium Hungariae eidem annexarum, in Generalibus eorundem Comitiis ad diem decimum tertium Menſis Februarii, Anni praeſentis Milleſimi Sexcenteſimi Octuageſimi Septimi, in Oppidum Fagaras ex edicto Suae Celſitudinis Principalis indictis & celebratis concluſi.

2r. A_6=6 sztlan levél.

Datum in Oppido Fagaras, die decimâ tertiâ Menſis Februarii. Anni praesentis 1687.

CLAUDIOPOLI. per Mich. Némethi, A. D. 1687.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL

1895 ÁPRIL 1-TŐL JÚNIUS 30-IG.

(Felolvastatott a Magyar Nemzeti Múzeum 1895 július 1-én tartott igazgatósági ülésén.)

A lefolyt negyedévet a szerzemények sokasága és becses volta jellemzi. A gróf Kreith Béla-féle 1848/9-es ereklye-múzeum iratai és proklamácziói, a lobrisi gróf Nostitz-könyvtárnak Münchenben árverés útján megszerzett hungarikumai, Lanfranconi Enea könyvtárának 4000 darabnál többre menő anyaga, egy 101 kötetből álló ősnyomtatványgyűjtemény jutottak e negyedévben egyéb becses szerzeményeken kivűl a könyvtár tulajdonába. Ezeken kivűl egy olasz történelmi folyóiratnak csaknem teljes sorozatát, mely magyar vonatkozású dolgozatokkal telve van, szereztük meg. Hogy a szerzemények tekintetében ily rendkivüli becses és nagyterjedelmű anyagról számolhatunk be, azt a nagyméltóságú miniszterium kegyének köszönhetjük, mely lehetővé tette, hogy a könyvtár — a nélkűl, hogy ezzel saját, a legszükségesebbre is alig elégséges dotatióját megterhelné — oly nagybecsű anyagnak jusson birtokába, melynek megszerzésére saját erejéből alig gondolhatott volna. A legnagyobb hálával kell megemlékeznünk a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő excellentiájának gondoskodásáról, melylyel úgy az ereklye-múzeum iratait, mint kivált a ritka szakértelemmel egybegyűjtött Lanfranconi-féle könyvtárt a Nemzeti Múzeumnak megszerzé.

Mindezen nagymérvű gyarapodás a könyvtár alkalmazottjait sok tekintetben elvonta a könyvtári rendes belterjes munkálkodástól. Úgy a müncheni könyvárverés, mint a gr. Kreith-féle gyűjtemény átvétele, de különösen a Lanfranconi-könyvtár megbecslése és a megtörtént vétel végrehajtása többszörös hivatalos kiküldetéseket, a hivatali helyiségen kivül való munkálkodást vontak maguk

után; s ha a könyvtári csekély számu személyzet — kivált a nyomtatványi osztályban — nem is volt képes feldolgozni e negyedév alatt mindazt, a mivel a könyvtár egy negyedév alatt gyarapodott, s így annál kevesebbé gondolhatott a megelőző negyedévek hátrálékainak feldolgozására: ezért bőven kárpótol a szerzemények becses és számos volta, melyekről az alábbi osztály jelentések részletesebben számolnak be és melyeknek megszerzéséhez maga a könyvtár a felkutatás, konstatálás és egyébb utánjárás által tetemes részben hozzájárült.

A hivatalos ügyforgalomban az iktatókönyv 272 számra, a kézbesítőkönyv 700 számra növekedett.

A könyvtár hivatalos kiadványának, a Magyar Könyv-Szemlének ez évi második füzete a pontos időben megjelent.

A Münchenben őrzött Hunyadi-levéltár csereügye, mely már 1888 óta van folyamatban, a könyvtár, illetőleg a Nemzeti Múzeum igazgatóságának hozzájárulása folytán e negyedévben a nagym. miniszterium jóváhagyásával befejezésre jutott és már csak az általunk felajánlott csereanyag átadása, illetőleg az országos levéltártól nyerendő kárpótlás átvétele van hátra.

A könyvtár egyes osztályainak állapotát feltüntető jelentések a következők:

I.

A nyomtatványok osztályának anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 581, ajándék útján 263, vétel útján (2708 frt 42 kr értékben) 523 drb, összesen 1367 drb nyomtatványnyal s ezen kivül 699 drb apró nyomtatványnyal gyarapodott.

A könyvtár helyiségeiben 417 egyén, 950 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 210 egyén 538 kötetet használt.

Ezen negyedévben a könyvtár nyomtatványi osztályának anyaga több rendkivüli becses szerzeménynyel gyarapodott, a melyek közt első helyen áll a magyar bibliografia szempontjából kiváló fontossággal biró glagol misekönyv, mely 1494-ben nyomatott Zenggben, tehát harmadik azon legrégibb nyomtatványok között, a melyek Magyarországban láttak napvilágot. Az ó-szláv irodalomnak ezen eddig egyetlen felmutatható teljesnek mondható példánya a Nostitz grófok lobrisi könyvtárának elárvereztetése alkalmával 1505 márkáért került a múzeumi könyvtár birtokába. Az ugyanezen alkalommal megvett 30 drb Magyarországra vonatkozó régi nyomtatvány közül felemlíthetjük még a következő munkákat: 1. Zenoi Dominico. Il primo libro delle citta et fortezze principali del mondo. Velence 1567. (91 márka.) 2. Aeneas Sylvius. Historia Bohemica Roma. 1475. (126 márka.) 3. Newe Zeitung von Komorn. 1594. (53 márka.) 4. Türkische, Moscowitische, Tartarische Zeitung. Freyburg. 1593. (56 márka.) 5. Oratio Leonardi Gorecii. Posnenia,

1577. (46 márka.) 6. Continuatio der zehenjährigen Historischen Relation. I=IV Band. (125 márka.) 7. Eygentlicher-Bericht-wie Schwarzenberg-in nider Hungern gezogen. Prag. (61 márka.) Megvettük ezen felül az Archivio Storico cz. vállalat 54 kötetét 200 lira értékben, továbbá Kende bécsi antiquariustól 101 drb ősnyomtatványt 295 frt 95 krért.

Külön kiemelendő azon rendkivül becses anyag, a mely a Lanfranconi Enea gyüjteményét képező könyvtárból a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium intézkedése következtében szereztetett meg. A könyvek még nem lévén teljesen feldolgozva és szétválasztva — miután a gyűjteménynek a múzeumi könyvtárt nem érdeklő része előreláthatólag a többi hazai könyvtárak közt osztatik szét, — csak általánosságban konstatálhatjuk, hogy a ritkaságokban gazdag könyvár megszerzése nagybecsű gyarapodást jelent a nyomtatványi osztály anyagában. Erről részletesebben, a legbecsesebb darabok felemlítésével a jövő évnegyedben számolunk be.

Az ajándékok közül Tóth Mike kalocsai jézus-társasági atya küldeményét emeljük ki, a ki az Afrikában elhalt Zimmermann István hittérítő hazánkfiának kaffer nyelven írt hittani könyveit ajándékozta a könyvtárnak. Kivüle a következők járúltak ajándékaikkal a könyvtár gyarapításához: Ambrus József (Kis-Oroszi), Áldásy Antal, Bubics Zsigmond kassai püspök, dr. C. Carecs (Buenos-Ayres.), ifj. Cholnoky Imre (Szatmár.), Dengi János (Lugos.), Dékány Mihály min. osztálytanácsos, dr. Fehér Gyula (Esztergom), ifj. Jankovics Béla, Kereszty István, Kún S., Márki Sándor kolozsvári egy. tanár, Nemes Antal, Rotschild K. frankfurti könyvtára, dr. Schönherr Gyula, dr. Surányi János (Győr), Székely Aladár, id. Szinnyei József, Tagányi Károly, gróf Teleki Géza v. b. t. tanácsos, Ungváry Vilmos (Pozsony), továbbá Arad város polgármesteri hivatala, a budapesti tud. egyetem bölcsészeti karának dékáni hivatala és a kaliforniai kiállitás igazgatósága (San-Francisco.)

A negyedév folyama alatt összesen 1048 drb nyomtatványról készült czímlap és 860 repertorizáltatott. E mellett a nyári szünet beállta előtt megreklamáltuk a tekintélyes számmal levő késedelmes kikölcsönzőknél maradt könyveket. A negyedév utolsó havában pedig úgyszólván a könyvtár összes munkaerejét a Lanfranconi gyűjteményből megvásárolt könyvek és térképekről készített czédulák megirása vette igénybe, annak megállapitása végett, hogy mit foglal magában a megvett könyvtár. Ily módon készült a 4228 drb könyvről és térképről összesen 1980 czédula, úgy hogy most már minden egyes könyv hiven és pontosan le van irva s nemcsak a könyvtár összes anyaga ismeretes, hanem könnyű szerrel kiválogatható lesz belőle mindaz, a mi a múzeumi könyvtár hiányait van hivatva pótolni.

II.

A hirlapkönyvtár a lefolyt évnegyedben vásárlás utján a következő új szerzeménynyel gyarapodott: Kun S. antiquártól (6 frt 50 krért) Szépirodalmi Közlöny (1858 július-szept.), Magyarország (az 1861. évf. egyes számai), Jókai (1894. évf. 1. fele bekötve) és hirlapmellékletek (9 csatakép, divatképek stb.), össz. 3 évf. 53 száma. Köteles példányként beérkezett 184 évf. 14,858 száma.

Beköttetett 85 kötet, kötés alá adatott 233 kötet. A kötési számla 125 frt 36 krt tesz ki, ezen kívül az előző negyedév 82 frtnyi számlája is kiegyenlíttetett.

Revideáltatott 580 hirlap 10,945 száma, czéduláztatott 22 új és 39 régi hirlap. Reklamáló levél 123 küldetett szét, az ezekben reklamált 1216 hirlapszámból eddig 251 szám érkezett be.

Az olvasók száma 275 volt, ezek 731 kötetet használtak.

III.

A kézirattár ez évnegyedben 24 kézirattal s Thallóczy Lajos cs. kir. kormánytanácsos úr adományából egy festett hasonmással gyarapodott. Umhauser Károly adományán, egy XV. századi latin kéziratnak (Christianus Umhauser, Artificiosa memoria etc.) modern másolatán kívül a többi kézirat mind vásárlás utján került a múzeumba. Ezek közül nevezetesebbek a müncheni Rosenthal-féle árverésen a lobrisi könyvtárból vett »Acta et decreta synodi provincialis anni 1638 Tyrnaviae celebratae« czímű latin, egykorú kézirat, mely a Pázmány P. 1629-iki zsinatáról kiadott »Pozsonyban hozott határozatok«-hoz kötve (Szabó K. II. 454 sz.) maradt ránk, Továbbá Frankenburg Adolf szerződése, melyet az »Életképek« kiadásának biztosítására gróf Batthyány Kázmérral, Kossuth Lajossal, gróf Ráday Gedeonnal, Pulszky Ferenczczel és gróf Teleki Lászlóval kötött; továbbá Dobay Székely Sámuel perjogi följegyzései 1659-ből; Egressy Béni Zsoltár átiratai 1849-ből; s végre a Lanfranconi-gyűjteménynek hat kézirata, melyek között a nagyszombati egyházkerület 1790-iki térképei, XV. századi egy velenczei olasz krónika s egy XVIII. századi olasz kézirat, melyben Németország földirati, történeti és politikai ismertetése van, a kiválóbbak. Mind e gyarapodások föl vannak dolgozva, minek következtében 1895-ről egy darab kézirat sincs hátralékban.

Az évnegyed alatt tovább folyt a növedéknapló rekonstruálására irányuló munka, az 1850—80. évek között érkezett bizonytalan proveniencziájú kéziratok feldolgoztattak, s az 1881-től kezdődő rész helyreállítására került a sor. Megkezdetett továbbá a latin kódexek inventáriumának elkészitése s a Hunyadi-levéltárért annak idején kiválasztott csereanyag gondos revízió alá vétetett. 68 kéz-

iratnak 75 czédulával való beiktatásán kívül 124 új czédula készült a növedék-napló rekonstruálásakor, vagyis összesen 199 új czédula osztatott be a katalogusba. Megkezdetett a Pesty Frigyes levelezéseinek és Rómer Flóris irodalmi hagyatékának átnézése mindkét gyűjtemény megvásárlás czéljából ajánltatott fel a könyvtárnak.

A kutatók száma 48 volt, ezek 122 kéziratot használtak.

IV.

A levéltár a lefolyt évnegyedben vétel útján 904, ajándék útján 8, összesen 912 darab irattal, nyomtatványnyal és pecsétlenyomattal gyarapodott. Ezek az osztály egyes csoportjai között következőkép oszlanak meg: középkori eredeti 8, másolat 2 db; újabbkori oklevél 83 db; levél 42 db; nemesi irat 6 db; az 1848/49-iki szabadságharczra, az emigratióra s azok szereplőire vonatkozó irat 536 db; 1848/49-iki kiáltvány 116 db; külföldi 112 db; genealogiai jegyzet 6 db; galvanoplasztikai pecsétlenyomat 1 db. Ajándékaikkal, illetve letéteménynyel Gerhárt György, Kammerer Ernő orsz. képviselő, gróf Kreith Béla, Szabó Sándor és Thallóczy Lajos cs. kir. kormánytanácsos urak gyarapították az osztályt. Vásárlásra 1354 frt 50 kr, és 60 bir. márka fordíttatott; ide nem számítva a gr. Kreith Bélától megvásárolt 1848/49-es gyüjteményre fordított összeget, melynek fedezéséről a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium külön alapból gondoskodott.

A szerzemények között első helyen kell említenünk épen a gróf Kreith-féle gyűjteményt, mely a levéltárnak az 1848/49-iki szabadságharczra vonatkozó csoportját úgy számban, mint tartalomban igen gazdag és becses anyaggal szaporította. Magára a szabadságharczra vonatkozó iratok száma 170 dbra rúg, ehhez járul 262 emigrationalis irat és pedig a törökországi emigratio hivatalos iratai 1849 aug. 23-ától 1851 október 8-áig (162 db), Éber Nándorhoz intézett levelek gróf Csáky Tivadartól, Kiss Miklóstól, Klapka Györgytől, Kmety Györgytől, Komáromi Györgytől, Türr Istvántól s másoktól (96 db), Kossuth Lajos levele Lorberer Sándorhoz, 1868. deczember 14-iki kelettel stb. továbbá 23 db irat az abszolutizmus korából, Széchenyi István gróf egy év nélküli eredeti levele Klauzál Gáborhoz stb. Az 1848/49-iki kiáltványok s egyéb apró nyomtatványok csoportja 67 magyar, 15 osztrák kiáltványnyal, 30 osztrák röpirattal gyarapodott e gyűjteményből. Az összes iratok száma 581 db.

Ugyancsak e csoport anyagának kiegészítéséhez járúl a néhai Tanárky Gyula, Kosssuth bizalmas embere örököseitől megvásárolt iratgyűjtemény, mely Tanárkynak 1849 november 20-tól 1867 június 10-éig vezetett 25 kötetnyi naplóján s 36

darabra menő levelezésén kívül a vöröstoronyi szoroson át menekültek úti naplóját (1849 július 20-tól a török terület elhagyásáig) a kutahiai emigránsok: Ács Gedeon, Berzenczey, Bíró Ede, Ihász Dániel, Kalapsza János, Katona Miklós, László Károly önéletrajzi jegyzeteit s Kossuthnak több eredeti levelét és fogalmazványát foglalja magában,

A nemesi iratok gyűjteménye a következő 6 dbbal gyarapodott: 1. 1415. márczius 12. Konstancz. Zsigmond német-birodalmi czímeres levele Bossányi Márton részére. 2. 1606. május 1. Kolozsvár. Várkony Mihály czímeres levele Bocskai Istvántól. 3. 1615. január 27. Bécs. Gerthard Orbán czímeres levele II. Mátyástól. 4. 1634. márczius 10. Bécs. Várkony Mihály, Borbély András s Kéczkely György és András czímeres levele II. Ferdinándtól. 5. Oláh János czímerkérő folyamodványa az 1668. november 24-én kelt megerősítési záradékkal. 6. Juhász Ferencz czímerkérő folyamodványa az 1690. ápril 21-én kelt megerősítési záradékkal.

A kutatók száma 16 volt; ezek 3686 iratot használtak.

Feldolgoztatott 1310 db, ezek között a negyedév összes új szerzeményei.

A levéltár egyes csoportjaiba beosztatott 294 középkori, 1319 újabbkori irat, 6 nemesi irat, összesen 1619 darab.

Rendezés alatt van az 1848/49-iki kiáltványok gyűjteménye és a báró Balassa család levéltára.

A családi levéltárakból az iratok elenchusai kiválasztattak és külön csoportban egyesíttettek. Ilyen módon a Kállay, báró Jeszenák, gróf Forgách, Hanvay, Dobos, Ibrányi, gróf Bethlen, Máriássy, Soós, Görgey, gróf Berényi, Motesiczky, Justh, Beniczky, gróf Esterházy, Kapy, Kisfaludy, Becsky, Sombory, Báró Dőry családok levéltárairól váltak a levéltári lajstromok hozzáférhetőkké, melyek jelentékenyen előmozdítják az egyes levéltárak használhatóságát és egyelőre sikerrel pótolhatják a múzeumi levéltár által tervbe vett részletes lajstromokat, miknek elkészítése az idő és az eszközök elégtelensége miatt még igen sok ideig aligha lesz keresztülvihető.

A levéltár személyzete e munkák végzése mellett részt vett a müncheni levéltári csere anyagául szolgáló kéziratok revideálásában és a Lanfranconi Enea örököseitől megvásárolt nagy könyvgyűjtemény lajstromozásában.

A SZEGEDI SOMOGYI-KÖNYVTÁR ÁLLAPOTA 1893/94-BEN.

A Somogyi-Könyvtár 11-ik, azaz 1893/94. évi állapotáról Reizner János könyvtári igazgató a következő jelentésben számol be.

Az olvasóterem 1893-ik évi szeptember hó 1-én újra megnyíttatván, a 1894 június hó 6-ig terjedő 221 látogatási napon összesen 6846 olvasó használta a könyvtárt. E létszámba be van tudva azon 13 olvasó is, kik az 1893-ik évi július-augusztusi szünet alatt buvárkodtak.

A 6846 olvasóból a délelőtti időszakra 192 esik; a délutáni olvasók közül pedig hétfőn és csütörtökön a 6—7 órai időszakban 466 olvasó használta a könyvtárt.

A 6846 olvasó összesen 7139 művet használt.

A könyvtár használatának havonkénti eredményét a következő táblázat tünteti elő:

Év és hó	Hány nap volt nyilva	Az olvasók száma: dél-előtt	dél-után	össze-sen	napi átlag	Az olvasók: leg-kisebb száma	legna-gyobb száma	A használt munkák száma
1893 szeptember	25	8	650	688	$27\,^{13}/_{25}$	2	54	710
» október	26	13	1095	1108	$42\,^{16}/_{26}$	18	75	1133
» november	25	28	1182	1210	$48\,^{10}/_{25}$	22	84	1265
» deczember	21	13	1004	1017	$48\,^{9}/_{21}$	31	81	1034
1894 január	25	35	743	778	$31\,^{3}/_{25}$	22	55	815
» február	23	28	640	668	$29\,^{1}/_{23}$	13	46	695
» márczius	22	19	1197	516	$23\,^{10}/_{22}$	13	41	545
» április	25	23	448	471	$18\,^{21}/_{25}$	9	39	513
» május	24	20	329	349	$14\,^{13}/_{24}$	4	34	382
» június	5	5	36	41	$8\,^{1}/_{5}$	5	11	47
Összesen	221	192	6654	6846	30 [illegible]/221	—	—	7139

A 6846 olvasó közül társadalmi állás és foglalkozás szerint volt: 12 lelkész, használt 17 művet; 158 tanár, tanító, használt 296 művet; 6161 tanuló, használt 6191 művet; 8 iró, használt 10 művet; 12 ügyvéd, használt 14 művet; 8 katona, használt 12 művet; 10 törvényhatósági tisztviselő, használt 10 művet; 43 állami tisztviselő, használt 52 művet; 73 pénzintézeti, biztosítási, közlekedési tisztviselő, használt 74 művet; 137 orvos, használt 238 művet; 2 gyógyszerész, használt 2 művet; 2 birtokos, használt 2 művet; 6 gazdatiszt használt 6 művet; 4 épitész, használt 4 művet; 14 épitészeti s műipari hivatalnok, használt 15 művet; 3 kereskedő, használt 3 művet; 25 kereskedelmi hivatalnok, használt 25 művet; 68 házbirtokos és magánzó, használt 68 művet; 100 nő, használt 100 művet.

A könyvtár helyiségeit és berendezését 192 férfi és 75 nő, tehát összesen 267, legnagyobb részben vidéki látogató tekintette meg.

A gyarapodás, nevezetesen a beszerzés és adományozás következő eredményt tüntet fel:

Az 1892/93. év második felében a beszerzési alapból még fennmaradt összeg terhére vétetett 46 mű 74 kötetben s 2 füzetben, továbbá 5 hírlap, 16 szaklap és folyóirat, 11 füzetes vállalat, összesen 621 frt 37 kr értékben.

Az előző évi póstaköltségre s apróbb kiadásokra felvett alapból vétetett 3 mű 3 kötetben s 12 apró nyomtatvány, összesen 11 frt 50 kr. értékben.

Az 1894. évre könyvbeszerzésre előirányzott 1000 frt alap terhére f. évi január hó 1-től június hó 30-ig beszereztetett 38 mű 60 kötetben, 4 füzetben, továbbá 5 hírlap és folyóirat, 8 füzetes vállalat, összesen 409 frt 63 kr. értékben.

Az 1894. évi póstaköltségre s apróbb kiadásokra felvett alapból vétetett 3 mű 4 kötetben, összesen 6 frt 06 kr. értékben.

Alapitványi tagilletmény czímén a könyvtár 1893. évi július hó 1-től 1894. évi június hó 30-ig 7 művel 7 kötetben gyarapodott, s másodpéldányokért csere útján 5 mű 5 kötetben és 11 apró nyomtatvány szereztetett be.

Adományból befolyt 198 kötet, 399 füzet, 2129 apró nyomtatvány, 1 kép s különböző lapokból 282 szám.

Az adományozók sorából Kovács Albert és Német József uraknak tekintélyes számú adománya említendő fel. A Magyar Tudományos Akadémia, a vallás- és közoktatásügyi, a földmivelési m. kir. miniszteriumok, a magyar földrajzi társulat, a m. kir. földtani intézet, az orsz. m. kir. statisztikai hivatal, a magy. mérnök- és épitész-egylet stb. hivatalos kiadványaikat ezen évben is megküldötték a könyvtárnak.

Az előző év második felében a könyvkötésre előirányzott alap terhére beköttetetett 12 hirlap és 139 mű 845 kötetben, összesen 522 frt 25 kr értékben.

Az 1894. évi beszerzési alap terhére pedig beköttetett 156 mű, 16 hirlap 270 kötetben, összesen 223 frt értékben.

A könyvtár czímtározott és rendezett állománya 1893 június végével 24,551 műre terjed, a mely 50,916 kötetet, illetőleg 46,738 darabot képviselt.

Ezzel szemben az 1894 június hó 30-án megejtett lezárás szerint a könyvtár czímtározott és rendezett állományának szakonkénti mennyisége következő:

Inc.	130	mű	144	kötet	121	drb.
A.	6615	»	12036	»	10634	»
B.	2004	»	3079	»	2796	»
C.	662	»	1114	»	1032	»
D.	1089	»	1736	»	1556	»

E.	2138 mű	3953 kötet	3712 drb
F.	2223 »	3871 »	3578 »
G.	5315 »	10717 »	10162 »
H.	3811 »	8101 »	7101 »
I.	796 »	6719 »	6525 »
Összesen	24783 mű	51470 kötet	47217 drb.

Ezen mennyiségből a városi beszerzésekből, vagy más adományokból származó művek száma 5447, a mely 9721 kötetet, illetőleg 9062 darabot képvisel.

Az iktatóba 1893-ban 104, 1894-ban pedig június hó végéig 67 különféle ügyirat érkezett be, a melyek mind elintéztettek.

Az 1893. évi július-augusztusi szünidő alatt a III. számú terem és az olvasóterem tisztogatása lett elvégezve, a mikor minden egyes könyv gondos leporolás és megvizsgálás alá vétetett.

A főreáliskola épülete a szegedi kir. itélőtáblának engedtetvén át, a könyvtár ideiglenes elhelyezésével járó munkálatok foganatosítása végett a könyvtár 1894 június hó 6-án bezáratott.

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG KÖNYVTÁRA.

A pannonhalmi Szent-Benedek-rend központi könyvtáráról a Magyar Könyv-Szemle 1878-ik évi folyama hozott Kuncze Leótól részletes ismertetést. Dr. *Récsei Viktor* a főapátság ez idő szerinti könyvtárnoka e könytárt a folyó 1894/95. év telén Horváth Károly könyvtári segédtiszt segítségével összeszámította, s e munka eredményéről litografált füzetben adott számot. Ennek adatai szerint az egyes tudományszakok a könyvtárban a következő arányban vannak képviselve:

Theologia moralis	912 mű	=	1694 kötet	— füzet.
Theologia ascetica	3998 »	=	5018 »	— »
Theologia pastoralis	416 »	=	587 »	46 »
Catechetica & homiletica	481 »	=	690 »	86 »
Theologia encyclopaedica	1109 »	=	2728 »	— »
Theologia biblica	2575 »	=	4080 »	— »
Patristica	985 »	=	2011 »	— »
Vita sanctorum	931 »	=	1272 »	72 »
Theologia dogmatica	1392 »	=	2669 »	— »
Jus canonicum	1678 »	=	2822 »	258 »
Liturgia	758 »	=	1049 »	201 »
Summi pontifices	237 »	=	373 »	81 »
Historia monastica	647 »	=	972 »	— »
Historia jesuitica	263 »	=	321 »	— »

Schematismi ecclesiastici	— mű	=	— kötet		1391 füzet.	
Historia eccl. Hungariae	229	»	=	363	»	—	»
Historia conciliorum	167	»	=	444	»	44	»
Historia ecclesiastica	995	»	=	3017	»	—	»
Német szépirodalom	1211	»	=	3578	»	—	»
Németre fordított szépirodalom	467	»	=	1588	»	—	»
Angol és franczia szépirodalom	440	»	=	961	»	—	»
Olasz, spanyol és szláv szépirodalom	317	»	=	505	»	26	»
Közepkori és újabb latin irodalom	772	»	=	1051	»	76	»
Aesthetika	706	»	=	1072	»	78	»
Philosophia	1355	»	=	2617	»	104	»
Miscellanea	5854	»	=	284	»	2618	»
Collecta	1955	»	=	197	»	1048	»
Paedagogia	1074	»	=	1374	»	336	»
Historia literaria	263	»	=	536	»	30	»
Encyclopaedia	289	»	=	1912	»	188	»
Medica	1327	»	=	2365	»	38	»
Természetrajz	958	»	=	2026	»	138	»
Latin klasszikus irodalom	503	»	=	2456	»	41	»
Latin nyelvészet, szótárak	287	»	=	629	»	24	»
Keleti nyelvtanok, szótárak	387	»	=	787	»	13	»
Görög nyelvészet, szótárak	344	»	=	815	»	71	»
Görög klasszikus művek	258	»	=	1327	»	30	»
Általános nyelvészet, folyóiratok	291	»	=	865	»	26	»
Német, angol, franczia nyelvészet	435	»	=	972	»	39	»
Physica	553	»	=	115	»	67	»
Chemia	128	»	=	159	»	28	»
Mathematica	562	»	=	1167	»	55	»
Astronomia és meteorologia	268	»	=	470	»	57	»
Mezőgazdaság, ipar, kereskedelem	462	»	=	660	»	154	»
Természetjog	372	»	=	726	»	12	»
Római jog	168	»	=	546	»	—	»
Magyar jog	427	»	=	621	»	105	»
Más nemzetek jogai	499	»	=	786	»	128	»
Politika	516	»	=	808	»	48	»
Régi politikai hirlapirodalom	63	»	=	472	»	12	»
Földrajz	560	»	=	1295	»	43	»
Utleirás, helyrajz	626	»	=	1118	»	51	»
Művelődéstörténet	188	»	=	257	»	64	»
Diplomatika, numismatika	212	»	=	384	»	40	»
Chronologia, genealogia	237	»	=	544	»	18	»

Hadtörténet, heraldika	117 mű	=	163 kötet	27 füzet.
Ókori történet	226 »	=	611 »	18 »
Archaeologia	376 »	=	798 »	40 »
Inscriptiók, történeti szótárak	106 »	=	546 »	18 »
Egyetemes történelem	355 »	=	1802 »	16 »
Magyarország története	456 »	=	962 »	62 »
Magyar genealogia. Ausztria története	110 »	=	347 »	6 »
Osztrák örökös tartományok története	406 »	=	692 »	24 »
Biographia	399 »	=	598 »	62 »
Németország története	384 »	=	922 »	19 »
Angol és szláv történelem	228 »	=	457 »	7 »
Franczia- és Olaszország története	286 »	=	678 »	12 »
Három nagy történeti gyűjtemény	407 »	=	35 »	— »
Más nemzetek története	251 »	=	609 »	7 »

*

Magyar Könyvtár.

Magyar ősnyomtatványok, miscellanea	2211 mű	=	379 kötet	1277 füzet.
Archaeologia, diplomatika, történelem segédtudományai	358 »	=	483 »	103 »
Egyetemes történelem	207 »	=	287 »	— »
Magyar történelem	597 »	=	757 »	— »
Politika	36 »	=	116 »	— »
Országgyűlési emlékek	340 »	=	406 »	192 »
Jog- és államtudomány	671 »	=	556 »	351 »
Földrajz, út- és helyrajz	253 »	=	368 »	— »
Szentírás és hitágazattan	797 »	=	813 »	326 »
Egyházi szónoklat, folyóiratok	888 »	=	737 »	701 »
Egyházjog és történelem	539 »	=	442 »	307 «
Bölcsészet és neveléstan	674 »	=	518 »	340 »
Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem	254 »	=	180 »	168 »
Természet- és mennyiségtan	1108 »	=	1100 »	319 »
Encyclopaediák	72 »	=	814 »	16 »
A M. Tud. Akadémia értekezései	1278 »	=	245 »	— »
Magyar nyelvészet	853 »	=	1001 »	182 »
Ókori klasszikusok magyar fordításai	317 »	=	358 »	18 »
Magyar irodalomtörténet	370 »	=	711 »	123 »
Régi és új irod. folyóiratok	46 »	=	126 »	19 »

Régibb magyar irodalom	524 mű	=	840 kötet		151 füzet.	
Újabb magyar szépirodalom	1131 »	=	1320	»	89	»
Magyar benczések művei	270 »	=	648	»	380	»
	*					
Díszművek	159 »	=	190	»	133	»
A bécsi akadémia kiadványai	7284 »	=	308	»	—	»
Paur Iván hagyatéka	2809 »	=	4695	»	195	»
Újabban katalogizált, de be nem sorozott művek	1235 »	=	1532	»	56	»
Rendezés alatt álló művek		mintegy	1000	»		
Kettős példányok	4835 »	=	17198	»	3467	»

A könyvtár összes anyaga ez adatok szerint 82,433 mű, 120,031 kötetben és 17,589 füzetben.

Ez összeszámítás érdekesen demonstrálja a könyvtár gazdagságát. Hiánya gyanánt kell azonban konstatálnunk, hogy az elhelyezés sorrendjét véve irányadóul, nem ad mindenütt világos képet az egyes szakok számadatairól; nevezetesen a diplomatika az éremtannal, a kortan a genealogiával, a hadtörténet a heraldikával, a magyar genealogia Ausztria történetével (!) kerülve egy-egy szekrénybe, a jegyzékből lehetetlen megtudni, hány darabbal van az illető szakok mindenike a könyvtárban képviselve. Ép oly kevéssé érthető a megkülönböztetés Ausztria történelme és az osztrák örökös tartományok története között.

A könyvtár egyik külön csoportját képezik *magyar könyvtár* czim alatt, a mely ismét szakok szerint felosztva, a könyvtár magyar nyelven írt munkái. E gyűjtemény feltéve, hogy lehetőleg teljes, a magyar nemzeti irodalomról van hivatva könnyen áttekinthető képet nyújtani; de épen ebből a szempontból már az első tételnél fel kell akadnunk azon, hogy épen a magyar irodalom zsengéi, az 1711 előtt nyomatott művek, az ú. n. magyar ősnyomtatványok a *miscellaneákkal* kerültek egy kategoriába, és így a jegyzék épen azt a kérdést hagyja válasz nélkül, a mely a magyar bibliografia szempontjából első sorban szokott egy könyvtár jelentőségének megitélésénél felmerülni.

Mindezt azonban csak jóakaratú megjegyzés gyanánt mondtuk el, s legkisebb szándékunk sincs megvonni elismerésünket a könyvtár ez idő szerinti vezetőjétől, a kit bizonyára az elődjétől átvett hagyományok kötöttek, s a ki dicséretes buzgalommal kivánta felhivni a tudományos körök figyelmét a gondjaira bizott könyvtár gazdagságára.

SZAKIRODALOM.

Glück Soma, Magyar Könyvészet. 1894. *Budapest. Kiadja a »Magyar könyvkereskedők egylete« 1895.* LVII+284 l. *I. Magyar könyvészet 1894. II. Zeneművek jegyzéke. III. Könyvkereskedelmi üzletczímtár. IV. Közhasznu üzleti tudnivalók. Szerkesztette Glück Soma.* Ily czím alatt és ilyen tartalommal jelent meg a Magyar könyvkereskedők évkönyvének ötödik évfolyama. E mű, mely a Magyar Könyvszemle régi folyamának melléklete, a Horváth Ignácz által szerkesztett *Magyar Könyvészet* nyomdokába lépett, ma az egyetlen számbavehető könyvészeti kimutatás egy év megjelent nyomtatványairól. S a mint örvendetesen tapasztaljuk, a kezünk alatt levő évfolyam több tekintetben felülmúlja előzőit. Hiányai ugyan még most is vannak, mivel leginkább csak a Könyvkereskedők egyletének beküldött nyomtatványok fölsorolására szorítkozik s így különösen a vidéki nyomdák termékei közül sok kimaradt, de mindemellett látszik, hogy a szerkesztő azonkivül mindent elkövet arra nézve. hogy egyébként mennél teljesebbé s érdekesebbé tegye kötetét. Használhatóbbá pedig az által igyekezett tenni, hogy a könyvészeti kimutatáson kívül Szinnyei Józsefnek folyóiratunkban közölt összeállítása alapján adja az 1895-ben megjelent magyar hirlapok jegyzékét, továbbá a könyvkereskedők, könyvkiadóvállalatok, antiquáriusok, kölcsönkönyvtárak, zeneműkereskedők, könyvnyomdák stb. névtárát.

Megelőzi a kötetet *Wigand Ottó* kassai, majd pesti és lipcsei nyomdásznak életrajza Sennowitz Adolftól, a Wigand által kiadott művek bibliografiájával. Ilynemű dolgozattal érdekesebbé tenni a kötetet, igen jó gondolat volt a szerkesztőtől s óhajtjuk, hogy folytassa tovább is a sorozatot, mert az ilynemű közlemények több érdekes művelődéstörténeti adalékot s bibliografiai kérdés megoldását tartalmazzák. *Dr. Dézsi Lajos.*

Revue internationale des Archives, des Bibliothèques & des Musées. *Publiée par Ch.-V. Langlois, Henri Stein, Lucien Herr, Justin Winsor, Salomon Reinach, Ad. Venturi.* Páris, 1895. 8-r.

Párisban egy érdekes vállalat indúlt meg. mely a levéltárak, könyvtárak és múzeumok közös organumául kiván szolgálni.

A *Revue internationale des Archives, des Bibliothèques et*

des Musées czím alatt évenként háromszor, márcziusban, júliusban és deczemberben megjelenő folyóiratot a H. Welter könyvkereskedő czég adja ki, s a levéltárak részéről *Langlois*, a párisi *Faculté des lettres* rendk. tanára és *Henri Stein* franczia állami levéltárnok, a könyvtárak részéről *Lucien Herr*, a párisi *École normal superieur* és *Justin Winsor*, a cambridgei Harvard-egyetem könyvtárnokai, s a múzeumok képviseletében *Salomon Reinach*, a saint-germain-en-layei *Musée National* assistense és *Ad. Venturi*, római egyetemi tanár osztoznak a szerkesztés feladatában.

Az új vállalat 1895 elején adta ki tájékoztató prospektusát, feltárta az okokat, melyek keletkezését szükségessé tették, és munkaprogrammjában bizonyságot tett arról, hogy megindítói teljes készültséggel és czéltudatosan fognak hozzá a kitűzött feladatnak megvalósításához.

A tudományos folyóiratok nagy száma mellett, melyek vagy kizárólag a bibliografia, levéltártan és muzeografia érdekeit szolgálják, vagy pedig kisebb-nagyobb terjedelmű rovatokban foglalkoznak az idevágó kérdésekkel, régóta szükség van egy czentralizáló szemlére, mely e tudományágak művelésének eredményeit egységes képben ismertesse meg velünk, s egy közös fórum tekintélyével támogassa ez egymással rokon szakkörök tudományos érdekeit.

Ilyen közös fórum szerepére vállalkozik a *Revue internationale*, mely 1. kritikai ismertetéseket közöl a levéltártan, a bibliografia és könyvtártan, s a muzeografia tudományágainak köréből megjelenő összes könyvekről és folyóiratokról, 2. lehetőleg teljes krónikáját szándékozik adni a levéltárak, könyvtárak és múzeumok beléletének, ismertetve szervezetüket, szabályaikat, szerzeményeiket, katalogusaikat s a személyzetükben beálló változásokat stb.

Ehez képest minden kötete három füzetből fog állani, melyek 4—4 ivnyi terjedelemben külön-külön szentelvék a levéltáraknak, a könyvtáraknak és a múzeumoknak, s külön lapszámozással vannak ellátva. Minden füzet három főrovatra oszlik; az első az illető tudományág általános érdekű kérdéseivel foglalkozik, a második az intézetek krónikáját, a harmadik a szakirodalom kritikai szemléjét és bibliografiáját tartalmazza.

A vállalatból, melynek czélját az elmondottakban igyekeztünk vázolni, az első kötet első füzete fekszik előttünk, mely a szerkesztők programmján kivül *Archives* czimmel a levéltári rész első füzetét tartalmazza. Ebben *Langlois* a levéltártanról *(science des archives)* értekezik; széles mederben fejtegeti a levéltárak czéljait s az eszközöket, a miknek segitségével azok elérésére törekednie kell; ismerteti a különféle beosztási és kezelési rendszereket. Czikkében, mely a levéltárak szervezése terén elért eredmények resuméjét adja elénk, jól esik látnunk a méltatást,

melyben Fraknói Vilmosnak s az általa létesitett iskolának a vatikáni levéltár kiaknázása körül kifejtett érdemeit részesiti. A *Chronique et mélanges* rovatban *Ernest G.*, *Atkinson* az angol, *E. Gigas* a dán levéltárakrol közölnek ismertetéseket; hosszabb szemle foglalkozik a franczia levéltári ügy s a köztársaság egyes provincziális levéltárai állapotával. Ezeken kivül még a vatikáni levéltárról és a németországi, belga, németalföldi, portugál és orosz levéltárakról találunk érdekes közleményeket. A szakirodalom rovatában a főhelyet foglalja el a *Bibliographie rétrospective des périodiques*, mely egyes szakfolyóiratok tartalmának ismertetését kezdi meg keletkezésüktől maig. Az első ilyen ismertetések a *Le Cabinet Historique* (1855—1883) s ennek folytatása, a *Bulletin des Bibliothéques et des Archives* (1884—1889), a *Bibliothéque de l' École des Chartes* (1839—1894), az *Archives des Missions* (1850—1889), a *Nouvelle Archives des Missions* (1891—1893), a *Revue des Bibliothéques* (1891—1894), az *Archivalische Zeitschrift* (1876—1894) és a *The English historical review* (1886—1891) értekezéseinek czímeit sorolják fel. A *Comptes rendus* rovatban könyvismertetéseket találunk, melyek alá jobbára az egyik szerkesztő, Henri Stein nevét rejtő H. S. betük vannak jegyezve; s végül a német, angol, belga, spanyol, franczia, olasz és hollandi szakirodalom legujabb termékeinek bibliografiája zárja be a füzet érdekes közleményeit.

A füzet teljes tartalmáról, valamint a folytatásokról is folyóiratunk illető rovatában, a *Folyóiratok Szemléjében* fogunk a rendes módon beszámolni; a jelen sorok egyedüli czélja tájékozást nyújtani az eszközök felől, melyekkel a szép remények közt meginduló vállalat kitüzött czéljának megvalósitására törekszik.

A szerkesztők programmjuk végén közlik azon szaktudósok nevét, kiknek támogatását sikerült eddig folyóiratuk számára megnyerni. A franczia, angol, német, osztrák, olasz, orosz, hollandi és belga, svájczi, dán, svéd, lengyel stb. szakirodalom kiváló munkásainak neveivel találkozunk a névsorban, kiknek közreműködése biztosítja a vállalat nemzetközi jellegét. Hazánkból egyelőre csupán *dr. Pósta Béla* nemz. múzeumi őr és a németül iró *Zimmermann Ferencz* nagyszebeni levéltárnok szerepelnek a munkatársak között; az előbbi a múzeumi, az utóbbi a levéltári tudományokat képviseli, tehát a tulajdonképeni bibliografiának még nincs is képviselője. Reméljük azonban, hogy ezen a hiányon rövid idő alatt segítve lesz; a Magyar Könyvszemle a maga részéről már is sietett az új f lyóirattal összeköttetésbe lépni, s igy ha másként nem, ez uton is biztosítva lesz ama jogos kivánságunk teljesülése, hogy a könyv- és levéltári tudományok nemzetközi közlönyében a magyar érdekek is kellő figyelemben részesüljenek. *D. Gy.*

Die Handschriften in Göttingen. Universitätsbibliothek. 3. *(Nachlässe von Gelehrten, Orientalischen Handschriften. Handschriften im Besitze von Instituten und Behörden. Register zu Bd. 1—3.) Berlin, 1894. (Verzeichniss der Handschriften in Preussischen Staate. I. Hannover 2.)* 8-r. VIII. + 551 + 244 l.

E nagybecsű vállalat az előttünk fekvő harmadik kötettel befejezést nyert. A jelen kötet tartalmát főleg a keleti nyelvű kéziratok teszik, de e mellett azon különféle kézirat-gyűjtemények ismertetését is adja, melyek különféle göttingai intézetek vagy hatóságok tulajdonából mentek át az egyetemi könyvtár birtokába. A keleti nyelvű kéziratok e folyóirat olvasóit alig érdeklik, velök ezért bővebben nem is foglalkozunk. Amúgy is legnagyobb részt újabb keletűek, így pl. az arab nyelvű kéziratok között nagyon sok az Ewald által jelen században összegyűjtött munkák másolata.

Az egyes intézeteknek vagy magánosoknak a könyvtár tulajdonába átment gyűjteményei közt első helyen áll a göttingai német társaság iratgyűjteménye, melynek csak egy részét tartalmazza a jelen kötet. A gyűjtemény túlnyomó része a *Hist. lit. 115.* szakba van beosztva, s tartalmát már előzöleg ismertettük. A jelen kötetben leírt kéziratok 11 dobozt töltenek meg, az 1—4 doboz leveleket tartalmaz az 1738—1784. évekből, a többiek a társaság tagjainak munkálatait, túlnyomólag beszédeket foglalnak magukba.

A magán-gyűjtemények volt tulajdonosai a következők: Achenwall Gottfried, Asch György (leginkább keleti kéziratok), Beckmann János, Blumenbach, Böhmer Lajos György, Eichhorn Károly Frigyes, Gauss, a híres mathematikus, Heeren, Hermann, Heyne, Lagarde, Mayer, Meibom, Meiners, Michaelis (szintén nagyrészt keleti kéziratok), Münchhausen (jogi gyűjtemény), Pütter, Sauppe, Uffenbach, Wagner Rudolfhoz intézett levelek, Weber Vilmos és Wüstenfeld Tivadar hagyatéka. Érdekesek ezek között Achenwall hagyatéka, mely nagyrészt jogi s történelmi kéziratokat, Böhmeré, mely északi Németország történetére, és Wüstenfeldé, mely Olaszország történetére tartalmaz kéziratokat. Magyarországra vonatkozó kézirat elvétve fordul elő, így *Achenwall 82.*, mely H. (talán Hardenberg,) kezétől származó Pro memoria über Ungarn cz. kéziratot s Achenwall jegyzeteit Büsching Beschreibung von Hungarn 1771. cz. munkájához tartalmazza. Megemlítjük még, hogy a *Michaelis* gyűjtemény *324. sz.* kötete Halmágyi Istvánnak gr. Teleki Pál nevében Michaelishez írt levelét tartalmazza.

E gyűjteményeken kívül még az egyetemi könyvtárnak 1802-ben alkotott u. n. diplomatikai apparatusa és pár apróbb töredékes gyűjtemények ismertetését találjuk. A diplomatikai gyűjtemény fő részét az 500-on felüli latin és német oklevelek teszik, ezek között két glagol nyelvű is van 1523 illetve 1534-ből Novigradra és Frangepán Istvánra vonatkozók.

A kötetet egy külön lapszámozással ellátott általános, mind

a három kötetre kiterjedő index zárja be, melynek szerkezete mintául szolgálhat minden egyéb hasonló vállalathoz. Az általános index betűsoros, míg az arab, perzsa és török kéziratoké hármas, u. m. czím, szerző, illetve tulajdonos és tárgyszerinti. A többi keleti nyelvű kéziratok indexe személy és tárgyszerinti.

Végezetül kipótoljuk még a hiányokat, melyek az előző ismertetésekben előfordulnak, közölvén azon Magyarországra vonatkozó kéziratokat, melyek előbb figyelmünket kikerülték. Ezek: *Theol. 187.* XVIII. századbeli 92 oldalnyi kézirat, melyet 1798-ban Benkö J. ajándékozott a göttingai könyvtárnak. Tartalmazza az 1545 és 1555-iki erdődi zsinatok végezéseit, azonkivül (75. l.) Chronologicae consignationes de .... Dragfiorum familia 1383—1555. *Theol. 256.* XVII. századbeli kézirat, tartalma a Major catechesis Racoviana; (107. l.) Summa professionis doctrinae de uno vero deo ... per ministros ecclesiae Claudiopolitanae aliosque ... pastores in Transylvania et Hungaria in hac doctrina .... consentientes. Claudiopoli 1570. A leirók szerint alighanem nyomtatott műről vett másolat. *Theol. 299.* 1683 körül, (25. l.) »Regulae circa Christianorum omnium .... reunionem .... pro focilitate pacis exulantium et protestantium Hungarorum collectae.« Theol. 312. (76. l.) Inscriptio Köleseriana. *Theol. 313.* (132. l.) Betr. die Verfolgung in Ungarn und die Unruhe der Kirche zu Pressburg 16. Juli 1696. *Luneb 2.* (141. b. l.) Archidiaconi ecclesiae Albensis Transylvaniae in Matthiam regem Ungariae epitaphium. *Hist. 657.* (VII. k. 351. l.) János király és I. Ferdinand közti szerződés 1538-ból. (XVIII. k. 102. l.) Explanatio compendiosa... juris, quod ... Ferdinando ... Regi ... ad regnum Hungariae competit auctore Beato Widman etc. 1531. E kötet általában Mária királynéra vonatkozó számos okmányt tartalmaz. *Hist. 623.* Bocskayra vonatkozó okiratok. *Jurid. 8.* (X. k. 308. l.) Rechtfertigung des Aufstandes und Aufforderung zur Unterstützung, Kaschau 24. April 1605. unterzeichnet von Nic. Segner, Mich. Dengeligi, Steph. Legni und Joh. Dersfi. *Phil. 60.* (512. l.) Der sächs. Theologen Bedencken Von Ungar. Religionswesen. 16. 7. 1691. *H. lit.* (202. l.) Gottfried Schwarz, Catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae bis 1783. Megemlitem végül a *Philol. 36.* számot, mely a göttingai Corvin-kódex ismertetését tartalmazza.

Áldásy Antal.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Kinevezés. Ő cs. és apostoli királyi felsége a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére f. évi június 29-én kelt legmagasabb elhatározásával dr. *Fejérpataky László* egyetemi magántanárt, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgató őrét, a budapesti kir. magyar tudományegyetemhez az oklevél- és czímertan nyilvános rendes tanárává nevezte ki.

Miniszteri látogatás a M. Nemz. Múzeum könyvtárában. Dr. *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter f. évi június 27-én a Magyar Nemz. Múzeumot Pulszky Ferencz, a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője és Szmrecsányi Miklós osztálytanácsos kíséretében meglátogatta. Ez alkalommal hosszasabban időzött a múzeum könyvtári osztályában és Szalay Imre igazgató, Fejérpataky László igazgatóőr és az egyes csoportok vezetőinek kalauzolása mellett az összes gyüjteményeket alaposan megtekintette s nemcsak a könyvtár szervezete és az ügykezelés módja felől szerzett beható tájékozást, de a hely és személyzet hiányából kifolyó kívánalmak jogosultsága felől is alkalom nyilt meggyőződnie. A miniszter nyilatkozataiból alapos reményt meríthettünk arra nézve, hogy e kívánalmak nagyobb része már a közel jövő folyamán kielégítést fog nyerni.

A múzeumi ügyek a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. Dr. *Wlassics Gyula* miniszter a vezetése alatt álló vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium részére uj ügy- és személyzeti beosztást állapított meg. Az uj intézkedés értelmében az eddigi IX. ügyosztály ügyköre, melyhez a Magyar Nemz. Múzeum ügyei is tartoztak, két osztály között osztatott meg, u. m. a III. és a VII. ügyosztály között. Míg az ú. n. emberbaráti intézetek: a siketnémák váczi, a vakok budapesti és a hülyék budapesti intézetei stb. az utóbbi osztály ügykörébe utaltattak, a III. ügyosztályba tartoznak az uj beosztás szerint: az orsz. mintarajziskola és rajztanárképezde, az iparművészeti iskola, a zeneakadémia, a szinművészeti akadémia, a festészeti mesteriskola, a nemzeti múzeum, az orsz. képtár, a történelmi képcsarnok, az iparművészeti múzeum, az orsz. képzőművészeti tanács, a műemlékek orsz. bizottsága, az üvegfestészeti intézet és a művészeti ösztöndijak. Az ügyosztály főnöke dr. *Szmrecsányi Miklós*, osztálytanácsos; tagjai: Dr. *Lippich Elek*, miniszteri segédtitkár, *Arányi Olivér*, miniszteri segédfogalmazó.

A Hunyadi-levéltár ügye. A müncheni kir. levéltárban őrzött Hunyadi-iratok csere útján való visszaszerzésének ügye hosszas vajudás útján egy nagy lépéssel közelebb jutott a megvalósulás stádiumához. Ez ügy állásáról a folyóirat olvasói a Magyar Könyv-Szemle

1889. évi folyamában közzé tett terjedelmes emlékiratból nyertek tájékozást. A Magyar Nemz. Múzeum, mely tekintélyes számu bajor vonatkozású kéziratok és oklevelek felajánlásával igyekezett a cserét lehetővé tenni, az emlékiratban tudvalevőleg azt az álláspontot foglalta el, hogy a csere a müncheni levéltár összes magyar vonatkozású irataira terjesztessék ki. A tárgyalások ennek következtében hosszú időre megakadtak, miután a bajor kir. kormány határozottan vonakodott ez új álláspontot magáévá tenni. Hosszú szünet után ez év folyamán új stádium állott be ez ügyben, midőn a magas kormány *Thallóczy Lajos* cs. kir. kormánytanácsos kezdeményezésére elejtette a M. Nemz. Múzeumnak a csere kiterjesztésére vonatkozó álláspontját, s megtette a lépéseket, hogy tárgyalások az eredeti alapon újíttassanak meg. Ez alkalommal egy másik nehézség is kedvező megoldást nyert; a Magyar Nemz. Múzeum ugyanis, az ügy érdekét tekintve, lemondott arról a kivánságáról, hogy a visszaszerzendő anyag tulajdonjoga számára biztosíttassék, illetőleg a magyar kormány ítéletére bízta annak a kérdésnek eldöntését, hogy a Hunyadi-iratok a múzeum vagy az országos levéltár tulajdonába menjenek át, feltéve hogy a maga részéről felajánlott csere anyagért megfelelő kárpótlásban fog részesülni. A kérdést a magas kormány az országos levéltár javára döntötte el, mely kárpótlásúl diplomatikai osztályának kettős példányai közül 365 eredeti középkori oklevelet, 55 oklevél másolatát, 88 újabbkori oklevelet, továbbá a királyi könyvek egykorú másolatait 1527-től 1715-ig s 1790-től 1838-ig, Rajcsányi Ádám gyűjteményéből 55 kötet kéziratot, a trinitariusok XVII. századi sodalitasi könyveinek 7 kötetét a Martinovits összeesküvésben részes Őz Pálnak és Szolárcsik Sándornak mintegy 1000 darabra menő irományait ajánlotta fel. A kárpótlási anyag átadása folyó évi július 2-án meg is történt, s Pauler Gyula orsz. főlevéltárnok, mint a m. kir. miniszterelnök meghatalmazottja, a Magyar Nemzeti Múzeum részéről felajánlott bajor vonatkozásu anyagot, számszerint 266 db oklevelet és 226 kéziratot átvéve, egyidejüleg intézkedett, hogy azok a cs. és kir. közös külügyminiszterium rendelkezésére bocsáttassanak. Az ügy ekként a Magyar Nemz. Múzeum részéről be lőn fejezve, s habár az intézetnek le is kellett mondania arról a régi óhajtásáról, hogy a Hunyadi-levéltárat a magáénak mondhassa, ezzel szemben mindenesetre elégtételűl szolgálhat az a tudat, hogy ha a csere tényleg létre jön, a Magyar Nemzeti Múzeum kezdeményezése és áldozatkészsége szerezte vissza a nemzetnek történelmünk egyik legfényesebb korszakának örökbecsű reliquiáit. *Sch. Gy.*

A königsbergi töredék megszerzése. A Magy. Tud. Akadémia a mult év folyamán lépéseket tett, hogy a Königsbergben őrzött XIV. századi magyar nyelvemlék-töredéket csere útján megszerezze a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának. A königsbergi egyetem könyvtára annak daczára, hogy a könyvtárak anyagának ily kicseré-

lését szokatlannak tartja, nem idegenkedik a cserétől, ha a nyelvemlékért valamely középkori fontos német nyelvészeti vagy történelmi kéziratot kaphatna kárpótlásul. A múzeumi könyvtár meg is küldte az illetékes köröknek azon német kódexei jegyzékét, melyek e czélra esetleg megfelelhetnének. A königsbergi egyetemi könyvtár azonban egyiket sem tartotta a nyelvemlék becsével egyértékűnek, kiváló súlyt helyezvén arra, hogy a cserébe nyerendő kéziratok a porosz kormánykerület vagy legalább is az északkeleti Németország, esetleg a német lovagrend történetének szempontjából birjanak fontossággal. Miután a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára nincs ilyen kézirat birtokában, e czélból figyelemmel kell kísérnie az antiquári piaczon felszínre kerülő e nembeli ritkaságokat, hogy azok megszerzése útján tegyen eleget a königsbergi könyvtár óhajtásának. Az ügyet a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatala közvetíti, s a buzgalom, melyet ez irányban kifejt, reméلhetővé teszi, hogy a tárgyalások a múzeumi könyvtár érdekében czélhoz fognak vezetni. *D. Gy.*

Illicini Péter, olasz származású humanista íróról, a ki a XVI. század derekán túl huzamosabb időn át tartózkodott hazánkban is, *Kollányi Ferencz* munkatársunktól igen érdekes dolgozatot találunk a Századok f. évi márcziusi és áprilisi füzeteiben. Illicini, ki Sienában született, előbb a pécsi akadémiának, utóbb pedig a nagyszombati káptalani iskolának volt tanára. Később, már mint esztergomi kanonok és szenttamási prépost, jobbára azzal foglalkozott, hogy különféle pereket vitt az egyházi biróságok előtt. Az egyik azonban ezek közül — a melyben a Thurzó testvérek érdekeit védelmezte gr. Salmis Gyuláné született Thurzó Erzsébet ellen — oly szerencsétlen következményekkel járt reá nézve, hogy elvesztvén méltóságait, javadalmait kénytelen volt az országot elhagyni. Végre az olmüczi káptalan tagja lett, s mint ilyen is halt meg. Irodalmi művei közül Kollányi a következőket sorolja fel: 1. Idyllium in laudem Samuelis Cracoviensis Antistitis. Factum Hexametris versibus. Cracoviae Impressum apud viduam Flor. Unglerii. Pridie Virginis Deiparae assumptae. A. D. 1547. 4-r. 2. Ad Samuelem Cracoviensis Ecclesiae episcopum Christi cupidissimum et Incliti Poloniae Regni Cancellarium Providentissimum. Satyra. Apud viduam Floriani. Év nélkül 4-r. 3. Epitaphium Bionis, Idyllium Elegantissimum e Graeco Moschi translatum, Petro Illicino interprete. Addito ipsius Epigrammate in Samuelem Illacieiowski, Cracoviensis Ecclesiae Anstistitem, et Regni Poloniae, Gymnasiique Cracoviensis Cancellarium, Graecae Litteraturae amantem Maxime. Cracoviae, apud viduam Floriani Unglerii. Anno Christinati 1548. 20. Septembris. 4-r. 4. Petri Illicini oratio De Homine et disciplinis. Inqua et juvenes ad litterarum studia excitantur. Cracoviae apud Viduam Floriani Unglerii 1549. 8-r. (Ennek megjelenési évét Péterfi hibásan 1559-re teszi.) 5. Ad incliti Hung. Regni Proceres et nobiles ac Cives de antiqua fide servanda divinisque flagellis paraenesis,

Petro Illicino Juris. cons. Authore. 6. De Recto fidei dinoscendae regula Sermones in Metrop. Ecclesia Strigon. a Petro Illicino J. V. D. et Praeposito S. Thomae facti. 7. Pareneticon ad transylvanos, qui a Catholica fide alienati ad Sabellum, seu Praxeum, seu Paulum Samosatenum et ad Arium vel Nestorium, vel Photium degenerarunt. 1581. 4-r.

E műveken kivül Geszner (Biblioth. scriptorum omn. generis) még következő munkáit sorolja fel: Commentaria in secundum librum C. Commentariolum de justitia et jure. Commentarium in primum librum Ciceronis de oratore. Commentarium in Aristotelis Categorias. Commentarium in ejusdem librum de Enunciatione. Praefationes 1. de officio auditoris, 2. de optimo genere vitae. 3. de officio doctoris. Loci communes in totum testamentum novum. Apologia de substantia. De Coelibatu. De libertate Christiana. De authoritate ecclesiae. De antinomiis iuris librum, in quo quaecumque contrariae afferentur leges conciliantur. Liber regularis iuris et sententiarum. Liber apologeticus de sexaginta quaestionibus iuris contra leguleium quendam. Liber de diatriba Platonica et Aristotelica, in quo exponitur differentia inter Platonem et Aristotelem. Commentarium in orationem Socratis de regno, in quo fusius administrandi regni rationes traduntur. Liber variorum poematum. A bécsi udvari könyvtárban pedig a következő kéziratai őríztetnek: 1. Ad Maximilianum flebilis Hunria hexametrice descripta carmine. 2. Paranaesis ad Maximilianum II. de Romani imperii assequendi retinendique rationibus. 3. Oratio ad Ungaros de armis contra Turcas sumendis. 4. In laudem Hungariae hendecasyllabi. *Sz.*

Bonyhai Márton egy ismeretlen műve 1705. körül. A tiszántuli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyvében olvassuk az 1705 június 21—22. napjain tartott tarpai közzsinat határozatai között: »A debreczeni partialis keményen büntesse meg *Bonyhai Márton vámospércsi rektort,* hogy a superintendens betiltását figyelembe nem vévén, *egy haszontalan silány könyvet mert nyomatni.*« Mi volt ennek az üldözött műnek a czime, nem tudjuk, hihetőleg a kinyomtatott példányokat is elkobozták, azért pusztult el annyira, hogy egy példány se maradt ránk; csak gyanítjuk, hogy valami sikamlós tárgyú elbeszélés vagy monda feldolgozása lehetett, mert ilyenek iránt viseltetett leginkább ellenszenvvel az egyház. Érdekes evvel kapcsolatban az utána következő zsinati pont is, mely úgy tekinthető, mint az előbbi tényből ismételten levont consequentia: »A debreczeni nyomdász se kicsin, se nagy művet a superintendens vagy valamely esperes helybenhagyása nélkül nyomatni ne merészeljen mert különben excommunikáltatik.« (Tóth Sámuel, Kivonatok a Tiszántuli Egyházkerület jegyzőkönyveiből. Debr. Prot. Lap. 1883. 306. l.)

Dr. Dézsi Lajos.

MAXIMILIANUS TRANSYLVANUS.

KROPF LAJOSTÓL.

Már tavaly, a *Századok* útján értesültem arról, hogy gróf Apponyi Sándor hozzászólt Maximilianus Transylvanus származásának kérdéséhez; de magát a czikket nem láttam mindaddig, míg a *Magyar Könyv-Szemle* t. szerkesztője azt ez év nyarán nekem meg nem küldte Brüsszelbe, hol ekkortájt éppen tartózkodtam. Válaszom ezért csak elkésve jelenik meg.

A *Századok* rovatvezetőjének véleményében a gróf úr e fölszólalásával végleg bezárta a vitát. Egy régi jogász axioma szerint *Res judicata pro veritate habetur;* de az igazság szerencséjére a történetírás kánonjai elasztikusabbak a pörlekedés szabályainál s azért a szerkesztő úr engedelmével legyen szabad e helyen a vitát megújítanom.

Ezúttal előnyösebb helyzetben vagyok, mintsem voltam előbbi három czikkem [1] megírásánál, mert a jelen esetben alkalmam volt a dolgot magukkal a legkompetensebb belga tudósokkal megvitatni s ezek minden habozás nélkül és teljes önzetlenséggel közölték velem mindazt, amit ők tudnak Maximilianusunkról és nagy segélyemre voltak kutatásaimban. A magyar történetírás nevében ezer köszönet nekik fáradozásaikért és ügybuzgóságukért! Csak az a baj, hogy a belgák maguk is keveset tudnak Maximilianusról, még pedig azért, mint ezt egy veterán írójuk előttem kinyilatkoztatta, mert az ő véleményük szerint Transylvanus nem volt belga ember, hanem erdélyi fiú s azért a magyar tudósoknak engedték át a reá vonatkozó további kutatásokat. Ha pedig mi hallgatnánk Apponyi gróf tanácsára, úgy mi sem törődnénk vele többé s így Maximilianus Transylvanus két szék közt a padlóra kerülne. Miu-

[1] Századok, XXI. évf. 546. l. XXIII. évf. 52. l. XXIV. évf. 661. l. — E három czikk tartalmát némi bővítéssel C. H. Coote a londoni »Athenaeum« 3377. számában közölte.

tán azonban ő a világirodalom számára írt s mint ilyen írónak igénye van az egész művelt világ érdeklődésére, bármi legyen is származása, nekünk magyaroknak épp annyi jogunk van hozzászólni a kérdéshez, mint a belgáknak.

Gróf Apponyi Sándor czikkének elolvasásánál minden figyelmes olvasó legelőször is azon kérdést veti föl önnön magának, hogy ha Maximilianus csakugyan belga ember volt, miért nevezi Martyr Péter őt »juvenis germanus«-nak és nem belgának? Az illető passus Martyrnak egy Guadalupeból (Spanyolországban) III. Kalendas Januarii 1515. kelt levelében fordúl elő [1] s az egész levél tanúsága szerint Maximilianus már hosszabb idő óta élvezte a levélíró vendégszeretetét és azért a fiatal vendég nemzetisége aligha volt ismeretlen dolog házigazdája előtt. Hogy e passus daczára én még sem hiszem el azt, hogy Miksa erdélyi szász családból származott, annak okát megmagyaráztam első czikkemben. Maga Miksa ugyanis azt írja 1522-ben, hogy midőn Magelhaes hajói a sziámi öbölbe értek, itt egy oly fehérbőrű népfajra akadtak, »mint a mi németeink«. Tehát nem »mint mi németek« sem pedig »mint mi *belgák*.« A levél Lang Mátéhoz, egy osztrák főpaphoz volt intézve.[2]

Azt pedig, hogy Miksa még 1605-ben is életben volt volna, én már 1889-ben kétségbe vontam. A tévedést, úgy látszik, Piron követte el legelőször.[3] Dr. Fétis állítása szerint Wauters is ugyanazon hibába esett, de az idézett helyen (*Histoire de Bruxelles,* III. k. 675 l.) csak az indexre akadtam, melyben Miksánk neve nemis fordúl elő. Ily körülmények közt megmutattam a *Magyar Könyv-Szemle* illető passusát Wautersnak, ki elmosolyodott és

[1] Gróf Apponyi szerint Miksa 1527-ben »már 20 évnél tovább (tehát 1507 óta) az osztrák-ház szolgálatában állt.« Honnan tudja ezt? Ugy értsem-e, hogy ámbár Miksa még 1515-ben is Lang Máté titkára volt, tulajdonképen nem ennek szolgálatában állott, hanem a császáréban? Legyen szabad a gróf urat figyelmeztetnem arra, hogy Miksa neve még 1517-ben sem fordúl elő a császári kiséret tagjainák fizetési lajstromában Gachardnál.

[2] Lang életrajzát illetőleg lásd egyebek közt: Dr. Aloys Schopf, Ein Diplomat Kaiser Maximilians I. Wien, 1882.

[3] Piron, Algemeene Levansbeschryving der Mannen en Vrouwen van Belgie. Mechelen, 1860. 393. l. »Max. de Transilvan, in het latyn Transilvanus, was een voornaem latynsch dichter, geboren te Brussel, die in 1605 leefde.« Többet nem mond róla és forrást nem idéz.

levette az íróasztala könyvpolczáról egy másik munkáját, melyben újjal mutatott Miksánk elhalálozási évére, oly megjegyzéssel, hogy alkalmasint Piron a bűnös, nem pedig ő.

Azt írja továbbá gróf Apponyi Sándor, hogy Miksa »*Bruxellensis*-nek mondja magát, tehát Brüsszelből és nem Erdélyből való, quod erat demonstrandum.« De idézeteiből és fejtegetéseiből csak annyit tudunk meg: 1. Hogy a *Delitiae poetarum belgicorum* compilátorja (Gunterus) nevezi Miksát *Bruxellensis*-nek 1614-ben. Ezt én az olvasóval már 1889-ben közöltem. 2. Megtudjuk továbbá, hogy e költemény már 1518-ban jelent meg nyomtatásban. Ez teljesen új adat. 3. Az adott idézetekből azonban még nem bizonyos, hogy Miksa nevezte magát »brüsszeli«-nek; és még azon esetben is, hogy ha csakugyan ő fogalmazta az illető föliratot és nem a *Complurium eruditorum vatum carmina* kiadója, úgy még mindig megmarad a tény, hogy Miksa a Transylvanus nevet viselte, még mielőtt *Bruxellensis* lett belőle. Nem szabad elfelednünk, hogy a XVI. század elején a vezetékneveknek nagyobb volt a jelentőségük, mint pl. jelen napjainkban, midőn boldog, boldogtalan a legnagyobb önkénnyel változtatja meg vezetéknevét. A gróf úr szerint az, hogy a *Bruxellensis* jelző Brüsszelre, mint tartózkodási helyre vonatkozzék, mint ezt Wauters (a brüsszeli városi levéltár főnöke) és én véljük, egy császári titkár folytonos vándorélete mellett kizártnak tekinthető. Miért? Legyen szabad csupán egy példára hivatkoznom: Ogier Ghiselin de Busbecq-ére. Ő, mint tudjuk, nyolcz évet Konstantinápolyban töltött, azután, Howaert szerint, Rudolf és Ernő főherczegekkel Spanyolországban járt, utóbb pedig, mint Erzsébet főherczegnő, IX. Károly franczia király neje, udvartartásának seneschalja több évig Ausztriában és Francziaországban időzött, ámbár csinos kastélya és birtoka volt Bousbequeben Flandriában. Épúgy mint Busbequiusnak, alkalmasint Transylvanusnak is volt állandó otthona, ahol t. i. valószínüleg az utóbbinak felesége lakott gyermekeivel, míg férje bebarangolta széles Európát a császár kíséretében. Miksánknak, a kérdésben forgó időben, a mai Belgium fővárosában lehetett háza s ezért nevezték el őt, vagy nevezte el magát *Bruxellensis*-nek.

A gróf úr szerint továbbá a *Transylvanus* név magyarázásánál szükségtelen Erdélyt előhozni. Miért? Mert dr. Fétis szerint e név »(est) tout simplement, avec la dèsinence latine, le nom de

Transilvano que l'on rencontre dans les Pays-Bas, à l'époque dont il s'agit.« *Mali corvi malum ovum.* Dr. Fétis nyilatkozata után azt hinné az ember, hogy a Transilvano név talán épp oly közönséges volt ez időtájt Németalföldön, mint amily gyakori mai napság pl. Müller vagy Schmidt Németországban. Elővettem azonban az *Indicateur Nobiliaire*-t, és fölkértem a belga genealogusokat, hogy a család pedigreejére nézve kegyeskednének fölvilágosítást adni; és számos utánjárás és dr. Fétis tisztikarának ernyedetlen munkája és keresése daczára a családnak összesen csak négy tagját sikerült összekeresgélnünk, t. i. magát Miksát, ennek apját és két leányát. C'est tout. De még azon esetben is, hogy ha bővebb sikert arathattunk volna, szabad volna-e azon elvet elfogadnunk, hogy a Transilvano név értelme teljesen megsemmisül, ha latinosan Transylvanusnak írjuk azt? Mert ezt állítja dr. Fétis és utána a gróf úr, ha mindjárt más szavakban is. Ha félreértettem őket, kérem a helyes magyarázatot, és egyszersmind fölvilágosítást arra nézve, hogy a Transylvanus név miért képez kivételt a vezetéknevek közt.

Wauters szerint[1] a mi Miksánk apja »Maître Luc dit Transilvain ou de Transilvanie (Van Sevenborge)« volt, de forrást nem ad. Mintegy 40 év előtt irta ezt és nem emlékezik már arra, hogy ezen adatot honnan merítette. Kérésemet megelőzve az öreg tudós, átkutatta otthon jegyzeteit, utasításai nyomán pedig én átnéztem az *Archives Générales du Royaume*-ban azon ügyiratokat, amelyekben ujonnan fölfödözhetni reméltük ezt a becses adatot, de mindketten eredménytelenül. Egyelőre azonban elégedjünk meg avval, amit találtunk és kérdezzük magunktól, nem-e az a legtermészetesebb magyarázata a dolognak, hogy egy Erdélyből idevetődött, vagy, ha úgy tetszik, egy Siebenbürger nevű egyénről van itt szó? Ha nincs, úgy bajos volna elképzelnünk, hogy egy belga származású emberre mily körülmények közt ragadhatott a »Transylvanus« név, mert a mi Miksánk még az egészen flamand nyelven írt okmányokon is kivétel nélkül »Maximilianus Transylvanus-«nak írja alá magát. Mások pedig őt így

[1] Historie des Environs de Bruxelles par Alphonse Wauters. (Brüsszel, 1855.) II. k. 288. l.

említik: »Heer Maximilianus Transsilvanus, Riddere, Raidt der keyserlicke Mat.« (vagyis M. T. úr, lovag, császári tanácsos.) Tudtommal Wauters idézett passusán kívül a »van Sevenborge« név sehol sincs használva. Mint már említettem volt egy előbbi czikkemben, Miksánk neve már 1521-ben fordúl elő a Grand Conseil tagjainak névsorában. Wauters szerínt ő állítólag a titkos tanács titkára volt, de ez úgy látszik tévedés. Neve nem fordúl elő sem a császári titkos tanács tagjainak, sem titkárainak lajstromában.[1]

Ugyancsak Wauters szerint »Maître Thomas, fils de Maître Richard Barradot« 1522-ben eladta a mi Miksánknak és első feleségének, Haro Francziskának, a Château d'Houthem nevű kastélyt és a vele járó uradalmat Ramsdonck-ban Brüsszel szomszédságában és hivatkozik ily forrásra: »Relief du 14. Oct. 1522.« De e dátumban hiba van, mert a *De Moluccis* czímű jelentést Miksa ugyanazon év és hó 22-éről keltezi Valladolidból Spanyolországból és az említett adás-vevési ügyirat nincs meg az illető egykorú kötetben, melybe chronologiai rendben másolta volt e dolgokat a *Cour Féodale de Brabant* greffierje.[2]

1537-ben Miksánk egy más kastélyt és földbirtokot vásárolt, t. i. Bouchout-ot,[3] szintén Brüsszel közelében, hol jelenleg a szeren-

[1] »Il était secrétaire du Conseil privé.« Id. helyen. — A lajstrom kéziratban, két kötetben, az Archives du Royaume-ban, C. A. Hellin kanonok másolataiban, *Cartulaires et MSS* nr. 864 és 865 jegy alatt. Wauters e tévedésére Galesloot már 1880-ban utalt a *Messager*-ban.

[2] Archives Générales du Royaume. — Cour Féodale de Brabant. — Registres de recette des droits de reliefs. An 1522. — Hosszabb ideig kutattam utána, de eredménytelenűl. Csak úgy sikerülhetett volna föltalálnom, ha több, sűrü és apró írással megtöltött kötetet átlapoztam volna, mi a rendelkezésemre álló napok csekély száma, a hivatalos órák rövidsége és a belga hivatalos szünnapok és ünnepek sokasága miatt lehetetlen volt. A hely- és személynevek is apró gót betűkkel vannak irva, a dátumok pedig gyakran nem számokkal vannak megjelölve, hanem szavakban kifejezve. A régi flamand irást illetőleg pedig azt írja 1766-ban egy franczia hivatalnok: »Le greffier ... doit savoir bien lire l'ancien caractère flamand tout en abrégé, des archives, caractère très difficile pour ceux qui ne l'ont pas étudié plusieurs années (!?) assidûment.« Ez persze túlzás, de fogalmat ad a nehézségről. Gachard itinerariumja szerint V. Károly ez időtájt csakugyan Valladolidban időzött.

[3] A név flamand és nem franczia eredetű. Annyit jelent mint a német »Bucholtz«, azaz »bükk-erdő, bükkös«; és »bukk-hút«-nak lesz kiejtve. Van még egy másik Bouchout Antwerpen közelében. Mindkét birtok a brabanti

csétlen elmebeteg Sarolta, Miksa császár özvegye, lakik. A kastély és a hozzátartozó uradalom annakelőtte a hatalmas Ruprecht (Robbrechte) de la Marck, comte d'Aremberg, vicomte de Bruxelles stb., V. Károly császár hűbéresének, birtoka volt, kitől azt Miksánk 1537 márczius 19-én 21,000 carolus-forinton vette meg. A vételárban a kastély ingóságai, a nagy horologium, a szertárban levő fegyverek és az ágyúk is bele voltak foglalva. A császár ugyanazon év és hónap 20-áról külön pátenssel beleegyezését adta az átruházáshoz és »Maximilianus Transylvanus lovagnak és tanácsosának« és utódainak megengedi, hogy az uradalom birtokával járó »Seigneur de Bouchout« czímet viselhessék.[1]

Bouchout azonban sok pörlekedésbe keverte új gazdáját. Miksa tömérdek építő anyagot, továbbá igás lovakat, szekért stb. vásárolt, hogy az elhanyagolt állapotban levő kastélyt kitataroztassa és kibővíttesse, midőn, egészen váratlanúl, az előbbi birtokos családnak egy tagja, névszerint damoiseau (joncker) Conon, Comte de Virnemburg, megjelent a helyszinén és igénypört támasztott Miksánk ellen a bouchouti kastély és uradalom birásáért. A grófot Henri d'Ivoys képviselte és Miksánkat 1538. márczius 18-án megidézték. Az ügy azonban csak ugyanazon év junius 1-én dőlt el, még pedig Miksánk előnyére, mert Virnemburg grófot a törvényszék igénypörével elutasította és a pör költségeinek kifizetésében marasztalta el. Miksa pedig viszont pört inditott ellene önkényes pörtámasztás és birtokzavarás miatt és kárpótlást követelt tőle az építési munkálatok fölfüggesztéséből eredő kárvallás jóvátételére. Hogy ezen pör mint végződött, nem tudjuk.[2]

herczegségben fekszik s a reájuk vonatkozó okmányok a Cour Féodale de Brabant iratai közt őriztetnek az Archives Générales du Royaume-ban Brüszszelben.

[1] Cour Féodale de Brabant. — Registres de recette des droits de reliefs. Nr. 354. fol. 225. bis. — Registres dit Leenbrieven Nr. 134. fol. 64. A kastély és uradalom rövid történetét először Alphonse Wauters írta meg a *Messager des Sciences Historiques ou Archives des Arts et de la Bibliographie de Belgique* 1843-diki folyamában. Az itt közölt dolgokat azután további részletekkel kibővítve a Histoire des Environs de Bruxelles (Brüssel, 1855.) II. kötetébe kebelezte. Újabban L(ouis) G(alesloot) közölt e tárgyról egy rövid czikksorozatot »Le domaine de Bouchout« czím alatt ugyanazon *Messager* 1880-diki folyamában (Gand, Imprimerie Vanderhaeghen), melyben »Les Transylvain« czím alatt külön fejezetet szentelt a Transylvanus családnak.

[2] Cour Féodale de Brabant. — Registres aux Sentences, az illető dátumok alatt.

Az 1538-diki év folyamában még egy másik pöre volt Miksánknak. A felperes ezúttal egy brüsszeli patricius, névszerint Mennens Péter, az alperesek pedig Hannart János lovag és a mi Miksánk voltak. A pör tárgyát a Vicomté de Bruxelleshez tartozó földbirtokok után járó és Mennens feleségét illető jövedelmek meg nem fizetett hátralékainak behajtása képezte.[1] A pörnek részletei nem érdekelnek bennünket, és csak annyit említek föl belőlök, hogy ezúttal a felperes maradt nyertes, s hogy a pöriratok tanúsága szerint Miksa 1538 június 1-én még életben volt, de az ugyanazon év október 26-ára elnapolt tárgyalás jegyzőkönyve már mint halottról emlékezik meg róla.[2]

Örökösei gyanánt a Cour Féodale de Brabant előtt özvegye, Catherine de Mol,[3] és két leánya, Jeanne és Marie, jelentkeztek. Azonkívül azon esetre, hogy ha Mol Katalin netalán viselős állapotban maradt volna, a tőle születendő gyermek vagy gyermekek öröksödési joga szintén fön lett tartva.[4] A birtok átruházásáról szóló ügyirat (Relief) 1538 november 18-án lett kiállítva. Mint látjuk tehát, Miksa ezen év június 1 és október 26 közt halt meg s ez újabb bizonyíték arra nézve, hogy a *Delitiae*-ben említett kölni császárlátogatás nem az 1548-diki évi volt, mint ezt dr. Márki Sándor állította,[5] hanem az 1505-diki fejedelmi kongreszszusra vonatkozik, a mint ezt gróf Apponyi Sándor minden kétség kizárásával bebizonyította.

Miksa mindkét leánya férjhez ment. Jeanne-nak[6] első férje Veltwyck Gellért volt, ki, mint tudjuk, az 1547-diki fegyverszünetet kötötte meg Szulejmán szultánnal Konstantinápolyban. Második férje pedig François-Prosper de Genève, Seigneur de Lullin, générale des gardes du Duc de Savoie volt. A másik leány, Marie,[7] a híres Bernard de Mérode-hoz ment nőül, »a

[1] Id. h.

[2] »Wylen (néhai) herr Max. Transylvaen.«

[3] Második neje. Első neje halálának dátumát nem ismerjük.

[4] ». . . . ende sich tot behoef van den kinde oft kinderen dair mede vrouwe Katherine de mol weduwe wylen Herrn M. T. Rydders sonde moegen bevrucht zyn.« — Úgy látszik azonban, gyermeke nem született.

[5] Egy magyar humanista. Különnyomat az Erdélyi Múzeum 1893. folyamából, 12. l.

[6] Jeanne még 1589-ben is élt.

[7] 1587-ben halt meg.

XVI. század egyik legtüzesebb forradalmárához«, ki a vallási villongások idejében, mint a reformatio esküdt híve és ernyedetlen bajnoka, hihetetlen erélyt és munkásságot fejtett ki és a vakbuzgó és szűkkeblű II. Fülöpnek sok bajt és kellemetlenséget okozott.

Wauters úrral együtt kutattunk Miksa temetkezési helye után is, de eredménytelenül. Neve nem fordúl elő sem a brüsszeli sírföliratok jegyzékében, sem pedig a titkos tanács tagjainak sírjairól irt nyomtatott munkában.[1] Wanters tanácsára egy ismerősöm elment Meyssebe is és kereste Miksa sírját az ottani plébánia templomban. Tudósitása szerint megvan ott a bouchouti uradalom birtokosainak sirboltja, de a legrégibb sirirat e sorozatban 1745-ből való. Van még egy-két régibb sirkó is, de úgy látszik nem a Transylvanus családé. Kérésemre a plébános úr a legnagyobb szívességgel át kutatta a templom ügyiratait, de Miksánkra nézve mitsem talált.

Kutattam azonkívül Miksa czímere után is és akadtam is egy pecsétjére,[2] de a rosz lenyomatból lehetetlen volt a czímeren adott rajzot fölismerni. Wauters úr szíves közlése szerint vannak ugyan a bouchouti kastélyban czímeres pajzsok, de ezek egészen modern időből származnak és Miksánké nincs köztük.

Wauters szerint Miksánk neve előfordúl egy fölirásban az Église de Saint-Martin tornyán Ramsdonckban, melyet ő építtetett újra. A szöveg szerint: »Anno post natum Christum 1538., Paulo III. Sedente, Carolo V. magno rege regum imperante, beneficentia Maximiliani equitis, D. de Bouchout et in Ramsdonck, ex lignea turris lapidea facta sum.«[3]

Még találtam egy pár apróságot róla az L. Galesloot által kiadott *Inventaire des Archives de la Cour Féodale de Brabant* (Bruxelles, 1884.) segélyével, de ezek említést sem érdemelnek. Mons. Verkooren pedig figyelmeztetett egy 1535. és 1536-ban Miksa ellen folytatott pörre vonatkozó némi ügyiratokra, de újat ezek sem tartalmaznak. A pört egy bizonyos Hopfensteiner István

[1] Tombeaux des hommes illlustres qui ont paru au conseil privé du roy catholique au Pays-Bas. (Amsterdam, 1674.)

[2] Egy 1530. évi ügyiraton a Cour Féodale de Brabant kéziratai közt. — Aveux et Dénombrements. Nr. 607. 49-ème liasse. Nr. 4074.

[3] Environs de Bruxelles. II. k. 574. l.

nevű egyén inditotta meg ellene rágalmazás és becsületsértés miatt.[1]

Mons. Piot, az országos levéltár főnöke tanácsára átkutattam továbbá még Mária magyar királyné levéltárát is, illetőleg azt a három csomagot, a mit az osztrákok el nem vittek magukkal Bécsbe, de szintén eredménytelenül.

Befejezésül legyen még szabad a Maximilianusról ismert adatokat két ujabb adalékkal gyarapítanom.

Dr. Coremans szerint Mária, az özvegy magyar királyné a németországi és észak-európai ügyekre vonatkozó levelek és sürgönyök szerkesztésével eleintén majd egyik, majd másik secretariusát bízta meg, de mindig csak ideiglenesen és csak akkor lett ezen ügyosztály állandóan szervezve, midőn a meggyült bokros teendők és bőséges levelezés miatt egy secretarius állandóan külön lett, még pedig kizárólag, ezen ügyek vezetésével, megbízva.[2] Szerinte 1538-ban e hivatalt Pierre Scharberger (vagy Scharenberger) de Waldsee viselte, ki a királyné megbizásából állami ügyekben Némethonban és Magyarországban is járt mint követ.[3] Ő az első azon secretariusok sorozatában, melyet a szerző közöl. De már előtte Maximilianus Transylvanus viselte, úgy látszik, a hivatalt, mert egy ügyiratra akadtam 1536-ból, melyben Miksánk az általa birt több rendbeli földbirtokok után járó adók elengedését kéri; okúl azt hozván föl, hogy ő császári tanácsos, s mint ilyen, naponkint a német ügyek elintézésével van elfoglalva Mária királyné rendelkezése alatt.[4]

Már 1887-ben említettem, hogy Miksánk 1534-ben egy poli-

[1] Archives Gén. du Royaume. — Actes et autres papiers relatifs aux Diètes etc. 1535. (30. juin et 5 juillet); 1536. (18. mai. et 10 juin.)

[2] Notice sur l'histoire de la Secretairerie de l'Allemagne et du Nord instituée pour les Pays-Bas par l'Empereur Charles-Quint par le docteur Coremans. Bruxelles. 1842. Extrait du Compte Rendu de la Comission Royale de Histoire. Nr. 2. tome V.

[3] Lettres-patentes du 4. avril 1539. (vol. V. de la Collection des Documents rélatifs à la réforme religieuse, 36-ème pièce.) Az újabb berendezés szerint a Secretairerie de l'Allemagne iratai közt; a dátum alatt.

[4] Aveux et Dénombrements. Nr. 614. 56-ème liasse. Nr. 5131.

tikai ügyekben küldött követség tagja volt negyedmagával.[1] A követeknek adott utasítást Lanz adta ki.[2]

*

Utóirat. A korrektura-ívek vétele után még egyszer próbáltam szerencsét, még pedig ezúttal Oláh Miklós püspök levelezésében, melyet az Akadémia elég furcsán a *Monumenta Hungariae Historia* vállalatában, a »*Diplomataria*« osztályában adott ki (XXV. köt.) és nem a »*Scriptores*« között, mint Verancsicsét. És íme csakugyan akadtam egy adatra, mely végleg eldönti a vitát. Oláh többször emlékezik meg Miksánkról. Igy pl. egy Brüsszelből 1534 február 8-áról kelt levelében »Maximilianus *noster* Transylvanus«-nak nevezi őt (a quo) pro ea, quae inter nos *ob patriam communem* intercedit familiaritas, *ut ipse dicit*, et ego quoque ita credo, non vulgaris, contendi *stb.*« De Oláh erdélyi származású volt, tehát Miksánk is az; quod erat demonstrandum. Csak most mondhatja el a jó Maximilianus[3] magáról, hogy

Inveni portum, Spes et Fortuna valete
Sat mecum lusistis; ludite nunc cum aliis.

Miután azonban sikerült jogigényünket hozzá bebizonyitanunk, most fokozott erővel kell majd kutatnunk további életrajzi adatok után.

[1] A követség történetét illetőleg v. ö. azonkivül M. A. Henne, Hist. du règne de Charles-Quint en Belgique. VI. k. 56. l.

[2] A stuttgarti *Litterarischer Verein* évkönyveinek XI. kötetében 135. és 185. ll.

[3] Trausch közlése szerint Heyser Miksánkat 1532-ben utaztatja Hamburgba. De Oláh fönebbi levele szerint ez útra csak két évvel később indúlt.

MAGYAR MÁRIA-HIMNUSZOK.

Dr. Rupp Kornéltól.

Még egyetemi tanuló koromban buzdított Gyulai Pál, akkori tanárom, hogy dolgozzam fel a Mária-himnuszok irodalmát. Sok jóakarattal, tanácscsal, utasitással is ellátott, hogy ezzel a kevésbé ismert kérdéssel foglalkozzam, de buzdításának, az én kutatásomnak és buzgóságomnak eredménye mindössze egy negyven nyomtatott lapra terjedő értekezés volt, melyet már mint tanár a keszthelyi gimnasium 1889. évi értesitőjébe »A magyar Mária hymnusok« czimen irtam.

Elkészitettem a munka tervezetét, s úgy találtam, hogy a mi Mária-himnusz irodalmunkkal három fázisban kell dolgozni. Az első a kódexek irodalma, a második az 1629-iki nagyszombati zsinattól számitott időszak irodalma, a mikor már katholikus részről is elhatározták, hogy egyházi énekes könyveket adnak ki, — a minek eredménye volt azután a Szelepcsényi és Kisdi-féle Cantus Catholici. — a harmadiknak az egész magyar irodalom általános fellendülését vettem fel, vagyis a legujabb kort, a mely már sajátos Mária-himnusz irodalommal dicsekedhetik.

Emlitett dolgozatomban csak az első részt tárgyalhattam, mert a mi a kódexekben meg van, az hozzáférhető s igy feldolgozható is volt, a későbbi kor irodalmának tanulmányozásához azonban sok kutatás, utánjárás és fáradság volt szükséges.

A kutatástól és fáradságtól nem riadtam vissza, azt hittem, hogy ha a sokkal nagyobb német irodalom összegyüjthette az egyházi énekeket, miért ne tehetnők ugyanezt mi is. Előttem voltak példaképen *Wackernagel:* »Geschichte des deutschen Kirchenliedes«, *Hoffmann:* »Geschichte des Kirchenliedes«, *Daniel:* »Thesaurus hymnologicus«, *Mone*: »Lateinische Hymnen des Mittelalters« stb. stb. czimü munkái, a melyekkel szemben a mi aránylag csekély számú himnuszainkat összegyüjteni nem volna lehetetlen.

E czélból nem csak a nyomtatásban megjelent énekes könyveket igyekeztem tanulmányozni, hanem kéziratos gyüjteményekből is szereztem több százra menő Mária himnuszt.

Mivel időközben arra az eredményre jutottam, hogy nálunk egyes ember magánvállalkozása nem elég egy ilyen nagy és hézagpótló munka megirására, s igy arról, hogy a tervezett nagy munka mint egységes és tökéletes egész megjelenhessék, lemondtam, azt hiszem, mégis némi csekély szolgálatot teszek az irodalomnak s azoknak, kik majd egykor a himnuszok irodalmával szerencsésebb körülmények közt foglalkoznak, mint én, ha e gyüjteményből néhány darabot közzé teszek.

Az itt közölt himnuszokat a Szent-Benedek-rend pannonhalmi könyvtárában gyüjtöttem 1890-ben.

Az ott levő Szelepcsényi féle Cantus Catholici 1703-iki kiadásával egybekötve van egy kéziratos énekes könyv, melyet a névtelen szerző 1714 deczember 28-án fejezett be.

Mindössze huszonöt éneket tartalmaz e gyüjtemény, mely csupa Mária himnuszból áll. Van közöttük több latinból forditott ének, négy Mária siralom, azonkivül sok eredeti, ismeretlen kéztől származó himnusz. A szerző a magyar haza sok baja és nyomorusága, a vallásos szellem hanyatlása, s a nemzetnek »az irigy pogány haragja által elboritott« állapotja fölött való keserüségében, a haza »ügyét és jobbitását« a pátronának oltalmába ajánlja.

Az első himnusz czime *Boldog Asszonyrul való Ének* s a »Mint a szép hives« stb. ének dallama szerint éneklendő. A himnusz teljes szövege ez:

Szüz Mária kegyes Annya, Élő gyömülcsnek faia,
Esedezésünk óhajtya, Nemzetünk állapottya:
Kit szintén elbúrita irigy pogány haragia,
Ha Érted Istennek Annya, reánk óltalmát nem ontya.

Azért vallunk Patronánknak, országunk Tutorának,
Élő kenyér hajóiának, Evezök csillagiának:
Mert kik általad várnak segitséget, azoknak
Mindenekben adatnak, Fiadtul nem hagyattatnak.

Édes Szüz, frigynek szekrénye, Aáron ékes veszszeje,
Igyefogyottak reménye, kegyelemnek Szüléje:
Tehát Hazánknak ügye, hogy Jobbitását vegye,
Engesztelő Fiad engedgye szállyon reánk nagy Ereje.

Mert, hogy Tisztelleted nálunk kissebbedik kit vallúnk,
Imé attúl fogva romlunk, eszünkbe vesszük magunk:
Amig pedig országunk tisztelt, pogány bajnakunk
Győzedelmet nem vett rajtunk, vóltál Istennél óltalmunk.

De mivel vagy mégh mi Anyánk, mert éppen egészen el nem hagyánk,
Hozzád méltán folyamodánk, amint sz. István Atyánk:
Kitül régenten tanulánk, hogy mégh leszesz Patronánk
Addig remélhettyük hazánk nem omlik, mint romlott ház ránk.
[Amen.

A másik ének czime: *Más azonrul való ének*, s a gyűjteményben nyomban az előbbi után következik. Hosszabb, mint amaz, s kesergőbb és részletezőbb is amannál. Ebben már nemcsak oltalomért esedezik a patronához, hanem a királynak diadalmat, a hadaknak birodalmat, a népnek hatalmat, a hiveknek bő jutalmat könyörög. Szövege a következő:

Mária Magyarok Annya, Édes Anyánk,
Christusnak választott Annya, sz. Pátronánk.
Az Egekbül magos Menybűl tekéntsd reánk,
Imé látod ránk érkezett sok nyavalyánk.

Mária tarcs megh bennünket, imádgy értünk
Vigasztald szivünket Téged kérünk,
Mi országunk nézz romlásunk sz. Aszszonyunk
Fiad által legyen Jóval békességünk.

Mária mostan tekintsd országunkat
Magyarok közt nevezetes fiajdat:
Oltalmazzad gyűmölcsöző bimboiokat
Megh ujitsad s Jóra hozzad gyömülcseket.

Mária nyeri királyunknak diadalmas,
Szűz Anyánk ő Hadajnak biródalmat,
Kezeinek, szent népének nagy hatalmat,
Elejnek, Hivejnek bő Jutalmat.

Mária szegény Magyaroknak Pátrónája,
Egyedűl Édes Hazánknak bizodalma:
Mert, szent István hólta után reád bízta,
Azt akarta és kévánta, légy óltalma.

Esedezzél szent Fiadnál mi érettünk,
Nyeri kegyelmet Jézusunknál, Téged kérünk,
Kik mindenkor tiszta szivvel esedezünk
És keserves szókkal hozzád folyamódunk.

Mert egyedül ez világon csak Te voltál
Ki szent szüzességedben kárt nem vallottál,
Mert méhedben szent Lélektül fogantattál,
Ez világon minden Jókkal megh áldattál.

Dicsértessék az hatalmas Atya Isten,
Dicsértessék az Meghváltó Fiu Isten,
Dicsértessék szent Háromság Egy Ur Isten,
Dicsértessék Szűz Mária ez Énnekben. Amen.

E gyüjtemény után következik egy toldalék a következő megjegyzés kiséretében: *Scripsit in antiquissimo coenobio Sacre Montis Pannoniae Divo Martino dicato Georgius Demetrius Szoszna anno 1710, die 6. Januarii.* Mindössze hat himnusz, köztük a Boldogasszony Anyánk czímű is. E himnuszokat a nyomtatásban megjelent énekek közt nem találtam, azért az emlitett »Boldogasszony Anyánk« czimüt kivéve közlöm mind az ötöt.

Hymnus in laudem Dei Genitricis.

(Nota: Oh Istennek sz. Annya. etc.)

Magyarország oltalma, szépséges Mária
Kegyességedbül halgass mi Imádságunkra.
Az magyari koronát a sz. István király
Testamentumban hagyot néked az Jézussal.

Romlott sok templomokra, puszta klastromokra
Tekínts belőle lött sok szép áldozatokra,
Tekints a sok szűzekre és szerzetesekre,
Kik Téged dicsérnek az kereszténységre.

Ünnep napodat s bőjtet szépen megtartottak,
Angyali Énekekkel nevedet áldottak,
Nagy vala hired neved az Magyarországban
Nagy Boldog Aszszony neved most is az irásban.

Vala nagy böcsülleted az kereszténységben:
Sok szép képeket raktak majd minden mezőben,
Szűzek, apró gyermekek, férfi, aszszony népek:
Sok megszentelt vitézek Tégedet tisztelnek.

Volt Estvéli, hajnali, déli harangozás:
Hogy ez által is lenne nevednek nagy áldás,
Olvasója mindennek volt gyakran kezében:
Lelki rósábúl fontak koronát fejekben.

Csak kevesen maradánk, jutánk árvaságra,
Mert igy jár, ki nem vigyáz Jó Testamentomra,
Áldás Szentség, dicsőség az Atya Istennek,
Jézussal szent Lélekkel, szöplütelen Szűznek. Amen.

Más Azonrul, u. a. Nótára.

Magyarország nagy Asszonya,
Mennynek s földnek királynéja,
Hozzád ohajtók gyámola, Édes Anyánk
Bánkódók vigasztalója, oh Pátrónánk.

Kérünk nagy bizodalommal,
Szent fogantatásod által
Az te születésed által Édes Anyánk
És nevelkedésed által, óh Pátrónánk.

Angyal üdvözlése által
És szűzen szülésed által
Alázatosságod által, Édes Anyánk,
Felmagasztaltatásod által óh Patronánk!

Az hét Epeséged által
Az te hét örömid által,
Te nagy méltóságod által, Édes Anyánk,
És az hét fájdalmid által oh Patronánk.

Tekints az te oltalmodra
Bizott magyar országodra:
Kinek nyargalia mezeit, Édes Anyánk,
Ellenség fogyattya Népét, oh Pátrónánk.

Te városid uj Tanitók
Dögleletes oltárrontók
Magok egymást párt ütéssel, Édes Anyánk,
Erőtlenitik veszéllyel, oh Pátronánk.

Luthert és Calvinust dicsirik,
Szent István hitit kik nevetik:
Szent Lászlónak szent Imrének, édes Anyánk.
Nincs böcsüllője ezeknek, oh Pátrónánk.

Az Áldozat ünnep üllés,
Megh szünt a régi böjtölés,
És a régi aitatosság, Édes Anyánk,
Szeretet és irgalmasság, oh Patronánk!

Méltán szenvedünk sok csapást,
Sok pusztulást és kárvallást,
Ez soldgya az ujj vallásnak, Édes Anyánk,
Az hit elszakadásának, oh Pátrónánk!

Az hitben válagatásnak,
Szabadságra lázadásnak:
De vagyunk még oh Mária, Édes Anyánk,
Magyarország Patronája, kegyes Dajkánk.

Azért mutasd kegyelmedet,
Oltalmazd te hiveidet;
Nyeri irgalmat népeidnek, Édes Anyánk,
Az te magyar Nemzetednek, oh Patrónánk!

Egészséges jó Napokat,
Mennyei sok áldásokat,
Hogy az ájtatosságot, Édes Anyánk,
És isteni szolgálatot oh Patrónánk.

Országodban plántálhassák
Azután Christust láthassák,
Nyeri az Anyaszentegyháznak, Édes Anyánk,
Győzedelmet királyunknak oh Patrónánk.

Országodban békességet,
Igaz hitben egygyességet,
Igaz hitet, szeretetet, Édes Anyánk,
Tisztességet és bőséget oh Pátrónánk.

Mária Jézusnak szerelmes Annya,
Magyarország gondviselő asszonya:
Járully eleiben Istennek, Édes Anyánk,
Nyeri gratiat népednek, oh Patrónánk!

Mária szűz anyaságod tekintetes,
Régen magyarok közt nevezetes.
Tekints reánk most kedvessen, Édes Anyánk,
Hogy hozzád járullyunk hiven, oh Patrónánk!

Végy békességben hazánkban,
Egésségben városunkban:
Kövessünk Téged untalan, Édes Anyánk,
Mindörökké mennyországban, oh Patrónánk!

Más Ad B. M. Virginem.

Üdvözlégy nagy Annya, Magyarok Asszonya,
Bűnösek oltalma és fő szószóllóia:
℟. Vigyázz Reánk Édes Anyánk,
Régi Magyaroknak kedves Patrónája!

Te az Atya Istent magadhoz haitottad
És a fiú Istent méhedben hordoztad:
℟. Vigyázz reánk etc.

Szent Lélek Istentül méhedben fogadtál
Azért e világra Te nagy kincset hoztál.
℟. Vigyázz reánk etc.

Nyerhecz szent Fiadnál sok Jókat minékünk
Ne hadgy azért kérünk könyörülly rajtunk.
℟. Vigyázz reánk etc.

Töröld el elsőbben lelkünknek sok szennyét,
Azután hozd jóra országunknak fényét.
℟. Vigyázz reánk etc.

Szent István királyrul a te hív szolgádrul
Emlékezzél meg, hogy hagyott Patronájul.
℟. Vigyázz reánk etc.

Szent László király is Téged igen tisztelt,
Szent Rosariummal mikoron ő harczolt,
℟. Vigyázz reánk etc.

Szent Imre herczeg is tisztasséggal tisztelt,
Mikor néki jedzett mátkájával nem élt.
℟. Vigyázz reánk etc.

Most is te kis Nyájiad kik földen nyavalygunk
Sóhajtozó szóval tehozzád kiáltunk
℟. Vigyázz reánk etc.

Mutasd meg nékünk is magadat Anyánknak,
Valamint az előtt régi magyaroknak.
℟. Vigyázz reánk etc.

Az Eretnekségbül tisztics ki Hazánkat
Sok szitok átokbul az Magyarországot.
℟. Vigyázz reánk etc.

Mert addig nem lészen boldogul az dolgunk,
Valameddig az bűn uralkodik rajtunk.
℟. Vigyázz reánk etc.

Ez vesztette régen Sodomát s Gomorrát,
Ez predállya most is a szép magyar Hazát.
℟. Vigyázz reánk etc.

Oh azért Nagy Anyánk s Édes szép Pátronánk
Könyörülly mi raitunk s hozz ki bűnbül bennünk
℟. Vigyázz reánk etc.

Te Irgalmasságnak hivatol s vagy Annya,
Mutasd hát Jó voltod oh Egek asszonya!
℟. Vigyázz reánk etc.

Magyarok nagy Annya, Egek fényes Napia,
Hasson bé te hozzád a mi szavunk hangia,
℟. Vigyázz reánk etc.

Mert soha nem hallatott, ki benned bízott,
Hogy az megszégyenűlt vagy el hagyattatott.
℟. Vigyázz reánk etc.

Sőt inkább mindenkor nyert irgalmasságot,
Ki téged segítségül hitt s boldogságot,
℟. Vigyázz reánk etc.

Te szent István királyt szerencséssé tetted,
Régi magyarokat táborban vezérlted.
℟. Vigyázz reánk etc.

Mikor kupa ellenharczot indíttatott
S annak az ő feje karóban vonyatott
℟. Vigyázz reánk etc.

Szent László királyt is szerencséssé tetted,
Az Tatárok ellen. Kőrös vize mellett,
℟. Vigyázz reánk etc.

Most is azért hol mi Ellenségink vadnak,
Ne szenvedd, hogy itt tovább uralkodgyanak.
℟. Vigyázz reánk etc.

Ezek fölett pedig a szép Menyországot
Nyerd meg magyaroknak örök boldogságot
℟. Vigyázz reánk etc.

Hogy Te veled eggyütt a mi Istenünket
Örökkön örökké dicsérhessünk menyben,
℟. Vigyáz reánk etc.

Más Asonrul. Notae ejusdem.

Menyország Asszonya, Bóldog Szűz Mária,
Isteni malaszttal tellyes Kristus Annya.
℟. Édes Anyánk légy Pátronánk
Halálunk óráján reánk vigyázó Dajkánk.

Te vagy az Tengernek fényes szép csillaga,
Bünösek világa és nagy vigassága.
℟. Édes Anyánk etc.

Te néked szólgálnak mennyei Angyalok,
Tégedet dicsirnek földi sok állatok,
℟. Édes Anyánk etc.

Te malasztal tellyes vagy Egek Asszonya,
Tengeren evezők ragyogó csillaga,
℟. Édes Anyánk etc.

Te öröktől fogva már el választattál
Az mennyei jókban bé is szollittattál.
℟. Édes Anyánk etc.

Üdvözlégy Szenteknek felnyilt tág kapuja,
Élőknek szent Annya, Jákobnak csillaga,
℟. Édes Anyánk etc.

Légy kérünk gyámolunk és mi oltalmazónk,
Te szent Fiad előtt mennyekben szószóllónk,
℟. Édes Anyánk etc

Mutasd meg a Jezust áldott sz. Fiadat,
Add lássuk valaha te bóldogságodat
℟. Édes Anyánk etc.

Te vagy Angyaloknak szent és fő királnéja
Árváknak gyámola, tisztaságnak háza,
℟. Édes Anyánk etc.

Te vagy bünöseknek könyörülő Annya,
Az magyar Országnak fő nagy Patronája,
℟. Édes Anyánk etc.

Mert Szent István király Néked ajánlotta,
Halála óráján ez országot s hadta.
℟. Édes Anyánk etc.

Hogy lennél Pátronánk, kik Te benned bizunk,
Víg örömmel néked szép Éneked mondunk,
℟. Édes Anyánk etc.

Hozzád fohászkodik azért ami szivünk,
S Tégedet szépen kér mi szegény nemzetünk.
℟. Édes Anyánk etc.

Ne hadgy kérünk ne hadgy aztot elpusztulni,
Pogány kézben esni és bűnben merülni.
℟. Édes Anyánk etc.

Mert tudgyuk az jóknak vagy kegyelmes Annya,
Téged segitségül hivűk nagy Asszonya.
℟. Édes Anyánk etc.

Nem is hallattatott az öröktül fogva,
Hogy kik benned biztak, elhagyattak volna.
℟. Édes Anyánk etc.

Adgyad azért lássunk valaha mennyekben
A sz. Angyalokkal a magas Egekben.
℟. Édes Anyánk etc.

Szabadítsd meg országunk sok Ellenségektül
Mentsd megh az töröktül s rút Eretnekségtül.
℟. Édes Anyánk etc.

Rontsd meg Ellenséginknek kemény haragiát,
Te szentséges neved káromló szándékját.
℟. Édes Anyánk etc.

Üdvözlégy mégis üdvözlégy Jézus Annya,
Az magyar Nemzetnek régi Pátrónája.
℟. Édes Anyánk etc.

Ének Boldog Asszonyrul.

Emlékezzél Asszonyunk, gyönge Liliomunk
Királyunk ajándékán és testamentomán,
Az ki árva magyarokat őszül maradt fiaidat
Te néked adott vala s hagyott vala.
Hogy lenne reájok néked gondod,
Oltalmaznád mint te sajátitod
Oh Mária, oh Mária!

Magyarország oltalma: kegyes Pátronája,
Fön van szép titulusod pénzünkön le írva
Azért szánynyad szép virágunk, jó illatu Narcisusunk,
Ez földön légy szószollonk, gyámolitonk,
Szent Fiad szép Jézus szinye előtt
Kinél szüzességed nagy kedvet tölt
Oh Mária, oh Mária.

Látod rútul rongálnak minket Eretnekek,
Tégedet káromlanak és szólnak mérgeket:
Te szent szüzességed ellen, mint ő ellenségek ellen
Forallyák: az ördögök Luczipere,
Hogy minket rutul el veszthessenek
Te ellened nyelveskedhessenek,
Oh Mária, oh Mária. Amen.

Mindezen himnuszok tisztán magyar jellegüek, forrásuk a mély bizalom és hit a Patrona Hungariae hathatós támogatásában, anyai oltalmában: a remegés és féltés felkiáltásai, a veszendőnek hitt vallás és ország megmentéséért feltörő sóhaj és imádság mindegyik. Irójuk nemcsak a Szent-István óta hagyományos pártfogásra hivatkozik, hanem elősorolja a Patrona támogatására vonatkozó s a néphitbe átment legendákat, s erősen bizik abban, hogy az ő pártfogása a vallásujitók »rút megrongálásától« megvédi a pusztulásnak induló magyar hazát.

E himnuszok tehát, ha a XVII. század végéről valók is, véleményem szerint régebb keletüek lehetnek, mint azt az egyes vonatkozások mutatják. Irójuk mindenesetre csak másoló lehetett Honnan másolta le, egyelőre el nem dönthetjük, legfeljebb hozzávetés alapján állapithatnók meg.

EGY XVI. SZÁZADBELI KÖNYVKERESKEDŐ RAKTÁRA.

IFJ. KEMÉNY LAJOSTÓL.

Egyes könyvtárak jegyzéke világot vet tulajdonosuk és a kor műveltségére. Azért van nagy fontossága annak, hogy a Corvin-kódexek minél teljesebb jegyzékét igyekszünk összeállitani; azért kutatjuk föl a bel- és külföldi könyvtárakat, hogy egyes főpapok, főurak, tudósok, szerzetes-rendek stb. könyvtárából az idők folyamán szanaszét került könyveknek minél teljesebb lajstromát szerkeszthessük egybe.

Ez inditott arra, hogy egy XVI. századbeli kassai könyvkereskedő raktáron levő könyveinek jegyzékét e helyen közöljük. Mert mig a bibliografia is nem csekély hasznot huzhat belőle, addig Kassa polgárainak akkorbeli műveltségére, irodalmi izlésére, szellemi irányára és nemzetiségi viszonyaira nem kis fényt áraszt e könyvlajstrom. A reformácziónak már előbb teljesen meghódolt városban a lakosság zöme még mindig német; de a magyarság is erőre kapott benne, mig a tótság jelentéktelen.

A könyvkereskedő, kinek elhalálozása adott okot a könyvek összeirására, Gallen János, 1581-től fogva volt Kassa polgára s 1583-ban húnyt el.

A jegyzékből kiderül, hogya könyvkereskedő abban a korban egyszersmind a könyvkötő mesterséget is űzte, a mi megmagyarázza azt, hogy a kassai könyvkötők csak 1699-ben állanak czéhbe.

A hagyatéki leltár Gallen János házi butorainak felsorolásával kezdődik; mi azonban a könyvkötéshez szükséges szerszámok és anyagok felsorolása után csupán a könyvek jegyzékét adjuk. [1]

[1] E leltárból a magyar nyelvű könyvek czimét a *Magyar Könyv-Szemle* 1887. évi folyamában (136—138. l.) már közöltem.

1583. Inventarium Joannis Galeni bibliopolae stb.

Volget nun mer der zeug.

Erstlich zwo hefftladen, die eine ist neu mit einen schublädel, item elf pressen, zwo schneitthobel sind gescheczt worden fl. 4.

Messinge steck zum buchern ausgestochen 10 thuet fi. 5 d. 15.

Item 5 steck in zin ausgestochen fl. 1.

Item zehn steck in holcz ausgeschnitten fl. 1 d. 20.

Klausuren gross ùnd klein, item spangen auf die bucher gross und klein thuett fl. 2 d. 50.

Item ein buchel mitt fein goldt, das man zum buchern zu vbergulden braucht d. 30.

Item ein golttwog d. 12.

Item die rollen samptt den sex streyeisen, item ein alphabetth in eisen gestochen. Item ein messinger tigel, item drey gebund schnur und anderley mancher klein gezeug in eysenwerk der buchbinderey zugehörig fl. 8.

Item ein schlaghamer d. 25.

Item sindt bretterle verhandan zu mancherley bucher ein zu binden sat.

Volgen in folio ungebundene bucher.

Serepta Mathesi fl. 1. d. 45.
Chronica Adam Heinrich Petri fi. 1. d. 90.
Uber die vier Ewangelisten Johannis Haberman fl. 1. d. 68.
Erythreii Dialectica fi. 1. d. 6.
Von der Erbsindt der Mansfeldt d. 22.
Tabulatur Buckquart, 4 exemplaria fl. 1. d. 8.
Delii Elegia, 2 exemplar d. 5.
De Ante Christo Thesis d. 11½.
Disputatio de dicto Joannis d. 10.
Drey exemplaria de pignoribus d.6.

Bucher in quarto.

Petri Glaser de coena domini d. 21.
Kirchenordnung zu Sachsen d. 27.
Der CIII. psalm Menczelii d. 8.
Von Gradu des Celibats Turgwarii d. 22.
Der CXXX. Psalm Mathesi d. 48.
Wieder die erbsindtt Spangebergi d. 79½.
Leichneri deutsch lieder mitt finff stimmen d. 40.
Partes Regnardi d. 50.
Welche in grund der Warheitt Catholisch sein, 2 exemplar d. 14.
Drey exemplar Hessusii bekentnus von der Concordia d. 13.

Die bucher in octavo.

Mons Myrhae d. 9.
Vier Tag Teuffel Ciriaci Spangeberg d. 70.
Vieder die besen sieben ins Teyfels Karnifl Spangebergii d. 62.
Vber die Philipper Brenczii d. 30.
Von Juncker Geicz Teuffel d. 33.
Jesus Syrach, 6 exemplaria d. 86.
Lugen Teuffel d. 20.
Spil Teuffel d. 7.
Huren Teuffel d. 12.
Schrifft Rattung d. 12.
Thosanus von Abendmal der hern fünf exemplaria fi. 1. d. 62½.
Simonis Pauly Vber die Episteln, zvey teil fl. 1. d. 55.

Arithmetick Frisii, 7 exemplaria d. 84 1/2.
Instituciones Clenardi in Gramm. d. 26.
Grammatica Philip. Minor. d. 17.
Sphaera Peiceri d. 25.
Fabulae Aesopi d. 23.
Homeri vita d. 9.
Rhetorica Dresseri d. 28.
De moribus Chytrei, 2 exemplaria d. 31 1/2.
Proverbialia Disteria Gertneri d. 25.
Vier exemplar Theognidis fl. 1. d. 39.
Commentarius Cesarem *(igy)* d. 16 1/2.
De studio Theologiae Chytrei, 4 exemplaria d. 17 1/2.
Catechesis Philippi M. d. 11.
De exercitatione Rethorices d. 8.
De vita Christi Fabrici d. 8.
Fabricius in Peanas Tres d. 22.
In Proverbia Salomonis Candidi d. 9.
Oratio Chytrei, 5 exemplaria d. 38 1/2.
De coniugio Hemmingii d. 19.
Passio Rolleri d. 24.

Lugdunische bucher in quarto.

Caluini devitandis substitionibus, 2 exemplaria d. 68.

Lugdunische bucher in octavo.

De Pace Christianorum, 2 exemplaria d. 16.
Ihogoge *(így)* Aretii d. 33.
In psalmi *(így)* 32 Anthoni Sadoleci, 4 exemplar d. 80.
Johannis Serani in Ecclesiastem d. 64.

Bucher in octavo.

Selnecerus in Epistolas Petri d. 45.
Selnecerus in Acta d. 63.
Catechesis Throtschendorffi d. 25.
Euangelia Posselii d. 21.
Drey exemplaria ad Concordiam Simeri d. 16 1/2.
De Articulo Remissione Peccatorum Crellii d. 19 1/2.
Historia Sibiri d. 20.
Confessio Augustana d. 31.
Oratio de funere Mauritii d. 6 1/2.
Historia Christi Graece d. 16.
Selneceri Libellus Brevis d. 14.
XXIII exemplaria Epistel Sturmi fl. 1. d. 77.
XVII exemplaria Bucolica Virgilii d. 56.
XX exemplaria Compendia d. 88.
Colloquia Erasmi, V exemplaria d. 22.
Lipsher Donat. d. 17.
Aelii Donat. d. 17.
Nomenclatura Junii d. 20.
Sintaxis, 2 exemplaria d. 14.
II. Vocabularia d. 16.
Rethorica ad Herennium d. 8.
Axiochus, III exempl. d. 36.
Ethica Puerorum d. 11.
Musica Listenii, VI exem. d. 39.
Civilitas Morum Erasmi d. 4.
Pro Ligaris *(igg)* Ciceronis, III ex. d. 17.
Pro Milone, VI exempl. d. 33.
Pro Archia d. 6.
Parvus Cathechismi *(igy)* Lutheri, XIII exempl. d. 57.
Colloquia. 3.
Tragedia Calumnae, VII ex. d. 36.
Andomari Rethor. III ex. d. 26.
Schimpf vnd Ernst in 8. I ex. d. 42.
Von Florio d. 30.
Richter Buchlein, 2 ex. d. 30.
Cronica Francken d. 24.
Aisopus d. 28 1/2.
Gulden Esel d. 8.
Kuch und Keller d. 17 1/2.
Epistel Buchel d. 22.
Von Valent vnd Orso d. 49 1/2.
Von Fierabras d. 16 1/2.

Pfeffer badt d. 5.
Erzeney Lethei d. 25.
Rechenbuch Coburg d. 24.
Rechenbuch Ullman d. 32.
Von Wasser Badern d. 22.
Krig in Affrica d. 7 1/2.
Claus Nar d. 36.
Weg Kurczer d. 4 1/2.
Zven Rolwagen d. 30 1/2.
Herr Christram, II ex. d. 36.
II ex. Ritter Pontus d. 42.
Barbarossa d. 20.
II Siebenmeister d. 21.
Chiromantia, III exempl. d. 52 1/2.
Von Orso d. 49 1/2.
Grobianus II ex. d. 62.
Compendia Medleri, V ex. d. 22.
Catechismus Claii, III ex. d. 29.
Evangelia Claii, III ex. d. 19.
Evangelia graece latine, 2 e. d. 28.
V Gesangbuch Lutheri fl. 1 d. 38.
III Wetenbucher d. 20.
IX ex. Tobia fl. 1 d. 48 1/2.
Gramatica Freigii gta *(igy)* d. 13.
Musica Freigii, VI ex. d. 52 1/2.
II ex. Gramm. Freigii d. 26.
Gramm. lat. Freigii, VIII exempl. fl. 2 d. 52.
V ex. Grecae Gramm. Freygi id. 65.
Musica Freig. IX exempl. d. 19.
Rethorica poeta log. V ex. d. 60 1/2.
II Heriod. d. 24.
XII Compend. Molnari d. 19.
Catechesis Stökelii, XLVI ex. fl. 3 d. 54.
Compendia Molnari, 89 ex. fl. 5 d. 87.
Compend. Molnari, exempl. CIII fl. 6 d. 78.
IX Soltar Vngrisch fl. 4 d. 6.
Decretum in 4o Vngr., III ex. d. 72.
V Latina decreta fl. 1 d. 70.
III Fabulae Aesopi Vngrisch fl. 1 d. 32.
II Agenda d. 55.
Vngrisch Bibel d. 50.
Novum Testamentum Vngrisch d. 72 1/2.
Chronica Vngrisch fl. 1 d. 18 1/2.
Tragedia Eurip. Vngrisch, VI ex. d. 59.
Pontianus, VII ex. fl. 1 d. 70.
Vigasch Tal. IIII ex. d. 70.
IIII. Herbaria fl. 1 d. 10.
A zent d. 16.

In folio.

Sexta Centuria fl. 1 d. 25.
In levit. Brentii d. 82.
Camergericht fl. 1 d. 45.
In librum Judicum fl. 1 d. 28.

Bucher eingehefft on pargemendt.

Historia Eneck d. 68.
Oeconomia Coniugalis d. 38.
Historias Enek 6 ex. d. 24.
Historia Matias d. 16.
Az Fortunatus d. 20.
Joseph, V ex. d. 32.
Igen sep, 12 ex. d. 38.
Historia de amatoriis, 3 Ex. d. 13.
Ket sep histor. d. 61.
Genealogia histor. d. 20.
Sep Cronica d. 78.
Historia Apsolon, 4 ex. d. 22.
Dedicatio d. 63.
Az viz d. 44.
Sep historia d. 9.
Historia Naddudbar d. 13.
Az Regi. 4 ex. d. 30.
Az Eledick. 2 ex. d. 24.
Historia Joseph d. 22.
Historia Paridis d. 24.
Regina facti d. 53.
Salomonis d. 10.
Historia a Lido d. 22.

In 8o.

Tisch gebett fl. 1 d. 24.
Elemental d. 51.
Vier und zwenczig ursach d. 57.

Traum bichel, 36 ex. fl. 1. d. 15.
Grundt und ursach d. 98.
XIII Bergreim d. 84.
XIIII Gesprech Petri mit Christo d. 44.
XI Susanna spiel d. 47.
XIII Sibilla weissagung d. 51 1/2.
VII Isaac und Rebecca d. 37.
XIII Sterbens Kunst d. 55.
VI Sma *(így)* Salamonis d. 15 1/2.
IIII Herczog Ernst d. 29.
IIII Civilitas morum deutsch d. 17.
V Sibellen weissagung d. 33.
III Rathbuchel d. 16.
III Spiel von Zephola d. 10.
II Spiel der widwen d. 13.
Pfaff von Kalenberg d. 8 1/2.
VI Ich will haushaltten d. 18.
II ex. Ein geistlich action d. 13.
3 Roserzney d. 16.
V Zhen alter d. 32.
A-b-c deutsch d. 33.
XII planeten buchel d. 26.
II Ein brif an Mein d. 8 1/2.
VII Elementa d. 10 1/2.
Deutsche Catechism. Brentii d. 23.
IIII Bergreim d. 17.
II Spiel de Nativitate Christi d. 8.
Civilitas morum Erasmi d. 4.
Colloquia Heiden d. 5.
Pfaff von Kalenberg d. 18 1/2.
Tragedia Eurip. d. 9 1/2.
Cronica von anfang der welt d. 45.
Von der zersterung Hierusalem d. 22.
Zucht schnell der weiber d. 8.
V Aeolas Fi (?) d. 22.
Von Ursprung der h. schrift, 6 ex. g. 26.
Schrifft Secilii d. 6.
Ein kurcz spiel d. 3.
II das dritte teil Bergreim d. 9.
Bergreim d. 6.
Corpus fl. 1 d. 68.

In 8o.

Compend. dialect. Titelmani, X ex. d. 50.
XV exemplar Calonis d. 90.
XI Elementale lat. d. 11.
Prosodia Caroli d. 9.
Gram. Philip. Maior. d. 35.
V Compendia Linacri d. 99.
VIII Pros. Caroli d. 79.
XXXIX ex. Donati fl. 2 d. 78.
XXII ex. Egba ung. fl. 2 d. 64.
Edmeck ungrisch d. 55 1/2.
XXVI Egla ungrisch fl. 4 d. 86.
Az Elednek uth feye, 7 ex. d. 95.
Dialogi, 8 ex. d. 35.
Medleri Compend., 6 ex. d. 29 1/2.
Catechis. Claii d. 10.
Sep ilesh, 8 ex. d. 118.
Historia Paradis, X. ex. d. 60.
IIII Fortunatusch ung. d. 75.
VII Historia Eneck. d. 16.
V Historia Joseph d. 30.
Regina Vasti, VII ex. d. 54.
X Historia Achab d. 37.
VI az Odedick d. 66.
IIII Ester d. 13.
V Historia Absolon d. 44.
X Histor. Sigismundi d. 49 1/2.
X Aeneis ungrisch fl. 1 d. 4 1/2.
X Historia Tili d. 33.
VI Hortulus Animae d. 33.
VI Speculum vitae ung. d. 66.
Sep Valter királ d. 10.
Volphus in Neemia Ein stuck d. 75.
VII Einmal Eins d. 7.
Sumarien der bibel d. 12.

Gebunden bucher in folio.

Heldenbuch deutsch fl. 5. d. 37.
Der erste Teil Lutheri fl. 3.
Der eilfte teil Lutheri fl. 3. d. 50.
Institutiones Calvini fl. 3. d. 25.
Ehespiegel fl. 2.
Catalogus Testui V fl. 2.
II. Tomus Maioris fl. 3. d. 25.
Postilla Musei fl. 3. d. 40.

Franzesich Cronica fl. 2. d. 50.
Brentius in Esaiam fl. 3 d. 50.
III partes postille Fis cheri fl. 10.
Decades Schutingeri fl. 3. d. 25.
Corpus Dra. (?) fl. 3.
Brentius in Lucam fl. 2. d. 25.
Brentius in Samuel et acta fl. 3.
III. pars Maioris fl. 3. d. 50.
Bulingerus in Esaiam fl. 3. d. 25.
Bibliotheca Gesneri fl. 3.
Cronica Carionis fl. 3.
Chronica Funeti fl. 3.
Institut. Calvini fl. 3. d. 25.
Lanaterus in Proverb. et libros Chronicorum fl. 4.
Lanaterus in Psal. fl. 5.
Bulingerus in Daniel fl. 3.
Musculus in Eplm Rom. fl. 3. d. 25.
Lossius in N. testam. fl. 3. d. 25.
Chronicon Hungar. fl. 1. d. 50.
Bora in Eccles. fl. 1. d. 25.
Bora in Eccles. fl. 1. d. 25.*
In Genesin P. Martyr fl. 1. d. 75.

Gebundene bucher in quarto.

Molleri Psalter. 3 partes fl. 4 1/2.
Herbarium ungrisch d. 80.
Haus Taffel Fischeri d. 80.
Haustaffel Fischeri d. 80.*
Archidox Paracel. d. 50.
Ungrisch bibel fl. 1. d. 25.
De libro Concord. d. 90.
Chemnicii de idiom. fl. 1. d. 25.
N. Testam. grece lat., 3 exemplar fl. 4. d. 5.
M. Fröschel de Reg. fl. 1. d. 40.
Flacii de peccato orig. fl. 1. d. 30.
Camerarius in N. T. d. 90.
Hessusius de lib. arb. d. 90.
Loci theol. Justi. Janae fl. 1. d. 50.
Psalmodia Lossii fi. 1. d. 50.
Meisnische Chronica fl. 1. d. 50.
Grundfest d. 90.
Meisnische Chronica fl. 1. d. 50.
Meisnische Chroica fl. 1. d. 50.*
Brentius in psalm. 4 partes fl. 8.
Selneccer in Oseam d. 80.
Testam. deutsch lateinisch fl. 2.
Habermans betbuch fl. 1.
Chatechismi Fischeri fl. 2.
Leichpredik Rolii fl. 1. d. 50.
Vita Lutheri Mates fl. 1. d. 20.
Vita Lutheri fl. 1. d. 20.
Leichpredig Fischers fl. 2.
Calendar. Eberii fi. 1. d. 10.
Harmonia Evang. fi. 1.
Ranus in Orat. Cic. fl. 1. d. 25.
Epitheta Ravisii fl. 1. d. 50.
Audomari Taleii opera. fl. 1. d. 50.
Peccationes Musculii d. 50.

In 8. eingebundene bucher.

Ethica Danaci d. 80.
Griserus de poenis d. 80.
Vigand in Daniel d. 80.
Aipperus d. 80.
Loci P. M. d. 80.
Chytreus in Math. d. 80.
Maiorum ad Corinth. d. 70
Catechismi Brentii d. 75.
Brentius in Epistolas fl. 1. d. 50
Ungrisch psalter d. 50.
Psalter Hessii d. 40
Selnecceri in Epistolas Petri d. 50.
Sphaera Selnecceri d. 60.
Selnec. in acta d. 60.
Himingius in Joan. d. 55.
Chytreus in 4. lib. Mos. d. 60.
De Coena Eberi d. 50.
Maior in Epl. ad Heb. d. 80.
Chemnicius in psalmos d. 50.
Precationes Ludovici d. 40.
Rosius d. 70.
Imagines Roleri d. 60.
Catechesis Feranarii d. 60.
Pars Majoris in Egla d. 60.
Epitomae Augustini d. 80.
Rolleri in Epistolas d. 30.

* Kétszer.

Catechismi Lossii d. '40.
Selnecce. in Epistolas d. 50.
Epla Posselii d. 30.
Catechismi Trozend. d. 25.
Chronologia Chytrei d. 60.
Regulae vitae Walteri d. 50.
Psalter Hessii d. 40.
Psalterium Siberi, 2 exemplaria d. 70.
Hemingius super psal. d. 60.
Propositiones Selnecceri d. 60.
Questiones Lossii in Epl. d. 60.
Psalterum Hess. d. 40.
Enchiridion Obeasin d. 60.
Lossius in Epistolas d. 75.
Prepositionis Sel. d. 60.
Rami Dialectica d. 40.
Dialogi Castellionis, 2 exemplar. d. 80.
Libel. de anima, 3 exemplaria fl. 1. d. 20.
Psalterium Hebreic. d. 40.
De poenitentia Greiseri d. 40.
Hicsip. psalter d. 40.
Eleg. Vigandi d. 30.
Catechis. Troczendor. d. 40.
Stigelii libellus de anima d. 50.
Psalterium Hessii d. 40.
Breviarium Adami Siberi d. 40.
Soionion Siberi d. 40.
Culmanum Gram: d. 50.
Elegantiae Fabricii. III exemplar. fl. 1. d. 5.
II. Gram. Desponteri fl. 1. d. 20.
Synonyma Terentii d. 25.
Dressei progymna. d. 35.
Psalter (?) Buchanami d. 50.
Schindleri Gram. d. 40.
De legis divinis d. 35.
Rami Dial. d. 40.
Regulae vitae Chytrei d. 35.
III. Gram. Molleri fl. 1. d. 20.
Simleri Historia Helvet. d. 60.
Sphaera Sebast. d. 40.
Rethori Vilichii d. 40.
De tuenda bona valetudine Hessii d. 40
Caesaris Dialect. d. 35.
Audomari Dialect. d. 50.
Dialect. Agricole d. 40.
Phrases d. 50.
Exempla Philippi d. 60.
Declamationes Gene. d. 60.
Poemata Maioris d. 70.
Orationes Thucidideus d. 60.
Quintil. d. 70.
Philarchi opuscul. d. 75.
Terentii d. 40.
Poemata Stigelii d. 100.
Riccius in Epistolas Cic. 3 partes fl. 2. d. 40.
Gram. Heb. Aven. d. 60.
Gram. Heb. Aven. d. 60.
Chronica Carionis 1. 2. 3. pars fl. 1. d. 75.
Epistola Philippi d. 60.
Epistola Aldi d. 70.
Ethica ab Eczen d. 75.
1 pars cronici Carionis secunda d. 80.
Quinta pars d. 75.
Quinta pars d. 75.
Epithomae in Orgonem d. 60.
Epistolae Mannuti d. 20.
II. Pristiani fl. 2.
Isocrates fl. 1.
Gram. Aven. d. 60.
Gram. Auen. d. 60.
Riccius in Ter. d. 75.
Postilla Sarcerii d. 80.
Evangelorum summariae, II exemplar. d. 80.
Postilla Sarceri von festen d. 50.
III. partes postillae Lutheri fl. 3. d. 68.
Syndleri Experimendt fl. 1. d. 14.
Sontags evangelium Johanni Hein d. 50.
Kirchen Calender d. 45.

Alt testament I. pars d. 60.
Psalter Sumarien d. 40.
III. psalter fl. 1. d. 20.
Evangelia Hermani d. 40.
Tröstbichel pfaffeng. d. 40.
Von leczten hendel d. 50.
Evangelium gesangweis d. 40.
Kirchen Calender d. 45.
Schimpf und ernst d. 75.
De Justificatione d. 60.
Anleittung d. M. d. 45.
LI psalm Savenarolae d. 50.
Drey Sontags Evangelium Johannis Hein fl. 1. d. 35.
Ansperger Confession d. 60.
Evangelium gesangweis d. 40.
Psalter deutsch d. 50.
Alexi Stedemontani d. 90.
Hutt dich vorborgen d. 40.
Gesangbuch V Lutheri fl. 2. d. 50.
Gram. 3 exemplaria fl. 1. d. 65.
Alte Testament d. 60.

Gebundene bucher in 16.

Meditationis rerum d. 75.
Fons vitae, 6 exemplar. fl. 2. d. 40.
Cosmographia Augusti d. 50.
XI. Evangel. fl. 4. d. 40.
Wochengebett ungrisch Caspars drey exempl. fl. 1. d. 20.
Evangelia greca Latina, 10 exemplar 1 pro d. 40. thuet fl. 4.
Lateinisch evangelia 21 exemplar fl. 5. d. 25.
Deutsch evangelia, 8 exemplar fl. 2.
V Jesus Syrach 1 pro d. 20. thuet fl. 1.
IIII Cathechismus d. 80.
Zwen evangelia deutsch mit den Jesus Syrach d. 80.
Evangelium lateinisch d. 25.

Bueher in pargemendt eingebunden.

Partes 6 vanim in 6 bucher fl. 3.
Papius contra Sturmi d. 30.
Historia Matiae regis ungrisch d. 40.
Sphaera Sebastiani d. 40.
Verantwortung Danielis wieder Marbachin d. 45.
Dolsei Jesus Syrach d. 26.
Rechenbuchel Simon Jacobs d. 36.
Rencken Fuchs d. 37.
Prosodia Carolini, 2 exemplar. d. 40.
Inquisitio Hispanica d. 40.
Cato Maior d. 27.
Hessiodus d. 24.
In Caesarem Reineci d. 29.
Fabulae Aesopi d. 34.
Isagoge Palladii d. 26.
Logistica Edonis d. 26.
De verbis Simboli Crelli, 2 exemplar d. 44.
Dialogus Camerarii d. 30.
Isagoge Palladii d. 26.
Isagoge Palladii d. 26.*
Isac und Rebecca d. 30.
Eberus de Coena d. 45.
Von der Rechtfertigung Museus d. 48.
Apollonii argonautica d. 55.
Tobiae liber d. 27.
II. Prosodiae Carolini d. 40.
Drey Proverbia Salomo. d. 65.
Drey bömisch Donat. d. 75.
Zuchtmeister vor kinder d. $2^1/_2$.
Maokolisch, 4 exemplaria d. 17.
Von der Haussorg d. 4.
Summae Salomonis d. 8.
Fabellae Aesopi d. 5.
ABC d. 6.
Tragedia des jungsten gerichts, 1 exemplar. d. 6.
Von Juncker Geiczteiffel d. 8.

* Kétszer.

II geistliche hausmagd d. 8.
CXXVI deutsche lieder in bogen d. 136.
XXXVI kleine Catechismi in 16. fl. 1. d. 36.
VII zehen dialogi in 16. d. 28.
II Pawer Calender d. 2.
XXIII figur und warheit d. 28.
Poemata Claii d. 22.
Gogreffe Ornament des Corporis dra. d. 1½.
Vita Simleri, 2 ex. d. 14.
VI az Magassagban d. 7.
Psalterium Siberi d. 18.
A zent harum d. 11.
Summa der hendel Gottes, 2 exemplar. d. 2.

Bucher in grosen kasten.

Calepinus fl. 5.
Postilla Musei fl. 2. d. 40.
Vber die profheten Calvini fl. 2.
Schleidanus fl. 2. d. 50.
Institutio Calvini fl. 2.
Biblia franczesis fl. 4.
1 Stuck von der hauspistil Jenisch in 8.° d. 80.
Discursus de Religiorum d. 20.
Grammatica Haebrea Claii d. 26.
Molnari Grammatica d. 17.
Kunstbuch Pedi Montani eingehefft d. 40.
Sontag Epistel Gesangweis d. 40.
Grammatica Claii Hebrea d. 26.
Donatus d. 20,
De studio Theologiae Chytrei d. 10.
Proverbia Salomonis d. 14.
Behemisch Elemental ex. 16 eines pro d. 6 thuet d. 96.
Das ander teil des alten Testaments d. 60.
Das dritte teil des alten Testaments d. 60.
Das erste teil alle drey eingehefft d. 60.
Grammatica Avenari Hebraea d. 60.
Psalterium Corni d. 60.
Dialogi Ochyni d. 75.
Inquisitio Hyspanica d. 31.
Drey Jesus Syrach in 16. pro d. 20. d. 60.
In 16.° ein ewangelium latinum d. 20.
Historia de Macedonio ungrisch ungebunden d. 22.
Klein schreibteffel N. 9. (?) pro fl. 1 thuet fl. 2. d. 75.
und zwey toppelte
40 grosse schreibteffel eines pro d. 20 thuet fl. 8.
Confessio Eberi ungebunden in 8. d. 32.
Terentius in 8. ungebunden d. 62.
Confessio Caroloni ungebunden d. 30.
Neandri Graece linguae tabulae d. 15.
Grammatica Philippi Melantho. d. 38.
Scheccerus de 2-bus naturis in Christo d. 16.
De nova terra d. 36.
Definitionis Philippi d. 14.
Nomenclatura Adriani Junii d. 38.
Probirbuchlein d. 13.
Die historia Hermanni d. 22.
Pargamentbogen 77 ein pro d. 1½. thuett fl. 1 d. 15½.
Heliodorus ungebunden d. 30.
Item mer ander pagement 37½. ein bogen pro d. 1½ d. 55½.
Compabulationes Tyronum d. 16.
19 Sylabicii bichel behemisch eins pro d. 8 thut fl. 1. d. 52.
5 Elementa behemisch et latine eins pro d. 9. thut d. 45.
Kancional behemisch in 4° fl. 1.
Syrach in 4. behemisch mit der auslegung fl. 2.
Betbuch in 8° behemisch d. 40.
Schvarcz behemisch d. 45.

Vita Christi vorgult behemisch d. 60.

Vita Christi deutsch vorgult in 16° d. 60.

Item mer ein vita Christi verguld d. 60.

Evangelia in 16° 4 ex. bemisch eins pro d. 25 thuet fl. 1.

Item Episteln behemisch in 16° eingebunden eins pro d. 25 thuet d. 75.

Drey Catechismus behemisch eingebunden in 16° eins pro d. 20. d. 60.

Item zwey Vita Christi behemisch d. 80.

17 bucher in ein gebund den tittel geseczt tracticel schlecht on pargement gebunden fl. 2. d. 20.

42 behemische tracticel schlecht in papir eingebunden thuet fl. 1. d. 62.

2 dike klein behemisch betbuchel d. 50.

4 klein exemp. zue d. 20 thuett d. 80.

Soliloquia Augustini d. 20.

Syrach d. 20.

Catechismus behemisch d. 20.

In einer truen sindt diese nochfolgende bucher.

Psalterium Moleri in 4° 3 teil fl. 3. d. 50.

Novum testam. ungrisch in 4° fl. 1. d. 20.

Die klein propfeten ungrisch 4° fl. 1.

Decretum Hungaricum latine fl. 1.

Morlasati 1 pars locam comu. *(igy)* d. 20.

Herbarum ungrisch in 4° fl. 1. d. 20.

Decretum hungerisch fl. 1.

Historia Mathiae regis d. 35.

Postilla Hungrisch 4° fl. *(igy)* 90.

Herbarum ungrisch fl. 1.

Lavaterus in Cronicon in folio fl. 4. d. 25.

Buccerus ad Romanos in folio fl. 3.

Martyr ad Romanos in folio fl. 3.

Harmonia Calvini in folio fl. 4. d. 50.

Calvinus in psalmos in folio fl. 5.

Marlosati secunda pars locor. comu. fl. 1. d. 50.

Problemata Aretii 3 partes fl. 2.

Aretius ad Romanos fl. 1. d. 20.

Hyperi oposcula d. 90.

Testamen. graece et latine d. 80.

Az Macedoniokrol d. 32.

Prosodia Caroli d. 19.

Pontianus ungrisch d. 27.

Donatus in papen Schwarcz d. 32.

Donatus d. 16.

Grammatica Philippi d. 45.

Molnari Compendium d. 40.

Terentius d. 45.

Molnari Grammatica d. 40.

Orytreus in Mathaeum d. 62.

Psalter ungrisch d. 50.

Secunda pars Hyperii d. 60.

Postilla Kulczar fl. 1.

Grammatica Philip. d. 55.

Pontianus d. 28.

Compendium Lynacri d. 64.

5 Compendia grammatices Moleri eines pro d. 90.

2 Evangelia latine d. 40.

Catechismus deutsch luth. d. 20.

Praecationes hungaricae d. 40.

Ein getopeltes schreibteffel d. 28.

3 grosse d. 60.

Ein kleines d. 16.

A jegyzékben a latin és német könyvek száma vetekedik egymással, s ez mig egyrészt reávall a latin müveltség korára, addig tanúbizonysága annak, hogy a város lakossága túlnyomóan

német. Kassa ez időben németebb volt, mint valaha. A tót — behemisch — könyvek vallásos tartalmúak, vagy az elemi ismereteket tárgyaló iskolai könyvek. A magyarok közt legtöbb a história és krónika, tehát a szépirodalomba vágó mű.

Szakok szerint első a theologia: biblia, zsoltárok stb., és a hitvitázó irodalom, természetesen Luther szellemében. Majd a klasszikusok és iskolai könyvek következnek. A protestáns iskolákban Luther, Melanchton, Bentz, Trotzendorf, Sturm, Heiden Sebald, Medler, Clenardus, Chytreus, Stöckel, Gemma Frisius, Castellio, Erasmus, Donatus, Molnár Gergely tankönyvei s a Chronicon Charionis voltak használatban:[1] ezeket tartotta raktáron Gallen is, továbbá Aesopus meséit, a Jézus Sirach fia könyvét stb., melyek a klaszszikusokkal egyetemben iskolakönyvek voltak.

Emlitettük, hogy a magyar nyelvüek közt legtöbb a históriás ének és a krónika, tehát a bibliai és történeti tárgyú verses munkák. A német lakosság inkább kapott azokon, melyekben a humor vaskosabban nyilatkozik, mint a Pfaff von Kahlenberg, Schimpf und Ernst, Rollwagenbüchlein s talán a Grobianus, Lugenteuffel, Spilteuffel, Von Juncker Geiczteuffel stb. czímüek; reátalálunk köztük Reinecke Fuchsra is; kapósak voltak a Deutsche Lieder, Traumbichel, Sibilla Weissagung, Planetenbuchel, Chiromantia.

Gogreff Mento kassai lelkész egy ismeretlen művével is találkozunk a jegyzékben.

Gallen nagy raktárából az üzlet forgalmára is kedvező itéletet vonhatunk. A tanuló ifjúságon kivül a vidéki nemesség, a városbeli papság és tanitók voltak legjobb vevői; e korbeli kassai és környékbeli magánkönyvtárak emlékével tényleg nem ritkán találkozunk.[2]

[1] Lásd Fraknói, A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, 22. 37. és 181. l.

[2] Magyar Könyvszemle, 1888. évf. 328. l. — Történelmi Tár, 1889. 790. l.; 1890. 392. l.; 1892. 188., 191. és 573. l.

A LEGRÉGIBB UNITÁRIUS ÉNEKESKÖNYVEKRŐL.

KANYARÓ FERENCZTŐL.

A székely-kereszturi unitárius gimnázium könyvtárában őrzött unitárius énekeskönyvről (Isteni dícséretek, imádságok és vigasztaló énekek) melyet Szabó Károly a Régi Magyar könyvtár I. kötetében 342. sz. a. írt le, bibliografusaink mostanig azt vélték, hogy az az unitáriusok énekeskönyvének első kiadása és Dávid Ferencz idejében jelent meg.

Az alábbi soroknak az a czéljuk, hogy e nézet alaptalanságát kimutassák.

Hogy ez az énekeskönyv nem a legelső kiadás, azt a munka kisded alakján s tartalma bőségén kívül meggyőzőn bizonyítja a szerkesztés feltünően előhaladott ügyes volta, mely a nem kis számmal közreadott énekeknek hosszas időn át gyüjtéséről és a kultusz fejlődéséhez időről-időre való gondos alkalmazásáról tanúskodik.

»Választékosságaért és rendszerességeért, valamint hibátlan voltáért, szerkesztőinek minden tekintetben dicséretére vált ez énekgyüjtemény,« — így nyilatkozott 1871-ben e háromszázados mű iránti kegyelettől eltelve Várfalvi Nagy János.

Hasonló elismeréssel volt e gyűjtemény iránt Toldy Ferencz is, ki a »Magyar költők életében« az Aranyos-Rákosi Székely Sándortól 1837-ben épen nem kifogástalan módon s nem megfelelő eljárással és izléssel, mint önmaga eldicsekszik vele: »csaknem merőben újra dolgozott és szerkesztett, új munkákkal és melodiákkal ékesített« ujabb szerkezetű unitárius énekeskönyvet a réginél jóval csekélyebb értékűnek találta és itélte.[1]

[1] Keresztény Magvető, VI évf. 102. l.

[2] Jakab Elek, ki Sztárai Mihály, Palatich György és Balassi Bálint s mások énekeivel, úgy szintén kegyeletből a még e késő korban is meghagyott lutheránus énekekre való hivatkozással (nem ismervén fel eléggé az amazokkal költői szépségben és zengzetességben méltán versenyző, tisztán unitárius

Ujabban fölismert biztos jelek szerint két nemzedék vállvetett munkássága alkotta és szaporította oly tekintélyes számra a ma ismert legrégibb nyomtatott unitárius énekgyüjteményt. Szerkesztése gondosabb voltán tehát éppen nincs mit csodálkoznunk. Ha reánk maradt volna a Heltai zsoltárkönyvét, a nagyváradi és debreczeni régi impresszumokat nyomban követő s a mindennapi szükségletet gyorsan kielégítni törekvő valóban első kiadás: bizonyára elég bőven lehetne olyas tökéletlenséget találni benne, mint a Bornemisza Péter s más egykorúak énekeskönyveiben, melyekben még a kisdedeket »reggető« bölcsődal is méltó helyet találhatott.

A Toldy Ferencz, Nagy János és Szabó Károly vélekedése szerint 1575 körül nyomtatott, manapság legrégibb unitárius énekeskönyv tüzetes megvizsgálása arról győzi meg a gondosabb kutatót, hogy e könyv úgy, amint szemünk előtt áll, a XVII. század első tizedénél korábbi időre vissza nem vihető.

Első erős bizonyíték ez állítás támogatására az énekeskönyvben elszórt tíznél több Bogáti-féle zsoltár, melyek 1584-en innen hozzák e mű szerkesztését vagy világra bocsátását. Második még sokkal erősebb bizonyíték a Balassától szintén fölvett istenes énekek, melyek közül a gyűjtemény utolsó negyedében helyet foglaló:

Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten!
Ki előttök mentél tüzes oszlop képben,
Igéret földére vezérelvén szépen...

előttünk is megvilágítja felvillanó fényével azon mindeddig mélységes homályban rejtezett tényt, hogy ez énekgyüjtemény semmi esetre sem Dávid Ferencz életében látott napvilágot, mint eddig

énekeket!) akar érvelni azon szép méltatása mellett, mely szerint »a magyar nemzeti lyrának itt van egyik bölcsője; ez énekek a magyar szentköltészetnek mindenha tisztes emlékei lesznek« stb. stb., ez állítás daczára az időkor meghatározásánál mégis ily elismerésre méltó mérsékletet tanusít: »Nem Dávid F. korabeli kiadás. Aki az összes énekeket Erdély történetére való élesb figyelemmel áttanulmányozza, meg fog győződni róla. »Azután még ezt is hozzáteszi előbbi állításához: »Az időkor kritikai meghatározása, mindkét példány tetemes hiányai, a czímlap és bevégződés meg nem léte miatt, *lehetetlen.*« (Dávid Ferencz emléke, 216. 223. l.)

csaknem félszázadon át hitték, hanem még Dávid Ferencz halála után tiz évvel, 1589-ben is aligha jelenhetett meg.

E szép éneknek keletkezéséről ugyanis maga a bujdoklását keserző költő így nyilatkozik:

Én édes hazámbul való kimentemben,
Szent-Mihály nap előtt való harmad hétben,
Az másfél ezerben és nyolczvankilenczben
Az ő szerént, szerzém ezt ilyen énekben.
Balassa B. költ. (1879.) 119.

Nagyon természetesen kimaradt e befejezés az unitáriusok énekeskönyvéből, kihagyták a szerkesztők, mint a templombeli áhitatra nézve teljesen szükségtelent. Kihagyták a megelőző strófával együtt, mely Balassa magánviszonyaival foglalkozik s holmi megoltani való »nagy szerelmi lángról« is beszél az istenes énekben. Ámde ha mindezek gyöngéd kiméletből ki is maradhattak, legkevésbbé sem akadályozhatnak most bennünket abban, hogy a megvizsgált énekeskönyv keltét jóval a Balassa kibujdosásának ideje után ne helyezzük.

Balassa íródeákja, Hartyáni Imre, vezet most egy lépéssel tovább fölfedező utunkban. Imre diáktól az LI. zsoltár fordítása: »Háborúsága Dávid királynak egykoron nagy vala« szintén ott van Balassának öt vagy hat éneke mellett az unitárius énekeskönyvben. Ennek az éneknek 4-ik strophája Bornemisza Péternek, a Balassák udvari papjának 1582-ki Cantionaléjában még a Hartyáni név előbetűinek megfelelően »Templomod« szóval kezdődött s ugyanígy jelent meg a debreczeni énekeskönyvekben is; míg a tiz évvel későbbi bártfai kiadás e kifejezést már »Szent templomodra« javítja s így a Hartyáni névből Harsiani-t formál. Ugyanezen metamorphosist észlelhetjük az úgyvélt Dávid Ferencz-féle énekeskönyben is; vagyis: az 1575-re állított kolozsvári kiadás voltaképen az 1593-iki bártfainak is jóval utána áll időrend tekintetében.

Mely időből származhatott tehát? Arra nézve is megvan a legbiztosabb útmutató. Csupán egy kis fáradságba kerül, hogy a megdöntött hamis vélekedés helyébe igazságon nyugvó, jóval biztosabb új alapot állíthassunk.

Van az unitáriusok fenmaradt legrégibb énekeskönyvében egy nevezetes ének, mely nem más, mint a 88-ik zsoltárnak Bogáti Psalteriumját szemmeltartó hangzatos szép, új fordítása.

Ezt az éneket, Uzoni tanúsága szerint, Thoroczkai Máté, a Básta-zavarok alatt szülőföldjén Toroczkón megvonult unitárius püspök. az alabori mezőn véres tusában legyőzött és elejtett második unitárius fejedelem: Székely Mózes kedvelt embere írta. Félreismerhetetlenül tanúskodnak a költő kiléte felől a kesergő ének következő sorai:

Szegény vagyok és elfogyatkoztam,
Ifjúságomtól fogva szolgáltam.
Az te félelmedet én hordoztam:
Attól fogván ez óráig háborúban voltam.

Mint az vészek [1] engem környülvettek
Minden felől az sok veszedelmek.
Barátim is ellenségim löttek,
Az miolta, én Istenem! tégedet követlek.

Mezőn, erdőn, erős kősziklákon,
Barlangokban, sötét vasbányákban,
Fenevadak között való lappangásban:
Életemet tartottam meg nagy gyakran futásban.

E búsongó feljajdulás legjobban reá vall a sokat szenvedett szerzőre. De még jobban kimutatja a zsoltárforditó kivoltát ama, mindez ideig egyedül álló, az unitárius énekeskönyvekben példátlannak mondható egy kitüntetés, hogy a rákövetkező új kiadásban megjelenik ez ének jobb vállán az a két betű, melyeket ma még csak Enyedi könyvének kiadásánál az elhúnyt nagyhírű szerzőt dicsőitő versek mellett láthatunk: M. T. (Matheus Thoroczkai). A hívek kegyelete az elhúnyt főpásztor iránti szeretettől indittatva, emléket kívánt állítani e név odatűzésével a bús jeremiádban elsiratott nemrég letűnt üldözés gyász-korszakának.

Hogy Toroczkai Máté püspök neve nem mint énekszerzőé került volna az ujonnan nyomtatott énekeskönyv illető zsoltára fölé, e kérdést még csak komolyan vitatni sem lehetséges.[2] Thoroczkai Máténak a Básta-korszakot tárgyaló éneke pedig immár

[1] *Vész:* Romban fekvő erdő, bozóttal benőve, hogy nem lehet járni. V. ö. Kriza Vadrózsái. I. k. 523. l.

[2] V. ö. Nagy Jánosnak a priori feltevésekből lehozott ellenérveivel: Ker. Magvető. VI. évf. 207—208 l. Ez élénken és sok ügyességgel írt czikk egyszersmind sok téves adatot is közöl az unitárius Énekekről. Uzoni nyilatkozatát Thoroczkai zsoltárfordításáról lásd: Hist. Eccl. I. k. 644. l. Kénosiét lásd: Biblíotheca 42. l.

történeti hitelességű bizonyítékkal a XVII. század elejére veti az énekeskönyv összeállítását, melyet bibliografusaink mindeddig oly egyhangúlag Dávid Ferencztől kiadottnak hirdettek.

Csaknem fölösleges dolgot művelünk tehát imént kimondott vélekedésünk tüzetesebb bebizonyitásával. Azon fontos körülmény, hogy az 1601. év folyamán magának Thoroczkai Máté püspöknek felügyelete alatt a város költségén összeírt nagy Graduale jeles új zsoltárai közt még mitsem tud az énekről, a legmeggyőzőbben tanuskodik a mellett, hogy azt szerzője csak később, 1603 táján Básta üldözése elől való bujdosásában írhatta. Megerősíti, sőt bizonyosságra emeli e föltevést a történetiróinknál följegyzett hagyomány is[1] úgy szintén magának az éneknek az eredeti héber zsoltártól eltérő félre nem érthető korfestő czélzásai; sőt a későbbi kiadásokhoz képest feltünően hátra vetett hely is, melyet ez új ének számára a szerkesztő kijelölt, mind fentebb nyilvánitott nézetünk mellett bizonyítanak.

Az énekeskönyvnek e szerkesztőjét is könnyen kitalálhatjuk az eddig előadottakból. Elárulja azt már csak az a jellemző körülmény is, hogy a fennebb tárgyalt ének fölött a névjelző betűk ez elsőnek tartott kiadásban hiányzanak. A máig fenmaradt hagyomány is Thoroczkai Máté püspököt tartja az unitárius énekeskönyv egyik kiadójának s még az időpontot is megjelöli, a melyben az ő kiadása napvilágot látott. Ez időpont, a ma is élő hagyomány szerint, Bocskay idejében, 1605—1607. körül kereshető.[2] Az ujonnan szervezkedő egyház belső körülményeit a kedvező külső politikai viszonyokkal egybevetve, 1607-ben, mint a kiadás évében, mi is bátran megnyugodhatunk.

A korunkra hét példányban is fenmaradt legrégibbnek vélt unitárius énekeskönyv nyomtatását így 1607-re tévén, a Thordai Jánostól 1630. táján szerkesztett új kiadás azonnal egy mindeddig nem is sejtett ujabb kiadássá válik. Bibliografusaink ugyanis ez utóbbit tartották a Thoroczkai Máté énekeskönyvének s a valódi Thoroczkai-féle kiadást így könnyű szerrel vihették vissza a Dávid Ferencz korára.[3] Ámde e most megdöntött föltevéssel szemben

[1] Aranyos Rákosi Székely Sándor. Unit vallás tört. 123. l. — V. ö. Ker. Magvető. VI. évf. 107. 108.)

[2] Székely Sándor, id. m. 70, 131. l.

[3] A mily biztos kiinduló pontot nyujtottak az előbbi énekgyüjtemény korának fölismerésénél az 1584-re elkészült Bogáti-féle zsoltárok, épen olyan

megczáfolhatatlanúl áll azon sajnos tény, hogy a Dávid Ferencz szerkesztette énekeskönyvnek ma már egyetlen példányát sem ismerjük. Láthatta még annak talán legutolsó példányát a múlt század első évnegyedében Uzoni; de annyi időn keresztül hová lettek, ki tudná azt megmondani.

Me puero, — így nyilatkozik nagy művében lelkes történetírónk, — primae editionis sub Francisco Davide editae exemplar vidi, in manibus tractavi, apud viduam egregii quondam Stephani Takáts Claudiopolitani; qui Genitores fuerant Excellent. Medici Domini Stephani Kolosvári, et uxoris Clar. D. Superintend. Michaelis Lombargh Sz. Abrahámi, Sarae Takáts; item Domini Joannis Takáts et Generosi Dionysii Jov. Thori (Thúri?) sociae in Kolosvár. Sed iam hodie illius editionis nullum exemplar invenire potui hactenus.[1] — Extat tamen *Graduale*, — így folytatja tovább, — A. D. 1601. sub Matthaeo Thoroczkano descriptum ex Psalterio in rationem Ecclesiae Unitar. Colosvariensis in nitidissimo regali pergamine . . . In tabula libri sinistra (quae lamellis aeneis in octo angulis et medietate munitae sunt) foris in summa linea sunt hae duae literae majusculae: *M* * *T*. (hoc est: Matthaeus Thoroczkai): paulo inferius in alia linea: *V* * *C* * *CV*. (Id est: Vrbs Claudiopolitana curavit.) Ulterius unam lineam implent hae literae: A * D * 1 * 6 * 0 * 1.[2]

Ezután leírja és bőven ismerteti a múlt században már leg-

megbizható határvonalul szolgálhatnak az ujabb gyüjteményben már feltünő Thordai-féle zsoltárfordítások is. Egyes énekek fölött nem egyszer találunk utalást ez akkor legujabb zsoltárokra, a miből bátran következtethetjük, hogy Thordai Jánosnak 1627-ben bevégzett Psalteriumra az unitáriusoknál már használatban volt, mikor ez újabb énekeskönyv kiadásához fogtak. Magában a gyüjteményben csak három darabot találunk az új zsoltárokból (18. 125 128. ps.), azokat is a legvégén (618. 666. 676. l.); a miből bizonyosnak vehetjük, hogy ez új kiadás 1627 és 1630 között, talán Bethlen István kormányzó pártfogásával jelenhetett meg. Maga Thordai is élénk részt vett e könyv kiadásában. Jellemzőn bizonyítja ezt az a sajátszerű körülmény, hogy bár a 688. lappal bevégződött a gyüjtemény, egy új ívet toldhatott hozzá durvább papirosból. E második íven Petki János szép jeremiádja, egy lengyel nótájú psalmus s egy más kissebb dicséret mellett, jó magának is ujabban három zsoltárfordítását adja. Mi több, hogy e különös toldozás feltünő voltát némileg enyhítse, e három zsoltárra való utalást utóbb egyszerűen kihagyta a tartalomjegyzékből.

[1] Uzoni, Hist. Eccl. Unitar. I. k. 640. l.

[2] U. ott, I. k. 640. l.

régibbnek tartott 1601-beli magyar graduált, mely meggyőződése szerint a Dávid Ferencz-féle énekeskönyvnek lett volna ujabbkori másolata. Valóban[1] e ma már elveszett graduál az ismert más énekeskönyvekkel több tekintetben megegyező, de sokban el is térő beosztásával s az ismert és ismeretlen énekeknek részint pontosan egybevágó, részint változtatott sorrendjével, elég hiteles tanúbizonyság lehetett arra nézve, hogy az unitáriusok elsö énekeskönyvét még 1582 előtt, a Bogáthi-féle zsoltárfordítást megelőző időkben szerkesztették. A Graduale végéhez csatolt négy utolsó zsoltár pedig (itt e példány már Uzoni ideje előtt megszakadt s a gyüjtemény több levele elveszett) meggyőzőn tanuskodik arról is, hogy az énekeskönyv e kézirati példányát csak 1584 után másolhatta le talán a kolozsvári »magyar kántor«, mert e zsoltárok ide a Graduale végére a Bogáti Fazakas Miklós 1584-ben befejezett Psalteriumából kerültek. Talán mondanunk sem kell, hogy a Thoroczkai Máté még későbbi kiadása már ez előbb csak függelékképpen oda toldott új zsoltárokat is, a legutolsónak elhagyásával, beosztotta különböző helyekre elszórtan a régibb énekek közé.

Már most ezek után arra a kérdésre, vajjon ki is adták-e a Dávid Ferencz idejében szerkesztett unitárius énekes-könyvet, egyenes, minden kétséget kizáró feleletet adni nem tudunk. Jakab Elek szerint Dávid csak arról nyilatkozik, hogy lefordították az isteni dicséreteket már 1567 előtt a kolozsvári szász ekklézsiában használt Luther-féle német énekeskönyvből.[2] Dávid munkatársa, Heltai kiadott ugyan egy elég terjedelmes *»Isteni dicséretek és könyörgések«* czimű gyüjteményt; de ezek imák voltak és nem énekek.[3] Az énekek kiadását is tervezte; ámde szándéka meghiúsult, a miről 1574-ben, halála évében, így panaszolt: »Voltam e szándékba, kinyomtatnám a bibliabeli szent históriáknak szép énekit[4] *és a Soltárnak rend szerént való Psalmusit, mellyeket sok jámborok szörzettenek szép nótákra és versekre.* De Isten ő

[1] U. ott, I. k. 640—644. l.

[2] Dávid F. emléke, 217. l.

[3] Prózában kiadott zsoltárai közül egy párt csekély átalakítással még a XVII. században is énekeltek az unitárius gyülekezetekben.

[4] »Bibliabeli szent históriák« voltak Bogáti psalteriumában a szombatosok énekeskönyveiben is. Lásd Thordai János kiadásában a karácsonyi és husvéti énekeket, Bornemissza Péter énekeskönyvének III.-ik részét stb.

szent felsége nem engedte eddig, hogy *az én jó szándékomat véghöz vihettem volna: kiváltképpen mostan. (!)* Ez okáért elővettem az históriás énekeket a régi magyar királyokról [1] stb. stb. (A *Cancionale* ajánlása.)

A János Zsigmond halála után beállt sajtóviszonyokra czéloz Heltai elég világosan e szavakkal. Vajjon a Báthory István lengyel királylyá választásakor következett szabadabb korszakot felhasználták az unitáriusok énekeskönyvük kiadására? Bár történetíróink e nézet mellett nyilatkoznak, mindaddig, míg a Takáts Istvánné birtokában volt, vagy más egykorú példány elő nem kerül, nem lehet teljes hitelt adni ez állításnak. Jól tudjuk, hogy a protestáns énekeskönyveknek legtöbb XVI. századi kiadása elveszett vagy legfeljebb egy vagy két csonka és rongált példányban maradtak fenn a mi időnkre. Az unitárius énekeskönyveket e mellett még az is elnyűtte, hogy valamennyi régi kiadást lehetett használni az új mellett egészen a jelen századig az istentiszteleteken. E végzetes conservativismus, melyet részint takarékosság, részint a viszonyok hatalma, az ellenkező hitfelekezetek féltékenykedése kényszerített reájok, pusztította el az üldözés fanatizmusával kezet fogva az unitárius kultuszra és hitelvekre vonatkozó könyvek legnagyobb részét. Ámde bizunk a sok jó szerencsét hozó véletlenben, hátha megörvendeztet előbb-utóbb valamely magyar vagy lengyel főúr könyvtárának rejtettebb zúgában egy Gyula-Fehérvárt vagy Kolozsvárt, avagy akár — Ingolstadtban nyomtatott XVI. századi unitárius énekeskönyvvel.

Még csak egy adatot szükséges fölemlítenünk az unitárius énekeskönyv legrégibb kiadása érdekében. Kolozsvár város tanácsa a XVI. században bőkezűen gondoskodott arról, hogy az éneklő diákság és az ekklézsia kántorai graduálok és psalteriumok dolgában megszorulva ne legyenek. Már 1581-ben, tehát csakhamar Dávid Ferencz halála után, feltünik a városi levéltárban az egyházfi számadásai közt, hogy a magyar deákok számára éneklő könyvet iratott a tanár 2 frtért. (Ma több, mint 20 frt.) Ilyen följegyzések vannak 1597-ről is, 1599-ről három, 1600-ból szintén három izben,

[1] Heltainak e nyilatkozata ellenmond Szinnyei felfogásának, ki az unitáriusok énekes könyvét egynek veszi H. imént említett ima-gyűjteményével. Lásd M. írók élete és munkái. IV. k. 689. l., hol a 20—31. sorok egyszerűen törlendők.

1601—1602-ről is nem különben.[1] E mindinkább szaporodó kiadások egy felől azt bizonyítják, hogy már a XVII. század elején égető szükség volt az unitárius énekeskönyv új kiadására. Rá világitanak más felől arra az igenis könynyen érthető állapotra, hogy a közel ötödfélszázra tehető unitárius ekklézsiák már a Dávid Ferencz élete alkonyán elfogyaszthatták a tőle kinyomtatott énekeskönyvek bizonyára nem valami bő készletét. Bocsátottak-e ki az 1579-től 1607-ig, még csaknem harmincz évig terjedő hosszú időközben új kiadást, — nem tudhatni. Csak annyi bizonyos, hogy a kinyomtatott énekeskönyvek mellett, mint láttuk, hovatovább mind jobban rászorultak az irott graduálokra. Hogy pedig nem volna merészség e régmúlt időkben a kolozsvári énekeskönyv gyakoribb kiadásáról beszélni, bizonyítja egyfelől a debreczeni sajtó élénk munkássága, melynek sűrűn kibocsátott református énekeskönyvei, úgy látszik, élénken érzett közszükséget pótoltak. Másfelől az unitáriusok is, főkép a XVII. század második felében, mikor a felekezeti féltékenység gátolta énekeskönyvük újból kibocsátását, nem győznek eléggé panaszolkodni, az »üdőnek mostohaságára« s »a szent éneklő könyveknek ritkasága miá.« (Az 1697-iki kiadás előszava.) Hatnál több különféle kiadás forgott már ekkor közkézen, mégis a XVI. század végéhez hasonlóan újból rászorultak az irott graduáloknak mind általánosabb használatára. Sok időn át jövedelmező keresetforrást képezett a szegény tanuló ifjaknak az ily énekeskönyvek előállitása. Különösen Felvinczi Györgynek, a későbbi szinigazgatónak ékes pennáját kedvelték. Még a tordai ekklézsia számára is készitett egy ilyen díszes initialékkal ellátott éneklő könyvet, melyet a legközelebbi visitatio alkalmával nem késtek az atyafiak a becses egyházi kincsek közt az inventáriumban felsorolni. Egy gazdag kolozsvári polgár költségén kiállított igen szép Thordai-Bogáthi-féle psalteriumja előszavában ekkép nyilatkozik a már rég elfogyott énekeskönyvek ritka volta felől:

Ezt Kövendi János
Látván, hogy nincs számos
  Efféle munka készen:
Olly jó kedvvel írat,
Mint ki drága írat
  Szemgyógyítani vészen.
Melly házi eszközben,
Egyéb dolga közben,
  Szíve vidító lészen.

[1] V. ö. Ker. Magvető, VI. évf. 118. l.

Az unitárius egyház pedig 1697-ben hozzájuthatván végre saját külföldről hozatott sajtója segítségével az énekeskönyv újból kibocsátásához, a következő évi zsinaton szükségesnek látta elrendelni:

— Végeztetett, hogy a Graduálok minden Ekklézsiákban corrigáltassanak a mostan corrigált Új Psalteriumnak igyenes voltához.[1]

1700-on innen már kevesebb nehézséggel járt énekeskönyveik kiadása. A magas kormány legalább nem egykönnyen hitte el ezután felőlük azt, hogy magasabb érdek kívánja az unitárius énekeskönyvek kipusztítását.

Befejezésül felhasználom az alkalmat, hogy bibliografiai leirását adjam az énekeskönyv két, ma már teljesen ismeretlen kiadásának, melynek emlékét csak a meglevő kiadások utalásai őrízték meg számunkra.

Az egyik kiadás 1631 és 1660. évek között jelent meg.

Czíme:

In exequiis Defunctorum Canendae. Halott Temetés korra valo Énekek. Mostan ujjonan szép, ékes, és több Halotti Énekekkel, három karban állatván megjobbittatott. Colosvárban Heltus Gáspár Mühelyében Nyomtattatott Abrugi György által. (Évn. 8-r.)

Felosztása ez volt:

Első kar: Melyben valának az ház előtt mondandó Énekek.

Második kar: Melyben vadnak vitelközben, halkal, halkal mondandó Énekek.

Harmadik kar: Melyben vadnak azok a válogatott külömb külömbféle szép énekek, melyeket a sír, avagy temetés felett kell mondani.

Talán a könyv elején felsorolt felosztás után vagy az egész mű legvégén az a latin bibliai locus állott, melyet az 1760. és 1697. kiadásnál a czimlap hátsó felére helyeztek:

Ecclesiastici. 7. v. 40. In Omnibus Operibus tuis, memorare novissima tua, et in aeternum non peccabis.

Hivatkozik reá a két példányban fenmaradt 1660-iki kiadás e szavakkal: »Mostan ujonnan . . . az Abece rendi szerint, megjobbitatot.« In hanc editione prioris ordo perturbatus est, — mondja

[1] Uzoni, Hist. Ecclesiastica, I. k. 648. l.

a megjobbitásra Uzoni, ki ismerteti a kezén levő további kiadás énekeit is.[1]

Mind Várfalvi Nagy János, mind Aranyos-Rákosi Székely Sándor megemlékeznek ez év nélkül kiadott unitárius halottas énekeskönyvről.[2] Szabó Károly csak ennyit szól róla a későbbi 1660-ki kiadásnál: »Ujabb kiadása: Kolozsvár, 1697. (Illetőleg 1660 is.) Régibb kiadása: ismeretlen.«[3]

Várfalvi Nagy János feltünően egyoldalú felfogással ez unitárius halotti énekeskönyvet a benne foglalt »igen régi fordítású« énekek után nagyon régi időből eredőnek véli. Szerinte a református énekeskönyv 1590-iki debreczeni kiadása is végén, a 281—301. lapokon innen vette volna énekeit, sőt még inkább az 1632-ben Fodorik Menyhárt által kibocsátott új kiadás is.[4]

Nem nyilt még alkalmam átvizsgálni a debreczeni halottas énekeskönyveket; de a fennebbiekkel szemben legyen szabad azt a sejtelmet kifejeznem, hogy az unitáriusok a XVI. és XVII. század folyamán nemcsak vettek át halottas énekeket a debreczeni énekszerzőktől, pl. Dézsi Andrástól, hanem halotti énekeskönyveiknek még a czímét is a kálvinista Ujfalvi Imrétől kölcsönözték, ez pedig a lutheranus Dézsi Andrástól.[5]

Ezt a kiadást egy korábbi előzte meg, melyre világos hivatkozás történt a most leirt kiadás következő szavaiban: »Mostan *ujjonan* szép, ékes, és *több Halotti Énekekkel,* három karban állatván . . . megjobbittatott.« E szavakból világosan kitünik, hogy kevesebb volt a korábban kiadott funebralisban 32 éneknél, mert Abrugyi György az ő év nélküli ujabban bővített kiadásában csak ennyit nyomtatott, köztük két latin éneket is. Az 1660-iki kiadásban már 39, az 1697-ikiben 52 ének jelent meg, köztük három, illetőleg hét latin. Azt is könnyen kiokoskodhatjuk az utána való kiadások czimlapjából, hogy ez eddig kipuhatolhatott legrégibb unitárius énekeskönyv sem betűrend, sem kar szerint nem volt rendezve. Uzoni igy emlékezik meg ez énekeskönyvről, mely már az ő

[1] Id. m. I. k. 653. 654. l.

[2] Unit. vallást. 71. 72. — Ker. Magvető. VI. k. 124. l.

[3] Régi M. könyvtár. I. k. 403. l.

[4] Ker. Magvető. VI. évf. 125. l.

[5] V. ö. Szabó K. Régi M. Könyvtár. I. k. 185. 145. stb. l. — Debreczeni ev. ref. főgymnasium értesítője 1894/5. évről. 172. l.

korában végkép kiveszett: »Quartus publici Cantus liber est Funebrale. Cujus antiquissimum exemplar nullum vidi, quamvis Typis Heltanis diversis temporibus ter descriptum extiterit, si non frequentius. Georgii abrugi editiones duae habentur, quae vetustioris mentionem faciunt.«[1]

Szabó Károly hallgat, Várfalvi Nagy János csak egy homályos sejtelemszerű észrevétellel emlékszik meg e legrégibb unitárius halotti énekeskönyvről.[2]

A SZÉKELY-UDVARHELYI EV. REF. GIMNÁZIUM KÖNYVTÁRA.

DR. GYALUI FARKASTÓL.

A vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbecsülhetetlen szolgálatot tett a hazai közművelődés története megirásának, tehát a magyar kulturának is, mikor elrendelte, hogy a középiskolák és más tanintézetek évi értesitőikben a történetükre vonatkozó adatokat összegyűjtve s feldolgozva közöljék. E rendelet kibocsátása előtt közvetlen voltam bátor fölszólalni, még pedig hogy minél nagyobb körben olvassák el, a *Budapesti Hirlap*-ban, arra nézve, hogy az értesitőkben az iskolai könyvtárak katalógusát kezdjék közölni. Megvallom, a rendelet által szándékom s annak czélzata épen nem zavartatott meg és valóban, belátom, hogy fontosabb is *mielőbb* az iskolák történetére vonatkozó adatokat összegyűjteni és kiadni. Bibliografiai szempontból is teljesen kárpótolva leszünk a késedelemért (mert hiszen, ha az iskola története egyszer napvilágot látott, semmi sem áll utjába annak, hogy azután rögtön a könyvtárak lajstromát kezdjék meg közölni). E kárpótlás pedig nem más, mint az iskolák történetével kapcsolatos *története a tanintézetek könyvtárának.* Bőséges és fényes kárpótlás, mert míg a katalógus közlésével legtöbb esetben az illető iskolának avagy ama városnak van haszna, ez adatokból maga a magyar bibliografiai tudomány nyer igen-igen becses és szükséges anyagot.

Példa erre, és pedig igen örvendetes, a *székelyudvarhelyi*

[1] Hist. Eccl. I. k. 653. l.
[2] Ker. Magvető. VI. évf. 125. l.

evang. református gimnázium története, melyet ez intézet 1894–95-iki értesítőjében adott ki *Gönczi* Lajos igazgató tanár.

Derék munkát végzett az intézet érdemes igazgatója, amikor az 1670-ben alapított fényes tanintézet részletes történetét megírta, adatokkal bőven felszerelve.

Minket ezúttal, természetesen, az intézet könyvtárára vonatkozó adatok és ezek közül is a régibb korból valók érdekelnek, nem hagyván el az újabb időkre vonatkozó részeket sem. Abban a helyzetben vagyunk, hála érte Gönczi Lajosnak, hogy egy magyar könyvtár 255 éves történetének vázlatát adhatjuk, átvéve a kész adatokat az említett műből és közölve az iskolai törvényekből a könyvtárra vonatkozó fölöttébb érdekes szabályzatot, melynek különös érdekességet tulajdonítunk.

Az iskola könyvtárát maga az iskola alapvetője alapította, a ki nem más mint gr. *Bethlen* János, Apafi híres kanczellárja, a *Rerum Transylvanicarum libri quatuor* szerzője. Alapító levele, melylyel ezer aranyat adományozott »az udvarhelyi orthodox scholá«-nak, 1670 márczius 15-ikén kelt. Ez alkalommal 26 db könyvet is ajándékozott az iskolának, mely könyvadományt Apafi fejedelem 18 drb könyvvel gyarapította. Ez a 44 darab könyv volt alapja az iskolai könyvtárnak, mely ma az értesítőben közölt kimutatás szerint 10,273 műből, 16,314 kötetből áll.

Alapítása után pár évvel már szépen szaporodott — az akkori viszonyokhoz képest — a bibliothéka. *Tolnai* István például 1680 körül 69 db könyvet adományozott. Továbbá Jenei Sámuelnek 1719-ben tett adományából (57 db), többeknek részint pénzrészint könyvadományából 1720 június 5-én Szigethi György 1800 (az értesítőben bizonyára sajtóhiba a 180 szám) darabot irt össze.

A könyvtárra kellő gondot fordítottak és felügyeletére az intézet megalakulásától kezdve külön könyvtárnokot tartottak. Az intézet törvényei, melyeket Rozgoni János, az intézetnek 1680–1685-ig rektora, *másoltatott* le egy régibb, az intézet alapításakor irott csonka példányból, *külön könyvtári szabályzatot* is foglalnak magukban, a mi eléggé bizonyítja, hogy milyen sulyt fektettek a bibliothékára. A könyvtárnoknak külön esküt is kellett letennie.

Lássuk a könyvtári szabályzatot, mely egyúttal a könyvtárnok ennivalóit irja elő. Az iskolai törvények czíme: *Leges scholae orth. Udvarhelyianae denuo descriptae anno 1682. die ultimo*

Octobris, rectore ac moderatore supremo ejusdem scholae Johanne Rozgoni. A könyvtár és illetve könyvtárnok szabályzata az eredeti latinban a következő:

Officia bibliothecarii.

I. Libros gymnasii non nisi post remonstrationem praedecessoris, et fidelem librorum in ordinem collocationem sub suum praesidium acceptet.

II. Civibus gymnasii nomine eorum in chartam coniecto ordine exhibeat libros, notato quoque die, quo exhibuerit.

III. Vacatione instante libri dispersi rursus colligentur, inque locum quique suum collocentur.

IV. Nisi publicam provocationem et gravem poenam subire velit, prorsus nulli extra coetum [1] usurpandum ullum exhibeat librum, nisi iusta de causa cum venia clar. professoris dispensabili pastoribus orthodoxis, a quibus literae recognitionales exigantur et de certo tempore restitutionis penes *parolam (ut vocant) thecario fiat obligatio.*

V. Theca semper clausa asservetur, tantum discendi vel librorum procurandorum causa thecarius apertam servet, extra hunc casum sive sit praesens in camera sive absens, ab officialibus de theca claudenda admoneatur, bis terve admonitus, neque tamen morem gerens provocabitur.

VI. Id ut commodius fiat, thecarius ibi lectum non habeat, et non nisi ea bona, quibus rarius opus est, ibi asserventur. Curet etiam bibliothecarius, ne libri quivis cuivis exhibeantur, verum prouti capacitas cuiusque et studii, quod pro eo tempore tractat, ratio exegerit.[2] Qui damnum libris nfert, restituat.

VII. Cum bibliothecarius offfcium deponere volens de libris rationem reddit, exactores rationis prius eum non dimittant, quam defectum, si foret, suppleat. Commendatorium quoque non nisi post satisfactionem obtinebit.

Igazán meglepően figyelmes és helyes ez a szabályrendelet, melynek legtöbb pontja ma is szükséges minden nagyobb könyvtárban. Igen érdekes patriárkális kivánság, hogy a lelkészeknek *kézadással* kelle magukat arra kötelezniök, hogy bizonyos időben visszaadják a könyveket. Pedagogiai szempontból is, de bibliografiai szempontból is magasfoku czéltudatosságra mutat az az intézkedés, mely megkivánja a könyvtárnoktól, hogy ne mindenkinek adjon ki akármilyen könyvet, hanem a szerint, amint kinek-kinek tehetsége, vagy a tanulmánya hozza magával, melylyel foglalkozik.

[1] Coetus alatt az ifjuság és a tanárok is értendők.

[2] Ez a pont csak a 2-ik szövegben van meg s ott is későbbi betoldásnak látszik.

Nehéz feladat a könyvtárnok számára, de nagy fontosságu és eredményében kiváló horderejü.

Az iskolai törvények végén az egyes officialisok esküje is közölve van. A bibliothecarius esküje a következő volt:

Formula iuramenti bibliothecarii.

Ego N. N. legitimo civium gymnasii huius Udvarhelyensis suffragio ad officium bibliothecarii publici electus, sancte promitto me in eo officio ita secundum leges bibliothecario praescriptas versaturum, ut ad detrimentum bibliothecae ac gymnasii nihil, ad emolumentum contra eius plurimum contulisse suo tempore videar. Ita me Deus etc. adiuvet.

A könyvtár további történetéből az érdekel minket, hogy 1797-ben Zilahi Sebes János nagy gonddal és kitartással állittat össze egy katalogust, mely kiválóan értékes először a bevezetéséért, melyben a könyvtár történetét irja le, másod sorban pedig a csoportositásért, a mennyiben a könyveket az adományozók szerint csoportositja s külön irja össze a pénzért vásárolt könyveket is. E katalogusban, melynek bevégzésében ugy látszik Szigeti Gy. Mihálynak is része volt, 18 csoportban 3826 drb könyv van feljegyezve. 1803-ban Szigeti Mihály is készitett egy katalogust, melyben e munkákat szakok szerint csoportositotta. Végre 1823-ban Karácsoni Sámuel felvigyázása alatt Dávid Mihály és Kovács Ferencz juratusok irtak egy katalogust s rendezték a könyvtárt azért »mert a bibliothékába levő könyvek, a mint szokták mondani, tővel-hegygyel voltanak összehányva, egy nagy könyv egy kicsi mellett, mely állása a thecát elrútitotta«. »Ebbe vagynak a szaporodások is felirva, tehát e szerint tartozik a bibliothecarius számolni, mig ezt idővel ujjabb protocollum fel nem váltja«. Csakugyan ebbe a katalogusba jegyezték be időnként a szaporodásokat az egyes évek megkülönböztetése nélkül 1871-ig bezárólag. 1872-ben Szakács Mózes egy uj szaporodási jegyzőkönyvet nyitott. Ebbe a jegyzőkönyvbe azóta rendesen és pontosan jegyeztetik be az évenként való gyarapodás. Hasonló gyarapodási jegyzőkönyvet nyitott Szakács Mózes a Kis József-féle könyvtár számára is, melynek katalogusa 1846-ban Nagy Lajos könyvtárnoksága alatt készült. Végül a legérdekesebb és legdicséretesebb a jelenkorból: a kollegium elöljárósága, minthogy rendes katalogus nem volt és a könyvek immár összezavartattak, 1889 tavaszán megbizta Kovács Dániel tanárt, hogy a könyvtár rendezését végezze

el. Kovács néhai Szabó Károlyhoz fordult és az ő utasitásai nyomán 1890 június 31-éig tartó munkával katalogizálta és rendezte a könyvtárt, melynek jelenleg is könyvtárnoka.

A székely-udvarhelyi, most már államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium könyvtára 1895 július 5-én a következő könyvek fölött rendelkezett.

I.	Theologia	2013	mű	2387	kötetben
II.	Philosophia, paedagodia	589	»	682	»
III.	Philologia	1363	»	1779	»
IV.	Történelem, jogtudomány	1794	»	2889	»
V.	Mennyiség- és természettan	838	»	1070	»
VI.	Folyóiratok, lexikonok és gyüjtemények	654	»	3936	»
VII.	Akadémiai értekezések	954	»	952	»
VIII.	Promotionalis dissertátiók	887	»	912	»
IX.	Szépirodalmi s vegyesek osztálya	1020	»	1513	»
X.	Kéziratok	161	»	194	»
	Összesen:	10,273	mű	16,314	kötetben.

Ez a története és állapota e könyvtárnak, mely, mint örömmel látjuk, rendezve van és melyet jó kezek gondoznak. Óhajtjuk, hogy legközelebbi értesitőjében a könyvtár szakczimjegyzékét is láthassuk.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

(Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához.)

I.

Magyar nyelvű nyomtatványok.

1.

[391.] *Kassa, (1614.)*

Kalendarium | Az Időnek | és az ünnepeknek változá- | sáról való itélet, Christus urunk | születése után | 1615 | Esztendőre. | Az Krackai Lancz Zychy- | nius Miklós M. és az Philosophiának | Doctora által irattatot és Magyarra | fordítatot. | Kassán | Nyomtatta Festus János.

Csak czimlapja és első íve maradt meg, Kassa város 1617. évi jegyzőkönyvének táblájába beragasztva. A lapok nagysága 10×15 cm.

Ifj. Kemény Lajos.

2.

[392.] *(Kassa, 1618.)*

Naptár az 1619. évre.

A kassai könyvnyomtatók 1610 óta, midőn Fischer János, a bártfai Klösz veje a városban az első sajtót felállitja, minden évben kiadják a kassai kalendáriumot. Igy tett Fest is, Fischer utóda.

Egy ilyen Fest által nyomatott s elveszett naptárra utal a városi jegyzőkönyv 1618. deczember 13-án kelt feljegyzése:

»Typographus Joannes Festus fastes ad instantiam plurimorum nobilium in nova forma, in quarto excudisse se dicit et inclytae huic civitati dedicatos offerendo, operae huius et impensarum in eam factarum recompensationem aliquam petit. Decisitur, quod pro compensatione operae eius dari debeant 3 cubuli frumenti et 3 florenos.«

Ifj. Kemény Lajos.

3.

[393.] *Lőcse, 1637.*

DAVID FROELICHUS | Késmárki Aſtronomus | CALENDA- | RIOMA, | Chriſtus Urunk ſzületéſe után | M. DC. XXXVII. | eſztendőre. | Szereztettet | és | Ez Magyar Orſzághi s- Er- | délyi Eghez ſzorgalmatoſan | alkolmaztatot. | Lőcsen Brever Lőrincz | által nyomtattatot. ***Másodczíme:*** Judicium Aſtrologicum, | azaz: AZ CSILLAGOKNAK | forgaſibol és cselekedetiből | vött jövendöles ez 1637. | eſztendőre | melly | Magyar és Erdely Orszaghra | alkolmaztatot és rendel- | tetet | FROELICH DAVID | Késmarki Aſtronomus | által.

Ajánlva van Fintai Darholcz Ferencznek.

Az első czim és szövege A—B_6 levél veres és fekete nyomással. 16-r. A—E_8=5 ive (8 levelenként) = 40 sztlan levele van meg, a vége, mintegy négy levél, hiányzik; egykorú bejegyzésekkel. A Calendariom A—B_6, a Judicium B_7—E_8-ig terjed.

Egyetlen példánya Budapesten id. Szinnyei József nemz. múzeumi őr könyvtárában.

Horváth Ignácz.

4.

[304.] *Bécs. (1653.)*

Kalendariom | Kristus | Urunk ſzületése után az | M.DC.LIV. | Rendeltetet Eſtendőre nagy ſzorgal- | matoſsággal | Pychler Vid. Altenburgi Má- | temátikus Apoſt: és Imp: Notáriussa által. Német, Magyar és ezek ſzomszédságában | lévő országok ſzolgalottyára. | Es az Trojárol való hiſtoriának következendő | reſzével együt. | *(Az ország czímere fametszetben.)* Nyomtatta-ki Béchben. Kyrner Jakab János, | Also Auſtria könyw-nyomtatoja.

8-r.

E naptárból csak az 1. teljes iv és a 2. iv 1—2., 7—8., 9—10., 15—16. számozatlan lapjai vannak meg, ez utóbbiak és az 1. iv 3—6., 11—14. lapjai több példányban. A lapok erősen körül levén vágva, az ívjelzés nem volt megállapítható. A töredéket Schrauf Károly cs. és kir. osztálytanácsos, bécsi állami levéltárnok ajándékozta a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának.

Sch. Gy.

5.

Lőcsė, 1696.

ARITHMETICA *(Practica)*; Azaz: SZAMVETŐ TABLA; Mellyben mindenfęle Adáſrol és Vételről akár minemű kereskedésben-is bizonyos ſzámoknak ſummája kéſzen és kőnnyen feltaláltathatik. PADVAI JULIUS CAESAR által irattatott. *Moſt pedig újobban e' gyŏnyŏrű kis formában ki-botsáttatott.* LŐTSÉN, BREWER SAMUEL altal, *Anno M.DC.XCVI.*

24-r. A—K. (12 levelenként) = 10 ív = 130 sztlan levél.

E kiadás csonka példányát ismertette Melich János az Erdélyi Múzeum 1894. évi szeptemberi füzetében s a Magyar Könyv-Szemlében, 1894. évf. 351. l. Teljes példánya a Rakovszky család pozsonyi könyvtárában őriztetik.

Horváth Ignácz.

6.

[395.] *(Kolosvár?) 1696.*

GEORGIUS BÁNFI de LOSONCZ, Tranſil. & Partium Reg. Hung. eidem annexarum GUBERNATOR Comitatuum Coloſiensis & Doboceníis COMES, Civitatis Claudiopolitanae CAPITANEUS, ubique SUPREMUS.

Spectabilibus, Magnificis, Generoſis, Egregiis Nobilibus & Agilibus, Prudentibus item, ac Circumſpectis, Providis item, & Ignobilibus, univerſis denique, cujuscunque gradûs, honoris & qualitatis & eminentiae hominibus, Sacrae Caeſareae Regiaeque Majeſtatis Domini Domini noſtri Clementiſſimi in Tranſilvania Incolis fidelibus Dominis reſpective & Fratribus obſervandis, Amicis & Vicinis denique Benevolis. Salutem & Diuinam protectionem & Caesareae Regiaeq; gratiae incrementum, ac nostrorum & adjunctorum nobis Dominorum Conſiliariorum Fratrum noſtrorum Chariſſimorum erga quosvis Benevolentiam.

JUthat Kegyelmeteknek és minden alatsonyabb Rendeknek-is eszébe, hogy a felső Esztendőkben-is, a' néhai Mélt. Gróff Veterani General Uram, a' mi Kegyelmes Cśáſzárunk és Koronás Királyunk ő Felſége ez Hazában levő akkori Generalis Commendásával ő Kegyelmével, egyező akaratbol vigyázni akarván ennek a' Hazának mind külső, mind belső békeſségére és tsendeſségére,

botsátottunk vólt ki bizonyos arra czélozó Patens Mandatumot, mellyet azon jó végre moſt újobban, a moſtani Generál Gróff RABUTIN Urammal megegyezvén, meghirdetni szükſégesnek itéltük. (Következnek az egyes pontozatok.)

MInd ezeket mi, Kegyelmes Urunkhoz ő Felségéhez, és édes Hazánkhoz-való köteleſségünk szerint intimallyuk, és Authoritate Functionis noſtrae, à Sacra Caeſarea Regiaque Majeſtate Domino Domino noſtro Clementiſſimo confirmatâ parantsollyuk, hogy minden Vármegyék, Székek, és Városok Tiſztei e' Patensünket látván, Alattokvaloinak hirdeſsék meg, és mind magok köveſsék, mind az Alsórendekkel követteſsék el, és tartsák ahoz magokat. Datum ex Oppido Torda, ex Gubernio Regio Tranſilvaniae, die 16. Auguſti, Anno Milleſimo Sexcentesimo Nonagesimoſexto.

2-r.

Egy leveles nyomtatvány: hihetőleg a kolozsvári nyomda terméke. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

II.

Idegen nyelvű hazai nyomtatványok.

1.

[116.] *Debreczen, 1596.*

(Polus Clemens): Historia | confoederati | onis Polonicae. | Ad libellum quen | dam Polonicum, contra | confoederationem dissidenti | um, de sententia Religionis editum, | Responsio, siue | De iniquitate, avaritia, | Crudelitate & Idolatria Barbarica Papi | stica, & de iusta causa | Euangelicorum. | Matthaei 10. | Cauete ab hominibus. | Debreceni, | Anno Domini 1596.

4-r. a—m=46 sztlan levél.

Egyetlen eddig ismert példánya a bécsi cs. és k. udvari könyvtárban.

Kluch János.

2.

[117.] *Pozsony, 1624.*

Ein newe Litaney | Beedes | Für die arme nohtleydende Christen | Vnnd | Für die reichen vnbarmhertzigen Iuden: | In der alten gemeinen Melodey zu singen | zu säufftzen vnd zu beten:

Gestellt durch Lazarum Patientem von | Armutheya et. | Gedruckt zu Pressburg im Hungerland. | Anno MDCXXIV. | Im Monat | Wann man singt von dem heylgen Geist | Da das Korn gilt am allermeist.

4-r. (F_2—G_2.=43—52 lap) = 5 levél.

Winterfeld János **Speculum Kipperorum, | das ist: | Kipper vnd Schacher-Spiegel . . . Gedruckt zu Haggnauw. Im Jahr: | VLtor InIqVItatVM gLaDIVs est (=1624.) czímű munkájával együtt jelent meg.**

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

3.

[118.] *Pozsony, 1643.*

(Kopchani, Michael): Beschreibung einer Wunderlichen That | die sich zue Pressburg hat zuegetragen. | Von einem Geist, welcher | von dem 24. Tag an dess Monats Julii dess | 1641. Jahrs, biss auff den 29. Tag Junii dess 1642. | Jahrs, auss dem Fegfewer einer Jungkfraw erschinen, | mit Ihr geredt, hilff von Ihr begehrt, vnd | letzlich erlöset worden. | Gezogen | Auss Geschworner zeugnussen vnd offentli | chen Acten, welche in der Pressburgerischen Buechhal | terey dess Ehrwürdigen Capitel daselbst | auffgehalten werden. | In den Truck aussgangen | Mit Authoritet vnd Befelch dess Hochwür | digisten Herrn, Herrn Georg Lippai erwöhlten | Ertzbischoff zu Gran. | Gedruckt zu Pressburg im 1643. Jahr.

4-r. Elül czímlap, ajánlás, 4 levél, 38 lap és 2 melléklet.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

4.

[119.] *Nagy-Szombat, 1653.*

Honori | illustrissimi ac reverendissimi | principis | Georgii | Lippay | Archiepiscopi | Strigoniensis, | locique eiusdem comitis | perpetui. S. Sedis Apostolicae Legati Nati, Primatis Hungariae, | Summi et Secretarii Cancellarij, ac Sac: Caes: Regiaeq; | Majest: Intimi Consiliarij etc. | Cum | primum lapidem Basilicae | Divi Francisci | Xaverii | Gloriosi Indiarum Apostoli, in Libera Regiaque Tren | schiniensi Civitate poneret idem illustrissimus, ac |

Reverendissimus Princeps. | Collegium Societatis Jesu | ibidem, debitae observantiae ergo; Dabat in Scenam. | Tyrnaviae. Typis Academicis, Per Philippum Jacobum Mayr, | Anno MDCLIII.

4-r. 2 sztlan levél.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

5.

[120.] *Nagy-Szombat, 1661.*

Angelus | Pannonius, | sive | Vita Angelica | Sancti | Emerici, | qui fuit | Hungariae Prin | ceps, Confessor, | Virgo Maritus. | Ex | Antonio Bonfinio | deprompta. | Tyrnaviis | Vngarorum. | MDCLXI. | Excudebat Typis Academicis | Melch: Venc: Schnekenhaus.

12-r. 143 lap. Elől rézmetszetű czímlap, ajánlás az olvasóhoz és egy rézmetszet: 8 lap.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

6.

[121.] *Pozsony, 1670.*

Encomium | excellentissimi Domini | Domini | Joannis Gregorii | Schiltpacher | Philosophiae, ac Saluberrimae | Artis Medicinae doctoris | Nec non Regiae Liberaeq. Civitatis Posoniensis Ungariae Metropolis Medici | a | Stephano Jaros | Oratoriae Facultatis ibidem | Studioso | Dominis Mecaenatibus | oblatum Mense Augusto Anno 1670. | Posonii, | exprimebat Gottfriedus Gründer.

4-r. A—B=8 sztlan levél.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

7.

[122.] *Pozsony, (1670.)*

Unterthanigstes | Trost-Schreiben | an den | Hoch- und Wolgebohrnen Graffen | und Herren, Herren | Gottlieb dess Heil. Röm. Reichs Grafen und Her | ren von Windischgrätz Frey-Herren zu Waldstein und im Thal, Herren der | Herrschafft Traut-

mansdorff etc. Erbland Stallmeistern in Steyer | dero Röm. Kais. May. Cammerer und würcklichen Reichs- | Hof-Rath, Ritter etc. | Wie auch an dessen Hochgräfl. Fr. Gemahlin | Hoch- und Wolgebohrne Gräfin und Frau Frau | Maria Eleonora | gebohrne Gräfin von Oettingen | Uber den frühzeitigen und höchst-schmerzlichen Hintritt | Ihres åltern jungen Herren und Sohns | Gottlieb Augustus | Welcher den 4. Maji 1669. früh umb 4. Uhr auff diese Welt geboren worden | Den 18. Octobr. aber 1670. früh umb 1 Uhr diese Welt | seeliglichen wieder geseegnet hat | auffgesezt | von dero Hochgräfl. Gn. gehorsamen | Fürbitter bey Gott | David Titio Ev. Predigern in Pressburg. | Gedruckt zu Pressburg durch Gottfried Gründern.

4-r. A—B=8 sztlan levél.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

8.

[123.] *Pozsony, 1671.*

Leichen-Lyr | Bey Volckreicher Beerdigung | Dess Edlen Wohl-weisen und Wohl- | fürnehmen | Herren Tobias Plan- | ckenauern | Gewesenen Vornehmen Tuchhåndler | Rathsherren, Burgermeistern, Richtern, und | Schul-Inspectorn, einer Evangelischen Gemeine allhier. | Seine schuldige Traurigkeit, und ehrerbietige Observantz abzustatten | Einfältig angestimmet | Im Jahr 1671. den 28. Junii | von | Johann Kastenmacher. | Pressburg druckts Gottfried Gründer.

4-r. 2 sztlan levél.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

9.

Pozsony, 1672.

I. N. I. | Miles Deo et Caesari | charus et fidus. | Ein Gott und dem Kaiser | lieber und treuer Kriegs- | Obrister | Wie selbiger abzubilden und darzustellen ist | Auss dem 116. Psalm vers. 7. 8. 9. | zu rühmlichem Ehren-Gedåchnüss | Dem weiland | Wohlgebohrnen Herrn Herrn | Johann Walther | Vierer Röm. Kaiserlich. Majestäten | alten und wolverdienten Kriegs-Helden

und Obri | sten über ein Regiment Kurassirer. | Welcher den 1. martii 1672. zu Pressburg | in dem 76-sten Jahrs seines alters seeliglich | in seinem Herrn Jesu entschlaffen. | Vnd den 8. Martii mit Volckreicher Ver | samlung zu seinem Ruhestådtlin gebracht worden. | In einer Christlichen Parentation und | Leichen-Predigt angemercket | von David Titio | Evangel. Predigern und Seniorn in Pressburg. | Gedruckt zu Pressburg durch Gottfried Grůendern.

4-r. A—F=22 sztlan levél. Elől Walther János rézmetszetű képe és czímere; felirata: Der Wohlgebohrne Herr, Herr | Johann Walther Rőm. Kay. Maytt. | Obrister über ein Regiment Kůrasierer. | Aetatis. 76. — Maurit. Lang sculp: 1672. = 1 levél.

Szabó K. R. M. K. II. 1314 sz. alatt Klein után (Nachrichten I. 424 l.) közli.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

10.

[124.] *H. n. 1672.*

Infcriptio Lapidis Sepulcralis. D. O. M. ET MEM. S. JEREMIAS POMARIVS, D. SAMVELIS POMARII, ET DOROTHEAE REVSNERIAE FILIVS VNICVS, Eperieffini natus d. 29. Decembris, A. 1668. Dysenteria extinctus d. 23. Augufti A. 1672. Hefc Situs eft. Primus Dormientium, & Proto Martyr hujus loci Factus Violentiae Modernae Papifticae. in ereptis Civitati Univerfis Templis & Coemeteriis Evangelicis, DorMIat In paCe LVX Vna.

4-r. 1 sztlan levél.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

11.

[125.] *Nagy-Szombat, 1681.*

Spiritus pacis | Congregatis Hungariae Pro- | ceribus et Statibus | Postquam pridie Sac: Caes: Regi: Maiestas | Leopoldus Iisdem Argumenta Diaetae tra- | ctanda proposuisset, | In Templo S. Michaȧlis Archangeli a | R. P. Christophoro Traut e Societate Iesu. | Sacrae Caesareae Majestatis Concionatore ordinario | Annun-

ciatus. | Die Sancto Pentecostes Anni 1681. | Sopronii. Tyrnaviae, Typis Academicis Excudebat Matthias Srnenski.

4-r. A—B=6 sztlan levél. Elől: czímlap, ajánlás, 2 sztlan l.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

12.

[126.] *Lőcse, 1692.*

Justa Funebria in Exequiis Viri quondam plurimum Reverendi, Clarissimi, & Doctissimi Dni Adami Popradi Ecclesiae Germ. Aug. Conf. Bartphensis Mystae fidelissimi, ante paucos Annos Exulis constantissimi, nunc extra Annorum calculum, cum Primo Exule Adamo, Incolae Paraclisi beatissimi persoluta Anno R. S. M. DC. XCII. ipsa Dominica Oculi, oculis lacrymantibus, à Collegis, Scholaeq. Evang. Ministris, atque Amicis. Impressum Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer.

2-r.

Egy leveles nyomtatvány, tartalmaz hét költeményt. Szerzőik: *Zabler Jakab, Dentulini Tamás, Kudelini Márton, Scherfel Tamás, Procopi Ádám, Trpák György, Bobovsky Simon.*

A báró Podmaniczky-könyvtárban Kis-Kartalon.

Hellebrant Árpád.

13.

[127.] *(Nagyszombat?) 1696.*

BREVIS NORMA | VITAM | SAPIENTER IN | STITUENDI. | SEU | Breviarium Selectiſſimorum Car | minum, optimâ eruditione re | fertorum: | Quae ex diverſorum Authorum | Scriptis excerpſit, & in octodecim capita | diſtribuens, in lucem edidit. | ANDREAS ILLYES, | Epiſcopus Tranſylvanienſis, Praepositus | Cibinienſis, & S. Stephani Protomartyris, de | Caſtro Strigonienſi. Abbas B. M. V. de Pilisio, | Eccleſiae Metropolitanae Strigonienſis Cano | nicus. Sacrae Caesareae Regiaequè Maje | ſtatis Conſiliarius. | ANNO M. DC. XCVI.

Pars I. 8-r. 26 lap. Elől: czimlap, praefatio, errata = 2 sztl. levél.

Valószinűleg a nagyszombati nyomda terméke.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

14.

[128.] *(Nagyszombat ?) 1697.*

BREVIS NORMA | VITAM | SAPIENTER INSTITUENDI. | Seu | Breviarium Selectiſſimorum Car- | minum optimâ erudi- tione re- | fertorum: | Quae ex diverſorum Authorum scriptis | excerpſit, ex proprijs quoquè addidit, & in | viginti duo Capita diſtribuens in lu- | cem edidit | ANDREAS ILLYES | EPISCOPUS TRANSYLVANIEN- | SIS. | PARS SECUNDA. | ANNO M. DC. XCVII.

8-r. 30 lap, elől czimlap = 1 sztlan levél.

Pars III., külön czimlap nélkül, 16 lap.

A nyomtatás jellege teljesen egyező az első kötetével.
A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

15.

[129.] *Nagy-Szombat, 1701.*

Catharina | Gurzianorum Regina, | proprio sanguine purpurata | Theatro data | Caterina | Kralowna Gurzianska wlasni krwe ozdo | bena na diwadlo predstawena. | Honori | Perillustris ac Generosi Domini | Francisci Antonij | Gőssinger, | Sacrae Caes. Rigiaeque *(így)* Majestatis Arcis Posoniensis | Conclavium Curatoris: Rei Armamentariae Capitanei, ac | Campi Navium Praefecti, nec non aedilis Scribae, etc. Domini, | Domini ac Moecenatis gratiosissimi. | Dum | Bene meritae de re literaria Juventuti munificentissime | proemia decerneret. A Devinctissimo Societatis Jesu Gymnasio Szakolcza dicata, | Anno MDCCI. Mense Junio. | Tyrnaviae Typis Academicis, per Joannem Andream Hőrmann.

4-r. A—B=6 sztlan levél.

A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban.

Kluch János.

16.

[130.] *Gyulafejérvár, 1711.*

Sacratiſſimae Hiſpaniarum, Hungariae, & Bohemiae Regiae Majeſtatis Generalis Equitatûs, unius Cataphractorum Regiminis Colonellus, & in Tranſylvania Generalis Commendans: JOANNES

STEPHANUS COMES DE STAINWILLE. QUandoquidem tantae, & toties reiteratae querelae, ab Inclytis Statibus Provinciae hujus Tranfylvaniae, ad me deferentur, intolerabilium quasi moleftiarum ergo, quibus eadem, ob nimiam itinerantium licentiam, & gratuitarum, tàm intertentionum, quàm vecturarum exactionem, ex parte militari expofita eft, etc. Denique pro meliori Militiae, & Provincialium concordia, unus alterum convitijs nullô modô laceffat, vel odiosô Curuczonum nomine injuriosè apellando afficiat, fed retroacta omnia per fubfecutam non ita pridem Pacificationem oblivioni data effe noverit, fequè fciat hisce meis ordinibus pro praefcripto more in fingulis conformare. Dabantur ex Regio Generalatûs quartirio, Albae Juliae, 20-mâ Maji, Annô 1711. JSV. Stainvville.

1 ívrétü lap.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Horváth Ignácz.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1895 JÚLIUS 1-TŐL SZEPTEMBER 30-ÁIG.

(Felolvastatott a Magyar Nemzeti Múzeum 1895 október 5-én tartott igazgatósági ülésén.)

A folyó év harmadik negyedébe esvén az olvasóteremnek két hónapig tartó bezárása, továbbá a tisztviselők legnagyobb részének szabadságolása, a könyvtári forgalom és ügymenet a megelőző évnegyediekhez képest sokkal csekélyebb számokat tüntet fel.

A könyvtár összes osztályainak gyarapítására 689 frt 27 kr. fordittatott; kötésre 482 frt 10 kr utalványoztatott.

A könyvtárat fizetéses belépti-jegygyel 1 azaz egy személy látogatta; és ez a körülmény 50 krral járult a könyvtár dotatiojához.

A könyvtárban előfordult személyzeti és szolgálati változásokat illetőleg felemlítendő, hogy a könyvtár igazgató-őre egyetemi ny. r. tanárrá neveztetvén ki, ő cs. és ap. kir. Felségének augusztus 19-én kelt legfelsőbb jóváhagyása alapján megbizatott a könyvtári igazgató-őri teendők végzésével és annak hatáskörével.

A könyvtár kiadványának, a Magyar Könyv-Szemlének f. évi 3. füzete szeptember hó első napjaiban pontosan megjelent.

A könyvtár egyes orsztályairól a következő jelentések szólnak:

I.

A *nyomtatványok osztályának* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 806 drb, ajándék útján 175 drb, vétel utján (349 frt 27 kr értékben) 190 drb, összesen 1171 drb nyomtatványnyal gyarapodott, nem számítva ehhez 583 drb apró nyomtatványt.

A könyvtár helyiségeiben e negyedévben 1057 egyén 2839 kötet nyomtatványt, kölcsön útján pedig 240 egyén 386 kötetet használt.

Nevezetesebb szerzemények: 1. Joh. Amos Comenius, Janua linguae latinae reserata aurea. Leutschovie 1693. (25 frt,) 2. Liber trium virorum et trium spiritualium virginum. Paris, 1513. (20 frt,) 3. Dávid Ferencz következő művei: De regno Christi, de regno Antichristi, 1569. — Dehortatio et descriptio Dei tripersonati. — Demonstratio falsitatei doctrinae Petri Melii. Albae Juliae, 1568. — De mediatoris Jesu Christi stb . . . libellus. Albae Juliae, 1568. (30 frt.)

Ajándékaikkal a következők járultak a könyvtár gyarapításához: Az amerikai XI. nemzetközi kongresszus bizottsága (Mexico), Ásványi Lajos (Kolozsmonostor), a bécsi cs. tud. akadémia, Bubics Edéné (Irsa), Dézsi Lajos, báró Dőry Andor (Zomba), Fraknói Vilmos (Róma), Gellért Jenő, Carit Etlar Gjentofte (Dánia), Gregorutti Carlo (Triest), Heidel György (Baltimore), Jancsó Benedek, Kövesdy Antal (Tata), a Magyar Mérnök és Épitész Egylet könyvkiadó vállalata, dr. C. A. Martius (Berlin), a pápai Jókai-kör, Peregriny János, Petneházi Petényi Ottó, Récsei Viktor (Pannonhalma), Sigmund Gusztáv, Singer J. (Halle), Somfai János, Szalay Imre, id. Szinnyei József, Urbán Juvenal (Szeged).

A negyedév folyama alatt 524 nyomtatványról készíttetett czímlap, 450 mű repertorizáltatott, 65 ősnyomtatvány határoztatott meg és katalogizáltatott, s az elemi iskolai könyvekről a »*Paedagogia*« szak-katalogus készült. A nyári szünet alatt pedig a *Litterae elegantiores miscellanae*, *Epistolographia*, *Poetae et oratores reliqui*, *Artes* és *Catalogi* szakok vétettek revizió alá.

II.

A *hirlapkönyvtár* köteles példánykényt 30 új hírlap 11,588 számával gyarapodott. Beköttetett 233 kötet hírlap; a kötésre fordított összeg 482 frt 10 kr. Kötés alá adatott 101 hírlapkötet.

Átnézetett 348 hírlap 6633 száma, Reklamáló levél 64 iratott, az ebben reklamált 308 számból és az előbb reklamáltakból beérkezett 363 szám.

Czéduláztatott 57 hírlap 96 évfolyama.

Az olvasók száma 306 volt, ezek 707 kötet hírlapot használtak.

III.

A *kézirattár* e negyedévi munkássága mérsékelt erővel folytattatott, miután a szüneti szabadságolásokon kívül az osztály tisztviselői felváltva hossabb időre a nyomtatványi osztályhoz voltak kisegítőkként beosztva. A lefolyt évnegyed alatt rendeztetett Rómer Flóris kézirati hagyatéka. A kézirati csomagokból

kiválasztattak s beosztattak Rómer jegyzetei a Corvináról, hazánknak őskori és római archeologiájáról, tanuló- és fiatalkori manualisai, akadémiai s egyéb tudományos társulatok körében tartott fölolvasásai, levelezése, diplomatariuma s nagy tömeget tevő jegyzetczédulái, melyek még munkában vannak. Mindezek rendszeresen földolgoztattak, repertorizáltattak és czéduláztattak. Kívülök az évnegyedi szerzemények is mind czédulázva s leltározva vannak. E szerint 30 kéziratnak 48 kötete 63 czédulával állíttatott föl. Ez évnegyedbe esik a Hunyadi-levéltárért adott csereanyag átadása s a cserébe kapott anyag átvétele. Az országos levéltártól kapott csereanyag földolgozása most van munkában, míg a kiadott anyag kivezetése a repertoriumokból megtörtént.

Ez évnegyedben 54 kutató 130 drb kéziratot használt.

Az uj szerzemények között első helyen említendő a már szóban volt Rómer-féle hagyaték. Bár Rómernek nem egész kézirati hagyatéka került a könyvtárba, — a legjelentékenyebb rész még a Műemlékek Orsz. Bizottságánál maradt s annak tulajdonát teszi, — az ide került rész is fölötte gazdag munkásság eredménye s a könyvtárra különösen nagy jelentőségű ama fasciculus által, melyben a Corvináról szóló jegyzeteit sikerült egybeállitani. Ez a Corvinának oly teljes bibliografiáját tartalmazza, a milyenné azt Romernek ismert szorgalmával és áldozatkészségével lehetett tenni. Hazai irodalmunkban ennél teljesebb munkát nem ismerünk. E mű nem egy részletében meg van ugyan haladva, s nem egy tekintetben elavult, s ha e szerint itéljük meg, nem állja ki minden irányban a kritikát. De mint a Corvina irodalmi történetének egyetlen teljes emléke, s e fontos kérdésnek egyik legjelentékenyebb aktája, könyvtárunknak különösen értékes gyarapodására szolgál. A müncheni Hunyadi-levéltár megszerzése ügyében folytatott tárgyalások kapcsán a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium beleegyezett abba, hogy a müncheni iratokért cserében felajánlott múzeumi kézirati és oklevél-anyag az országos levéltárnak a csere foganatositása céljából kiadassék, s ezért az országos levéltár által felajánlott kárpótlás mint megfelelő ellenérték elfogadtassék. Ily módon az átengedett, tisztán bajor vonatkozású kézirati és levéltári anyagért a könyvtár mindkét osztálya becses darabokkal gyarapodott. A kézirattári anyagban van a többi között egy a XVI. század elejéről való egyházjogi tractatus a győri püspöknek ajánlva, 38 kötetnyi hitelesített másolat a királyi könyvekből, Rajcsányi Ádám kézirataiból 54 kötet, a pozsonyi Szent-Háromságról nevezett congregatio könyvei 7 kötetben, a Martinovics féle összeesküvésben részes Őz Pál és Szolárcsik Sándor lefoglalt iratai stb. Báró Podmaniczky Frigyes 1888-ban tizennégy kötet kéziratot ajándékozott könyvtárunknak s ezek között öt kötet Naplótöredéket; ez évi szeptember harmadikán

beküldte Naplótöredékeinek folytatását kilencz kötetben. E naplók, melyekben az irónak fiatalságától a legújabb időkig (1894) terjedő följegyzései foglaltatnak, az író előkelő s beavatott állása következtében a legújabb kor kulturális és politikai történetére becses anyagot tartalmazhatnak.

Thaly Kálmán úr három kéziratot ajándékozott; az Actio curiosa czímű színjátékot, melyet irodalomtörténetünk eléggé méltányolt, s a kurucz világ történetének két naplóját: a Diarium Trencheniense-t (1704) és Szathmáry Király Ádám Naplóját, mely a fejedelemmel tett utazásáról szól. Erdélyi Pál egy paskillusgyűjteménynyel járult hozzá az osztály gyarapításához. A vásárlások között említés érdemel még egy pompás kötésű 1622-ből való jegyzetkönyvecske s Dersi Istvánnak Diacrisis czímű kézirata.

IV.

A levéltár a lefolyt évnegyedben vétel útján 200, ajándék útján 3, csere útján 508, letétemény útján 12, összesen 723 drb irattal gyarapodott.

Ezek az osztály egyes csoportjai között következőkép oszlanak meg:

Középkori oklevelek: 368 eredeti, 54 másolat; ujabbkori iratok: 192, levelek: 18; 1848/49 és az emigratiora vonatkozó iratok: 30, nemesi irat: 2, kamarai iratok, számadások: 49, czéhiratok: 6, török-magyar iratok: 2, külföldi iratok: 2 db.

Ajándékaikkal dr. Szontágh Antal (Szirák, Nógrád-megye), Salzer Adolf és az ujhartyáni egykori kovács, bodnár, csizmadia és takács czéhmesterek nevében Schultz Mihály, letéteménynyel gróf Bethlen András val. belső titkos tanácsos gyarapították a levéltárat. Vásárlásra 145 frt fordíttatott.

A szerzemények között első helyen áll azon 508 dbból álló okiratgyűjtemény, amelyet az országos levéltár a Hunyadi-iratok megszerzése czéljából átengedett 266 db bajor vonatkozású oklevélért cserében, illetőleg kárpótlás fejében adott át levéltárunknak. Az országos levéltár kettős példányaiból kiválasztott gyűjtemény 11 db. XIII. századi, 112 db XIV. századi, 207 db XV. századi és 35 db XVI. századi, összesen 365 db eredeti mohácsi vész előtti oklevéllel gyarapította középkori irataink gyűjteményét; ez iratok, valamint az 54 db középkori oklevél-másolat, 88 db ujabbkori irat s 1 czímerlevél-másolat legnagyobb részt kihalt főúri családokra, u. m. a Báthoryakra, Garaiakra, Marczaliakra, Alsólendvai Bánfiakra, stb. és a pálos-rend, klarissza-apáczák s más eltörölt magyarországi rendek kolostoraira vonatkoznak, s úgy diplomatikai értékük, mint tartalmi becsük tekintetében jóval felülhaladják a csereképen kiadott bajor vonatkozású oklevelek jelentőségét.

Az 1848/49. évi szabadságharcz iratainak gyűjteménye a szabadságharcz csatáira, politikai eseményeire, vezéreire stb. vonatkozó 18 drb grafikai táblázattal és térképpel gyarapodott, melyek az előző évnegyedben gróf Kreith Bélától megvásárolt gyűjtemény kiegészítő részét képezvén, utólag vétettek át a levéltár számára.

Az emigratiora, nevezetesen az abban szereplő gróf Bethlen Ferenczre és Gergelyre vonatkozó 12 db iratot gróf Bethlen András v. b. titkos tanácsos a múzeumban elhelyezett családi levéltár kiegészítésére adta át levéltárunknak, kárpótlásúl a gróf Bethlen Gergely által vezetett 1848/49-iki ezredparancskönyvért, melyet a könyvtár igazgatósága a gróf kivánságára kikebelezvén a családi levéltárból, a család rendelkezésére bocsátott.

A nemesi iratok ujabb szaporulatai: 1. 1467 april 24. Buda. Mátyás király czímeres levele Gosztonyi, másként Kövesszarúi Tamás részére. (Hitelesített másolat 1759-ből, a czimer festett képével.) 2. 1560 január 3. I. Ferdinánd czímeres levele Chepely Mihály és Korláth Mihály részére.

A kutatók száma 20 volt; ezek 2140 iratot használtak.

Feldolgoztatott 1330 db irat, ezek között a lefolyt negyedév összes szerzeményei.

A levéltár egyes csoportjaiba beosztatott 368 középkori, 369 ujabbkori irat, 423 levél, 40 egyéb irat.

A levelek csoportja, mely mostanig csomagokba kötve a levéltár folyosóján volt felállítva, a középkori és ujabbkori iratok folytatása gyanánt fiókokban nyert végleges elhelyezést. Ép így áthelyeztetett a nemesi iratok csoportja, s mindkét gyűjtemény fiókjai jelző lapokkal lettek ellátva.

A családi levéltárak közül befejeztetett a Szent-Ivány család levéltárának rendezése. A levéltár 26 fiókban állíttatott fel; gazdagságáról a következő számadatok nyujtanak felvilágosítást: a középkori iratok száma a XIII. századból 12 db, a XIV. századból 24 db, a XV. századból 73 db, a XVI. századból (1526-ig) 6 db, középkori oklevelek másolatai 14 db, ujabbkori iratok a XVI. századból (1527-től) 89 db, a XVII. századból 268 db, a XVIII. századból 2562 db, a XIX. századból 5682 db; térképek 24 db, genealogiai jegyzetek 59 db, levéltári lajstromok 33 db. A levéltár összes iratainak száma: 8644 db. s ezek között eredeti középkori irat van 115 db.

Rendezés alatt van végül a báró Balassa-család levéltára.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA.

Heller Ágosttól.[1]

Midőn a tisztelt könyvtári bizottság előtt a könyvtár állapotáról és a benne előfordult újabb mozzanatokról első ízben szerencsém van jelentést előterjeszteni, szükségesnek tartom mindenekelőtt röviden előadni, hogy mily állapotban találtam az akadémia könyvtárát, hogy ezek után elmondhassam, mily eszközöket tartok megfelelőknek a talált hiányok orvoslására, és hogy eddig mit tehettem a könyvtár és a vele kapcsolatban álló kézirattár végleges rendezésének előmozdítására.

A mi a könyvtár osztályozását illeti, a tiszta koordinálás rendszere van elfogadva, a mi a kezelést és a műveknek a leginkább megfelelő osztályba való beillesztését lényegesen könnyiti. Az osztályok egészben véve elég jól vannak megválasztva. Egyes osztályok később előnyösen szétválasztandók lesznek, mint p. o. a mathematikai, mely jelenleg a csillagászattal kapcsolatos, a germán irodalom, melyben a német, az angol és skandináv irodalmakat találjuk stb. A tudományos szakfolyóiratok a megfelelő tudományszakokba vannak beosztva. Több tekintetben czélszerűbb ugyan, ha a folyóiratok, tárgyukra való tekintet nélkül, külön osztályt alkotnak, de mivel könyvtárunkban a politikai napilapok nagy tért foglalnak el, és mivel a mostani rendnek megbontása nagy zavart okozna, a mostani elhelyezést megtartandónak vélem.

Valamely könyvtár használhatóságának mértéke: *katalogusainak állapota*. Mióta valami tíz évvel ezelőtt a nagy czédula-katalogus készítése megindult, kerekszámban 48,000 műről készült el a czédula-katalogus, holott a kézi katalógus körülbelül 50,600 munkát foglal magában. Minthogy azonban a könyvtár, becslés szerint, legalább 60,000 műből áll, az évi gyarapodás pedig körülbelül 2300 műre teendő s ezzel szemben átlag évenként csak 2000 munka lajstromoztatik, könnyen belátható, hogy ilyen lépésben haladva, a restantiák lavinaszerűen felszaporodnak, a lajstromozás soha sem készülhet el és — minthogy a mult év végeig folytatott eljárás szerint a lajstromozás mindig chronologikus rendben haladt – ép az aktuális művek: az irodalom legújabb termékei vagy kötetlenül hevertek a földön, vagy bekötve, de még mindig lajstromozatlan, tehát fel nem lelhető állapotban álltak és állanak még részben százával a könyvpolczokon.

A nagy czédula-katalogus csak belső könyvtári használatra való; az olvasó közönség számára a már régi időtől fogva megkezdett és azóta folytatott *szak-katalogus* szolgál, mely egy neme

[1] A M. Tud. Akadémia uj főkönyvtárnokának első jelentését egész terjedelemben vesszük át az Akadémiai Értesitő f. évi deczemberi füzetéből.

e czédula-katalogusnak, csakhogy szilárd kötetekbe foglalva, kötetlen csomagokban őrzött folytonos pótlásokra szorul.

Ezen katalogusokon kívül a könyvtár gyarapodásáról vezettetik a járulék-napló és inventárium név alatt a könyvek számjelzés szerinti katalogusa, tehát az úgynevezett *»standkatalog«*. A rendszer, mely szerint valamely könyvtárban a könyvek felosztatnak és elhelyeztetnek, az illető könyvtár használhatóságára és czélszerűségére nézve elvégre közömbös dolog és többé-kevésbbé ízlés dolga. Legczélszerűbbnek látszik itt is, hogy a középúton maradjunk és hogy a mesterkélt felosztási rendszereket kerüljük. A lényeges kellék, melynek segítségével a könyvek elhelyezésének akármely rendszere mellett azonnal és könnyen eligazodunk, a különféle szükséglet szerint berendezett katalogusok szerkesztése.

Ezt az elvet szem előtt tartva és tekintetbe véve, hogy az akadémia könyvtárának jelenlegi osztályozása ellen komoly kifogás nem tehető, a jelenlegi beosztási rendszert teljes mértékben megtartandónak veltem, és feladatomat abban látom, hogy ezen rendszer szerint a könyvtár mennél gyorsabban végleg rendeztessék.

Hogy a könyvtár kezelése a helyes vágányba zökkenjen, a régi eljárást annyiban kellett megváltoztatni, hogy az újonnan beérkező könyvek azonnal teljesen lajstromoztassanak, s ekként hozzáférhetővé tétessenek. Minthogy továbbá szükségesnek tartom, hogy a könyvtár könyvállománya minden egyes alkotó részében biztosítva legyen, mindenekelőtt egy *törzskönyv* szerkesztését láttam szükségesnek, mely a könyvben is kitüntetett folyószám szerint a könyvtárban meglevő összes művek összeírását tartalmazza. Ez a törzskönyv egyelőre új beszerzésekre terjeszkedik, lassanként pedig az egész könyvállományt fel fogja ölelni.

Egy másik könyv, mint *segéd-inventárium*, a folyóiratok és folytatásos művek számára szolgál, melyben a művek vagy folyóiratok betűrend szerint (a törzskönyvre való vonatkozással) foglaltatnak. Egy harmadik újonnan berendezett lajstrom azon akadémiáktól és tudományos társulatoktól beérkező kiadványok rendbentartására szolgál, melyekkel akadémiánk kiadványcserét folytat.

Ezen három új jegyzék és a nagy czédulakatalogus mellett az olvasóközönségre nézve a legfontosabb a *szak-katalogus*. Minthogy a jelenleg használatban levő szak-katalogus nem teljes, azonkívül megbizhatatlan és berendezésre nézve kényelmetlen, azért ezen katalogus alapos reformja nagyon kivánatos. Midőn az ilyen könyvkatalogusra használt különféle módok között körültekintettem, legczélszerűbbnek találtam azt a katalogus-formát, melyet a római Vittorio-Emmanuele könyvtárban, Olaszország legnagyobb könyvtárában használnak, s melyet *Aristide Staderini* Rómában készit. Ez a szerkezet oly czédula-katalogus, mely a közönség

kezébe adható szilárd kötetekbe van foglalva, oly módon, hogy abba újabb czédulák könnyű szerrel beiktathatók.

Könyvtárunk tekintélyes osztálya: a keleti irodalom osztálya, mely szintén nagyobbrészt lajstromozatlan volt. Jelenleg a Szilágyi Dánieltől szerzett könyvek majdnem teljesen lajstromozva vannak, a Bak-féle adományból származók még ezután következnek. A lajstromozással *Máder Béla* urat biztam meg, ki Goldziher Ignácz társunk nyilatkozata szerint e czélra kiválóan képes.

Egyébként az újonnan beérkező művek azonnal teljesen lajstromoztatnak és e mellett az előbbeni évekről hátramaradt munkák is beiratnak a katalogusba. A folyóiratok és egyéb periodikusan megjelenő kiadványok egyelőre még a régi módon kezeltetnek.

A könyvtárral kapcsolatban áll az akadémia *kézirattára.* A kézirattár katalogusa két részből áll: egy *általános betűrendes* és egy *szak-katalógus*-ból. Rendes törzskönyv vagy inventárium, mely a kéziratok beszerzésének módját említené, nem létezik. Az éppenséggel nem szerencsésen választott jelző szavak sok esetben a kivánt kézirat megtalálását majdnem lehetetlenné teszik. A katalogus reviziója és az egyes kéziratcsomagokban foglalt különféle tárgyú iratnak a katalogusban való feltüntetése a legközelebbi évek feladata leend. Úgyszintén lajstromozandó lesz a kézirattárban elhelyezett számos kép és metszet is.

A mult hetekben a gróf *Széchenyi István*-féle naplók és kéziratok a főtitkári hivataltól, megőrzés végett, átadattak a kézirattárnak. Minthogy az akadémia nagy alapítója emlékének méltó megőrzésére illőnek tartom, külön szekrényben összegyűjtve felállítani mindazt, mi gróf Széchenyi István irodalmi tevékenységére vonatkozik, azért a Széchenyi-iratok külön jegyzék szerint osztatlanul fognak a kézirattárban őriztetni.

A könyvtárnak még egy nevezetes gyarapodásáról kell említést tennem, t. i. a július hó óta az akadémia birtokába átment Elischer Boldizsár-féle *Goethe-gyüjteményről.* Ez az értékes gyűjtemény, melynek valóban nagy értékét abban a mértékben, a mint azt átveszem, jobban és jobban tudom megbecsülni, jelenleg az erre a czélra felhasznált helyiségben állíttatik fel, mely területre nézve czéljának éppen meg fog felelni. A butorzat legnagyobb része már fel van állítva, a még hátralevő darabok, nevezetesen a kettős tárló, mely a kéziratok, képek és egyes érdekesebb nyomtatványok kiállítására fog szolgálni, már a legközelebbi napokban rendeltetése helyére kerül. A mint a gyüjtemény fel lesz állítva, a katalogus készítése azonnal meg fog kezdetni.

Még két — a könyvtárt közelről illető — dolgot kell itt felemlítenem: az első a könyvtári szabályzatra, a másik a könyv- és kézirat-kikölcsönzésnek rendezésére vonatkozik. Az akadémia

ügyrendjében foglalt könyvtári szabályzat nagyon általános kifejezésekben gondoskodik a könyvtár és kézirattár kezeléséről és használásáról. Ezen okból már elődöm megbízatott egy új szabályzat kidolgozásával. Az említett szabályzatra vonatkozó némi előmunkálat részemről már meg is történt, nem szeretném azonban ezt a hosszú időre kiható dolgot elhamarkodni, és kivánnám, hogy az igen tisztelt bizottság minden egyes tagja tudomást szerezzen a készítendő tervezetről, úgy hogy ez új szabályzat — mint ez másképen nem is lehetséges — a bizottság közös akaratából származván, a könyvtári személyzet és a könyvtárt használó közönség előtt a kellő súlylyal birjon.

A mi a kikölcsönzés ügyét illeti, ez is alapos reformra szorul. Igen nagy t. i. az évek óta kikölcsönzött művek száma. Szükségesnek mutatkozik a készitendő új szabályzatban a könyvtár állományának biztosítása czéljából egy évenkénti általános reviziót megkövetelni, a mint ez nálunk más könyvtárakban, de különösen a külföldi könyvtárakban szokásos. Különösen figyelembe kell venni a kéziratok kikölcsönzésének módozatait, mert ez irányban az akadémiát sokszor pótolhatatlan vesztesség érheti.

Jelentésem nem volna teljes, ha a könyvtár gyarapodásáról, térbeli elhelyezésének viszonyairól és használásáról nem tennék említést. A könyvtár gyarapodása a kiadványcseréjében és adomány utján kapott könyveken kivül a rendelkezésre álló szerény összeggel arányban áll. Egy negyedrészét a kötés, egy ötödrészét a folyóiratok emésztik föl. A hátramaradó csekély összeg a régiek pótlására és az új irodalom főbb jelenségeinek beszerzésére fordítható, lehető tekintettel a fővárosban meglevő többi nagyobb könyvtárra, különösen pedig a szakkönyvtárakra.

Mint a legtöbb könyvtárban, úgy nálunk is érezhető a hely szűk volta. A könyvek némely polczon háromsorosan, legtöbb helyen kétsorosan állanak, a mi a könnyű kezelést nagyon hátráltatja. Kivánatos volna egy lajstromozó helyiség, egy olvasószoba az akadémia tagjai számára stb. Minthogy azonban ezen bajokon egyelőre alig lehet segíteni, egyszerű jelzésükkel megelégszem.

Az említett bajok különösen érezhetők voltak addig, míg a könyvtár nagy terme világítás nélkül volt. Ezen állapot a könyvtár használhatóságát is lényegesen csorbította, minthogy téli időben már négy órakor az olvasó közönségtől kivánt műveket a könyvtári helyiségben kikeresni nem lehetett.

Kérésemre és nagy örömömre az akadémia igazgató-tanácsa lehetségessé tette, hogy az elektromos világítás bevezetése által a könyvtár és a kézirattár helyisége (az udvari könyvtárterem kivételével) most már a legvégső szegletig kivilágítható. Ezen berendezés a könyvtár használhatóságát nagyban növelte és lehetségessé tette, hogy a lajstromozó munka bármely időben végezhető legyen.

A könyvtár használását illetőleg megemlítem, hogy számos akadémiai tag és sok más tudós sürün veszi igénybe a könyvtárt, és hogy délutánonként az olvasótermet rendesen teljesen elfoglalja az olvasóközönség.

Igen tisztelt bizottság! Arra törekedtem, hogy jelentésemben az akadémiai könyvtár állapotáról lehető tökéletes képet nyujtsak. Ismételve kijelentem, hogy a könyvtár jelenlegi berendezését, azaz felállitását és beosztását egészben véve czélszerünek és kielégítőnek tartom. De más felől elkerülhetetlenül szükséges, hogy a könyvtár lajstromozása és végleges rendezése lehető rövid idő alatt befejeztessék, és hogy addig is az újonnan beérkező könyvek, folyóiratok és egyéb tudományos kiadványok mennél gyorsabban jussanak végleges rendeltetésök helyére, hol mindenki számára hozzáférhetők legyenek.

Az igen tisztelt bizottságot végül arra kérem, hogy engemet törekvéseimben tekintélyének súlyával és hathatós pártfogásával támogatni sziveskedjék.

RÁTH GYÖRGY KÖNYVTÁRA.

Ráth György nyug. kir. táblai tanácselnök könyvtára bibliografiai ritkaságainak száma tekintetében tudvalevőleg az első helyet foglalja el magán-gyűjteményeink között. A kiváló könyvbarát és bibliografus, áthatva attól az óhajtástól, hogy gyűjtői munkásságának eredménye az utókor számára is együtt maradjon, kötelező nyilatkozatot tett arra nézve, hogy könyvtára halála esetén adomány czimén a Magyar Tudományos Akadémia birtokába megy át. Az elsőrangu gyűjtemény sorsa ekként oly módon lőn biztositva, mely a hazai tudományosság minden barátját a legnagyobb elismerésre és hálára készteti a lelkes hazafi iránt, ki nagybecsű adományával egy fáradhatatlan munkásságban eltöltött élet eredményét tette a nemzet közkincsévé. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára Ráth György ez adománya folytán a maga nemében páratlan, unikumokban gazdag hungarikum-gyűjtemény birtokába fog jutni; az adományban e mellett kellő figyelembe részesült a Ráth György vezetése alatt álló Országos Magyar Iparművészeti Múzeumon kivül a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára is, a mennyiben Ráth az Akadémiában már meglevő könyvekre nézve akként intézkedett, hogy azok e két intézet között osztassanak meg.

Ráth György a könyvtára sorsa felől hozott határozatát a következő sorokban tudatta a Magyar Tud. Akadémiával:

Tekintetes Akadémia!

Régi óhajtásom, hogy az 1711 előtt nyomtatott hungarikákból álló könyvtáram, mint jelentékeny anyagi áldozatokkal járó, hosszú évi, fáradságos és rendszeres gyűjtés eredménye, halálom

után, főbb alkatrészeiben együtt maradjon, s valamint eddig a kutatóknak rendelkezésére állott, ez után is ily irányú használhatása állandóan biztosítva legyen.

Nyilván való, hogy e czélom leginkább úgy valósítható meg, ha könyvgyűjteményemnek az utókor számára való sértetlen fentartását valamely előkelő hazai nyilvános könyvtár vállalja magára.

Ezt tartottam egyébként az utóbbi években folytonosan szemem előtt, midőn könyvtáram gyarapításánál, tekintet nélkül a felkutatásukkal s beszerzésükkel járó fokozottabb áldozatokra, főleg oly ritka és részben eddig ismeretlen munkák megszerzésére törekedtem, melyek a hazai könyvtárakban hiányzanak.

Minthogy pedig történetünk s irodalom-történetünk terén a Magyar Tudományos Akadémia fejti ki a legüdvösebb tevékenységet, melyet magam is csekély tehetségem szerint erővel s jóakarattal előmozdítani törekedtem: tiszteletemnek és kegyeletemnek kifejezéseül könyvtáramat halálom esetére visszavonhatlanúl és örök időkre a Magyar Tudományos Akadémiának kivánom ajándékozni a ·/. alá csatolt szerződési tervezetben körülirt föltételek mellett.

Még élek, a könyvtár feletti rendelkezést magamnak tartom fenn, főleg abból az okból, hogy még tovább gyarapítsam s fejleszszem.

Mindazonáltal kérem a Tekintetes Akadémiát, hogy megnyugtatásomúl ezen adományomnak a kijelölt feltételek melletti elfogadását már most kimondani és elnökségét ama ajándékozási szerződés aláírására felhatalmazni méltóztassék.

Ez esetben hálásan fogom venni, ha a Tekintetes Akadémia könyvtáram jegyzékének elkészítéséhez szíves lesz segédkezet nyujtani.

A katalogizálás közben egyszersmind meg fogom állapíthatni, hogy a könyvtáramban levő munkákból melyeket birja már a Tudományos Akadémia könyvtára, s hogy ezen az utóbbi könyvtárral szemben duplumokból, melyeket szánok az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeumnak, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának.

Kedves kötelességemnek fogom tartani, a kész jegyzéket a Tudományos Akadémiának hiteles alakban bemutatni.

Felhasználom ez alkalmat kiváló tiszteletem nyilvánítására.

Kelt, Budapesten, 1895. évi november hó 21-én.

Ráth György.

A Magyar Tud. Akadémia f. évi november 25-ikén tartott összes ülése mély köszönete és hálája kifejezésével vette tudomásul Ráth elhatározását, az adományt elfogadta, az adományozó által kikötött feltételek teljesitésére magát kötelezte és az

Akadémia elnökét fölhatalmazta, hogy az ajándékozási szerződést, az Akadémia nevében, közjegyző előtt megköthesse.

Az ennek alapján f. évi deczember 16-án megkötött szerződés következőkép hangzik:

630/1895. ügyszám. Hiteles kiadvány. Közjegyzői okirat.

Előttem Görgei István budapesti királyi közjegyző előtt az alól megirt helyen és napon megjelentek: méltóságos Ráth György úr, nyugalmazott királyi itélőtáblai tanácselnök, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum főigazgatója és az Országos Képzőművészeti Tanács alelnöke, budapesti lakos egyik részről, és nagyméltoságú Báró Eötvös Loránt úr, budapesti lakos, kiket személyesen ismerek, — utóbbi mint a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és az alábbi jogügylet megkötésére különösen is meghatalmazottja másik részről; — és előttem a következő »halál esetére szóló ajándékozási szerződést« kötötték meg és kérték közjegyzői okirat alakjában fölvétetni; mely alkalommal ügyleti tanúk gyanánt az egész ügymenet alatt elejétől végeig együttesen az általam szintén személyesen ismert nagymélt. Daruváry Alajos v. b. t. t. úr és méltóságos Karap Ferencz úr, mindketten a főrendiház tagjai, budapesti lakosok kérettek fel és voltak folytonosan jelen.

»Halál esetére szóló ajándékozási szerződés,« mely egyrészről az alólirott Ráth György, mint ajándékozó, másrészről az alulirott ezidőszerinti elnöke által képviselt Magyar Tudományos Akadémia, mint megajándékozott között megköttetett a következőképen:

I. Ráth György a maga, régi Hungarikákból álló tulajdon könyvtárát halála esetére, visszavonhatlanúl és örök időre odaajándékozza a Magyar Tudományos Akadémiának a következő föltételek alatt:

1. A mennyiben ezen könyvtárban oly munkák találtatnának, melyek a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában teljes és jól megtartott példányokban már megvannak, — ezen munkákból, mint az Akadémiára nézve kettős példányokból azokat, melyek a hazai nyomdászat fejlődésének feltüntetésére alkalmasak, valamint azokat is, melyek nyomdászi kiállitásuknál, illetve illustratióiknál vagy kötésüknél fogva az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum nyűjteményeinek keretébe vonhatók be, — köteles legyen a Magyar Tudományos Akadémia, mihelyt az ajándékozónak emlitett könyvtárát átveszi, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak, — továbbá ugyancsak az Akadémiára nézve duplumot képező munkákból azokat, melyek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában hiányzanak, ugyancsak az ajándékozó könyvtárának átvétele után a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának Ráth György ajándéka czimén kiadni.

Ajándékozó fentartja magának a jogot, hogy az előző pont

értelmében az Országos Iparművészeti Múzeumot és a Magyar Nemzeti Múzeumot megilletendő munkákat maga jelölhesse meg.

2. Ajándékozónak a jelen szerződésben foglalt intézkedéséhez képest a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába átmenő könyvei külön helyiségben, vagy ha ez ellen bármi oknál fogva akadály forogna fenn, külön szekrényekben őrizendők, semmi szín alatt el nem idegeníthetők és csakis a Magyar Tudományos Akadémia helyiségeiben legyen szabad azokat használni.

3. Önként értetik, de ajándékozó ezennel kifejezetten is kijelenti, hogy az ő ménál korábbi keletű végrendelkezésében ezen könyvtárára vonatkozólag tett intézkedései a jelen szerződésben történt ajándékozási visszavonhatatlan ténye által hatályukat vesztették.

II. Báró Eötvös Loránd, mint a Magyar Tudományos Akadémianak ezen szerződés megkötésére a 33. akadémiai ülés folyó évi november 25-én megtartott kilenczedik összes ülése 232. határzatával külön meghatalmazott ezidőszerinti elnöke Ráth György úrnak ezen nagylelkű ajándékozását feltételeivel együtt a Magyar Tudományos Akadémia részére, mint megajándékozott részére, köszönettel elfogadja és a jelen ajándékozási szerződésben kikötött föltételek annakidején leendő pontos megtartására az általa képviselt Magyar Tudományos Akadémiát ezennel kötelezi.

Miről ezen közjegyzői okirat fölvétetett, általam a feleknek az ügymenet egész folyama alatt folytonosan és együttesen jelen volt ügyleti tanúk előtt felolvastatott, általuk akaratjukkal mindenben egyezőnek előttem személyesen és élőszóval kijelentetett és miután eszerint az 1874. évi XXXV. törvényczikk 82. §-ában előírt határozmányoknak mindenben elég tétetett, — előttem sajátkezűleg aláíratott.

Budapesten, 1895. ezernyolczszázkilenczvenötödik évi deczember hó 16. tizenhatodikán. — Ráth György s. k. — b. Eötvös Loránd s. k. — Daruváry Alajos s. k. — Karap Ferencz s. k. — Görgei István kir. közjegyző s. k. — (P. H.)

SZAKIRODALOM.

Geschichte des Collegium Germanicum-Hungaricum in Rom. *Von Cardinal Andreas Steinhuber S. J. Freiburg i. Br. Herder, 1895.* 2 kötet.

Mindenkinek, ki az örök városban megfordult, bizonyára feltűntek azon biborvörös talárba öltözött fiatal papok, kikkel naponként a Monte Pincio sétányán találkozhatik a római vándor, a mint breviariumukat forgatva a sötét ciprusfák alatt bolyongnak. Az idegen előtt, kinek lelkét Róma annyira betölti, hogy még saját létéről is megfeledkezik nem egyszer, e fiatal papok mindig szemet szúrnak. A Collegium Germanicum-Hungaricum növendékei ezek, kiket a római népvicz, épen ruhájukról, oly találóan nevezett el »gamberi cotti« fött rákoknak.

E collegium történetét tárgyalja az előttünk fekvő két kötet. Biboros szerzője maga is a kollegium növendéke, majd annak 13 éven át rektora volt, 1893 óta pedig a bibornoki kollegium tagja. Mint műve előszavában mondja, csak kötelességét teljesíti az intézettel szemben, melyben kiképezését nyerte, midőn annak okiratokon alapuló történetét, az elsőt, mely a kollegium történetét alapításától kezdve a jelen időkig tárgyalta, nyilvánosság elé viszi.

A Collegium Germanicum-Hungaricum alapítása 1552-re nyúlik vissza. Morone Jánost és Loyola Ignáczot illeti az érdem, hogy ez intézet megalakult. Czélja a reformáczió által a katholikus vallásban mindenütt érezhető hanyatlás meggátolása volt, minden tekintetben megfelelő papok nevelése által. Létkérdése azonban már az első évtizedekben nagyon kétségessé vált. Az anyagi zavarok, melyekkel az intézetnek küzdenie kellett, létét komolyan veszélyeztették, melyet csak XIII. Gergely 1573-ban tett alapítványa háritott el. Innen datálódik a kollegium tulajdonképeni föllendülése, jóllehet a századok során, főleg a jelen században, fennmaradása nem egyszer komolyan veszélyeztetve volt.

A kollegium az első időszakban csak németországi tanulók fölvételére szolgált, melynek megfelelőleg a Collegium Germanicum nevet viselte. Azonban ezt nem vették oly szigorúan, és más országokbeli növendékekkel is találkozunk a németek mellett. Hazánkból a legelső a nyitrai egyházmegyei Szántó (Arator) István volt, kinek ösztönzésére alapította XIII. Gergely 1578 márczius 1-én a Collegium Hungaricumot, melynek tulajdona lett mindjárt az alapításkor a Coelius hegyen fekvő S. Stefano Rotondo templom. Hanem a magyar intézetre rosz idők jártak. Nem volt miből azt fenntartani, s ezért XIII. Gergely 1580 ápril 13-án a két intézetet egyesítve, annak a kollegium Germanicum-Hungaricum nevet adta.

Steinhuber könyvében az egyesitett collegiumnak úgy az egyesités utáni, mint annak külön-külön megelőző történetét behatóan, az okiratok lehető teljes felhasználásával tárgyalja. Megismertet minket a kollegium külső történetével, annak belső szervezetével, tanulmányi rendszerével, szóval bel- és külélétének minden egyes nagyobb mozzanatával. Közli a növendékek neveit, egyházmegyék szerint, az alapítástól kezdve, a kiválóbb szerepet játszottak rövid életrajzával. Nem tartozik e folyóirat keretébe a munka méltatása historiai szempontból. Nekünk bibliografiai szempontból kell ezt tekintetbe vennünk. És e tekintetben konstatálnunk kell azt, hogy a munka, minden jó tulajdonságai daczára, sem elégit ki bennünket teljesen. A tudós szerző hallgatással mellőzi úgy a kollegium könyvtárát, mint pedig annak oly gazdag levéltárát is.

Némileg pótolja e hiányt az előszó azon része, melyben a biboros szerző röviden beszámol arról, hogy honnan merítette az anyagot művéhez. Ami a kollegium történetét illeti, ezt először P. Girolamo Cattaneo az intézet tanulmányi prefektusa kisértette megirni. Midőn 1652-ben az intézet alapításának első százados évfordúlója volt, Cattaneo megbízást nyert, hogy a kollegium történetét írja meg. 1652-ben kiadta mintegy bevezetésképen »Panegyricus de institutione Collegii Germanici et Hungarici« czimű művét. Cattaneo 1655-ben Nápolyba helyeztetvén át, Fusban Vilmos spiritualis bizatott meg a munka folytatásával. Munkája »Historia Collegii Germanici et Hungarici« csak kéziratban van meg a kollegiumban s az 1552—1581-ig terjedő időközt foglalja magában. Fustban után Pleickner Ádám, a kollegium volt ministere, folytatta a munkát, de 1683 körül elhalt, s munkája befejezetlen maradt. A kollegium története most majd 100 évig pihent. 1770-ben jelent meg Rómában a jezsuita rend hivatalos historiografusa P. Cordara Gyulának »Collegii Germanici et Hungarici Historia libris 4 comprehensa« czimű munkája, mely nagyrészt Pleickner és Fusban nyomdokán halad, és 1581-ig terjed.

Munkája negyedik könyve a kollegium status praesensével foglalkozik, azonfelül közli a »Catalogus virorum illustrium qui ex Collegio Germanico et Hungarico prodierunt«-ot, mely Steinhuber szerint munkája legbecsesebb részét képezi. Cordara óta nem jelent meg a kollegiumról tudományos alapon irt könyv, mert az 1843-ban Lipcsében megjelent »Das Deutsche Collegium in Rom. Entstehung, geschichtlicher Verlauf, Wirksamkeit, gegenwärtiger Zustand und Bedeutsamkeit derselben. Von einem Katholischen« mű komolyan számba nem vehető. A kollegium méltóságához mért, kimeritő történetét csak Steinhuber adta jelen munkájában.

Munkájához szerző a levéltári anyagot két helyről meritette, a kollegium levéltárából és a jezsuita rend főlevéltárából. A két levéltár közül főleg az első adott, különösen a kollegium beltörténetére, adatokat. Egyesítve van e levéltárral a kollegiummal egyesitett San Saba, Santa Croce di Avellana, Santa Cristina és Lodivechio apátságok, továbbá a Santo Stefano Rotondo templom levéltára. E levéltár tartalmát főleg pápai bullák, decretumok, levelezések, visitatio-jegyzőkönyvek és az intézet vagyoni helyzetére vonatkozó följegyzések képezik. Fő fontossággal bir a növendékek katalogusa, mely három kötetre terjed, ú. m. 1552—1716, 1716—1798, 1818-tól mai napig. Az első kötet 3. oldalán a következő bejegyzést találjuk: Hic liber continet nomina alumnorum ab erecto Collegio Germanico quantum ex diversis catalogis ordine temporum servato colligere licuit. Confectus est nunc primum die primo Januarii anno 1608 et originalia in archivio reposita. A katalogus azonban csak 1653-tól kezdve lesz terjedelmesebb, addig a bejegyzések hézagosan történtek. E katalogus szolgált alapul Steinhubernek munkája azon részében, hol a növendékek névsorát, egyházmegyék szerint összeállitva, közli. Azonfelül az I. kötet 40—42 lapjain közli a Loyola Ignácz életében fölvett növendékek neveit (1552—1555 évekből) azoknak a liber juramentorumban tett sajátkezű följegyzéseik alapján.

Látjuk ebből, hogy aránylag nagyon csekély az, mit Steinhuber munkájában a kollegium levéltáráról mond. Pedig a Collegium Germanicum-Hungaricum levéltára főleg, Magyarországra nézve, gazdag adatokat rejthet magában. Mutatja ezt Fraknói Vilmos értekezése: »A szent Istvántól Rómában alapitott magyar zarándokház«,[1] melyhez a legfontosabb adatok a kollegium levéltárából kerültek ki. Ép ezért nagyon sajnálhatjuk, hogy Steinhuber jelen művében nem szorított egy kis fejezetnek helyet a kollegium könyv-, illetve levéltáráról.

Dr. Áldásy Antal.

[1] Katholikus Szemle 1893. II. füzet és külön is.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** f. évi füzetei közül a *VI—VII. füzetben Felsmann* József a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának *Hung. oct. 26.* jelzetű XV. századi kódexével foglalkozik, mely György magyar vitéznek a purgatoriumban való vezeklését tartalmazza. A kódex bibliografiai leirása után irodalomtörténeti szempontból tárgyalja az érdekes legendát és hű magyar fordításban közli az 1489. évszámot viselő kézirat teljes szövegét. Ugyane füzetben találjuk *Hellebrandt* Árpád pontos és kimerítő bibliografiai lajstromát a magyar filologiai irodalom 1894. évben megjelent termékeiről. Az összeírás 2013 dolgozatot sorol fel a filologia köréből. A IX. füzetben *Rupp* Kornél munkatársunk Komjáti Benedeknek Erasmushoz való viszonyát fejtegeti s a Fraknói Vilmos által 1879-ben felfedezett krakkói töredékről, mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetik, Sziládi Áronnal egybehangzólag kimutatja, hogy az próbanyomás Komjáti bibliafordításának 1533-ban Vietoris krakói nyomdásznál megjelent művéből.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** folyó évi II. füzetében *Horváth* Cyrill Michael de Ungaria XIII beszédének tartalmát ismerteti. *Bárczay* Oszkár befejezi a Tudománytár anteaktáinak közlését s *B. F.* megkezdi az 1893/94-iki középiskolai értesítőkben megjelent irodalomtörténeti értekezések ismertetését. A III. füzetben *Horváth* Cyrill Világiak régi magyar imádságos könyvei czím alatt a Festetich-, a Czeh-, Peer- és Gyöngyösi-kódexek könyvészeti és irodalomtörténeti méltatásával foglalkozik s egyúttal igen érdekes képet nyújt a pálosrend XV. századi irodalmi tevékenységéről, könyvtári viszonyairól. *Balassa* József Barta Szabó János debreczeni diák 1824-ben összeírt verseskönyvét ismerteti, melynek kézirata Visontán, Somogy vármegyében jutott kezei közé. Az Adattárban *Dézsi* Lajos egész terjedelmében közli az Igazság koronája czímű, Bethlen Elek fölött 1696-ban elmondott halotti emlékverset, mely Tótfalusi Kis Miklós halotti oratiojával együtt Kolozsvárott, Tótfalusi sajtóján 1697-ben látott napvilágot s először a Magyar Könyv-Szemle 1882. évfolyamában iratott le. *Récsei* Viktor Révai Miklós leveleit közli Paintner Mihályhoz, melyek az Antiquitates Literaturae Hungaricae kiadására vonatkoznak.

A **Századok** 1895. évi 5. füzetében *Ráth* György befejezi Két kassai plébános a XVI. században cz. irodalomtörténeti tanulmányát. A 6. füzet mellékleteként kapjuk a Magyar Tört. Társulat 1885-iki évkönyvét, melyben *Szinnyei* József a társulat elhunyt tagjainak életrajzait közli, irodalmi munkásságok bibliografiai összeállításával.

A **Történelmi Tár** 1895. évi III. füzetében *Beke* Antal folytatja az erdélyi káptalan levéltárának ismertetését. *Kollányi* Ferencz közli Posgay Miklós és Péterffy András eszter-

gomi nagy prépostok 1668. és 1693-iki hagyatéki leltárait, melyekben, mint a folyóiratnak f. évi 3. füzetében megjelent dolgozatából tudjuk, könyvekről is van szó.

A **Centralblatt für Bibliothekswesen** legújabb füzeteinek tartalma: *XII. évfolyam, 7. füzet (1895 július.)* Dr. *Düring*, Bibliothekstechnische Mittheilungen. — Dr. R. *Kukula*, Statistik des bedeutenden ausser-deutschen Bibliotheken der Erde. J. W. E. *Roth*, Zur Bibliographie der liturgischen Drucke des Erzstift Mainz. — Recensionen und Anzeigen: Dr. August Hartmann, Deutsche Meister-lieder-Handschriften in Ungarn. (Philipp Strauch.) Friedrich Leitschuh, Katalog der Handschriften der kgl. Bibliothek zu Bamberg. (M. Perlbach.) — *8 - 9. füzet. (1895. augusztus—szeptember.)* Dr. Gustav *Bauch*, Wolfgang Schenck und Nicolaus Marschalk. — Wilhelm *Altmann*, Bibliothektechnisches. — H. *Omont*, Notes sur quelques manuscrits grecs de la Bibliothèque archiepiscopale d'Udine provenant du cardinal D. Grimani. — Recensionen und Anzeigen: Wilhelm Reyd, Bibliographie der Württembergischen Geschichte. I. Band. (Walther Schultze.) Claes Annerstedt, Upsala universitetsbiblioteks historia intill ar 1702. (Sten Konow.) Neuer Deutscher Bücherschatz. (J. Köstlin.) — *10. füzet. (1895 október.)* Hugo *Rabe*, Aus Lucas Holstenius Nachlass. — Hans *Schnorr v. Carolsfeld*, Gedruckte Katalogzettel. — F. W. E. *Roth*, Die Marienthaler Drucke der Seminarbibliothek zu Mainz. — Paul *Bergmans*, Un noël historique allemand de 1478. — Joseph *Paczkowski*, Die sogenannte Chylinski'sche Bibel. — Dr. W. N. *du Rieu*, Welche Bücher gaben die Leidener Professoren heraus? — Recensionen und Anzeigen: Dr. Joh. Pohler, Bibliotheca historico-militaris. (Walther Schultze.) Die Wiener Genesis, herausg. von Wilhelm Ritter von Hartel u. Franz Wickhoff. (F. Eichler.) The Manchester Museum Owens College. (O. G.) — *11. füzet. (1895 november.)* Heinrich *Simon*, Die Katalogzettel für Sonderabdrücke und Ausschnitte. — P. *Schwenke*, Bibliotheks-Adressbuch wissenschaftlicher und Volks-Bibliotheken. — F. *Eichler*, Bibliothekstechnisches. — Jak. *Schnorrenberg*, Noch einmal J. P. Madlen und die Druckerei in Kloster Weulenbachen Köln. — K. *Rozycki*, Über den Krakauer Druck von Turrecermata, Explanatio in Psalterium. — F. *Falk*, Die deutschen Kartographen Nicolaus von Cusa und Nicolaus Donis. — Recensionen und Anzeigen: Paul Jürges, Die modernen Systeme von Büchergestellen mit verstellbaren Legeböden. (Christ. Berghoeffer.) Rudolf Wolkan, Böhmens Antheil an der deutschen Litteratur des XVI. Jahrh. 1. Th. Bibliographie. (F. Eichler.)

Állandó rovatok minden füzetben: Mittheilungen aus und über Bibliotheken. Vermischte Notizen. Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekswesens. Antiquarische Kataloge. Personalnachrichten.

A **Revue des Bibliothéques** legújabb füzeteinek tartalma: *V. évfolyam, 5. füzet. (1895 május).* Henri *Omont*, Le Catalogue imprimé de la Bibliothèque du Roi au XVIII-e siècle. (Befejező közl.) — Léon *Dorez*, Un élève de Paul Manuce: Romolo Cervini. — Bibliograhie: Demetrio Marci, Una questione libraria fra i Giunti ed Aldo Manuzio. (Léon Dorez.) Louis Havet, Plauti Amphitruo. (Léon Dorez.) Alfred Jacob, Notes sur les manuscrits grecs palimpsestes de la Bibl. nationale. (Léon Dorez.) Mathiae Casimiri Sarbiewki Poemata omnia. (A. M.) P. Hamy, Galerie illustrée de la Compagnie de Jésus. (Albert Maire.) Paul Durrieu, L'origine du manuscrit célèbre dit le Psautier d'Utrecht. (Léon Dorez.) — *6. füzet. (1895 június.)* Léon *Dorez*, Un élève de Paul Manuce. Romolo Cervini. (Befej. közl.) — Nècrologie: Jules Bailliard. — *7. füzet. (1895 július.)* Henri *Omont*, Documents sur l imprimerie à Constantinople au XVIII-e siècle. — Paul *Bergmanns*, Thierry Martens. — Léon *Dorez*, L'exemplaire de Pline l'ancien d'Agosto Valdo de Padoue et Angelo Colocci. — Bibliographie: L'abbé Le Beurlier, Le Chartophylax de la grande Église de Constantinople. (L. D.) Georges Goyau, André Péralé, Paul Fabre. Le Vatican. (Léon Dorez.) — 8—*9 füzet. (1895 augusztus-szeptember.)* M. *Pellechet*. Jacques de Voragine; Addition à la liste les éditions de ses ouvrages publièes au XV-e siècle. — H. *Omont*, Document sur l'Imprimerie à Constantinople au XVIII-e siècle. (Befej. közl.) — Léon *Dorez*, Latino Latini et la Bibliothéque capitulaire de Viterbe. — *Nécrologie*: Anatole de Montaiglon.

Állandó rovatok minden füzetben: Personnel des Bibliothèques. Chronique des Bibliothèques.

Mellékletek az 5—6. füzetekhez: C. Couderc, Inventaire sommaire de la collection Clement de Boissy sur la juridiction et la jurisprudence de la Chambre des Comptes.

A 8—9. füzethez: Lucien Auvray, Inventaire sommaire d'un collection du Président du Harlay sur diverses matières ecclésiastique. politique etc. (Mss. français 15, 499—5, 553. de la Bibliothèque Nationale.) 1—32. l.

A **Revue Internationale des Archives des Bibliothèques et des Musèes** legujabb füzeteinek tartalma: *I. kötet, 2. sorozat. Bibliothèques. 1. füzet.* Henri *Stein*, L'Histoire de l'Imprimerie, état de la question en 1895. — Chronique et Mélanges: Dr. Bernhard *Lunstedt*, Notice sur les bibliothèques publiques de Suede. — *H. S.* La réproduction autotypique des manuscrits. — *H. J.* La conférence bibliographique internationale de Bruxelles. — Paul *Bergmann*, Un catalogue général des bibliothèques belges et hollandaises. — *Chroniques.* (Allemagne, Autriche-Hongrie, Belgique, Danemark, Egypte, Espagne, France, Grande-Bretagne, Italie, Japon, Pays-Bas, Portugal, Républ. Argentine, Russie, Suède et Norvège, Suisse.) Bibliographie rétro-

specitve des périodiques: Le Cabinet Historique. 1855—1883. (M. Bx.) Bulletin des Bibliothèques et des Archives. 1884—1889. (F. Ch.) Rivista delle biblioteche I.—V. (V. Morzet.) Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos. 1871—1883. (H. S.) Archivalische Zeitschrift. 1880—1891. (H. S.) *Comptes rendus:* William J. Fletcher, Public Libraries in America. (Ch. - V. L.) G. Petzholdt, Manuale del Bibliotecario. (H. S.) Karl Dziatzko, Beiträge zur Theorie und Praxis des Buch- und Bibliothekswesens. (H. S.) Paul Jürges. Die modernen Systeme von Büchergestellen mit verstellbaren Legeböden. (Victor Morlet.) W. L. Schreiber, Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur métal au XV-e siècle. Tome VII. (H. S.) Paul Fabre, La Bibliothèque Vaticane. Libraries in the medieval and Renaissance periods. (L.) Cercle de la librairie de Paris; Catalogue de la Bibliothèque technique. (H. S.) Barré, Bibliothèque de la ville de Marseille; catalogue du fonds de Provence. 2-e partie. (H. S.) Bibliothèque de Reims; tome III. (H. S.) Chatelain, Paléographie des classiques latins. 8. livr. (H. S.) Nederlandsch kolonial Centralblad; Maandelyksch overzicht betreffende de literatuur van Nederl. Oosten-West-Indie. (J. D.) Leon Vallée, La Bibliothèque nationale; choix de documents pour servir à l'histoire de l'établissement et de ses collections. (H. S.) Paul Durrieu et J. J. Marquet de Vasselot, Les Manuscrits à miniatures des Héroïdes d'Ovide traduites par Saint-Gelais, et un grand miniaturiste français de XVI-e siècle. (L. A.) Louis Guibert, Ce qu'on sait de l'enlumineur Evrard d'Espingles. Melange Julïen Havet: Recueil de travaux d'érudition dédiés à la mémoire de Julien Havet. Studi italiani di filologia classica. Statistica delle Biblioteche. Parte I. vol. I—II. (H. S.) U. Chevalier. Répertoire des sources historiques du moyen âge; topo-bibliographie. Fasc. I—II. (H. S.) G. Ottino e G. Fumagalli. Bibliotheca bibliographica italica. Vol. II. Suppl. (H. S.) Ph. Gagnon, Essai de Bibliographie canadienne. (H. S.) Henri Jadart, Essai d'une bibliographie rétheloise. Louis Réguier, Quelques mots sur les historiens de la ville des Andelys, suivis d'une bibliographie sommaire. W. R. Retana, Bibliografia de Mindanao. Minerva; Jahrbuch der gelehrten Welt. (H. S.) Bernhard Lundstedt, Sueriges periodiska Litteratur; Bibliografia. I. (H. S.) Bernard Prost, Le trésor de l'abbaye Saint-Benigue de Dijon. (H. S.) Edmund Mombini, Bayerische Papier-Geschichte. I. Theil. (C-M. Briquet.) Tables de la Gazette archéologique (S. R.) Generalregister zum I—X. Jahrgange des Centralblattes für Bibliothekswesen. (H. S.)

I. kötet, 3. sorozat. Musées. 1. füzet. Salamon *Reinach,* La muséographie en 1895. (Archéologie ancienne.) — Chronique et mèlanges — Bibliographie retrospective des périodiques. — Comptes rendus.

Állandó rovatok minden füzetben: Inventaires, catalogues et publications annoncées sommairement.

D. Gy.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Szamota István. † A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának egyik szép képzettségü fiatal tisztviselője, *dr. Szamota István* könyvtári segéd f. évi november 21-én 28 éves korában öngyilkos kézzel véget vetett életének. A korán elhúnyt ifjú tudósban a Magyar Nemz. Múzeum tisztikara legtevékenyebb tagjainak egyikét, a szaktudomány a legszebb reményekre jogosító munkását vesztette el. Szamota egy évvel ezelőtt lépett be a múzeum tisztviselőinek kötelékébe; azelőtt a m. kir. országos levéltárban gyakornoki állást foglalt el. Mindkét intézet kebelében a legszebb képzettségü szakerők közé tartozott, a tudományosság terén pedig oly nagy munkásságot fejtett ki, melynek eredményei ifju kora daczára el nem muló emléket biztosítanak nevének. A régi magyar földrajzi irodalom terén felmutatott, kezdetnek igen szép sikerü kisérletek után a magyar nyelvészet középkori anyagának felkutatásában találta meg munkásságának legméltóbb tárgyát. A Magyar Tud. Akadémiától megbizást nyerve a középkori oklevelek magyar szókincsének összegyüjtésére, egymás után kereste fel a hazai levéltárakat s vizsgálta át azoknak okleveleit, hogy a bennök elszórt magyar szavakat kijegyezze s belőlük a magyar nyelv legrégibb anyagát rekonstruálja. Anyagának legnagyobb része együtt volt, s a mutatvány, mit »A tihanyi apátság alapító oklevelei mint nyelvemlék« czímmel belőle a M. Tud. Akadémiában bemutatott, a legnagyobb várakozást keltette fel évek során törhetetlen buzgalommal folytatott munkálkodásának eredménye iránt. A Magyar Tud. Akadémia azzal adott kifejezést a fiatal tudós iránt táplált elismerésének, hogy ez év folyamán irodalom-történeti bizottságának külső tagjává választotta. A szomorú elhatározás, mely a fegyvert kezébe adta, s melynek oka örökös rejtély marad mindenki előtt, véget vetett a hozzá fűzött reményeknek. Temetése, melyen a Magyar Nemz. Múzeum tisztviselői testületileg vettek részt, november hó 24-én általános részvét között ment végbe. Nyugodjék békével.

Kitüntetés. Dr. Pauler Gyula m. kir. országos főlevéltárnoknak ő cs. és apostoli királyi felsége f. évi november hó 8-án kelt legmagasabb elhatározásával a miniszteri tanácsosi czímet és jelleget adományozta.

Az év halottjai. Az 1896-ik év a magyar bibliografia történetében szomorú emléket hagy maga után. Azon jeles férfiaink között, a kik az év lefolyása alatt befejezték e földön pályájukat, a magyar bibliografia több oszlopos tagját vesztette el. *Dankó József*, a finom izlésü könyvgyüjtő, 1895 január 14-én halt meg Pozsonyban. Néhány héttel később, márczius 9-én követte őt a sirba ugyane város második nagy könyvgyűjtője, *Lanfranconi Grazioso Enea,* a ki bár idegen nemzet szülötte volt, testben, lélekben, tudományos törekvéseiben hű fia lőn második hazájának, Magyarországnak s a magyar kultura páratlan becsü emlékeit gyüjtötte össze gyüjteményében, mely azóta, hála a kormány bőkezüségének, a nemzet tulajdonává vált. A harmadik halott *Barna Ferdinánd,* a nemz. múzeum könyvtárának nyugalomba vonult t. őre, 71 éves korában, július 21-én hunyta le szemeit az örök álomra. Érdemeit e helyütt felesleges felujítani, elválhatatlanul össze vannak azok forrva a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának történetével, melynek egész élete munkásságának legjavát szentelte. A legutolsó veszteségről, mely néhány héttel ezelőtt a múzeumi könyvtárt *Szamota István* elhunytával sujtotta, e füzet más helyén emlékezünk meg. Mindnyájan a tudomány halottjai ők; életüket a könyveknek szentelték, haláluk pótolhatatlan veszteség a hazai könyvtári ügyre, melynek amúgy is csekély számu munkásai fájdalommal látják leglelkesebb bajtársaikat kidőlni soraikból. *D.*

Könyvtárnokok értekezlete. A hazai közművelődési és tudományos egyletek kiküldötteiből alakult országos múzeum- és könyvtár-bizottság tudvalevőleg nagy tevékenységet fejt ki a vidéki múzeumok és könyvtárak szervezése érdekében és *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter arról a nagy jelentőségről, a mit a bizottság e müködésének tulajdonit, az által tett bizonyságot, hogy az 1896. évi költségvetési előirányzatban 15,000 frtot vett fel vidéki könyvtárak és múzeumok létesítésére és állandó érintkezést létesitve a vallás- és közoktatásügyi miniszterium és a bizottság között, annak közvetitése végett *Szmrecsányi Miklós* osztálytanácsost bizta meg képviseletével. A minisztert ez elhatározásában az a törekvés vezette, hogy a vidéki múzeumok és könyvtárak szervezésének ügyét állami felügyelet alatt egységes alapokra fektesse és e nagyfontosságu kulturális mozgalomban az illetékes szakemberek befolyását hivatalos uton biztositsa. Ez adott alkalmat *Porzsolt Kálmánnak,* a bizottság titkárának, hogy a budapesti nagy könyvtárak vezetőit és tisztviselőit könyvtárnoki értekezletre hivja össze, abból a czélból, hogy a bizottságnak a közművelődés terjesztését czélzó munkásságát szakavatott tanácsaikkal támogassák. Az értekezlet deczember 4-én az egyetemi könyvtár helyiségében *Szilágyi Sándor* elnöklete alatt s a vallás- és közoktatásügyi miniszterium képviselőjének, *Szmrecsányi Miklós* osztálytanácsosnak jelenlétében tartatott meg. A fővárosi könyvtárak részéről *dr. Fejérpataky László* múzeumi könyvtári igazgató-őr, *Heller Ágost*, a M. Tud. Akadémai főkönyvtárnoka, *Pauler Gyula* min. tanácsos, orsz. főlevéltárnok, dr. *Aldásy Antal*, *Dedek Crescens Lajos*, dr. *Erdélyi Pál*, *Jankovich Antal*, dr. *Küffer Béla*, *Kudora Károly*, *Máté Sándor*, dr. *Schönherr Gyula*, dr. *Sebestyén Gyula* és *Szinnyei József* vettek részt a tanácskozásban. A múzeum- és könyvtár-bizottságot *Porzsolt Kálmán* titkár képviselte. Az értekezlet tárgyaiként a Porzsolt Kálmán titkár által kibocsátott meghivón a következő pontok szerepeltek: 1. Községi könyvtárak. 2. Iskolai könyvtárak. 3. Vándorkönyvtárak. 4. A könyvtárak felügyelete. 5. Könyvtárnoki tanfolyam. 6. Könyvtárnokok helyzete. Az értekezlet azonban csupán a három első pontot vette tárgyalás alá, egy későbbi, szorosan a könyvtárnokok testületének kebeléből megindítandó akciónak kivánva fentartani a többi kérdések tárgyalását, melyek sikeres megoldása csakis a könyvtári ügy fejlettségének a mainál előhaladottabb stádiumában remélhető. A tanácskozás tárgyául elfogadott kérdésekben sem jutott, kellőleg előkészitett javaslatok hiányában, konkrét eredményre, s hosszabb eszme-

csere után a külön csoportokba tartozó törvényhatósági, községi, iskolai és vándor-könyvtárak szervezésének tanulmányozására egyes szakférfiakat kért fel, és pedig a törvényhatósági könyvtárakra *Küffer Bélát*, a vándorkönyvtárakra *Erdélyi Pált*, az iskolaiakra *Sebestyén Gyulát* és a községi könyvtárak ügyére *Dedek Cr. Lajost*. Az ezek véleményes jelentése kapcsán előterjesztendő javaslatokat az értekezlet egy későbbi ülésen fogja tárgyalás alá venni s annak eredményei alapján az orsz. múzeum- és könyvtár-bizottság a szóban forgó könyvtárak számára általános szervezeti és használati szabályzatot fog a miniszterium elé megerősités végett fetterjeszteni. *Sz.*

Danko József könyvtárának sorsa. Néhai Dr. Dankó József pozsonyi prépost könyv- és metszettárának aukcziója Kende S. bécsi antiquariátusa vezetése alatt f. é. június 24. — július 12. napjaiban ment végbe. Az aukczió eredménye, tekintettel arra, hogy Dankó könyvtára java részéről — az ősnyomtatványok, kéziratok, Hungarica és nagyobb theologica csoportjairól végrendeletileg intézkedett, — mindenkép kielégitőnek mondható, a mennyiben a könyv- és metszettár hátramaradt részeért közel 18,000 frt folyt be a kongrua-alap javára. A fizetett nagyobb árak közül említendők: Jahrb. d. Kunsthist. Sammlungen des A. H. Kaiserhauses. 1—15. köt. 458 frt. Leitner, Die hervorragendten Kunstwerke der Schatzkammer d. oest. Kaiserhauses 75 frt. Mittheilungen d. k. k. Central-Commission, 1856—94. 139 frt 50 kr. Pinder, Speculum passionis Jesu Christi 1507. 124 frt. Repertorium f. Kunstwissenschaft, I—XI. k. 82 frt. Tory, Champfleury, Paris, 1529. 103 frt. Weigel u. Zestermann, Die Anfänge d. Druckerkunst 80 frt. Brunet, Manuel du libraire, 80 frt. Ceriani, Monumenta sacra. 62 frt 50 kr. Didot, Catalogue. 6 k. 32 frt 20 kr. Ducange, Glossarium 7 k. 85 frt 50 kr. Maittaire, Annales 40 frt 50 kr. Muther, Die Deutsche Bücherillustration 49 frt. Hain, Repertorium 50 frt. Panzer, Annalen 2 k. és a függelék 31 frt 50 kr. Rooses, Christoph Plantin 61 frt. Wurzbach, Biogr. Lexikon 80 frt 50 kr. Bubics, Cornaro Frigyes jelentései 25 frt. Gregorovius, Gesch. d. Stadt Rom 44 frt. Knauz, Monumenta 20 frt. Monumenta Vaticana Hungariae 42 frt 50 kr. Wagner, Delineatio provinciarum Pannoniae 30 frt. Nyéki Vörös Mátyás imakönye (magyar kézirat a XVII. sz. elejéből) 71 frt. Daniel. Thesaurus hymnologicus 46 frt. Dankó, Vetus hymnarium Hungariae 23 frt. Dreves, Analecta hymnica 41 frt 50 kr. Roskoványi művei 200 frt. Dankó könyvornamentikai gyűjteménye 830 frton, ex-libris-gyűjteménye 269 frt 50 kron kelt el. A metszetek közül a következők értek el nagyobb árakat: Dürer, A kis feszület 120 frt. Szt Hubert 100 frt. A nagy szerencse 51 frt. A kis passió 50 frt 50 kr. A nagy oszlop 51 frt. Himzési minták, 6 lap 204 frt. A kézrajzok és képek közül Steinl, két aquarellje 303 frt. Dobyaschoffsky, Magyarországi Szent-Erzsébet 100 frt. XVI. századbeli német iskola, Krisztus búcsúvétele 132 frt. Fényképgyűjtemény, 2000 lap 600 frt. *K.*

Istvánffy Pál egy könyve. Ismert dolog, hogy Istvánffy Pál, az első magyar novella-író, a paduai egyetemen végezte tanulmányait. Ottan időzésének emlékét őrzi *Cicero Tusculanae quaestiones* cz. műve 1510-ben, Velenczében, Philippus Pincius Mantuanusnál megjelent kiadásának birtokomban levő példánya is. A csinosan illusztrált könyvnek, (melyet kiadója Philippus Beroaldus tanítványának Csulai Fülöpnek ajánlott) czímlapján egy tanítványai közt ülő tanár látható fametszetben; a tanár asztalán egy üres mondatszalag van, ebbe csinos apró betűkkel van beleírva: *pauli istwanffy.* Hogy Istvánffy e művet szorgalmasan használta, azt mutatják a sorok közé írt számos, ma már alig olvasható jegyzetei, melyek az egész könyvön át láthatók. A könyvet azonban Istvánffy, úgy látszik, Olaszországban hagyta, mert az egy velenczei antiquariustól került birtokomba. *Varju Elemér.*

Könyvvizsgálat a Rákóczi-korban. I. Lipót, mint tudjuk, úgy Magyarországban, valamint Erdélyben, már az 1690-es években életbe léptette — szokása szerint önkényesen, rendeleti úton — a *censurát*, a sajtótermékek előleges megvizsgálását. Az ő censorai leginkább jezsuita-atyák valának. A Lipót önkényuralma által sarkaiból kiforgatott ősi alkotmány és nemzeti

önállóság visszavívására II. Rákóczi Ferencz zászlót emelvén, csakhamar mindkét haza lakossága melléje állott, s egynéhány, császári őrséggel megrakott erősség kivételével, őt uralá az egész ország.

Rákóczi a szabadságért fogván fegyvert: természetesen a sajtót is szabadon engedte működni, sőt derekasan föl is használá. Így folyt le több év, az ujra életbe lépett sajtószabadság virágzásával: mert a kuruczok nem gyakoroltak censurát. Nyomatott kiki, amit akart. Mígnem e sajtószabadsággal az 1706-ik évi békealkudozások félbeszakítása után némely, titokban császári érzelmű könyvnyomdatulajdonos — név szerint a nagyszombati jezsuita-akadémia nyomdájának urai — annyira visszaéltek, hogy Rákóczit és a confoederált magyarokat galádúl támadó, ócsárló gúnyiratokat is kinyomattak, vagy újra lenyomatván, a fejedelem és Confoederatio hívei között terjesztették; mint pl. a »*Fenestra Camerae Obscurae Rákóczianae*« czímű irányzatos férczművet, stb.

De ez már több volt a soknál s a szövetségi kormánytanács tagjainak szemet szúrt. És minthogy e magas tanács Rozsnyón, 1707 január 21-kétől február 5-kéig üléseket tart vala: a sajtó által űzött eme tűrhetetlen politikai visszaélés ügye is szóba hozatott ezen ülések egyikén, a február 3-ikin. A megvitatás eredménye az lőn, hogy az országtanács szükségesnek találá az előleges könyvvizsgálatot a Confoederatio országrészei területén visszaállítani s annak gyakorlását vallási, erkölcsi, társadalmi műveknél, tankönyveknél stb. a senatorok — mint legfőbb őrállók — önmaguk vállalták el ketten-ketten, a tisztán politikai vagy katonai munkákra nézve pedig a fejedelemnek és udv. kanczelláriájának, s illetőleg Bercsényi fővezérnek tarták fenn.

A vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban a rozsnyai senátusülések jegyzőkönyvei fenmaradván, a febrár 3-ikiból az ezen ügyre vonatkozó pontokat íme közöljük:

»Recurrente negotio scommaticarum impressurarum, cavetur: ne ulla typographia recentes libros controversisticos, multomagis scommaticos et animorum abalienativos (t. i. a Confoederatiotól) imprimere audeat. Si tamen quid imprimendum necesse foret: *editionem illam duo domini senatores, — illius cujus editio fuerit religionis, — diligenter prius revideant, approbent, et approbatam typis mandari permittant.* Quodsi autem quis ex dominis senatoribus librum scommaticum, animorumque distensionem causantem pro impressione subscribere praesummeret: *eofacto vitiorum Confoederationis incurret.*

Quod attinet acta politica ac bellica: *illa cum permissione suae serenitatis, — imo bellica etiam cum consensu excellentissimi supremi generalis* (Bercsényi) *imprimi poterunt.*

Antiqui porro authores seu eorum libri reprimi non vetantur.«

A kormánytanács e végzése bizonynyal megküldetett, kötelező mihez-tartás végett, a Confoederált Rendek területén létező valamennyi nyomdának.

Thaly Kálmán.

Ki volt Farinola Bálint? Folyóiratunk múlt évi 4-füzetében, a 345. lapon — *s* — *m* egy protestánsok részére 1581—82 között nyomtatott evangeliumos könyv czimlap nélküli példányát ismerteti, melynek nyomdásza magát *Valentinus Farinola* néven nevezi meg s Bornemissza Péterről úgy emlékezik meg, mint uráról. Ki ez az addig nem ismert magyar könyvnyomtató, ezt a kérdést a közlő eldöntetlenül hagyta s csupán annyit gyanit, hogy Farinola vagy Bécsben, vagy Debreczenben működött. *Firtinger Károly,* a régi magyar bibliografia szorgalmas művelője, a Magyar Nyomdászat f. évi 10. füzetében beható kutatás alá véve a kérdést, arra az eredményre jutott, hogy Farinola Bálint nem más, mint Manckovics Bálint nyomdász, a kinek könyvnyomdájából Szabó Károlynál az 1581. és 1584. évekből három termék van ismertetve. (R. M. K. I. 196. 208. 209. sz. a.) Föltevését a két személynév azonos jelentésére alapítja. Ugyanis a Farinola szó lényege farina, a mi annyi mint liszt. Ugyanezen szóból képződik az állítólag Lengyelországból hozzánk szakadt Manckovics neve; a

lisztnek lengyel elnevezése t. i. mączka, annyi mint finom minőségű liszt, lángliszt, keményitő. Ezen mączka szó pedig kiejtetik ilykép: mancska; ha most ehhez hozzáfűzzük a személyesítő -vics ragot, úgy kész a Mancskovics név. Mancskovics Bálint tehát korának divatja szerint Farinola latin nevet vett föl időközönként. Az a körülmény, hogy Farinola az ajánló levélben Bornemissza Pétert urának nevezi, szintén megerősíti e föltevést. Hogy Bornemissza legutoljára Detrekőn működött, azt legutolsó nyomtatványának kolofonjából és Farinola ajánlatából is tudjuk. Ámde Mancskovics Bálint szintén azt mondja magáról Sibolti Demeter Vigasztaló Könyvecskéjéhez (R. M. K. I. 208.) 1584 június 24-én írt ajánló levelében, hogy 1584-ben Detrekőn tartózkodott. A rövid időköz ez ajánlólevél kelte és Bornemissza utolsó nyomtatási dátuma (1584 márczius 25) között s a két név: Farinola és Mancskovics jelentésének egyezése mellett a személyazonosságot kétségtelenné teszi a belső tipusok egyezése is, de főleg az a körülmény, hogy Mancskovics ugyanannak a Gyarmati Balassa Istvának ajánlja munkáját, a ki Bornemissza Péter pártfogója volt. Firtinger további fejtegetésében e felfedezés alapján bírálat alá veszi Szabó Károlynak azt az állítását, hogy Mancskovics valamennyi nyomda terméke Galgóczon nyomatott s annak a nézetének ad kifejezést, hogy az a 3 nyomtatvány, a melyet eddig Mancskovicstól ismerünk, a most felfedezett Farinola-féle nyomtatványnyal együtt Detrekőn látott napvilágot. Tekintve azt, hogy Mancskovicstól Bornemissza halála előtt is birunk nyomtatványt, a mi arra enged következtetni, hogy már előbb is működött önállóan, s tekintettel Bornemissza Péter vándor életére is, e kérdés teljes eldöntését további kutatásoktól kell várnunk. Farinola és Mancskovics személyazonosságának megállapítása azonban kétségkivül Firtinger érdeme és mi csak örülhetünk a felett, hogy e becses bibliografiai felfedezésre folyóiratunk közlése szolgáltatott alkalmat. *Sch. Gy.*

A nemzeti múzeumi könyvtár Corvin-kódexeinek száma. A *Pallas nagy Lexikona* X. kötetében *Csontosi János* 24 lapra terjedő czikkben ismerteti Mátyás király könyvtárának maradványait. Dolgozatában a jelenleg ismeretes Corvin-kódexek számát megállapitva, azt állitja hogy a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában 15 Corvin-kódex őriztetik. Ez nem felel meg a valóságnak. Csontosi János a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának 1885/86-ról adott jelentésében, mely a Magyar Könyv-Szemle 1886-iki évfolyamában jelent meg, a Trotti könyvtár Corvin-kódexének megvásárlásáról beszámolva, maga mondja: »*Ismeretes, hogy a hazai gyűjteményekben ekkorig 26 kétségtelen Corvin-codex őriztetett, melyekből 7 a Nemzeti Múzeum ... könyvtárára esik ... E kézirattal* (értve a Trotti-könyvtárból megvásárolt kódexet) *a múzeumi könyvtár Corvin-codexeinek száma 8-ra emelkedett.*« 1886 óta a könyvtár Corvinkódexeinek száma tudvalevőleg csak a két modenai kézirattal gyarapodott, melyeket ő felsége a király 1891 május 6-án kelt elhatározásával ajándékozott a Magyar Nemz. Múzeumnak. A múzeumi könyvtárban tehát nem 15, hanem 10 Corvin-kódex őriztetik. Ezek a következők. 1. *Cod. Lat. nr. 160.* Q. Curtii Rufi Historia Alexandri Magni. 2. *Cod. Lat. nr. 257.* Sallustii Crispi Bellum Catilinarium et Bellum Jugurthimum. *(Mindkettő Jankovich Miklós gyűjteményéből.)* 3. *Cod. Lat. 121.* S. Augustini Liber de civitate Dei. 4. *Cod. Lat. 234.* Polybii Libri historiarum. 5. *Cod. Lat. 241.* Plauti Comoediae. 6. *Cod. Lat. 281.* Georgii Trapezuntii Libri Rhetorici. *(Mind a négy a török szultán könyvtárából, Konstantinápolyból. Ő felsége a király ajándékozta 1869 deczember 13-án.)* 7. *Cod. Lat. 198a.* Joannis Scholastici Opera. (Farkas Lajos könyvtárából. Megvétetett 1873 deczember 10-én.) 8. Joannis Damasceni Sententiae etc. *(Trotti őrgrófnő milanoi könyvtárából. Megvétetett Ulrico Hoepli milanoi könyvkereskedőtől 1886-ban.)* 9. S. Joannis Chrysostomi Omeliae. 10. S. Hieronymi Commentaria in epistolas b. Pauli ap. *(Mindkettő a modenai herczegi könyvtárból. Ő felsége a király ajándékozta 1891-ben.)* *D.*

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Szerkesztette: HORVÁTH IGNÁCZ.

Rövidítések: áll. = állami; bib. = bibornok; cs. = család; czl. = czimerlevél; egy. = egyetem, egyetemi; k. = király, királyi; kné = királyné; kny. = könyvnyomda, könyvnyomtató; kt., ktár = könyvtár; lt., ltár = levéltár; m. = magyar; min. = minisztérium; pk. = püspök; szn. = személynév; tank. = tankönyv; v., vs. = város, városi; vm. = vármegye.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

2. TÁRCZA.

3. SZAKIRODALOM.

4. VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

IV

MAGYAR KÖNYVSZEMLE.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK

KÖZLÖNYE.

A NM. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA.

ÚJ FOLYAM. IV. KÖTET.

1896-IKI ÉVFOLYAM.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
1896.

Budapest 1896. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

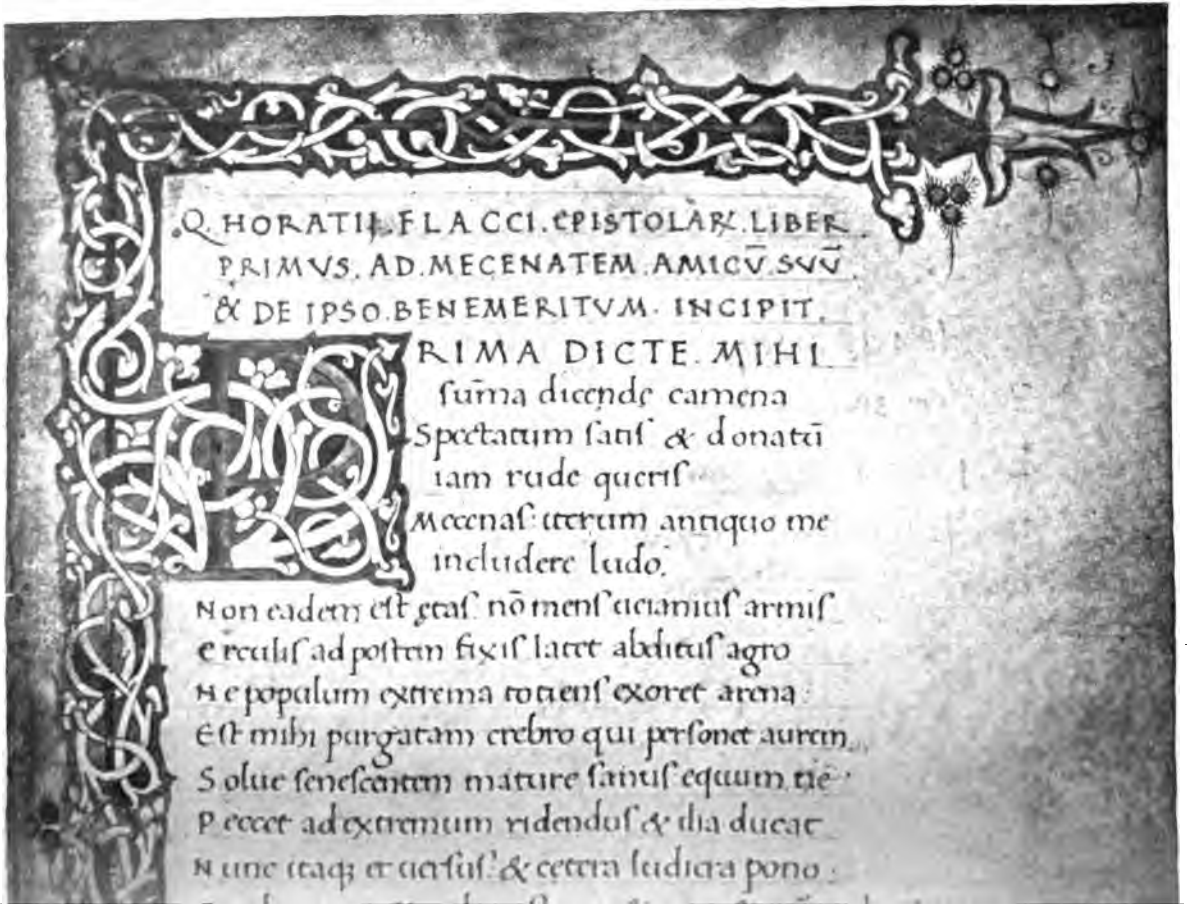
2. TÁRCZA.

*

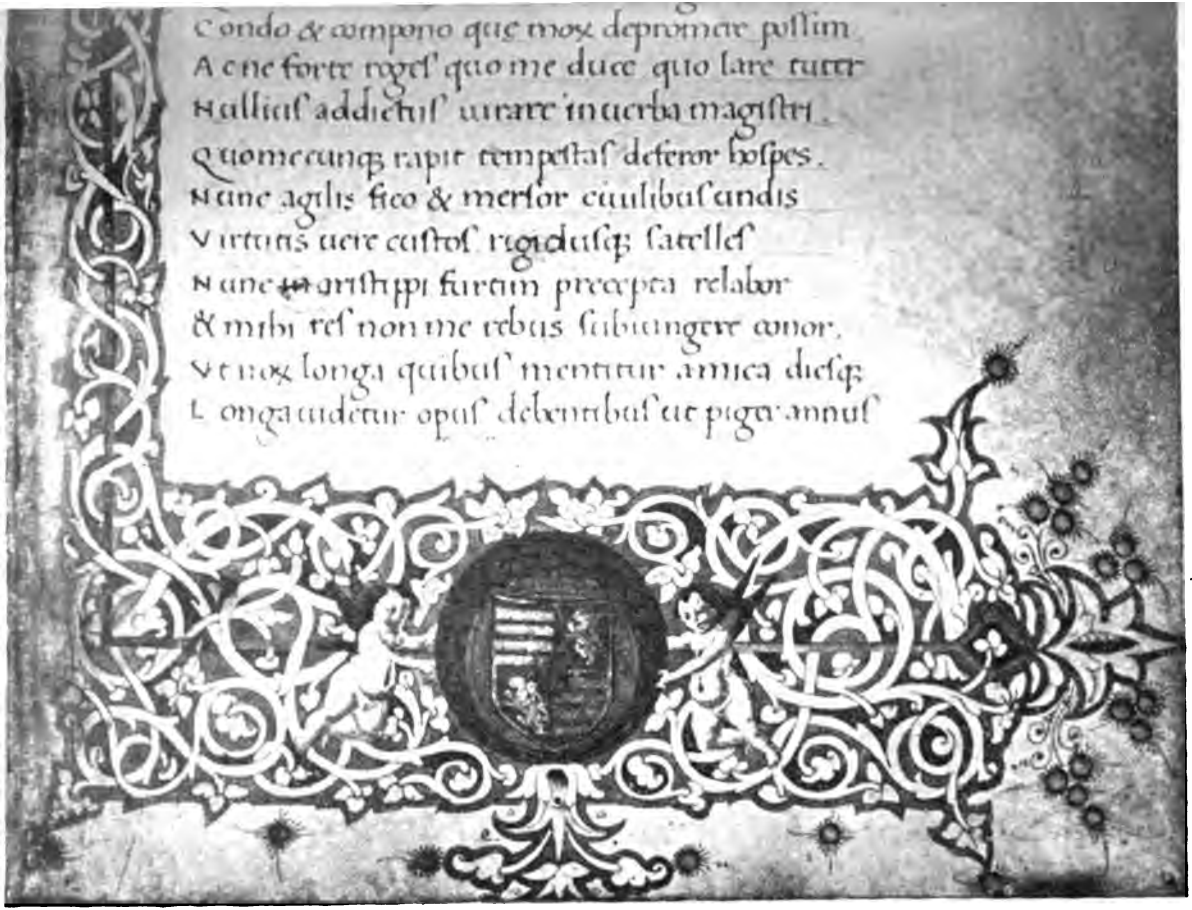
3. SZAKIRODALOM.

4. VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

MELLÉKLETEK:

Q. HORATII. FLACCI. EPISTOLAR. LIBER
PRIMUS. AD. MECENATEM. AMICU SUU
& DE IPSO. BENEMERITUM. INCIPIT.
PRIMA DICTE. MIHI
sūma dicende camena
Spectatum satis & donatū
iam rude queris
Mecenas: iterum antiquo me
includere ludo.
Non eadem est etas. nō mens ueianius armis
erculis ad postem fixis latet abditus agro
Ne populum extrema totiens exoret arena.
Est mihi purgatam crebro qui personet aurem.
Solue senescentem mature sanus equum ne
Peccet ad extremum ridendus & ilia ducat
Nunc itaq; et uersus: & cetera ludicra pono

Condo & compono que mox depromere possim
Ac ne forte roges quo me duce quo lare tuter
Nullius addictus iurare in uerba magistri
Quomecunque rapit tempestas deferor hospes.
Nunc agilis fio & mersor ciuilibus undis
Virtutis uere custos rigidusque satelles
Nunc ~~in~~ aristippi furtim precepta relabor
Et mihi res non me rebus subiungere conor.
Ut nox longa quibus mentitur amica diesque
Longa uidetur opus debentibus ut piger annus

A British Museum Korvin-kódexének czimlapja.

Az Athenaeum nyomása.

A BRITISH MUSEUM KORVIN-KODEXE.

Kropf Lajostól.

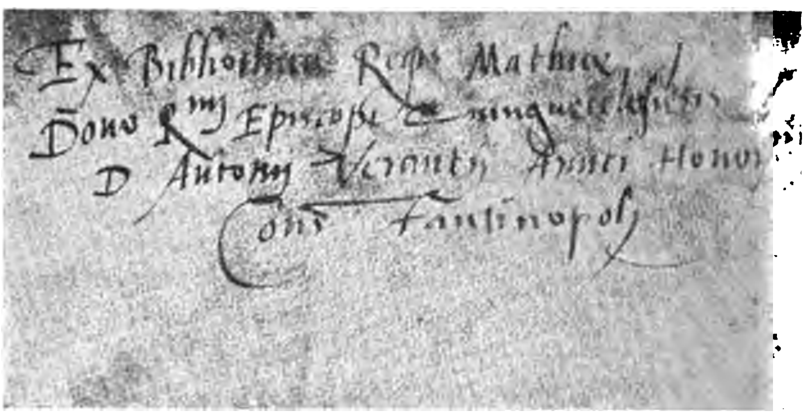
(Egy melléklettel és a szöveg között két rajzzal.)

A *Magyar Könyvszemle* 1885-iki folyamában [1] említés van téve a British Museum könyvtárában őrzött Korvin-kódexről, melynek czímlapjáról Mr. (most, mióta lovaggá ütötték, Sir) E. Maunde Thompson a Magyar Nemzeti Múzeumnak 1884-ben fényképmásolatot küldött. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy a kódexet nálunk otthon jól ismerik és bár föltett szándékom volt azt tüzetesen megvizsgálni, nem tartottam sietősnek e szándékom megvalósitását, s az másnemű elfoglaltságom közepette már már teljesen feledésbe ment.

Kellemes meglepetés várt azért reám, midőn nemrég Fraknói Vilmos és Hampel József urak fölszólitására végre megvizsgáltam a kódexet, mert Mátyás király egy arczképét találtam benne, még pedig olyan nagy méretekben (magassága közel 11, szélessége majdnem 9 cm.) és oly csinosat, milyent más kódexben eddig nem sikerült fölfedezni. Az arczkép, helyesebben mondva az arcz maga, meg van ugyan csunyán rongálva, mert valami kontár-ember meg akarta tisztitani vizzel vagy valami vandál kéz nedves újjal szántszándékkal elmázolta a festéket; de orthochromaticus lemezzel és sárga ernyővel sikerült a király arczvonásait vissza idézni. Szilágyi Sándor intézkedéséből a képnek egy szines másolata már meg van Budapesten és a *Magyar Nemzet Története* milleniumi kiadásának IV. kötetében fog szines nyomatban megjelenni; e helyütt ugyanannak monochrom hasonmását mutatom be. Ezért nem szükséges az arczképet bővebben leirnom és csak annyit akarok róla fölemliteni, hogy a kép, úgy látszik, e század

[1] 241. és 281. ll.

elején még nem volt megrongálva, mert a British Museumnak egy régi katalogusában, mely a czimlapon 1812-ből van keltezve de melynek nyomtatott előszavát csak 1819 márczius 15-én írta alá szerzője, Henry Ellis, a következő jegyzet fordúl elő: »Praemittitur etiam effigies *eleganter depicta*, sed quae liquido conficta est, Horatii Poetae, devincti tempora lauro.« A kódex ugyanis egyébb művekkel együtt Horatius munkáit is tartalmazza s azért a katalogus szerkesztője a római költő arczképének nézte a képet, mely esetben, nincs kétségünk, az arczkép Horatiusnak »bizonyára csak költött« vonásait adná vissza. A képnek Mátyás egyéb arczképeivel való összehasonlítása után itélve

A British Museum Korvin-kódexének XVI. századi bejegyzése.

azonban nem lehet kételkednünk azon, hogy az arczkép, ámbár talán nem hű, hanem hizelegni akar, az ő arczvonásait akarja megörökíteni. Az »eleganter depicta« jelzőt a kép mindenesetre megérdemli s ha már meg volt volna, rongálva midőn Ellis látta, aligha mulasztotta volna megemlíteni hogy »sed — eheu! — valde corrupta!«

Szilágyi Sándor és a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője fölhívásának engedve, a legnagyobb készséggel adom a következőkben a kódex leírását.

A kódex könyvtári jegye *Lansdowne Ms. 836.*, 234 számozott levélből és a végén egy pár üres papir levélből áll, a számozás azonban újabb időben történt. Bekötése is ujkori.

Az első levél papiros; a második nem igen finom, kissé sárgás palimpsest hártya; a többi 232 levél igen finom, fehér hártya.[1] A kódex méretei a következők: magassága körülbelül 25 cm., szélessége 16·5 cm. Az első (papiros) levelen elől több múlt

Mátyás király arczképe.

A British Museum Korvin-kódexéből.

századbeli följegyzés van a kézirat különböző tulajdonosait illetőleg, a 2. (hártya) levél elején legfelül: *Ex bibliotheca regis Mathiae dono reverendissimi episcopi Quinquecclesiensis domini Antonii*

[1] Mátyás arczképe a kézirat ezen talán eredetileg üres lapjára lévén festve, az sem lehetetlen, sőt fölötte valószínű, hogy az arczképet más művész festette, mint magát a kéziratot.

Verantii amici honorandissimi Constantinopoli fölírás olvasható XVI századi kézírásban, melynek hasonmását itt közlöm.

A lap egyébként üres. Ugyanazon levél második oldalán van Mátyás királynak fent említett arczképe, fején cserkoszorúval, hosszú szőke hajfürtökkel, melyek aranynyal himzett, vörös és kék virágos palástjának hermelin-prémes gallérjára omolnak le. A palást egészen beburkolja a király mellét, mint egy bunda, és egészen eltakarja öltönyét, nem mint pl. a laxenburgi arczképen, melyen a király hermelin-prém galléros zöld bársony palástja vissza van vetve melléről s gazdag, arany és drágaköves szegélylyel diszített ruházatát lehet látni a palást alatt. Az arczkép háttere kék színnel van kitöltve; ez a szinezés, úgy látszik, a hártyalap ez oldalát eredetileg elfoglaló szöveg elfedésére volt hivatva, a mi tényleg sikerült is; de a Magyar Nemzet Története számára általam eszközölt fényképfelvétel a régi irás nyomait elárulta. A király álla alatt pl. mintegy egy centimeternyire két szó *meus cujus* (vagy *ejus)* szók eléggé tisztán vehetők ki. Amennyire a nem igen tiszta nyomok után megitélni lehet, az irás nem oly kerek, hanem szögletesebb és apróbb mint a kéziraté.

A hárommal számozott finom hártyalap elején van a czímlap, vagy — helyesebben mondva — kezdődnek Horatius levelei Mecaenashoz. A czímlap monochrom másolatát autotípiai mellékleten mutatom be, mely bármely leírásnál világo-

[1] Csontosi szerint az Attavantes festette kódexek egyik megkülönböztető jele az, hogy a szívpajzs mezeje ezüst. A többi általa megvizsgált kódexen a mező következetesen — és szerinte »*heraldice* helyesen« kék. Báró Nyáry Albert közli *Heraldiká*-jában Hunyadi János czímerét s ebben a holló piszkos kék mezőben van ábrázolva. Csontosi megjegyzését tehát oda magyarázom, hogy a kék mező *historice* talán helyes, ámbár *heraldice*, ha nem is teljesen helytelen, legalább szabályellenes. Nincsen angol heraldikai könyv, mely meg nem róná Sir Walter Scott-ot, a miért »Marmion« czimű gyönyörű költeményében a hősnek hasonló czímert ad.

»Even such a falcon (with outspread wings) on his shield
Soared sable in an azure field.«

(Canto I. 6.)

Hunyadi János czímere vagy kivétel, mert ilyen is van kevés, — pl. a jeruzsálemi királyság czímere arany keresztek ezüst mezőben, — vagy pedig avval menthető, hogy a holló természetes szine fekete s azért színes alapon is fordulhat elő.

sabb fogalmat ad a kéziratról. Az arabeszk diszitések a lap három oldalát foglalják el. A másolaton látható sötét egyenes vonal és a kezdő betű (P) arany; úgyszintén arany az arabeszkek határain túl látható rovar vagy növénymag kinézésű pöttyöcskék belseje is. Az arabeszkeket bekerítő vonal sötétkék színű; az arabeszkek közötti tér pedig váltakozva halvány zöld és halvány rózsaszín. A czímert bekerítő koszorú zöld. Mátyás czímerében a négyelt paizs 1. mezejében Magyarország vörös-fehér pólyái láthatók vörössel kezdve, a 2. és 3. vörös mezőben arany koronás, ezüst, ágaskodó kétfarkú oroszlány. A szivpajzson, amennyire az időtől megviselt, eldörgölt képből megitélni lehet, kék mezőben háromleveles arany ágon csőrében arany gyűrűt tartó, fekete holló ül összedugott szárnyakkal.

Az írás eléggé csinos, kerekded, halványan vonalozott lapokra van írva; amennyire megitélni képes vagyok, az egész kéziratot ugyanazon kéz másolta. A másoló sehol nem nevezi meg magát. Őrszót csak elvétve találunk. Oldal vagy egyéb jegyzet egyetlen egy sincs a kódexben. A czímek vörös betűkkel vannak írva, szintúgy az egyes könyvek kolofonjai. A kezdőbetűk egészen egyszerűek és kék festékkel vannak beigtatva. Csak az egyes könyvek vagy munkák elején vannak diszitett kezdőbetűk. Ezek rendesen valamivel kisebbek a czímlapon látható kezdőbetűnél. Különben stilre nézve hasonlitanak ehhez és arabeszkekkel diszitett négyszögletű alapon vannak ábrázolva. A szinezés módja ugyanaz: t. i. a betű maga arany, a kerítő vonal sötétes kék, az arabeszkek közötti tér pedig váltakozva világos zöld és halvány rózsaszín. Amennyire Gebhardnak a *Magyar Könyvszemle* 1884-iki folyamában közölt leirásából fényképmásolat nélkül következtetni lehet, a jelen kézirat, ámbár kiállitása korántsem oly fényes, mint a göttingeni egyetem Korvin-kódexéé, igen sokban hasonlít ehhez.

A kódex »a British Museum Horatius-kódexe« néven ismeretes, de ezen költőnek művein kívül Juvenalis és Persius Satyráit is tartalmazza, mint ez a következő tartalomjegyzékből látható, melyben a számozás az első (papiros) levéllel kezdődik.

Eiusdem Sermonum libri duo	fol. 40.	
Eiusdem Carminum seu odarum liber	» 79.	(verso)
Eiusdem Epodon liber	» 136.	
Eiusdem Carmen Seculare	» 148.	
Junii Juvenalis Satirae	» 150.	
Aulii Persii Flacci Volaterrani Satirae	» 222.	

A kézirat az utolsó (234.) levél elején végződik ilyképen:

FINIS.
EXPLICIUNT SATIRAE PERSII.
DEO GRATIAS.

Minden egyes liber vagy munka ilyféle módon kezdődik vagy végződik, mint pl. »*Sermonum liber primus explicit. Incipit secundus.*« (59. l.); vagy »*Q. Horatii Flacci quartus et ultimus Carminum liber feliciter finit*« (149. l.); vagy »*Junii Iuvenalis Satirarum liber primus feliciter incipit;*« stb.

Ami már most a kódex viszontagságainak történetét illeti, a 2. levél elején följegyzett adományozás szerint Verantius Antal pécsi püspök ajándékozta valami barátjának, még pedig Konstantinápolyban. Az adományozás tehát 1555 és 1557 közt történt. Miután a kódex, mint azonnal látni fogjuk, alkalmasint Hollandiából került Angliába, fölötte valószínű hogy Verantiusnak magát meg nem nevező barátja vagy követtársa Ogier Ghiselin de Busbecq volt, vagy pedig ennek orvosa és barátja Quacquelben Vilmos. Bármelyiküknek ajándékozta Verantius a kódexet, Busbecq volt az, ki Törökországból Hollandiába vitte, mert Quacquelben Törökországban, pestisben halt meg, még pedig azon három hónap (1561 augusztus—október) valamelyikében, melyet Busbecq Prinkipo szigetén töltött.[1]

Hogy Busbeckiustól kihez jutott a kötet s kik voltak birtokosai a XVI. és XVII. évszázadok folyamában, azt eddig nem sikerült földerítenem. A könyv elején a bekötési tábla belsején van egy — úgylátszik, hollandi — főúr majdnem levél-nagyságú XVII. századbeli exlibrise mely két zászlót-tartó párducz által tartott fölnégyelt pajzsot ábrázol. Az első és negyedik negyedben a pajzs vizszintesen van metszve; mindkét negyed felső része pedig függőlegesen

[1] Lásd 4. sz. törökországi levelének elejét és a dátumot illetőleg Charrière Négociations-jait.

ismét két részre van osztva; ennek *heraldice* jobb felében arany mezőben zöld lóhere-levél (tréfle), bal felében szintén arany mezőben három vörös függőleges gerenda látható. Az alsó részben ezüst hatágú csillag van kék mezőben. A pajzs második és harmadik negyedét pedig ezüst mezőben felül három, egy vonalban úszó, csőr nélküli, fekete kacsa vagy hattyú, alúl három hullámos, kék pólya foglalja el. Az oromdisz vörös-taréjos kakas fejet és kiterjesztett szárnyakat ábrázol.[1] A család mottója: »Jure, et non vi.« Ez exlibris müvésze a következőkép nevezi meg magát: »Jasper Bouttats fecit.«[2]

A XVII. század végén vagy a XVIII. század elején kódexünk, úgy látszik, Gisbertus Cuperus hollandi tudós és kritikus birtokában volt, ki egy barátjához Le Clerk-hez írt levelében Bentley Richardnak Horatius kiadásáról beszélve, azt írja, hogy »j'ai un beau manuscript sorti de la Bibliothèque du Roi Matthias Corvinus ou j'ai trouvé diverses leçons, dont ce savant anglais (Bentley) ne fait pas mention.«[3] A levélnek nincs keletje, mert befejezése elveszett. »La suite de cette lettre ne s'est pas trouvée,« — jegyzi meg a kiadó. De miután Bentley Horatius kiadása az 1711. év végén jelent meg nyomtatásban és Cuperus 1716 november 22-én halt meg, a levél az ezen két időpont közé eső években iródott.

Angliában a kódexet legelőször is John Bridges, a topografiai iró birtokában találjuk, ki 1724 márczius 16-án halt meg. Halála után könyv- és kézirat-gyűjteményét elárverezték és a jelen kéziratot Lord Macclesfield vette meg 15 guineáért (közel 400 frankért). Ennek gyűjteménye elárverezésénél pedig Dr. Taylor vette meg kéziratunkat 25 guineáért (közel 660

[1] Rietstap Armorial Général-jában két hollandi családnál találtam hasonló czímert. A Van Sluys-család czímere: »De geules à un cygne au naturel nageant sur un fascé-ondé d'azure et d'argent.« Egy más hasonnevű család, t. i. a Van Sluys de Quacknak czímere fölnégyelt pajzs; első és utolsó negyed: »de sinople a trois canettes d'argent;« 2. és 3. negyed: »de geules à une épée d'argent la pointe en bas. Canton de quatre tréfles d'argent.«

[2] Jasper Bouttats 1625 táján született és 1703-ban halt meg. V. ö. Index of Artists represented in the Department of Prints and Drawings in the British Museum. 1893.

[3] Lettres de Critique de Gisbert Cuper (Amsterdam 1742.) 381. l.

frankért) és végrendeletében Dr. Askew-nak († 1772) hagyta azt, a híres Bibliotheca Askevina tudós birtokosának, ki bebarangolta széles Európát és Magyarországban is utazott. Ennek gyűjteményét halála után, 13 évvel, 1785-ben elárverezték és a kódexet J. Matthews, a Marquis of Lansdowne könyvtárnoka vette meg, ismét 15 guineáért. A marquis exlibrise a könyv hátsó fedelére van beragasztva. 1805-ben bekövetkezett halála után kéziratgyűjteményét a British Museum vásárolta meg, és így került Mátyás király könyve a britt nemzet könyvtárába. *Habent sua fata libelli!*

IMRE GYULAI PLÉBÁNOS KÓDEXE.

DR. KARÁCSONYI JÁNOSTÓL.

A mult év május havában Kudelka Gellért, akkoriban a szegedi ferenczrendi kolostor könyvtárnoka, most Szécsényben a szerzetes kezdők (novicziusok) mestere, arról értesítette Bunyitay Vincze váradi kanonok urat, hogy a szeged-alsóvárosi kolostor könyvtárában egy 1454-ben írt s Imre gyulai plébános és egyúttal váradi kanonok megrendelésére készült kódexre bukkant. Közölte egyszersmind levelében a kódex rövid, de velős leirását is.

Bunyitay Vincze kanonok úr szíves értesítése révén én is tudomást szereztem a kódex létezéről, s mindjárt elhatároztam, hogy abból egyes részleteket Békés vármegye most nyomtatás alatt levő történetében fényképi másolatban közölni fogok, de közbejött akadályok, elfoglaltságom s egyéb okok miatt csak f. é. január havában kereshettem föl a szegedi kolostor vendégszerető falait s vehettem kezembe az egyetlen könyvet, mely a régi, török uralom előtti Békés területén használt könyvek közül mégis hirmondóul fönmaradt.

Még ugyaneznap lefényképeztettem a kódexből Bognár Márk tartományi őr szíves engedélyével és Urbán Juvenál készséges közreműködésével a 6-ik levelen álló kezdőbetüt és a 250*b*. levelen olvasható kolofont. Azután pedig hozzáfogtam a kódex külsejének és belsejének megvizsgálásához. Észleleteimet a következőkben foglalom össze.

A kódex jelenleg 250 számozatlan, 25 cm. magas és 19 cm. széles papirlevélből áll. Eredetileg nagyobb volt, de a mult szá-

zadban az új bekötés alkalmával széleinek egy részét levágták s ez alkalommal a 31-ik levelen levő legnagyobb s legdiszesebb kezdőbetü czifrázatainak egy része megsemmisült. A leveleket Kudelka nemrégiben nagyjából megszámozta.

A kötés hátuljára ez van nyomtatva: »*Vita Sanctorum. V(enerabilis) Con(ventus) Sze(gediensis) ord(inis) Min(orum) 1769.* A kötés táblájának belsején pedig ezen exlibris áll: *Insertus Bibliothecae V. Conventus Szegediensis O. M. reform. N(ume)ro 1763.*[1]

Ebből tehát csak annyit tudunk meg. hogy a kódex már 1769 óta, vagy talán még régebben a szegedi ferenczrendű kolostoré. Szerencsére a kódex keletkezésére teljes felvilágositást nyujt a másoló a következő három kolofonban:

»*Explicit lectionale super festa sanctorum anno incarnationis domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto, in profesto exaltationis sancte crucis, hora fere tertia,*[2] *scribi et effici procuratus per honorabilem magistrum Emericum plebanum de Gyula et canonicum ecclesie Varadiensis anno domini suprascripto.*« (222. levél.)

»*Explicit commune sanctorum per me infelicem Paulum de Jeneu, anno ut supra, die vero quinto Kalendarum Octobrium, indictione Romanorum secunda, ff. pro littera dominicali existente.*« (247. levél.)

»*Laudemus Deum trinum semper et unum. Jam finis est totius, premium posco potius. Scriptus per Paulum de Jeneu ex procuratione honorabilis viri magistri Emerici, plebani de Gyula et canonici ecclesie Waradiensis.*« (250. levél.)

Világos ebből, hogy a kódexet 1454 szeptember havában Jenei Pál nevű másoló írta Imre gyulai plébános és egyúttal váradi kanonok rendelésére. Világos az is, hogy a kódex a papi zsolozsmás könyv (breviarium) két utolsó részét a »*proprium sanctorum*«-ot (a kódexben: *lectionale sanctorum*) és a »*commune sanctorum*«-ot tartalmazza. Ez utóbbihoz csatlakoznak még, miként ma is, az »*In dedicatione ecclesie*« (templomfölavatásra) rendelt napi zsolozsma szent leczkéi.

Ha a tartalmat még tovább vizsgáljuk, kitünik. hogy a kódex

[1] Az évszám kézirással pótolva.

[2] 1454 szeptember 13.

nem ferenczrendi szerzetesek számára készült, mert assisi Szent-Ferencz napja semmi különös kitüntetésben nem részesül, még csak nagyobb és festett kezdőbetű sem áll a leczkék elején. Egész esetleges dolog tehát, hogy ma a kódex ferenczrendiek birtokában van. Ellenben azon körülmény, hogy Szent-László ünnepének rubrikája az egész kódexben legnagyobb betűkkel van írva és festett kezdőbetűvel van ékesítve, összevetve a másoló abbeli értesítésével, hogy e kódex a váradi egyházmegyéhez tartozó gyulai plébános és váradi kanonok megrendelésére készült, kétségtelenné teszi, hogy várad-egyházmegyei zsolozsmás könyvvel van dolgunk.

Ha már most a kódex első részéből kiírjuk az ünnepek feliratait vagyis rubrikáit, akkor megkapjuk a váradi egyházmegye középkori kalendáriumát, vagyis azon szenteknek sorozatát, melyeknek tiszteletére az 1454-ik évben a váradi egyházmegyében külön zsolozsmát mondottak. Az itt következő sorozatra megjegyezzük, hogy azért kezdődik Szent-András (november 30) zsolozsmájával, mert az egyházi év advent első vasárnapjával kezdődik s ennélfogva Szent-András napja elég sűrűn már az új egyházi évbe esik. A dőlt betükkel szedett szentekről ma még csak megemlékezést (commemoratiót) sem veszünk a váradi egyházmegyében.

Folio 1. (Rubrika nélkül.) Vigilia s. Andree.
» 2. In die sancti Andree.
» 5b. De sancta Barbara virgine.
» 6b. De sancto Nicolao episcopo.
» 11b. In octava s. Andree.
» 12b. De concepcione beate virginis.
» 13. De sancta Lucia virgine.
» 14b. In vigilia Thome apostoli.
» 15b. In die sancto *(így)*.
» 22. (Rubrika nélkül) De sancto Silvestro.
» 23b. Pauli primi heremite.
» 24. Mauri confessoris.
» 24b. Anthoni *(így)* confessoris.
» 24b. Marii, Marte, Audifax.
» 25b. Fabiani et Sebastiani martirum.
» 27b. De sancta Agnete virgine.
» 30. De sancto Vincencio martire.
» 31. De conversione sancti Pauli.
» 33. Secundo Agnetis virginis.
» 34. *Brigide virginis.*

Folio 34. Purificatio beate Marie virginis.
» 37. De sancto Blasio episcopo.
» 38. De sancta Agatha virgine.
» 40. De sancta Dorothea virgine.
» 41. *De sanctis Vedasto et Amando.*
» 42. De sancta Scolastica virgine.
» 43. De sancto Valentino martire.
» 44. *Juliane virginis et martiris.*
» 44b. In festo kadetha *(így!)* sancti Petri.
» 46. De sancto Mathia apostolo.
» 47b. De sancto Gregorio papa.
» 49b. De sancto Benedicto abbate.
» 50b. Annuntiatio Marie virginis.
» 53. De sancto Ambrosio episcopo et doctore. (Ezt most deczemberben tartjuk.)
» 53b. In festo Adalberti martiris.
» 55b. De sancto Gregorio *(így;* de már az életrajz ekkép kezdődik: »Georgius tribunus.«)
» 57b. De sancto Marco ewangelista.
» 58b. De sancto Vitale martire.
» 59. Philipi et Jacobi apostolorum.
» 60. De inventione sancte crucis.
» 60. Johannis ante portam Latinam.
» 61. Urbani pape.
» 61b. *De sancta Petronella.*
» 62. De sancto Barnaba apostolo.
» 63b. De sancto Marco et Marcellino.
» 64. *De X milibus militum.*
» 64b. Vigilia sancti Johannis Baptiste.
» 65. In die sancto.
» 67. Johannis et Pauli martirum.
» 67b. De sancto Ladislao (nagyobb és diszesebb betükkel).
» 69. (Rubrika nélkül) Vigilia sanctorum Petri et Pauli.
» 70. In die sancto.
» 71b. In commemoratione sancti Pauli apostoli.
» 72b. Octava Johannis Baptiste.
» 73. In vigilia visitationis Marie.
» 73b. In die sancto.
» 78. (Rubrica nélkül) Octava apostolorum Petri et Pauli.«
» 79. Septem fratrum.
» 79. *De sancto Benedicto.* (A Translatio s. Benedicti értendő.)
» 79b. De sancta Margaretha.
» 80b. In divisione apostolorum.
» 81. Benedicti et Andree martirum.
» 82. De sancto Alexio in eodem die.
» 84b. De Praxede virgine.

Folio 85. De sancta Maria Magdalena.
» 89. De sancto Jacobo apostolo.
» 91b. De sancta Anna, matre Theoty *(így,* értsd: *θεοτοκοῦ.)*
» 93b. Felici *(így)*, Simplicii, Faustini martirum.
» 94. *Septem dormientium.*
» 94b. De sancto Pantaleone.
» 95. Sanctorum Abdon et Sennen.
» 95b. In festo s. Petri a vinculis.
» 96b. Inventio corporis s. Stephani
» 98. B. M. Virginis ad Nives.
» 99. Transfigurationis.
» 101. De sanctis Felicissimo et Sixto martiribus.
» 102. De s. Donato episcopo et martire.
» 102b. De s. Ciriaco sociorumque *(így)* eius.
» 103. In vigilia s. Laurentii.
» 103b. In die sancto.
» 104. De sancto Tiburtio.
» 104b. De sancta Clara virgine.
» 105. De sancto Ipolito martire.
» 105b. In vigilia asumpcionis *(így)* Marie.
» 106. In die sancto.
» 110. Octava s. Laurenti *(így.)*
» 112b. De sancto Stephano rege.
» 118. Octava assumpcionis beate Marie virginis.
» 119. De s. Bartholomeo apostolo.
» 122b. Octava s. Stephani regis.
» 123. De s. Augustino episcopo et doctore.
» 124. Decollatio Johannis Baptiste.
» 126. Felicis et Adaucti martirum.
» 126b. De sancto Egidio abbate.
» 130b. *Eurici confessoris.*
» 131. (Rubrika nélkül.) Nativitas beate Marie.
» 135. In festo exaltationis s. crucis.
» 137b. Octava nativitatis Marie.
» 138b. *De s. Lamperto martire.*
» 139. De s. Matheo apostolo et ewangelista.
» 142b. De s. Mauricii *(így)* sociis eius.
» 144. De s. Gerardo pontifice et martire.
» 147. De s. Cipriano et Justina.
» 148. Cozme et Damiani martirum.
» 149. De sancto Vencezlao martire.
» 150b. De sancto Michaele archangelo.
» 154b. De sancto Jeronimo doctore.
» 156. De sancto Francisco.
» 156b. Sanctorum Marcelli et Sociorum eius.
» 159. *Cerboni (így) confessoris.*

» 161. Calixti pape.
» 161b. *De s. Gallo confessore.*
» 163b. De sancto Luca ewangelista.
» 165. De XI milibus virgînum.
» 167. De sancto Demetrio martire.
» 168. In vigilia apostolorum Simonis et Jude.
» 168. In die sancto.
» 172. In vigilia omnium sanctorum.
» 172. In die sancto.
» 173b. *Eodem die Eustacii et sociorum eius.* (Ma szeptember 20-án tartjuk.)
» 179b. De sancto Emerico duce.
» 182b. *Translatio s. Adalberti episcopi.*
» 189. Octava omnium sanctorum.
» 190. Sequitur de sancto Martino episcopo.
» 193b. Martini episcopi et martiris.
» 195. *Die sancto Briccio episcopo.*
» 196. *De sancto Othmaro martire.*
» 198. *Aniani confessoris.*
» 199b. Octava sancti Martini episcopo.
» 202. De sancta Elizabeth.
» 205b. De sancta Cecilia virgine.
» 209. De sancto Clemente papa.
» 211b. De sancto Grisgono *(így!)* martire.
» 212—221. De sancta Katherina virgine.

Ezután a 223. levelen kezdődik a *Commune sanctorum* rész s végződik a 246. levelen a már idézett kolofonnal. A 247-ik levelen az *In dedicatione templi* zsolozsma kezdődik s a 250. levelen ismét kolofonnal ér véget.

Többé-kevésbé díszes, festett kezdőbetűk találhatók a következő leveleken: 2., 15b., 31b., 34., 47b., 67b., 73b., 75b., 88., 91b., 98b., 103., 106., 108., 150b., 165., 212.

Mint történetírót, első sorban az érdekelt, vajjon van-e a kódexben valami adat, mely a magyar történetre, különösen pedig a régibb századokra fényt vethetne. E végből átkutattam a magyar, vagy magyar vonatkozású szentek leczkéit. Ekként aztán megtaláltam Szent-István ünnepénél (112. l.) a magyaros Hartvik-féle bővített legendát, csakhogy itt az előszó és a szentté avattatásról szóló rész egészen hiányzik. Az előszó elmaradásának jelentőségét kiemeltem a Századok 1894. évf. 7. lapján. Szent-Imre ünnepére (179. levél) az ő rég ismert s utoljára Mátyás Flóriántól kiadott [1]

[1] Historiae Hungaricae Fontes Domestici. I. k. 129—143. ll.

életiratát osztották föl leczkékre. Ezentúl tehát nem mondható, hogy ez életirat csupa külföldi (mondseei, tegernseei) kódexekben maradt fenn.[1] Szent-Gellért napján az eddig úgynevezett corsendonki kis legenda olvasható szintén leczkékre fölosztva. Kétségtelenné válik ez által az, a mit már előbb is hangoztattam, hogy e kis legenda nem más, mint a papi zsolozsma számára készített, rövid életirat. Szent-Adalbert napján a leczkék csupán általában emlékeznek meg az ő áldásos működéséről; Canapar Jánostól írt életrajza e kódexben a november 6-ára eső »Translatio s. Adalberti« ünnepen (182. levél) olvasható.

Legjobban csalatkoztam, (mert persze legnagyobb reménységgel is voltam,) a Szent-Lászlóról szóló leczkék olvasásánál. Váradi egyházmegyei lectionaleban Szent-Lászlóra, a védőszentre, vártam legtöbb adatot. Találtam is sok dicsőítő szólamot, de ismeretlen történeti adatot csak egyet s ez sem országos fontosságú. Szent-László egyik csodatételéről szól ez s ekként hangzik: »*Post hec autem anno domini millesimo CC. quinto Kalendas Junii, ipso die penthecostes,*[2] *canonicis orantibus et prime hore officium celebrantibus, quedam mulier, cui manus et brachia pectori suo inexeciabiliter*[3] *connexa fuerant, ad sepulcrum beati Ladislai accedens sanata est.*« (69. levél.) Ez az egyetlen, Szent-László közbenjárására művelt csoda, melynek éve, napja s órája meg van határozva, s annyit kétségtelenné tesz, hogy Szent-László ismert, napjainkig fönmaradt legendáján kívül volt még másik, még pedig részletesebb is. Elég kár, hogy éppen ez veszett el.

Érdekelt még azon kérdés is, vajjon Jenei Pál scriptor milyen régi kódexből másolt? A Sarlós-Boldogasszony ünnepén (július 2-án) olvasott leczkék megfeleltek erre. Ezekben azt is elmondja a leczkék összeállítója, hogy először: *Beatissimus in Christo pater et dominus noster dominus Urbanus papa VI. ss. Romane et universalis ecclesie summus pontifex, indubitatus successor beati principis apostolorum, verus et unicus vicarius Jesu Christi* akarta e napot az egész keresztény világon ünneppé tenni s el is készíttette már e végből egyik bibornoka által a szent zso-

[1] U. o. VI. 1.
[2] 1200-ban a pünkösd valóban május 28-ra esett.
[3] A lapszélen kijavítva: inestimabiliter.

lozsmát, de ő meghalván, *sanctissimus dominus noster Bonifacius IX.* rendelte azt el. Világos ebből, hogy Jenei Pál oly kódexből másolt, mely az 1389—1404-ik években készült.

A megrendelő Imre gyulai plébános nem egészen ismeretlen személy történetíróink előtt. Már Pesty Frigyes említi azon 1458 deczember 14-én kelt levelet, mely őt gyulai plébánosnak mondja.[1] Az ő közlése nyomán Bunyitay Vincze is fölveszi a gyulai plébánosok sorába.[2] Az érintett oklevelet a váradi káptalan állítja ki, s benne Imréről nemcsak azt írja, hogy: *plebanus de Gyula*, hanem azt is: *socius et concanonicus noster.*[3] Így tehát ez oklevél adata pompásan egyezik Jenei Pál tudósításával. Mikor a kódexet megrendelte, akkor már legalább tíz éve birta Imre tisztelendő (honorabilis) úr a gyulai plébániát s a hatalmas, főúri Maróti családnak kedves embere volt. Maróti László volt mácsói bán 1445-ben őt küldte a váradi, aradi és csanádi káptalanokhoz, hogy ott az ő és fiai nevében tiltakozzék nőtestvére, Maróti Anna, ekkor Csáki Ferencz bihari főispán neje ellen, aki magát fiusíttottnak állította s e réven a Maróti-javak felét erővel el akarta foglalni.[4] Megjegyezzük még, hogy Imre plébánosnak volt miből megadnia a másolótól annyira kivánt jutalmat, mert hisz éppen az ő plébánoskodása alatt, 1451-ben ajándékozták meg Maróti János és Maróti László özvegyei a gyulai egyházat az 1900 frtért vett Apáti faluval.[5]

A régi, gazdag alföldi egyházak és plébániák könyvei közül talán csak ez egy kerülte el az enyészetet, s azért méltónak tartottam arra, hogy róla legalább e gyarló leirásban megemlékezzem.

[1] Századok, 1870. évf. 476. l.
[2] Váradi püspökség története, III. k. 461. l.
[3] Országos levéltár, Dipl. 29.763.
[4] U. ott. Dipl. 13.860. 13.861. 13.864.
[5] Haan és Zsilinszky, Békésmegyei Oklevéltár. II. k. 61—62. ll. Apáti ma Kigyóshoz csatolt puszta Gyulától nyugatra. 1451-ik évi vételára mai értékben legalább 30.900 frtnak felel meg.

KÉT NAGYBÁNYAI RÉGI KÖNYVTÁR.

Dr. Morvay Győzőtől.

A tudományos kutatás által elfeledve vagy alig ismerve, két közintézet létezett Nagybányán, mely a hazai oktatás és nevelés munkásaként szerepelt a XVI—XVIII. századokban.

Az egyik virágzó protestáns kollégium, mint a közszokás a város latin nevéről — Rivulus Dominarum — nevezte: a *Schola Rivulina;* a másik a Jézus-rend kollégiuma. Molnár Aladár »A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században« czímű művében, mely a nevezett évszázadot megelőzőleg a XV. századtól kezdve iparkodott a hazai közoktatásnak történetét adni, az elsőt nem ismerte, a másodikról egyebet sem közöl azon téves adatnál, hogy Mattyasovszky László nyitrai püspök alapította. A névnél egyebet az iskolák történetírói alig ismertek, vagy azt sem. Mind a kettő pedig a hazai közművelődés erélyes faktora volt a keleti végvidéken. Nem említve, hogy nevezetesebb családok, mint a Telekiek, Eötvösök, Desewffyek, Gerliczyek és mások fiai itt tanúltak, évszázadokon át tartották meg ezen vidéket a magyarságnak, a kereszténységnek.

A Schola Rivulinát az 1547. évben Kopácsy István, a nagyhírű reformátor alapította, a jezsuiták kollegiumát I. Lipótnak 1693-ban adott diplomája erősítette meg, gimnáziumát pedig a Szegedről 1712-ben áthelyezett Mattyasovszky-féle 55,000 rajnai frtra rúgott alapítványból állította föl *Ravasz Ferencz* házfőnök.[1]

Eltekintve ezen iskolák szervezetétől és történetétől, csupán azok könyvtárairól kívánok e helyütt bővebben szólani.

I.

Az iskolai coetus, mint a protestáns iskola föntartója, a könyvtár megalapítását és gyarapítását egyik legfontosabb kötelességének tartotta. Legelső könyveit Veress Mihály katholikus plébános és tizenegy káplánjának a reformált hitre való áttérése (1547) szolgáltatta. Ekkor jutottak állítólag a parochia könyvei a református hitköz-

[1] Bővebben tárgyalom ezt »A középoktatás története Nagybányán« (Nagybánya, 1896.) czímű művemben.

ség és iskola tulajdonába. Az ekként alakúlt könyvtár nagyobbitására úgy a város áldozatkészsége, mint a közönség adománya sokat tett. Nagyobbszerű adományokról hallgatnak ugyan a város és a protestáns egyház levéltárai, de bizonyos tény, hogy az iskola főntartására szolgáló pénzből mindig jutott néhány fillér a könyvtár segélyezésére.

Adakozókat említ a városi levéltár is. Técsi István váradi református prédikátor 1655 július 19-ikén a »jóhírű« református iskolának könyveket ajándékoz. A könyvek szállításáért a város 5 frtot fizetett.[1]

A katalogusok is említenek ilyeneket. Az 1669. évben Olasztelki Máthé tiszteletes úr négy, Bőkinyi István tiszteletes úr két könyvet adományozott. 1724-ben Nánási Sára, Décsi János és Kőszegi Sámuel adakoztak. 1717 november 5-dikén Kolosvári István tiszteletes 5 könyvet, 1742-ben Némethi József végrendeletileg 14 könyvet adományozott.

A könyvek és az oktatás szeretetében a város áldozatkészsége annyira ment, hogy egyik kiváló rektora és prédikátorának; Nánásy Istvánnak *»A Szű titka«* czimű erkölcsi művét 1670-ben Kolozsvárott saját költségén kinyomatta.[2]

A könyvek áráról mitsem tudunk, Vergilius egyik jegyzetes kiadását kivéve, melynek értéke a katalogus szerint 1 frt volt.

Tekintve a könyvek drágaságát, a nyomda és kereskedés hiányát, a szállítás költségeit, a patronatus igen sokat tett kedvencz alkotásáért. Tanúsítja ezt a könyvek nagy száma és a gondos fölügyelet.

A könyveknek aránylag tetemes száma arról tett bizonyságot, hogy a nagybányai olvasók igénye az akkor ápolt tudományok minden ágazatára kiterjedt, és a hatóság odatörekedett, hogy a tanítók és tanítványok olvasottságát a kor műveltségének fölszinén tartsa.

A könyvtár az iskola helyiségében, a Schola Rivulinának még ma is — bár rozogán — fenálló épületében volt elhelyezve. Különös fölügyeletnek volt alávetve, melyet az iskola seniora gyakorolt, a kinek kötelessége volt a könyvtár állapotáról minden

[1] Városi levéltár, Rerum oec. nr. 41.
[2] Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár, I. k. 1103. sz.

hóban a rector, contrascriba, collaborator, scholarcha jelenlétében az egész coetus előtt tüzetesen beszámolni.[1]

A könyvtár történetére vonatkozó adatok igen hiányosak. 1669 április havában a coetus rendezi a bibliothékát és megszabja a használandó tankönyveket és a beszerzendő könyveket.[2] Eredményének tekinthető az első katalogus.

1688-ban a régi katholikus parochiához tartozott földeket, templomokat a szepesi kamarától kiküldött bizottság a protestánsoktól elvette, a jezsuitákat azok birtokába beigtatta és az iskolát betiltotta.

Már ekkor keresték a jezsuiták azon bibliothékát, mely annak idején a katholikusoktól elvétetett.[3]

1692-ben egy ujabb bizottság az ujból fölálló iskolát házával és a könyvtárral együtt ellenmondás nélkül kivette a protestánsok kezéből. Amint a későbbi katalogusok igazolják, a protestáns oktatók a könyvek nagy részét jó eleve biztonságba helyezték és a jezsuiták igen keveset vagy semmit sem kaphattak.[4]

1712 január 11-én, midőn a református iskola nyilvánossága végleg megszűnt és a protestánsok kénytelenek istentiszteletüket és az iskolát titokban a város falain kivül tartani, a bibliothékát megmentették és magukkal vitték. Az iskola régi hivatásával, kedvelt rendszerével és megszokott módszerével lappangva tovább működött.

Az 1731-ben hozott Resolutio Carolina által, mely Mária Terézia uralkodásának végeig mérvadóúl szolgált, a jezsuita szerzet országosan erősbödött. Ezen resolutio alapján a helytartótanács nyomozást rendelt a nyilvánosan és titokban működő protestáns iskolák ellen. Eredménye volt, hogy az iskolákat a nyelvtani fokozatig leszállitották.

Nagybányán 1755 tavaszán dőlt el a reformátusok iskolájának sorsa. Május 25-én a katholikus magistratus erélyes közbenjárásával a schola végleg megszűnt. Mennyi könyv volt akkor a régi bibliothékából, hová lettek azok, arról hiába kérünk fölvilágositást az oklevelektől. Egy részét valószínűleg lefoglalták, a másikat

[1] Városi ltár.
[2] Városi ltár. R. oec. 36. Ref. traktus jkönyve a ref. egyház ltárában.
[3] Ref. egyh. ltár, 28. Inquisitio II.
[4] Ref. egyh. ltár, Nr. 23. 3. sz.

a református egyház tartotta meg, vagy pedig szétosztották. Az iskola törvényei, a matrikula, a katalogusok és néhány, a református egyház levéltárában őrzött könyv kivételével nyoma veszett az egésznek. Megmaradtak tehát a bibliothéka katalogusai.

Ezeket egy bőrbe kötött könyvbe irták,[1] mely az iskola matrikuláját és törvényeit is magában foglalja, a nagybányai református egyház levéltárának ma is féltve őrzött kincsét képezi.

A katalogusok öt külömböző időből tüntetik fel a könyvtár állapotát.

Az első katalogus a kézirat 3—10 lapjait foglalja el. Közepén csonka, mivel az 5. és 8. lap hiányzik. Czime: *Labore ac industria admodum reverendi ac clarissimi domini Stephani Eszéki*[2] *rectoris scholae ejusdem meritissimi facta anno 1669. circiter die 23.*[3] Ez után kezdődik mindjárt a könyvtár jegyzéke *Series librorum scholae Rivulinae* czimmel.

A katalogus a könyvtár elhelyezése szerint sorolja fel a könyveket. A könyvtár, mint a felsorolás módszeréből kivehető, thékákra volt osztva, melyekben a művek jól-rosszúl szakok szerint voltak elhelyezve. Minden théka sedesekből állott.

Theca A: Commentatores et Practici. Öt sedesből állott. Az 1. sedes 16 művet, a második 17-et, a harmadik 19-et, a negyedik 23-at, az 5. sedes 13 művet tartalmaz. E théka tartalmáúl tehát összesen 88 mű van felsorolva.

Ezzel a folytonosság megszakad. A hiányzó lap egy teljes thékának és egy másik théka négy első sedesének anyagát foglalhatta magában, mivel a 6. lapon már ujabb *Sedes 5.* felirattal találkozunk. Eszéki István írása szerint itélve, 58 mű lehetett az elveszett lapon. Ezen *Theca C.* nagyobbrészt bölcsészeti és szónoki műveket tartalmazhatott. Czíme lehetett: *Philosophici et Rhetorici.* A 4. sedes 7—21 számok alatt 15 művet tartalmaz, az 5. sedes tartalma 25 mű. Összesen fel van sorolva 40 mű.

A *Theca D.* három sedest tartalmaz. Czíme: *Classici et Miscellanei.* Az 1. sedesben van 24 mű, a másodikban 22 a harmadikban 13 mű. Összesen 59 mű.

[1] Adatait Gergely Károly nagybányai ref. lelkész ur szívességéből használtam fel.
[2] A »Halotti magyar oratio gr. Rhédei Ferencz fölött. S.-Patak. 1668.« szerzője. L. Szabó K., id. m. I. k. 1075. sz.
[3] A hónap hiányzik.

A 8. lap hiányzik vagy a lapszámozás hibás, mivel a művek számozása folytatólagos. Azt hiszem, hogy hiányzott, mivel számításomból 50—58 mű kiesik. A *Theca E.* kezdete is elveszett ezen lappal. A megmaradt rész a 3. sedes (14—23 mű,) a 4. sedes (17 mű,) az 5. sedes (24 mű,) és a 6. sedes (24 mű) lajstromát tartalmazza. E thékában tehát 74 mű van felsorolva.

A függelék 7 művet sorol föl; ebből négyet Olasztelki Máté, kettőt Bökinyi István adományozott a könyvtárnak.

Összesen található 267 följegyzett mű, melyhez a hiányzó lapokon felsorolt mintegy 116 művet számítva, ezen katalogus körülbelől 383 mű czímét foglalalhatta magába.

A második katalogus is csonka. Eleje hiányzik, a meglevő töredékből az első tévesen a kézirat első levele után köttetett, a többi a 11—16. lapokat foglalja el. A könyvek nincsenek fölosztva. Ki állította össze, nem tudjuk. Számozásuk az 54. művel kezdődik. Összeállításukban rendszer nincsen. A lajstrom a szerzőt és a czímet sorolja fel, mindkettőt fölületesen. Az írás sokszor olvashatatlan. Itt-ott a kötetek száma is föl van jegyezve. Az ebben felsorolt könyvek összes száma 450.

A harmadik katalogus (85—89. l.) czíme: *Anno 1696. die 26. Aprilis, amplissimi coetus Rivuliensis libri inventi, in ordinem digesti, hac serie reperiuntur.* A rendező valószínűleg K. Veszprémy János lehetett, ki ezen évben rektor volt. A művek számozatlanok, rendszertelenűl állítvák egymás mellé. Van összesen 277 mű. A sülyedés bizonynyal a jezsuiták foglalásának eredménye. A megjelölés fölötte hiányos. Néhol csupán a szerző neve, néhol a mű czíme áll, az is tökéletlenűl.

A negyedik katalogus, a mely az album 90—95. lapjait foglalja el, viszonylag a legrendezettebb. Czíme: *Series librorum scholae Rivulinae, secundum thecas alphabetico ordine digestas renovata anno 1699. die 5. Januarii per Georgium Váradi p. t.* (?) *s(cholae) R(ivulinae.)* A katalogus a szerző nevével együtt a mű teljes czímét is adja. A hol ezt Váradi kifelejtette, egy későbbi kéz pótolta. Ki volt ez utólagos rendező, nem tudjuk. Jegyzetei néhol a könyv állapotáról és sorsáról is adnak felvilágosítást.

A katalogus 14 thékára van osztva. *Theca A:* 10. mű. *Th. B:* 18 mű. *Th. C:* 14 mű. *Th. D:* 14 mű. *Th. E:* 11 mű.

Th. F: 37 mű. *Th. G:* 8 mű. *Th. H:* 7 mű. *Th. I:* 20 mű. *Th. K:* 16 mű. *Th. L:* 14. mű. *Th. M:* 52 mű. *Th. N:* 51 mű. *Th. O:* 53 mű. *Th. P:* 12 mű. Összesen: 337 mű.

Az ötödik katalogus (98—101. lap) teljes. Czíme: *Catalogus librorum in bibliotheca illustris scholae Rivuliensis anno 1723 die 22. Maii inventorum eodemque tempore opera d. Gabrielis Albisi t. t. rectoris ibidem hoc ordine digestorum.*

A katalogus 8 sedesre van osztva. *Sedes 1.:* 13 mű. *Sedes 2.:* 18 mű. *Sedes 3.:* 18 mű. *Sedes 4.:* 22 mű. *Sedes 5.:* 22 mű. *Sedes 6.:* 15 mű. *Sedes 7.:* 25 mű. *Sedes 8.:* 16 mű. Összesen: 149 mű, a mihez függelékül a Nánási Sára hagyatékából, Kolozsvári István és Némethi József adományából származó 20 mű járúl.

A katalogusok tehát összesen 1048 könyvczímet tartalmaznak, nem számítva ide a hiányzó levelek tartalmát. A jegyzékek kritikai fölülbírálása ezen számot tetemesen alábbszállítja egyrészt a katalogusok közt való egyezésnél, másrészt az ugyanazon katalogusban előforduló ismétléseknél fogva, a mi főleg a tankönyveknél fordúl elő.

Ezen kritikai fölülbírálás kapcsán a negyedik, *Váradi György* által szerkesztett katalogus bizonyúlt legalkalmasabbnak a könyvtár tartalmának megismerésére. Közlöm tehát e katalogust egész terjedelmében, minden egyes tételét összehasonlítva a többi katalogus megfelelő tételével. E jegyzék annak az állapotnak nyújtja hű képét, melyben az iskola könyvtára a XVII. század legvégén volt, akkor, midőn hanyatlásának kora már megkezdődött.[1]

Theca A. Libros continet 10.

1. Biblia Ungarica Varadina.[2] [II. 448. – III. 85.]
2. *Zanchius* de tribus Elohim. [II. 55. 99. — III. 85. — V. *I.* 10.]
3. *Fabricius*[3] in psalmos, Davidis. [I. A. *II.* 9; *IV.* 17. C. *III.* 3: *Molliti* Enarrationes in psalmos, item conciones *Fabricii* in psalmos in secundum volumen. — II. 114. — III. 85. – V. *II.* 6. és *VIII.* 1.]

[1] A ( ) jelben álló jegyzetek a katalogus javítójától erednek, a [ ]-ben a többi katalogussal való párhuzamot kívánjuk adni. Az első helyen álló római számok a katalogusok, a betűk és az ezeket követő dőlt római számok a thékák illetőleg a sedesek számát, az arab számok a művek számát adják. A III. katalogusnál adott szám az album lapszáma.

[2] RMK. I. 970. A katalogusban a következő. későbbi kéz által írt széljegyzet olvasható: *Szentzii. Ex his apostata Tövissi tubum fecit.* Tövissi Márton rektor volt, ki 1728 után hagyta el a református hitet.

[3] Fabriczius György. V. ö. RMK. II. 339.

4. *Chemnitii* [1] Harmoniae evangelicae. — [II. 66. — III. 85.]

5. *Musculus* in Genesim et psalmos. (Non est.) [I. A. *II.* 4. — III. 87. 88.]

6. *Parci* Operum theologicorum tomus 2. (continens comm. in Novum Test.) [I. A. *II.* 16. — II. 94. 97. — III. 85. — V. *I.* 9.]

7. *Zabarellae* Opera in 5 tomos divisa (et *Schengkius* in 4 Aristoteli ὄργανων libros.) [III. 87.]

8. *Perkinsii* tomus 1.

9. *Perkinsii* tomus 2. [I. C. *III.* 6. 7. — II. 68: Secundus thomus theologiae; 70: omnia theologica. — III. 85. — V. *II.*]

Theca B. Libros continet 18.

1. *Clenardi* Institutio in linguam Graecam. [I. C. *I.* 2. 3. 4. Idem alias cum grammatica Hebraica. — II. 116. 117. 118. 124. 189. 345. — III. 87. — V. *II.* 17. és *IV.* 17.]

2. *Barbarossae* Postilla. [I. 15. — II. 132. 145. — III. 87.]

3. *Camilli Leonardi* Speculum lapidum [II. 369. — V. *V.* 4.]

4. *Petri Bessaei* Conceptus in dominicas. [III. 86: Conciones in dominicas omnes. Conciones anniversariae. — V. *III.* 4.]

5. *Johannis Ravisii* Epithetorum opus. [I. D. *II.* 3. 4. 15. — II. 368. 439. — V. *IV.* 4.)

6. *Maresii* Confessio Belgica. [II. 143. — III. 87: Foederatum Belgicum. — V. *IV.* 19.: Exeg. confess. ecclesiae Belgicae M.]

7. Confessio Catholica (ab Hungaris Agriensibus eorumque vicinis exhibita Ferdinando imperatori.) [2] [II. 75. — III. 89.]

8. *Johannis Lampadii* Censura ubiquitatis. [III. 86.]

9. *Caspari Sibellii* Conciones.[3] [III. 86.]

10. Pro *Chemnitio* Disputationes, contra articulos quosdam Conc. Tridentini. Item Disputationes Lutheranae adv. Calvinistas. [I. E. *IV.* 1. 2. 3. — II. 111. 112. 129. 152. 154. — III. 85. — V. *IV.* 9.]

11. *Goclenii* Philosophica conciliatio. [II. 293. 350. — III. 86. — V. *IV.* 21.]

12. *Calvini* Institutio. (Theol.) [I. *IV.* 2. Inst. Religionis Christianae. — II. 141. 158. 234. — III. 86. 87. — V. *V.* 20.]

13. *Alstedii* Polemica. (Theol.)[4] [II. 137. — III. 87. — V. *IV.* 12.]

14. *Davidis Parei* Irenicum.[5] [I. A. 6. — III. 87. — V. 13: (Nemzetes Gálfi János urnál.)]

15. Acta Colloquii montis Belligartensis (inter Jacobum Andreae et Bezam.) [III. 88.]

[1] Chemnicz Márton.
[2] Debreczen, 1562. RMK. II. k. 85. sz.
[3] V. ö. RMK. I. k. 1151. l.
[4] Gyula-Fejérvár, 1630. RMK. II. k. 458. l.
[5] V. ö. RMK. I. 573.

16. *Strigelii* Locorum theologicorum pars 3.[1]

17. *Baldvini*[2] Phosphorus. (Hodego Petri Pasmanni oppositus.) [II. 121. — III. 86. — V. *V.* 15.]

18. Biblia Sacra. (Latina antiqua.) [I. A. *I.* 9: Biblia Latina antiquissima 1099. *(Igy.)*; *II.* 1: Biblia Latina; *IV.* 1: Biblia Latina; I. D. *V.* 1: Novum Testamentum graece et latine; *V.* 2: Idem Latina cum brevibus notis Theod. Bezae; *V.* 5: Biblia Latina. Manualia exversione Junii et Troinillii; *VI.* 1: Novum Test. graece et latine; *VI.* 13. 14: Novum Test. Latinum. — II. 61: Haebr. Biblia: 77: B. Veteris Testamenti vers. Francisci Vatabli; 81. B. Sacra Veteris ac Novi Testamenti Franc. Junii; 115: Bibliorum codex sacer; 289: Biblia Latina; 232: Latinum et Graecum Novum Test.; 354. 437 — III. 88: 4 példány, köztük B. Vatabli et Vulgata. — V. *I.* 6: Biblia Latina Erasmi vetustissima; *I.* 12: Biblia Italica: *II.* 14: Biblia Hebraica saltem שיחכנא; *III.* 14; *V.* 11. 12; *VII.* 1; *VII.* 20: Biblia Hung.; *VII.* 21.]

Theca C. Continet libros 14.

1. *Aristotelis* Physica. [II. 174: Commentaria in Physicam *Aristotelis* — III. 88.]

2. *Pareus* in epistolas Pauli ad Romanos et Corinthios. [I. A. *II.* 17. — I. A. *III.* 4: *Parei* Commentaria in epistolas ad Romanos et priorem ad Corinthios et apocalypsin. — II. 57. 109.]

3. *Grossii* Theatrum biblicum. (Vindicativum). [I. A. *IV.* 12. 13. — II. 108. 113. — III. 88. — V. *III.* 3.]

4. *Oseander*[3] in 5 libros Mojsis. [I. A. *III.* 11: Comm. in totum Vetus Test. in 4 vol. — II. 90. 123. — III. 87: In omnes prophetas.]

5. *Tossani* in Novum Test. pars 2. [II. 126. — III. 87. — V. *IV.* 18.]

6. *Molinaei* Anatome (Arminianismi.) [II. 128. — III. 86. — V. *IV.* 5. és *VIII.* 13.]

7. *Faji*[4] Enchiridion (seu Systema theologiae) [II. 140. — III. 88. — V. *IV.* 17.

8. *Aristotelis* Logica. [II. 362: Compend. Logicae *Aristotelis.* — III. 86: In *Aristotelis* Logicam comment. — III. 88. — V. *III.* 8: Logica in *Porphirii* Aristotelem; és *VII.* 15.]

9. Biblia Latina. (Editio antiqua Sanctis Pagnini.)

10. *Petri Bessaei* Conceptus in festa sanctorum.

11. *Polanus* in Ezechielem. [I. A. *III.* 19. — III. 87. — V. *IV.* 8.]

[1] Victorinus Strigelius. Neostadii. 1581—94. 4 kötet.

[2] B. Ferencz.

[3] Oseander András.

[4] Fáy Antal.

12. *Francisci Junii* Paralleli et definitiones (locorum in Novo Test. diversi modo citatorum.) [I. A. *III.* 16. — II. 63. — III. 87. — V. *IV.* 11.

13. *Bebelii* Commentaria conficiendorum epistolarum. (Item varia grammatica.) [II. 149.]

14. *Mornaei* Responsio ad librum Ebrocensis episcopi de colloquio Fontis-bellaquei. [II. 139. — III. 88. — V. *IV.* 16.]

Theca D. Continet libros 14.

1. *Clenardi* Institutio in lingvam Graecam. (Item Comparatio dialectorum Hebraicae et Aramicae s. Bonaventurae.)

2. *Strigelii* Notae in Novum Testamentum. [I. A. *IV.* 23: Notae sive observationes in Novum Test. — II. 127. — III. 87.]

3. *Pareus* in Genesim Mojsis. [I. A. *III.* 4: Comment. in Genesim. et Hosiam et Matthaeum. — III. 88.]

4. Biblia Latina.

5. *Polani* Syntagma teologicum. [I. Függ. 1: Synt. Teol. Amandi Polani, duobus voluminibus comprehensum. — II. 107. — III. 88. — V. *III.* 5. 12.]

6. *Cunradi Dieterici* Analysis euangeliorum dominicalium. [III. 86. V. — *III.* 6.]

7. *Pareus* ad Romanos et Corinthios. [III. 88: duobus voluminibus. — V. *III.* 2. 7.)

8. *Scarpius.* [II. 449: Cursus theologicus *Scarpii.* — V. *III.* 16. Syntagma *Scarpii.*]

9. Acta synodi nationalis Dordrechti. [III. 88. — V. *III.* 9.]

10. *Clenardi* Institutio in linguam Graecam.

11. *Neandri* Opus aureum et scholasticum. (Continens Pythagorae carmina, Phocilid. Theognid. Poemata et Gnomologia.) [II. 119. — III. 87. — V. *IV.* 10. Carmina variorum per *Neandrum* collecta.]

12. *Polani* Syntagma theologicum.

13. *Zabarellae* Opera logica et physica. [III. 88. — V. *III.* 13.]

14. *Aristotelis* Organon.

Theca E. Continet libros 11.

1. *Stephani Szegedi et Petri Martyris* Loci communes [II. 80. — III. 85. — V. *II.* 1.]

2. *Gvalther* in Acta apostolorum et epistolas ad Romanos.[1] [I. A. *II*, 13. 14: Idem in epistolam utramque Pauli ad Corinthios. — II. 73. 85. — III. 88. — V. *II.* 2. 3. 9. és *VIII.* 3.

3. *Gvalther* in duodecim minores prophetas (I. A. *II.* 11. 12. — II. 65. 92. 98: Homiliae in minores prophetas — III. 88: 36 volum.]

[1] Ma is megvan a reform. egyház levéltárában.

4. *Tremelli* 3. et 4. pars Bibliorum. [II. 89. — V. *II.* 4.]

5. *Nizolius* in Ciceronem. [II. 84 *Niz. Marii* Observationes in Ciceronem. — III. 89. — V. *II.* 5.]

6. *Musculus* in Matthaeum et *Gualther* in Marcum. [I. A. *II.* 5. 6. — II. 62. — III. 85. 87. — V. *I.* 13.

7. *Bullingerus*. (In praecipua religionis christianae capita.)[1] [I. A. *II.* 15: Decades *Bullingiri.* — II. 102: *Musculus* in Evangelium *Johann. Bullingonis* Sermones. — III. 86 · Decades quinque de religionis christianae capitibus. — V. *II.* 7.]

8. *Aretius* in omnes canones divi Pauli (canonicas et apocalipsim.) [II. 82. 263. — III. 86.]

9. *Gvalther* in epistolas ad Corinthios.

10. *Zanchius* De tribus Elohim. (Item Miscellanea eiusdem.)

11. Pentateucus Hebraicus. [V. *IV.* 13: *Oseander.*]

Theca F. Continet libros 37.

1. *Smiglecii* Nova monstra novi Arianismi. [II. 210. — III. 86.]

2. *Calvini* Institutio.

3. *Chemnitii* Concilium Tridentinum (Examinis partes II.)

4. *Zanchius* De incarnatione [II. 148: De incarn. filii Dei. — III. 87.]

5. *Chemnitii* Concilium Tridentinum. (Examinis pars tertia et quarta.)

6. *Perzelii* (Argumentorum theologicorum pars tertia et quarta.) [V. *IV.* 20.]

7. *Vittakeri* Praelectiones (theologicae et Tractatus *Scarpii* de iustificatione) [II. 180.]

8. *Lamberti Danaei* Isagoges pars IV. et V. [II. 60. 253.]

9. *Casmanni* Mundus Inmundus. (Christianus suspirans et Vademecum.) [II. 251. — III. 88.]

10. *Volebii* Theologia.[2] [I. B. *V.* 6: Compendium Theologiae; I. *VI.* 22. — II. 176. 340. 355. 357. — III. 86. 87. — V. *VI.* 14.

11. *Francisci Philelpi* Epistolae et *Sallustii* (Historiae de Catilinae coniuratione et bello Iugurthino. Item orationes.) I. D. *III.* 2. Eplae *Franc. Philelphi* in Crispi Sallustii historias . . . Item orationes aliquae *Ciceronis.* — II. 56. 281. — III. 89.]

12. *Riberae* Commentarius in epistolas ad Hebraeos. (I. A. *V.* 8. — II. 260. — III. 85.]

13. *Hunnius* De persona Christi, (providentia et praedestinatione.) [II. 125. 206. — III. 88.]

14. *Bezae* Quaestionum et responsionum christianorum libellus.

[1] Megvan ugyanott.
[2] V. ö. RMK. I. k. 877. sz. II. k. 484. és 852. sz.

15. Enchiridion *Musculi.* (Catechesis *Chytraei.* Arbor consanguinitatis *Georgii Majoris.)* [I. D. *II.* 12. — II. 270. — III. 85.]

16. *Keckermanni* Logicae (Systematis pars altera; alias Gymnasium Logicum) [I. A. *VI.* 19. — II. 156. 218. 276. 320. 358. — III. 88. — V. *VI.* 8. és *VII.* 8.]

17. *Erasmi* Apophtegmata.[1] [II. 249.]

18. *Frigii* Illustratio orationum Ciceronis (aliquarum.)

19. *Bucani* Institutiones theologicae. [II. 168. — III. 87.]

20. *Nonni Panopolitani* Paraphrasis Graeca in Johannem (et *Clenardi* in Graecam linguam Institutio.) [I. A. *V.* 6: Par. Graeca in Joh. Item Notae *Francisci Hausi* in eandem Paraphrasim. — II. 190.]

21. *Ursini* Explicationum (Catech.) pars 3. de sacramentis et IV. de gratitudine. [II. 177. 252. 304. 433. — III. 85. 86. — V. *IV.* 6. és *V.* 1. 17. 18.]

22. *Euripidis* Tragoediae (latine redditae.) [I. D. *III.* 13: Trag. Euripidis cum praelectionibus Th. Melanctonis. — II. 226.]

23. *Vitthakerus* De Scriptura. (Item De conciliis.) [II. 208. — III. 87. — V. *IV.* 2.]

24. Sancti martyris Ignatii Epistolae, item *Nonni* Paraphrasis in Johannem. (*Prudentius* Poeta et Consolationes *Ciceronis.)* [II. 159.]

25. *Keckermanni* (Rhetorica ecclesiastica et *Polani I.* De ratione legendi authores.) [I. A. *V.* 9: cum analysi aliquot psalmorum. — II. 197. 157. — III. 85. 86. 87. — V. *V.* 13.]

26. *Keckermanni* (Systema theologiae.) [I. A. *V.* 9. — II. 172. 316. 324. — V. *V.* 22. és *VII.* 3.]

27. *Philippus Mornaeus* (De veritate religionis christianae; item De vita et morte.) [II. 334. — III. 86. — V. *VI.* 6.]

28. *Sohnii* Tomus tertius. (Continet exeg. psalmorum selectorum et locos theologicos.) [II. 181. 184. 254. 307. — III. 86. 89. — V. *V.* 12.]

29. *Ursini* Catechizatio. (Pars I.)

30. *Zepperus* De sacramentis. [III. 88.]

31. *Sculteti* Conciones dominicales.[2] [I. A. *IV.* 22. — II. 138. 244. 266.]

32. *Bezae* Tractatus de polygamia et divortiis.[3] [II. 302.]

33. *Munsterii* Grammatica Hebraea. [I. D. *I.* 8.]

34. *Keckermanni* Logica.

35. *Leonhardi Culmanni* Grammatica Latina. [I. D. *I.* 21. — II. 331. — III. 87.]

36. *Josias Simlerus* Adversus Hebraeos (pro deitate filii et spiritus s.) [II. 330. — III. 87.]

[1] Bázel, 1631.
[2] V. ö. RMK. I. k. 840. sz. II. k. 743. sz. Megvan.
[3] 1582.

37. *Erasmi* Notae in Novum Testamentum.[1] [I. A. *I.* 7. — II. 76. — III. 89.]

Theca G. Continet libros 8.

1. *Calepinus* undecim linguarum.[2] [II. 58. 186. 351. — III. 85. 86. — V. *I.* 1. 2. 5. — I. Függ. *I.* 1. 2. 3.]
2. Thesaurus linguae Latinae.
3. *Calepinus* septem lingvarum.
4. Thesaurus linguae Romanae et Britannicae *(Cooperi.)* [II. 106. — III. 86.]
5. *Dionysius*, Grammatica Latina.
6. Biblia Latina Tremelli.
7. Comment. in prophanum Virgilium *(Fabricii* Chemnicensis.) [I. D. *II.* 6. 7: Opera Virgilii Maronis cum indice et notis Nic. Erithaei; *II.* 13: cum notis Thomae Farnabii. Hic liber est disperditus, cuius pretium nempe fl. 1. est in arca coetus. — II. 79. 339. — III. 86. 89.]
8. Expositio majorum et minorum prophetarum compediosa *(Lyrae.)* [II. 104.]

Theca H. Continet libros 7.

1. *Aretius* In Novum Testamentum. [I. *B.* II. 8. — III. 85.]
2. Enarrationes variorum doctissimorum virorum in omnes orationes *Ciceronis.* [I. D. *III.* 1: Orationum Ciceronis tomus primus cum notis Tomae; 3: Orationum Ciceronis vol. secund. — I. D. *VI.* 23. 24. — II. 105. 243. 271: Ciceronis Orationes perpetuis logicis. — III. 89.]
3. *Josephus* Historicus De bello Judaico. [II. 353: *Flavii Josephi* Opera de Judaico bello.]
4. *Eusebii* tomus primus. [III. 89: Omnia opera. — III. 89.]
5. *Budaei* Commentarius linguae Graecae.[3] [II. 64. — III. 89.]
6. *Cypriani* Opera. [I. A *I.* 8: latine. — II. 88. — III. 89.]
7. *Horatius.* [I. D. *II.* 8. 20. — II. 282: Expositio *Horatii.* — III. 89: *Horatii* Annotationes. — V. *II.* 18: Explicationes.]

Theca I. Continet libros 20.

1. *Brentii* Homiliae XXV. (De poenitentia et commentarioli in Estheram et Philem.) [I. E. *VI.* 17. — II. 317. — III. 88.]
2. *Alexandri Alesii* Catechisatio (item *Sarcerii Calvini* et *Rhegii* Catecheses.) [II. 295.]
3. *Ulneri* Copiosa supellex Germanicae et Latinae linguae.
4. *Chrisostomi Javelli* Metaphisicae (quaestiones). [I. C. *IV.* 17; D. *II.* 2. — II. 237. 309. — V. *I.* 3.]

[1] Bázel. 1516.
[2] V. ö. RMK. I. k. 231. 277. 300. és 395. sz.
[3] Páris, 1539.

5. *Avenarii* Grammatica Hebraea (cum Gramm. Graeca *Loniceri* et Prosodia *Selmeceri*). [I. D. *I.* 6; D. *II.* 216. — III. 86.]

6. *Lareni* Sacrarum meditationum pleias. [II. 207. — III. 86.]

7. *Windelbergii* (Philosophia naturalis, rationalis et moralis.) I. C. *IV.* 9. Epitome philos. nat. [I. C. *V.* 2. — III. 85.

8. *Aristotelis* Florum libri tres (continentes illustriora ex universa ejus philosophia collecta). [I. C. *V.* 13. — II. 219.]

9. *Riccii* In comedias Terentii, Heautont. et Adelphos scholiae.)

10. *Dionisii Carthusiani* De quattuor hominis novissimis. [I. C. *V.* 18. — II. 344. — III. 37.]

11. Logica *Vendelini.* [III. 89: Theologica et logica. — V. *V.* 3.]

12. *Lucae Trelcatii* Theologica institutio. [II. 323: Loci communes. — II. 360. — III. 87.]

13. *Volebii* Theologia.

14. *Trelcatii* Theologia.

15. *T. Livii* Historia(rum Romanarum decas prima.) [I. Függ. *II.* 1. — II. 300.]

16. *Aristotelis* Thesaurus (philosophicus.) [I. C. *V.* 20. — II. 235. — III. 88.]

17. *Homerus* (Graeco-latinus.) [I. D. *II.* 16: Odissia. 22: Iliada. — I. Függ. *II.* 2. — II. 325. 327. — III. 88.]

18. 19. 20. *Plinii* Tomus primus, 2., 3. (Historiarum mundi.) [I. C. *V.* 15. — II. 352. — III. 87.]

Theca K. Continet libros 16.

1. *Oseander* In omnes prophetas maiores et minores.

2. *Oseander* In Josuam, Judicum, Ruth, Samuelem, regum, paralippomenon.

3. *Oseander* In Esther, psalmos, Esdram, Nehemiam, proverbia, ecclesiasticum, canticum canticorum.

4. *Toleti* Comment. in Aristotelis Logicam (et Philosophica quaedam capitula.)

5. *Petri Martyr*(is Commentaria in I. ad Corinthios epistolam Pauli.) [I. A. *III.* 15. — II. 110. — III. 86.]

6. *Tossani* volumina 2 (continentia Harmoniam evangeliorum et praelectiones in epistolas Novi Test.) [I. A. *III.* 17. 18.]

7. *Bzovii*[1] Conciones ominicales. [I. A. *IV.* 14. — II. 74.]

8. *Alstedii* Theologia prophetica. [I. Függ. *I.* 1. Theologia profetica exhibens Rhetoricam et politicam ecclesiasticam *Johannis Henrici Alstidii.* — III. 86.]

9. *Nánási,* Szű titka.[2] [V. *IV.* 15: B. Debretzeni Sz. János úrnál.]

[1] Bzobius Ábrahám.

[2] Kolozsvár, 1670. RMK. I. k. 1103. sz. E munka egy példányát a nagybányai református egyház ma Lugossy József adományából birja.

10. *Jacobi Greteseri* De funere christiano opus. (Item Anatom. confessionis Augustanae *Tanneri.)* [I. D. *IV.* 4. — II. 88.]
11. *Strigelii* Loci theologici.
12. Logica *Aristotelis.* [II. 374.]
13. Colloquium Ratisbonense.
14. *Piccolomini* Definitiones rerum.
15. *Petri Hispani* Logica(les summulae.)
16. *Francisci Philelphi* Epistolae.

Theca L. Continet libros 14.

1. *Calvinus* In minores prophetas. [II. 87. — III. 86. — V. *VIII.* 2.]
2. Lexicon Hebraeum *Forsteri.* [II. 96.]
3. Concordantiae Bibliorum. [I. A. *III.* 2. — II. 72. 93. 183. 444. — III. 86. — V. *I.* 8.]
4. *Brentii* Comment. in Leviticum. *(Velleri* Annotationes in Samuelis utrosque, Matrimoniales causae *Klingii* et Opera *Damasceni.)* [II. 78.]
5. Commentarius *(Chuonradi)* in Vetus Test. (exceptis 4 prophetis maioribus et 12 minoribus.) [II. 380.]
6. *Chuonradi* Commentarius in Esaiam (et reliquos prophetas maiores et minores.)
7. *Gvalteri* Homiliae in Johannem. (Euangelium et ad Galatas.)
8. *Christophori Obenheimi* Promptuarium (exemplorum Scripturae Sacrae.) [I. A. *III.* 8; I. A. *IV.* 16: Promptuarium Sapientiae. — II. 86. — III. 87.]
9. *Musculus* in Matthaeum.
30. Encyclopedia *Alstedii.* [II. 103. 370. — III. 88. — V. *VII.* 17.]
11. *Piscator* in Novum Testamentum. [I. A. *III.* 9. 10: Exegesis in Novum Test.; I. A. *IV.* 3: Analysis V. et N. Testamenti in novem voluminibus praeter Apocalypsim. — II. 122: In omnes prophetas; II. 133. 144. 155. 169. 173: In Lucam, in Num., Deuter. Josuae, Iud.; II. 194. — III. 96. 87: In Genesim, Exodum, Levit. Num. et Deut., Josuam, Ruth et duos Samuelis libros, in Chron. regum, Nehemiam, et Estheram, Jobum, psalmos, prov. cant. et ecclesiast. — V. *III.* 11. *V.* 19.][1]
12. *Zanchius* De operibus 6 dierum. [III. 88: De sex diebus creationis.]
13. *Zanchius* de statu peccati.
14. *Grossi* Theatrum Biblicum (vindicativum locorum Sacrae Scripturae a corruptelis.)

[1] Megvan.

Theca M. Continet libros 52.

1. *Danaei* Responsio ad tomum secundum contra Bellarmini 27. c. (Dialogi sacri *Theodoreti.)* [II. 142. — III. 87.]

2. *Aristotelis* Physica.

3. *Gresseri* Institutio in linguam Graecam. [I. D. *I.* 20; I. E. *V.* 17.]

4. Symphonia *Polani* (seu Consensus dogmatum hodiernae et veteris apostolicae ecclesiae.) [II. 205: Symphonia Catholica *Polani.* — II. 291. — III. 85. 86.]

5. *Spinaeus,* De tranquillitate animae, (iustitia christiana, peccatorum agnitione et confessione et consolatione ad aegrotos.) [II. 441. — III. 86.]

6. *Aretius,* Loci communes.

7. *Lansbergii* Catechesis. [I. A. *V.* 3: Lansbergii Catech. et Commentaria *Rolloci* in Daniel. — III. 88. — II. 191.]

8. *Bucanus* De formandis sacris concionibus. [1] (Item *L. Lavateri* Conciones.) [II. 303: Tractatus de concionibus. — III. 85: Ecclesiastes.]

9. *Matthias Martinus* (De persona Christi.)

10. *Perkinsi* Catechesis. (Series causarum salutis. Praedestinationis ordo.) [II. 199. — III. 88.]

11. *Lossii* Annotationes in Grammaticam Philippi Melanchtonis. [I. D. *I.* 17. — II. 287. — III. 86.]

12. *Scharfii* Compendium logicae Aristotelicae.

13. *Casi* Dialectica et ethica. [II. 292.]

14. 15. *Plutarchus.* [I. D. *III.* 78: uterque pure Graecus. — II. 257. 262.]

16. *Posselii* Syntaxis Graeca [II. 359. — III. 89.]

17. *Vendelini* Theologia.

18. *Schindleri* Sylva vocabulorum. [I. D. *II.* 3. — II. 446: Sylva vocabulorum et phrasium. — III. 87.]

19. *Polani* Symphonia (hodiernae ecclesiae cum vetere apostolica.)

20. *Zepperi* Politia (ecclesiastica.) [II. 305. 329: *Vilhelmi Zepheri.* — III. 88.]

21. *Neandri* Erotemata sanctae linguae. (Testimonia veterum Hebraeorum de Christo.) [2] — [I. D. *V.* 3. — II. 239: Eroth. Hebraeae linguae.]

22. Orationes *Isocratis.* [I. D. *III.* 6: pure latine. — I. E. *IV.* 5: Opera Isocr. graece et latine per *Hieronymum Volphium.* — II. 136. 229.

23. Rethorica *Keckermanni.*

24. *Liebleri* Philosophia (Aristotelis. *Hawenreuteri* Compendium Physicae Arist.) [II. 246: Epitome philosophiae.]

[1] Várad, 1650. RMK. II. k. 744. sz.
[2] Bázel, 1656.

25. *Gibbonis* Sermones funebres. [I. E. *V.* 23. — II. 164.]
26. *Simonis Pauli* Methodi. [II. 319: Meth. logicor.]
27. *Keckermanni* Disputatio philosophica. [II. 306.]
28. *Volebii* Theologia (*Lucii* Corpus theologicum. *Marnixi* Via veritatis divinae.)
29. *Manutii* Comment. in epistolas Ciceronis ad Atticum. [I. D. *III.* 4: Item in orationem pro S. Roscio; I. E. *III.* 18.]
30. *Gorlenii* Problemata logica. (Ejusdem Repulsio Vindiciarum Keckermanni.) [II. 212. 321.]
31. *Manutii* Comment. in epistolas Ciceronis (ad Iunium. Brutum et ad Quintum fratrem. Item in orationem pro Sextio.)
32. *Selneceri* Physica. (Poemata Theognid. Pythag. Phocylid. Tyrtaei, Sol., Homeri, Hesiodi.) [I. C. *V.* 1.]
33. *Rulandi* Synonima [I. D. *I.* 18: Synon. Graeca. — II. 328.]
34. *Strigelii* Notae (in Philippi Melanthonis Libellum de anima.) *Chytreus* De ratione discendi. *(Vicomercati* De anima rationali.) [I. C. *IV.* 16: In libros Melanchtonis de anima.)
35. *Aristotelis* Ethicorum. [II. 247. 366.]
36. *Schindleri* Grammatica Hebraea. [I. E. *V.* 24: Institutio linguae Hebraeae. — II. 318.]
37. *Avenarii* Grammatica Hebraea.
38. *Terentii* Comoediae. [I. D. *II.* 10. 21: *Ricci* Commentaria; II. 296. 279. — III. 85: Comoediae sex. — V. *VI.* I.]
39. Grammatica Philippi *Melanctonis.* [I. E. *VI.* 10. 12. — II. 193. 230. 248. 261. 333.][1]
40. *Petri Rami* Metaphysica (*Lalamantii* exterarum gentium anni ratio et cum Romano collatio.) [II. 236: Libri quattuordecim. — III. 88.]
41. *Sculteti* (Delitiae evangelicae.) [I. E. *IV.* 9. — III. 88.]
42. *Eobani Hessi* Commentarium (in Sophoclis Thebaidos Tragoedias. Gramm. Graeca. *Achillis* et *Moysis* Orationes.)
43. *Hegendorfini* Stichologia (seu ratio scribendorum versuum. *Ciceronis* Rhetoricalia et epistolae quaedam.) [I. C. *IV.* 20. — II. 332. — III. 89.
44. *Eberi* (Dialectica) [III. 89: *Pauli Eberi.*]
45. *Henrici Stephani* Epigrammata Graeca. (*Julii S.* Historiae et *Helychius* De philosophis.) [I. C. *V.* 5. — II. 216.]
46. *Gregorius Horváth* et *Sebastianus Ambrosius* (de ubiquitate certantes.) [II. 278.][2]
47—49. *Kismarjai* Grammatica Hebraea. [I. D. I. 11: quinque exemplaria 12. 13. 14. — II. 349. Institutio linguae Hebr. 438. — III. 88.]
50. *Comaromi* Grammatica Hebraea. [III. 89: *G. Csipkés* Schola Hebraea.]

[1] V. ö. RMK. II. k 71. 127. 306. 389. 565. és 689. sz.
[2] V. ö. RMK. II. 226. 234. 235. 267. sz.

61. *Spanheimi* Epistola. [III. 88.]
62. *Lorichii Damarii* Commentarius grammaticus. [II. 440.]

Theca N. Continet libros 51.

1. *Piscator* In Jobum, psalmos, proverbia, canticum et ecclesiasticum.

2. Biblia Latina (Francisci Vatabli).

3. *Lycortenis* Loci communes (rerum similium seu similitudinum) [I. A. *V.* 10.]

4. *Schultetii* Decas annalium (Evangelii renovati.) [III. 85.]

5. *Bellarmini* Disputatio de verbo Dei (scripto, castigata opera *D. Parei.)* [II. 133. 134: Disputatio *Davidis Parei*, notis illustris ex Collegio Antibellarminiano. — III. 87.]

6. *Bellarminus* De gratia (castigatus opera *D. Parei.)* [III. 87. — V. *VIII.* 15.]

7. *Justi Lipsii* Epistolae.[1] [II. 313: Libri 8. — III. 88.]

8. Rhaetor fortis. Exercitationes apologeticae pro divina gratia. [I. E. *IV.* 6. — II. 195. — III. 85.]

9. 10. *Julii Caesaris Scaligeri* De subtilitate tractatus. (II. 146. — III. 88.]

11. *Ciceronis* Philosophica. [V. *V.* 31: De amicitia, senectute et paradoxi.]

12. *Corvini* Postilla [III. 88.]

13. *Carionis* Chronici pars III. [I. C. *V.* 21; I. C. *VI.* 2. 3. — II. 250. 283. — III. 85. 86.]

14. *Feugverii* (Thesaurus in locos communes dogmatum et phraseon S. Scripturae.) [I. C. *II.* G. — II. 135: Thesaurus totius Scripturae a *Guilielmo Feguerio.* — III. 85.]

15. *Hieronymi Volphi* Isocratis scripta cum interpretatione.

16. *Philippi Melanchtonis* (Corpus doctrinae christianae. [I. A. *I.* 10. 11. — III. 87.]

17. *Philippi Melanctonis* Rhetorica. [II. 335: et dialectica. 361. — III. 85. 86 88. — V. *VII.* 2.]

18. *Drusii* Grammatica Hebraea. [I. D. *II.* 2. — II. 217. — V. *VII.* 9.]

19. *Philippus Melancton* In Chronicum Carionis.

20. *Johannis* de Sacro Busto (Libellus de sphaera.) [I. C. *IV.* 11. 12. — II. 341. — III. 85.]

21. *Bachmanni* Exercitatio (theologica *Hunnii.* Articulus de iustificatione peccatoris.) [I. E. *IV.* 10: *Hunnii* Methodus concionandi, item De articulo iustificationis. 20. — II. 288. — III. 86. 88.]

22. *Mathiae Martini* Comment. in psalmum 2. (Eiusdem Libri de Deo et Jesu Christo. *Ravenspergeri* Causa dei.) [I. E. *V.* 7. — II. 231. — III. 85: Theologia et comment.]

[1] Várad. 1656. RMK. II. k. 872. sz.

23. *Jacobi Martini* Praelectiones in Logicam Keckermanni. [II. 178. 290: Praelectiones extemporandae.]

24. *Snellii* Exegesis in Dialecticam Rami (et Rhetoricam Talaei.) [I. C. *V.* 7. — II. 364. — III. 88. — V. *VI.* 4.]

25. *Riccii* Commentarius in Hesiodum. [I. E. *III.* 22. — II. 299.]

26. *Rudolphi* Sermones (dominicales vulgo Dormi secure.) [I. E. *VI.* 18: Sermones domin. *Rudolphi Clutii.* — III. 87.]

27. *Melanctonis* Dialectica (et Rhetorices libri II.) [I. C. *IV.* 7: Erotemata Dialectica *Ph. Melanchtonis;* I. C. *V.* 9: Dialecticae praelectiones. — II. 371.]

28. *Keckermanni* Physica. (Apsychologia et empsychologia) [II. 160. 179: Sistema Physicae.]

29. *Hunnii* Methodus concionandi (et Articulus de iustificatione peccatoris.)

30. *Philippi Melanctonis* Erotemata (dialectices.)

31. *Rudolphi (Goclennii)* Problemata logica et philosophica. (Disputandi ratio etc.)

32. *Goclenii* Disputatio physica. (Analyses et exercitationes ethicae et politicae.) [II. 166. — III. 85.]

33. *Timpleri* Physica. [III. 87.]

34. *Jacobi Martini* Praelectiones in Logicam Keckermanni.

35. *Bellarmini* tomus 4-tus. [I. E. *IV.* 11: Controv. Bellarmini tomi primi tertia, controv. generalis de summo pontifice. 12: Item tomus 2-dus; 13: Item tomus tertius, tres controv. generales; 14: Eiusdem tomi 3-ta, controv. gralis de sacro eucharistia.; 15: Ejusdem tomi 4-ta controv. gralis; 16: Item tomus 4-tus. — II. 153. 171. 182. 259. 337. 376. — III. 85. 87: Controversiae paraphrases. 89. — V. *VII.* 16.; *VIII.* 15.]

36. 37. Ciceronis Epistolae familiares. [I. D. *I.* 1: cum notis Bajeri; I. D. *III.* 5; I. E. III. 16: *Andreae Misini* Annotationes; 17: cum notis Lambini; 19. 20. — II. 214. 272. 326. 442.]

38. *Philippi Melanctonis* Dialectica et Rhetorica.

39. *Sutlivius* (De vera Christi ecclesia, conciliis, monachisque.) [III. 88.]

40. *Timpleri* Metaphysica. [II. 185. 269. 445. — III. 86. 88. — V. *V.* 6: (Deest.)]

41. *Windenbergii* Dialectica. (*Aristotelis* Epitome et Apotheoseos libri III.)

42. *Theodori Bezae* Apologia.[1] (*Polani* Partes theologicae et Doctrina de praedestinatione. [II. 203. — III. 85. 88: Praelectiones de praedestinationis doctrina.]

43. *Hemmingii* Postilla. [I. A. *IV.* I. — II. 258. 280: *Nicolai Hemmingii.* — III. 86. 88: Postilla in evang.]

[1] Genf, 1580.

44. *Keckermanni* Logica. [I. C. *V.* 4 — II. 325: Logicorum tractatus 3. — III. 88.]

45. *Diogenis* historici De vita et moribus philosophorum. [II. 240: Diogenis libri 20. Historia.]

46. *Auli Gellii* Noctes Atticae.[1] [I. C. *IV.* 19. — II. 161.]

47. *Lutheri* Commentarius ad Galatas. [II. 301. In epistolam Pauli ad Galathas Commentarius ex Luthero collectus. — III. 88.]

48. *Francisci Lamberti* Exegesis in Apocalypsim. [II. 238. — III. 86.]

49. *Martini* Bedae Axiomata philosophica. [I. C. *V.* 19. — II. 372. — V. *VI.* 7.]

50. *Johannis Claji* Prosodia [I. D. *II.* 14. — II. 373. 434: libri tres. — III. 88. 89.]

51. *Pauli Szenczi* Illustratio in Theologiam Amesii.[2] [I. C. *V.* 25: Medulla Amessy authore Paulo A. Szentzi. — II. 338.]

Theca O. Continet libros 53.

1. *Piscator* In Numerum, Deuteronomium, Josuam, Judicum, Ruth et 2 Samuelis.

2. *Piscator* In Chronicum, Esther, Regum et Nehemiam.

3. *Piscator* In Genesim, Exodum et Leviticum.

4. 5. *Bellarmini* tomus 2-dus, 3-tius.

6. *Sculteti* In Esaiam. (Conciones.) [I. A. *IV.* 20. 21: Cl. Szécsy rectornál. — II. 298. — III. 87. 88: Ad Hebraeos. — V. *V.* 5.; *VI.* 11.]

7. *Timpleri* Metaphysica.

8. *Crellii* Isagoge logica. [III. 87.]

9. *Ursini* (Exercitationes theologicae.) [I. A. *V.* 2. — III. 85.]

10. *Bellarmini* De summo pontifice. (Controversia.)

11. *Sculteti* Idea concionum (in Esaiam.)[3]

12. *Bellarmini* De sacramento eucharistiae. (Controversia.)

13. *Sohnii* theologi (Scripta methodica et theses de plerisque locis theologicis disputatae.)

14. *Keckermanni* Logica (praecognita et metaphysicum systema.)

15. Grammatica Hebraea (Martinio-Buxtorfiana et S. Amania de lectione Scripturae Sanctae.) [II. 213.]

16. *Piscatoris* in Matthaeum et Marcum (nominanter in libros Mathaei 16. 18. analysis.)

17. *Danaei* Disputatio de rerum creatarum origine.

18. *Sutlivius* De pontifice Romano (et *Vhitakerus* De peccato originali.) [II. 209. 267.]

19. *Timpleri* Metaphysica.

20. *Proteratii* Metanoeia. [III. 89.]

[1] Amsterdam. 1651. Leiden. 1687. 1706.
[2] V. ö. RMK. II. k. 1563. sz.
[3] Megvan.

21 *Dresseri* Isagoge historica. (Eiusdem De festis christianorum, Judaeorum et ethnicorum liber.) [II. 314: *Matheus Dress.* — III. 85.]

22. Biblia Sacra vulgata.

23. *Magiri* Physiologia. [II. 151: Libri 6. — III. 87.]

24. *Joachimi Fortii* (Grammatica, rhetorica, dialectica, mathemat. divinationes etc.) [I. C. *IV.* 13. — II. 252. — III. 86.]

25. *Meisneri* Meditationes sacrae (in evangelia dominicalia.) [II. 200: *Balthasaris Meisneri* Dominicalia.]

26. *Magisi* Physica *(Bartholini* Ench. Metaph. *Timpleri* Metaph. cum notis Gocl.) [II. 312: *Johannis Magi* libri 9 physiologiae.]

27. *Milii* Meletemata catechetica (in catechismum Heidelbergensem.) [I. A. *V.* 4. — II. 165. — III. 87.]

28. *Hypperii* De theologia (seu studio theologico libri IV. et *Frejtagii* De esculentorum et potuum facultatibus.) [I. E. *V.* 22. — III. 88.]

29. *Beza* De praedestinatione (et L. *Lavaterus* De spectris.)

30. *Keckermanni* Logica.

31. *Cicero* Ad Atticum (et ad Quintum fratrem.)

32. *Polydori* Vergilii Adagia. [I. C. *IV.* 26. — II. 220. — III. 88.]

33. *Keckermanni* Rhetorica,

34. *Philippi Melanctonis* In epistolarum Ciceronis (libros IV) commentarius [II. 170.]

35. *Lactantii* (Firmiani Divinarum institionum libri VII. Carmina de phoenice, pascha, passione.) [I. C. *V.* 12. — II. 433. — III. 88. — V. *VI.* 12.]

36. *Bellarmini* tertii tomi 4-ta controversia. (Indulgentiae; quinta controversia de extrema unctione, ordine et matrimonio.)

37. *Jacobi Grossii* Dialectica (et *Philippi Melanchtonis* Dial.) [III. 86.]

38. *Lossius* (In evangelia dominicalia.) [I. A. *V.* 11. — II. 187: Annotationes in evang. — III. 86.]

39. *David Chytraei* (Enarratio in Genesim et Exodum.) [II. 222. — III. 87.]

40. *Kirchneri* Explicatio capitum doctrinae coelestis. [II. 273. — III. 86.]

41. *Hemmingii* Postilla (seu enarratio evangeliorum dominicalium et festivalium.)

42. *Johannis Ludovici* De anima et vita libri tres. *(Amerbachii, Philippi Melanchtonis* et *Gesneri* De anima.)

43. *Erasmi* Paraphrases in epistolas Pauli (et omnes canonicas.)[1] [II. 192.]

44. *Erasmi (Sarcerii)* Nova methodus in praecipuos scripturae

[1] 1518.

sacrae locos. [I. D. *III.* 11: Praxis oratoria *Timpii*, item Rhetorica Sarcerii. — I. E. *V.* 16. — II. 268.]

45. *Besae* Homiliae (in historiam resurrectionis domini.) [II. 272. — III. 86.]

46. *Bucani* Institutio theologiae.

47. *Wigandius* (Methodus doctrinae christianae.) [III. 88: *Vigardi.* — V. *VI.* 12.]

48. *Valtheri* Totius scripturae harmonia. [II. 233. — III. 89.]

50.[1] *Vossii* Grammatica Latina. [III. 89. — V. *VI.* 9.]

51. *Rami* Dialectica.[2] [I. C. *IV.* 10. — II. 297. 348. — V. *VI.* 7.; *VII.* 6. 19.]

52. *Smetius.* [II. 381.]

53. *Gassii* Convivalium sermonum tomi III. [V. *VI.* 5.]

Theca P. Continet libros 12.

1. *Danaei* Opuscula omnia. [II. 277. 308. — III. 85.]

2. *Musculus* in evangelium Johannis. [I. C. *II.* 7.]

3. *Philippi Melanctonis opera* (in epistolas ad Romanos, Corinthios, Colossenses, Timotheum et nonnulla alia.) [II. 54. 95. — V. *V.* 14.]

4. *Erasmi* Adagia.[3] [II. 100. — II. 87.]

5. *Gvultheri* Homiliae (in prophetas, quos vocant minores.)

6. Biblia Latina (S. Pagnini et F. Vatabli, cui accessit index propriorum nominum.)

7. *Scapulae* Lexicon Graecum. [I. E. *IV.* 7. 8. — II. 69. — III. 85.]

8. *Philippi Melanctonis* operum pars 2-da. (Continet enarrationes in aliquos libros veteris test. et nonnulla alia.)

9. *Gvalterus* in minores prophetas.

10. *Westmeri* Commentarius in omnes psalmos. *Lavateri* (in Ezechielem. *Gvaltheri* in epistolam ad Galathas. [I. A. *II.* 10: Explicationes in psalmos. — II. 91. — III. 85.]

11. *Zanchius* des 3-bus Elohim.

12. *Lavaterus* in Josuam, Chronica, Proverbia et Ezechielem. [I. A. *II.* 3. — II. 59. — III. 85. — V. *VII.* 4.]

Mindezen müveket a negyedik katalogus tartalmazza. A szorgalmas rendezőnek pótlásai több felvilágositást nyujtanak az irók és a müvek teljes czimére nézve, de a kétség ennek daczára is több helyen fennáll arra nézve, mely müvek és mely iró értetődnek a megjelölt alatt. A többi katalogusból odacsatolt jegy-

[1] A 49. szám hiányzik.
[2] Páris, 1543. 1556.
[3] Páris, 1506.

zetek egynémelyikre teljes felvilágositást nyujtanak. Az utóbbiakban foglalt összeállitás alapján könnyen meglátható, mely könyvek képezték a bibliothékának állandó tulajdonát, melyek szereztettek be későbben és melyek vesztek el.

A további jegyzék a negyedik katalogusban nem található, részint elveszett, részint e katalogus összeállítása után szerzett műveket iparkodik összeállítani.

Ilyenek az első katalogusból:

Theca. A.

Sedes I.

1. ***Augustini*** opera omnia in quattuor voluminibus. [II. 204: *Aug.* De haeresibus. — III. 85. 86. — V. *I.* 4. — V. Függ. *I.* 5.]

2. 6.: Operum ***Hieronymi*** tomus primus et secundus. (Pars aliqua bibliorum cum prologo Hieronymi.)

12. 13. ***Calepinus*** in Esaia, Josem, Ezechielem et Danielem, (in duodecim prophetas minores.)

14. 15. In omnes epistolas Pauli.

16. P. ***Martyris*** Commentarius in Genesim, item in libros Samuelis et Judicum.

Sedes II.

2. ***Marlorati*** Expositio in Novum Testamentum. [III. 85. — V. *I.* 7.]

Sedes IV.

18. Panasion ***Johannis Busaei.***

19. Eiusdem Viridarium.

Sedes V.

5. Conciones Scotani et Praxis theologiae christianae.

7. ***Herloni*** Analysis isagogica in Vetus et Novum Testamentum.

12. ***Corvinus*** ein evangelia et epistolas.

Theca C.

Sedes IV.

8. ***Lamb. Danaei*** Physica christiana.

14. ***Macchiavelli*** De republica.

15. ***Artemidori*** De somniorum interpretatione libri 5. [II. 322. Daldiani.]

18. ***Franzii*** Historia animalium. [II. 367.]

Sedes V.

6. ***L. A. Senecae*** opera omnia.

8. ***Joh. Henteri*** Rudimenta cosmographiae.

10. Angelographia ***Casmani.***

11. ***Casparis Bartholini*** Logica et physica.

14. Prima veritas, defensa authore *Stephano Eszéki* Szakmariensi.[1] [III. 343.]
16. *Justini* Historia, item mores et pietas omnium gentium.
17. Medicina Salernitana cum notis *Johannis Cusionis.*
22. *Sleidamus* De quattuor summis imperiis.
23. Deliciae poetarum Hungarorum.
24. Compendium logicae *Buzinkay.* [II. 375.][2]

Theca D.

Sedes I.
5. Phrases linguae Latinae [III. 89.]
9. *Michaelis Neandrii* Grammatica Graeca.[3]
10. Grammatica Latina *Alstedii.*
16. *Goli* Grammatica Graeca. [III. 89.]
19. *Thomae Erpenii* Grammatica Hebraica.
22. Grammatica Anglico-Latina.
23. 24. Dictionarium Latino-Ungaricum *Alberti Molnár.* [II. 435.][4]
Sedes II.
10. *Harphrecti* Poemata.
12. *Marcillus* Palmigerius.
17. 18. 19. *Ovidii Nasonis* Opera. [II. 379. — III. 88. — V. *V.* 16. — Az I. katalogus végén áll: Én Pentő György kírtem el az Ovidiust ad usum, ismét haza adom. In Anno 1679. mp. Relatus.]
Sedes III.
9. *Caspari Barlaei* Orationes.[5]
10. Isagoge Rhetoricae *Peczelii* Ungari.[6]

Theca E.

Sedes III.
14. *Sulpitii Matthaei* Historia sacra. [III. 86.]
15. *Sebastiani Castillionis* Dialogi sacri [II. libri 4. — III. 35.]
21. Phrases Latinae *Aldi Manutii.*
23. Johannis Amos *Comenii* Schola Lud.
Sedes IV.
17. *Franconis Burgersdici* Institutiones. [II. 450: Institutio logicae.]
Sedes V.
4. *Amesii* Bellarminii enervati tomus primus. [II. 363. — III. 87. — V. *VI.* 15.]
8. *Sibelius* De sacrificio Abrahami. Item De monomachia Jacobii cum Deo [III. 36.]

[1] Ugyanaz, ki a katalogust rendezte. Szabó K. e művét nem ismeri.
[2] V. ö. RMK. II. k. 974. sz. Buzinkay rektor volt Nagybányán.
[3] Bázel, 1564.
[4] RMK. I. k. 392. sz.
[5] Leyden, 1632.
[6] Szabó Károly nem ismeri.

10. *Ritheri* Obstetrix animarum.

18—21. Catechesis religionis christianae. [II. 294. 346. 347. — III. 87. 89. — V. *VII.* 14. 25.]

Sedes VI.

4. *Gellii Senecani* Theologia methodica.

5. Poemata *Jani Pannonii.*

6. *Perkinsius* Adversus Bellarminium.

8. *Phil. Melanchtonis* Notae in evangelia dominicalia.

9. Janua linguae Latinae *I. Commenii* latıne et anglice.

11. *Stephanus Vitézi* De pane vitae.

15. *Johannis Claji* Meditationes et praedicationes in historiam passionis domini nostri Jesu Christi.

16. *Eubani Hessi* Psalterium Davidis metris comprehensum.

21. Psalterium Hebraicum.

Függelék.

2. Coronides ad coll. Hagiense auctore *Gvilielmo Amesio.*

4. Commentar breve simplex et cath. in sacrosanctos viginti quattuor Veteris Test. libros *Conradi Pellicani* Rubeaquensis. [II. 83. 101: Praefatio in libros canonicos prophetales. — III. 88.]

Összesen 58 mű.

A második katalogusból:

67. Gerhardi.

71. Orientalia initio et fine carens.

120. *Nicolai Eccii* Ideae concionum ad Hebraeos.

130. *Pezelii* Loci theologicae [III. 88.]

131. *Gerhardi Mattisii* Commentarius Aristotelis.

150. Isagoge fortunatae.

167. *Bastuich,* Elenchus papistae religionis. [III. 89: Dastuvick. (?)]

201. *Philippi Melantonis* Computus ecclesiastium.

202. *Achacii* Grammatica Hebraea.[1]

211. *Sixti* Fulmen brutum. [III. 85.]

221. *Theognidis* Sententiae.

223. *Olvashatatlan.*

224. *Golii Theofili* Educationis puerilis pars altera.

225. De persecutione piorum.

227. Harom feő nevezetes esztendös innepekre valo predikatio

228. Vittembergii Aurimontani Logica. [II. 245.]

254. Anno . . . in evangelium Marci.

265. *Mathei Tressei* (?) Isagoges.

310. Opus Grammaticum *Sebastiani.*

311. Matheologia Sociana.

377. Prologus in Esaiam.

[1] Megvan.

378. Prologus Hieronymi in libros Josuae.
382.—432. Quinquaginta libri sunt Anglici.
447. Specilegium oratoriae.

Összesen: 74, a 382—432 leszámításával, mivel ezekről mitsem tudunk: 24 mű.

A harmadik katalogusból:

85. lap: *Buxtorfi* Grammatica Hebraea.
U. ott. *Bucani* Loci communes. [V. V. 2.]
U. ott. *Marlorati* Thesaurus scripturae.

Összesen 3 mű. A 86. és 87. lap több ki nem betűzhető czimet tartalmaz.

Az ötödik katalogusból:

Sedes I.

11. Prodromus religionis triumphantis *Alstedii.* [1]

Sedes II.

8. *Camierus* De trono corrupto.
11. 12. számok helye kitöltetlen.
15. *Johannes de Regiomonte* De triangulis.

Sedes III.

10. *Heydani* Corpus theologiae.
15. *Calvinus* hungarice.[2]
18. *Florus* explicatus.

Sedes V.

7. Regnum Dei in extrem. *Némethi* (?)
8. Turris Babel.
10. Aphorismi *Cloppenburgi.* (Deest.)
11. Catechismus *Melanchtoni.*

Sedes VII.

10. Colloquina *Erasmi* Roterdami.
10. Grammatica Graeca *Petri Caroli.*
11. Vestibulum Germanicae eloquentiae.
12. Calendarium cum Csengetyu. (?)
12. Rudimenta *Grosserii.*
24. Logica *Claubergii.*

Sedes VIII.

4. Praxis medica *Riverii.*
5. *Fernelii* De morbis universalibus.
6. *Svetonii* Duodecim Caesares.
7. Disputationes *Gilberthi Burnathii.*

[1] RMK. II. k. 458. sz.
[2] V. ö. RMK. I. k. 49, 72. 540. és 1468. sz.

9. *Huberi* Observationes iuris humani.
11. *Praeterii* (?) De unica Dei essentia et tribus personis.
14. *Marcii* Refutatio fabulae praeadamiticae.

Összesen: 23. Ki nem magyarázhatók a következő tételek: Sedes IV. 17. 22.; VI. 13.; VII. 5. 18.; VIII. 10. 16.

Nézetünk szerint volt tehát az öt katalogusban 445 konstatálható mű. Az olvashatatlan és értelmetleneket, mint kéteseket, nem számíthattuk. E 445 műből a nagybányai református egyház levéltára jelenleg csak 15 művel rendelkezik.

Az írókat tekintve, képviselve volt 18 magyar, 207 idegen író, összesen: 225.

A tudomány-szakokat tekintve, volt vallásos irányú munka 230, nyelvészeti munka és klasszikusok 84, bölcsészeti munka 70, történeti munka 10, természettudományi munka 6, egyéb: 4.

Mennyire elégitette ki a bibliothékának ezen számadatokból konstatálható anyaga a szellemi szükségletet, arról nem tudunk. Az egyes könyvekhez irt megjegyzések bizonyítják, hogy a városbeliek is olvastak és hogy néha egy-egy könyv ott is veszett.

II.

A Jézus-rend nagybányai rendházának könyvtára nagyrészt a rend saját szerzeménye volt.

Mit vettek el a protestánsoktól, azt nem tudjuk. Hogy katalogusaik egyes tételei egyeznek a *schola Rivulina* katalogusaival, az még nem bizonyítja a szerzés eredetét. Ismeretes tény, hogy a protestáns iskola jó eleve gondoskodott arról, hogy bibliothékájuk a jezsuiták kezét elkerülje. Innen eredt azután azon körülmény, hogy a vizsgálatok állandó kérdése volt: hova lettek azon könyvek, melyeket a reformáczió behozatalakor az áttérő papok a katholikus parochiáról elvitttek.

A jezsuitáknak tehát nagybányai jövedelmükből kellett a könyvtár megalkotásáról és gyarapitásáról gondoskodniok.

Ilyen jövedelemforrás volt a Matyassovszky László alapítványa kamatainak egy része és a Tamásy-féle csekély alapítvány, de ennek is csak egy része. Tamásy András nagybányai polgár jámbor buzgalomtól indíttatva az 1718. évben a jezsuiták iskolájának javára 273 magyar frtból álló alapitványt tett, azon czélzattal, hogy jövedelme részint a magyar prédikácziós könyvek beszerzésére, részint a szegényebb katecheták jutalmazására for-

dittassék. Ezen 273 frt Nagybánya városánál 6%, mellett lőn elhelyezve. A rend a kamatokat minden Szent-György napon vette föl.[1] Ily silány jövedelme mellett a könyvtár aligha virágozhatott volna, ha a jezsuiták egyéb jövedelmük egy részét ezen czélra nem fordították volna.

Sajnos dolog, hogy nem rendelkezünk összes számadásaikkal, de az 1714—1733. évekre szóló számadási könyvük husz év bevételei és kiadásai között a könyvtára fordított költségeket is adja.

E számadási könyv adatai nemcsak az évi, de a havi kiadásokba is bepillantást engednek. Tudjuk azt, mennyit fordítottak az egyes években a bibliotheka föntartására. Érdekesség szempontjából álljon itt ezen kiadások rendszeres összeállitása:

Év	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Összeg
1714.	3.0	—	—	—	—	—	—	7.20	—	—	—	13.68	23.88
1715.	—	—	—	0.60	—	—	—	1.40	—	3.66	—	—	5.66
1716.	—	—	26.86	—	—	—	—	0.24	—	—	—	—	27.10
1717.	3.84	—	3.30	—	—	11.04	—	—	—	—	—	—	18.18
1718.	2.26	—	3.94	—	22.0	0.24	—	13.40	—	—	—	0.48	42.32
1719.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.36	1.36
1720.	—	36.32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.15	36.47
1721.	—	—	—	5.0	5.10	37.10	—	—	—	23.64	7.0	—	77.84
1722.	14.55	—	—	—	—	—	—	—	—	2.90	4.88	0.14	22.47
1723.	1.98	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.98
1724.	5.25	—	—	—	12.04	—	0.24	0.45	—	—	—	1.55	19.53
1725.	—	4.18	—	4.06	0.68	0.48	—	—	—	2.40	3.75	2.28	17.83
1726.	26.04	—	7.36	—	—	—	—	4.08	—	—	4.80	—	42.28
1727.	5.76	—	29.28	—	—	20.18	4.80	—	—	—	5.0	—	65.02
1728.	39.16	—	—	—	—	3.40	14.40	—	50.50	1.36	5.34	4.08	118.24
1729.	—	—	4.80	—	—	—	—	4.80	6.90	—	2.40	—	18.90
1730.	166.56	3.60	—	—	—	—	0.80	3.60	35.16	3.60	22.28	—	245.60
1731.	37.50	8.90	—	—	—	8.40	44.0	—	—	—	—	5.0	103.80
1732.	—	—	2.30	1.0	—	—	—	—	—	—	—	—	3.30
1733.	—	11.06	—	—	—	—	—	29.12	—	—	—	5.24	45.42

Husz év kiadása 937 frt 18 kr.

[1] A jezsuiták 1714—35. évi számadási könyve a nagybányai róm. kath. plebánia levéltárában. Rátz Pál prépost-plébános úr szivességéből használhattam fel.

Úgy látszik, hogy a kiadásnál nem annyira az arányosság, a rendszeresség, mint a szükség döntött. Egyszer tömegesen, másszor kisebb méretben hozattak könyveket. Mivel helyben könyvkereskedő nem létezett, a könyveket rendesen Kassáról kapták.

A könyvtár helyisége a társház emeletének egy kisebb kamrájában volt, melyben a zeneszerek szekrényei mellett a könyvállványok is elfértek.

A könyvtár történetére vonatkozó egyéb adatot nem ismerünk. Egyedül azt tudjuk, hogy a szerzetesek távozásakor (1773-ban) a könyvtár a társházzal és a Szent-Háromság templomával együtt az egyházfi gondozására volt bizva. Az 1776. évben itt járt, a jezsuiták tulajdonát felülvizsgáló vegyes bizottság a könyvtárt rendben találta, azt a többi vagyonnal együtt lefoglalta és az iskolát átvevő minorita szerzetesekre bizta. A könyvek 1782-ig Nagybányán maradtak, a honnan a mondott évben a budai egyetemre jutottak. Jelenleg egy részük a budapesti egyetemi, más részük a papnövelde könyvtárában találhatók.[1]

A könyvekről két jegyzék maradt fent napjainkig; mindkettőt a budapesti egyetemi könyvtár őrzi.

Az első katalogus czíme: *Elenchus librorum, qui ex bibliotheca Nagy-Banyensi ductu indicis generalis selecti et ad bibliothecam regiae universitatis Budensis transmittendi sunt.*[2]

Betürendes sorban, a szerzők szerint közli a műveket. Az első rovatban állnak: *Autores, et tituli librorum.* A második rovat alatt: *Editionis locus, annus.* A harmadikban: *Forma.* A negyedikben: *Volumina.* Az egész katalogus 6 ívrétű lapból áll és 205 mű czímét tartalmazza.

A művek szakok szerint a következőkép oszlanak meg: Theologia 117, bölcsészet 21, nyelvészet 18, történelem 16, klasz-

[1] Az egyetemi könyvtárban 1894. júliusban vett szóbeli informáczió alapján. Hogy egyes darabok máshová is kerülhettek, bizonyítja a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára tulajdonában levő egyik Schedel-féle Világkrónika (Nürnberg, 1493.) bejegyzése, melynek tanusága szerint az is a nagybányai jezsuiták könyvtárába tartozott. V. ö. Magyar Könyvszemle, 1894. évf. 132. l. Feltűnő, hogy e könyv az alább ismertetendő jegyzékek egyikében sem fordul elő.

[2] A jegyzék hátán látható hivatalos jelzések: Ad N. 6745.782. — F. 20. No. 16. Nagy-Banyensis. — 782. 17. Urs. Bud. No. 6.21.

szikus irodalom 8, földrajz 7, paedagogia 6, mathematika 3, szótár 5, jogtudomány 2, orvosi tudomány 2.

Nyelvek szerint van: latin 153, német 17, magyar 13, franczia 9, olasz 9, ruthén 2, görög 1, arab 1.

E művekben összesen 98 iró s a nyomtatványok közül 57 darab magyar nyomda terméke van képviselve.

A második katalogusnak[1] czíme nincsen. A művek elrendezésében — bár a szándék nincsen tökéletesen keresztül vive — a szakszerü beosztás törekvése látszik. A rovatos elosztás az első katalogussal azonos, egy ötödik rovat alatt: *Exemplaria* áll. A *Volumina* rovat betöltetlen. Az egész 12 ívrétű lapból áll és 941 kötetben 703 művet sorol fel, melyek az egyes szakok között így oszlanak meg: Theologia 427, történelem 80, (ebből magyar történelem 14,) nyelvészet 61, klasszikus irodalom 44, jog 23, bölcselet 27, földrajz 10, paedagogia 9, természettan 7, orvosi tudomány 5, csillagászat 3, mathematika 3, szótár 2, természetrajz 1, katonai tudomány 1, kalendárium 1.

Nyelvek szerint volt benne: latin 637, magyar 26, német 17, görög 6, olasz 9, franczia 9, arab 1, ruthén 2.

Az 598 irótól származó művek közül magyar nyomda terméke 266 mű.

Mindkét katalogus különböző kézirása. Mely évben irták, a jezsuiták idejében, vagy a föloszlatás után, a könyvek átszállitásakor, azt biztosan nem ismerjük. Az első katalogus czíme az utóbbit sejteti.

Mivel jelen ismertetésünkben csupán a XVI. és XVII. századbeli művek érdekelnek közelebbről, csak ezek czimeit közöljük. a katalogusoktól eltérőleg az évek szerint haladó felosztást követve összeállitásukban. Ezen esetben szerencsésebbek vagyunk a reformátusok könyvtárával szemben, hol egy könyvet kivéve, a többinél az évszám nincsen följegyezve.

A művek a következők:

1557: *Strabonis* De situ orbis. Lugduni. 8-r. (II.)[2]
1558: Biblia Sacra Latina. Lugduni. 4-r. (I. II.)
1578: *Telegdi Miklós,* Predikácziok. II. rész. Nagy-Szombat. 4-r. (I. II.)[3]

[1] F. 18. Nagybanyensis.
[2] A zárójel közé tett római számok a katalogust jelzik.
[3] RMK. I. k. 145. sz.

1581: *Joannis Perpiniani* Orationes. Coloniae. 8-r. (I.)
1582: *Hermani Vettelin* Impius infelix. Augustae. 4-r. (I.)
Praxis fructuose meditandi. Viennae. 12-r. (II.)
1587: *Virgilii Opera*. Tyrnaviae. 4-r. (II.)[1]
1596: *Michaelis Beringerii* Epitome Rhetoricae. Tubingae. 8-r. (I. II.)
1601: *Joannis Jacobi Wuckerii* Antidotum generale et speciale. Basileae. 4-r. (I. II.)
Roberti Belarmini De controversiis disputarum. Ingolstadii. Ivr. (II.)
Annaei Senecae Tragoediae. Antverpiae. 8-r. (II.)
1604: *Francisci Toleti* Compendium summae casuum conscientiae. Venetiis. 12-r. (I.)
Ioannis Fernerii Universa medicina. Lugduni. 8-r. (II.)
1605: *Jacobi Henrichmanni* Gramm. Inst. Tubingae. 4-r. (II.)
1606: *Claudii Aquavivae* Industria pro superioribus. Romae. 8-r. (II.)
1611: Epistolae Gallicae. Lugduni. 8-r. (I.)
Antonii de Gevara Horologium principum. Ivr. (II.)
1612: *Joannis Calvini* Institutio christianae religionis. Genevae. 4-r. (II.)
1614: *Ludovicii Granatensis* Conciones a festo s. Andreae. Antverpiae. 8-r. (II.)
1615: *Annaei Senecae* Tragoediae. Coloniae. 4-r. (II.)
1619: *Theophili Goli* Educationis linguae Graecae pars I. Francofurti. 8-r. (II.)
1620: *Petri Bessei* Conceptus Theologici Tomus III. Coloniae. 4-r. (II.)
Matthei Timpii Dormi secure. Coloniae. 8-r. (II.)
1621: *Horatii* Orationes graece et latine. Monachii. 12-r. (II.)
1624: *Vincentii Brunii* Meditationes. Coloniae. 8-r. (II.)
Martini Rulandi Synonima Latino-Graeca. Coloniae. 8-r. (II.)
Blasii Aponis In psalterium. Viennae. 4-r. (II.)
1625: *Antonii Muretti* Orationes. Coloniae. 2-r. (II.)
1626: *Guilelmi Baile* Catechismus. Viennae. 8-r. (II.)
1628: *Joannis Raicsany* Opusculum de vera et falsa fidei regula. Cassoviae. 8-r. (II.)[2]
1630. Jo Nemes Varadnak Gyenge orvoslassa. Posonii. 4-r. (II.)[3]
1631: *Christophori Peicsik* Concordia orthodox. patrum. Tyrnaviae. 8-r. (II.)
1632: *Horatii Flacci* Carmina et epistolae. Monachii. 8-r. (II.)
1635: *Hugonis* Card. Bibliorum Sacrorum vulg. ed. conc. Coloniae. Ivr. (II.)

[1] Szabó Károly nem ismeri; az első eddig ismert hazai Virgilius kiadás 1642-ben jelent meg. A jegyzék alighanem téved az évszámban.
[2] Szabó Károlynál ismeretlen.
[3] RMK. I. k. 595. sz.

1636: *Grienbergeri* Euclidis 17 primi geom. libri. Manstedii. 12-r. (II.)[1]
1637: *Petri Pasman* Kalauz. Posonii. Ivr. (II.)[2]
1638: *Angelini Jasai* Pra (?) hilaria. 12-r. (II.)
1640: *Franconis Burgersdici* Institutionum metaph. libri 2. Lugduni. 12-r. (I. II.)
1641: *Roberti Schieringer* Logica. Graecii. 16-r. (I.)
P. P. Soc. Jesu Orationes L de Christi domini morte. Romae. 12-r. (II.)
1642: *Kiliani* Dictionarium Therico-Latino-Graecum. Amstelodami. 8-r. (II.)
1643: *Joannis Andreae Koppenstein* Aurora concionatorum. Francofurti. 4-r. (I. II.)
1644: *Didaci de Barsa* Commentarius in evangelia. Lugduni. Ivr. (II.)
1645: *Joannis Makovii* Metaphysica. Lugduni. 12-r. (I. II.)
1646: *Joannis Makovii* Theologia polemica posthuma. Franecquerae. 12-r. (I.)
Didaci Nisseni Sermones aureae. Ivr. (II.)
Georgii Passore Manuale Graecarum vocum. Lugduni. 8-r. (II.)
1648: *Leonardi Lauredani* Sylva rerum moralium. Antverpiae. 4-r. (II.)
Roberti Schieringer Logica. Graecii. 18-r. (II.)
1650: *Emanuelis de Nasceta* Comment. in Josue. Venetiis. Ivr. (II.)
1652: *Benigni Kibler* Divina miracula. Tract. I—IV. Monachii. Ivr. 4 kötet. (II.)
Horatii Flacii Odae. Dilingae. 12-r. (II.)
1655: *Hadriani Liraei* De imitatione Jesu libri 7. Antverpiae. Ivr. (II.)
1656: *Alexandri Calamati* Stella concionatorum. Tomus III. Moguntiae. 4-r. (II.)
Communis vitae inter homines scita urbanitas. 12-r. (II.)
1658: *Henrici Engelgrave* Caeleste Pantheon. Pars I. — 4. Jvr. (II.)
1659: *Michaelis Pichardi* Comment. in libros politicorum Aristotelis. Jenae. 8-r. (I.)
1660: *Martini Bekani* Manuale controversiarum. Coloniae. 8-r. (II.)
1661: *Jacobi Marchantii* Conciones morales. Coloniae. 4-r. (I. II.)
Horae diurnae Romani Breviarii. 12-r. (II.)
1663: *Zachariae Trinckellii* Divinatorium viae, et vitae aeternae. Viennae. Ivr. (I. II.)
Matthiae Fabri Opus canonicum. Antverpiae. Ivr. (II.)
Matthiae Fabri De festis et conciones nuptiales et funebrales. Antverpiae. Ivr. (II.)

[1] Szabó Károly nem ismeri.
[2] RMK. I. k. 673. sz.

Matthiae Fabri Opus concionum tripartitum P. Cestio. Antverpiae. Ivr. (II.)
Euclidis Elementorum libri sex. Lugduni. 12-r. (II.)
Horatii Turselini De Latinae linguae particulis. Lipsiae. 12-r. (II.)
1666: Apotheca pauperum. 12-r. (I. II.)
Thomae Tamburini De confessione et missae sacrificio. Coloniae. 12-r. (II.)
Polancyi Breve directorium. Tyrnaviae. 12-r. (II.)[1]
Joannis Bucelinii Officina epithetorum. Viennae. 12-r. (II.)
1667: *Ernesti Gockelii* De Europaeis regibus eorumque juribus modernis. Augustae. 4-r. (I.)
1668: *Szathmári István.* Ötven titkok jelentése. Szebenben. 8-r. (I. II.)[2]
1669: *Thomae Tamburini* Explicatio Decalogi. Lugduni. Ivr. (II.)
Reginae Palat.um Eloquentiae. Moguntiae. 4-r. (II.)
1670: *Franconis Burgersdici* Institutionum metaphysicarum libri II. Lugduni. 12-r. (I.)
Instructio cathechetica circa judicia Sagarum. (Cracoviae.) 12-r. (I.)[3]
Polancyi Methodus adjuvandi morientes. Graecii. 16-r. (II.)
Danielis Paulovszky Vita P. Caspari Drubitzky. Cracoviae. 8-r. (II.)
Aphtonii Sophistae progymnasmata. Vessatiae. 12-r. (II.)
1671: *Adami Burghaber* Centuria selectorum casuum. Coloniae. 8-r. (II.)
1672: *Emanuelis de Nasceta* In librum primum regum. Lugduni. Jvr. (II.)
Joannis Federer Calvinismus dedoctus. Oenipontı. 4-r. (II.)
1673: *Petri Rola* Hortus floridissimus. Moguntiae. 4-r. (II.)
1674: Orationes selectae. Lugduni. 12-r. (I. II.)
Mansi Bibliotheca moralis. Tomus. IV. Moguntiae. Ivr. (II.)
Directorium ecclesiasticum. Tyrnaviae. 8-r. (II.)[4]
Virgilii Maronis Bucolica, Georgica, Aeneis, Culex. Dilingae. 8-r. (II.)
1675: *Joannis Schefleri* Concilium Tridentinum ante ind. Missae. 12-r. (II.)
Matthiae Tanner Societas Jesu. Pragae. Ivr. (II.)
1677: *Pauli Hachenberg* Symbola Christiana. Francofurti. 4-r. (I. II.)
Joannis Dralosa Flores summarum. Coloniae. 8-r. (II.)

[1] Hihetőleg tévesen van 1666-ra téve 1667 helyett. V. ö. RMK. II. k. 1110. sz.
[2] RMK. I. k. 1078. sz.
[3] Széljegyzet: NB. Extat in bibliotheca Quinqueecclesiensi.
[4] RMK. II. k. 1340. sz.

Balbini Bohuslai Quaestio oratoria. Coloniae. 8-r. (II.)
Novum dictionarium Italico-Gallicum. Genevae. 8-r. (II.)
1678: *Jacobi Massenii* Palaestra oratoris. Coloniae. 8-r. (II.)
1679: *L. B. P. Molière*, IV Comoedies. Paris. 8-r. (I.)
Biblia Sacra vulg. edit. Coloniae. 4-r. (II.)
Mansi Bibliotheca moralis. Moguntiae. Ivr. (II.)
Alexandri Calamati Nova sylva concionum. Tomi I. II. Francofurti. 4-r. 2 kötet. (II.)
1680: *Josephi Simonis* Tragoediae quinque. Coloniae. 8-r. (II.)
1681: Compendium vitae s. Ignatii Loyolae. Viennae. 8-r. (II.)
Michaelis Pexenfelder Apparatus eruditionis. Sultzbachii. 4-r.(II.)
Jacobi Graeczecii (?) Institutio de octo partibus orationis. Graecii. 8-r. (II.)
1682: Considerazioni. Venezia. 8-r. (I. II.)
Benigni Kibler Divina miracula. Monachii. Ivr. 4 kötet. (I.)
Thomae Leblang Commentarius in psalmos. Tomi I. IV. V. Coloniae. Ivr. 3. (II.)
Bernardini Mercatoris Nucleus catechet. Coloniae. 12-r. 2 kötet. (II.)
Danielis Paulovsky Locutio Dei ad cor. Pragae. 12-r. (II.)
Selectae orationum panegyricae. Tomus I. Lugduni. 12-r. (II.)
1683: *Henrici Schoevii* Mythologia deorum ac heroum. Stetini. 12-r. (I.)
Josephi Mansi Bibliotheca moralis. Tomus II. Moguntiae. Ivr. (II.)
1685: *Nath. Duez* Dialoghi famigliari. Cologna. 8-r. (I. II.)
1686: *Ladislai Szenycj* Examen quadripartitum ordinis. Graecii. 8-r. (II.)
Massena, Palaestra styli Romani. Coloniae. 8-r. (II.)
1687: Compendium Biblicum. Tyrnaviae. 12-r. (II.)[1]
Richardi Arsdechin Theologia tripartita. Coloniae. 8-r. (II.)
1688: Dictionarium Gallico-Italico-Latinum. Genevae. 8-r. 2 kötet. (I. II.)
Epistolae Gallicae. Rothomaji. 8-r. (I.)
Richardi Arsdechin Theologia tripartita. Coloniae. 4-r. (II.)
1689: *Landovics*. Uj Segétség. Tomi I. II. Tyrnaviae. 4-r. 2 kötet. (II.)[2]
1690: *Mansi* Promptuarium sanctum ac morale. Tomus I. Coloniae. 4-r. 2 kötet. (II.)
Henrici Engelgrave Coelum empyreum. Partes I. II. Coloniae. 4-r. 2 kötet. (II.)
Henrici Engelgrave Lux evangelica. Coloniae. 4-r. (II.)

[1] U. ott, 1620. sz.
[2] RMK. I. k. 1380. sz.

Illyés András, A Krisztus Jézus élete. Tyrnaviae. 8-r. (II.) [1]
1691: *Ferdinandi Krimer* De incarnatione. Graecii. 8-r. (II.)
Josephi Augustini Panormitani Notitia pro confessariis. Tyrnaviae. 12-r. (II.) [2]
Petri Scarga Conciones pro diebus dominicis et festibus. Cracoviae. Ivr. I. II.
Balthasaris Knellinger Conciones dominicales. Monachii. Ivr. (II.)
1692: *Antonii Vieira* Sermones selectissimi. Partes I—V. Coloniae. 4-r. 2 kötet. (II.)
Joannis Krosnovsky Viator religiosus. Posnaviae. 4-r. (II.)
Jacobi Meni Palestrae eloquentiae ligatae libri 3. Coloniae. 8-r. (II.)
1693: Grammatica Latino-Germanica. Mintan. (?) 8-r. (I. II.)
Jacobi Altung Theologia practica. Dilingae. Ivr. (II.)
Mathiae Fabri Pars hyemalis et dominicis. *(Igy.)* Coloniae. Ivr. (II.)
1694: *Wüvkojalevicz,* Concionator extemporaneus. Coloniae. 8-r. (II.)
Matthiae Tanner Soc. Jesu. Apostolorum imitatrix. Pragae. Ivr. (II.)
Latini-Attici oratores. Viennae. 8-r. (II.)
Praxis fructuose meditandi. 12-r. (II.)
1695: Phrases et sententiae Cornelii Nepotis. Francofurti. 8-r. (I. II.)
Hermanni Vetelin Impius infelix. 4-r. (I. II.)
Petri Visfeld Theologia catechetica. Monasterii. 8-r. (II.)
Matthiae Fabri Concionum sylva cum funebralibus et nuptialibus. Coloniae. Jor. (II.)
Philippi Harlung Philippica pro singulis dominicis totius anni. Augustae. 4-r. (II.
Pasman Péter, Vasarnapokra egy nehany. Strigonii. (*Igy,* Tirnaviae helyett.) Ivr. 2 kötet. (II.) [3]
Wolfgangi Rauscher Oleum et vinum Samaritani. Dilingae. Ivr. (II.)
Libellus exercitionum. Styrae. 12-r. (II.)
1696: *Josephi Dentzler* Theatrum pharmaceuticum. Gall. v. Ital. Venezia. 4-r. (I. II.)
Francisci Otrokocsi Examen reformationis Lutheri et sociorum eius. Tyrnaviae. 8-r. (II.) [4]
Pauli Szegneri Instructio penitentis. Dilingae. 8-r. (II.)
Michaelis Bexenfelder Epitome rhetoricae. Dilingae. 8-r. (II.)
Nicolai Avancini Psalterium lyricum. Viennae. 12-r. (II.)
1697: Biblia Sacra seu Evangelia et epistolae dominicarum et festorum. Parisiis. 12-r. (I. II.)

[1] U. ott, 1395. sz.
[2] RMK. II. k. 1691. sz.
[3] RMK. II. k. 1853. sz.
[4] RMK. I. k. 1482. sz.

Maximiliani Vietrovszky Quaestiones Philosophicae. Pragae. 8-r. (II.)
Jacobus Altung, Fundamenta punctationis linguae Graecae. Gronningae. 7-r. (I.)
1698: *Pauli Szegneri* Incredulus mexentatus. Italice. Venetiis. 4-r. (II.)
Foris Ferencz, Roma Istennek szent Varassa. Tyrnaviae. 8-r. (II.)[1]
Alexandri Calamati Stella concionatorum. Tomus IV. Francofurti. 4-r. (II.)
Alexandri Calamati Sanctorale. Tomus V. Francofurti. 4-r. (II.)
Sebastiani Pensingeci In omnia festa. Solisbacii, 4-r. 2 kötet (II.)
Wolfgangi Rauscher Oleum et vinum Samaritani. Pars 2. Dilingae. Ivr. (II.)
Wolfgangi Rauscher Conciones dominicales. Partes 2. 3. Dilingae. Ivr. 4 kötet. (II.)
Volfgangi Rauscher Conciones funebres. Partes I. II. Dilingae. Ivr. 2 kötet (II.)
Antonii Vischnitz Vita Seraphici s. Francisci. Coloniae. 8-r. (II.)
Paris Papaj Ferencz, Pax corporis ungarice. Claudipoli. 8-r. 2 kötet. (II.)[2]
1699: Quaestiones facti theologicae. Viennae. 8-r. (I.)
Tractatus de contractibus in communis. Viennae. 4-r. (II.)
Pauli Szegneri Instructio confessorii. Dilingae. 12-r. (II.)
Martini Szentivanj Ratio status futurae vitae. Tyrnaviae. 4-r. (II.)[3]
Gaspari Drusbitzky Lapis Lydius boni spiritus. Viennae. 8-r. (II.)
Phosphori Austriaci libri duo. Viennae. 8-r. (II.)

Van a fönnebbiek szerint 58 XVI. és XVII. századbeli mű és pedig a XVI. századból 9, a XVII. századból 49.

A szakok szerinti fölosztás szerint a vallás és erkölcs 100, a bölcselet 12, a nyelvészet 24, a klasszikus irodalom 6, a történelem 4, a jezsuiták története 3, a szótár-irodalom 3, a szinmű-irodalom 3, a paedagogia 2, a mathematika 2, az orvosi tudomány 2, az epistola-irodalom 2, a földrajz 1, a politika 1. a jogtudomány 1 művel van képviselve.

A nyelvek szerint van: latin 134, magyar 10, francia 3, olasz 3, görög-latin 3, olasz-franczia 2, latin-német 1, latin-olasz-franczia 1, görög 1.

[1] U. ott. 1535. sz.
[2] Pax sepulchri. U. ott, 1526. sz.
[3] RMK. II. k. 1971. sz.

A magyar irodalomnak magyar vagy idegen nyelvü honi termékeire, melyekkel aránylag elég szép számmal találkozunk e jegyzékekben, az illető helyen jegyzetben megtettem a szükséges megjegyzéseket. Néhány munka közülök teljesen ismeretlen Szabó Károlyban és az ezt pótló adalékok jegyzékeiben; mindazonáltal nem merem azokat uj adalékok gyanánt tekinteni, miután a nevek és évek pontos közlése tekintetében nem bizhatom meg teljesen a jegyzékekben. Közlésemet az 1699-ik évvel zárva, a további évek anyagából a magyar vonatkozású könyvek czimeit itt közlöm:

1700: Biblia Sacra avagy Evangyeliumok és Epistolák. Nagy-Szombat.[1]
1702: *Pethő Gergely*, Magyar kronika. Bécsben.[2]
1719: *Fridenzi Adolphi* Keskeny ut. Debreczini.
1724: *Joannis Rajcsanyi* Az igaz és nem igaz hitnek proba köve. Nagy-Szombat.
1725: *Petri Pasman* Kalauz.
Serdahely Gábor Lelki szent gyogyitó. Cassoviae.
Maria szeplőtelen fogantatasarol valo solosma. Cassoviae.
1729: *Soprony*, Piros tyukmon. Cassoviae.
1730: *Deák Ferencz*, Halotti praedicatiok. Cassoviae.
1732: *Martini Demetrii* Szent háromság. Kolozsvár.
1735: A Kolosvári könyvező szüznek historiaja. Kolozsvár.
1741: Világos igasság paizsa. Kolozsvár.
Tarnóczy István Holtig való barátság. Tyrnaviae.
1744: Declaratioja az állapotoknak.
1745: Mennyei bölcsessegek ösvénye.
1749: Missios énekek. Kolozsvár.
1763: *Molnár János*, Az igaz paenitentiatartó. Tyrnaviae.

[1] RMK. I. k. 1556. sz.
[2] U. ott, 1645. sz.

A »SALAMON ÉS MARKALF« CZÍMŰ NÉPKÖNYV KIADÁSAIRÓL.

(Egyszersmind adalék Szabó Károly »*Régi Magyar Könyvtárá*«-hoz.)

FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

(Két hasonmással.)

Szabó Károly bámulatos gonddal készült *Régi Magyar Könyvtára* mindkét kötetének csakugyan van egy érezhető hiánya, amely óhajtandó, hogy egy esetleges új kiadásban, vagy a most készülendő III. kötetben kikerültessék, s ez a czímekben a *sorválasztók* mellőzése. Ha ezeket már kezdet óta alkalmazza, nehány műről maga is észrevette volna, hogy a látszólagos egyformaság mellett is más kiadásról van szó. Ez a hiány adott alkalmat arra, hogy módunkban van egy új könyvvel, vagyis a *Salamon és Markalf* népkönyvnek egy új XVI. századbeli kiadásával szaporítni régi magyar nyomtatványaink sorozatát. Ezekből az első kiadásnak, melyet Szabó Károly is leír (I. k. 133. sz.), egyetlen, az Erdélyi Múzeum birtokában levő, a másodiknak pedig két példánya, és pedig az esztergomi egyházmegyei könyvtár teljes s az akadémia könyvtárának csonka példánya van előttem. Mindkét kiadás czímlapja látszólag ugyanegy, szóról-szóra egyezik, ugyanaz az ismert fametszvény diszíti, a kiadások alakja, lapszáma egy; de a pontos összehasonlítás a sorválasztók segélyével megmutatja az eltérést. Hasonlítsuk össze e végből a czímlapot s a két kiadás utolsó lapját.

Az első kiadás czímlapja:

Salamon Ki- rálynak Az David | Király Fianak Markalfal való *Tréfa beszédeknek rövid könyve* (Fametszet.) Mindenek ez végre irattattanak meg, hogy jot tanollyunk belölle.

A második kiadás czímlapja:

Salamon Ki- rálynac, Az David Kiraly Fi- anac Markalfal Valo Trefa Beszedek- | *nec rouid Könyue.* (Fametszet.) *Mindenec e végre irattatnac meg, hogy iót tanóllyunc belölle.*[1]

[1] Megjegyzendő, hogy a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetében közölt hasonmás, melyet az Athenaeum szívességéből mi is bemutatunk, az akadémiai példány s nem az erdélyi múzeumi czímlapjáról, tehát a második kiadásról készült.

SALAMON KI-
RÁLYNAC, AZ DAVID KIRALY FI-
ANAC MARKALFAL VALO TREFA BESZEDEK-
nec rövid Könyue.

... meg, hogy lőt tanóllyunc belire.

Salamon és Markalf második kiadásának czímlapja.

Az első kiadás utolsó (32a) oldala:

tóbſzőr engemet haragra inditſon.
Annakokaért mind ő maganak, ſ- mind felé- | ſęgének adaſſęk étel, ital, es ruházat minden | ſzűkſęgeknek idején. Es ekképpen Markalff | ki menekedék az Salamon Király kezé- | ből, es mind éltig nagy bé- | keſęgben nyugovék. | De ám moſt-is | nyugſzik. | Finis libri Marcalffi. | Nyomtattatott Colosvaratt. (Két fametszet.)

A második kiadás utolsó (32a) oldala:

hogy tőbſzer engemet haragra indiczon.
Annac okáért mind őmagának ſ mind fe- | leſégének adaſséc étel, ital, és ruházat minden | ſzűkſégeknec ideyén. És eckęppen Mar- | kalff ki menekedéc az Salamon Ki- | rály kezéből, és mind éltig | nagy bekeſségben nyugouéc: | De ám moſt is nyugſzic. | Finis libri Markalffi. | Nyomtattot Colosuárat. | (Két fametszet.)

Tehát nemcsak a czímlap, az egész kiadás eltér az esztergomi és akadémiai példány szerint az erdélyi múzeumitól: azaz két külön kiadásról van szó, melyek mindketteje Kolozsvárt, a Heltai-féle nyomdában jelent meg. E szerint e népkönyvből a XVI. századból négy s nem három kiadást ismerünk: az 1577-iki erdélyi múzeumi egyetlen példányt, az akadémiai és esztergomi példányt, vagy is a második kiadást, mely mint új adalék, 396. számmal iktatandó be a Magyar Könyvszemle adalékai közé; továbbá a monyorókereki 1591-iki kiadást mely a Magyar Nemz. Múzeum egyetlen példányában maradt meg s a lőcseit, melynek egyetlen példánya ugyanott őriztetik.

Azonban az erdélyi múzeumi, valamint az esztergomi és akadémiai példányok nemcsak két külön kiadás képviselői; hanem a szövegben is eltérnek. Vegyünk csak pár helyet pl. az előbeszédből:

Első kiadás: . . . »hogy egyebeknek peldájok, mindenkor mint egy tűkőr legyen embernek előtte: mert | az időnek rővid volta miatt, igen keves dolog- | nak mehet ember végere, holott laſſan laſſan el | fogyatkozik az terméſzet.«

Második kiadás: Hogy az Embereknec légyen előtte | mint egy Tűkőr mindenha az egyebeknec pél- | dáya: Miért hogy az minémű rőuid az ember- | nec élete, igen keués dolognac menne végére, | holot laſſan laſſan el fogyatkozic a terméſzet.

Első kiadás: . . . »mind az altal, mivel hogy Sapientibus ſatis, (az mint az Deákok ſȝolnak) Az | kinek okoſſaga vagon megh értheti, s-értſe-is | + ugy minden, az mint tiſȝteſſęgesb.«

Második kiadás: »Annac okáért miért hogy à | mint az Deakoc ſȝólnak (Sapientibus ſatis eſt dictum) à kinec elmeye vagyon rà meg értheti, | és ércze vgy az mint ſȝereti.«

Ezekből és egyéb, különben lényegtelen eltérésekből nem csak az látszik, hogy két külön nyomdatermékkel, hanem az is, hogy az esztergomi és akadémiai példányokban egy második, *javított* kiadással van dolgunk.

A szöveg összehasonlításában több példára is hivatkozhatnánk, de felesleges; noha bizonyságai ezek annak, hogy a második kiadást a kiadó javítni törekedett s ez, ha nem föltétlenül, tanusítja még azt is, hogy Heltai volt egyszersmind e népkönyv fordítója, helyesebben átdolgozója is. A második kiadás azonban a technikai dolgokban kevésbbé gondos.

Az elébbieken kívül azt, hogy az erdélyi múzeum példánya valóban a régibb kiadás és pedig hihetőleg első, bizonyitják egyéb kisebb adatok; pl. a Heltai-féle ę-nek a 2-dik kiadásban *é*-vel helyettesítése, az ékezett betűk pontosabb alkalmazása. Viszont a pontatlanabb nyomdai kiállítás bizonyítékai a számosabb helyesírási botlások: ***mondta*** h. ***monta, ott*** h. ***ot,*** a végső ***k*** h. ***c*** használata, a ***ts*** v. ***tſ*** h. a rendesen használt ***cz.***

E körülmények figyelemre méltók azért, mert Szabó K. a második kiadásból az esztergomi példányt látta az 1882-diki budapesti könyvészeti kiállításon; de a közleményünk elején említett okból csak azt a tapasztalatot merítette, hogy az erdélyi múzeumi példány nem »unikum«; pedig az, mert most csakugyan az első kiadás egyetlen példánya. Figyelemre méltók azért is, mert dr. Kőrösi László kiadván az esztergomi példány szerint a népkönyvet, az előszóban ezt írja: »Alkalmam volt összehasonlítani a kolozsvárit az esztergomi példánynyal s azt találtam, hogy a Szabó Károly által legelső magyar kiadásnak vett kolozsvári példány legalább is 50 esztendővel későbbi keletű, mint az esztergomi, habár az összetévesztés okozója, a fametszet, ugyanaz is.«[1]

[1] Mulattató zsebkönyvtár. 30. Salamon és Markalf. Esztergom. 1885 16-r. 91 l. (Ebből 25 l. bevezetés. A népkönyv eredeti előszavát nem közli.

Ez az 50 év különbség jelzése, holott legfölebb 10 évről lehet szó, mutatja, hogy az összevetés nem volt pontos, a nyelvbeli javításokat Kőrösi nem vette szemügyre. Vegyünk ezekhez még pár körülményt. Mi, mint említők, azt tartjuk, hogy a latin és német szöveg szemelőtt tartásával e népkönyvet maga Heltai fordította le, ki 1574 végén meghalván, fia adta azt ki először 1577-ben. Hogy ez a kiadás csakugyan 1577-re tehető, bizonyítja a fametszvény évszáma; ez a fametszvény ugyanis *egyenesen a magyar kiadás számára készült* s egyetlen külföldi kiadás czímképével sem azonos, mint ezt 1893-diki utamban volt alkalmam tapasztalni, midőn e népkönyvnek majdnem az összes ismert régibb kiadásait mintegy husz európai könyvtárban megnéztem, érdekelvén az, hogy honnan vette a kiadó a czímképet. A fametsző tehát azon évet véste rá a képre, melyben megrendelésre készítette s így e czímképben egy magyar, sőt kolozsvári fametszet van előttünk, mely igazolja az első kiadás évét s rajta az *S G C* betűk kétségtelenül a metsző nevét jelölik, talán így: Sculpsit G(eorgius) C. E szerint méltán mondjuk e kiadást 1577-ből valónak.

Ami már most az első és második kiadás közti időkülönbséget illeti, erre megfelel az, hogy Cornides Dániel még egy kolozsvári kiadást említ 1585-ből (Szabó K. I. k. 216. sz.) s le is írja czímét így: *Salamon Királynac az David Király Fianac Markalfal valo tréfa beszedeknec röuid Könyue. Colosv. 1585.* — s alakját 4-rétnek mondja.[1] Hogy ez a czím helyes és hogy a 2-dik kiadás czímét követi, arról mindenkit meggyőzhet a végső *k*-nak *c*-vel írása. Épen ezért azt hiszszük, hogy ez nem egyéb, mint a második kiadás. Erre jön a monyorókereki 1591-iki, különben kevés technikai gonddal készült 8-rétű kiadás és mi gondos összevetés alapján állíthatjuk, hogy ez a kolozsvári második (vagy tán harmadik?) kiadás lenyomata,

[1] Bibliotheca Hung. 1792. 230 l. L. Sándor Istvánnál: Magyar Könyvesház. 10 l. Ő itt még azt is tudni akarja, hogy az 1585-ki kiadás 8-rétű volt. A czímet egyébként nem közli oly pontosan, mint Cornides, noha hihetőleg az ő nyomán adja. Legyen szabad itt némi kétségnek adni kifejezést, hogy Cornides látott-e 1585-iki kiadást. Én azt hiszem, hogy ő a második kiadásból látott egy példányt, és pedig azt, mely most az akadémia birtokában van, s melynél a kolofonhoz tintával csakugyan hozzá van írva az 1585. évszám. Valószínűvé teszi ezt az is, hogy Cornides teljes pontossággal adja a második kiadás czímét az eredeti helyesírás szerint.

vagyis ez a kolozsvári kiadás már oly számban készült, hogy a vasmegyei Monyorókerékre is eljutott egy példánya, hol utána nyomták. Ha tehát Cornides csak találomra írta is az általa látott példányról, hogy 1585-ben jelent meg, a 2-dik kiadás az 1577—1591. közti időből, ha pedig 1585-ben is jelent meg egy kiadás, akkor az 1577—1585 közti időből való. Ennyire apad le az 50 év.

De hogyha valaki a Heltai-féle kiadványokat valóban pontosan összeveti, azt fogja találni, hogy csakugyan az a példány régibb, mely az Erdélyi Múzeum birtokában van s melyet mi első kiadásként jelöltünk, mint Szabó Károly. Ugyanis *ugyanazon betükkel* van nyomva, mint a Heltai-féle »*Cancionale*« 1574-ből, Valkai András »*Hariadenusról*« szóló éneke 1573-ból, a Heltai-féle »*Biblianac*« első része 1562-ből s ugyanennek második része 1565-ből, Ilosvay »*sok féle nevek magyarázattya*« 1578-ból. Sőt a Heltai-féle »*Biblianac*« I. részében már 1562-ben megleljük ugyanazon nagy, fametszetű kezdőbetűket, melyek sorozatából való népkönyvünk A_8 levelén, úgy az első, mint a második kiadás példányain, a díszes *M* kezdőbetű, valamint megleljük ugyanott azon szövegzáró díszt (vignetta), mely mindkét kiadás utolsó lapján, a 2-dik helyen áll. Igaz, hogy e díszes betűk sorozatából találunk kezdőbetűket 1589-ből a »*Kopaszságnak dicziretiᵄ*«-ben (*H* betű) s 1596-ból is a *Báthori Sigmondról* szóló énekben; de hát az ily betűk, mint költségesebbek s ritkábban használtak, tovább is tartottak. Valamint a második kiadás betűit megleljük ugyanazon szövegzáró díszszel Görcsöninek *Mátyás királyról* szóló énekében 1581-ből, a »*Kopaszságnak diczireti*«-ben 1589-ből s mint Kőrösi is megjegyzi, ugyanazon betűkkel van nyomva, mint az *Aspasiáról* szóló ének 1591-ből. Tegyük ehhez, hogy az esztergomi példány czímlapjának betűi láthatók a »*Historia Josephusból*« czímlapján 1580-ból, *Ptolemeus historiájá*nak czímlapján 1588-ból, melynek szövege is a második kiadás betűivel azonos betűkkel van nyomva, valamint magának a népkönyvnek ismert két kiadása betűi is azonosak.

Mindezekből az világlik ki, hogy régi magyar könyvtárunk a *Salamon és Markalf*-ról szóló népkönyvnek egy XVI-dik századbeli, eddig le nem írt kiadásával szaporodik, mely egy hihetőleg kolozsvári fametszőtől származó czímképpel 1577-ből való, míg az eddig elsőnek tartott kiadás (esztergomi és akadémiai

példány, ugyanazon fametszettel), az 1577—99. évek közti időszakokból származik, s ezek mellett az 1585-diki Cornides-félét töröljük a kiadások közül. E kettőt követi a monyorókereki 1591-ből, melynek szövege a kolozsvári második kiadás alapján készült, mint az összes ismert kiadásoké 1808-ig. Ennek pontos leirása a következő:

Monyorókerék, 1591. Manlius J. 8-r. 32 levél, lapjelzéssel, latin betűk.

Collatio: AD[8], I[a]. Salamon || Királynak, Az | Dauid Kiraly Fianak: || Markalffal valo trefa beszedeknek rő- || uid kőnyue. Mindenek e vegre irattatnak meg, || hogy iot tanullyunk belőle. Nyomtatot Mony- | orokőrőken Manlius János altal. | Anno M. D. XCI. — I[b]: Praefatio, Az Az: Eloel || iaro beszed, az Markolffus trefas || dolgaira. 32[a]. lap: Vege.

Czímlap, Magyarország czímerét ábrázoló fametszettel, végén (32[a] l.) fametszetü szövegzáró dísz.
Magyar Nemzeti Múzeum, R. M. K. 239. (Szabó K. I. k. 247. sz.)

Ehhez járül a XVI-dik századból egy 4-dik kiadás hely és év nélkül (Szabó K. I. k. 365. sz.), melynek pontos leírása ez:

Év és h. n. 4-r. 16 levél, lapjelzéssel, latin betűk.

Collatio: ADAD[4]. Markolfnak || Salamon Kirallyal valo treffa | befzediről irott rővid Kőnyv. || Praefatio, || Azaz, || Előljáro beszed, az Markolffus treffa beszedire. || 16[b]. lap: Vege.

(Külön czímlap nélkül.)
Magyar Nemz. Múzeum, R. M. K. 365.

Azt, hogy ez a kiadás szintén a kolozsvári második kiadás nyomán készült, pár sor idézet a fentebbiekkel összehasonlítva könnyen eldönti.

»Hogy az embernek | legyen előtte mint egy tűkőr mindenha az egyebek- | nek peldaja: Miert hogy az minemü rővid az em- | bernek ęlete igen keves dolognak menne vęgere, | holot laffan laffan el fogyatkozik az termefzet.«

Ez a hely összehasonlítva egyebekben is az összes későbbi kiadásokkal, tanúskodik a mellett, hogy ezek mind a kolozsvári második javított kiadás szövegét követik.

A leirt XVI-dik századi négy kiadáson kivül 1808-ig még

nyolcz kiadás ismeretes, melyek leírását ritkaságuk miatt a következőkben adjuk:

5. *H. és év n. (XVII. század, Lőcse.)* 4-r. 27 levél. lapjelzéssel, latin betük.

Collatio: AF⁴, G⁸. Salamon ‖ Kiralynak, ‖ Az David kiraly ‖ Fianak Markalffal | való tréfa Beſzédeknek ‖ Rövid Könyve. (Fametszet: Salamon Kir.) Mindenek az végre Irattanak-meg, hogy jót tanullyunk ‖ belőle. IIᵃ: Praefatio, | Az az: | Elől-járó beſzéd, az Markalff, tréfás | dolgaira. 27ᵇ lap: Finis libri Markolffi.

Van benne az A¹, A⁴, B¹, C⁴, D¹, D², D⁸, E¹, E³ (2), E⁴, F¹, F⁴, G² (2) G⁸ leveleken 16 fametszet, az A⁸ levelen szövegzáró dísz.

Magyar Nemzeti Múzeum, RMK. (Szabó K. I. k. 1599. sz.)

6. *Buda, 1744.* Nyomt. n. 8-r. 34 számozatlan levél.

Collatio: AD⁸, E². Salamon ‖ Királynak, ‖ A' ‖ David ‖ Király ‖ Fianak, Markalfal ‖ való tréfa beszédeknek ‖ rövid. ‖ Könyve ‖ Mostan újjobban az előbeni betü- ‖ fogyatkozásokból háromszor az Budai Ty- ‖ pográphia költségével nyomtatásban ‖ ki-adatott. ‖ 1744. Esztendőben. Iᵇ. lap: Minden e' végre irrattat- ‖ nak-meg, hogy jót ta- ‖ nulyunk belőle. IIᵃᵇ. lap: Elől Járo Beszéd ‖ Az Markalf tréfás dolgaira. 34ᵇ. lap: Vége.

Végén a tipografus jegye.

Magyar Nemz. Múzeum, P. o. Hung. 1302.

7. *Buda, 1749.* 8-r. 34 számozatlan levél lapjelzéssel.

Collatio: AD⁸, E². Salamon ‖ Királynak, ‖ A' ‖ David ‖ Király ‖ Fianak, Markalfal ‖ való tréfa beszédeknek ‖ rövid ‖ Könyve ‖ Mostan újjobban az előbenyi bötü- ‖ fogyatkozásokból háromszor az Budai ‖ Typográphia költségével nyomtattásban ‖ ki-adatott. ‖ (Vignetta.) Nyomtattatott Budán Veronika Nottensteiné Özvegynél, 1749. Esztendőben. Iᵇ. lap: Minden ez végre irattat- ‖ nakmeg, hogy jót tanúl- ‖ junk belőle. 34ᵇ lap: Vége. (Záró vignetta.)

Erdélyi Múzeum.

8. *H. és nyomt. n. 1760.* 8-r. 32 számozatlan levél, lapjelzéssel.

Collatio: AC⁸. Salamon ‖ Királynak, ‖ A' ‖ Dávid ‖ Király ‖ Fiának, Markalfal ‖ való tréfa-beszédeknek ‖ rövid ‖ Könyve. ‖ (Vignetta.) ‖ Nyomtattatott 1760-dik ‖ Esztendőben. Iᵇ. lap: Mind e'

végre irattatlak-meg, || hogy jót tanúljunk belőle. 32[b] lap: Vége. (Záró vignetta.)

Erdélyi Múzeum.

9. *Vácz, 1783. Nyomt. n.* 8-r. 24 számozatlan levél.

Collatio: AC[8]. Czíml.: Salamon || királynak, || Dávid király' fiának, || Markalfal-való tréfa || beszédének || rövid könyve. || Mostan újjobban az elöbbenni bötü- || fogyatkozásokból meg-jobbíttatott. Vátzon, Nyomattatott 1783. I[b]. lap: Minden ez végre irattatnak-meg, hogy jót tanúljunk belöle. II[ab]. lap: Elöl-járó beszéd az Markalf' tréfás dolgaira.

British. Museum, 12,410. $\frac{aa.}{1-8}$ 39. (Egy gyűjtő kötetben.)

10. ***Buda**, 1786.* 8-r. 32 számozatlan levél.

Collatio: AD[8]. Czím: Salamon || Királynak, || A' || Dávid Király || fiának, || Márkolfal-való tréfa beszédének || rővid kőnyve. Mostan újjobban az elöbbenyi bötü-fogyat || kozásokbúl hatodszor a' Budai Typographia || költségével nyomtatásban ki-adatott. || Budán, || Nyomtattatott Katalin' Landerer Betűivel. || 1786. I[b]. lap: Minden a' végre irattatik-meg, hogy jót tanúljunk belőle. II[ab]. lap: Elöl-Járó beszéd a' Markalf tréfás dolgaira.

British Museum, 12,410. aaa. 37.

11. *Vácz, 1795. Nyomt. n.* 8-r. 24 számzatlan levél.

Collatio: AC[8]. Czíml.: Salamon || Királynak, || A' || Dávid Király || Fiának || Markalffal-való Tréfa || Beszédének || Rövid Könyve. || Mostan újjobban az elöbbeni betü- || fogyatkozásokból megjobbíttatott. || Vátzon, Nyomattatott. 1795. I[b]. lap: Mindenek e' végre irattatnak meg, || hogy jót tanuljunk belöle. — 24[a]. lap: Vége.

Magyar Nemz. Múzeum. P. o. Hung. 1305.

12. 8-r. ***Buda**, 1808.* 32 számozatlan levél, lapjelzéssel.

Collatio: AD[8]. Salamon || Királynak, || A || Dávid Király Fiának, || Markalfal-Való Tréfa || Beszédének || Rövid Könyve. (Vign.) || Budán, || Nyomtattatott 1808-dik Esztendőben. I[b]. levél: Minden a' végre irattatik-meg, hogy || jót tanúljunk belőle.

A szöveg 31 levél, a 32-diken, hogy üresen ne maradjon, két anekdóta van: Háboru idő ellen való harangozás. Montecuculihoz lő egy katona, hogy a' halált meg-érdemelje.

Erdélyi Múzeum.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA AZ 1893/94. ÉVBEN.[1]

Az 1894. év kezdetével a könyvtár hiányainak rendszeres pótlása, beszerzése megkezdődött. A gyarapodás a könyvtár minden osztályában oly mérveket öltött, a minőre a megelőző években példa nem volt. A hiányok pótlása kétféle irányban történt; az antiquár-katalogusok, a hazai és külföldi irodalom új termékeiről kiadott jegyzékek rendszeres tanulmányozása és az irodalmi hireknek folytonos figyelemmel való kisérése lehetővé tette, hogy a könyvtár új szerzeményekkel eddig nem tapasztalt mérvben gyarapodjék; másrészt a könyvtár iparkodott megbizások adása által újra megszerezni oly műveket, melyeknek egykor tulajdonában volt, de a megejtett reviziók alkalmával hiányzóknak bizonyultak. A könyvbeszerzések öntudatos eszközlése és kivált a régi hungarikumoknak egyre emelkedő piaczi ára mellett kétségtelenné vált, hogy a vásárlásokra szánt dotáczió megközelítőleg sem elégséges azon nagy nemzeti és kulturális czélok elérésére melyeknek szolgálatára a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, mint egyetlen magyar nemzeti könyvtár, hivatott.

A könyvtár *nyomtatványi* osztálya a lefolyt évben 12,252 darab nyomtatványnyal szaporodott, mig 1892/3 évben a gyarapodás összesen 5607 darab volt. E számba az ú. n. apróbb nyomtatványok, több ezerre menő darabjaikkal, nincsenek betudva. A gya-

[1] A Magyar Könyvszemle fenállása óta rendesen közölte a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról szóló évi jelentéseket. Az új folyam megindítása óta az évnegyedi jelentések számolnak be az intézet állapotáról. Mindazonáltal nem tartjuk feleslegesnek a régi eljárást megújitani, és az évi jelentést is közzétenni, mely egy egész évi működésről foglalja össze az évnegyedes jelentésekben elszórt adatokat. Az utolsó évi jelentés, mely a folyóiratban megjelent, az 1892/93. évről szól. A jelen évfolyam II. füzetében fogjuk közölni az 1894 szeptember 1—1895 deczember 31-ig terjedő nagy évi jelentést, mely a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által az ezredéves emlékünnep alkalmából kibocsátandó monumentális jelentés alapjául szolgál. E két jelentés közt fentmaradt hézag kitöltéseül szolgál az az évi jelentés, a melyet a fentebbiekben vesznek t. olvasóink. *Szerk.*

rapodásból 3165 db. az 1848. 18. tvcz. alapján beküldött köteles példány, 5980 db. ajándék, 3107 db. vétel útján került a könyvtár tulajdonába.

Ez év nyomtatványi szerzeményeiből első helyen említendő *Kossuth Lajos könyvtára*, melyet annak megvásárlására alakult országos bizottság ajándékozott a könyvtárnak. Összesen 4303 kötet és füzetből áll és átvételét Turinban részletes jegyzék mellett Fejérpataky László igazgató-őr eszközölte. A könyvtár legnagyobb részben történelmi és természettudományi munkákat foglal magában. Az Angliában és Amerikában ajándékul kapott nagyobb díszmunkák mellett az érdeklődést leginkább azon apróbb nyomtatványok, füzetek költik fel, a melyek az 1848—50-es évek alatt külföldön jelentek meg, s melyek e kor történetére sok becses adatot tartalmaznak.

Egyéb nevezetesebb ritkaságokból kiemelendő Müller Miksa, oxfordi tanár ajándéka: a Rig-Vedának általa eszközölt kiadása a pannonhalmi breviarium 1512-ből, a Frangepán-breviárium 1518-ból, Túróczi krónikájának 1488. évi brünni kiadása, melynek (sajnos csonka) példányával a könyvtár reviziója alkalmával tapasztalt hiányt óhajtotta pótolni, stb.

A könyvtár olvasótermét 11,653 egyén látogatta, kik 25,063 nyomtatványt használtak. Kikölcsönzés útján 1821 egyén 6483 művet vitt ki a könyvtárból 8636 kötetben.

A gyarapodással, mely a köteles példányokról alkotandó új törvény életbe léptekor előreláthatólag még sokkal nagyobb mérvű lesz, éppen nem áll arányban e szerzemények könyvtári feldolgozása. A 12,000 kötetet meghaladó növekedéssel szemben 4239 műről készült czímlap, 1361 mű osztályoztatott és 921 mű 1060 kötetben adatott kötés alá. E számok bizonyítják, hogy a könyvtár jelenlegi személyzete az egyre növekedő adminisztratív teendők és a látogató közönség igényeinek kielégítése mellett a megfeszített munka daczára is teljesen elégtelen a gyarapodás feldolgozására. Ez az oka, hogy a könyvtár inkunabulumainak szakszerű leírása és kiadásra szánt jegyzékének elkészítése legnagyobb részt a hivatalos időn túl történt. E bajon a könyvtári személyzet tetemes szaporításán kívül az adminisztrácziónak és a közönség kiszol-

gálásának a könyvtári intenziv munkásságtól való különválasztása segíthet.

A kézirattár gyarapodása 143 drb kézirat és 6 fényképmásolat. E számból 89 kézirat és 5 fénykép ajándék.

Az ajándékozók közt *Forgó Istvánné* nagyatyjának Walther Lászlónak hagyatékából származó 75 becses kézirattal szerepel. A vétel útján szerzett kéziratokból kiemelendő egy XV. századi, vegyes tartalmú kódex Janus Pannonius öt eltérő szövegü versével; Aranka György leveleinek gyűjteménye; Pasquini olasz följegyzései III. (VI.) Károly török háborúiról és egy XV. századi papir kódex, melynek vallásos, jobbára aquinói Szent-Tamásból vett tartalmát magyarországi egyén, Johannes de Schönwald irta 1420-ban stb.

A lefolyt évben 370 kutató 1173 kéziratot és 255 fényképmásolatot használt.

A végzett kézirattári munkálatok közül fölemlítendő a Wenzel-féle gyűjtemény rendezése 212 kötetben, melyek közül 86 kötet egyes levelekből álló oklevélmásolat-gyűjtemény. Rendeztetett továbbá a Forgó Istvánné által ajándékozott Walther-hagyaték és az 1874 óta a könyvtár tulajdonában lévő Vörös Antal-féle gyűjteménynek az 1848/9-es eseményekre vonatkozó kézirati része, melynek több mint 2000-re rúgó darabjai eddig a képzelhető legrosszabb módon voltak elhelyezve és ezzel úgyszólván kezelhetetlenné téve. A régi rendezetlen és beosztatlan kézirattári anyagból lajstromoztatott és a megfelelő szakba beosztatott 171 mű, melyekhez 300-nál több utalólap készült.

A levéltár gyarapodása a következő: vétel útján 912 db. irомány, 1404 db. nyomtatvány (1848/9. évi proklamacziók) és 11 db. fényképmásolat; ajándék útján 665 db. irat és 2 db. fényképmásolat; csere útján 74 db. irat; letétemény útján 2051 db irat, összesen 5119 db.

A szerzemények közt kiemelendők: gr. Kreith Bélának 489 drb iratból és 1404 drb nyomtatványból álló gyüjteménye, mely az 1848/9 évi szabadságharcz történetére nézve becses darabokat foglal magában. A gyűjteménynek 3000 frton leendő megvételét a nagymélt. miniszterium rendelte el. Továbbá Melléthei Barna Mihály nagy genealogiai gyűjteménye, melynek több ezerre menő darabjai részben a levéltárat, részben a kézirattárt gazdagították.

A czímereslevelek gyűjteménye a lefolyt év alatt 26 darabbal gyarapodott.

Letétemény útján a levéltár megszerezte a Péchújfalusi *Péchy* család törzslevéltárát, továbbá a Magyar-nagysombori *Sombory* család levéltárát, melyekkel a Magyar Nemz. Múzeumban letéteményezett családi levéltárak száma 27-re emelkedett.

A levéltár használatát illetőleg felemlítendő, hogy abban 67 egyén 15,315 oklevelet használt.

A lefolyt évben befejeztetett a letéteményezett Becsky levéltár rendezése, mely 7318 db oklevelével 24 fiókban állíttatott fel. Rendeztetett Wenzel Gusztáv gyűjteményének levéltári része, mely 1087 drb oklevelet foglal magában; úgyszintén a Majláth Bélától vett gyűjtemény 901 darabja. A gróf Kreith-féle gyűjtemény átvétele és rendezése hónapokig foglalkoztatta a levéltár személyzetét. A folytonos revideálási és rendezési munkálatokon kivül a czéhiratok jegyzékbe vétettek és ezekről több ezer mutató czédula készült; úgyszintén megkezdődött a mohácsi vész előtti oklevélanyagnak lajstromozása.

A *hirlapkönyvtár* gyarapodása a lefolyt évben 909 évfolyam hirlap 54,627 számmal, melyekből 2 évfolyam 45 hirlapszámmal ajándék, 33 évf. 1991 számmal vétel útján szereztetett meg; a többi mint köteles példány küldetett be a Nemzeti Múzeum könyvtárába.

Az olvasók száma 1483 volt, kik 3470 hirlapkötetet használtak.

A végzett munkákat illetőleg köttetett 232 kötet hirlap, revideáltatott 801 hirlap 35,222 száma, reklamáló levél iratott 473. czéduláztatott 183 hirlap 476 évfolyama.

A könyvtár általános ügyvitelében a hivatalos akták száma 587 volt.

A személyi változások a könyvtár tisztviselői karában a következők voltak: Dr. Fejérpataky László az 1893 év végével a könyvtár igazgató-őrévé neveztetett ki, dr. Schönherr Gyula segéd segédőri ranggal levéltárnokká, Kereszty István segéd segédőrré léptettetett elő, dr. Áldásy Antal levéltári segéddé neveztetett ki, mig dr. Csuday Jenő segédőr főreáliskolai tanárrá neveztetvén ki, elhagyta az intézetet.

A könyvtár tisztviselői közül dr. Sebestyén Gyula kézirattári segéd a M. Nemzeti Múzeumtól nyert segélylyel hoszszabb tanulmányutat tett. Felkereste a bécsi udvari, egyetemi és érseki, a salzburgi tanulmányi és benczés, a müncheni állami, erlangeni egyetemi, jenai egyetemi, weimari nagyherczegi, göttingai egyetemi, wolfenbütteli nagyherczegi, berlini királyi, lipcsei egyetemi és városi, a drezdai királyi és a prágai egyetemi könyvtárakat, a hol kataloguskészitési rendszereket tanulmányozott és részletesen leirta az ott őrzött Korvin-kódexeket.

A könyvtári tisztviselői — egy kivételével — tevékeny részt vettek a szakirodalomban; ezt bizonyítja a könyvtár szakfolyóirata, a *Magyar Könyvszemle* is, mely dr. Schönherr Gyula levéltárnok szerkesztésében pontosan megjelenve, gazdag tudományos tartalommal, első sorban a könyvtári tisztviselők dolgozatait tartalmazva és a könyvtár érdekeit szolgálva immár új folyamának második esztendejét éli.

ADALÉKOK KÁJONI JÁNOS ÉLETÉHEZ.

DR. RUPP KORNÉLTÓL.

Négyesy László barátomnak a Pallas Nagy Lexikona számára leendő felhasználás végett Kájoni János rövid életrajzi adatait összeállitva, e czélból eszközölt kutatásaim alkalmával nehány igen érdekes adatra bukkantam ez érdemes férfiu irodalmi működésére vonatkozólag, s nem tartom feleslegesnek azokkal e folyóirat t. olvasóit e helyütt megismertetni.

Kájoni 1629-ben született Nagy-Kájonban. Korán, 1647-ben lépett a Szent-Ferencz-rendbe, s ott mint kiváló orgonista és orgonaépitő tünt ki, különösen az egyházi énekben és a Gergely-féle zenében tett kiváló jártasságra szert. A tatárok által elpusztitott csiksomlyói iskolát 1661-ben felépíttette s mint mikházai zárdafőnök, 1666-ban az ottani fából épitett zárdaépület helyébe kőépületet emeltetett. 1669-ben Szárhegyre, 1675-ben pedig Csik-Somlyóra került s mint tartományi rendfőnök, ott könyvnyomdát állitott fel, a melyben az általa készitett »Cantionale Hungarico-Latinum«-ot

kinyomatta, s adott ki egy kalendáriumot is (1678. évről), melynek egy ép példánya az ottani kolostor könyvtárában ma is meg van. 1687 ápril 23-án halt meg Szárhegyen.

Arczképét, melyet kétszázöt év mulva megtaláltak, a csiksomlyói zárda 1878-ban újra festette s azt ebédlője falán helyezte el.

Kájoni az említett Cantionalen kivül írt még egy nagy ívrétü kötetet, melyben a breviárium hymnusai, zsoltárok, szentirási szakaszok vannak, s ezek mellett a kolumnákon sok helyett ott találjuk az illető szöveg verses magyar fordítását. Van ebben a kötetben még több vegyes munka is, minők: a) *Palingenesia spiritualis, Trigonia;* b) *Polyplethia continens mysteria et laudes B. V. Mariae;* c) *Hortus rosarum intemeratae semperque virginis Mariae ex diversis virtutum eius flosculis, liliis et rosis contextus;* d) *a Jézus és Mária élete,* részben latin, részben magyar versekben; e) különféle alkalmakra írt *énekek,* mint: »*Siralmas versek, midőn a nemes Csik-Szereda városában lakó nemzetes Rácz István uram lelkét ő teremtőjének meg atta, szomorú gyászt szerelmes házastársának hagyott és mások szivében magának jó emlékezetit és kevánatos nyájasságot marasztotta, kinek hideg tetemi a híres nevezetes csiki klastromában nyugosznak. Die 5. Septembris 1677.*«

A hatvanegy négysoros verszakból álló vers így kezdődik:

Árnyékhoz hasonló világ dicsősége,
Oh mely hamar mulik ennek ékessége,
Nem volt soha eddig oly gyönyörüsége,
Melynek nem lett volna siralommal vége.

továbbá:

A halál kaszája semmi rendre nem néz
Gyors repülő nyila megvont íjában kész,
Midőn szemed világ ékességére néz,
E miatt örömöd csak hirtelen elvész.

. . . .

Mint jára ama nagy fényes Cleopatra,
Egyiptus kevély királyné asszonya,
Tompasága után arra vive búja,
Hogy Aspis kígyóval elulöjt marassa. *stb.*

Mária-himnuszai közül érdekes a »Consolare Domina« czimű latin himnusz fordítása:

Eörvendez Asszony Anya, Egek királynéja
Mért hogy bűdban így el fogysz, hajnal csillaga,
Romlásból e világot fiad fel allatja.

Az eredetiben:

Consolare Domina Mater et Regina
Cur moerore deficis stella matutina,
Tuus levat filius mundum a ruina.

Vigadozz szülő virág, légy emlékezésben
Rólam mert bizony kit látsz most bünös személyben
Isten fiának lenni ismered tellyesen.

Inkáb szenved szent fiad, hogy te szenvedsz nézvén
Felemeli szemeit szenved felemelvén
Zokogásokat teszen, te siralmat tevén. *stb.*

Van ezen kivül egy kéziratban levő kötet, mely érthetetlen hangjegyekkel van tele s készülésének ideje 1652—1671; misék, antifonák és himnusok orgona kisérete. Továbbá egy 84 oldalból álló magyar *herbarium.*

Jó volna, ha az illetékes körök teljesen hozzáférhetővé tennék Kájoni relikviáit, mert azok bizonyára nagyon sok és érdekes adatot őriznek az egyházi himnusz-irodalomra vonatkozólag.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

(Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához.)

MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI TÖRVÉNYCZIKKEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

HORVÁTH IGNÁCZTÓL.

A Magyar Könyvszemle mult évi folyama harmadik füzetében közöltem az erdélyi országgyűlések magyar szövegü törvényczikkeit, mint a Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára I. kötetéhez tartozó adalékokat; jelen alkalommal a magyar országgyűlési törvényczikkeket teszem közzé, melyek a Régi Magyar Könyvtár II. kötetét gyararapítják új adalékokkal.

A nyomtatás helyét legtöbbnyire az országgyűlés helyével. mint legvalószinűbbel azonosítottam; nyomtatási évül az országgyűlés évét vettem, mert bizonyos, hogy a törvényczikkek még ugyanazon évben nyomás alá kerültek.

1.

[131.] *(Pozsony,) 1595.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM. MAGNATVM, ET NOBILIVM, CAEterorumq; Statuum Regni Hungariae, partiumq: ei ſubiectarum, in generali eorum Conventu. ad decimum diem nuper elapſi menſis Ianuarij, Anno Domini. Milleſimo, Quingenteſimo. Nonageſimo quinto. indicto Poſonijq: celebrato, cuncluſi.

2r. A_{12}=12 sztlan levél.

2.

[132.] *(Pozsony,) 1596.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM ET NOBILIVM, CAETErorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorùm Conuentu, ad decimum quintum diem Menſis Ianuarij, Anno domini, Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſexto, indicto, Poſonijq; celebrato, concluſi.

2r. A_{16}=16 sztlan levél.

3.

[133.] *(Pozsony,) 1597.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNAtum & Nobilium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Conventu, ad feſtum Purificationis glorioſiſſimae Virginis Mariae, Anno Domini, Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſeptimo indicto, Poſonijq; celebrato, concluſi.

2r. A_{11}=11 sztlan levél.

4.

[134.] *(Pozsony,) 1598.*

ARTICVLI DOMINORVM RRAELATORVM, BARONVM, MAGnatum & Nobilium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Conventu, ad feſtum Converſionis beati Pauli Apoſtoli, Anno Domini, Milleſimó, Quingenteſimo, Nonageſimo octauo indicto Poſonijq; celebrato, concluſi.

2r. A_{10}=10 sztlan levél.

5.

[135.] *(Pozsony,) 1599*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNAtum & Nobilium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungarię, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorumConuentu, pro feſto Conuerſionis beati Pauli Apoſtoli, hoc eſt, vigeſimo quinto die menſis Ianuarij, Anno domini, Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo nono indicto, Poſonijq; celebrato. concluſi.

2r. A_{13}=13 sztlan levél.

6.

[136.] *(Pozsony,) 1600.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM & NOBILIVM, CAETERORVMQ; STAtuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Congregatione, ad feſtum Purificationis glorioſiſſimae Dei genitricis Virginis Mariae, Anno Domini Milleſimo, Sexcenteſimo indicta, Poſonijq; celebrata, concluſi.

2r. A_8=8 sztlan levél.

7.

[137.] *(Pozsony,) 1601.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM & NOBILIVM, CAETERORVMq; STAtuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Conuentu, pro feſto Conuerſionis beati Pauli Apostoli, ſiue vigeſimo quinto die menſis Ianuarij, Anno Domini Milleſimo, Sexcenteſimo, primo, indicto, Poſonijq; celebrato, concluſi.

2r. A_{10}=10 sztlan levél.

8.

[138.] *(Pozsony,) 1602.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM & NOBILIVM, CAETERORVMq; STAtuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Congregatione, ad feſtum Cathedrae beati Petri Apoſtoli, Anno domini, Milleſimo, Sexingenteſimo, ſecundo, indicta, Poſonijq; celebrata, concluſi.

2r. A_9=9 sztlan levél.

9.

[139.] *(Pozsony,) 1603.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM, & NOBILIVM, CAETERORVMq; STAtuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Congregatione, ad feſtum beati Matthiae Apostoli, ſiuè vigeſimo quarto die menſis Februarij, proximè praeteriti, Anno domini, Milleſimo, Sexcenteſimo, tertio, indicta & Posonii celebrata, concluſi.

2r. A_7=7 sztlan levél.

10.

[140.] *(Pozsony,) 1608.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM ET Nobilium, coeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in Generali eorum Conuentu, pro feſto Beati Michaelis Archangeli, hoc eſt vigeſimo Nono die Menſis Septembris, Anno Domini Milleſimo Sexenteſimo Octauo, indicto, Poſoniiq; celebrato, concluſi.

2r. A—D_8=15 sztlan levél.

11.

[141.] *(Pozsony,) 1609.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM ET NOBIlium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hugariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Congregatione, ad Feſtum Omnium Sanctorum, ſiuė primum diem Menſis Nouembris, proximė praeteriti, Anno Domini, Milleſimo, Sexcenteſimo, Nono, indicta, & Poſonii celebrata, concluſi.

2r. A_{10}=21 sztlan levél.

12.

[142.] *(Pozsony,) 1613.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM ET NOBILIVM, CAEterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque ei ſubjectarum, in generali eorum Congregatione, pro Dominica Invocavit, hoc eſt vigeſima quarta die, proximė effluxi menſis Februarij, [Anno DOMINI Milleſimo Sexcenteſimo Decimo tertio, indicta & Poſonij celebrata, concluſi.

2r. 14 sztlan levél.

13.

[143.] *(Pozsony,) 1618.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM, ET NOBILIVM, CAETERORVMQVE STATVVM & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei ſubiectarum, in generali eorum Congregatione ad Dominicam Inuocauit, hoc eſt, quartam diem Menſis Martij, Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo, Decimo octauo, indicta, Poſonijq; celebrata, concluſi.

2r. A_1—$_{22}$=22 sztlan levél.

14.

[144.] *(Pozsony,) 1619.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, Magnatum, Nobilium, caeterorumque Statuum & Ordinum Regni Hungariae, Poſonij in generali Diaeta, ad feſtum ſanctiſſimae Trinitatis, hoc eſt, XXVI. Menſis Maij, Anni M. DC. XIX. indictae. concluſi.

2r. A_4=4 sztlan levél.

15,

[145.] *(Kassa,) 1620.*

ARTICVLI DOMINORVM, BARONVM, MAGNATVM, ET NOBILIVM, CAETERORVMQVE STATVVM ET ORDINVM REGNI HVNGARIAE, In Diaeta eorum Poſonienſi, ad Feſtum Diui Martini Epiſcopi, Anni Milleſimi Sexcentiſimi Decimi Noni indicta, Poſoniique celebrata, concluſi: ac Sereniſsimo Principi, DN. DN. GABRIELI BETHLEN &c. publicè & ſolenniter, medio Illuſtriſsimi Domini COMITIS PALATINI, die Decima octaua Ianuarii in Anno Milleſimo Sexcenteſimo Vigeſimo exhibiti, & à Serenitate Sua acceptati, approbati, ratificati & confirmati, Caſſouiae, XVIII. Februarii Anno Domini M. DC. XX.

4r. A—D_1=25 lap.

16.

[146.] *(Pozsony,) 1620.*

ARTICVLI POSONIEN: ANNI M. DC. XX.

2r. A_2—$_{18}$=12 sztlan levél.

Elül, végül csonka.

17.

[147.] *(Sopron,) 1622.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM, ET NOBILIVM, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque ei ſubjectarum, in generali eorum Congregatione ad primam diem Menſis Maij, Anno Domini Milleſimo, Sexcenteſimo, Vigeſimo ſecundo, indicta, Sopronijque celebrata, concluſi.

2r. A_1—$_{18}$=28 sztlan levél.

18.

[148.] *H. n. 1625.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM, ET NOBILIVM, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque ei annexarum in generali eorum Conventu, ad feftum Nativitatis gloriofiffimae Virginis MARIAE Anno Domini Millefimo, Quingentefimo, Vigefimo quinto indicto, Sopronijque celebrato conclufi.

2r. 20 sztlan levél.

19.

[149.] *(Pozsony,) 1630.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM BARONVM MAGNATVM ET NOBILIVM CAETERORVMQVE STATVVM ET ORdinum Regni Hungariae, partiumq; ei fubjectarum in generali eorum Conuentu ad terminum fuprafcriptum Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Tricefimo indicto Pofonijq; celebrato conclufi.

2r. 10 sztlan levél.

20.

[150.] *H. n. 1635.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM ET NOBILIVM, caeterorumque Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque ei annexarum in generali eorum Conventu, ad feftum Sancti Andreae Apoftoli, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo, Tricefimo quarto indicto, Sopronijque celebrato, conclufi.

2r, A—K=20 sztlan levél.

21.

[151.] *(Pozsony,) 1638.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM ET NOBILIVM, caeterorumque Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque ei annexarum in generali eorum Conventu, ad feftum Sancti Matthaei Evangeliftae, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo, Tricefimo feptimo indicto, Pofonijque celebrato conclufi.

2r. A—K=20 sztlan levél.

22.

[152.] *(Pozsony,) 1647.*

ARTICVLI DOMINORVM PRAELATORVM, BARONVM, MAGNATVM, ET NOBILIVM, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque ei annexarum, in generali eorum Conventu, primum quidem ad Feſtum Sanctorum Philippi & Jacobi Apoſtolorum, indicto, ac tandem ad Feſtum Sancti Bartholomaei Apoſtoli, prorogato, Anno Domini Milleſimo, Sexcenteſimo, Quadrageſimo ſexto, Poſonijq; celebrato, concluſi.

2r. A—Z=48 sztlan levél.

23.

[153.] *(Pozsony,) 1649.*

ARTICVLI DOMINORUM PRAELATORUM, BARONVM, MAGNATVM, & Nobilium, caeterorunq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, & partium eidem annexarum, in generali eorundem Diaeta, pro feſto Converſionis Beati Pauli Apoſtoli, in Anno Domini Milleſimo, Sexcentesimo, Quadrageſimo nono, Poſonij celebrata, concluſi.

2r. A—P=30 sztlan levél.

24.

[154.] *(Pozsony,) 1655.*

ARTICULI DOMINORUM PRAELATORUM, BARONVM, MAGNATVM, & Nobilium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, & partium eidem annexarum, in Generali eorum Conventu ad terminum ſupraſcriptum Anno Domini Milleſimo Sexcenteſimo quinquageſimo quinto, indicto, Poſoníjq; celebrato, concluſi.

2r. A—V=40 sztlan levél.

25.

[155.] *(Pozsony,) 1659.*

ARTICULI DOMINORUM PRAELATORUM, BARONVM, MAGNATVM, & Nobilium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumq; ei annexarum, in generali eorum Conventu, pro die vigeſima prima Menſis Julij, Anno Domini Milleſimo, Sexcenteſimo Quinquageſimo Nono indicto, Poſoniiq; celebrato, concluſi.

2r. A—Bb=50 sztlan levél.

26.

[156.] *(Pozsony,) 1662.*

ARTICULI DOMINORUM PRAELATORUM, BARONVM, MAGNATVM, & Nobilium, caeterorumquè Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque eidem annexarum, in Generali ipforum Diaeta, pro die prima Mensis Maij, Anno Domini Millefimo, Sexcentefimo, Sexagefimo Secundo indicta, Pofoniiquè celebrata, conclufi.

2r. A—K=20 sztlan levél.

27.

[157.] *(Pozsony,) 1663.*

ARTICULI DOMINORUM PRAELATORVM, Baronum, Magnatum, & Nobilium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque eidem annexarum, in Generali ipforum Diaeta, pro die prima Menfis Maij, Anno Domini Millefimo, Sexcentefimo, Sexagefimo Secundo indicta, Pofonijq; celebrata, conclusi. ANNO M. DC. LXIII.

4r. A—F_4=24 sztlan levél.

28.

[158.] *(Lőcse,) 1681.*

ARCICULI DOMINORUM PRAELATORUM, BARONUM, MAGNATVM, & NOBILIVM, CAETERORUMQ; STATUUM ET ORDINUM REGNI HUNGARIAE, &c. In Generali Eorum Conventu, Anno M. DC. LXXXI. Sopronij Celebrato, CONCLUSI & ab ipsa SACRA CAESAREA MAJESTATE ratificati & confirmati. LEUTSCHOVIAE. Typis, SAMVELIS BREWER.

8-r. 94 lap.

29.

[159.] *H. n. 1681.*

ARTICULI DOMINORUM PRAELATORUM, BARONVM, MAGNATVM, & Nobilium, caeterorumque Statuum & Ordinum Regni Hungariae, partiumque eidem annexarum, in Generali eorundem Conventu, pro Die Vigefima Octava Menfis Apprilis, Anni Millefimi, fexcentefimi, Octuagefimi Primi indicto, Sopronijque celebrato conclufi.

2r, A—T=38 sztlan levél.

30.

(Pozsony.) 1687.

ARTICULI DOMINORUM PRAELATORUM, BARONUM. MAGNATUM, & Nobilium, caeterorumq; Statuum & Ordinum Regni Hungariae, Partiumq; eidem annexarum, in Generali eorundem Conventu, pro feſto Sancti Lucae Evangeliſtae, & Anno quidem Milleſimo, Sexcenteſimo, Octuageſimo Septimo indicto, ad ſubſequentem tamen Annum Milleſimum, Sexcentesimum, Octuageſimum Octavum, & ejusdem feſtum Converſionis Sancti Pauli Apostoli prolongato, Poſonijq; celebrato, conclusi.

2r. A—E=20 sztlan levél.

31.

H. n. 1707.

ARTICULI INCLYTORUM STATUUM, ET ORDINUM REGNI HTNGARIAE, PRO LIBERTATE PATriae Confoederatum. in Generali eorum Conventu, pro Decima ſexta Menſis Maij, Anni Milleſimi Septingenteſimi ſeptimi extenſo, ac in Campo ad Onod celebrato, concluſi & concinnati.

2r. A_5=5 sztlan levél.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1895 OKTÓBER 1-TŐL DECZEMBER 31-ÉIG.

I.

A *nyomtatványok osztályának* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1298 db., ajándék útján 201 db., vétel útján (778 frt 94 kr. értékben) 399 db., összesen 1898 db. nyomtatványnyal gyarapodott, nem számítva ehhez 693 db. apró nyomtatványt.

A könyvtár helyiségeiben 3624 egyén 7314 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 536 egyén 724 kötetet használt.

E negyedév szerzeményéből a következő becsesebb munkákat tartjuk megemlítendőknek: 1. Locher Jacobus, Spectaculum turcicum. Ingolstadii, 1501. 2. Donatus Hieronymus, Oratio ad Caesarem pro Christiania. Venetiis. 1501. 3. Guarinus Alexander, Funebris oratio in dominum D. Hippolitum Estensem 1520. 4. S. Augustinus, Opuscula plurima. Parmae, 1491. 5. Die Belagerung der Stadt Wien. 1529. 6. Christlicher Heer-Zug wieder den Türcken. (XVI. század.) 7. Carmina de cede scismaticorum Moscoviorum per Sigismundum regem Poloniae. Romae, 1515. 8. Helii Eobani Hessi de tumultibus horum temporum querela. Norinbergae, 1528. 9. Pii papae secundi epistola ad Morbisanum Turcarum principem. Coloniae, 1532. 10. Corpus scriptorum historiae Byzantinae; 48 kötet.

Ajándékaikkal a következők járultak a könyvtár gyarapításához: Ambrozovics Béla (1 db.), Bebel Ágost (1 db.), Belházy N. János (1 db.), Berger Albert (3 db.), Endrődy Sándor (1 db.), Erdélyi Pál dr. (5 db.), Földváry János (1 db.), Gárdonyi Antal, Tata (1 db.), Gömöry Gusztáv, Bécs (4 db.), Győző Lajos (1 db.), Hellebrant Árpád (1 db.), Herman Ottó (1 db.), Hodinka Antal, Bécs (1 db.), Hoitsy Pál (3 db.), Holitscher Fülöp (9 db.), Ivánka

Zsigmond (1 db.), Jagic V., Bécs (3 db.), Mednyánszky Dénes br., Bécs (1 db,), Érdujhelyi Menyhért, Kiskőrös (1 db.), Országh Sándor dr. (1 db.), Törökfalvi Pap Zsigmond, Nagybánya (1 db.), Rill József, Ipolyság (1 db.), Schulek Vilmos (3 db.), id. Szinnyei József (37 db.), Teleki Domokos gróf, Sáromberke (2 db.), Tuszkai Ödön (6 db.), Varju Elemér (1 db.), Weissenbach János báró, Tab (1 db).

Az utolsó évnegyedben a nyomtatványi osztály tisztviselői úgyszólván egyedül a hátralék feldolgozásával voltak elfoglalva. 1397 munkáról készítettek czédulát és 1835 könyvet repertorizáltak; többet, mint az első és második negyedévben együttvéve. Ezen megfeszitett munka daczára, az 1894. évi szaporodás nincs teljesen czédulázva, és több mint fele nincs repertorizálva. Ez világos bizonyitéka annak, hogy a mai tisztviselői kar száma elégtelen nemcsak a hátralék feldolgozására, hanem még a folyó munka elvégzésére is.

II.

A *hírlapkönyvtárba* köteles példányként 62 hírlap 16,417 száma érkezett be. Holló László tanár Kun-Félegyházáról 1 hírlap 14 számát ajándékozta.

Vásároltatott Müller antiquártól: Divatcsarnok (1863), Kertészgazda (1867), Literaturai Lapok (1836), Magyar Kurir (1795. II. 1797. I.), Népnevelők Kalauza (1865), Pesti Divatlap (1845), Szemlélő (1836), összesen 7 hírlap 357 száma, 11 frt vételáron. Az összes gyarapodás 70 hírlap 19,788 száma.

Köttetett 117 hírlap; a kötésre 150 frt 56 kr. fordittatott. Kötés alá adatott 85 hírlap.

Átnézetett 618 hírlap 8168 száma. Reklamáló levél 113 iratott, az ebben reklamált 733 számból beérkezett 190 szám.

Czéduláztatott 74 hírlap és 212 évfolyam. Az olvasók száma 376 volt; ezek 1376 hírlapot használtak.

III.

A *kézirattár* a lefolyt negyedben ajándék útján 8, vásárlás útján 13, összesen 21 kézirattal; s ajándék útján 2, köteles példányként 1 fényképmásolattal gyarapodott. Justh Gyula Justh Zsigmondnak a Puszta könyvéről szóló levelei egybekötött gyűjteményét, Gömöry Gusztáv Gömöry Antalnak 5 kötetes naplóját, Báthory Ignácz az Arany Trombitának 1850-ben Párisban készült kőnyomatos kiadását, mely Szemere Bertalan följegyzését viseli: báró Podmaniczky Frigyes Naplótöredékeinek X. kötetét adományozták a kézirattárnak.

A vásárolt művek közül nevezetesebb szerzemények Mártonfalvy Beteges Imre deáknak XVII. századi eredeti magyar naplója.

egy XVII. századi magyar orvoskönyv s Pesty Frigyes öt kötetet tevő levelezése.

Ez évnegyedben 69 kutató 94 kéziratot használt.

Az évnegyedi anyag feldolgozásán kívül befejeztetett Rómer kéziratainak rendezése s a müncheni csere-anyag kárpótlásaként átadott királyi könyvek, Rajcsányi-gyűjtemény stb. czédulázása. E munkálat eredményeként 25 műről, illetve 156 kötetről 56 czédula készült. Ezenkívül elkészült a középkori latin kéziratok sorszám szerinti mutatója.

IV.

A *levéltár* ajándék útján 28, vétel útján 139, csere útján 1, letétemény útján (a Dobos család levéltárának kiegészítéseként) 2, összesen 170 db. irattal szaporodott.

Ezek a levéltár egyes csoportjai között a következőkép oszlanak meg: középkori iratok: 22, ujabbkori iratok: 25, levelek: 7, czéhiratok: 4, az emigratiora vonatkozó iratok: 7, gróf Széchenyi Istvánhoz írt levelek: 93, török-magyar iratok: 2, külföldi irat: 1, genealogiai feljegyzés: 1 db.

Vásárlásra 132 frt fordíttatott.

Az új szerzemények közül első helyen említendő Kálmán királynak a veszprémvölgyi apáczák részére 1109-ben kiadott oklevele, melyet, mint másodpéldányt, a m. kir. országos levéltár a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium megkeresése következtében a müncheni Hunyadi-iratokért cserében kiadott külföldi oklevelek kárpótlásául, illetőleg az e czímen már előző évnegyedben átadott levéltári anyag kiegészítéseként engedett át a Magyar Nemz. Múzeumnak. A levéltár ez által oly darab birtokába jutott, mely nemcsak korban előzi meg eddig birt összes Árpádkori okleveleinket, de diplomatikai jelentőség tekintetében is méltán foglalja el az első helyet gyűjteményünkben. Középkoriirataink csoportja ezen kivül még két XIII. századi, hat XIV., 12 XV. és egy XVI. századi oklevéllel szaporodott.

Gróf Széchenyi István levelezése egy 93 levélből álló becses gyűjteménynyel gyarapodott, mely 100 frt vételáron jutott az osztály birtokába. A gyűjtemény zömét gróf Széchenyi Istvánnénak férjéhez intézett 72 darab levele képezi az 1835—38 évekből. Úgy ezek, mint a grófné első házasságából származó gyermekek: gróf Zichy Alfréd, gróf Zichy Géza, gróf Zichy Karolina (később gróf Festetich Dénesné) és gróf Zichy Mária (később gróf Wenckheim Antalné) mostoha atyjukhoz intézett 9 db. levele 1836-ból rendkívül érdekesen világítják meg a nagy hazafi családi életét.

Megszereztük továbbá Kossuth Lajosnak 1852 deczember 7-én C. Geach esquirehez intézett angol levelét, és Meszlényi Kossuth Zsuzsána, Klapka György és Vetter Antal több levelét az 1852—1866. évekből, melyek részint Szerelmey 1848/49-iki honvédezredeshez vannak intézve, részint az ő érdekében irattak.

Családi levéltáraink számában ez évnegyed folyamán tényleges gyarapodás nem történt, de gróf Bethlen Gábor a gróf Bethlen család marosvásárhelyi levéltárát felajánlotta a múzeumban elhelyezett családi törzslevéltár kiegészítésére, és a gróf Széchenyi család hitbizományi birtokosai azon örvendetes elhatározásról értesítették a múzeum igazgatóságot, hogy Sopronban őrzött családi levéltárukat a Magyar Nemz. Múzeumban helyezik el örök letéteményként, ez által is szorosabbra óhajtva fűzni a kapcsot a grófi család és ez intézet között, mely gróf Széchenyi Ferenczben tiszteli alapitóját. Mindkét levéltár átvétele az 1896-ik év elején fog megtörténni.

A lefolyt évnegyedben a kutatók száma 43 volt, ezek 4445 darab iratot használtak.

Miután a levéltári napidijas helye dr. Dézsi Lajosnak az egyetemi könyvtár tisztjévé történt kinevezése által még ez év augusztus havában üresedésbe jövén, mindeddig nem töltetett be, s a kézirattárral közös szolga idejének nagy részét az országos levéltárból átvett kéziratok rendezése vette igénybe, a végzett munka eredménye tekintetében a lefolyt negyedév az előbbieknek jóval mögötte áll. Földolgoztatott 260 db. irat, ezek között a levéltár összes újabb szerzeményei. A levéltár egyes csoportjaiba beosztatott 30 középkori és 74 újabbkori irat, 7 levél, 4 czéhirat, összesen 115 darab. Rendezés alatt van a báró Balassa család levéltára. A kamarai iratok, melyek a kézirattárból történt kiválasztásuk óta tér szüke miatt rendezetlenül voltak a levéltár két szekrényébe bezsufolva, a régi kézirattári jelzés szerint állíttattak fel, hogy addig is, mig végleges rendezésük ideje elérkezik, használatuk meg legyen könnyitve. Revideálás alá vétettek továbbá a Tugonyi-féle iratok, abból a czélból, hogy évszám szerint boritékoztassanak és az egész gyűjteményt fiókokban fel lehessen állitani.

A SZEGEDI SOMOGYI-KÖNYVTÁR 1894/95-BEN.

A szegedi Somogyi-Könyvtár 12-ik, azaz 1894/95. évi állapotáról, Reizner János könyvtári igazgató a következő jelentésben ad számot.

Szegedváros közönsége a főreáliskola épületét a királyi itélőtábla elhelyezésére felajánlván, egyidejüleg elhatározta, hogy a Somogyi-Könyvtár méltó s állandó elhelyezésére, valamint a felállitandó városi muzeum czéljaira 200,000 frt költséggel monumentalis közmivelődési palotát emel.

Az épület átengedése és elfogadása iránt a m. kir. igazságügyi minisztériummal folytatott tárgyalások múlt év május havában befejeztetvén, a város hatóságának gondoskodni kelle a könyvtár ideiglenes elhelyezéséről és felállításáról.

A szeptember haváig mindenesetre befejezendő áttelepítés miatt a könyvtár már június hó 6-án elvonatott a közönség használatából, s foganatosíttattak mindazon intézkedések, melyek a könyvtár sértetlen s hiánytalan átszállítását biztosíták.

A kevésbé használt hittudományi, jogtudományi, államtudományi, orvostudományi szak, mintegy 20,000 kötet, továbbá a hírlapok egyrésze, a czímtározatlan állomány, a másodpéldányok, valamint a múzeum tárgyai 116 ládába csomagoltattak s minden láda tartalmáról a számleltár felvétetett.

A hatóság a könyvtár és múzeum elhelyezésére Fodor István ügyvéd úrnak a Fodor- és Kossuth-utczák összeszögellésénél levő házát 1894. évi augusztus havától 3 évi időtartamra bérbe vevén, az áttelepítési munkálatok augusztus 8-án megkezdettek, s a könyvtárnak be nem ládázott, mintegy 40,000 kötetre rúgó állománya nyilt tartányokba szállíttatott át, s a már készen levő ideiglenes állványokon szakok szerint azonnal felállíttatott.

A könyvtárnak, múzeumnak s a kőemlékeknek átszállítása szeptember hó 2-ig befejeztetvén, s a 116 ládába csomagolt könyvállomány is szeptember 15-ig felállíttatván, a könyvtár a bizottság határozatából szeptember hó 24-én a közönség használatára bocsáttatott.

Az olvasóterem 1894. évi szeptember hó 24-én megnyittatván, a f. évi június hó 30-ig terjedő 217 látogatási napon összesen 2655 olvasó használta a könyvtárt.

A 2655 olvasóból a délelőtti időszakra 13 esik; a délutáni olvasók közül pedig hétfőn és csütörtökön a 6—7 órai időszakban 162 olvasó használta a könyvtárt.

A 2655 olvasó összesen 2831 munkát használt.

A könyvtár használatának havonkénti eredményét a következő táblázat tünteti fel:

Év és hó	Hány nap volt nyitva	Az olvasók száma				Az olvasók		A használt munkák száma
		dél-előtt	dél-után	össze-sen	napi átlag	legna-gyobb	leg-kisebb	
						száma		
1894 szeptember	6	4	11	91	15 1/6	25	9	93
» október	27	4	36	666	24 18/27	55	7	699
» november	24	—	17	338	14 2/24	27	7	359
» deczember	18	2	17	228	12 12/18	21	4	256
1895 január	24	—	11	243	10 3/24	19	1	271
» február	23	1	20	275	11 22/23	27	5	290
» márczius	25	1	19	301	12 1/25	21	4	317
» április	23	—	9	178	7 17/23	17	3	188
» május	25	—	11	196	7 21/25	26	3	208
» június	22	1	11	139	6 7/22	14	2	150
Összesen	217	13	162	2655	12 51/217	—	—	2831

A 2655 olvasó közül társadalmi állás és foglalkozás szerint volt: 21 lelkész, használt 37 művet (3 hittudományi, 1 jogtudományi, 1 bölcsészeti, 1 egyetemes irodalomtörténeti, 2 magyar történelmi, 12 magyar irodalomtörténeti, 11 könyvészeti, 1 encyclopaediai művet és 5 vegyes tartalmú folyóiratot); 55 tanár, tanító, használt 92 művet (1 hittudományi, 1 államtudományi, 1 szépművészeti, 5 neveléstudományi, 15 egyetemes történeti, 6 egyetemes földrajzi, 22 magyar történeti, 2 magyar oklevéltani, 5 magyar régészeti, 9 magyar földrajzi, 6 magyar irodalomtörténeti, 12 magyar szépirodalmi, 2 idegen szépirodalmi, 2 encyclopaediai művet s 3 hírlapot); 2250 tanuló, használt 2333 művet (4 hittudományi, 7 jogtudományi, 57 államtudományi, 2 orvostudományi, 30 mennyiségtani, 214 természettani, 85 természetrajzi, 57 mérnök- és építésztudományi, 1 gazdaságtani, 43 bölcsészeti, 37 szépművészeti, 8 neveléstudományi, 108 egyetemes történeti, 1 egyetemes régészeti, 165 egyetemes földrajzi, 67 egyetemes irodalomtörténeti, 177 magyar történelmi, 9 magyar oklevéltani, 1 magyar földrajzi, 304 magyar irodalomtörténeti, 5 classica-filologiai, 11 modern nyelvészeti, 634 magyar szépirodalmi, 58 idegen szépirodalmi, 1 könyvészeti, 151 encyclopaediai, 7 gyűjteményes művet és 14 hírlapot); 4 író, használt 4 művet (1 szépművészeti, 1 magyar irodalomtörténeti művet és 2 hírlapot); 1 művész, használt 3 szépművészeti művet; 9 ügyvéd, használt 11 művet (1 jogtudományi, 7 államtudományi, 1 encyclopaediai művet, s 2 vegyes tartalmú folyóiratot); 21 katona, használt 36 művet (1 mennyiségtani, 5 egyetemes történelmi, 24 magyar történelmi, 1 magyar oklevéltani, 2 magyar irodalomtörténeti művet, s 3 vegyes tartalmú folyóiratot); 3 törvényhatósági tisztviselő, használt 3 művet (1 hírlapot, 1 egyetemes történelmi, 1 magyar szépirodalmi művet); 38 állami tisztviselő, használt 48 művet (1 jogtudományi, 2 szépművészeti, 1 neveléstudományi, 3 magyar történelmi, 1 magyar oklevéltani, 3 magyar földrajzi, 3 magyar irodalomtörténeti, 22 magyar szépirodalmi, 1 encyclopaediai művet, 1 vegyes tartalmú folyóiratot s 10 hírlapot); 130 pénzintézeti, biztosítási, közlekedési hivatalnok, használt 138 művet (2 hittudományi, 2 jogtudományi, 5 államtudományi, 1 orvostudományi, 1 mennyiségtani, 5 természettani, 5 természetrajzi, 3 mérnök- és építészettudományi, 3 bölcsészeti, 2 szépművészeti, 7 egyetemes történelmi, 2 egyetemes régészeti, 1 egyetemes irodalomtörténeti, 5 magyar történelmi, 1 magyar oklevéltani, 2 magyar régészeti, 11 magyar irodalomtörténeti, 41 magyar szépirodalmi, 16 idegen szépirodalmi, 6 encyclopaediai művet, 4 vegyes tartalmú folyóiratot, 13 hírlapot); 2 orvos, használt 2 művet (1 orvostudományi, 1 magyar oklevéltani művet); 1 gyógyszerész, használt 1 magyar szépirodalmi művet; 2 birtokos, használt 2 vegyes tartalmú folyó-

iratot; 5 gazdatiszt, használt 5 művet (1 hírlapot, 4 magyar szépirodalmi művet); 1 építész, használt 2 művet (1 hirlapot, 1 magyar oklevéltani művet); 3 kereskedelmi vállalkozó, használt 3 művet (1 szépműveszeti, 1 magyar szépirodalmi művet, 1 vegyes tartalmú folyóiratot); 19 kereskedelmi hivatalnok, használt 19 művet (1 épitészeti, 1 egyetemes történelmi, 1 magyar történelmi, 15 magyar szépirodalmi, 1 encyclopaediai művet); 12 házbirtokos és magánzó, használt 13 művet (1 hittudományi, 1 magyar irodalomtörténeti, 7 magyar szépirodalmi, 1 idegen szépirodalmi, 1 vegyes tartalmú művet, 2 hírlapot); 78 nő, használt 79 művet (2 hittudományi, 1 természettani, 10 természetrajzi, 1 neveléstudományi, 3 egyetemes irodalomtörténeti, 1 magyar irodalomtörténeti, 41 magyar szépirodalmi, 11 idegen szépirodalmi, 2 encyclopaediai, 1 gyűjteményes művet és 6 vegyes tartalmú folyóiratot).

A gyarapodás, nevezetesen a beszerzés és adományozás a következő eredményű volt:

Az 1894. évre könyvbeszerzésre előirányzott 1000 frt alapnak még meglevő részéből, s a folyó évre felvett beszerzési alap terhére vétetett 57 mű 242 kötetben, továbbá 13 hírlap, 26 folyóirat és 15 füzetes vállalat, összesen 783 frt 89 kr értékben.

Az 1894. és 1895. évekre postaköltségre s apróbb sürgős kiadásokra felvett alap terhére beszereztetett 17 mű 21 kötetben, összesen 35 frt 34 kr értékben.

Az 1894. évre, a múzeum gyarapítására felvett alap terhére vétetett egy díszes hártyára írott Missale, festett initialékkal (1492. évből) 300 frt értékben.

Alapítványi tagilletmény czímén a könyvtár 1894. évi július hó 1-től 1895. évi június hó 30-dikáig 6 művel (6 kötetben) gyarapodott.

Adományokból befolyt 235 kötet, 134 füzet, különböző lapokból 212 szám, 9 apró nyomtatvány, 1 kötet kézirat.

Az adományozók tételénél a jelentés Herman Ottó és Kudelka Gellért uraknak, valamint Réthy Mária úrnőnek tekintélyes számú adományát említi meg. A magyar tudományos akadémia, a magyar földrajzi társulat, a m. kir. földtani intézet, a magyar mérnök- és épitész-egylet hivatalos kiadványaikat ezen évben is megküldték.

A beszerzési alap terhére beköttetett 5 mű 16 kötetben, 50 frt értékben.

A könyvtár czímtározott és rendezett állománya a múlt évi június hó végével 24,783 műre terjedett, a mely 51.470 kötetet, illetőleg 47,217 darabot képviselt.

Ezzel szemben az 1895 június hó 30-án megejtett lezárás szerint a könyvtár czímtározott és rendezett állományának szakonkénti mennyisége a következő:

Inc.	132	mű	146	kötet	123	drb.
A. szak	6646	»	12070	»	10666	»
B. »	2082	»	3301	»	3011	»
C. »	685	»	1173	»	1091	»
D. »	1097	»	1744	»	1564	»
E. »	2169	»	3990	»	3749	»
F. »	2239	»	3984	»	3690	»
G. »	5362	»	10782	»	10221	»
H. »	3868	»	8200	»	7185	»
I. »	806	»	6787	»	6593	»
Összesen	25086	mű	52177	kötet	47892	drb.

Ezen mennyiségből a városi beszerzésekből és más adományokból befolyt művek száma 5749, a mely 10,376 kötetet, illetőleg 9685 darabot képvisel.

Az iktatóba 1894-ben 126, 1895-ben pedig június hó 30-dikáig 67 különböző ügyirat érkezett be, a melyek mind elintéztettek.

A hírlaposztálynak, miscellaneáknak, az apró nyomtatványoknak czímtározása és rendezése a folyó s a következő év folyamán teljesíttetik.

A PANNONHALMI SZENT-BENEDEK-REND KÖZPONTI KÖNYVTARA.

— Válasz a M. Könyv-Szemle 1895. évi folyamában megjelent ismertetésre. —

Tisztelettel alulirott a közelmult őszszel tanulmány-uton levén, a folyóiratok közleményeit nem kisérhette figyelemmel. Most azonban, hogy a Könyvszemle 1895. évi utolsó füzetében a tartalomjegyzéket átnéztem, »A pannonhalmi könyvtár« czím alatt egy közleményt látok jelezve. Utána nézek és ott látom a mi könyvtárunkra vonatkozó, kőnyomatos kimutatásom szíves ismertetését. Ezen figyelemért fogadja a szerkesztő úr lekötelező köszönetemet; de ennek kapcsán nem mulaszthatom el, hogy a czikkely néhány kérdésére az érdeklődő szakembereknek felvilágosítással ne szolgáljak.

A ki a pannonhalmi könyvtárt ismeri, tudhatja, hogy a régi *galleria*-rendszer szerint szemre igen csinosan épült. Ebben elődeim a müncheni kir. könyvtár szakrendszerének szemmeltartásával a »Festnagelungs-System« elvei szerint jártak el. Ha tehát a kortan a genealogiával, a magyar genealogia Ausztria történetével stb. összekerült, az csak onnan van, hogy az idegen nyelvű magyar történelmi szakma végére jutott a genealogiai részlet és minthogy a történelmi szakmát csak a neki szánt helyen lehetett összeszorítani, elődeim kénytelenek voltak ugyanazon szekrényben folytatólagosan a következő alcsoport elejét, Ausztria történetét ott kezdeni. Erre következik egy fülke más oda igen alkalmas szakmával és ismét a többi osztrák örökös tartományok története. Ugyanily helyi viszonyok kényszerítették egyik elődömet, a ki nagy becsben tartotta a magyar ősnyomtatványokat, hogy minél nehezebben hozzáférhetőkké tegye, a miscellaneak mellé, melyek szintén nagyobbrészt értékes compactumok, és pedig oly magas helyre, hogy nyaktörő létráinkkal is alig érhető el. Könyvtárunk szép strukturája és szemet gyönyörködtető berendezése a nyári hónapokban annyi látogatót csal ide, hogy a vasrácsokkal elzárt szekrények daczára nem lehet elég körültekintő a kalauz, hogy a sokszor több csoportban körüljáró nézők közé nem keveredik-e valami antiquárius, vagy más könyvkedvelő. Ily tekintetek vezethették elődeimet, hogy a sokszor értékesebb és nem annyira szemre való gyűjteményeket rejtettebb fülkékbe dugták el. Ezt a helyszinén minden szakértő igen helyesnek találná, a mit így, irás után akademikusan el kell itélnie. Könyvtárunkban levő sok kanyarodás, fülke, kabinet többször egy-egy szakmát rejt és a »Festnagelung« nem engedi azoknak áthelyezését. — Ezt láttam külföldi nagy könyvtárakban is. A régibb épületekben elhelyezettek közül Berlinben, a kir. könyvtárban *Gerhardt Károly* igazgató, Drezdában a híres *Schnorr von Carolsfeld* igazgató, Münchenben *Keinz Frigyes* (ki magyar vonatkozásu kutatásairól ismeretes), az ujabbakban Lipcsében (Bibl. Albertina) *Günther Ottó*, Stuttgartban *Dr. Winterlin Ágost* és *Dr. Steiff Károly* főkönyvtárnokok igazi kollegiális vendégszeretettel ad oculos bemutatták nekem, mennyire a helyi viszonyokhoz kell alkalmazkodniok és engem a mi könyvtárunkra nézve valóban megnyugtattak. Nem hiszem, hogy múzeumi és egyetemi könyvtárainkban is ne befolyásolnák az ily körülmények a szigorú rendszerességet. Engem különben nemcsak »az elődemtől átvett hagyományok« kötnek, mit czikkiró szíves volt mentségemre felhozni, hanem egy kikötés, melyet főapát uram kineveztetésemkor tett és ez az: »*nihil innovetur!*« Ha valaki tudja, mennyi kisérletezés, felforgatás történt már a mi gazdag gyűjteményünkben, az örülni fog, hogy végre valahára van egy teljes czédula-katalogusunk, melynek alapján

néhány percz alatt meg lehet találni a keresett művet. A jeles *Schnorr von Carolsfeld* megnyugtatott azzal a jeles mondással, hogy *minden rendszer jó, ha vele gyorsan megtaláljuk a keresettet.*«

Pannonhalma, 1896 február 29.

DR. RÉCSEY VIKTOR.

Dr. Récsey Viktor úr fentebbi nyilatkozatára legyen szabad annyit megjegyeznünk, hogy a szóban forgó ismertetés nem a könyvek elhelyezését, hanem az összeszámolásnak azt a módját kifogásolta, a mely lehetetlenné tette, hogy egyes szakok nagyságáról a jegyzékből felvilágositást szerezzünk. Erről az ismertetés figyelmes átolvasása után bárki is meggyőződhetik. Az elhelyezés ellen, annak egyes furcsaságai daczára, semmi megjegyzésünk nem lehet; az minden könyvtár belügye, s magunk ismerjük legjobban azon hagyományok erejét, melyeket a könyvtárakban meg kell őrizni. De az ilyen hagyományoknál mindig vannak árnyoldalak s az utódoknak a *quieta non movere* elve mellett kétszeres kötelességük a hiányokon mutatókkal, jegyzékekkel s a könyvtári apparatus más segédeszközeivel segíteni. Örülünk, hogy a Szent-Benedek-rend gazdag központi könyvtáráról a teljes czédulakatalogus elkészült: a t. könyvtárnok urat csakis dicséret illetheti meg azért, hogy aránylag oly rövid idő alatt pótolta elődei mulasztását. Fent kell azonban tartanunk kifogásunkat az összeszámolás módszere ellen; mert ha bele is nyugszunk abba, hogy a magyar ősnyomtatványok — az antiquáriusoknak és könyvbarátoknak nem nagyon hizelgő megokolással — a könyvpolczok tetejére, a miscellaneák mellé kerültek, ez talán még sem menthette föl a könyvtár revizorát, hogy az összeszámláláskor külön ne jegyezze fel azok számát. Jegyzéke, melyet kőnyomatu sokszorításban küldött szét, s így a nyilvánosság elé szánt, ezzel mindenesetre nyert volna pontosságban. A mit egyébként Récsey dr. úr mostani nyilatkozatában a könyvtár elhelyezéséről ír, kétségtelenül igen érdekes és tanulságos, és csak azt sajnáljuk, hogy nem mondta el mindjárt akkor, midőn jegyzékét közrebocsátotta. *Szerk.*

SZAKIRODALOM.

A kalocsai kódex. *Irta Felsmann József. Kiadja a Szent-István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya. Budapest, 1896.* Ára 60 kr.

Felsmann Józsefnek kétségtelen érdeme, hogy a kalocsai kódex ismertetése által ismét fölhivta a szakkörök figyelmét e becses nyelvemlékre. Szorgalmasan összegyűjtötte mindazt, a mit nálunk és Németországban eddigelé a kéziratról irtak, s ily módon nagy szolgálatot tett azoknak, kik a kérdésnek még megoldatlan részeivel fognak behatóbban foglalkozni. S ennek előbb-utóbb meg kell történni, mert épen ezek a megoldatlan részek a nevezetesebbek. Az első ezek között a kézirat története. Most annyit tudunk ebben az irányban, hogy 1776-ban *Patachich Ádám* nagyváradi püspök birtokában volt, ki midőn kalocsai érseki székét elfoglalta, magával vitte s a káptalani levéltárnak adományozta, hol ma is őrzik. Hogy azonban 1776 előtt a kódex hol volt, s egyáltalán hogy miképen jutott Patachich birtokába, minderre nézve Felsmann csak föltevéseket tud egymás mellé állitani. Ezek között figyelemre méltó az, hogy Patachich a múlt század végén és a jelennek elején élt magyar püspökökhöz hasonlóan könyvtárának gyarapitására sokat áldozhatott, s minthogy állitólag takarékos rendes ember volt, ki pontos számadásokat vezetett kiadásairól, e kiadások jegyzékei nyujthatnának útbaigazitást. Csakhogy Felsmann e jegyzékeket nem találta meg Kalocsán. Fölemlíti azt is, hogy Patachich baráti viszonyban volt gróf Batthyány Ignácz erdélyi püspökkel, ki az általa alapitott könyvtár gazdagitása végett ügynököket utaztatott. A kutatást ez a körülmény is irányithatná. Az a vélemény is lábra kapott, hogy a mű a *Korvina* maradványai közül való, s annak lehetőségét Felsmann sem tagadja egész határozottan. Hogy a kalocsai kódex eredetének tisztázása mennyire fontos és érdekes feladata a tudománynak, kitünik, ha tartalmára csak futó pillantást is vetünk. A kézirat, mely mondhatni teljes mutatóval van ellátva, Felsmann összeállitása szerint 188 középkori német költeményt tartalmaz, tehát a hasonló gyűjtemények egyik legtartalmasabbika. A költe-

ményekben képviselve vannak a közép felnémet költői műfajok közül a líra, epika és didaktika. Szerzőik között ott találjuk a középkori német költészet legnevezetesebb költőit, Walther von der Vogelweidet, Konrád v. Würzburgot, Reinmar v. Zwetert, Strickert, Hartmann v. Aue-t, Heinrich Glichesaeret s másokat. A költemények közül egynehány e kéziratból van először lenyomatva, mit a *Majláth-Köffinger*-féle kiadvány tett lehetővé, mely pedig csak egy kisebb részt foglal magában. Általában véve ez a kiadvány irányozta a német tudósok figyelmét nagyobb mérvben a kéziratra. Csakhogy még mindig nem sikerült a kódex tartalmát egészen behatóan megvizsgálni s a német ismert költészeti anyaggal szorosan összevetni. S ez volna a második nevezetes része a vizsgálódásnak. Felsmann már az által is megkönnyítette a munkát, hogy a teljes index pontos közlése és a kéziratban foglalt költemények czímeinek és lehetőleg szerzőinek pontos fölsorolásával nagyjában tájékoztat a tartalomra nézve. A kódexnek értékét csakis a hasonló gyüjteményekkel való aprólékos összehasonlítás állapithatná meg. Ez a második kérdés azonban első sorban a német filologiának házi ügye. Felsmann megkisérli a költemények irodalomtörténeti méltatását is, s bő idézeteivel az érdekes nyelvet is bemutatja. Ezen kivül egynehány paleografiai megjegyzéssel is szolgál. Dolgozatának bevezető része a kódexnek pontos külső leírását tartalmazza, melynek révén mindenki hű képet alkothat magának a különben is nehezen megközelithető becses és érdekes emlékről. *Esztegár László.*

Skizzen zu einem Führer durch das Baron Brukenthal'sche Museum *von M. Csáki, Kustos Adjunkten des Museums. Hermannstadt, 1895. Jos. Drottlef.* 60 kr.

E 115 lapra terjedő füzet a Brukenthal Sámuel által a múlt század végén alapított nagybecsű családi gyűjtemények mai állapotainak népszerű ismertetését tartalmazza. Már az alapító, ki 1803-ban halt meg, úgy intézkedett végrendeletében, hogy a gyűjteményeket a nagy közönségnek is hozzá férhetővé kell tenni, családjának kipusztúlása után pedig minden a nagyszebeni evangelikus gimnázium birtokába menjen át. Csáki bevezetőleg érdekesen rajzolja a Brukenthal család történetét és a múzeum történetének főbb eseményeivel is megismertet, azután sorra bemutatja az egyes osztályokat: az érem és régiségtárt, a képek, rézmetszetek, gyiszöntvények és ásványok gyüjteményét, első sorban pedig a könyv-, kézirat- és oklevéltárt. Minket különösen e három utóbbi érdekel. Természetes, nem pontos katalogusról van itt szó, hanem tárczaszerű ismertetésről, mely azonban általános áttekintés szerzésére igen alkalmas.

A könyvtár 1817-ben, midőn a nyilvános használatnak átadták, 15,972 kötetet tartalmazott. Ma hozzávetőleg, — mert a pontos

leltározás most van folyamatban — 100,000 kötetre becsülhető. E rendkivüli gyarapodás azonban onnan magyarázható, hogy 1879-ben az evangelikus gimnázium tulajdonát képező ú. n. »Kapellen-Bibliothek« becses inkunabulumaival, továbbá 1889-ben a jogakadémiai könyvtár s egyes nagyobb magángyüjtemények is beleolvadtak. Különben is a könyvtár képezi a múzeum legbecsesebb és legfontosabb részét, melyet folytonosan fejlesztenek s mely úgyszólván az összes jövedelmet egyedül emészti föl. A könyvtár eredetének és jellegének megfelelően első sorban az erdélyi szászokra vonatkozó emlékek és művek összegyűjtésére törekedtek. S ebből a szempontból igen sok becses dologra akadhatni benne. Az érdekesebb kéziratok között emliti a füzet *Anthonius von Mediasch* muzsnai (Meschen) lelkésznek a XV. század első feléből származó kurziv gótirású hártya és papir kéziratát, mely Paduai Albertnek szentírás magyarázatait tartalmazza, továbbá az 1430-ik évből származó magyarországi Missalét, melyet *Halbgebachsen Heinrik*, a nagysinki iskola igazgatója szép gót betükkel pergamenre írt, s piros fölírásokkal és kezdőbetükkel látott el, s még másokat. A háromszáz ősnyomtatvány között legrégibb keletü *aquinoi Tamás: Opus praeclarum quarti scripti,* 1469-iki kiadása *Schöffer Péter* nyomdájából. Nevezetesek még *Zainer Günther* mesternek, ki a római u. n. antiqua-tipust Németországban meg honositotta, *Schwabenspiegel*-je és *Johannes Gerson Donatus moralisatus*-a, mely ugyanettől a mestertől 1472-ben Augsburgban készült. Ez utóbbinak több bibliografiai érdekességét sorolja föl a füzet.

Ily módon halad végig a füzet irója ez egész könyvtáron egész a legújabb időkig, mindenütt kiemelve, a mit általánosabb érdekűnek tart, s így is igen nagy mértékben fölkelti a figyelmet. A tudomány komoly czéljait azonban az a részletes katalogus fogja szolgálni, melynek első füzete most jelent meg s melyről behatóbban akkor fogunk szólani, mikor már egynehány füzet átnézése után ezt kellő alapossággal megtehetjük. *E—r.*

Bibliographie der Württembergischen Geschichte. *Im Auftrage der württ. Kommission für Landesgeschichte bearbeitet von Wilhelm Heyd. Erster Band. Stuttgart, Kohlhammer, 1895.*

Bibliografiai kézikönyvek, melyek egyes országok, vagy tartományok históriai irodalmát ölelik fel, az utolsó években nagyobb számmal jelentek meg. Németországra nézve a Dahlmann-Waitz-féle kézikönyv 1894-ben jelent meg VI. kiadásban, a badeni nagyherczegség területén megjelenő Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins minden évfolyama közli az illető évben megjelent, s Badenre vonatkozó munkák bibliografiáját. Belgiumra nézve Pirenne adott ki 1895-ben egy ily kézikönyvet, melyről e folyóiratban

már megemlékeztünk. Most ismét egy ily kézikönyv fekszik előttünk, mely Württemberg történeti irodalmát foglalja magában.

Kiadója Heyd, mint a tartományi könyvtár volt hivatalnoka, kellő jártassággal bírt a bibliografia terén, s könyvtárnokoskodása jó iskola volt neki e kézikönyv összeállítására. Meg is látszik a könyvön, hogy szakértő kezek állították össze. Nemcsak önállóan megjelent munkákat, hanem bel- és külföldi folyóiratokban megjelent czikkeket és értekezéseket is fölvett munkájába. Sőt a napi sajtónak hireit is, a mennyiben azok nem tárgyaltak nagyon általános dolgokat, fölvette kézikönyvébe. Azonban Heydnek nem volt elég az, hogy csak a nyomtatott műveket sorolja fel. Ő egy lépéssel tovább ment és kézirati anyagot is vett fel művébe. Azon helyes szempontból indulva ki, hogy a bibliografusnak feladata a kutatót nehéz és fáradságos munkájában lehetőleg segiteni, a würtembergi házi és állami, a rendi és városi levéltáraknak a hazai történetre vonatkozó anyagát is felvette munkájába, így a levéltári anyagról is tájékozást nyújtva. A munka czélja azonban nem kizárólag az, hogy csak szakemberek forgassák, hanem a nagy közönségnek is óhajt útmutatást adni. E czéljának megfelelőleg nemcsak a szakszerű, hanem a nagy közönségnek szánt feldolgozásokat is bevonta keretébe, utóbbiakat apró betükkel szedve.

A munka az 1894-ig terjedő irodalmat foglalja magában. Hogy hiányai vannak, az a dolog természeténél fogva nem lephet meg senkit. Mindenki, a ki bibliografiai összeállításokkal foglalkozott, legjobban tudja azt, hogy mily nehéz egy ily tárgynál a tökéletességet elérni. Egyébiránt a kiadó intencziója szerint a II. kötet hivatva van az első kötet hiányait pótolni. Maga a jelen kötet 3608 munkának czimét foglalja magában, s bátran lehet mondani, hogy, a mennyire lehetséges egy ily munkánál tökéletességről beszélni, azt el is érte.

A mi végül a munka felosztását illeti, arról az egyes csoportok czimei adnak felvilágositást, a következőkben: I. Zur Einleitung.[1] 2. Gesammtdarstellungen der Gesch. Württ. 3. Landesbeschreibungen mit Beigaben geschichtlicher Natur. 4. Württembergisches Regentenhaus im Allgemeinen. 5. Litteratur der einzelnen Perioden der politischen Geschichte Württ. 6. Staat und Recht. 7. Kirche. 8. Unterrichtswesen. 9. Gesundheitspflege. 10. Wirtschaftliche Kultur. 11. Geistige Kultur. 12. Militärwesen. 13. Elementarereignisse und Schutz gegen dieselben. A II. kötet magában fogja foglalni a vidékek, városok, falvak, várak, kolostorok, és ezeken belül az egyes személyek, családok és rendekre vonatkozó irodalmat. Szóval a tárgyat minden oldalról kimeriteni törekszik.

Hogy a munkával kelleténél kissé hosszabban foglalkoztunk,

[1] E szakaszban a württembergi történetet érdeklő általános gyüjteményekről és társulatokról van szó.

s főleg, hogy annak beosztását is adtuk, arra nézve pár szó magyarázatra van szükségünk. Önkénytelenül összehasonlítjuk ugyanis hazai történelmi bibliografiánkat a külföldi hasonló tárgyúakkal. Az eredmény meglehetősen leverő. Tagadhatatlan, hogy nálunk is jelent meg nem egy bibliografiai kézikönyv, melynek szerzője czélját nagy buzgósággal törekedett elérni. Csakhogy e munkák mind bizonyos speczialis szakokkal, jobban mondva korszakokkal foglalkoztak. Magyarországnak történelmi bibliografiája, mely a hazai történetre vonatkozó minden egyes művet, czikket stb. magában foglalná nincsen. Pedig egy ily általános bibliografiára anyagunk már elég lenne, eltekintve attól, hogy históriai multunk is megkivánna egy ily kézikönyvet. Mindnyájan, kik Magyarország történetével foglalkozunk, nagyon jól érezzük egy ily általános segédkönyv hiányát és még jobban az eddig megjelentek elégtelenséget, melyek rendszer, beosztás tekintetében is vajmi gyakran alapos kifogás alá esnek. Ha már bibliografiát csinálunk, törekedjünk arra, hogy az beosztás tekintetében is kifogástalan legyen s felölelje lehetőleg mindazt, mi a tárgyra vonatkozik. Más szóval legyen szakszerű beosztása. Ez a czél lebegett előttünk, midőn a Heyd-féle könyv beosztását itt közöltük. Ezzel azonban távolról sem akarjuk mondani, hogy ime tessék ezt utánozni, mert hisz a czél határozza meg az eszközt. Azt sem akarjuk ezzel mondani, hogy a Magyarország történetére vonatkozó hazai kézirati anyag is fölvétessék egy ily bibliografiába, mert ez nálunk még az utópiák országába tartozik, hiszen a hazai központi levéltárak anyaga sincs katalogizálva, nemhogy a vidékieké. E megjegyzéseinkkel csak arra akartunk rámutatni, hogy a hazai történeti bibliografia terén nagy mulasztásokat kell még pótolnunk, s tájékozást akartunk nyújtani, hogyan kellene e/ mulasztást helyreütni. *Á. A.*

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny *1895. évi X. füzete* csupán a V e g y e s K ö z l e m é n y e k rovatában közöl minket érdeklő adatot. *Kanyaró* Ferencz munkatársunk I l o s v a i P é t e r é l e t é h e z járulva új adattal, Dávid Ferencz 1571-ben kiadott vallástételének ama helyére hivja fel a figyelmet, a hol Dávid az egyszerű iskolamestert Ilosvai Pétert együtt említi két híres kálvinistával: Caroli Péterrel és Melius Péterrel, s abból a tényből, hogy Ilosvai, kinek munkái legrégibb ismert kiadásai csak 1574-el kezdődnek, már 1571-ben ismert névvel birt, valószinűnek tartja, hogy Toldi Miklós költőjének már 1574 előtt voltak a közönség kezén forgó kiadott munkái.

Az *1896. évi I. füzetben Becker* Fülöp Ágost a budapesti ág. hitv. evangelikus főgimnáziumának egy XV. századbeli franczia imád-

ságos könyvét ismerteti. E *livres d'heures* Görgei István kir. közjegyző ajándékából került a főgimnázium könyvtárába, a ki azt édesatyja, Görgei György toporczi földbirtokos hagyatékából örökölte. A II. füzetben *Tolnai* (Lehr) Vilmos a pozsonyi ág. hitv. evangelikus liceum 1747-ben kezdődő anyakönyveiről emlékezik meg és közli az intézet azon növendékeire vonatkozó bejegyzéseket, a kik később a hazai irodalom terén kiváltak.

Az Irodalomtörténeti Közlemények *1895. évi IV. füzete* a következő tartalommal jelent meg: Dr. *Heinrich* Gusztáv, Aranyos-Rákosi Székely Sándor. (II. és befejező közlemény.) — *Császár* Elemér, Mikes »Törökországi levelei«-nek keletkezése. (II. és befejező közlemény.) — *Nagy* Lajos, A tanodai dráma előzményei hazánkban. (Dr. Nagy Sándor hátrahagyott irataiból.) — Adattár: *Éble* Gábor, Koháry István gróf végnapjai 1731-ben. — *Czékus* László, *Jászay* Pál naplója. (VIII. közl.) — Ismertetések, birálatok: Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1893/94-iki középiskolai értesítőkben. *(B. F.)* — Az *1896. évi I. füzet* tartalma: *Horváth* Cyrill, Hussita emlékeink. — Ifj. *Mitrovics* Gyula, Aeneas Sylvius »De duobus Amantibus«-ának magyar átdolgozói. — *Ráth* György, Bullinger Hanrik és a magyar reformáczió. — *Bayer* József, Molière »Képzelt beteg«-ének első fordítása. — Adattár: Prágai András életéhez. — *Dr. Récsey* Viktor, Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (3. közl.) — *Czékus* László, Jászai Pál naplója. (9. közl.) — Ismertetések, birálatok: A magyar irodalom története. Szerk. Beöthy Zsolt. *(Korda* Imre.) — Ad vocem. *(Sz. Á.)* — Mindkét füzet végén: Irodalomtörténeti Repertorium *Hellebrant* Árpádtól.

Centralblatt für Bibliothekswesen. *XII. évfolyam. 12. füzet (1895. deczember.)* K. *Haebler,* Die Maya-Litteratur und der Maya-Apparat zu Drezden. — Recensionen und Anzeigen: A. von Vehelhäuser. Die Miniaturen der Universitäts-Bibliothek zu Heidelberg. II. Theil. (Rudolf Kautsch.) Zoologisches Adresbuch. (E. Roth.)

XIII. évfolyam. 1. füzet. (1896 január.) Dr. O. *Seebass,* Handschriften von Bobbio in der Vatikanischen und Ambrosianischen Bibliothek. I. — Adolf *Schmidt,* Zeilenzählung in Druckwerken. Inhaltsverzeichnisse und alphabetische Register in Inkunabeln. — E. *Reyer.* Leistung der deutschen Volksbibliotheken. — Recensionen und Anzeigen: August Potthast, Bibliotheca historica medii aevi. 2. Auflage. I. Halbband. (E. Dümmler.) Emile Picot, Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI. siècle. (Hermann Suchiér.) University of the State of New-York. (A. Graesel.) Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. (W. Sch.) M. Pellechet, Catalogue des Incunables de la Bibliothèque de la Ville de Colmar. (Gabriel Meier.) E. Martini, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane. Vol. I. parte II. (C. Haeberlin.)

2—3. füzet. (1896 február-márczius.) Dr. V. *Seebass.* Handschriften von Bobbio *stb.* II. — Dr. Karl *Uhlirz,* Beiträge zur Geschichte des Wiener Bücherwesens. (1326—1445.) — Friedrich *Leitschuh,* Zur Geschichte des Bücherraubes des Schweden in Würzburg. — Max *Lane,* Über Vornamenermittelung. — Recensionen und Anzeigen. Catalogus bibliothecae musei nat. hungarici. I. Incunabula. (Auguste Heller.) — Paul Meyer, Notice de deux manuscrits de la vie de Saint Remi en vers français ayant appartenu à Charles V. — Notice sur le manuscrit fr. 24,862 de la Bibliothèque nationale contenant divers ouvrages composés ou écrits en Angleterre. (G. Naetebus.) National Art Library South Kensington, Classed catalogue o printed books: Ceramics (Dr. Jean Loubier.) W. Fr. Poole, The University Library and the University Curriculum. (A Graesel.) H. Kofel, Chronik der Buchbinder-Innung zu Leipzig; P. Richter, Geschichte der Berliner Buchbinder-Innung. (P. Schwenke.) J. Deniker, Bibliographie des travaux scientifiques: sciences mathematiques, physiques et naturelles (E. Roth.)

Állandó rovatok: Mittheilungen aus und über Bibliotheken. Vermischte Notizen. Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekswesens. Antiquarische Kataloge. Personalnachrichten.

Revue des Bibliothèques. *V. évfolyam, 10. füzet. (1895 október.)* Leon-G. *Pélissier,* Les Registres Panigarola et le Gridario Generale de l'Archivio di Stato de Milan pendant la domination française (1499—1513.) — H. *Omont,* Tables de la »Collezione Fiorentina di facsimili paleografici greci e latini, illustrati da G. Vitelli e C. Paoli.«

11. füzet. (1895 november.) Leon-G. Pélissier, des Registres Panigarola *stb.* (Folytatás.) — Léon Dorez, »Joannes« Lascaris, frére de »Janus Lascaris.« — Bibliographie: Bibliothèque nationale. Département des manuscrits: Catalogue alphabétique des livres imprimés mis à la disposition des lecteurs dans la salle de travail. (L. V.) Henri Omont, Bibliothèque nationale: Catalogue général des manuscrits français. Ancien supplément français. I. (L. V.)

12. füzet. (1895 deczember.) Leon-G. Pélissier, Les Registres Panigarola *stb.* (Folytatás.) — Paul Bergmans, Notes bibliographiques sur le Dictionnaires de Géographie de Deschamps: Erratum et addenda. — Bibliographie: Catalogue of the Stowe manuscrits in the British Musem. *(L. D.)*

Állandó rovatok: Personnel des Biblothèques. Chronique des Bibliothéques.

Melléklet a 10—12. füzetekhez: Henri Bouchot, Catalogue de Dessins relatifs à l'Histoires du Théâtre conservés au Departement des Estampes de la Bibliothèque nationale, avec la description d'Estampes raves sur le même sujet, récemment acquises de M. Destailleur. (1—48. l.). *D. Gy.*

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Kinevezés. A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. Esztegár László tanárjelöltet f. évi február hó 28-án a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárához segéddé nevezte ki.

Kellemesi Melczer István valóságos belső titkos tanácsos, a legfőbb itélőszék egykori elnöke, a főrendiház tagja, folyó évi február hó 19-én életének 86-ik évének jobb létre szenderült. Az érdemekben megőszült aggastyánban nemcsak a magyar birói kar gyászolja egyik legnagyobb kitünőségét, de a tudományos világ is kegyeletes részvéttel vesz tudomást elhunytáról. A boldogult ama kevesek közé tartozott, kik méltóságaik fényében nem feledkeznek meg a tudományos világ egyszerű légköréről, s a legmagasabb közszolgálat gondjai közepette is találnak időt és alkalmat maguknak a tudomány iránt való előszeretetük kielégítésére. Melczer István a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának régi jó barátai, hűséges látogatói közzé tartozott József nádor idejétől kezdve egész az utolsó évekig. A Magyar Könyvszemle működését kezdettől fogva figyelemmel kisérte, s az 1888-ik évi folyamban közzétett közleménye Melczer János 1595-ik évi ismeretlen strassburgi dissertatiójáról igen becses bibliografiai adattal gyarapította a folyóirat tartalmát. A levéltári osztály iránt is kiváló érdeklődéssel viseltetett s a családi letétemények szaporodásában beállott örvendetes lendületből merítette az impulzust saját családi levéltárának rendezésére. E munkának eredménye gyanánt — melyet elismerésre méltó buzgalommal és sok szakismerettel ő maga teljesített, — tette közzé 1890-ben »Okmányok a Kellemesi Melczer család levéltárából« czímű kiadványát, melynek tartalma a családi levéltár XIII—XV. századi anyagát öleli fel 1232-től 1499-ig. E munka előszavában kifejezett óhajtását, hogycsaládi iratai egyik nyilvános hazai intézet őrzésére bizzassanak, végrendeleti intézkedésében is megujitotta, s a Magyar Nemzeti Múzeum iránt tanusított jó indulatában hű maradt, midőn ez iratok letéteményese gyanánt a családtagokhoz intézett kérésében annak levéltári osztályát jelölte ki, sőt anyagi eszközökről is gondoskodott a végből, hogy ez iratok rendezése mielőbb befejezhető levén, azok közhasználatának semmi se álljon útjában. A nemes szándék, melynek megvalósítását a Melczer-család

remélhetőleg magáévá fogja tenni, legszebb bizonyítéka az elhúnyt tudományszeretetének, s méltó, hogy maradandó emléket biztosítson nevének az intézet történetében. *Sch. Gy.*

A legújabb magyar nyelvemlék. Középkori magyar nyelvemlékeink sorozata ez év elején egy kora XVI. századi kéziratlal gyarapodott. Ez egy ferenczrendi szerzetesek által írt imádságos könyv, az 1510—20. évekből, mely kétszáz év óta lappangott a *Lázár* család birtokában, mignem *Lóczy Lajos* egyetemi tanár több más régi könyv társaságában reáakadt és a Magyar Tud. Akadémia főtitkárának figyelmét reá irányította. A hat vagy hét különböző kéz által írt, 161 levélre terjedő papirkéziratot, melyet *Szily Kálmán* főtitkár a f. évi febr. 3-iki akadémiai osztályülésen mutatott be a nyilvánosságnak, tulajdonosnője, *Lázár Zelma* a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta. Az akadémia az újonnan felfedezett nyelvemléket az ajándékozó nevéről *Lázár-kódexnek* nevezte el. *(A. É.)*

Gutenberg születésének ötszázadik évfordulója. A Német birodalom egyik legnagyobb kulturális jubileumára készül. Minthogy a könyvnyomtatás feltalálója minden valószinűség szerint kevéssel 1400 előtt született, születése ötszázadik évfordulójának megünneplése nemsokára aktuálissá válik. A németországi sajtó már régebben foglalkozik a kérdéssel. Legelsőnek a »*Zeitschrift für Deutschlands Buchdrucker*« szólalt meg 1894 november havában. A »*Mainzer Anzeiger*« múlt évi november 7-iki számában *dr. Heidenheimer*, a »*Frankfurter Zeitung*« november 3-iki számában pedig *Börkel* nyilatkoztak a fontos ünneplésre nézve. A »Mainzer Anzeiger« november 11-iki számában fölvetették azt az eszmét is, hogy az összes nemzeteket föl kell szólítani az ünneplésben való részvételre. Mainz főpolgármestere fölhivta a tudósokat, hogy Gutenberg születési évére vonatkozó véleményüket nyilvánítsák ki. A »*Centralblatt für Bibliothekswesen*« szerkesztője *O. Hartwig* nézete szerint Mainzban bizottság volna alakítandó, mely aztán a német könyvnyomdászok egyleteinek vezetőivel s más illetékes körök képviselőivel az ünneplés módozatait egységesen állapítaná meg. Bármely irányt is vegyen a németek ünneplése, Magyarországon szintén meg kell találni az alkalmas módot e nagyjelentőségű kulturális ünnep megülésére. *E—r.*

Könyvtári gyakornokok Ausztriában. Az osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895 november 28-án az összes egyetemi könyvtárak elöljáróságaihoz rendeletet intézett a könyvtári gyakornokok fölvételére vonatkozólag. E rendelet értelmében a folyamodók, kik az osztrák állampolgárság mellett doktori fokozatot vagy középiskolai tanári képesítést tudnak igazolni, szükséges nyelvismeretekkel rendelkeznek s a könyvtári szolgálatra egyébként is alkalmasak, a szükséghez képest, előre meg nem állapított számmal, mint dijazatlan gyakornokok fölvétetnek, azonban csak egy évi teljesen kielégítő próba szolgálat után eskettetnek föl. A rendelet a volonteurökre is

kiterjeszkedik, megjegyezve, hogy ilyenekűl is vehetők fel jelentkezők, ha nem tartanak igényt hosszabb alkalmaztatásra és munkásságuk honorálására s ha fölvételüket könyvtári szolgálati szempontok nem ellenzik. Úgy a gyakornokok, mint ez utóbbiak fölvételére vonatkozó javaslatok a könyvtárak elöljáróságai részéről az illetékes hatóságok útján terjesztendők fel. Ezek a rendelet főbb pontjai, melynek czélzatait mindenki helyeselni fogja, a ki a könyvtári állások betöltésével járó nehézségeket ismeri. Ez intézkedés által Ausztriában nagyjából meg van oldva a könyvtárnokok gyakorlati kiképzésének problemája; sőt még messzebb menő eredményekre is lehet kilátás. Ugyanis valószinű, hogy az alkalmazott gyakornokok mindenike nem fog könyvtári szolgálatba lépni, hanem esetleg tanári vagy másnemű működési kört keres magának. Az az idő azonban, a mit valamelyik nagyobb könyvtárban töltött, oly mély benyomásokat hagy maga után, hogy egész életén át megmarad érdeklődése és érzése bizonyos dolgok iránt, s így a maga kisebb körében is buzdító hatással lehet, s terjesztheti az irodalmi emlékek iránt való fogékonyságot. Ily módon lehetséges lesz aztán az egész társadalmat meghódítani annak a nemes törekvésnek czéljaira, mely a tudományos könyvtárak működését oly nevezetes nemzeti misszióvá teszi. *E—r.*

Kassa város törvénykönyve. A szabad királyi városok 1701-ben Bártfán latin-magyar szöveggel kiadták statutumaikat. (R. M. K. I. k. 1619. sz. és II. k. 2057. sz.) A könyv két különböző czímlappal jelent meg és pedig Kassa városa kívánságára, a mint az alábbi oklevél is tanusítja:

Generosi, prudentes ac circumspecti domini, fratres, amici et vicini nobis observandissimi, salutem reciprocoque voto, anni huius saecularis secundi, exordium secundum, auspicatissimum progressum felicissimumque eiusdem decursum pari cordialitate comprecamur. Praetitulatarum dominationum vestrarum binas literas causa remissionis scripti libri hic apud typographum existentis debito honore percepimus. Quod quidem opus propter nonnullos (uti id ex relatione typographi haberemus) circa finem in versione existentes defectus, typo haud perfectum sit. Adurgente nihilominus per dominationes vestras remissione eiusdem, hacce occasione eundem transmittere voluimus. Manentes in reliquo generosis, prudentibus ac circumspectis dominationibus vestris

Bartphae, 8. Januarii 1702.

Fratres, amici et vicini ad serviendum paratissimi
N. iudex ac senatus liberae ac regiae civitatis
Bartphensis.

Kívül: Generosis, prudentibus ac circumspectis dominis N. N. iudici primario ac senatoribus reg. ac. lib. civitatis Cassoviensis etc., dominis, fratribus, amicis et vicinis nobis observandissimis. Cassoviae.

Az oklevél eredetije Kassa város levéltárában 11.978. szám alatt őriztetik.

Ifj. Kemény Lajos.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA.

(1802—1895.)

— Hivatalos adatok az utolsó évről a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezredévi nagy jelentése számára. —

I.

Gróf Széchényi Ferencz 1802 november 25-én kelt és a következő napon Ferencz királytól jóváhagyott oklevelével könyvtárát és kéziratgyüjteményét, melyhez képek, földabroszok, czímerek és tekintélyes számú érmek is tartoztak, a magyar nemzetnek adományozá. E nagylelkű adomány létesitette a Magyar Nemzeti Múzeumot és első sorban annak könyvtárát, mely a jelenleg virágzó nagy tudományos intézetnek az alapitással egyidejü osztálya, úgyszólván kezdete. A nagylelkű ajándék 1807-ben beczikkelyeztetvén, a könyvtár »Bibliotheca Hungarica Széchényiana Regnicolaris« hivatalos czimen a Magyar Nemzeti Múzeumnak egyik osztályává lett.

A nagynevű alapitónak nagyczenki könyvtára 11,884 műből (mintegy 15,000 kötetben), 1152 kéziratból (mintegy 2000 kötetben) és jelentékeny térképgyüjteményből állott. A képek és érmek — régi könyvtárak szokásaként — a könyvállomány kiegészitő részei voltak. A könyvtár úgyszólván kizárólag hungarikumokból állott; e körülmény, valamint az alapitónak határozottan kifejezett óhajtása szabta meg a könyvtár gyarapodásának és fejlődésének későbbi irányát. A könyvtár czélja, melynek elérésére kezdettől fogva törekedett, felkutatni, egybegyüjteni, a tudomány és a közhasználat számára hozzáférhetővé tenni mindazon nyomtatványokat, kéziratokat és okleveleket, melyek Magyarországot és társországait akár irójuk, akár tárgyuk, akár megjelenésük vagy iratásuk helye és egyéb körülményei miatt a legtávolabbról is érdeklik. E tekintetben, mint egyetlen hungarikum-könyvtár, páratlanul áll. A külföldi nagy nemzeti könyvtárak, mint a párisi, londoni, müncheni,

nemzeti jellegük mellett általános érdekűek is; még legjobban megközeliti a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának nemzeti czéljait a firenzei Biblioteca nazionale; azonban ennél sincs meg a mi könyvtárunk két specialitása: a levéltár (a letéteményezett családi levéltárakkal) és a nemzeti hirlap-könyvtár.

Az alapitványi könyvtár teljes rendben, nyomtatott katalogussal került a nemzet birtokába. A nemes gróf gondoskodott arról is, hogy a könyvtár későbbi szerzeményei (kivált az általa tovább is folytatott könyvgyűjtés eredményei) nyomtatott jegyzékekben lássanak napvilágot. Igy jött létre 1799-től 1815-ig a tiz kötetes katalogus, mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyv- és kézirat-állományának alapját kitünő feldolgozásban ismerteti meg.

A Széchényi-könyvtár őrének, irnokának és szolgájának kijelölését az alapitó magának és családjának tartotta fönn, az intézet kormányzását pedig a Magyar Nemz. Múzeum későbbi legnagyobb jóltevőjére, József főherczeg-nádorra, a nádori méltóság üresedése esetén pedig a helytartó-tanácsra bizta. A nádor nevezte ki az alapitó ajánlatára a könyvtár első őrévé Miller Jakab nagyváradi lyceumi tanárt, irnokává pedig Petrovics Ignácz volt nevelőt.

A könyvtár első tisztviselői 1803 február 6-án esküt tevén, hozzáfogtak az időközben az alapitó gróf költségén Pestre szállitott könyvtár felállitásához. Alkalmas helyül a pálosok zárdájának (a mai papnevelő intézetnek) nagyterme kinálkozott; itt nyilt meg ünnepélyesen a nagy közönség számára 1803 deczember 10-én, hétköznaponként hat óra hosszat állván a könyvtár az olvasók rendelkezésére.

A könyvtár első évei igen viszontagságosak voltak. 1805-ben a franczia háború veszélyei elől a becsesebb részt Temesvárra szállitották, honnan csak hosszú idő multával került vissza. A pálosok zárdája a központi papnevelő intézet czéljaira rendeltetvén, a könyvtár 1806-ban az úgynevezett nagyobb szemináriumba (az egyetemi épületeknek az egyetem-térre néző lebontott részébe) költözött át. E helyen sem maradhatott meg nyugodtan. Az 1809. évi franczia háború pusztitásai elől menekülve, nyolcz hónapon át Nagyváradon őrizték, honnét szekereken közel egy havi út után 1810 márcziusában került vissza régi, mindinkább alkalmatlannak bizonyuló helyiségeibe. E helyen kellett bevárnia a hosszú időkig húzódó múzeumi telek-kérdés sorsát, mely 1813-ban a mai

múzeumi terület megvételével szerencsésen megoldatván, az azon lévő Batthyány-féle régi háznak gyors átalakitása és kijavitása után a múzeum egyes osztályainak átköltöztetése még ez évben megkezdődhetett; a könyvtár azonban csak 1817-ben került a mai palota szomszédságában álló régi háznak hirtelenében átalakitott helyiségeibe. A régi Batthyány-házat az 1838. évi árviz annyira megrongálta, hogy a múzeum gyüjteményei nem várhatták meg az ugyanazon telken, tőszomszédságukban 1836 óta épülő mai palota elkészültét. A főherczeg-nádor sürgősen intézkedett, hogy addig, mig a gyüjtemények diszes hajlékukat véglegesen elfoglalhatják, azok ládákba csomagolva a Ludovika-akadémiába szállittassanak és ott várják be a végleges hajlék felépültét. Tiz évi épités után, 1846-ban foglalhatta el a könyvtár hosszú időkig butorozatlanul maradt mai helyiségét, mely három zárt folyosóból és 14 nagy teremből áll, s mely minden bővités nélkül, immár teljesen bebútorozva, ma is a könyvtár czéljaira szolgál.

Ennyi viszontagság, költözködés és csomagolás után valóban örvendetes az a nagymérvű gyarapodás, melyet a könyvtár évről évre felmutatott. A főherczeg-nádor atyai gondoskodása, a nemes alapitó és családjának bőkezűsége, a törvényhozás és a nagy közönség hazafias áldozatkészsége egyre újabb kincseket juttatott a nemzet tulajdonába.

Az első hivatalos gyarapodást a könyvtár a hazai sajtótermékek kötelező beküldésének köszönheti. Már 1804-ben kötelezővé tette egy helytartótanácsi rendelet a nyomdatulajdonosoknak, hogy nyomtatványaikból egy-egy példányt a könyvtárnak beküldjenek. Sem e rendeletnek, sem 1813. évi ismétlésének, sem pedig azon 1827. évi országgyűlési határozatnak, mely hasonlóképen minden nyomdatermék beküldését rendelte el, nem volt a kellő foganatja. Az 1848. évi XVIII. törvényczikknek rendelkezése, mely azonban sem az ellenőrzést, sem a mulasztások megtorlását lehetővé nem teszi, az egyetlen maig érvényben lévő intézkedés, melynek a könyvtár sokat köszönhet. Sajnos, hogy az a később bekövetkezett szomorú idők alatt részben hatályát veszté. Báró Geringer Károly cs. k. teljhatalmú biztos ugyan 1849 november 10-iki rendeletében e törvény szellemének megfelelőleg intézkedett, de egy 1855-ik évi cs. k. helytartósági rendelet megvonta a köteles példányokat a Nemzeti Múzeumtól és azokat a Magyar Tud. Akadémiá-

nak rendelte adatni, melyekért csekély kárpótlást nyujtottak az úgynevezett czenzúrai próbanyomtatványokból álló küldemények, melyek különben is igen hézagosan érkeztek a könyvtárba. Csak az 1867-ben beköszöntött alkotmányos korszak állitotta újra vissza az 1848-iki törvényt teljes erejében. E törvénynek hiányos intézkedéseit van hivatva jobbakkal pótolni az a javaslat, mely remélhetőleg rövid idő multán a könyvtár történetében és gyarapodásában új korszakot fog megnyitni.

A köteles példányok beküldésénél úgy szám, mint különösen belső érték tekintetében sokkal nagyobb mértékben gazdagodott a könyvtár egyes nagy gyüjtemények megszerzése, ajándékozása és letéteményezése által. Úgy a felsőbb hatóságok, mint egyesek áldozatkészségének sokat köszönhet. Nem lévén eleintén rendes évi dotácziója, esetről esetre engedélyezett nagyobb összegeken, továbbá a múzeumi alapnak reá eső csekély jövedelmén kivül leginkább hazafias ajándékokra volt utalva. A nemzet áldozatkészségébe vetett bizalomnak eredménye fényes volt. A legnevezetesebb gyarapodások feltüntetésére álljon itt e sorozat.

1808-ban Éder József kézirat- és oklevélgyüjteményét (herbáriumával együtt) a muzeumi alapból 4500 frton megvásárolták.

1809-ben József nádor 12,000 frton megvette Kovachich Márton György kéziratgyüjteményét s azt saját könyvtárának több becses darabjával együtt a könyvtárnak ajándékozá.

1810-ben Szirmay Antal kéziratai kerültek 3000 frtért a könyvtár tulajdonába.

1812-ben a nádor megvette a könytár számára a »Capitula concordiae« czimű ritka ősnyomtatványt, annak minden levelét egy-egy aranynyal fizetvén meg. Ez évben kapta a könyvtár a pozsonyi káptalan hazafias ajándékából legnagyobb kincsét a »halotti beszédet« tartalmazó ú. n. Pray-codexet, melylyel együtt a káptalan sok más becses kódexet engedett át a múzeumnak.

1814-ben a nádor személyesen hozta a könyvtárba Frankfurt városának nagybecsű ajándékát: Szent-István legendájának XII. századi kódexét (az úgynevezett Hartvik-féle legendát.)

1818-ban az alapitó gróf átengedte soproni könyvtárát, mely legnagyobb részt klasszikusok munkáiból és általában külföldi érdekü művekből allott. Az alapitó czélja ez adománynyal az volt, hogy a tisztán magyar érdekű múzeumi könyvtárban egy segéd-

könyvtár is létesüljön, mely az általános tudományosság igényeit is kielégitse. Az átadási lajstrom szerint e könyvtár 5086 műből állott 9206 kötetben és értékben 25,000 frtot képviselt. A hozzá tartozó 6000 drb rézmetszet és földabrosz értéke 9000 frt volt.

1824-ben Vuchetich Mátyás tanár végrendeletileg 61 kéziratból és 1264 kötet nyomtatványból álló jogi könyvtárával gazdagitotta a könyvtárat.

1825-ben a nádor 5000 frton megvette és a múzeumnak átadta Kéler Gottfriednek 1492, jobbára diszkiadású kötetből álló könyvtárát.

1827-ben az alapitó fia, gróf Széchényi Lajos 10,000 frtnyi alapitványt tett a *magyar* könyvtár gyarapitására. Az alapitvány kamataiból maig is négyötödrész e czélra, egy ötödrész pedig a Széchényi-országos könyvtár őrének jutalmazására szolgál.

1832-ben országgyűlési határozat következtében rohamos gyarapodásban részesült a könyvtár. A Jankovich Miklós-féle világhirü könyv- és régiséggyüjtemény a rendek határozatából országos költségen 125,000 ezüst forintnyi vételárért a Nemzeti Múzeumé lett. Ez volt a legbecsesebb gyarapodás, mely a könyvtárat alapitása óta érte. A mintegy 30,000 nagybecsű darabból (közte két Korvin-kódexből) és több ezer oklevélből álló gyarapodás azonban hely és munkaerő hiányában csak 1840-ben volt tényleg átvehető. A Jankovich-gyüjteménynek másik, csekélyebb része, mely 1448 oklevélből, kéziratokból és könyvekből állott, 1851-ben vétetett meg a múzeum alapjából 8016 frton.

1835-ben gróf Illésbázy István, családjának utolsó sarja gazdag könyv-, kézirat- és térkép-gyüjteményét a könyvtárnak ajándékozta. E könyvek közt volt a dubniczi magyar krónika és Galeotto Marzionak *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis serenissimi regis Mathiae* czímű, újabban — sajnos — eltünt kódexe. E gyűjteményt hely szűke miatt 1847-ig szintén ládákba csomagolva őrizték a Ludoviceumban. 1843-ban került a magyarországi első nyomtatvány, az 1473-iki budai krónikának egy bécsi árverésen 100 ezüst forinton megvett példánya a könyvtár tulajdonába.

1845-ben a nádor egy nyilvános árverésen 400 frton Túróczi krónikájának 1488-ban Augsburgban hártyára nyomtatott példányát vette meg a könyvtár számára.

1846-ban Horvát István volt könyvtári őrnek 30,000 darab-

nál többre menő könyv-, kézirat- és oklevélgyüjteménye került a könyvtárba. A Jankovich-féle gyüjteménynyel értékben vetekedő gyüjteményt a könyvtár évekig mint letétet zár alatt őrizte, s annak megvétele 60,000 frtért Geringer Károly cs. k. biztos által foganatosittatván, az csak 1851-ben jutott a múzeum tulajdonába.

1851-ben Bacsányi János végrendetileg a múzeumnak hagyta 1121 kötetnyi könyvtárát.

1852-ben a feloszlott magyar kereskedelmi társaság adta át könyveit és levelezését a könyvtárnak és azok gondozására 200 frtnyi alapitványt tett.

1858-ban gróf Karácsonyi Guido a könyvtár könyveinek kötésére 2000 frtnyi alapitványt tett, melynek kamatai azóta a kijelölt czélra fordittatnak.

1866-ban gróf Sándor Móricz budai könyvtárából és Kölcsey Ferencz hagyatékából összesen 17 kézirat és 2935 könyv került a múzeumba.

Az alkotmányos korszak beálltával a könyvtár gyarapodása rohamos léptekkel haladt előre. Az 50—60-as évek pangását egyszerre pezsgő élet, a könyvtár ujjászervezése, folytonos fejlődés váltja fel.

Erre a korszakra esik a nagy könyvtári rendezés, új meg új, némi önállósággal működő osztályok szervezése, ennek következtében fokozodó használat, új tisztviselői állások rendszeresitése, de mindenek felett becsesebbnél becsesebb szerzemények hosszú sorozata, melyekből csakis a legfontosabbak felemlitésére szoritkozunk.

Ezek sorát a király ő felségének nagyszerű ajándéka nyitja meg, ki 1869-ben a török szultántól kapott négy Korvin-kódexszel gazdagitottta a könyvtárat.

Ugyanez évben a feloszlatott m. kir. helytartótanács 1208 kötetnyi könyvtára és 3000 frtnyi vételárért Jászay Pál kéziratgyüjteménye jutott a könyvtár tulajdonába.

1873-ban megvétetett Losonczi Farkas Lajosnak nagybecsű könyvtára, mely 1386 ritka nyomtatványt és 223 kötet kéziratot, (köztük egy Korvin-kódexet is) foglalt magában.

1874-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterium Vörös Antalnak, Kossuth Lajos titkárának könyvtárát és kézirati hagyatékát 3000 frton megvette a múzeum számára. E gyüjtemény az

1848/49. évi magyar kormány hivatalos irataiból igen nagy részt foglalván magában, kiváló történelmi érdekkel bir. Ekkor vétetett meg 2000 frtnyi vételáron Tunyogi Józsefnek Erdély történetére nagy fontosságú gyüjteménye, mely 2315 darab irományt és 2084 fontos erdélyi hivatalos nyomtatványt foglal magában. 200 darab aranyért ekkor szerezte meg a könyvtár az első magyar nyelvtannak, Sylvester (Erdősi) János »Grammatica ungaro-latina« czimü müvének 1539-iki egyetlen ismert példányát.

1875-ben ismét egy régi magyar nyomtatvány egyetlen példányával, a *Puerilia colloquia* 1531. évi krakói kiadásával gyarapodott a könyvtár. A nagybecsü nyomtatvány vételára 100 frt volt. Ugyanekkor vette meg 7500 frtért Nagy István nagyhírü kéziratgyüjteményét, mely 4500 drb XIII—XVIII. századi oklevélből és 92 kéziratból állt.

1876-ban nevezetes gyarapodása volt a könyvtárnak az által, hogy az országos levéltár, a számvevőszék és a m. kir. kúria a náluk őrzött régi könyveket, az utóbbi a Martinovics-féle összeesküvés alkalmával lefoglalt iratokat is, szám szerint 1000 darabnál többet, a múzeumnak engedték át.

Ebben az évben indult meg a családi levéltáraknak örök időkre való letéteményezése a Kállay-család dúsgazdag levéltárával, melyet még ez évben a báró Jeszenák és Hanvay családok levéltárai követtek. E három családi levéltár nem kevesebb mint 6343 drb mohácsi vész előtti oklevéllel gazdagitotta a könyvtár anyagát. E példát csakhamar több család is követte, és ennek köszönhető a levéltár oly rohamos gyarapodása, mely hasonló a tudományos gyüjtemények történetében páratlan. 1877-ben a Dancs, a gróf Berényi (és vele kapcsolatosan a báró Hellenbach) családok, gróf Eszterházy Dániel, a Kisfaludy, 1879-ben a Soós, 1880-ban a Békássy és Máriássy, 1881-ben a gróf Forgách, 1882-ben a gróf Rhédey, 1886-ban az Ibrányi, 1887-ben a gróf Bethlen és Motesiczky, 1888-ban a Dobos és Justh, 1889-ben a Görgey, Beniczky és Kapy; 1890-ben a Péchy, báró Mednyánszky és Bónis, 1891-ben a Fejérpataky, 1892-ben a Becsky, 1893-ban a Szent-Ivány, 1894-ben a Dőry, Somborv' Ivánka, 1895-ben a báró Balassa családok gazdag levéltárai kerültek örök letéteményképen a könyvtárba. Összesen *harmincz* családi levéltár, melyeknek anyaga több mint százezerre menő XVI—XIX. századi irat mellett 17,139 mohácsi vész előtti okle-

velet és ezek között 222 darab Árpádkorit tartalmaz. Oly gazdagság, melyről 1876 előtt a könyvtár nem is álmodhatott és melyet Magyarországon csakis az országos levéltár múl fölül.

Az 1877—78. években a figyelem kiválóan a régi magyar nyomtatványok felé irányulván, ezek közül a könyvtár számos becses darabot szerzett meg. Fraknói Vilmos akkori könyvtárőr a könyvtár régi kötési tábláit is vizsgálat alá vétette; ezek kifejtéséből 45 oly magyar régi nyomtatvány került elő, melyek eddig teljesen ismeretlenek voltak. Ugyanekkor került a könyvtárba Horváth Mihály nagybecsű irodalmi hagyatéka, úgyszintén Bajza és Fáy András levelezése.

Az 1882-ben létesitett országos könyvkiállításon a könyvtár tevékeny részt vett. E kiállításon bemutatott nevezetes kéziratokról és könyvekről felvett 960 fényképmásolat 2000 frton a könyvtár számára megszereztetett.

. 1884-ben nevezetes lépés történt a magyar hirlapkönyvtár létesítése terén. A budapesti nagy könyvtárakban lévő hirlapok a múzeumban egyesíttettek; ez vetette meg a ma oly virágzó és annyira használt hirlapkönyvtár alapját.

1886-ban egy Attavantestől festett Korvin-kódexet vett a könyvtár 6500 frankért, mely Trotti őrgróf könyvtárából került Hoepli milanoi könyvárushoz.

1889-ben vétel útján gróf Széchényi Istvánnak titkárához, Tasner Antalhoz írott 587 levele jutott a könyvtár birtokába.

1891-ben a király ő felsége ismét két Korvin-kódexet ajándékozott a könyvtárnak; az egyik Attavantesnek, a másik Francesco Chiericonak remekműve. E két kézirattal a könyvtárban őrzött Korvin-kódexek száma *tizre* rúg.

1892-ben gróf Apponyi Lajos ajándékából Janus Pannonius verseinek XV. századi kódexét, Istvánffy történeti munkájának eredeti kéziratát és Bethlen Farkas historiájának bővített kéziratát kapta meg a könyvtár.

1893-ban Wenzel Gusztáv több ezer oklevélre és száznál több kéziratra menő hagyatéka került vétel útján a könyvtár tulajdonába.

1894-ben ajándékba kapta a könyvtár Kossuth Lajos 4303 kötetnyi könyvtárát, a kézirattár Walther Lászlónak irodalmi becsű hagyatékát, a levéltár részére pedig vétel útján gróf Kreith

Bélának a szabadságharcz történetére vonatkozó, 489 drb iratból és 1404 drb nyomtatványból álló gyüjteménye szereztetett meg. Legnagyobb gyarapodása ez évben Kossuth Lajos iratainak és levelezésének megvétele által történt. A gyűjtemény vételára 100,000 frt volt.

1895-ben a kormány gondoskodása szerezte meg a könyvtár számára az 1848/49-iki ereklyemúzeumnak kéziratait és kiáltványait, úgyszintén Lanfranconi Eneának 4759 kötetnyi becses, hungarikumokban igen gazdag könyvtárát. Egy müncheni árverésen több becses nyomtatványnyal egyetemben egy 1494-ben magyar területen, Zenggben nyomtatott glagol misekönyv egyetlen teljes példánya jutott 1505 márkáért a könyvtár tulajdonába. A Münchenben levő Hunyadi-levéltár megszerzése érdekében folytatott tárgyalások sikeres megoldásához a könyvtár a maga csereanyagával szintén hozzájárulván, nagybecsű kézirati és okleveles anyagot kapott a országos levéltártól kárpótlásúl, közte Kálmán király 1109. évi oklevelét, mely jelenleg legrégibb eredeti oklevele; miként mindezen legujabb szerzeményekről az alábbi évi jelentés bővebben ád számot.

A könyvtár állományának ujabbkori rohamos szaporodását legjobban feltünteti az összehasonlítás a tíz évvel ezelőtti állapottal.

1885-ben az országos statisztikai hivatal részére, mely egy külön kiadványban áttekintést nyujtott Magyarország köz- és magánkönyvtárairól, kimutatás készült. E kimutatás, kétségtelenül igen alacsony számítással, a könyvtár rendezett állományát 202,494 kötetre tette, mihez még 865 ősnyomtatvány (1500 évig), 40,000 apró nyomtatvány, 12,000 alkalmi vers és beszéd, 20,000 egyleveles nyomtatvány és 15,000 metszet járul, mely utóbbiak 1886-ban felsőbb rendeletre az országos képtárnak adattak át. A nyomtatványok száma e kimutatás szerint is megközelíti a 300,000 darabot, sőt tekintve, hogy az összeszámítás a szakrepertoriumok alapján történt, hol a munkák kötetszámai gyakran nincsenek feltüntetve, e számot felül is haladja.

Ugyanezen kimutatás szerint kézirat volt 16,460, oklevél pedig 80,000 darab (valósággal azonban mintegy 120,000 drb). A hirlap osztályban volt 1151 különböző hírlap 6630 kötetben.

Az azóta lefolyt évtized gyarapodását a következő táblázat mutatja:

	Nyomtatvány	Kézirat	Oklevél	Hirlap
1885/86-ban	4,293 db.	58 db.	2,286 db.	630 évf.
1886/87-ben	4,110 »	130 »	8,262 »	556 »
1887/88-ban	5,158 »	63 »	10,886 »	561 »
1888/89-ben	3,421 »	46 »	8,168 »	591 »
1889/90-ben	3,820 »	142 »	9,408 »	668 »
1890/91-ben	3,798 »	312 »	4,101 »	659 »
1891/92-ben	4,147 »	177 »	4,354 »	700 »
1892/93-ban	5,607 »	162 »	4,268 »	778 »
1893/94-ben	12,252 »	143 »	5,119 »	909 »
1894/95-ben	16,203 »	266 »	50,000 »	1,046 »
Összesen	62,809 db.	1,499 db.	107,392 db.	7,098 évf.

E szerint a nyomtatványi osztály állománya, beleszámítva az apró nyomtatványokat és röpíveket, kerek számítással 400,000 darabra tehető. A legrégibb nyomtatvány Cicero De Oratore 1465-ik évi subiacoi kiadása; a legrégibb magyarországi nyomtatvány pedig az 1473. évi budai krónika, a második az 1494-ben Zenggben nyomtatott glagol misekönyv. Az ősnyomtatványok száma 1895 február havában, a róluk közrebocsájtott részletes jegyzék szerint, 896 volt. E számhoz az év folyamán 111 darab járult: úgy hogy jelenleg 1007 darab 1500-ig nyomtatott könyv van a múzeum birtokában. A régi magyar könyvtár (1711-ig magyar nyelven nyomtatott munkák) száma 1129 mű; legrégibb ezek között (leszámítva egy év nélküli töredéket) a Heyden-féle *Pueri-lia colloquia* 1531-iki krakói kiadása. A gyűjteményben háromszáznál több egyetlen példányban ismeretes magyar mű van.

A kézirattár állománya az 1885-iki állapottal szemben apadást mutat az által, hogy 1000-nél több kézirat, mint a levéltárba tartozó anyag, az 1878—79. években és azóta is a levéltárba osztatott. Állománya jelenleg meghaladja a 16,000-et. Ezek között van 397 középkori kézirat; a legrégibbek a X. századból valók. Magyar nyelvemlék van 17; legrégibbje a Pray-kódexben foglalt halotti beszéd a XIII. század húszas éveiből. Kétségtelen Korvin-kódex van *tiz;* ezek közül *hat* a király ő felségének nagylelkű ajándéka.

A levéltár mai állománya kerekszámmal 230,000 db oklevél. A múzeum tulajdonát képező gazdag anyagon kívül 30 családi

levéltár iratait is őrzi. Ezekben együttvéve 23,672 darab mohácsi vész előtti eredeti oklevél van, melyekből az Árpádok korára 527 db esik. A legrégibb eredeti oklevél 1109-ik évből való, a legrégibb festett czímereslevél kelte 1405. Feltünően gazdag az 1848/9-iki szabadságharczra vonatkozó iratok és kiáltványok gyűjteménye.

A hirlapkönyvtár jelenleg közel 14,000 kötet hirlapot foglal magában. Kiváló becsűek benne a XVIII-ik századi és az 1848/9-iki hirlapoknak csaknem teljes folyamai.

Az itt részletezett anyag hozzávetőleges értéke, a butorozáson és felszerelésen kívül, 2.326,000 forintot képvisel.

* * *

A könyvtár nagymérvű gyarapodásával nem tartott lépést annak rendezése. Ennek legfőbb oka a személyzet hiánya volt, mi lehetetlenné tette, hogy a rohamosan gyarapodó könyvtár, melynek az első évtizedekben sok viszontagságot is le kellett küzdenie, a járulékokat fel is dolgozhassa.

A Széchényi-alapítványi könyvtár 1803-ban két tisztviselővel és egy szolgával kezdte meg működését. E létszám 1808-ban egy irnokkal szaporodott; ettől kezdve 1866-ig nemcsak hogy személyzetszaporításban nem részesült, de az egyik tisztviselői állás negyven éven keresztül (1821—1860) véglegesen betöltve nem volt; az irnoki állás is gyakran volt üresedésben, úgy hogy leginkább ideiglenesen, napidij mellett alkalmazott egyének segédkeztek a könyvtárőrnek a rendezés munkájában. Ily körülmények közt nem csoda, ha az alapítványi könyvtáron és annak gyér szaporulatain kivül, mely teljesen rendeztetett, a külön kezelt tulajdonképeni múzeumi anyagban óriási volt a feldolgozatlan tömeg.

Az 1866-ban létesített új tisztviselői állás legfőképen az időközben rendkivül felszaporodott kézirati és okleveles anyag feldolgozására szerveztetett; a mint hogy egy új tisztviselő a rendes könyvtári szolgálat végzése mellett a létező három tisztviselővel egyetemben sem lett volna képes a nyomtatványi osztály rendezetlen tömegét feldolgozni. Gyökeresebb reformra, erélyes intézkedésre volt szükség.

A Széchényi-könyvtár rendszere, melyet korának legkiválóbb szakférfia, Denis Mihály, a bécsi udvari könyvtár igazgatója állapitott meg, nem felelt meg a bibliografia és könyvtártan haladásának. Növelte a bajt, hogy e magában véve is ki nem elégitő

rendszer — munkaerő hiányában — csak a törzskönyvtárra és annak a Széchényi-alapból való kiegészitésére nézve volt keresztülvihető. A többi nagy gyűjteményeket, melyeknek a múzeum részint országos vásárlás, részint ajándék utján jutott birtokába, a nagyrészt bútorozatlan könyvtári termekben hol ládákba csomagolva, hol ideiglenes állványokon felállitva ugyan, de teljesen rendezetlenül, a Széchényi-könyvtártól elkülönitve kezelték. Mátray Gábor könyvtárőr fáradhatatlan buzgalma nem volt elégséges a nagy munka legyőzésre. A mit tehetett, megtett. A Széchényi-könyvtárról, a kézirat-gyüjteményről a könyvtári alapkövetelményeknek megfelelő czédulakatalogust készitett. A múzeumi szerzemények feldolgozásánál azonban eltért a Széchényi-könyvtár szakrendszerétől; elégségesnek tartotta, ha a könyveket — opportunitási szempontból csak alakjuk szerint különböztetve meg — tartalmukra való tekintet nélkül egymás mellé helyezi és folyó számokkal látja el. Többet a rendelkezésére álló erőkkel valóban nem is tehetett. Ily módon készült el 1868 augusztus haváig 58,358 kötet lajstromozása, mig a lajstromozatlan anyag Mátray számítása szerint 86,164 kötetre rugott. E mellett óriási hátrány volt a szakrendszer teljes hiányán kivül az, hogy a szakok szerint rendezett és külön kezelt Széchényi-könyvtár mellett az annál sokkal tekintélyesebb múzeumi szerzemények (a Jankovich, Horvát, Illésházy, Sándor Móricz, Kéler Gottfried-féle stb. könyvtárak) egyesitésére az idő szerint gondolni sem lehetett.

Az állapot tarthatatlanná vált. Báró Eötvös József miniszter nagy szelleme felismerte a könyvtár rendezésének és használhatóvá tételének nagy kulturális és nemzeti misszióját s e czimen az 1868. évi állami költségvetésbe 10,000 frtot állitott be, felhíván a múzeum igazgatóságát, hogy e tekintélyes összegnek felhasználására nézve javaslatot tegyen. Mátray Gábor könyvtárőr nem látta lehetőnek az addig követett rendezési terv megváltoztatását; ez az oka, hogy mellőzésével egy 1868 október 21-iki miniszteri leirat a könyvtár más tisztviselőjét, Barna Ferdinándot bízta meg a kérdés tanulmányozásával. Az eredmény az lett, hogy mintául, némi okszerű változtatással, a müncheni állami és udvari könyvtár szakrendszerét választották a rendezés alapjául, azt a rendszert, melyet Mátray Gábor már 1848/49-iki terjedelmes memorandumában követendő például állitott fel.

Az elfogadott rendezési terv szerint, Barna Ferdinánd őr és a mellé e czélra rendelt tiz dijnok Vilecz Kamill miniszteri titkár, mint miniszteri biztos felügyelete alatt, 1869 elején megkezdte a nagy munkálatot, mely közel hét évi munka után 1875-ben befejeztetvén, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, mint hazánkban a legelső tudományos alapokon rendezett könyvtár, a tudomány és a könyvtártan mai igényeinek megfelelő állapotban újra megnyilt a tudomány használatára. A rendezés folyamán a különböző könyvtárak és szerzemények egyesítése által tekintélyes mennyiségű (18,414 kötetnyi) anyag került ki többes példányok gyanánt; ezeknek jegyzékei kinyomatván, azok részint hazai könyvtárak kiegészítésére fordíttattak, részint a könyvtár javára áruba bocsájtattak.

A végrehajtott nagy rendezés új korszakot nyitott meg a könyvtár történetében; az vetette meg mostani virágzásának alapját. Ez által vált a könyvtár valóban használhatóvá, kulturális czéljának megfelelővé; de ép ez által bizonyúlt be, hogy a tisztviselők és a szolgai személyzet száma a további fejlődés lehetőségére elégtelen.

Már a rendezés folyamán, 1871-ben mutatkozott annak szüksége, hogy az addig négyből álló tisztviselői létszám egygyel szaporíttassék. A gyarapodás nagy mértéke, a könyvtárhoz a tudomány és a nagy közönség részéről fűzött igények egyre újabb és újabb, némi önállóbb működéssel biró osztályok létesítését s azok kezelésére új tisztviselői állások szervezését tették szükségessé.

A legelső ilynemű szervezés 1882-ben történt az által, hogy az óriási mértékben növekedő és kivált a családi levéltárak letéteményezése által, 1876 óta a legszebb fejlődéssel kecsegtető levéltárhoz külön levéltárnoki állás rendszeresíttetett. Addig ugyanis a kézirattár és az oklevelek kezelésével 1866 óta egyetlenegy tisztviselő volt megbízva, ki e feladatnak teljesen megfelelni nem volt képes. Ugyanez évben a nyomtatványi osztály személyzete is szaporodott egy új tisztviselővel.

A hirlaposztály 1884-ben a fővárosi könyvtárak anyagával bővülvén és teljesen újra rendeztetvén, belőle a könyvtár egyik leghasználtabb, teljesség szempontjából legkiválóbb osztálya lett. A gyűjtemény Szinnyei József egyetemi könyvtári őr által szakszerűen rendeztetvén, természetszerű következmény volt, hogy az

annak létrehozásában legtöbbet fáradó tisztviselő, valamint segédje a könyvtári tisztviselők sorába lépjen át. Ez az 1887. év folyamán meg is történt, s így a tisztviselői létszám kettővel gyarapodott.

A folytonos gyarapodás és a közönség fokozódó kiszolgálása 1895 végéig még kétszer igényelt személyzet-szaporítást: 1889-ben a levéltárnál és 1893-ban a kézirattárnál; és ezzel a könyvtári tisztviselői kar elérte mai létszámát. A *tizenegy* tisztviselőt munkájában három napidijas gyakornok és öt szolga segíti. E szám azonban, a folytonos szükségletnek megfelelőleg, már az 1896-ik évben két tisztviselővel és egy szolgával fog bővülni.

A könyvtár jelenlegi szervezetét, mely különböző kezelésü osztályai jellegének megfelel, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1893 július 7-én 31,401 szám alatt kelt rendelete állapította meg. E szerint az összes könyvtár tudományos és adminisztrativ ügyeit a miniszter által kinevezendő igazgató-őr vezeti. A könyvtár pedig feloszlik három osztályra, úgymint *a)* a nyomtatványok osztályára, élén egy múzeumi őrrel, kit gróf Széchényi Ferencz alapítólevele értelmében a jogutód ajánlására a miniszter nevez ki, *b)* a kézirat- és levéltári osztályra és *c)* a hírlapkönyvtárra. Mindegyik osztály külön vezeti növedéknaplóját (1876-ig e napló egységesen vezettetett) az igazgató-őr ellenőrzése mellett.

A könyvtár rendes évi dotácziója jelenleg 6000 frt, mihez még a Széchényi-alap 420 forintja járul. A könyvek kötésére évenként 1500 frttal (és a Karácsonyi-alapítvány 88 forintjával) rendelkezik. Ezeken kívül arányosan és a szükséghez mérten részesül a múzeumi igazgató rendelkezésére álló 5500 forintnyi, gyüjtemények megvásárlására szolgáló összegből.

A könyvtárnak 1876 óta külön szakfolyóirata van, a Magyar Könyvszemle. A Fraknói Vilmos könyvtárőr által létesített bibliografiai folyóirat, mely e szaktudomány egyedüli organuma. húsz éves fenállása alatt nagy szolgálatot tett a bibliografiának és a könyvtárnak is az által, hogy szerzeményeit ismertette, anyagának használatát megkönnyítette és számos külföldi hungarikum megszerzésére hívta föl a figyelmet. A folyóirat kiadása az 1893. évben új alapokra fektettetvén, az a múzeummal és különösen a könyvtárral a legszorosabb kapcsolatba lépett s így kitűzött czéljának még inkább megfelelhet.

A könyvtár élén alapítása óta a következők állottak: 1. Miller Jakab Ferdinánd könyvtárőr, ki 1803 február 6-án tette le hivatali esküjét és 1812 márczius 1-én a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett. 2. Horvát István könyvtárőr, 1812-től 1846 június 13-án bekövetkezett haláláig. 3. Mátray Gábor könyvtárőr, 1846 június 26-tól 1875 márczius 3-án bekövetkezett nyugdíjaztatásáig. 4. Fraknói Vilmos könyvtárőr, 1875 április 2-ától 1879 május 23-ig, a Magyar Tud. Akadémia főtitkárává történt választásáig. 5. Majláth Béla könyvtárőr, 1879 október 7-étől 1893 januárig. 6. Szinnyei József helyettes könyvtárőr, 1893 januártól 1894 január 4-ig. 7. Fejérpataky László igazgatóőr, 1894 január 4-től, ki 1895 június 29-én egyetemi nyilv. rendes tanárrá neveztetvén ki, ő felségének 1895 augusztus 19-én kelt legfelsőbb elhatározása alapján az igazgatóőr teendőinek ellátásával és hatáskörével továbbra is megbizatott.

II.

A könyvtár történetének és fejlődésének rövid vázolása után, a legutóbb elmúlt időszak (1894 szeptember 1—1895 deczember 31.) eseményeiről a következő jelentés ád részletesen számot.

Alig volt esztendő, mely a gyarapodás mértéke, a szerzemények rendkivül becses volta tekintetében a lefolyt évet megközelítené. A könyvtárnak teljes mértékben igénybe vett dotáczióján felül úgy a törvényhozás intézkedése, mint a nagyméltóságú miniszterium bölcs gondoskodása következtében oly nagybecsü gyüjtemények tulajdonába jutott a könyvtár, melyeknek megszerzésére a szükségletek folytonos emelkedése miatt immár elégtelennek bizonyuló javadalmazása segitségével nem gondolhatott volna.

E rendkivüli intézkedéseknek köszönheti a könyvtár a Kossuth Lajos levelezéseinek megszerzését, melyek az 1848—1867. évek történetének elsőrangú forrását képezik: ily módon jutott birtokába az 1848/49-es ereklyemúzeum gazdag proklamáczió- és iratgyüjteményének. A nagyméltóságú miniszterium gondoskodása szerezte meg a könyvtár részére néhai Lanfranconi Grazioso Enea több ezer kötetből álló, és ritkaságokban gazdag könyvgyüjteményét.

De egyéb tekintetben is néhányszor kedvező alkalma nyilt a könyvtárnak gazdag és ritka becscsel biró szerzemények megtételére. Bécsből egy 101 kötetből álló ősnyomtatvány-gyüjteményt

szerzett meg ritka jutányos áron, melylyel eddigi gyűjteményét egyszerre a létszámnak mintegy 11%-ával gyarapitotta. Egy Münchenben tartott könyvárverésen 30 darab ritka, közte egy unikumnak mondható nyomtatvány jutott a könyvtár birtokába. Örök letétemény utján a báró Balassa család levéltára szaporitotta a múzeumban elhelyezett levéltárak számát, mely az itt őrzött 30 levéltár között úgy gazdagság, mint nevezetesség szempontjából az első helyet foglalja el.

A müncheni bajor királyi állami levéltárban őrzött Hunyadi-levéltár viszszaszerzésére tett és évek hosszú során át folyamatban volt lépések a könyvtár hozzájárulásával eredményre vezetvén, a nagy nemzeti és tudományos czél megvalósítására a könyvtár csereanyagúl 229 bajor vonatkozású kéziratot és 266 ugyanolyan oklevelet ajánlott föl; ezekért az országos levéltártól kárpótlásúl 107 kötet nagy fontosságú kéziratot és egyéb iratokon kivül 509 darab régi oklevelet kapott, melyek az általa adott csereanyag értékét sokszorta felülmulják.

Mindezen, alább a könyvtár egyes osztályainál részletezendő nagy szerzemények, a mint egyrészt a lefolyt évet a könyvtár történetében a gyarapodás mennyisége és becse szempontjából páratlanul állónak tüntetik fel, másrészt azonban meggyőznek arról, hogy a könyvtár, évről évre növekedő szükségletei és a használatnak folyton emelkedő mértéke miatt, sem anyagi, sem szellemi erők, sem pedig helyiség tekintetében nem képes kulturális, tudományos és nemzeti nagy feladatainak teljesen megfelelni.

A könyvtári személyzet elégtelen arra, hogy a szerzeményeknek évről évre óriási mértékben emelkedő számát könyvtári czélokra teljesen feldolgozza. Kivált a könyvtár nyomtatványi és levéltári osztályaiban érezhető a hiány. Az 1893/94. év nyomtatványi gyarapodása (az apró nyomtatványokon kivül) 12,252 darab volt: e számból csak 4239 műről készült czimlap és 1361 mű osztályoztatott. A most lefolyt tizenhat hónap gyarapodása (a Lanfranconi-féle könyvgyüjteményt és az apró nyomtatványokat bele nem értve) 9444 darab; ezzel szemben áll 4509 czimlap és 5422 osztályozott mű. E számokból világosan kiderül, hogy a nyomtatványi osztály személyzete, az évről évre növekvő használat miatt, nem képes az évi gyarapodást feldolgozni, és hogy a hátralékok száma évről évre szaporodik. Még kedvezőtlenebb az arány a levél-

tári osztályban, hol a csekély számú (két tisztviselőből és egy napidijasból álló) személyzet az évi 12,000 darabot megközelítő átlagos gyarapodással szemben nem tehet egyebet, mint hogy azokat csoportokba osztja és évrendben felállitja, de nem képes azt egyúttal repertorizálni és róla indexeket késziteni.

Pedig a könyvtári belterjes működésen kivül a könyvtár személyzete első sorban hivatott arra, hogy azon gazdag és minden tekintetben tanulságos anyagot, melyet a könyvtár őriz, mennél szélesebb körben ismeretessé, hozzáférhetővé tegye. E szükségnek óhajt megfelelni a könyvtár hivatalos folyóirata, a Magyar Könyvszemle, mely a lefolyt évben, Dr. Schönherr Gyula levéltárnok szerkesztésében pontosan megjelenvén, iparkodott híven beszámolni a könyvtár életében előforduló minden nevezetesebb mozzanatról és ismertetni, hozzáférhetővé tenni annak anyagát. Ez ismertetéseknek egyik eredménye a könyvtárnak a lefolyt évben Horváth Ignácz segédőr szerkesztésében megjelent első nyomtatott katalogusa, mely az akkor 896 számból álló ősnyomtatvány-gyüjtemény szakszerű leirását foglalja magában. Ez első katalogust rövid idő multán a könyvtár egy másik csoportjának ismertetése fogja követni. Ez úton reményli a könyvtár előkészíthetni a törzskatalogus kiadását, melyre ez az emlitett személyzet-hiány miatt ez idő szerint még nem gondolhat.

A személyzet hiánya mellett a helyiségek hiánya is megakasztja a könyvtárat működése és fejlődése menetében. A könyvmanipuláczióra szükséges helyiségek szük voltán kivül különösen a hirlapkönyvtár- és levéltárban érezhető leginkább a helyszűke. Az első a legrohamosabb növekedésnek kitett osztály, mely úgyszólván saját magától óriási mértékben gyarapodván, a nyomdai köteles példányok beküldése által évről-évre nagyobb helyet vesz igénybe. A hazánkban megjelenő és beküldött hirlapok száma jelenleg megközeliti a 900-at; ezeknek számonként való rendbentartása és az évenként 1000 kötetnél többet kitevő gyarapodás elhelyezése a hirlapkönyvtár részére szolgáló helyiségben, mely zsúfolásig telve van, nagy gondot okoz. Rövid idő multán, minthogy a hirlaposztálynak jelenlegi helyén terjeszkedni lehetetlen, külön alkalmas helyiségnek kibérlése által kell a bajon segiteni. Hasonló nagy a hely hiánya a levéltári helyiségben, hol a családi levéltárak elhelyezésére szolgáló terem, mely 1889-ben rendeztetett

be e czélra, az azóta érkezett családi levéltárakkal egészen megtelt. A helyiség 1889-ben az addig beérkezett 17 családi levéltár elhelyezésére volt szánva; azóta e szám 30-ra emelkedett, s ezek között vannak oly nagy terjedelmű levéltárak, mint a Sombory, Szent-Ivány, báró Balassa családoké. A helyiség hiánya okozza, hogy a családi levéltárak letéteményezése terén a könyvtár nem fejthet ki nagyobb mozgalmat; pedig a mostani idő volna a legalkalmasabb arra, hogy a múzeum levéltárát e tekintetben — úgyszólván minden nagyobb költség nélkül — az ország leggazdagabb levéltárainak egyikévé tehessük.

A nyomdai köteles példányok beküldéséről szóló 1848. évi XVIII. törvényczikk hiányossága már hosszabb idő óta szükségessé tette, hogy e köteles példányok ügye új törvény által rendeztessék. Ha az alkotandó új törvény biztositni fogja is az egykorúlag megjelenendő irodalmi termékek beküldését, de nem juttat a korábbiaknak, a hiányos törvény ideje alatt megjelenteknek birtokába. Úgy ezeknek pótló beszerzése, mint a régi hungarikumok gyüjteményének az ujabban felszinre kerülőkkel való kiegészitése, tekintve különösen azoknak évről évre rohamosan emelkedő árát, továbbá a külföldön megjelenő és hazánkat közvetve vagy közvetlenül érdeklő irodalmi termékek megszerzése, melyeknek száma szintén évről-évre növekedik, nem is emlitve egyes rendkivüli alkalmakat, melyek ritkaságok megvételére nyujtanak kilátást, (minő a jelen évben a müncheni Rosenthal czég által rendezett könyvárverés volt), sokkalta nagyobb összeget igényelnének, mint a mennyi a könyvtár rendelkezésére áll, ha ez czélját és rendeltetését, mint egyetlen hungarikum-könyvtár, el akarja érni.

Biztos azonban a remény, hogy mindezen hiányok lassanlassan eloszlathatók és a könyvtár óhajai idővel teljesithetők lesznek.

A könyvtár egyes osztályainak állapotát a következő adatok tüntetik föl.

A nyomtatványi osztály köteles példányokban 5870, ajándék utján 1539, vétel útján 2034, csere útján 1, összesen 9444 darab nyomtatványnyal gyarapodott.

Ehhez számitandó még 2000-nél jóval több darab apró nyomtatvány, továbbá a Lanfranconi-féle könyvtár 4759 darabja. Ez utóbbiból azonban a muzeumi könyvtárban meglévő darabok, továbbá a tárgyuknál fogva ide nem tartozók más nyilvános

könyvtárak közt lévén annak idején szétosztandók, a múzeumi könyvtárnak e nembeli gyarapodása még véglegesen meg nem állapitható.

Könyvek vásárlására a múzeumi javadalomból 6361 frt 16 kr fordittatott; mig a Lanfranconi-könyvtárra a gyűjtemény 26,000 frtnyi teljes árából mintegy 15,000 frt esett. Ez összeg azonban a nagyméltóságu miniszter úr kegyes gondoskodása következtében nem a múzeum javadalmát terhelte meg.

A szerzemények közt úgy érték, mint mennyiség tekintetében a most emlitett Lanfranconi-könyvtár áll első helyen. E ritkaságokban gazdag gyüjtemény melyben Túróczi krónikájának brünni kiadása (1488), Berlinghieri Geographiája (1475 körül), Ptolemaeus (1486) stb. meg vannak, különösen két irányban bir rendkívül becscsel. Ritka teljességgel birja a Dunára vonatkozó régi és új irodalmat, továbbá igen értékes a bennefoglalt térkép-gyüjtemény. A belőle kiválasztandó művek száma közel 2000 nagybecsű darabbal fogja a múzeumi könyvtárt gyarapitani.

A könyvtár a Nostiz grófok lobrisi könyvtárának Münchenben történt árvereztetéséből nyerte másik nevezetes gyarapodását. Ez alkalommal 30 drb ritka, történelmi értékkel biró XVI—XVII. századi nyomtatványt, köztük egy legnagyobb ritkaságot szerzett meg. Ez utóbbi az 1494-ben Zenggben glagol betűkkel nyomtatott misekönyv. Az ószláv egyházi irodalomnak ezen eddig egyetlen teljesnek mondható példányban létező terméke, a korra nézve harmadik nyomtatvány, mely Magyarország területén látott napvilágot, 1505 márkányi összegért került a könyvtár tulajdonába.

Egyéb nevezetes szerzemények: Reichenthaler Concilienbuchja, Augsburg 1483 (810.50 márkáért); egy 101 kötetből álló ősnyomtatvány-gyűjtemény (295 frt 95 krért); Ortelius egy 1620. évi kiadása (30 frtért); Buda, Érsekujvár, Sziget megvételére vonatkozó hét darab XVII. századi német és latin nyomtatvány (72 márkáért), az Archivio Storico teljes négy seriese (310 liráért); a Gothaischer Hofkalander hét ritka kötete (120 márkáért); Petőfi A helység kalapácsa, Cziprus-lombok, Versek, Szerelem gyöngyei, János vitéz cz. műveinek első kiadásai az eredeti czimlapokkal (30 frtért), Dávid Ferencz több ritka munkája a XVI. századból; a Corpus Scriptorum historiae Byzantinae (bonni kiadás) teljes példánya (190 frtért) stb.

Ajándékaikkal 186-an járultak a könyvtár gazdagitásához.

A lefolyt 15 hó alatt a könyvtár helyiségeiben 14,131 egyén 30,096 kötet nyomtatványt, kölcsönzés utján pedig 1868 egyén 2847 kötetet használt.

A nyomtatványi anyag feldolgozását a következő számok tüntetik föl: 4509 munkáról készült czímlap és 5422 munka repertorizáltatott. Hogy mily tekintélyes ez utóbbi szám, kitűnik abból, hogy a megelőző évi eredményt több mint 4000-el mulja fölül. Ez eredmény csak úgy volt elérhető, hogy az 1894. év utolsó és az 1895. év első negyedében a czímlapok irását a könyvtár egyéb osztályainak tisztviselői végezték, s igy a nyomtatványi osztály tisztviselői minden idejüket a szakosztályozásra fordithatták. Azonban, miként előbb már emlittetett, még ez a rendkívüli segitség sem juttatta oda a nyomtatványi osztályt, hogy az 1894. évi növekedésnek legalább felét feldolgozhatta volna; s e hátralékhoz járul az idei szaporodás; úgy hogy e számok kétségtelenné teszik, hogy az osztály személyzete, melyet a közönség kiszolgálása, felvilágositások adása, vételre felajánlott művek és könyvjegyzékek átnézése és konstatálása is igénybe vesz, megfeszitett munkája daczára sem elégséges a könyvtári anyag rendszeres feldolgozására.

A folyóiratok hiányzó számainak reklamálása is sok időt vett igénybe. A legtöbb nyomdánál a reklamálás eredménytelen lévén, a szerkesztők és kiadóhivatalok voltak újból felszólitandók.

Kötés alá 549 mű adatott 597 kötetben; a múzeumi szabályzat értelmében pedig revideáltattak a *L. eleg. m.*, *Epist.*, *P. o. rel.*, *Artes. Cat.* szakok.

Meg kell még emliteni azt, hogy június hónapban a könyvtár összes munkaerejét a Lanfranconi-gyüjteményből megvásárolt könyvekről és térképekről készült czédulák megirása vette igénybe. Igy készült 4759 darab könyvről és térképről összesen 1980 czédula.

A *kézirattár* gyarapodása 266 drb kézirat és 6 hasonmás; ezek közül 27 kézirat és 3 hasonmás ajándék.

Nevezetesebb szerzemények: Magyarországi Mihály (Michael de Hungaria) Sermones tredecim cz. munkájának XV. századi kézirata, melyet Angolországban írtak; a Lanfranconi-gyüjteményből egy XV. századi velenczei krónika; Istvánffi Miklós történeti apparatusából 3 kötet kézirat; Vörösmarty »Vén czigány«-ának

eredeti fogalmazványa (Tomory Anasztáz hagyatékából); Nagy Imre és Rómer Flóris irodalmi hagyatéka, (utóbbiból kiemelendők különösen Rómer jegyzetei a Korvina bibliografiájához); Thaly Kálmán nagybecsű ajándéka: az Actio Curiosa, a Diarium Trenchiniense, Szathmári Király Ádám naplója; Pesty Frigyes levelezése; Justh Zsigmond hagyatéka; br. Podmaniczky Frigyes naplójegyzetei tiz kötetben stb.

A müncheni Hunyadi-levéltár megszerzése ügyében folytatott tárgyalások kapcsán a nagyméltóságú miniszter úr beleegyezett abba, hogy a müncheni iratokért cserében felajánlott múzeumi kézirati és oklevélanyag az országos levéltárnak a csere foganatosítása czéljából kiadassék és ezért az országos levéltár által felajánlott kárpótlás mint megfelelő ellenérték elfogadtassék. Ily módon az átengedett, tisztán német vonatkozású kéziratokért és oklevelékért a kézirattári anyag nagybecsű kéziratokkal, a levéltár pedig gazdag oklevélgyűjteménynyel gyarapodott. A kézirattári anyagban van a többi közt egy a XVI. század elejéről való egyházjogi tractatus a győri püspöknek ajánlva, 38 kötetnyi hitelesített másolat a királyi könyvekből, Rajcsányi Ádám kézirataiból 54 kötet, a pozsonyi Szent-Háromság-congregatio könyvei 7 kötetben, a Martinovics-féle összeesküvésben részes Őz Pál és Szolárcsik Sándor lefoglalt iratai stb.

A lefolyt időben 309 kutató 745 kéziratot használt. A végzett munkákat illetőleg kiemelendő, hogy az újabb szerzemények kivétel nélkül czéduláztattak, úgy hogy e tekintetben hátralék nincs. A régi növedéknapló folytatólagos kiegészítése befejezéséhez közeleg. Hosszabb ideig foglalkoztatta a kézirattár személyzetét a Hunyadi-levéltár csereanyagának egybeállítása és hozzá többszörös jegyzékek készítése, úgyszintén a Gyurikovics, Mellétei Barna Mihály, Nagy Imre és Rómer-féle nagy gyűjtemények, valamint az ismeretlen eredetű régi szerzemények rendezése és felvétele. Az ily módon rendezett kézirattári anyagról 669 czédula készült.

III. A *levéltár* vétel útján 3253, ajándék útján 234, csere útján 509, örök letétemény útján 7616 darabbal, összesen tehát 11,612 darabbal gyarapodott. Ez összegbe azonban nincsenek betudva a Kossuth Lajos örököseitől megvásárolt iratok, melyek a vételi szerződés értelmében az 1896. év végéig zár alatt tartandók, sem a Kossuth Lajoshoz intézett feliratok és díszoklevelek gyűj-

ménye, melynek kicsomagolását a helyi viszonyok mindeddig lehetetlenné tették, sem pedig végül a báró Balassa-család örök letéteményként elhelyezett levéltára, melynek 15 ládát betöltő anyaga most van rendezés alatt. Mindezeket a nagy gyűjteményeket beszámítva, a levéltár ez idei szaporodása megközelíti az 50,000 darabot.

A szerzemények között első helyen Kossuth Lajos iratairól kell megemlékezni. E kiváló történelmi becscsel biró gyüjteményt kiegészítik a Kossuthhoz intézett föliratok és diszoklevelek, melyeknek száma meghaladja a 400-at. Az 1848/9-iki szabadságharczra és az emigráczióra vonatkozó iratok csoportja ezen kivül két érdekes gyűjtemény megszerzése által gyarapodott. Ezek egyike a gróf Kreith Bélától megvásárolt ereklye-múzeumból való gyűjtemény, mely 469 iratot, 116 kiáltványt és egyéb apró nyomtatványt és 18 térképet foglal magában; a másik néhai Tanárky Gyula hagyatéka, melynek az emigráczióra vonatkozó iratai 78 dbra rúgnak.

Nagybecsű továbbá a néhai Nagy Imre akadémiai r. tag örököseitől megvett 1666 darabból álló okirat-gyűjtemény, melynek csaknem harmada a mohácsi vészt megelőző időkből való.

A Hunyadi-oklevelek megszerzése érdekében felajánlott 266 drb külföldi iratért a levéltár kárpótlásul 366 drb mohácsi vész előtti oklevelet, 55 másolatot és 88 újabbkori iratot, összesen 509 darabot kapott, a melyeknek történelmi és diplomatikai becse az átadott külföldi okiratok értékét sokszorta fölülmúlja.

Ezek között a legrégibb Kálmán király 1109. évi görög-latin oklevele a veszprémvölgyi apáczák számára, diplomatikánk legbecsesebb darabjainak egyike, melynek megszerzésével középkori okleveleink csoportjának kezdő ívszámát (eddigi legrégibb oklevelünk 1198-ban kelt) csaknem egy századdal korábbra vittük föl.

Az ajándék és vétel útján szerzett okiratok a középkori oklevelek számát 715 eredeti darabbal, 112 másolattal, a nemesi iratok csoportját 24 darabbal, az 1848/49-iki szabadságharczra és az emigráczióra vonatkozókét 695 irattal és 116 nyomtatványnyal gyarapították.

Ez újabbkori iratok közt kiváló érdekűek a gróf Széchényi Istvánhoz nejétől és másoktól az 1829—1836. évekből intézett levelek, számszerint 93 drb, melyek a legnagyobb magyar családi magánéletére vetnek világot.

Letétemény útján a levéltár megszerezte a Jobaházi Dőry, a Draskóczi és Jordánföldi Ivánka s a Gyarmati és Kékkői báró Balassa családok levéltárait, melyekkel a Magyar Nemz. Múzeumban letéteményezett családi levéltárak száma 30-ra emelkedett.

A levéltárat a lefolyt évben 123 kutató vette igénybe, kik 20,838 iratot használtak.

A levéltárban a folyó munkák végzésén és az évi szaporulat elhelyezésén kívül befejeztetett a Sombory, Dőry, Ivánká, Szent-Ivány családok levéltárainak és báró Mednyánszky Dénes letéteményének rendezése, mely gyüjtemények 17,367 iratot foglalnak magukban. Ezekhez az elmult évi, minden hátralék nélkül rendezett szaporulat, s a régi, 15 év előtti hátralékok egy részének rendezését hozzá számitva, az összes rendezett iratok száma 21,865 darabot tesz ki.

Folyamatban van a báró Balassa-család levéltárának, a leveleknek, az 1848/49-iki iratok csoportjának s a pecsét-lenyomatoknak revideálása, illetőleg teljesen új rendezése.

A fönt részletezett gyarapodás nagy mértéke érthetővé teszi, hogy a levéltári személyzet jelenlegi csekély számával a sok időt igénylő regestázásra és indexek készitésére nem gondolhat.

A *hírlapkönyvtár* gyarapodása 1046 évfolyam (77,974 hírlapszámmal). Ebből köteles példány 995 évf. (70,325 számmal), ajándék 21 évf. (5307 számmal) és vétel 30 évfolyam (2342 számmal).

E nagy mennyiség legjobban feltünteti a helynek azt a szükségletét, mely annak rendezésére és elhelyezésére kívántatik.

A hírlapkönyvtárat 1884 olvasó látogatta, kik 5540 kötet hirlapot használtak.

A végzett munkákat illetőleg felemlitendő, hogy átvizsgáltatott 2273 évfolyam 45,020 száma, reklamáltatott 545 levél útján 3572 hírlapszám, melyekből beérkezett 1476 szám, és kötés alá készittetett 939 kötetnyi hirlap.

A könyvtár gyarapodásáról és a végzett munkákról beszámolva, megemlítendő még, hogy az érkezett és elintézett hivatalos ügydarabok száma 764-re rúgott.

A személyi változások a könyvtár tisztviselő karában a következők voltak: Dr. Erdélyi Pál segéd segédőrré és a kézirattár vezetőjévé, Szamota István orsz. levéltári gyakornok múzeumi

segéddé neveztetett ki, aki azonban a könyvtár és a tudomány nagy veszteségére alig egy évi hivataloskodása után elhúnyt. Dr. Schönherr Gyula levéltárnok a könyvtár hivatalos kiadványának, a Magyar Könyvszemlének ideiglenes szerkesztője pedig a folyóirat szerkesztésével véglegesen megbizatott.

A könyvtár tisztviselői közül hivatalos kiküldetésekben a következők vettek részt: Fejérpataky László igazgató-őr Pozsonyban a Lanfranconi-féle könyvgyűjtemény megbecslése és átvétele, továbbá Mágócson és Aradon egy-egy felajánlott könyvtár megtekintése, Schönherr Gyula levéltárnok Münchenben a lobrisi könyvtár árvereztetése és Dr. Erdélyi Pál Alsó-Hrabóczon a báró Balassa-levéltár átvétele czéljából.

A könyvtár tisztviselői közül a Magyar Nemz. Múzeum megfelelő rovalából nyert anyagi segélylyel Kereszty István segédőr tett hosszabb tanulmányutat, mely alkalommal a müncheni, augsburgi, stuttgarti, karlsruhei, strassburgi, mannheimi, frankfurti, mainzi, aacheni, kölni, nürnbergi, regensburgi és bécsi könyvtárakban (összesen 19-ben) tanulmányozta a hirlapok gyüjtési és kezelési módját.

AZ 1494-IKI ZENGGI GLAGOLITA MISEKÖNYV.

Ásbóth Oszkártól.

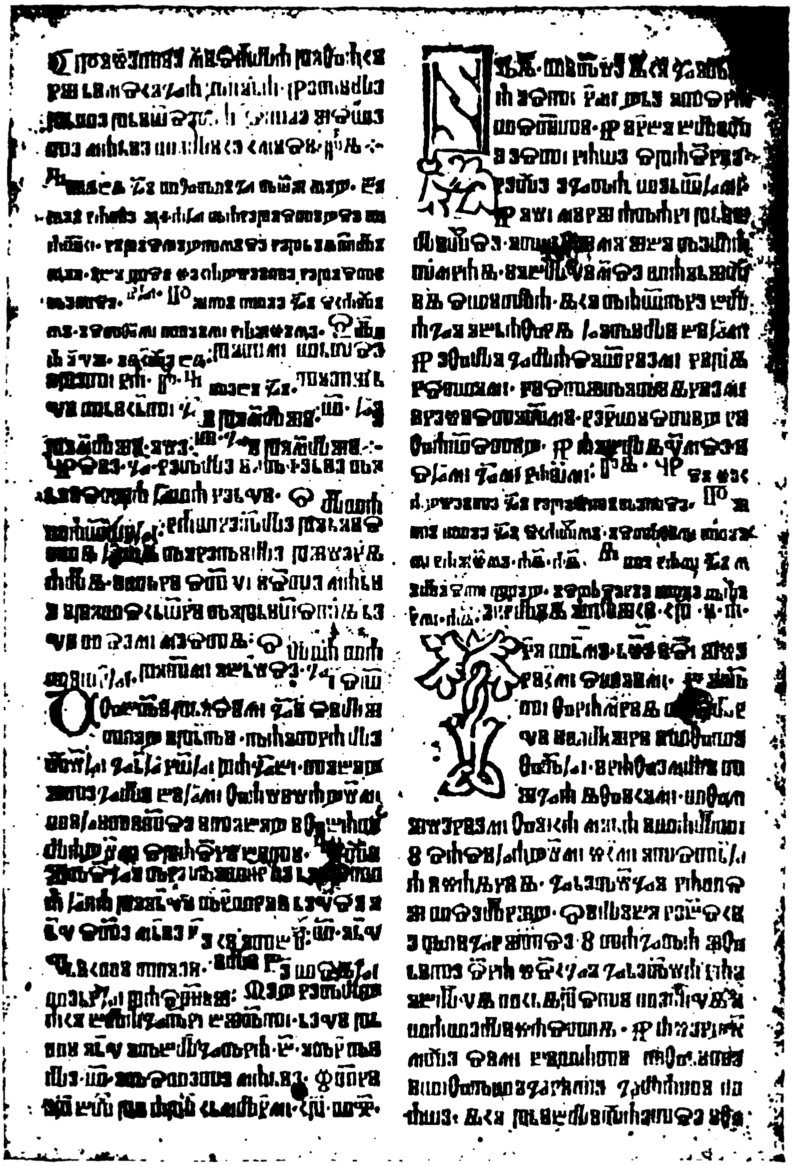
— Első közlemény. —

(Két melléklettel.)

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1885 május 1-én Münchenben a Lobris-féle könyvtár árverezése alkalmával egy 1494-ben Zenggben nyomtatott glagolita misekönyvet vett. Kötelességemnek tartom, hogy e nagy áldozat árán megszerzett könyv [1] rendkivüli becsére rámutassak és azt beleillesztve egy nagy kulturális mozgalomba, a melynek csak egy lánczszeme, kellő világitásba helyezzem.

Tekintve azt, hogy a könyv, amelylyel itt foglalkozni kívánok, a vele kapcsolatban álló művelődéstörténeti mozzanatoknál

[1] A zágrábiak erős versengése következtében a könyv ára fölment 1505 márkára!

Az Athenaeum nyomása

Az 1494-iki zenggi glagolita misekönyv kezdő lapja.

fogva korántsem csak szlávistákra nézve érdekes, szükséges, hogy némi fogalmat adjak a távol állóknak is a glagolita szó jelentéséről és a glagolita írásnak Horvátországban való elterjedéséről. Glagolita betűknek nevezzük azokat a betűket, melyeket Czirill, a szlávok apostola állított össze arra a czélra, hogy a tőle alapított szláv isteni tiszteletre szükséges egyházi szövegeket írásba foglalhassa. Hogy mégis nem a glagolita íráshoz, hanem a bolgároknál, szerbeknél és oroszoknál elterjedt és még ma is dívó íráshoz tapadt a czirill elnevezés, az könnyen érthető. Hiszen tudvalevő dolog, hogy Czirill műve, a szláv isteni tisztelet, a keleti egyházban teljes egészében fönmaradt; érdekes, de egy cseppet sem meglepő vonás tehát, hogy a keleti egyházhoz tartozó szlávoknál még az írás is, amely olyan szoros kapcsolatban áll ezzel a nemzeti isteni tisztelettel, Czirill nevét viseli, ámbár nem Czirilltől származik, hanem semmi egyéb, mint a görög majuskulának a glagolita írás hatása alatt végrehajtott alkalmázása a szláv hangok leírására. A viszonyok a nyugati egyházban egészen mások voltak. Róma féltékenyen őrködött szláv hívei felett, hogy valamikép egyeknek ne érezzék magukat a keleti egyházhoz tartozó szlávokkal. Csehországban és Lengyelországban csírájában elfojtja a nemzeti szláv isteni tiszteletet, a horvátok közt, a hol arra gyöngének bizonyúl, ment, amit menteni lehet, elnyomja azt a hagyományt, amely könnyen áthidalhatná a tőszomszédságban élő, egy nyelven beszélő, de más hitet valló szláv testvérek közt mesterségesen készitett űrt: Czirill műve jórészt életben marad ugyan és mély gyökeret ver a népnél, maga a Czirilltől származó írás még mai napig sem halt ott teljesen ki, de hívják mindenféle néven, csak nem czirillnek, míg végre reáragad a sokféle módon magyarázott *glagolita* név.[1]

[1] A ma már egyedül használt *glagolita* elnevezés helyett a régibb időben mindenféle neveket találunk; hívják azt az írást szlávnak, bolgárnak, horvátnak, Szent-Jeromos-félének stb. Glagolita irásnak nevezik először a Tübingában 1560-ban és a következő években nyomtatott glagolita könyvek, amelyek a reformatio szolgálatában álltak, de már egy századdal előbb beszélnek *glagolita* papokról, úgy hogy Kopitar szellemes magyarázata aligha fején nem találta a szeget. Az ő véleménye szerint *glagolita* (horv. *glagoljaš*) névvel nevezte a nép azokat a papokat, akik egyházi szláv nyelven végezték az isteni tiszteletet, mivel az egyházi szláv könyvekben minduntalan ismétlődik a horvátban ismeretlen *glagolati* »mondani« ige, így pl. mindjárt az evangeliumi szö-

Glagolita betűkkel vannak írva a legfontosabb, az eredeti fordítást leghívebben visszatükröző egyházi szláv kéziratok, élükön az úgynevezett Zographos evangelium, csakhogy ezek a betűk eltérnek kicsikét a mellékleteinken láthatóktól, a mennyiben a szögletes vonások helyett nagyobbára gömbölyűket, a négyszögecskék helyett kis köröket találunk. Jagić érdeme, hogy a legújabb időben fölfedezett kézirattöredékek alapján kimutatta, hogy a gömbölyű írás régebben a horvátoknál is ismeretes volt, és hogy a szögletes csak későbbi fejlődés.

De nemcsak a horvátoknál használt glagolita írásjelek származnak Czirilltől; maga a horvát glagolita egyházi iratokban található szöveg is lépten-nyomon elárulja a szoros kapcsolatot, amelyben ez az irodalom Czirill működésével áll, úgy hogy ezek a körülmények kétségtelenné teszik, hogy a szláv isteni tisztelet vagy még Czirill életében terjedt el a horvátokhoz, vagy nemsokára az ő, illetőleg bátyja halála után került oda, mikor a szláv apostolok tanítványai szerteszéjjel szóródtak. Mire a történet teljes fénye először ráesik az eseményekre, azt találjuk, hogy a glagolita, azaz a nemzeti isteni tisztelet egyes helyeken már igen erős gyökeret vert. 1248-ban és 1252-ben keltek azok a nevezetes okiratok, a melyek legalább két ponton olyan éles körvonalakban tüntetik föl a helyzetet. Az 1248-ban kelt iratban IV. Incze pápa megengedi a zenggi püspöknek hozzá intézett kérésére.

vegek élén: *V ono vrême glagola Isus* »in illo tempore dixit Jesus.« Šafařík a Památky hlaholského písemnictví cz. művében (XXVI. l.) fölemlíti, hogy Szent-János evangéliumában, 4. fej. 5—42-ig 24-szer fordúl elő a *glagola* szó. Ennek a *glagolita*, = *glagoljaš* elnevezésnek első nyomát véletlenül a Muraközben találjuk 1448-ban »Fridericus comes Cilejae . . . . »ob singularem quam ipse et alii Christi fideles partium illarum ad b. Hieronimum . . . gerunt devotionis affectum, aedificari (ecclesiam in Strido) in forma trifolii curaverat ac quibusdam religiosis *glagolitis* . . . contulerat. Bedekovich, Nat. sol. S. Hieron. 303. Archiv für slavische Philologie, IV. k. 434. l. Nyilvánvaló sajtóhiba, ha Jagić »Weiterer Beitrag zur Feststellung der Grenzen des dalmatinisch-kroatischen Glagolismus im XV—XVII. Jahr.« (u. ott, VI. k. 615. l.) megjelent czikkecskéjében azt mondja, hogy »Im IV. Bde dieser Zeitschrift (S. 433 ff.) habe ich eine Abhandlung des kroatischen Geschichtsforschers Jo. Tkalčić verwerthet, um die grosse Ausdehnung des Glagotismusin der Agramer Diöces während des *XIV.* u. ff. Jahrh. nach(zu)weisen.« E tollhiba azonban belecsúszott Geitler nagy munkájába is (Die albanesischen und slavischen Schriften, 174. l. 177. fej.) és azért nem árt külön fölhívni reá a szakemberek figyelmét.

hogy egyházmegyéjében ezentúl is megtarthassák a glagolita isteni tiszteletet.[1] Az érdekes bullából kitetszik, hogy a glagolita isteni tisztelet több helyen gyakorlatban volt, hogy a pápa tehát csak egy régi szokásra adta sanctióját; kitetszik belőle az is, hogy már akkor is Szent-Jeromos nevével hozták kapcsolatba a glagolita írást. A másik pápai bulla, amely 1252-ben kelt és ugyancsak IV. Incze pápától származik, a vegliai püspökhöz van czímezve és tudatja vele, hogy a pápa helybenhagyja a castelmuschioi benczések kérését, hogy ezentúl is bántatlanúl glagolita könyvekből végezhessék az isteni tiszteletet.[2]

Itt sincs ujításról szó, csak egy régi szokás szentesítéséről, amely szentesítés hasznos, sőt szükséges volt, mert a nemzeti glagolita isteni tisztelet akkor is, később is folyton ki volt annak téve, hogy egy-egy olasz eredetü, vagy akár csak olasz érzelmű főpap üldözze és a lehető legszűkebb határok közé szorítsa.[3] Hisz

[1] »Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Slavonia est littera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis. Unde ut illis efficiaris conformis, et terrae consuetudinem, in qua existis episcopus, imiteris, celebrandi divina secundum dictam literam a nobis suppliciter licentiam postulasti. Nos igitur attendentes, quod sermo rei et non res est sermoni subjecta, licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate literae non laedatur, auctoritate praesentium concedimus postulatum. Datum Lugduni, IV. Kal. Aprilis, Pontificatus nostri anno quinto.« Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, I. k. 78. l. 98. sz.

[2] »Dilecti filii abbas et conventus onasterii sancti Nicolai de castro Muscla ordinis s. Benedicti tue dioecesis nobis humiliter supplicarunt, ut cum ipsi, qui Sclavi existunt, et sclavicas litteras habeant, discere latinas litteras non possunt, eis, ut in litteris sclavicis secundum ritum ecclesie Romanae divina officia valeant celebrare, prout iidem et praedecessores sui facere consueverunt, licentiam concedere curaremus. De tua itaque circumspectione plenam in domino fiduciam obtinentes, presentium tibi auctoritate concedimus, ut super hoc facias, quod videris expedire.« U. o. 79. l. 103. sz.

[3] Hogy még e században is milyen harcz folyt néha a glagolita isteni tisztelet körül, arra klasszikus példává vált Lussin (Lošinj) esete. A harcz 1802-ben tört ki és három évig tartott, míg a szigetecske a pozsonyi béke határozata szerint franczia kézre nem került. E harcz kezdetén Fedrigo Iván plébános arra hivatkozott, hogy Zenggben is beszüntették már a glagolita isteni tiszteletet, erre Petrina Fülöp, Lussin elöljárója, küldöttséget meneszt Zenggbe, Milanes Iván püspöki helyetteshez és tőle sok tekintetben érdekes

épen e két idegen elem, az olasz és a horvát versengése fokozta a glagolita isteni tisztelethez való ragaszkodást a horvátoknál, ez teszi érthetővé, hogy a glagolita isteni tisztelet épen azon a területen vert legmélyebb gyökeret, ahol vegyes a lakosság.

Az említett két pápai bulla oda vezet bennünket Zengg városába és a vele szemben fekvő Veglia szigetére és azzal rámutat két főtáborra, ahol a glagolita isteni tisztelet századokon keresztül uralkodott. Bennünket ezúttal Zengg érdekel jobban, amely azzal vonja magára figyelmünket, hogy az első horvát város, amely nyomdát állít föl, még pedig glagolita nyomdát.

I.

A zenggi nyomda fölállítása és Baromić Balázs.

Még másfél évvel ezelőtt mind azt hitték a szakemberek, hogy Zenggbe csak 1507-ben került az első nyomda. A most már a Magyar Nemz. Múzeumban őrzött glagolita misekönyv derített váratlan világosságot erre a kérdésre, de magukra a vele együtt Zenggben nyomtatott misekönyvekre is, mert eddig biz azokról is azt hitték, hogy nem kerülhettek ki előbb a sajtó alól, mint 1507-ben. Misekönyvünkről egészen a legeslegújabb ideig úgy szóltak, hogy az 1507 körül vagy 1507-ben Zenggben nyomtatott glagolita misekönyv. Brčić Iván még közelebbről próbálta nyomtatásának idejét meghatározni és arra a végeredményre jutott, hogy valószinűleg 1509 márczius havában készült el teljesen.[1] Lássuk csak, hogy keletkezhettek ezek a téves föltevések! Zenggben 1507-ben napvilágot látott egy glagolita könyv, amelynek czíme *Naručnikĭ*

választ kap, amelyből csak egy jellemző apróságot akarok ide iktatni: »Non fia mai vero, che da un anno a questa parte cessata sia nella cattedrale chiesa di Segna la liturgia illirica ed introdottasi la latina. Quanto antiche sono le memorie di questo vetustissimo capitolo, tanto sono quelle dell' officiatura illirica nel medesimo, della fedele osservanza di cui è cois tenace e geloso, che *ad ogni canonico incombe d'imperare entro tre mesi dal suo ingresso nel capitolo il glagolismo sotto pena di amissione de proventi.*« Ljubić Simon, Borba zu glagolicu na Lošinju. Rad jugoslavenske akademije, LVII. k. 150—187. l.

[1] Njekoliko staroslovenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glacolicom cz. csak halála után megjelent czikkében. Rad jugosl. akademije LIX. K. 170. l.

Plebanuševĭ (Manipulus curatorum). Utóiratában van egy hely, amelyet úgy érthettek és tényleg úgy is értettek mindeddig, hogy ez az első Zenggben nyomtatott könyvről szól. Az utóirat így kezdődik: »Ez a könyv, amelyet Manipulus curatorumnak neveznek, nyomtatott Zenggben a tisztelt Bedričić Szilveszter főesperes és zenggi vikárius úr rendeletére.« Erre bennünket e helyen nem érdeklő részletek következnek, végződik pedig az utóirat ekkép; »A nyomtatást végezte Zenggi Gergely mester, *aki külön e dolog miatt eljött Velenczéből*, és elvégezték az említett főesperes házában megváltónk 1507-ik évében, augusztus havának 27-ik napján.«[1] Ezt az utóiratot mindig úgy értették, hogy Bedričić Szilveszter felszólítására eljött a zenggi születésű Gergely mester nyomdájával együtt Zenggbe, hogy tehát az első zenggi nyomda fölállítása e két férfiú érdeme és hogy a *Naručnikĭ plebanuševĭ* az első e nyomdából kikerült könyv. Mivel most már a zenggi misekönyv szakasztott ugyanazokkal a betűkkel van szedve, alakja is tökéletesen ugyanaz — hogy a zenggi misekönyvben a 2 hasábos lapon 37 sor, a *Naručnikĭ plebanuševĭ*-ben csak 35 sor van, az lényegtelen különbség, — mivel továbbá teljes, utóirattal ellátott példányt eddig nem ismertek, a mi misekönyvünket ugyan Zenggben, de csak a *Naručnikĭ plebanuševĭ* után nyomtatottnak vélték, ami annak természetes következése volt, hogy a zenggi nyomda fölállítását kapcsolatba hozták a Velenczéből hazajött Gergely mesterrel. Ez és sok egyéb következtetés csak akkor bizonyúlt tévesnek, mikor tavaly Jagić jelentést tett egy müncheni antiquártól megtekintés végett kapott teljes zenggi misekönyvről,[2] ugyanarról a példányról, amelyet azután később a Magyar Nemz. Múzeum megvett. Jagić rövid jelentésében kiírta egyebek közt az érdekes utóiratot

[1] Az egész szöveg található Kukuljevićnál, Arkiv za povĕstnicu jugoslavensku, I. k. 129. l. és Broznál, Crtice iz hrvatske književnosti, II. k. 113. l. Én a bécsi udvari könyvtárban őrzött példányból idézem a fönt lefordított részleteket hű átirásban, csak a rövidítő jeleket hagyva el: »Ove knjige, ke sê zovu Naručnikĭ plebanuševĭ biše štampane v Seni po narêenju počtovanoga gdina Silvêstra Bedričića arhižakna i vikara senskoga . . . . i bi štampa svršena po meštru Grguru Senaninu ki navlašćĭ za to dêlo pridê iz Benetakĭ i svrnê bišê v hiži rêčenoga gospodina arhižakna miseca avgusta na danĭ ·i· trí ·ž· lêtihĭ spasitelja našego ·č· f. z.«

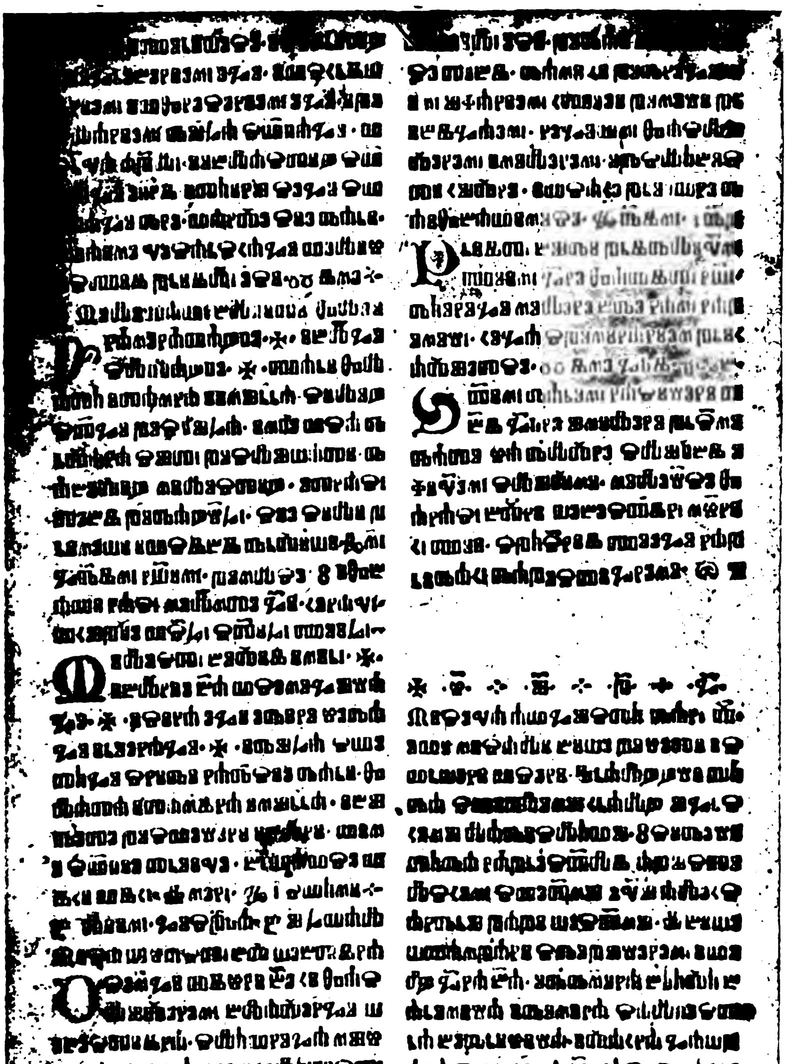
[2] Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie. Anzeiger der phil.-hist. Classe vom 9. Jänner. 1895. évf. I. sz.

is, amely oly váratlan világosságot derített a zenggi nyomda történetére és mely magyar fordításban így hangzik: »1494 augusztus havának 7-ik napján. Ezt a misekönyvet kezdték és befejezték Zenggben. Uralkodott akkor László Magyarország fölséges királya. És a fényes apostoli széken ült Sándor szent atya hatodik pápa. Nyomtatott pedig isten engedelmével és akaratából tisztelendő Baromić Balázstól és tisztelendő Bedričić Szilvesztertől meg Turčić Gáspár diakonustól. Isten áldjon meg bennünket. Amen.«[1]

Tehát Gergely mester, aki 1507-ben külön azért tért haza Velenczéből szülővárosába Zenggbe, hogy a *Naručniki plebanuševi* ez munkát nyomtassa, aki ebben és a következő évben még egy pár glagolita könyvet nyomtatott ugyan csak Zenggben, mondom, Gergely mester nem maga rendezte be vagy hozta magával a nyomdát, amint eddig hitték, hanem a már régebben önálló és talán egy pár évig nem működő zenggi nyomdában talált betükkel szedett ki új munkákat. A többször említett *Naručniki plebanuševi* igenis az első könyv volt, a melyet ő Zenggben nyomtatott, de nem, amint azelőtt hitték, egyúttal a zenggi nyomdának az első terméke.

De hát vajjon az 1494-ben nyomtatott misekönyv az első könyv-e, amely a zenggi nyomdából kikerült? Vannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy igenis az. A misekönyv a legfontosabb, legszükségesebb egyházi könyv volt; mutatja azt az a körülmény is, hogy az első nyomtatott glagolita könyv, amely 1483-ban, nem tudjuk biztosan, hol került ki a sajtó alól, szintén misekönyv volt; hogy már 1528-ban újra kell glagolita misekönyvet nyomtatni, amely Velenczében lát napvilágot, s nyomban rá 1531-ben megint nyomtatnak glagolita misekönyvet, amely a fiumei nyomdának első terméke. De más körülmény is valószinűvé teszi, hogy az első könyv, amelyet a zenggi nyomdában nyomtattak, a mi misekönyvünk volt. Jagić t. i. ugyancsak tavaly egy másik nyom-

[1] Az eredeti szöveget lásd a mellékleten a missale utolsó lapjának legvégén, itt átirásban közlöm: » ·č· u. p. g. Miseca avgusta danĭ ž. ovi misali biše početi i svršeni v Seni. Kraljujući tada svitlomu kralju ugrskomu Ladislavu. I sideći tada na prestlê apustolskomĭ svetmu oču Aleksandru papi šestmu. A biše štampani s dopušćeńemĭ volju gna ba od dmona (sic!) Blaža Baromića i domina Salvestra Bedričića. i žakna Gašpara Turčića. Bĭ nasĭ spasi Amenĭ.«

Az Athenaeum nyomása.

Az 1494-iki zenggi glagolita misekönyv utolsó lapja.

atott glagolita könyvről is adott pontosabb hírt,[1] amely sokáig valahol lappangott, úgy hogy a legújabb korig nem vettek róla tudomást, ámbár több mint egy század óta emlegették, az igaz czirill horologiumnak tartva; úgy látszik, csak Kopitar sejtette, hogy annak glagolita könyvnek kell lennie.[2] Ez egy glagolita breviárium, amely az utóirat glagolita és latin szövege szerint Velenczében, 1493 márczius 13-án készült el. Az egyebek közt Haintól is [3] idézett latin utóirat csak ennyit mond: *Hunc breviarium impressit magister Andreas de Thoresanis de asula die 13 marcii 1493.* A glagolita utóiratból azonban megtudjuk még azt is, hogy a korrektor Baromić Balázs, zenggi kanonok volt,[4] nyilván ugyanaz a Baromić Balázs, aki a zenggi misekönyv szedésére is felügyelt. Azt hiszem, föl szabad tennünk, hogy Baromić Balázs kanonok nem megy el Velenczébe egy glagolita könyv szedésére felügyelni, ha állandó lakóhelyén, Zenggben is van nyomda, ahol hasonló minőségben működhetett volna, anélkül hogy hosszabb ideig idegen földön kell laknia. De meglehet, sőt valószínű az is, hogy nem Velenczéből hítták, hanem Zenggből küldték, hogy nyomassa ki Velenczében a glagolita breviáriumot; nem lehetetlen az sem, hogy ezzel a küldetéssel szoros kapcsolatban áll a későbben Zenggben fölállított nyomda keletkezése. Baromić a Velenczében, e régi nyomdai központban szerzett tapasztalatokat, úgy látszik, értékesítette a talán az ő közvetlen felügyelete alatt Zenggben berendezett nyomda fölállításánál. Az időköz, amely a velenczei breviárium befejezése, 1493-iki márczius 13-ika, és a zenggi misekönyv elkészülése, 1494-iki augusztus 7-ike közt van — nem egészen 17 hónap — bizonyosan az akkori időben nem túlságos hosszú idő, hogy egy városban felállítsák az első

[1]) I. h., továbbá »Ein zweiter Beitrag zur südslavischen Bibliographie« és »Ein dritter Beitrag z. s. B.« czímü czikkeiben, Anzeiger, 1895. évfolyam VII. és X. szám.

[2] »Kopitar hielt es für ein glagolitisches Brevier, dergleichen Torresano auch später druckte.« Safařik, Geschichte der südslavischen Literatur, III. k. 251 l.

[3] Repertorium Bibliogr. 3833. sz.

[4] »Svršenie breviêli brïvackihï Stampani vï Benecihˇ po meštrê Andrêe Toržanê iz Ažulê. Koreženi pro pre Blaži Baromići kanoñgi crikve seniske. na dni ·vï· miseca marča. č. u. p. v.,« amit Jagić így fordít: »Finis breviariorum chroaticorum. Impressa Venetiis per magistrum Andream Thoresanum de Asula correcta per presbyterum Blasium Baromić canonicum ecclesiae Segniensis, die 13 martii 1493.«

nyomdát és egy olyan komplikált szedésű művet nyomassanak ki, mint a milyen a különféle betűkkel és kétféle festékkel nyomtatott misekönyv. Mi tehát meglehetős valószínűséggel állithatjuk, hogy az 1494-ben nyomtatott glagolita misekönyv a zenggi nyomda első terméke és hogy a nyomdát magát 1493-ban állították föl.

E nyomda fölállításával kapcsolatba hoztam Baromić Balázs nevét. Ezt a nevet különben eddig sem nekem, sem másnak, amennyire tudom, nem sikerült máshol is megtalálni; az igaz, eddig nem is igen volt okunk keresni, mert csak tavaly óta érdekel bennünket e név viselője, a mióta Jagić kimutatta, hogy Baromić Balázs 1493-ban Velenczében, 1494-ben pedig otthon Zenggben élénk részt vett egy-egy glagolita könyv nyomtatásában. De éppen e két adat egészen új világot vet régebben felmerült adatokra is. Most már p. o. alig lehet abban kételkedni, hogy az a Baro*n*ić Balázs, aki egy 1503-ban kelt okiratban Kukuljević közlése szerint[1] így szól magáról: *ja pop Blaž Baronić kanonik svete Marie crkve senske* azaz: »én Baronić Balázs pap, a zenggi szent Mária templom kanonoka«, azonos a mi Baro*m*ić Balázsunkkal és hogy az *n* Kukuljević Acta Croatica czímű okiratgyűjteményében csak sajtóhiba — fájdalom, nem az egyetlen! Maga az okirat különben csak annyiban érdekes ránk nézve, mert megtudjuk belőle, hogy Baromić Balázs 1503 július 2-kán még élt és még mindig a zenggi székes egyháznak kanonoka volt, míg másrészt abból a körülményből, hogy az 1507-ben nyomtatott *Naručniki plebanušev* utóiratában Baromić nevét már nem találjuk, azt lehetne sejteni, hogy az érdemes kanonok hajlott koránál fogva már részt nem vett a munkában vagy talán már nem is élt. Másrészt föl szabad talán tennünk, hogy Baromić Balázs már 1484-ben is zenggi kanonok volt és akkor azonosíthatnók vele azt az egyszerűen »Balázs zenggi kanonok«-nak hivott egyéniséget, akivel Kukuljevićnél kétszer is találkozunk 1484-ben és 1485-ben.[2] De mindezeknél sokkal fontosabb és érdekesebb egy már egy pár év óta ismert adat, amely most egészen új világításban tűnik föl előttünk. Már 1887-ben említett Ivančić Iván egy addig ismeretlen, 1496-ban

[1] Acta Croatica, I. k. 184. l. 170. sz.
[2] Id. m. I. k. 121. l. 108. sz. és 124. l. 110. sz.

nyomtatott glagolita könyvet, amelyet azután 1890-ben Milčetić Iván egész terjedelemben lenyomatott és behatóan ismertetett.[1] Ivančić közlése szerint a könyvecske végén ez állana: *Ja pop Blaž Baramov sin s Vrbnika štampah ovu spovid, a stumači ju s knig latinskih počtovani gospodin Jakov Blažiolović na let g. nih 1496 aprila 25-dan*; azaz: »Én Balázs pap, Baram fia Verbenicoból nyomtattam ezt a confessiót, forditotta pedig latin könyvekből a tisztelt Blažiolović Jakab úr 1496-iki április 25-ikén.« De Milčetić czikkéből arról értesülünk, hogy a könyvben nincs kiírva a *sin* illetőleg *sinĭ* »fia« előtt álló szó, hanem rövidítő jel alatt ez áll *barmvĭ,* amit Milčetić *Bartolomeovĭ*-nak olvas. *Ov* a horvátban birtokos melléknévképző, Iván fia pl. horvátul *Ivanov sin*, az tehát kétségtelen, hogy *barmvĭ*-ban egy ilyen birtokos melléknevet kell keresnünk, mi tehát ezt a szót egészen biztosan kiegészíthetjük egyelőre *bar̃movĭ* alakká. De hogy az *r* és *m* közt mi maradt el, azt ezelőtt még csak sejteni sem lehetett. Ma azonban, mikor Baromić Balázs papnak egy már 1493-ban és egy 1494-ben nyomtatott glagolita könyvét ismerjük, amelyek Ivančić és Milčetić előtt akkor még ismeretlenek voltak, nem nehéz a *pop blažĭ barmvĭ sinĭ*-ben fölismerni a mi Baromić Balázs papunkat, ennélfogva *barmvĭ sinĭ* semmi egyéb, mint *baromovĭ sinĭ*, ez pedig jelentésre nézve azonos Baromić-tyal, amint pl. Iván fiát *Ivanov sin*-nek vagy *Ivanić*-nak lehetett híni. Hogy miért nem írta ki Baromić e munkán teljes nevét? Nyilván mert amúgy is reáismertek, talán azért is, mert nem nagy ügyet vetett rá, hogy e piczi Confessio generalis *(spovidĭ općena),* amely mindössze 37 lapból áll, az ő közreműködésével látott napvilágot. De belerejtett ezúttal az utóiratba egy apró vonást, melyet hiába keresnénk a két nagyobb munka utóiratában, megtudjuk belőle, hogy Vrbnik (Verbenico) a szülőhelye. Milčetić nem sejthetvén Baromićnak csak tavaly ismeretessé vált előbbi működését, az ő Bartolomeovĭ sinĭjéből szedőt csinál: »Balázs pap, azt mondja, szedő volt, még pedig az első horvát szedő, de nehezebb volna arra a kérdésre felelnünk, hol működött mint szedő, Velenczében, vagy szülőhe-

[1] Poraba glagolice kod redovnika III. reda sv. Franje napisae je O. Stjepan M. Ivančić svećenik istoga reda. Zára, 1887. 23. l. és Starine XXIII. k. 80. s köv. l. Milčetić csakis tollhibából mondhatja, hogy Ivančić művecskéje 1877-ben jelent meg.

lyén Vrbnikben.« Ma már ez sem kérdés.[1] Először is tudjuk, hogy Baromić az 1493-ban nyomtatott breviáriumnál csak mint korrektor szerepelt, lehet tehát, hogy az 1496-ban nyomtatott könyvet sem maga szedte és hogy neve csak úgy került az utóiratba a szedőének mellőzésével, mert a szöveg helyességeért, hitelességeért ő volt a felelős. Ami pedig a nyomtatás helyét illeti, az biztosan Zengg volt, mert a betűk, amint már Ivančić mondja,[2] szakasztott (ad unguem) ugyanazok, mint akár a Zenggben 1507-ben nyomtatott *Naručniki plebanuševi* akár az 1508-ban ugyanott nyomtatott *Korizmenjaki* (Quadragesimal) betűi. Az utóbbival a sorok száma is azonos, amint megint Milčetić megjegyzi.[3] Minthogy most már tudjuk, hogy a Zenggben 1507-ben nyomtatott *Naručniki plebanuševi* szakasztott ugyanazokkal a betűkkel van szedve, mint az 1494-ben nyomtatott zenggi missale, minthogy továbbá az 1496-ban nyomtatott *Spovidi općena* ugyancsak ezekkel a betűkkel készült, korrektora vagy szedője pedig bizonyosan ugyanaz a Baromić Balázs zenggi kanonok volt, aki a mi misekönyvünk nyomtatásánál is közreműködött: az 1496-ban nyomtatott glagolita könyv csakis Zenggben láthatott napvilágot és nem Velenczében, mert Velenczében tudtunkkal ilyen betűkkel nem nyomtattak egy könyvet sem; de addig, míg Zenggben volt nyomda, egyáltalában nem nyomtattak glagolita könyvet Verbenicoban sem, mert ebben a faluban nem is volt nyomda. Hogy egy zenggi pap a szemben fekvő Veglia szigetéről származik, abban természetesen nincs semmi föltünő, sőt ha megfontoljuk, hogy Veglia szigete a glagolita irástudásnak valóságos fészke volt, könnyen elképzelhetjük, hogy Baromić már szülőföldjén magába szívhatta azokat a hagyományokat, amelyek alapján belőle később a glagolita irodalom terjesztése körül olyan nagy érdemeket szerzett férfiú lett. A kép, amelyet e férfiú működéséről ez időszerint alkothatunk magunk-

[1] Milčetić maga is az Obzor 1895 január 29-ikén megjelent számában nyomban Jagić első közlésének megjelenése után egy névtelenül megjelent czikkecske (Prilog k hrvatskoj bibliografiji) végén fölveti már azt a kérdést, nem azonos-e a *blaži bärmvi sini* a mi Baromić Balázsunkkal: »Može da je »Blaž Barmov«, koji je tiskao g. 1496 »Spovid Općenu« (Starine XXIII.) ista osoba s Blažom Baromićem, što se mučio oko izdanja misala od god 1494?«

[2] Poraba glagolice stb. 24. l.

[3] Starine, XXIII. k. 81. l.

nak, mindent is összevéve nagyon halvány, de nem szabad elfelejtenünk, hogy másfél évvel ezelőtt még nevét sem ismertük! Amint eddig, könnyen érthető tévedésből, Bedričić Szilveszternek tulajdonították az első horvát nyomda fölállítását, úgy most már, — az eddiginél nagyobb joggal — Baromić Balázs nevét hozhatjuk kapcsolatba e nagy eseménynyel.

II.

A zenggi misekönyv leírása.

A zenggi misekönyv eddig, egy-két egyes lapot nem tekintve, csak egy csonka példányból ismerték, a melyet Brčić Iván a Rad LIX. kötetének 170. lapján írt le és a melyről most Zágrábban sem tudják, hogy hol van.[1] Brčić leírása azonban nem egészen pontos. Tévedés először is, hogy a quaterniok számozásában a 10-ik, azaz az ї betü maradt volna ki, nem ez, hanem a jóval ritkábban használt 25-ik betű, az ω maradt el. Igaz, hogy mind a két betűt már csak számok jelölésére használták a későbbi emlékek, de míg az ї mint 10-nek a jele folyton ismétlődik, így p. o. a kalendáriumban, a Proprium Sanctorum-ban, mikor az egyes szentek napjain olvasandó mise valamely hónap 10. és 20. napja közé esik, ha a 12 apostolról van szó stb., addig a 700-at jelentő ω betű használatára rendesen semmi alkalom sem nyílik, nem csoda tehát, hogy a 24-ik betűről, a *h*-ról mindjárt a 26-ik betűre, a *ć*-re ugrottak át. Mégis külön meg kell ezt említenem, mert az 1483-ban nyomtatott editio princeps és a Velenczében 1528-ban nyomtatott harmadik kiadás az ω betűt is használják az ívek jelölésénél. A lapok száma természetesen nem változik, akár az ї akár az ω betűt hagyták ki az ívek számozásánál, tehát csak is a számításban ejtett hiba vagy toll- illetőleg sajtóhiba lehet, ha Brčić azt mondja, hogy az előtte fekvő példánynak 199 levele volt. Az illető példány az első *(a)* quaternio 4. levelével kezdődik és 25-ik (ć) quaternio utolsó lapjával végződik. Közben hiányzik még az első quaternio utolsó levele és a 16-ik *(n)* quaternio négy levele, mindössze tehát az első 25 ívből egy teljes ív vagyis 8 levél (4 az *a* és 4 az *n* quaternióból). Ennélfogva nem 199, hanem csak 192 (=24×8) levele lehet a csonka példánynak. Múzeumunk

[1] Jagić azt mondja, hogy nem tudja, hogy Szt-Pétervártt vagy Zárában van-e. Ein Beitrag, 3. l.

példánya, ámbár erősen meg van viselve, csaknem teljes, valószínűleg nem hiányzik belőle több, mint az első lap a kalendáriumból és egy levél szöveg, a mely utóbbi azonban egy beragasztott lapra le van másolva — e lap az *n* quaternio 3-ik levele, a mely a zágrábi példányban is hiányzik. A kalendárium után következik két levélből álló appendix, a melyet Jagić nem tart teljesnek.[1] Igaz, hogy a nyilván meglazult és azért később beragasztott lapok lehetetlenné teszik annak megitélését, nem hiányzik-e itt valami, de Jagić föltevését nem tartom valószinűnek. A kalendárium t. i. az első ív hat levelét foglalta el — minden hónap egy-egy lapon áll, egy levélre tehát két-két hónap kerül — a hátra levő két levelet pótlásokra használták föl. Minthogy az utolsó itt található mise épen befejeződik a 2-dik levél végén, minthogy továbbá az appendix két levele a kalendárium hat levelével épen egy teljes ivet tesz ki, nem tartom valószínűnek, hogy e helyen egy vagy több levél hiányzik. Hiányt csak úgy lehetne itt konstatálni, ha valakinek sikerülne kényszeritő belső okokkal bizonyítani, hogy ennek vagy annak a misének még okvetetlenül meg kellett lennie az appendixben. Én olyan misét sem az editio princeps-szel való összehasonlítás által, sem más úton nem tudtam találni.

Csak az appendix után kezdődik maga a misekönyv a mellékleten látható legdíszesebb lapjával, a mennyiben ugyan ilyen szegény kiállításnál díszről szólhatunk. A quaterniok számozása is csak innen indul — az első lapon különben nem találni a várt *a* jelzést — és *c*-ig megy, azaz a 27-ik betűig, a mely azonban csak a 26-ik quaterniot jelöli, mert a mint már említettem, a ritkán használt *ω* kimaradt. E teljes 26 quaternio összesen 208 levelet tesz, ha ehhez hozzá vesszük a missale kezdete előtt álló a kalendáriumot és appendixet tartalmazó egy quaterniot, az egész könyv 216 levélre terjedne. Ebből, ha az *n* quaternio 3-ik levelét, a mely kiszakadt és írott lappal van pótolva, beleszámitjuk is, csak 215 levél maradt meg, mert a kalendárium első lapja elkallódott. Ezzel teljesen összevág a leveleknek a vétel alkalmával talált czeruzával bejegyzett számozása, csak épen hogy vigyázatlanságból a 201. és 202. levél közt egy levél számozatlan maradt, úgy hogy

[1] »Dieser Nachtrag scheint nicht complet erhalten zu sein, es dürften noch ein oder mehrere Blätter fehlen.« Ein Beitrag, 5. l.

az utolsó levél 214-iknek van föltüntetve. A teljesen új, eddig ismeretlen részek, a melyeket a múzeumi példányban találunk, tartalmuknál fogva igen fontosak. Ott van mindjárt az annyira jellemző és érdekes adatokat tartalmazó kalendárium, a melyből a csonka példányban nincs semmi. A kalendárium első levele, igaz, fájdalom hiányzik, csak úgy mint a bécsi udvari könyvtárban őrzött editio princepsben is, úgy hogy nem tudjuk, benne volt-e p. o. és ha volt, milyen alakban február 14-ikén a szlávok apostolainak ünneplése. A harmadik kiadásban, a Velenczében 1528-ban nyomtatott misekönyvben vörös betűvel kettős ünnepnek (festum duplexnek) van bejegyezve: *Ćurilai Metudie iš dũ. sṽ. ȇž.*[1] Azt sem tudjuk, benne volt-e Szent-Simon, Zára védőszentje, a melyet az 1528-ban nyomtatott misekönyv február 4-ike alatt kettős ünnepnek jelez, »saját városa«, azaz a záraiak számára: *Semiona stȓca dũ sṽmu grdu.* Brčić annak idején, mikor még teljes példányt nem ismertek, nagyon csodálkozottt, hogy a mi missalénkban nincs külön mise e szent számára. Ide iktatom az említett értekezésének 171. lapján található szavait magyar fordításban: »Az a körülmény, hogy a mi missalénkban nincs meg sem Szent-Domnio *(sv. Dujam),* salonai püspök és vértanu, sem Szent-Simon próféta, Zára védőszentje, annak a jele, hogy a misekönyvet Dalmáczián kivűl nyomtatták és olyan papok fölügyelete alatt, a kik sem a spalatoi, sem a zárai püspökséghez nem tartoztak és a kiknek nem is volt szándékuk e püspökségek papjait misekönyvvel ellátni, és hogy talán egyes tartományokban akkor ezek az ünnepek még nem voltak divatban.« A megjegyzés első része tévedésen alapul, mert Szent-Domnio föl van említve a kalendariumban illő helyén, május 7-ikén, a mi pedig a misét illeti, igaz, hogy hiányzik a Proprium Sanctorumban, de a 3-ik kiadásban, a melyre Brčić hivatkozik, semmit sem találunk, a mit nem lehetett volna bátran el is hagyni: *Duima bsǩpa i mučnka čenĩ (!) išći. a. sĩca ot pšǩe do pȋkosti,* azaz utalva van a Commune Sanctorum-ban

[1] Az 1493-ban ugyancsak Baromić Balázs fölügyelete alatt nyomtatott breviáriumban megvan ez az ünnep. L. Jagić, Zweiter Beitrag, 2 l. Megvan különben az editio princepsben is, ahol a kalendáriumban nem hiányzik az illető lap, amint ez Brčić Derie lužbe rimskoga okreda svetih Ćirila i Metuda cz. értekezéséből (13. l.) kitünik. Brčić adatai igen valószinűvé teszik, hogy a mi misekönyvünkben is be volt jegyezve e napon a két szláv apostol ünnepe.

található egy szent számára olvasandó misére, tehát nincs külön mise Szent-Domnio számára. De ha nincs külön mise egy szent számára, akkor tökéletesen elég, ha neve be van jegyezve a kalendáriom illető napjánál, a pap amúgy is tudja, hogy ha a Propriumban nem talál semmit, a Communehez kell fordulnia, a hol a több szenttel közös (onnan a Commune Sanctorum elnevezés!) miseszövegek találhatók. Más, a mit Brčić Szent-Simon prófétáról mond, a kiről az 1528-iki misekönyvben egész külön mise szól: *Misa sĩgo Sêmiona*, a melyet a Propriumban február havában (Gyertyaszentelő Boldogasszony és Szent-Ágota szűz (február 2—5.) közt találunk. Csakhogy a mi a zenggi misekönyvben a Propriumban hiányzik, az megtalálható az appendixben, a mely Brčić előtt még ismeretlen volt. És ez a múzeumi példánynak másik jelensége, hogy az eddig ismeretlen appendixet is, a melynek létezését eddig sejteni sem lehetett, magában foglalja, még pedig valószínűleg teljesen.

Az appendix a következő miséket tartalmazza: 1. *Misa kada ljudi mrut* (missa tempore mortalitatis hominum). 2. *Misa od prstena* (missa pro sponso et sponsa). 3. *Misa ot preobražnê gña* (Missa de transfiguratione domini). 4. *Misa sĩgo Semiona koga telo estĩ v Zadri* = »mise Szent-Simonról, a kinek teste Zárában van«! Jagić erről az appendixről ezt mondja: »Der locale Charakter des Nachtrags ergibt sich daraus, dass auf dem Blatt 2b ein Officium zu Ehren des heiligen Symeon, dessen Reliquien in Zara sind, steht«[1] A többi 3 mise igen gyakran található a régi latin misekönyvekben is függeléktől.[2] Az első mise az 1512-ben Budán nyomtatott mise-

[1] Ein Beitrag stb. 5. l.

[2] A múzeumban Inc. c. a. 993. számmal jelzett 1495-ben nyomtatott misekönyv így kezdődik: »Incipit missale divinorum officiorum tam de tempore, quam etiam de sanctis cum certis officiis annexis: utputa *de transfiguratione, de pestilentia* etc.« E két misét igen gyakran találjuk függelékül, így Knauz A magyar egyház régi mise és zsolozsmakönyvei cz. 1870-ben írt értekezésében a következő években nyomtatott misekönyvekből idéz ilyen függeléket: 1484, 1486, 1490, a már emlitett 1495, 1498, 1501, 1503, 1507, 1511. A missa pro sponso et sponsa külön föl van említve az 1508-ban Bécsben nyomtatott misekönyv 238. levelén: »Subsequentes missas (utpute Dulcissimi Nominis Jesu, s. Veronicae, de beato Job, de s. Rocho, s. Leopold, de VII. gaudiis B. Mariae V., de VII. doloribus B. M. V., *pro sponso et sponsa)* speciales postquam *in rubrica Strigoniensi non habentur,* in hac tamen nova impressione quibusvis deo devotis sacerdotibus pro maiore divini amoris incentivo et operis decore subiunxit

könyvben (Nemz. Múzeum könyvtára, Hung. e. 338. d.) a 262. levelen még ilyen czím alatt olvasható: *Missa contra mortalitaten seu pestem, quam papa Clemens sextus instruxit*, ez a mise tehát kapcsolatban áll a nagy döghalállal, a mely Boccacio Decameronejának hátterét képezi. VI. Kelemen 1342-től 1352-ig volt pápa. A harmadik mise aránylag későn lett általános, Calixtus pápa 1456-ban a törökökön aratott győzelem emlékére bűnbocsánattal kapcsolta össze. Az editio princepsben nincs meg, az 1528-ban nyomtatott glagolita misekönyvben már rendes helyén találjuk a Propriumban augusztus 6-ika alatt. A második mise, a *missa pro sponso et sponsa* az editio princepsben és az 1368-ban írt Novák-féle glagolita misekönyvben a consecratiók után, a misekönyv legvégén áll (úgy mint az 1512-ben Velenczében nyomtatott esztergomi misekönyvben); utána már csak az utóirat következik, tehát itt is függeléknek tekinthető. Az 1528-ban nyomtatott glagolita misekönyvben is valószínűleg a végén állt, de a zágrábi akadémia példányában az utolsó lapok hiányzanak.

Az appendix után következik a misekönyv kezdő lapja, a melyet a mellékleten bemutatok, egy lap, a mely eddig szintén ismeretlen volt és annyiban érdekes, mert itt különösen szembe szökik a különbség az editio princeps és a zenggi misekönyv szövege közt, a mint majd még látni fogjuk. Érdekes ezen a lapon egyúttal az a nagy betű, a melylyel a második hasáb kezdődik, mert ez a glagolita *B* az egész könyvben csak is ezen a helyen fordúl elő, tehát eddig szintén ismeretlen volt.

Érdekes sok tekintetben az utolsó 26-ik quaternio, a mely *c* betűvel van jelölve és a Brčićtől leirt példányban szintén hiányzik. De a múzeumi példánynak fénye-gyöngye természetesen ez utolsó quaternio utolsó lapja, azzal az utóirattal, a mely sok fontos kérdést egészen új meglepő világításba helyezett.

Az előbbiekben röviden jeleztem a különbséget az eddig ismert csonka és a múzeumi csaknem teljes példány közt. Látni való, hogy az újonnan hozzájött részek igen fontosak. Hogy mit tartalmaz az utolsó quaternio, azt lehetetlen volt apróra elképzelni, azt meg épenséggel sejteni sem lehetett, hogy appendixe is volt

impressor fidelissimus.« (l. Dankó József. Magyar szertart. régiségek Esztergom 1871. 6. l. jegyz.) Az 1512-ban Velenczében nyomtatott esztergomi misekönyv a legvégén közli ezt a misét.

misekönyvünknek. Azt ugyan helyesen következtették a betűk alakjából, hogy Zenggben nyomtatták, de tévedésnek bizonyult immár az a föltevés, hogy csak 1507 körül, a *Naručniki plebanuševi* után került ki sajtó alól és ezzel halomra dőlt egy egész rakás előitélet, egy pár régibb adat pedig egészen új világításba helyezkedett. A kalendárium is, ez a sok apró részecskéjében néha olyan beszédes függelék, sok újat rejt magában. A misekönyv kezdő lapja pedig mintegy teljessé teszi a benyomást, a melyet erről a régi könyvről kapunk.

De hagyjuk most már az összehasonlítást az eddig ismert csonka példánynyal, más kiadásokra se térjünk ki, hanem lapozzunk egyszer végig az egész könyven, hogy tiszta képet nyerjünk fő tartalmáról és berendezéséről.

Az elől csonka kalendárium márczius havával kezdődik, a megmaradt 5 levél kalendáriumra következik 2 levél appendix 4 misével *(kada ljudi mrut; počne misa ot prstena; misa od preobražênê; misa sťga semiona koga telo estĭ v Zadri)*, erre kezdődik a misekönyv maga a számozás szerint az első *a*-val jelölt quaternio első lapján.[1] A misekönyv első főrésze, a Proprium Missarum de tempore után következik az *n* quaternio első lapján az Ordo missae *(pristupae popĭ ka oltaru oblečnĭ v pařmenti rečtĭ)*, azután jönnek *n* 2 b-től fogva a praefatiók, az *n* quaternio 4 levelével kezdődik a Canon missae — tehát csupa olyan dolgok, a melyek ma a nagyszombati mise után találhatók. Erre következnek a Missae votivae néven ismert könyörgések, a melyekkel a következő fejezetben külön foglalkozom. A *p* quaternio 6. levelének 3. hasábján kezdődik a Commune Sanctorum ilyen föliratta1: *Počnjutĭ općine sťihĭ ot misala.* A *t* quaternio első lapján, a hol a Commune végződik, e szavak állanak: *Svršenie komuna*, nyomban rá következik a Proprium Sanctorum ilyen fölírással: *Početie na vlašnihĭ misĭ od sŭtcĭ ot misala.* A Proprium után, kezdve a *ć* quaternio 6-ik levelén, találunk még egy pár misét, azután sequentiákat, benedictiokat, a miről a következő fejezetben lesz szó. Az utolsó lapon egy újnyi hézag után olvassuk a vörös betűvel nyomtatott utóiratot. Elől is hátul is találunk

[1] Ez ív első lapján ugyan nincs meg a várt *a* jelzés, de a 3-ik levél első lapján ott találjuk lent a jobb sarkán az *aa*-t.

sok később tiszta lapokra beírt pótlást, a melyek bizonyítják, hogy a könyv használói jól tudták a latin nyelvet is, a melyben a glagolita papok nem voltak mindig jártasak. Fájdalom, nem találunk mást, mint az isteni tiszteletre vonatkozó jegyzeteket, sehol a legkisebb nyoma sincs annak, hogy kinek a kezében volt, hol, mikor volt, hogy mikép ment át másnak a birtokába; néma a könyv, mint a sír, csak a bekötés első tábláján belül olvassuk: *Conventus Fluminensis ad s. Hieronymum.*

De a mi misekönyvünk nem csak tartalmánál fogva érdekes, hanem mint nyomtatvány is, hiszen az első Horvátországban nyomtatott könyv. Külseje elég igénytelen, nem az egyszerű préselt bőrkötést értem, a melyről nem tudni, az eredeti-e, hanem kis alakját és szorosan egymáshoz érő sorait, a melyek inkább magánolvasásra szánt könyvnek mutathatnák, míg az 1483-ban valószínűleg Velenczében nyomtatott editio princeps folio alakjával, jóval nagyobb betűivel, a nagy sorközzel, tiszta tőkéletes szedésével fennen dicséri névtelen mesterét, ha még olyan szegényesnek is tetszhetik egy-egy gazdagabb kézirat — mint p. o. a bécsi udvari könyvtárban vele együtt őrzött Novák féle 1368-ban készült glagolita misekönyv — mellett. Mindamellett a szedés a mi misekönyvünkben is egészben véve szép tiszta, csak a vörös szedés, a rubrum nem illik mindig bele a sorba, a mint a mellékleten is könnyű észrevenni, habár ott a vörös festék legfeljebb itt-ott ismerhető föl élénkebb vagy halványabb szinezeténél fogva, a szerint, hogy frissebb vagy kopottabb az eredetiben. A hol egy-egy szó vagy egy-egy betű nem áll bent a sorban, hanem föl vagy lecsúszott, biztosra lehet venni, hogy az eredetiben vörös és fekete, tehát kétféle külön-külön végzett szedéssel van dolgunk. Különösen föltünő az ügyetlenség az első lap első (bal) hasábján, később a komplikált szedés már egészen biztos, mert begyakorlott kézre vall. A mi a betűket és a szedést illeti, a zenggi misekönyv nem csak az editio princepstől, a melynek betűi már nagyságuknál fogva egészen más benyomást tesznek, de az 1528-ban Velenczében nyomtatott harmadik kiadástól is elüt. Az utóbbi a lapok egyenlő nagyságánál és a betűkön észlelhető nagyon közel álló méreteknél fogva ugyan első pillantásra hasonlónak tetszhetik, de ha jobban szemügyre vesszük, elég nagy különbséget találunk: a betűk kicsit nagyobbak, úgy hogy ámbár a lap nagysága ugyanaz, csak 35 sor

fér egy lapra, míg a mi misekönyvünkben 37-et találunk, és ámbár a sor kicsit hosszabb, a mi által a lap széle kissebb lesz, mégis valamivel kevesebb fér egy sorba. A zenggi misekönyv szedése tömöttebb és mégis tetszetősebb. Legközelebb állhat a zenggi nyomtatványokhoz az 1493-ban Baromiétól Velenczében nyomtatott breviárium; Jagić lehetségesnek tartja, hogy mintául szolgáltak ennek betűi.[1] Addig, míg valaki az 1493-ban nyomtatott glagolita breviáriumot nem ismerteti közelebbről és hasonmást nem közöl róla, a mire talán a zágrábiak nem váratnak sokáig, minthogy a mi misekönyvünk föltalálása új életet adott az egész kérdésnek, addig, mondom, csak az editio princepshez mérhetem a zenggi misekönyvet és a később, de hasonló alapelvek szerint készült harmadik kiadáshoz. Hozzátehetjük a két utóbbihoz még a jóval régebben és nem nyomtatás utján készült, hanem kézzel írt Novák-féle, már fönt említett, 1368-ban befejezett misekönyvet is, mert nemcsak a szövegben, hanem a betűk alakjában is rendkivüli hasonlatosságot mutat az editio princeps ezzel a kézirattal és mert amúgy is csak úgy érthetjük meg az editio princeps és azután a harmadik kiadás technikáját, ha a kéziratokból indulunk ki. A kéziratokban és csakis ezekben érthető két-három betű egymásba fonása, a szedésnél azonban ez nem okoz könnyebbséget, sőt ellenkezőleg, a mennyiben új betük öntését teszi szükségessé és minden új össszetételnél új meg új betűt kiván, azonkívül a sok ligatura szedés közben a keresést megnehezíti, határozottan hátrányos. Hogy mégis annyira utánozták a kéziratokat, az csak abból a kivánságból származhatott, hogy a kéziratokat minél hívebben adhassák vissza és e tekintetben valóban fölötte tanúságos az editio princeps és a Novák-féle kézirat összevetése: mintha amaz csak ennek mintájára készült volna. A zenggi nyomda igen elmés módon fejti meg ezt a kérdést. Sok kapcsolatot egészen mellőz, így p. o. teljesen eltünt az a sajátságos koczkahalmaz, a mely kéziratokban és az editio princepsben (de még a harmadik kiadásban is) az *ml* összetételt jelenti,[2] eltünt a vele rokon

[1] »Die glagolitischen Typen sind kleiner als jene des Zengger Missale 1494, also nicht dieselben, wie ich früher meinte, wohl aber können sie den Zengger Typen zum Vorbilde gedient haben.« Ein zweiter Beitrag 8. l.

[2] Az a sajátságos *ml* található pl. Geitler Die albanesischen und slavischen Schriften cz. művének a Novak-féle kéziratból vett mellékletén mindjárt a második szóban: Dai *ml*te.

mž összetétel is, a sor fölé nyúló más betűbe írt *o* és *r* is, de a hol még találjuk is két egymás mellett álló betű összetételét, az nem egymásba fonódik, nem kell tehát külön betű rá, hanem egy-egy teljes betű mellé csonka betűrészeket szednek, a melyek akármelyik más betűvel is kombinálhatók. Sőt vannak csonka betűk, a melyek nemcsak egy betűt jelenthetnek, így pl. a glagolita *v* és *t* csak annyiban különböznek egymástól, hogy a *v*-nél lent, a *t*-nél fent kapcsol össze egy vízszintes vonás két derékszögecskét. Mindkettőnek a rövidítése abban áll, hogy ha az előtte álló betű derékszögbe végződik, egyetlen egy különálló derékszögecske fejezi már ki a *v* vagy *t* betűt; hogy melyiket, azt az összefüggésből kell megtudni. Ilyen rövidített *v* található az első lapon mindjárt a második sor középső szavában: *dvora* (l. a hasonmást), míg egy ép így írt csonka *t*-t olvasunk az utolsó lap bal hasábján a 10. sor utolsó szavául: *zlto* azaz *zlato*. Csonka *á*-t találni pl. az utolsó lapon a jobb hasábnak 2-ik betűje gyanánt: *(usї) tavilї esi*, vagy az utóirat második szavában: *avgusta*. Egy elől csonka *l*-et találni az utolsó lap bal hasábjának 12. sorában: *(blago) slovlaju;* 2 sorral lejjebb a sor 2-ik szavában látjuk az *l*-nek egy hátul megcsonkult alakját a *posluha* szóban; tőszomszédságában egy csonka *ž*-t *imže*-ben. Ez a pár példa elegendő fogalmat ad arról a nevezetes haladásról, a melyet e tekintetben a zenggi nyomda tett.

A mi a rendes betűk nagyságát illeti, kétféle betűt kell megkülönböztetnünk, a mint az az első lap hasonmásából is világosan kitetszik. Ott mindjárt a négy első — az eredetiben vörös festékkel nyomtatott — sor után következik több sor apró szedés, ugyan olyan apróbb szedést látni a jobb hasáb közepén a két czifra kezdő betű által jelölt evangelium-szöveg közt. Ezt az apró szedést használják a máshonnan, különösen a zsoltárból idézett, nem teljesen közölt szövegeknél, a melyekre hivatkozás történik. A betűk nagyságáról a mellékelt hasonmások elég hű képet adnak, csak egy kicsikét nagyobbnak kell mindent képzelni, még pedig a magasságban az 153: 156 mm. a szélességben 107: 108 mm. arányában. Az épen említett rendes betűkön kivül látni még a mellékleteken félig nagy és egészen nagy kezdőbetűket, a melyek, egy esetet kivéve, az eredetiben vörös festékkel vannak benyomva. Félig nagy kezdő betűk pl. az utolsó lapon a következők: glagolita

z, glagolita *m*, latin *v*, *p*, *s*; az első lapon csak egy félig nagy betűt találunk: egy latin *v*-t. E félig nagy betűk rendes használatát szépen ki lehet venni az utolsó lapon: a mise minden egyes külön része ilyen betűvel kezdődik. E betűk nagyobbára latin betűk, az első íven 55 ilyen latin betű mellett csak 12 glagolitát találunk, a 2-ik íven épenséggel 66 latin betű áll szemben 8 glagolitával. Glagolita betű van különben még más nagyságú és alakú is, a miről az első lap elegendő fogalmat ad.

De mindennél érdekesebb az a két díszes, egészen nagy kezdő betű, az első lap jobb hasábján fönt a glagolita *B*, a közepén a glagolita *V*. Csakhogy nem kell hinni, hogy ezek a díszesebb kezdőbetűk valami sűrűn fordulnak elő: az egész könyvben mindösszesen kilenczszer találni ilyen glagolita kezdőbetűt, háromszor pedig egy elég ügyetlen nagy latin *V*-t. Leggyakrabban ismétlődik az első lap közepén látható valóban szép glagolita *V*. Mellette az otromba latin *V*-t csak azért használták, mert valószínűleg csak egy ilyen glagolita *V* volt a nyomdában.[1] A nagy kezdő *V* aránylag sűrű használata abban leli magyarázatát, hory a legtöbb evangeliom szöveg úgy kezdődik: *V ono vrime*: »in illo tempore.« A már említett díszesebb kezdő betűkön kivül még csak egy elég csinos

[1] Az első íven ugyan az 1. és 12. lapon találjuk a díszes glagolita kezdő V-t, tehát olyan két lapon, mely az ív egy és ugyanazon felén található az ív összehajtása előtt, tehát egyszerre nyomatik, de egy kis mesterkedéssel még ezt is ki lehetett nyomtatni egyetlen egy ilyen betűvel, ha t. i. a kétszeres szedésen és nyomáson felül (egy kellett a fekete szöveg számára, a másik a vörös számára,) még harmadszor is elővették a félívet, hogy aztán a kezdő *V*-t belenyomják az egyik még üresen maradt helyre, a mi a bizonyosan nagyon csekély számú példányok elkészítésénél nem járt volna túlságos vesződéssel. Később azonban talán mégis inkább úgy segítettek magukon, hogy a hol két nagy kezdő *V* összekerült az ív egy és ugyanazon felén, a csinos glagolita betű mellett egy elég formátlan nagy latin *V*-t is alkalmaztak. Így került volna a latin *V* a 9-es *z* quaternio 2-ik lapjára, míg 14-ik lapján a glagolita *V* áll; a *k* quat. 10. lapjára a latin *V*, míg a 11. lapon díszesebb glagolita társa tűnik föl; csak így kerűltek volna össze az ív ugyanazon a felén (a 3. és 11. lapon) az annyira egyenetlen testvérek a 8-as *z* quaternion is (a glagolita írásban kétféle *z* jel van), ha a 3 lapon ki nem felejtették volna a glagolita *V*-t, a mint az üresen maradt hely alakjából lehet látni. Magyarázatra akkor csak az szorulna, hogy miért hagytak az *r* quat. 3-ik levelén a latin, és nem a glagolita *v*-nek üres helyet, holott második nagy *V* nincs ebben a quaternioban. Végre hadd jegyezzem meg, hogy a glagolita nagy *V* még a *b* és *v* quaterniokban is előfordul.

S-et találunk, egyszer (a *d* quaternioban) fekete és egyszer (a 9-es quaterniban) vörös festékkel benyomtatva, az *n* quaternioban pedig egy *O*-nak szánt üres helyet, a melyet a múzeumi példányban egy fekete téntával rajzolt latin *O* tölt be.

Ezek a kezdő betűk talán bizonyos tekintetben fejlettebb technikát árulnak el az 1483-ban készült editio princeps-szel szemben, a hol a megfelelő helyek, úgy a félig nagy, mint az egészen nagy kezdő betűk számára, véges végig üresen vannak hagyva. Vagy talán azért hagyták itt üresen a helyeket, hogy a tulajdonos saját ízlése szerint befestesse az illető betüket? Annyi bizonyos, hogy a bécsi udvari könyvtárban őrzött példány tulajdonosai nem nagyon siettek e munkával. Mindjárt az első lapon az öt üresen hagyott hely csak gondtalanul fekete téntával oda vetett, teljesen dísztelen betükkel van kitöltve, legnagyobbrészt egyáltalában ki sem töltötték az üresen hagyott helyeket. Komolyabb kisérletet díszesebb festékkel kivitt kezdőbetűk bejegyzésére csak az *n*-nel jelzett quaternio 2. és 3. levelén találni, különösen az utóbbi levél első lapján tünik fel egy latin *O*-t ábrázoló, ügyes kézre valló szakállas férfifej. A Velenczében nyomtatott harmadik kiadásban megtaláljuk ugyan a félig nagy betüket egészen hasonló módon, itt is keverve latint és glagolitát, díszesebb kezdő betű is van, még pedig szép számmal, de ízlés dolgában ezek távolról sem vetekedhetnek a zenggi misekönyv e fajta betűivel. Ez utóbbiakról, különösen a csinos *V*-ről bátran mondhatjuk, hogy kedvezőbb viszonyok közt indúlva ki tőlük, egészen új irányt vehetett volna a glagolita könyvek díszítése.

Ha már a nyomtatás technikájáról szólok, említésre méltónak tartom, hogy a zenggi misekönyvben alig találunk sajtóhibát, a mi minden esetre a nagy gondról tanuskodik, a melylyel szedték, és az odaadó szeretetről, a melylyel a javítást végezték. Milyen egészen más e tekintetben a Velenczében 1528-ban nyomtatott harmadik kiadás!

Minden lap 2 hasábra oszlik, egy-egy hasábban, a mint már egy ízben mellesleg említettem, 37 sor van.

Az ívek, a mint már említettem, a glagolita betűk sorrendje szerint vannak jelölve az ív első lapján lent a jobb sarkán: *(a) b v g (d)* stb. Az ív belső fele — az ív 3-ik lapján — megfelelőleg *aa*, *bb* stb. jelt visel, a 4-ik ívtől kezdve pedig a könyv végéig e helyett

két vonás járul a quaterniot jelző betűhöz: *g* ‖, d ‖ stb. Itt-ott hiányzik a jelzés, pl. az első ív elején az *a,* az 5. ív elején a a *d,* a 3. ív belső félivén a *vv* vagy *v* ‖ jelzés.

A misekönyv nyelvéről egy későbbi fejezetben lesz szó.

III.

Variae Missae, sequentiae, benedictiones.

Az a remény, hogy talán mégis sikerül annak nyomára akadni, milyen forrásból folyhatott a mi misekönyvünk — hogy nem tartom az editio princeps lenyomatának, arról majd a következő fejezetben lesz szó — arra késztet engem, hogy egyes apróságokat, a melyek ha nem is mindig magukban de igenis csoportosításukban jellemzők, pontosan kiírjak. Hátha ez apróságok lajstromával könnyebben ráakadhat valaki a forrásra.

Kezdem a *misae votivae* néven ismert könyörgéseken és a könnyebb összehasonlítás kedvéért folyószámmal látom el az egyes miséket. Ezek a misék a mint már fönt említettem, a *Canon missae* után kezdődnek az *n* quaternio 6. levelén. Minden mise után oda teszem a latin kifejezést is, hátha latin forrásokból is világosság derűlne erre a kérdésre, vagy talán a régi misekönyvekben nálamnál jártasabb ember szólna hozzá a kérdéshez, ha nem is ért a szláv szöveghez. A misék czímeit, ha csak lehet, úgy adom vissza latinul, a mint Jagićnak a Hervoja-féle kódexről írt értekezésében találom, mert egészen természetesnek tartom, hogy mindenki ebből az értekezésből fog kiindulni, a ki behatóbban kíván a horvát glagolita misekönyvekkel foglalkozni.

1. *Misa v časti anj̄lmi*: Missa in honorem Angelorum. (n6*α*.)[1]

2. *Mša st̄hi apl̄ petra i pl̄*: Missa b. apostolorum Petri et Pauli. (n6*β*.)

3. *Mša pršti pomoći st̄ihi*: Missa ad imploranda suffragia Sanctorum. (U. ott.)

4. *Misa .b̄. prošti pomoći stetihi* (sajtóhiba *svetihi* helyett): Missa altera ad imploranda suffragia Sanctorum. (n6*γ*.)

5. *Misa za gonećihi crēk̄vi*: Missa pro persecutoribus ecclesiae. (n6*δ*.)

[1] Az idézetekben a latin betű a quaterniot jelenti, a szám a levelet, *α*, *β*, *γ*, *δ* a hasábokat.

6. *Misa prositi mira*: Missa ad deposcendam pacem. (U. ott.)
7. *Misa za papu*: Missa pro papa. (n7α.)
8. *Misa za hodečee na putï*: Missa pro iter facientibus. (U. ott.)
9. *Misa za nemočñ*: Missa pro infirmis. (n7β.)
10. *Misa za borišče biskup̃*: Missa pro congregatione episcoporum. (U. ott.)
11. *Misa erêju za se*: Missa sacerdotis pro se ipso. (n7γ.)
12. *Misa .b̄. erêjū za se*: Missa altera sacerdotis pro se ipso. (n7δ.)
13. *Misa treta erêju za se*: Missa tertia sacerdotis pro se ipso. (n8α.)
14. *Misa za vse redi crk̄vne*: Missa pro omnibus gradibus Ecclesiae. (U. ott.)
15. *Misa za zborišče*: Missa pro congregatione. (n8β.)
16. *Misa druga za zborišče*: Missa altera pro congregatione. (U. ott.)
17. *Mša .v̄. za zb̄*: Missa tertia pro congregatione. (n8γ.)
18. *Misa za sreenie bratē*: Missa pro concordia fratrum. (n8δ.)
19. *Mša za sablažnenie plt*[1]: Missa pro tentationibus carnis. (U. ott.)
20. *Misa za grêhi*: Missa pro peccatis. (o1α.)
21. *Mša .b̄. za smu'enie grêh*: Missa pro turbatione peccatorum. (U. ott.)
22. *Mša va otpšćnie gri*: Missa in remissionem peccatorum. (o1β.)
23. *Mša otgñti zle mi*: Missa ad depellendas malas cogitationes. (U. ott.)
24. *Mš pršti suz*: Missa ad poscendas lacrimas. (o1γ.)
25. *Misa za priêtela prva*: Missa pro amico prima. (U. ott.)
26. *Misa .b̄. za priêtel*: Missa altera pro amico. (o1δ.)
27. *Za spšhe živ̄h*: Missa pro salute vivorum. (U. ott.)
28. *Misa za obêtne priêteli*: Missa pro devotis amicis. (o2α.)
29. *Misa prositi dažê*: Missa ad petendam pluviam. (02β.)
30. *Misa prositi vedra*: Missa ad petendam serenitatem. (U. ott.)

[1] A sor végén gyakran találunk csonka szót a misefejekben, mert az utólag vörös festékkel benyomott szöveg számára üresen hagyott hely nem volt elegendő. Néha egész szók is kimaradtak a czím végéről.

31. *Misa oīgnati tuče*: Missa ad repellendas tempestates. (U. ott.)

32. *Misa navlašćna sīga aṽgustna za živi i mrtvi*: Missa propria s. Augustini pro vivis et mortuis. (o2γ.)

33. *Misa .b̄. sīga aṽgust̄*: Missa altera s. Augustini. (o2δ.)

34. *Misa protu poganomi*: Missa contra Paganos. (o3α.)

35. *Misa za ku ljubo skrbi*: Missa pro qualibet tribulatione. (U. ott.)

36. *Misa .l̄. za ku godi skrbi*: Missa altera pro qualibet tribulatione. (o3β.)

37. *Misa za rimsk̄ga cešra*: Missa pro imperatore Romano. (U. o.)

38. *Misa za krala*: Missa pro rege. (o3γ.)

39. *Misa za rṽce protu zlihi*: Missa pro pugnantibus contra crudeles gentes. (U. ott.)

40. *Misa skozi velike tugi*: Missa propter magnos angores. (o3δ.)

41. *Misa va vrime r̄vane*: Missa tempore belli. (o4α.)

42. *Misa za ku ljubo potrib*: Missa pro quacunque necessitate. (U. ott.)

43. *Misa prositi mudrost*: Missa ad postulandam sapientiam. (o4β.)

44. *Mša pr̄siti vr̄i uf̄ni i lju*: Missa ad petendam fidem spem et caritatem. (U. ott.)

45. *Misa prositi umileniê*: Missa ad petendam humilitatem. (o4γ.)

46. *Misa prositi ljubve*: Missa ad petendam caritatem. (o4δ.)

47. *Misa prositi utrpêniê*: Missa ad postulandam patientiam (U. ott.)

48. *Mša za sīnovistvo mes*: Missa ad postulandam stabilitatem loci. (o5α.)

49. *Mša ki isp̄vi grêhi svoe*[1]: Missa pro confitente peccata. (U. ott.)

50. *Misa za nepriêtela*: Missa pro inimico. (o5β.)

51. *Mša za tvor̄cihi n̄mi almž*: Missa pro facientibus nobis elemosynam. (U. ott.)

[1] *ki* előtt kimaradt *za toga*, a melyet a legtöbb misekönyvben találunk (editio princeps, Hervoia és Novak-féle kéziratok), vagy *za togo*, a mit az 1258-ban nyomtatott misekönyvben olvasunk.

52. *Za priêtela ki e v uzi*: Pro amico qui est in carcere. (o5γ.)

53. *Mša za plavaju*: Missa pro navigantibus. (U. ott.)

54. *Za neplodne vrime*: Pro tempore sterilitatis. (o5δ.)

55. *Misa kada skoti mrutĭ*: Missa tempore mortalitatis animalium. (U. ott.)

56. *Kada ljudi mrut*: Tempore mortalitatis hominum. (o6α.)

57. *Za nemoćnika ki e blizu smrti*: Missa pro infirmo, qui est prope mortem. (U. ott.)

58. *Misa za mrtvihĭ prvi danĭ*: Missa pro defunctis; dies prima. (o6γ.)

59. *Mša v dnĭ .v. ili .ž. ili .j. .n.*: Missa die tertio aut septimo aut trigesimo. (o7δ.)

60. *Mša treti danĭ ili .ž. ili .j. ili .k. ni nizloženiê umrvšihĭ*: Missa die tertio aut septimo aut trigesimo aut quadragesimo depositionis defuncti. (o8α.)

61. *Mša za umrvšgo bškpa*: Missa pro defuncto episcopo (U. ott.)

62. *Misa za dšu umrvšgo bškp ili ere*: Missa pro anima defuncti episcopi aut sacerdotis. (o8β.)

63. *Misa za popi umrvše*: Missa pro defunctis presbyteris. (o8γ.)

64. *Mša za dšu .a. umrvšog*: Missa pro anima unius defuncti. (U. ott.)[1]

65. *Misa za ženu umrvšu*: Missa pro defuncta femina. (o8δ.)

66. *Miša za brtju umrvš i za*: Missa pro fratribus et sororibus defunctis. (U. ott.) Minthogy az utólagosan vörös festékkel benyomtatott czím nem fért teljesen el, nem lehet egészen biztosan mondani, hogy mi maradt ki. Az editio princepsben és a 3-ik 1528-ban nyomtatott glagolita missaléban csak ennyi áll: *misa za bratiju umrvšu:* missa pro fratribus defunctis, a Missale Romanumban pedig szakasztott ugyanaz a mise ma ezt a czímet viseli: *Pro defunctis fratribus, propinquis et benefactoribus* és hogy ez a czím nem új, mutatja egy Antverpenban 1573-ban

[1] A Hervoja-féle Missaléban e mise más czímet visel, a mi Jagićot tévutra vezette. Misa za *muža* umrvšg nem jelenthet itt: Missa pro mortuo *marito*, hanem pro m. *viro*, ennélfogva azután a következő mise is hibásan van forditva: Missa pro mortua *uxore!* A Missale Romanum e miséket úgy hívja, hogy: *Pro uno defuncto és Pro una defuncta.*

nyomtatott Missale Romanum, mely véletlenül előttem fekszik, és a hol a czím ugyancsak így hangzik: De a Hervoia-féle kódexben ezt találjuk: *Mša z(a) bratiju i sestri* és ezzel összevág, amit Velenczében az 1496-ben nyomtatott Missale Strigoniense CLIX. levelén találunk: *Pro fratribus et sororibus.*

67. *Misa za duše počivajućihĭ v cimteri*: Missa pro animis quiescentium in coemeterio. (p1α.)

68. *Misa va obhodni danĭ*: Missa in anniversario. (U. ott.)

69. *Misa za dše oča i matre*: Missa pro animabus patris et matris. (p1β.)

70. *Za (vs)e*[1] *duše*: Pro omnibus animabus. (U. ott.)

71. *Misa navlašna za vse duše*: Missa propria pro omnibus animabus. (p1δ.)

72. *Misa druga za vse umrvš̄*: Missa altera pro omnibus defunctis. (p1δ.)

73. *Za mnoge umrvše*: Missa pro multis defunctis. (U. ott.)

74. *Ošće misa za mnoge umrvš̄*: Denuo missa pro multis defunctis. (p2α.)

75. *Misa za umrvšago treti danĭ kršćena*: Missa pro defuncto tertio die baptismi. (U. ott.)

76. *Mša za želêjućhĭ pokore*: Missa pro postulantibus poenitentiam. (p2β.)

77. *Misa za dšu ot koga dvoit se sp̄*: Missa pro anima eius, de cuius salute dubitatur. (U. ott.)

78. *Mša v častĭ stie (!) troice*: Missa in honorem s. trinitatis. (p2γ.)

79. *Misa za (!) isprsti milstĭ sīga dha*: Missa ad expetendam gratiam sancti spiritus. (p3α.)

80. *Misa druga sīga duha*: Missa altera sancti spiritus. (p3γ.)

81. *Misa v častĭ sīga križa*: Missa in honorem sanctae crucis. (p3δ.)

82. *Misa bžne devi marie. od prišastva do roistva h̄va*: Missa b. virginis Mariae ab adventu usque ad nativitatem. (p4α.)

83. *Od roistva h̄va do očišćenê misa bžne dêvi marie*: A Nativitate usque ad Purificationem missa b. virginis Marie. (p4γ.)

84. *Od očišćnê do p̄ske. Misa bžne dêvi mr̄ie*: A purificatione usque ad pascham. Missa b. virginis Mariae. (p4δ.)

[1] *Vs* betűk ki vannak tépve.

85. *Ot paski do p̄tikostĭ činĭ bžnie dvi mr̄ie*: A pascha usque ad pentecosten officium b. virginis Mariae. (p5β.)

86. *Ot p̄tikostĭ do prišastiê*: A pentecoste usque ad adventum. (U. ott.)

87. *Na dnĭ ponovleniê cr̄kve*: In die renovationis ecclesiae.(U. o.)

88. *Na obhodno godšće ponovleniê crikve*: In anniversario renovationis ecclesiae. (p5γ.)

89. *Na danĭ ponovleniê oltara*: In die renovationis altaris. (p6β.)

90. *Misa v častĭ svêtihĭ ihže telesa imutse v mêstê*: Missa in honorem sanctorum, quorum reliquiae habentur in loco. (U. ott.)

E mise után kezdődik a *Commune Sanctorum*. De a misekönyv végén a *Proprium* után találunk még három ide tartozó misét, amelyet azért a folyó számmal ellátva az előbbiekhez fogok csatolni.

91. *Misa v častĭ .d. ranĭ božihĭ*: Missa in honorem quinque vulnerum domini. (ć6α.) A Missale Romanum ezt a misét ma úgy hívja: *Missa de Passione D. N. J. C.*

92. *Misa za grêhi:* Missa pro pecatis. (ć6δ.) Ezt a misét nem szabad a 20. és 21. szám alatt említett hasonnevű misékkel összetéveszteni, ez utóbbiak nem teljes misék, hanem csak 3—3 rövidke szakaszból álló oratiók, lectio nélkül.

93. *Misa eêju (!) za se*: Missa sacerdotis pro se ipso ć7α. Föntebb már 3 ilyen misét találtunk a 11., 12. és 13. számok alatt, de a viszony hasonló, mint az előbbi számban említett. Míg az előbbi helyeken csak oratiókat találtunk, itt teljes misével van dolgunk, amelyben egyebek közt hivatkozás is történik a 11. számú oratióra. Ez a hivatkozás azért érdekes, mert belőle kitűnik, hogy a *Canon missae* és *Commune Sanctorum* közé beékelt és fönt névszerint fölsorolt miséket a *Commune*hoz tartozóknak vettek: *Prilêžno te molju. išći v komuni meju misami.*

E pótlékúl hozzáadott misék után következik 3 sequentia, még pedig:

1. *Šekv̄nciê na p̄sku do vznešnê*: Sequentia in pascham usque ad ascensionem. (ć7β.)

2. *Šek sĭga tela*: Sequentia sancti corporis. (ć7δ.)

3. *Šekvenci mrĭvhĭ*: Sequentia pro defunctis. (ć8α.)

Az eddig ismeretlen utolsó *c*-vel jelölt ív benedictiókat tartalmaz:

1. *Molitva blviti prsteni*: Oratio ad benedictionem annali. (c1α.)
2. *Čini blviti vodu na kršćenie gne*: Officium benedicendae aquae in epiphaniam. (c1γ.)
3. *Blagoslviti vod*: Benedictio aquae. (c4α.)
4. *Znamñti soli i vdu vsaku nedilju*: Benedictio solis et aquae die dominica. (c4γ.)
5. *Molitva blviti barbaru i sočivo*: Oratio pro benedictione Barbarae et leguminum (c5β.)
6. *Na stago stêpana dêkona blviti sali i zobi*: Die s. Stephani diaconi benedictio salis et avenae. (c5γ.)
7. *Na dani sgo ivana apla i ejlis blviti vino*: Die s. Joannis apostoli et evangelistae benedictio vini. (c6δ.)
8. *Na dani stago Šiksta blvi groz*: Die s. Sixti benedictio uvarum. (c7γ.)
9. *Molitva znamenali zlato i tamêni i murro*: Oratio ad benedictionem auri et thymi et myrrhae. (c7δ.)
10. *Molitavi blviti zlato*: Oratio ad benedictionem auri. (c8δ.)

Az utolsó benedictio, amely, úgy látszik, csak folytatása az utolsóelőttinek, (az arany mellett itt is említés történik a tömjénről és a myrrháról,) már a missale utolsó lapján áll. Utána már csak egy 3 oratióból álló misécske következik, amelyet nem sikerült sehol sem találnom: *Misa v časti bž Šebtêna:* Missa in honorem sancti Sebastiani. A szövegben a szentnek a neve ki van teljesen irva: *Šebestiêni.* Erre már csak a vörössel nyomtatott utóirat következik. A Missale Romanum ma csak Fábiánnal együtt ünnepli Szent-Sebestyént január 20-án, a nekik szóló misét meg is találjuk a maga helyén a Proprium sanctorumban: *Na sthi mčnki fabiêna i šebs.* (t4β.) De a misekönyv legvégén hozzátoldott könyörgés, mert hisz nem egyéb, egészen mást tartalmaz, ámbár ugyanannak a Sebestyénnek szól: fohászkodást, hogy isten hárítsa el az imádkozóktól a döghalált Szent-Sebestyén támogatásával. Szent-Sebestyén ereklyéit hathatós óvószernek tartották a döghalál ellen, az utolsó döghalál pedig 1494-ben ugyancsak még friss emlékezetben lehetett. A szöveg nyelve is elárulja a könyörgések új voltát: *ego* helyett kétszer áll negovi (pod *negovimi* ufaniemi és *negovmi* zasluženʼemi); a szövegben előfordul *ča*=quod, ami különben csak a rubrumban, ott is fölötte ritkán található (da to *ča* dlžne službê ofičemi služimo), činomi helyett *ofičemi*=officio olvas-

ható az utolsó könyörgésben, aminek párját hiába kerestem az egész misekönyvekben stb. Egyébiránt megtalálható ez az érdekes oratio egészen a mellékleten, hát ha valaki forrását tudná megmondani!

Ezzel befejezem ezt a részt, amelynek leírása sok önmegtagadásomba került. Nem vagyok a nyers anyag közlésének valami nagy barátja, de hosszas tépelődés után mégis eltökéltem magamat a fönt kiírt jegyzék közzétételére, mert nem látok biztosabb módot a forrás megtalálását lehetővé tenni, amelyből a mi misekönyvünk folyt. Bátorított ebben egy fényes példa is, az az eljárás, amelyet mesterünk, Jagić követett a Hervoja-féle missale kéziratról írt értekezésében.[1] Ha Jagićot a sok részlet közlésére talán részben az is bírhatta, hogy ez a gyönyörű és sok tekintetben érdekes kézirat visszavándorol Konstantinápolyba és talán megint hosszú időre vagy örökre elvész a tudomány számára, engem viszont az a körülmény késztetett a könyvünk pontos leírására, hogy megbocsáthatatlan mulasztásnak tartom, hogy már eddig is nem foglalkoztak behatóbban a horvát-glagolita misekönyvekkel, de másrészt a mi misekönyvünk sem épen könnyen hozzáférhető, mindössze még egy csonka példány van belőle, azt sem tudni, hol — amelyben azonban a föntemlített benedictiók és az érdekes Sebestyén-könyörgés hiányzanak. Hogy azonkívül az összehasonlitáshoz is szükségem van biztos kiinduló pontul az emlitett jegyzékre, már a következő fejezetből is ki fog tűnni.

A HUNYADI LEVÉLTÁR MEGSZERZÉSE.

(A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter jelentése az országgyűlés képviselőházához.)

A jelen század második felében indult meg az az áramlat, hogy az európai kormányok és tudományos intézetek a saját nemzetükre nézve becses történelmi kútforrások és emlékek visszaszerzése végett egymással csere-tárgyalásokat kezdtek.

A cseh- és morvaországi tudományos intézetek a svédektől csere utján visszaszerezték azokat a bohemikákat és moravikákat, melyeket tőlük a svédek a harminczéves háború alatt hadi zsákmányképen vittek el; II. Abdul Hamid szultán kárpótlás nélkül adott vissza hazánknak 35 kódexet Mátyás király könyvtárának

[1] L. Missale Glagoliticum Hervoiae recensuerunt V. Jagić, L. Thallóczy, F. Wickhoff.

maradványaiból; a hetvenes években XIII. Leó pápa a heidelbergi egyetemnek tekintélyes kézirat-gyüjteményt adott vissza a »Bibliotheca Palatina«-ból, melyet 1622-ben Miksa bajor választó fejedelem mint hadi zsákmányt vitt el magával s XV. Gergely pápának ajándékozott; a németek pedig a párisi nemzeti könyvtártól visszaszerezték a rájok nézve oly becses Manesse-kéziratot, melyre a német tudományos körök oly nagy súlyt helyeztek, hogy az 1871-iki versaillesi békeszerződés pontjai közé kivánták felvételni e kézirat átengedését.

A hetvenes években a Magyar Nemzeti Múzeum is nagy buzgalommal látott a külföldön levő hungarikumok összegyüjtéséhez, mely buzgalomnak eredménye lett sok más egyéb között a Nagy István-féle, kiváló becsű oklevél- és kézirat-gyüjteménynek Lipcséből való visszaszerzése s meginditása a müncheni állami levéltárban (Reichsarchiv) őrzött Hunyadi-oklevelek átengedésére vonatkozó tárgyalásoknak, azon az alapon, hogy 1786-ban II. József ajándékából az akkor még Anspachban őrzött Hunyadi levéltárnak 1166 darabból álló jelentékeny része a m. kir. kamarai, illetve a mai országos levéltárba kerülvén, Magyarországnak mintegy kötelessége, hogy a nemzet legfényesebb korszakát felderitő ez iratok ama részének visszaszerzésére is mindent elkövessen, mely a müncheni állami levéltár tulajdonába ment át. A két rész annyira összetartozó, annyira kiegészitője egy a másnak, hogy például az az oklevél, melylyel Zsigmond király 1406-ban a nevet adó Hunyadot a családnak adományozza, a II. József által ajándékozott iratok között az orsz. levéltárban van, mig az adomány beiktatásáról szóló okleveleket eddig Münchenben kellett keresni.

A Münchenben őrzött Hunyadi-levéltár visszaszerzésére 1877-ben történt első kisérlet a Nemzeti Múzeum részéről indult meg, azon a kivánságon alapulva, hogy a bajor kormány a Hunyadi levéltárnak 584 darabból álló lajstromozott és nagyszámú lajstromozatlan anyagát a M. Nemzeti Múzeum könyvtárából felajánlott bavarikákért a M. Nemzeti Múzeumnak engedje át.

A bajor kormány azonban keveslette a cserekép felajánlott anyagot, melynek fejében a lajstromozott Hunyadi-oklevelek sem lettek volna megszerezhetők, s a tárgyalások fennakadtak.

Tizenegy év mulva, 1888-ban Thallóczy Lajosnak, a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltári igazgatójának kezdeménye-

zéséből ujra felszinre került ez a ránk nézve nagyfontosságú ügy és pedig oly alakban, hogy Thallóczynak elismerést érdemlő buzgólkodása folytán a közös pénzügyminiszterium s a cs. és kir. udvari és állami titkos levéltár hajlandóknak nyilatkoztak arra, hogy a tulajdonukban levő bavarikák több száz darabját, Ő császári és apostoli királyi Felségének jóváhagyása alapján, minden ellenszolgáltatás vagy kárpótlás nélkül cserébe felajánlják a bajor államnak, ha az a Hunyadi levéltár lajstromozott részét Magyarországnak átengedi. A bajor kormány erre az emlitett két levéltár csere-anyagának kiegészítéseül kivánta még a Nemzeti Múzeum részéről az 1877-ben felajánlott bajor vonatkozású anyagot is.

Hivatali elődeim, áthatva a Hunyadi-oklevelek visszaszerzésének nagy fontosságától, a Nemzeti Múzeum csere-anyagának kiadása iránt készségöket ismételten kijelentették, de — a mikor arról volt csak szó, hogy a csere kizárólag a bajor állami levéltár és a Nemzeti Múzeum könyvtára között létesüljön, — természetszerűen ragaszkodtak ahhoz a feltételhez, hogy a Hunyadi-oklevelek a Nemzeti Múzeum tulajdonába menjenek át s törekedtek annak biztositására, hogy a Hunyadi-okleveleknek Münchenben őrzött egész gyüjteménye, tehát azoknak nemcsak lajstromozott, de lajstromozatlan része is, egészben visszaszerezhető legyen. Az 1877-ben ez alapon megindult tárgyalás azonban — mint már jeleztem — eredményre nem vezetett. A Nemzeti Múzeum részéről akkor felajánlt csere-anyag megfelelő ellenértéket nem képviselt. Fenforgott tehát az a veszély, hogy a Nemzeti Múzeum részéről folytatott alkudozás sikertelensége s a bajor állami levéltár igazgatásában beállott személyi változások következtében a Hunyadi-oklevelek visszaszerzése bizonytalan időre vagy végleg abban marad. Ezért nem lehet eléggé méltányolni azt az önzetlenséget, melylyel a cs. és kir. udvari és állami titkos levéltár és a közös pénzügyminiszterium levéltára jelentékeny áldozattal, ellenszolgáltatásra igényt nem tartó készséggel, ajánlotta fel saját bavarikáit cserébe, azért, hogy a Hunyadi-oklevelek Magyarország kizárólagos tulajdonát képezzék s mint történetünk dicső korszakának kegyeletes emlékei, a hazai tudományos buvárlat rendelkezésére itthon megőrizhetők legyenek.

E megváltozott alapon s mert a két másik levéltár szolgáltatta a cserének tulajdonképeni anyagát, a Nemzeti Múzeumnak

pedig ahhoz az elégtelennek bizonyult bajor vonatkozású anyaggal csak kiegészitésül kellett hozzájárulnia, el nem zárkózhattam az elől, hogy a Hunyadi ház legbecsesebb registrált okleveleinek visszaszerzését a további elodázás esélyeinek ki ne tegyem; viszont azonban előzetes megállapodásra kellett jutnom az iránt, hogy a Nemzeti Múzeum az átengedett csere-anyagért teljes kárpótlásban részesüljön. Az úgynevezett registrált oklevelek az 1510. év előtti korszakból valók, tehát a Hunyadi ház fejedelmi összes, pergamenre irott okmányaiból állanak; a registrálatlan rész pedig már Corvin János halála és özvegyének Frangepán Beatrixnak Brandenburgi Györgygyel kötött házasság után kelt iratok és oklevelek. Ezeknek megszerzésétől — melyekre a bajor kormány a cserét ez ellenértékért kiterjeszteni nem volt hajlandó — a fontosabb registrált résznek átvételét függővé tenni s a további elodázást koczkáztatni nem lehetett. E registrálatlan anyag megszerzésére reméhetőleg később lesz még alkalom. A mult év nyarán a miniszterelnök s a belügyminiszter urakkal létrejött megegyezésem arra az eredményre vezetett, hogy Ő Felségének legmagasabb elhatározásától feltételezetten a Münchenből visszaszerzendő Hunyadi-oklevelek az országos levéltárban helyeztessenek el, hol a II. József által hazánknak több mint száz év előtt adományozott 1166 darabját őrzik. Természetszerű volt továbbá az a megoldás, hogy a Nemzeti Múzeumot az országos levéltár saját anyagából kárpótolja, oly ellenszolgáltatással, hogy a Nemzeti Múzeum kárt ne szenvedjen s e csere kétségtelen előnynyel birjon.

A Nemzeti Múzeum könyvtára s az orsz. levéltár közötti okmány-csere a következő elvi szempontokból nyerte meg jóváhagyásomat:

1. a Hunyadi-oklevelek megszerzésével a nemzeti kegyelet és a magyar tudományosság egy oly páratlan becsű forrás-gyüjteménye kerül a hazába, melynek közérdekű fontosságával szemben háttérbe kell szorúlnia annak, vajjon e gyűjtemény az orsz. levéltárban, vagy a Nemzeti Múzeumban őrzött kincse legyen-e az országnak;

2. hozzájárul az elhelyezés kérdésének megoldásánál különösen annak számbavétele, hogy az orsz. levéltár a II. József által adományozott s a bajor állami levéltárban visszamaradt okmányokkal szorosan összefüggő 1166 darab Hunyadi-oklevélnek

már tényleg birtokában van, s ezért a bajor államtól visszaszerzett 584 darab oklevélnek ottani megőrzése már a kiegészités érdekében is indokolt;

3. a csere megvalósitásának kiváló jelentőséget kölcsönöz még az is, hogy a bajor kormány pusztán a Nemzeti Múzeumban őrzött s tényleg csekélyebb értékű német és bajor vonatkozású anyagért egyáltalán nem lett volna hajlandó a cserét elfogadni s annak megvalósitása csak akkor vált lehetővé, a mikor a cs. és kir. udvari és állami titkos levéltár és a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltára önzetlenül szolgáltatta a csere tulajdonképeni anyagát; s ezért sem lett volna helyén, hogy a csere lebonyolitása a Nemzeti Múzeum érdekének egyoldalú felfogásán szenvedjen hajótörést. Annál kevésbbé foroghatott fenn ez iránt kétség, minthogy a legalaposabb mérlegelés és megfontolás után, az orsz. levéltár a Nemzeti Múzeumot oly kárpótlásban részesitette, mely épen a Nemzeti Múzeum rendeltetése szempontjából, mint kizárólag magyar vonatkozású, nagybecsű okmányok tulajdoni átruházása, a kiadott német irodalmi emlékek helyében még határozott előny és hézagpótló nyereség jelentőségével is bir.

A Hunyadi-okleveleknek visszaszerzése érdekében tehát a Nemzeti Múzeum és az országos levéltár közti csere iránt előzetesen kellett megállapodásra jutni azért, hogy a közös pénzügyminiszter úr a külügyi miniszter úrral egyetértőleg Ő Felségének legmagasabb engedélyét kérhessék arra, hogy a hatáskörükbe tartozó két levéltárból átengedett anyag fejében minden kártéritési igényről Magyarország javára lemondhassanak s a Hunyadi ház oklevelei, mint hazai történetirásunk nagybecsű okmányai, Magyarország kizárólagos tulajdonát képezhessék. Ő cs. és apostoli kir. Felsége, 1895. évi deczember hó 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával megengedni és elrendelni méltóztatott, hogy a Hunyadi-okiratok kizárólagos tulajdonunkba bocsáttassanak. A miniszterelnök ur Ő Felségének e legkegyelmesebb elhatározásáért a magyar kormánynak hódolatteljes köszönetét tolmácsolván, egyúttal bejelentette Ő Felségének, hogy a Münchenből visszaszerzett Hunyadi-oklevelek az országos levéltárban őrzött törzsanyag kiegészitéseül ugyancsak az országos levéltárban fognak elhelyeztetni, s hogy a csere megvalósitása érdekében a Nemzeti Múzeumból összesen 495 darab kézirat és oklevél adatott ki, viszont azonban azoknak

teljes ellenértéke fejében az országos levéltár nagy mennyiségű becses okiratot adott át a múzeum könyvtárának.

Bejelentette a miniszterelnök ur ugyanakkor Ő Felségének az előzetes megállapodás folyamán kifejezett ama szándékomat, hogy a Nemzeti Múzeumnak e cseréjéről az országgyülés elé kimeritő jelentést fogok tenni.

Ez előterjesztés tartalmát Ő cs. és apostoli kir. Felsége 1896. évi február hó 2-án legkegyelmesebben tudomásul vette.

A Hunyadi-ház okleveleinek visszaszerzése emlékezetes nagyfontosságú mozzanata annak a nemzeti törekvésnek, hogy történetünk eredeti okmányai, dicső multnak ereklyéi, melyek az idők viszontagságai között a külföldre kerültek, ismét a nemzet feltétlen és örök tulajdonát képezzék. S a Hunyadi-ház e becses okmányainak birtokbavételéhez örökre hozzá fog füződni a nemzetnek osztatlan hálája Ő Felsége iránt, mert csak az vezette sikerre e régen óhajtott csere kedvező megoldását, hogy Ő Felségének nagylelkű elhatározása és a cserében adott anyag legfontosabb részének átengedése az érdekelt másik két levéltár igényének önzetlen feladását s kizárólag Magyarország részesitését tette lehetővé.

Midőn őszinte örömmel jelenthetem az országgyülésnek, hogy a bajor állami levéltár 584 darab Hunyadi-oklevele most már tényleg az országos levéltár őrizetében van, kötelességszerüen számot kell adnom arról, hogy a Nemzeti Múzeum mivel járult hozzá e csere megvalósitásához törzsanyagából s viszont az országos levéltár részéről mily ellenszolgáltatásban részesült.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a Hunyadi-oklevelekért számszerint 229 darab bajor és német vonatkozású kéziratot és 266 darab ugyanolyan vonatkozású oklevelet adott cserébe.

E csere-anyag kor, jelentőség és tartalom szerint a következőképen csoportositható:

1. *Kéziratok.* Korra nézve a kéziratok közt van:

a XIII. századból	1	darab
a XIV. »	6	»
a XV. »	15	»
a XVI. »	59	»
a XVII. »	84	»
a XVIII. »	64	»
Összesen	229	darab

Jelentőség szempontjából Bajorországra nézve legértékesebbek a XIII—XV. századból való német kéziratok; ezek között kivált a »Der schöne Baumgarten« cz. XIII. századi német mű, a Schwabenspiegel egy XV. századi kézirata, egy hősi mondákat tartalmazó XV. századi német költői mű, több egyházi és városi számadás- és jogkönyv. A középkori kéziratok száma 22 darab.

A későbbi korból való kéziratok közt túlnyomó nagy rész az, a mi Nürnbergre, nürnbergi városi viszonyokra, az ottani családok történetére bir vonatkozással. Összesen 110 darab kézirat (a XV—XVIII. századból) vonatkozik Nürnbergre; ezek között három kézirat XVI. századi mesterdalnokok énekeit foglalja magában. E tekintélyes szám mellett Bajorország másik nevezetes városáról, Regensburgról, annak közigazgatásáról, igazságszolgáltatásáról, privilégiumairól, pénzügyéről és egyéb belviszonyairól 47 darab kézirat tartalmaz adatokat. Egyéb bajor és német városokról (Augsburg, Anspach, Burgau, Neuburg, München stb.) 10 kézirat szól.

Bajorországról, annak országgyüléseiről, igazságszolgáltatásáról, pénzügyeiről 19 darab kézirat tartalmaz adatokat.

Tekintélyes részt foglalnak el az átengedett csereanyagban a bajor családokra vonatkozó genealogiai munkák, családtörténetek és czimergyüjtemények (Helfrich, Fugger, Haller, Imhoff, Wallonroodt, Löffelholz stb. családokról) 23 kötetben, a XV—XVII. századból.

A többi kézirat vegyes tartalmú; nagyrészt bekötött levelezések és útleirások a XVI—XVII. századból.

2. *Oklevelek.* Az átengedett oklevelek kor szerint következőkép oszlanak meg:

XIII. századi oklevél	... ...	54 darab.
XIV. » »	... ...	21 »
XV. » »	... ...	60 »
XVI. » »	... ...	71 »
XVII. » »	... ...	45 »
XVIII. » »	... ...	15 »
	Összesen :	266 darab.

Tárgyak és vonatkozásaik szerint az oklevelek következő csoportokat képeznek: A csereanyagnak csaknem fele, 130 darab, Nürnberg városát érdekli, Bambergre és Regensburgra 10—10 darab, Augsburgra 6, egyéb bajor és német városokra (München, Bergel, Köln, Werde, Marburg, Mosburg stb.) összesen 29 darab vonatkozik.

A csere-anyagban van pápai oklevél 35 darab; s minthogy ezek legnagyobbrészt a XIII. századból valók, kétségtelen, hogy általános históriai érték szempontjából e csoport a legbecsesebb az oklevelek között.

A legrégiebbek közöttük IV. Incze pápának a regensburgi szerzetesrendek részére szóló 1244. évi bullái. A pápai okleveleken kivül az átengedett csere-anyagban van 8 darab császári oklevél, köztük a legrégibb IV. Konrád német császárnak 1244. évi adománylevele, mely Nürnberg városát érdekli; továbbá egy 38 oklevélből álló csoport, mely a bajorországi karmeliták történetére bir érdekkel.

Mindezen átengedett anyagban magyar vonatkozású darab csak kettő van, a Fugger- és Haller-családokról szóló XVIII. századi genealogikus művek. Ezek is csak annyiban birnak magyar érdekkel, mert e családok egy-egy ága hazánkba szakadt s itt nevezetes szerepet játszott. E két fiatal kézirat különben teljesen ismeretes, közönséges kézi könyvekben is bőven tárgyalt genealogikus feljegyzéseket foglal magában, úgy hogy még német szempontból sem érthető a fontosság, melyet azok utólagos átengedésének a müncheni bajor állami levéltár tulajdonitott. A többi kézirat és oklevél kivétel nélkül német érdekű és csaknem valamennyije néhai Jankovich Miklósnak az 1832/6-iki országgyülés által a Magy. Nemz. Múzeum számára megvett gyüjteményével került a múzeum könyvtárába, melynek különben keretén kivül esik mást, mint magyar történeti és irodalmi vonatkozású darabokat gyüjteni. Jankovich Miklós e darabokat az Ebner-féle gyüjteménynek a jelen század elején Nürnbergben történt árvereztetésén szerezte meg.

Viszont a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára a m. kir. orsz. levéltártól 107 darab kéziratot, ezenkivül a Martinovics-féle mult századi összeesküvésben kompromittált Hajnóczy József, Őz Pál és Szolárcsik Sándor lefoglalt iratait 8 csomóban (250 darabnál

többet), végül 509 darab oklevelet kapott ellenérték fejében. E tekintélyes mennyiség darabjai mind hazai történeti érdekkel birnak, s igy a múzeumi könyvtár czéljainak és rendeltetésének megfelelők.

1. *Kéziratok.* Fontosságra ezek között első a királyi könyveknek 38 kötetből álló sorozata, melyek az 1527—1715-iki királyi könyvek kivonatát, továbbá II. Lipót, I. Ferencz és V. Ferdinánd királyok könyveinek másodpéldányait foglalják magukban. A királyi könyvek Bécsből az országos levéltárba kerülvén, e sorozat a míg egyrészt ott nélkülözhetővé vált, másrészt vele a Nemz. Múzeum kézirattára nagybecsű kiegészitést nyert.

A királyi könyvek mellett, hosszú sorozatot képeznek Rajcsányi Ádámnak 54 folió kötetből álló oklevél-kivonatai, másolatai, genealogiai feljegyzései a mult század első feléből (az ú. n. Collectio Rajcsányiana.) A bennök rejlő históriai gazdag anyag, mely még kellőkép kiaknázva nincs, a gyüjteményt rendkivüli becsessé teszi.

A pozsonyi Szent-Háromságról nevezett szodalitás albumai (7 kötet) festett czimerekkel és több apróbb kézirat, köztük egy a győri püspöknek ajánlott theologiai értekezés a XVI. század elejéről, a quadripartitum egy XVI. századi másolata, Calepinus magyar munkatársaitól származó XVI. századi magyar szótár töredéke a kárpótlásul átvett anyag értékes darabjai közé számithatók.

Az Őz-, Szolárcsik- és Hajnóczy-féle iratok első sorban az illetők magánviszonyaira, tanulmányaikra, összeköttetéseikre vetnek világot s e tekintetben becses adatok azon érdekes kor megitélésére, melynek kútforrásaiból a Nemzeti Múzeumnak gazdag gyüjteménye van.

2. *Oklevelek.* A Nemzeti Múzeum által kárpótlásul átvett 509 drb oklevél kor szerint a következőkép oszlik meg:

XII.	századi oklevél (1109. évből)	... ...	1	drb.
XIII.	» »	... ...	11	»
XIV.	» »	... ...	112	»
XV.	» »	... ...	207	»
XVI.	» »	... ... (1526-ig)	35	drb.
Középkori oklevelek későbbi másolatai		... ...	55	»

XVI.	századi	oklevél (1526-tól)	20	»
XVII.	»	»	9	»
XVIII.	»	»	50	»
XIX.	»	»	9	»
		Összesen	509	drb.

Megjegyzendő, hogy az 1526-ik éven innen eső oklevelek középkori oklevelek átirását, megerősitését foglalják magukban.

Az oklevelek közt diplomatikai és történelmi szempontból a legbecsesebb azon görög-latin nyelvű oklevél, melyet Kálmán király 1109-ik évben a veszprém-völgyi apáczáknak ad. Korra nézve ez a hetedik eredeti oklevél, melyet általában birunk és melynek hitelességéhez kétség nem fér. Ez jelenleg a Nemzeti Múzeumnak legrégibb eredeti oklevele, míg eddigelé az 1198. évből birta legrégibb oklevelét és kilátás nem volt arra, hogy ennél régibbet szerezhessen, mert a XI—XII. századból fenmaradt, szám és tartalom szerint ismert mintegy 60 darab eredeti oklevél mind biztos kézben van. Az 1109-iki nagyfontosságú oklevél két különböző szerkezetben jutott korunkra ; az egyik, a megpecsételt példány, az országos levéltárban maradt, a másik, pecséttelen, de külön oklevél-szerkezetet mutató példány, melynek hitelessége ellen kétség föl nem merülhet, a Nemzeti Múzeumé lett.

Az 509 darab oklevél között királyoktól, királyi család tagjaitól 110 darab ered. V. Istvántól János királyig minden uralkodótól van oklevél, némelyiktől igen nagy számmal. Igy Zsigmond királytól 36, Mátyástól 13, Nagy Lajostól 11, II. Ulászlótól és II. Lajostól 8—8, Róbert Károlytól és V. Lászlótól 5—5, Alberttől 4, a többiektől 1—1 oklevél származik.

A királynők közül Erzsébet (Károly király neje), Mária és Erzsébet (Albert neje) 1—1, továbbá Anjou István (I. Károly fia) és Brandenburgi György szintén 1—1 oklevéllel szerepel a középkori oklevelek közt. Az újabbkoriakból I. Ferdinánd 6, I. Lipót és Mária Terézia 2—2, János király és III. Ferdinánd 1—1 oklevéllel van képviselve.

Az oklevél-adók közt egyházi és világi méltóságviselők 52 darabbal szerepelnek. És pedig Lodomér esztergomi érsek, László pécsi, Csanád egri és András váradi püspökök 1—1 darabbal. A nádorok közül ifj. Garai Miklós 4, Ország Mihály 3, Kont Miklós

László oppelni herczeg és Bubek Detre 2—2, idősb Garai Miklós, Pálóczi Mátyus, Hédervári Lőrincz, Szapolyai István, Perényi Imre, Báthory István 1—1 oklevelet; Albert szász-tescheni herczeg és kir. helytartó 3, és Czobor Imre nádori helytartó 1 oklevelet állitanak ki. Az országbirák közül Báthory István 4, Bubek István, Pálóczi László és Báthory Miklós 3—3, Szentgyörgyi Péter 2, Nagymartoni Pál, Szécsi Miklós, Szécsényi Frank és Báthory István 1—1 oklevéllel szerepelnek. Ezen kivül van még 1—1 oklevél Péter tárnokmestertől, Frangepán Miklós, Egervári László, gróf Erdődy Tamás horvát bánoktól, Horváti János mácsói bántól és Tatamér prépost kir. alkanczellártól.

Természetszerűleg a legtöbb oklevél hiteles helyektől, káptalanok és konventektől származik. Ezeknek száma 257. A káptalanok és konventek hosszú sora mutatja azt a változatosságot, az ország egész területére kiterjedő érdeket, melyet az átvett oklevél-anyag magában foglal. Leggazdagabban van képviselve az erdélyi káptalan 33 darabbal, utána a budai és a pozsonyi 23—23 darabbal, majd az egri 22-vel. A többi káptalan és konvent a következő arányokat mutatja: A csázmai káptalan 14 drb, a jászói konvent 12 drb, a kolosmonostori konvent és a szepesi káptalan 11—11 drb, a garam-szent-benedeki konvent 9 drb, a váradi, vasvári és zágrábi káptalanok 8—8 drb, a leleszi konvent és a székesfejérvári káptalan 7—7 drb, az esztergomi, győri káptalanok, székesfejérvári keresztesek és a zalavári konvent 6—6 drb, a kapornaki konvent 5 drb, a somogyi konvent 4 drb, a bosniai és csanádi káptalanok 3—3 drb, a bácsi, pécsi, pozsegai, váczi, veszprémi káptalanok, a saághi és várad-hegyfoki konventek 2—2 drb, a nyitrai káptalan, a bors-monostori, csornai, margitszigeti, premontrei, pannonhalmi, pécsváradi, kouventek és a soproni keresztesek konventje 1—1 drb. A külföldi káptalanokból az anspachi van 1 drb magyar vonatkozású oklevéllel képviselve.

Területi hatóságoktól 11 drb oklevél származik. Buda városa 2 drb, Arad, Gömör, Nyitra, Somogy, Zala, Zemplén vármegyék, Pest, Trencsén és Ujhely városok 1—1 oklevélben szerepelnek mint kiállitók. Ezeken kivül van 1 közjegyzői oklevél és 9 darab magánokirat.

A római pápák közül III. Incze, VIII. Bonifácz, X. Gergely

és IX. Bonifácz pápáktól van 1—1, magyar egyházak részére szóló oklevél.

Az oklevelek tartalmát tekintve, azoknak úgyszólván fele a középkorban elsőrangú történelmi szerepet vitt, nagy multú családok birtokjogi és egyéb viszonyaira vonatkozik. Legtöbb oklevél (39 drb) a Perényi-családról szól, ezután (33 drb). a Rozgonyiakról. A többi históriai multú családok a következő aránynyal vannak képviselve: a Bazini és Szentgyörgyi grófok 23, a Kanizsaiak 18, Báthoryak 13, Alsólindvai Bánffyak 8, Széchényiek 7, Lévai Cseh, Garai, Marczali, Nagylucsei Dóczy családok 6—6, a Bethleni Bethlenek és Dobók 5—5, a Csetneki, Nánai Kompolth és Gersei Pethő családok 4—4, a Nagymartoni és Gúthi Ország 3—3, a Kórogyi, Maróthi és Pálóczi-családok 2—2 oklevéllel. Magyarországi kisebb nemesi családokat 153, erdélyieket 35 és horvátországiakat 4 oklevél tárgyal.

Feltünő nagy a magyarországi szerzetesrendekre vonatkozó s igy az egyháztörténet szempotjából fontos oklevelek száma. A pálosokról és illetőleg azok kolostorairól (Bereg, Bodrog-Sziget, Csátka, Dobrokucsa, Dubicza, Elefánt, Garigh, Göncz, Iregh, Kőszeg, Lepoglava, Máriavölgy, Remete, Sajó-Lád, Szentpéter, Terebes, Tokaj, Újhely) 54 oklevél szól, a klarisszákról (Margitsziget, Ó-Buda, Nagyszombat, Nagyvárad) 30 drb, a cziszterczitákról (Borsmonostra) 5 drb, a benczésekről (Bakva-Szentpéter, Szkalka) 4 drb, a karthauziakról 3 drb, a johannitákról, minoritákról, német lovagrendről, veszprémvölgyi apáczákról 1—1 drb, egyéb vegyes kolostorokról 5 drb. Püspökségek és káptalanok (Eger, Győr) történetére vonatkozik 4 drb.

Vármegyék és városok (Ebesfalva, Pest, Privigye, Rust, Trencsén, Ujhely, Vizakna, Zemplén m.) területéről és történetéről 8 drb középkori oklevél szól.

E rövid összeállitás mutatja, mily változatos és sokoldalú az a történeti anyag, melylyel a Magyar Nemzeti Múzeum a keretébe szorosan nem tartozó külföldi kéziratok és oklevelek átengedéseért az országos levéltár által kárpótoltatott.

A MILANOI KORVIN-KÓDEXEKRŐL.

SCHÖNHERR GYULÁTÓL.

Az elmúlt év őszén Felső-Olaszországban járva, nehány napot töltöttem Milanoban. Utam egyik főczélját a Trivulzio herczegi család könyvtárának meglátogatása képezte, illetőleg annak kipuhatolása, mennyi igaz abból a hírből, hogy a könyvtárban őrzött két Korvin-kódexet a jelenlegi tulajdonos, Gian-Giacomo Trivulzio herczeg hajlandó áruba bocsátani.

E hír magán úton jutott értésemre, s midőn a felől a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának jelentést tettem, Szalay Imre múzeumi igazgató az ügy fontosságához méltó buzgalommal sietett a vallás- és közoktatásügyi miniszterium beleegyezését kieszközölni ahhoz, hogy az eredetileg dalmácziai levéltári kutatásokra szánt hivatalos tanúlmányutam irányát megváltoztatva, alkalmat szerezzek magamnak e hír valódiságáról meggyőződhetni, s a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a becses kódex megszerzésére esetleg a szükséges lépéseket megtehetni.

A Biblioteca Trivulziana a nyilvánosság elől meglehetősen el van zárva; a kutatási engedélyt külföldieknek minden egyes esetben magától a családfőtől kell kérniök s bárha ennek kieszközlése végett idejekorán összeköttetésbe léptem Emilio Motta herczegi könyvtárnokkal, csakis a szerencsétlen véletlen tette lehetővé, hogy a könyvtárba bejuthattam. A könyvtárnokot ugyanis október 3-án, midőn Milanoba érkeztem, nem találtam a városban, s Trivulzio herczeg egy fél napig tartózkodván Milanoban, e rövid időt kellett czélom elérésére felhasználnom. A herczeg írásbeli megkeresésemre készséggel adott számomra elutazása előtt néhány órával kihallgatást és a két Korvin-kódexet könyvtárából kihozatva, lehetővé tette, hogy azokat behatóan megtekinthessem.

A két Korvin-kódex: *Diogenis Laertii Vitae atque sententiae eorum, qui in philosophia claruerunt etc.* (Cod. N. 817.) és *Porphirionis et Acronis Commentaria in Odas Horatii Flacci* (Cod. N. 818.) régóta ismeretes a Korvina irodalmában. Hazai tudósaink közül Fraknói Vilmos 1878-ban látta és tüzetesen

leírta mindkettőt a Magyar Könyvszemlében;[1] az ő leírása alapján vette fel czímeiket Csontosi János a latin Korvin-kódexek bibliografiai jegyzékébe.[2] Újabb bibliografiai leírásukat megtaláljuk a könyvtár kéziratainak Giulio Porro által 1884-ben közrebocsátott katalogusában,[3] melyből a magyar vonatkozású részeket — bár nem teljesen — Csontosi közölte a Magyar Könyvszemle 1891-iki folyamában.[4]

Már e leírások kétségtelenné tették, a miről saját szemeimmel is meggyőződhettem, hogy mindkét kódex Mátyás király könyvtára maradványainak díszesebb példányai közé tartozik.[5] Annál sajnosabb, hogy a megszerezhetőségükről szóló hír nem bizonyúlt valódinak. Trivulzio herczeg ez iránt hozzá intézett kérdésemre tagadólag válaszolt; mint beszédéből, s utólag más oldalról is megtudtam, a hír onnan keletkezett, hogy Ulrico Hoepli, a híres milanoi könyvkiadó és antiquarius alkudozásban állott a herczeggel a könyvtár kéziratai felett, de az alku nem jött létre, mert a herczeg a Hoeplitől ajánlott magas árért sem volt hajlandó az őseitől örökölt műkincsektől megválni. A herczeggel való találkozásomnak azonban mégis volt némi eredménye; míg 1893-ban hasztalanúl tettünk Ulrico Hoepli útján lépéseket az iránt, hogy a kódexek czímlapjairól fénykép-másolatokat nyerhessünk, most a herczeg kérésemre minden vonakodás nélkül megadta az engedélyt arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a kódexek czímlapjairól, jellemző részleteiről, kötési tábláiról a herczegi palota helyiségeiben fényképfelvételeket eszközöltethessen vagy bárminő más úton egyszerű vagy színezett hasonmásokat készíttethessen. Ezt az engedélyt a herczeg elutazása miatt milanoi időzésem alatt nem vehettem igénybe, de a herczeg biztosított a felől, hogy a rendes munkaidőben, midőn könyvtárnoka állandóan Milanoban időzik, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-

[1] Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban. Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 126—128. l.

[2] Magyar Könyvszemle, 1881. évf. 165. l.

[3] Catalogo dei codici manoscritti della Trivulziana, 278—79. és 356. l.

[4] 144—150. l.

[5] A mennyiben a magyar bibliografusok és Porro katalogusának leírásai között némi elterés észlelhető, konstatálnom kell, hogy az összes leírások között Fraknói Vilmosé az egyedüli, mely a valóságnak pontosan és legapróbb részleteiben megfelel.

ságának egyszerű megkeresése elégséges lesz arra, hogy könyvtárunk az óhajtott hasonmások birtokába jusson.[1]

A Trivulzio-könyvtárban e két Korvin-kódexen kívül még számos magyar vonatkozású kézirat található, melyeket Csontosi János, mint említém, csak részben sorol fel a könyvtárról Porro idézett katalogusa nyomán közzétett ismertetésében. Ezek megtekintéséről a már jelzett körülmények között ez úttal le kellett mondanom. Felhasználtam azonban az alkalmat egy állítólagosan Milanoban lappangó harmadik Korvin-kódex ügyének nyomozására, s az alábbiakban beszámolok az eredményről, mely lehetővé tette, hogy a jelenleg ismeretes Korvin-kódexek létszámának kérdésében egy szembeötlőleg téves bibliografiai adatot helyreigazítsak.

Csontosi János a múlt év folyamán a Pallas Nagy Lexikona számára megírta a Korvina történetét.[2] Ebben a dolgozatában, »a Korvina felkutatott kétségtelen maradványának könyvtárak szerinti statisztikája« czím alatt szám szerint kimutatva az egyes könyvtárak Korvin-kódexeit, a milanoi Trivulzio-könyvtár Korvin-kódexeinek számát háromban állapítja meg.

Ez adatnak érdekes előzményei vannak.

Fraknói Vilmos és az ő nyomán Csontosi János úgy voltak értesülve, hogy a Trivulzio-könyvtárban a két fentebb említett kéziraton kívül még két más Korvin-kódex őriztetett, melyek értesülésük szerint a század derekán végrendeleti hagyomány gyanánt a Trivulzio herczegi család egyik nőtagjára, Belgiojoso herczegnére s erről leányára Trotti őrgrófnéra szállottak. Fraknói az egyiknek czímét közölte Mazzuchelli feljegyzése nyomán: ez a *Joannes Damascenus* és *Anselmus canterburyi érsek* műveit tartalmazó, Attavantestől festett kódex; a másikról nem tud semmi közelebbi adatot. Mint írja, lépéseket tett megtekintésükre, »mivel azonban a főrangú tulajdonosnő távol volt Milanoból, ezt egy jövő

[1] A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában a lefolyt télen eszközölt nagy átalakítások s az ezredéves országos kiállítás könyvtári anyagának kiválasztásával járó rendkivüli elfoglaltság magyarázza meg, hogy az igazgatóság az engedély felhasználására mindeddig nem tehetett lépéseket.

[2] A Korvina. (Előzményei, alapítása, pusztulása és az irodalomban való rekonstrukcziója.) A Pallas Nagy Lexikona, X. k. Melléklet, 8-r. I—XXIV. l.

alkalomra kellett halasztania.«[1] Ez alkalom, úgy látszik, nem érkezett el; Fraknóitól a kódexek felől több tudósításunk nincs. Annál többet látszott tudni felőlük Csontosi János, a ki a Damascenus-kódex mellett a Trotti-könyvtár másik, lappangó kódexét a *Flavii Cresconii Corippi Johannidos libri septem* czímű kéziratban ismeri fel, s elmondja róla, hogy »e Korvin-kódex 1820-ban, mikor Mazzuchelli kiadta, még Trivulzio őrgróf milanói könyvtárában volt, honnan később végrendeleti hagyomány gyanánt Belgiojoso herczegnőre szállt és jelenleg leányának Trotti őrgrófnőnek birtokában van.« További leírásában pedig még azt is tudja róla, »hogy Mátyás király czímerével van diszítve.« Honnan szerezte ez értesülését, nem mondja; mint Fraknóinak, úgy egy évvel később, 1879-ben neki sem sikerült a Trotti-könyvtárba bejutni.[2]

A Trotti őrgrófok könyvtárának kéziratai azóta, köztudomás szerint, könyvpiaczra kerültek, s a Damascenus-kódexet (nevezhetjük röviden így) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára 1886-ban megvásárolta Ulrico Hoeplitől. A milanoi Korvin-kódexek legértékesebbikének ma már mi vagyunk jogos és büszke tulajdonosai. A Corippus-kódexet azonban hiában kereste a vétel közvetítője, Csontosi János a Hoepli által áruba bocsátott Trotti-féle kéziratok jegyzékében, melynek litografált példányai ma már a legnagyobb bibliografiai ritkaságok közé tartoznak. Nem is kereshette. Nem egy jel, minden adat a legnagyobb határozottsággal azt kiáltotta kezdettől fogva, hogy a milanoi Corippus-kódex soha sem került a Trotti-könyvtár kéziratai közé, s csupán egy nagy, úgyszólván megmagyarázhatatlan tévedésből jutott a magyar irodalomban, *és csakis itt*, a Korvina maradványainak repertoriumába.

Sajátszerű, de tény, hogy a tévedés csirája ott keletkezett, a hol legtöbb alkalom nyilt volna annak ellenőrzésére s a valódi tényállás konstatálására. Ama rövid idő alatt, mit Trivulzio herczeggel töltöttem, a herczeg saját szájából volt alkalmam hallhatni, hogy könyvtárában eredetileg négy Korvin-kódex őriztetett, s ebből kettő a már ismert uton a Trotti őrgrófok könyvtárába került. Kétségtelen hogy ez a családi hagyomány kijelentéseként hangzó tudósítás vezette félre ez előtt tizennyolcz évvel Fraknói

[1] Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 128. l.
[2] Magyar Könyvszemle, 1881. évf. 165—166. l.

Vilmost, hogy két Korvin-kódexet keressen Trotti őrgrófnénál. Fraknóinak akkor nem volt alkalma a valóság felől meggyőződhetni; a Korvinával különben is csak mellékesen foglalkozott sokoldalu tanulmányai között s a politikai történetirás terén azóta kifejtett bámulatos tevékenysége ezt a tárgyat teljesen háttérbe szoritotta. Éppenséggel nem őt érheti a gáncs azért, hogy a kezdetben szerényen fellépő téves adat, kellőleg felszerelve, polgárjogot kért magának irodalmunkban.

Ugyanaz a tudósítás, mely a Trotti-könyvtár állitólagos második Korvin-kódexét Cresconius Corippus néven nevezte meg, Mazzucchellire hivatkozott ez adat forrásaként, ki ezt a kódexet Milanóban 1820-ban közre bocsátotta. Mazzuchellinek ez a munkája a jelzett évben tényleg megjelent[1] és Gian-Giacomo Trivulzio őrgrófhoz intézett terjedelmes előszavában részletes leirást tartalmaz a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexéről. Ebben az előszóban azonban a figyelmes olvasó épen az ellenkezőjét találja annak, a mit a fentebb elmondottak után várnia lehetne. Pietro Mazzucchelli, a milanoi Collegio di Sant' Ambrogio doktora, itt ugyanis mindjárt a bevezető sorok után azt mondja, hogy Cresconius Corippusnak, e Kr. u. VI. századi afrikai irónak a libyai hadjáratról írt költeménye felől, mind addig, a mig a Trivulzio-könyvtár kódexe ismeretessé nem vált, két kéziratból birt a tudományos világ tudomással. Az egyik Desiderius monte-cassinoi apátnak, a későbbi II. Viktor pápának a XI. század közepe táján a monte-cassinoi apátság számára készittetett kézirata; a másik a Korvina egy kódexe, *melyet Cuspinianus Mátyás király könyvtárában látott a XVI. század elején.* Desiderius kódexét Foggini a mult században hiába kereste a monte-cassinoi könyvtárban; a budai kódexnek pedig azon szomoru sors után, mely Mátyás király könyvtárát Buda elfoglalásakor érte, szintén teljesen nyoma veszett. *A két kódex tehát ma nem ismeretes;* Mazzuchelli idejében a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexe egyetlen példányként szerepelt a tudósok előtt.

[1] Czime: Flavii Cresconii Corippi Johannidos sev de bellis Libycis Libri VII. Editi ex codice Mediolanensi Musei Trivultii opera et stvdio Petri Mazzuchelli Collegii Ambrosiani doctoris. Mediolani, ex imp. ac reg. typographeo. Anno MDCCCXX. A meglehetősen ritka, hazai könyvtárunkból teljesen hiányzó munkából a milanoi Biblioteca Ambrosiana *S. N. Z. IV. 31.* jelzetű példányát használtam.

A továbbiakból megtudjuk azt is, hogy a Trivulzio-könyvtárban Mazzuchelli idejében a ma is birt két Korvin-kódexen kivül csak ama bizonyos Damascenus-kódex, *tehát összesen három Korvin-kódex* őríztetett, sem több, sem kevesebb. S hogy a Corippus-kódex nem lehetett azonos azzal, a melyet Cuspinianus a budai királyi könyvtárban látott, azt Mazzuchelli első sorban Cuspinianus szavaival bizonyitja. A budai királyi könyvtárban annyiszor megfordult bécsi diplomata tudósításából ugyanis az világlik ki, hogy a budai kódex Cresconius Corippus költeményének első könyvével kezdődött és a költemény nyolcz könyvét foglalta magában.[1] A milanoi kódexben ellenben megvan a költeménynek *Victoris proceres* kezdetű előszava is; az egész munka az eredetitől eltérőleg nem nyolcz, hanem hét könyvre van felosztva[2] s függelékül olasz verseket tartalmaz, legvégül Petrarca Eglogáit. A kódex különben is *papirra* van irva, betűi a XIV. század irásmodorát tüntetik fel, s minden jel arra mutat, hogy sohasem került ki Milanoból. Mazzucchelli gyanitása szerint azon kéziratok közé tartozott, melyeket Alessandro Teodoro Trivulzio a mult század derekán, az 1749—52. évek között, a milanoi dom építkezési irodájának helyiségeiben talált s onnan szerzett meg könyvtára számára.

Ha Mátyás királynak a hosszura nyujtott bevezetésből szembetűnő neve elég alapot nyujtott a Korvina egyik legbuzgóbb monografusának arra, hogy a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexét a Korvina maradványai közé sorozza s oly kódexként irja le, melyen Mátyás király czimere ma is látható, a későbbi fejlemények megadták neki az alkalmat, hogy tévedését helyre igazitsa. A Corippus-kódex ugyanis nem ment át Belgiojoso herczegnő s általa a Trottiak birtokába (Csontosinak ez adattal sem volt szerencséje) s mikor Giulio Porro a Trivulzio-könyvtár kéziratainak

[1] »Bellum vero Libycum, quod Joannes gessit, Fl. Cresconius Gorippus octo libris prosequutus est, quibus titulum fecit Johannidos: quos in Regia Bibliotheca Budae reperi. Hi sic incipiunt: Signa, duces gentesque feras...« stb. Cuspinianus, De Caesaribus et imperatoribus. Cuspinianus e munkája Strassburgban, 1540-ben látott először napvilágot. Érdekes, hogy több XVI. századi író: Gesner, Simler, Frisius stb. Cuspinianust hibásan idézve, e kódexet a badeni könyvtárban (in bibliotheca *Badensi*, Budensi helyett), Barthius a bécsi udvari könyvtárban keresi.

[2] A IV. és V. könyvek e kódexben egy könyvet képeznek: a negyediket

katalogusát 1884-ben közre bocsátotta, a *Cod. N. 686.* jelzetü kézirat leirásában újból elmondta mindazt, a mit Mazzucchelli a régebbi kéziratokról, tehát a budai kódexről is és ennek elvesztéről mondott.[1] A mulasztás azonban most is ismétlődött. Csontosinak abban a czikkében, mely *Hazai vonatkozású kéziratok a gróf*[2] *Trivulzio-család milanói könyvtárában* czim alatt látott a Magyar Könyvszemle idézett helyén látott napvilágot, első helyen találjuk a Corippus-kódexet, Porro magyarázó szövegének szó szerint egész terjedelmében való idézésével.[3]

E szöveg tartalma épen elég arra, hogy a valódi tényállást bárki is felismerje. A közlő azonban most sem olvassa el a magyarázatot, most is megelégedett a *Biblioteca di Mattia Corvino* stb. szavak kibetűzésével; az ujabb kutatás eredménye reá nézve csupán az volt, hogy a Corippus Korvin-kódex nem került a Trottiakhoz, hanem megmaradt a Trivulzio-könyvtár birtokában.

Csakis így magyarázhatjuk meg, hogy a Trivulzio-könyvtár Mátyás király könyvtárának három kódexével szerepel Csontosi idézett statisztikájában. A harmadik kódex Csontosi számításában nem lehetett más, mint a Corippus-kódex, mert a Trivulzio-könyvtár kéziratai között sem Porro katalogusa nyomán, sem személyes kutatás útján nem talált senki más oly kéziratot, mely a Korvinával bármikép kapcsolatba volna hozható.

A kérdés tehát jóformán el lehetett döntve már eddig is a Korvina irodalmának minden figyelmes olvasója előtt. Nekem milanoi időzésem alatt csupán arról kellett meggyőződnöm, hogy a mit Porro s a többiek Mazzucchelliből a Corippus-kódex felől idéznek, tényleg megfelel Mazzucchelli elbeszélésének.

[1] »Hosszú időn át azt hitték — így szól Porro olasz szövegének hű forditása — hogy a történelmi szempontból annyira nevezetes költemény veszendőbe ment, miután a XI. század közepe táján Desiderius monte-cassinoi apát által készittetett másolatot Foggini a mult században hiába kereste az apátság könyvtárában, s *a másik példány, melyet Cuspinianus Korvin Mátyás könyvtárában látott, valószinüleg nem létezik többé,* e könyvtár részben szétszóratván, részben pedig II. Szolimán rendeletére 1526-ban, midőn Budát elfoglalta, Konstantinápolyba hordatván. Azon kódexek lajstromában, melyeket a szultán a magyar országgyűlésnek adományozott, nincs meg, sem Ewards Korvin-kódexei között nem található.

[2] Igy!

[3] 1891. évf. 145—146. l.

Az eredmény az egészből annyi, hogy Mátyás király könyvtárában megvolt Cresconius Corippus *De Bellis Libycis* czimű munkájának kézirata; de hogy hova lett, arról nincs tudomásunk. Hogy a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexe nem azonos ezzel, az minden kétséget kizáró módon meg van állapitva. Ujabban egy második példányt is fedeztek fel, a madridi királyi könyvtárban, de e IX. századi hártya-kéziraton semmi sincs a Korvina ismertető jeleiből, s e kódex egyébként is, mint a milanoi, a verses bevezetéssel kezdődik.[1] A budai kódexnek csupán emléke maradt fent Cuspinianus révén, mint érdekes adat azon művek sorozatához, melyeket Mátyás király könyvtára magában foglalt.

ERDÉLY ELSŐ BIBLIOGRAFUSAI.

KANYARÓ FERENCZTŐL.

Zwittinger és Rotarides lelkes példája nemcsak Bod Péterben gyujtott égő vágyat a rég letünt magyar irodalom emlékeinek megmentésére. Élt Erdély közepén, Ó-Tordán, egy egyszerű professzor, a ki 1734 május 1-én bizatván meg az unitáriusok zsinati főtanácsától a tordai algimnázium igazgatásával, minden szabad idejét iskolája és egyháza multjának felderítésére fordította. Összegyüjtött minden forrást, egybeállított minden felkutatható adatot, a mi őt nemes czéljához közelebb segítette. Mily szerencsés gondolat volt e vállalat akkoriban, azonnal megérti, a ki tudja, hogy kincses Erdélyünk az oly mozgalmas XVI. és XVII. század után a mult században még mily sokféle történeti hagyománynyal dicsekedhetett. *Kénosi Tősér János,* mitsem tudva Bod Péter hasonirányú törekvéséről, lankadatlan fáradott e hagyományok megmentése érdekében. Gyüjtött, másolt, kivonatolt és jegyezgetett oly buzgósággal, hogy a nyári hosszú iskolai szünet volt reá nézve a legkomolyabb munka időszaka. E nemű fáradozásai emelték őt csakhamar kis hazájának első bibliografusává. Már 1753 július

[1] Partsch József a madridi és milanoi kódexek egybevetésével a Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquissimorum. I. III. pars II. (Berlin, 1879.) kötetében kiadván Corippus költeményét, szintén bőven ismétli az elveszett budai kódexről szóló tudósításokat.

havában megírta egyik legderekabb művét: *Bibliotheca scriptorum Transsylvano-Unitariorum.* E munkájával talán Sand Kristóf nagyhírű »*Bibliotheca Antitrinitariorum*«-ját akarta magyar részről kibővítve kiegészíteni; de bizvást elmondhatjuk, hogy Kénosi Tősér beható ismertetései nemcsak nemzeti irodalmunk szempontjából, hanem tudományos pontosság tekintetében is hasonlíthatatlanul feljebb állanak Sand vázlatos s nem mindenütt megbizható áttekintésénél.

A következő év nyarán megírta Kénosi Tősér másik jeles művét is, mely az előbbinek méltó társa: *De typographiis et typographis unitariorum in Transsylvania, atque libris in iisdem impressis, auctore Theophilo Monotheita.* (I. e. Joanne Tősér de Kénos.) Mindkét művet Szabó Károly is felhasználta, bár épen nem kimerítőn, bibliografiai kutatásainál s nagy elismeréssel szól a szerző felől.[1]

Több kisebb műve van még Kénosinak, melyeknek ismertetése nem ide tartozik. 1755-ben odahagyta a tordai gimnázium igazgatóságát a jóval nyugalmasabb bágyoni papságért s itt a falusi élet csendjében egyháztörténeti munkájának összeállításával foglalkozott. Idő telve, lankadni érezte erejét s csüggedés fogta el: nem lesz képes megoldani a fölvállalt nehéz feladatot. Barátai és ismerősei biztatták s voltak, kik önzetlen támogatásukat is felajánlották. Kénosi Tősér lassan bár, de tovább dolgozott. Később ő maga is segítő társután nézett. 1766 szeptember 5-én átküldte *Uzoni Fosztó István* toroczkó-szent-györgyi paphoz a kész »*Bibliothecát*«, birálatra és a mű kibővítésére kérvén fel tudós tiszttársát. Majd átküldte a készülő egyháztörténelmet is, mit a fölkért biráló nagy örömmel és kiváló érdeklődéssel fogadott s a benne vetett baráti bizalomnak legjobb tehetsége szerint igyekezett megfelelni.

A következő 1767. évi zsinat alkalmával a szomszédos Aranyos-Rákoson az unitárius egyház nagyjai ismét föllelkesítették buzdításukkal Tősért munkája folytatására. Be is fejezte csakhamar a nagyterjedelmű első kötetet,[2] melybe a már említett két régibb bibliografiai munkáját következőkép illesztette be:

Cap. XI. *De typographiis unitariorum in Transylvania.*

[1] Lásd pl. a Régi M. Könyvtár I. k. 33. lapján.

[2] *Unitario-Ecclesiasticae Historiae Transylvanicae,* I. k.

Sectio I. De Alba Juliensi typographia unitariorum atque typographis. §. 1. De libris in Alba Juliensi unitaria typographia a. 1567. editis (eorumque continentiis excerptae notationes). §. 2. Tituli librorum a. 1568. in unitaria Alba Juliensi typographia editorum (et quaedam ex iis observata, quos mihi vidisse contigit, aut ab aliis citari legisse licuit). §. 3. Librorum a. 1569. in Alba-Julana typographia editorum breves synopses. §. 4. De amissione typographiae Albanae. Sectio II. De typographia Casparis Helthai Colosvariensi. §. 1. De typographis unitariis in officina Helthana Claudiopoli. §. 2. De libris in officina Helthana Claudiopoli evulgatis. §. 3. De amissione typographiae Helthanae Claudiopoli, et prohibitione impressionum, novaque impetratione. Sectio III. De tertia typographia unitariorum Colosvarini sumptibus ecclesiae unitariae erecta (ejusque violenta ablatione). Hátrább külön fejezet-czím: De violenta ab unitariis ablatione typographiae ecclesiae unitariae, ostiatim emendicato multorum centenorum florenorum sumptu omnisque ecclesiae facultatis evacuatione paratae.

Kénosi Tősérnek e felosztást követő egyesített könyvészeti munkája a Kolozsvárt és Gyulafehérvárt kiadott művek bő ismertetésével az unitárius főiskolai könyvtár sűrűn irott másolata szerint épen 100 lapra terjed 2-rét alakban. Eredetileg ennél jóval terjedelmesebb volt; de az utólagos másolók jónak látták összevonni a sok helyt nagyon is terjengő előadást.

Egyháztörténeti munkájának egész első kötete is néha a legkisebb részletekre kiterjeszkedik épen ilyen aprólékos figyelemmel. Most a források elveszése után nagy köszönettel tartozunk a gondos irónak e becses, legtöbbször igen jellemző s jól felhasználható apróságokért. Csakis a Kénosi Tősér hangya-szorgalma után vált lehetségessé, hogy egyik-másik írónk alapos dissertatiókat bocsásson ki egyháztörténeti problemákról, a nélkül, hogy a Kénosi-Uzoni-féle egyháztörténelem kizsákmányolásánál valaha tudósabb munkát végezett volna. Ilyen egyháztörténetiró volt, hogy messzebb ne menjek, Aranyos-Rákosi Székely Sándor.[1]

Kénosi Tősér kitünő egyháztörténeti munkájának első kötete csak a XVI-ik századdal foglalkozott. Mielőtt tovább haladt volna,

[1] Székely Sándor egyháztört. műveivel, melyek »hanyag kivonatok« Uzoniból, egy terjedelmes kötetben foglalkozik az egykori Jánosfalvi Sándor István. Kézirat az unitárius főiskola könyvtárában.

megtörte erejét a folytonos munka és lelki nyugtalanság. 1771 april havában parochiát cserélt Uzonival s elhuzódott Bágyonról a félreeső toroczkai völgybe, ugyanekkor fölkérve Uzonit müve folytatására. Földi pályafutását 1772 június 27-én végezte be. A toroczkó-szentgyörgyi templom sírkertjében tették örök nyugalomra, hol — az oláhok vandal dulása után — *még ma is fölismerhető* sírjánál tanulságos emlék hirdeti az elhunyt tudósnak úttörő érdemeit és az unitárius egyháznak a szellemi örökhagyókat is megbecsülni tudó nemes hálóját.

Mint ilyen esetben rendesen történni szokott, Uzoninak csak hiányosan juthatott kezére Kénosi Tősér müve mellett annak gazdag adatgyűjteménye is: igen sok becses forrásmű elkallódott részint az elhunytnak özvegyénél, aki a híres szombatos Nagy-Sólymosi Mátéfi családból származott; más része az adatoknak a rokonok kezén veszett el, vagy lappang ma is valahol az Aranyos mellékén. Uzoninak első dolga volt megmenteni, amit lehetett, azután a legnagyobb gonddal lemásolni Kénosi müvét és saját legjobb tudása szerint kiegészíteni vagy kiigazítani a hiányosnak talált adatokat. Boldogúlt elődje iránti kegyeletből saját bővítéseit mind fölismerhető módon toldotta a nagy munkához. Majd a mü tovább folytatásához látott, megirván a II. kötetet s a III-iknak is nyolczadfél fejezetét, s így az unitárius egyház történetét lehozta szerencsésen saját koráig, egészen 1774-ig.[1]

1778-ban ő is kidőlt a nagy munkából. Akadtak, kik felváltották (Kozma Mihály és János) s az addigi három kötetet hat vaskos kötetre növelték, mintegy 900 irott ívnyi terjedelemmel.[2] De munkájuk értéke távolról sem versenyezhet a két kitünő kezdeményezőnek, Kénosi Tősér Jánosnak és Uzoni Fosztó Istvánnak érdemeivel, kik szóhagyomány, rég elveszett források, nyomtatott és irott ritka müvek alapján oly világosságot derítettek szeretett egyházuk régi történetére, melyet nagybecsü müvük nélkül ma igen sok tekintetben lehetetlen volna nemhogy elérni, de csak távolról is megközelíteni. Különösen az I. és II. kötetet illeti meg az elismerés a legfőbb

[1] V. ö. az eddig felsorolt adatokat a *Historia Eccl. Unit.* előszavával s az I. k. 402—403., 415. stb. lapjával.

[2] Lásd Jánosfalvi Sándor István jegyzeteit Székely Sándor Unit. val. történetéhez, 10—12. l.

mértékben, mely két kötet a XVI. és XVII. század protestáns egyháztörténetére vonatkozólag a legbecsesebb adatokat tartalmazza.

Nagy kár, hogy e mű csak kéziratban s így is mindössze csak négy példányban maradt fenn. Kénosi Tősér eredeti kézirata, úgy látszik, a többszöri örökbehagyás folytán elveszett, a Kozma Mihály-féle másolat az unitárius főiskolai könyvtár s az Uzoni másolata az egyházi főlevéltár birtokában van. Az elsőnek egy másodpéldánya Jánosfalvi Sándor Istvántól Jakab Elek útján a székelykeresztúri algimnázium könyvtárába került s egy negyedik példány, ha tudósítóm nem téved, Szilágyi Sándort, történetíróink Nesztorát, vallja birtokosául.

Kénosi egyik alapvető művének eredeti kézirata *(De typographiis et typographis unitariis)* 1878-ban került elé egészen váratlanúl a püspöki thékából, az unitárius consistorium tanácstermében. E mű elvitázhatatlanúl Kénosinak saját kezeirása. Nagy negyedrét alakban 284 lapot tölt be sok rendbeli hiányokkal. A kézirat némely részén (251—262. l.) meglátszik, hogy szerzőnek legrégibb fogalmazása s első kisérlet az erdélyi bibliografia összeállitására. Kénosi ez előkerült művének jóval teljesebb másolata megvan az erdélyi múzeumi könyvtár gróf Kemény József-féle kéziratgyűjteményében. Maga a tudós gróf készitett hozzája igen pontos és részletes indexet.

Kénosi másik művének, a *Bibliotheca scriptorum Transsylvano Unitariorum*-nak Szabó Károly szerint eredeti kézirata szintén gróf Kemény József gyűjteményében maradt fenn.[1] Az unitárius főiskolai könyvtár csak egy innen szerzett másolattal rendelkezik a Simén-féle gyűjteményben.

Kénosi Tősér János és Uzoni Fosztó Istvánnak itt röviden ismertetett munkái szolgáltak legfőbb kútforrásul az alább közlendő bibliografiai adatokhoz. Melius, Basilius, Enyedi György, Várfalvi Kosa és Szentmártoni Bodó János s a kalandos életű Felvinczi György irodalmi munkásságának megismertetéséhez nem egy hasznavehető felvilágositást talál a szíves olvasó az utóbbiakban. E felvilágositó adatok közül különösen ki kell emelnem a Felvinczi Györgyre tartozókat. 1896 őszén lesz kétszázéves fordulója az első magyar szinigazgató I. Leopoldtól nyert szabada-

[1] Régi Magyar Könyvtár, I. k. 33. sz.

lomlevelének. Legfőbb ideje tehát, hogy e homályban élt jelesünknek rég letűnt emlékét lehetőleg tiszta világításba állítani igyekezzünk. S ily nagyjelentőségű alkalommal még az itt közreadottaknál jóval csekélyebb értékű adatok is megérdemelnék a méltató irodalomtörténész kegyeletes figyelmét.

NYOMDÁSZATI ÉS KÖNYVÉSZETI ADATOK.

DR. ILLÉSY JÁNOSTÓL.

I.

1614. deczember 3. Farkas Imre kereszturi nyomdász levele Thurzó Szaniszlóhoz.

Éltemig való alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, a hatalmas Istentől kivánok nagyságodnak minden testi és lölki jókat megadatni mind az nagyságodhoz tartozókkal egyetemben. Továbbá azt [írhatom n]agyságodnak, hogy az nagyságod predica[tora] nálam vala és az nagyságod parancsolatját megmondván és az nagyságod az minemő opus felől izent, hogy kinyomtatnám, azt én a nagyságod parancsolatjára kinyomtatom és az mi költséget nagyságod küldött,[1] én azt recipialtam és azon leszek, hogy azt nagyságodnak szépen kinyomtatom, mennél hamarább lehet és minden dolgaimat elhagyom nagyságodért, véghez is viszem, kiben az nagyságod neve terjedjen. Ezzel az úr Isten éltesse nagyságodat, mind az nagyságodhoz tartozókkal egyetemben. Költ Kereszturat, karácson havának 3. napján, anno 1614.

Nagyságodnak szegény szolgája
Farkas Imre, könyvnyomtató.

Kívül: Az tekéntetes és nagyságos urnak Thurzo Staniszlónak, Szepes vármegyének örökös ispánjának, nekem kegyelmes patronusomnak.
(Eredeti. Orsz. ltár. Thurzó gyűjt.)

A könyv, melyről itt szó van, 1615-ben jelent meg Farkas Imre keresztúri nyomdájában. Czíme: »*A gyermetskék Credója*« stb.[2] Szerzője illetőleg fordítója Thurzó Szaniszló udvari papja Pálházi Göncz Miklós, később dunáninneni szuperintendens, ugyanaz a predikátor, akiről a levél elején említés történik. A Thurzó Szaniszlóhoz intézett ajánlásból kitetszik, hogy a fordítás már 1613 május 1-én kész volt.

[1] A lap szélére kiirva: fl. 25.
[2] Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár, I. k. 456 sz.

II.

1651 február 24. II. Rákóczi György fejedelem Brassai Márton gyulafejérvári nyomdászt megnemesíti.

Georgius etc. Memoriae etc. Quod nos benigne consideratis fidelibus obsequiis strenui Martini Brassa typographi nostri Albensis, quae ipse pro virili nobis et praedecessori nostro illustrissimo condam principi, domino patri pie defuncto in arte typographiae laudabili cum promptitudine hactenus exhibuisset et impendisse perhibetur, ac inposterum non dispari quoque animi alacritate exhibiturum ei impensurum confidimus, insuper benignum quoque habentes intuitum clarissimi Joannis Henrici Bisterfeldii ss. theologiae et philosophiae in collegio Albensi professoris, nobis sincere dilecti pro eo factae, et etiam principi digna liberalitatis affectione inclinati eundem Martinum Brassa ac per eum Annam Kovacz, consortem suam de speciali gratia et principalis potestatis nostrae plenitudine e statu et conditione (ignobili), in qua nati sunt et hactenus exstiterunt, clementer eximendos ac in coetum et numerum verorum, natorum et indubitatorum nobilium annumerandos etc. etc. In signum autem hujusmodi verae ac perfectae nobilitatis eorum haec arma sive nobilitatis insignia: scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo quidam veste viridi indutus sede insidente literas et theca literarum colligere visitur, supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contigit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornata, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant etc. etc.

(Gyulafvári kápt. Lib. reg. XXV. k. 668. l.)

*

Brassai Márton nevével nem igen találkozunk a könyvnyomtatók sorában. Az általa nyomtatott könyveken rendszerint az áll: »Ki-nyomtattatott Gyula-Fejér Váratt,« vagy pedig: »Typis celsissimi Principis.« A fejedelmi nyomdának ő volt a vezetője. Úgy látszik, Brassóból jött Gyula-Fejérvárra és pedig 1639 végén. Geleji Katona Istvánnak Rákóczi fejedelemhez 1639 deczember 12-én írt levelében olvassuk: »Ngodnak jelentettem volt Bisterfeldius uram által az én concióimnak nyomtatásokban való nagy fogyatkozását, de *Marczi Brassóból eljött* s Istennek hála Albert is ismét föléledett, mert megint hozzá kezdtek.« [1] Ha jól sejtjük, ez alatt

[1] Irodtört. Közl. 1894. évf. 336. sz.

a Brassóból jött Marczi alatt Brassai Mártont kell értenünk. Brassai rövid idő alatt rendbe szedte a nyomdát s oly tevékenységet fejtett ki, amelylyel az ország egy nyomdája se versenyezhetett. Olyan tudós férfiaktól, a milyenek a fejedelmi udvart környezték, akadt is munkája váltig. Ő a bizalomnak, igényeknek kellőleg megfelelt. Mint látjuk, a nemességgel való kitüntetésre nem kisebb ember ajánlotta, mint Bisterfeld.

Az adományozott czímer különösen abból a szempontból érdekes, mert az ú. n. beszélő czímerek sorába tartozik.

III.

1685 ápril 30. Töltesi István debreczeni nyomdász levele Langh Jánoshoz.

Köteles szolgálatomat ajánlom kigyelmednek.

Nemzetes Langh János uram. T. Lysnai Pál uram jelenté a kigyelmed kivánságát az exemplarok felől, kigyelmed kivánsága szerint nyomtattam kigyelmednek n. 200. Kigyelmed tudósitson, ki kezéhez dirigaljam az exemplarokat és a német kis könyvecskét, kész leszek a kezéhez adni pleno numero; az exemplárok még el nem készültenek, következendő 5. napján majusnak elkészül. Sok fáradságom volt a kigyelmed munkájával; betűm nem volt elegedendő, ugy kellett metszenem ujonnan és öntenem, mivel egyszersmind mind scluptor *(így)* és fusor vagyok; ugy itélem, talám ez a betü fog tetszeni, mert alkalmatosabbal most nem nyomtathattam. A mi a salariumot nézi érette, a munkáért és papirosért fl. 12 küldjön kigyelmed és ha kivántatik bekötni közüle valamelyet, azt is adja hiremmé kigyelmed, szolgálhatok abban is kigyelmednek: kegyelmes urunknak levelében kivân kigyelmed egyet, aranyossan beköthetek, specimenjét küldöm kigyelmednek; ez csak az első árkus, a többi nálam vagyon. Kigyelmedet követem, ha annyi fáradságom nem lett volna a betükkel, előbb elkészíthettem volna; a mint lehetett imitaltam a németet, de kiváltképpen kellett a forditásra vigyáznom, mivel a magyar e féle metszésekhez semmit nem tud és az authornak is a praefatiója hosszabb a magyar praefatiónál; valamivel kisebb leszen vastagságára, de a hossza mind egy. Ezek után ajánlom az úr oltalmába kigyelmedet. Debrecini, 1685 die ultima Aprilis. Kigyelmed szolgája mig él Töltesi István debreczeni typ. P. S. A mely becsületes embert kigyelmed a munkáért beküld, a sallariumot bizza kigyelmed kezéhez a fölyebb megirt mód szerint.

Kívül: Nemzetes Langh János uramnak cum pleno honoris titulo nekem jóakaró uramnak tulajdon kezében adassék hamarsággal hiven. —

Szabad Zaborszki János uramnak, urunk komornyikjának felszakasztani és megolvasni.

(Eredeti. Orsz. Levéltár. Zárlatán vörös viaszba nyomott kis gyürüs pecsét, mely egy ágaskodó oroszlánt (?), sisakdíszül kardot tartó kart ábrázol, jobbról-balról S. T. betükkel.)

IV.

1685. május havában Lisznyai Pál debreczeni tanitó levele Langh Jánoshoz.

Isten szerencséltesse uram a kged dolgait, kívánom. Mihelt kgdnek 28 Aprilis irt levelét vettem, a typographust ottan hivattam, summa uj betüket öntött, sok dolgai is voltak s eddig azért nem készült volt el a munka. Immár minthogy érkezik ezen a héten, a restantiáját is elvégezi mind a 200 exemplárnak; urunk számára is készen lészen az aranyos könyv. Mondja a typographus, hogy pénze nem volt s azért kelletett szürke papirosra nyomtatni. A kgmed német könyve készen vagyon; nem küldé ki a typographus, mivel ő is jó német s még hasznát veszi a nyomtatás végeig. Többet nem irok uram kgdnek, mert a typographus maga megirta, mi legyen az ő jutalma. Klmed uram izenje meg, hova dirigáljuk e jövő héten az exemplárokat s kiáltal s meglészen. Ha klmed köttetni akar könyvben, azt is izenje meg, itt elég compactorok vagynak, meglészen az is. Legyen Isten uram klmeddel. Raptim Debreczenben, 1685 die (?) Maji. Kegyelmednek a miben tud jó szívvel szolgál

Lisznyai Pááł D. Sch. M., m. p.

Kivül: Nemes és nemzetes Láng János uramnak, mostan urunk táborában commoraló jó akarómnak cum pleno honoris titulo adassék illendő becsülettel, vagy ha ő klme ott nem volna, Zaborszki János uramnak.

(Eredeti. Orsz. Ltár.)

*

Ki volt, mit irt ez a Langh János? Ez a kérdés tolul elénk a fenti két levél elolvasásakor. Langh János nevével nem találkozunk a régi magyar könyvek szerzőinek sorában. Szabó Károly két kötetes bibliografiai munkájában nevét hasztalanul keressük. Mégis vizsgáljuk a dolgot behatóbban. Töltesi nyomdász leveléből annyi kitetszik, hogy németből fordított munkáról van szó. Ebben az évben (1685-ben) a Töltesi-nyomdának három magyar nyelvü kiadványát említi Szabó Károly.[1] Ezek közül az 1330 szám alatti forditott munka ugyan, de angolból; szerzője különben is mind a három munkának meg van nevezve. Németből forditott

[1] Régi Magyar Könyvtár, I. kt. 1330. 1331. 1332 sz.

munka a szóban forgó esztendőben Lőcsén jelent meg, a Neuman Gáspár boroszlói pap könyve. A Magyar Könyvszemle által a Szabó Károly nagybecsü bibliografiai munkáinak kiegészítése végett meginditott közlemény-sorozatban az a különös eset merült fel, hogy Neuman emlitett munkája ugyanabban az évben (t. i. 1685-ben) megjelent Debreczenben és Töltesi István nyomdájában.[1] Mind a két munka czíme ugyanaz s mind a kettő »egy akkori bujdosó által« fordíttatott németből magyarra; csakhogy a debreczeni kiadás 8-r. és 64 lap, a lőcsei pedig 12-r. és 89 lap. A két könyvet egybevetni nem állott módomban; mind a kettő csekély számu példányban vidéki könyvtárban őriztetik. De igy is erősen hiszem, hogy mindkettőnek egy a szerzője és pedig *Langh János.* Ő az az »urunk (t. i. Tököly Imre) táborában commoraló jóakaró,« akiről ki tudja, micsoda sors vetette a *»bujdosók«* közzé? Életéről jó formán semmit se tudunk; annyi bizonyos, hogy nem tartozott Tököly belső udvari emberei közé. Legalább ezek sorában nem találjuk a nevét; nem úgy, mint a fenti levelekben emlitett Záborszki Jánosét, akiről tudjuk, hogy ex praecipuis aulae familiarisa volt a fejedelemnek s fizetésének esztendeje 1683 szeptember 24-én kezdődött.[2]

Talán nem tévedek, ha egy személynek tartom azzal a Lang Jánossal, akiről Kerekes Erzsébet 1680 május 19-én azt irja férjének Krasznahorkai Andrásy Miklósnak, hogy »a tornavármegyei dézmás, valami Lang János nevü, szendrei profontmester« sürgeti a hatkuti, dermei, kovácsi báránydézmát; irjon neki Andrásy, hogy legyen egy kis várakozással s ne károsítsa a szegénységet.[3]

Abból meg, hogy ez a Lang János Szendrőn volt prófontmester, talán azt is sejthetjük, hogy Lang János kassai birónak volt a fia, aki, mint biró, 1614-ben tagja volt az egri káptalan kincseit összeiró bizottságnak s mint Tállyai János alumnusnak Leidenből 1626 julius 3-án irt leveléből látjuk, a kassai biróságot még ekkor is viselte.[5]

[1] Magyar Könyvszemle, 1896 évf. 91 l.
[2] Magyar Tört. Eml. Irók. XXV. k. 72. l.
[3] Történelmi Tár, 1885. évf. 380 l.
[4] U. ott, 1885. évf. 182 l. és 1889. évf. 559 l.

TÁRCZA.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA AZ EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLITÁSON.

A magyar nemzet a honalapitás ezeréves emlékünnepét üli. A mit a honfoglaló ősök által örökül reánk hagyott földön a nemzet örömben, szenvedésben átélt, a szerencsében alkotott, a csapások napjaiban megtartott, a romokból ujjáteremtett: az ezeréves mult emlékeit és a mai kultúra eredményeit jubileumi kiállitásban mutatjuk be a világnak. Az ezredéves országos kiállitást méltán tekinthetjük a millenium legbecsesebb emlékének; s ez emlék koronája a történelmi kiállitás, mely régi kultúránk rég elfeledt emlékeit szólaltatja meg, hogy hirdessék a nemzet multjának nagyságát és a második millenium küszöbén bizalommal töltsék el a mai nemzedék szivét Magyarország jövendője iránt.

A történeti emlékek és műkincsek gazdag sorozata, mely e történelmi kiállitás anyagát képezi, fényes bizonyságot tesz a nemzet fiainak kegyeletéről, melylyel azokat a pusztulástól megóvták. áldozatkész buzgalmukról, melylyel féltve őrzött kincseiket a nagy nemzeti czél rendelkezésére bocsátották. A nemes példa viszhangra talált a külföldön is, honnan a tudományos intézetek és egyes főurak a legnagyobb elismerésre méltó készséggel küldték be magyar vonatkozásu műtárgyaikat.

Az ezredéves országos kiállitás történelmi főcsoportjában felhalmozott kincsek között a hazai és külföldi könyv- és levéltárak anyaga előkelő helyet foglal el. A magyar történetnek sok olyan időszaka van, melynek dicsőségét ma már csak az oklevelek hirdetik, s a szellem, a toll irott és nyomtatott termékei: a krónikák, Mátyás király könyvtárának fényes kódexei, az ősnyomtatványok,

a magyar irodalomtörténet zsengéi és fejlődése egyes korainak emlékei az első helyet követelik ott, a hol fajunk szellemi képességéről kell az utókor előtt bizonyságot tenni.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára kezdettől fogva tudatában volt annak, minő kötelességek háramlanak reá, mint az ország első nagy könyvtárára, a nagy nemzeti ünneppel szemközt. S habár a birtokába levő emlékeket, mint a melyek saját helyiségeiben a nyilvánosságnak mindenkor rendelkezésre állanak, csak a legritkább esetben s a legszükebb határok között szokta kiállitásokra átengedni, a ritka, mondhatni páratlan alkalom nagyszerüsége teljesen elhallgattatta az eltérő felfogásokat s azt az álláspontot hirdette egyedül helyesnek, hogy a hol a nemzet ezeréves történetét kell bemutatni, onnan e mult egyetlen számot tevő emléke sem hiányozhat.

Könyvtárunk kincseiből minden, a mit az intéző körök a kiállitásra szükségesnek itéltek, ma ott van az ezredéves kiállitás történelmi főcsoportjának tárgyai között. S a könyvtár igazgatósága teljes liberalitással tett eleget a jelenkori főcsoport vezetői részéről hozzá intézett kéréseknek is, mihelyt annak szüksége merült fel, hogy a modern kiállitás egyes csoportjait a könyvtár anyagából egészitsék ki.

A kiállitás könyv- és levéltári anyagának ismertetése kapcsán alkalmunk lesz bővebben foglalkozni azzal az anyaggal, a melylyel a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az országos kiállitáson részt vesz. Ezuttal elég a főbb számadatokat feltüntetni. A nyomtatványok osztályából 14 ősnyomtatvány, 31 magyar nyelvü régi nyomtatvány, 20 hazai és külföldi idegen nyelvü, magyar vonatkozásu régi (1711 előtti) könyv, s az ujabbkori irodalomból 10 munka van a történelmi főcsoport irodalomtörténeti, paedagogiai s egyéb osztályaiban kiállitva. Középkori kódexeink közül 26 latin kéziratot (köztük Hartvik legendáját, Szent-Pál leveleinek XIII. századi kódexét és a Sancti Augustini de civitate Dei Korvin-kódexet), egy német és egy héber kéziratot állitottunk ki; a kézirattár ezenkivül 20 magyar, 7 latin, ujabbkori XVI—XIX. századi kézirattal, 16 irodalmi levéllel és 3 elegyes darabbal szerepel a kiállitásban. A levéltár részéről a múzeum tulajdonát képező iratokból 7 db középkori, 3 db ujabbkori oklevél 4 levél, 12 czimeres levél, 22 czéhirat, 46 1848/49-iki irat és

nyomtatott falragasz és 7 kisebb irat, továbbá a báró Bal ass gróf Bethlen, gróf Forgách, gróf Rhédey és Soós családok levéltárábó, egy-egy, a Kállay család levéltárából 4, a Görgei család levéltárával letéteményezett 1848/49-iki iratokból 15 darab, összesen tehát 125 darab adatott át kiállitás czéljából a történelmi főcsoport igazgatóságának. Ez összes kiállitott anyag biztositási értéke 61,002 frtban lett megállapitva. S ehez járul még a jelenkori főcsoportban a budapesti ügyvédi kamara kiállitásaként szereplő 32 nyomtatvány (Werbőczi Hármaskönyvének különböző kiadványai 1545-től 1864-ig) és 14 db középkori oklevél, valamint a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium posta- és táviró- ügyosztálya részére szintén kiállitási czélból átadott 20 db posta-ügyre vonatkozó XVI—XVII. századi irat, melyekkel a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának kiállitott könyv- és levéltári anyaga 340 darabra megy fel.

Látszólag csekély szám ez, de a mit magában foglal, nemzeti történelmünk legbecsesebb emlékei közé tartozik és nélkülök nem lett volna teljes a kép, melyet az ezredéves országos kiállitás a magyar kultúra ezer évéről a világ elé tár.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1896 JANUÁR 1-TŐL MÁRCZIUS 31-ÉIG.

I.

A *nyomtatványok osztályának* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1132 db, ajándék útján 369 db, vétel útján (865 frt 77 kr. értékben) 299 db, vagyis összesen 1710 db nyomtatványnyal s ezen felül még 650 db apró nyomtatványnyal gyarapodott.

A könyvtár helyiségeiben 3908 egyén 8036 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 309 egyén 468 kötet nyomtatványt használt.

A nyomtatványi osztály anyagát növelő értékesebb szerzemények közt kiemelendők: 1. az insbrucki tartományi levéltártól két középkori s Tirol történetére vonatkozó okiratért csere útján megszerzett »Capitula concordiae inter Fridericum imperatorem nec non Mathiam Hungariae regem etc.« czímű ősnyomtatvány telje-

sen ép és érintetlen példánya. 2. Michael de Hungaria, Sermones tredecim. 1480. (63 frt.) 3. Leo imperator, Tactica sive de re militari liber. Lugduni Batavorum, 1612. (7 frt 50 kr.) 4. Leo imperetor, Trattato brieve dello schierare in ordinanza gli eserciti. Venetia, 1586. (7 frt.) 5. Roger Ascham, A report and discourse written by of the affaires and state of germany and the emperour Charles. 1553. 6. An account of the imperial procedings against the Turks. London, 1685. 7. A true and exact relation of the imperial expedition in Hungaria. London, 1685. (a három darab összesen 99·20 márkáért).

Külön kell kiemelni azon rendkívül becses anyagot, amelyhez Mészáros Károly nagylelkű ajándéka juttatta könyvtárunkat, aki ugyanis az általa 6000 frtért megvásárolt Horváth Árpád-féle könyvtárt a Magyar Nemz. Múzeumnak ajándékozta azon kikötéssel, hogy abból az itt már meglévő munkák példányai részint az Eötvös-kollegium, részint pedig az egyes szemináriumok könyvtárai közt osztassanak szét.

Ajándékaikkal a következők járultak könyvtárunk gyarapításához: Az Athenaeum r. társ. igazgatósága (32 db), Áldásy Antal dr. (2 db), Babik József Egerből, Csánki Benjamin Kúnhegyesről, Czeppel József, a cziszterczita-rend zirczi apátsága, Fejérpataki László dr. (3 db), Ferenczi József dr. (3 db), Gerlóczy Károly (3 db), Harsányi Sándor Clevelandból, Horváth Géza dr. (9 db), Jagić V. Bécsből, Kanitz Arisztid Kolozsvárról, Károlyi Árpád Bécsből, Lampel Róbert könyvkereskedése (11db), a Pallas-Lexikon szerkesztősége, Pulszky Ferencz (2 db), Reizner János Szegedről, Gróf Széchenyi Miklós, id. Szinnyei József (11 db), Szokolay Hermin Kaposvárról, Telkes Simon (2 db), a Temesvári első takarékpénztár, Toldy László (2 db), Urbán J. Juvenál, Szegedről, Varju Elemér (7 db), Várady Gábor Mármaros-Szigetről.

A negyedév folyama alatt 517 db nyomtatványról készíttetett czimlap, 923 db repertorizáltatott, 205 munka 362 kötetben lett kötés alá készítve, és a 2072 munkából s 4780 kötetből áll Lanfranconi-könyvtár minden egyes darabjáról konstatáltatott, meg van-e a M. N. Múzeum könyvtárában vagy sincs, hogy a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszterium meghagyása értelmében a gyűjteménynek a múzeumi könyvtárt nem érdeklő része a többi hazai könyvtárak közt szétosztható legyen.

A lefolyt negyedévben a könyvtár helyiségeiben nagy átalakítások és változások eszközöltettek. A folyosó bebutoroztatott s itt helyeztettek el a legkevésbbé használt s nagyobbrészt a hittudományi szakba tartozó munkák. A nagyterem, mely eddig úgyszólván egyedül csak az egyes szakok elhelyezésére szolgált, bár a kézirattárt, levéltárt és hirlaptárt látogató közönség épen ezen a termen volt kénytelen keresztülmenni, most oly módon

rendeztetett be, hogy nem csupán az itt csoportositott adminisztraczionális munkák végzésére lett kiválóan alkalmas, hanem, mivel a könyvek legnagyobb része más termekben nyert elhelyezést s ezek helyére a czédula-katalógusok, repertóriumok stb. jöttek, az itt hagyott szakokat is hozzáférhetlenné lehetett tenni a közönség részére, amely most már annál kevésbé kénytelen a nagytermen keresztüljárni, mert a hirlaptár gyüjteményeit használók részére az eddigi irodahelyiség lett olvasótermül berendezve. A kézirat- és levéltár csekélyebb számú kutatói és kiválóbb tudósaink számára pedig a nagyterem egy része tartatott fenn, ahol jól megválogatott s gondosan összeállitott kézikönyvtár áll rendelkezésükre. Mindezek az átalakitások és változások természetesen a szakok megbolygatásával és áthelyezésével voltak összekötve, ugyannyira, hogy a könyvtár 120 szaka közül alig egy-kettő maradt meg helyén, a többi mind más és más termekbe lett átrakva, vagy lesz most végleg elhelyezve, miután az óriási munkát ekkoráig még nem lehetett befejezni.

II.

A *hírlapkönyvtár* gyarapodását a következő adatok tüntetik fel:

Gulyás Ferencz úr Szegedről az Összetartás cz. önsegélyző egylet közlönyét, 1887., 1888. évf. (2 évf. 22 szám) ajándékozta. *Sturm Albert* úr, a Futtaki által szerkesztett Budapester Correspondenz, utóbb Budapesti Tudósitó cz. kőnyomatos lapnak összes teljes példányát 1875-től 1895-ig (21 évf.) ajándékozta. Köteles példányként beérkezett 641 évf. 15,292 száma, az összes gyarapodás 663 évf. 15314 számban.

Kötés alá rendeztetett és adatott 113 kötet hírlap.

Átnézetett 544 hírlap 16,752 száma.

Reklamáló levél 113 iratott, ebben 677 számot kértünk: beérkezett eddig 207 szám.

Czéduláztatott 48 hírlap 72 évfolyama.

A hírlapkönyvtár helyisége, a folyosó új butorzattal, illetve zárt szekrényekkel és karzattal (felső polczokkal) láttatván el, ezen karzat által kibővittetett 14 osztályzattal; hova a hírlapok közül a kevésbé használt külföldi hírlapok és a hazai idegen nyelvűek, a román, szláv és német hírlapok kerültek. A folyó (kötetlen) számok elhelyezésére újabb kisebb polczok rendeltettek meg a földszíntre.

A hivatalos dolgozó helyiségek újabb berendezése következtében a hírlapkönyvtár olvasó s dolgozó teremévé az első terem rendeltetett, hol egyszersmind a rendelkezésre álló polczokon a gyakrabban használt hírlapok is elhelyeztettek.

Az olvasók száma 353 volt, ezek 978 kötet hírlapot használtak.

III.

A *kézirattár* a lefolyt negyedben négy kézirattal (négy kötetben) gyarapodott, ezek között kiemelendő egy XVII. századi (1685) magyar imádságos könyv s Hajnóczy Józsefnek 47 dbból álló levelezése.

Az említett szerzemények földolgozásán kívül folytattatott és befejeztetett a Pesty Frigyes-féle levelezési gyűjtemény rendezése, ez 314 írótól 1106 db levelet tartalmaz s négy kötetben 316 czédula készítésével állíttatott föl; ugyanaz idő alatt párhuzamosan elkészült a középkori kéziratoknak új és az eddigi hátralék földolgozásával teljessé tett inventáriuma, mi által régi hiány nyert pótlást s egy külön felállított csoport nyert kezelésre alkalmas jegyzéket. E munka közben 42 új czédula készült. Vegyes kéziratról 45 új czédula készült s így 113 régi czédulát és 42 új inventált kéziratról 416 új czédulát, összesen 529-et osztottunk be.

Kötés alá került 49 kézirat 64 kötetben.

Az évnegyedben 68 kutató 140 kéziratot használt.

IV.

A *levéltár* ajándék útján 20 db, vétel útján (652 frt és 675 bir. márka vételárért) 1293 db irattal, összesen 1313 darabbal gyarapodott. Ezek az egyes csoportok között következőkép oszlanak meg: középkori iratok, ered. 114, más. 9 db; újabbkori iratok 858 db; levelek 147 db; czéhiratok 9 db; czímeres levelek 1 db; az 1848/49-iki szabadságharczra és az emigratióra vonatkozó iratok 102 db (ebből 9 db nyomatott kiáltvány); gróf Széchenyi István iratai 58 db; genealogiai táblák 15 db.

Az ajándékozók nevei: Adorján Lőrincz, Hegedűs Ferencz dr. nyug. hondvéd törzsorvos, Hesz Elek, Kovács Károly Székes-Fejérvárról, Schönherr Gyula dr., Teleki Sándor gróf országgy. képviselő, Varju Elemér.

Az új szerzemények között kiváló helyet foglal el a Bossányi család egyik ágának levéltára, mely vétel útján került a levéltár birtokába; ebben van 1 árpádkori oklevél (1251-ből), 23 db a XIV., 79 db a XV. és 10 db a XVI. századból, tehát 113 darab mohácsi vész előtti eredeti oklevél; az újabbkori iratok között a XVI. századiak száma 118 db, a XVII. századiaké 244 db oklevél, 64 db levél; az összes iratok 1134 db.

A középkori iratok csoportja még egy igen érdekes darabbal gyarapodott; ez Joan Dan moldvai vajdának 1423-ban Tergovistben kelt ószláv oklevele, melyben a brassai kereskedőknek Moldvában szabad kereskedést engedélyez, illetőleg erre vonatkozó régi kiváltságukat megujitja.

A czímeres és nemes levelek gyűjteménye Almásy Péternek 1603 márczius 7-ikén Prágában Rudolftól nyert czímeres levelével

gyarapodott. Ide osztatott be, bár tárgyánál fogva a czéhlevelek közé tartozik, a modori és szakolczai posztónyirók I. Lipóttól 1659 november 30-ikán nyert kiváltságlevele, melyben a király a czéhet czímerrel tünteti ki.

Gróf Széchenyi István iratait igen becses anyaggal gyarapítja egy 58 dbból álló gyűjtemény, melyet a levéltár az előző évnegyedben megvásárolt iratok kiegészítése gyanánt szerzett meg. Ez gróf Széchenyi Istvánnak 1835-ben Metternich herczeghez intézett emlékiratán kívül, melynek szövege maig ismeretlen volt, a nagy hazafinak 9 db. eredeti levelét és fogalmazványát tartalmazza az 1841—47. évekből, továbbá 47 db. 1831-től 1848-ig hozzá intézett levelet mostoha fiától Gróf Zichy Alfrédtől valamint gróf Batthyány Ferencztől és Gusztávtól, Bertha (?) Sándortól, gróf Erdődy Zsigmondné szül. Festetich Mária grófnőtől, Fahnenbergtől, Lónyay Jánostól, Steinbach Ferencztől, gróf Széchenyi Jánostól, Lajostól és Páltól, gróf Zichy Henriktől, Nándortól és egy ismeretlentől.

Az 1848/49-iki szabadságharcz és az emigratio iratainak gyarapítására megszereztük Halle J. müncheni antiquártól a lengyel legio 74 ügyiratból álló irattárát, továbbá Kossuth Lajosnak mint pénzügyminiszternek herczeg Esterházy Pál külügyminiszterhez 1848 május 20-ikán intézett titkos átiratát, és Worcell Szaniszló lengyel ezredes iratait, köztük Kossuth 13 eredeti angol levelét az 1854—56. évekből.

A lefolyt évnegyedben 27 kutató 1364 iratot, 2 pecsétlenyomatot használt. Külső használatra kikölcsönöztetett 23 térítvényre 110 irat, 1 nyomtatvány és 4 pecsétlenyomat.

A levéltári újabb szerzemények feldolgozásán és a folyó ügyek ellátásán kívül első sorban az ezredéves országos kiállítás czéljaira különböző szempontokból alkalmas levéltári anyag kiválasztása s ugyancsak e kiállítás alkalmából majdnem naponként minden oldalról felmerülő külömböző irányú magán-tudakozódások és kivánalmak kielégítése foglalkoztatta az osztály személyzetét. E mellett befejeztetett a Tunyogi József-féle gyűjtemény revideálása s a gyűjtemény a levéltár kisebb gyűjteményeinek csoportjában 8 fiókban nyert elhelyezést. Folyamatban van az 1848/49-iki szabadságharcz és az emigratio iratainak és a báró Balassa család levéltárának rendezése, bárha a munkaerő elégtelensége miatt mindkét munkálatra igen kevés idő volt fordítható.

Végül dr. Schönherr Gyula levéltárnok a könyvtár igazgatóőrének személyes vezetése mellett átvette a Magyar Nemz. Múzeum részére a gróf Széchenyi család levéltárát, melyet Széchenyi Kálmán, Béla és Bertalan grófok, mint a család hitbizományi birtokosai 1895 deczember 10-én kelt elhatározásukkal örök letéteményként ajánlottak fel a Magyar Nemz. Múzeumnak. A 17 ládába csoma-

golt levéltár átvétele f. évi márczius 12—15 napjaiban Sopronban eszközöltetett; az új szerzemény azonban, melylyel családi letéteményeink száma 31-re emelkedett, a következő évnegyed első gyarapodásaként fog a levéltári osztály növedék-naplójába bevezettetni.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA 1895/96-BAN.

A rendezett tudományszakok száma 52, s 53,228 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint: Történelem: 5,636, Magyar történelem: 2,821, Életírás: 2,405, Politika: 2,256, Magyar politika: 1,565, Jogtudomány: 1,117, Magyar jogtudomány: 1,461, Magyar országgyűlési irományok: 96, Földrajz: 1,021, Magyar földrajz: 415, Térképek: 926, Utazás: 1,182, Statisztika: 682, Schematismusok: 115, Anthropologia: 285, Természettudomány: 165, Természettan: 865, Vegytan: 405, Mathematika: 1,052, Természetrajz: 127, Állattan: 487, Növénytan: 412, Ásványtan: 508, Orvostudomány: 2,455, Hadtudomány: 583, Philosophia: 1,266, Paedagogia: 1,884, Széptudomány: 488, Nyelvtudomány: 2,023, Magyar nyelvtudomány: 406, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2,617, Külföldi folyóiratok: 290, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 803, Latin irodalom: 858, Classica philologia: 699, Új latin irodalom: 795, Régészet: 1,338, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 2,173, Olasz irodalom: 220, Franczia irodalom: 639, Germán irodalmak: 1,374, Szláv irodalmak: 406, Külföldi s hazai társulatok kiadványai: 533, M. T. Akadémia kiadványai: 386, Gazdaság: 1,331, Theologia: 897, Encyklopaedia: 139, Incunabulumok: 355, Bibliographia: 1,071.

A betűrendes czédula-katalogus írás ez évben is tovább haladt, s az elkészült 4000 czédulával ezek száma 51,200-ra szaporodott. Ezenkívül a rendes folyómunka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése is tovább haladt. A szak-katalogusok köteteinek száma: 94.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő:

213 külföldi akadémiával, külföldi és hazai társulatokkal, testületekkel és hatóságokkal folytatott csere és ajándék útján: 693 mű (369 köt. 662 füz.), 165 iskolai értesítő és 1 térkép; magánosok ajándékából 137 mű (101 köt. 75 füz.); 36 nyomda köteles példányaiból 1036 mű (362 köt. 868 füz.) és 27 ujság (20 köt. 7 füz.); az akadémia kiadványaiból 21 mű (40 köt. 18 füz.); és vétel útján 358 mű, (508 köt. 155 füz.)

Az összes gyarapodás 1895-ben 2247 mű, 1368 kötetben és 1778 füzetben, 165 iskolai értesítő, 1 térkép, 27 ujság

20 kötetben és 7 füzetben. Ehhez járul 168 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasótermében 7724 olvasó 11,628 művet használt, míg házon kivül 135 egyén 633 munkát kölcsönzött ki.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET KÖNYVTÁRA 1894-BEN.

FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

Vétel utján szaporodott a könyvtár 383 kötettel és füzettel, ajándékok és cserepéldányok által 196 kötettel és füzettel, köteles példányokból 342-vel. Összes gyarapodás 921 kötet és füzet, mely az 1893 évről kimutatott 1213 kötet és füzet mellett az ajándékok és cserepéldányok kevesebb száma (407 és 196) miatt lényegesen csökkent. Ha e szaporodást hozzáadjuk a mult évben kimutatott 52,503 kötethez és füzethez, könyvtárunk állománya, a Régi Magyar és Apor könyvtárak kivételével, 53,424 kötet és füzet. A lefolyt évben könyvvásárlásra kiadatott 2329 frt 55 kr, könyvkötésre 497 frt 50 kr, vegyesek czimén 93 frt 79 kr, összesen 2911 frt 84 kr; tehát a megelőző évinél 415 frt 25 krral több. A bekötött könyvek darabszáma 307.

Könyvtárunk ajándékozói a következők voltak (a cserepéldányokat ide nem számítva): De Gerando Attilla, dr. Lindner Gusztáv, Stolp Herm. Berlinből, Chervin Párisból, Szabó András, Ajtai K. Albert, Veress Endre, Farkas Róbert, Berkovits, dr. Márki Sándor, Böhm Mihály, Bán József, Sermovitz Adolf, dr. Koch Antal, Fletscher Oxfordból, dr. Finály Gábor, gr. Horváth-Tholdi Lajos urak és Budapest főváros tanácsa. Mindezen ajándékok szerzeménykönyvünkbe részletesen be vannak jegyezve, de legyenek itt is az adományozók nevei köszönettel megemlítve.

A könyvtári munkálatokban lényeges eredményül kell megemlitenem, hogy a szakleltári munka be van fejezve. Ez az által vált lehetővé, hogy e munkával Demeter István tanárjelölt urat, ki vele megelőzőleg is foglalkozott, egyletünk választmánya előterjesztésemre megbizta s ő 1894 novembertől 1895 február 10-ig foglalkozván vele, midőn állomásra távozott el, kevés kivétellel befejezve hagyta, melyet azóta tovább folytatva Gazelli Árpád úr fejezett be. Igy most már nem igen volna más hátra, mint a szakczímtár kinyomatása, mely azonban egyletünk pénzügyi erejét meghaladja, bármily óhajtandó volna is a tudományos használat érdekében.

Az egyetemi könyvtárával közös olvasóterem naponként 5 órán át állott nyitva, s a nagy szünidőn is nyitva állt d. e. 9—12 óráig. Megfordúlt benne 10 hó alatt 5988 olvasó, kikből átlag

esik egy hóra 598, egy napra 20, vagyis az évek óta állandó középszám. Az olvasók száma legnagyobb volt 1895 február 1-én, t. i. 50, legkisebb 1894 szeptember 1-én. Helybeli használatra kiadatott 1254 mű, a könyvtáron kivüli használatra 1272 mű ; az összes használt művek száma 2526. Könyvkivételre index letétetett 781.

Kézirattárunk és Apor-könyvtárunk a kényelmetlen elhelyezés mellett is állandó használat tárgyai voltak. A rendezetlen rész rendezéséhez hozzáfogtam s reményem van, hogy pár év alatt befejezzük. Összeköttetéseink állandók voltak hazai könyvtárainkkal, a külföldiek közül is érintkeztünk a bécsiekkel, a gráczival, a krakói Jagelló-könyvtárral, de főkép számos esetben kölcsönöztünk ki könyveket a budapesti egyetemi, múzeumi, akadémiai könyvtárakból, továbbá a zágrábi egyetemi s az esztergommegyei érseki könyvtárból. Könyvtárunkat továbbá a tudománynyal foglalkozó magánosok és intézetek állandóan igénybe vették, s mi a kért műveket minden esetben készséggel küldtük le az illető igazgatóságok kezessége mellett.

A KOLOZSVÁRI FERENCZ-JÓZSEF-TUDOMÁNY-EGYETEM KÖNYVTÁRA AZ 1894/1895. ISKOLAI ÉVBEN.

A könyvtár évi átalánya 6000 frtot tett; ehez járult a quaestura által a beiktatási dijakból, valamint könyvtári illetékek czimén a könyvtár részére beszolgáltatott 899 frt 10 kr. és az uralaltáji nyelvészeti tanszék számára beszerzendő könyvekre utalványozott 400 frt, tehát összesen 7299 frt 10 kr állott rendelkezésre.

Ebből az összegből 6396 frt 67 kron szereztetett 1320 kötet, könyvkötésre fordittatott 1009 frt 89 kr, vegyes kiadásokra 80 frt 62 kr, az adóhivatalba beszállittatott 1 frt 56 kr., tehát az összes kiadás 7488 frt 10 krra és így a túlkiadás 189 frtra rúgott.

A könyvtár a tanév alatt — az ajándékokat is beleszámítva — 1689 kötettel gyarapodott s jelenleg 37,014 kötetből és térképből áll.

Az olvasóteremben a tanév 10 hónapja alatt 4696 olvasó fordult meg, tehát átlag naponként 22, havonként 480 olvasó. Legtöbben voltak januárban és februárban, naponként átlag 50—59-en. Az olvasóteremben használtatott 1662 mű 2678 kötetben, havi használatra pedig 1556 mű vétetett ki 2578 kötetben, mely számokba a múzeum-egyleti könyvtárból használt művek nincsenek beszámítva.

A lefolyt tanév folyamán a könyvtár orvosi és természettudományi szak-czímjegyzéke is elkészült.

SZAKIRODALOM.

A középoktatás története Nagybányán. *Irta Morvay Győző. Vida Aladár m. k. áll. főgymn. igazgató előszavával. Nagybánya, 1896. Molnár Mihály könyvnyomtató intézete.* 8r. XII+312 l. és hat melléklet.

A vallás- és közoktatásügyi miniszterium 1893 június 21-én kelt rendeletében felszólitotta az összes hazai középiskolák igazgatóit, hogy Magyarország ezredéves fönállásának emlékére az 1895/96. iskolai év folyamán külön kiadványban vagy az iskolai értesitőben örökitsék meg a vezetésük alatt álló intézet történetét.

Az ez által megindított üdvös mozgalom egyik terméke, a nagybányai állami főgimnázium kiadványa, mindjárt czímében elárulja, hogy nem elégedett meg a miniszteri rendeletben kijelölt határokkal: a főgimnázium története helyett az egész nagybányai iskolázás történetének megörökitésével kivánja a nagy nemzeti ünnepet megülni. Az okot erre az intézet igazgatójának előszava Nagybánya sz. kir. bányavárosnak hazánk történetében vitt jelentős kulturális szerepében adja. A nagy munkát aránylag rövid idő alatt, meglepő gazdagságú adatkészlettel, dr. *Morvay Győző* nagybányai főgimnáziumi tanár vitte végbe, kinek nevét t. olvasóink a folyóirat legutóbbi füzetében megjelent dolgozatából ismerik. Ez idézett dolgozata: *Két nagybányai régi könyvtár* épen e munkájának egy bennünket érdeklő fejezetét ismertette meg velünk bővebb terjedelemben, teljes felhasználásával azoknak az adatoknak, melyeket könyvében természetesen csak röviden érinthetett.

A XVI. és XVII. században virágzott nagybányai református iskola: a *Schola Rivulina* és az ennek helyére lépő jezsuita gimnázium könyvtárainak története nagy vonásokban már elénk tárta a nagybányai középoktatás legrégibb történetét, melynek rendszeres tárgyalása Morvay könyvének történeti szempontból legérdemesebb részét képezi. Felesleges ismétlés volna ennek

adatait a helyütt ujból reprodukálnunk. Mikor a jezsuiták uralmának vége szakad, 1773-ban a minoriták veszik kezükben a tanügy vezetését Nagybányán; gimnáziumuk 1789-ben állami kezelésbe megy ugyan át, de 1810-ben már visszakapják, s különböző átalakulási stádiumokban, mint nagygimnázium (1810—1851), négy osztályú algimnázium (1851—68), ismét nagygimnázium (1869—79) s végül mint főgimnázium az övék is marad 1887-ig, a mikor állami szervezetet nyert.

A XVII. és XVIII. századból fent maradt nagybányai könyvtári lajstromok igen kedvező képet nyujtottak a pedagogia azon segédeszközeinek gazdagságáról, melyeket az iskolai és tudományos könyvek képviselnek a közoktatás szolgálatában. Az iskolázás újabb történetének adatai, sajnos, már nem tartalmaznak ily kedvező tudósitásokat. A minoriták gimnáziumának könyvtáráról 1813-ból birjuk az első katalogust. A könyvtárban ekkor mindössze 86 munka volt: 44 latin, 39 német, 2 magyar (!) és 1 franczia; legnagyobb részt pedagogiai művek és klasszikusok. Egy 1816-ik évi helytartótanácsi rendelet a könyvtár gyarapitását a bányakincstár és a város kötelességévé tette. A könyvtári ügy azonban az egész században nagyon lassan haladt előre. 1849-ben még mindig nincs az intézetnek szóra érdemes könyvtára. A gyarapitás 1867 óta történt rendszeresebben. 1887-ben a minoriták 2380 művet (2949 kötetben) adták át az államnak. A következő években megejtett selejtezés után azonban már csak 919 mű (1258 kötetben) maradt a főgimnázium könyvtárában. 1895 végén a tanári könyvtár 1908 munkából áll. Van azonkivül a tanuló ifjuságnak is könyvtára, mely az 1894/95-iki iskolai év végén 1173 művet foglalt magában.

Morvay könyvének további adataiból azok érdekelnek minket közelebbről, melyek a közoktatás terén működött egyének irodalmi munkásságáról szólnak. A legrégibb irodalmat Ujfalvi Imre (1589), Nánási István (1670), Buzinkay Mihály (1671), Szathmáry Pap János (1699) képviselik Nagybányán; a jezsuiták sorában ott találjuk két nagy történetirónk: Katona és Kaprinai, Kalatay Ferencz (II. József gyóntatója, a későbbi váradi püspök) és a hires költő Baróti Szabó Dávid neveit, kik hosszabb-rövidebb ideig tanitottak Nagybányán. Itt működött egy évig (1790-ben) Szentjóbi Szabó László is. A minorita rendű tanárok közül 19-en müvelték különböző irányban az irodalmat. Úgy ezek, mint az állami vezetés ideje óta alkalmazott tanerők munkásságának repertóriuma sok fontos adatot örökit meg a hazai közoktatásügy és irodalom története számára, melynek a nagybányai főgimnázium milleniumi kiadványa kétségkivül hasznos forrásai közé fog tartozni.

D. Gy.

A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *A schwazi ferencz-rendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. Egy fényképi hasonmással, Budapest, 1896. (Nyelv- és széptudományi értekezések. XVI. k. 7. sz.)* V+46 l. Ára 50 kr.

A szerencsétlen véget ért fiatal történet- és nyelvtudósnak, egykori munkatársunk *Szamota* Istvánnak egy postumus munkáját kivánjuk e folyóirat olvasói előtt bemutatni, a mely az Akadémia kiadásában nem rég jelent meg. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék ez, egy régi nyomtatvány, mely Komjáthi Szent-Pál forditásával egy évben s egy helyen (Krakó, 1533.) látott napvilágot s melyről már Bod Péter is megemlékezik Pápai Páriz szótárának 1767-iki kiadásában s azóta is többen emlegették.[1] Egyetlen ismert példányát a schwazi (tiroli) Ferencz-rendi kolostor őrzi. Erről irta le nyelvemlékünket Szamota 1893-ban. A könyv, mint Szamota megjegyzi, igen jó állapotban van, elejétől végig kitünően olvasható s érdemes volna valamelyik hazai könyvtárunknak megszerezni. Czime: *Lexicon Ioannis Mvrmellii In Qvo Latina rerum uocabula in suas singula digesta classes, cum Germanica et Hungarica interpraetatione Vt autem quodquis uocabulum facile inueniatur praestabit Index copiosus.*

Ajánlása: »Praeclarae Indolis Amplissimae spei adolescentulis Michaeli et Francisco Magnifici quondam domini Stephani a Peren filijs Martinus Heptamydius Bibliopola Cracouiensis S. D.« Czímlapján a magyar czímer áll, a könyv végén pedig: »Cracoviae, per Hieronymum Vietorem. Anno ab orbe redempto M. D. XXXIII.«

Murmelius (Murmelling, Murmel) Jánosnak közkeletű vocabulariuma, melyet számos nyelvre leforditottak, még nem betűrendes szótár: a szókat értelmi csoportokban sorolja föl, épúgy mint a XV. századi beszterczei és schlägli szójegyzékek.[2] Ilyen szócsoportjai pl.: De deo et rebus coelestibus: *Istenrŏl es eghi dolgogrol.* — De temporibus: *Ewdŏkrŏk.* [Olv. üdőkről. A könyvben sok a sajtó- és íráshiba.] — De elementis et de eis quae in aere generantur: *Eghkben termŏ eltetŏ allatokrol.* — Terrae, Aquarum, et locorum uocabula: *Feldnek: visseknek es helűknek neuek,* stb.

Hogy a vocabularium magyar részét ki írta, egyelőre nem tudni. Tolmácsunkat erős magyar érzés jellemzi, a mit a magyarítások mellé vetett észrevételei mutatnak. Pl. a tatárka nevű hitvány gabonafajnál azt a megjegyzést teszi: *ninczen magyar orsakban* (s. v. *cicercula*, Szamotánál 1540. sz.)[3] A sörnek egy

[1] V. ö. Szabó Károly, Régi M. Könyvtár I. k.4. sz.
[2] L. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, 78. s köv. ll.
[3] Szamota a szójegyzék egyes adatait könnyebb idézés végett megszámozta.

neménél (cereuisia saxonica) meg azt mondja: *Saxoniabeli sör magyarnak nehez es segen ital* (2180. sz.). Érdekes az a jámbor megjegyzése is, a melyet a *papa* ‚pápa' szóhoz vet: *Bölczeseguel es igaz isteni tudomanual wen emberuek* [olv. embernek] *kelene lenny* (2241. sz.).

Sokszor etimologizálásba is kap a magyar rész szerzője. Igy: »Epitaphium: *Koporso felet valo iras. Ταφος az az koporso επι az az felete*« (1671. sz.) — »Poêta: *Vers serző iu* [olv. jű, azaz jő, jön] *az görög igheből ποίεω czelekődőm*« (2332. sz.). — »Grammatistes: *Grammatica tudo, iű ez görög igheből γράφεω az az eruk* [olv. irok]« (2348. sz.).

A magyar rész, bár szójegyzék voltánál fogva nem összefüggő szövegű nyelvemlék, mégis igen sok becses adatot tartalmaz,[1] s a kiadást értékesebbé teszik Szamotának rövid, de tanulságos jegyzetei, melyekkel különösen a ruházatra, fegyverzetre, butorokra, ételekre és mesterségekre vonatkozó szókat kiséri s melyekben hagyatékúl maradt oklevél-jegyzeteit is sikerrel használta föl.

A szójegyzékre felhívjuk a történetirók érdeklődését is, mert benne sok műveltségtörténeti szempontból is becses adat találkozik, a melyek magyarázatát a nyelvész csak a történetbúvártól remélheti. *Zolnai Gyula.*

A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem könyvtára. *A milleniumi országos ünnepély alkalmára hivatalos adatok alapján irta dr. Máté Sándor a budapesti egyetemi könyvtár első őre. Budapest. Nyomatott a magyar királyi tud.-egyetemi könyvnyomdában.* 1896. 8-r. 24 l.

Ama számtalan ünnepi kiadvány közül melyen a honalapitás ezredéves emlékünnepe alkalmából láttak napvilágot, legközelebbről érdekelnek bennünket a hazai könyvtárak történetéről szóló monografiák. A szerény füzet, mely ezek sorát megnyitja, a budapesti egyetem könyvtárának multját és mai állapotát mutatja be; *Máté* Sándor, e könyvtár érdemes első őre irta azon hivatalos adatok alapján, melyeket a könyvtár igazgatósága vallás- és közoktatásügyi tározónak a milleniumi nagy évi jelentése számára állitott össze. A füzet két részre oszlik. Az első rész az 1867. év előtti időszak történetének rövid vázlatát foglalja magában; közli a könyvtár XVIII. századi exlibrisét, melyet olvasóink folyóiratunk mult évi folyamából ismernek, és Cserna Károly sikerült rajzában bemutatja a pesti Ferenczrendiek kolostora ama részének képét, melyben a könyvtár 1784-től 1875-ig el volt

[1] E szempontból való méltatását l. a M. Nyelvőr idei évfolyamának 168—169. lapjain.

helyezve. A könyvtár magvát a nagyszombati jezsuiták könyvei képezték, melyeket Mária Terézia az 1774-ben államositott egyetemnek adományozott. Mikor az egyetem Budára helyeztetett át, a könyveknek csak egy harmada szállittatott Budára; egy harmada a nagyszombati akadémia tulajdona maradt, $^1/_3$-rész szétosztatott a plebániák és szerzetesek között. A budai királyi palotában elhelyezett könyvtár mintegy 20,000 kötetből állott; gyarapitása czéljaira évi 500 frt átalány felett rendelkezett. Személyzete 7 tagból (2 könyvtárnok, 2 őr, 2 irnok, 1 szolga) állott; olvasótermének évi forgalma nem haladta meg a 2000-et. 1784-ben Pestre történt átszállitása után jelentékeny lendületet idézett elő gyarapodásában II. József császárnak az az intézkedése, mely a magyar és horvátországi eltörült szerzetek könyveit az egyetemi könyvtárnak juttatta. Az 1819-iki összeszámlálás 56,879 kötetben tüntette fel a könyvtár nyomtatványai állományát; 1866-ban már 108,041 kötet nyomtatványt és 12,278 db miscellaneát foglalt magában.

A II. rész az 1867—1895-iki időszak nagy változásairól számol be. 1873-ban kezdték meg az új könyvtári palota épitését; a könyvtár ebbe 1875 végén költözködött be s a modern vivmányok szerint felszerelt nagy olvasótermét 9381 kötetnyi kézikönyvtárával 1876 márczius 26-án nyitotta meg a közönség előtt. A mi azóta történt, arról az évi jelentések utján rendszeres értesüléssel birtunk; elég, ha e helyütt a végeredményeket tüntetjük fel. A könyvtár állományát 1895 végén 215,363 kötet és 35,256 füzet nyomtatvány, 1604 kötet kézirat képezte; kézikönyvtára 12,000 kötetből áll. Összes javadalmazása 36,240 frtra rug; ebből 17,134 frt esik a személyi kiadásokra, 5868 frtot az épület fentartása vesz igénybe; a könyvtár gyarapitására és könyvkötésre tehát 13,238 frt marad. Olvasótermében 1895-ben 48,174 olvasó 50,624 művet, kikölcsönzés utján 4007 olvasó 13,577 művet használt. Személyzete 8 tisztviselőből és 7 szolgából áll, élükön *Szilágyi* Sándor igazgatóval, ki 1878 október 12-ike óta töltve be a fontos állást, páratlan munkaerejével, lelkesedésével és buzgalmával legfőbb tényezője volt a könyvtár felvirágzásának.

D. Gy.

Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVIe siècle *par Émile Picot professeur à l'écoles des langues orientales vivantes. Extrait du Centenaire de l'école des langues orientales vivantes. Paris. Imprimerie nationale. MDCCCXCV.* Nagy 4-rét, 2+43+3 l.

A híres párisi *École des langues orientales vivantes* a mult évben ünnepelte meg fönállásának századik évfordulóját. Ez alkalomból az intézet egy emlékkönyvet adott ki, melyben minden tanárának egy-egy ez alkalomra irt dolgozata foglaltatik.

Ezek közt van Picot Emilnek különlenyomatban is megjelent fönti czimű munkája, mely a XVI. századbeli román könyveket nyomtató nyomdák között a hazai *brassói, gyulafehérvári, szászsebesi és szászvárosi* nyomdákat és azoknak szláv és román termékeit is ismerteti. E század hazánkban is megindult szellemi forrongása tényezőinek ujabb adatokkal való megvilágitása igen becses lehet reánk nézve. Picot műve ilyennek igérkezik. Lássuk ennél fogva először a tartalmát s azután alkossunk róla itéletet.

Picot, Páris első rendű romanistája, e művében a román nyomdászat történeti ismertetése és fejlődésére vonatkozó s a XVIII. század végeig terjedő vizsgálódásainak csak a XVI. századra vonatkozó részet bocsátja közre. Kezdi legelőször a *tergovisti* nyomda történetével. A tirgovisti nyomdát Nagy-Radul idejében 1508-ban egy velenczei nyomdász, a ki valószinűleg Andrea Torresano d'Asola segitője volt a szláv szövegek megválasztása és kinyomatásánál, Makarius szerzetes állította föl. Ez a Makarius montenegrói ember volt s előbb itt adott ki neháný egyházi munkát. Igy 1494 jauuár 4-én egy *oktoichot* (énekeskönyv), melynek szép kezdőbetüin rögtön fölismerhetni a velenczei származást, hogy Andrea Torresano vagy más ügyes nyomdász véste azokat. E munkát Zeta fejedelme, Crnojevič György és Babylas püspök rendeletére adta ki, hogy megkönnyitse nyomdai termékének a papság részéről való elfogadását. Ugyan is a keleti egyház sokáig gyanakodva nézte a nyomdászatot s Gutenberg találmánya nagy nehezen honosodhatott meg a szlávok közt, s igy az egyházi és állami életben e nyelvet használó románok közt is. Az első krakói nyomda, melyet Haller János állít föl s benne a munkát Frank Sebald végzi, alig áll fönn egy évig s a megjelent öt egyházi munka után a vállalkozó a nyomdát 1492-ben beszünteti, annyival is inkább, mert a katholikus papság sem engedte meg, hogy a versenyző egyház számára könyveket nyomassanak.

Igy került a sor a szláv könyvek nyomtatására Velenczében, a hol már 1493-ban jelenik meg Andrea Torresano nyomdájában egy *Časoslovec* (imakönyv.) A velenczéből Četinjébe került Makarius 1495 szeptember 22-ikén egy zsoltárt ad ki, majd egy *Molitvelniket* (halotti és betegek számára imakönyv), melynek megjelenési éve bizonytalan.

Ez időtől fogva 1508-ig mit se tudunk Macariusról. Ekkor Havasalföldön tünik föl, hol egy *Liturgiarionja* (szertartáskönyv) jelenik meg. Nem tudni, vajjon Radul ájtatosságának hirére, avagy tőle híva teszi át nyomdáját, tény azonban, hogy az ő idejében s beleegyezésével rendezi ezt be Tergovistben, mire mutat az is, amit az előszóban mond, hogy a nyomást már Michnea vajda első évében fejezte be 7016-ban

(1507.) Ez a Makarius ugyanaz, a ki Montenegróban is volt. Jagičnak arra alapított kételye, hogy a havasalföldi nagybetű tipusok nagyban eltérnek a montenegróiaktól, bár ez észrevételnek megvan a maga értéke, nem döntő e kérdésben, mert lehet, hogy a papság maga rendelt a maga számára ilyen nagyobb tipust. Valamikép a tény, hogy az 1508-iki *tergovisti* nyomda betűi eltérők az 1494-iki montenegróitól, nem igazolhatja azt, hogy e nyomdának több Makarius nevű nyomdásza lehetett, ép úgy nem lehet mondani, hogy az 1512-ik évi Evangeliom s az 1508-iki Liturgiarion, bár betűik eltérők, más-más nyomdából kerültek volna ki.

Daczára a Michnea, Radul utóda alatt kitört forradalomnak, Makarius még az 1510-ik év folyamán kiadja a már Montenegróban megkezdett *Oktoich*-nak második részét, melynek egy csonka példánya a román akadémia könyvtárában található meg. Makarius nyomdászi munkásságának harmadik terméke az előbb említett *Evangeliom*, melyet 1512-ben adott ki Bassarab vajda rendeletére.

Ez a három munka jelent meg Makarius keze alatt. Betűik typusa és nyelvezetük eltérő a montenegróiakéitól. Jagič a nyelvi különbséget a vidéknek tulajdonítja, hol Novakovič szerint egész más volt a hangsulyozása is a régi szerb szláv nyelvnek.

Sokan azt tartják, hogy Makarius később havasalföldi metropolita lett, s mint ilyen, Szent-Maxim utóda. Bár voltak többen a szerzetesek közt, kik nyomdászi tehetségüknek köszönhették, hogy magasabb egyházi méltóságra jutottak, Makariusról ez nem állitható.

Fölmerült volt a kérdés, vajjon az 1508-, 1510- és 1512-ik évi, Makarius kezéből kikerült nyomtatványok nem velenczeiek-e? Hogy havasalföldiek s Novakovič állítása szerint tergovistiek, bizonyitják a nyomtatványok czímlapján levő képek, valamint az a tény maga, hogy az ő nyomdája Havasalföldön állt.

Előfordúl e város neve más nyomtatványokon is. 1520—25 között jelent meg 4-rét alakban Makarius-féle betűvel egy szertartáskönyv, melynek csonka példánya a román akadémia könyvtárában A. 3578 sz. alatt van bejegyezve.

1535-ben ujra egy *Oktoich* jelenik meg.

1537-ben ugyancsak Havasalföldön jelenik meg Undoljski szerint egy szertartáskönyv. Karatajev nem meri megmondani, hol jelent meg. A paizs-féle ékitmény (kereszttel és karddal) Movila Péter kievi metropolita czímerére emlékeztet, mig a sas inkább Brassóra utal. Ezért jobb nem állitani még semmit. A metszetek egyikén rajta van a metsző »*Fülöp*« szerzetes neve.

Valószinű, hogy a sok töredék, miket a különböző monostorokban találtak, mind a román nyomdászat e korából valók.

1545-ben, most biztosan Tergovistben, jelenik meg egy

Oktoich, melynek a czímlapján az áll, hogy Péter János, Ungro-Vlachia és Podunavia ura és fejedelmének, a nagy Radu fiának rendeletére készült, Mózes szerzetes munkássága folytán, Ljubavič betűivel s megkezdetett a havasalföldi metropolita Varlaam idejében s bevégeztetett Ananias alatt Tirgovișteben 7053 (1545)-ben.

A föliratból két új dolog világlik ki. Először: Radul a *szerzetes* az 1544. év vége felé átengedte a hatalmat fiának Péternek, másodszor: Havasalföldön már ujonnan berendezett, velenczei munkásokkal ellátott nyomda állott. Mózes maga pedig ugyanaz, aki 1537-ben Velenczében egy *Oktoichhoz* mellékelt *Paschaliát* szerkesztett, s ki csak ezután szánja magát a nyomdászatra; az aki 1536-ban Božidar Vukovič számára egy *Molitvelnikot* ad ki, majd később 1538-ban egy *Sbormikot.* Ő szerb, gelemi-dečami-i szerzetes. Liubavič Demeter pedig, a ki a betüket szolgáltatta, kétségkivül Liubavič Györgynek rokona, a ki 1527-ben Velenczében halt el.

Még egy *Apostol* és egy *Oktoich* jelenik meg e nyomdában, amaz 1547-ben Mircea fejedelem idejében készült, emezt nem lehet megállapítni, mert csak töredék maradt meg belőle.

Negyven éven át ezek a munkák jelentek meg e nyomdában, legalább ennyi ismeretes csupán. Ekkor (1547-ben) nyoma vész és Havasalföldön csak 1634-ben tünik föl ujra a nyomdászat. Ezentúl a szláv és román nyelvü egyházi munkákat Erdélyben nyomatják. Idő rendben ezek között a *brassói* áll első helyen.

A brassói nyomda alapitója *Honter János* a reformátor, a ki 1498-ban Brassóban született, a krakói, wittenbergi és baseli egyetemeken tanult. 1533-ban visszatérve, miután nyomdai kellékekkel is ellátta magát, szülőhelyén nyomdát alapit, melyet maga vezet. Első termékei egy latin grammatika 1535-ből, több a reformatio terjesztésére irt hitvitázó és paedagógiai munka, latin és német nyelven. Jóllehet buzgó reformátor, azért élénk archeologiai levelezést folytat Verancsics Antallal. A nyomda még inkább fölvirul, mikor *Fuchs* és *Benkner* papirgyárat létesitnek.

Honternek 1549-ben bekövetkezett halála után a nyomdát utóda Wagner Bálint a pap és nyomdász, mindenekfölött pedig a gazdag és bőkezű Benkner veszi át. Benkner is buzgó reformátor, s midőn kiadja az *első* román nyomtatott egyházi munkát, a *Cathechismust,* ezt téritési szándékkal is teszi. E *Cathechismus* 1559-ben jelent meg, azonban ma nincs sehol semmi nyoma.

A néhány lapnyi *Cathechismust* az 1561-ben befejezett *Evangeliom* követte, melyből egy példány maradt fönn csupán, s a melyet *Erbiceanu* theologiai tanár talált meg a ciolani monostorban. 1889-ben ujra kiadta latin betűvel *Timuș* a theologiai kar dekánja Bukarestben. Az első (1561-iki) kiadást *Koreszi* diakonus rendezte sajtó alá, amint az előszóból is látszik, Benkner kivánságára.

Kiadott ezenkivül szláv nyelvü egyházi könyveket is, melyeknek nyomtatási éve ismeretlen. Valószinü, hogy ezeket is Koreszi rendezte sajtó alá.

Ez időben jut a moldovai trónra a kalandor görög Basilik János, ki a reformáczió tanai iránt fogékonynak mutatkozott. A német *Ungnad* báró ajánlatát, hogy a reformáczió tanait hirdető román könyveket adasson el Moldovában, elfogadja, miután meggyőződött, hogy Wolfgang *Schreiber*, a levél hozója, csak ezen és nem más ügyben jött hozzá. Azonban a *Motoc, Stroici* és *Barnovszky* által vezetett lázadás megfosztván Jánost trónjától, úgy a reformáczió, mint a nyomda ügye annyiban maradt.

A brassói nyomdából kikerült román és szláv nyomtatványok igen ritkák, mert az orthodox egyház haeresistől tartva mindenkép irtotta őket. A *Triod čvetniji* és a román *Pracsiu* talán itt jelentek meg, de nem bizonyos; nem valószinü az se, hogy az 1569-ben a moldovai követ számára készülő naptár román lett volna.

1572-ben Sándor vajda egy nyomdát akar vásárolni Brassóban. Egy pap jár közbe, de a vásár nem sikerül, mit bizonyit az, hogy 1575-ben ezen vajda rendelésére egy *Oktoichot* nyomatnak Brassóban, mely 1575 augusztus 23-án jelent meg. Sajtó alá ezt is Koreszi rendezi.

Husz éven át egyedül Brassóban van nyomda; 1550-ben *Heltai* állit föl egyet Kolozsvárott, melyben magyar, latin és német müveket nyomatnak. 1567-ben *Dávid Ferencz* állit föl egyet Gyula-Fejérváron, mely magyar s latin munkákat nyomat. E nyomdában jelenik meg a szláv *Evangeliom* Báthori Kristóf rendeletére 1575-ben.

1575 táján *Szász-Sebesen* is létesül egy szláv-román nyomda, melynek anyagát, úgy látszik, a brassói nyomda szolgáltatta, 1580 után ujra csak a brassói nyomda müködik. Most *Hirscher* Lukács lesz a nyomda bőkezü támogatója, miként korábban Benkner. Úgy látszik, hogy Hirschert is a vallásos propaganda unszolja az intézet támogatására.

Hirscher támogatása mellett jelenik meg 1581-ben az *Evanghelia cu învăţătură* (Magyarázatokkal ellátott evangelium), melyet az előszó szerint szerb eredetiben maga Hirscher talált meg Havasalföld metropolitájánál, Szerafinnél és *Ghenadius* erdélyi gör. kel. püspök tanácsára adta át kinyomatás és forditás végett Koreszinek, ki ily mesterségben igen járatos volt. Coresi a forditást két brassói pap, János és Mihály segitségével végezte.

A czimlapon, melyen Hirscher családi czimere is látható, elmondják, hogy a nyomtatás idején Báthori Kristóf volt Erdély fejedelme, Ghenadius a gör. keletiek érseke, ki mindenben reá (Báthorira) hallgatott, Oláhországban pedig *Michnea* vajda uralkodott, kinek meg *Szerafin* érsek engedelmeskedett, majd hogy

Brassó és vidékének bírája Hirscher volt ki ez evangeliumot az Atya, Fiu és Szentlélek dicsérete és magasztalására nyomatta; s végre hogy 1580 deczember 14-től 1581 június 28-ig dolgoztak rajta.

A brassói nyomda művezetője ez időben *Greus* György, igazgatója pedig *Fronius* Mátyás volt. Itt jelent meg 1583-ban a *Statuta der Sachsen in Siebenbürgen.*

Greus közönséges nyomdász, Fronius azonban jelentékeny személyiség, ki 1522-ben született Brassóban; Wittenbergben tanult, Brassó rektora, majd jegyzője és tanácsosa volt. Meghalt 1588-ban. Benkner, Fronius és Hirscher szoros viszonyban állottak egymással.

Azt mondják, hogy Koreszi fia Serbán még kiadott volna itt 1588-ban egy szláv liturgikát; de ezt bizonyára az 1582-iki szászvárosi *Paliával* tévesztik össze, mert 1581 és 1801 közt senki sem tud Brassóban megjelent román vagy szláv munkáról.

A *gyulafejérvári* nyomda első nyomdásza a *Hofhalter* néven ismeretes lengyel nemes *Skrzetuski* Ráfáel, a ki, miután megfordult Hollandiában és Svájczban, 1555 táján Bécsben telepedett meg, hol elwangeni *Kraft* Gáspárral egyetemben állít föl egy nyomdát; 1563-ig működött itt, a mikor a vallási mozgalmak folytán távoznia kellett. Innen 1565-ben Debreczenben, majd Nagy-Váradon s végre Gyula-Fejérváron tünik föl. Ez utóbbi helyen hal meg 1568-ban, mint királyi nyomdász.

Fia *Rudolf* 1568 táján Nagyváradon van, 1573—74-ben Alsó-Lindván, innen Debreczenbe megy (1577—84), majd viszszatér Nagyváradra (1584—85) s 1586-ban Debreczenbe, hol 1590-ig marad. A gyulafejérvári nyomda, bár ő odahagyta, mégis megtartotta a királyi czímet. Felügyelője volt *Császmai* István, *Wagner* Gergely mester pedig vezérigazgatója. Sociniannusok voltak mindketten s uj erővel támadták meg a szentháromság tanát, a miért Báthori István 1571 szeptember 27-én elrendeli a czenzúrát. Szabó Károly szerint 1569 és 1619 közt nem jelent meg itt egy magyar könyv se. Ez lehetséges, de nem valószinű. 1575-ben egy szláv *Evangeliom* jelenik meg az oláh egyházak számára. Eddig csak a Jiriček által Bracigovoban talált példány ismeretes, melynek végső lapján elvan mondva, hogy Báthori Kristóf rendeletére készült 1572-ben. Szedte Lőrincz deák február 25-től május 25-ig. Az 1577-ik év hibás, mert Bathori Istvánt csak 1575-ben követte Kristóf.

Egyéb szláv-román nyomda termék e században nem jelent meg itt.

Luther tanainak a gör. keleti egyház hivei közt való terjesztésében méltó versenytársakra akadtak a brassóiak a *szász sebesiekben.* Itt jelent meg 1575 táján a *Tîlcul Evangheliilor* (evangeliumok magyarázata), melynek költségeit a végszó szavai

szerint Forrró Miklós viselte. Koreszi rendezte ezt is sajtó alá, a ki egy *Tatravangheliut* (a négy evangelium) és *Pravilat* (kánonjog) adott ki. Amaz elveszett. Cipariu ellenében, ki azt állitja, hogy Brassóban nyomatták, Picot azt véli, hogy Szász-Sebesen készült s legfeljebb az anyag brassói.

A székely Forró Miklós ősei már a XIII. században szerepelnek, a XVI-ban pedig fontos szerep jutott több tagjának. Ez a Miklós 1562-ben szerepel, mikor Balasa Imre és Székely Antal biztatására Valkai Miklóssal együtt a székelyeket föllázitja, hogy Erdélyt Ferdinánd kezére játszhassa. Az összeesküvés fölfedeztetvén halálra itélték, de csodálatosan megmenekül. Valószinűleg ő az, ki visszavonultan ezentúl vallási ügyekkel foglalkozott.

Minthogy a fönt említett munkák czímlapja hiányzik, biztosan nem állapitható meg, hol és mikor jelentek meg.

A magyar bibliografusok szerint Szász-Sebesnek a XVI-ik században nem volt még nyomdája, pedig az itt 1577-ben megjelent szláv és oláh zsoltárok ezt igazolják. A szláv zsoltárt Sándor havasalföldi vajda rendelte meg s hasonló az 1545 és 47-iki kiadásu tergovisti Molitvelnik és Apostolhoz. Hilandarban találták és sokáig nem tudták megállapitni, hol nyomatták, czímlapján azonban lépten-nyomon ott van a Sebes szó, ami csak Szász-Sebesre vonatkozhatik.

Az oláh nyelvü zsoltárt sokáig az első e nemü nyomtatványnak tartották. Mindkettőt Koreszi rendezte sajtó alá.

Megjelent még itt 1579-ben egy szláv *Evangeliom* Koreszi és egy bizonyos Manuel kiadásában. Safarik szerint Koreszi adott ki még ugyanitt egy *Triod postnyi* czímű egyházi munkát. Betűi nagyon hasonlók az 1561-ik évi velenczeiekhez; általában pedig úgy tetszik, minha sokkal újabb keletű volna.

1580-ban megjelent még itt Koreszitől egy szláv nyelvü *Sbornik* vagy *Minej prazdičnyj,* melyet Ghenadius érsek hagyott jóvá. Áll 451 ívrétű levélből.

A szent-pétervári nyilvános könyvtárban levő *Evangeliom* szláv-oláh szövegéről itélve Karatajev azt mondja, hogy Koreszi adta ki 1580-ban Szász-Sebesen. Erről nyilatkozni még nem lehet, annyit tud csupán Picot, hogy az oláh szöveg nagyban eltér a brassói 1560-iki Evangeliom szövegétől. E kétnyelvü szövegről most nyilatkozni nagyon nehéz.

1580-tól 1683-ig nem jelenik meg se szláv se oláh munka Szász-Sebesen; ez utóbbi időben jelenik meg a *Sicriul de aur* (Arany szekrény) *Vinci* Jánostól.

A *szászvárosi* nyomdát *Geszti* Ferencz gazdag főur, Báthori Zsigmond rokona alapitotta, aki 1581-ben Báthoritól Dévát kapta; az ő birtokához tartozott bizonyára Szászváros is. A magyar nyomdászat történetével foglalkozók nem említik az e századi

nyomdák között, pedig 1582-ben már működött itt egy nyomda. Ekkor jelent meg itt a *Palia* két első könyve. Apokrif legendákkal vegyest bibliai szólások gyüjteménye ez. Áll 176 számozatlan ívrétű levélből. A végszóban azt mondják, hogy *Tordasi* Mihály választott püspök, *Hercie* (Herczeg) István karánsebesi predikátor, *Zakár* Efraim sebesi tanitó, *Peștișel* Mózes lugosi predikátor és *Achir* hunyadi esperes forditották ezeket zsidó, görög és szláv nyelvből, Báthori Zsigmond idejében. A munka két első könyvét *Geszti* Ferencznek, a bőkezü pártfogónak ajánlják, ki a nyomatás és forditás költségeit viselte. Szedte *Şerban* (Koreszi fia?) deák és *Marian* 1582 július 14-én.

Ez az egyedüli oláh nyomtatvány, mely Szászvároson jelent meg.

Miután a reformátusok látták, hogy téritési buzgalmuk a keleti egyház hivei közt meddő maradt, megszüntek tovább is nyomatni ki oláh könyveket. Az első valóban román nyomda fölállitásáig (1640) nem is jelenik meg ez időtől fogva semminemű oláh könyv nyomtatásban.

Ez Picot munkájának tartalma. Érdekes minden bizonynyal, facsimiléi pedig becsessé is teszik. Bár sok idézete az alapos tájékozást árulja el, még is meg kell vallani, hogy a magyar nyomdászat történeti irodalmával nem egészen ismerős s ez alapon állitja, hogy a magyar bibliografusok nem emlitik a szászsebesi és szászvárosi nyomdákat a XVI. századbeliek közt, pedig Ballagi és Jakab Elek munkáiban föl vannak említve. E tekintetben úgy látszik csak Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára szolgált neki forrásul. A szebeni nyomdáról meg azt mondja, hogy csak 1575 után létesült, pedig két erős bizonyitékunk van rá, hogy még 1546-ban is megvolt. Ily formán alaptalanul mondja, hogy az *Invetătura creştinească* nem létezhetett már ekkor.[1]

Említsük meg azt is, hogy midőn az 1545-ben megjelent Molitvelnik föliratából következteti, hogy *Péter János* vajda a szerzetes Radul fia atyjától veszi át a trónt, uj dolgot akarva fölfedezni, téved, mert 1545-ben nem a *szerzetes*, hanem *Paisie* Radul uralkodik. Amaz 1521—22-ben uralkodik s elhal nem sokára, Radul Paisie pedig rokona sem volt. Valószinű, hogy itt rossz olvasással van dolgunk, s az nem 1545 hanem 1557, a mikor Péter János *Petrascu a jó* néven uralkodik (1556—58); a mi annyival inkább lehetséges, mert a szláv számjegyek igen könnyen téveszthetők össze, kivált régi nyomtatványokon.

Costa János.

[1] Lásd: Hunfalvy, Az oláhok tört. II. k. 329 l. 399. idézet és Correspodenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 1880. évf. 2. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** *1896. évi. IV. füzetében Pap* Károly Ráday Gedeon életrajzához közli adalékul a frankfurti egyetem 1732 ápril 19-én kelt *Nos Rector*-át és a költő kéziratban maradt, Szilágyi Sámuelhez intézett versét, mindkettőt a kolozsvári ref. kollégium kézirattárából. — Az *V. füzet* Vegyeseinek rovatában Eulenspiegel, a XV. századi híres népkönyv szerzőjének nevéről találunk új magyarázatot; e szerint e név nem az *Eule* (bagoly) és *Spiegel* (tükör) szavak összetétele, hanem egy alnémet szó *Ulen* (tisztitani, seprővel dörzsölni) és a *Spiegel* szó pórias jelentésének (podex) felhasználásával a népies *Ule den spiegel, Ul'n spiegel* (verre podicem) kifejezésből származik, mely a népkönyv 2. számu elbeszélésének egyik jelenetére rejt czélzást magában. A *VI. füzetben* találjuk a magyar filologiai irodalom 1895. évi termékeinek bibliografiáját *Hellebrant* Árpád összeállításában.

Centralblatt für Bibliothekswesen *XIII. évf. 4. füzet. (1896 ápril.)* Dr. W. *List*, Übersiedelung der kais. Universitäts- und Landesbibliothek in Strassburg i. Els. in den Neubau. — Christian *Berghoeffer*, Bewegliche Repositorien. — Dr Karl *Lechner*, Verzeichniss der in der Markgrafschaft Mähren im Jahre 1567 zum Druck und Verkauf erlaubten Bücher. — Dr. Richard *Kukula*, Die Biblioteca Provincial in Toledo. — Recensionen und Anzeigen: Émile Legrand, Dossier Rhodocanakis. (X. X.) C. Castellani, Catalogus codicum Graecorum qui in bibliotheca D. Marci Venetiarum inde ab anno MDCCXL ad haec usque tempora inlati sunt. (xx.)

5—6. füzet (1896 május—június.) C. *Schuchard*, Die Zeiller-Merianschen Topographieen. — P. *Bahlmann*, Das älteste katholische Gesangbuch in niederdeutscher Sprache. — Dr. Ferdinand *Grassauer*, Ziele und Aufgaben des modernen Bibliothekswesen. — Dr. F. Arnold *Mayer*, Ein Generalkatalog der Handschriften in Österreich. — Recensionen und Anzeigen: Cesare Paoli, Grundriss zu Vorlesungen ueber lateinische Palaeographie und Urkundenlehre. Schrift und Buecherwesen. (F. Eichler.) August Schürmann, Der deutsche Buchhandel und seine Krisis. (—z.) Dr. Friedrich Leitschuh, Katalog der königlichen Bibliothek zu Bamberg. (M. Perlbach.) A. F. Lièvre, Catalogue de la bibliothèque de la ville de Poitiers. (Ernst Roth.)

Állandó rovatok: Mittheilungen aus und über Bibliotheken. — Vermischte Notizen. — Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekswesens. — Antiquarische Kataloge. — Personalnachrichten.

Revue des Bibliothèques. *VI. évfolyam, 1—2. füzet. (1896. január—február.)* Henricus *Denifle* et Aemilius *Chatelain*, Inventarium codicum manuscriptorum capituli Dertusiensis. (6 melléklettel.)

3. füzet. (1896 márczius.) M. L. *Polain*, Le Système décimal en

bibliographie et les publications de l'Office internationale de bibliographie. — E. *Chatelain*, Reproduction phototypique des manuscrits précieux. — Gédéon *Huet*, Une rareté bibliographique: Le Trone Enchanté de Lescallier. — Leon-G. *Pélissier*, Les Registres Panigarola et le Gridario Generale de l'Archivio di Stato de Milan pendant la domination française (1499—1513.) — Bibliographie: (Pelleches), Catalogue des incunables de la Bibliothèque de la ville de Colmar. (M. L. Pollain.)

4. füzet. (1896 ápril.) Léon *Dorez*, La bibliothèque privée du pape Jules II. — Bibliographie: Paul Fabre, La Vatican de Sixte IV.

Állandó rovat: Chronique des bibliothèques.

Mellékletek az 1—3. füzethez: Catalogue de Dessins relatifs à l'Histoire des Théâtre, conservés au Département des Estampes de la Bibliothèque nationale, avec la description d'Estampes rares sur le méme sujet, récemment acquises de M. Destailleur, par Henri Bonchot. (49—82. l.) A 4. füzethez: Catalogue de la collection De Camps, conservée au Département de Manuscrits de la Bibliothèque nationale, par Charles de la Roncière (1—16. l.)

Revue internationale des Archives des Bibliothèques et des Musées. *I. kötet, 1. sorozat: Archives. 2. füzet.* Dr. Heinrich von Sybel. — Melanges: Rafael Altamira, Les Archives Espagnoles. — Dr. Rudolf Leonhard, Die neue preussische Archiv-Prüfung-Kommission. — E. C., La réorganisation des archives italiennes. — N. Jorga, Les archives Roumaines. — Règlements nouveax: I. Archives du ministère de l'intérieur de l'empire d'Autriche. II. Règlement organique et disciplinaire des Archives vaticans établi en 1894. — Chroniques: France. (Archives Nationales, Archives du ministère des Affaires étrangères, Archives du ministère de la guerre, École des chartes, Archives departementales, rapports des archivistes pour 1894: Ain, Allier, Hautes-Alpes, Alpes-Maritimes, Ardèche, Ariège, Aude, Aveyron, Boucher-du-Rhône, Calvados, Charente-Inférieure, Corrèze, Côte d'or, Dordogne, Doubs, Dr'me, Eure, Haute-Garonne, Gers, Hérault, Ille-et-Vilaine, Indre-et-Loire, Isère, Loir-et-cher, Loire, Loire-Inférieure, Loiret, Lot, Lot-et-Garonne, Lozère, Manche, Mayenne, Morbihan, Nièvre, Oise, Orne, Pas-de-Calais, Puy-de-Dôme, Hautes-Pyrénées, Pyrénées-Orientales, Rh'ne, Haute-Saône, Sa'ne-et-Loire, Sarthe, Haute-Savoie, Seine-et-Marne, Seine-et-Oise, Deux-Sèvres, Somme, Tarn-et-Garonne, Var, Vendée, Haute-Vienne, Vosges.) — Archives et Tribunaux. (Affaire Dufresne. Collection de Verna. Affaire Arnat, Gratuité de recherches. Antiquité.) — Allemagne. (Alsfeld, Frankfurt a. Oder, Görlitz, Hellstedt, München, Neustadt a. d. Handt, Rottenburg a. d. Tauber.) Autriche-Hongrie. (Bistricz, Brünn, Friesach, Kassa, Klagenfurt, Kraków, Wien, Zara, Zwettl.) Belgique. (Bruxelles, Hasselt, Tournai.)

Espagne. (Palencia, Pampelune, Urgel.) États-Unis. Grand-Bretagne. Italie. (Badia di Nonantola, Crémone, Lucques, Gubbio, Mantova. Milan, Napoli, Olubra, Ravenne, Sarzana, Sienne.) Monaco. Roumanie Russie. (Riga.) Suède. (Hesselby, Novaskog, Stockholm.) Suisse. (Berne, Yverdon.) — Bibliographie rétrospective des periodiques: Mittheilungen der dritten (Archiv-)Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. 1888—1895. (L.) Meddelanden fran Svenska Riks-Arkivet. 1877—1895. — Comptes Rendus: P. Marichal, Lancelot et Dufourny, Notes sur les anciens inventaires du Trèsor des Chartes de Lorraine. (H. S.) L. Duhamel, Les archives notariales d'Avignon et du Comtat-Venaissin. (H. S.) A. Douarche, Étude sur les anciennes minutes de notaires; leur conservation et leur communication. (H. S.) G. Desdevises du Dézert, Mission en Espagne 1890; Les archives des Indes à Sèville; Les archives de consulat de Cadiz. 1894. (H. S.) Alf. Baudrillart, Rapport sur une mission en Espagne aux archives de Simancas et d'Alcalá de Hénarès en 1893. (H. S.) Abbé Douais, Le grand C du répertoire des archives du Capitoulat an XVI-e siècle. (L.) G. Jacqueron, Les archives espagnoles du gouvernement général de l'Algérie; histoire du fonds et inventaire. (H. S.) E. Chmaurto, Otchet o dvoucke komandirovkach v Rossiou i za granitsi v 1892—1894 god. (H. S.) D. Brymner, Rapport sur les archives du Canada en 1893. (H. S.) L'abbé Beurlier, Le chartophylax de la grande église de Constantinople. (A. V.) Inventaires, catalogues et publications annoncées sommairement. (H. S. et A. V.)

D. Gy.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A Magyar Nemzeti Múzeum könytárának története. A jelen füzet élén veszik olvasóink a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára történetének rövid vázlatát. Ez a kis történeti vázlat annak a rendkivül becses miniszteri jelentésnek egyik fejezetét képezi, melyet *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter az ezredéves országos emlékünnep alkalmából terjesztett az országgyülés elé. A vallás- és közoktatásügyről szóló 25. évi miniszteri jelentés nemcsak az utolsó év munkájával számol be, de felöleli ezeréves kultúránk minden tényezőjének történetét kezdettől egész a millenium éveig, visszapillantást vet közművelődési intézményeink fejlődésére s egész multjára és világos, áttekinthető képben foglalja egybe az ezeréves mult kulturális törekvéseinek eredményeit. A millenium irodalmának e becses termékének bennünket érdeklő adataival legközelebb behatóbban fogunk foglalkozni. Ezúttal elegendőnek tartottuk kiszakitani tartalmából és egész terjedelmében bemutatni azt a részt, a mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának multját és mai állapotát tárja a nyilvánosság elé. E közlemény első részét, könyvtárunk történetének rövid foglalatát a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára külön füzetben is közrebocsátotta, milleniumi emlékül azon nevezetesebb vendégeink számára, a kik a könyvtárat a jubileumi év folyamán látogatásukkal megtisztelik. *Szerk.*

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáranak 1896-iki költségvetése. Az államnak az 1896-ik évre törvényhozásilag megállapitott s ő felsége által szentesitett költségvetésében a Magyar Nemzeti Múzeum a rendes kiadások rovatában személyi járandóságok czímén 82,999 frttal, a dologi kiadások czímén 73,684 frttal szerepel. Ehez járul az átmeneti kiadások és beruházások rovatában különböző czímeken felvett 41,000 frt, úgy hogy a múzeum összes költségvetése 197,683 frtot tesz ki, 11,185 frttal többet, mind a megelőző évben. A mi ebből az összegből a múzeumi könyvtár részesedését illeti, a dologi kiadásoknál a tételek ugyanazok maradtak, a melyeket az 1895-iki költségvetés ismertetésénél folyóiratunk mult évi folyamának 94. lapján részleteztünk. Ebben a tekintetben tehát az új költség-

vetés haladást nem tüntet fel. Annál örvendetesebb a haladás a könyvtár személyzetének szaporítása terén. Az 1896-ik évi költségvetés a múzeumi könyvtárban három új állást rendszeresitett, és pedig a nyomtatványok osztályához egy segédi, a levéltárhoz egy segédi és egy szolgai állást. Ez új állások szervezésének szükségét a miniszter a következőkkel okadatolta: »A tisztviselői létszám hiánya a könyvtárban volt leginkább érezhető. Mig ugyanis a külföldi nagy könyvtárakban mintegy 25,000 kötetre esik egy tisztviselő, addig a nemzeti múzeum könyvtárának nyomtatványi osztályában, melynek használati forgalma a legtöbb hasonló gyüjteményét meghaladja, közel 10,000 darabra esik egy tisztviselő; ez a kedvezőtlen arány magyarázza meg azt, hogy az évi átlagos 10—12,000 drb gyarapodásnak feldolgozása, a külföldi irodalom figyelemmel kisérése, magyar vonatkozású könyvek felkutatása, a lajstromozás s a hézagpótlás a legnagyobb erőfeszités mellett is annyira hátramarad, hogy jelenleg is a nyomtatványoknak nagy tömege vár még feldolgozásra. Okvetlenül szükséges volt ezért a könyvtár nyomtatványi osztálya számára egy segéd 1150 frt összilletményének felvétele; annál is inkább, mert a köteles példányok beszolgáltatásáról szóló törvény eredménye a nyomtatványoknak nagymérvű gyarapodását fogja előidézni. A levéltári osztálynak gyarapodása még rohamosabb. A nemzeti múzeum gazdag törzsanyagához ujabban harmincz letéteményezett családi levéltár (ezek között a báró Balasa családé több mint 10,000 dbbal) járult, ezeknek osztályozása és darabonkint való feldolgozása, elenchusok szerkesztése a mostani személyzet mellett merő lehetetlenség. Arra, hogy a 300,000 darabot meghaladó törzsanyag szakszerű leltározása rendszeresen megkezdhető legyen s a mellett a közönségnek időt rabló kiszolgálása se szenvedjen fennakadást, ez osztályban egy segédnek alkalmazása 1150 frt összfizetéssel s azon kivül egy szolgai állás rendszeresitése 450 frt fizetéssel csak a legégetőbb szükségletnek felel meg.« Az uj állásokkal a könyvtár összes személyzetének száma — ide értve a kisegitőkként alkalmazott napidijasokat is — 21-re fog emelkedni. Ez már tekintélyes szám, de a szükségletet még mindig nem elégiti ki; épen ezért csakis örömmel olvashatjuk ki a fentebb idézett miniszteri indokolás hangjából, hogy az idei személyzet-szaporítást a legilletékesebb helyen is csupán a haladás egy ujabb fokának tekintik ahoz a magas szinvonalhoz, melyre országos könyvtárunkat fel kell emelni, hogy kulturális feladatának teljes mértékben megfelelhessen. *D.*

Az ezredéves országos kiállitás másolási irodája a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az ezredéves kiállitás történeti főcsoportja a magántulajdonban őrzött s nagyrészt még ismeretlen emlékeknek, s különösen oly könyv- és levéltári anyagnak felszinre hozatalára szolgáltat egyhamar vissza nem térő alkalmat, melynek szakszerű áttanulmányozása, a Magyar Nemzeti Múzeum számára hiteles alakban

lemásolása vagy kivonatolása a hazai történeti kutforrások gyüjteményét becses anyaggal szaporithatja. Hogy ez megtörténhessen, a kereskedelmi m. kir. miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg megengedte, hogy az országos kiállitás történelmi főcsoportja részére beküldött összes könyv- és levéltári anyag a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának e czélra alkalmas, elkülönitett helyiségében gyüjtessék össze, hol a múzeumi könyvtár igazgató őrének felügyelete alatt alkalmas szakerők az egész anyagot lajstromba veszik és gondoskodnak a felől, hogy a nevezetesebb történeti becscsel biró könyvekről és oklevelekről a tulajdonosok beleegyezésével fényképek, másolatok vagy regesták vétessenek fel. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter e munkálatok költségeinek fedezésére 2500 frtot vétetett fel a f. évi állami költségvetésbe, mi által a fontos czél teljesen biztosítva van. Az ily módon nyert másolatok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának birtokát képezik és annak használati szabályai értelmében fognak a tudományos világ rendelkezésére állani. *R.*

A múzeumi hirlapkönyvtár. Kereszty István nemzeti múzeumi segédőrnek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára hirlaposztályáról irt ismertetése, melyet folyóiratunk előző évfolyamában közöltünk, német átdolgozásban is megjelent az Ungarische Revue múlt évi utolsó füzetében. E forditás kapcsán a külföldi irodalom is tudomást vett az érdekes dolgozatról. A Centralblatt für Bibliothekswesen legutóbbi (1896 május-júniusi) füzetében rövid kivonatot találunk Keresztynek a hirlapkönyvtárra vonatkozó statisztikai adataiból, a mit örömmel registrálhatunk; de már azt csakis sajnálattal vehetjük tudomásul, hogy az első német bibliografiai folyóirat Kereszty adatai alapján nem a legkedvezőbb itéletre érzi magát feljogosítva hirlapkönyvtárunk felett. A hiányok és kielégitésre váró szükségletek daczára a magyar nemzeti múzeumi könyvtár a legfiatalabb osztálya mindenesetre megelégedéssel tekinthet vissza fennállásának első tiz évére, s ha a fejlődés a jövőben is oly rohamos lesz, a minő a multban volt, épenséggel nem lesz okunk félni a külföld hasonló intézményeivel való össze hasonlitástól. *D. Gy.*

Osztrák könyvtári egyesület. Bécsben ez év február 23-án »Österreichischer Verein für Bibliothekswesen« czim alatt egy könyvtárnoki társulat alakult, mely a könyvtártan művelését tűzte ki céljául. Az egyesűlet elnöke lovag Zeissberg Henrik dr. egyetemi tanár, a cs. k. udvari könyvtár igazgatója, első alelnök dr. Grassauer Ferdinánd kormánytanácsos, bécsi egyetemi könyvtárnok, második alelnök dr. Seyer Ede bécsi egyetemi tanár. A választmány tagjai: Donabaum J., dr. Geyer R., dr. Glossy K., dr. Himmelbaur J., dr. Schnürer F., valamennyien Bécsből, P. Kinter M. Raigernből, Truhlář J. Prágából, dr. Wislocki V. Krakkóból és dr. Zwiedineck H. egyetemi tanár Gráczból. Tiszteletbeli tagjai az egyesületnek lovag dr. Hartel Vilmos osztályfőnök és dr. Beer udvari tanácsos.

A gyűlésen Grassauer dr. a modern könyvtárban czéljai és feladatáról értekezett. Az Österreichischer Verein für Bibliothekswesen most megjelent alapszabályaiból kiemeljük a következőket: A társulat czélja a könyvtártudomány fejlesztése, mely czél elérésére előadások, vitatkozások, időleges és alkalmi iratok kiadása szolgál. Tagjai tiszteletbeliek, rendes és pártoló tagok, utóbbiak 5 frt évdijat fizetnek; rendes tagok lehetnek az osztrák magán vagy nyilvános könyvtárak alkalmazottjai, kik évi 2 frtot fizetnek. A társulat székhelye Bécs. Háromféle gyűlése van, rendes és rendkívüli közgyűlések, tudományos egyleti és előadó gyűlések. A társulat ügyeit választmány vezeti, mely áll egy elnök, egy első és egy másod alelnökből, két jegyző, egy pénztárnok, hat választmányi tag; a választmányi tagok $^2/_3$-a Bécsben lakik, évenként a választmányi tagok $^1/_3$-a kilép, de ujból megválasztható. *Á. A.*

Kéziratok sokszorositása. Folyóiratunk mult évi folyamában megemlékeztünk a hallei egyetemi könyvtár igazgatója Dr. Hartwig és a leideni egyetemi könyvtár igazgatója du Rieu által meginditott azon mozgalomról, hogy egyes ritka kéziratok fototipografikus uton reprodukáltassanak egy e czélra alakítandó társulat tagjai részére. Annak idején közöltük e társulat alakitásánál szem előtt tartandó elveket. Azóta a szaklapokat is bejárta azon hir, hogy e vállalat, a jelentkezők számának csekély volta miatt, létre nem jön. Ujabban azonban fordulat állott be e kérdésben. A nemzetközi társulat nem jött ugyan létre, e helyett azonban több kiváló kiadó vállalkozott egy ily gyüjtemény kiadására. A vállalat igazgatójául du Rieut nyerték meg, ki a Leidenben létező A. W. Sijtkoff-féle könyvkiadóczéggel lépett szerződésre. Du Rieu, hogy a vállalatot biztosítsa, az egyes kiszemelt könyvtárak igazgatóit igyekezett megnyerni, s ez sikerült is neki oly formán, hogy kötelező igéretet nyert tőlük, miszerint egy latin nyelven irott bevezetésben az illető kézirat becse, kora és történetéről értekeznek. Az eddigi megállapodás szerint a vállalat két sorozatot foglalna magában, egy görögöt és egy latint, összesen 12 darabbal. A reprodukálásra szánt kéziratok az V—IX. századból valók és az illető munka legrégibb, illetve legritkább, vagy egyedüli kéziratai. Ezek közé tartoznak a pentateuchnak az V. századból származó Sarravianus-féle kódexe, melynek egy része Leidenben a codd. Vossiani között, a másik része a párisi Bibliothéque Nationale Colbert-kéziratai között őriztetik, két levele pedig a pétervári császári könyvtárban van. A görög kéziratok közzé tartoznak: az Aeschylust tartalmazó codex Laurentianus, az Anthologia Graecát tartalmazó codex Palatinus, Dioskorides bécsi kézirata, Homer Iliasanak codex Ambrosianusa és az oxfordi Plato-kézirat. A latin kéziratok közé tartozik az Anthologia cod. Salmasianus Parisinusa, a berni Horatius, a Livius Corbeiensis Parisinus, a Lucretiust tartalmazó Oblongus Vossianus, továbbá a Tacitust és Virgiliust tartalmazó Medici-kéz-

iratok. A vállalat részletes programmja legközelebb jelenik meg. Remélhetőleg fővárosi könyvtáraink nem fognak késni ezen úgy paleografiai, mint filologiai szempontból oly becses kiadványt maguknak megszerezni. *Á—y.*

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ősnyomtatványai. A Nemzeti Múzeumi könyvtár katalogusai I. kötete gyanánt megjelent e kiadványunkról *Heller* Ágost a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka a Centralblatt für Bibliothekswesen f. évi 2—3. füzete számára terjedelmes ismertetést irt, mely kedvező alkalmat nyujt a külföld bibliografusainak, hogy méltó képet alkothassanak maguknak könyvtárunk e becses gyüjteményéről. *Sz.*

A debreczeni ref. főiskola könyvtárnokainak esküformája a múlt században. A debreczeni főiskola könyvtára nagyon régi, csaknem az iskola alapításával egykorú. Természetesen eleinte csak néhány könyvből állhatott, de aztán idővel, részint vétel, részint ajándékozás vagy hagyományozás utján, mindinkább szaporodott. Külföldi egyetemről hazatérő egykori növendékei rendesen hoztak magukkal ajándékul néhány könyvet, a városi tanács is kiváló gonddal gyarapította. Igy aztán a XVII. században (Imre Sándor szerint) már mintegy 20,000 kötet könyvvel bírt. Hogy egy ilyen könyvtárnak őre is volt, az természetes. Eleinte a seniort bízták meg e tiszttel, majd később egy tanárt, aki mellé egy segédet is adtak. A mult században már volt könyvtárfelügyelő (bibliothecae praefectus), rendesen egy tanár, ilyen volt pl. a híres Hatvani István, Sínai Miklós, Budai Ézsaiás, egy rendes és egy helyettes, azonkivűl egy segédkönyvtárnok. E könyvtári személyzetnek hivatalba lépéskor esküt kelle letenni a tanári kar előtt, melynek formulái ránk maradtak s érdekes voltuknál fogva közöljük azokat azon utasítással egyetemben, a melynek megtartására szinte kötelezték őket. Érdekes ez utóbbiban az, hogy a segédkönyvtárnoknak, a ki pedig már végzett deák volt, teszi kötelességévé, hogy a könyvtári terem tisztaságára fölügyeljen s a könyvpolczokról a port lesepergesse.

Formula jurisjurandi ordinarii bibliothecarii.

Ego N. N. bibliothecarius scholae Debrecinae juro per Deum vivum me libros coetus curae meae commissos diligenter fideliterque procuraturum, nihil insciis dnis dnis professoribus et bibliothecae praefecto attentaturum; leges bibliothecario praescriptas observaturum, aedificiorum pecuniae et omnium supellectilium bibliothecae curam habiturum, de omnibus curae meae commissis rationem bona fide redditurum. Ita me Deus unus et triunus adiuvet.

Vicebibliothecarii.

Ego N. N. vicebibliothecarius scholae Debrecinae iuro per Deum vivum me libros coetus curae meae commissos diligenter fideliterque procuraturum, nihil insciis bibliothecae praefecto et bibliothecario ordinario attentaturum, leges mihi praescriptas observaturum,

aedificiorum et omnium supellectilium bibliothecae curam habiturum. Ita me Deus unus et triunus adjuvet.

Adjectiones ad leges bibliothecarii ordinarii.

1. Nihil in librorum collocatione, detritorum renovatione, nisi conscio et iubente bibliothecae praefecto, mutare audeto, nullum, nisi eo adnuente, emito.

2. Ex cassa bibliothecae sine commissione eiusdem bibliothecae praefecti nihil expendito aut alii credito.

3. Bibliothecam statutis diebus et horis, hoc est Mercurii et Saturni hora prima aperito, scholae civibus libros ad legendum petentibus pro ratione aetatis ac profectus in studiis tradito, hoc officio ad horam usque tertium fungitor.

4. Omnibus promiscue peregrinis et hospitibus cumprimis aditum in bibliothecam ne concedito: qui ingredi volent, veniam petitum ad bibliothecae praefectum mittito.

5. Codices splendidos pretiosos rariores, nisi jubente bibliothecae praefecto, in usum nemini tradito.

Subbibliothecarii.

1. Nihil in bibliotheca inscio protothecario mutare, loco suo movere audeto. Nullum librum, nec quidvis aliud, nisi eo permittente, alii tradito, aut in proprios usus extra limen bibliothecae efferto.

2. Bibliotheca ut munda sit, sedulo curato, pulverem e forulis everrito, excutito.

3. Absente protothecario in libris ad legendum (sed intra bibliothecam tantum) tradendis et finita lectione repetendis munere eius fungitor.

Dézsi Lajos.

Pályázat. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának levéltári osztályánál ujonan szervezett segédi állásra, mely állással évi 800· forint fizetés és 350 frt lakpénz van egybekötve, pályázat hirdettetik.

A pályázók kimutatni tartoznak 1. hogy a tanulmányaik végzésekor fenállott rendszer szerint egyetemen vagy más felsőbb iskolán teljes tanfolyamot végeztek, 2. hogy magyar történelmi és irodalomtörténeti vagy diplomatikai kollégiumokat sikeresen hallgattak, 3. megkivántatik a magyar nyelven kivül a latin s még lehetőleg két élő nyelv tudása, 4. paleografiai és diplomatikai ismeretekben való jártasság.

A nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumhoz czimzett bélyeges folyamodványok, melyekhez a pályázó keresztlevele, rövid életrajza (curriculum vitae) és esetleges irodalmi munkái is csatolandók, 1896. évi július hó 15-ig a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságánál nyujtandók be. Megjegyeztetik végül, hogy a folyamodók a kineveztetést megelőzőleg a nemzeti múzeum könyvtári osztályában magukat az osztály ügykörébő1 vett vizsgálatnak alávetni tartoznak.

AZ 1494-IKI ZENGGI GLAGOLITA MISEKÖNYV.

ÁSBÓTH OSZKÁRTÓL.

— Második, befejező közlemény. —

IV.

A zenggi misekönyv viszonya az 1483-ban nyomtatott editio princepshez.

A zenggi misekönyv a második nyomtatott glagolita missale; először 1483-ban nyomtattak, nem tudni biztosan hol, glagolita misekönyvet. Sok tekintetben érdekes és fontos az a kérdés, hogy mennyire felel meg a második kiadás az elsőnek. Ha az editio princeps a régi hagyományt megőrző kéziratok hű tükre, azt várhatjuk, hogy az újonnan nyomtatott misekönyv az első kiadásnak legföljebb itt-ott bővült lenyomata lesz. Tényleg nem tehetjük az első kiadás rendezőinek azt a szemrehányást, hogy eltértek volna a régi hagyománytól, hiszen az első, 1483-ban nyomtatott misekönyv, a mennyire három napi összevetésből ítélhetek, olyannyira híven felel meg az 1368-ban írt Novak-féle misekönyvnek, hogy kívánatos egyenesen abból a szempontból behatóbban összehasonlítani ezt a bécsi udvari könyvtárban őrzött két nyelvemléket, nem folyt-e az editio princeps közvetlenül a Novak-féle kéziratból, a melyhez még külsőleg is — nagyságban és a betűk alakjánál fogva — annyira hasonlít. Ezért tehát nem lett volna ok eltérni az első kiadástól. Jagić tényleg azt is állítja, hogy a második kiadás az elsőn alapúl: »Im Ganzen ist der Text des Missales von Jahre 1483 zugrunde gelegt und benutzt worden.«[1] Ezzel szemben áll a boldogúlt Brčićnek az az állítása, hogy a

[1] Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie. Külön leny. 5. l.

zenggi misekönyv nem alapúl az editio princepsen. Utalva a szakértőt Brčić már említett értekezésére [1] és elhagyva a részleteket, ide iktatom hű fordításban fejtegetésének azt a részét, a melyből világosan kivehető, hogy mire alapítja véleményét: »Ez a kiadás pedig, mondja Brčić, nem vág össze sem az 1483-iki, sem az 1528-iki kiadással; még pedig nem annyira a fölhozott okokból, a melyek nem nagyok, sem nem számosak, mint inkább a sorrendben, a melyben a szavak a mondatokban el vannak helyezve. A kiadó e tekintetben más kéziratokhoz, talán régiebbekhez is, tartotta magát, mivel vagy nem volt előtte az 1483-iki kiadás, vagy nem akarta használni, minthogy jobbnak itélte a kéziratot, a melyet e czélból kiválasztott. Ezt megerősíti az a körülmény, hogy a mi misekönyvünkben néha egy-egy félverssel, egy-egy egész verssel, egy-egy mondattal több vagy kevesebb van, mint az említett két kiadásban, és hogy a szerkezetben más a rend.«

Mielőtt a dologra magára térek, meg kell jegyeznem, hogy azt az egyik alternativát, a mely szerint a kiadó talán azért nem indúlt az első kiadás szerint, mert az nem volt előtte *(nije pred očima imao izdavatalj misala od god. 1483)*, nem tartom valószínűnek. Mind a mellett szól, hogy az első kiadás Velenczében látott napvilágot, maga Brčić is azt tartja valószínűnek (i. h. 166. l.). A glagolita misekönyv nyomtatásban, még pedig olyan díszes ívrétű kiadásban való megjelenése, a milyenhez fogható 1893-ig nem jelent meg másodszor, kétség kívül olyan esemény számba ment a glagolita isteni tisztelethez ragaszkodó vidékeken, hogy el sem lehet képzelni, hogy híre el nem jutott volna az elég közel fekvő és Velenczével mindig összeköttetésben álló Zenggbe. Hogy Baromić Balázs, a ki közvetlenűl a zenggi misekönyv nyomtatása előtt hosszabb ideig tartózkodott Velenczében, hogy az 1493-ban nyomtatott glagolita breviárium szedésére fölügyeljen, nem tudott volna az 1483-ban valószínűleg Velenczében nyomtatott glagolita misekönyvről azt lehetetlen föltennünk. De még azt sem hihetjük, hogy — bizonyosan nagy költséggel — berendezik Zenggben a glagolita nyomdát és első könyvűl kinyomtatják a misekönyvet, de nem szereznek akármilyen áron és akár csak a szedés idejére az első kiadásból egy példányt. Azért haj-

[1] Rad, 59. k. 175. l.

landó vagyok inkább azt föltenni, a mit Brčić második helyen említ, hogy t. i. egy akármilyen oknál fogva nagyra becsült kéziratot választottak alapúl, ámbár a nyomtatott misekönyvet is ismerték már.

De hát valóban kénytelenek vagyunk-e föltenni, hogy nem az első kiadás alapján készült el a második, a zenggi misekönyv? Én azt hiszem, igenis. Annyi az eltérés, különösen a részletekben, a kifejezésekben, szókban, hangokban, hogy alig képzelhető el, mikép készülhetett volna a második kiadás az elsőből, ha csak tele meg tele nem írják ezt javításokkal, ha ugyan javításoknak nevezhetjük a számtalan, egészen czéltalan változtatásokat. Lehetetlen ezt egészen apróra bebizonyítanom, már azért is, mert az első kiadást mindössze három napig használhattam Bécsben,[1] de reménylem, az a kevés is, a mit fölhozok, meg fogja a szakembert arról győzni, hogy Brčićnek igaza volt.

Mindenek előtt már a misekönyv berendezésében is olyan eltérést találunk, a mely nehezen érthető, ha föltesszük, hogy a zenggi misekönyv az editio princeps lenyomata. A két misekönyv első fele ugyanazt a sorrendet tünteti föl: kezdődnek a *Proprium de tempore* nevű részszel, mint minden misekönyv; az *Ordo missae* és a *Canon missae*, a melyek mai nap a nagyszombati mise után foglalnak helyet, mindkettőben a Proprium de tempore legvégén állanak. Ezután következnek ugyan mind a két kiadásban a *Missae votivae* néven ismert misék, de egy figyelemreméltó eltéréssel.[2] Az 1494-iki az 57-es számú mise után (*Za nemoćnika ki e blizu smrti:* »Missa pro infirmo, qui est prope mortem«) a tartalmuknál fogva rokon halotti misék következnek (58—77.), míg az 1483-iki

[1] Visszatérve egy tanulmányútról, külön azért akartam Zágrábba menni, hogy még egyszer összevessem a második kiadást az elsővel. De Triesztben azt a sürgönyt kaptam, hogy nem lehet az ottani példányt most használni, mert a budapesti kiallításra fogják küldeni. Magában a kiállításban ugyan láttam a zágrábi példányt, de csak üvegen keresztül, a kúlcs Zágrábban van. Ugyancsak ott láttam az 1493-ban nyomtatott glagolita breviariumot is; az üvegen keresztül is megállapíthattam, hogy technikája a ligaturákra nézve ugyanaz, mint az editio princepsé, eltér tehát a mi misekönyvünktől, a mit pótlólag megjegyzek első közleményem 138. lapjához.

[2] A bécsi példányban ezek a misék csak látszólag kezdődnek a 11. számúval, a melynek neve *Misa ereju za se:* »Missa sacerdotis pro se ipso«, itt t. i. 2 levél (n4 és 5) hiányzik, e misék eleje tehát nincs meg.

kiadásban a fönt említett misére az 78—90-es számú misék következnek, csak ezek után jönnek a *Missae pro defunctis* nevűek. Ez a sorrend nemcsak a Novak-féle kéziratban találhatónak felel meg teljesen, hiszen az edititio princeps különben is összevág ezzel a kézirattal, de a Hervoja-féle kézirat sorrendjének is: ebben is előbb állanak a 78—90-es számú misék és csak ezután következnek a halotti misék, ámbár nem egészen ugyanabban az egymásutánban.[1] »A *Missae votivae* után a zenggi missaléban a *Commune Sanctorum* következik, míg az editio princepsben csak úgy, mint a Novak- és Hervoja-féle kéziratokban és a mai misekönyvekben is a *Commune Sanctorum* a *Proprium* után áll. A misekönyv végén található eltérésekre nem lehet nagy súlyt fektetni, mert azok itt is, ott is pótlások, a melyeknél a dolog természeténél fogva teljes egyezést nem lehet várni; ebben a részben még az editio princeps és a Novak-féle kézirat sem azonosak, pedig különben föltűnő e kettőnek az egyezése.

Áttérek most a részletekben lépten-nyomon észlelhető eltérésekre, a melyekben, mint már említettem, korántsem törekedtem teljességre, csak ki akartam egészíteni azt a képet, a melyet már Brčić adott a két kiadásnak egymáshoz való viszonyáról.

Mindjárt a misekönyv kezdetén nagy különbséget találunk az első és második kiadás közt. A második kiadás így kezdődik: *Početie misala po zakonu rimskoga dvora . nedile prve prišstia stoe u svete marie velike k misi.* — azaz: Initium Missalis secundum ordinem curiae Romanae. Dominica prima Adventus. statio ad sanctam Mariam majorem: Ad missam. Az editio princepsben erre még egy hosszú rubrum következik, csak

[1] Hogy a *Missae votivae* néven ismert misék elhelyezése mennyire eltérő lehet, arra fényes bizonyság a Hervoja-féle kézirat, a melyben a misék az 1494-iki kiadáshoz képest a következő sorrendben állanak: 78—90, 58—60. 68—71, 66, 64, 65, 61—63, 67, 72, 73 (74 és 75 hiányzanak), 76, 77, 1—9. 11—13, 19, 20, 15, 18, 16, (17. hiányzik), 21-25, (26. hiányzik), 27—38. (39. hiányzik), 40, (41. hiányzik), 42—56, (57. hiányzik), 10. Ez elrendezés által, az igaz, egymáshoz tartozó részek néha el vannak egymástól szakítva. A 72. mise a 71. misének csak variansa, ámbár a czímben egy kis eltérés van: *Misa navlaštna za vse dše:* (»Missa propria pro omnibus animabus«) és *Misa 2 (!) za vse umrvše:* (»Missa *altera* pro omnibus defunctis,«) mégis 7 mise választja el egymástól. Ép úgy tartozik össze a 20. és 21. mise, a melyek közt 3 más mise áll.

úgy, mint a Novak- és a Hervoja-féle kéziratokban (l. a Hervoja-kiadásban a 7. lapon a hasonmást).

Ennek csak egyik része, ez is más alakban található a zenggi misekönyvben, ugyanazon a hasábon lent közvetlenül az első evangelium-szöveg előtt, a másik része az első adventi vasárnap végén található, de szintén sokszor eltér a kifejezésekben. Ilyen eltérések a rubrumban különben is gyakran észlelhetők. De ott is, ahol a szöveg alapjában ugyanaz, nagyon sok az eltérés a részletekben.

Ez eltérések, igaz, részben nem lényegbe vágók, akkor inkább csak számuk esik latba, de vannak olyan eltérések is, a melyek különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy éppen nem ritkák, alig egyeztethetők össze azzal a föltevéssel, hogy a zenggi míssale az editio princeps lenyomata. Hogy ez eltérések sűrűségéről némi fogalmat adjak, kiirom az első hasáb nagyobb felét a második kiadásból és melléje állítom az első kiadás kisebb nagyobb eltéréseit.

1494.	1483.
K têbê g̃i vzdvigǐ dš̃u moju.	
B̃e moi na te *ufahǐ* da ne po-	upvahǐ
stiju se *vaṽkǐ*. ni posmijut mi	vǐvkǐ
nepriêt̃li moi. ibo vsi *čekajućei*	*vrazi žducei* [1]
te ne postidet se. Š̃hǐ Puti tvoe	
g̃i skaži mi. stžmǐ tvoimǐ nauči	
me. Sl̃va õcu. i êk̃že bê.	
Potmǐ vr̃ se opetǐ na pš̃ k	opet vrati se k tebê gi
tebi g̃i.	kñc postidet se.
totu rci trikr̃tǐ gi pom̃lui.	tu
.v. h̃e pom̃lui. ošće .v. gi po-	
m̃lui. V sie .g̃. ned̃le i *od* ferie	ot
do *roistva* h̃va ne reci. Sl̃va	rojeniê
va v̈ŝnhǐ. na ned̃le po roistvê	vǐ
hvê do nedile	

[1] A Hervoja-féle kéziratban is *čekajućei* áll, míg a Novak-féle kézirat, úgy mint rendesen, az editio princepssel egyezik, csak helyesírása más egy kissé: *ždjućei*.

puščeňê alê i v dni sťcĭ i í ŝte marie i po vskršňi do prišastê *reci v semĭ mestê.* Slva va višnhĭ. Poťmĭ obr̃ć se ĝi sv̈.	ale pušćeniê i v svťci v semĭ mêstê r̃ci
Vzbďi prosimĭ ĝi silu tvoju i pr̃di. da ot naležćhĭ stb.	Vzbudi prosim ĝi silu tvoju i pridi *i velikoju nmĭ m̃lstiju pomozi*[1] da ot naležećihĭ stb.

Már e kis idézetből is látni való, hogy az eltérések elég sűrűek és különféle természetűek; vannak tisztán hangtani eltérések — *va: vĭ, ufahĭ: upvahĭ, od: ot* stb.; — különböznek a szók. és e tekintetben kétféle esetet észlelhetünk: 1. csak a képző más — *roistva: rojeniê,* — 2. az egyházi szó helyett egy népies, könynyebben érthető szót használ a zenggi misekönyv, — *totu: tu. nepriêteli: vrazi, čekajućei: ždućei;* — más a szórend — *puščeňê alê: ale pušćeniê, reci v semĭ mestê: v semĭ mêstê r̃ci;* — néha más a redakczió!

Nem fektetek túlságos súlyt a rubrumban elég gyakran található ilyen esetekre, a milyen p. o. *Potmĭ vr̃ĭ se opetĭ na pš k tebi ĝi: Opet vrati se k tebê ĝi kňc postidet se,* ámbár a többi tüneményekkel együtt ez is arra vall, hogy a második kiadás nem az elsőből folyt. Sokkal fontosabbak azok az esetek, a hol a mise szövegében találunk eltérést, mint az utolsó mondatban. Nem volt módom mindezeket az eltéréseket, különösen az utóbbiakat rendszeres tanúlmány tárgyává tenni, csak azt hozom föl, a mire véletlenűl rábukkantam, ebből is csak a fontosabbakat; így is, azt hiszem, világos lesz, hogy a két kiadást nehéz közvetlen kapcsolatba hozni egymással.

Az első levél 2-ik hasábján a zenggi misekönyvben ezt olvassuk: noćĭ *minu* a danĭ približ se, az első kiadásban csak úgy mint a Novak-és a Hervoja-féle kéziratokban ellenben ezt találjuk: noćĭ *uspê;* itt ismétlődik azonkívűl a népies *čekajućei*

[1] A dőlt betükkel szedett mondatocska: *i velikoju nmĭ m̃lstiju pomozi* azaz »et magna misericordia nobis succure« hiányzik a zenggi misekönyvben. de megvan a Novak- és a Hervoja-féle kéziratokban is, másrészt hiányzik az egykorú és mai latin szövegekben »Excita, quaesumus Domine, potentiam tuam et veni: ut ab imminentibus« stb. A zenggi misekönyv más helyen is közelebb áll a latin szöveghez, meglátszik rajta a latin szöveg alapján végrehajtott revizió!

szemben az editio princeps egyházias *žducei* (Novaknál: *ždjucei*) szavával; a népies elem különben is föl-fölötlik, így mikor *juže* »jam« helyett *jure, otvrzemĭ* h. *otvrzimo, oblêcêm se* h. *oblcim̃ se, vlnĭ* »fluctuum« h. *valvĭ* áll.

Az első levél 3-ik hasábján az editio princepsben ezt olvassuk: Am̃nĭ g̃lju v̄mĭ êko neprêidet *se* rodĭ sa — az a sajátgos *se* az ige után megvan a Novak-féle kéziratban és a 3-dik kiadásban is, a zenggi missaléban hiányzik! De a legérdekesebb ezen a hasábon az első adventi vasárnap végén a rubrum, mert megfelel a hosszú rubrum másik részének, a mely az editio princepsben, a Novak- és a Hervoja-féle kéziratokban nyomban a misekönyv fölirata után áll teljesen azonos tartalom mellett azonban a nyelvi kifejezésekben igen lényeges a különbség:

1483.	1494.
Vzvêšćamo	*zñno budi*
da ot prve nd̃le ot prišas*tiê daže* po očišćeni s̃te m̃rie i *ot vskrêšeniê do z d̃ni po petikostehĭ* ne *dimo* misu vĭ *općinu* za mrtvihĭ ni ot kr̃ža v petkĭ ni *ot l̃rce* v s̃btu ako *et popĭ veće v mêstê mogut se poêti ašće hotet rčene mise.*	da ot prve ndl̃e priša*stva drĩ po bl̃gdnu* očišćniê s̃te m̃rie i *od sedmod̃sl̃ne nd̃le d̃ri po okt̃bi petil̃kstĭ* ne *g̃vor̃mo* mše v *pondlkĭ* za mrtv̄h ni ot kr̃ža ni *s̃te m̃rie* v šbotu *da* ako *e vče popv̄ĭ vm̃sti mogu re'i polahku ali pojáći misu ku ote.*

A Novak-féle kéziratban és az 1528-ban nyomtatott harmadik kiadásban ugyanazt a szöveget találjuk, mint az editio princepsben, csak az utolsó mondatban találunk két apró eltérést: *popĭ* h. *popovĭ* és *poêti* h. *pêti* áll; a Hervoja-féle kéziratban is, a melynek szövege a róla írt munkának 7. lapján a hasonmásban olvasható, ámbár itt-ott eltér, egészben véve szintén így hangzik a rubrum.

A *második* levél első hasábján apró, de jellemző eltérés: *bĭ êvê prideti*, a mi teljesen megfelel a latin szövegnek: »Deus manifeste veniet«, szemben az editio princeps és a Novak-féle kézirat kifejezésével: b̃ĭ ñš êvi pridetĭ.

Az editio princeps, a Novak-féle kézirat, a harmadik kiadás egytőlegyig a második adventi vasárnap *Sequentiájá*-ban a Máté ev. XI. 4. versét így kezdik: *i otv̄ća ima iš̃i*, míg a zenggi mise-

könyv azt mondja: *otrečvi iši i reče imi,* híven a latin szöveghez, de egyúttal a régibb tradiczióhoz.

A fönt említett három forrás megőrizte még a *liho* középfokát: g̃lju vm̃i i *liše* prka ẽ, míg a mi missalénk a népies *veće*-vel pótolja, jellemző egyúttal, hogy hiányzik a végén az *e* »est«, a mint hiányzik a latin szövegben is: »Etiam dico vobis, et plus quam prophetam« — és hozzá tehetjük, a mint hiányzik pl. a Zographos-evangelium szövegében is: *i liše proroka* (Máté: XI. 9.)

Hasonló revizió nyoma mutatkozik a következő versben is, ha csak nem maradt meg itt is a régibb, eredetibb olvasás, mert a mi misekönyvünk szövege itt is összevág nemcsak a latin szöveggel, hanem a legrégibb glagolita kéziratok, a Zographos- és Assemani-féle evangeliumok szövegével is, míg az editio princeps, a Novak-féle kézirat és a harmadik kiadás egyaránt elhagyják a *puti* után a *tvoi*-t: *iže ugotvachi puti prêd toboju* »qui praeparabit viam *(tuam)* ante te.«

Ilyen esetet találunk mindjárt a második levél második hasábján is. Az első és harmadik kiadás [1] azt mondják: naplnivše *nbskie* piće, míg a mi missalénk a latin szöveg hű másául nem »égi« hanem »szellemi« táplálékról beszél: *dh̃vnie* piće, v. ö. a latin szöveget: »repleti cibo *spiritualis* alimoniae.«

Még mindig ugyanazon a hasábon, de már a 3. adventi vasárnap miséjében egy igen érdekes apróságra bukkanunk. Az editio princepsben az *Oratio* emígy végződik: i tmu nšei misli ml̃stiju tvoego posêčniê *stomi* prosvti g̃mi. A Novak-féle kéziratban is így végződik, csak hogy *prosvti* ki van írva *prosvêti*, az utolsó szó után *(g̃mi)* meg *ñš* áll, de figyelemre méltó, hogy *stomi* csak utólagosan bele van iktatva, úgy hogy esetleg glosszának, a *prosvêti* szó magyarázatának tekinthető, a mely azután belekerült volna a szövegbe. A zenggi misekönyvben tényleg hiányzik e *stomi* azaz *svêtomi* »luce« szó, azonkívül *prosvti* h. *prosvtli* áll, nem is végződik az oratio *g̃mi* szóval »per Dominum«, hanem *ki* »qui«-vel, a mi tudva levőleg csak rövidítés és annyit jelent mint »qui vivis et regnas«. A zenggi misekönyv szövege különben szorosan megfelel a latin szövegnek: »et mentis nostrae tenebras gratia tuae visitationis illustra. Qui vivis et regnas.«

[1] A hol, úgy mint itt, a Novak-féle kéziratot nem említem, az csak annyit jelent, hogy az idő rövidsége miatt ebben nem néztem utána.

Nyomban erre következik a *Lectio*, a melynek fölírása az editio princepsben *pv apl k efesiemĭ*. Ez a fölírás hibás, de a mi igen jellemző, megvan már a több mint száz évvel előbb írt Novak-féle kéziratban is (*čte epl bž pvl ap. k' efesim'*) és ismétlődik az 1528-ban nyomtatott harmadik kiadásban is, ámbár a második, azaz a zenggi kiadás helyesen adja a fölírást: *pṽ apl k pilip̃siemĭ kp* 4 azaz: »Pauli apostoli ad Philippenses cap. 4.« A szöveg ugyanaz! Hasonló hibákat közölt Jagić a Hervoja-féle kéziratból. (11 és 12. l.) Nem is annyira maga a tény, hogy az editio princepsben hibás a fölírás, jellemző, hanem az, hogy ez a hiba megvan a Novak-féle kéziratban is, és hogy átvették a harmadik kiadásba is, míg a második ment ettől a hibától.

De nem vethetem össze lapról-lapra a két kiadást, még csak azt akarom fölemlíteni, hogy a második levél utolsó hasábján egy rubrum áll, a melynek semmi nyoma nincs az első kiadásban, sem a Novak-féle kéziratban, sem a harmadik kiadásban, és hogy az 5. levél első hasábján a szövegreviziónak megint nyomát találjuk. Az első kiadásban t. i. azt olvassuk: *iže ot vstoka sut i ot zapada*, a zenggi misekönyvben ellenben: ki od vstoka *sunca* i od zap̃da sutĭ, a hol a *sunca* hozzátevése a latin »ab ortu *solis*« hatására vall.

Most pedig áttérek még két érdekes esetre, a mely a *Missae votivae* nevű misék között található. A 71. ilyen mise a mi misekönyvünkben ezt a föliratot mutatja: *Misa navlašna za vse duše* azaz: »Missa propria pro *omnibus* animabus«. Erre következik *Misa druga za vse umrvš̃:* »Missa altera pro *omnibus* defunctis.« A 73 és 74. mise ellenben nem »minden«, hanem »sok« halottnak szól *Za mnoge umrvšẽ:* »Pro *multis* defunctis és *Ošće misa za mnoge umvrš̃:* Denuo missa pro *multis* defunctis.« És ez így rendjén van, hiszen különbség van minden és sok halott közt, a latin misekönyv is megkülönbözteti a két első misét (Pro *omnibus* fidelibus defunctis) a két utóbbitól (Pro *pluribus* defunctis). Az első kiadásban azonban egy sajátságos hibát találunk: az első és második mise után, a mely minden halottnak (pro omnibus defunctis) szól, következik *Misa ·ṽ·* (=3) *za mnogo umrvšihĭ* azaz »Missa *tertia* pro *multis* defunctis« és ez a hiba megvan már a Novak-féle kéziratban is és megmaradt a harmadik kiadásban is, pedig ugyancsak könnyű lett volna azt észre venni, annál is inkább,

mert erre az következik, hogy *Misa ·b̄· za mnoge umrvše* azaz Missa *altera* pro multis defunctis!

A másik eset hasonló, a mennyiben t. i. itt is egy egészen képtelen tollhiba a Novak-féle kéziratban és a vele jóformán mindenben összevágó editio princepsben is megtalálható. A latin misekönyvnek »Missa pro una defuncta« czímű miséjét a zenggi misekönyv és a Hervoja-féle kézirat úgy nevezik hogy *Misa za ženu umrvšu* »Missa pro femina defuncta«, a mi a latin elnevezésnek megfelel, a Novak-féle kéziratban azonban és az editio princepsben e helyett az áll, hogy *Misa za ženu umrvšihĭ,* a minek semmi értelme sincs, mert annyit jelent, hogy: Missa pro uxore defunctorum!!

Még csak két apróságot akarok fölemlíteni, a melyet a *Missae votivae* nevű misékben találunk. A fönt említett *Za mnoge umrvše* »Missa pro pluribus defunctis« nevü mise vagy inkább oratio, mert nem egyéb, így kezdődik az első és a harmadik kiadásban, csakúgy mint a Novák-féle kéziratban is: B̃e emuže dostoino ė pomlov̄ti i *vinu* oprostiti, míg a zenggi kiadásban hiányzik a *vinu* »peccatum« szó, ellenben ott áll *pomilovati* után a *vazda* »semper« szó (B̃e komu dostoino est̄ pomilov̄ti *vazda* i prost̃i) úgy hogy a szöveg teljesen megfelel a latin szövegnek: »Deus, cui proprium est misereri *semper* et parcere.«

Egy másik eltérést találunk a 19. misében. Az első és harmadik kiadásban ez áll: Misa *skozê b̃lženie* plti, a Novak-féle kéziratban Misa *skozi blaženenie* plti (a Hervoja-féle kéziratban *skozi soblažne* plti) a zenggi kiadásban ellenben Misa *za sablaženenie* plt.

De nem folytatom tovább az összehasonlítást, csak ismétlem, a mit már e fejezet elején mondtam, hogy igen nehéz elképzelni, hogy az editio princeps szolgált volna alapul, mikor a zenggi kiadás lépten-nyomon nemcsak apróságokban, hanem gyakran igen lényeges dolgokban eltér az editio princepstől.

V.

Az 1528-ban nyomtatott glagolita misekönyv.

Az előbbi fejezetben vizsgáltam azt a viszonyt, a melyben a második kiadás az elsőhöz áll. E kérdés elől ki nem lehetett térni, még ha Jagić nem is állította volna, hogy emez amannak

forrása. Máskép vagyunk a harmadik kiadással, annak viszonya a második kiadáshoz csak akkor érdekelhetne, ha talán ki lehetne mutatni, hogy a zenggi kiadás nagyobb hatással volt rá, de ezt épen nem lehet róla mondani. Igaz, hogy a misekönyv szakasztott úgy kezdődik, mint a zenggi, annak a hosszú rubrumnak, a melyet az első kiadásban és a Novak- és Hervoja-féle kéziratokban találtunk, e helyen semmi nyoma, de ebben sem fogjuk a második kiadás hatását keresni, mihelyt arról győződünk meg, hogy ez a rövid négysoros fölirat teljesen megfelel a latin misekönyvek föliratának és lépten-nyomon azt észleljük, hogy a harmadik kiadás különben az első után indul. Igy hát szorosan véve nem is tartozik ránk a harmadik kiadás további ismertetése, de van még is egy mozzanat, a mely engem arra késztet, hogy egészen röviden ezzel a kiadással is foglalkozzam. Eddig úgy beszéltek a harmadik kiadásról, mintha az semmi egyéb sem volna, mint az első kiadás egyszerű lenyomása, tisztán csak az időközben divatba jött misék hozzácsatolásával. Broz azt mondja: az 1483. évi missale, »a mely (némely pótlásokkal) le lett nyomtatva 1528-ban«[1] — *Koji bi preštampan (s nekoliko dodataka) g. 1528.* Igy nyilatkozott már Brčić is a már több izben idézett értekezésében, a hol (175. l.) azt mondja: »Ez a kiadás pedig (érti a zenggit) nem egyezik az 1483. évivel, sem az 1528-ikival, a mely semmi egyéb, mint az elsőnek egy pár misével bővült másolata.« *Koje nije drugo do priepis prvoga s dodatkom njekih misa.*[2] Egy pár lappal előbb (170. s köv. l.) meg is nevez egy-két ilyen újonnan hozzá jött misét, de leirása, úgy mint más helyt, itt sem egészen pontos. Egyebek közt azt állítja, hogy a Festum visitationis B. Mariae Virginis azaz a Sarlós Boldogasszony ünnepe a zenggi misekönyvben a misekönyv végén a pótlások közt található, »míg az 1528-iki misekönyvben a maga helyén, július 2-án található, az 1483-iki misekönyvben pedig sem a végén, sem a közepén nincs«. Ez tévedés. Nem a zenggi misekönyvben van a végén, (ott csak úgy, mint a harmadik kiadásban, a *Proprium*-ban, július 2. napján található), hanem igenis az editio

[1] Crtice iz hrvatske književnosti, II. (Zágráb, 1888.) 112. l.

[2] Hasonló módon nyilatkozott Jagić a 60-as évek elején, tévedésből 1526-ra téve a misekönyv nyomtatását. l. Tisućnica, 1863. évf. 40. l. és Jihoslované, 1864. évf. 158. l.

princepsben, a hol a *Commune* befejezése *(Svršenie Komuna)* után még egy pár misét találunk pótlásul; első a *Mša za dobrostanie grada*, mindjárt a második a szóban levő mise: *Na d̄nĭ s̄te m̄rie pohoenie!* A Novak-féle kéziratban ezen a helyen nincs meg, de a *Proprium*-ban sem lehet, mert a Novak-féle kézirat 1368-ban készült el, az ünnep pedig csak 1389-ben keletkezett és csak 1441 óta általános. De Brčićnek azonkívül meg kellett volna említenie, hogy az 1528-iki kiadást ferenczrendi nyomtatta, a mi müvelődéstörténeti szempontból igen érdekes. Kukuljević az ő horvát bibliografiájában — nem tudom honnét[1] — az utóiratot közli, amely szerint az 1528-iki misekönyvét a ferenczrendi Modrusi Pál adta ki: *izdao ga Modrušanin Pavao frater reda Serafika sv. Franciška.*[2] Erre, úgy látszik, senki ügyet sem vetett, különben észre kellett volna a szakembereknek venniök, hogy a misekönyvön meg is látszik, hogy ferenczrendi adta ki. A naptár gondosan megjegyzi, hogy egy-egy szent ferenczrendi volt-e, ha mindjárt csak világi tertiarius is volt, egy pár speciális ferenczrendi ünnep is be van iktatva a naptárba, sőt egy mise, a mely ferenczrendi szenteknek szól, belekerült a *Proprium*-ba is, a mit tudtommal eddig senki észre nem vett. Január 16-án ugyanis ezt a vörös betűvel nyomtatott megjegyzést találjuk a naptárban: *s̄tihĭ .d̄. mčn. rd̄a s̄tga Frančiška dũ v̄l* azaz »sanctorum quinque martyrum ordinis sancti Francisci duplex majus,« és ennek megfelelőleg a *Proprium sanctorum*-ban külön misét találunk ezen a napon a ferenczrendiek e fővértanui számára, ilyen czímen: *S̄tihĭ m̃čnikĭ Beraldi Petri Akorsiji Ajudi Otoni* azaz »Sanctorum martyrum Berardi Petri Accursii Adjuti Othonis.« Ezt az egy esetet kivéve, csak a naptári részben venni észre, hogy ferenczrendi adta ki a misekönyvét. Míg a zenggi misekönyv naptárában május 20-án fekete betűvel csak ez áll: *Br̄nar̄dina is̄* »Bernardini confessoris,« addig az 1528-ban Velenczében nyomtatott missale vörös betüvel jegyzi föl: *Br̄nardina is̄ reda m̄le br̄ie dũ m̄li* »Bernardini confessoris ordinis *fratrum minorum* duplex,« csak úgy, a mint egy pár nappal előbb is a zenggi misekönyv fekete és szűkszavú *Br̄narda (!) is̄*-féle be-

[1] A zágrábi akadémia példánya csonka, abban nincs meg.
[2] Bibliografia hrvatska. 40. sz. a.

jegyzésével szemben vörös festékkel és körülményesen jegyzi be, hogy *Prenesenie sgo Bṙnardina iš mli du redu* »Translatio sancti Bernardini confessoris duplex *ordini,*« 27-ikén az oktaváját is említi megint vörös betüvel: *oktba šgo Brnardina poli dū* »octava s. Bernardini semiduplex.« Június 3-ikán vörös betűvel ez áll a harmadik kiadásban: *Antoniê iš reda mle bratie dū vl* »Antonii confessoris ordinis fratrum minorum duplex majus,« — a zenggi misekönyv feketével jegyzi be: *Antona iš reda male brate* és erre azt jegyzi meg, hogy *dū svoem redu* »duplex *suo ordini.*« A zenggi misekönyv nem is említi az octaváját, míg a harmadik kiadás 20-án első helyen vörös betűvel hirdeti: *oktava šgo Antona poli du* »Octava s. Antonii semiduplex.« Augusztus 2-ikán a zenggi misekönyv csak István pápát emlegeti, a harmadik kiadás azonban ezt csak második helyre teszi, első helyre vörös betűvel ez van nyomtatva: *Kršćenie sťe v Asiži crkve dū vl* azaz »Dedicatio sanctae ecclesiae apud Assisium duplex majus.» Augusztus 19-én a második kiadásban feketében csak ezt találjuk: *Lodovika bšk išp* »Ludovici episcopi confessoris,« míg a harmadik kiadásban a vörös betűs szöveg így szól: *Lodouika bš iš rda mle brtie du vli rdu* »Ludovici episcopi confessoris ordinis fratrum minorum duplex majus ordini«, az octáváját a zenggi kiadás nem is említi. Augusztus 26-án ugyan a zenggi kiadás is megemlíti Lajos franczia királyt *(Lodvika iš krala Francie),* de nem ünnepnek és nem abban az alakban, mint az 1528-iki: *Lodovika iš krla Francie tretoga rdu* du *rdu* »Ludovici confessoris regis Franciae *tertii ordinis* duplex majus *ordini*«. Szeptember 27-kén a második kiadás fekete betűvel és második helyen említi Elzear, a harmadik kiadás ellenben vörös betűvel első helyen: *Elezara* (!) *iš tret rda dū vli rdu* »Elzeari cenfessoris *tertii ordinis duplex majus ordinis.*« Hasonló viszonyt találunk még, ha összehasonlítjuk a következő napokat a két kiadásban: október 2-ikát és 27-ikét, november 8-ikát és 19-ikét.

Említettem már, hogy ferenczrendi adta ki a harmadik kiadást és hogy ez a naptáron meg is látszik, egy helyen még a Propriumon is. Igaz ugyan, hogy más glagolita misekönyvek is némi tekintettel vannak a ferenczrendiekre, de nem ilyen mértékben. Három helyen a zenggi misekönyvben is találunk utalást a ferencziekre: június 13-ikán, augusztus 12-ikén és október 4-ikén; az utolsó két

helyen a Hervoja-féle kéziratból is idéz Jagić ilyen czélzást.[1] Nem tudom, véletlenség-e, hogy míg a zenggi misekönyv és a Hervoja-féle kézirat ilyenkor azt a kifejezést használják: *svomu redu* »suo ordini« — a maga rendjének, addig az 1528-iki kiadás következetesen csak a puszta *redu* »ordini« szót használja, mintha a kiadó azt akarná mondani: *a rendnek* par excellence, azaz a mi rendünknek! Egy hely ugyan óvatosságra int, október 8-ikán t. i. a hol a zárai Szent-Simon búcsújáról van szó *(Pršćenie u sga Šimuna)*, hozzá van téve *du grdu* (=gradu) azaz »duplex oppido«, de ez egészen magában álló eset; február 4-ikén, a melyre a zárai védőszentnek ünnepe esik *(Semiona střca)*, már azt találjuk; *dũ sṽmu grdu* »duplex *suo* oppido« és ezzel összevág a február 14-ikén található *Ćurila i Metudie iš dũ sṽ êž* »Cyrilli et Methodii duplex *suis* gentibus«. Ezzel szemben minden esetre föltünő, ha a harmadik kiadásban következetesen csak azt találjuk: *redu* »ordini« — összesen 9 esetet jegyeztem ki! De utóvégre ez kevésbbé fontos dolog, sokkal fontosabb, hogy ferenczrendi nyomatta a harmadik kiadást és hogy a többi glagolita misekönyvek is el-el vétve tekintettel vannak a ferenczrendiekre. Ez nyilván kapcsolatban áll azzal az érdekes tüneménynyel, hogy a horvát ferenczrendiek egy ága, úgy látszik, kezdettől fogva glagolita könyvekből olvasta a misét. Ezek a regulált, azaz valóságos szerzetesekké vált tertiariusok, harmadrendűek *(Regularii fratrum tertii ordinis s. Francisci)*, a kiknek még ma is hét kolostoruk van,[2] és a kik még most is kizárólag glagolita misekönyvet használnak. Az ő tagjuk Parčić Károly is, a ki 1881-ben a Propaganda megbizásából az utoljára 1741-ben nyomtatott glagolita misekönyvhöz függeléket adott ki, a melynek latin czíme: *Appendix ad missale Romano-Slavoni-*

[1] A zenggi misekönyv naptárában az illető helyek így hangzanak: június 13. *Antona iš reda male brate du svoem redu* »Antonii confessoris ordinis fratrum minorum duplex *suo ordini*«, augusztus 12. *Klari dêvi dup svomu redu* »Clari virginis duplex *suo ordini*« és október 4. *Frančiska is dũ sṽo redu* »Francisci confessoris duplex *suo ordini*«. Az utolsó két helyet ép így találjuk a Hervoja-féle kéziratban, az elsőt vagy nem találni ott, vagy Jagić csak nem jegyezte ki — Jagić minden hónapból csak egy pár ünnepet jegyzett ki, június havából mindössze ötöt.

[2] L. Nilles, Calendarium Manuale, (Innsbruck, 1896.) 506. l., a hol az olvasó egyszersmind a glagolita istentisztelet mai határairól találja a legujabb, az igaz, nagyon is szűkszavú összeállítást, amely Parčić tollából eredt.

cum (Anni MDCCXLI) complectens missas pro universali ecclesia, pro aliquibus locis, nec non pro tertio ordine s. Francisci. Végre 1893-ban megjelent maga a glagolita misekönyv is ugyan csak Parčić szerkesztése alatt, el is fogyott már azóta, úgy hogy mindjárt még egy kiadást kellett sajtó alá rendezni. Parčić szakított a horvát glagolita misekönyvek tradicziójával és visszatért még régibb tisztább forrásokhoz, a melyek mentek a népnyelv minden befolyásától. Alig is tehetett mást, hiszen a misekönyv későbbi kiadásai is szakítottak már a régi hagyománynyal, és hivatlan kezek annyira elrontották a szöveget, hogy egészséges tradiczióról, a melyre vissza lehetett volna menni, már szó sem lehetett.

De térjünk vissza a három legrégibb kiadáshoz, a mely egyedül tekinthető az egyházi nyelv — kéziratokban kifejlődött — horvát redakcziója természetes fejleményének, és időzzünk még egy perczig a harmadik kiadásnál. Hogy a horvát harmadrendüek, a míg világiak voltak, a nemzeti istentisztelethez ragaszkodtak, az egészen természetes, hiszen latinul nagyobbára nem tudtak; hogy a belőlük fejlődött regulált harmadrendüek azt az engedélyt kérték és kapták, hogy a nemzeti istentiszteletet továbbra is megőrizhessék és hogy azután féltett előjog gyanánt meg is őrizték, az mind nem csodálatos. De minden esetre érdekes és eddig nem eléggé figyelemre méltatott tény, hogy egy nem harmadrendű ferenczrendi adja ki a glagolita misekönyv harmadik kiadását. Igaz ugyan, hogy később is találunk még egy nem harmadrendű ferenczrendit, a ki glagolita misekönyvet (az ötödik kiadást) rendez sajtó alá, ez Levaković Rafael, de ennek esete még is más, mint Modrusi Pálé, mert míg amaz a Propaganda fidei szolgálatában teszi azt, emerről nem tehetjük föl, hogy a szentszék támogatásával és fölügyelete alatt fáradozik a misekönyv kiadásán, még rendháza sem igen bízhatta meg a munka kiadásával, mert a nem harmadrendű rendházak, mint olyanok, nem használtak glagolita misekönyvet. Már azért is jó hangsúlyozni, hogy a harmadik kiadást ferenczrendi, még pedig nem tertiarius, adta ki, és hogy a kiadás magán is viseli annak a nyomát, hogy ferenczrendi nyomatta. Ezzel egy kérdést vetünk föl, a melyre feleletet kell keresni. E kérdéssel bizonyosan szoros kapcsolatban áll Modrusi Pál személye is, de nekem nem sikerült életéről valamit megtudni, senki, a kihez fordultam, nem tudta nekem megmondani, hol találhatnék rá vonat-

kozó adatokat. Hát ha talán szerencsésebb leszek, mikor e helyen újra fölvetem azt a kérdést, ki volt Modrusi Pál? mit tudunk életéről? és előbb vagy utóbb fény derül e homályos kérdésre.

VI.

A zenggi misekönyv nyelve.

Többször említették már, hogy a zenggi misekönyvnél kicsit erősebben látszik meg a nép nyelvének a hatása mint más régi horvát glagolita misekönyvnél, de ez nem volna elegendő ok, hogy külön foglalkozzunk a mi misekönyvünk nyelvével, mert alig találni benne valamit, a mit az egyik vagy másik hasonló forrásból nem tudtunk már eddig is. Ha mégis egészen röviden külön a nyelvével is foglalkozom, teszem ezt azért, mert a régibb horvát glagolita misekönyvek nyelvének rövid összefoglaló jellemzését nem találtam sehol sem,[1] pedig több érdekes kérdés függ vele össze, legalább érinteni akarok egy-két ilyen kérdést.

Hogy épen a zenggi misekönyvből indulok ki, az okát abban leli, hogy ép annak az ismertetését tűztem ki czélomul, de igazolható azzal is, hogy ez emlék, a melynek immár teljes példányát ismerjük, más okoknál fogva is megérdemli, hogy a szakemberek figyelme ráforduljon.

A horvát glagolita misekönyvek nyelve már tisztán történeti szempontból is rendkivül érdekes. Láttuk már, hogy homály boritja a glagolita istentiszteletnek a horvátok közt való elterjedését, annak első kezdetét. Igaz, az első határozott hirek sejtetik velünk, hogy a glagolita istentisztelet a horvátoknál nagyon régi lehetett, mert hiszen Incze pápa mindkét, 1248-ban és 1252-ben kelt bullája csak egy meglevő gyakorlat szentesitése: igaz az is, hogy a glagolita irásnak a többi szlávoknál való gyors hanyatlása és eltünése már magában véve is a legrégibb korra utal vissza. De mind ezek a mozzanatok, csak úgy, mint a római egyház belső történetéből vett okok, nem olyan biztos vezetők, hogy lemondhatnánk arról a hatalmas támaszról, a melyet föltevésünkben a horvát glagolita misekönyvek részben igen régies nyel-

[1] Behatóbban foglalkozott egy kéziratban ránk maradt horvát glagolita nyelvemléknek, az úgynevezett Ivančić-féle Zborniknak nyelvével Milčetić, Starine, XXIII. évf. 51—77. l.

vében találunk. Olyan alakok, mint: k crkĭvi *svetêi* (stêi) *svoei* és *galilêiscêemĭ* a már Brčićtől közölt szövegben (Čitanka, 77. l.) alakok, mint: v *štêemĭ* »in sancto« az appendix 2. levelének első hasábján, na meste *štêemĭ* »in loco sancto« (*a3α.*) v krêposti *velcêi* »in magna virtute (*a1α.*) vagy olyan aoristusok, mint, 9-ik quaternio 7*δ* és 8*δ* lapján: *i privêse* (= ószl. privêsę) i k' annê prêe »et adduxerunt eum ad Annam primum« és *povese* »eduxerunt« — az egyházi szláv nyelv legrégibb tradicziójához vezetnek vissza bennünket.

Szemben áll ezzel a régies szinezettel, a mely különösen a nyelvtani alakokban mutatkozik, a tisztán népies elem, a mely első sorban a hangokban nyilatkozik meg. A hangok lépten nyomon azt bizonyítják, hogy e misekönyvek a horvát ča-nyelvjárás területén voltak használatban: az ószláv *ę* helyett palatalisok után *a*-t találunk, *dj* helyett következetesen *j*-t, *št* helyett *šć*-t, az ószlovén *ê*-t úgy, mint a legtöbb ča-tájszólásban, gyakran *i* váltja föl. Vegyük e hangtani tüneményeket egyenként szemügyre!

Annak az állításnak, hogy az ószláv *ę* helyett palatalisok után *a*-t találunk, mindjárt a misekönyv első szava ellent látszik mondani, az t. i. *početie,* »initium« és nem *počatie,* de nem szabad elfelejtenünk, hogy az ószláv *ę*-nek különben a ča-nyelvjárásban is rendesen *e* felel meg: *svętŭ: svet, rędŭ: red* stb. stb., hogy tehát az ószlovén *počętie* szót az ilyen esetek analogiájára *početie*-nek lehetett olvasni és írni, annál is inkább mert a szó már képzésénél fogva idegen volt a horvát előtt, a ki *početak* vagy *počelo*-nak mondja a »kezdet«-et a mi a ča-nyelvjárásban *počatak, počalo* alakot ölt (a *počalo* tényleg ki is van mutatva, a *počatak* a čakav *počati* »kezdeni« ige analogiájára föltehető.) Igy azután érthető volna az ingadozás a Hervoja-féle misekönyvben, a mely tényleg *počatie*-val,[1] kezdődik, de a *Commune* kezdetén, csak úgy mint a zenggi missale, azt írja hogy *početie.* Hogy egyébiránt a képzés idegen voltára nem szabad túlságos nagy súlyt fektetnünk, azt mutatja az a tény, hogy a zenggi misekönyvben a 9. quaternio 7*α.* lapján a tisztán horvát-szent képzésű *početakĭ,* »initium« szóban is *e*-t találunk.[2] Azután azt sem szabad elfelejtenünk, hogy

[1] *Počatie* alakot idéz Milčetić az Ivančić-féle Zbornikból is. Starine, XXIII. évf. 53. l.

[2] Valószínű, hogy a misekönyvben a *početi-počati* »kezdeni« igének is

a ča-nyelvjárásban nem is mutatkozik következetesen ez a különben igen jellemző hangváltozás. Leskien megfigyelése szerint a Mikuličićtől kiadott čakav népmesékben csak két szón mutatkozik ez az *a*, a *zajik* (=jazik) »nyelv« és a *jačmik* »árpa« szókban[1] és a 6. lapon tényleg azt olvassuk hogy: ona se *počela e*-vel!

Az épen említett *zajik* és annak eredetibb párja *jazik* a štokav *jezik*-kel szemben széltiben el vannak terjedve a *čakavština*-ban és a *jazik* alak a mí missalénkban is az egyetlen, a melyet találtam, mert úgy kell olvasni az *êzikĭ* alakot. Az *ê* t. i. ha i-vel váltakozik *é*-s, hangot jelent, de egyúttal a *ja*-nak rendes és csaknem egyetlen jele (egészen elvétve *j* és *a*-val van írva, a miről mindjárt szó lesz.) A *Jakov* szót p. o., a mely Jakabot jelent, csak is *êkovĭ*-nak írják a glagolita missalék. Az ószl. *ę* helyén rendesen közönséges *e*-t találunk, nem *ê*-t, egy *jezik*-nek hangzó szót a mi misekönyvünk *ezikĭ*-nek irna, legfeljebb elvétve *ê*-vel. a következetes *êzikĭ* írás csak is úgy érthető, ha föltesszük, hogy a szót *jazik*-nak ejtették. Egy ilyen *êzikĭ* látható mindjárt az első lapon (l. az előző közleményemhez csatolt első mellékleten a jobb hasábon alulról 12. sorban,) a második lapon is, a jobb hasáb 2. sorában *(vĭ êzicêhĭ)* s több helyen, a harmadik kiadásban is így találjuk a két említett helyen és a naptárban február 1 alatt s bizonyosan a többi helyen is, mert nekem föltünt volna, ha máskép találtam volna írva.[2]

Még csak egy ilyen esetet akarok fölhozni. A misekönyv utolsó lapján, a mely az ugyanott közölt második mellékleten is látható, a bal hasáb 9. sorában olvasható *priêlĭ* és a jobb hasáb 8. sorában található *priêtĭ* alakok megfelelnek a mai ča-nyelvjárásban előforduló *prijal* és *prijat* alakoknak, a következetes *ê*-vel való irás biztos jele, hogy e szókban *ja* olvasandó. Nagyobb hitelesség kedvéért a *prijeti-prijati* — ószl. *prijęti* — igének még egy pár alakját idézem: i slugi ijudêiskie *êše* iša »conprehenderunt Jesum« (9. quat. 7*b*.); *priêše* rizi

előfordul egy-egy ide vágó alakja (inf. *početi-počati*, ptc. *praet.* act. *počelĭ-počalĭ*, ptc. praet. pat. *početĭ-počatĭ*,) de én a misekönyv átnézése közben nem bukkantam egyetlen egy ilyen alakra sem, de figyelemre méltó a *početi* alak. a melyet az utóiratban találunk: ovi misali biše *početi*.

[1] Archiv f. slav. Phil. V. évf. 183. l.

[2] Az Ivančić-féle Zbornikban is rendesen *êzikĭ* áll, csak egy helyen *ezik'*. Starine, XLIII. évf. 53. l.

ego »acceperunt vestimenta ejus« (ïlα.); na poveliši ju sa svetimi anieli tvoimi *priêti* »sed jubeas eam a sanctis Angelii suscipi« (o6γ.); êko ti ki s milstiju spa[se]nie *priêli* sut (o7α.)

Áttérek a ča-nyelvjárás egy másik jellemző vonására, a mely a mi misekönyvünkben következetesen mutatkozik: a dj helyett álló *j*-re, mert kétség sem férhet hozzá hogy a 30-at jelentő jel a mi misekönyvünkben nem *dj* (gy) hanem *j*-nek olvasandó. Erre egy rakás bizonyítékot találunk. Ha mindjárt a misekönyv első hasábján azt olvassuk hogy *ne postiju se* »non erubescam« *ju* jellel és *meju* »inter« ép úgy írva, ugyan ott *do roistva* »ad nativitatem«, és *po roistvê* »post nativitatem«, és ha hasonló írások újra meg újra ismétlődnek, a legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy azokban az esetekben is, a hol azzal a kétértelmű glagolita betűvel találkozunk, a mely más forrásokban *dj*-t is jelenthet, itt soha máskép mint *j*-nek, nem olvasható. Csak egy ritka használatáról akarok említést tenni. Említettem már fönt, hogy a *ja*-nak csaknem egyetlen jele az *ê* betü. Két helyen azonban az itt szóban levő *j* jellel és *a*-val találtam írva a *ja* »ego« szót, a mely helyett különben rendesen az egyházi *azĭ* szokott állani, a mely az első itt következő idézetben a mondat legelején található, úgy hogy az egyházi *azĭ* és a népies *ja* gyorsan egymásra következnek: *az'* neobinue se glhĭ miru *ja* vazdá učihĭ. »*Ego* palam locutus sum mundo: *ego* semper docui (in synagoga et in templo)« (9. quat. 7δ.); *ja* verov̆hĭ. (o7δ.) Az utóbbi helyen *je*-t is találunk így írva külön *j* jellel, míg rendesen a je-n kezdődő szókat puszta *e* jelöli: gla emu marta je gi.

A *dj* helyett talált *j*-vel összevág az, hogy *št* helyett következetesen *šć* hangzik, bizonyos esetekben t. i. így kell olvasni azt a jelt, a mely különben rendesen *ć*-nek olvasandó. Az ószlovén *št*-nek a legtöbb esetben *ć* felel meg a horvát szerb nyelvben, úgy hogy a glagolita *št* jel egyenesen a *ć*-nek a kifejezője lett: az ószl. *št* helyén t. i. csaknem mindig *ć*-t találván, a maga nyelvében a horvát a maga *ć*-jét az ószl. *št*-vel irta le, mert ezt rendesen *ć*-nek olvasta. Hogy ez a jel mikor olvasandó *ć*-nek, mikor *šć*-nek, azt könnyű megállapítani, csak az élő nyelvet kell megkérdezni, mert kétség sem fér hozzá, hogy egészen úgy, a mint soha *žd*-t nem ejtettek az ószlovén *žd* helyén (a zenggi misekönyvben egyetlen egyszer sem találtam ilyenkor *žd* irást), hanem

mindig *j*-t, úgy *št* sem maradt meg a kiejtésben, ámbár itt az irásjelt megtartották, hanem kivétel nélkül *ć*-t ejtettek helyében, ha a népnyelvben *ć* hangzott a szóban, *šć*-t pedig azokban a ritkább esetekben, a hol ószlovén *št*-nek a ča-nyelvjárásban *šć* felel meg. Itt-ott egyenes bizonyitékot is találunk rá, hogy az *št* féle betűt *ć*-nek olvasták és hogy olyan esetekben, mint *prošćenie*. tényleg *šć*-t és nem, így a mint a horvát-szerb irodalmi nyelvben. *št*-t ejtettek: az egyöntetű *št* jel előtt t. i., a mely egyenlő *ć*-vel. itt-ott, — az igaz, fölötte ritkán — még egy *š* áll annak jelzésére, hogy nem *ć*, hanem *šć* olvasandó. Én mindössze két ilyen esetre bukkantam. Az első a Propriumban november 19-ike alatt található: na d̃nī s̃tie Elĩzbeti *nišće* (*š*+*št*-vel irva) nečñmo õt s̃go Porciêna. A másik eset a Sequentia pro defunctis-ban (Šekvenci za mrt̃vihī. (*č*8,*ł*) fordúl elő az *išćući* szóban, a mely *š*-és *št*-vel van irva. míg 6 sorral lejebb az *odpušćenie* szó csak egyszerű *št*-vel van irva. Természetesen nem tehetjük föl, hogy az utóbb említett szóban nem ejtettek volna ép úgy *šć*-t mint az elsőben. Milčetić sem kételkedik abban, hogy ilyen esetekben a čakav kiejtésnek megfelelőleg *šć*-nek kell az *št* jelt olvasnunk, míg rendesen *ć*-nek ejtendő, mégis nagyobb biztosság kedveért, és mert szerinte a nem horvát, hanem tisztán ószlovén szóknál — példát nem hoz föl — kétség foroghatna fön, mikép ejtették az illető jelt, a czirill átirásban nem különbözteti meg a *ć* és *šć* kiejtést, hanem a glagolita forráshoz híven a megfelelő czirill *št*-féle kapcsolatot használja,[1] úgy mint Jagić is a Hervoja-kódexről írt értékezésében. Én ezt nem tehettem, mert a nem szakértő olvasóra való tekintetből latin átírást használtam, de ebből nagyobb baj nem származhatik. mihelyt az olvasó szem előtt tartja, hogy ha hol *ć*-t, hol *šć*-t írok. ez csak a meglehetős biztossággal megállapitható kiejtést tükrözteti vissza, nem a glagolita irásjelt, a mely mind a két hang jelölésére egy és ugyanaz. A rendkivül ritka esetekben, a hol *šć* *š*-és *št*-vel van irva, a latin átirásnál külön meg kell ezt a körülményt említeni, a mi tekintve az esetek fölötte gyér voltát, igen kis fáradsággal jár.

Áttérek az *ê* helyén mutatkozó *i*-re, a mely ugyan nem specialis čakav hangtani sajátság, mert hiszen a što-nyelvjárásban

[1] L. Starine, XXIII. évf. 54 l. De Milčetić maga is használja a *ć*- és *šć*-féle átirást egy másik közlésében. L. u. ott, 83. l.

is van i-tájszólás, míg másrészt a čakavok sem ejtenek valamenynyien *i*-t *ê* helyett, de mégis ez az *i* a legtöbb čakav tájszólás jellemző vonása. Milčetić kiemelte már a két szempontot, a mely az ide vágó tünemények megitélésénél tekintetbe jöhet. Ha az egyházi szövegben *ê*, *e* és *i* váltakoznak, akkor az *e*-s kiejtés, a melyre az *e* jel használata vall, szemben az *i*-ssel vagy az egyházi nyelv hagyományos kiejtése, vagy a čakav nyelvjárásban különben is észlelhető ingadozást kell az *e* és *i* hang váltakozásában látunk. Milčetić az előbbit hajlandó fölteni[1] de nem szabad elfelejtenünk, hogy Milčetić itt és később a quarneroi szigetek ča-nyelvjárásáról írt tanulmányában is hangsúlyozza, hogy tulajdonképen egészen tiszta i-tájszólás nincs is a čakavok közt.[2] Ha a mi misekőnyvünkben *grêhĭ*, *grehĭ* és *grihĭ* irást egymás mellett találunk, akkor nyilvánvaló, hogy a nép *grih*-et ejtett, de e népies kiejtésnek az egyházi nyelv kiejtésében kifejlődött gyakorlattal kellett megküzdenie, a mely szerint *ê* ilyenkor *e*-nek ejtendő. Másrészt azonban tudjuk, hogy vannak a čakav i-tájszólásokban is egyes szók, a melyek következetesen *e*-t tüntetnek föl a várt *i* helyett. Ha tehát a mi misekönyvünkben egy sűrűbben előforduló szóban *ê* helyett soha sem találunk *i*-t, ellenben többször *e*-t, föl szabad tennünk, hogy ez az *e* a valóságos kiejtésnek felel meg, mert a népies i-kiejtés elég gyakran tör át az egyházi nyelv hagyományán, különösen a rubrumban, a hol a hagyomány nem olyan régi, a szöveg is könnyebben változik, mert nem tartozik a liturgiához, tehát nem szent. Igy mindjárt a misekönyv első lapjának első hasábján háromszor találjuk a *nedile* »dominicae« alakot (egyszer *ñdile*-nek írva), más helyen is így olvassuk — *nedile* .a. posta (*v7βn.*), *nedile* druge (*v5δ.*), do sredi velike *nedile* (*g4δ.*); e helyen *nedile* annyi mint »hebdomatis« — nem is találtam sehol sem ebben a szóban *ê*-t vagy *e*-t *i* helyett, igaz hogy e számtalanszor előforduló szó aránylag ritkán van kiírva, rendesen *nedle* röviditést használ a szedő. Számtalanszor fordúl elő a *vrime* »tempus« szó is, de ez is rendesen röviditve van irva (*vrme*); kiírva találtuk fönt a III. fejezetben 41 sz. a.: Misa va *vrime* řvane és 54. sz. a.: za nepl[o]dno *vrime*, ugyancsak *vrime*-t

[1] Starine, XXIII. évf. 52. l.
[2] L. Rad, 121. k. 103. l.

találunk p. o. még a *b6α, b6δ, b8β.* stb. Csakis *ĭ*-t találtam a *svića* »candela« szóban — *sviće* és *sa svićami* (*ĭ3γ.*), kada *svića* blvit se (*ĭ5γ.*), bez *svićĭ* (9. quat. 6δ.), a mihez jól illik az ugyan abból a gyökérből hajtott *svitli* melléknév, a melyet két helyen találtam: oružia *svitla* »arma lucis« (*a1β.*) és az utóiratban: *svitlomu* kralju. Ilyen *i*-s alakok p. o. még a következők: *misčĭ* »mensis« (*a3γ.* és 9. quat. 7*α.*), n͞dle *cvitne* »dominicae in palmis« (*v̄3β.*) és do n͞dle *cvitnê* (*v5α.*), oči *slipih* »occuli caecorum« és êzikĭ *nimihĭ* »lingua mutorum« (*a4γ.*), vrata *midna* »portas aeneas« (*a4δ.*), na *vičere* »in vigilia« (*b4β.*), *lipimĭ* i visokmĭ g͞lsomĭ (*ĭ1γ.*). E mellett az egyházi hagyományhoz híven még sűrűbben mutatkozik ilyenkor *ê*, csak épen egy-pár szóban állandó vagy csaknem állandó az *i*-vel való irás: a gyakrabban található *vrime* mellett p. ott találjuk a *vrême*-t is. (*b2β*, 9. quat. 7*α*, *ĭ5β.*) Figyelmet érdemel az ê-vel itt-ott váltakozó *e*, mert a hol sűrűbben mutatkozik, arra látszik vallani, hogy az illető szavakban tényleg *e*-t ejtettek, még pedig talán nem csak az egyházi szöveg olvasása közt, hanem a mindennapi életben is.

Az én jegyzeteim csak kevés esetre terjednek ki, azt a kérdést tehát el nem dönthetem, vajjon a zenggi misekönyvből ki lehet-e olvasni, hogy milyen szókban ejtettek *e*-t és nem *i*-t, de már az a pár eset is azt sejteti velem, hogy az egész misekönyv pontos átvizsgálása, a melyre nem vállalkozhattam, konkrét eredményre vezetne. Hogy nem teljesen véletlen, semmit sem jelentő ingadozással van dolgunk, azt egy pár szónál ki akarom mutatni, a melyre sűrűbb előfordulásánál fogva több adatom van.

Több izben találtam a *vera* »hit« és a belőle származott *verni* »hű« *verovati* »hinni« szókat *e*-vel: *vera* (*a3δ.*), imite *veru* božiju (*ć6δ.*), *ver͞nhĭ* (*a1α.* és *o7α.*), *verv̄hmĭ* = verovahomĭ (*a1β.*), igovor͞ se *veruju* (*a8γ.*), da ĉkže na te ufa i *verova* (*o6γ.*), ašće bo *veruemĭ* (*o6δ.*), *veruei* (»credens«) v̄ me ašće ako umrlĭ bu͞dtĭ oživ͞tĭ i vs͞ak živei í *veruei* v me ne um͞rtĭ vav͞ki. *vruešĭ* li sie. g͞la emu marta je g͞i. ja *verov͞hĭ*, u. o. da vsakĭ videi sina i *veruei* va nĭ (*o7β.*) Máskor ámbár ritkábban *ê*-t találtam a *vêrovati* ige alakjaiban: *vêrova* (*i5δ.*), *vêruju* v'edin͞go b͞a (*a4α.*), a *vêrni* melléknévben az ê irás az én följegyzéseimben sűrűbb, mindössze három esetben találtam: vêrnihĭ (*o7γ.* és *ć5α.*), *vêrnimĭ* (*c7δ.*), de

egyetlen egyszer sem találtam a *vêra* szóban és származékaiban *i*-t a tőben. Ismeretes dolog, hogy épen a *vera* szó származékaival együtt a čakav i-tájszólásokban is széltiben *e*-vel hangzik. A Mikuličićtől közölt čakav népmesékben csakis *vera, verni, verovati*-féle alakokat találunk, mindössze egyszer akadunk eltérő alakra *(vjeruje)* de az sem *i*-s alak.[1] A Kurelactól Sopron, Mosony és Vasmegyében a magyarországi čakavok közt gyűjtött népdalokban ugyanazt tapasztaljuk; *vera, verni, verovati* itt is a rendes alakok, ámbár ez is i-tájszólás. Arbe szigetén *verovat* a rendes alak, a tőszó ingadozik *vera* és *vira* közt, a melléknév ellenben rendesen *virni*-nak hangzik.[2] A Kukuljevićtől kiadott glagolita okiratokban is rendesen *e*-s alakot találtam, a mennyire emlékszem, a különben szintén *i*-s tájszólásban írt szövegben, — így a 109. számú 1485-ben kelt okirat így végződik: pisah .... pravo i *verno*, ča mogoh, többször találkozunk azzal a fordulattal: za veće *verovaňe* »nagyobb hitélesség kedveért«, p. o. a 88. és 91. számú okirat vége felé. Igen valószinű tehát, hogy a mi misekönyvünk szerkesztői, illetőleg szedői a mindennapi beszédben is azt mondták hogy *vera, verni, verovati*. Föltehetjük a *mesto* szóról is, hogy *e*-vel hangzott. Én 3 helyet jegyeztem ki *e*-vel: v semì *mestê*, (*a*1*α*.), na *meste* štêemĭ (*a*3*α*.), és na *mestê* (9. quat. 8*δ*.), többször találtam *ê*-vel — *mêsto* to (9. quat. 7*γ*.), kétszer mêsto, (9. quat. 8*δ*.), na svomĭ *mêste* (*ĭ*3*γ*.), na svomĭ *mêstê* (*ĭ*5*γ*.) — de egyetlen egyszer sem *i*-vel. És e szó tényleg *mesto*-nak hangzik Mikuličić népmeséiben is, Kurelac népdalaiban körülbelül 30 lapon 9 *mesto* ellenében (Jačke, 120., 126., 138., 144. kétszer, 145., 146., 147. l. kétszer) csak egy *misto*-t találtam a 132. lapon; *mesto*-t mondanak az Arbe szigetén is, Kukuljević glagolita okirataiban lapozgatva is többször bukkantam *mesto*-ra a 87. sz. okirat utolsó sorában, a 111. sz.-ban, a 114. sz.-ban kétszer stb. Igen gyakran találjuk a mi misekönyvünkben a *pred* alakot *prêd* mellett. Mikuličićnél is *pred* e praepositio alakja, a glagolita okiratokban minduntalan találkozunk ezzel az írással, úgy hogy szükség sincs idézetre, csak a 110. számú okiratra akarok hivatkozni, mert ott 2 *pred* praepositioval szemben a belőle képzett *napridati* ige *i*-vel van írva. A szerdát

[1] Archív f. slav. Phil. V. évf. 183. l.
[2] Kušar. Rad, 118. k. 3. l.

is nyilván *sreda*-nak hitták a közéletben is, soha i-s alakot nem találtam, ê-t ritkán, a rendes írás, ha a szó nincs rövidítve *(sr̃da)*, a *sreda* (p. o. *v3β, v4δ* kétszer, *v5α, g1δ, d6β.*)

Természetes, hogy egy pár esetről, a mely véletlenül föltünt nekem és a melyet kijegyeztem, nem lehet semmi biztos következtetést levonni, de a kérdés figyelmet érdemel és Milčetić-tyel szemben, a ki — igaz, más nyelvemlékről szólva, — az *ê:e*-ben inkább az egyházi nyelv hagyományos kiejtését hajlandó keresni, határozottan hangsulyozandónak vélem, hogy különösen az *e* írásban a mindennapi *e*-s kiejtés nyomát kell keresnünk.

E helyen említem, ámbár a tünemény magában véve nem kizárólag čakav vonás, hogy *ž* helyett *r*-t találunk *jure* »jam« szóban, a mely gyakran váltja föl a *juže* alakot, így mindjárt az első lapon a jobb hasáb második sorában, előfordul azután az első levél 3. hasábján is, a 3. levél 3. hasábján stb. Érdekesebb egy másik eset, a melyben *r* mutatkozik *ž* helyén: i prišadšago ka mnê ne *izrenu* vanĭ. (*o7β.*)

A hangtani sajátságokon kivül tudvalevőleg a *ča* »quid, quod« névmás is a ča-nyelvjárás ismertető jele, hiszen nevét is ettől kapta. Találkozunk is vele, ámbár fölötte ritkán. Nekem mindössze kétszer tünt föl, egyszer a rubrumban, a hova a nép nyelve könnyebben behatol, mint a mise szövegébe, még pedig az első ív 3. levél első hasábján: sami .v̄. dni *ča* estĭ na veliki pe̅tkĭ, másodszor egy oratióban, a mely azonban, a mint már egy izben említettem, újabb keletűnek látszik és máshol nem található, ez a misekönyv utolsó lapján álló utolsó oratio, a melyben azt olvassuk: d̄a to *ča* dlžne službê ofic̄emĭ službimo.

A népies nyelv különben elejétől végig ki-kiri az egyházi nyelv burkolata alól, lépten nyomon találkozunk p. o. a ritkább *iže* mellett a népies *ki* névmással, még pedig liturgikus szövegben is. A rubrum meg épenséggel át-átcsap a nép nyelvébe, így pl. egy helyen (*a2δ.*) azt olvassuk: znamši ošće na or̃ci ***ka*** e ***naikašna*** po paramii *gv̄ri* se gi sv̄mĭ prezĭ preklonimĭ kol̄na ***ka*** orc budući svršena govr̃et se *dužna* spom̃nutê *čtu* bo se par̃mie ***brezĭ*** til̃la — néha meg mintha teljesen meg is feledkeztek volna, hogy egyházi könyvet írnak vagy szednek, így a már egy izben más összefüggésben említett rubrumban, az első levél 3. hasábján találjuk: *da ako e vće pop̃vĭ v m̃sti* ***mogu reći polahku ali pojući***

mísu ku ote!! Ide tartozik a minduntalan ismétlődő *totu* (reci) is és sok mindenféle apróság, a melyre nem akarok itt kiterjeszkedni. Csak két ilyen apróságot akarok itt a sok közül kiragadni, mert figyelmet érdemel.

A mi misekönyvünk első lapján azt olvassuk, hogy *vihitit* se »eripi.« A *vi-* (eredetileg *vy-*) igekötőt Šafařík Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus (Prága 1858.) czímű értekezésében a glagolita források jellemző sajágai közé sorolta. Miklosich az egy pár évvel később kiadott Lexicon palaeoslovenicum czímű munkájában helyesen azt mondja: »vy praepositio a lingua palaeoslovenica aliena«, de ha úgy folytatja, hogy »legitur vero 1. in fontibus russicis et 2. *in libris glagoliticis serioris aevi:* in *ambos* e lingua russica irrepsit«, már nem adhatunk neki igazat, mert a horvát glagolita forrásokban jóval korábban mutatkozik, mintsem az orosz nyelv hatása. A legrégibb horvát glagolita misekönyvek teljesen mentek az orosz hatástól, mégis nemcsak az első és harmadik kiadásban olvassuk ugyanazt a *vihititi* se igét, hanem a Novak- és Hervoja-féle kéziratokban is. Miklosich az Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen czímű 1886-ban megjelent művében (*vy2* alatt, 397. l.) csak némileg igazítja helyre téves állítását, mikor azt mondja: »dieses vielleicht mit *vŭnŭ* verwandte praefix, jezt nur dem č. p. os. ns. klr. wr. und r. bekannt, wurde ehedem auch in andern sprachen gebraucht, die jetzt nur *izŭ* verwenden.« Látni való, hogy a ča-nyelvjárást, vagy a mint ő nevezi, a horvát nyelvet (*kr.*=kroatisch), nem említi azok közül, a melyekben ez az igekötő még ma is él. A példák között azonban mégis említ két »horvát« példát is. Több példát találni Milčetićnek a quarneroi szigetek ča-nyelvjárásáról írt értekezésében, a hol összeállítja a régebben kimutatott eseteket és egy pár újat is közöl[1] Ezekhez csatlakozik a mi *vihititi se* igénk is, a melyet ugyan már Šafařík is említett, de a nélkül, hogy forrásait megnevezte volna.

Egészen más természetű egy másik apróság, a melyet szóvá akarok tenni. Ez az *ogracič* alak, a mely *oraciê* (= lat. *oratio)* mellett a mi különben olyan pontos szedésű misekönyvünkben annyiszor ismétlődik, hogy sajtóhibának nem szabad tekintenünk, hiszen

[1] Rad, 121. k. 129. s köv. l.

sajtóhiba alig is van a mi misekönyvünkben. Olyan gondosan szedett és javított nyelvemlékben, mint a mienk, egyetlen egy olyan hely, mint a milyen a 2. ív 6. levél 2. hasábján található, elegendő volna, hogy az *ograciê* alakot nem sajtóhibának, hanem a nép ajkán tényleg élő alaknak nézzük. Az illető hely így hangzik: ot oktabi efifanie dari do očiščeniê po *ogracii* dnevnoi govore se ove *ogracie*. Hogy félreértés ne keletkezzék, külön meg kell említenem, hogy *oktabi* és *efifanie* szintén nem sajtóhibák, hanem sűrűn előforduló népies alakok. De előfordúl az *ogracıê* más helyen is, így pl. az *a1δ, b8α* hasábokon stb., előfordul más forrásokban is p. o. a glagolita missale első kiadásában (*b4γ*.), a Hervoja-féle kéziratban is Misa prositi vêre i ljubve, *ograciê* (l. Jagić értekezését: 33. l.), megtaláljuk a nép nyelvén írt glagolita okiratokban is, így p. o. Kukuljević gyűjteményében a 118. sz. okiratban ezt olvassuk: a popi imiite vsaki petak prikladati *ograciju* za moju dušu. Nyilván való, hogy az idegen *oraciê* (olv. oracija) a jól ismert olasz *grazia* hatása atatt öltötte ezt az *ograciê* alakot és hogy ez utóbbi alak széltében el volt terjedve az olaszokkal vegyest lakó horvátoknál. Hogy a glagolita forrásokat milyen fölületesen használták föl a különben bámulatos szorgalommal készült nagy horvát-szerb szótár számára, a melyet a horvát akadémia ad ki, azt bizonyítja az a tény, hogy e minduntalan előforduló *ograciê* (=ogracija) a szótár szerkesztői előtt ismeretlen maradt, mert csak így érthető, hogy a *gracia* szó alá került egy hely, a hol mindig csak *ogracija*-ról, azaz oratio-ról, imádságról van szó. Nem szolgálhat mentségül, hogy Kukuljevićnél nem csak az illető hely van hibásan lenyomtatva, hanem az *ogracija* szó ugyanabban az okiratban még háromszor van hibásan közölve, mert az összefüggésből egészen világosan kitűnik, hogy itt miről van szó: Frangepán Márton lelke üdvösségeért minden szombaton egy misét kell mondani Szűz-Mária tiszteletére, ezt pedig meg kell toldani a szent keresztről és a bűneinkért szóló oratióval (de s. cruce és pro remissione peccatorum). Az egész hely tehát, a mely Kukuljevićnél: Acta Croatica 88. l. 68. sz. a. található és 1460-ból származik, helyesen így olvasandó: »o(vim') zakonom', da imaju služiti za naše grihi ednu (misu)vsaku sobotu od' nina naprid' vikuvičnim zakonom' na čast bžnoe dvi Marii misu ste Marie, prikladajuć' drugu *ograciju* (Kukuljevićnal *o graciju* két szóban), sgo križa, a tretu *ograciju*

(Kukuljevićnál megint *o graciju)* za naše grihe. I tu misu i s timi *ogracièmi* (Kukuljevićnál csak *gracièmi!)* da imiite sluziti dok im' smo živi, a konac' naših' dni da imiite služiti misu za mrtvih' za našu dušu sa *ogracièmi* (Kukuljevićnál *o gracièmi)* onimi, ke pristoe.« Ebből látható, milyen botlás, ha az akadémia szótárában *gracija* alatt ezeket olvasssuk: »f. gratia tal. grazia. a) milost. — *od XV. vijeka kod sjevernijeh čakavaca.* Imaju služiti jednu (misu) ... prikladajuć drugu o graciju sv. križa Mon. Croat. 88. (1460)«!

Mielőtt a hónapok és napok neveire áttérek, még egy hangtani apróságot akarok fölemlíteni, mert a mi nyelvemlékünk e tekintetben eltér attól a nyelvemléktől, a melyet Milčetić írt le. Milčetić azt mondja, hogy az Ivančić-féle Zbornikban az *l* vocalis soha sem váltakozik *u*-val, következtetést is von le ebből a tényből.[1] A mi misekönyvünkben ugyan nem ritka az *l* mássalhangzók közt, de itt nyilván csak az egyházi szláv nyelv tradicziójának veendő, mert ez *l* helyett többször találjuk a horvát-szerb nyelvet jellemző *u*-t (v. ö. a *zemlja* »föld«-ből származó *Zemun* »Zimony« nevet a régiesebb német *Zemlin* elnevezéssel). Igaz ugyan, hogy olyan alakokat találunk mint *plna* (*a*3*β*.) *usplnit* (*a*2*α*.) *naplnivše* (*a*2*β*.) de ezek aligha tüntetik föl a nép kiejtését, mert az appendix első levelének 3. hasábján azt találjuk, hogy *punie* »plenius«. Az első lapon olvasható *slnci*·mellett ott találjuk (*a*5*β*.) a már egyszer említett od vstoka *sunca* kifejezésben a népies alakot. A *dužna* spomenutê olvasható a *a*2*δ*. hasábon a már fönt említett *dlžne* vagy a 9. quat. 8*γ*. hasábján található *dlžanĭ* írásban tehát csak az egyházi alak megőrzését kereshetjük. Az első lapon az evangelium szövegében azt találtuk, hogy *oblcim̃se* »induamur«, az *ï*4*α* hasábon ellenben a rubrumban, tehát olyan helyen, a hova a népies kiejtés könnyebben behatol, azt olvassuk, hogy *izvuci* se ot rizĭ crikvenihĭ.[2] A missae votivae között találtunk egyet (l. III. f. 24. sz. a.), a melynek czíme: Mš̃ pršti *suz* »missa ad poscendas lacrimas.«

[1] Starine, XXIII. k. 53. l. »Slovčano *l* ne prelazi u našem spomeniku nikada u *u* .... Taj pojav potvrdjuje misao o vokalskom *l* u Hrvata. U selu Risiki na otoku Krku živi *l* sonans još i danas.«

[2] *Jzvuci* se »vetkőzzél« ellentéte az *obuci* se »öltözködjél« kifejezésnek, a mely *obvuci* helyett áll — *v b* után rendesen elvész a szláv nyelvekben.

Népiesek a *hónapok* és *napok* elnevezései is és azért említést érdemelnek e helyen, ámbár máshonnan is ismeretesek. A hónapok nevei a következők: *Envarĭ*, *Pervarĭ* (érdekes a Hervoja-féle kéziratban található *Vervarĭ), Maračĭ, Aprilĭ Mai, Ijunĭ, Ijulêi, Avgustĭ, Sektebarĭ, Oktebarĭ, Novembarĭ, Dektebarĭ* (e mellett találtam egyszer a Propriumban decz. 6-ika alatt *decembarĭ*, alakot is). A hónapok e neveiről szólt már Jagić is és rámutatott arra, hogy részben a görög nyelv hatása látszik meg rajtuk.[1] A görög hatást legvilágosabban mutatja a *Pervarĭ v*-je (a *p* az idegen *f* népies átalakítása, a milyennel még találkozni fogunk; az Asseman-féle evangelium *Ferŭvarĭ*-t ír). A görög nyelv hatása, a melylyel a keresztnevekben is találkozni fogunk, természetes nem volt közvetlen, hanem a görög nyelv hatott az ószlovénre — Czirill görögből fordította az egyházi könyveket, — az ószlovén forrásokból pedig átmentek a hónapok nevei a horvát-glagolita forrásokba és részben a nép ajkára is. Igy magyarázható p. o. az *oktebarĭ* név is, a mely az ószl. *oktębrĭ* hű mása. Ebből került a *k* a *sektebarĭ* névbe is, a mely régibb *septebarĭ* (=oszl. *septębarĭ)*, helyett áll. Mindkettő hatása alatt lett *dekebarĭ (=dekębrĭ)*-ból *dektebarĭ*. *Novembarĭ* ellenben az olasz-latin hatás nyomát viseli, csakúgy mint a *dektebarĭ* mellett föl-fölötlő *decembarĭ* alak. A föntemlített hónapnevekkel találkozunk a glagolita okiratokban is.

A hét napjai a mi misekönyvünkben a következő neveket viselik: *ponedilakĭ (ponedelakĭ*-ot csak egyszer találtam), *utorakĭ, sreda* (ritkán *srêda), četrtakĭ* (egyszer *četvrtakĭ* $g6\beta$), *petakĭ, sobota, nedila*. *Petakĭ* »péntek« mellett egyszer *peti*-t találtam: v *peti* po p̃sce ($k2\beta$). egy alak, a mely az első kiadásban is előfordúl p. o. v *peti* stoe uš 12 apl̃u. ($a3\gamma$.) Szakasztott olyan képzés az *utori*, a melyet egyszer *utorakĭ* »kedd« helyett találtam: v *utori* veliki (8 quat. 6α.) — az első kiadásban a keddnek más neve, mint *utori*, úgy látszik, elő sem fordul. A *peti* elnevezés könnyen érthető, annyit jelent mint az »ötödik« t. i. nap (*peti* sc. danĭ), az *utori* is úgy magyarázható, ámbár a »második«-at *drugi*-nak mondják horvát-szerb nyelven, az *utori* csak egyházi kifejezés. De ha ezek mellett egyszer *ponedeli* vagy *ponedili* alakot találunk: v *pondli* veliki (8 quat. 5γ.) és ha az első kiadásban *pondeli* a

[1] Missale Glagoliticum Hervoiae, 28. l.

hétfő rendes neve, ez csak a *peti, utori* alakok mintájára képződhetett. Az élő nyelvből nem ismerek ilyen alakokat. *Četrtakĭ* a horvát glagolita forrásokban rendesen *v* nélkül található csakúgy mint a *četrti* sorszám név, a melyből képződött, a mi misekönyvünkben mégis egy helyen *četvrtakĭ* ala':ot találtam. A *sobota* alak az egyetlen ismert alak a horvát glagolita forrásokban, szemben a horvát-szerb irodalmi nyelv *subota* alakjával. Kušar, a ki Arbe szigetének mai nyelvéből idézi ezt a *sobota* alakot, a latinból való származását tartja valószinünek.[1] Milćetić nem kellő kapcsolatban említi a szót, mert *sobota*-t, az egyetlen használt alakot csak nem szabad olyan elvétve előforduló alakokkal egy sorba állítani, mint *okositi: okusiti* helyett, *kokavica: kukavica* helyett stb., a melyek máshol nem találhatók és valószinűleg könnyen érthető tollhibák, a glagolita *u* t. i. semmi egyéb, mint két egymás mellé irt *o*. Ha Milčetić nem hiszi, hogy a tőle fölsorolt példák csak tollhibák, és hivatkozik az éjszaki čakavoknak a kajkavokkal való érintkezésére, álláspontját legfeljebb azokra az alakokra nézve lehetne elfogadni, a melyek csak abban az egy nyelvemlékben találhatók, a melyből azt a pár példát idézi, valószinűleg azokra nézve sem, de a *sobota* szóra nézve semmi esetre sem, mert az mindenütt igy és csak is így fordul elő. E szó más szláv nyelvekben is a latin nyelv hatása alatt olyan alakot öltött, a melyet nem lehet egy *sǫbota* alakból magyarázni, a melynek a horvát-szerb köznyelv *subota* alakja szabályszerűen megfelel. Az ószlovén *sǫbota*-val szemben a cseh, tót és lausitzi szerb nyelvben *subota*, a lengyelben *sǫbota*, a polábban *sõbüta* alakot kellene várnunk, tényleg azonban a polábban *sübüta* a szombat neve, valamennyi többi itt említett nyelvben pedig *sobota*-t találunk, tehát ugyanazt az alakot, mint a horvát glagolita forrásokban és a mai ča nyelvjárásban.

Még csak a keresztnevek tarka alakjaira akarok rámutatni, érdekesek ezek, mert híven föltüntetik a különféle hatások keresztezését. Első sorban említést érdemel a görög nyelvnek — ha nem is közvetlen — hatása, a melyet már fönt a hónapok neveinél is észleltünk. A görögös alakok itt is csak úgy magyarázhatók, hogy előbb az ószlovén egyházi könyvekbe jutottak és ezekkel

[1] L. Rad, 118. k. 15, l.

együtt elterjedtek a horvátokhoz is. Példákul hozza föl Jagić a következőket, a melyeket a Hervoja-féle kéziratban talált, de a melyek nagyobbára a többi glagolita forrásokban is találhatók: ***Mavricie, Evsebie, Avgustin, Avdakt*** (»Audactus«), ***Mihail, Praksida, Klimant.*** Én ezek közül csak egy nevet ragadok ki, hogy igazoljam, hogy a mi misekönyvünkben hasonló alakokkal találkozunk, de hogy egyúttal egy példán kimutassam, milyen ferdítéseken mentek gyakran keresztül a nevek. A latin Audactus-nak a zenggi misekönyvhen is ***Avdakt*** felel meg, de a harmadik kiadásban a naptárban augusztus 30-ika alatt *Avdifakt*-ot találunk!

Nem említi Jagić azokat a neveket, a melyekben a latin *b* helyén *v*-t találánk, úgy mint az új görögben. Ilyen pl. a következetesen mindig csak ***Êkovĭ*** (olv. Jakov)-nak írt Jakab név. Igen jellemző és bizonyítja a glagolita istentisztelet hajdan nagy elterjedését és népszerűségét, hogy a katholikus horvát nép mai nap is a glagolita egyházi könyvek révén elterjedt görögös *Jakov* alakkal nevezi a Jakabokat és hogy csak helylyel-közzel hallható a latinos *Jakob* alak.

Csaknem ép oly mély gyökeret vert a horvát népnél az *Elisaveta* (ejtsd *Jelisaveta)* »Erzsébet« név is e görögös alakjában, ámbár már a glagolita misekönyvekben is ingadozást találunk. A mi misekönyvünk az evangeliumbeli Erzsébetet *Elisavta*-nak irja (egyszer *a3γ*, kétszer *a4α*), a mit, ámbár nincs rövidítő jel a *v* fölött, valószínűleg *Jelisaveta*-nak kell olvasnunk. Ezt abból is következtethetjük, hogy Szent-Erzsébetet is, a melynek ünnepe november 19-ikére esik, *Elisav̄ta*-nak írja egyszer a mi misekönyvünk, de már rövidítő jellel *v* fölött. Az utóbb említett alak a naptári részben fordul elő, míg a Propriumban az illető napon már a latinos *Elizabeta* olvasható, még pedig négyszer (a czímben *Elizab̄ti* irást találunk, a szövegben egymásután ***Elizabeti, Elizabêti*** és ***Eližbêti*** olvashatók). A többi misekönyvekben is rést ütött a latin befolyás: míg a fönt említett ***Êkovĭ-Jakov*** mindenütt csak is így fordúl elő, addig a Hervoja-codex *Elizabeta*-t ir a naptárban, a harmadik nyomtatott kiadás is a naptárban ép úgy, mint a Propriumban ezt az alakot tünteti föl, vajjon az evangeliumban is, azt nem tudom, csak úgy, a mint nem jegyeztem ki az első kiadásból és a Novak-féle kéziratból az illető helyeket.

A mai horvát nyelvben e korán észlelhető ingadozás mel-

lett is a *Jelisaveta*-ból képzett *Jelisava* alak széltiben használatos, királynénkat csak is így híjják. A mellett előfordúl a *Jelisaveta* alak maga is és a *Jelisava*-ból képezett *Jelisavka* kicsinyítő. Minthogy azonban az egyházi nyelv latin, *Elizabeta* is hallható. Egészen újnak látszik a két alak kombinácziója: *Elisabeta* (*s*=sz *b* mellett!), talán csak tudákos alak; Jagić szóbeli közlése szerint körülbelül az utolsó 20 év alatt terjedt el a naptárak által. Én nemcsak a *Zvonimir* nevű naptár idei évfolyamában találtam, hanem Milčetićnek egy már említett czikkében is[1] Az akadémia szótárában, a mely a neveket is közli, ezt az alakot hiába keressük a betűsorrend szerint, csak véletlenül bukkanhatunk rá az *Alsabeta* czikk alatt, a mely így hangzik: »*Alsabeta* f. Elisabeth isporedi *Elisabeta* Jelisaveta. Samo u jednom spomeniku XV. v., ali se slovo *s* ne može pročitati. *Naše gospođe Al(s)abete* (piše ban Jvanis o svojoj ženi) Mon. serb. 279.« »(*Alsabeta* f. Elisabeth v. ö. *Elisabeta,* Jelisaveta. Csak egy nyelvemlékben, a XV. sz.-ban, de az *s* betűt nem lehet elolvasni. *Naše gospođe Al(s)abete* (írja Jvanis bán feleségéről) Mon. serb. 279.)« De ez az *Elisabeta*, a melyre itt hivatkozás történik, a gondosan készült szótárban, a mint már említettem, a maga helyén nem található, a mi azt bizonyítja, hogy sem Daničić, a ki az anyag javarészét összegyűjtötte és az első 4 betűt maga szerkesztette is, sem a későbbi szerkesztő nem talált *Elisabeta* alakot a forrásokban. Az *Alsabeta* alatt található Elisabeta tehát nem tekinthető másnak, mint a czímszó magyarázatának, *Alsabeta*-*Elisabeta* csak átírás féle. De maga az *Alsabeta* sem nagyon hiteles alak, hiszen épen az *s*, a mely bennünket érdekelne, a mint Daničić is mondja és a mint Miklosich kiadásából is látni (Monumenta Serbica, id. h.) már nem vehető ki az okiratban. Az egész alak tehát csak is Miklosich föltevésén, még pedig kétségkívül hibás föltevésén alapul, mert, úgy látszik, nem *s* hanem *z* hiányzik, a mi ez okiratban a *ž*-nek is jele, és a név valószínűleg *Alžabeta*-nak olvasandó — a kajkovok még ma is *Jalžabeta*, *Jalža*, *Jalžica*-nak híjják az Erzsébeteket, illetőleg Erzsiket — ugyan azzal a *zs* hanggal, a melyet hasonló okokból a mi *Erzsébet* nevünkben is találunk, a mely p. o. a tót *Alžbeta*-ban is hangzik.

[1] Rad, 121. k. 112. l.

De térjünk vissza e kitérés után, a melyet szükségnek tartottam, mert szoros kapcsolatban áll a horvát keresztnevek fejlődésével, a horvát akadémia nagy szótárában található alakokra. Ha az *Alžbeta, Jalžbeta* alakoktól, a melyek megint másfelé mutatnak, eltekintünk, a szóban levő keresztnév hétféle változatban található, mint ép annyi külön kis czikkecskének feje: *Elizabeta. Jelisafta, Jelisava, Jelisavet, Jelisaveta, Jelisavka, Jelisavta!* Ezek közül a második *Jetisafta* és az utolsó *Jelisavta* érdekel bennünket, az utóbbi azért, mert misekönyvünkben három helyen rövidítő jel nélkül *Elisavta* írást találtunk, amaz pedig azért, mert az *f* azt bizonyitja, hogy *Jelisaveta* mellett a *Jelisavta* (ejtsd *Jelisafta!*) rövidült alak tényleg megvan a nyelvben, úgy hogy a priori nem lehet tudni, szabad-e a mi misekönyvünkben az *Elisavta*-t Jelisaveta-nak olvasni, *e*-vel *v* és *t* közt. A *Jelisavta* alakot Milietić is említi írott forrásokból, a belőle lett beczéző *Safta*-t pedig az élő nyelvből, Veglia szigetéről.[1] Az akadémia szótárából is látni, hogy a *v*-s alak, a mely utolsó sorban a görög kiejtésen alapúl és az egyházi szláv könyvek által jutott a horvátokhoz, ha nem is az egyetlen használt alak, mégis széltiben elterjedt, a mi megint csak is azt mutatja, hogy a glagolita istentisztelet hatása mílyen nagy körre terjedt és milyen mélyre ment.

Több ilyen *v*-t is találunk a mi misekönyvünkben. Barabás neki *Varava* (9. quat. 8*β* kétszer); 9. quat. 8*δ*. lapján pedig haromszor olvassuk azt, hogy *evrêiski* »hebraice«; az *a*4*γ*. lapon azt írja hogy: s͠lva *Livañva* »gloria Libani«, a 9. quat. 7*α*. lapján bĭ ot͠ *Livana* prideti »Deus a Libano venies.« De már azt olvassuk, hogy: *Abraamu* (*o*7*γ*.), ámbár itt is *v*-nek kellett régebben lennie, mert nemcsak a Hervoja-féle kéziratban találjuk az *avraamlju* alakot (l. Jagić értekezését, 13. l. bal hasáb), hanem még a később nyomtatott 3-ik kiadásban is *Avraamov*-ot találtam a halotti misében.

Nem bocsátkozhatom itt a görög nyelv e közvetett hatásának további kutatásába, csak is egy nevet akarok még említeni, a melyet Jagić nem hoz föl, az *Ilija* nevet, a mely szemben a latin »Elias« névvel mindig azzal az *i*-vel hangzik még mai napig is, a mely az egyházi szláv nyelvben rendesen a görög *η*-val szemben áll.

[1] L. Rad, 121 k. 112. l.

Áttérek most már a nevekben észlelhető *népies* irányra. Legszembeötlőbb e tekintetben az idegen *f*-nek *p*-vé való változása, a melyről Jagić is említést tesz a Hervoja-féle misekönyvről írt értekezésében. (28. l.) Eredetileg nem volt *f* hang a horvát nyelvben — később *hv*-ből fejlődött: *hvala: fála* »hála« — azért más ajakhanggal helyettesitették az idegenből kapott szókban, első sorban *p*-vel. Igy lett az olasz *focaccia*-ból a horvátoknál *pogača*, mielőtt tovább vándorolt mihozzák, a *paszuly, palaczk* *p*-je is így keletkezett. Találkoztunk is már ilyen *p*-vel a hónapok neveinél, mert míg a február nevében a *pervarĭ* szóban a *v* utolsó sorban görög hatásra vezethető vissza, a szókezdő *p* népies átalakulást mutat. Ha a Hervoja-féle kéziratban *Vervarĭ*-t találunk, akkor az *f*-nek csak más ajakhanggal való helyettesitését találjuk a szó elején. Ezt a népies *p*-t a mi misekönyvünkben az idegen *f* erősen szorítja, de azért elég nyomát találjuk, sőt egy-egy névben megmaradt mind mai napig, pl. a *Josip* névben — a mi misekönyvünkben következetesen *Osipĭ*, — a melyből az ismert *Josipović* vezetéknév is származott, vagy a *Stepan* névben, a mely a mi misekönyvünkben az i-tájszólás szokása szerint *Stipanĭ*-nak hangzik. Az ingadozás a mi misekönyvünkben néha igen jellemző: május 1-ején *Filipĭ*-et olvasunk a naptárban, de a mellett »ad Philippenses« úgy hangzik hogy k *Pilipsiemĭ* (a2β.), június 9-én a Propriumban *Feliciênĭ*-t találunk, a naptárban ellenben *Peliciênĭ* áll, a latin »praefatio« hol *profaciê*, hol *propaciê*, így aztán nem csoda, hogy az idegen »epiphania«-nál az ellenkező változást is találjuk: *efifaniê epifaniê* mellettt.

Ránk magyarokra nézve különösen érdekes az a sok eset, a hol latin, illetőleg olasz *s* helyén *š*-et vagy *ž*-t találunk. Hogy a keresztnevekben a sziszegő a szerint változik, hogy honnét került a név, azt már az Erzsébet név horvát másain észlelhettük. Ott a latin hatásnak tulajdonitottuk, ha a zenggi misekönyvben és a későbbi forrásokban egészen a mai napig *Elizabeta*-t találtunk, *z*-vel, szemben az ószlovén hatására visszavezető *sz*-es *Jelisaveta*, *Jelisava* alakokkal. Hogy helyes nyomon jártunk, azt ebben az esetben kétségtelenné teszi a *z*-vel párosuló *b* szemben az *sz*-szel járó *v*-vel. Ha a mi *Erzsébet* szavunkat hasonlitjuk össze az említett két alakkal, a sziszegőnek olyan fejlődését találjuk, a mely megint más hatásra vezetendő vissza: benne a velenczei kiejtés-

ben a köz-olasz *z* helyén hallható *zs* tükröződik. A mint láttuk, a horvátoknál sem egészen ismeretlen egy ilyen *zs*-alak; a kajnyelvjárásban még ma is *Jalžabeta* alakot találunk. Ha egy pár név, úgy mint *Jelisava, Josip*, egészen a mai napig megőrizte a horvátban a görögös kiejtés nyomát, az rendkívül érdekes, abba bele van temetve a horvátok művelődéstörténetének egy régi, már csaknem elfelejtett mozzanata, de e gyér maradványok mellett ott találjuk a latin hatást és végre számos néven, számos közkeletű szón a velenczei hatás félreismerhetetlen bélyegét, különösen ha a régi glagolita okiratokat forgatjuk. Ha p. o. egy 1491-ben kelt okirat igy kezdődik: Fratar Mihal *vikariš kloštra* »Mihály szerzetes, a kolostor vikáriusa« (Kukuljević Acta croatica 131. sz.), olyan sajátságos módon üti meg fülünket az a megszokott *s (š)*, a melyet a horvátok is arról a vidékről kaptak, a honnan magyar és horvát egyaránt annyi keresztnevét, annyi szavát és a mi mind ennél jóval fontosabb, latin írástudását kapta. Ilyen nevekkel találkoztunk már a mi misekönyvünk utóiratában is; ott olvassuk a még ma is egyedül használt *Blaž* »Balázs« és *Gašpar* »Gáspár« neveket, de találunk sok más névben is *s*-et *(š)* vagy *zs*-t *(ž)*, ámbár egészben véve az *sz* (írva *s*) dominál, a mi részben bizonyosan a fönt említett egyházi szláv könyvek révén közvetített görög hatásnak tulajdonítandó, részben azonban a velenczei kiejtéssel szemben álló közolasz kiejtésből származik — utóbbi esetben *sz* mellett *z* található, valahányszor az olaszban zöngés a sziszegő. *Š*-t találunk p. o. a következő nevekben: *Šikst* Sixtus, *Šebestiêni* Sebestyén, *Felicišimĭ* Felicissimus, *Šabina* Szabina, *Dêonožij* Dénes, *Ruštiki* Rusticus, *Kališti* Callistus, *Fauštinĭ* Faustinus. Ehhez illik a latin sequentiából lett *šekvenciê* és az ostyánknak megfelelő *oštja*. De hogy a mellett mennyire hatalmas az *sz*, azt látni a sokkal számosabb *sz*-es alakokból, a milyenek *Priska*, *Skolastika*, *Maksimiênii*, *Soteria*, *Krstina*, *Justinĭ*, *Anastasij*, *Saturnij*, *Damasĭ*, *Silvestarĭ*, *Susana*. Sőt még olyanokat is találunk, mint *Tomasĭ* és *Simun*, illetőleg *Simeon*. Ez utóbbi nevek azért föltünők, mert *Tomasĭ* helyett a glagolita okiratok rendesen *Tomašĭ* alakot mutatnak, Kukuljević indexében csak egyszer találunk *Tomas*-t, nyolczszor *Tomaš*-t, egyszer a *Tomas*ból képzett *Tomasović* vezetéknevet, ellenben hétszer *Tomasić* nevű személyt és egy *Tomašković*-ot. *Tomaš* még ma is jára-

tos a čakavoknál és kajkavoknál, az irodalmi nyelvben a *Toma* alak járja.

A *Simun* és *Semion* azért föltűnő, mert mai nap is még használatos a *Šimun* »Simon« alak, régebben meg éppenséggel gyakori: Kukuljević indexében csak egy *Simun* nevű papot találunk, *Šimun*-t ellenben háromszor (egyebek közt egy 1526-ban kelt okiratban a modrusi püspök nevéül *Šimun*-t találunk), a belőlük képezett vezetéknevek is a *Šimun* alakot járatosabbnak tüntetik föl a *Simun*-nál: *Simunčić* egyszer található, *Šimunić* háromszor, azonkívül egy *Šimunovac* birtokkal is találkozunk. Ezzel szemben a mi misekönyvünkben mindig csak *S (sz)*-es alakot találunk, még pedig nemcsak a nagypénteki passióban, a hol három ízben ismétlődik *Simunĭ* Petarĭ, meg a Propriumban, a hol október 28-dika alatt *Simunĭ*-t találunk, hanem a népies befolyásnak inkább kitett naptári részben is, a hol az említett napon *Simunĭ* van bejegyezve, október 8-dikán pedig Zára városának védőszentje *Semionĭ* néven van fölemlítve. A harmadik kiadás legalább ezen az utólsó helyen a népies *Šimun* alakkal él, különben pedig teljesen összevág a mi kiadásunkkal.

Hadd említsek itt még egy érdekes ingadozást, a melyet Jagić a Hervoja-féle misekönyvből mutatott ki: ott augusztus 3-dikán István vértanút a népies *Stipanĭ* néven találjuk a naptárba bejegyezve, de augusztus 20-dikán azt olvassuk, hogy *Štifana* krala ugrskoga, a mi a magyar *István* név hatása lehet, a mint ezt már Jagić is — ámbár kétkedve — állítja.[1] A zenggi misekönyvben az első helyen *Stipanĭ*-t találunk, augusztus 20-dikán

[1] Litera *š* cum hungarico *s* in István cohaerere videtur. (28. l.) A horvát-szerb nyelvben van ugyan egyebek közt *š*-sel hangzó *Šćepan* alak is, de itt az *š* csak a rá következő *ć* hatása alatt fejlődött egy rendes hangtani törvény következtében, v. ö. *list* »levél«, *lišće* »levelek.« *Šćepan* mellett van egy *Stjepan* alak, a horvát irodalmi nyelvnek rendes alakja, a čakavok rendesen *Stipan*-t mondanak. Az *š* tehát a *Štifan* alakban nem keletkezhetett a horvát nyelvben magában. De nagyon könnyen kerülhetett egy *š*-es alak az olasz *Stefano* név velenczei kiejtéséből, úgy a mint *stampare*-ból *štampati* lett, *posta*-ból *pošta* stb. stb. Ha *Štifan*-féle alak csak a Hervoja-féle misekönyvben az említett helyen fordúlna elő, akkor az igaz, alig gondolhatnánk másra, mint magyar hatásra, de előfordúl Kukuljevićnál, ámbár az indexbe nincs fölvéve, a 22. sz. okiratban egy »priur *Štipan*«, »*Štefan*« alak pedig többször található, csak úgy, mint a belőle képezett *Štefanić* és *Štefković* nevek.

Szent-István nevét nem nyomtatták be, csak később írta valaki a lap szélére azt, hogy *Stipan* kral, a miből most már csak *st* látható a felső sorban és *kral* (az l-nek csak első fele maradt meg) az alsóban.

Hogy mennyire tarkák különben is a nevek alakjai, arra hadd szolgáljon például Mihály arkangyal neve, a mely *Mihael*, *Mihail* és *Mihovil* alakban fordúl elő. A harmadik kiadásban ezekhez hozzá jön még egy negyedik alak is: *Mihal*.

De nem folytatom tovább. Lehetetlen egy könyvismertetés szűk keretében mindazokat a kérdéseket csak érinteni is, a melyek kapcsolatban állanak a horvátoknál valaha olyan elterjedt glagolita írástudással. Csak is annyit említettem föl, a mennyit szükségesnek tartottam, hogy a zenggi misekönyv jelentőségét, a melyért annyit áldoztunk, minálunk is megértsék. A mellett természetesen nem téveszthettem szem elől a főföladatomat, hogy a mi misekönyvünkről olyan leírást adjak, a mely a tudományt is valamennyire előbbre viszi. Vannak, tudom jól, olyan részletek az értekezésemben, a melyek elriaszthatják a nemszakértőt, de azért reménylem, akad mégis ezek között is, a ki legalább végig lapozza dolgozatomat, hogy tájékozást nyerjen sok olyan kérdésben, a mely a horvátokra nézve fontos és épen azért ránk nézve sem lehet közömbös. Ha a magyarok története szoros kapcsolatban áll a horvátokéval, úgy hogy lehetetlen az egyik nép történetét megírni vagy akárcsak meg is érteni, ha nem ismerjük a másikét, akkor nem húnyhatunk szemet a horvát nép életébe valaha olyan mélyen bevágó kulturális mozzanat előtt, mint a milyen a glagolita istentisztelet és minden, a mi vele összefügg.

Hibaigazítások. Az első közleményben, a mely a Könyvszemle 120—149. lapjain jelent meg, kijavítandok a következő apró, de mégis kicsit zavaró sajtóhibák: a 127. l. 4. jegyzete 2. sorában *pro* h. olvasd: *po;* a 131. l. a 21. sorban *sem* után vessző (,), a 23.. sorban *könyvet* után pontos vessző (;) teendő; a 113. l. 11. s. *Ćurila i* (két szóban) olvasandó; a 136. l. 7. s. alulról *navlašnihĭ* olvasandó; a 145. l. 54. sz. a. *nepl̃dne* h. *nepl̃dno*, u. o. 5. sz. a. *Mš̃a* h. *Mša* olvasandó; a 146. l. 78. sz. a. a fölkiáltó jel (!) törlendő; a 147. l. 8. sor alulról *Šekvenci* és *mr̃tvhĭ* közt a *za* szócska maradt ki.

A KÖTELES PÉLDÁNYOK KÉRDÉSE.

Fülöp Sándortól.

A közművelődés terjesztésének egyik legfőbb és leghathatósabb eszköze a közkönyvtárak intézménye lévén, kell, hogy minden művelt állam ez intézmény megalapítását vagy felvirágoztatását elsőrangú feladatai közé sorozza. Áthatva e meggyőződéstől, a nyugat kulturnépei versenyre kelnek egymással e fontos feladat betöltésében.

Nálunk — valljuk be őszintén — e tekintetben még vajmi kevés történt. Kutatván pedig e téren való elmaradottságunk okait, azokat egyrészt a multak szerencsétlen politikai viszonyaiban, másrészt az elmúlt évtizedek kedvezőtlen pénzügyi helyzetében fogjuk megtalálni. Mert, míg a század elején az államhatóságok a nemzet szellemi föllobbanásának legkisebb szikráit is elfojtani törekedtek, addig a század derekán és végén önállóságát visszanyert állami életünk vezetői az égetőbb szükségletek kielégitésére kellett hogy irányozzák összes figyelmüket. Igy állott aztán elő a helyzet, hogy könyvtáraink fejlődésének ügye semmiképpen sem áll arányban a nemzeti általános föllendüléssel.

Hála azonban az utóbbi idők kulturális ügyeit intéző államérfiaknak, a viszonyok már e téren is javulni kezdenek; s bár fez idő szerint nem is lehet sok reményünk arra nézve, hogy a könyvtárak előmozdítására szánt állami dotáczió jelentékenyen felemeltessék, mindazonáltal nagy bizalommal tekintünk a jövőbe, mert olyan országos intézkedés küszöbén állunk, mely gyökeresen meg fogja javítani könyvtárügyünk állapotát s rohamosan fogja arra a fokra fejleszteni, amelyen a többi kulturnépek könyvtári intézménye áll.

Ez az óhajtott intézkedés a köteles példányok beküldésének nálunk csaknem egy század óta vajudó ügyét van hivatva törvényhozásilag rendezni. A nyomdatermékek köteles példányainak beszolgáltatását a legtöbb európai államban már a mult század elejétől fogva törvény szabályozza. E törvények genezise a czenzurával kapcsolatos, s eredetileg nem is volt egyéb czéljuk, mint az államveszélyes könyvek elterjedésének megakadályozása. E czél-

ból az arra illetékes hatóságok a nevezett törvény alapján bekövetelték vagy a kéziratot, vagy a kefelenyomatot s aztán magát a nyomtatványt is. Később a rendőri felügyelet gyakorolhatása volt e törvény indító oka, mi czéljaiban meglehetősen azonos volt a czenzúrával. Ebből fejlődött a nyomtatványoknak ellenőrzés czéljából való bekövetelése még olyan államokban is, amelyek czenzúrát többé nem gyakorolnak. Ennek az intézkedésnek tehát többé nem az a czélja, hogy veszélyesnek tartott sajtótermékek elterjesztésének gátat vessen, hanem csupán annak ellenőrzése, nem ütközik-e egyik-másik nyomtatvány a sajtótörvényekbe, hogy ekként az esetleges kihágás megtorolható legyen. Az ily módon felhalmozódó könyveket s egyéb nyomdai termékeket a hatóság aztán rendszerint átadta valamely, e czélra megjelölt közkönyvtárnak. Igy lépett előtérbe a megőrzés, vagyis a tudományos értékesités szempontja úgy azokban az államokban, melyekben a czenzúra még fönáll: Orosz- és Törökországban, Japánban és Egyptomban,[1] mint azokban, ahol a sajtószabadságot — miként nálunk is — alaptörvények biztosítják.

Még határozottabban lép előtérbe a tudományos értékesités szempontja a beszolgáltatás azon rendszerénél, mely a privilegiumokból származik. Némely állam ugyanis a nyomdai szabadalom fejében, ami bizonyára igen becses dolog volt az azt elnyerő nyomdászra nézve, mintegy ellenszolgálatul, a nyomtatandó művekből több vagy kevesebb példányt biztosított már a szabadalomlevélben a saját tudományos intézetei, jelesen közkönyvtárai részére. Nagyon természetesen, mentől értékesebb volt valamely országban az ilyen nyomdai szabadalom, annál több példányt kötött ki magának a privilegium adományozója. Igy pl. Angolországban a század elején minden szabadalomtulajdonos 11 példányt volt köteles beszolgáltatni.[2] Az északamerikai törvényhozás pedig az 1846-ban hozott törvény alapján mindazon könyvekből s más nyomtatványokból, melyeket szerzőjük az utánnyomás ellen biztosítani óhajt, melyeknek tehát az állam hatályos jogvédelmet nyujt, egyúttal két példányt meg is követel tudományos intézetei részére. Az összes megjelent s állami jogvédelmet élvező művek egy pél-

[1] Vogel: Historiche Übersicht der Verordnungen wegen Ablieferung von Pflichtexemplaren an öffentl. Bibliotheken. Serapeum. V. u. VI. Jahrgang.

[2] Annual Register. 1814. Append. to Chronicle 334. l.

dánya a kongresszus könyvtárának, egy második példánya pedig a Smithsonian Institutionnak jut.[1]

Végre kizárólagos a tudományos értékesítés szempontja az úgynevezett tanulmányi köteles példányoknál, mely rendszer többek közt Poroszországban és Ausztriában, s az itteni minták alapján 1881 óta Szerbiában és 1885 óta Romániában is törvényhozási aktussal van bevezetve.

E rendszer czélja tisztán a tudomány, vagy jobban mondva a közművelődés előmozdítása és terjesztése. Fontos nemzeti érdek, hogy egy nemzet irodalmának összes termékei összegyüjtessenek s a késő unokák számára is közkincset képezzenek. Ez az elv lebegett mindazon törvényhozások szemei előtt, melyek a tisztán tanulmányozás czéljából bekövetelt köteles példányok rendszerét fogadták el.

Ezen szempontokból indul ki s ezen elvnek hódol az a törvényjavaslat is, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter nemrégiben tárgyalás végett a magyar törvényhozás elé terjesztett, s amelytől könyvtárügyünk gyors felvirágzását és közvetve kulturánk üdvös haladását méltán várjuk mindannyian.

A köteles példányok kérdése egyébként nem mostanában vetődött nálunk sem felszínre. Majdnem száz esztendő kellett hozzá, míg idáig jutottunk. A magyar, illetve Magyarországon produkált nyomtatványok beküldését legelőször egy 1804 február 28-án kelt helytartósági rendelet tette kötelezővé, mely rendelet természetesen csak az akkoriban nálunk is dívó czenzúrának volt egyik eszköze, s így a helyett, hogy a nemzeti kulturának előmozdítását eszközölte volna, inkább lenyűgözte azt. A tudományt és közműveltséget szolgáló első lépést e téren csak 1840-ben tettük meg, megalkotván az 1840. évi VI. tcz.-ket, melynek 11. §-a szerint: »Ő Felségének megegyező kegyelmes akaratjával a Magyarországban és ahhoz kapcsolt részekben kinyomtatott minden munkából a magyar tudós társaságot (azaz: a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát) egy példány illeti.« Már ezen törvényhozási aktusnál tisztán a tudomány és közművelődés érdeke dominált, valaminthogy szintén e nagy fontosságú nemzeti érdek vezérelte

[1] Public Libraries in the United States of America. (Washington, 1876.) I. k. 280. l.

az 1848. évi XVIII. tcz. 39. és 40. §§-ainak megalkotóit, mely §§-ok azonfölül, hogy a nyomdatulajdonosokat hiteles könyvek vezetésére kötelezték, melybe minden nyomtatvány elkészültének ideje, valamint alakja, czíme, vagy ismertető tartalma, a kötetek, példányok és ívek száma bejegyzendő, még két köteles példány beküldését is elrendelték, az egyiket ellenőrzés czéljából a hatóság, a másikat pedig tudományos közhasználatra a hatóság utján a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Sajnos! úgy az 1840. évi VI. mint az 1848. évi XVIII. tcz. jórészt írott malaszt maradt, melynek a nyomdatulajdonosok közül csak az tett eleget, aki éppen akart. Aki beküldötte sajtótermékeit, elfogadták tőle; aki pedig nem küldötte be, nem nagyon kérték tőle számon, vagy ha kérték is, nem sokat adott a kérésre, mivelhogy a két üdvös törvény közül egyiknek sincs büntetőjogi záradéka. De, valljuk meg az igazat, nemcsak a büntetőjogi záradék hiánya, hanem a hatóság útján való nehézkes, körülményes beszolgáltatás is szerfölött megnehezíti dicséretes intenczióit e törvénynek, mely még ma is hatályban van. Hiába valónak bizonyult minden felszólítás, pedig később a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára ezzel sem fukarkodott, de hiábavalók voltak a miniszteri körrendeletek is, a köteles példányok beszolgáltatása oly lanyhán folyt, hogy a nemzeti múzeum már 1874—76-ban, a kultuszminiszterhez terjesztett könyvtári jelentéseiben felpanaszolni kénytelen, hogy »több vidéki nyomda évek óta semmit sem küldött be,« s már ekkor azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy az állapotok gyökeres javulása csak ujabb törvényhozási ténytől, nevezetesen pénzbirság kirovásától várható.[1]

A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága által emelt többszörös panaszok nem hangzottak el viszhang nélkül. A képviselőházban a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak majdnem minden költségvetésénél hangok emelkedtek, sürgetve e fontos kulturális ügynek rendezését, mígnem 1893 márczius 21-én fordulóhoz ért a dolog. E napon történt ugyanis, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum tételének tárgyalásakor Zichy Jenő gróf emelkedett föl szólásra és a múzeumi könyvtár érdekében jeles és eredményében rendkívül fontos beszédet mondott. Érvelésében

[1] Magyar Könyvszemle, 1876. évf. 224. l.

abból indult ki, hogy intézményeinkkel itt az alapító szellemét kell ápolnunk, ki első sorban a nemzeti művelődésnek akarta megteremteni örök időkre szóló letéteményesét. Ezért sürgeti a természetrajzi tárak kihelyezését is és a tulajdonképpeni két nemzeti múzeumi tárlatnak: a régiségtárnak és könyvtárnak hathatósabb eszközökkel való támogatását. A bajok orvoslásánál szerinte első sorban a könyvtárt kell az intézkedésre legilletékesebb fórumnak figyelembe venni. Állításának igazolására kimutatta, hogy az 1848. évi XVIII. tcz. 39. és 40. §-a büntetőjogi záradék nélkül egyáltalán nem életképes, s hogy e miatt a könyvtár nyomtatványi osztályának évről évre pótolhatatlan veszteségei vannak. Részletes indokolás után tehát a következő inditványt terjesztette a képviselőház elé: »Utasíttatik a kormány, hogy az elavult és meg nem felelő 1848. évi XVIII. tcz. 39—40. §§-ai helyett egy új, a fejlődött viszonyoknak teljesen megfelelő törvényt készítsen és azt mentől előbb terjeszsze a képviselőház elé.«

A törvényhozó testület, áthatva az ügy nagy kulturális jelentőségétől, Zichy Jenő gróf indítványát egyhangúlag elfogadta, valamint helyeselte azt is, hogy a nemes gróf a könyvtári dotáczió 6000 frtos tételét 10,000 frtra kivánja emeltetni, s hogy a múzeumi ügyek állandó támaszául egy főrendekből és alsóházi tagokból álló bizottságot óhajt kiküldetni. A nemzeti kultura minden barátja visszafojtott lélekzettel várta a miniszteri döntő fontosságú választ, midőn Csáky Albin grófot szólásra emelkedni látta. A kétség — ha ugyan egyáltalán volt valakiben kétség — mindjárt első szavaira eloszlott: a vallás- és közoktatásügyi miniszter minden részében helyeselvén az indítványt, készségesen elfogadta azt.

A következő 1894. évi költségvetés tárgyalásakor mindazonáltal hiába vártuk a közhelyesléssel fogadott inditvány keresztülvitelét, — a megigért törvényjavaslatot az egyházpolitika nagy hullámcsapásai a háttérbe sodorták s illetékes részről az be sem nyujtatott. Már-már attól lehetett tartani, hogy a multkori nemes fellobbanás ezuttal sem lesz több a magyar közéletben annyiszor és bizony nem ok nélkül hangoztatott szalmatűznél. Csakhogy szerencsére résen állott ismét Zichy Jenő gróf s még abban az elkeseredéssel vívott óriási küzdelemben is egy táborba tudta gyüjteni a közművelődés harczosait. Hogy pedig áldatlan viszonyok csirájába ne fojthassák többé az általa képviselt moz-

galmat, a miniszter helyett ő maga nyujtott be a Háznak egy kidolgozott törvényjavaslatot a köteles példányok beszolgáltatásáról. A javaslat indokolása bár 1893 deczember 4-ére tüzetett ki, részletes tárgyalását mégis későbbre halasztották, mert a kultuszminiszter azt az érdemleges és általános tetszéssel fogadott nyilatkozatot tette ezen az ülésen, hogy már a kormány is elkészült a maga javaslatával s így czélszerübbnek vélné, ha a részletes tárgyalást akkorra halasztanák, mikor már a hivatalból készitett javaslat szövege is a képviselőház asztalára tétetett. És a ház csakugyan ilyen értelemben is határozott.

A korszakos egyházpolitikai reformok keresztülvitele és életbeléptetése, valamint a kultuszminiszteriumban beállott személyváltozások ezután ismét megakasztották rövid időre az ügy előbbrehaladását. E kis szünet azonban korántsem vált ártalmára az ügynek, mert a szakférfiak minden oldalról meghányhatták, megvethették a dolgot, a hiányokat pótolhatták, a fölösleges és az eljárást megnehezítő intézkedéseket törülhették. Éppen ez volt a czélja a Dunántúli Közművelődési Egyesület által 1894. április 27-ére összehívott országos múzeum- és könyvtár-értekezletnek. Ez értekezlet ugyanis egy országos múzeum- és könyvtárbizottságot alakított, mely feliratot intézett az országgyűléshez az iránt, hogy a köteles példányok az illető törvényhatóság területén létező nyilvános könyvtárba is, ilyennek nem létében pedig egyelőre a törvényhatóság levéltárába küldessenek. E feliratot az országgyűlés 1895 márczius 29-én tartott üléséből pártolólag adta ki a vallás- és közoktatásügyi miniszternek; ekként az eredeti törvényjavaslatnak tehát újra változásokat kellett szenvednie, ami a beterjesztésnek, — habár nem is hosszú időre, — mégis újabb elhalasztását vonta maga után.

Végre a folyó év elején elkészült a várva várt törvényjavaslat előadói tervezete és a kultuszminiszter tájékozásul és véleményadás végett megküldte az összes érdekelt tényezőknek. Ez a tervezet hatályon kívül helyezvén a fenálló törvényeknek és más jogszabályoknak mindazon rendelkezéseit, melyek a nyomdatermékeknek tudományos czélokra szolgáló köteles példányairól szólanak, 16 §-ban nagy körültekintéssel és mély bölcseséggel intézkedik a tudományos czélokra beküldendő nyomdai köteles példányok ügyében. Átérezvén annak

a körülménynek a fontosságát, hogy gyakran az irodalmi és művészeti termékeknek legjelentéktelenebb, látszólag csak alkalmi érdekkel biró sokszorosításai is a későbbi tudományos búvárlatnak fontos es nagyérdekű okmányokat szolgáltathatnak, a nemzeti közművelődés érdekében, ezeknek a közkönyvtárakban való megőrzését, vagyis minden érdekesebb nyomtatvány kötelező beszolgáltatását, a törvény oltalma alatt, jogosult alapra fekteti. Mert, mint maga a törvényjavaslat indokolásában is hangsúlyozza, a nemzeti irodalom és művészet sokszorosított termékeinek gyüjtése és közhasználatra való bocsátása a nyilvános könyvtárakban érdekében áll úgy a nyomtatóknak és kiadóknak, mint a szerzőknek is, mert munkásságuk eredményét a feledéstől és pusztulástól a legbiztosabban megóvja, és a szakkörök is leginkább a nyilvános könyvtárakban szerezhetnek összehasonlító tájékozást a bibliografiai és grafikai szempontból legtökéletesebb sokszorosítási eljárásokról. És igen helyesen jegyzi meg ugyanezen indokolás, hogy ez előnynyel szemben az a csekély anyagi veszteség, melyet könyvnyomtatóink és kiadóink szenvednek az új törvény rendelkezései által, alig jöhet tekintetbe, főleg ha meggondoljuk, hogy minden kiadásnál az esetleg hibás példányok kicserélése végett amúgy is fölös példányok készülnek és maradnak a nyomtatók, illetve kiadók rendelkezésére.

A törvényjavaslat szerint, eltekintve a sajtórendészeti czélokra szolgáló köteles példányoktól, — mivel az ide vonatkozó törvényeket és más jogszabályokat e javaslat egyáltalában nem érinti, — a nyomtató minden Magyarországon nyomtatott, gépi sokszorosítás útján készült nyomdatermékből tudományos czélokra három példányt tartozik ingyen beszolgáltatni, és pedig: egyet a Magyar Nemzeti Múzeumnak, egyet a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának, és végre egyet a nyomtató illetékes törvényhatóságának területén levő s a kultuszminiszter által erre rendeleti úton feljogosított múzeumnak, vagy ilyennek hiányában a törvényhatóság levéltárának. Kiterjed ez intézkedés joghatálya a Horvát-Szlavonországban, vagy a külföldön nyomtatott, de Magyarországon kiadott nyomdatermékekre is, mely esetben a beszolgáltatásról a kiadó köteles gondoskodni. E köteles példányok beszolgáltatásának kötelezettsége kiterjed minden néven nevezendő nyomdai termékre, mely gépi sokszorosítás útján készült, tehát a föld- és térképekre, a hangjegyekre, képes ábrázolásokra, stb. legyenek ezek szöveggel, vagy

szöveg nélkül, avagy mint valamely nyomtatvány kiegészítő részei. Sőt ha egy kiadáshoz tartozó példányok között bárminémű különbség van, eltekintve a papir minőségétől és a bekötéstől, akár a belső tartalomban, akár a külső forma egyéb eltérésében nyilatkozzék e külömbség, a beszolgáltatás mindegyik változatra nézve kötelező.

A köteles példányoknak, magától értetődik, hogy teljeseknek és hibátlanoknak kell lenniök, mert hiszen különben maga a czél illuzóriussá válnék. Új kiadásokból, még ha változatlanok is, avagy ha csak mint különlenyomatok és kivonatok szerepelnek is, ujabb köteles példány szolgáltatandó be. Végül az iránt is intézkedik a javaslat, hogy mindig a jobb minőségű papiron nyomott, és ha a művek egy része kötve kerül forgalomba, a köteles példány is bekötött legyen. Kivételnek csak akkor van helye, ha a jobb minőségű papiron nyomott díszpéldányok száma nem haladja meg a huszonötöt és a díszkötésben kiadott példányok száma a tizet.

E bő preczizírozást több tekintet teszi indokolttá. Ami mindenekelőtt a tudományos czélokra szolgáló köteles példányoknak háromban való megállapitását illeti, ezt azon kívűl, hogy a közművelődés terjesztésére nézve nem közönbös, vajjon csak egyetlenegy, vagy több közkönyvtár szórja szerte a nemzet szellemi produkcziójának teljes gyüjteményével a tudás áldásait, szükségessé teszi azon elővigyázat és gondoskodás is, mely előre számot vet a jövendő minden eshetőségével. Mert minden óvó intézkedés daczára, ki merne kezességet vállalni az iránt, hogy egyik vagy másik közkönyvtárunk, s vele nemzeti irodalmunk tekintélyes része, nem fog-e az idők folyamában egészben, vagy részben tűzveszélynek, vagy más elemi csapásnak áldozatul esni? Vagy ki merné tagadni, hogy egyes gyakran használt művek éppen a folytonos használat következtében tönkre mehetnek és elkallódhatnak? És ha már most a köteles példányok beszolgáltatásának legfőbb indoka a nemzeti irodalom és müvészet nyomtatott emlékeinek teljes megőrzése és azok mentől könnyebben való hozzáférhetővé tétele minden érdeklődő számára, nem észszerű-e, ha egy helyett több nyilvános könyvtár őrzi irodalmunk összes emlékeit? Ez által míg egyrészt el van hárítva, legalább emberi lehetőség szerint, az elpusztulás veszélye, addig másrészt a vidéki gyűjtőhelyek révén biztositva van a könnyebb hozzáférhetés és biztat a remény, hogy ezzel a

nemzeti kultúra új meg új tűzhelyeit sikerült megállapítanunk kimondhatatlan hasznára a nemzeti tudományos, művészeti, sőt politikai egységnek, mely előnyök mellett minden áldozat elenyészik.

Szándékosan használom az »áldozat« szót, mert alig lett ismeretessé a törvényjavaslat szövege, azonnal hangok emelkedtek itt is, ott is, melyek »sajtódézsmát« »új adót« stb. emlegettek, holott, ha a nagy czélokat nem tévesztjük szem elől, legfölebb némi áldozatról lehet szó. Első sorban *Ballagi Aladár* állott ki a síkra és tagadhatatlanul nagy szakértelemre valló czikkelyében [1] határozott állást foglalt a törvényjavaslatnak csaknem valamennyi rendelkezése ellen. Kevéssel utóbb pedig a magyar könyvkereskedők egyesülete nyujtott át a vallás- és közoktatásügyi miniszternek egy terjedelmes előterjesztést, melyben elég tárgyilagosan bírálva meg az új törvényjavaslatot, annak részben sérelmes, részben sérelmesnek vélt pontjai ellen orvoslást sürget, sőt az egész törvényjavaslatot a könyvkereskedők álláspontja szerint átdolgozva, új szövegezéssel csatolja a memorandumhoz. Mivel az utóbbi majdnem teljesen Ballagi czikkelyére épült, együtt foglalkozhatunk mindkettővel.

Úgy Ballagi Aladár, mint nézeteinek hű átvevője, a magyar könyvkereskedők egyesülete terhesnek találja a három, illetve a sajtórendőri eljárás czéljaira szolgáló ügyészségi példánynyal együtt a négy köteles példányt, s némely külföldi példákra hivatkozva, ahol a köteles példányokat vagy egészen, vagy részben megfizetik, elegendőnek tartja az egy, legfölebb két példányt. Tekintve, hogy a javaslat eme rendelkezései tényleg a magánjogot is érintik, a fönti álláspontot nem is mondhatjuk indokolatlannak. Ámde — mint már föntebb is érintettük — mily elenyésző csekély ez a látszólagos károsodás, mert tényleg nem az, azon erkölcsi előnyökkel szemben, melyek e törvényjavaslat keresztülviteléből fognak származni!

Nem mondjuk, hogy nem volna méltányos a köteles példányokat megfizetni, de mily terheket róna ez amúgy is szegényes és pénzügyi viszonyainkat tekintve sokkal fel sem igen emelhető állami dotácziónkra, holott az egyes nyomtatókra és kiadókra nézve számba sem jöhet ezen néhány példányból származó anyagi

[1]) Egyetértés, 1896. évf. február 5. sz.

veszteség, miután rendesen fölös készleteikből szolgáltatják be azokat. Mi a magunk részéről legszivesebben foglalnók el azt az álláspontot, hogy a kiadóknak önköltségei megtéríttessenek, ha nem félnénk attól, hogy e számadások annyi nehézséget vonnának maguk után, hogy a gyakorlatban talán ki sem volnának vihetők s ez által csak a zavar növeltetnék s végre is a törvény legszentebb intencziói vallanák egy ilyen értelmű betoldásnak kárát. Méltányossági szempontból tehát nem állnók útját ezen felfogás érvényesülésének sem, bár meg vagyunk győződve, hogy az a csekély áldozat, melyet könyvnyomtatóink és kiadóink fognak hozni a köz javára, később éppen az ő számukra bőséges gyümölcsöket fog teremni. Mert mi ellen foglal, hogy úgy mondjuk, az ellenzék legmerevebben állást? Nem a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának beküldendő köteles példány ellen, mert nemzeti szellemi életünk sajtótermékeinek egy fő gyüjtőhelyét a kultura érdekében maga is szükségesnek tartja, sőt attól sem idegenkednek a könyvkereskedők, hogy elementáris csapás esetére legalább a kiválóbb irodalmi művek egy másik fő gyüjtőhelyen megmentessenek, s helyén valónak találják, hogy e misszióval továbbra is a Magyar Tudományos Akadémia ruháztassék föl, ahol azonban a sajtórendőri czélokra beszolgáltatott s már felhasznált művek lennének megőrzendők, csupán az ellen tiltakoznak minden erővel, hogy a törvényhatóságok területén létező, vagy létesitendő múzeumok is élvezzenek egy-egy köteles példányt. Pedig a törvényjavaslatnak éppen ez az intézkedése kecsegtetheti nemcsak a hazai kulturát általában, hanem a könyvkereskedőket különösen szép gyümölcsökkel már a közel jövőben. Mert nagyon téves az a vélemény, melyből a memorandum kiindul, hogy t. i. a törvényjavaslat a köteles példányok utján akarja létesíteni a törvényhatósági könyvtárakat. Dehogy akarja ily módon létesíteni! A köteles példányok ide való beszolgáltatásának dehogy czélja e könyvtárak létesítése; a czél csak a sajtótermékek megőrzése és könnyebben hozzáférhetővé tétele a vidék nevezetesebb pontjain is. De kérdjük, csakugyan olyan veszedelmes dolog volna könyvkereskedőinkre nézve, ha éppen ebből a köteles példány ötletéből egyszerre vagy rövid idő alatt az ország 63 nagyobb városában közkönyvtár keletkeznék? Vagy ki hiszi el, hogy e 63 nyilvános könyvtár szükségletét teljesen fedezi majd az a néhány ingyenpéldány, melyet a

törvényhatóság területén lévő nyomdák fognak majd beszolgáltatni? Vajjon az az olvasó közönség, melyet az alkalom fog megteremteni, beéri-e majd azzal az irodalmi produkczióval, melyet a memorandumhoz csatolt kimutatás a vidéki nyomdák termeléséről oly silánynak és oly csekélynek tüntet föl? Ami ellen különben már itt legyen szabad tiltakoznunk, mert számos jeles művet ismerünk, mely vidéki nyomda által, vidéki kiadásban jelent meg, amiről azonban a csatolt lajstrom tendencziózusan nem vesz tudomást. Bizony egész más a vidéki sajtótermelés képe úgy mennyiség, mint minőség tekintetében.

Szilárd meggyőződésünk nekünk, hogy a 63 vidéki könyvtár felállitása, szervezése és közhasználatra való bocsátása rendkívül fontos közérdek, de szilárd meggyőződésünk az is, hogy ezen új intézeteknek a hazai kultúra mellett éppen könyvkereskedőink, még pedig első sorban a fővárosiak fogják látni legtöbb hasznát. Növekedni fog az olvasó közönség, növekedni fognak a szellemi szükségletek s aligha tévedünk, ha azt merjük állitani, hogy akár a törvényhatóság, akár a társadalom áldozatkészsége mindenütt módokat fog találni, hogy a törvényhatósági könyvtárakból se hiányozzanak a fővárosi sajtó által készitett jelesebb művek. Mily haszon fog háramlani ez új szükségletekből a fővárosi könyvkereskedőkre, kivált ha igaz az a kissé merészen apodiktikus állításuk, hogy »a jobbfajta irodalmi művek kivétel nélkül az ország fővárosában jelennek meg«. Ne féljenek, hogy a törvényhatósági könyvtár főrészét fűzfapoeták költeményei, dilettánsok novella- és regénykisérletei és pályázaton elbukott szinművek, vagy a közönséget nem érdeklő theologiai szakmunkák fogják alkotni, melyek sivár csapatából legfölebb csak egy-egy monografia fog kiválni! Azt se higyjék, hogy az illető vidék viszonyait tanulmányozni jövő búvár sajnálatos képet fog nyerni az illető törvényhatóság kulturális állapotáról, mivelhogy, ha volna is a szegény, jó vidéknek egy-egy kitűnőbb szülöttje, annak munkáit már a fővárosban adják ki, onnan pedig nem jár ki az ingyenpéldány. Megsértenők a törvényhatósági főhelyek intelligens közönségét, meg magát a törvényhatóságot vezető férfiakat is, ha ezen argumentum czáfolásába bocsátkoznánk. Legyenek meggyőződve, benn lesz abban az előre sötétre festett törvényhatósági könyvtárban minden, amit szépet és nagyot a magyar elme alkotni fog s az unikumok

és ritkaságok kivételével bizonyára az is mind, amit magyar géniusz alkotott.

Nem vonják e könyvtárak az irodalmi izlésnek sem nagyfokú, sem kisfokú elfajulását maguk után, nem fognak egész generácziókat megmérgezni s nem fogják megrontani azt az annyira féltett kis, lelkes közönséget sem, »melyet fenkölt lelkületű klasszikus iróink az irodalom iránti érzék és az irodalmi izlés egy bizonyos fokára nagy-nagy nehezen felneveltek.« A ki klasszikusok emlőin nevelkedett, nem tud többé kórón élni, s ha csakugyan olyan kritikán alul való lenne majd az a törvényhatósági könyvtár, az a nevelt izlésű olvasó aligha fogja kétszer átlépni köszöbét.

Tény, hogy a vidéki könyvtárak eszméje nagyon üdvös mozgalmat ébresztett, s mindjárt az eszme megpendítése után több törvényhatóság örömmel tette azt magáévá, úgy hogy a miniszter indokolásában már bátran ki meri mondani: »Valószínűnek tartom, hogy a vidéki múzeumokat erős kulturális jelentőségük mihamarább ténynyé érleli ... s csak annyiban óhajtottam ehhez már előzetesen hozzájárulni, hogy azok, ha egyik-másik törvényhatóság területén felállíttatnak, a köteles példányokkal rendszeresen gyarapodhassanak.« És hogy e keletkezendő könyvtárakat nem holmi huszadrangú irodalmi depôtnak képzeli, arról tanúságot tehet azon rendelkezése is, mely szerint a vidéken létező vagy létesítendő könyvtárak közül csak az tarthat igényt a köteles példányokra, mely alkalmas helyiségekkel rendelkezik és szakszerű vezetésről gondoskodik. Addig pedig, és csakis addig, míg e biztosítékok megszerezhetők, a törvényhatósági levéltárak lesznek a köteles példányok gyüjtőhelyei. És ezzel magától elesik Ballagi Aladár kifogása a levéltárak ellen, melyek jórészt alkalmatlanok nagyobb számú irodalmi művek befogadására és megőrzésére, mert tekintetbe véve a vidéki nyomdáknak a kimutatás szerint való csekély termelését, egy-két évig, míg a könyvtár akár hatósági, akár társadalmi úton létrejöhet, a levéltárak is elég jó ideiglenes szállást adhatnak a sajtó ezen csekély helyet igénylő vendégeinek.

Miután véleményünk szerint kimutattuk, hogy a vidéki múzeumoknak járó köteles példányok remélhetőleg mily aránytalanul nagy hasznot fognak hajtani úgy a hazai kultura ügyének, mint a könyvkereskedők speciális anyagi érdekeinek, azt sem

tarthatjük valami fogas kifogásnak, melylyel a memorandum további folyamában találkozunk, hogy t. i. a megalakuló 63 törvényhatósági könyvtár is azonnal szétküldi »hazafias lendülettel« megírt felszólításait a könyvkiadó urakhoz, melyekben, hivatkozva betöltendő hivatására, felkéri őket, hogy kiadványaik egy részét ajándékozzák oda ingyen a könyvtár szaporítására. Hát mi legalább a magunk részéről aligha hisszük, hogy ezek után is akadjon törvényhatóság, mely ilyen kérelemre alázza meg magát. De még ha csalódnánk is, mi kára volna ebből a kiadóknak? Hiszen — mint ők maguk is bevallják — csak a raktáron lomképpen heverő, nyakukon maradt, selejtes műveknek egy-egy jól kiválogatott gyűjteményét szokták ajándékul küldeni. Ez pedig rájuk nézve csak nem képvisel értéket?! S így sem ők, sem pedig az irodalmi izlés nem fog ez által megkárosodni, mert — mint már többször kimondottuk — az a kontemptált csomó könyvtár nem akarja a köteles példányokból és a kiselejtezett ajándékkönyvekből fedezni olvasó közönségének szellemi szükségletét. Ismételjük, e vidéki könyvtárakban a köteles példányok és az esetleges ajándékok csak múzeumi objektumok lesznek, melyeknek az idő fogja megadni leginkább a becsét. Nem a jelennek, hanem a jövő kutatóinak őrzik meg azokat, kik a leghitványabb műben is találhatnak a kor jellemzéséhez és történetéhez szükséges adatokat. Hogyan rakhattuk volna össze mozaikszerűen ezredéves multunk első néhány századának történetét, ha a buzgó, izléstvédő irodalmi férfiak megőrzés helyett tűzre hányatták volna régibb krónikáinkat, melyek csakugyan nagyrészt minden irodalmi becs nélkül szükölködnek, azon a czímen, hogy azok olvasása rontja a klasszikusok által nagynehezen fölnevelt kis közönség irodalmi és esztethetikai izlését? A köteles példányoknak nagy részét és az ajándékokat, mint a jövő szükségleteit, tehát szépen félre rakjuk és megőrizzük a törvényhatósági könyvtárakban is, a jelen szükségleteit pedig majd csak megveszszük valahogyan készpénzért — a könyvkereskedőktől.

Szó sincs itt tehát az ingyenpéldánynak törvényben szentesítendő intézményéről, mert ha csakugyan léteznek is olvasókörök, melyeket tíz intelligens ember csak azért alapít, hogy ingyen könyveket kapjon a téli esték unalmát elűzni, miképpen lehet ezeket olyan nagyobb szabású intézményekkel összehasonlí-

tani, mint aminők a törvényhatósági közkönyvtárak lesznek? Az az állítás pedig, hogy a köteles példányok által a könyv elveszti értékét, akár egy »értéktelen mustra«, melyet a gazdasági kiállítás számára egy-egy termelő ingyen átenged, bizony csak éppen olyan erős, mint ez a hasonlat. Mintha az ingyen-mustra által a gabona elvesztené értékét? Sőt talán éppen az a czélja ennek a mustrának, hogy beküldője termékeiről jó véleményt szerezzünk s ez által termését ő is jobban értékesíthesse!

Visszatérve most az akadémiai könyvtárba szolgáltatandó köteles példányok ügyére, amire nézve a javaslat 5. §-a akként intézkedik, hogy oda csak a gépi sokszorosítás útján készült kötetes vagy füzetes irói művek, de a ponyvairodalomból az egyleveles nyomtatványok is, valamint az egy hétnél rövidebb időközökben megjelenő hírlapok kivételével időszaki folyóiratok és az iskolai értesitők, évi jelentések, statisztikai kimutatások, név- és naptárak, föld- és térképek küldendők be, méltányossági szempontból magunk is hajlandók vagyunk respektálni a könyvkereskedők azon kérelmét, hogy az Akadémiának a sajtórendőri czélokra beküldött s ott felhasznált köteles példányok adandók át megőrzés és irodalmi értékesités végett. A királyi ügyészség elvégre is nincs hivatva az irodalom összegyüjtésére s az sem egyeztethető össze hivatásával, hogy a nagyobb értéket képviselő nyomtatványokból bármely hivatalos közeg jogosulatlan hasznot élvezzen. Már pedig arra nézve, hogy a beküldött könyvekkel a felhasználás után mi történjék, tudtunkkal nincs semmiféle törvényes intézkedés, és így e kérdésnek is legczélszerűbb megoldása volna, hogy a könyvek az akadémiának szolgáltassanak át, föltéve természetesen, ha ez által fontos tudományos érdekek nem szenvednének, mert a tudományos érdeket mindenek fölé kell hogy helyezzük.

Teljesen helyeseljük a törvényjavaslat azon rendelkezéseit, melyek az akadémiai könyvtár számára beküldendő nyomtatványok körét megszorítják. Az akadémiának speciális czéljai vannak s könyvtára valóban nem igényli a múzeumi gyűjtemény teljességét. Elég, ha a valóban irodalmi műveket megőrzi. De itt nem zárkózhatunk el Ballagi Aladár jogos kérdése elől, vajjon miként fog majd határvonalat húzni a nyomtató irodalmi és nem irodalmi mű között? A javaslat e pontja bővebb preczizirozást

kíván, bár az esetleges tévedéseket a kiadó kimutatása alapján később is helyrehozhatjuk. Nagyobb baj ennél, hogy az akadémiában nincs hely, s időről-időre már most is úgy kénytelen segíteni e bajon, hogy tömeges könyvliczitácziókat tart. Ez pedig képtelen és méltánytalan dolog és olyan hatalmas erkölcsi testülethez, mint az akadémia, legkevésbbé sem illő. E rendszernek okvetlenül véget kell vetni. Vagy megfelelőbb helyről kell gondoskodni, ha e könyvtárnak nyilvános jellegét fenn akarjuk tartani, amire pedig a mi viszonyaink között, daczára a külföldi hasonló intézetek ellentétes álláspontjának, határozott szükség van, vagy pedig elkótyavetyélés helyett a fölösleges példányok és duplumok az alakitandó törvényhatósági könyvtáraknak adandók át. S mivel arra, hogy az akadémia legalább a közel jövőben alkalmasabb helyiségekhez jusson, vajmi csekély kilátás lehet, legészszerűbb az utóbbi megoldás.[1] Elégséges, ha az akadémia a külföldi akadémiák cserepéldányainak lehetőleg teljes gyüjteményén kívül egy-két szak válogatott gyüjteményét birja, mert a Magyar Nemzeti Múzeum minden irányban teljes gyüjteményén kívül, az egyetemi könyvtár is nyilvános jelleggel birván, ezekben minden nevezetesebb szakmunka amúgy is föltalálható.

A törvényjavaslat taxative felsorolja mindazon nyomtatványokat, melyekre a beküldés kötelezettsége nem vonatkozik, de föntartja minden köteles példányt élvező közkönyvtárnak a jogot, hogy bármely fontosabb, de beküldésre egyenesen nem kötelezett nyomtatványt is utólagosan bekérhessen. E czélra szolgálnak a negyedévenkint beküldendő nyomdatermék-kimutatások, melyek két azonos példányban csatolandók a szintén negyedévenkint beszolgáltatandó köteles példányokhoz s a melyeknek teljesen egyezniök kell az 1848. évi XVIII. tcz. 39. §-ában elrendelt nyilvántartási könyvvel. E kimutatásokban fel kell sorolni a negyedév alatt készült *összes* nyomdai termékeket, tekintet nélkül arra, hogy a beszolgáltatás kötelezettsége kiterjed-e rájok, vagy sem? sőt benne kell foglaltatniok mindazon adatoknak, melyeket az idézett törvényszakasz előír, hogy a könyvtárak vezetői már ezen adatok által is támogattassanak abbeli törekvésükben, hogy a hazai kul-

[1] A t. czikkíró e kérdésben tévesen van informálva. Az akadémia *saját* kiadványainak nagy készletén igyekszik koronkint, nem is liczitácziók, hanem jelentékeny árleengedések útján, túladni. *Szerk.*

turának egyetlen fontosabb részlete se maradjon megőrizetlenül. Az utólagos bekérés elvét szolgálja továbbá azon rendelkezés is, mely szerint a nyomtató, vagy kiadó a beküldés alól felmentett nyomtatványokat kinyomtatásuktól számított négy éven át készletben tartani köteles.

És ezzel eljutottunk a törvényjavaslatnak gyakorlati szempontból legnehezebb részéhez, mely ellen nem ok nélkül panaszkodnak a kiadók és nyomtatók. Vegyük először a kimutatás körüli nehézségeket. Igaz, hogy e kimutatás nélkül ellenőrzés nem is képzelhető, s a törvény czélja ismét csak az egyéni kötelességérzet és jóindulattól volna függővé téve, de másrészt az is igaz, hogy e kimutatások által alig követelhető terhek sulyosodnának kiadóink vállaira. A kimutatás két azonos példányára van alapítva egyrészt a beküldendő köteles példányoknak, másrészt a könyvtári közegek által történendő beiktatásnak ellenőrzése. Az egyik példány a könyvtár birtokában marad s ennek segélyével a kiadó birtokában lévő s mindenkor megtekinthető nyilvántartási könyvvel való összehasonlítás által a kiadó hatályosan ellenőrizhető, míg a másikon a bentírt nyomtatványok átvételét nyugtázza a könyvtár. Mint ebből látható, e két példányú kimutatás igen szükséges és czélszerű dolog lenne, de a gyakorlati kivihetőségét tekintve aligha fog érvényesülhetni e rendelkezés ilyen alakban. A magyar könyvkereskedők egyesületének felterjesztése szerint egy nagyobb forgalmú nyomda, a minő pedig ma már szép számmal van a fővárosban, sőt itt-ott elvétve a vidéken is, évenkint körülbelül 60—100,000 nyomtatványt készít el. Erről hat példányban kimutatást csinálni, mivel három közkönyvtárral szemben van 2—2 példányra kötelezve, ha nem is lehetetlen, de bizonyára oly költséges, hogy jogosan nyomtatóinktól meg sem követelhető. Hiszen e munka elvégzésére legalább is két új munkaerőt kell alkalmazniok, kiket minden anyagi előny nélkül fizetni tartoznak. Ez tehát igen súlyos adó volna, melyet méltányosan senki sem követelhet áldozatképpen. Itt tehát fejet kell hajtani a kényszerűség előtt, s bármily üdvös volna a felmentett nyomtatványok lajstromának felülvizsgálása, mégis ki kell ezeket vonni a kimutatási kötelezettségből. A törvényjavaslat okvetlenül oda módosítandó, hogy a kimutatásba nem kell felvenni a beküldés alól felmentett nyomtatványokat, ami által ez óriási nehézség teljesen el lesz hárítva, mivel szakemberek állítása

szerint a nyomdák termelésének körülbelül 99%-a éppen azon nyomtatványokra esik, melyek a beszolgáltatás alól felmentvék. Megjegyezzük, hogy a felmentett nyomtatványoknak némi ellenőrzése és az esetleg kulturfontossággal biróknak utólagos bekérése még így sincs lehetetlenné téve, habár a könyvtári közegekre több terhet ró és eredményében kétségesebb is, mert fel lehet hatalmazni minden közkönyvtárnak egy-egy tisztviselőjét azon joggal, hogy a könyvkereskedők törvényes kötelezettségen alapuló nyilvántartási könyvét időnként csupán a jelzett tudományos érdek czéljából átvizsgálja s a hiányokat pótolja.

Ezzel az intézkedéssel egyébként más irányban is eloszlathatnók a nyomtatók és kiadók nem minden alap nélkül való aggodalmait. A nyomtatók és kiadók sérelmesnek találják ugyanis e szakaszt azon okból is, »mert midőn a beszolgáltatásra nem kötelezett nyomdatermékek kimutatását és ezen kimutatásban mindazon adatoknak a közlését is megköveteli, melyek a nyomtatványokra vonatkoznak, ezzel a nyomdát, sőt sok esetben megbizóját is üzleti titkainak közrebocsátására akarja kötelezni.« S nem ok nélkül félnek, hogy e kimutatás által közprédává válnak egy nyomda összes megrendelőinek czímei, amit minden üzleti vállalat féltékenyen szokott őrizni, sőt azon aggodalom sem jogosulatlan, hogy így köztudomásra juthat sok bizalmas üzleti értesítés tartalma, a nyomtatott példányok száma stb., szóval sok olyan körülmény, melynek közzétéle vagy magának a nyomdának vagy megbizójának üzleti érdekeit sérti. S ha voltak eddig is hivatalos közegek, melyeknek szabad betekintésük volt a minden üzleti titkot szintén magába foglaló nyilvántartási könyvbe, anélkül, hogy nyomdatulajdonosainknak vagy könyvkereskedőinknek ezáltal a legkisebb panaszra szolgáltathattak volna okot, miért veszélyeztetné üzleti érdekeiket a könyvtárnak ezzel megbízott, föleskküdött *egy* tisztviselője, kit e betekintésnél csupán a tudomány érdeke vezérel? Ilyen intézkedésben — azt hisszük — a könyvkereskedők és nyomtatók is megnyugodnának.

Hasonlóképpen alapos kifogást emelnek nyomtatóink és kiadóink a törvényjavaslat 6. §-ának végső bekezdése ellen, mely elrendeli, hogy a beszolgáltatásra nem kötelezett nyomtatványok kinyomtatásuktól fogva négy éven át készletben tartandók. Ez intézkedés az előbbivel kapcsolatban szintén azon czélt van hivatva

szolgálni, hogy az esetleges fontossággal biró bármely nyomdatermékek a tudomány számára megmentessenek, vagyis ha utólag bekéretnének, tényleg beküldhetők is legyenek. Az intenczió kétségkívül igen szép, s a tudomány érdekében nem közönséges körültekintésre vall, de kevésbbé számol a gyakorlati kivihetőséggel s ez okból bizonyos egyoldalúságról tanúskodik. Mert képzeljük csak el, mit jelent ez az intézkedés egy olyan nagyobb nyomdára nézve, mely évenkint 60—100,000 drb nyomtatványt produkál, mely számból legalább is 95—99% a beküldés alól felmentett, tehát 4 évig raktáron tartandó nyomtatványokból kerül ki! Ily óriási mennyiségű papíranyagnak — minden darabból legalább 3 példányt számítva — négy éven át való megőrzése okvetlenül külön, tágas helyiséget igényel, ami az ilyenfajta üzlethelyiségek drága bérét tekintve, még a kimutatások készítésénél is nagyobb, szinte elviselhetetlen terheket róna nyomtatóink és kiadóink legnagyobb részére.

S ha ehhez még hozzá veszszük, hogy e roppant anyagnak kezelése, rendben tartása, lajstromozása, nyilvántartása ismét munkaerőket s így tetemes anyagi áldozatokat követel, kétségtelenül olyan helyzettel állunk szemben, mely a lehetetlenséggel határos. Egy nagyobb nyomtató-műhely, mondjuk, termel évenkint átlag 70,000 olyan darabot, mely a beküldés alól fel van mentve. Négy év alatt tehát 280,000 az elraktározandó és megőrzendő nyomtatványok száma. Mivel pedig mind a három köteles példányt élvező nyilvános könyvtárnak jogában áll bármely darabot utólagosan bekérni, a nyomtató minden termékét legalább is három példányban tartozik készletben tartani, mert előfordulhat az eset hogy mind a három könyvtár bekéri ugyanazt a darabot. Ekként 840,000 példányt kell a fenti átlag mellett a negyedik évtől kezdve állandóan beraktározva tartania minden beküldésre kötelezett vállalatnak. Mekkora tömege ez a papírnak! Mennyi hely kívántatik e tömeg gondos elhelyezésére, főleg egy olyan mű- intézetnél, mely sok nyomtatást kartonon végez! A javaslat e követelése tehát csaknem képtelenség, s így e rész is okvetlenül módosítandó. Mi a magunk részéről, számolva a gyakorlati nehézségekkel, elegendőnek tartjuk a beküldésre nem kötelezett nyomtatványoknak egy éven át való megőrzését, olyan formán, hogy a beszolgáltatásra kötelezett vállalat az első év leteltével minden évnegyedben kidob-

hassa a raktárán tartott anyagból a legkorábbi évnegyedből származott nyomtatványokat. Ezzel ismét nagy akadályt hárítanánk el a törvényjavaslat elől, anélkül, hogy a tulajdonképpeni czélt koczkáztatnók. Mert a nyilvántartási könyvek revideálásával megbízott szakértő könyvtári tisztviselőnek egyik főkötelességévé lehetne tenni a legalább negyedévenkint való felülvizsgálatot, mely alkalommal esetről esetre mindjárt ki is válogathatná, vagy legalább indexbe vehetné az átvizsgált negyedévi termelésből beküldendő nyomtatványdarabokat.

Az igaz, hogy e munka teljesitése egy embert teljesen igénybe venne a fővárosban, de méltányosabb, hogy az állam, illetve a közkönyvtár tartson e czélra egy megfelelően dotált tisztviselőt, mint hogy a nagy számú nyomdák és rokon vállalatok terheltessenek meg aránytalan költségekkel. Egy ember pedig erre teljesen elég lenne, mert egy hivatalnok bízvást képviselhetné e tekintetben úgy a Nemzeti Múzeum, mint a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát. A vidéken külön tisztviselőre nem volna szükség. Egy-egy törvényhatóság területére nem sok nyomda esik s ezeknek negyedévenkint való termelése sem lévén szerfölött nagy, az ellenőrzésre, illetve a fontosabb példányoknak bekérésére, untig elegendő egy szakértő, egyébként a könyvtár személyzetéhez tartozó s rendesen ott funkczionáló egyén.

Ily módon, ha még az egy évig való megőrzésnek is gyakorlati akadályok állnák útját, még arra sem volna elkerülhetetlenül szükség, hogy a beszolgáltatásra nem kötelezett példányok akár egy esztendeig is készletben legyenek, mert a czélnak egészen megfelelne, ha e darabok az egyik negyedévi revideálástól a másikig őriztetnének. E módszert mindazonáltal, mint előrebocsátottuk, csak azon esetben fogadnók el, ha az egy évi raktárontartás is nagyobb nehézségekbe ütköznék s a vállalatok részéről nagyobb anyagi áldozatokkal járna ; mert félő, hogy a gyors elpusztításnak, a felülvizsgálatot teljesitő minden ügybuzgalma és szakértelme daczára is, kultúr érdekű nyomtatványok is eshetnének — pótolhatatlan veszteségünkre, — áldozatul, habár ez eseteket a minimumra redukáltaknak tartjuk.

Utolsó, számba vehető kifogása a magyar könyvkereskedők egyesületének arra az intézkedésre vonatkozik, mely szerint a forgalomba bekötve hozott művekből szintén bekötött példány szolgál-

tatandó be a közkönyvtárakba. Mivel azonban a csekély számban nyomtatott díszes amateur-példányok beszolgáltatását, melyek újabb megterheltetést rónának a beküldésre kötelezett vállalatokra, a törvényjavaslat éppen ez okból amúgy sem rendeli el, e kifogást a megterheltetés szempontjából egyenesen elejthetnők, ha egy más, szintén felhozott körülmény gondolkozóba nem ejtene az illető törvényszakasz e rendelkezését illetőleg. Tény, hogy a kiadók egyes nagyobb elterjedésre szánt műveket, a közönség váltakozó izlését szolgálva, rendszerint nem olyan kötésben szokták forgalomba hozni, a milyenben a századokra szóló nemzeti könyvtárak könyveit megőrizni kell. Az ugynevezett díszkötések inkább csak a szem gyönyörködtetésére valók; tartósságuk majdnem kivétel nélkül igen kétséges. Már pedig a nemzeti közkincset képező könyvek, melyeknek éppen az a rendeltetésük, hogy késő századoknak szolgáljanak a tudományos buvárlat anyagaként, erős, az idők viszontagságaival megküzdő bőrkötésben kell hogy őriztessenek. E rendelkezést tehát a könyvtár érdekében ki kell hagyni s legfölebb azon kötésekre kell szorítani, amelyek az iparművészet terén való kiváló fejlődésnek, előhaladásnak megőrzésre érdemes tanubizonyságai. Az ilyenek ellenőrzése sem lenne nagyon nehéz, mert föltehető a könyvtárak szakértő közegeiről, hogy ilyen maradandóbb becsű művészi alkotásokról mindenkor tudomást vesznek; de sőt a felülvizsgálatot teljesítő tisztviselő e körülményről is közvetlen meggyőződést szerezhetne.

Kifejtvén mindezekben sine ira et studio az ellentétes álláspontok mibenlétét és sehol sem hallgatván el a magunk aggályait sem, melyek eloszlatására csekélységünk részéről is rámutatni igyekeztünk az orvosszerekre, áttérhetünk a nagy fontosságú törvényjavaslat egyéb intézkedéseinek ismertetésére.

A javaslatnak 2. és 9. §§-ai a beszolgáltatás mikéntjéről szólanak, s míg a 2. § elrendeli, hogy a napi lapok és egyéb időszaki nyomdatermékek, valamint a füzetes kiadványok a forgalomba bocsátáskor azonnal, s minden más nyomdatermék naptári évnegyedenkint összegyüjtve, a következő negyedév első két hete alatt közvetlenül szolgáltatandó be rendeltetési helyére, addig a 9. §. úgy ezen nyomtatványok, valamint a kimutatások beküldésének, illetve az átvételi elismervény visszaszármaztatásának portódijmentességet biztosit.

Az 5. §-ban azon nyomdai termékek vannak részletezve, melyek beküldése nem szükséges. És itt teljes elismeréssel kell adóznunk a javaslatnak, mely semmi olyast ki nem von a törvényes kötelezettségek alól, ami közérdekkel bírhat, s viszont nem terheli olyanokkal sem az illető vállalatokat, sem a könyvtárt, amik kizárólag csak magánhasználatra készülvén, feleslegesen szaporítanák a múzeumokba gyűlt anyag mennyiségét. Mert, bár megtörténhetik, hogy egyik-másik ilyen sajtótermék históriai, vagy kultúrtörténeti szempontból érdekkel bírhat, egyik-másik élet- és korrajzokra alkalmas anyagot tartalmazhat, vagy művelődéstörténelmi tanulmányok megírásánál szolgálatot tehet, az ily módon elért minimális valószínűséggel bíró haszon korántsem ellensúlyozná azt a fáradságot, melyet a sok, merőben használhatatlan nyomtatvány kezelése igényelne, de másrészt még kevésbbé állana arányban az ekként elért erkölcsi haszon azzal a sok költséggel és teherrel, mely úgy a beküldésre kötelezett intézetekre, mint az azokat elhelyezni kényszerült közkönyvtárakra nehezednék.

Az ilyen, csaknem teljesen haszontalan nyomtatványoknak beszolgáltatása, minden egyébtől eltekintve, már csak azért sem szükséges, mert a közkönyvtáraknak meg van adva a lehetőség, hogy a beszolgáltatásra nem kötelezett nyomtatványokat is, ha a revideálás véletlenül egyiket vagy másikat érdekkel bírónak találná, utólagosan beszerezhesse és megőrízhesse.

A törvényjavaslat 6. §-a, míg egyrészt a magyar kir. államnyomdát is kötelezi a köteles példányok beszolgáltatására, addig másrészt megállapítja, mikor van e kötelezettség alól kivételnek helye. A magyar kir. államnyomdában készülnek ugyanis, hogy többet ne említsünk, a mozgósításra és egyéb fontos állami érdekekre vonatkozó nyomtatványok, melyek nyilvánosságra való hozatala bizonyos határidő előtt, vagy néha egyáltalában, az államnak legkiválóbb érdekeibe ütköznék. De ezenkívül is előfordulhatnak esetek, midőn egyes, itt készült nyomtatványok idő előtti közlése egyeseknek, vagy a köznek nagyobb anyagi, vagy erkölcsi megkárosodásával járna. A dolog természetéből folyik, hogy ilyen sajtótermékek nem képezhetnek köteles példányt, mert a közlésük által keletkezett veszélyekért való felelősség ez esetben a közkönyvtárakat terhelné, holott az azokba özönlő nagy mennyiségű nyomtatványok tényleg lehetetlenné teszik, hogy egyes példányok

a többitől eltérő különös gonddal és elővigyázattal kezeltessenek. Az ilyenféle sajtótermékek ideiglenes megőrzését legczélszerübb tehát az államnyomdára bízni, ahonnan később, midőn közzétételük már sem veszélyt, sem károsodást nem okozhat, illetékes helyükre tehetők át, hogy tudományos felhasználásuk annak idején lehetővé tétessék.

Ugyanezen szakasz különben nem zárkózik el egyesek jogos érdekeinek méltánylása elől sem, s fentartja bárkinek a jogot, hogy azon esetben, ha teljesen magánérdekű iratokat kizárólag magánhasználatra nyomattat, a megrendelő a köteles példány beküldésének kötelezettsége alól való felmentésért a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodhatik, ki is indokolt esetekben a felmentést megadhatja.

Végül a 10—14. §§-ok a büntetőjogi záradékot tartalmazzák. Ezek értelmében, aki a köteles példányoknak és kimutatásoknak beszolgáltatását vagy a meg nem felelő példányoknak kifogástalanokkal való pótlását két ízben való felszólítás ellenére sem teljesíti, kihágást követ el s a be nem küldött köteles példány vételárának megfizetésén kívül, 300 frtig terjedő pénzbirsággal büntetendő. Ugyanilyen büntetés alá esik az is, aki tudva nem teljes, vagy nem helyes kimutatást csatol. A beszolgáltatásra vonatkozó kötelezettség, s annak büntetőjogi hatálya — a porosz törvény analogiája szerint — a kimutatás beküldésétől számított négy év alatt elévül. Föltéve, hogy a törvényjavaslat azon szakasza, mely a nyomtatókat és kiadókat a beküldésre nem kötelezett sajtótermékeknek négy évig való megőrzésére kötelezi, indítványunkhoz képest változást szenvedne, s vagy egészen megszüntettetnék, vagy csak egy évre redukáltatnék, úgy természetesen az elévülésre vonatkozó §-nak is amahhoz képest kellene módosulnia.

A 13. §. a kihágások fölött való biráskodással az 1880. évi XXXVII. tcz. 42. §-a értelmében a közigazgatási hatóságokat ruházza föl, ami az eljárást egyszerűbbé is teszi, de azért is czélszerűbb, mert a múzeumok közlekedése a közigazgatási hatóságokkal sokkal könnyebb, mint volna pl. a királyi járásbiróságokkal.

A törvényjavaslat büntetőjogi intézkedései kétségkívül a legméltányosabban járnak el s minden lehető óvóintézkedésről gondoskodnak, hogy csak a nyilvánvaló rosszindulatúság vonassék

fenyitő eljárás alá. A kétszeri felszólitás mindenkire nézve lehetővé teszi, hogy az esetleg mások hibájából, vagy emberi gyarlóságból eredő mulasztások még minden következmény nélkül pótoltassanak és a törvény követelményeinek minden tekintetben élég tétessék.

Ugyanily gondosságról, de nagy jóakaratról is tanuskodik a büntetőjogi szankczió záradéka, mely, mint az indokolás mondja, tekintettel arra, hogy »a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi országos könyvtára magánalapitványnak köszöni eredetét, s magánadakozásból még most is évenkint lényegesen gyarapodik,« a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, illetve ugyanezen jogczímen a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára vagy a törvényhatósági könyvtárak gyarapitására rendeli el a büntetéspénzek behajtását, a szerint, hogy melyik közkönyvtár tette folyamatba a birói eljárást.

Íme bemutattuk főbb vonalaiban a nagy fontosságú törvényjavaslatot, melynek keresztülvitelétől kultúránk jelentékeny előbbremenetelét várjuk. Nagyban és egészben véve gondos munka s ha némi panaszra okot is szolgáltat, ezt nem a tudomány érdekei, hanem inkább egyesek magánérdekei emelhetik ellene. Ami kifogásolni valót találtunk is benne, az is a tudományos czélok iránt való talán túlságos, de mindenesetre jóakaratú, aprólékosságokra is kiterjedő figyelemnek róható csupán föl; s egyedül méltányossági és gyakorlati tekintetek azok, melyek a javaslatnak egyben-másban való módositását sürgetik.

Nagy lépése ez a törvényjavaslat a magyar nemzeti közművelődésnek, mely eltekintve attól, hogy a meglevő két legfőbb kulturális intézetet kibővíti s hivatását hatékonyabban betölteni segíti, a nemzeti művelődésnek számos új tűzhelyet fog teremteni. De megteremti minden kétségen kívül az igazi magyar nemzeti könyvtárt, mely méltán fog majdan a nyugati nemzetek hasonló intézményei mellé sorakozni. Ami az angolnak a British Museum könyvtára, vagy a francziának a Bibliothèque Nationale, az lesz nekünk a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, teljes gyüjteménye a hazai irodalom termékeinek; miután a köteles példányok ügyének ekként való rendezése lehetővé teszi, hogy ezentúl kizárólag csak a régibb irodalom hiányainak pótlásáról gondoskodjunk. E nemzeti büszkeséget képező közkönyvtár nem is lehet más, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, mert egyedül ezt képesiti

erre a szerepre egyrészt eddigi gyüjteményeinek jellege, másrészt rendelkezésére álló és állítható helyiségei.

Lehetetlen, hogy e nagy kérdést szellőztetve, legalább futólag ne érintsük az elhelyezés ügyét. Nem beszélve a Magyar tud. Akádémia könyvtáráról, mely egy nagyobb szabású nemzeti könyvtárrá már csak helyiségének szűk volta miatt sem fejlődhetik, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a közszükséget képező nemzeti könyvtár szükségleteinek ma még annak egyetlen lehetséges helye, a Nemzeti Múzeum sem felelhet meg. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára mai keretében szűk s évről-évre olvashatjuk e miatt a panaszokat a könyvtár hivatalos jelentéseiben. E bajon nyomban lehet segíteni. A rohamos fejlődés előbb-utóbb okvetlenül a Zichy Jenő gróf által hangsúlyozott álláspontra fog terelni mindenkit, aki ezen ügyek iránt érdeklődik: ki kell helyezni a Magyar Nemzeti Múzeum épületéből a természetrajzi tárakat s csupán a két tulajdonképpeni nemzeti tárlatnak: a régiségtárnak és könyvtárnak kell helyet adni benne! A képtár szerencsére a közel jövőben úgy is kivándorol onnan, s az új állandó országház elkészültével a főrendiház által elfoglalt helyiségek is visszaadhatók lesznek eredeti hivatásuknak. Ezzel egy időre orvosolva lesznek a legégetőbb bajok, s időt nyernek az illetékes tényezők, hogy a később szintén okvetlenül kiszoruló természetrajzi tárlatok elhelyezéséről már jókorán gondoskodhassanak. A Magyar Nemzeti Múzeum kezdetben elég nagy volt arra, hogy kisszerű gyűjteményeinknek összességét magába foglalja. Azóta az osztályok mind megnőttek, egymás mellett többé el nem férnek s talán nem is nagyon távoli jövő zenéje, ha egy magában álló nagyszabású könyvtárról beszélünk abban az oszlopcsarnokos, hatalmas épületben, avagy egy másik remek, nagyarányú palotában, melyet egyedül a Nemzeti Könyvtár czéljaira fog emelni a jövő nemzedék áldozatkészsége.

»SALAMON ÉS MARKALF« LEGELSŐ KIADÁSA.

KANYARÓ FERENCZTŐL.

Figyelemmel olvasván Ferenczi Zoltán úrnak a *Magyar Könyvszemle* idei első füzetében megjelent dolgozatát, több tekintetben ellenkező eredményre jutottam. Az eltérő eredményt szóvá tenni az épen ott hangoztatott bibliografiai pontosság érdekében szükségesnek tartom.

A sok utánjárással készült czikk abból indul ki, hogy Szabó Károly bámulatos gonddal összeállított *Régi Magyar Könyvtárának* egy érezhető hiánya van, s ez a sorválasztók mellőzése. Ha ezeket már kezdetben alkalmazza, nehány műről maga is észrevette volna, hogy a látszólagos egyformaság mellett is más kiadásról van szó. E hiány figyelembe vétele adott czikkirónak alkalmat arra, hogy egy *új* könyvvel, a *Salamon és Markalf* cz. népkönyvnek egy új, XVI. századbeli kiadásával szaporítsa régi magyar nyomtatványaink sorozatát.

Ferenczi Zoltánnak sikerült megállapítni a *Régi Magyar Könyvtár* kiadása óta előkerült esztergomi teljes példány segélyével a Szabó Károlytól egynek vett két külön kiadást. A fölismerés érdemét kizárólag a sorválasztók megfigyelésének tulajdonítja. Felfogásom szerint azonban a sorválasztók alkalmazása csak másodrendü fontossággal bir bibliografiai leírásoknál. Sokkal fontosabb ennél a betűről-betűre híven fölvett czímmás. Csupán csak a sorválasztókra való tekintettel soha sem fogjuk megkülönböztetni az eredeti kiadástól a későbbi utánnyomatokat (minők pl. az 1698-iki unitárius *Catechesis* s az 1749-ki énekeskönyv titokban történt új kiadásai); míg ellenben a czímlap betűhív leírásának elhanyagolása a mintaszerű pontosságúnak tartott bibliografiai leírásnál is szembetűnő eltérésekre vezethet.

Ferenczi Zoltán a *Salamon és Markalf* »második kiadásának« czímlapját, mely szerinte a *Régi Magyar Könyvtár*-ban sorválasztók nélkül s így tökéletlenül van adva, így irja le:

Salamon Ki- || rálynac, Az David Kiraly Fi- || anac Markalfal Valo Trefa Beszedek- || *nec rôuid Kônyue.*

Holott a könyv igazi czímmása ez:

SALAMON KI- || RÁLYNAC, AZ DAVID KIRALY FI= || ANAC MARKALFAL VALO TREFA BESZEDEK= || *nec rôuid Kônyue.*

Bárki hasonlítsa össze a két czímleírást, már első tekintetre úgy fogja találni, hogy a két leírás két különböző kiadásról van véve s mivel az én leírásomat a Ferenczi úr czikkéhez 53. lapon mellékelt hasonmás betűről-betűre igazolja; legott kitűnik, hogy távolról sem elégséges a Ferenczi úr kívánta sorválasztók felrakása a bibliografiai tévedések elkerülésére.

De nem csak ez az egy, talán kicsinyesnek tetsző ok késztetett felszólalásra. Meggyőződésem szerint a Ferenczi úr czikkének további része ellen is nem egy alapos kifogást lehet emelni.

Az 54. lapon azt mondja, hogy az általa fölfedezett »*új* XVI. századbeli kiadással« négy s nem három kiadást ismerünk a XVI. századból e népkönyvből; holott könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy már Szabó Károly négy kiadását ismerte *Salamon és Markalf*-nak a XVI. századból.[1]

Ugyane lapon a lőcsei kiadást is a XVI. századbeli kiadványok közé sorolja, a melyet az 59. lapon helyesen tesz a XVII. századra.

Ugyancsak az 54. lapon az általa fölfedezett »második kiadást,« *mint új adalékot,* 396. számmal kivánja beiktatni a *Magyar Könyvszemle* adalékai közé. Két lappal hátrább már azt *hiszi*, hogy e »második kiadást« már Cornides leirta, Szabó Károly is már fölvette a *Régi Magyar Könyvtár*-ba 216. sz. alatt. Ismét a második lapon e »Cornides-féle« kiadást törülni akarja a többi 12 közül. E felsorolt adatok közt némi ellenmondás észlelhető.

Szembetünőbb ellenmondást észlelhetünk a könyv fordítóját illetőleg. »Mi, mint említők«, így szól Ferenczi, »azt tartjuk, hogy a latin és német szöveg szem előtt tartásával e népkönyvet maga Heltai fordította le, ki 1574 végén meghalván, fia adta azt ki először 1577-ben.« Ezt mondja Ferenczi az 56. lapon. Az előző lapokon pedig ez áll: »Az erdélyi múzeumi, valamint az esztergomi és akadémiai példányok nemcsak két külön kiadás képviselői; hanem a szövegben is eltérnek. . . .« »Bizonyságai ezek annak, hogy a második kiadást a kiadó javítni törekedett, s ez, ha nem föltétlenül, tanusítja még azt is, hogy *Heltai volt egyszersmind e népkönyv fordítója, helyesebben átdolgozója is.*«

Itt azt kérdezhetné valaki, hogyan lehetett a későbbi kiadás

[1] V. ö. a Régi Magyar Könyvtár I. k. 133. 216. 247. és 365. számaival.

átdolgozója ugyanaz, ki már az első kiadás előtt három évvel elhalt. E felfogással szemben, tekintetbe vévén egyfelől azt, hogy a czímlapon álló fametszvény évszámából mind Szabó Károly [1] és mind utána Ferenczi Zoltán kimutatják, hogy e mű először csak 1577-ben jelenhetett meg; tekintetbe vévén másfelől azt is, hogy ha Heltai valóban lefordítja és kiadásra elkészíti még 1574-ben e munkát, három évig bizonyára sem ő, sem utóda nem heverteti: valószinűtlennek kell tartanom a Heltai eddig vélt szerzőségét. Vagy fia, vagy valamelyik szász eredetű lectora a kolozsvári iskolának lehetett az, ki a német és latin nyelvet egyaránt birva, a Heltai-sajtót a XVI. században oly kedvelt fordított népies művekkel ellátta. Abból, hogy irodalomtörténetünk nagyérdemű alapvetője, Toldy Ferencz, a németül tudó erdélyi írók közül első sorban az idősbik Heltai Gáspárt ismerte, nem következik, hogy minden föltevését e névtelen művek átültetőjéről is kritika nélkül elfogadjuk.

Nem lesz ezek után feltünő az, hogy Ferenczi Szabó Károlynak egy másik bibliografiai tévedését magáévá teszi, sőt ezt még a vele szemben nyilvánított helyesebb vélekedés ellen is igazolni törekszik. Az 1577-ben készült fametszettel ugyanis két fenmaradt Markalf-kiadás van ellátva. Ezek közül Szabó Károly kezéhez a későbbi kiadás került. Ezt írta ő le a valódi 1577-ki kiadás gyanánt, az erdélyi múzeum egyetlen teljes példánya után, nem vevén észre az akadémia példányának eltérő voltát. 1885-ben már észreveszi Szabó K. tévedését Kőrösi László, így nyilatkozván az akadémiáéval megegyező esztergomi példányról:

— »*Alkalmam volt összehasonlítani* a kolozsvárit az esztergomi példánynyal s azt találtam, hogy a Szabó Károly által legelső magyar kiadásnak vett kolozsvári példány legalább is 50 esztendővel későbbi keletű, mint az esztergomi, habár az összetévesztés okozója, a fametszet, ugyanaz is.«

Ferenczi Zoltán czikkéből idéztük e nyilatkozatot.[2] Igy tehát ő maga is jól tudja, hogy már 11 évvel ezelőtt észrevették a Szabó Károlytól egynek vett Markalf-kiadások különböző voltát; s így nem a sorválasztók mellőzése Szabó Károlynál adhatott neki első sorban módot és alkalmat arra, hogy »egy *új* könyvvel«, a

[1] Régi Magyar Könyvtár, I. 72. l.

[2] Magyar Könyvszemle, 1896. évf. 55. l.

Salamon és Markalf »egy új XVI. századbeli kiadásával« szaporítsa régi nyomtatványaink sorozatát. Ahhoz az eljáráshoz természetesen, hogy e 11 évvel ezelőtt észrevett különböző kiadást két lapnyi bizonyítgatás után, melyből a Kőrösi neve merőben hiányzik, *»mint új adalékot«* iktassa be a *Magyar Könyvszemle* adalékai közé, — az ilyen eljáráshoz nekünk nem lehet szavunk.

Kőrösi Lászlóval szemben csupán annyi érdeme lehet Ferenczi Zoltánnak, hogy védelmére kelvén a Szabó Károly megtámadott hibás álláspontjának (melyet ő maga bizonynyal nem védett volna!), az erdélyi múzeum ujabb példányát régibb kiadásnak vitatja s ezzel szemben az akadémia és az esztergomi könyvtár példányait második kiadásnak minősíti.

Hogy mily gyönge alapon, már csak az általa közlött felvilágosító példákból is világos. Szerinte régies írás és ódonszerű beszéd ez:

»Hogy egyebeknek peldájok, mindenkor mint egy tükőr legyen embernek előtte: mert az időnek rővid volta miatt, igen keves dolognak mehet ember végere.«

Ellenben ujabbszerű helyesírás és ujabbszerű beszéd ez:

»Hogy az Embereknec légyen előtte mint egy Tükőr mindenha az egyebeknec példáya: Miért hogy az minémű rőuid az embernec élete, igen keués dolognac menne végére.«

Régibb beszéd és írás ez:

»Mind az altal, mivel hogy Sapientibus ſatis, (az mint az Deákok ſzolnak) Az kinek okoſſaga vagon megh értheti, s-értſe-is ugy minden, az mint tiſzteſſęgesb.«

Ellenben új írás és javított stilus ez:

»Annac okáért miért hogy à mint az Deakoc ſzólnak (Sapientibus ſatis eſt dictum) à kinec elmeye vagyon rà meg értheti, és ércze vgy az mint ſzereti.«

És végül 1577-ben még így írtak:

»Es ekképpen Markalff ki menekedék az Salamon Király kezéből.«

Egy évtized elmultával pedig így:

»És eckęppen Markalff ki menekedéc az Salamon Király kezéből.«

Fölöslegesnek tartom a felmutatott példák után a kérdésnek nyelvészeti oldalát is tárgyalni s hosszas szóval magyarázgatni azt, miért tartom én első fordításnak az ilyen szólást: »miért hogy az minémű rőuid az embernec élete« és javított, magyarosabb

kifejezésnek az ilyent: »mert az időnek rővid volta miatt . . .« Ferenczi Zoltán szemeiben az előbbi tünik fel javított alaknak, — az olvasóra bizom ez indokolás nélkül hagyott vélekedés megitélését.

A helyesírás kérdésében már okokkal is iparkodik védeni Ferenczi fölvett álláspontját. Szerinte:

»Az elébbieken (értsd: a magyarázat nélkül bemutatott példákon) kivül azt, hogy az erdélyi múzeum példánya valóban a régibb kiadás és pedig hihetőleg első, bizonyitják egyéb kisebb adatok; pl. a Heltai-féle ę-nek a 2-ik kiadásban *é*-vel helyettesítése, az ékezett betűk pontosabb alkalmazása.«

A felhozott okok azonban az én nézetem szerint semmit sem bizonyitanak. Heltai sajtója elég sűrűn használja az ékezett betűket a XVI. században, már a 60-as évek végén is, s az alól vesszővel ellátott ę-t (farkas *e*, *e* caudata) is akárhány műben már ekkor elég ritkán találjuk. Mindazáltal e betűt széltiben használták még a XVII. század első felében is. Sőt használták a Ferenczitől újabbnak nézett *Markalf*-kiadásban is, mint a harmadik példában felhozott »eckęppen« bizonyítja. Látni való, hogy ily csekély okra mily kevéssé lehet támaszkodni. S nem lehet támaszkodni annál inkább, mert, mint általán ismeretes, Heltai nyomdaszemélyzete e betűk alkalmazásában sohasem volt következetes. Mint maga Heltai bevallja »Az egy ő magától való felséges Istenről« előszava után a fontosabb hibák kijelölésénél: »A könyvnyomtatás igen nehéz dolog. Ezokáért akármint vigyázzon az ember, majd soha vétek nélkül ki nem nyomtathatni egy könyvet is. Mert a nyomtató szolgák nem értik a dolgot, sem a nyelveket. Ezért csak kordére rakják a betűket, és noha én megjedzem, hogy az jedzés szerént megigazítanák, de azért ugyan nem művelik és abból esik a vétség.«

A Heltai-műhely megbizhatatlan következetlenségét a helyesírásban érdekesen illusztrálja Ferenczinek az a beismerése is, hogy a kérdéses két kiadás betűit a Heltai nyomdában egyaránt használták 1562-től 1596-ig (s bizonyára azontúl is!); vagy mint a czikkíró az egy lapnyi hosszas kimutatás végeredményeképen kijelenti: »Magának a népkönyvnek ismert *két kiadása betüi is azonosak.*«

No ha *azonosak,* ugyan hogy lehet mégis két lappal előbb a betűk *különböző* voltából az egyik vagy másik kiadás érdekében fegyvert kovácsolni?

Még jobban eltemeti az állítólagos első kiadás ügyét Ferenczi a »második« ellen felhozott következő sajátságos érveléssel:

»Viszont a *pontatlanabb* nyomdai kiállítás bizonyítékai (ellenben 12 sorral fennebb: »látszik, hogy . . . egy második, *javított* kiadással van dolgunk!«) a számosabb helyesírási botlások: *mondta* helyett: *monta*, *ott* h. *ot*, a végső *k* h. *c* használata, a *ts* v. *tſ* helyett a rendesen használt *cz*.«

Ferenczi e sorok leírásakor szem elől tévesztette az egész XVI. századi magyar irodalmat. Vegyük elé bármelyik régi kiadását a Heltai-sajtónak, nem találjuk példátlannak azokban a *mondta* helyett *monta*, *ott* h. *ot*, *holott* h. *holot* stb. alakot. S nem találjuk bizonynyal példa nélkülinek másutt sem, csak eredetiben forgassuk e kiadványokat. A *ts* helyett a rendesen használt *cz* szintén általános volt e korban s legkevésbbé sem a »pontatlan nyomdai kiállítás bizonyítéka.« [1] A latinos *c* használata is a végső *k* helyett a magyar irodalom legrégibb korszakáig nyulik fel. (Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc.) Ne keressünk tehát »*helyesírási botlásokat*« a legszokottabb régi magyar írásmódban s ne mutassuk be »a pontatlanabb nyomdai kiállítás bizonyítékainak« azokat a jeleket, melyek a mű régi kiadásának legklasszikusabb bizonyítékai.

Szabó Károlynak, ha a czímlap fametszetén levő évszám félre nem vezeti s utána Ferenczi Zoltánnak, ha több vigyázattal jár el a két mű összehasonlításában, már csak a *cz* (cs) betű helyett használt *ts* v. *tſ* jelekből is észre kellett volna vennie azt, hogy nem a XVI. században, hanem jóval későbbi korban, jóval fejlettebb helyesírással nyomtatott könyvvel van dolguk.

E kérdésben, minden hosszasabb bizonyítgatás helyett, csupán csak a kolofonnak figyelmes megvizsgálása is meggyőzőn tájékoztathat bennünket!

A Ferenczi Zoltántól második kiadásnak minősített akadémiai és esztergomi péidány kolofonját: *Nyomtattot Colosuárat* 1576-tól kezdve »Nyomtatot Colosuárat« és »Nyomtattot Colosuárot« alak-

[1] Brassai szerint, a ki pedig sohasem volt bibliografus: »Volt egy időszak, a mikor a volt a divat, hogy *ch*-val írják a szóban forgó hangot. Ezt megunták s egy más korban *cz*-vel írták szintoly divatosan. Majd ismét felhagytak vele és eljött a *ts* kora. Legujabban — »végre«, nem merném mondani — *cs* a korszerű jelelés.« Arany, Szépirodalmi Figyelő, 1862. II. évf 130. l.

ban feltaláljuk a *Régi Magyar Könyvtár* I. kt. 121. és 129. számú könyveiben, teljesen pontosan pedig a 141., 142., 165—174., 180—183. és 198. számú könyvekben, melyek mind az 1578—1582. években jöttek ki a sajtó alól; így tehát e munkának 1577-ben vagy 1578-ban nyomatását teljesen hihetőnek tarthatjuk s ez lehet az erdélyi múzeum igazgatóitól 20 év óta keresett *editio princeps*.

Az erdélyi múzeum úgyvélt első kiadása e tanulságos kolofonnal van ellátva: *Nyomtattatott* (Szabó Károlynál talán pontosabban: Nyomtattatot) *Colosvaratt*. Ez a »nyomtattatot« szokásos volt Hofhalternél a debreczeni nyomdában. Heltaiéknál csak 1588-ban [1] kezd megjelenni. A »nyomtattatott« és »Colosvaratt« alak pedig Heltaiéknál határozottan a XVII. századra vall, a mihez hozzá advún az *ekképpen*, *most-is*, *s-értse-is*-féle helyesirást és újszerű nyelvezetet, nem csalódhatunk, ha ez úgyvélt első kiadást a XVII. századnak tulajdonítjuk. Kőrösi László tehát helyesen ítélt, midőn a két kiadás közt legalább is 50 évi különbséget talált. S helyesen ítél az is, a ki az erdélyi múzeum »első kiadású« példányát a negyedik s ha Cornides példányát is ide veszszük, a jól megérdemelt 5-ik helyre iktatja.

Ime így oldódik a legegyszerűbb módon magától meg az az érthetetlennek tetsző talány, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum és az esztergomi könyvtár XVI. századból fenmaradt kiadásai mind az akademiai és esztergomi példányt követik. Az erdélyi múzeum jóval későbbi keletű példányát nem is követhették.

Mindezeket e helyütt »sine ira et studio«, csupán az igazság kedveért elmondva, végül sajnálatomat kell kifejeznem a felett, hogy az erdélyi múzeum tudós igazgatója a debreczeni ref. főiskolai könyvtár csonka példányát nem vizsgálhatta meg, s így ez érdekes népkönyv *teljes* magyar bibliografiáját minden utánjárása mellett sem adhatta.

[1] Régi Magyar Könyvtár, I. k. 222. sz.

KOLOZSVÁRI CZEMENTES JÁNOS KÖNYVE.

Közli: Herzfelder Armand Dezső.

— Első közlemény. —

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában a chemiai és alchimiai irodalom termékeinek átkutatása közben egy munkára találtam, a melyet, mert eddig nem hogy kiadva, de még ismertetve sincs, sőt a tudományos irodalomban sehol fel sem említtetett, a következőkben mutatok be.

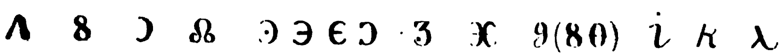
E XVI-dik századbeli, 120 lapra terjedő 8-rétű kézirat, mely *Aranyolvasztók könyve* czim alatt *484. Oct. Hung.* számmal van a kézirattár magyar katalogusába bevezetve, czímlapján pedig titkos jegyekkel *A boldogság könyve* czimmel nevezi magát, vegyi műveletekre és a pénzverésre vonatkozó, többé-kevésbbé rendezett, adatok gyűjteményét foglalja magában. Ez adatokat Kolozsvári Czementes János Szebenben 1530-tól 1586-ig részben napló módjára jegyezte fel, részben pedig utólag memoire alakban írta össze. Sem a szerző, sem a ritka becsű mű ismertetését és kritikáját nem szándékozom itt adni, fentartván magamnak annak mást helyt való megbeszélését, de bibliografiai szempontból szükségesnek látom felőle egyet-mást megjegyezni.

A mű, a mint most bekötve előttünk fekszik, nem tartalmazza a részeket azon sorrendben, melyben irattak. Igy kétségkívül a 17. lap után a 44. és 45. lapok következnek, és csak ezek után kellene a 18-diknak állania. Más helyt is, a hol az eredeti sorrend már meg nem állapitható, bizonyos, hogy az a mostanitól különbözött. Kérdés az is, teljes-e a mű? A 41. lap után két oldal hiányzik belőle, ez bizonyos; egy utalás ott meg nem található. De régebben is hiányozhatott már ez, mert a kézirat utolsó beírt oldalán egy német feljegyzést találunk, mely szerint e mű 101 lapra terjed. Ez mai állapotának felelne meg, ha nem számítjuk az utolsó üres lapokat.

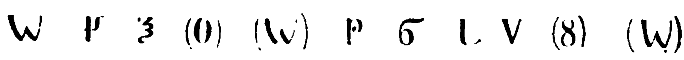
A kézirat legnagyobb része magyar nyelven van írva, ittott rövidebb, hosszabb latin részekkel. Több helyütt — így mindjárt a kézirat czimében — egyes szó vagy szócsoport egy titkos ábécze betűiből van összeállitva, melynek kulcsát két helyen találjuk

meg: a kézirat irójának kezétől a *2b.* lapon, s egy későbbi, a XVII. század végéről, vagy a XVIII. század elejéről származó kéztől a *101b.* lapon. Az előbbi bejegyzést azonban egy későbbi kéz — majdnem a felismerhetetlenségig — kitörülte;[1] a *101b.* lap ábéczéje pedig amattól némi eltérést tüntet fel, úgy hogy a titkos jegyek kulcsát jóformán a kézirat contextusából kellett megállapítanunk.

E kulcsot a következőkben mutatjuk be, a *101b.* lap abéczéjének eltéréseit zárójelbe téve s már e helyütt megjegyezve, hogy a második ábéczét az egész kéziratban csupán a *32a.* lapra utólag beírt bejegyzésnél találjuk alkalmazva.

a b c d e f g h i k l

m n o, ö p q r s, z t u, ü, v x y

Magyar szövegében e munka oly műkifejezéseket tart fenn, melyek másutt alig találhatók. Ilyen pl. *töküveg* = retorta; *alombik* = lombik; *kolcs* = átkristályozott konyhasó vagy köz-só, a hogy ő írja; *aier* alatt egy közelebb fel nem ismerhető folyadékot ért; *russica* = arzénikum. Azon terminus technikusok közül, melyek ma is használatosak, előfordúl *kéneső*, *bányazöld*, *görögfehér*, *borkő*, *lúg*, *választóvíz*. Legtöbb kifejezést latinból, néhányat németből vesz. Ilyen *cinobrium*, *minium*, *mercuriom-sublimatom*, *vitroliom*, *alumen*, *sal-alcali*, *salarmoniaci*, *urina*, *grispan*, *spiszkloz* (spiesglanz), *alludel*. Az aranyat nyújthatóságát illetőleg *smaydék*-nak, a salakot *slakkos*-nak írja. Az edények megnevezései közül érdekes hely, a hol ez áll: *Törd meg kis kasettaban.* De nem akarom folytatni e felsorolást és magára a szövegre utalok, valamint *Zolnai Gyula* dr. úrnak közleményem végéhez csatolt jegyzeteire, melyek a szöveg nyelvészeti érdekességét vannak hivatva megvilágitani.

[1] Ez a kitörlés aligha nem ugyanannak a műve, ki a *2a.* oldalon »Petrus Zilkos«-ra vonatkozó 1602-ből kelt feljegyzést tette, mert a használt tintát e két helyen azonosnak tartom. A *39b.* és *42a.* oldalon történt törlések, valamint a *42a.* oldal betoldása is ugyanazon kéztől erednek.

Erdély geografiája szempontjából fontos egy sor helység és folyó neve, melyeket olyanokúl említ, mint a honnan aranyat hoztak. A mennyiben sikerült mai helyeiket megállapitanom, ezek a következők:

Caproutha = Kaprucza, Aradmegyében, Tótváradtól északnyugatra; *Kissund* = Kissindia, Aradmegye borossebesi járásában; *Szwl* = Magyar-Sülye, Alsó-Fehérmegye maros-ujvári járásában; *Pien* = Felső- és Alsó-Pian, Szebenmegye szászsebesi járásában; *Solmos* = Solymos, sok van, egyebek közt Alsó-Fehérmegyében is; *Offonbánya* = Offenbánya; *Schlacii* = Zalatia, Fehérmegyében; *Abrugybánya* = Abrudbánya; *Zalosd* = Zalasd, Hunyadmegye hunyadi járásában; *Kilesd* = Külyesd, Hunyadmegye marosilyei járásában; *Kajendinum* = Kaján vagy Kalyán, sok van, többek között Hunyadmegyében is; *Campolongo* = Kimpolung, Romániában; *Dombawicha flumen* = Dombavicza folyó Romániában: *Fejérwyz* = Fehérviz, Hunyadmegye puji jarasában; *Solmos circa Dewam* = Maros-Solymos, Hunyadmegye dévai járásában; *Bizere* = Byzere, Zágráp és Lippa közt feküdt, a mai Temesmegye területén:[1] *Vidal* = Vidaly, Torda-Aranyosmegye toroczkoi járásában; *Vyfalu* = Ujfalu; *Zentgiorgy* = Szent-György, van Torda-Aranyosmegyében is több; *Lwpsa* = Lupsa, Torda-Aranyosmegye toroczkói járásában; *Felsöocsva* = Felső-Acsva, Aradmegyében; *Almáspatak* egyebek közt Hunyadmegyében is van.

A pénzverésről bőven és ismételten közöl adatokat. Erdélyben és a hozzá tartozó részekben akkor szerinte csak Szebenben, Nagybányán és Kolozsvárt vertek aranypénzt.

A 75*b*—76*b*. oldalakra terjedő részben felette fontos adatok vannak, melyek az arany különböző elnevezéseit interpretálják. A $23^1/_2$ karatost *finum aurum*nak nevezték és mint a külömböző tabellából is látják, az aranynyal való számitásnál ezt vették alapúl. Megemlíti, hogy a nagybányai kamarán alig 21 karatos aranyakat vertek és hogy ez rossz hirbe hozta a kamarát. A 24 karatost *purum aurum*nak mondja és ezt csak ezüsttel volt szabad keverni. Ellentétben ezen magyar aranyakkal, a rajnai aranyat rézzel olvasztották és $18^1/_2$ karatosra verték.

[1] Délmagyarországi Tört. és Régészeti Társaság Értesítője, 1882. évf. 168. l.

Megadja pontosan az arany érték meghatározásánál követett eljárást, a pénzverésnél szükséges additiók súlyarányait. A pénzverésnél megmaradt hasznot mathematice mutatja ki, külömböző kamarai alkalmazottak neveit és azoknak apró cseprő dolgait is elmondja.

A mi az írást magát illeti, a kézirat első része meglehetős nehezen olvasható; vége felé azonban mindinkább világosabbá válik. Főleg a latin részekben találunk rövidítéseket, melyek sokszor önkényesek, annál is inkább, miután a szerző a latin nyelvben nem volt nagyon erős. Úgy e miatt, mint individuális ortografiájánál fogva és az előforduló íráshibák következtében, kétségben vagyok néhány hely olvasása iránt. A fémeket alchimiai jegyeikkel jelzi. A pénznemekre következetesen elnevezéseiknek alig felismerhető kezdőbetűit használja. Bár a bejegyzések között néha igen nagy időköz van, és így az írás is mutat némi változásokat, mégis kétségtelenül egy kéztől ered, mit igen sok jellemző vonás bizonyít.

A közlés módjára vonatkozólag elég annyit megjegyeznem, hogy a szöveget betűhiven, hibáival együtt, s mai sorrendjében adom, záró jelbe tett számokkal jelezve a kézirat eredeti oldalszámait. A szöveghez szorosan nem tartozó, utólag beékelt és probatio calami számba menő részek jegyzetekben nyertek elhelyezést. A titkos írással írt részeket dőlt betűkkel közlöm. A pénznemek neveit mindenütt teljesen kiirtam s az alchymiai jegyeket — szintén dőlt szedésben — a fémek neveivel pótoltam. A szögletes zárójel [ ] a tollba maradt vagy kikopott helyek kiegészítéseit, a petit szedés a nagyobb és szokatlanabb rövidítések feloldását jelzi.

A kézirat lemásolását magam végezvén, hálával kell megemlékeznem Bartal Antal és Pethe Ferencz urak támogatására, kik közül az első a latin, az utóbbi a magyar szöveget volt szives az eredetivel összehasonlítani. A mi azonban a magyar részt illeti, nem zárkózhattam el e folyóirat t. szerkesztőjének azon határozottan kifejezett óhajtásától, hogy a XVI. századból származó, s így nyelvemlék számba menő magyar szöveg szigorú, szakszerű tudományos vizsgálat alá vétessék. E feladatot *Zolnai Gyula* dr. úr volt szives magára vállalni, a ki a magyar szöveget az eredetivel gondosan egybevetvén és nyelvi magyarázatokkal ellátván, kétségkivül nagy mértékben hozzájárult e publikáczió

tudományos becsének emeléséhez. Az ő, fentebb is említett, magyarázatai e folyóirat IV. füzetében függelékképen lesznek közleményem végéhez csatolva, reájuk utalnak a szövegközlésben a *dőlt* tipussal szedett számok. Végül megemlítés nélkül nem hagyhatom azt a szives, készséges segítséget, melyet munkám folyamán Szamota István úr, a kézirattár — sajnos oly fiatalon elhalt — tisztje és Goldberger Lajos dr. úr részéről tapasztaltam

(1*a*.) *Ez könvnek neve boldogsag, ki ig el vele, mint en elek.*[1]
(2*a*.) Alkhimia est ars ab Alchimo duche *(így)* greco invento *(így.)* Alkhimia enim greche est metallorum transmutatio. Calcinatio est omnium metallorum in terram mutatio. Sublimatio est rem ... ... levatio cum adherentia ... ... Conterrere est rem grossam per contritionem et in bybi ... ... materiam transferat. Coangulatio est rem liquorose *(így)* ad solidam massam per humiditatem extractione reductio. Solutio est rem non fusibily influentem resolvatio. Distillatio est vaporum aquorum in suo vase elevatio. Fixacio est rem fugiendi non conveniens ad ignem aptatio. Alchimia est scientia, que se in aqua et operatione nature in quantum potest. *(Igy.)* Elixir est nomen arabicom, id est fermentum.[2]

(3*a*.) Marca	Peseta	Karat	Granum	Gren
1	48	1152	4608	936[3]
$\frac{1}{2}$	24	576	2304	4608
$\frac{1}{4}$	12	288	1152	2304
$\frac{1}{8}$	6	144	576	1152
$\frac{1}{16}$	3	72	288	576
$\frac{1}{24}$	2	48	192	288
$\frac{1}{48}$	1	24	96	192
$\frac{1}{96}$	$\frac{1}{2}$	12	48	96
$\frac{1}{192}$	$\frac{1}{4}$	6	24	48
$\frac{1}{384}$	$\frac{1}{8}$	3	12	24

[1] Titkos írással. Ez alatt: »Verbum domini manet in eternum« s más, részint a kézirat írójától, részint a későbbi kezektől származó tollpróbálgatások. Az 1*b*. lapon XVI. századi írással: »Az bortos *1*) es rakas mwhoz, *2*) kinek viragat szikbol csinaliak, ahoz valo porist Igy csinalÿ: vegÿ egettet borkovet, kÿ fekete, 2 parst es koz soot *3*) 1 parst es egÿ keues tizta poris es tord ozue es porisali zarazon ... ... meg Jar de az forraztot rusika ... « Ez alatt későbbi XVI. századi kéztől: »Arany ... Mwhöz valo festek k[i] zep sarga zint ad, grispant lot 1, galich köuet lot 1, saletromot lot 1½, zalamiakot lot 1½.« Alatta más kéztől: »Poris Dei ½.« Ez alatt ismét más írással: »Anno Domini 1677. Mikor eszt az könyvet irtak volt, akkor meg volt igazsag és jo lelki isme[ret] az földön.«

[2] Ez alatt: »1570. Ha ezt az konÿuet levelenkent Meg nem olvasod tahat semmi tanosagot bÿzony nem'vehech belölle.« Alatta, más kézből: »Ex libris Petri Zilkos mo. Anno domini Anno dederunt.« A lap *b*. oldalán az író kezétől: »Litere sunt 21.« Ez után utólag kitörűlve, ugy hogy alig olvashatók, a titkos írás jegyei s alattuk a lativ ábécze megfelelő betüi.

[3] Tévesen 9216 helyett.

Marca	Peseta	Karat	Granum	Gren
$\frac{1}{768}$	$\frac{1}{12}$	2	8	12
$\frac{1}{1536}$	$\frac{1}{24}$	1	4	8
$\frac{1}{3072}$	$\frac{1}{48}$	$\frac{1}{2}$	2	4
$\frac{1}{4608}$	$\frac{1}{96}$	$\frac{1}{4}$	1	2
$\frac{1}{9216}$	$\frac{1}{192}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{2}$	1
$\frac{1}{18432}$	$\frac{1}{384}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$
$\frac{1}{36864}$	$\frac{1}{768}$	$\frac{1}{32}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$
$\frac{1}{73728}$	$\frac{1}{1536}$	$\frac{1}{64}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{32}$
Marca	Peseta	Karat	Granum	Gren Grossus.

Marca et pesetas et karatos et granos quomodo possunt diwidere a maiore ad minus et a minore ad maius etc.

(*3b.*) AΩ. emlekezzel meg az Istennek csodalatos hatalmas bǫlcsesegerǫl.

Ad Lunam fratris Johannis Ittem distillald meg az eczeteth az erǫs borbol chinaltat az Iuegben, haromzor ved az haromzor distillath echeteth estegy [1] egy Iuegben, hath librath es 1 libra Mercurius az az keenesǫth, 1 libra rusikath feierth, 1 libra feier borkǫueth, 1 libra kǫz soth, 1 libra saletromoth. Mind ezeketh ted porra egiǫt es ez porth vesd az feliwl megmondoth echetben es az Iűegeth kend be Jol meg chinalt agiagal es assassekbe [2] Nedues Helÿre az fǫldben 4 hetig Meglen teliessegel vize legien; annak vtanna ved kÿ az fǫldbǫl es zereztessek az feliwl megmondoth vÿz Minth egÿ aluth teÿ ested ezth egy Mazos fazekban auagÿ Medencheben es zarazd meg es vagion teneked tekelletes Materiad es ues az porban 1 libra rezhoz, kith megpurgaltak, egÿ uncciath.

Az purgalasa penig Ig lezen. Rp. veres rezeth ested eleuen zenre [4]) es ves az rezre kenkǫueth es kǫz soth, keueseth es Mikor az kenkǫ es az so Meg emezteteth es ved az fogoth es ved kÿ az rezeth es uerd vekonÿon plehe es az rutsag le hul rolla és lezen teneked purgalth rezed annak vtanna ted az rezed az tegelben es Mikor meg oluadoth volna az rez ves 1 libra rezhez 1 unccia por az az egÿ libra tezen keth girath es egy unccia tezen keth lototh es Mikoron latatneek Meg emeztetnÿ az az az porban hogy semmÿ nem lattatneek.

Es ved kÿ es ǫsd [5]) egy fǫldbǫl chinalth zomorloban [6]) es lezen ullian [7]) ezwst Minemǫth en te neked attam.

Feÿerites. Rp. Mercurium sublimatomoth, rusikat, saletromoth, salarmoniakomoth [8]) egienlo kepen 4 lototh, [9]) sal alkalith 1 lothot, es egesdmeg kǫrniwl valo twzon, hogÿ Meg fixaltassek az

[1] Olvasd: »és tégy.« Irónk rendesen egybe írja az »és« szó *s*-ét a következő szó *t*-jével. *Z. Gy.*

[2] Olvasd: »ásassék be.« *Z. Gy.*

rusika, az az, hogÿ allando es feieritendo legien, az rezeth annak az Mogia zerenth, Minth te Jol tudod etc.

(*4a.*) Az grispan az is Jo az mÿ tudomanÿwnkhoz es chinald Ilÿ Modon. wegy rezbǫl veretteteth plehet es figezd egÿ fazekban ky Mazos legien es aban tǫlch erǫs echeteth es felivlÿ chinald be Jo erǫssen, hogÿ semmy fwst belǫlle kÿ ne Jviǫn es had allanÿ harom hetig auagÿ Negig es Nysdmeg az vtan az fazakath estalalz benne Jo grispanth, ezt hiak eben az kǫnÿben viridisnek. Es ezth vakard le az plehrǫl es az vtan fwgezd meginth az fazekban Minth az elǫthes legien raita echeth Minth annak elǫtte Megmontam, ezt Mind adeg chelekedgied, az Meeg az rezpleh grispanna valtozik.

Az gǫrǫg ffeier Ig lezen: ezth chinald Ilÿ modon: Wegÿ onbol veretteteth pleheth es figezd erǫs echetben egÿ fazekban, kÿ Mazos legien es chinald Jo be az fazakath es chinald vlÿ modon, Minth en az elǫttis Mondottam az grispan felǫl es ebǫl chinald az vtan az Minÿomoth.

Minÿomot chinald Ilÿ modon: wed az gǫrǫgfeierth, kÿth te chinaltal es ezth ǫrǫld egÿ kǫuǫn erǫssen vizel, hogÿ kemenÿ legien ested az vtan egÿ edenben, az kÿ zeges legien es hozzas, esue simbal *(így)* es enÿuez ǫrǫg fazakath keeth kǫre, kÿ egÿ araznÿ Magassaga legien; ested az fazakath rea, az vtan ted az zeges edenth, az kiben az gǫrǫgfeier vagion, az fazeknak kǫzepiben es az vtan borich Mas fazakath feliwl az fazekra, kÿ egÿ aranth zolgalion az Masiknak, es chinalÿ az vtan egÿ kis twzeth alaÿa; az utan agÿ Job twzeth Nekÿ fel napeeg, az utan had meg hidegwlnÿ es lezen veres loth, ǫrǫld meginth es chinald vgÿ Minth azelǫth Es talalz Jo Minÿomoth.

Az Miniom onbol lezen Illien modon: Wed az kÿmert onnoth ested egÿ fazekban, az Minth felivl meg vagion Irua, es agÿ erǫstwzeth nekÿ es Midǫⁿ az on Meg heuwlÿ es vegÿ eegÿ vas kalanth, Melnÿek Nÿele vagion es Ingasd Jol toua es lezen az on hamuua es had meg hidegwlnÿ es tǫrǫld [10]) egÿ zita altal [11]) es az Mÿ benne Marad azth chinald vgÿ az Minth az elǫth es az Melieth te vgÿ chinaltal, azth ǫrǫld egÿ kǫuǫn vizel es chinald vllian Modon Minth en tegedeth Megtanitottalak az gǫrǫgfeierre, Mind adeg Megnem Jo veres lezen.

(*4b.*) HK [1]

Az Mercuriomoth Igy kel chinalnÿ: [2] wegy 1 fonth kenesǫth $\frac{1}{2}$ font galichkǫuet, ffeel [3] fonth kǫzsoth es egesdmeg elǫzǫr fel

[1] H. K. monogramm. Ettől jobbra a fentebb közölt ábra és mellette az eredeti kézírással a magyarázat: *aludel hec est.*

[2] Itt utólagos bejegyzés: *Mezet is vegy anne reez.*

[3] Kitörülve és 1-re kijavítva.

napeg lassu twzǫn, az vtan erǫssich[12]) meg az twzeth egÿ napeg, de te tegied vlÿ edenben, Minth egÿ tal, estegÿ Mast rea es kend be Jo erǫssen es lezen zep es Jo Mercuriom.

Az chinobriomoth Igy chinald: Weegÿ. 2 rez kenesǫth, 3 rez kenkǫueth es tǫrd meg zep apron ested elǫzǫr lassu melegre, annak vta^{nn}a erǫsbiched Mind adeg, Megnem lach te felforranÿ veresseth es had meg hidegwlnÿ es talalz zep chinobriomoth.

Az lazuriomoth Igy chinald: Wegÿ kenesǫth 2 rezth, kenkǫueth 3 rezth, salarmoniac^{o}th 8 rezth, ested egÿ Mazos korsoban es egesd meg lassu twzǫn es Nagiobich meg az twzeth; annak vtanna chinald vgÿ, Mint az chinobriomoth es lach kÿ Jǫnÿ belǫlle egÿ keek kǫueth, este talalz zep Nieresegeth Magadnak.

Ad ffaciendum camforem Rp. 2 l^{i}br^{as} distillalth echeteth, Mastixoth 1 l^{i}br^{am}, auagÿ vernixeth ǫ helieben, kÿ feier, az az, az fenÿǫfabol, ky enÿǫ[13]), auagÿ viaz kÿ folÿ, azth, ested 3 napeeg ganeban; annak vtanna ved kÿ ested egÿ edenben, kinek hozzu Nÿaka vagion az napra egÿ holnapeeg este talalz camforth az edennek feneken Megco^{n}giellaltath[14]) Minth az kenyer etc.

Az azonÿ embernek orchaÿath Meg ffeieritenÿ auagÿ Nekie zinth adnÿ aqua valde Mirabilis.

Rp. az rosanak pogachaiath[15]) egÿ poharban az menÿe ferne, giermek vrinath 4 poharral, Sal giemmeth 1 vncciath, chinemoniath 2 vncciath, kalio filÿ $\frac{1}{2}$ vncciath. Mind ezeketh az alombik[16]) altal distillald gienge twzǫn es az vizeeth tarch meg; Merth felette Jo esfelette Ingen draga ad *albandum mulieres facit*[1] etc.

Si probare vis mulieres, si sint virgines an non.

(5*a*.) Mingat super malvam in secreto; si sequenti die viridescit, tunc est virgo, si non, non.

Ittem Rp. maluam et ollam, dequoque fortissime in bono vino et da bibere et mingith et statim solvetur etc.

Sal armoniacomot Igÿ chinalÿ:

Rp. 2 p^{arte}s regÿ vizeleteth es egÿ paros kǫz soth es egÿ paros kormoth es ted egy fazekban auagÿ serpenÿǫben az vrinaual es fǫzed az vizelettel, Meegnem az vrina el emeztetik; Annak vtanna veeg 6 anne vrinat, az Menÿeth annak elǫtte vǫttel volth, es aztis Mind adig fǫzed, Megnem elemiztetik es ezth Mivelyed keetcher avagÿ haromzor es zarazd meg, Es annak vtanna tǫrd meg meg annÿ salis alkaliual es ennek vtanna sublimald meg es hogÿ meg sublimalod az az sal armoniak kith te keuanz.

Ha akarz Jo porist chinalnia:

Rp. 2 p^{arte}s sal tartarÿ es egÿ p^{ar}s sal alkalÿth es egÿ pars sal ^{Commu}nist es wnǫ teieth 3 p^{arte}s, es az elsǫ 3 soth tǫrd

[1] Titkos írással.

meg gienge porra es feliwl ǫs rea az wnǫ teieth es keuerd Jol ǫzue es az vtan ted egÿ sima kǫre egÿ hideg pincheben, estegÿ az Iueg ala egÿ Iuegeth, hogÿ solualtassek az Iuegben; es Mikoron meg solualtatoth volnạ es zwrd meg az filtru^{m} altal, hogy tizta legie^{n}, Mind annezor az Menÿezer zwkseg Meg zwrnÿ, hogÿ az filtrum altal tizta Mennÿen es az Megdistillaltath ted egÿ Iuegben sub tuum artum (az az az ke[men]chere)[1] et sup^{e}rius ampulam ested az Iuegeth Nappal az Nap fenÿere, hogÿ meg zaragion eiel pecheteld be Jol viazzal, hogÿ az neduesseg bemennÿen es nappal ted esmeg az nap Melegere; ezth Mind annezor Miuelied, hogÿ az Meg zaraztot allatoth [17]) vegied Mind adeglan, Meglen az Materia telliessegel Meg zaraztatik az nap Melegeuel es legien kemenÿ, Minth egÿ kǫ, Mely kǫueth Meg tǫrÿ Igen apron ested az pinchebe^{n}, hogÿ Meg sollualtassek, Minth az Meg zaraztasba^{n} vgÿ chelekedgiel, Minth az az *(így)* elǫth, Mind adeg Megnem Megkemenÿegiek, estarch meg, merth Jo porisod vagion es haznalz sok dologhoz.

Borax sic fit ad opus predictum. Rp. 2 p^{artes} tartarth, kÿ feier es 1 p^{ars} soth kǫzǫnsegest, ky preparalth es soluald meg ezth az oltatlan meznek vizeben es haromzor co^{n}giellald meg.

(5*b*.) Es ez az poris az te keuansagod zerenth valo, kith the kewanz, kÿ Mesterseges etc.

Borax de conficiendo artificialle. Rp. feier borkǫueth, az Menyeth akarz es fǫzd meg az regÿ edes teÿben Mind adeg, Megnem az teÿnek-Nedvessege el emeztetik, de anneth az Menÿe ǫ maga volna etc.

Albacio venerÿs. Az veres reznek rǫuid es chodalatos Megbizonÿtatoth es Igaz megfeieritese.

Rp. feier borkǫuet 4 rezth, aluminis roze kalcionatÿ $2\frac{1}{2}$ rezth, saletromoth $1\frac{1}{2}$ rezth, resegallist[2] 2 rezt; Mind ezeketh tǫrd apro porra es az vtan elegich Mind ǫzue es legÿen tizta rez[3] kÿ kÿuerettetteteth [18]) vekonÿ plehe es el Metelteteth. Ebǫl chinaly stratumoth ez porral es az rez pleheketh ted az tegelben, Meglen Meg tǫltod az tegelth estapazd be Jol es, hogÿ az tegelbe, tapaztattatoth agÿ ǫnekÿe elǫzǫr lassu twzeth, annak vtanna Nagiobich meg, hogÿ az allath Meg oluagion es az Meg oluadoth allatoth ǫsd az vas zomorloban az kǫz olaÿban es lach chodalatos feiersegeth Mellyeth soha az Materia el nem vezth.

Gummÿ arabicomoth sic solet fierÿ artificialle. Rp. summam quamcumque de arboribus cherasarum, quantum autem potest, collige et decoque in aqua fortissime et cum aqua ceperith consummÿ ab igne eth iterum fundas et sic fac 3 vel 4 fortiter

[1] Egyidejű bejegyzés a lapszélen, levágás által megcsonkítva.
[2] A margón áll »1 p« ugyanazzal a tentával írva.
[3] Utólagos bejegyzés a margón »sarga«.

dequoquendo et sic iam cum deficit aqua et bene spissum fuerith effunde super paniculum bene densum et quo luto tamquam bitumen suspendas in aere in aceto ut bene desiccetur etc.

Separatio a vasis argenteis.

Rp. tartarii kalcinati p^{artem} 1, salis armoniace p^{artes} 2, tere simul bene et pone super lapidem subposito vitro et colligendo aquam, postea recipe radicem piretri az az tarkonth, tere in mortario cum aceto forti, exprimme bene cum panno succum, hunc comisce cum aqua superiori, ora, demum accipe quodcumque vas deauratum, inpone in aquam, incinde movendo et hoc modo invenies aurum, infunde sine omni vasis lesione etc.

(6*a*.) Ez Jeles tudomanÿ az kamora dolgaban de sokan aewannak Ezeketh Meg ertenÿe de ved ezèdben ezeketh ha Meg kkarod ertenÿe.

Mÿkoron vez te aranÿath pars 2 es ezwstọth pars 1 facit k. 16.

Mÿkoron vez te aranÿath pars 3 es ezwstọth pars 1.

Mÿkoron vez te aranÿath keth rez es ezwstọth 1 rezth facith extra $camera^m$ karat, 17 intra kameram karat. $17\frac{1}{2}$, 18.[1]

aranÿ ezwst	p^{ars}	2 1	facith	k^{arat}	16		
aranÿ ezwst	p^{ars}	3 1	facith extra ca^{meram}	k^{arat}	17	intra ca^{meram} k^{arat}	18 $17\frac{1}{2}$
aranÿ ezwst	p^{ars}	4 1	facith extra ca^{meram}	k^{arat}	20	intra ca^{meram} k^{arat}	$20\frac{1}{2}$
aranÿ ezwst	p^{ars}	5 1	facith extra ca^{meram}	k^{arat}	20	intra ca^{meram} k^{arat}	$20\frac{1}{2}$
aranÿ ezwst	p^{ars}	12 11 1	facith extra ca^{meram}	k^{arat}	23 21	intra ca^{meram} k^{arat}	$21\frac{1}{2}$
aranÿ ezwst	p^{ars}	7 1	facith extra ca^{meram}	k^{arat}	21 20	intra ca^{meram} k^{arat}	20
aranÿ ezwst	p^{ars}	4 1	facitth	k^{arat}	20		

p^{arrs} k^{arat} g^r

$$32 \begin{Bmatrix}48\\16\end{Bmatrix} 16 \begin{Bmatrix}24\\8\end{Bmatrix} 8 \begin{Bmatrix}12\\4\end{Bmatrix} 4 \begin{Bmatrix}6\\2\end{Bmatrix} 2 \begin{Bmatrix}3\\1\end{Bmatrix} 1 \begin{Bmatrix}36\\8\end{Bmatrix} \tfrac{1}{2} \begin{Bmatrix}18\\4\end{Bmatrix} \tfrac{1}{4} \begin{Bmatrix}9\\2\end{Bmatrix} \tfrac{1}{8} \begin{Bmatrix}18\\4\end{Bmatrix} \tfrac{1}{16} \begin{Bmatrix}9\\2\end{Bmatrix} \tfrac{1}{32} \begin{Bmatrix}4\frac{1}{2}\\1\end{Bmatrix} \tfrac{1}{64}$$

loth D DL dd

Compositio medicine ad solem et ad lunam.

Ad solem et ad lunam supra Mercurium. Rp. 1 l^ib^{rum} kenkọueth es ọrọld meg Jol egÿ kọuọn es Mind Itasd regÿ es tizta 1 l^ib^{rum} kọz olaÿal Mind adeg, Megnem vllian, Minth egÿ pastum; annak vtanna ted azth egÿ vasserpenÿọben gienge twzọn hogÿ Mind dissolualtassek es Mikor latnad feltaÿtekoznÿ,

[1] Ez az öt sor keresztül van húzva. Az utolsó számok ($17\frac{1}{2}$, 18) azt teszik, hogy $17\frac{1}{2}$ és 18 között. A megjelölés e módjával többször találkozunk.

(6*b.*) wed el a twzrǫl es esmeg ted az twzre, hogy̆ lassan foriǫn, hogy̆ legien swrǫ, Minth egy̆ Meez; annak vtanna ted ezth ez swrǫth [19]) egy hideg Maruany̆ kǫre es Mingiarast meg coⁿgiellaltatik es lezen vllian, Minth egy̆ lep; ved azth es esmeg ted egy tizta vas serpeny̆ǫben estegy̆ az serpeny̆oben anny̆ Jo tartarom olay̆th es had az kettǫth Igy̆ Meg oluadny̆ es ǫzue Miskualny̆ ugy̆, Minth keeth oray̆g; annak vtanna ted egy vrinalba ky̆ be lutaltatoth Jo fǫrma agiagal ested kǫzep twzre harom termezeth zerent valo Napeeg; annak vtanna ved el az twzrǫl es had meg lassan lassan hidegwlny̆ es mikoron hideg volna ted Nagiob edenben, Mely̆ eden rakua hideg vizel, Mely̆ben alion harom Napeg, hogy̆ meg Neduesswliǫn; annak vtanna ted egy̆ lutalth tǫk Iuegben [20]) distillalasra az alombicom Altal gienğe twzǫn es Jǫ ky̆ belǫlle feier vy̆z, Minth egy̆ tey̆, Mely̆ viz neueztetik lac virginisnek.

Annak vtanna Nagiobich meg az twzeth, Mikor latod az elsǫ feier vizeth Meg veressedny̆ estegy̆ mas receptaculomoth alay̆a, Mely̆ben Megien arany̆ zinǫ viz, ky̆ hivattatik aiernek, foglaluan ǫ magaban twzeth; az fǫld peny̆g, Mely̆ Megmarad az tǫk Iuegnek feneken, kalchinald meg az kalchinalo kemencheben, Meglen legien feier, Mikeppen az ho, Mellieth tarch meg, Merth ez dologhoz Igen zwkseg.

Ennek vtanna ved az tey̆ zinǫ vizeth, Mely̆ hiuattatik lac vrginisnek [1] es distillald meg hath utal,[21]) meglen az veres rez plehe, ky̆ betetetik, Meg feieredik Mind kivǫl es Mind belǫl.

Ennek vtanna ved az Masik aranyzinǫ wizeth ky̆ mondattatik aiernek, ezt distillald haromzor es az harmad distillacioban talalz twzeth az tǫk Iueg feneken, Mely̆ altal latod az elementomokath Meg valtoztatny̆. Ezth az twzeth tarchmeg.

No Immaron ved az istennek akaratt-

(7*a.*) iabol azth az fǫldeth, Mely̆eth elǫzor Meg kalchinaltal, Mely̆ vly̆ feier, Minth az ho es Jnbibald meg ezth az elsǫ tey̆zino vizzel es az Masik arany̆zinǫ vizel distillaluan, Meglen az feliwl megmondoth Materia teliessegel Mind az Masodik arany̆zinǫ vizeth Jnbibalia es az chelekedesnek wegeben Marad teneked az tǫk Iueg feneken cristaly̆ zinǫ kǫued, Mely̆nek egy̆ reze valtoztath 100 pᵃʳs kenesǫth, Jo estekelletes ezwste.

Ha penig te akarz aranra chelekedny̆, Wed az twzeth, Melieth feliwl meg Mondek, hogy̆ Meg tarch es Igy̆ chelekedgiel az twzel, Mikepen chelekedel az fǫldel, hogy̆ ha ezt az twzeth Inbibalod az vizel, mely̆ hiuattatik lac virginisnek, egienlǫkepen distillaluan es vizontak ez twzeth Inbibald az Masik arany̆zinǫ vizel, ky̆ Mondattatik aiernek es ugy̆ distillalod, Minth feliwl az fǫldrǫl chelekettel es ezen keppen talalz egy̆ veres kǫweth az edennek feneken, kinek

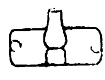
[1] Olvasd: »virginisnek«

egÿ reze elualtoztath 100 p^ars kenesϙth Jo es tekelletes arannÿa, ez az te Medicinad Mind az keeth opusra, az feierre Es az veresre etc.

Wenusnak feÿersege ez zerenth lezen.

Wegÿ kalcionalth sooth, borkϙueth es timsooth Egienlϙkepen calch^inal va ezeketh, oluazd meg Meg annÿ echethben keuerve, ozton [1] ebbe hetcher heuitue es hethcher oluazthua olchad az veres rezeth, lezen zep feier es lagÿ Minth on, Merth az soo tartarom tinso es echeth reeznek poklossagith Mindenestϙl fogua el vezÿ es Megfeieritÿ; Annak felette, ha ezth veres rusÿkaual vagy kenkϙuel egeted, Minth zokas, aranÿ zinϙ lezen es filosofusoknak poranak Miatta spÿritust Meg tarth az az borkϙ olaÿth zarazd meg es lezen az bϙlcheknek pora, auagÿ olch az olaÿban.

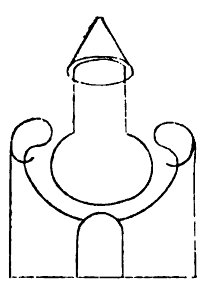
(*7b.*) Ad faciendum cinobrium. Rp. duas partes argenti vivi et unam partem sulfuris mundi, tere cum aqua in lapidem, donek fiat pasta et inpone in talem vas, ut hec figura est

et pone illud vas super furnum, hec *(így)* descriptum ita, quod medietas vasis sit in furno et medietas extra furnum emineat et fac sub eo ignem levem, donek aqua, seu vapor ewanescat, quem probabis cum cultello supponendo ados vasis, si non fumet madidatus, tunc fortifica ignem sub eo, donek videas flamam rubeam et cum cessaverit flama, cinobrium factum etc.

Preparatio salis. Armoniacum sic fit quo melius naturallii in arte.

Recipe de sale communi preparati p^artem 1 et de urina hominis p^artes 3, de fulligine p^artem 1, hec omnia coque in kaldario, donec urina omnis consummatur et coque septem vicibus fundendo semper desuper urinam; ultimo mundifica ipsum, recipe de ipso p^artem 1 et de sale qualecumque vis per aliam et tere insimul, postea pone in scultellam sibi aptam de argilla factam, et super pone sibi vas acutum, quod dicitur aludel et luto sapientie circum lineas bene, ut non despiret et pone super parvum fornellum apetum sibi et sub eo fac levem ignem et dimite per meridiem estyallem, tunc dimite in frigidarii *(így)* et aperi et reperies ipsum salem aquille bene purgatum et sublimatum et separatum ab alio sale, collige ergo ipsum et iterum tere cum alio sale et iterum pone ad sublimandum et fac ter et erith album et bonum omni opere perfectus. Deo gratias. Figura vero vasis ludelis hec est

Hic olla coniunctura.

[1] »oztan« helyett.

(8*a*.) Sublimacio Mercurii ☿

Recipe vitroliom libram 1, sal preparati libram 1, funde in lebete terrea denitreata in leve igne et cum dicta materia fusa fuerit, recipe libram 1 de mercurio crudo et tere simul et fac in aludel et sublima, sicut scriptum est de cinobrio et reperies vas hic superius etc.

Sal armoniaknak ez alkotasa, kÿ nÿluaban vagion, hogÿ Nem az tobÿ etc.

Sal armonyak. Rp. vas kormoth auagÿ egieb kormoth 1 reezt, Alkototh sooth 1 reezt, vrinath 3 reezth, egÿ Istben foozd meg, hogÿ felig el apagion, kÿth Meg zwrÿ es Meg azalÿad Es meg soual es harom reez vrinaual meg tǫrd es meg sublimald; ezzerenth vÿola^{n} [22]) soual es vrinaual tǫrue es Meg esmeg azalua haromzor sublimaliad; Mikor akarod p^{ro}balnod, ves az zenre benne, ha fwstÿ Megie^{n}, Esmeg sublimaliad, Minth feliwl Megmondotta^{m}. Hogÿ penÿg Masoua Ne fus az alkototh soerth, Im vgian Ith meg Mondom, Mierth ez volna elsǫ, Merth ez az arsnak kezdetÿ kǫzepÿ es vegezetÿ, azerth ez az kǫz sonak alkotasa, kith hinak ez tudomanban kolchnak.

Wegÿ Igen tizta feier sooth, Meneth akarz es tǫrd meg zep apron es zitald meg es hew vizben meg oluazd es zwrd meg Igen giakor,[23]) ruhabol chinalth filtrum altal, ezth ted keetcher, haromzor auagÿ Negÿcher, az az, az Meeg nem eleeg tizta; oztan sublimald meg ǫteth reez edenben auagÿ fǫld edenben, de az fel zaraztasa bator reezben legien, az sublimalasa foldben Mind adeeg, Meegne^{m} vllian feier lezen, Minth ho estarch az te dolgodra etc.

Borax eciam auryfabrorum ex parua fo . . . .

Wegÿ saletromoth	p^{artem} 1	sal armoniak p^{artem} 1
gummÿ arabicomoth	p^{artes} 2	feier borkǫueth p^{artem} 1
Mastihs	p^{artem} ½	tǫriek meg zepen es tegiek eg
aluminis timsooth	p^{artem} ½	Iuegben vrinaual Itasd meg ad
Kǫz sooth chinaltath	p^{artes} 2	spissitudine^{m} missa infra duos
		pannos exicetur in sole.

(8*b*.) Sal alkalÿth Igÿ chinalÿ.[1] Ez vlÿ hatalmas allath, Midǫn te Jol chinalod, tahag [24]) ǫ Minden Metalth Meg solual es spiritust vize tezÿ es Meg valtoztaht Minden Metalth kalknak egÿ Massaban, Az ǫ termezetÿ hewseg es Neduesseg es ezth Imÿg chinald.

Wegÿ [2] fwzfa hamuth, ǫrǫld apron es vegÿ tartaromoth es ǫrǫld azth is apron es ved egÿ aranth az fwzfa hammaual [25]) es eluegich [26]) ǫzue egÿ aranth es vegÿ egÿ erǫs ruhath, az ky temer-

[1] E szavak vörös tintával vannak irva.
[2] Vörös tintával.

dek[27]) legien es fezich egÿ cheber feliben ested az hamuth rea feliwl az ruhara Meg elegithuen Mezzel.

Anneth tegÿ az ruhara Meneeth Meg tarth es ǫs feliwl rea forro vizeth es had altal chepegnÿ az Minth az lugoth, hogÿ chinaliak es midǫn az altal zouarkozoth,[28]) ǫs Meginten[29]) tǫǫb[1] vizeth rea es ezth chelekedgied ezth Mind adeg, Megnem az hamuth kÿ vonta legien; annak vtanna tegÿ tǫb hamuth rea es chelekedgiel vgÿ velle, Minth az elǫth es had az vtan az edenÿben allanÿa az echaka es annak vtanna fǫzd le adeg, az meg Meg zarad es fǫzd adeg, Megne^m ǫ lezarad es had meg oztan hidegwlnÿ es ǫ lezen egÿ kemenÿ kǫ belǫlle es az a kǫ hiuattatik sal alkalinak.

Immar ved azth az sooth ested egÿ fazekban felig ested egÿ kemencheben es fed be es agÿ ǫnekÿ lassu twzeth, hogÿ lassan zaragion es kine fusson es kemenÿch meg az twzeth mind adeg, Megne^m Veres lezen es folÿ, Minth az viaz es ved kÿ az fazakath egÿ fogoual es ǫsd kÿ Mas fazekban, Merth the Netalamtan sokka hagiod az twzben es Meg kemenÿedik, hogÿ te oztan Nen *(így!)* othed[30]) kÿ es ǫ feier ested ǫteth egÿ Mazos edenben ested ǫteth hew es Meleg helÿre, Merth ha Nedues helÿre tezed es ǫ Meginth vize lezen es hiaban lezen Munkad etc.

(9*a*.) Argentum vivum artificialiter sic fith.

Accipe plumbum et liquefac in crucibulo, postquam liquefactum fuerith, biccella ipsum cum sale communÿ, tamdiu movendo cum uno baculo crucibulo, quousque ipsum pulvis fith plus subtillÿ . . .

postea Rp. . . . . pulverem et pone in aquam fluentem, ut a sale purgetur et permite ipsum pulverem in ipsa aqua supersedere et cum talis pulvis omnino ad fundum aque ceciderith, diligenter funde ipsam aquam, ut pulvis remaneath in fundo olle: et hunc pulverem mitte elixarÿ bene, tandem accipe hunc pulverem et pone ad unum vitrum et funde desuper aquam salis armoniaci per se solutÿ, in quo sit paratum cineris de olastris ovorum et obstrue bene, ut non despireth, postea pone in fimo equo et ibÿ permite stare per 12 dies; demum excipe et invenÿes plumbum in argentum vivum conversum virtutem salis armoniaci.

Alius modus.

Rp. plumbÿ libram 1 et sulfwriss 3 et pone in vase test . . . et super pone de oleo tantum, quod singula praedicta cooperantur optime et pone super ignem per diem unum, vel magis si oporteth et postea permite in frigidarÿ et aperi vas et invenÿes argentum vivum et scias, quod plumbum fundere in oleo ad modum cere, hic ego nam reperi de sale armoniaco, sed credo, quod

[1] Tollhiba »tǫb« vagyis *több* helyett.

si de ipso etiam una pars apponitur, magis res valebith ad effectum.[1]

(9*b*.)[2]

(10*a*.) 1574. Jo attramentomot, ha akarz chinalni, wegÿ 8 loth gallest, 6 loth witroliomot., 4 loth gummith 3 drettal[31]) Jo bort, auagÿ egÿ eÿtelt,[32]) Ezeket Meg kel fǫznÿ egy fazekban vgÿ annera, hogÿ harom vÿnera el apagion az leue es ved kÿ es lezen Jo tenta, Mint keuanod. De az zerzamokat Mind kwlön kwlön Meg kel Jol törnÿ, hogÿ Jolagÿ legien, Mint az zÿtalth lÿzth. Probatum est.

(10*b*—17*a*.)[3]

(17*b*.) Ex libro meo rubeo f. 34.

Separacio solis et lune. Rp. 1 marcham argenti, quod habet solem in se et 3 lottones veneris et 1 fertonem saturnÿ et confla omnia, simul et granula in aqua, postea rp. sulfurem ½ markam, salis communis 1 fertonem, conterre et misce simul, postea fac mixturam primo de materia granulata, secundo de pulveribus et cooperis tegellum superius cum sale ad spissitudinem unius digiti et perluta cum luto sapientie et pone in furno venti et que materia fluit simul, tunc permite in frigidarium et invenies inferius aurum seperatum, superius vero materiam, quam reducabis cum saturno in cinericio etc.

Marca ½ *argenti*[4]	Rp. sulfur pesetas 12.
cuprum lot 2	Sal communis pesetas 6.
plumbum pesetas 6	
Pesetae 12 *argenti*	
cuprum lot ½ ⅕	Rp. sulfur pesetas 6.
plumbum pesetas 3	Sal communis pesetas 3.

(18*a*.) Capitulum 5.

A szamadasrol etc.

Menÿ aranÿat ad az cemmentes[33]) az forinth verǫnek rudakban kezeben, annÿ Nÿomo forintokat kel Ismeg viza adnÿ, Igÿ probalnÿ kegig, az aranÿ forintokat ha Igazak. Tegÿ a serpenÿǫnek egÿkeben Harom gÿrat, az Masikban tegÿ aranÿ forintokat, es ha az aranÿ forint az harom gÿrahoz kepest 207, tahath Igazak.

Capitulum 6.

Menÿ lucrum Jöÿön Mÿndenÿk gÿra finum aranÿbol:

Ha Marka jo vagÿon Melliek az Igaz ligan, az az karat 23½ vadnak. ezeknek a camoran Menÿt tezen florent 64 grossi 54.

(18*b*.) Mindenÿk gÿrabol kegÿg verettettnek florent 69, vegÿ

[1] Az oldal alsó részén ónnal: *Samuel Jonas, anno 1732.*

[2] Az egész lap üres.

[3] E lapok üresek.

[4] A fémek dőlt betükkel szedett nevei az eredetiben nincsenek kiirva, hanem alchymiai jegyeikkel feltüntetve.

kÿ Immaron belölle 64 f^{lorenos} g^{rossos} 54 es Maradnak az kamoranak lucrumba egÿ egÿ gÿrabol f^{loreni} 4 grossÿ 18.

A Maradekrol Capitulum 7.

A maradek a garassokban vagion, mert Mindenÿk gÿranak garassa 48 a Maradekÿa, auagÿ Mindenÿk Nehezeknek a Maradekÿa p^{eseta}; 1, Harom gÿra aranÿnak ezokaerth az Maradekÿa f^{loreni} 2, ebből ezedben veheted, Menÿ az Maradek, Melÿ az Cemmentesnek es camorasnak Nÿereseg.

Capitulum 8.

Azert azaz gira finu^{m} arannak az Maredekia, az 4 aranÿ fele fa^{cit} f^{lorenos} 22, de ez Nem az zamuetheshez valo es derek sum^{m}ahoz.[1]

(19*a*.) Az cemmentnek fondamentomanak alapattiarol.[2]

A cemment Negÿ allatokra vagÿon fondalva: *teglara, sora, fekete onra es veres rezre.* Mert ezek nelkwl az *arannak* az o tekelletessege es allapattiara Nem hozhatnÿ; az *tegla so* hathato allatok annera, hogÿ valamÿ *ezust* az *aranban* vagÿon, azt Magokban kÿzÿak: Az *on* i kegig es az *veres rez* az *ezustot,* Mellieth az *tegla* es *so* ky vont es hozza zitta az *aranbol* azt Meg tartiak es otalmazak,

(19*b*.) es az *araniat* a *veres zinnek* Meg adasaban Igen segitik Es ha e keet allat, az *fekete onnot* es *rezet,* Igaz Mertekel az *aranihoz*[3] nem adattatnak, tahat az felet az *ezustnek* kÿ Nem vehetnÿ az cement porbol, Mert az twz Meg emeztÿ, de ha az *on* es *rez* mellette lezen, tahat az *tuz* bekeuel lezen es nem haborgattia Mÿnd az *araniat* es Mind az *ezustot* es az *onhoz* es *rezhez* kapcholÿa Magat es azokbol egÿ rezet Meg emezty.

(20*a*.) Az addicionak Beüetesseröl. Capitulum 9. (Az granalasnak probaÿa.)[4]

Mÿkoron az aranÿ Jol Meg oluadoth, Mellieth Meg Ismered a zöld langrol, ottan bele vessed az addiciot, es az horgas vassal Nÿomd azt az aranÿba es Jol Meg keuerd hogÿ az aranÿ, Mindenöth hozá vegÿe, de addig vezteg allÿon a fuuo, és Mÿhelt be vetetted az *addiciot,* ottan Jolbe fegÿed az *tegelt* es Indichad a fuuokat, de nem sokaÿg, hanem Mÿnt, hogÿ harom paternostert el Monthatnad, ottan el hagÿad, es kezd az granalashoz, Mert ha nem siech velle, az *addicio.*

(20*b*.) A twznek sebessege Mÿath el Megyen a. fwstben.

[1] Ez az egész kikezdés utólagos bejegyzés és a benne előadott számítás nem is helyes.

[2] A 19a — 21b lapok szövegében a dőlt betükkel szedett szavak az eredetiben titkos jegyekkel vannak irva.

[3] Itt egy sor ki van törölve, a melyet talán így lehet olvasni: »Mynd az arany.«

[4] Egykorú utólagos bejegyzés.

Capitulum 10. Mў okbol egў Nehanzor Egў Nўomo[34]) aranўbol töb lucrum Jö, hogў Nem Mazor.

Ezt Nem sok Cemmentes erti, Elözör neuekedik a *lucrum* a *streben* Mўdön az cemmentes az arannak *bevetelekort* Igen ala *streheli.*

Mazor, Mўkor a be vöth aranў Jol vagўon Meg frisselue.

Harmatchor, Mўkor az aranўat Jol Meg Merў es nem zwkön,

Negўedcher, Mўkor az arany forintokat vgyan azon Mertekel kў agўa, a Melliel be vötte.

(21*a.*) Igy lèzen Jo mogўa elkezdet dolganak, Istennek segitsegeböl, de otalmazza Mind Magat és Mind az orzagot, hogў karban Ne eўche, Mert Ith tehet az kamora Ispan kart, Mind kamoranak es Mind Maganak es Mind az cemmentesnek; Mert ha egўet ertuen, Mind kamora Ispan, es Mind cemmentes, az öueböl kezdў Meg fizetnў, az kyralў lucromat, ha az camora Ispan, ellene zol, auagў zemelt Nez, auagў baratsagot tezen, hogў fellieb vetesse az cemmentessel az aranўakat.

(21*b.*) De ezt vegўed Megўs Jol ezedben, hogў az Melў aranў az cemment porban marad az ezwstel egўetemben, azis vgўan hozza valo volna, Mert Mind egўwt volt az akor, Mўkor az *constatot* egў *massaban* meg probaltak, Nem egўebönnet Jöt, hanem vgўan azfele azis; azert Mind az altal vgў chelekegўel, hogў vgў Mossad kў, hogў sok benne Ne maragion, mert ha sok Marad, az lucrom apad azzal.

Touabba eztis ezedben vegўed, hogў az Mўt az purgamentumban talalnak azis odaüalo,[1] Mert azokbol essetel es annak vagўon hea anneual, az Menet ottalal.

(22*a*). Capitulum 11.

Mўnd ezeknek felette Meeg egў Nagўob dolog vagўon, Imez hogў, az versenўes,[35]) es hamўs kamora Ispanok ellen, ezekkel kel ellenek allanў az tablaual, ky ez vtan köuetkezik, tudnў Illik, ha az gradus vtan az Mў finu^m^ köuetkeznek, Igazan es annak az addiciowa, kў volna sum^m^a zerint, Mind azokat Meg aduan, semmў Ninchen, egўeb keuansagok Igazan,

(Annak is lezen Mindenkor 4 auagy 5 gўra hea.)[2]

Mert az aranrol zamot Igazan adhat vgў, es adis, annak felette az ezwströl kў benne Marad az sarban, az albumnak Pondussa es gradussa zerint, Mўkor az Ezwstöt kў vezў az koh altal Marad valamў defectus az slakkokban[36]) Mert nem lehet egўeb benne, Mert az twz is Megemizt benne, vgў Mint 3 vagў 4 gўrat.

[1] Igy, *odaualo* helyett.

[2] Egykori utólagos bejegyzés.

[3] Az eredeti kézirat az alábbi táblákban a fémek nevei helyett azok alchimai jegyeit használja.

(22*b.*) Acus Cibiniensis est iste. 1561.[3]

	Karat	*aurum*	*argentum*		Karat	*aurum*	*argentum*
1	24			20	14½	31	17
2	23½		obliquior	21	14	30	18
3	23	4	½	22	13½	29	19
4	22½	47	1	23	13	28	20
5	22	46	2	24	12½	27	21
6	21½	45	3	25	12	26	22
7	21	44	4	26	11½	25	23
8	20½	43	5	27	11	24	24
9	20	42	6	28	10½	23	25
10	19½	41	7	29	10	22	26
11	19	40	8	30	9½	21	27
12	18½	39	9	31	9	20	28
13	18	38	10	32	8½	19	29
14	17½	37	11	33	8	18	30
15	17	36	12	34	7½	17	31
16	16½	35	13	35	7	16	32
17	16	34	14	36	6½	15	33
18	15½	33	15	37	6	14	34
19	15	32	16				

(23*a.*). In Cibinio factum 1567.

album aurum				*plumbum*						*cuprum*			
marca	1	marcam	0	pesetas	3		4	marcam	0	pesetas	1½		1¼
	2		0		6		8		0		3		2½
	3		0		9		12		0		4½		4
	4		0		12		16		0		6		5¼
	5		0		15		20		0		7½		6½
	6		0		18		24		0		9		8
	7		0		21		28		0		10½		9¼
	8		0		24		32		0		12		10½
	9		0		27		36		0		13½		11¼
marca	10	marcam	0		30		40	marcam	0		15		12
	20		1		12	1	32		0		30		25
	30		1		22[1]	2	24		0		45		37
	40		2		24	3	16		1		12		50
	50		3		6	4	8		1		27	1	14
	60		3		36	5	0		1		42	1	27
	70		4		18	5	40		2		9	1	39
	80		5		0	6	32		2		24	2	4
	90		5		30	7	24		2		39	2	16½
marca	100	marca	6		12	8	16		3		6	2	29
marca	200	marca	12	pesetas	24			marcas	6	pesetas	12		

Mixtura tercia karat 16, 17, 18, 19.

[1] Tévesen 22 áll 42 helyett.

(23*b.*) Dieta facit sapientiam. 1580. die 2. Marcy. Az heet planetaknak Newey es signomi Igy köuetkeznek, tudny Illyk:

Aries ♂ kosban Jo.
Taurus ♀
Gemini ☿
Cancer ☽
leo ☉ orozlanban Jo.
virgo ☿
libra ♀
scorpio ♂
sagitarius ♃ löuöben Jo.
capricornus ♄
aquarius ♄
piscis ♒

Es sextillis es trinus Martis Jol vagion, Mert akoron könnyen veghez Megien az dolog.

De artalmas az quartus Martis.

(24*a.*) 1558. Sumaya Penyg ez dolognak ez, Hogy Mykor Irnanak 1558 esztendöben, februariusnak 5 Napian, Mely napra En valaztattam vala ö felsegektöl, tudny Illik Izabella kiralne azzontol es az My kegielmes felseges Vrunktol, az Masodik Janos, Magiar orzagy es erdely es lengiel orzagy valaztot kyraliatol az Nagy banyay arany kamoranak Meg visitalasara Mindenben, Mind kwlsö es titkos, dolgokbol Mind Cement es Mind valaztas, es lucromok felöl, kyt en, es Melliekben Hyuen el Jaruan Mindeneket, Meg Jelentettem bösegesen, kyert sok embertöl Nagy haragot vöttem.

(24*b.*) de kywalkepen [37]) vrunk ö Nagysagat somliay Bator Istwant, hogy valaztak erdelyben feiedelme, vgy Mint erdely waydaua es az zekeleknek Ispannyaia,[38]) Mikor Irnanak enny eztendöben 1571, Azkor Nem enmagamtol, hanem egy nehany vraknak zouok[39]) altal az feiedelemnek akarattiabol es kewansagabol, tudny Illik az vraknak forgach ferench ö Nagysaga, doctor Blandrata es az töb vrak altal kyknek, zouokert el Inditam[40]).

(25*a.*) Bölchesegemnek titkat ky Jelenteny, tudny Illik az Cemmentnek Minden Rendy zerent valo lucromot, Melliet Mykor Meg Jelentettem volna ö Nagysaganak, Igire Magat, hogy Minden kegielmessegeböl Megsegit.

(25*b*—33b.)[1]

(34*a.*) De Minek wtanna ezeent hoban Meg ielentenem Illienkepen zolok estanobizonsagoth tezek Mindenek eloth, tudny Illik, kyk erthnek ehez es bolchelkettek ez dologban.

[1] E lapok üresek.

Hogÿ annak elǫtte walakÿ ebben dolgos dolgos *(így!)* lezen, Jelesben ǫ felsegek akarattiabol, kÿ hwtǫs legien Minden dolognak Meg tudasara.

Jelesben erre, hogÿ euel chaliak meg ǫ felsegeth, hogÿ Mennel kǫnnyeb Merteketh tudnak zerzenÿe, annal is kǫnnye[b][2] Merteketh zereznenek, ha az feiedelemtǫl Nem felnenek az kamorara, Merth az aranÿ walto vraimnak nehez Mertekek esfeliaro tǫiǫk wag[ÿon][1] es az kǫssegtǫl eluezik es meg chaliak ǫketh, de Nemchak az kǫssegeth, de Mee[g][2] Mind kamora ispannal ǫzue Mind az feiedelmeth Illien Modon, hogÿ az banÿaz es az aranÿwalto azt kewannÿ[a][1] es ǫrǫlÿ [1]), hogÿ az kamora tǫue ala Jarion, hogÿ ǫnekik tǫb ioion benne fel garattal auuagÿ tǫbel, ebbǫlis az kǫssegeth chalia meg es az feiedelmeth, Merth az Miuel az to az kamoran fellieb wolna, annak bǫsege az kiral lucroma volna, de ǫk Magoknak tulaÿdonÿttiak.

(34b.) Annak wtanna az Mertekbǫl Illien defectus wagion es lezen, az kǫnÿw Mertekre zolok, hogÿ ǫ az aranÿwalto Nehezzel wǫtte be es hogy az kamorara agia, Nem chak az aranÿ valtasban Nÿer ǫ, bane^{m} az kiralionis akar Nÿernÿ kethkepe^{n} ; elsǫ ez: hogy Mennel keueseb aranÿath athatna be az az Mertek zerenth giraual, de azerth ǫ, Nem gondoluan az feiedelemmel, bator semmÿ Jǫuedelem Ne iǫne Nekiÿeis chak adnak Jo bǫuǫn kÿ az ǫ aranÿath de Meeg azerth is zol, hogÿ wgÿ veriek az aranÿath, hogÿ Meg legien az karat zam, tudnÿ Illik az 23½ karath; Maga nem gondolia meg azth, hogÿ az feiedelemnek sok kǫlchege vagion reaia az cementhre es Mind fizetese.

Masod ez: hogÿ az mertek kǫnÿw, es hogy kǫnÿw, Nem Jǫheth kÿ az Igaz summa belǫlle, Mikepen Nagÿ banÿan lǫn, kirol bizonsagom wagion; tudnÿ Illik az kamora ispannal es az cementessel es az ǫfelsege komissariussiual, tudnÿ Illik gierǫfiÿ Mihalÿ adam deak ǫ felsege Notariossa [2]

(35a.) Hogÿ Nagÿ banÿan Illien kepen lon Wachÿ Peter ispansagaban, hogÿ chak Merenek feier aranÿath, tudnÿ Illik Marka 10068 peseta 13½ az apraiaual Meruen es Mind az Nagÿaual, kÿth Meg Irtwnk wala registrumban, Meg p^{ro}balwan eccersmi^{n}d, ha Meg lezen azonkepen az summa, az Min[t] be wǫttek, esdefectus esek benne Illie[n] kepen, hogÿ lǫn az summanak hea M^{arca} 0, p^{eseta} 23½

A 36 Nem tudom.[3]

Towabba azth kewannÿak Mind kǫsseg es Mind aranÿwalto, hogÿ Jo garattal es bǫuǫn walo Nÿomassal wssemeg az aranÿat,

[1] Lapszélről levágott betűk.

[2] A lap alján egykorú kéztől, nagy betűkkel: AZ MERTEK: KOE FELÖEL.

[3] E sor törülve.

de Mikeppen wthetÿ Meg azkor az pondust, Mikor zwkön es kǫnÿw Mertekel agiakbe Mind ezwst[1] es Mind aranÿath.

Regenten Illienkepen hallottam az cementh Mertekrǫl, hogÿ Nem wolt[h] zabad senkinek wllian Merteketh tartanÿ, de Meeg zabad sem wolth welleis Mérnÿ.

Hanem az igaz Mertekel, tudnÿ Ill[ik] az budaÿ Mertekel, Merth az budaÿ Merteknel Nagiób az Bechÿis 4 lottal.

(35*b.)* Azerth ǫ felsegek azzal attak kÿ az kamorarol az ezwstǫth, Mikor ǫ felsegek al[2] akartak adnÿ, de Immar azth kewannÿak, hogÿ Mind azonkepen tarchanak Merteket Illienkepen, hogÿ nehezzel wegiek be es kǫnÿwuel agiak az kamorara es bǫuǫn agiakkÿ az aranÿath

De az kǫzǫnseges Igassagnak Megmaradasaerth Illik Mindennek Nehez mertekel elnÿ, Ne ket feleuel, Mertha kǫnÿw lezen, tahath Mind az feiedelem es Mind az kǫsseg Megbantatik.

Azerth zwkseg lennÿ Nehez Merteknek lennÿ az kamoranis, Merth az aranÿath bǫuǫn agiak kÿ es Jo garaton, Minth hogÿ ökis Nehezzel wezik be hozzaiok.

Touabba eztis ezedben wegied, hogÿ ha Igazan akarz chelekedned, hogÿ Mentǫl fellieb istenedeth es annak wtanna feiedelmednek akarz hwusegel zolgalnÿ, tahath aztis meg Jelenched es kÿ agiad, az Mÿ az cementh belsǫ tablaia zerent zamuetesbǫl kÿ Maradoth az 23 k^{arath} feleth, kit Jol tuch chak akarÿ kÿ fo titok etc.

(36*a.)* Ad cimentum *aurum* et *argentum.*[3]

Rp. ad unam ipsius marcam *plumbi* granulati 4 p^{esetes} et *cupri* 2 pesetes et pone ipsum *aurum* ad fusionem et, quum iam *aurum* incipit fluere, tunc predicta additio mox inponatur et moveath bene, ut simulcum fluant tunc granula, et pone ad cimentandum et stet ibi horis 36, tunc excipe et proba, si habeth karath XXII, tunc inponanth secundario et stet horis 20 in cimento, si wero *aurum* primma vice altius grada[tur][4] quam ad 22 karath, tunc alia vice eo brevius stabit in cimento.

Eth nota *aurum,* quum primma vice excipitur de cimento, tunc reperitur de puro auro 3 aut 2 marcas, quod altius stath in karath, quam reliqua tocius *auri* quantitas, et hoc servatur per se ea ratione, quod si in secunda cementatione excellent, nam tunc additur hoc aurum et postquam habet cementationem accipere proba, ut se . . . . . habet regere possit.

[1] A szó vége a lap széléről le van vágva.
[2] Valószinűleg »el« helyett.
[3] E nagy betűkkel irt felirat előtt két monogram áll, az első K és C, a második L és J betűkből összeállítva. A dőlt betűkkel szedett fémnevek helyett az eredeti kéziratban az alchymiai jegyek állanak.
[4] A lapszéléről levágva.

Ittem 205 alias 216 flore[ni] fiunt ex 3 m[arcis], ittem aurum a 12 karath usque ad 20 karath addi[tur] ad unam ipsius marcam 3 pesetes *plumbi* et 1 peseta *cupri*.

(36b.) Ittem a 20 karath usque summum additur uni marchae 2 pesetes *plumbi* et 4 pesetes *cupri*. Ittem a . . . habet marca auri post inpositionem ad cementum debet esse unius flor[eni] residuum.

Ittem in gaza ad reductionem cementi rp. super 100 centenarios 10 centenariorum *plumbi*.

Ittem ad cimentum regale rp. 2 partes lateris et unam salis communis, conterre subtiliter et misce simulcum.

Ez dolog chodalatos, hogÿ az ember Nem vezÿ ezeben az Isten dolgat, es bölcheseget, kÿt ember Nem tud Meg böchwlnÿ, hogÿ azt vgÿ tarcha Mint Isten adomanÿat, hogÿ Ne tekozolÿa azt, Mert ha azt echer eluezted, töbe Meg nem talalod.

Ha az kÿralÿ adomanÿat el adod es Meg tugÿa Meg haragzik read, az isten Mennel Inkab az isten haragzig Read, ha Mÿnd testÿ es lelkÿ aiandebat[1] eltekozlod.

(37a.) Az also gradustolfogwan[2] wennÿ kel az Mixturahoz 8 rez onnot es 2 rez rezet.[3]

Ittem 12 gradustolfoguan 16 gradusik wenÿ kel 4 rez onnot es 1 rez rezet. Ittem 16 gradustolfogwan 22 gradusik wennÿ kel 3 rez onnot es 1 rez rezet. Ittem 18 garato aranhoz Mind[e]nÿk girahoz tegÿ az Mixturana[k] Masfel lotot hozzaia.

De mixtura et additione.

Az ǫzue giwtǫth aranÿat ǫsd eg[ÿ] Massaban es, Mikor iol meg elegiwlt, wegÿ egÿ p[ro]bat belǫlle es lasd meg az te tudomanÿodzere[nt], han garato es annak wtanna az graduszerent ted az addiciot beleie, de az aranÿ iol meg oluadot legien.

Azerth iol reaia wigiaz, hogÿ megne chalatkozzal Mind az strehellessben*[2]) es Mind az olwaztasb[an]

(37b.) Istennek segitsegeuel kezdel tudomanÿodat, tudnÿ Illik ez rendzerent.

Elǫzǫr, ha az aranÿ 8, 9, 10 auagÿ 11 garatu, tahat ezth e Mixturat auagÿ az addicioth keziched Nekÿ Ilÿ Modon: Wegÿ alkolmas Modon fekete onnot, ozdmeg ǫth rezre es az 5 reznek ketteit wesd Mertekre es Merÿ ennÿe rezet [h]ozzaia es olwazd ǫzue es, hogÿ ǫzue oluadot, tahath granaldmeg estarch dolgodhoz az Mikor zwkseg, ez az elsǫ Mixtura.

Immar az Mixturaban wegÿ ez aranÿakhoz, tudnÿ Illik az kit felliwl megmondottam, egÿ gira aranhoz 8, 9, 10 auagÿ 11

[1] Igy. Iráshiba »aiandekat« helyett.

[2] E helyütt utólagosan »12« van beírva, mintegy magyarázatul, hogy az alsó gradusok alatt a 12 karaton aluliakat értették.

[3] Ez az arany pénzek készitésénél szükséges mixtura receptje.

karatohoz loth 2½, ezt wesd be az aranyban, de az arany olwaztot legien elǫzǫr es wgy west az Mixturat beleie es granaldmeg az Mint tudod.

Masodchor penyg, ha aranyad wagion 12, 13, 14 auagy 15 karatu, taha[t] ezt e Mixturat keziched Neky:

Wegy fekete onnot alkolmas Modon.

(38a.) Azt ozd 4 rezre es az 4 reznek egiket wesd Mertekben estegy anne rezet hozzaia es oluazd ǫzue es granaldmeg es tarch dolgodhoz, Mihez kel ez az Masodik Mixtura.

Ez Mixturabol wegy Minden girahoz tudny Illik 12. 13, 14, es 15 karathoz aranhoz loth 2 es granaldmeg az Mint tudod.

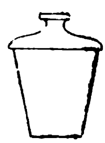
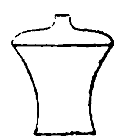
Harmatchor ha az arany 16, 17, 18 auagy 19 karatu, tahat ehez illien Modon keziched hozzaia az Mixturat:

Wegy fekete onnot alkolmas modon es ozd harom rezre; egiket wesd mertekben es tegy enny rezet Melleie es oluazdmeg es granaldmeg, Mint tudod, es tarch dolgo[d]hoz, Mihez kel, ez az harmadik Mixtura; eben wegy Minden girahoz, aranyhoz tudny Illik, 16, 17, 18 es 19 karatu aranhoz lot 2 es granaldmeg.

Ha penyg az arany 21 auagy 22 karatu, tahat az harmadik Mixtur[a]bol wegy Minden girahoz lot 2.

(38*b*.) Es granald med[1] zep apron es zarazd meg es wgy rakiad be az chement poraban, de wgy rakiad, hogy egit[2] az Masikat Megne erie az granumoknak, de az fazek hoza chinalt legien wekonyon, es az fazek tǫrue legien, Mert Meg pattan, ha egez lezen.

Touabba az pornak Merteke ez, hogy wegy 2 rez teglat es 1 rez sot, de az tegla fǫuennelkwlualo legien es Igen egetet se legien, hane^m chak zep weres es puha legien es az fazekoknak Modgiok Imezek: Mert ketfele, egit[2] Nagybanyay mod, Masik zebeny.

forma ollis

Ezeknek peny[g] kel allany az kemencheben, wgy Mint 24 oraig, elsǫ betetelkor.

Ittem si vis aurum fluere wel aurum crimmare[3] in test (?) sic oportet preparare. Rp. cineres et fac ad scapham et funde aquam insuper et turbida bene.

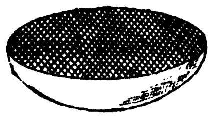
(39*a*.) Et efunde aquam turbidam in aliam scapham et illam aquam turbidam mittas stare, ut cineres descendant et aqua debet defundi et tunc inferius, quod remansit, debet exsiccary; et postmo-

[1] Olvasd »meg«.
[2] Olvasd »egik«.
[3] Crimare=cremare.

dum rp. unam partem de cinere exsiccato, similiter unam partem de arena et tunc debet laborare in illud in koh etc.

Preparatio kella ad aurum fluendi vel crimandi tunc prepara illud kellam: Rp. unam p[artem] cornum cervi usti, vel ossium conbusti, 2 eciam p[artes] lactis ét eciam wnam p[artem] cineris et prepara eth est in illud etc.

Hec est kella:
figura est huius modÿ:

(39*b*.) De amore. Rp. pomum in nomine cuius vis et scribe cum acu nova ista novina stanorum (?) stendens nomen tuum et nomen mulieris, calefac pomum ad ignem et caveas, ne conburratur, et hoc facÿas sabatÿ in sero. Probatum est.

De fortuna olÿs.

Wt frangantur, accipe de ligne patibulÿ et pennam gallÿ nigri et festucam eboris allevato attente et fac pulverem et mite in ollam et frangantur sine dubio etc.

Ad amorem.

Coniuro te pomum in nomine patris et filÿ, dico pomum, et spiritus sancti, + coniuro te pomum + per deum vivum, + per deum verum, + per deum sanctum, + et coniuro te omnia, que in mundo sunth, creavit, qui fecit celum et terram et omnia, que in eis sunth, + coniuro te pomum + per maiestatem patris et filÿ et spiritus sancti, + coniuro te pomum per 12 milia servicia et quatuor ewangelistas sciliceth Johannem, Lucam, Marcum, Mateum et per Johannem Baptistam, coniuro te pomum per omnes sanctos domini quantumque te commendat, in amorem meum ardeat, donek voluntatem meam perficiam etc.

[1] ... ... bona et vera cum quo ... ... inueniatur Rp. ... ... rez ... ... es ... ... rez ... ... es ... ... et ... ... quibus ... ... Iterum adde ... ...

Deinde ... ... litmen de lana.

(40*a.*) Fixacio valde bona. Rp. sal armoniak salethromoth kǫzsoth es borkǫ soth egienlǫ Mertekel es dissolualtassad meg az erǫs wÿzben annak vtanna ted olaÿa auagÿ fordich olaÿa es uesd az olaÿban ez kenesǫth es lo kemenÿ lezen hogÿ kÿ verheted etc.

(40*b.*)[2]

(41*a.*)[3] Az chementhnek Mestersege es Tudomanÿa ez kÿ Tilalmas es Titkos az felsegek ellen chelekednÿ etc.

[1] A kipontozott helyek az eredetiben kitörültettek és most nem olvashatók.

[2] E lap üres.

[3] A lap élén K és C betükből összetett monogramm.

1558.

In nomine patris et filÿ et spiritus sancti amen.

Jancium (?) perceptionis In camera Riuuliensi die 28. Januarÿ factum est.

De indichad el Isten akarattiabol tanosagodath kith tuch ez rendben.

Az kamora ispannak az aranÿath be viuen es az chementes kezeben aduan es be streheluen Illien Moddal, tudnÿ ill[i]k Minden aranÿakath Meg p^{ro}baluan az ǫ mogiazerenth az kǫuǫn, kÿ kÿ Mind han[ÿ] garatos, de azth Mondom, hogÿ se Maga[d]ath, se ǫ felsegeth Megne chaliad, se az kǫssegeth, hanem ez az Igaz hogÿ legien Meg tekelletessegel az tǫuel egienessege, Merth ha az tǫth Nem erÿ, tahath karth hoz Mind Magadnak es Mind az feiedelemnek.

De ennek wtanna ez Jeles estekelletes dolog az kartol Meg oltalmazasara gon[d]oth wiselnÿ, tudnÿ Illik Ith Merteketh Meg latnÿ, hogÿ az aprolek Mertek annÿ legien, Minth az Nagiob rezekben,

(41b.) Merth meg zokta Magath es feÿedelmeth chalnÿ abban az dologban Es fwg tellies summa zerinth walo dolog chak az Meresbǫl, kire Neez Mind az felseg es Mind az kamora ispan es az cementes, Mind az garath zammal egietemben, kÿ fǫ chikkel az cementhben az lucromnak Megertesere, kÿ Nÿluan walo dolgoth es bizonsagoth wal estezen Mindenek elǫth

Touabba ezth igen ezedben wegied, hogÿ Mikor az kǫzǫnseges aranÿat be tezik az kellaban[43]) awagÿ az tegelben, Minek elotte Megnem p^{ro}baltak wolna az tǫuel, hogÿ az aranÿath kÿ Immar egÿ Massaba^{n} az az egÿ allath, hogÿ Jol fel keueriek az fenekerǫl es wgÿ agion p^{ro}bath, kith meg p^{ro}balianak,

Annak wtanna Jelench meg Mestersegedeth tudomanÿodban, Minth kellien gondoth viselnÿ ez rendnek Mogiaban, tudnÿ Illik az fǫ dolgoth az addiciot kith Mondnak, Melÿnek Rendÿ, ez kÿth Meg akarok Jelentenÿ, ez kǫuethkezendo dolgokban abraztatnÿ tekelletessegel; de ez Jelth keresd meg, ha akarz ertenÿ valamith ϶+€ [1]

(42a.) alba videlicet ... ... [2] ad longitudinem unius cubitis et perficias ... ... illam ... ... et ... ... quiete et ubÿ fuerit ... ... mox ... ... super quem aduk [3] fuerit sive in terra, sive in muro. sive in parite *(így)* etc.

[1] Két lap hiányzik a (41 a) és (42) között és a jel a kéziratban többé elő nem fordúl.

[2] A kipontozott helyek az eredetiben kitörültettek.

[3] Olvasd »adhuc«

Candela bona, cum qua *thesaurus* inveniatur.

Rp. *ceram* virgineam *harom* részt *neg* rész *kamfor*ral es *eot* rész *mirraval* es *hat* rész *kenkövel* et *mercurium* sublimatum, quibus mixtis iterum adde *het* rész *kenkö*vet. Deinde *virgo* . . . litman de lana alba azaz *gyapot*ból ad longitudinem unius cubilis et perficias *candelam* illam, incende et ardebit quiete et ubi fuerit *thesaurus,* mox extinquitur. Super quod adducta fuerit sive in terra, sive in muro vel pariete.[1]

1560

(42*b*.) Perceptio aurÿ a domino Joannÿ Bornemiza Camerarÿ Koloswariensis, die visitationis Marie virginis.[2]

Album aurum	facit m^{arcas} 5, p^{esetam} 0, k^{arat} 20½
constat	facit fl^{orenos} 304, g^{rossum} 0
finum aurum	facit m^{arcas} 4, p^{esetas} 18, k^{arat} 23½
Cuduntur	facit fl^{orenos} 313, g^{rossum} 0

Melliek vöttek vala be az aranÿat, tudnÿ Illik bornemiza Janos camora Ispan, az ven Vachÿ Peter es Nÿrö Pal cemmentes forintuerö gilig kouach, kÿuel Megueretek az aranÿath, de ezekben 8 aranÿat Enÿztenek az pondussaban.

Az aranÿnak p^{ro}baiat penÿg ezek Mondak hogy Igy Cinaliam es mutatak az Reginat, hogÿ annalis Job legien, es Illien pondussa legien, kit Meg esmerz, ha akarod megesmernÿ, az aranÿon, kin 1560 eztendö vagion es az koloswarÿ Cimer az bodog azzonÿ laba alat etc.

(43*a*.) Probacio in aqua fortÿ secundum consuetudinem Hungaricam.

Pone p^{esetam} 1 argenti solem habentis in aquam fortem et si dimidietas illius p^{esete} ½ aurum fuerit repertum, tunc m^{arca} 1 talis argenti valet, ut infra.

Si M^{arca} 1	p^{eseta} $\frac{1}{2}$	k^{arat} 12	fl^{oreni} 32	l^{oth} 8
1	$\frac{1}{4}$	6	16	4
1	$\frac{1}{8}$	3	8	2
1	$\frac{1}{16}$	g^{ranum} 6	4	denarius 16
1	$\frac{1}{32}$	3	2	8
1	$\frac{1}{64}$	$1\frac{1}{2}$	1	4
1	$\frac{1}{128}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	2
1	$\frac{1}{256}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{4}$	1

Sed nullum argenti genus ad separandum accipi debet, nisi proba demonstraverit in esse m^{arce} fl^{orenum} ½ vel g^{rossos} 36 vel $dena^{rios}$ 2 hoc est lottonis wnius per octavam. Idem sunt, quoniam perdere (?) operam et inpensam.

[1] Az egész kikezdés más, XVII. századi kéz irása. A dölt betük az eredetiben a 101b lapon feljegyzett titkos ábécze jegyeivel vannak írva.

[2] Július 2.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1896 ÁPRILIS 1-TŐL JÚNIUS 30-ÁIG.

I.

A *nyomtatványi osztály* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1195 db., ajándék útján 424 db., vétel útján (1571 frt 15 kr. értékben) 236 db, vagyis összesen 1855 db nyomtatványnyal, ezen felül még 908 db apró nyomtatványnyal gyarapodott.

A könyvtár helyiségeiben ezen idő alatt 2178 egyén 4754 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 262 egyén 488 kötetet használt.

Az uj szerzemények közül nevezetesebbek: 1. A »Schema primum generale sive forma studiosum Albensium pro a. 1657.« cz. nyomtatvány collotypiai hasonmása. (30 frt.) 2. Speculum vitae beati Francisci et sociorum ejus. Venetiis, 1504; és hozzá kötve: Privilegia indulgentiae fratrum minorum ordinis sancti Francisci (100 frt.) 3. Bizzozero, Ungria restaurada. Barcelona, 1688. (20 frt.) 4. Silvestre, Universal paleography. London, 1849. (425 frt.) 5. Specimina paleographica regestrorum Romanorum pontificum. Romae, 1888. (55 frt 80 kr.) 6. Gothaischer Hofkalender für 1770, 1772, 1776, 1784, 1785, 1893. (176 márka 50 pf.) 7. Armee-Bulletin, nr. 1—42. (150 márka) 8. Hausler, Atlas der merkwürdigsten Schlachten. Merseburg, 1839. (225 m.)

Ajándékaikkal a következők gyarapították könyvtárunk anyagát: Áldásy Antal dr. (2 db.), Békefi Remig (2 db.), Colin Armand Párisból, Crocker Uriel Bostonból, Dessewffy Arisztid, Dévay József Éble Gábor, Farkas Emőd (1—1 db.), Fejérpataky László dr. (22 db.), Ferenczy József dr. (2 db.), Fülep J. György (4 db.), Alföldi Flott Károly (1 db.), Franklin-társulat (3 db.), ifj. Gebé Andor Ungvárról (1 db.), Gyürky Ödön (5 db.), Hauser Pál (1 db.). Istvánffy Gyula

dr. (2 db.), Jung főesperes Edinburghból, Kaizer Ferdinánd, Leleszi Kovács Kálmán (1—2 db.), Mary Lowell-Putnam Bostonból (5 db.), Major Gyula (14 db.), Paulovics István Ujvidékről (2 db.), Pálfy Gyula Pécsről (1 db.), Simonyi Zsigmond, Szalay Imre (1—1 db.), Id. Szinnyei József (9 db.), Thomas Willing Balch Philadelphiából (1 db.).

Az elmult negyedévben 687 munkáról czímlap készült és 1500 munka repertorizáltatott, ide számítva azt a 492 munkát is 1068 kötetben, amit ez idő alatt a Lanfranconi-gyűjteményből dolgoztatott. A repertorizálásban ez a tekintélyes szám csak úgy volt elérhető, hogy, a mennyiben a könyvtári szolgálat ezt megengedte, a nyomtatványi osztály tisztviselői első sorban a már régebben megczédulázott munkák osztályozásával foglalkoztak és hogy a Lanfranconi-féle gyüjtemény feldolgozásához, a nagyméltóságú miniszterium által a gyűjtemény elhelyezésére és rendezésére kiutalványozott 4000 frtnyi összeg maradványából, egy díjnok alkalmaztatott. Emellett a nyári szünet bekövetkezete előtt megreklamáltattak a késedelmes kikölcsönzőknél lévő könyvek és 486 munka 624 kötetben kötés alá adatott.

II.

A *hírlaptár* gyarapodását a következő adatok tüntetik fel: Ranschburg antiquártól 5 frt 50 krért megvásároltatott a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1858., 1864., 1875., 1881. évfolyama (4 évf. 207 szám), Wagner-Juhász Margit asszonyság ajándéka: Kassa-Eperjesi Értesítő 1851., 1856., 1865. évfolyamai (2 évf. 5. szám.) Köteles példányként beérkezett 103 évf. 15,828 száma. Az összes gyarapodás 110 évf. 16,040 számban.

Beköttetett 204 kötet, kötés alá adatott 135 kötet.

Átnézetett 154 hirlap 3069 száma.

Reklamáló levél 96 iratott, ebben 728 hírlapszámot kértünk; beérkezett eddig 457 szám.

Czéduláztatott 63 uj hírlap és régibb czédulákra iratott 103 évfolyam.

Az olvasók száma 305 volt; ezek 630 kötet hirlapot használtak.

III.

A *kézirattár* a lefolyt negyedben 27 kézirattal s 4 köteles példányként beküldött fényképmásolattal gyarapodott, még pedig ajándék útján (Dévay Józseftől 1 db., Schönherr Gyulától 2 db) 3, vásárlás útján 6, s a levéltárból áthelyezett 18 db kézirattal. Ez anyagban kétségtelenül legbecsesebb az a kis füzet, mely Kisfaludy Sándor »Francziá fogságom« cz. naplóját tartalmazza. E munka, melynek töredékeit Rényi Rezső ismertette az irodalomban, — ezek egy füzet hián most a múzeumba kerültek, —

kiválóan becses Kisfaludy S. költői pályafutásának megitélésére, költői életének megismerésére. E kéziraton kívül kiemeljük Hatos Gusztávnak Baranya megyére vonatkozó nagy gyüjteményét és egy kis kollekcziót, mely Szathmár-Némethi Sámuel életére és müködésére vonatkozó eredeti iratokat tartalmaz.

Az évnegyedben 48 kutató 171 kéziratot használt.

Ez idő alatt 36 újonnan fölvett műről 64 új czédula s a növedék-napló rekonstruálása közben 27 czédula revideáltatott, vagyis 91 czédula osztatott be, mi által a Tunyogi-, Hatos-, Szolárcsik-iratok, az évnegyedi gyarapodás és az 1886. évi növedéknapló anyaga rendeztetett és feldolgoztatott. Ezen kívül huzamosabb időt vett igénybe az évezredes kiállítás anyagának előkészítése, földolgozása s kiadása. A csonka, töredékes és kiselejtezett s eddig szanaszét őrzött hiányos vagy fölvehetetlen anyag elhelyeztetett s róla rövid mutató készült.

IV.

A *levéltár* törzsanyaga ajándék útján 28 irattal és 3 fényképmásolattal, vétel útján 2 irattal, 6 fényképmásolattal s ezek negatívjával, 6 pecsétlenyomattal s ezek 6 negativjával, végül az országos levéltártól átvett kárpótlási anyag pótlásaként 471 irattal, összesen 526 darabbal gyarapodott. Ehhez járulnak a gróf Széchenyi család és gróf Bethlen Gábor örök letéteményei és a Máriássy család iratainak kiegészítésére báró Máriássy János ny. altábornagy által letéteményezett 1 db levéltári lajstrom.

A levéltári törzsanyag egyes csoportjai között a gyarapodás következőkép oszlik meg: középkori irat 1 db, ujabbkori irat 468 db, nemesi irat 5 db, levél 25 db, az 1848/49-iki szabadságharczra és az emigráczióra vonatkozó iratok csoportja 2 db, fényképgyűjtemény 13 db, pecséthasonmások gyűjteménye 12 db.

Az új szerzemények közül a gróf Széchenyi-család 17 ládára terjedő rendkivül gazdag levéltárán kívül, valamint a gróf Bethlen-család 7 ládára terjedő marosvásárhelyi levéltárán kívül kiemelendők az 1848/49-iki III. hadtest tábori működési pénztárának 1849 január 30-tól augusztus 15-ig terjedő naplója és Kossuth Lajosnak 1879 ápril 21-én emlékiratai kiadása tárgyában Tettey Nándor és társához intézett levele.

A nemesi iratok gyűjteményének ujabb gyarapodása: 1. 1610 június 18. Bécs. Zughó Lukács czímerlevele II. Mátyástól. 2. 1623 november 18. Bécs. Foky Imre czímerlevele II. Ferdinándtól. 3. 1676 május 21. Laxenburg. Megyessy Mihály, Pintér Pál és Szeőleősy Pál czímerlevele I. Lipóttól. 4. 1793 augusztus 31. Zemplén vármegye nemesi bizonyítványa Medgyessy István és András részére. 5. 1803 márczius 3. Szabolcs vármegye nemesi bizonyítványa Jeney István részére, hivatkozással I. Lipótnak 1659

szeptember 5-én Pozsonyban Jeney, máskép Szabó István és Szőcs György részére adott czímerlevelére.

Rendkívül becses történelmi, diplomatikai és pecséttani anyagot képviselnek az oklevél- és pecséthasonmások, a melyek részben az országos kiállításra felküldött anyagból, a kiállítási másolási iroda alapjából, részben Bojnicsics Iván horvát orsz. levéltárnok közvetítésével a zágrábi országos levéltárból szereztettek meg a levéltár részére. Ezek a következők: *a) fényképmásolatok.* 1. 1071. IV. Krescimir horvát király oklevele az arbei püspökség részére. 2. Ugyanez oklevél pecsétje. 3. 1111. Kálmán király oklevele az arbei püspökség részére. 4. Ugyanez oklevél pecsétje. (Valamennyi eredetije a zágrábi orsz. levéltárban.) 5. 1207 augusztus 10. A veszprémi káptalan kiadványa a tihanyi apátság részére Vámos földje megvásárlásáról. 6. 1526 augusztus 26. II. Lajos királynak a mohácsi táborból kelt levele; elő- és hátlap. 7. 1526 szeptember 18. Zsigmond lengyel király levele. (Valamennyi eredetije a herczeg Batthyány család körmendi levéltárában.) *b) pecséthasonmások gipszből.* 1. Imre király függő pecsétje, a szentgotthárdi apátság részére 1198-ban kiadott okleveléről. 2. A veszprémi káptalan 1207-iki oklevelének függő pecsétje. 3. II. Endre zöld viaszba nyomott függő pecsétje a szentgotthárdi apátság részére 1213-ban kiadott okleveléről. (Valamennyi eredetije a körmendi herczegi levéltárban.)

Ajándékaikkal Meggyessy Zsigmond, Neuszl Francziska, Széky Géza gerjeni ev. ref. lelkész, Tettey Nándor és Weinwurm Antal fényképész gyarapították a levéltárat. A vétel útján megszerzett anyagért 50 frt utalványoztatott ki.

A lefolyt évnegyedben 12 kutató 1568 iratot használt. Külső használatra 33 térítvényen kikölcsönöztetett 400 irat, 14 nyomtatvány, 2 fénykép és 3 pecséthasonmás.

Az évnegyed szerzeményei — a családi letétemények kivételével — mind feldolgoztattak és beosztattak. Ezenkívül beosztatott a régebbi szerzemények közül és a használatban levő anyagból a középkori oklevelek közé 47 db, az ujabbkori iratok közé 186 db, a levelek közé 98 db, a nemesi iratok közé 18 db, a családi levéltárak anyagába 117 db, összesen 466 db.

Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportja igazgatóságának megkeresésére a múzeumi könyvtár készséggel bocsátván anyagát az igazgatóság rendelkezésére, a levéltári anyag kiválasztása a levéltár majdnem valamennyi csoportjának átkutatását tette szükségessé. E nagy munka eredményeként a középkori iratokból 7, az ujabbkoriakból 3, a nemesi iratokból 12, a czéhiratokból 22, az 1848/49-iki iratokból és nyomtatott falragaszokból 46, a levelekből 4, a kisebb iratokból 7 db, továbbá a báró Balassa, gróf Forgách, gróf Rhédey és Soós családok levél-

táraiból 1—1, a Kállay család levéltárából 4, a Görgei család levéltárának 1848/49-iki anyagából 15 db, összesen tehát 125 darabra rugó levéltári anyag választatott ki és adatott át a történelmi főcsoport igazgatóságának.

Nagyobb munkát igényelt még azon iratok kiválasztása, melyek a Kossuth Lajos örököseitől megvásárolt s ez év végeig kettős zár alatt őrzött iratokból a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium engedélyével Helfy Ignácz orsz. képviselő úrnak Kossuth Lajos iratai VI. kötete számára leendő felhasználás végett kiadattak.

Folyamatban van az 1848/49-iki szabadságharcz és az emigráczió iratainak és a báró Balassa család levéltárának rendezése.

Végül dr. Schönherr Gyula levéltárnok hivatalos kiküldetésben április hó 13—15. napjaiban leltár mellett átvette és a múzeumba felszállíttatta a gróf Bethlen család Marosvásárhelytt elhelyezett levéltárát.

A BUDAPESTI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNY-EGYETEM KÖNYVTÁRA 1895-BEN.

A budapesti egyetemi könyvtár 1895. évi állapotáról *Szilágyi Sándor* igazgató a következő jelentést intézte *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez:

Azon magas érdeklődés, melylyel Excellentiád millenáris ünnepélyünket kiséri, Excellentiádnak mondhatni közvetlen, személyes részvétele mindabban, mi hazánk kulturális intézményeinek méltó bemutatását kivánja eszközölni, buzdítólag, irányadólag hatott arra, hogy hazánk kulturális és tanügyi képe a valónak megfelelően mutattassék be a kiállításon. Hiszen Excellentiád kifejezést is adott ezen kivánatának, hogy az ezredéves kiállításon hazánk főiskolája mennél méltóbban legyen bemutatandó.

Ez ösztönözte a könyvtár személyzetét is, hogy tehetségük és igyekezetük legjavával szolgálatába álljanak ezen ügynek. Egy csoportnak elnöke és előadói épen a könyvtár személyzetéből teltek ki; de kitünő szolgálatot tett dr. Máté Sándor, első őr úr is azzal, hogy az egyetemi könyvtár történelmét keletkezésétől napjainkig megírta tisztán hivatalos adatok alapján s e nevezetes kulturális intézet multjának hű képét tárta fel. Erre nézve bátor vagyok még kiemelni azt, hogy igen becses e munka azon része, mely a könyvtárnak a kötelmi példányokra vonatkozó joga történelmi fejlődését tárgyalja, a mi ma aktuális jelentőségű is, ezenfelül a közéletünk és irodalmunk terén működők közül nem egyben kedves emléket újít fel az által, hogy az idő haladó évei

jeléül a millenniumra a régi könyvtárt külelrendezésében is bemutatja; kiváló jelentőségű még az a része is, melyben a szerző a könyvállomány szaporítására szolgáló alapok fokozatos nagyobbodását történeti fejlődésében bemutatja, és éles, megfigyelő, bonczoló észszel birálja a statisztikailag csoportosított, számokban kifejezett könyvállomány irodalmi belértékét, becsét, mérlegeli a könyvtárnak a korabeli irodalmakhoz viszonyát. Szóval jelentősebb becsű művelődéstörténeti dolgozattal gyarapította irodalmunkat a nevezett első őr úr, midőn sokoldalú hivatali elfoglaltsága mellett könyvtárunk bel- és küléletének történelmét szabatos rövidséggel, de minden egyes részletre kiterjeszkedve, főbb vonásokban híven megirta.

Mindezen többoldalú és nagy szorgalmat kivánó munkálatok a közszolgálat minden fennakadása nélkül hajtattak végre, egyedül csak a kézirati katalogus nyomásának folytatását kellett a folyó év őszére halasztanunk.

A jelen év folyamában a könyvtári személyzetben azon változás történt, hogy az Egervári Potemkin Ödön halála által megüresedett II. könyvtártiszti állásra dr. Dézsi Lajos neveztetett ki, mint ki a pályázók közül a könyvtári vizsgát legtöbb sikerrel tette le s szép és számottevő irodalmi, könyvtári működéssel igazolta képességét s jövő sikeres működésének garancziáit nyújtotta.

A könyvtár 1895. évi forgalmáról s gyarapodásáról van szerencsém jelentésemet a következőkben tenni meg:

A könyvtár szaporodása legnagyobbrészt a rendes évi dotáczióból és a könyvtárilletékből került ki, de ezen kivül adományozás útján is jutott a könyvtár intézetektől, hatóságok- és magánosoktól munkák birtokába, nevezetesen: a magy. kir., a csász. és kir. közös, és az osztrák csász. kir. kormányoktól, az angol, bolgár, canadai, német, olasz és orosz kormányoktól, a magyar országgyűlés képviselőházától, a cseh királyi, felső-ausztriai és az osztrák illyr- partvidéki helytartóságoktól, a m. tud akadémia és az osztrák császz. tud. akadémiától, a magyar történelmi társulattól, az országos és fővárosi statisztikai hivataloktól, az »Országos Törvénytár« szerkesztőségétől, az ezredéves országos kiállítás igazgatóságától, a buenos-ayresi fővárosi statisztikai hivatal főigazgatóságától, a firenzei nemzeti könyvtártól, a cs. és kir. katonai földrajzi intézettől, a cs. k. osztrák fokmérési hivataltól, a porosz kir. geodaesiai intézettől, a m. kir. földtani intézettől, a m. kir. meteorologiai és földdelejességi központi intézettől, a kalocsai érseki egyházmegyétől a beszterczebányai takarékpénztártól, az aradvármegyei monografia-bizottságtól, a budapesti növendékpapságtól, az izr. irodalmi társulattól, budapesti rabbiképző-intézettől; azon kivül a magyarországi jogakadémiák, kereskedelmi akadémiák stb. valamint a legtöbb külföldi egye-

tem is, mint rendesen, úgy ez évben is beküldték kiadványaikat. A nyomdák közül: a bécsi csász. és kir. udvari és államnyomdától, a magy. kir. államnyomdától, az egyetemi nyomdától, az »Athenaeum« és »Franklin-társulat« nyomdáitól, továbbá az aradi, brassói, budai, debreczeni, kecskeméti, miskolczi, pozsonyi és veszprémi nyomdáktól kaptuk meg kiadványaikat. Magánosok közül a következők gyarapították könyvtárunkat adományaikkal: Paul Boyer (Paris), Bubics Zsigmond (Kassa), C. C. Carles (Buenos-Ayres), Csánki Benjámin (Kúnhegyes), Dengi János (Karánsebes), Ernői János (Jásza), Finály Gábor (Kolozsvár), Fodor Dániel (Zilah), Frederik Jenő, Gabányi Árpád, Geley József, Goldziher Ignácz, Irsik Ferencz (Szatmár), Iványi István (Szabadka), Jackson Sheldon (Washington), Jammu és Kashmir Makaraja (Lahore), Károly János (Székesfehérvár), Kiss István, Kolumbov István, Kontur Béla, dr. Kopallik J. (Bécs), Löw Immanuel (Szeged), Marchese Gaetano de Luca di Melpignano (Molfetta, Olaszország), Ludaits M. (Szt.-Endre), dr. Márki Sándor (Kolozsvár), Móricz Károly (Kecskemét), Nemes Antal, Ortvay Tivadar (Pozsony), dr. Palacky J. (Prága), Törökfalvi Pap Zsigmond (Nagybánya), Pintczitó Károly (Zombor), Rákosi Jenő, Ráth György, Reizner János (Szeged), dr. Schulek Vilmos, Schunda V. József, dr. Szádeczky Lajos (Kolozsvár), Szigetváry János, gróf Teleki család, Tóth Mike (Kalocsa), Umhauser Károly, dr. Vámbéry Ármin, gróf Vigyázó Ferencz stb. stb.

A könyvtár állománya az 1895. évben 1918 művel, mely 2704 kötetet képez, és 629 db. aprónyomtatványnyal gyarapodott, ezt hozzáadva a mult évi álladékhoz, az 1895. deczember 31-iki könyvtárállomány 215,363 kötet műből, 35,256 aprónyomtatványból, ezenfelül 1604 db és 439 kötet kéziratból áll.

Az olvasótermet 2392 látogatási jogosultsággal biró olvasó 48,174 ízben vette igénybe és itt 50,624 művet használt. Az olvasók száma januárban 6209, februárban 6298, márcziusban 6275, áprilisban 3205, májusban 4474, júniusban 1609, szeptemberben 1446, októberben 6263, novemberben 7180, deczemberben 5215 volt. Foglalkozásuk szerint a 2392 egyén között volt jog- és államtudomány-hallgató 992, orvostan-hallgató 472, bölcsészettanhallgató 279, gyógyszerészettanhallgató 13, hittanhallgató 17, műegyetemi hallgató 120, közép- és szakiskolai tanuló 145, állatorvostanhallgató 12, jog- és államtud. szigorló 43, orvostani szigorló 27, ügyvédjelölt és joggyakornok 85, tanár- és tanítójelölt 17, magánzó 6, hivatalnok 60, hirlapiró és író 12, tanár és tanító 26, ügyvéd 11, orvos 37, lelkész 3, katonatiszt 2, mérnök 3, művész 7, műiparos 3. A használt művek szakok szerint a következőkép oszlanak meg: hittudomány 238, jogtudomány 16,276, államtudomány 5277, orvostudomány 10.282, mathematika és természettudomány 3394, bölcsészet és nevelés-tudomány 1198,

történelem és földrajz 5477, nyelvészet és irodalom 6188, egyetemes encyclopaedia és vegyes művek 2294.

Megjegyzem, hogy ez adatokban az egyetemi tanárok és kutatók számára fentartott dolgozóteremben és a folyóirati szobában történt használati forgalom, a mi pedig évről-évre progreszsziv módon nagyobbodva, igen jelentékeny, itt nincsen felvéve.

A külföldi könyvtárak és tudományos intézetek közül az 1895. évben az amsterdami egyetemi könyvtár, a bécsi csász. és kir. udvari könyvtár, a bécsi cs. k. egyetemi könyvtár, a bécsi cs. tud. akadémia, a bécsi cs. és k. udvari és állami levéltár, a bécsi cs. és k. udvari és államnyomda, a bécsi cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltára, a bécsi k. k. Institut für österreichische Geschichtsforschung, a berlini kir. könyvtár, a boroszlói kir. egyetemi könyvtár, a czernowitzi cs. kir. egyetemi könyvtár, a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale, a giesseni egyetemi könyvtár, a göttingai egyetemi könyvtár, a göttweigi kolostor könyvtára, a gráczi egyetemi könyvtár, az innsbrucki egyetemi könyvtár, a krakói Jagello-egyetemi könyvtár, a lipcsei egyetem államtudományi szemináriuma, a milanoi Academia scientifico-letteraria, a moszkvai állami levéltár, a müncheni bajor kir. könyvtár, a münsteri levéltár, az olmützi cs. k. egyetemi könyvtár, a párisi nemzeti könyvtár, a párisi egyetemi könyvtár, a szt-pétervári csász. könyvtár, a varsói gróf Krasinski családi könyvtár, a vatikáni könyvtár stb. stb. állottak a könyvtárral összeköttetésben.

SZAKIRODALOM.

A kolozsvári nyomdászat története. *Irta Ferenczi Zoltán. Kiadja a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara. Kolozsvár. Ajtai K. Albert Magyar Polgár könyvnyomdája. 1896.* Nagy 8-rét, VIII+128+2 l.

Amaz alkalmi művek között, melyek a millenium alkalmából jelentek meg, egyik legkiválóbb s legbecsesebb munka az a diszmű, melyet a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara adott ki, A kolozsvári nyomdászat története czímmel. Szerzője *Ferenczi* Zoltán dr., a kolozsvári egyetemi és múzeumi könyvtárak igazgatója.

Mindenek előtt teljes elismerésünket kell kifejeznünk a kolozsvári keresk. és iparkamarának azért az eszméért, melynek megvalósitása oly szerencsésen sikerült e jeles mű által. A könyvnyomtatás, mint iparág, századok óta a legnagyobb, sőt mondhatni legfényesebb mértékben kifejlődve virult Kolozsvártt. Ez iparág történetét megiratni s ez által a magyar bibliografiának is szolgálatot tenni, ez a terv a *Gámán* Zsigmond keresk. és iparkamarai titkáré, a hajdani derék hirlapiróé és iróé.

A mű szerzője előszavában félemlíti, hogy a rendelkezésére álló rövid idő ellenére is több szempontból örömmel vállalkozott e mű megirására. Igen lelkesen fejti ki azt a tiszteletre méltó szempontját, hogy ez által alkalma nyilik Kolozsvár történelmi multjának egyik legfényesebb s az egész haza előtt is méltán csodálatot keltő oldalát bemutatni, mely tanulságot tesz arról, hogy Kolozsvár nem egy csupán ujabban mesterségesen alkotott mivelődési középpont, a minek ma sokan mondják, hanem oly mivelődési középpont, mely azzá lett a maga erején s magának egész hazánk művelődéstörténetében halhatatlan érdemeket szerzett.

Ezt a tanulságot nyujtja — folytatja az előszó — városunk nyomdászatának története és Szabó Károly nagy műve is a XVI—XVII-ik század könyvészetéről. Ugyanis 1711-ig az összes hazai nyomdák közül itt jelent meg a legtöbb magyar nyelvű könyv, 327 mű. A Kolozsvárhoz legközelebb álló városokban, mint *Debreczenben* 262, *Löcsén* 238, *Nagy-Szombatban* 144, a többi városokban mind csak százon alól áll a kiadott magyar könyvek száma.

Igaza van tehát a szerzőnek, mikor ezek után kijelenti, hogy e két század alatt Kolozsvár részint középpontja, részint közvetitője volt a magyar irodalom nagyobb részének. És csakugyan jellemző körülmény ez, amit a szerző megemlít, hogy míg a többi városokban a nyomdászatban bizonyos egyoldaluság uralkodik, a mennyiben a debreczeni nyomda református, a lőcsei evangelikus, a kolozsvári nyomdák a XVI—XVII. században s utóbb is mindenik felekezet ügyét szolgálják.

Hozzá kell tenni azt — hangsúlyozza ezután a szerző — hogy Szabó Károly művének megjelenése után a *Magyar Könyvszemle* 1886-ig ujabb 300 eddig ismeretlen magyar nyomtatványt ismertetett meg, s ez adatok még 36 uj adattal gyarapították a kolozsvári kiadványok sorát, melyekkel az összeg 363-ra emelkedik. Ez uj fölfedezések csak megerősítik az elébb mondottakat, mert csupán két városra esik belőlük valamivel több: Lőcsére 49, Nagy-Szombatra 43. Ez az arány állandó az újabban fölfedezett régi hazai magyar nyomtatványokban is. De emellett — így a szerző — könnyü belátni azt is, hogy a sorozat mind maig hiányos. A Heltai nyomda kiadványaiból 1600—60-ig oly csekély szám ismert, hogy ez mindenesetre csak kis része annak, a mi e nyomdából napvilágot látott. Néha évek soráról egy kiadványát sem ismerjük, noha tudjuk, hogy működött. Ugyanezt mondhatjuk a későbbi időkről is, t. i. hogy sorozatunk semmi esetre sem teljes, ami ugyan a többi hazai nyomdákról is igaz, de aligha ilyen arányban.

Kiemeli a szerző itt, hogy midőn 1753 óta a szigorú könyvvizsgálat idejében a kormány gyámkodása a nyomdákra is rátette elaltató kezét, Kolozsvártt is hanyatlott ugyan a nyomdászat, főleg műipari részében, de soha sem volt kevesebb két nyomdánál és termelésük sem apadt. Ugy, hogy 1805 táján, mely időről Beöthy azt jegyzi meg, hogy a szigoru czenzúra miatt nyomdáink száma nagyon megfogyott s egész hazánkban alig volt több tiznél, Kolozsvártt felváltva két, három, sőt négy nyomda is működött.

E szükséges és igen érdekes bevezető megjegyzések után (V. l.) kezdődik a tulajdonképeni mű, mely három részre van osztva, három korszakot ölelvén fel magában, nevezetesen: I. A Heltai nyomda időszaka (1550—1660), 3—22. l.; II. A nyomdászat mint műipar (1669—1784), 39—88. l. és végül a hanyatlás és ujraébredés korszaka (1785—1896), 93—116. l.

A könyvnyomtatás eredetének rövid, velős tárgyalása után id. Heltai Gáspár nyomdáját tárgyalja a szerző, gondos életrajzát advân az elmagyarosodott szász könyvnyomtatónak, ki magyar területen a nyolczadik nyomdát állitotta föl Kolozsvártt s ki nyomdászati munkásságát 1550-ben Hofgreff György társaságában kezdte meg. A szerző rendre veszi a Heltai nyomda összes ismert termékeit, épúgy, mint később a többi nyomdákét és évek szerint

elősorolja, sok uj adatot fűzvén hozzájuk. A legnagyobb figyelemmel követi a nyomda történetét s minden rendelkezésére álló adatot ügyesen csoportosítva, könnyen áttekinthető világos képét adja a könyvnyomtatás Kolozsvártt való fejlődésének.

Rátér ezután a XVI-ik században Kolozsvártt működött második nyomdára, a *jezsuiták* nyomdájára (1581—1588), majd folytatja a Heltai nyomda későbbi sorsát, legnagyobb részletességgel és mégis tömören, egész halmazát sorolván fel az uj adatoknak.

A kolozsvári könyvnyomtatás a Heltai nyomda hanyatlásával s elenyésztével fényes korszakba lép. A reformátusok kolozsvári nyomdája azonos a Szenczi Kertesi Ábraháméval, ki Oltári gróf Bethlen István segélyével külföldről szép betüket hozat. A nyomda a törökök elől Nagyváradról Kolozsvárra, innen Szebenbe megy. Itt Szenczi örökösök nélkül elhalván, nyomdája az erdélyi fejedelmi kincstárra szállott. Később aztán a nyomdát a fejedelem áttétette Kolozsvárra. 1672 október 12-én Apafi Gyulafejérvártt kelt adománylevelével a nyomdát az enyedi és kolozsvári kollégiumoknak ajándékozta. később (1673 ápril 16-án) a gyulafejérvári fejedelmi nyomdát is, mely szintén Kolozsvárra költözött. A református kollégiumnak igy egyszerre nagy és virágzó nyomdája lett, mely ez alakjában *Tótfalusiig* működött. A nyomda kiadványainak pontos és lelkiismeretes felsorolása után a *Veracius* testvéreknek rövid ideig tartott nyomdájával foglalkozik a szerző, majd áttér — igen helyesen egészen külön fejezetben — az »Erdélyi Féniks«-re Tótfalusi Kis Miklósra.

Művének e része Tóthfalusinak legbecsesebb és legteljesebb eddig megjelent biografiája, mely a mellett, hogy összefoglalja az eddig megjelent összes Tótfalusi-irodalmat, több igen érdekes új adattal világítja meg e művész és tudós, mert joggal lehet annak nevezni, viszontagságteljes életét. Valóban büszkeség tölti el keblünket, mikor látjuk, hogy a XVII-ik században, mikor még javában dúlta Magyarországot s Erdélyt a török, mikor ez ország szerencsétlen politikai viszonyai is annyi vérontást kivántak, Erdélyben a nyomdászatot egy hazáját szerető zseniális mester oly magas fokra emeli, hogy egész Európában nem különb az. Nézzük meg Tótfalusi műveit, akár bibliáját, akár hármas históriáját, a betűk izléses volta és csinossága, a metszetek tökéletessége valóban bámulatos.

Nincs az a franczia díszmű, mely egy századdal, sőt *két* századdal később is különb czímlapmetszeteket tudna felmutatni, mint a külföld fényéből Kolozsvárra *haza* jött magyar könyvnyomtatóé. Ezért helyeseljük, hogy a szerző különös figyelmet fordított Tótfalusira, ki megérdemli, hogy halála után ennyi idővel méltassák halhatatlan érdemeit, melyeket — nem utolsó s nem első eset — kortársai üldözéssel fizettek.

E részben özv. *Lengyel* Andrásné nyomdájának, majd az unitáriusok, reformátusok, s református kollégium, továbbá a jezsuiták nyomdáját tárgyalja a szerző, ki az utolsó részben e nyomdák sorsának előadása után a többi nyomdákat, a mult század s a jelen kolozsvári nyomdáit ismerteti, mindent adatokkal, tömören, világosan.

A munka páratlan szorgalommal és buzgalommal, látható ügyszeretettel van megirva, egész halmaza, kincsesbányája a magyar bibliografiának. Az ujabb bibliografiai irodalom egyik igen becses terméke, melyért tudós és fáradhatatlan szerzője a legteljesebb elismerést érdemel.

Ki kell emelnünk, hogy a mű kiállítása meglepően, valóban megörvendeztetően díszes és izléses, valóságos pompával van kiállítva. Egész sereg pompásan nyomott czimlapmásolat ékesíti és díszes kezdőbetűi, tiszta és izléses nyomása bármelyik fővárosi könyvnyomdának becsületére válnék. *Ajtay K. Albert* könyvnyomdája állította ki ilyen szépen e derék művet, mely valósággal becses és szép ajándék a magyar bibliografiának a kolozsvári iparkamarától s a szerzőtől. Igen igen óhajtandó volna, hogy ezt a művet s a kolozsvári iparkamara nemes, okos cselekedetét például vegyék az ország több városaiban.

Megjegyezzük még, hogy a munka nem kerül könyvpiaczra, csupán 200 példányban nyomtatták, ami persze még inkább emeli az egyes példányok becsét. — *i—s.*

Régi magyar költők tára. *VI. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. A M. Tud. Akadémia megbizásából közzéteszi Szilády Áron. 5. kötet. 1545—1559. Budapest, 1896.* VIII+403 lap.

Ily czímmel jelent meg a M. Tud. Akadémia e nagybecsű kiadványának oly régóta és óhajtva várt hatodik kötete, mely 15 év költői termékét s 18 névszerint ismert és számos névtelen magyar költő műveit foglalja magában. E kötetben vannak *Szegedi Kis István, Sziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Mádai Mihály, Ráskay Gáspár, Gyulay István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Baráth István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Gergely mester* összes magyar verses alkotásai s e gazdag tartalomban leli a »nonum prematur in annum« pontos betartását, magyarázatát és mentségét is egyuttal. Mert e kötet is, mint a többi előzői, bő, mondhatni kimeritő életrajzi »jegyzetek«-kel van ellátva minden egyes iróról. Micsoda nehézségekbe ütközik e szétszórt adatok összekeresgetése oly irókról, kiknek eddig a nevénél alig tudtunk egyebet, csak az tudja, a ki valaha megpróbálkozott vele. Nagyobb apparatussal senki se dolgozik e téren irodalomtörténészeink közül Sziládynál, a ki bámulatosan tudja e művében értékesíteni

előzetesen tett történeti tanulmányait, a nélkül, hogy ez által egyoldalúvá válnék. Nem tartom szükségesnek e kötet bővebb méltatásába bocsátkozni; a ki ismeri az előző köteteket, megelégedéssel és lelki gyönyörűséggel olvassa végig ezt is, mely méltó folytatása azoknak, s csupán annyiban tér el azok tárgyalási módjától, hogy ebben a nyelvészeti fejtegetés szűkebb térre van korlátozva, a mi az előbbi köteteknél helyén való volt, de most már a *Nyelvtörténeti Szótár* megjelenése óta feleslegessé vált. Azért mi csak arra szorítkozunk, hogy e folyóirat maga elé tűzött czéljának megfelelőleg e kötet könyvészeti eredményeit regisztráljuk. Még csak azt említjük meg, hogy a kötet legbecsesebb része a Ráskay Gáspár »*Egy szép historiája a vitéz Franciscóról*«, a melynek magyarázatába Szilády hasonló előszeretettel mélyed el, mint egykor a Toldi-monda eredetének nyomozásába s hozzátehetjük, hogy hasonló óvatossággal a következtetést, hasonló sikerrel az eredményt, hasonló bravúrral a tárgyalási módot illetőleg.

Három önállóan megjelent magyar nyomtatvány van itt e kötetben kiadva. *Armbrust* (Ormprust) *Kristóf* »*Gonoz azzony embereknek erkelchekroel vallo Oenek*« czímű Bécsben év nélkül megjelent műve, melynek egyetlen példányát a M. Nemz. Múzeum könyvtára őrzi (Szabó K. RMK. I. 322.), *Ráskay Gáspár Franciscója* az akadémiai könyvtárban levő debreczeni 1574-ik évi első kiadás után (U. ott, 108.) és az ezzel egyidejűleg szintén Debreczenben kiadott »*Historia a Jervsalem varasanak veszedelmeröl*« czímű mű, melynek *Szegedi András* a szerzője, a mely ma ismert legrégibb kiadásnak egyetlen példánya szintén csak a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában van meg. A *Szegedi András* nevével egy új név jelenik meg a magyar irodalom történetében a *Csengeri* András neve helyett. A »*Jerusalem varasanak veszedelméről*« szóló historia versfejeiből a *Chegery* név olvasható ki, ennek alapján adta Toldy F. (M. költ. tört. 2. kiadás 163 lap) szerzőnek a *Csegéri* vagy *Csegezi*, Szabó Károly (101. 125. 168. 188. szám) a *Csengeri* nevet. Szilády Áron a Székely Nemz. Múzeum Csereyné-kódexében ez ének olyan szövegére akadt, melyet az első ismert kiadásnál 9 évvel előbb, tehát 1565 ben irtak le, s a melyben úgy a versfejek (»*per Andream Chegedii*«) mint a czím (»*Hystorya sattis elegans ffacta per andream Zegedy de expugnacione urbis Jerusolimittane*«) a Szegedi név mellett tanuskodnak.

Továbbá két énekről, melyek egyikét eddig Szegedi Lőrinczének, másikát Mágócsi Gáspárénak tartotta az irodalomtörténet, kimutatja, hogy azok a *Szegedi Gergelyéi* stb.

A kötetnek ez és még számosabb ilyen eredményei, melyeket hosszú lenne itt rendre felsorolnunk, csak még élénkebbé teszik azt az óhajtást, vajha követné azt mentül előbb a hetedik

kötet. Az eddig megjelent kötetek után biztosra vehetjük, hogy az is — az érdekes anyagon kivül — nem egy új irodalomtörténeti adatot tartalmazand s nem egy téves adatot javitand majd ki.

Dr. Dézsi Lajos.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent munkák és folyóiratok czímjegyzéke. *1831-től—1895. végeig. Budapest. 1896. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.*

Harmadfél ívre terjedő tömören nyomtatott füzet számol be az első magyar tudományos intézet tevékenységének egyik ágáról. Helyes gondolat volt most, az ezeréves nagy nemzeti beszámolás alkalmából összeállitani azoknak az irodalmi termékeknek jegyzékét, melyeknek megjelenése szorosabb vagy tágabb kapcsolatban áll az akadémia tevékenységével. Ennek a tevékenységnek megbirálása nem hozzánk tartozik; minket a két füzet kizárólag bibliografiai szempontból érdekel. Azonban ezt a szempontot sem lehet erősebben alkalmazni, mert ennek a füzetnek összeállításánál, úgy látszik, csak is a czél lebegett szem előtt, hogy a nagy közönségnek mintegy leltárszerűleg be legyen mutatva az akadémiai kiadványok sorozata, némileg üzleti czélokat is figyelembe véve. Legalább az akadémiai kiadványok megrendelési föltételeinek közlése ilyesmit sejtet. Különben is van az akadémia kiadványairól egy bibliografiai érdekességű, pontos tárgymutatókkal ellátott terjedelmes ismertetés is, mely pár évvel ezelőtt jelent meg. A most kiadott füzet érdekességét nagyban emeli az az előszó, melyben *Szily Kálmán* főtitkár elmés tollal vázolja az akadémiai kiadványok történetét s megirja ily módon a magyar tudományos irodalom történetének egy fejezetét. A Magyar Tud. Akadémia első kiadványa 1831 január havában jelent meg, ily czímmel: *A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai. Pesten 1831. Nyomtatott Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál.* 1831-től 1848-ig a Magyar Tud. Társaság, nem számitván az apróbb füzetkéket, összesen 166 kötetet adott ki; ebből 64 az I., 21 a II., 18 a III. osztály körébe, 63 az összes Akadémiára tartozik. 1849-től 1867-ig 131 kötet akadémiai kiadvány jelent meg: 11 az I., 67 a II., és 19 a III. osztály köréből, 34 pedig az összes akadémiára vonatkozó. Végül 1867-től 1895 végeig, az apróbb füzeteket itt sem tekintve, 786 kötetre rúg az összes kiadványok száma, ebből pedig 181 az I., 450 a II., 103 a III. osztály tevékenységi körébe vág, 52 az összes akadémiára vonatkozik.

E—r.

A magyar állam nyomdászat-történelmi térképe. *Tervezte és magyarázó szöveggel ellátta Firtinger Károly. A millenium alkalmából kiadta a Könyvnyomdászok Szakköre. Budapest, 1896.*

Azok mellett a több-kevesebb alapossággal és részletességgel megirott magyar dolgozatok mellett, melyek a hazai nyomdá-

szat fejlődését tárgyalják, igen hasznos és dicséretes munka volt ennek a füzetnek összeállitása is, melynek főczélja, hogy »rövidke pillantást szenteljen a néha-néha nehéz megpróbáltatásokon keresztülment hazai könyvnyomtató sajtó, kulturális haladásunk emez éppen nem utolsó helyen álló tényezője, nagy multjának méltatására.« A lelkiismeretes szerző czélját elérte, mert összehordott adatai minden fejtegetés nélkül is híven visszatükrözik a magyar sajtó közművelődési jelentőséget. Egynehány bevezető sor és Hess András budai nyomdájának ismertetése után sorba veszi a magyarországi városokat a nyomdák keletkezésének időrendje szerint. Mindössze név és évszám halmazt nyujt, csakhogy ebben a pontos és ügyes összeállításban a száraz adatok életet nyernek s beszédes hirdetőivé válnak a magyar szellemi fogékonyság terjedésének. Az első csoportot a XV—XVII. századok alkotják, külön csoportot képez a XVIII. század, a XIX. század első fele s az 1850—1895-ig terjedő időszak. Ezenkívül egy fejezet feltünteti a horvátországi és szlavóniai könyvnyomtatás múltját és jelenét. Igen érdekes az a statisztikai rész is, melyben többek közt a hazánkban 1895-ben működött összes nyomdák pontos jegyzéke is foglaltatik. Figyelemreméltó adatokat tartalmaznak továbbá azok a fejezetek. melyek a személyzeti viszonyokkal, a gyorssajtó elterjedésével s az egyleti és társadalmi ügyek ismertetésével foglalkoznak. S mindez tulajdonképpen magyarázó szövege annak a pompás kivitelű térképnek, mely alkalmas jelzésekkel szemléltetően tünteti föl a könyvnyomtatásnak hazánkban való fokozatos térfoglalását

E—r.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Kinevezések a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában az 1896. évi költségvetésben rendszeresitett két segédi állást betöltvén, a nyomtatványi osztályhoz f. évi június 27-én *Melich János* drt, a levéltári osztályhoz augusztus 13-án *Bartha József* drt nevezte ki asszisztenssé.

Miniszteri köszönet. A vallás- és közoktatásügyi miniszter *Thaly Kálmán* országgyűlési képviselőnek s általa az egész Thaly családnak köszönetet mondott azon hazafias elhatározásukért, hogy családi levéltárukat a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el.

A kolozsvári egyetemi könyvtárból. *Ferenczi Zoltán* drt, az Erdélyi Múzeum-egylet könyvtárnokát, ki e minőségben egyuttal a kolozsvári egyetemi könyvtár élén is állott, ő cs. és apost. királyi felsége f. évi július hó 13-án a kolozsvári egyetemi könyvtár rendes igazgatójává nevezte ki, *Gyalui Farkas* dr. egyetemi könyvtártisztnek pedig a könyvtárőri czimet és jelleget adományozta.

A szegedi Somogyi-könyvtár új helyisége. Szeged városa az ezredéves jubileum alkalmából fényes közművelődési palotát emeltetett abból a czélból, hogy a Somogyi-könyvtár, a városi múzeum s a szegedi Dugonics-társaság benne rendeltetésükhöz méltó hajlékot találjanak. A palota felavatása ez évi szeptember hó 6-án ment végbe; a kormányt ez ünnepen *Dániel Ernő* kereskedelmi miniszter és *Zsilinszky Mihály* vallás- és közoktatásügyi államtitkár képviselték, utóbbi Wlassics miniszter helyettese gyanánt is, aki ugyane napon a kassai székesegyház felszentelésén vett részt.

Tudományos utazás. A Magyar Nemzeti Múzeum tudományos utazási alapját a könyvtár tisztviselői közül ez idén *Erdélyi Pál dr.* vette igénybe, a czélból, hogy a British Museum könyvtárának szervezetét tanulmányozza. *Erdélyi* dr. szeptember havát töltve Londonban, már visszatért utazásából és annak eredményéről részletes jelentésben fog beszámolni.

Az akadémiai könyvtár kiállitása. A Magyar Tud. Akadémia könyvtárának igazgatósága a nyári hónapokban a könyvtár olvasótermében magyar nyelvemlékekből, levelekből, történelmi emlékekből, vegyes kéziratok s nyomtatványokból és képekből, valamint a Kisfaludy-Társaság ereklyetárából kiállitást rendezett, mely szeptember hó 15-éig hetenkint háromszor volt nyitva a nagy közönség számára. A kiállított emlékek jegyzékét az Akadémiai Értesítő augusztusi füzete boritékán találjuk közzétéve. Ez emlékek sorozata kétségkívül igen sok becses darabot foglal magában, magának a kiállitásnak jellegét azonban a kiállitott tárgyak után pontosan megállapítani egy kissé nehéz. Nem tudjuk, mire gondolt a könyvtár vezetősége, hogy épen most, midőn az ezredéves orsz. kiállitáson az összes hazai gyűjteményeknek érdekesebb könyvtáranyaga amúgy is össze van hordva az érdeklődő közönség részére, egy ilyen külön kiállitás rendezésére határozta el magát. De még nagyobb zavarban vagyunk, ha megakarjuk határozni az akadémiai kiállitás jellegét és jelentőségét. Mert bármennyire iparkodunk is, nem sikerül fölfedeznünk azt az irányeszmét, mely a kiállitás rendezőit vezette. Mit akart fölmutatni az akadémiai kiállitás? A könyvtár érdekesebb darabjait csupán, minden magasabb czél nélkül pusztán a laikusokra gondolva? E miatt kár volt vesződni, hiszen az ezredéves kiállitáson laikus szemek teljesen kielégíthetik magukat. Érdemesebb lett volna talán az akadémia könyv- és kézirattári anyagából egy kis irodalomtörténeti kiállitást rendezni, melyet haszonnal tanulmányozhattak volna mindazok, kiket az ilyesmi érdekel. Ebben a kiállitásban azonban a legkülönbözőbb dolgokat lehetett látni egymás mellett; valóságos könyvészeti quodlibetben lehetett gyönyörködni. A magyar nyelvemlékek csoportjában az akadémiai könytár kódexei és ritkább könyvei voltak kiállítva. A nemrég fölfedezett beszterczei szójegyzék talán először most került szélesebb körü nyilvánosság elé. A II. csoportban nevezetes irodalmi és történeti alakok levelei és kéziratainak minden rendszerességet nélkülöző gyüjteményét találhatjuk. Néhány történeti emlék alkotja a III. csoportot, mig a IV-ben a legkülönösebb dolgok kerülnek egymás mellé, ilyen formán: Alkonyati hangok. Török anthologia. 1893. Anthonii Koburger Biblia. (Nürnberg, 1483.) Biblia (XIII. század.) Dante, Comedia Divina. (Velencze. 1497.) Enderi Története (Tálik irás. Török kézirat) stb. stb., a legkülönbözőbb latin, olasz, török, perzsa kéziratok, régi és egészen modern nyomtatványok. Az V. csoport nehány metszetet és rajzot (a gróf Waldstein János magyarországi tájkép gyűjteményéből is 13 darabot) tartalmaz. A kiállitás gazdagságát és érdekességét nagyban emeli a Kisfaludy-Társaság ereklyetára. Szóval, igen sok becses és érdekes tárgya van kétségtelenül az akadémiai kiállitásnak, csakhogy a speczialis, komoly magyar irodalmi szempontok háttérbe szorulnak s a bibliografiai érzék hiánya ötlik szembe. Mellesleg fölemlítjük, hogy az akadémiai könytár olvasó-termében a Vitkovics arczképe fölé a Horváth István neve van följegyezve. *E—r.*

Mr. Henri La Fontaine, a belga szenátus tagja, a brüsszeli nemzetközi bibliografiai intézet igazgatója, a f. évi szeptember havában tartott interparlamentáris konferenczia alkalmából Budapesten időzvén, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárát is meglátogatta, a könyvtár osztályait behatóan megtekintette és *Fejérpataky László* dr. igazgatóőrrel, valamint e folyóirat szerkesztőjével érintkezésbe lépett, abból a czélból, hogy a brüsszeli nemzetközi bibliografiai intézet és a magyarországi könyvtárak között állandó összeköttetést létesitsen. Azt hisszük, e tárgyalások eredményiről legközelebb konkrét alakban tehetünk jelentést. *La Fontaine* az egyetemes katalogus-kérdésének megoldásával foglalkozik s ennek leghathatósabb eszközeül a Dewey-féle amerikai tizedes szakrendszert hirdeti. Az általa vezetett nemzetközi bibliografiai intézetnek épen az a czélja, hogy e rendszert a gyakorlatban érvényesítse és az egész művelt világban általánossá tegye. Az általa meginditott mozgalommal folyóiratunk egyik munkatársa a legközelebbi füzet hasábjain részletes tanulmányban fog foglalkozni. *Sch.*

A Régi Magyar könyvtár III. kötetéből, melynek szerkesztésében *Hellebrant Árpád* ismert szakképzett bibliografusunk, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának tisztviselője lépett *Szabó Károly* örökébe, e héten megjelent az első rész. A nagy bibliografiai vállalatnak ez uj kötete a magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711 ig megjelent nem magyar nyelvü nyomtatványok könyvészetét foglalja magában. Ebből az első rész, 800 lapnyi terjedelemben, az 1670. évig halad és 2547 munka bibliografiai leirásával teszi gazdagabbá könyvészeti irodalmunkat. Addig is, mig beható ismertetésével foglalkozhatnánk, sietünk ez uton felhivni ez érdemes kiadványra szakembereink figyelmét. *Sz.*

Az ezredéves országos kiállitás történelmi főcsoportjában közszemlére tett bibliografiai anyag felől részletes ismertetésben óhajtottunk volna már most beszámolni, de erre hivatott munkatársunk sokoldalú elfoglaltsága miatt nem válthatta be igéretét s igy az ismertetést csak legközelebbi számunkban hozhatjuk. *Szerk.*

A magyar könyvkereskedők egyesülete terjedelmes előterjesztést adott át a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek, melyet bátran tiltakozásnak is nevezhetünk a nyomdai köteles példányokról szóló törvényjavaslat legtöbb intézkedése ellen. A memorandum, — melylyel egyébbként folyóiratunk más helyén bővebben foglalkozunk — sok képzelt sérelem között néhány olyanról is panaszkodik, ami csakugyan orvoslást követel. Az egész mindazonáltal egyoldalú felfogásról és alaptalan rémlátásról tanúskodik. Az előterjesztéshez egy kimutatás is van csatolva, mely teljes gyűjteményét akarja adni mindazon magyar irodalmi műveknek, melyek az utolsó tíz év alatt hazánkban (Budapestet kivéve) megjelentek. Százhuszonhét kisebb-nagyobb város és község nyomdájának termékei vannak itt, helyek

szerint, betürendben felsorolva. A jegyzékbe vett művek száma 2225; de a lajstrom, mint már idézett czikkünkben említettük, épen azért, mert czélzatosan a vidéki szellemi termelés silányságát akarja feltüntetni, a lehető leghiányosabb. Százával lehetne felsorolni csak a jobb könyveket is, melyekről lehetetlen, hogy budapesti könyvkereskedőink ne birnának tudomással, nem is szólván a kisebb igényű, s így figyelmet alig keltő irodalmi termékekről. A munkának tehát miként czélja sem állja ki minden tekintetben a kritikát, épúgy eredménye sem teszi meg azt a szolgálatot, melyet a hazai bibliografia várhatott volna tőle. *F.*

Helyreigazítás. A Magyar Könyvszemle f. évi I. füzetének 84—86. lapjain közzétett nyilatkozatomhoz csatolt szerkesztői megjegyzés dicséretet szavaz meg csekélységemnek azért, hogy a Szent-Benedek-rend központi könyvtárának teljes czédula-katalogusát elkészitvén, »aránylag oly rövid idő alatt pótoltam elődeim mulasztását.« Hogy minden félreértésnek elejét vegyem, ki kell jelentenem hogy e czédula-katalogus létrehozásáért a dicséret elődömet, *Halbik Cypriánt* illeti meg, kinek érdemét a magaménak tulajdonítani soha nem volt szándékomban, a minthogy szóban forgó nyilatkozatomban is csupán az általános örömnek adtam kifejezést a felett, »hogy végre van egy teljes czédula-katalogusunk.« Pannonhalma, 1896. szeptember 30.

Récsey Viktor.

PROTESTÁNS VITAIRATOK MÉLIUS IDEJÉBŐL.

Kanyaró Ferencztől.

Mélius öt, Basilius három, Károli Péter, Thordai Sándor András és Császmai István egy-egy művéről talál az olvasó az alábbi sorokban értesítést. A protestáns hitújításnak oly nevezetes alakjai ezek mindannyian, hogy örömmel kell fogadnunk, ha bármi csekély új adat is kerül napfényre homályba borúlt életük munkásságáról. Nem szabad szem elől tévesztenünk a legnagyobb magyar bibliografusnak örök-igaz szavait:

»Meg vagyok győződve, hogy egy-egy XVI. és XVII. századi munka, melylyel őseink az Európát akkor foglalkoztató szellemi küzdelemben tevékeny részt vettek, a magyar név becsületét a művelt világ előtt nem kevésbbé emeli, mint az általuk ugyanakkor a szabadság és nemzetiség érdekében vívott egy-egy ütközet véres dicsősége.«[1]

A felsorolt írókat elég behatón ismerteti Bodnár Zsigmond új adatokban gazdag irodalomtörténete és Beöthy Zsoltnak nem kevésbbé jeles irodalomtörténeti vállalata. Mi csak egy-két jellemző vonást szándékozunk közölni munkáiknál kevésbbé ismert életükről.

A protestáns hitújítás legérdekesb alakja, *Mélius Péter*, Dunántúl született 1530 táján Horhi nevű elpusztúlt faluban. Születése helyét és származását világosan elénkbe tárják nevei (Somogyi Péter, Horhi Ihász vagy Juhász vagy Mélius Péter) melyeket, Kálvinhoz hasonlóan, elég változatosan használt. Mélius avagy »Ihász Péter Somogyi fiú de Horhi« nemzetsége vérszerinti rokonságban állt az egyik Bornemisza családdal, mi nemesi voltuk mellett bizonyít. Bár a török nem igen szenvedte meg a magyar nemeseket, rokonai mégis ott maradtak Buda és Pécs

[1] Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár. Előszó, XIV. l.

eleste után is falusi jószágukon, mely körülmény szegénységük mellett tanúskodik.[1]

Gyermekségét és első tanuló éveit a sokat igérő ifjú szülei házánál vagy a közel Zalavidék valamelyik jobb nevű iskolájában töltötte. Legalább ide látszanak mutatni a munkájában itt-ott található egyes vonatkozások, visszaemlékezések a szülőföldével szomszédos vidékre. Arany Tamás 14-dik eretneksége ellen például így érvel: »A *Szalaiak* a zebben hordozzác a sos kenyer belt, mert tudgyac, hogy a kortsomán be töric a feiet avagy artzul uagiac. De azért nem ... a sos kenyer bel oka, hogy a kortsomán valakic sebben essenec.«[2] »*Az Elsö Kirali Kőnyv*« 152. levelén pedig ezeket olvassuk: »A Sykim Sidoul magas fákat iegiez, ackinek leuele, gyűmőlcze mint a fűge, de keserű: Faia oly nagy magas, mint az Eper fánac, mint egy nagy diofa. Sok termett Sido országba Jerusalem kőrniűl, *mint Szalába a vad czeresznie,* és mint a vad kőrtwély a *Debreczeni erdőn,* oly soc volt Jerusalem kőrniűl.« Ugyanott »*Az Masodik Kirali Kőnyv*« 217-ik levelén *Bata* neki Magyarországon az első búcsújáró hely, azután a felvidéki Szepes következik s végül ugyanezen irányban a külföldi Csesztákót (Censtochau) és Compostellát emlegeti. Mindezek már a dunántúli vidéken kifejlett észjárásra és emlékező tehetségre vallanak.

Nem áll tehát az, a mit sokan oly szivesen elhitetnek, hogy a nagy Mélius az ő tudós nevelődését a debreczeni főiskolának köszönheti. Még felsőbb tanúlmányait is valószínűleg a Dunántúl végezte. E mellett bizonyít az, hogy törökül megtanúlhatott, a mi inkább ifjú- mint gyermekkorában történhetett. Míg Debreczenben ritkán láttak pogányt, addig Pécsett, Vörösmarton és Tolnán benn a városban, a kereszténynyel itt-ott vegyesen lakott a török. Mind a három helyen virágzó iskola állt fenn a XVI. század közepén. Tóth Ferencz szerint Mélius a legközelebb eső Tolnán tanúlt.[3] Innen ment volna 1556-ban, immár érett észszel, Wittenbergbe, hol október 26-án iratkozott az egyetem anyakönyvébe s félév múlva már a magyar tanulók szeniorának választ-

[1] Lásd Velics, Kincstári defterek, I. k.

[2] Aran Tamás Tévelgési. 87. l.

[3] Protest. eklézsiák hist., 39—40. és 52. l. Zoványi, Tanulmányok,

ják. 1557 végén a hatalmas Enyingi Török János pártfogását fogadja el s 1558-tól fogva Debreczenben látjuk, hol kegyes földesurának megelégedésére tölti be az iskolában tanítói és az egyházban lelkészi hivatalát.

Talán ekkor, e kitüntető állásban vonta magára figyelmét Szegedi Kis Istvánnak, korában a legnagyobb magyar protestáns hittudósnak, a kivel Skarica tudósitása szerint hittani álláspontja felől többrendbeli vitázó iratot váltott. Szegedi végre is meggyőzte az ifjú pásztort s Mélius elhagyta Luther nyáját és Kálvin kicsiny táborához szegődött.

Debreczenben, a nagy magyar alföld e gazdag és tekintélyes városában már ekkor meg volt szilárdúlva a reformáczió a nép közt, és pedig határozottan Lutheres irányzattal. 1556-ban még elűzték oltárromboló papjaikat, köztük Kálmáncsehit; de a ki utóbb elbetegesedve s az erdélyi heves hitharczokban megtörve ismét viszszahúzódott hozzájuk. Mélius az elhalt Kálmáncsehi örökébe lépett. Felkarolta az ő félben maradt vállalatát, a kálvinizmus elterjesztését az ország keleti részeiben. 1559-ben szövetségre lép az elhúnytnak győztes ellenfelével, Dávid Ferenczczel s Erdélyben a kálvinizmust pár év alatt diadalra juttatják. E nagy czél elérésére a két lelkes főpap fáradhatatlanúl munkált mind az egyház, mind az irodalom terén. Prédikáltak, tanítottak, vitatkozásokat rendeztek és könyveket adtak ki. Debreczenre nézve valóban igazzá vált ekkor a Huszár Gál hizelgő elismerése: »A ki igazán akar róla itéletet tenni, méltán mondhatja a ti várastokat a mennyei tudományban mind az egész Magyarországnak és Erdélységnek s több sok helyeknek kis világosejtó lámpásának lenni.« [1]

Hét egész esztendeig tartott e dicsőség. 1564-ben a nem egy ízben legyőzött s minden téren hátraszorított lutheránusokon teljes diadalt aratott a feltörekvő kálvinizmus. Ugyan e nevezetes évben Mélius magyarra fordítja bibliájának legfontosabb részeit s ellátja szívének tetsző kegyes magyarázatokkal. A ki 1561-ben még bölcs mérséklettel s az ész és okosság fegyvereivel iparkodott meghamisítani Arany Tamás tévelygéseit, most a diadal mámorában egészen más oldalról mutatja be magát az igazhivő

[1] Aran Tamás tévelgési. Előszó.

magyar népnek s az ellennézetűek erőszakos elnyomását, a katholikus papság kiirtását követeli. 1565-ben kezdi meg ez ugyancsak »tartalmas és az olvasóra nézve gyümölcsöző eredményű fejtegetések« közzétételét.[1] A következő évben tartott tordai országgyűlés valóban ez inditványok szellemében határozott: a katholikus egyházi javakat hatalommal lefoglalták s a papokat és szerzeteseket kiűzték az országból. »Ezen intézkedés — jegyzi meg Zsilinszky Mihály — egészen ellenkezik azon szellemmel, mely eddig az erdélyi országgyűléseken uralkodó volt; s nem is magyarázható máskép, mint hogy a lefolyt úrvacsorai keserű vitákban elkapatott valamely pap hozta fel e veszedelmes indítványt.«[2]

Talán épen Dávid Ferencz, a ki a fejedelemnek udvari papja volt, hozta fel e veszedelmes indítványt — találgatja Zsilinszky, — mely elfogadtatván, a törvényczikkek végére, mint 10-ik czikk, e szavakkal csatoltatott:

»Végezetre, miért hogy az Úr Istennek jóvoltából az evangyeliomnak világosságát az ő felsége (János Zsigmond) birodalmában mindenütt felgerjesztette és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anyaszentegyházból kitisztíttassanak, egyenlő akarattal végeztetett, hogy afféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak.«

»Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő virágvasárnapot hagyta, kik ha meg akarnak térni, házokban, szőlőjökben, marhájokban, jószágoktól elválva, kiket ő felsége magának akar tartani, békességvel megmaradhatnak; ha penig az Istennek igéjét nem akarják venni, személyekben, marhájokkal egyetembe, valahova akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak.«[3]

Nem Dávid, Mélius volt ez indítvány sugalmazója, mint egy évvel előbb szellemi atyja is ő volt.[4] A debreczeni orthodox

[1] Zoványi, Tanúlmányok, 22. l.

[2] A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. I. k. 132. l.

[3] U. ott, 132—133. l. Erdélyi országgyül. emlékek. II. k. 302.

[4] Mélius ide vonatkozó tanításaiból számos helyet idézhetnénk állításunk bebizonyítására. Bibliájához, melyet »főképpen a fejedelmek« tanúlságára adott ki, ilyen magyarázatokat mellékelt: »Magyarok! azért iratta meg Isten e vétkeket, hogy ti eltávoztassátok. Ha nem mielitek, el nem hánnyátok a . . . Clastromokat, Búcsús átkozott helyeket, a misét az barátokkal, apáczákkal együtt, elveszt az Isten.« (*Az Második Kirali Könyv.* 219. l.) »Jehu a bálványimádás színe alatt begyűteti a Baal papjait és levágatja. O keresztyén fejedel-

püspök ekkor állt hatalmának és a közügyre befolyásának tetőpontján. Dávid Ferencz, ki már ekkor a legsarkalatosabb hittételekben is eltért előbbi hittársától, legfölebb e befolyás mérséklésére törekedhetett. Mert, mint Révész Kálmán buzgó kutatásai valószinűvé teszik, Dávid Ferencz épen ez idő tájt az udvar és nemesség részéről igen mostoha pártfogásban részesült; sőt Révész szerint Mélius határozottan le is győzte volna ez első összemérkőzésnél a Dávid-féle szabadelvű irányzatot. A diadalmaskodó debreczeni orthodox püspök ellenben a jól végzett munka után még Gyula-Fejérvárról hazatérte előtt nagyon is méltán igen szép részt nyer a zsákmánylott egyházi javakból: *házat és szőlőt* adományoz neki a fejedelem, »egynehány hű tanácsos úr legalázatosabb kérésére.« a nagyváradi káptalan birtokából, a debreczeni ekklézsia sajtójának, mely oly hasznos könyvekkel boldogította az országot, jobb karban helyezésére.[1]

E fölötte nagyon drágán, a jobbak becsülése árán szerzett fényes diadaltól számíthatjuk a Mélius csakhamar bekövetkező bukását. 1566 őszén még megerősítik az erdélyi rendek a tordai országgyűlés szűkkeblű határozatát;[2] sőt az üldözést kiterjesztik a görög-keleti papságra is. Ezzel egy időben rohamosan terjedni kezd a feltámadó unitárizmus; már a távol felföldön is felütötte fejét s immár magában a debreczeni egyházmegyében is hozzácsatlakoznak az újabb szabadelvű hitmozgalomhoz Arany Tamás és elégedetlen társai.[3] Mélius megriadva hagy fel a katholikusok és óhitűek zaklatásaival és minden erejét az Erdélyből

mek! bezzeg jó volna ti nektek is már egyszer a Baal papista, pogán, bálványozó papjait és barátit begyűtenetek: vágatnátok le, mint az Illyés. 3. Reg. 18. 19. Jó volna most is *illyen álnokságos haszonnal* cselekednetek ti, fejedelmek, a Baal papjai ellen. De a papja had járjon! A palástját, jószágát, molnát, örökét kell elvenni a papnak, barátnak. Maga (jóllehet) a papok Clastromokhoz rendelt jószág Istené volna; ha ők miséztenek, ti urak csinálnátok oskolákat belőle.« (U. ott, 205. Vesd össze még a 171., 233., 232. stb. lapokkal.)

[1] Vesd össze: Debreczeni Prot. Lap. 1884. 66. l. Révész Kálmán, Unit. Történetírás. 13—14. Hogy Mélius mily örömmel fogadhatta e kegyes adományt, arra nézve lásd saját nyilatkozatait »Az Második kirali könyv« 175., 209. és 210. lapján.

[2] Vesd össze Zsilinszky ellenkező felfogásával: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, I. k. 133—134. l.

[3] Vesd össze Kanyaró, Unitáriusok Magyarországon, 59. l.

fenyegető támadás visszaverésére szedi össze. 1567 elején védelemre gyűjti egybe a megmaradt híveket s a Kálvin mellett hatalmas szóval nyilatkozó debreczeni zsinat egy erős tábort állít fel a kiadott híres eretnekkövező kánonokban a végromlástól féltett orthodox hit megmentésére.

Mi volt e kánonokban, mint folytatja Mélius az elkeseredett küzdelmet azután is, papokat elűzve, könyveket megégetve, de azért mégis nyomról nyomra tért veszítve Dávid ellenében, — mindezt elmondja a történelem.[1] Csupán annyit tartok szükségesnek még fölemlíteni, hogy a Dávid Ferencz vezette szabadelvű irányt 1568-ban ugyancsak a tordai országgyűlésen a legteljesebb lelkiismereti szabadság törvénybe iktatása koronázta meg. Méliusra ekkor már csak Thordai Sándor András és alig egy-két híven maradt lelkésze hallgatott a Kálvintól két év alatt elpártolt Erdélyben.

Szükségesnek látszott az ország nyugati határainál is biztosítani az orthodoxia hátraszorításával aratott fényes győzelmet. Ezért hivják össze a következő 1569. év őszén, egyenesen a hajthatatlan Mélius megtörésére, a híres nagyváradi disputatiót. Megelőzőleg meglátogatja őt Dávid Ferencz saját székvárosában; hátha egyességre léphetnének, mint 1559-ben, mikor Nagyváradon a kálvinizmus érdekében összetanácskoztak. Minden békéltetés, minden egyezkedési kisérlet most hiábavalónak bizonyult. Mélius konokúl megállt az egyszer elfogadott igazság mellett. Nem hátrált meg utóbb a fejedelem dorgáló fölléptére sem, ki őt Nagyváradon nyilvánosan megfeddte, sőt számüzéssel fenyegette, ha az eddigi vallásüldözéssel fel nem hagy s az országos törvénybe iktatott szent lelki szabadságot méltó tiszteletben nem tartja.

»Mi tőlünk — így szólt a fejedelem — és a miéinktől tinéktek semmi bántástok nem volt! Hogy pedig Mélius Péternek megmondották a mi szónkat, hogy *a mi birodalmunkban nem pápálkodik, a papokat az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittel (esküvel) az ő vallása mellé ne kötelezzen:* ez az oka, mert a mi birodalmunkban, miképen arról ország végezése is vagyon, *mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen!* Továbbá tudjuk, hogy *a hit Istennek ajándéka és a lelkiesmeret*

[1] V. ö. Unitáriusok Magyarországon, 54—77. l.

semmire erőszakkal nem vitethetik: ez okáért, ha ez határban (t. i. a törvény korlátai között) meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet.« [1]

Látni való, hogy e fejedelmi szózaton, melynek nemes hangzásán azonnal a Dávid Ferencz nagy lelke cseng fülünkben, egészen az 1568-ki törvény szelleme s a lelki és testi szabadság tisztelete ömlik el: ily szabadságbecsülő gondolkozás nem alkothatta az 1566-iki vallásüldözés törvényét. A katholikus klérus Erdélyből kitiltásának érdeme tehát merőben a Mélius babérjai közésorolandó.

Kolozsvári Basilius István vállalkozott mostan a debreczeni orthodox főpap hatalmának megtörésére. Szellemi fegyverekkel kellett eldönteni a harczot, melybe világi erőszakot keverni szégyenlettek volna. A mi Egri Lukácsnak két évvel előbb nem sikerült a felföldön, az most, az erdélyi események biztató hatása alatt, könnyen sikerülhetett a János Zsigmond kormányozta részeken. Nem tért tehát vissza Basilius a nagyváradi zsinat után kolozsvári papságára, hanem ott Váradon alapit új ekklézsiát magának, 3000 lelket térítvén meg prédikálásával, mint megírta ezt Székesfehérvárra küldött levelében valamely ott térítő unitárius apostolnak. Váradról Belényesre ment ki s ott a már két év óta kálvinista ekklézsiát teljesen a maga hitére birja. Azután a kinyilt tavaszszal többed magával Békést, a Kőrös-Marosköz esperesének székhelyét keresik föl; innen Vásárhelyre, Makóra, Temesvárra és Simándra mennek el. Emitt Óvári Benedeket, két évvel előbb a gyulafejérvári gimnázium derék igazgatóját, hagyják lelkésznek. Temesvárt a »*Balassi Menyhért árúltatásának*« szerzője és kiadója marad. Makón Thordai Máté, kinek egy szép énekét fia, János, 1632-ben adja ki Kolozsvárt. E közben Békésen hagyott papjukat, egy ifjú erdélyit, Szegedi Lőrincz esperes börtönbe vetteti. Basilius legott viszszafordúlt s diadalmas disputatiót tart a török hatóság előtt a szintén Békésre átrándúlt Méliussal s a Mélius segélyére egybesereglett kálvinista papokkal. Úgy látszik, egy ideig ő marad ezután a békési unitárius gyülekezetnek papja. Legalább Bod Péter élete vége felé békési lelkésznek nevezi őt.[2] Ez időtájt tartott Simán-

[1] Nagyváradi Disputatio, 130., 131. l.

[2] Historia Unitar. in Transylvania. (Lugduni Batavorum, 1776.) 152. l. — Historia Hung. Ecclesiastica. (Lugduni Batavorum, 1888.) I. k. 456. l.

don is Méliussal erős disputatiót, mit később irodalmi téren is folytattak, — később mindkét fél műveinél erről bővebben lesz szó. Majd ujabban két évig Belényesen pásztorkodi: s csak 1575 táján tér vissza Kolozsvárra, hol felserdült leányát Ötvös Jánoshoz adja, a kit családi nevén Ambrosius Jánosnak is neveztek s a híres »névtelen« gyulai aranyműves családjából származott, a kinél Dürer Albert nagyatyja tanult. 1578-ban Basiliusunk már ujolag kolozsvári pap és esperes. 1579-ben élénk részt vesz Dávid Ferencz tragédiájában, mely időből több levele és kézirati műve maradt fönn. 1580-ban egy újabb körútja alkalmával sikertelenül próbálja meg az alföldi unitárius ekklézsiákat a Dávid Ferencz nézetéről eltériteni és a Krisztus imádására birni. 1587-ben még kiadja egy latin munkáját, mit Báthory Zsigmond fejedelemnek ajánl. Meghalt 1592-ben Kolozsvárt, mintegy 65 éves korában. Uzoni és Kénosi őt fáradhatatlan szorgalmáról és munkásságáról dicsérik. Összesen mintegy 13 művet írt, melyekből eddig tudtunkra csak hármat adott ki az alább ismertetendő hármon kívül.[1]

Míg Basilius a térítésre nézve úgy Erdélyben, mint az alföldön, a Dávid Ferencz jobb kezének bizonyult, ugyanilyen elismerés állítható ki a tudós *Károli Péter* részére, ki a másik oldalon tollal küzdött meggyőződései mellett. Mesterének, Méliusnak legbuzgóbb segéde s csakhamar utóda is lett a püspökségben. Élete sokkal ismeretesebb, hogysem a mi fogyatékos ismertetésünkre szorúlna.[2]

Erdélyben a református püspöki széken Dávid Ferencz utóda *Thordai Sándor András* lőn, ki tiz évi interregnum után választatott maroknyi felekezete fejévé. Tordán született 1529-ben s tanúlmányait a korabeli szokás szerint külföldön végezte. 1568-ban, mint egyik választott biró, vett részt a király előtt tartott tiznapos gyulafejérvári disputatión. Mint Császmai előadása bizonyítja, irodalommal is foglalkozott; de munkái mind elvesztek. Meghalt 1579-ben a Dávid Ferencz halála évében. Emlékezetét Bod szerint a dévai templom falán egy irott kő hirdeti.[3] Nevezetes, hogy 1577-ben a tordai részleges országgyűlés az új református püspök hatalmát a Dávid Ferenczé fölött jóval kiterjesztette s az

[1] Életére vonatkozó bővebb adatokat l. Unitáriusok Magyarországon, 78—107. l.

[2] Lásd Bodnár Zsigmond, A magyar irodalom története, I. k. 156—162. l.

[3] Magyar Athenás, 236. l.

sem utolsó példája a leleményességnek, hogy két év múlva a bukott Dávidot mintegy az orthodox püspök őrizete alá vitetik dévai örökös fogságába.

Császmai Istvánnak homályos előéletéről csupán csak anynyit sejthetünk, hogy 1540 táján a török elől menekült az elfoglalt Szerémségből vagy a Dunántúlról Erdélybe. 1568-ban a gyulafejérvári disputatión őt is a választott bírák sorában látjuk. Azon figyelmet érdemlő körülmény, hogy Gyula-Fejérvárnak, a fejedelmi székvárosnak, papja volt, kedvező tanúságot tesz tudománya tekintélyéről. Fájdalom, életére vonatkozólag aligha fedezhetünk föl már valaha új adatokat. Munkái is egynek kivételével mind elvesztek; ezt az egyet is, Thordai Sándor András ellen kiadott kemény hangú feleletét, Uzoniék már a múlt században mint unikumot emlegetik.[1]

E bár vázlatos, de aligha fölösleges ismertetés után lássuk a bemutatott íróknak rég elveszett vagy ujonnan megtalált munkáit időrendben egymásután.

1. (*Mélius Péter.* A közbenjáró Krisztusról. Debreczen, 1561. 4-r.?)

Mélius ez elveszett latin nyelven írt munkájáról ő maga »*Aran Tamás hamis es eretnek tévelgési*« ellen írt s 1562-ben kiadott munkájában így nyilatkozik:

»Hetedik eretnekseg. Azt mondgya Aran Tamás Stancarus Ferenczvel egyetembe, hogy a Christus nem mind két természetiben közbejáró és engesztelő az Isten és ember között. *Felelét. Ezt megbizonyítottuk abban a könyvben, kit Deákul s Magyarul is irtunk a Közbeiáro Christusról.* Esa: 7. 9. 35. 42. 45. Jere: 23. Oseé: 1. Soph: 3. Hogy az idvözeitő és megváltó Messias és Pap Jehovának, az az. természet szerént való Istennek mondatik.« (50. l.)

Mélius valóban kiadta 1561-ben az itt felemlített magyar könyvet: »*A Christus Közbe Járásáról Való Predicaciók*« czímmel, mely művet Szabó Károly a *Régi M. Könyvtár* I. k. 22-ik lapján ír le. Mélius másik művét, melyben ugyanezt a thémát a tudósabbak számára latin nyelven dolgozta ki, bibliografusaink nem ösmerik; pedig a felhozottak tanúsága szerint kétségtelenül ki volt adva s ez lehetett a híres debreczeni polemikusnak első nyomtatott latin műve.

[1] Ismertetését lásd Bodnárnál, id. m. I. k. 192., 193. l.

E rég elveszett munkának csupán »*Aran Tamás hamis és eretnek tévelgési*« tartották fönn némi halvány emlékét. Nem érdektelen azt is tudni, hogy ez utóbb említett eretnekczáfoló műnek nincsen és sohasem is volt 19-ik lapja a hibás lapszámozás következtében, a minek fölemlítését Szabó Károly bibliografiai leírásában nem találjuk.[1]

2. (*Melius Péter*. A' Sidoc aldozatirol. Debreczen, 1563. 8-r. ?)

Valószínűnek kell tartanunk, hogy Mélius, kinek ismert művei mind polemikus irányúak, e művet a katholikus mise ellen írta, felmutatván az Isten oltárát és az Istennek tetsző áldozatokat a bálványozó hit, a pápa oltára, ostyája, miséje etc. ellen. Több, mint bizonyos, hogy e műben a lutheránusoknak is kijutott a maguk része, a kiknek papjai: félpapok, a pápa majmai, ostyások, oltárosok stb. a Mélius felfogása és elnevezése szerint.

Mélius e munkájának elvesztét nem sajnálhatjuk, mert abban lerakott tudományát az ő szokott ismétlései szerint bőven elénk tárja a Sámuel és Királyok két könyvére írt jegyzeteiben és magyarázataiban, kivált e nevezetes mű vége felé. Ugyanott ma már elveszett vitairatáról ily szavakkal emlékezik meg:

»Az *olah* Sidoul oly áldozat, ackit mind megégettec, *holocautoma*, azaz, tekiesseggel meg egettetett, ackit az oltarra tesznec vala, ackinek fűsti és langa fel megien vala: *Ezekről szoltam a' kis kőnybe, a' kit írtam a Sidoc aldozatirol.*« (Fol. 14.)

Mivel »*Az két Samvel kőnyvei, es az Kirali kőnyveknek*« előszava 1565 január havában kelt, ebből bizonyos, hogy e könyveket Mélius már 1563/4-ben lefordította. Ugyan e tájt adta hozzá a »magyarázatokat« is s így tehát a »Sidoc aldozatirol« írt kisded mű, melyről ott mindjárt az első könyv VII-ik fejezetének végén említés van, már 1563-ban megjelenhetett. Az »*Aran Tamás tévelgesi*«-nek végén meg az tűnik ki, hogy már 1562 elején szükségesnek láthatta Mélius írni a »Sidoc aldozatirol«, nehogy az ó-testamentom betűi után indúlva, az áldozati oltár, ostya és mise kérdésében a »rabok és bolondok« az igaz keresztény szabadságnak megtörésével »a pápa lova farkára kössék magokat.« (113—117. l.)

3. (*Cziaszmai István*. Az Antichristus képei. Albae Juliae. excusum per Raphaelum Hoffhalterum, 1567. 4-r. ?)

[1] V. ö. Régi Magyar Könyvtár, I. k. 23., 24. l.

Az erdélyi és lengyelországi unitárius papok által 1568 elején egyetértőleg kiadott »DE FALSA ET VERA VNIVS DEI PATRIS, FILII, ET SPIRITVS SANCTI COGNITIONE« első könyve negyedik fejezetének a nép elé vitele volt e munkának czélja és feladata, melyben az ott ujolag is kiadott szentháromság-ábrázoló nyolcz képet magyar szöveggel kisérve mutatta be a gyulafejérvári unitárius prédikátor. Míg a »*De Falsa*« etc. czímű latin munkát az európai tudós világra való tekintetből számos példányban nyomtatták, addig a Császmai műve, úgy látszik, aránylag igen csekély számban jelent meg s a megbotránkozott háromsághivők e kevés példányt is még ugyanazon században megsemmisítették, mert az 1638-ban elkobzott unitárius könyvek jegyzékében már nem találunk róla említést.[1]

4. (*Thordai Sándor András* Vallása az egy Atya Istenről és az ő egy fiáról, a ki elbocsáttatott, a Jézus Krisztusról. Kolozsvár? 1568.)

Császmai előbb ismertetett művére felel meg ebben a dévai kálvinista plebános, később, Dávid Ferencz után, első erdélyi ref. püspök, Thordai Sándor András s bár a katholikusoktól feltalált és használt háromságos képeket nem javallja, mégis védelmükre kél, a mennyiben oltalmazni próbálja az azokban kifejezett háromság eszméjét. Mindkét vallásos vitairat emlékét Császmai Istvánnak egy később 1568 elején kiadott felelete tartotta fenn, melynek egyetlen fennmaradt példányát Szabó Károly a *Régi M. Könyvtár* I. k. 67. száma alatt írta le.

Császmai e feleletében gyakori élénk hivatkozások történnek Sándor Andrásnak ma már utolsó példányig elveszett művére. Az sem érdektelen, hogy Császmai saját rajzaként védelmezi a megtámadott képek elsejét, a miben aligha van igaza. E képeket a lengyel és unitárius papok együttesen szedték össze a katholikus Krakkó, Róma stb. környékéről. Közéjük került Stancaro és Mélius magyarázata is a szentháromságról, melyeket az első, negyedik stb. sorszámú képekkel együtt magyar művész illusztrált. Oly nagy hatásuk volt, hogy az inquisitio eltiltotta a szentháromságot ábrázoló képeket *a magyar eretnekek gúnyolása miatt.*[2]

[1] V. ö. Erdélyi országgyűl. emlékek, X. k. 166., 167., 201. l.

[2] Reusch Henrik, Der Index der verbotenen Bücher, I. k. 536. l. II. k. 277. l. Századok, 1886. évf. 374. l.

Az orthodox kálvinista papság egyes kolomposai nem nyugodtak mindaddig, mígnem 1638 július havában a szombatosok kiirtása alkalmával erre is országos határozatot hozathattak:

»Ha kiknél, akár ecclesiastica s akár secularis personáknál, oly könyvek, írások és *káromlásra formáltatott képek* volnának, melyek az mostan eligazíttatott recepta unitaria religio ellen valók (értsd: ha a Krisztust nem imádják!), mindazokat az könyveket, írásokat és *képeket* minden ember felkeresvén, tartozzék az jövendő Szent-Márton napjára az fejérvári káptalanban bévinni; ennek utánna pedig afféle könyveket, írásokat és *képeket* senkinek szabad ne legyen írni, nyomtatni vagy *másunnan az országban behozni* (értsd: Lengyelországból), *sub poena notae infidelitatis.*« [1]

E határozat következtében a vallásos felvilágosodás történelmében nem kis jelentőséggel biró képeket még a »*De falsa et vera unius Dei... cognitione*« *Eiii* — *Fiii* lapjairól is kivágatták, úgyhogy tudtommal csak három ép példány maradt fenn e műből: a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban s a kolozsvári ref. és unit. főgimnáziumok könyvtáraiban. Ez utóbbi vízfoltos, sokáig rejtegetett példány 1726 január 25-én került a főiskola birtokába.

Nem hallgathatom el ez alkalommal a *Régi Magyar Könyvtár* egy fontosabb tévedését, melyet Császmai Istvánnak előttem fekvő egyetlen műve alapján igen könnyen helyre igazíthatunk. Szabó Károly ugyanis 1567-re teszi a gyulafejérvári kir. könyvnyomtatónak, a híres lengyel nemes, Hoffhalter Rafaelnek halálát.[2] Ez állításnak határozottan ellenemond Császmai »*Thordai Sándor András Irására való felelet*«-e, melyet a czímlap szerint Hoffhalter Rafael 1568-ban nyomtatott ki. Ellenemond Dávid Ferencz »*Rövid Útmutatás*« etc. czímű műve is, melyet Hoffhalter csak 1567 legvégén nyomathatott ki, mert ajánló levele 1567 Karácson havának 28-ik napján kelt.

Tekintve azt, hogy Császmai említett könyvén kívül a Hoffhalter nevét többé 1568-ból sehol sem találjuk, halála idejét ez év első hónapjaira tehetjük. Megemlékezik erről röviden egy-két szóval az évszám nélkül kiadott »*De falsa et vera unius Dei... cognitione*« is, az ajánló levélben következőket irván: »... quaedam etiam *post obitum Typographi* perperam impressa sunt.«

[1] Erdélyi országgyűl. emlékek, X. k. 179. l.
[2] U. ott, 37. l.

Már most, a fennebb felhozott két adat után, melyek közül az egyik éppen Dávid Ferencznek hiteles bizonyságtétele, a »*De falsa et vera*« ajánló levelének keltét 1567 augusztus 7-ről 1568 augusztus 7-re kell igazitanunk, az előbbi évszám nyilvánvaló sajtóhiba lévén. Ugyane munkának megjelenése tehát Szabó Károlynál 1567 helyett 1568-ra javitandó,[1] mel yjavítás helyességét meggyőzőn bizonyítja az a körülmény is, hogy Dávid Ferencznek egy másik müve, mit Szabó Károly szerint kétségkívül 1568-ban adott ki, előbb megjelent, mintsem e »*De falsa et vera . . . cognitione*« napvilágot láthatott volna. A »*Demonstratio falsitatis doctrinae Petri Melii*« ugyanis a *cii.* levelen ezt mondja:

»Sed haec fusius in disputatione, & in eo, qui mox sequetur, libro *de vera & falsa Dei patris, filii, & spiritus sancti cognitione*, tractabuntur.

E »disputatio« alatt Dávid Ferencz a »*Brevis Enarratio Disputationis Albanae*«-t érti, mely már ekkor sajtó alatt állt s még 1568 derekán megjelenhetett »*apud Viduam* Raphaelis Hoffhalteri.« Hogy a másik »*Demonstratio*« is a közönség kezén foroghatott már ekkor, érdekesen bizonyítja amaz egykorú bejegyzés Marosi Synyg Jánostól, a gyulafejérvári disputatio első jegyzőjétől, mely az unitárius főiskola egyik mai példányát 1568 szeptember 3-án Gyula-Fejérváron Bora Andrásnak, a székelykeresztúri unitárius iskola tanítómesterének barátsága jeléül felajánlja.[2]

Mind e felmutatott hiteles időpontokkal igen jól megegyezik azon kétségtelen bizonyosságúnak mondható tény, hogy a »*De falsa et vera . . . cognitione*« ajánló levele nem 1567, mint Szabó Károlynál az eredetinek sajtóhibája után hibásan áll, hanem helyesebben 1568 augusztus 7-én kelt s hogy maga a kész mű a híres szentháromság-gúnyoló képekkel csak 1568 nyárutóján került az olvasók kezébe. S így tehát a magyar olvasó közönség e mű legnagyobb feltűnést keltő részével a Császmai István kiadásában már egy évvel azelőtt megismerkedett, mielőtt a tudósoknak szánt latin kiadást az egyetértő magyar és lengyel papok Dávid Ferencz s talán Blandrata szerkesztésében kibocsáthatták volna.

[1] II. k. 106. sz.
[2] V. ö. Régi Magyar Könyvtár, II. k. 29. l.

5. (*Basilius István.* Confessio de Deo Patre, de Jesu Christo et Spiritu Sancto.) Hungarice. Quam Georgius Czeglédi et Petrus Caroli Concionatores Varadienses in quodam opere Debreczini A. 1569. impresso exhibent in 4-o.

Igy írja le Kénosi Basiliusnak rég elveszett művét, melyet Szabó Károly Mélius, Császmai és Thordai Sándor András imént tárgyalt műveihez hasonlóan nem vett fel a *Régi M. Könyvtár* I. kötetébe. Czeglédi és Károli munkája, melyre itt Kénosink hivatkozik (*»Az egész Világon való keresztyéneknek vallások az egy igaz Isten felől«)* ma már csak egy csonka példányban ismeretes Schlauch szathmári püspök könyvtárában.[1]

6. (*Basilius István.* Mélius követőinek három Istent és két Krisztust vallásáról. Kolozsvár, 1570. 8-r.?)

Kénosi így emlékszik meg Basilius e szintén elveszett művéről:

»Habuit etiam aliud opus (quod mihi vidisse non contigit)« sic enim scribit Petrus Caroli in concionibus Debrecini 1570. impressis pag. 91. 6. *Basilius István írt mostan ellenünk valami Maculatoriumot,* melyben Csavargóknak, Hitetőknek és Tétovázóknak nevez minket ... azt keni mü reánk, hogy mü három Istent és két Kristust vallunk etc.«[2]

Károli Péternek itt említett műve nem annyira prédikácziókat, mint sokkal inkább szenvedélyes hangú vitairatokat tartalmaz Dávid Ferencz, Heltai és Basilius ellen intézve.[3] Dávid Ferencz 1571-ben a »diadalmas« Károlinak válaszolva, az ő könyvét sem késik makulatoriumnak czímezgetni.

7. (*Caroli Péter.* A Christus Jehova Istenségéről, Várad? 1570.)

Dávid Ferencz *»Az egy attya Istennek, és az ő áldott szent fiának... istenségekről igaz vallástéttel«* czímű 1571-ben kiadott könyvében, mely Károli Péternek *»Az egy igaz Istenről«* kiadott prédikácziói ellen iratott, így emlékezik meg Károlinak ma már utolsó példányig elveszett művéről:

»Touabba aszt mondia Caroli: Hogy a Christus Jehoua Isten legyen, Hogy kiuáltképpen valo kőnywbe meg bizonyította. Soc

[1] Kénosi Tősér. De Typographiis. 228. l. Bibliotheca, 27. l. Vesd össze Uzoni: Historia Eccl. Unit. I. k. 313. l.

[2] Bibliotheca, 27. l. Vesd össze Uzoni: Historia Eccles. I. k. 313. l.

[3] Lásd Régi Magyar Könyvtár, I. k. 39., 40. l.

hellyeket szamlál elő, mint: Exod. 3. Isa. 6. 25. 35. 40. 43. 45. 46. 54. Ose. 1. 12. Zach. 2. 12. 14. Jerem. 23. 33. Mich. 4. Johan. 20. &c. FELELET. Mû az ô Kônyuét nem láttuk, De ha láttyuc Istennec segitsegéuel, az boronara vonszuc, és meg lattyuc, Ha à szent irással együt folly: Hellye legyen az Istennec Gyûlekôzetiben: Ha nem Tehat az ô tôb maculatoriomiual más hellyre kell vinni.« (Tt$_2$. és Tt$_3$. levél.)

Dávid Ferencznek e nyilatkozatából az következik, hogy Károli Péternek 1570-ben kiadott s csak egy példányban, Sárospatakon, fenmaradt prédikáczióiban még több megemlékezés lehet e korunkra nem maradt munkájáról.

8. ***Mélius Péter***. Az egéz szent irasbol valo igaz tvdoman stb.

A ***Régi M. Könyvtár*** I. kötetének 40. lapján 77. szám alatt írja le e művet Szabó Károly; de azt nem említi föl, hogy Melius munkája szerkezetre és tárgyalási módra nézve két külön műből van összetéve; sőt a másodiknak az E$_4$. levelen külön czímlapja is van, mely így hangzik:

A MASODIK KÖNY.

Ez világ kezdetitvl fogua valameni Eretnekek voltac, mind azoknak á S. Haromſag, az egy igaz Iſten, á CHRISTVS fiuſaga es Istensege ellen, á S. LELEK ellen, es az igaz hitt ellen, á mi ellen veteſec volt, mind azoknak meg feyteſi á Szent irasbol. Vgian azon HORHI MELIVS vagy IHAZ PETER altal.

9. (***Basilius István***. Az atyáról, fiúról és szent lélekről. Kolozsvár, 1570. 8-r.?)

Basilius e munkáját mar Bod Péter is csak kéziratban ismerhette: »Elment volt, úgymond, Basilius Békésre is Magyarországba; de onnan Mélius Péter eligazította és ott meggyökerezni nem engedte: vetélkedtenek is együtt írás által, melly kezembe akadott.« [1]

Méliusnak alább ismertetendő munkájából kitetszik, hogy Basilius műve is megjelent nyomtatásban s hogy három részből állott. Első rész arról szólt, hogy »egy légyen az Isten«; »ő az teremtő Isten fiú és szent lélek nékől« stb. A második részről Mélius többek közt így nyilatkozik: »Az igasságval ellenközik az te könyvednek második része, holott azt vallod, hogy az Christus

[1] Magyar Athenás, 28. l.

Isten; de nem örökké való, nem mindenható és nem teremtő.« (C. levél.) A harmadik rész a szentlélek istenségét tárgyalta; vagy Mélius felelete szerént: »De immár utolsó beszédedre térök. Tizennegyedik erősség az ellenkező pártnak könyvének harmadik részének romlássára. Harmadszor, ha jól jut eszemben, illyen vallást től a szent lélekről, hogy az szent lélek nem igaz Isten, nem egy Isten az Atyával és fiúval, nem Jehova, sem Jah« stb. (C3. levél)

10. (*Mélius Péter.* Az Fiú Isten és Jehova. Debreczen, 1570.)

Méliusnak ily tárgyú munkájáról, melyet Basilius István ellen írt, ő maga így emlékezik meg ugyancsak Basilius ellen intézett 1571-ki munkájában:

»Hogy az fiu Isten is Jehovah legyen, régen immár azt néked megbizonítottuk; jelesben az mely huszonöth argumentomot Simándon attam vala, kiváltképpen azokban, *kinek im majdan esztendeje leszen.* Nem tudom, ha ugyan nem akarál-e vagy nem tudál felelni; ma is várom a feleletet. Az minemű erőtlen Argumentomid tenéked voltak, értem, hogy ezelőtt is sok jámbor tudós embereknek ugyan azonakat eleikben vetetted, számtalanszor immár azokra megfeleltek. *Én is kevés beszéddel tavaly megfeleltem.* Most is bizonítom és erősitem. *Joan.* 1. 2. 5. *Item* 14.« etc. (B_8. levél.)

Nem lehet tudni, írásban vagy nyomtatásban adta át Mélius 1570 tavaszán Simándon Basiliusnak az itt szemére lobbantott 25 argumentumot; de azt bizonyosnak vehetjük, hogy az itt szintén emlegetett »kevés beszéd« Mélius nyelvén nyomtatott művet jelentett, mely művel az Alföldön térítő Basilius hatását kivánta volna ellensúlyozni.[1]

11. (*Mélius Péter.* Mi a külümbség az tévelgő Erdeli tudománi közöt, és az igaz kereztyeni Evangelium és vallás közeot. Debreczen, 1571. 4-r.)

Basilius Istvánnak 1570-ben kiadott munkája ellen írta Mélius. Szereztetéséről maga így nyilatkozik:

»De ha minden bizonságid megmagyaráznojok és mi legyen értelme, meg jelentönöjök, ez mostani jelen való időknek írására mostan minekünk elég nem volna és az mi beszédink nevekednének nagy könyvé. Mostan azért igaz elégnek véltök lenni, hogy az Isten félő keresztyéneknek, mintegy út mutatásképpen, meg

[1] V. ö. Kanyaró, Unitáriusok Magyarországon, 83., 84. l.

jelentenöjök, mit külömbözzön ő az igaztul, avagy *mi legyen külümbség az tévelgő Erdeli tudomány között és az igaz keresztyéni Evangelium és vallás között.«* (B_2. levél.)

Hátrább meg második művének nevezi e munkát a Basilius ellen írtak között:

»Ez után többekkel ennélis, *az mint második irásunkat jól kezdettük,* deák nyelven megmutogatjuk, Isten segitségéből, az ü tudomántoknak és tévelgésteknek igasságtul külümbségét; de már utolsó beszédedre térök.« (C_8. levél.)

»Utolsó beszéde ellen, miérth hogy az üdő sem engedi, sok féle szorgalmatosságim is megtiltnak, csak kevés beszéddel felelök ... Háth nem igaz Basilius Istvánnak tudománya, hogy csak pusztán ajándék (a szent lélek), mert az irás kölömbségeth teszen, sőt azérth mikor ajándékoknak mongya és Jehovának, Urnak és Istennek, sőth egy hatalmú, egyenlő Istenségő, ereje, bölcsessége, és minden hatalmassága vagyon az Atyával, kith majd megh bizonitok.« (C_4. levél.)

Méliusnak itt tervezett latin munkája Jézus és a szentlélek istenségéről bizonyára legutolsó műve, ha ugyan beteges állapotában sikerült megírnia. Basilius elleni második vitairatát a simándi disputa után majdnem egy esztendővel, tehát élete utolsó évének, 1571-nek, első hónapjaiban szerezte. Csonkán megvan az unitárius főiskola könyvtárának igen érdekes Méliusgyűjteményében az *»Igaz Szent Irásból Ki Szedettet Enek«* után kötve, hol azonban csak a B. és C. ív maradt fenn: elől egy ív, végén egy vagy két levél kiszakadván. Utána mindjárt egy XVI. századbeli latin theologiai mű következik egykorú kéziratban. De e gondos, rendszeresen összeállított háromság-bizonyító mű aligha a Méliusé, ki utolsó éveiben oly lázas sietséggel dolgozott, hogy a mit magyarúl írt, azt is gyakran alig lehet érteni.

Bod Péter Méliusnak fennebb leirt munkáját már csak kéziratban láthatta. Basilius életénél megemlíti: »Vetélkedtenek is együtt írás által, melly kezembe akadott.« Méliusról írva, hozzá teszi e nyilatkozathoz: »Basilius István híres unitárius pappal 1570-dik esztendő tájban írás által a Sz. Háromság tudománya felett és a Krisztus Istensége felett vetélkedett, melly néhol most találtatik.«[1]

Az itt említett kézirati másolatok ma már az utolsó példányig elvesztek; sőt az unitárius könyvtárakban a múlt század

[1] Magyar Ahenás, 28., 173. l.

közepén sem voltak már föllelhetők, mint ezt Kénosi hallgatása felőlük elég meggyőzőn bizonyítja.

Még csak azt jegyzem meg, hogy az itt bibliografiai tekintetben értékesitettt Mélius-gyüjtemény már a múlt században birtokában volt az unitárius főiskolai könyvtárnak, hová a székelyföldi Városfalváról kerűlt. Járt kezén Kénosinak, Uzoninak. Aranyos-Rákosi Székely Sándornak, Simén Domokosnak s legutóbb Szabó Károlynak. S mégis könyvészeti és irodalomtörténeti nagy értékét csak a legújabb időben, alig egy pár éve, sikerűlt e sorok írójának fölismerni.

A BUDAI MUFTI KÖNYVTÁRA
AZ 1684. ÉS 1686. ÉVEKBEN.

Thaly Kálmántól.

A tudós és minden kulturális mozzanat iránt élénken érdeklődő *gróf Marsigli Lajos Ferdinánd* hadmérnök- és tüzértábornoknak, a Korvina budavári maradványai gondos megmentőjének szülővárosában Bolognában, az egyetemi könyvtárban őrzött nagyterjedelmű és nagyértékű, de kellőleg még ki nem aknázott irodalmi hagyatékában egyebek közt Buda nevezetességeinek 1684 és 1686-iki igen érdekes leirásaira akadunk a mindent pontosan megfigyelni szokott olasz tudós katona tollából. Marsigli fürkésző szelleme nem hagy semmit, amihez hozzáférhet, érintetlenűl. Ekképen tőle, — és egyedűl tőle — értesülünk, hogy a török uralom alatti Buda várában a világhirű Korvinán kivűl még egy másik nevezetes, nagy könyvtár is létezett, és pedig első sorban *keleti könyvtár*, a főmecset tudós muftijáé.

Budavára faragott kövekből és faragott kőoszlopokkal igen díszesen, sőt »nagyszerűen« épűlt török főmecsetje a vár főterén, — akkor »Musztafa pasa piaczá-«nak nevezték, — állott és »*bujuk giami Musztafa bassa ciarsusindé*«-nek hivatott. »Questo é il piu gran tempio; resto intiero, (vagyis az ostrom után is épségben maradt), nella piazza detta di Mustaffa Bassa,« irja róla Marsigli tábornok 1686 szeptember havában. (Marsigli-kéziratok, 57. kódex, 400. l.) Ehhez a mecsethez vala hozzáépítve a számos bennlakó tanulónak szobákkal is szolgált török főiskolának,

medreszé-nek, s úgy a bizonyára e tanulók oktatására is használt főpapi könyvtárnak nagy, ékes kő-épülete. A könyvkincsekkel együtt ezen épületek is szerencsésen megmaradtak az ostrom rombolásai közepett és a bevett várat irgalmatlanúl dúló győztes Landsknechteknek sem engedte elhamvasztani a könyveket Marsigli.

Sőt a tudós tábornok a bibliopol szenvedélyével készült bő leirását is adja a 81. kódex 103—109. lapjain, ezen eddigelé még sehol nem ismertetett, meg sem említett hazai nevezetes, érdekes könyvtárnak, már előbbről, az első ostrom évéből, »Vienna, 14. Maggio 1684.« kelet alatt, aláirva: »*Luigi Ferdinando Conte Marsigli m. p.*«

Az ismertetés — mint az idézett lapszámok is mutatják — annyira terjedelmes, hogy mi a múlt május hó elején, pár napi bolognai időzésünk alatt le nem másolhattuk, csak tájékoztató jegyzeteket tettünk róla, melyek szerint e gazdag könyvtár szakok szerint rendezve is volt és a következő tudományszakokra oszlott: 1) *Theologia.* 2) *Medicina.* 3) *Rhetorica.* 4) *Poesia.* 5) *Musica.* 6) *Astronomia.* 7) *Geographia* és 8) *Architectura.*

Látni való ebből, hogy az épen nem holmi közönséges theologiai medresze-könyvtár, hanem a világi tudományok különböző ágaira, az orvostanra, csillagászatra, földrajzra, építészetre, szónoklatra, költészetre, sőt még a zenetermékekre is kiterjedő nagy könyv- s kézirat-gyűjtemény vala. És hogy nem csupán keleti, arabs, persa, török stb. irók munkáit, hanem a görög klaszszikusokat és nyugati irók hiresebb műveit is magában foglalá: bizonyságúl szolgálnak többek közt *Aristoteles* bölcsészeti és *Gallenus* orvosi munkái, melyekről Marsigli nyilván említi, hogy ott megvoltak. A tudós olasz, ki a könyvtárt már ekkor ismerte, általában kiemeli annak gazdagságát, s kivált *a geografiai művek* sokaságát és ritka jeles voltát dicséri, hogy azok a kelet, különösen Kis-Ázsia, Syria, Egyptom, Aethiopia stb. megismerésére rendkívül fontosak. *Lehettek e könyvtárban a Korvinából ide került darabok is.*

A leirás Marsigli kezével rávezetett e czímet viseli: »*Indice della maggior parte della Biblioteca di* ... ... (kitörült név) *Effendi Mufti di Buda.*«

A 7 sűrű oldalt betöltő nagybecsű indexet a Magyar Nemzeti Múzeum, föntebbi jelzésem után, lemásoltathatná. Bolognában

ügyes, gyakorlott másolók találhatók a könyvtárak körül, kivált olasz szövegre.

Megemlítjük még, hogy ugyanitt a 85. számú, F. 121 jelzésű Marsigli-kódexben foglaltatik a Korvinára vonatkozó: »*Catalogus Librorum in Arce Budensi repertorum, Anni 1686.*« sűrűn teleírt hat ívrétű levél latin nyelven. A végén az összeirató császári biztos aláíjegyzése: »Coram me Franc. Henr. a Resigh. Bedi, Caesareo Commissario, 114 Codices manuscripti.« És: »*Copiata come dice, nell' Originale.*« Ez Marsigli jegyzete, aki egy kardinálisnak irott levelében panaszkodik, hogy e megmentett kódexeket tőle Budán elvették és Bécsbe vitték. Továbbá ugyancsak e 85-ik kötetben van a budai Korvinára vonatkozó egy másik nagybecsű s terjedelmes irat, a túdós mérnökkari tábornoknak sajátkezű fogalmazata: »*Discorso intorno alla Libreria famosa di Buda*, da traduirsi in Latino.« 12 ívrétű levél tele írva, Marsigli kezével.

Úgy tudjuk, a M. Tud. Akadémia már mind a kettőt lemásoltatta s kiadatta. Mi tehát itt csak megemlíteni kívántuk.

Gr. Marsigli Lajos Ferdinánd tábornok, szenvedélyes könyvgyűjtő lévén, levelezései közt gyakran fordulnak elő a későbbi években, — mikor pl. breisachi várparancsnok vala, — németországi, ú. m. nürnbergi, frankfurti, augsburgi, boroszlai, lipcsei, berlini stb. könyvkereskedők levelei, a neki megvételre felajánlott, vagy megbízásából felkutatott régi és modern könyvkiadványok jegyzékeivel, melyek leginkább természettudományiak, természetrajziak, mathematikai, geometriai, astronomiai, botanikai, mineralogiai, chemiai és orvostani tartalmúak, azonban vannak egyebek is. Egy bennünket érdeklőt, a Marsiglinak 1703 február 23-ikán Breisachba küldött ilyen, ha jól emlékszünk, *Müller* nevű könyvárustól írt levélmellékletéből kijegyeztünk, mint kuriózumot. A megvételre felajánlt botanikai könyvek jegyzékében előfordúl:

1. »Camerarii Hortus Medicus, cum *Thalÿ Sylva Hercinyiae.*«

Ha ki minket ezen utóbbi könyvre reávezetne, igen szivesen vennők.

AZ EGYETEMES REPERTÓRIUM.

Dr. Esztegár Lászlótól.

Az emberi szellem fáradhatatlan tudásvágyának kielégítését czélzó törekvéseiben, tudni és ismerni akar mindent: a nagy rejtélyeket úgy, mint a kis kérdéseket. A mennyire csak képességei terjednek, szeretne föl deríteni minden titkot, a mit az idő és a tér magukban foglalnak. Mivel pedig ebben a prometheüszi munkában feltétlenül szüksége van mindannak pontos ismerésére, a mit a legutolsó pillanatig nagy és kis kérdések tisztázása terén véghez vitt, egészen természetesek, valaminthogy könnyen érthetők azok a kisérletek is, a melyek a létező ismeretanyag pontos és kényelmes közvetítésére irányulnak. Egy kissé magasabb szempontból tekintve a dolgot, ilyennemű kisérletnek kell tartanunk azt a mozgalmat is, mely úgyszólván napjainkban indult meg s határozottabb alakot az 1895-ki brüsszeli nemzetközi bibliografiai konferenczián nyert. Az emberi művelődés történetirójának feladata leend megállapitani e mozgalom jelentőségét az egyetemes szellemi haladás szempontjából, mi most csupán arról akarunk beszámolni a rendelkezésünkre álló adatok alapján, hogy a jelzett czél érdekében mily eszközöket akar igénybe venni az említettük intézmény s hogy eddigi működése milyen eredményeket tud fölmutatni.[1]

A brüsszeli nemzetközi bibliografiai konferenczia 1895. szeptember 2—4-ig azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miképen volna lehetséges a világ összes bibliografusait közös munkálkodásra egyesíteni egy oly általános repertorium létesítése végett, mely minden kéziratban levő vagy nyomtatásban megjelent szellemi termék czimét magában foglalná. Minthogy a brüsszeli tanácskozásokat egynehány kiváló buzgalmú férfiúnak ebben az irányban kifejtett munkássága előzte meg s ily módon a tanácskozások alapjául már megkezdett munka szolgálhatott, — az eszme gyorsan hódított s a nagy vállalat első igen nevezetes tényezője létre is jött »*Institut international de Bibliografie*« czimmel. Ugyancsak ez alka-

[1] Institut international de Bibliografie. Bulletin. 1895. 1—6. (Brüsszel, 1895.) Carl Junker, Ein allgemeines bibliografisches Repertorium und die erste internationale bibl. Conferenz in Brüssel 1895. (Bécs, 1896.)

lommal határozták el az általános repertorium kiadását, még pedig a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszer (Decimal Index) alapján. A brüsszeli megállapodások hirét mindenütt nagy örömmel fogadták s előkelő intézetek, mint az »*Association française pour l'avancement des sciences*« és az »*American Library Association*« csatlakoztak csakhamar a mozgalomhoz. Hanem a legfontosabb lépést a belga kormány tette meg, midőn az »*Office international de Bibliografie*« magánintézetből állami hivatalt csinált s ez által biztositotta az állandó központi működést.

Junker előadja röviden a mozgalom genezisét. E szerint úgy látszik, hogy magán kedvtelés volt az egésznek a csirája. A brüsszeli fellebbezési törvényszék két ügyvédje: *Henri La Fontaine* és *Paul Otlet*, kik közül az első nemrég belga szenátor lett, elhatározták, hogy a társadalom-tudományt tárgyaló irodalom lehetőleg teljes czimjegyzékét össze fogják állitani. Szorgalmas tevékenységüknek eredménye az lett, hogy még nehány önként ajánlkozó munkatárs segédkezése s Ernest Solvay áldozatkészsége által támogatva körülbelül három év alatt olyan czédula-katalogust állitottak össze, mely majdnem félmillió szocziológiai munkának czimét foglalta magában. Az egyes czédulákon, — mint a rendes könyvtári czédula-katalogusoknál szokás — föl voltak tüntetve a szerző, czim, a kiadás száma, kötetszám, a kiadás helye, a kiadó neve, megjelenés éve, alak, lapszám és az ár. A czédulák számának rohamos szaporodása azonban csakhamar előtérbe tolta azt a kérdést, hogy milyen alapon rendezzék el azokat. A szokásos alfabetikus elrendezés nem nyujtott volna kellő áttekintést az egyes szakokra nézve, külön szakkatalogusok vezetése pedig nagyon megnehezitette volna az egész kezelést. Oly beosztási rendszerre volt szükségük, melynek segélyével a nagy anyagot könnyen átlehessen tekinteni s az egyes szakok is könnyen megkülönböztethetők legyenek. Junker szerint a két kezdeményező véletlenül ismerkedett meg azzal az amerikai rendszerrel, melyet a *New-York State Library* könyvtárnoka Melvil Dewey eszelt ki, s a melyet már majdnem két évtized óta alkalmaznak az Egyesült-Államok legtöbb könyvtárában.

Melvil Dewey rendszerét, melyet hosszas tanulmányok után 1876-ban tett közzé, »*tizedes osztályozás*«-nak nevezi. Felállit ugyanis tiz osztályt, olyképen, hogy az egész emberi ismeretvilág

az 1—9 osztályba van beosztva, azok az általános művek pedig, melyek egyikbe sem sorozhatók a 0-val jelölt osztályba osztatnak be. S így létrejő a következő tíz osztály:

0. Általános művek.
1. Bölcsészet.
2. Vallástan.
3. Társadalom-tudomány.
4. Nyelvészet.
5. Természettudományok.
6. Hasznos művészetek.
7. Szépművészetek.
8. Irodalom.
9. Történelem.

Most már ezeknek az osztályoknak mindegyike megint föl-osztható tiz ujabb osztályra s a jelzés 0—9 számjegyeknek az eredeti számjegyhez való csatolása által történik; így pl. a 34-es számmal a 3-ik osztály 4-ik alosztályát jelzi a rendszer. És ezt így lehet a végtelenségig folytatni s nem akadhat mű, melynek hovatartozását számjegyekkel ne lehetne pontosan kifejezni. Lássunk egy-két példát a Junker által fölhozottakból:

Mint tudjuk a 3-as szám az első helyen a társadalom tudományokat jelzi; ennek ismét 9 osztálya van; még pedig:

1. Statistika.
2. Politika.
3. Nemzetgazdaságtan.
4. Jogtudomány.

—
—
—
— stb. stb.

A 33-as számmal kezdődnek a nemzetgazdaságtannak alosztályai; a 6-ik alosztály pl. a pénzügytan, melyet a 336-os szám pontosan megjelöl. A pénzügytannál természetesen újabb elágazás kezdődik:

1. Államjavadalmak.
2. Adók.

—
—
— stb. stb.

Már az adóknál elég terjedelmes számjegygyel van dolgunk Eddig eljutottunk a 336.2-ős számjegyig; az adók osztályában a 7-es szám az indirekt adókról szóló munkák jelzésére szolgál, tehát: a 336.27-es számjegyhez jutottunk. Csakhogy a tizedes osztályozás megint tovább halad s pl. a fogyasztási adók az 1-es számot nyerik, vagyis a fogyasztási adók teljes megjelölése a 336.271-es számjegy. Ámde a fogyasztási adók is alkalmasak a tizedes osztályozásra, ily módon:

336.271.1. Pálinkaadó,
336.271,2. Söradó,
336.271,3. Czukoradó,
336.271,4. Sóadó,

—

—

— stb. stb.

Gondoskodik Dewey arról is, ha esetleg a kilencz alosztály nem elégséges valamely ismeretkör anyagának elhelyezésére. Igy pl. a 280-as számjegy azt a katalogust jelöli, melyben a keresztény egyházak és szektákra vonatkozó művek foglaltatnak; most következik a kilencz alosztály, mely előre láthatólag nem fogja átölelni a megjelölt kört. Mi történik? Az utolsó 9-es alosztálynál ujabb osztályozás kezdődik ily módon:

280. Keresztény egyházak és szekták,
281. Őskereszténység és a keleti egyház,
282. Római katholikus egyház,

—

—

—

—

—

288. Unitáriusok,
289. Kisebb keresztény szekták.
289.1. Universalisták,
289.2. Campbellisták,

—

—

—

—

—

289.8. Mennoniták,
289.9. más kisebb keresztény szekták,
stb. stb.

Külön jelentősége van a zárójelnek is; pl. a 942-ős szám Anglia történetére vonatkozik, ha azonban a 9-est, mely, mint tudjuk a történelmet jelzi, elhagyjuk s a másik két számjegyet zárójel közé teszszük, az így nyert (42) számjegy Anglia földrajzi indexét jelöli meg. A rendszer ismerői, köztük Junker is, azt állitják, hogy kis gyakorlat után igen könnyen felismerhetni, hogy ez a számjegy: 016.581.9 (747.42) arra az indexre utal, melyben a New-York állam Albany kerületének florájára vonatkozó bibliografia irodalma található meg. Junker föl is oldja ezt az óriási számjegyet s még több példával támogatva hirdeti a Dewey-féle rendszer egyedül üdvözitő voltát.

Ezt az amerikai rendszert eleinte igen nagy bizalmatlansággal fogadták s alkalmazása más alapon rendezett könytárakban nagyon nehéznek látszott. Azonban hovatovább mind nagyobb figyelemmel vizsgálták kétségen kivül álló előnyeit s Dewey, a New-York State Library igazgatója 1894-ben rendszerét ismertető művének *(Melvil Dewey, Decimal Classification and Relativ Index for libraries, clippings, notes etc. Library Bureau: Boston, Philadelphia, New-York, Chicago, London.* 8-r. 593. l.) már ötödik bővített kiadását bocsáthatta közre. E mellett egész kis irodalom foglalkozik ezzel az amerikai találmánynyal; több izben beható megvitatás tárgyává lett s nagyban hozzá járult az általános bibliografiai kérdések tisztázásához. Hanem azért általános győzelemről nem lehet szó; még mindig nem nagy azoknak a száma, kik a rendszernek feltétlen hívei volnának, s még mindig igen komoly hangok merülnek fel a rendszernek legsarkalatosabb pontjai ellen is.[1]

Otlet és La Fontaine azonban czéljaikra alkalmasnak találták Deweynek vázlatosan ismertetett rendszerét, mert megismerkedve vele, 1894-ben Brüsszelben egy magánintézetet szerveztek *»Office international de Bibliografie«* czímmel s kidolgozták az egyetemes repertorium tervezetét. Ennek első pontja egy nemzet-

[1] Der Kampf um das Dewey-sche System. Centralblatt f. Bibliothekswesen. 1896. évf. 424. l.

közi bibliografiai hivatal fölállítása, mely az összes államok által támogatva, mintegy központi bibliografiai szolgálatokat teljesítsen első sorban az egyetemes bibliografiai repertorium összeállítása és kiadása által. Minden megjelenő könyvről vagy iratról pontos czédula készitendő, mely szükség esetén azt is magában foglalja, hogy az illető mű mely könyvtárban található meg. Az ily módon létrejövő repertorium nyomtatásban megküldetik azoknak a könyvtáraknak, melyek a központ működését támogatják; valamint az egyik-másik szakra előfizetőknek is. Ez a bibliografiai intézet voltaképen a világ összes irásbeli szellemi termékeinek nagy anyakönyvi hivatala, hova a tervezet értelmében egy év leforgása alatt minden újszülöttet be kell jelenteni s a hol minden érdeklődő megtalálhatja az adatokat arra nézve, hogy az irodalom egyik-másik táján milyen ujabb jelenségek mutatkoztak.

A nagyszabású nemzetközi vállalkozás sikere természetesen attól függött, hogy mennyiben sikerül azt valóban nemzetközivé tenni. S erről a brüsszeli konferenczián volt először szó. La Fontaine és Otlet urak buzgólkodása s az általuk a megalakítandó állami bibliografiai hivatal részére felajánlott 400.000 czédula igen nagy szerepet játszottak abban, hogy már ezen az első tanácskozáson komoly megállapodásra lehetett jönni több nevezetes kérdésben. Első sorban megállapodtak a Dewey-féle tizedes osztályozásra nézve. A belga kormányt megnyerték egy nemzetközi bibliografiai hivatal fölállítási eszméjének, s egyebeken kívül megállapították a nemzetközi bibliografiai egyesület alapszabályait.

Ez az »Institut internationale de Bibliografie« a vállalkozás sikerének ép oly főtényezője, mint a brüsszeli központ s épen ezért szükséges egy kissé megismerkednünk szervezetével alapszabályai nyomán.[1]

A nemzetközi bibliografiai intézet kizáróan tudományos szövetkezés, melynek czélja első sorban az emberi szellem termékei fölvételének, beosztásának és leirásának haladását előmozdítani; a bibliografiai egységek megállapítását a beosztás tudományos jellegének megkönnyebbítése végett mentül nemzetközibbé

[1] Junker, id. m. 28. l. Az eredeti franczia szöveg a *»Bulletin de l'Institut international de Bibliographie«* első füzetében. (Brüsszel, 1895.)

és teljesebbé tenni; a nemzetközi beosztásra vonatkozó minden komolyabb kisérletet támogatni; az ilyen beosztás alkalmazásánál mutatkozó nehézségeket megfontolni; végül kiadványok és minden más eszköz segítségével oly irányban működni, hogy lehetőleg mentül szélesebb körökben elfogadtassék az egységes és nemzetközi beosztási módszer. Az intézet évenként egyszer nagygyűlést tart, melyen többek közt megállapodik a következő évi gyülés idejére és helyére nézve. Vannak rendes, rendkívüli és tiszteletbeli tagjai. Az intézet rendes tagjait a bibliografiával foglalkozó egyének, intézetek és egyesületek közül választja. Ezeknek a rendes tagoknak illetve megbizottjaiknak szavazati joguk van. Rendkívüli tagok lehetnek mindazok, kik az intézet czéljai iránt érdeklődnek s a kik tanácskozásaiban részt akarnak venni. Ezek tanácskozási joggal rendelkeznek. A tiszteletbeli tagság kitüntetésében az intézetnek nevezetes szolgálatokat tett egyének részesülnek. A taggá való fölvétel két tag ajánlata után megejtendő titkos szavazás által történik. A rendes tagok évenként 10, a rendkivüliek 5 frankot fizetnek, a tiszteletbeliek semmit; mindannyian megkapják az intézet kiadványait. A tagok száma korlátlan; azonban tanácskozások alkalmával egy nemzet képviselői az összes szavazatoknak legfeljebb egy negyedrészével rendelkezhetnek. Az intézet rendes tagjai közül mindig hat évre állandó bizottságot választ, mely egy elnökből, egy jegyzőből és egy pénztárnokból áll. Ezek hívják össze az üléseket és készítik elő a tanácskozás anyagát. A jegyző végzi a levelezést és szerkeszti az ülésekről a jelentéseket, ezenkívül őrzi az intézet irományait és minden gyűlésen jelentést tesz az intézet működéséről. A nagygyűlés határozza meg az intézet székhelyét. Húsz rendes tag kívánhatja az alapszabályok megváltoztatását; ilyen kérdésekben kétharmadnyi többségre van szükség, hogy a határozat érvényes legyen. Az intézet folyóiratot (Bulletin) ad ki, mely az intézet ügykörébe vágó minden kérdést megvitat s e mellett közli mindazoknak az intézeteknek, egyleteknek neveit, a melyek az intézethez csatlakoznak, úgyszintén az egyes egyénekét is.

E szabályzatnak futólagos áttekintése után is belátható, hogy ebben a formában nehezen felelne meg egy ilyen nagy arányú intézet czéljainak, s azt hiszszük, egyéb rendeltetése nincs, mint a kezdet kezdetén némi iránymutatót szolgáltatni.

Majd ha az intézet megerősödik, bizonyára ujabban és biztosabban fogja a működésének alapját tevő szabályzatot kidolgozni.

A brüsszeli konferenczia megállapodásai között fölemlítést érdémel az is, melyre *Junker* indítványa következtében jutott. Ez az indítvány u. is oda irányult, hogy a könyvkiadók minden egyes kiadványuk megjelenése alkalmával bocsássanak az internationalis bibliografiai hivatal rendelkezésére az egységes index formája szerint nagyszámú fehérszinű czédulákat, melyeket a hivatal az index előfizetőinek megküldene. Ezen kívül a kiadott műnek minden egyes példányához mellékeljenek egy hasonló formájú és szövegű, csakhogy vörösszinű czédulát. Nagyobb könyvtáraknál a a vörös czédula arra szolgálna, hogy a kutató, aki a valamely kérdés irodalmára vonatkozó katalogust használja, megtudhassa, vajjon az illető mű meg is található-e a könyvtárban.

Mindezek a lelkes előmunkálatok azonban különösen az által lettek nagy jelentőségüekké, hogy a belga kormány csakhamar átlátta a vállalkozás nagy kulturális fontosságát s alighogy az első konferenczia véget ért, egy igen fontos lépéssel mintegy megteremtette a nagy művet. 1895. szeptember 12-én írta alá a belga király Schollaert minister előterjesztésére azt a rendeletet, mely szerint Brüsszelben »Office international de Bibliografie« névvel állami hivatal szerveztessék az általános repertorium előállítása czéljára. Természetes, hogy La Fontaine és Otlet az új állami hivatalban is az őket megillető hatáskörhöz jutottak.

Hogy az egyetemes repertoriumok kérdése mennyire aktualis s mennyire élénken foglalkoztatja a tudományos közvéleményt, kitünik abból a mozgalomból is, mely Angliában már évtizedek óta észlelhető s a mely az idei londoni nemzetközi kongresszuson nagy jelentőségű megállapodásokra is vezetett. Nem lehet czélunk részletesebben ismertetni az angol tudományos körök ily irányú törekvéseinek multját[1] s csupán az elmult nyáron, július 14—17. napjain lefolyt londoni kongresszus tanácskozásainak főbb eredményeit fogjuk fölemlíteni. A *Royal Society* hivta össze a művelt világ szakférfiait, hogy az exakt tudományok egyetemes repertoriumának megteremtése érdekében tanácskozzanak. Kijelentették ezen a tanácskozáson mindenek előtt, hogy nemzetközi szervezke-

[1] Centralblatt für Bibliothekswesen. 1896. évf. 505. l.

dés útján az exakt tudományok általános szerző, név és tárgy szerint összeállítandó katalogusának kiadása igen fontos okoknál fogva kívánatos volna, különös tekintettel arra, hogy a kutatók tüstént megtudhassák, hogy az őket érdeklő kérdésekben milyen irodalom áll rendelkezésükre. A katalogus 1900 január 1-én venné kezdetét s magában foglalna mindent, a mi a mennyiségtan, csillagászat, természettan, vegytan, állat-, növény- és ásványtan, mennyiségtani és természettani földrajz, geologia, anatomia, fiziologia, pathologia, pszichofizika és antropologia körébe vág, kihagyva e tudományok gyakorlati alkalmazásának irodalmát. Az egyes dolgozatok fölvételénél a czímen kívül a tartalom is irányadó. A katalogust egy nemzetközi tanács felügyelete alatt működő központi iroda adná ki; az egyes államok a magok tudományos irodalmának jelenségeit a megállapított rendszer szerint összegyűjtetnék, klasszifikáltatnák és a központba beküldenék. A katalogus egyelőre czédula-alakban jelennék meg, később a könyvalakban való kiadásra is lehetne gondolni. A központi iroda költségeit a katalogus jövedelméből lehetne fedezni, ha azonban ez nem volna lehetséges, akkor az államokhoz, intézetekhez s egyes személyekhez kellene folyamodni egy biztosítékalap létesítése végett. A Royal Societyt fölkérte a kongresszus, hogy egy bizottságot alakítson, a mely a még el nem intézett kérdéseket tanulmányozza s az eredményekről az illetékes tényezőket értesítse. A katalogus rendszerének kérdése is szóba jött a londoni tanácskozások folyamán, azonban erre nézve véglegesen nem állapodhattak meg. Az állandó bizottság tanulmányozásának anyaga marad a rendszer-kérdésen kívül az exakt és az alkalmazott tudományok (»pure sciences« és »applied sciences«) fogalmai között létező különbség megállapítása, a nemzetközi tanács és központi iroda szervezése. Mindmegannyi fontos kérdés, a melyeknek végleges elintézése, mint Junker igen helyesen megjegyzi, nem is várható egy négy napig tartó tanácskozástól.

Csupán főbb vonásaiban mutattuk be az emberi szellemnek azt a magasztos törekvését, mely a haladás nagy százada szellemi vivmányainak oly impozáns befejezéseül kinálkozik. Van valami lélekemelő abban, hogy épen a nemzeti öntudat erőteljes fejlődése idején a szellemvilág sorompóinak eltávolítására szövetkezik az emberiség. Mert bárhogyan alakuljanak is a földgömb politikai

viszonyai, annyi bizonyos, hogy ha a terv megvalósul, a nagy katalogusban az emberi szellem képviselői állandó békés találkozóra fognak összegyülni. S ha talán az eszmék, a tudományos nézetek így egymás mellé állítva az eddiginél gyakrabban kelnek harczra egymással, e harczok fergetegei után mindig fényesebben fog fölragyogni az igazság napja. A dolog természetében rejlik, hogy ily egyetemes feladatok megoldásánál általános lelkesedésre s minden művelt nemzet buzgalmára és érdeklődésére van szükség. Ezeknek a praktikus szempontoknak s különösen a mi specziális nemzeti feladatainknak kifejtése azonban nem foglalhat helyet ebben az ismertetésben. Kellő időben és alkalommal a részletkérdések megvitatásában szintén kifogja venni részét ez a folyóirat is, mely becses feladatának tekinti e hatalmas közművelődési mozgalom megfigyelését s törekvéseinek mentül hathatósabb támogatását

---

KOLOZSVARI CZEMENTES JÁNOS KÖNYVE.

Közli: Herzfelder Armand Dezsö.

— Második, befejező közlemény. —

(*43b.*)	floreni	16	grossi	24	floreni	6	grossi 9
		15		$22\frac{1}{2}$		5	$7\frac{1}{2}$
		14		21		4	6
		13		$19\frac{1}{2}$		3	$4\frac{1}{2}$
		12		18		2	3
		11		$16\frac{1}{2}$		1	$1\frac{1}{2}$
		10		15		$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$
		9		$13\frac{1}{2}$		$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{8}$
		8		12		$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{16}$
		7		$10\frac{1}{2}$		$\frac{1}{16}$	$\frac{3}{32}$

(*44a.*) Capitulum 1.

A fazakaknak a kemencheben valo berakasarol

Elözör az kemencheth egÿ Nehanÿ oraÿg fwtenÿ kel, Mind adig Meglen belöl Meg feieredik es Meg twzesedik. Annak vtanna Nÿsd meg az zaÿath es Hertelen Ne ragd bele az fazakakath. Meglen az belsö [1] feiersege az kemenchenek feketere kezd valtoztatnÿ. Mertha Mÿngÿarast be Rakod öket a twzes kemencheben. tahat Nagÿ karth vallaz.

Mert az twznek hertelen sebessegenek Mÿatta az ezwstnek

[1] a »belsö« szó után »reze« állt, de ki van törölve.

nagÿob reze. az cementh porban az fazakakban Meg emeztetik es el vez.

(44b.) De mikor Immar az kemenche zepen Meg engödöth, akoron zepen Rendel Ragdbe öketh es Meg lasd, hogÿ elne döched es hogÿ az fedök elne essenek rolok, es annak vtanna be chinald az zaÿath es az teglak köziben garasokat tegÿ, hogÿ a kemenche lelekzetet vehessen, es ottam[1] Nÿsd meg az kemenche boltÿan valo felsö lukath, hogÿ az cementh pornak a paraÿa azon kÿ Mehessen. Mert ha az nem volna, tahat az Neduesseg Meg zakaztanaÿa az fazakakat.

Mÿkor annakutanna, Mÿnth egÿ oramulua, az fazakak Meg twzesödnek, akoron alikat be kel Ismeg chinalnÿ, Mert kÿ parlodoth [44]) a Nedmesseg[2] belölle.

(45*a.)* Capitulum 2.

A twznek Mogÿarol.

Mindenha egÿ arant kel a twznek eggnÿ, es Ne legÿen Igen Nagÿ, hogÿ az aranÿ Meg ne oluagÿon az cement porban. Ollian legÿen, hogy Mindenkoron az fazakak es az kemenche veressek es twzesek legÿenek. Ezokaert Igen Jol kel reaÿa vigÿaznod az twzmelleth. Mert eben vagÿon az cementelesnek fö Mestersege. Ha Echer Meg alozik, zinte vÿonnan kel Mindenth kezdenÿ vÿ cemment porral.

Capitulum 3.

Medig allianak az fazakak a kemencheben.

Az Regzet [45]) wdö 24 hora, de ez Jelröl Meg esmered. Mÿkor az cemmenth pornak Ereÿe elmulth,

(45b.) Mÿdön a 24 hora elközelgeth es latod, hogÿ a kemencheben egÿ sarga Vekonÿ köd kezd fen labny [46]) az zaÿan kÿ Jönÿ, az a Jele, hogÿ Immar az cementh pornak az ereÿe elkölth es touab az aranÿban semmith Nem cheleközik.

Capitulum 4.

Az dictarol es signumrol.[3]

De ezth vegÿed ezedben, Hogÿ az Indiciomoth Elö vegÿed, es Meg lasd Mÿkoron cemmentelnÿ akarz, hogÿ ahoz valo signumban kezgÿed Mwuedeth, Tudnÿ Illik, az kosban, orozlanban, sagitariusban, es Mÿ Mikoron sextillis es trinus Martis vagÿon. Mert akoron könnÿen vekhöz Megÿen az cemmenteles: de artalmas az quartus[4] Martis.

(46a.)[5]

[1] »Ottan« helyett.
[2] Olvasd: »neduesseg«.
[3] E bejegyzés a lapszélre van írva.
[4] Utólag más kéz »quadratusra« javította.
[5] E lap üres.

(46*b.*) Az aranÿaknak Ismeretÿ. It erdersegben [47]) az mÿ warasok esfaluk wadnak es patakok, kÿ kÿ Mind Neuezet zerenth.

Aurum habens k^{arat} 19½ accipe m^{arcas} 3, adde sibi argentum p^{esetas} 12 et sic fiet k^{arat} 18 et sic inpondere videbis lucrum.

Aurum habens k^{arat} 20 accipe m^{arcas} 3, adde sibi *argentum* [1] p^{esetas} 16 et sic fiat k^{arat} 18.

Aurum habens k^{arat} 20½ accipe m^{arcas} 3, adde sibi *argentum* p^{esetas} 26 et sic fiet k^{arat} 18.

(47*a.*) *Argentum*

M^{arca}	1 p^{eseta}	—	k^{arat}	19½	m^{arca}	—	p^{esetae}	4	fiet k^{arat}	18
M^{arca}	1 p^{eseta}	—	k^{arat}	20	m^{arca}	—	p^{ecetae}	5⅓	fiet k^{arat}	18
M^{arca}	1 p^{eseta}	—	k^{arat}	20½	m^{arca}	—	p^{esetae}	8½ ⅙	fiet k^{arat}	18

(47*b.*) Aurÿ lavatilis limitatio.

Item aurum de Caproncha et de Kissund habet k^{arat} 22½ m^{arca} 1 fl^{orenos} 59, p^{eseta} saginatam autem fl^{orenum} 1, d^{enarios} 22; k^{arat} 22½.

Item aurum de Joffw habet k^{arat} 22, m^{arca} 1 fl^{orenos} 58, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 20; k^{arat} 22.

Item aurum de hatchak et de Szwl habet k^{arat} 21, vel 20½; m^{arca} 1 fl^{orenos} 54 vel 53, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 12; k^{arat} 21.
k^{arat} 22½.

Item aurum de Pien habet k^{arat} 20½; m^{arca} 1 fl^{orenos} 53½; p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 10 vel 12; k^{arat} 20½.

Item aurum de Solmos habet k^{arat} 18; M^{arca} 1 fl^{orenos} 48 vel fl^{orenos} 49, p^{eseta} saginata fl^{orenum} 1, d^{enarios} 2, vel 0; k^{arat} 18.
k^{arat} 17½.[2]

(48*a.*) Item aurum quod portant de Offombanÿa, de Schlactii vel Abrugÿbanÿa, de aliis 4-or civitatibus, semper est friscatum [3] et eiunt secundum gradum et tabulam.

Item aurum de Berwin ultra Kọrọsbanya habet karat 22; m^{arca} 1 fl^{orenos} 59 vel 60, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 18; vel 20, k^{arat} 21½.

Item aurum de Jodia et de Kilesd habet k^{arat} 19; marca 1 fl^{orenos} 50 vel 51, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1 d^{enarios} 4 vel 5; k^{arat} 19.

Item aurum de Ilokws et de Zalosd habet k^{arat} 22; m^{arca} 1 fl^{orenos} 59 vel 60, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarium} —; k^{arat} 22.

(48*b.*) Item aurum versus Hunyad hoc est de Schwl et de Torda habet k^{arat} 18; m^{arca} 1 fl^{orenos} 53, p^{eseta} 1 d^{enarios} 12; k^{arat} 18.

Item aurum versus Tordam et de flumine eius ut in

[1] A dőlt betük aztjelzik hogy az eredetiben az alchimiai jel van használva.
[2] Utólagos bejegyzés.
[3] Aligha nem »fricatum« helyett.

plurimum portatur ad Kaiendinum, ad Albam, ad Megies, ad Kwkollowar, quum fiunt nundine et est aurum gravature, quod semper emitur secundum k^{arat} 17 pondus leve, quod quintinum dicitur et sic p^{eseta} 1, videlicet d^{enarii} 80, et sic p^{esetae} saginatae 5 valent fl^{orenos} 4 et in igne deficit non parvum et habet

(49*a*.) k^{arat} 17 vah (?) et p^{eseta} 1 d^{enarios} 65 ad placitum.

Item aurum de Volachia in Athcka inferiori et in loco Loctor dicto habet k^{arat} 22; m^{arca} 1 fl^{orenos} 58, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 22: k^{arat} 22.

Item aurum de Kÿps habet k^{arat} 20; m^{arca} 1 fl^{orenos} 54, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 10 vel 12; k^{arat} 20.

Item aurum de Campo Longo et flumine Dombawicha dicto habet k^{arat} $19\frac{1}{2}$; m^{arca} 1 fl^{orenos} 52 vel $52\frac{1}{2}$, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 8; k^{arat} $18\frac{1}{2}$.

(49*b*.) Item aurum de Feierwyz habet k^{arat} 18; m^{arca} 1 fl^{orenos} 49, p^{eseta} 1 fl^{orenum} 1, d^{enarios} 2; k^{arat} 18.

Item aurum de Solmos circa Dewam quod est quintinum, habet $16\frac{1}{2}$ vel 17; m^{arca} 1 fl^{orenos} 44, p^{eseta} 1 d^{enarios} 80 vel 85 vel 87, et in igne deficit multum.

Item aurum de Kalotazeg habet k^{arat} 18; m^{arca} 1 fl^{orenos} 51. d^{enarium} —; k^{arat} $\frac{20}{18}$

Auri Karansebesiensis m^{arcam} 1 vendunt fl^{orenis} 60. Ex qua una m^{arca} dum reducitur in massam, pene semper depereunt p^{esetae} 3 et

(50*a*.) valebunt iuxta librum gradum in auro fl^{orenos} 52, d^{enarios} 50. Hanc summam excipient, restabunt fl^{oreni} 7, d^{enarii} 50, quos dividero per $52\frac{1}{2}$, venÿent in additione ad singulum aureum d^{enarii} $4\frac{1}{6}$.

In quibus locÿs Transsyluanie inveniuntur aurum lavatile: Abrugbanÿa capituli Albensis districtus castri Hwniad in arbitrio regis, districtus Biztriciensis, Offombanya regie maiestatis, Kalotazeg nobilium.

(50*b*.) Pertinentia castri Salypo episcopi, Keresbanya domini de Bathor, pertinentia Karansebes regis, pertinentia castri Zwryn regis, Twrochko nobilium, Aranÿas.

Alia descriptio:

Abrugÿh	k^{arat} 16.
Bizere Felso ochwa	k^{arat} 17.
Vÿdal Vyfalw Zent giorgÿ Patsaga	k^{arat} 18.

(51a.) Lwpsa	k^{arat} 20.
Dara wǫlgÿe Dara pataka Serchianos Azolos patak Kozep Jerche patak Almos patak Kÿs aklos Nagÿ aklos Belwar	k^{arat} 21½.
Baŗrabas patak	k^{arat} 21½.
Aranÿafw Caproncha	k^{arat} 22.
Calotazeg aliquum	k^{arat} 18—20.

Argenti marca singula continet:
Offombanÿa auri p^{esetas} 5 vel 7, vel 8, vel 9, vel 10.
Radnÿa auri p^{esetas} 2 vel 1½, vel 1.
(51b—56b.)[1]

(57a.) **1568**

Mÿkor Zebenben Voltam Volna az cementen tudnÿ Illik 1568 esztendöben.

Fuit album aurum m^{arcae} 156, p^{esetae} 40, k^{arat} 17½
Constat facit
Finum aurum facit m^{arcas}
finum cum addicione m^{arcas} —, p^{esetas}.

Ez vala tertia Inposicio, de Maradot vala hatra azbol m^{arca} 34, p^{eseta} —.

Ez akarattal tőm be, hogÿ en egÿ twzböl kÿuegiem Regÿ zokasomzerint, Nemhogÿ egÿbe^n auagÿ kettöben vagÿ haromba^n. de meg 4ben auagÿ ötbenis alÿg hoztam vala kÿ, oka penÿg ez hogÿ Mind az elöbÿ es az vtozorinak az betetelben

(57*b.*) Valo fazeknak arannÿal valo berakasaban; az zaÿat vlÿ Igen be raktuk volt, hogÿ az kemenche Mind anne Ideÿg foÿtua volt, kÿt Mÿ ezwkben sem vottwnk volt.

De ez secretum ezben az tudomanban, hogÿ erre viselÿ gondot, hogÿ az teglak közöt az garasokat vgÿ rakiad, hogÿ suspiriomot vehessen közzwllök, Mert Mind az also boltban es Mind az felsö boltban Nem öperalhat (*így!*) az twz, vgÿ anneŗa hogÿ Meegchak 1 gradusra sem vÿheted fel, ha harmadnapeg egetnedis;

Azert az derekat 3 twzben hoztam kÿ ezen tudatlansag alat, Azert ezt ezemben vöm, mikor p^{ro}bat akartam

[1] E lapok üresek.

(58*a*.) volna vennÿ benne, az ora beteluen; vgÿ vőm ezemben, hogÿ Megnitam az zaiat es Joban kezde egnÿ, hogÿnem Mint Mÿkort be uala rakua; ez vala penÿg zent egied napian, kÿs azzonÿ [1] hauanak elsö napian 1568. De azert Megis vagion Mas gianosagomis vgian ezen aranÿra, tudnÿ Illik hogÿ vram apank Vachÿ Peter, Mert Mindenkort addiciot beleie es annak elöttees sok rezes aranyakat hoztakuala, kÿt soha Nem tuttam es ö sem tudot gondolnÿ, hogÿ az a sok rezes arannak addicioiat Nem gondolta es Nem computalta Meg es annak felette Merte az Regulazerint valo adiciot, ez is volt az defectus aban, ky ennekem gyanosagom.

(58b). **1567**

vrunk öfelsege adot vala Nekwnk az almasÿ banÿa aranÿat, peter deak altal m^arcas^ 75, p^esetas^ 10, k^arat^ 14, ezt hogÿ betewök zent katalin azzonÿ Napian, elsö cemmentben lön gradussa k^arat^ $21\frac{1}{2}$.

Masod betetelben volt orank is es felliebment vala Joual 23nal annak az cemmentin es kimosasan haborottunkuala meg[48]) Ifiw Vachÿ Peterrel,

1569

Masodik Inposicion vala aranÿ album m^arca^ 180, p^ceseta^ $31\frac{1}{2}$, k^arat^ $16\frac{1}{2}$, zwkön, elsö twzben Jart ora 32, kellet volna lennÿ Meeg 4 oranak, löt volna vgÿ tekelletes, de ez orabanis löt $21\frac{1}{2}$ k^arat.^

Masodban is betöm[49]) löt — [2]

De ez tanachom, hogÿ elsö twze legien 36 ora, Megnem banod, de zep lassan elsöben etc.

(59*a*.) De ezt vegied te ezedben, hogÿ Mikor az aranÿat az kemencheben tezed, az kemenche Mind aranÿastol Jolmeg fwllion,[50]) lassan, lassan, Mint annak elötte Megmondottam, ahoz zamlaluan az orat, kÿt tuch hogÿ Minden közöt Igazb regula, kÿ dichirendö, chak menÿ vegere.

Az kÿ veuen, Meglatod, Menÿre Ment az gradussa, ahoz tudod Magadat tartanÿ az Masik twzben, hogÿ az twzet Menÿ gradusra kel vined, kÿ az tek[e]lletes ligara vihesse az aranÿat, vgÿ Mint karat $23\frac{1}{2}$.

1570. die 6. mense Februarÿ.[3]

Masod tanach adasom ez: te Cemmentes kÿ uagy, hogÿ az meg tanolt, es regzet tudomanÿodat Mas ember zouara elne hagiad, Mint az Jart vtat az Jaratlanerth,

[1] E szó után »napia« állott, de szerző kitörülte.
[2] Utólagos betöltésre szánt hely.
[3] Az évszám melletti ezen dátum két első szava egy sorban áll, az utolsó a bal lapszélre van írva.

(59*b*.) Mert karat vallod, Mint en vallottam keecher, hogÿ az oranak heat hattam az kamora Ispan zouara kepest,[51]) az Mint en annak elötte chelekettem, azt elhagÿuan.

1571 [1]

Harmad tanachom, ez ky azonkepen secretom, Mint az töby, hogÿ Mikor az aranÿat az kemencheben töttek es Megfwlt es Jar, tahat az zaian kÿ *lelekzet* ky *jö* az Nem *jó* [2] gondotviselÿ reai[a], en azt Mondom

1571. die Aprillÿ (*így*) 6.

Touaba emlekezem az vÿ kemencheben valo aranÿ beteteleröl, kit Nem hittem es reaiais Nem tartottam, de ömagatol löt Illien modon, hogÿ az orarÿg [3] tartuan, tudnÿ Illik Mint zokas, vgÿ Mint 36 oraig,

(60*a*.) Löt az gradussa karat 23 meeg fellieb, de ha tuttam volna reaia tartoznÿ, tahat chak 2 oraÿg löt volna benne, Meg lot volna az tekelletes gradus 23½, töttem felet be esmeg es Jart az kemencheben vgÿmint — [4] oraÿg, kÿt te obserualÿ minden wdöben, ha Jol akarz chelekednÿ, de azert smaÿdeek [52]) volt, nem törö; Isten akarattiabol Az arannak summaia volt, kit be töttem, m[arca] 75, p[eseta] 30, hogy kÿ vöttem es kÿ mostam löt, belölle defectus m[arca] —, p[eseta] —, de ennelkwl nem lehet kwlömbön, hanem az Cemmentes Jelen legien az sarfelcinalasban es az valaztasban, hogÿ erche Menÿ aranÿ legien az ezwstben, ahoz tarcha magat.

(60*b*.) Jo aranÿ festek Mwhöz valo.

Vegÿ grispant loth 1, galichköuet loth 1, saletromot loth 1, zalamiakot loth ½;

Chak Meg kel kennÿ vele az Mwuet es vgÿ kel fel egetnÿ es Meg oltany.

Ad fundendum cornu.

Accipe limaturam cornyum et ponas ad ollam novam, postea recipe calxem vivam 3 partes, cineris solutÿ vel coangulati 2 partes et 1 partem tartarÿ calchinati et de istis fac lixivium et funde de illo lixivio ad limaturam cornuum et coque simul et sit pulmentum. Ittem recipe colorem quercus bene pulverizatum et appone,

(61*a*.) coque cum eo bene et postea funde, de hec poteris facere manubria cultellorum.

(61*b*.) Mykor Irnanak 1567 vÿrag zeredan estue 9 orakort, löt

[1] A lapszélen.
[2] A dőlt betűkkel szedett szavak titkos betűkkel.
[3] Tollhíba »oraÿg« helyett.
[4] Utólagos betöltésre szánt hely.

leanÿa, kÿnek löt Neue Borbara, Az en katamnak, vgÿan azon eztendöben löth Meginten halala, tudnÿ Illik husuet vtan valo.

Mÿkor Irnanak 1568 Cantate Vosarnapra virradolag effel vtan 2 ora vtan löt az katus katanak.

1569. Rogacio vosarnap elötualo zombato^{n} temettwkel az zegenÿ vrunkat ven Vachÿ Petert 1569.[1]

Zöch tamas tankoiatis[1] penÿg temettwkel vgian vtannaualo zombaton aldozo vtan, Mikor Irnanak 1569 eztendöben, hogÿ az Mÿ kegielmes vrunk ö felsege ada az kamora Ispansagot Ifiw Vachÿ Peternek, vgian azon eztendönek az eleÿben kÿ cemment lön.

(62*a.*)[2]

(62*b.*) Ezwsthes es Achelhoz valo wÿz.

Vegÿ 1 loth valazto vÿzeth es egÿ rez kenesöt es Egÿ keues ezwstöt, vesd az valazto vÿzben ezeket es io lezen.

Ha akarod Az Cristalt vag Achelt lagÿtanÿ, vegÿ az rothat fanak az hammat es oltatlan Mezet, Egik anne legien, Mint az Masik, estölch vizet kwziben es had keet oraÿg forranÿ, es zwrd le az vizet egÿ fazekban ruha altal, Ted bele az Achelt az vizben, Az kit Meg akarz lagitanÿ, 2 Napig had benne Allanÿ, lagÿ lezen hogÿ zabadon Mechech[3] rea valamit akarz zabadon

(63*a.*)[4] **1572**

Banfipal v^{ram} adot aranÿat az cemmentre:

m^{arcas} 2, p^{esetas} 45, k^{arat} $20\frac{1}{2}$, fl^{orenum} —, g^{rossos} —.

m^{arcam} —, p^{esetas} 4, k^{arat} $23\frac{1}{2}$, fl^{orenos} 6, g^{rossos} —.

Adot esmeg Pal uram penzt aranÿ valtanÿ fl^{oreaos} 300 d^{enarios} —

Forgach v^{ram} adot penzt aranÿ valtanÿ fl^{orenos} 180, d^{enarios} —.

keet kupat adta^{m} el Melÿ Irua vagion desieknek.

Masodchoris adot penzt fl^{orenos} 100, d^{enarios} — atta^{m} Zöch tamasnakis keet kupat kinek az arraual tartozik

die 22. Juli tartozik felenchÿ[5] Antal[6]

Ferenchÿ Antalnakis atta^{m} Egy kupat, tartozik az arraual, kit az feiedelemnek adot.

Zöch tamasnakis atta^{m} keet kupat, tartozik az arraual etc.

(63*b.*)[1]

(64*a.*) Mikor Irnanak 1572, az tercia inposiciot az ö gradussatol Meg foztuan vgÿ mint az regulanak felette 24 oraual felnem

[1] Tankó = Tonkó (Antal).
[2] E lap üres.
[3] Olvasd: »metszhetsz.«
[4] Az egész oldal kitörülve.
[5] Olvasd: »Ferenchy.«
[6] E sor mintegy kivonata a következő passzusnak; a margóra van írva.
[7] E lap üres.

vihetem ara az gradusra, az Mire kel vala, az egik kemenche az Masiktol tauol vala gradussaban Mert, az egik kemencheben 20 gradus vala, Masikban 23 vala;

De az elsö inposicio, kÿ vala nouembernek 9 napian 1571, finumra felment vala ez okal, hogÿ aztis 12 orauał vittem vala fel az fellÿwl Megmondot oranal.

Ez az dolog penÿg vala cemmentes Janos kamora Ispansagaban anno Domini 1572.

(64b.) **1572**

Augustusnak 30 napian granaltam Vgian ezen eztendöben Masod cemment, kÿ lön zent Janos Napiara.

Az tercia Inposicio, kÿ vala, vala summaia az album aurumnak marca 243 peseta 41, ezt egÿ twzben vgÿ Mint keet kemencheben töttwkbe;

Jartattam elözör vgÿ Mint 36 oraÿg, akor probaiat võttem, volt 22½ karaton, vgian azon twzben tartuan vgÿ Mint 16 oraÿg, aztis meg probaluan, volt garattia karat 23.

Ezeknek penÿg oka ez volt, hogÿ anne summa aranÿat 34 fazekban raknÿ chodalatos es halhatatlan[53]) dolog csak hallanÿs, Nem hogÿ chak Miuelnÿs, ez okaert Meg od magadat tölle, Mert vgÿ Jarz, Mint en.

(65a.)[1]

(65b.) **1572**

Mÿkor Irnanak ennÿ eztendöben, tudnÿ Illik Cemmentes Janos camora Ispansagaban.

Hozot vala zekesfeieruarÿ andras deak vrunk ö Nagÿsaga akarattiabol aranÿat zebenben tudnÿa, Mint Vrunk ö Nagÿsaga S B[2] Istuannak az erdelÿ vaÿdanak es az zekelek Ispannÿanak aranÿat az Cemmentre, kiket bÿzonÿ Mind feluetete velem, kiröl önön maga bÿzonsagom, Mert az töket Nem erte, söt Mind allat volt

Touaba az constatot[3] Meguetette önön magais, Nem lehette[4] meg az proba vtan annak az summanak constattiat, hanem heat lelte az finumhoz kepest, vgÿ zolok, kit önön maga Meg Jelentuen, Meg mondam Nekÿ, hogÿ az az dolog ö vetke,

(66a.) Mert nem Igaz ligan atta be, hanem fellieb, Melÿnek apadasa az Miat löt elsöben.

[1] E lapra az előtte levő oldal szövege czeruzával mostani írással le van másolva.
[2] Olvasd »Somliay Batori« mint az a 24b. lapon áll.
[3] Azaz a kapott mennyiséget.
[4] Olvasd »lelhette.«

(66*b*.) Cemmentum bonum et verum accipitur primo later optimus non lapidosus, nec arenosus, qui neque nimium ustus sit, sed mediocriter, neque nimium, neque minus, is frangetur in minutas partes super lapide aliquo duriore, postea per in cerniculum [1] purgatur vel seteriatur (?) semmel atque iterum. Quod vero crassius remansit, rursum funditur ac teritur quam minutissime atque eo melius, quo subtillius. Postea summitur sal illud etiam ac later per omnia in subtillissimum pulverem teritur, deinde hec duo simul miscentur.

Hec nota, quod salis una tantum pars, lateris autem due partes summuntur sicque simul comiscentur. et mediocriter madidutur, et illud dicitur commentum vel vulgariter cemmentum.

(67*a*.)[2]

(67*b*.) Mykor Irnanak 1573-ben, Az tercia inposiciot be tewök annak Mogia zerint, Melÿnek valala, (*így*) s^{um}maia m^{arca} 110, p^{eseta} —, k^{arat} —.

Annak az twznek oraiat meg aduan, vgÿ mint 36, lön az arannak elsöben gradussa vgÿ Mint 23 böuön, Melÿ arannak felet be tewök Masodchor es tartok az ö gradussa zerint 14 oraÿg, es mene fel az Jo es Igaz gradusra 24-re

Melÿ tercia Inposiciohoz vala nagÿ ketsegem, hogÿ en nagÿ kart vallanek 3 okert:

1 az tönek felnem ereseert hogÿ nem erte fel az gradust,
2 az hogÿ rezes es felette slakos es az Massaban

(68*a*.) öttesben sokat apadot

Touaba az Merteknek apraianak könÿw voltaert, melÿ apadasnak az s^{um}maia facit fl^{orenos} 4.

Ezt penÿg Irtam ezert, hogÿ az Mikor Illien dolog elödben Jöne, viselÿ gondot reaia, hogÿ kart ne valÿ, Mint en.

Azert ha az twznek gradussat tudod, vÿd arra az kit tuch, vgÿ Mint keueseb orara, de az gradus egÿ arant Jarion az kemencheben, Mert az alab valo graduso aranÿ hamarab fellieb Megien az Igaz ligara, hogÿnem Mint az Jo es kemenÿ aranÿ, ha tudod az twznek gradussat tartatmÿ,[3] Mint kel.

Azert ennek az s^{um}maia facit m^{arcas} 86, p^{esetas} —, apadot el benne az twzben m^{arca} 3, p^{eseta} 15.

De regradalnÿ kellet, Mert Jo volt vgÿ Mint k^{arat} 24.

(68b). **1574**

Mÿkor Irnanak 1574 ad diem corporis Cristi [4] Az primma Inposiciora lön aranyunk m^{arca} 179, p^{eseta} —, k^{arat} 17. Jar-

[1] Cerniculum = szita.
[2] E lap üres.
[3] Tollhiba »tartatny« helyett.
[4] Június 12-ére esett.

tattam az kemencheben vgÿ mint 36 oraÿg es löt gradussa k^{arat} 23 böuön vgÿ annera, hogÿ nehezen esmerÿ vala meg az ember egiket az Masiktol, Mellik Job az Masiknal, de hogÿ cha vad zine vala, ezokaert kelletek betennem es Jartatam vgÿmint 14 oraÿg, Melÿnek lön apadasa m^{arca} 3, p^{eseta} 24. Melÿ aranÿ Mia lön nagÿ giötrelmem törese miat, de ezis ezert, hogy

(69*a.*) Echerismind[54]) az tekelletes gradusra akarom vala vinnem de chak kicim[1] hea lön, Melÿnek az ö hirtelen valo gradussara vimi[2] egÿ twzben teue az törekenseget, Mert az cruditas benne rekedet volt Melÿröl azt adom tanachol, hogÿ keet twzben vÿd veghez, ha azt akarod, hogÿ smaÿdek legien es k[e]ueseb Munkad legien velle es keueseb kölcheged az $Mercuriu^{m}$ dolgabol, es tekozlas benne Ne essek.

Tanachomat kerlek meg fogadgiad, ha tÿztesseget akarz vallanÿa Mwueddel az wdöben.

(69*b.*) Söt azt Mondom, hogÿ az Törekensege az arannak hozza az echer twzben valo feluitelenek akarattia az gradusnak, de zerenchetlenseg ha Jol nem talalia, hogÿ smaÿdek legiem.[3]

Az smaÿdeksagrol valo bezedem es Megis ez, hogÿ ha törik az virgaban az aranÿ, tahat Mÿueld ezt, hogÿ ha az virga törik, tahat haÿch özwe es Ra[k]d porban fazekban az kemencheben, vgÿ Mint 12 oraÿg, es smaÿdek lezen, Ne vezteges sok mercuriomot reaÿ (*így*) es Ne arch se magadnak esse Masnak velle Mert artalmas Mindennek.

De vagiok nagÿ panazolkodasban karuallas Mÿa, hogÿ

(70*a.*) Mint lön ez primma Inposicioban dolgom, vgÿ lön, hogÿ karom nagÿ lön, de nem tuthatam, mÿ legien az oka, hanem gianakodam az Cemment sarara, Melliet Mÿkor meglatandok es veghez vÿhetek, akor tano bÿzonsagot tezek es vallast, houa kel Mutatnÿ.

(70*b.*) Anno Domini **1530**

Negotium Joannis Cemmentarÿ in tempore pestis, que fuit anno domini 1530.

Historiam totam huius rei, si vita supererit, alibi describemus, forte etiam transeuntur in locis nonnullis, adnotavimus, quod Blasius Buchephalus quid cum Joanni Cemmentario fecerit.

Album aurum m^{arcae} 538, p^{esetae} 20 puri debuerat esse finum aurum m^{arcae} 410, p^{esetae} 33.

Hoc modo tota summa stabit per k^{arat} $17\frac{1}{2}$ g^{rossos} $1\frac{1}{2}$.

[1] Olv. »kicin.«
[2] Olv. »vinni.«
[3] Olv. »legien.«

Si dederis rationem hoc modo, ut dicas te dedisse in puro auri m^{arcas} 414, p^{esetam} 0.

Quod in proba aureorum fuit k^{arat} $23\frac{1}{2}$, certissime per k^{arat} 18 tota summa stabit, Si per gradus prescriptos albi auri precium minimo queramus, facit in toto fl^{orenos} 27116, g^{rossos} 27.

Ex marcis autem 410 pure cuduntur fl^{oreni} 28290.

Excipe prescriptam, manebunt pro lucro fl^{oreni} 1173, g^{rossi} 45.

(71*a.*) **1543**

Factum est chemmentum in Koloswar, cui presunt Petrus Horuat cum scriba servo Nicolano de Nagÿbanÿa, cemmentavit aurum Emericus Pazman, gener Joannis Chemmentarÿ, In positionibus binis tractatum est hoc modo:

Inpositionis primme album aurum facit m^{arcas} 196, p^{esetam} 0, k^{arat} 19.

Finum aurum facit m^{arcas} 151, p^{esetas} 30.

Inposicionis secunda album aurum facit m^{arcas} 213, p^{esetas} 42, k^{arat} $17\frac{1}{2}$.

Finum aurum facit m^{arcas} 160, p^{esetam} —, ita ut marce due essent purgamentum, et pesetae nescio quot, sed in uno deceptus est, eum enim cisuras fundent m^{arcas} 50, p^{esetam} —, tegelly fractus est; remanserunt in cineribus m^{arcae} 26, p^{eseta} —, quod adeo frangibile fuit, uti cundi [1] nullo modo usque ad quosque inposuit granatum in cemmento usque ad horas 2,

(71*b.*) sed nichil profuit, neque et cera ut sulphur statuerat, rursus cum addicione granulatur et cemmentare, consilio tandem nostro usque cum bono mercurio — [2] quantitatem fundit et bene successit.

Ad chimmentum faciendum recipe ad unam m^{arcam} salis plumbi granulati p^{esetas} 3, *cupri* [3] $1\frac{1}{2}$, p^{esetas}, pone ipsum solem ad fusionem et qum iam incipit fluere, tunc predicta addicio mox inponatur et moveant, ut bene simul fluant. Tunc granula et pone ad cemmentum, ut ibi stet hora $\frac{24}{36}$, postea excipe et proba, si habet k^{arat} 22, tunc inponatur secundo et stet $\frac{12}{20}$ horas in cemmento, si vero auro primma vice altius gradatur quam 22 k^{arat}, sic alia viche eo brevius stabit in chemmento.

(72*a.*) Nota, quando prima vice excipitur de cimmento, tunc reperitur de puro *auro* [4] 3, aut 2, aut $\frac{1}{2}$ marcam, quod altius stat in k^{arat}, quam reliqua totius *auri* [5] quantitas, et hoc servatur per se, ea racione, quod si in secunda cemmentatione excelleret

[1] »cudi« helyett.

[2] A mercurium szó mellett egy jegy áll, mely azonban a higany alchymiai jegyével nem azonos.

[3] Alchymiai jegygyel.

[4] Alchymiai jegygyel.

[5] Alchymiai jegygyel.

natura, tunc additur hoc aurum, et postquam libet cemmentationem, accipitur proba, ut se quispiam secundum hoc regere possit. Si vero altius ascenderet, quam deberet, videlicet si ultra k^{arat} 23½, ad talle dicit Jancho civis, Cibiniensis, si cum centum marce essent auri, tunc duas marcas argenti addidisse.

Nota secundum camere dantur de tribus marcis fl^{oreni} 204 quinque, fiunt autem Cibini ex tribus marcis fl^{oreni} ducenti quinque, Cremici *(így)* vero ducenti et sex, nunc vero fl^{oreni} 207.

(72*b*.) Nota cuilibet marce a 12 k^{arat} usque ad 20 adduntur 3 p^{esetae} plumbi et 2 pars *cupri*.[1]

1582 dies 3 aprilli karat 22½ ez zerint addiciot Mindenfelet.[2]

Ittem a 20 karat usque ad summum adduntur uni marce 1½, p^{esetae} *plumbi* et ¾ pars *cupri*.[3]

Magna semper fuit ad usum cemmentis suspicio, quod ad ipsorum opinionem lucrum camere non reddat, opinantur enim prefecti ad singulam marcam puri debere provenire quatuor aureos, quasi vero sit in arbitrio cementis, dare, quantum optaverunt, et credant semper reddere posse, nisi furaretur. Ad hanc evitandam suspicionem hoc modo cemmentis faciat.

Post granationem cemmentis ponderet m^{arcam} 1 auri gravati, detque in manus prefecti,

(73*a*.) qui eodem modo, ut ceteri cum pulveribus commenticis in ollam componat, sit presens, dum inponitur in fornacem, nec absente illo excipiatur, exceptam ollam det illi, ut mos est ad abluendum et rursus cum pulveribus componentis, si necesse fuerit, relincum aurum, ne ipse neque servi contingant familiares; quantum ergo ex una m^{arca} provenerit puri, tantum de relincquis omnibus expectet a cemmentario, jam vero leuge maior de argenti ex pulveribus reducti defectu oritur suspicio; horum causas multas mos descripsit, hec tammen duas tantum potissimas adnotabimus, non de lutum juxta gradus additionem et justitiam reducentium.

Item Cibinienses semper compellebant chemmentarium ad argenti ex luto cemmenti reductionem et quem ad modum de auro, ita de argento tenebatur reddere racionem;

(73*b*.) quo loco cemmentarius illam veterem regulam expengiere non poterit, sexta scilicat ut isti jura antes (?) volvat tercia partis dimentione reddere, hoc quidem in Vngaria, sed in Italia secus, ut in libro septimo de cemmento faciendi scripsimus.

Ittem cusoris malignitatem lucrum camere diminui potest et fidelitatem augeri, quid super hoc magister Matias auri cusor Cibiniensis dixerat, ex diario nostro anni 1539 die 15. Nouembris

[1] Alchymiai jegygyel.
[2] E sor a margóra van írva.
[3] Mindkét fém alchymiai jegygyel.

erit colligendi (*így*), quid item tempore Petri Horwat circa festum Galli 1543.

Circa festum Gallÿ cementum est factum perfidibus Horuat Buciphaloque pro utati (?) m^{arcae} 315, p^{esetae} 38.

Ex purgato m^{arcae} 2, p^{eseta} —, multum de lucro gloriabuntur et Emericus qui Vocon gessit, Joannes Niquo qui bonarum scribarum agens per se ceteros contemnebant,

(74*a*.) cum igitur circa festum Caterine cessalia[1] remensa fundebantur, erant prope m^{arcae} 50, iam auro liquefacto et ad marcas 24 in virgis effuso tegellus fractus est. Collecto iterum ex cineribus auro, dum rursus fundetur et in virgas ducentur, adeo efferatum erat, ut cudi nihilominus possit. Sic ergo granulatum aurum finum cemmentavimus sine ulla additione. Nihil profuit m^{arcae} 53 neque sulphuris, nec cere in liquefactione additio, postea statuit facere additionem et fecit die dominico in festo sancte Caterine atque inposuit auri fini m^{arcas} 25, p^{esetam} — ad cementandum, opera autem nostra composita fuit additio, nihilominus non sine gravissimo damno negotium transegerunt.

(74*b*.) Fabianus literatus civis noster attulerat albi auri m^{arcas} 28, p^{esetas} 13, cementavit more consweto et post bonam inpositionem excepit ultra, quam par erat gradatum, tempore gradationis probatum habuerat k^{arat} 18 finum, ergo erat m^{arcae} 21, p^{eseta} $\frac{1}{2}$, quod cum in virgas fundetur cuperetque infusione degradari, addit aurum quod antea per antimoniom fuerat fusum, unde factum est adeo frangibile, ut numquam martello cederet, quare oportuit totam massam rursus granare, inponere et cementare cum maximo camere detrimento, nam non amplius, quam fl^{orenos} 21 in lucrum dedit, 1 voluit in cementum, animadversus Fridericus Malch amicorum tam(en) precibus est delimitus.

(75*a*.) Album aurum m^{arcae} 28, p^{esetae} 13, k^{arat} 18, constat fl^{orenos} 1441, g^{rossos} —;

finum m^{arcae} 21, p^{esetae} —, facit fl^{orenos} 1449.

Hic ad lucrum supputatur argentum et ab argento seperatum aurum.

Rubificatio veneris.

Recipe —[2] partes 2 vitri fussibilis, glauci partem 1, —[3] salis nitri partem 1, pulveriza et misce, cum isto pulvere cemmenta laminas veneris et erit k^{arat} 18, cui, adde argentum, et si ibi esset *mercurium*[4] fixum, in calce viva melius fieret.

(75*b*.) Quomodo aurei cuduntur ad k^{arat} $23\frac{1}{2}$.

Non in omnibus cameris Hungarie, sunt autem tres in regno toto: Cremicia, Riuuli dominarum et Cibinensium. eque gradatur

[1] cessalia = serpenyő.
[2]—[3]) olvashatatlan jegyek.
[4] Alchymiai jegygyel.

aurum ad faciendas monetas aureas. Cibini sepe faciunt ad k^{aratos} $23\frac{1}{2}$, quem alibi finum esse descripsimus.

Eque et ad eundem k^{arat} faciunt sepem in Riuuli dominarum, nonnunquam etiam dempsius.

Cremicie autem semper fere ad k^{arat} 23, quod vel hinc intellegere licet. ad hinc annis sex tempore Ludouici regis et Marie regine judex Crimiciensis ex commissione principum examinatus jure videndo affirmavit aureos in Cremicia fieri semper ad k^{aratos} 23, et fieri ex singulis marcis auri fini fl^{orenos} 69, unde fieri, ut lucretur camara ex sinculis marcis

(*76a.*) fl^{orenos} 5, g^{rossos} 48, hec ille verum, hÿ 48 g^{rossi} supputantur in verum. Nam si aurei fieret ad finum vel ad k^{aratos} $23\frac{1}{2}$, quod idem est, provenerit lucrum camerario ex singulis marcis auri fini fl^{oreni} 3, g^{rossi} 42, non supputata —[1] g^{rossi} videlicet 48.

Qualles aurei cusi fuerint in Riuulo dominarum. Sub obitum regis Joannis mense Augusti 1540 Paulus Murani cemmentum fecit in Riuulo dominarum, ex quo ausus est emittere aureos k^{aratos} 21 vix habentes, in contemptum venerant ad hunc viventem.

Joannes rex monete sub nomine suo cuse hominum huiusmodi temeritatem fit, ut eciam auri contemnantur.

Idem et efferunt, (?) quanti se putantur, qui pre se ceteros contemnantur,

(*76b.*) qui nuper ex mendacitate emerserunt, qualles omnes fere Joannis regis satellites extiterunt.

De addicione.

Addicio monetarum aurearum sit argentum, licet sibi cuprum apponatur contra jus floreni Hungaricis, (*igy*) qui deberent habere k^{arat} 24, sed jam et is argentum apponatur, cum hoc aurum Renensem (*igy*) esse oporteret.

Et aurum quod habet 24, vocatur purum, aurum autem Renensem dicitur habere k^{aratos} 18 et granum 2, hoc est k^{arat} $18\frac{1}{2}$, si minus fuerit, est contra ordinationem Cesaris.

(*77a.*) Minek elötte granalnÿ akarz, ez köuetkezendö Irasokat olvasdel, kwlömben hozzaia Ne kezgÿ, kÿualkeppen ez könÿuechket, Mert sok dolgokat talalz tudomanÿodnak chelekedetednek segitsegere, kÿ dichirendö, es Meg közönz es Meg aldaz erette. Mert bÿzonÿ probalt dolgok Mind per me etc,

Scriptura legere docet, praxis cum opere confirmet, sed vigilare oportet, diem et oram observet, ignem in fornache mediocriter teneth.[2]

(*77b.*) Mÿkor Irnanak 1575 eztendöben Marciusnak 28 Napian,

[1] Olvashatatlan jel.
[2] Kijavítva »teneath« ra.

Talaltam egÿ tÿtkos Jeles bölcheseget, kit soha Nem hallottam Mastol es Nemis lattam Mastol, hanem Isten velem leuen, en Magam Meg kisirtem bÿzonÿ Nagÿ gondal es felelemmel, az secunda Inposicioia aranÿa vala törö, kit soha kÿ nem verhettek volna, kÿt en Mingiarast meg öttek töröuen, Mert latam az Mercuriomnak sok voltanak apadasat, Melÿ karosnak techik vala Nekem, gondolam azt, hogÿ Job ennekem 50 penz arra fat el költenem, hogÿnem Mint keet vagÿ harom forint arra Mercuriomot elköltenem, es zenet tegelt reaia veztegetne^{m}.

Secretum est quod non audivisti.

(78*a*.) De generacio[1] Joannis Cemmentes de Coloswar.[2]

Mÿkor Irnanak 1572. tudnÿ Illik decembernek 3 napian, kÿnek Neue Janos, susananak Annak elötte löt vala vgÿ Mint 1571 kataÿa susanak.

1572

Mostan es lön vgÿ Mint chötörtökö^{n} auagy zeredan Janchy nappal,

1575 Gienelogia[3]

Lön susananak leanya septembernek 18 Napian, kynek lön Neue borbara, az az vosarnapon 11 ora közöt és 12 ora közöt eiel zebenben.

1579

susananak lött esmeg leanÿa zent antal nap estin 1 ora közöt es keet ora közöt zombaton, kinek Neue sofia.

Ez keet leanÿ közöt hozot volt esmeg hon nem letemben egÿ fiat, Melÿ Idetlen volt, annak Neue Ninchen.

(78*b*). 1570

Mikor Irnanak ennÿ eztendöben, tudnÿ Illik 1570 Juliusnak 24 napian hogÿ lön camora Ispanna zebenben, hozta vala velle el budaÿ tamast Illien kepen, hogÿ ömaga beteg volna es ötet hadna kepeben[55]) hogÿ Mindeneket latna, de ez chak tettetes volt, kit Meg esmerek az kiralÿ aranÿanak egik twzböl kÿ vetele koron, hogÿ chak fraska[56]) volna de ezen Vol^{na}nak, hogÿ entöllem Mind ketten chak lophatnaiak el, annak vtanna akarhoua lennek.

Maga haluan az enzolgaim, budaÿ tamas Mikeppen eskwt elöttwnk

[1] Az előtt »gyeneracione« állott, de ki van törölve és fölébe írva »generacio«

[2] E két szó törölve.

[3] Mellette K. C. betűkből összetett monogramm.

(79*a*.) Illien Modon, hogÿ Isten ötet vgÿ vigie hazahoz az ö feleseget es giermekit lathatnÿ egessegben, az Minemö Igazan ö esközik es zol, hogÿ önekÿ nem kel sem testenek essem lelkenek, söt meg ha az feiedelem akarnaÿs, Nem Miuelÿ, Isten ötet vgÿ segelie.

Ezt penÿg Monta tizzer chak en elöttemis, annalkwl[67]) zolgaim elöt Menÿezer Mondotta Buday tamas, de vgian semmÿ az ö eskwese es Mondasa, chak fraska es hazugsag.

Esmeg köuetkezÿk budaÿ tamasnak Masodik eskwesse, melÿben vagion Nagÿ hazugsaga kÿ Nÿluan vagion, Tudnÿ Illik

(79*b*.)[1]

(80*a*). Wueget lagitanÿ

Vegÿ zaruas verth Echetet, fözd meg benne az Iueget es Jo lagÿ lezen

Festeket Mikeppen kel chinalnÿ. Vegÿ Terpentinat, lakkat, törd meg Jol lagian, oztan egÿ kis kazetaban fözd meg es Jo lezen.

(80*b*—82*b*).[2]

(83*a*.) 1570 Mense Februarii die 3.[3] Mikor Minket Vachÿ Peterrel egietemben kÿralÿ Ewfelsege Megiesre hÿuatot vala, es onnat feieruarra es onnat zebenben, Mikor volt volna egy holnapban, azkort töttem be az aranÿat es granaltam, annet vakatunk, heaban, vgian azon betöt aranÿnak az twze volt akor 32 orayg, az töby hatra Maradot, kÿt elnem kel hadnÿ, ez rendben, kyualkepen elsöben, annak vtanna az p^{ro}ba Mutattia meg, Mÿhez kel Magat tartanÿ, könnÿeb dolog az kopazt borotualnÿ az haiasnal. Igen vak az, kÿ az rosta altal Nemlat, Mint az en kamuty balasom etc.

(83*b*). Azert tarch ahoz Magadat, az kÿt tuch estanoltal az regÿ lazlo deaktol,

Lassad am az ezes az tudatlannak Meg hagia Magat chalnÿ, Igaz ugian: hund be zemed Im meg challak.

Masod twznek Jarassa az az az arannÿak gradussanak oraia töt ora 22 ligaiais az arannak allötmeg karat 23½.

(84*a*.)[4]

(84*b*.) **1574** die 5 laurentÿ.

Chodalathos az emberek közöt kynek kinek termezeteben distincciot tennÿ, Mÿuel hogÿ Miuel kwlömboz az egik termezeti az Masiktol, Azonkepen az tudomanÿis zinte azonkeppen, Mindenÿknek chak řezzerint vadnak, tudnÿ Illik, Minden ember kwlön kwlön planetak alat fogantattak es zwlettettek, azoknakis mind kwlömb kwlomb termezetik vagion, Mint hogÿ az regÿ

[1] E lap üres.
[2] E lapok üresek.
[3] A margóra irva.
[4] E lap üres.

doctorok is zolnak felölle, hogy de superioribus gerentur et reguntur Inferiora,

Azonkepen reuellaltatik meg Minden embernek az ö bölchesege az planetak altal, Mely planetakat biria az Minden hato Isten, Minden ereieket es oda declinalia, az houa akaria.

(85*a*.) De Mind ezeknek felette ezt akarom Jelentenem, hogy ezeket ertwen, Az aranynak Beuetelekort vgy chelekegiel, hogy Magadat Megne hagiad senky keduеert chalny, hogy alab vegied az töuel az aranyat, Mert az lucromot ky nem athatod, Mint en Jartam egynehanzor, de legyen meg Mindenyk fele az Igaz es Jo köuetkezik belölle Mind egy fele es Mind Masfele, ky dichiretes Mindenek elöt

(85*b*.)[1]

(86*a*.) Az kemenchet begywtatam es az virgakat be sozam es egy twzben tartam az en zokasomzerint, es ky vöm,[58]) lön smaydek es gradussabanis fellieb Mene, vgy Mint az tekelletes gradusra, Melliel Meeg Mas aranyatis meg Jouita Mind koloraban[2] es mind gradussaban, pondussa penyg Nem apadot az m^{arca} 70, p^{eseta} 33, töbet p^{eseta} 20.

Ezt meg elek ez vylagon minden wdöben obserualok, azis obserualia, az ky meg erthety sine dubio, de az orat meg talalia, Medig en vyttem, keues Munkaual Nagy dolog es Nagy bölcheseg, deo gracias etc. Ha elsö twzben fellieb Megien 23nal es nem ery az 23½, ne gondoly velle, es ha töröis, ösd meg es tedbe. Mint $Monda^{m}$, smaydek lezen es az gradussa is fel megien es nem zal annet, mint hogy $granu^{m}ban$ tenned be, erched ha ezed vagion.

(86*b*.) **1575** die 1 Octobris

Mykor az primma Inposiciot betöttem volna es az elsö twzböl kywottem volna, lön karat 23, esmeg be töm felet es Vwm[59]) az tekelletes gradusra az twzet, de semmit Nem haznala, $hane^{m}$ vgian azon graduson Marada.

Oka penyg ez lön, ky nagy ok estitkos, az ky reaia nem vigiaz, Nagy kar köuetkezyk vtanna, Mint Nekem Mostan ezben az inposicioban.

Elsö ez, hogy Mykor granalz, tahat gondot visely reaia, hogy Mykor az kellaban sok Ideyg fuwod, tahat annak elötte az My on benne vagion, Mind el Megien.

Masik Mykor az Mixturat beleie veted, tahat akoris chak adig, Meeg harom paternostert el Mondaz, adig allion az twzben, oztan Mingiarast el kezgied Isten akarattiabol az granalast, Igy Jo lezen, de ha Mennel kesebben[60]) Jartatod, annal Inkab karosb es ha 10-zer

[1] Üres lap.
[2] Szin, color.

(87*a*.) tezed be az kemencheben, egÿ chalnera[1] sem hag fellieb az gradus, hanem chak vezteg al, Mert kÿ Ment belölle az Mÿxtura.

(87*b*.) **1576** die 6 Maÿ.

Mÿkor Irnanak ennÿ eztendöben, tudnÿ Illik 1576, hogy betöttem vala az pri^{m}ma Inposiciot, Melÿ volt m^{arca} 208, p^{eseta} —, k^{arat} 17, pwnköst Napian kÿ veuök, Mene finu[m]ra Masodik twzböl[2] Melÿ volt 20 oraÿg, az elsö twzben lötuala gradussa karat $22\frac{1}{2}$,

Ezt aranzam es Mondom Jobnak lennÿ, hogÿ Masfel twzben Job hogÿ operallion es smaÿdek legien, hogÿnem Mint egÿben estörö legien, mert sok Mercuriomnak esik sok vezedelme, de ved ezedben ezt, hogÿ Mint annak elötte emlekeztem vala, az kemenche zaianak zepen be rakasara gondot viselÿ, Mert ha Meg Rekezted essuspiriomot nem vehet, semmÿkeppen az gradus fellieb nem Megien, Meeg söt alab zal.

(88*a*.) Mint hogÿ eben az Inposicio aranÿaban töttem vala be m^{arcas} 62, p^{esetas} 26 es Jartatam vgÿ Mint 20 oraÿg, Mint annak elötte Jartattuk vala ennek az töbit, es hogÿ probaiat veuök, Meg latuan az gradussat, Meeg alab zallot vala Inkab hogÿnem Mint fellieb Ment volna, Mert az zaÿat Meg foÿtottak volt. kit se ök essem en ezwstben Nem vöttwnk volt, Maga ezfele aranÿat Jartottunk vala 20 oranÿg m^{arcas} 88, p^{esetam} —, esfinu^{m}ra Ment vala, Mÿkor Immar az p^{ro}bat esmeg betewök az kemencheben esmeg Jartatok 18 oraÿg es kiueuök, Meg latuan az gradussat, lön meg az ö gradussa vgÿ mint karat $23\frac{1}{2}$.

(88*b*.) Vas lagitas

Ved igazan özue soot, agiagot, Mezet, Hagÿmat es fa olaÿt. Tördmeg es kend be velle az vasat, fwch meg io erössen, es hogÿ Meg fwlt,[3] hadmeg ömagatol hwlnÿ es Jo lagÿ lezen.

Ereztö vÿazt Jot Chinalnÿ

vegÿ 9 loth Cretat es Meg annÿ banÿazoldet, 1 Nehezek porist, $\frac{1}{2}$ nehezek borköuet, $\frac{1}{2}$ nehezek egetet Timsot es ezeket vesd egÿben egÿ Mertekben, es Mindezek Menÿt Niomnak, Meg annÿ viazt vegÿ es az fellÿwl Megmondot allatokban elegÿchd.

(89*a*.) **1580** die Lucie

Was Araniazas

Wegÿ 1 loth galichköuet, 2 loth timsoth, 1 loth feier galichköuet, $\frac{1}{2}$ loth plumosumot, Tizta vizben kel vetnÿ, hogÿ porra

[1] A. m. »czollnyira«. E szó nincs meg a NySz.-ban. *Z. Gy.*
[2] Eredetileg »twzben« állott, de ki van javítva.
[3] Előbb az író tévedésből »hwlt«-et írt, azután javitotta ki »fwlt«-re.

Tötted, Megkel solualný, hogý Týzta viz legien, vgý kel beleie vetný, es az kenesö Megfogia es kend be arannýal, fonchorlottal[61]) es zaraz fel[62]) Mint tudod.

Was Lagitas

Werd ozue — [1] soot, agiagot, Mezet, hagýmat fa olaýal, Törd meg es kendbe velle az vasat, fwch Jo erössen Meg, had ömagatol Meg hwlný es Jo lezen. Probatum.

(89b). Egý zep výzet Chinalný vas Aranýazný

Wegý harom lot vizet, 2 lot timsot, 1 peseta vitroliomot, 1 peseta aurý pigmentomot, 1 peseta grispant, Azt törd iol egýben, az vtan vegý harom peseta borköuet es 3 peseta feier soot, Törd týztan egýben, es Mikor Meg főzöd, ösdbele es oluagion Meg, hogý výzze lezen, Annak vtanna ösd egýben, Irý velle az vason az Mit akarz, az Iras helien Mind veres lezen es Meg fogia az kenesö, kend be arannýal es zarazdfel Mint Tudod es Jolezen, probatum.

(90a.) Masodchor Annak vtanna esmeg Chinalý výzet, kiuel te vasat aranýazhach, Elöször Tiztichmeg az vasat zep siman, Annak vtanna vegý 1 rezt galichköuet, 1 rez borköuet es harmad rez Timsot es 1 rez tizta vizet, hadmeg olwadný benne az Materiat, Annak vtanna ved az vizet es Irý velle výragot vagý azt az Mýt akarz, Az vtan tarch az zenhez, ottan rez zinö lezen,

Annak vtanna sikard meg wtet, vegý Mercuriomot, Az kit Megkel aranýazný, Az vtan vegý tabla aranýat, tedrea, tarch az zenre, Meg veressedik, oztan akkor hogý veres lezen,

De Jol ezedben vegied, hogý az arannýath Jolbe Niomiad, az zen felet esmeg Igazgasd az sikarloual, Meg aranýazhatod az zabliatis velle, Mint zinte akarod.

(90b.) Jo zep festek Mint egý somalch.[63]) Az terpentinat főzd meg az Meg törött lakkaual egý kis kazetaban es Jo lezen.

Az aranýnak [2] zep zint adný vegý 1 lot zalaniakot, 1 lo[t] galichköuet, 1 lot grispant, 2 lot saletromot. Törd egýben, Jolezen.

Achelt ezwstözný.

Wegý egý lot valazto výzet es egý löt (*így*) kenesöt es egý keues ezwstöt, vesd az valazto výzben ezeket, had egie meg, es Irý uelle valamit az Mit akarz, zarazd fel, Jolezen.

Masodchor ha výzet akarz Chinalný, vasat aranýazný, De Elöször Týztich meg

(91a.) Az wasakat zepen, hogý fenýliek zep siman, Chinalý egý vizet, vegý galýchköuet 1 rezt, borköuet 1, 3 rezt Timsotis, 1 rezt Týzta vizet, had meg oluadný benne.

[1] Egy szó helye üresen hagyva.

[2] Először »Aranýas Mw« volt írva, melyből az utolsó 3 betüt szerző törölte és »aranynak-ra akarta javítni, az *n*-et azonban elfeledte odaírni.

Annak vtanna ved az vÿzet es Irÿ velle viragot vagÿ az Mit akarz, az vtan tarch az zenhez, ottan rezzinö lezen. Annak vtanna sikard meg ötet, vegÿ Mercuriomot es az kit Meg akarz aranÿazný, Az vtan vegÿ tabla aranÿat, ted rea, tarch az zenre Meg veressedÿg, de Jol ezedben vegied, hogÿ az arannÿal Jolle Niomiad az zenfelet es Meg Igazgasd az sikarloual.

Az zabliatis Meg aranÿazhatod velle, Mint zinte akarod.

(91*b*.) Aranÿa[s] Mwnek valo festek.

wegÿ $\frac{1}{2}$ loth saletromot, 1 loth grispanth, 1 loth saletromot. 1 loth galichköuet, Törd egÿben vÿzel, Mikor Ereztený akarz Miuet velle, hogÿ Meg eget, sengesen olch vÿzben es zep zinö lezen Mint akarod.

Washoz es Achelhoz valo Etetes.

vegÿ 1 loth timsot. 1 loth grispant, 1 loth zalamiakot, Ezeket törd özue es vesd $\frac{1}{2}$ loth galichköuet, $\frac{1}{2}$ loth Mercuriomot Az vizben ezeket es ha valamit akarz etetný velle, öttögesd rea egy kalannal es Jo vÿz Etetný.

(92*a*.) Ezwsthöz es Achelhoz valo vÿz.

vegÿ 1 loth valazto vÿzet, 1 rez kenesöt es 1 keues ezwstöt, vesd az valazto vÿzben es Jo lezen, Irÿ velle.

Aranyas Mwnek ualo festek.

Wegÿ $\frac{1}{2}$ loth galichköuet, $\frac{1}{2}$ loth grispant, $\frac{1}{2}$ loth saletromot. $\frac{1}{2}$ nehezek zalanÿakot, Törd özue zepen es elÿ vgÿ velle. Mint Tudod.

(92*b*—93*a*.) [1]

(93*b*.) faciunt a 12 vsque 19 *plumbi* pesetes 3, cupri 1, a 19 usque 22$\frac{1}{2}$, *plumbi* p^{esetas} 6, *cupri* p^{esetas} 1$\frac{1}{2}$. [2]

Quando aurum est 12 graduum, ad unam m^{arcam} auri recipe 2 p^{esetas} cupri et 3 p^{esetas} saturni. Ittem si aurum sit 16, 17 vel 18 graduum vel 19, ad unam m^{arcam} recipe 1 p^{esetam} cupri et $\frac{1}{4}$, de saturno 2$\frac{1}{2}$ p^{esetas}. Si autem 20, 21, 22, 23 gradus. Recipe ad unam m^{arcam} 1 p^{esetam} cupri vel minus, de plumbo p^{esetas} duo. Et hanc practicam dixit Janco Cibinium esse veram.

Nota cuilibet marce auri a 12 k^{arat} usque 20 adduntur tria p^{esetae} *plumbi* et 2 p^{esetae} *cupri*.[3]

Ittem a 20 karat usque ad finum adduntur uni (*így*) m^{arcae} 2 *plumbi* $\frac{3}{4}$ p^{esetae} *cupri*.[3]

Ittem a qualibet m^{arca} post inposicionem ad cemmentum debet esse fl^{orenus} unus residuum.

[1] Üres lapok.

[2] E két sor a lap szélére van irva; a fémek nevei alchymiai jegyekkel pótolvák.

[3] A dőlt betükkel írt fémnevek alchymiai jegyekkel.

Ad cemmentum quoddam recipe 1 lot salis armoniacis, 1 lot viride eris, 2 lot salis nitri, 1 lot vitrioly.[1]

(94a.)[2]

(94b.) **1578.**

Sapiencia Aurifabroru^{m}.

Ha akarz Jo felereztö vÿazt Chinalnÿa,

Wegÿ 8 lot viazt, 5 lot verescretat, 2 lot banÿazöldet, $\frac{1}{2}$ peseta porist, $1\frac{1}{2}$ peseta galichköuet egettet, 1 peseta borköuet, $\frac{1}{2}$ peseta reezport.

Aranÿ festeket Jot Chinalnÿ Wegÿ 2 lot salamiakot es $1\frac{1}{2}$ annÿ grispant es $\frac{1}{2}$ orth[64]) sale[t]romot.

Feier aranÿ festeket

5 lot soot, 5 lot saletromot, $1\frac{1}{2}$ peseta egetet timsot, Töriek meg es elegÿchek echetben auagÿ vÿzben, felegetuen olchak vrinaban

(95a.) Ha akarz Jo vereszinö festeket Chinalnÿ,

1 lot veres Cretat, 2 lot soot, 1 lot kenköuet, 1 lot Borköuet, $\frac{1}{2}$ quintin Nÿomo spisklochot,[65]) Törd meg Jol festek törö köuön, ezeket Mind egÿ fazekban kel tennÿ, vÿz anne, Menÿ vrina, Menÿ vrina annÿ echet, es Mÿkoron elzarad, esmeg Merÿ annet, de egÿkis Ne legien töb az Masiknal.

(95b.)[3]

(96a.) Ha az kezedben esik az közwenÿ es Meg dagad.

Wegÿ Rosa pogachat es zeekfwuet az az camanillat es salliat, fozzek Meg borban, Mosgiek aban, Ne vÿzben, es Meg gÿogwl.[66])

(96b.) **1569**

Mykor Irnanak ennÿ eztendöben, Elözör Mÿkor sok könyörgesert Ifiw Vachy Petert kamara Ispanna töttek volna, feier varat hogÿ valank, tön Illien arultatast Raÿtam, Estue Mikor vachoraltunk volna, Jöue bezereÿ vram öche oda az zallasra, es Monda Nekwnk, kÿualkepen ennekem, holnap kegielmedet ö felsege oda hiuattia es Meg eskwttetÿ, Mondek kichodat. Ke^{gyelmedet} Janos v^{ram}. Ezt Meg haluan vachÿ Peter, Monda ennekem, zeretö Janos v^{ram} es Jo sogorom, kÿne Menÿ az hazbol, ne Jarÿ kÿn, hogÿ ne lassanak, Mert Meg eskwttettnek, Im en azt Mondom, hogy el bochattalak az zekerrel zebenben, vgÿ Ment el es vgÿ arwlt el Mind chakÿ v^{ram} es Mind öfelsegenek es Mind bekes v^{ramnak}.

(97a.) Touaba vgÿ zerzette az artikulosokat, kÿt zememmel Jol latek hogÿ be ada, azoknak az artikulosoknak chak harmad rezeis Nem Jut ezemben.

[1] Előbb tévedésből »viridÿ« állott, melyet a szerző »vitriolÿ«-ra javított ki.

[2] Üres lap.

[3] Üres lap.

1 ez, hogÿ semmit az cement Mestersegeben, kÿ volna, semmit ne Mÿuelliek hire nelkwl, hogÿ az en tudomanÿomat el lophassa,

2 ez, hogÿ az strehellesben valamit Mond, Megfogagiam, kÿ enneke^{m} hwtöm ellen vagion,

3 ez, hogÿ Mÿhelt az cemmentelest eluegezem, tahat ablakot aÿtot bezegezzek es az kolchat önekÿ agiam es az aranrolis zamot agiak,

4 ez, hogÿ az tegeleket Megne meriem törnÿ ö hÿre nelkwl,

5, Valamÿ az cementnek bölchesege, kÿ Jelenchem Nekÿ,

(97*b*). 6 Ez, hogÿ az Mÿ aranÿat be adnak az vraim, es kezemben agia, arra en regestromot es Irast vtanna Ne tarchak, hamem (*így*) Chak nekÿ hagiam, hogÿ Inkab lophasson, de enmekem[1] Illik arra gondot viselnem, hogÿ Mit ad ennekem es Mit adok önekie, Nem chak önekÿ, hanem az cusornak,[67]) es ot az Mÿ az cusioban lezenis hazon, meg akarom tudnom,

7, valanÿ[2] sopredek töres, kÿ kiralÿe volna, azt Mind Maganak tulaÿdonÿtanaia.

Es annak felette azt Mongia es azal tugiabe zamat, hogÿ ö zolgaia vagiok, en penÿg bÿzonÿ Nem öue wagiok, hane^{m} kiraÿe, Mint te.

(98*a*.) **1570**

Mikor Irnanak ennÿ eztendöben elözör Mikor kakas andrast kamora Ispanne (*így*)[68]) teuek, foga hozzaia amaz olazt, kit Masneuel budaÿ tamasnak Mondatik, ezokaert, hogÿ engemet Meg chalianak

(98*b*—99*a*.)[3]

(99*b*.) Recepta Contra frigum doloris.

Vegÿ apiomot partem 1, Petrisoliomot partem 1, kaprot partem 1, Lewestökömöt[69]) partem 1,Törd özwe Jol, es annakutanna ös erös echetet Reaia es fachardmeg, oztan Annak az viszeuel hinchek meg az gÿermek Ruhaiat esfekessek beleie, es Meg gÿogÿul, P^{ro}batu^{m} est.

Contra podagram Recipe oleom petrolÿ et vnge cum oleo et valebit.

Aliud Idem Recipe vinum sublimatum et[4]

(100*a*.) Zwfogastol[70]) es Nÿlallastol Job orwossag ennel soha nem lehet, Mint ez,:

wegÿ kasat egÿ rezth, wegÿ korpat 1 rezth, wegÿ len Magot 1 rezth, wegÿ soot egÿ rezth Egyenlö Mertekkel es Meleg

[1] Olv. »ennekem.«
[2] Olv. »valamÿ.«
[3] Üres lapok.
[4] A mondat itt megszakad.

echettel habariak meg özuesegel, hogy kenhessek Ruhara, es kössek zyuere auagy oldalara, es meg gyogyul egy orayg auagy kettöyg etc.

(100*b*.) **1574**

Juliusnak 22 Napian Jöttek vala zeben Melle az halal elöt koloswarrol Pullaher Istwan felesegestöl, zöch Marton esmeg felesegestöl es hercheg Antal leanyaual, de az zebeny vraim benem bochatak az varasban

Die 19 July.[1]

Felesegem giermekem penyg lopwa Jöttekbe, Mert ha tuttak volna, talam öketis benem bochattak volna, hameg montak volna, hogy koloswarrol Jöttek legien,

Annak vtanna Penyg anyamk... ais[2] Ne^m^ bochatak be keresemre semmykeppen

(101*a*.) Anno D^omini^ 1580 eztendöbe lattunk chodakat az egegben keetcher Muzkoua orzaga felöl.

Masod eztendöben 1581 lattunk esmeg keetcher, echer lattunk, Masodchor lattuk Septembernek 22 Napian esmeg vgian ot az helien, az hol annakelötte lattuk vala 1580 eztendöben

Esmeg lattunk Nap Niugat fele veres villamasokat[71]) die 26 January 1582.

(101b). **1586**

Hasfaiastol valo oruossag, vegy lenmag pogachat, törd me[g] Jol es Meleg Teyet os reaia, habard meg es kend egy Ruhara, es kössek Jo melegen, Mint el[t]wrheted, az hasadra lepegienek,[72]) Jolbe tarch Melegen Magadat, Hamar Meg gyogwlz. P^ro^batu^m^ per Me Joanne^m^.[3]

JEGYZETEK CZEMENTES JÁNOS KÖNYVÉHEZ.

ZOLNAI GYULÁTÓL.

Kolozsvári Czementes Jánosnak fent közlött kézirata nemcsak a természettudóst és müveltségtörténetírót, hanem a nyelvészt is érdekelheti. Bár keletkezése kora (a XVI. századnak jobbára második fele) nem oly régi idő, hogy az emlékben nevezetesebb nyelvi régiségeket várhatnánk, a kéziratot mégis a nyel-

[1] A lapszélre írva.

[2] Valószinüleg »anyankatis«. (A *k* betű a lap belső szélén.)

[3] A kézirat itt végződik. A lap többi részét a titkos abécze második változata foglalja el, mint arról a bevezetésben szóltam. Ez alatt XVIII. századi kézzel írt megjegyzés: *Bis hier sein blatler ... und geschriebener 104.* A 102*a*—121*b*. lapok üresek.

vész előtt is igen becsessé teszi főkép szókincse: az ötvösségre vonatkozó műszavak és kifejezések. Jegyzeteink, a nem nyelvész olvasó érdekéből, csupán a ritkább s a mai nyelvtől jobban eltérő szók, alakok és kifejezések megvilágitására szolgálnak.

1. (280. l.) *Börtös mü*, l. Nyelvtört. Szótár *börtü* alatt és Ballagi Aladár jeles Glossariumát Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyvéhez (Archaeol. Értesítő, új foly. III. k.). Minthogy kódexünk Kecskeméti Ötvöskönyvével tartalmilag rokon, a következőkben a műkifejezésekre csak akkor teszünk nyelvi észrevételt, ha azok a Ballagi Glossariumában közöltektől némileg eltérnek. Egyebekben oda utasítjuk a kódex olvasóját. (NySz. = Nyelvtörténeti Szótár.)

2. (U. ott.) *Rakás-mü*. V. ö. *rakás*: vermiculatio, fournir NySz.; és *rakni* Ball. Gloss.

3. (U. ott.) *Köz só* a. m. közönséges só. V. ö. »Ez *köz* szó a zsidó nyel(v)be« stb. NySz. *köz* 6. alatt.

4. (281. l.) *Eleven szén*, v. ö. NySz. és Ball. Gloss. *szén* alatt.

5. (U. ott.) *Ösd* a. m. öntsd. A régi nyelvben az *önt* igének *n* nélkül való alakja általános (l. NySz.). Ebből magyarázódik az *öttevény* szó is.

6. (U. ott.) *Szomorló*, Kecskemétinél *szomolló*. V. ö. NySz.

7. (U. ott.) *Ullyan* és alább *ully*, a. m. olyan, oly. Régies alakok, v. ö. *vvl* a Halotti Beszédben (l. NySz.).

8. (U. ott.) L. Ball. Gloss. *szalamiak*-nál.

9. (U. ott.) *Lót* (v. *lot*) a. m. *lat* (l. NySz.) A nép Háromszékben (l. Szinnyei: Tájszótár) és Nagybányán (Szatmár m.) ma is így mondja.

10. (282. l.) *Töröld* a. m. dörzsöld, törd át. V. ö. NySz.

11. (U. ott.) *Egy szita által* a. m. egy szitán át. A *vmi által* szerkezet a mai *vmin át* helyett a múlt század végeig általános (l. Simonyi: Magy. határozók II. 163).

12. (283. l.) *Erössíts' meg* e h. erősits*d* meg. Közönséges hangkopás a régi nyelvben.

13. (U. ott.) *Enyö* a. m. *enyv*. Közönséges régi alak.

14. (U. ott.) *Megkongyellált* a. m. megfagyott, megkeményedett; a latin *congelo*-ból régies (*gy*) ejtéssel.

15. (U. ott.) *Rózsa pogácsája*. Előfordúl a NySz. szerint Beythe Fives könyvében is (1595.).

16. (U. ott.) *Alombik*, a *lombik* szónak eredetibb alakja (arab

alanbik, latin *alembicum*). A NySz. nem ismeri. V. ö. Ball. Gloss. *lombik* alatt. Alább szerzőnk eredeti magyar kifejezést talált ki reá.

17. (284. l.) *Állat* itt régies »substantia, res« értelemmel.

18. (U. ott.) *Kiverettettetett* e h. *kiveretett*; a míveltető képzőnek fölös ismétlése, a mi igen közönséges a régi nyelvben. V. ö. Hunfalvy-Album 70. l.

19. (286. l.) *Ezt ez süröt* a. m. ezt a(z) sűrűt. Alább is többször előfordúl ez a kifejezésmód: *ezt e Mixturat* (37b. kétszer). Megtaláljuk másutt is a régi nyelvben (l. NySz. *ez* 2. alatt).

20. (U. ott.) *Tök-iveg*, tök-üveg, a lombiknak fontebb jelzett magyarítása. Ugyanolyan szemléleten alapúl mint a *lopótök* kifejezés.

21. (U. ott.) *Hat úttal*, a. m. hat ízben, hatszor. V. ö. NySz.

22. (288. l.) *Újolan* a. m. újolag, ismét (l. NySz.)

23. (U. ott.) *Gyakor* a. m. tömött, sűrű, sűrű szövetű. V. ö. NySz.

24. (U. ott.) *Taháģ* a. m. *tehát*, e szónak közönséges régibb alakja (l. NySz.)

25. (U. ott.) *Hammával* a. m. hamvával. A népnyelvben, sőt már a régiségben is közönséges assimilatio.

26. (U. ott.) *Elvegyíts* a. m. elegyíts. V. ö. NySz.

27. (289. l.) *Temérdek* a. m. vastag (l. NySz.)

28. (U. ott.) *Általszovárkozott* a. m. átszivárgott. Közönséges régi alak (l. NySz.). V. ö. *szivárvány* és *szovárvány*.

29. (U. ott.) *Meginten* a. m. *megint* (l. NySz.). Ez utóbbinak olyan bővülése, mint *úgyan*, *mostan*, *immáron* stb.

30. (U. ott.) Olv. *öttéd* azaz *öntéd*. V. ö. fönt 5. alatt az *ösd* alakjára tett észrevétellel.

31. (290. l.) *Drettál*, mértéknév, a német *drittheil*-ból, mint a közönséges *fertály* a *viertheil*-ból.

32. (U. ott.) *Ejtel*, szintén mértéknév, l. NySz.

33. (U. ott.) *Czemmentes*, *czementes*. E szót könyvünk szerzője a nevében is viseli, a. m. a latin *cementarius*, a hogy a latin szövegben nevezi is magát: *Johannes Cemmentarius*, v. i. aranyfinomítással, czementeléssel foglalkozó. (V. ö. *czemmentelnyi* Ball. Gloss.) A Ny. Sz.-ban nincs meg, de előfordúl Segesvári Bálint krónikájában (1628) »az *czémentes* Filstich Péter«, kinek *czémentes* jelzőjén Ballagi Aladár szerint czementelő ötvöst kell érteni (l. Arch. Ért. id. h. 549. l.).

34. (292. l.) *Egy nyomó*, a. m. egy súly? (V. ö. NySz.) Előfordúl a 18*a*. levelen is.

35. (292. l.) *Versenyes:* többféle értelemmel járatos, a régi nyelvben: makacs, czivakodó, gonosz. V. ö. NySz.

36. (U. o.) *Slakk,* a *salak* szónak eredetibb alakja (ném. *schlacke*).

37. (294. l.) *Kiválképen* e h. kiváltképen, a régiségben sokszor előkerülő hangkopás (l. NySz.)

38. (U. ott.) *Ispánjá-já* azaz: ispánjává, a *-vá -vé* ragnak a mai népnyelvben és már a kódexekben is megtalálható *j*és mellékalakjával (l. Simonyi: Tüzetes M. Nyelvtan 672. l.).

39. (U. ott.) *Szovok* a. m. szavok, szavuk. V. ö. NySz.

40. (U. ott.) *Elindítám* a. m. elhatározám. V. ö. NySz.

41. (295. l.) *Öröli* a. m. örüli, v. i. örül rajta. Az *örül* igének e tárgyas használata a régi nyelvben nem szokatlan (l. NySz.),

42. (297. l.) *Stréhellés* a német *streichen*-ből; a közlő szerint itt az aranynak a próbakőhöz való dörzsölését jelenti.

43. (300. l.) *Kella,* mint az összefüggés (»betezik az kellaban awagy az tegelben«) és a 38*b*. levélen látható rajz mutatja, a. m. tégely. E szó, mely eddig szókincsünkben ismeretlen volt, alig egyéb mint egy »kanál« jelentésű német *keller*-nek a mása (l. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch), a melynek dialektikus *kella* ejtését tükrözi.

44. (351. l.) *Kipárlódott* a. m. kipárolgott. V. ö. *párlik, párlódik*. NySz.

45. (U: ott.) *Rëgzëtt* v. i. rögzött, a. m. meghatározott (l. NySz.)

46. (U. ott.) *Fenn lábbni* a. m. fönn lebegni. A *lább-ni* kihalt régi ige (l. NySz.), a mely ma csak a *lábbad, lábbadoz* (betegségből föllábad) származékokban van meg (l. Magy. Nyelvőr XXV. 237).

47. (452. l.) *Erdérség* talán csak tollhiba *Erdélység* vagy *Erdénség* helyett. Ez utóbbi alakkal az Érdy-kódexben találkozunk (l. Nyelvemlékeink a könyvnyomt. koráig, 248. l.). A *-ság* képző alkalmazására nézve párjai a *Szalaság, Somogyság* szavak, szintén az Érdy-kódexben.

48. (355. l.) *Megháborodtunk* a. m. összezördültünk, összevesztünk. V. ö. NySz.

49. (U. ott.) *Betöm* a. m. betevém.

50. (E. ott.) Olv. *megfüljön* a. m. megmelegedjék.

51. (356. l.) *Szovára képest* a. m. szava szerint. A *képest* névutónak régies jelentése és szerkesztésmódja. (V. ö. Simonyi: Magy. határozók, II. 245.)

52. (U. ott.) *Smajdék,* a német *schmeidig*-ból. Kecskemétinél magyarosodott formában, de csak igei származékokban fordúl elő: *somajdékít,* lágyít, *somajdékodik* és *somajdékúl* lágyúl.

53. (358. l.) *Hallhatatlan* v. i. hallatlan.

54. (360. l.) *Egyszer-is-mind* a. m. egyszersmind.

55. (365. l.) *Képében* a. m. maga helyett, helyettesül. V. ö. NySz.

56. (U. ott.) *Fraska* (v. *fráska*), a NySz. »nugae, ineptiae«-vel magyarázza, de úgy tetszik, itt is mint a szótár adataiban, inkább »csalárdság, hamisság« az értelme. (V. ö. latin *fraus?*)

57. (366. l.) *Annálkül* (v. i. a nélkül), úgy látszik a. m. azonfelűl, azonkívűl.

58. (367. l.) *Vöm* a. m. vevém. V. ö. fönt *betöm* betevém.

59. (U. ott.) *Vüm* a. m. vivém. V. ö. Simonyi: Tüz. M. Nyelvtan 259. l.

60. (U. ott.) *Késébben* a. m. későbben.

61. (369. l.) *Foncsorlottal*; a NySz.-ban és Kecskemétinél nem fordúl elő a *foncsorlani* szó.

62. (U. ott.) *Száraz' fel* a. m. szárazd fel. V. ö. fönt 12. jegyz.

63. (U. ott.) *Szomálcz* a. m. zománcz. V. ö. NySz.

64. (371. l.) *Ort*, a német *Ort* mértéknév. V. ö. NySz. és Ball. Gloss.

65. (U. ott.) *Spiszklócz*, a német *Spiessglas*. A NySz.-ban *piskolcz* és *pisklócz*, Kecskemétinél *pisklocz*, de a Lugossy-kódexhen *spiskolcz* is előfordul (l. Ball. Gloss.).

66. (U. ott.) *Meggyógúl* a. m. meggyógyúl. Eredetibb alak. V. ö. Ny. Sz. és Nyelvemlékeink a könyvny. kor. 171. l.

67. (372. l.) Lat. *cusor* pénzverő; *cusio* pénzverés.

68. (U. ott.) *Ispánné* a. m. ispánná. Ha nem tollhiba, olyan illeszkedetlen alak, a minővel a mai népnyelvben több helyt találkozunk. A régi irodalomban ritka. V. ö. Simonyi: Tüz. M. Nyelvtan, 671—673. l.

69. (U. ott.) *Levestököm* = lat. *levesticum*. A NySz.-ban ez az alakja nem fordúl elő (l. *levestikom* alatt). Olyan magyarosítás mint *fölöstököm* a német *frühstücken*-ből (l. Melich J.: Német vendégszók 30. l.).

70. (U. ott.) *Szüfogás* a. m. szívfogás. Pápai Páriz szerint: deliquium animi, ájulás (Bod-féle kiad.).

71. (373. l.) *Villámás* v. *villamás*, ma csak *villámlás*. V. ö. NySz.

72. (U. ott.) *Lepedjenek* jól be, a. m. takarjanak jól be, a régi *leped* igéből, a melynek származéka a mai *lepedő* (tkp. takaró). V. ö. NySz.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1896 JULIUS 1-TŐL SZEPTEMBER 30-ÁIG.

I.

A *nyomtatványok osztályának* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1321 db, ajándék útján 126 db, vétel útján (183 frt 92 kr. értékben) 105 db, vagyis összesen 1552 db nyomtatványnyal s ezen felül még 1183 db apró nyomtatványnyal gyarapodott.

A könyvtár helyiségeiben ezen idő alatt 892 egyén 2021 kötet nyomtatványt, kölcsönzés utján pedig 222 egyén 519 kötetet használt.

Ajándékaikkal a következők járultak a könyvtár anyagának gyarapitásához: Ásványi Lajos Kolozsmonostorról (2 db), Békefi Remig, Bonta József Keszthelyről, dr. C. Carles Buenos-Ayresből (2 db), dr. Fejérpataky László (20 db), Fialovszky Lajos (4 db), Flatt Károly Élesdről, Hippich István Kalocsáról, Hornig Károly br. Veszprémből, Józsa Oszkár (2 db), Kéry Gyula, Kocsis István, Komáromy Lajos, Kőrösi József (2 db), Lőw Immanuel Szegedről, Lundstedt Bernát Stockholmból (2 db), Major Gyula, dr. Melich János, Minottoi Mito Demeter Berlinből, Nemäti Kálmán, Ortvay Tivadar Pozsonyból, Rombauer Rodrik St.-Louisból, Szalay Imre (28 db), Szendrei János, Szinnyei József dr. (4 db), id. Szinnyei József (4 db), Thaly Géza Komáromból (4 db), Tóth Mike Kalocsáról és Zichy Jenő gróf (1 db).

A lefolyt negyedévben a nyomtatványi osztály tisztviselői fokozott erővel és szorgalommal folytatták a Lanfranconi-gyűjtemény feldolgozását, úgy hogy ma már a gyűjtemény legnagyobb része, alig néhány kötet kivételével, nem csak czédulázva, repertorizálva van, hanem az egyes szakokba is behelyeztetett. Igy készült ez idő alatt, daczára a közbeeső nyári szünetnek, 1279 munkáról czédula és így lett 2466 kötet katalogizálva. Másrészről azonban ennek tulajdonítandó az is, hogy — miután a gyűjtemény feldolgozása összes időnket igénybe vette, és emellett egyes sza-

kok olyannyira megszaporodtak, hogy áthelyezésük elkerülhetlen volt, — a nyári szünet alatt rendesen végeztetni szokott revizió az idén elmaradt.

II.

A *hirlaptár* gyarapodását a következő adatok tüntetik fel: köteles példányként beérkezett 83 hirlap 16,883 száma, a levéltári anyagból áttétetett: Hetilap (1848.) 38 száma és Negyvenkilencz (1867 Debreczen) 1 száma; a Lanfranconi-féle könyvek közül áttétetett: Hadi Történetek (1789. II.) Törvényszéki Csarnok (1865.), Jog és Jogesetek Tára (1885—88.), 6 hirlap 577 száma. Az összes gyarapodás: 91 hirlap 17,499 számban.

Lázár könyvkötőtől haza érkezett 135 kötet hirlap. Kötés alá adatott 188 kötetre való hirlap.

Átnézetett 480 hirlap 18,510 száma. Reklamáló levél 139 iratott; kértünk 813 számot; beérkezett eddig 481 hirlapszám.

Czéduláztatott 60 hirlap és 162 évfolyam. Az olvasók száma 201 volt; ezek 612 hirlapkötetet használtak.

III.

A *kéziratttár* a lefolyt évnegyedben 12 kézirattal gyarapodott, ebből vásároltatott 6 kézirat, a Lanfranconi-gyűjteményből áttétetett 4 kézirat, s a Nemz. Múzeum régiségtára részéről áttétetett 2 kézirat. Nevezetesebb szerzeményeink voltak: Nyéki Vörös Mátyás Imádságos könyve 1625-ből, Szathmár-Némethi Sámuel hagyatékából a XVII—XVIII. századok találkozójából származó tanügyi és irodalmi levelek, Schweiger Salamonnak 1584-től való Reisebeschreibungja, Schuszter Károly soproni polgárnak Sopron város multjára vonatkozó följegyzései, Costüme-Bilder aus Ungarn und Siebenbürgen és egy Cronaca, 20. Marzio 1894. czímü modern kézirat, mely Kossuth Lajos halálakor megjelent részvétnyilatkozatok, hirlapi czikkek, táviratok stb. másolatainak gyűjteménye. A kézirattárban 25 kutató 41 kéziratot használt.

Az évnegyedi gyarapodás rendszeresen földolgoztatott, s a régi szerzemény könyvből az új növedék naplóba átvitetett az 1886—87 évi gyarapodásnak restaurált anyaga. E munkák fejében 64 új czédula készült, illetőleg került felülvizsgálás, részben átirás, részben javitás alá, s a mult évnegyedről maradt 60 új czédulával együtt összesen 124 czédula osztatott be. Jelenleg a növedéknapló restaurálásának folytatása és az irodalmi levelek külön felállítandó katalogusához kellő előmunkálatok vannak folyamatban.

IV.

A *levéltár* ajándék utján (Inkey Jánostól, Melich Jánostól, Schönherr Gyulától, Spúr Jánostól, Szalay Imrétől) 25, vétel utján (488 frt 50 kr. értékben) 426, örök letétemény utján 2811 db irattal és nyomtatványnyal, összesen 3262 darabbal gyarapodott.

A levéltár törzsanyagát képező darabok a levéltár egyes csoportjai között a következőkép oszlanak meg: középkori iratok 22 db, ujabbkori okiratok 77 db, levelek 258 db, czéhiratok 1 db, czimerlevelek 2 db, az 1848/49-iki szabadságharczra és szereplőire vonatkozó iratok és nyomtatványok 91 db.

Családi letéteményeink sora a Széchy-szigeti Thaly család és a Zombat család levéltáraival gyarapodott. Az előbbi, mely Thaly Kálmán országgyülési képviselő, Thaly Géza kir. táblai biró és Thaly Béla földbirtokos örök letéteményeként f. évi julius hó 16. napján Komáromban vétetett át a Magyar Nemz. Múzeum részére, 15 db árpádkori, 146 db XIV. századi, 130 db XV. századi, 30 db mohácsi vész előtti XVI. századi, összesen, 351 db eredeti középkori oklevéllel, 14 db másolattal és 1595 db ujabbkori irattal, tehát összesen 1960 darabbal számra és tartalomra egyaránt jelentékenyebb levéltáraink közé sorozható. A Zombat családnak Zombat Pál által letéteményezett levéltára 1 db középkori oklevél másolatát, 25 db XVI-ik, 115 db XVII., 555 db XVIII. és 6 db XIX. századi iratot, 12 db genealogiai táblát és 9 db levéltári lajstromot, összesen 723 darabot foglal magában. Egy régebbi letétemény, a Dobos család levéltárának kiegészítésére szolgál Dobos Kálmán m. kir. honvéd alezredesnek 129 darab XVIII — XIX. századi iratból álló küldeménye.

Középkori irataink csoportjának gyarapodásából említésre méltó Jakab és Kozma soproni curialis comesek XIII. századi évnélküli kiadványa, mely a levéltárnak legkisebb méretű oklevele.

A czimeres levelek ujabb gyarapodása a következő volt: 1. 1678 október 18. Gyula-Fejérvár. Szakmány István czimeres levele Apafi Mihálytól. 2. 1686 május 12. Bécsujhely. Tóth Balázs czimeres levele I. Lipóttól.

A lefolyt évnegyedben 9 kutató 749 iratot és 7 nyomtatványt használt. Külső használatra kikölcsönöztetett 4 téritvényre 214 irat.

A levéltár összes ujabb szerzeményeinek és a régebbi, 15 év előtti hátralék mintegy 200 darabra menő részletének feldolgozásán és beosztásán kivül földolgoztatott, felállíttatott és évszámszerinti lajstrommal elláttatott a Zombat család levéltára s az ujabb szaporulat beosztásával ujból felállíttatott a Dobos család levéltára. Feldolgoztattak továbbá az 1848/49-es iratok csoportjának összes régebbi, hátralékban maradt szerzeményei, úgy hogy e csoport fellállítása már legközelebb meg fog történhetni.

Végül folyamatban van a báró Balassa és a Thaly családok levéltárainak rendezése.

SZAKIRODALOM.

A magyar irodalom története. *Képes díszmunka két kötetben. Szerkesztette Beöthy Zsolt. Kiadja az Athenaeum irod. és nyomdai r. társulat. Budapest, 1896. I. k. A legrégibb időktől Bessenyey felléptéig.* Nagy 8-r. 510 l.; *II. k. Bessenyey felléptétől a kiegyezésig.* 840 l.

Irodalmunk történetére vonatkozólag sok és széleskörü munkásság indult meg az utóbbi negyed-század alatt. Monografiáink közül többet említhetnénk, a melyek nemcsak egy bizonyos író működését, hanem mondhatni, az egész korszak irodalmi törekvéseit tisztázzák, vagy legalább kisebb-nagyobb alapossággal fejtegetik. A mint a politikai történetírás terén is láthatjuk, először az anyagösszehordás terhes munkája foglalja el még jelesebb történetíróink némelyikét is: az irodalomtörténet mezején is majdnem hasonló jelenséggel találkozunk, noha itt az anyagkutatás és gyűjtés még csak kisebb arányokat öltött. De itt és amott általában véve a részletkérdések földeritése, monografikus mozgalom jutott előtérbe, a minek természetes oka az eddigi kutatások elégtelensége.

Ez magyarázza meg a szóban levő munka keletkezését. Nem hiszszük, hogy mai nap bárki több joggal s a sikernek több reményével foghatna az egész magyar irodalomtörténet megírásához, mint Beöthy Zsolt, s mégis ő csak a munka *szerkesztésére* vállalkozott s nem egyszersmind annak *megírására.* Negyvenegy irót gyüjtött maga mellé, a kik úgy szólván kisebb monografiáikat, a melyeket vagy már régebben megirtak, vagy e czélra dolgoztak ki, vállalata számára bocsátották. »Igy egyfelől — irja Beöthy a munka előszavában — minden egyes czikk oly szakember tollából kerülvén, kinek az illető tárgy sajátlagos tanúlmányai körébe esik, ez a mód megbizhatóság és alaposság tekintetében is biztositékot nyujt. Másfelől, kiváló irók közreműködése által, a munka *érdekes és becses emléke irodalomtörténetírásunk jelen állásának.*«

Nem e helyre tartozik annak a kérdésnek vitatása: vajjon szükséges volt-e csakugyan ennyi irót foglalkoztatni s ha kevesebb iró nagyobb szakaszokat ölel vala fel, mit nyert volna azzal a munka és felfogás egysége; de annyit kétségtelennek kell mondanunk, hogy az igy szerkesztett munka aránytalanságaiból s gyöngébb részeiből folyó hibáit az egész mű értéke és használhatósága nagyban fölül múlja. A kritika számos megjegyzést tehet egyes lapjaira, de az elfogulatlan birálónak el kell ismernie, hogy ez az egyetlen teljes munka napjainkig, a melyben az eddigi kutatások számottevő része fel van dolgozva, s a melyben a magyar szellemnek az irodalom körébe vágó története a nagy közönségnek is élvezhető alakban van összeállitva.

Ez utóbbi szempont a mennyire kedvező a könyv irodalomtörténeti értékének, majdnem oly kedvezőtlen tisztán bibliografiai becsének. Ez állitás némi bizonyitásra szorul, noha elég világos. A vállalat czélja »irodalmunk ismeretének, szeretetének. ápolásának terjedésére és erősödésére« hatni, »még pedig történeti alapon való erősödésére, a melyen állunk, s a mely haladásunkat is biztositja.« Ez okból az előre megállapitott terv a nemzeti szellem fejlődésének ezredéves folyamát kivánta a mivelt közönség elé állitani, nem annyira egyes művek külön fontosságának feltüntetésével, mint inkább az egymást követő irók működésének az egyetemes nemzeti életre tett szembetűnő hatásával. Ha a czélját elérte, vagy csak közel jutott is hozzá, szivesen elengedjük a bibliografia szempontjából támasztható követelmények nagy részét. Hiszen az csak természetes, hogy senki sem fogja kevésbbé fontos munkák teljes czimét, megjelenése évét, nyomtatója nevét s kiállitása tulajdonságait *ebben* a könyvben keresni akkor, a midőn az 1711-ig terjedő irodalom bibliografiai jegyzéke amúgy is közkézen forog, az újabb irodalomnak pedig a milyen olyan összeállitása Petrik három kötetében szintén feltalálható. s midőn a Szinnyei József nagy becsű munkája is reményt ad a befejezésre s immár négy kötete addig is rendelkezésünk alatt van. A külföldi irodalom történetéről szóló jelesebb munkákban is hiába keressük a teljes czimeket, s mind azt, a mit bibliografiai szempontból tudnunk érdemes.

E ponton áll ellentétben a nagy közönség kivánalma a szakemberével. S igazában véve emennek a számára *egészen külön, bibliografiailag megirott, illetőleg összeállitott irodalomtörténet is épen oly szükséges, mint a tisztán a szellemi fejlődés egyöntetü folyamát a maga egészében visszatükröző munka.* A szóban levő mű inkább a nagy közönséget s a tanulni vágyó ifjuságot tartván szem előtt, világos, hogy a bibliografiai követelményeket mind ki sem akarta elégiteni. Ezt a világért sem megrovásul hozzuk fel (hisz a magunk homlokára is hamut kellene

hintenünk), csak annak a határnak a kijelölésére nézve, mit és mennyit kivánhatunk meg, e díszmunkától joggal a bibliografia területének oly mérvű tiszteletben tartására, mely a művészibb értelemben vett irodalomtörténetirás formáját nem veszélyezteti, s a mely nélkül nem is képzelhető. Más szóval mennyit vesz föl az irodalomtörténet a bibliografiából?

Minden irodalomtörténet szükségképen a bibliografiából fejlődik; egy darabig amazé az elsőség, majd az irodalomtörténetirás egy rangon van társával, mint nálunk Toldynál, a német irodalomban Kurznál, stb. de aztán a bibliografia az irodalomtörténet mellett nagyon kicsire zsugorodik össze s kénytelen a kakukfi módjára más fészek után nézni. Pedig ez nem egészen jól van így. Nem tudjuk, vajjon többet elidegenít-e magától a művelt közönségből a szóban levő munka, ha egy kissé több figyelemben részesíti a bibliografiai követelményeket s nem több hiányt mutat-e jelen formájában a szakember előtt? Sőt még a művelt olvasó közönség nagyobb része is szívesebben vette volna, ha oly forrásmunkákat, a melyek az írott költészet kora előtti magyar irodalmat fenntartották, s a melyekről nem is egy, de több helyen is hosszasabban van szó, czím szerint is idézte volna az író s megmondotta volna, hogy ő ezt meg ezt a kiadást használta. Nem hinnők, hogy ez haszontalan fáradság lett volna.

Csak néhány példát hozunk fel erre nézve. Erdélyi Pál »A pogánykori költészet emlékei« czímű szakaszban Anonymus, Kézai és a képes krónika anyagát veszi vizsgálat alá, Kézainak és Márknak néhány fejezetére hivatkozik is, de azt egy szóval sem említi, hogy milyen kiadást használt, s ha az olvasónak kedve kerekedne e krónikásokat végig olvasni, hogy találhatná meg őket legkönnyebben. Jól tudjuk, hogy az olvasók egy része nem szorul ilyen útmutatásra, hisz előtte eléggé ismeretesek e művek, de bizonyára sok olvasó megköszönte volna, ha ez iránt is felvilágositást nyer. Ugyanezt mondhatni a Sebestyén Gyula első czikkére vonatkozólag is. Nem lett volna fölösleges az okleveleket, a melyeknek adatait felhasználja, világosan megmondani, vajjon kiadott gyűjteményben jelentek-e meg s melyikben, vagy pedig csak kéziratban vannak meg eddigelé. Simonyi a »Legrégibb nyelvemlékeink« czímű szakaszában hasonlóképen számos Árpádkori határleíró oklevél adatát értékesíti, de azzal mindenütt adós marad, hogy az olvasónak meg is mondja, hol találhatja fel ez okleveleket. A kódexek nyelvéről és sajátságairól egy másik czikkben szépen beszámol, példákat, illetve idézeteket is hoz fel, de a kódexek kiadásait sehol sem említi, noha bizonyosan e nyelvemlékek majd mind kezénél voltak.

Azt véljük, hogy ez a kivánalom kielégítése alig zavarta volna az olvasót, de bizonyára sok ismeretvágyó ifjúnak kedvet

adott volna talán a további kutatásra. Horváth Cyrill szintén elfeledi fölemlíteni, hol találja a középkori költészet egyházi és világi maradványait összegyüjtve az olvasó, noha egy helyen idézi a Régi M. Könyvtár I. kötetét. Még inkább szerettük volna, ha Marczali megnevezi vala a krónikák különféle kiadásait, a melyekről méltán oly önérzetesen szól.

A későbbi kor irodalma már bibliografiai tekintetben is világosabb, pontosabb. Igaz, a munkáknak lehetőleg rövid czime van a szövegben adva, rendesen a megjelenés esztendejével együtt: de ha hozzáveszszük, hogy a nevezetesebb művek czímlapja hasonmásban is közölve van, teljesen kárpótlást nyerünk a megrövidített czímekért. Itt általánosságban bajos megmondani, a munkának mely részei pontosabbak bibliografiailag. Például Négyesy László a Geleji Katona István egy pár művét a megjelenés éve nélkül említi, de már a Káldy bibliáját szó szerint idézi. Ellenben Bánóczi Józsefnek fölösleges volt a »Magyar Encyclopaedia« hosszú czimét idéznie, midőn a munka czímlapja hasonmásban úgy is közölve van. Széchy Károly »A megújhodás« czimű szakaszban a mult század végén megindult hirlapokat és folyóiratokat felhozván, sem a vállalat kezdetét, sem annak megszűntét nem jegyzi meg, a mi már sem sok teret el nem foglalt, sem sok fáradságba nem került volna. A francziásokról szóló czikkében is adós maradt a művek megjelenési idejének fölemlítésével; de már az utána következő czikkekben Négyesy és Endrődi részletes és teljes czímeket adnak s igen helyesen mindenütt megmondják a művek kiadatása évét is, sőt itt-ott érdekes bibliografiai jegyzetet is tesznek.

Azonban nem folytatjuk tovább ez egyszerű lajstromozást. A hátralevő részben elég pontos följegyzések vannak az egyes művek különböző kiadásairól, úgy hogy e tekintetben még bibliografiailag is nyereségnek mondható a könyv irodalmunkra nézve. S igen jó példa arra, hogy az irodalomtörténet mennyire nem lehet el a bibliografiának oly nemű használata nélkül, a mely a kétféle tudomány érintkező pontjait tiszteletben tartja.

Másfelől azonban, s itt már egyenesen a szerkesztők munkájának méltatására térünk, a könyv kiállítása, ha a számtalan szemléltető hasonmást, arczképet, az irók életére jellemző tárgyak rajzait veszszük tekintetbe, valóban meglep gazdagságával, pazar pompájával. E tekintetben a legnagyobb elismerés illeti meg a szerkesztőket, a kik fáradságos munkával felkutatták a legjellemzőbb képeket, s a kiadót, a ki anyagi áldozatot nem kimélve, művészi izléssel készittette meg azokat a munka számára. Elég egy tekintetet vetni a második kötet végén levő képek jegyzékére, hogy világos legyen előttünk a szerkesztők és kiadó érdeme. El lehet mondani, hogy nincs a könyvben fölemlítve egyetlen nevezetes munka, a melynek vagy czímlapját, vagy irójának arczképét,

vagy épen a munka kéziratát sikerült másolatban ne láthatnók. A Korvin-kódexeknek legszebb lapjait kapjuk igy, sőt jellemző kötésének hasonmását is.

De nemcsak az írók életére és müveire vonatkozó képekkel díszeskedik a szóban levő munka. A magyar szellem és művészet általános történetéből is sokat felölel, kivált a középkorból, a mi a közművelődés tekintetében csak érdekes. Ilyenek például: Buda a XV. században (Schedel krónikája után), Magyarország czímere Mátyás korában, a középkori könyvtár, a traui dóm kapuzata, a kassai dóm, a nagyszombati egyetem, stb. Természetesen itt még számos jellemző képet lehetett volna közbevegyiteni, de igazolatlan követelményekkel előállani kinek jutna eszébe akkor, midőn a szerkesztők a legjavát válogatták ki a szemléltető képeknek.

Ha az ismertetés elején azt mondottuk, hogy a' bibliografia követelményei a művészibb értelemben vett irodalomtörténet-irással sokszor ellentétben vannak: most ez állítást oda kell módosítanunk, hogy a bibliografiának csak *száraz követelményeivel* vannak ellentétben, s ha az irodalomtörténet — mint-e munkában látjuk — épen a művelt közönség érdeklődését akarja kielégíteni, ujra vissza kell térnie az eredeti forráshoz. Ám e részben igazi képző s tanító erejü tudomány az irodalomtörténet és társa a bibliografia is. Még pedig kettős formában.

Ha a művelt magyar közönség, mint hiszszük, az irodalom szeretetének ápolására ehhez a könyvhöz nyúl, mint gazdagon csörgedező forráshoz: még inkább haszonnal olvashatja az érettebb tanúló ifjuság. S az illusztrácziók becse e tekintetben még nagyobb. Vidéki tanáraink e segédeszközzel úgy szólván mind azt pótolhatják, a mit csak a fővárosi intézetek tanárai tehettek eddig a vezetésükre bízott ifjusággal. Hogy a munka régen érzett hiányt pótolt épen e szempontból: senki sem vonhatja kétségbe, s hogy e hiányt talán első sorban illusztráczióival pótolta, alig szorul bizonyításra. Ebben van bibliografiai fontossága. *Dr. Váczy János.*

Régi Magyar Könyvtár. *III. kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvü nyomtatványoknak könyvészeti kézi-könyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Kiadja a M. Tud. Akadémia. I. rész, 2547 szám. (1480–1670.) Budapest, 1896.* Nagy 8-rét, VIII+ 800 lap.

A mindennapi olvasmányainak élő nagy közönség rendszerint tudomást is alig vesz róla, ha az irodalom terén egy nem évtizedek, de évszázadok tudományos munkásságára kiható bibliografiai kézikönyv kerül ki a sajtó alul. A szerző közönségesen zajtalanul, úgy szólván titokban dolgozik és még a sajtó részéről sem igen részesül a megérdemlett figyelemben, s örüljön ha annyi anyagi támogatást biztositanak neki, hogy ne kelljen saját magán vagyonát koczkára tenni ellenállhatlan szenvedélye kielégítésére.

A *Szabó* Károly néhai kolozsvári egyetemi professzor munkásságára czélozunk, a ki 1879-ben nyomatta ki a Régi Magyar Könyvtár czímű vállalata I kötetét, két évtized álmatlan éjszakáinak munkásságát, mi által nemcsak háttérbe szoritotta a jó Sándor István »Könyves házát«, a mely közel nyolcz évtizeden keresztül imponált a magyar bibliografusoknak, hanem egyszerre a modern könyvészet terére lépett, a mely biztosabb, tudományosabb alapon fejleszti a szakirodalmat.

A Magyar Tud. Akadémiáé az érdem, hogy a Szabó Károly munkásságának rendkivüli horderejét felismerte s az irót arra buzdította, hogy necsak az 1531—1711 évi időközben magyar nyelven megjelent nyomtatványok czimmását gyüjtse össze, hanem figyelmét azokra is terjeszsze ki, a melyek magyar földön ugyan, de nem édes hazai nyelvünkön láttak sajtó utján napvilágot.

Be volt fejezve ez is. Az akadémia tovább ment s látta, hogy a tudományos irodalom érdekében elodázhatatlan kötelezettséget vállalt: minden ember tudta, vagy legalább képzelte, hogy magyar író könyve hányszor jelent meg a haza határain kivül, de hogy azt számba is vettük volna, arra nem igen gondolt senki. Csak *Temesvári Pelbárt, Thuróczy, Janus Pannonius, Werbőczi, Sylvester, Dévai Biró Mátyás* stb. munkáit emlitsük, a melyek pedig itthon is közkézen forogtak, úgy hogy magában a XV. században tizennyolcz előkelő város könyvsajtója nyomtatta ki nem csupán a magyar, de az összes európai olvasó közönség számára a magyarországi irók tudományos műveit. Arról, hogy a magyar tudósok és irók a következő évszázadok alatt is ilyen, vagy még fokozottabb dimenzióban vették légyen igénybe a külföld sajtóit, nálunk ez ideig alig volt fogalma valakinek. Mennyit bővült ez uttal látó-körünk, tekintve akár a költészetet, akár a hittudományt, történelmet, földleirást stb. azt fejtegetnünk alig szükséges.

Szabó ujabb másfélezer czimmást gyűjtött össze, mikor a halál kiragadta a tollat kezéből; papirjai ott hevertek feldogozatlanul, midőn a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága *Hellebrant* Árpádra gondolt, a kinek éppen az akadémia birtokában levő ősnyomtatványokról szóló jegyzéke kevéssel az előtt jelent meg a nagy közönség, jobban mondva a tudós világ legnagyobb megelégedésére.

Szabó és Hellebrant együtt Európa 130 városának könyvtáraiból mintegy 5000 olyan nyomtatvány czimmását gyűjtötték, melyek a már közzé tett mű első két kötetében egyáltalában nem foglaltatnak. Szabó Károly egymaga húsz esztendőn keresztül foglalkozott azok összegyűjtésével, rendezésével. Az 1480—1670. évi időszakra terjedő 1—2547. tétel alatt felsorolt czimmások közül a XV. századra 88 esik (ebből Szabó Károly gyűjtése 38 db.), a XVI. századra 832 (ebből Szabó gyűjtése 376 db.) és a XVII. szá-

zadra 1627 (ebből Szabó gyűjtése 1026 db.), összesen és együtt 2547 db. a miből Hellebrant 1197 dbot, Szabó 1440 dbot gyűjtött.

A készletnek tehát több mint fele jelenik meg ezuttal, s nem tekintve azt, hogy az első időszakból 21 olyan mű foglaltatik, a melynek nyomtatási helye ismeretlen, képviselve vannak ottan Európa első rendű nyomdái, hogy egyebet ne emlitsünk, a XV. századból *Velencze* és *Hagenau* 10—10, *Strassburg* 8, *Bécs* 7, *Nürnberg* és *Löwen* 6—6, *Köln* 4, *Róma*, *Páris* és *Lyon* 2—2, *Augsburg*, *Deventer*, *Flórencz*, *Leyden*, *Lipcse*, *Pádua* és *Verona* 1—1 nyomtatványnyal; a későbbi századokban azonban már *Danzig*, *Jaroslav*, *Königgräcz*, *Oppenheim* és *Wittenberg* stb. városok nyomdái is előfordulnak.

Azzal, hogy Hellebrant mindenben a Szabó Károly módszerét követte, sok van mondva; de nem minden. Hellebrant 4—5 év alatt készült el e művel, a mire közönséges számitással ugyanannyi évtized is alig lett volna elég; neki magának könyvekből, okiratokból, sokszor a legnagyobb nehézségekkel küzdve kellett dolgoznia, hogy az író hazai származását, magyar eredetét kinyomozza; voltak példák, a hol a nyomtató-műhely, a kolofon, az alak, a kiadás, az ivek jelzése, az esztendő, a kolligátumok különfélesége, a chronosticonok olyan kérdéseket támasztottak, a melyek megoldása a leggyakorlottabb bibliografusnak is sok fejtörésébe került.

Hellebrant mindenben a legnagyobb lelkiismeretességgel, bámulatos pontossággal, sőt utánozhatatlan pedantériával oldotta meg feladatát. Nemcsak a könyvek alakját, az ívek vagy levelek és lapok pontos számát írja le, hanem a jelzések különféleségét, változatait, a mellékletek és pótlások, sőt az üresen hagyott levelek megjelölését se mulasztotta el sehol. Az ujabb kiadásokat, a nyomda betüinek különféleségét, a leirás és szedés alkalmával ejtett rövidítéseket, hibákat és sajátosságokat egyenlő gondos figyelemben részesíti; az ornamentika, a csillaggal való jelzés, betükből alakitott ábra vagy kereszt azon módon van a könyvében visszaadva, a hogy azt a műben találta, annyira pontosan, hogy czinkografiában se lehetett volna jobban visszaadni.

Szabó Károly nagy vállalatának méltó örököse igen nagy szolgálatot tett az irodalom művelőinek, a mennyiben nemcsak számtalan tudós munkáját könnyitette meg véghetetlenül, hanem rendkivül sok, ezután megoldandó és kifürkészendő kérdésnek és tételnek magvát helyezte el könyvében, a melyért a tudományos világ legnagyobb elismerésére tarthat számot.

Ajánljuk a becses és a maga nemében ritka könyvet az olvasó nagybecsű figyelmébe. *F. I.*

A budapesti kir. m. tud.-egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága. 1780—1895. *Ezredévi emlékkönyvül a kar megbizásából egybeírta Horváth Ignácz m. n. múzeumi segédőr. Budapest, 1896.* 8-r. IV + 455 l.

Ez a vaskos kötet mint magyar művelődéstörténeti kutfő és bibliografiai segédkönyv egyaránt méltó figyelmünkre. A bölcsészeti kar pedig elkészíttetése által a kegyelet adóját is lerótta azokkal szemben, kik a magyar tudományos élet fejlődésének kezdetén szerényebb arányu működést fejtvén ki, emléküket csupán e lapok őrzik. A feledésbe ment nevek egész sorára bukkanunk e kötet lapozgatása közben s figyelmesebben megtekintve egyik-másik irodalmi tevékenységének adatait, nem egyszer akadunk oly rokonszenves munkásság nyomaira, melyeket szem elől téveszteni nem csak a kegyelet ellen való vétség volna. Egy szóval azok, a kik tudományos téren működnek, kétszeresen örülhetnek e munka megjelenésének; egyrészt elődjeik emlékének szerény de komoly jellegű megörökitéseért, másrészt pedig az egyes tudományos kérdések hazai művelésének történetéhez bő adalékokat szolgáltató munka tudományos előnyeiért.

Az egyetem bölcsészeti kara természetesen nem foglalja magában teljesen a magyar tudományos tevékenységet, sőt a szorosan körébe vágó tudományágak terén is a testületen kivül álló egyének nagy arányu működést fejtettek ki. Csakhogy a hazai tudományos élet minden mozgalmában részt kellett venni azoknak, kik az egyes tudományos ágaknak mintegy hivatalos képviselői. S valóban alig találunk kérdést, melyre némi vonatkozást ne tüntetne föl a bölcsészeti kar tagjainak irodalmi működése. Ezek a vonatkozások sokszor bizony a maradiság és szellemi tehetetlenség bizonyságai, de mint ilyenek is értékesek a művelődéstörténeti vizsgálódó számára, a ki pl. felső tudományos oktatásunk szinvonalát akarja megitélni. A bölcsészeti kar mintegy ki hivja ezt az itéletet, midőn őszinte nyilt vallomást tesz sáfárkodásáról. Előkelő nagy társaság vonul el szemeink előtt s ha egy-egy illetéktelen alak jelenléte bántó is egy kissé, a tehetségnek és a szorgalomnak grandiózus képviselői valóban lélekemelő hatást gyakorolnak, a mint a könyvben — pedig csak egyszerű czímek csoportositása által — munkásságuk egész körét áttekintjük. A magyar szellem dicsőségét hirdeti ékesen szólóan ez a könyv is, mely azonban minket e helyen első sorban a bibliografia szempontjából érdekel.

Horváth Ignácz ez alkalommal is bebizonyitotta, hogy a leglelkiismeretesebb és legszakavatottabb bibliografusaink közé tartozik. A ki ilyesmivel foglalkozott, tudja jól, hogy oly hatalmas anyagnak már csak összegyüjtése is mily sok vesződséggel jár. Kétszázhetvenöt tanár irodalmi működését tünteti föl a Horváth

Ignácz könyve. Egy részüknek neve is feledésbe ment, munkáiknak jegyzékét pedig csak hosszas kutatások által lehetett összeállitani; viszont vannak olyanok is, kiknek szétágazó, nagy kiterjedésü munkássága ugyancsak próbára teszi a bibliografus éberségét és türelmét. Horváth Ignáczban megvolt mindkettő. Fölsorolja mindenekelőtt az egyes tanárok önállóan megjelent munkáit, azután pontos jegyzékben az időszaki sajtóban megjelenteket. Kiterjeszkedik azokra is, melyek kéziratban maradtak vagy pedig a sajtóra várnak. Szóval valóságos pontos repertóriumot nyujt, melynek a müvelődéstörténet-irók, a szaktudósok s pedagogusok igen gyakran fogják hasznát venni. Használatot nagyban megkönnyíti könnyen áttekinthetősége. Három korszakba van osztva az egész anyag: I. 1780—1849, II. 1850—1867, III. 1868—1895. S minden korszakban a tanárok nevei vastagnyomással betürendben következnek egymás után, ugy hogy a kivánt adatok megtalálása a legkényelmesebben történhetik meg. Egy általános névmutató zárja be a munkát, mely a bölcsészeti karnak méltó emlékkönyve, a magyar müvelődés és tudományosság történetének hasznos segédeszköze, a bibliografiai irodalomnak pedig ujabb gazdagodása.

E—r.

A freisingeni nyelvemlékek. *(Frisinské památky jich vznik a význam v slovanskem písemnictvi. Podává Dr. Václav Vondrák, s devíti tabulkámi. V. Praze 1896.)* 4-r. 82 l.

A cseh akadémia igen nagy szolgálatot tett a szlavisztikának azzal, hogy a freisingeni nyelvemlékeket kiadta. Méltó folytatása ez annak a vállalatnak, a melyben első gyanánt, ugyancsak *Vondrák* Wenczel bécsi cs. és kir. udvari könyvtártiszttől a ‚Glagolita Clozův' jelent meg. Vondrák Wenczel alapos ismerője mind az ószlovén nyelvnek, mind pedig az ószlovén irodalomnak. Ennek az előttünk fekvő munkának is minden egyes során meglátszik az a körültekintő, mély ismeret, a mely Vondrák értekezéseit jellemzi.

Vondrák azzal kezdi könyvét, hogy elmondja, mikép bukkantak rá a három freisingeni nyelvemlékre. 1803-ban találták a nyelvemléket a freisingeni klastrom egy latin kódexében a a mikor az volt a rendelet, hogy az összes bajor klastromi könyvtárak átvizsgálandók. 1803-tól van a három emlék a müncheni királyi levéltárban.

Azután a szerző leirja, mi történt a kéziratok kiadására vonatkozólag, · majd ismerteti Kopitar-Dobrovsky e tárgyban véghez vitt levelezését, s birálólag ismerteti az összes nézeteket, kiadásokat, a melyek ide vonatkoznak. A 11-dik laptól aztán halljuk magát a szerzőt is; bizonyítja, hogy e nyelvemlékek, a melyek a latin egyház legrégibb szláv termékei, a görög egyház ószlovén egyházi irodalma alapján keletkeztek. Bizonyításának

eredménye az, hogy »a freisingeni nyelvemlékek az egyházi ószlovén alapon keletkeztek, s hogy egyházi ószlovén irodalom nélkül ma nem léteznének freisingeni nyelvemlékek.« Azután szól a szerző az íróról, a korról, a helyesírásról, a nyelvről, a melyben a nyelvemlékek írvák, s e tekintetben a legkörültekintőbb az öszszes eddigi vizsgálók közt. Az 52. laptól a három nyelvemléket szóról szóra s átirásban közli. Ezt három melléklet (přilohy) követi; az I-ben egy homiliát közöl, — állitólag Methód tanitványáé. Szent Kelemené, a mely a második freisingeni nyelvemlékkel függ össze; a II. mellékletben a »Neuer literarischer Anzeiger« 1807-diki évfolyamából közli azt a helyet, a hol először volt tudatva a tudományos világgal a nyelvemlékek fölfedezése; a III-dikban Dobrovsky 1814-diki jelentését. A munkát pontos szómutató zárja be, a mely tulajdonkép a freisingeni nyelvemlékek szótára. Ezzel a szómutatóval könnyebb az emlékeket használni. A munkához mellékelve van mind a három freisingeni nyelvemlék facsimiléja, összesen kilencz lapon.

M. J.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** *1896. évi VIII. füzetében Kont* Ignácz a franczia filologiai irodalom ujabb termékeit ismertetve, megemlékezik Maurice Pellissonnak Chamfort, a párisi nemzeti könyvtár egykori őre életrajzát tárgyaló munkájáról. — A *IX. füzetben Vári* Rezső Sanctus Gregorius Nazianzenusnak a firenzei Laurentiana-könyvtárban őrzött XI. századi kodexét, illetőleg annak szövegeltéréseit ismerteti; ugyanitt *Kont* Ignácz fentebb említett cikksorozatának folytatásában ismerteti a párisi nemzeti könyvtár német kéziratainak katalogusát, melyet Gédéon Huet tett közé. — A *X. füzetben Heinrich* Gusztáv P. Bahlmann Jesuiten-Namen der nieder-rheinischen Ordensprovinz cz. munkáját ismerteti; a Bahlmann által tárgyalt anyagban több magyar vonatkozásu darab is van, ezek egyike, melyet Hildesheimban, 1689 szeptember 19-én adtak elő, a Hunyadi házat dicsőiti.

A Grafikai Szemle 1896. évi folyamának bibliografiai vonatkozásu czikkei: Az *1. számban: Major* István, A könyvnyomtatás történetéből. (Befejezése a 2. számban.) — A Vegyesek rovatában: A névjegy története. A szerzői jog Olaszországban. — A *3. számban: Ács* Mihály, A boldogult czenzura idejéből. — Az *5. számban: Firtinger* Károly, A kolozsvári nyomdászat története. (Folytatása a 6. és 8. számokban.) — A *7. számban* a Vegyesek között: Kiállitás az Akadémia könyvtárában. Elzevier-kiadások eladása. — A *8. számban* a Vegyesek között: Az Elzevierek betüanyaga. — A *9. számban Faragó,* Ezeréves irodalomtörténeti kiállitásunk. (Folyt. a 10.

számban.) A *10. számban: Lubik* Zoltán, A magyar nyomdászat korszakai. (Folyt. a 11. számban.) — *Corvina,* A könyvkötészet története dióhéjban. A Vegyesek között: Adalék a czenzura történetéhez hazánkban. (F. K.) — A *11. számban* a Vegyesek között: A Régi Magyar könyvtár III. kötete. A legdrágább könyv. Az olasz hirlapirodalom.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** *1896. évi II. füzete* a következő tartalommal jelent meg: *Dr. Váczy* János, Az »Arkádiai pör«. — *Erdélyi* Pál, Beőthy László. — Adattár: Codexeink forrása. I. Sz. Brigitta imádságai. — *Nagy* Lajos, Budenzről. — *Dr. Illéssy* János, Két adat Kisfaludy Sándorhoz. — *Dr. Récsey* Viktor, Révay Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (IV. közlemény). — *Czékus* László, Jászay Pál naplója. (X. közlemény). — Ismertetések, birálatok: Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1894/95. évi értesítőkben. 1—5. *(B. E.)* — I., Kont La Hongrie littéraire et scientifique. (*Korda* Imre,) — Ad vocem *(Sz. Á.)* — *A III. füzet tartalma: Bayer* József, Kazinczy Ferencz és Molière fordításai. — *Ráth* György, Bullinger Henrik és a magyar reformáczió. — *Dr. Rupp* Kornél, Ozorai szentirás fordításai. — *Kandra* Kabos, Az ősmagyar csillagos ég. — Adattár: *Lévay* József, Fábián Gábor levelei Édes Albertхez. — *Téglás* Gábor, Adalékok Salamon Ferencz családjának történetéhez. — *Demek* Győző, Részletek Kisfaludy Sándor magánéletéből. — *Dr. Dézsi* Lajos, Népmeséink történetéhez. — *Dr. Récsey* Viktor, Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (V. közlemény). — *Versényi* György, Arany János műfordítási töredéke. — *Czékus* László, Jászay Pál naplója. (XI. közlemény). — Codexeink forrásai. II. — *Borovszky* Samu, Egy sajtóhiba története. — Ismertetések, birálatok: Beőthy Zsolt, A magyar irodalom kis tükre. *(Sz.)* — Ferenczy Zoltán, A kolozsvári nyomdászat története. (*Versényi* György.) — Hibaigazítás. — Mindkét füzet végén: Irodalomtörténeti Repertorium *Hellebrant* Árpádtól.

A **Századok** *1896. évi 2. füzete* megemlékezett Ráth Györgynek a Magyar Tud. Akadémia részére tett könyvtár-adományáról. — A *3. füzetben* kezdi meg *Békefi* Remig Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése czimű, 3 füzeten át folyó nagy művelődéstörténeti tanulmányát. — A *4. füzetben* Br. *Mednyánszky* Dénes Galeotus Martius családjának történetét ismerteti, melyet Martius Károly Frigyes Fülöp irt és Martius Sándor adott ki. A *6. és 7. füzetekben Sörös* P. Pongrácz Forgách Ferencz a történetiró életrajzát irva meg, hosszasabban foglalkozik a püspök történeti műve keletkezésének körülményeivel. — A *8. füzetben Illéssy* János Ádám Gerzsonnak és Joó Imrének a nagykörösi ev. ref. főgymnázium történetét tárgyaló művét ismerteti. — A *9. füzetben Kropf* Lajos a Comenius Didactica Magna-ja

most megjelent angol fordítását ismertetve, Comenius művei kiadásainak kérdésének több apró részletét megvilágítja.

Centralblatt für Bibliothekswesen *XIII. évfolyam, 7. füzet (1896. július.)* F. W. E. *Roth*, Eucharius Rösslin der Ältere. — C. *Haeberlin*, Zur direkten Versendung von Handschriften. — Recensionen und Anzeigen: H. Denifle und Aem. Chatelain, Inventarium codicum manuscriptorum capituli Dertusiensis. (H. Brambach.) Paul Schwenke, Hans Weinrich und die Anfänge des Buchdrucks in Königsberg. (Wetzel.)

8—9. füzet. (1896. augusztus-szeptember.) M. *Steinschneider*, Zusätze und Berichtigungen zu meinem »Bibliographischen Handbuch über die Literatur für hebräische Sprachkunde«. — A. *Schmidt*, Die Bibel des Thomas a Kempis in der gr. Hofbibliothek zu Darmstadt. — F. *Eichler*, Jakob Vogel. — Recensionen und Anzeigen: Dr. Gottfried Zedler, Geschichte der Universitätsbibliothek zu Marburg von 1527—1887. (K. Boysen.) Karl Lobmeyer, Geschichte des Buchdrucks und des Buchhandels im Herzogthum Preussen. (P. Schwenke.) Otto Mühlbrecht, Die Bücherliebhaberei (Bibliophilie-Bibliomanie) am Ende des 19. Jahrhunderts. (P. C.)

10—11. füzet (1896. október-november) M. *Steinschneider*, Zuzätze und Berichtigungen zu meinem »Bibliographischen Handbuch über die Literatur für hebräische Sprachkunde.« — Dr. K. *Steiff*, Zum ersten Buchdruck in Tübingen. — C. *Junker*, Ein internationaler Katalog der exakten Wissenschaften. — D. *Buchwald*, Ein unerhörter Schwindel mit Lutherautographen. — Recensionen und Anzeigen: Dr. Robert Priebsch, Deutsche Handschriften in England. Erster Band. (Ph. St.) J. Gutenäcker u. Emil Renn, Ein Beitrag zur Schul- und Litteraturgeschichte Bayerns. (Rudolf Klussmann.)

Állandó rovatok: Mittheilungen aus und über Bibliotheken. — Vermischte Notizen. — Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekswesens. — Antiquarische Kataloge. — Personalnachrichten.

Institut International de Bibliographie. Bulletin. *I. évfolyam (1895/96.) 1. füzet.* Chev. *Descamps*, Discours de clôture de la Conférence bibliographique internationale. — Statuts de l'Institut international de Bibliographie. — H. *La Fontaine* et P. *Otlet*, Création d'un Répertoire bibliographique universel. — Applications diverses de la classification décimale.

2—3. füzet: L'Institut international de Bibliographie. (Premirs resultats.) — Création à Bruxelles d'un Office International de Bibliographie. — C. M. Gariel, Exposé des propositions volèes par le Congrès de l'Association française pour l'avencement des sciences. (Bordeaux. août 1895.) Herbert Haveland *Field*, Fiches du Répertoire bibliographique universel. (Format, Rédaction, Mode de publication.) — Paul *Otlet*, Le Programme de l'Institut international de Bibliographie. (Objec-

tions et explications.) — Pierre *Dauze,* Une clef catalographique internationale. — Notes et Documents: Le plan de bibliographie statistique de l'Institut international de Statistique. Le bureau international de renseignement de l'Institut colonial international. Report of the International Catalogue committee of the RoyalSociety. Le Répertoire bibliographique des sciences mathématiques. Le Bureau international de Littérature chimique. Les travaux bibliographiques du service géologique de Belgique. Le Répertoire américain de Bibliographie botanique. The analytical card catalogue of current zoological literature. Régles techniques de bibliographie en physologie adoptées par le Congrés international de Physiologie. Le Répertoire du Bibliographie agricole publié par le gouvernement des États-Units. Rapport présenté par M. Brückner au VIe Congrès international des sciences géographiques concernant l'élaboration de Bibliographies des sciences géographiques dans tous les États. American Library Association. — Communications du Bureau de l'Institut. — Analyses et Compte-Rendus: H. La Fontaine et P. Otlet, Bibliographia sociologica. Bibliographia Philosophica. Bibliographia Astronomica. Elisée Reclus, Projet de construction d'un globe terrestre à l'èchelle du 100,000[e]. Index Biblio-iconographique de l'année 1894. Victor Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes. A. J. Wauters, Bibliographie du Congo.

4 – 6. füzet: L'Institut international de Bibliographie. (Les trois derniers mois.) — Marcel *Baudouin,* La Classification décimale et les Sciences médicales. — Henry E. *Armstrong,* The International Conference of the Royal Society. — Dr. Victor *Carus,* La Zoologie et la Classification décimale. — Das moderne Bibliothekwesen und die Herstellung eines allgemeinen bibliographischen Repertoriums. — Carl *Junker,* Ueber das zu wählende Format der Repertoriumszettel. — Herbert Haviland *Field,* Das geeigneteste Format der bibliographischen Zettel. — La classification décimale et les Bibliographies régionales: Mis *Daruty de Grandpré,* Bibliographie des Iles Africaines de l'Océan Indien Austral. — G. Simoens, Quelques mots à propos de l'analyse bibliographique. — P. *Otlet,* Sur la structure des nombres classificateurs. — Indexification décimale. (Règles pratiques et modèles.) — Notes, Documents et Analyses: Musée des photographies documentaires de Paris. J. Deniker, Bibliographie des travaux scientifiques. (L. R) Index Catalogue of the Surgeon-General's Office. Revue Internationale des Archives, des Bibliothèques et des Musées. Melvil Dewey, Abridged Decimal Classification and Relativ Index. La »Bibliographie Française« de M. H. Le Soudier. (Ch. Sury.) Statistique de la Presse belge en 1895. Extension du domaine de la bibliographie. Meubles à fiches. — Informations diverses relatives à la Bib-

liographie. — Liste des articles de revues concernant l'Institut international de Bibliographie.

Revue des Bibliothèques. *VI. évfolyam, 5—6. füzet. (1896. május-június.)* M. *Pellechet,* Quelques alphabets d'imprimeurs a XVe siècle. (14 melléklettel.) — Léon *Dorez,* Note sure la circulaire de recherches bibliographiques employée par la Bibliothèque nationale de Florence. — Léon *Dorez,* Études Aldines. I. La marque typographique d'Alde Manuce. (1 melléklettel.) — Personnel des Bibliothèques. — Bibliographie: Vicomte De Grouchy, La Presse sous le premier Empire d'après un manuscrit de la Bibliothèque de l'Opéra. (Léon Dorez.) — Eugène Müntz, Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l'École des Beaux-Arts. (Léon Dorez.) — Hagiographi Bollandiani et Henricus Omont, Catalogus codicum hagiographicorum graecorum Bibliothecae nationalis Parisiensis. (Léon Dorez.) — Paul Bergmans, Analectes Belgiques. Notices et Documents pour servir à l'histoire littéraire et bibliographique de la Belgique. (Léon Dorez.) — Luigi Frati, I Corali della Basilica d. S. Petronio in Bologna. (Léon Dorez.)

7—9. füzet (1896. július, augusztus, szeptember.) *Leon* — *G. Pélissier,* Les registres Panigarola et le Gridario generale de l' Archivio di Stato de Milan pendant la domination français (1499—1513). — *Paul Lejay,* Catalogues de la bibliothèque de Perrecy (XIe. siècle). — I. *Léon Dorez,* Études Aldines. I. La marque typographique d'Alde Manuce. Note additionelle. (1 melléklettel.) II. Des origines et de la diffusion du »Songe de Poliphiie». (8 melléklettel.) — Personnel des Bibliothèques. — Bibliographie, Alfred Gauchie, Congrès archéologique et historique de Towmai en 1895. (Léon Dorez.)

10. füzet (1896. október) *Joh. Bresciano,* Ad catalogum historico-criticum editionum Romanarum saeculi XV. I. — B. Audiffredo auctore. — *Léon* — *G. Pélissier,* Les registres Panigarola et le Gridario generale de l'Archivio di Stato de Milan pendant la domination française (1499—1513). — *Léon Dorez,* Études Aldines. III. Alde Manuce et Ange Politien. — Louis Morin, Délibération du chapitre de la cathédrale de Froyes, relative à l'impression des livres litwegiques du diocèse (1578.) — Personnel des Bibliothèques. — Bibliographie: Ch. — V. Langlois, Manuel de bibliographie historique, I. Instruments bibliographiques (V. Mortet.) Állandó rovat: Chroniques des Bibliothèques.

Melléklet az 5—9. füzetekhez: Catalogue de la collection De Camps, conservée au Département des Manuscrits de la Bibliothèque nationale par Charles de la Roncière (17—52.)

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A Magyar Nemz. Múzeum igazgatójának kitüntetése. Ő cs. és apostoli királyi felsége Budapesten, f. évi október hó 10-én kelt legmagasabb elhatározásával *Szalay Imre* miniszteri tanácsos és a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának az ezredéves országos kiállitás történelmi főcsoportja szervezése körül szerzett kiváló érdemei méltánylásául a Lipót-rend lovagkeresztjét díjmentesen adományozta.

Czimadományozás. Ő cs. és apostoli királyi felsége Budapesten, f. évi november hó 26-án kelt legmagasabb elhatározásával *Szilágyi Sándor*, a budapesti tudomány-egyetemi könyvtár igazgatójának, a hazai történetirás terén kifejtett kiváló működése elismeréseül a miniszteri tanácsosi czimet díjmentesen adományozta.

Az ezredéves kiállitas történelmi főcsoportjának kitüntetései közül, melyeket az e czélra szervezett külön nemzetközi jury itélt meg az azokra érdemes kiállitóknak és közreműködőknek, minket első sorban azok a kitüntetések érdekelnek, a melyek megitélésénél a bibliografia, a könyv- és levéltári munkásság terén szerzett érdemek voltak irányadók. A legelső kitüntetést, a milleniumi nagy érmet kapta meg három kiváló bibliografusunk: *Apponyi* Sándor gróf, *Ágoston* József és *Ráth* György, az első a kiállitás körül szerzett kiváló érdemei különös felemlitésével; továbbá az intézetek közül a bécsi cs. és kir. *állami levéltár*, a cs. és kir. *műszaki* és a *hadi levéltárak*, az *udvari könyvtár*, a *gyulafejérvári Batthyány-könyvtár*, a *karlsruhei nagyherczegi levéltár*, *Kassa* város közönsége, a kolozsvári *Erdélyi Múzeum*, a *pécsi püspöki könyvtár*, a *pozsonyi ág. h. ev. líceum* és a *sárospataki ev. ref. főiskola.* Kiállítási érmet kaptak beküldött könyveikért és okleveleikért: *Bécs* város levéltára, a *bécsi Rossi-könyvtár*, a *budapesti szent-ferenczrendiek*, a *kegyes-rendiek* és a *központi papnevelő-intézet* könyvtárai, a *csik-somlyói szt-ferenczrendiek* könyvtára, az *egri főegyházmegye* könyvtára, *Ehrenfeld* Adolf dr. (Bécs), *Emich* Gusztáv, az *eperjesi ág. h. ev. liceum* könyvtára, *Erkel* Sándor és Lajos, *Ernszt* Lajos, a *gyöngyösi szt-ferenczrendiek* könyvtára, a *győri püspöki papnevelő int.* könyvtára, a *hamburgi városi könyvtár*, a *heiligenkreutzi czisztерczi apátság* könyvtára, *Hentaller* Lajos, a *jenai egyetemi könyvtár*, a *kalocsai főszékesegyház* könyvtára, *Kisfaludy* A. Béla egyetemi

tanár, a *kolozsvári ev. ref. kollégium* könyvtára, a *kolozsvári unitárius egyház és főiskola, Körmöczbánya* sz. kir. és főbányaváros közönsége, a *lipcsei egyetemi könyvtár*, a *mármarosszigeti ág. h. ev. líceum* könyvtára, a *nagy-enyedi Bethlen-főiskola* könyvtára, *Nagy-Szombat* sz. kir. város közönsége, a *német-ujvári szt.-ferencziek* társháza, a *Nemzeti Kaszinó*, a *nemzeti zenede*, a *nyitrai egyházmegye* könyvtára, a *parmai kir. könyvtár*, a *podolini kegyes tanitórend* társháza, a *római Vittorio-Emmanuele-könyvtár*, a *sanct-floriani ágostonrendiek* könyvtára, *Sopron* sz. kir. város közönsége, a *szegedi »Üdvözitőről« nevezett szt.-ferencziek* könyvtára, *Széll* Farkas (Debreczen), a *szombathelyi r. k. papnevelő-intézet* könyvtára, *Thaly* Kálmán, a *varsói Zamoyszki-könyvtár* és a *weimari nagyherczegi könyvtár*. Elismerő oklevéllel lettek kitüntetve: *Bajnóczy* Sándor, *Ballagi* Aladár dr, a *bolognai egyetemi könyvtár*, az *egri székesegyház* könyvtára, az *esztergomi főegyházmegye* könyvtára, az *esztergomi főkáptalan* levéltára, az *esztergomi herczegprimási levéltár*, *Fiume* sz. kir. város levéltára, a *flórenczi Bibliotheca Nazionale*, a *gyergyószentmiklósi örmény kath. egyház*, *Győrmegye* közönsége, *Gyula-Fejérvár* sz. kir. város levéltára, *Hindy* Árpád (Kolozsvár), a *kölni történelmi levéltár*, *Kolozsmegye* közönsége, a *körmöczbányai városi múzeum*, a *mikházai szt-ferenczrendiek* könyvtára, a *miskolczi ev. ref. fögimnázium* könyvtára, *Pest-Pilis-Solt-Kiskún-megye* közönsége, a *pozsonyi káptalan*, *Pozsony* vármegye közönsége, *Trzezdziecki* Konstantin gróf (Varsó), *Ráczkeve* község levéltára, *Sárosmegye* közönsége, *Schönherr* Gyula dr, *Szabadka* sz. kir. város levéltára, a *szatmári püspöki könyvtár*, a *szegedi Somogyi-könyvtár*, a *szentpétervári csász. könyvtár*, *Szilágyi István* (Marmaros-Sziget), *Szilágyi* Sándor, Id. *Szinnyei József*, a *Teleki nemzetség* marosvásárhelyi közös levéltára és *Varju* Elemér (Budapest). A közreműködői éremre a következő könyv- és levéltári szakférfiak tették magukat érdemessé: *Csánki* Dezső dr. orsz. levéltárnok, csoport-előadó; *Dedek* Crescens Lajos k. magyar tud. egyetemi könyvtártiszt, csoport-előadó; *Győry* Árpád dr. udvari levéltári fogalmazó (Bécs); *Károlyi* Árpád dr., a bécsi állami levéltár aligazgatója; *Kudora* Károly, k. m. tud. egyetemi könyvtári őr, csoport-előadó; *Pauler* Gyula dr. min. tanácsos, orsz. főlevéltárnok; *Szilágyi* Sándor, a kir. m. tud. egyetemi könyvtár igazgatója és *Tagányi* Károly, orsz. levéltárnok, csoport-előadó. A kitüntetéseknek *Széchenyi* Béla gróf mint a jury elnöke, Gaston *Le Breton* és Alexander *Schnütgen* alelnökök által aláírt jegyzéke a kiállítás Közleményei f. évi november 15-iki számában jelent meg.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselői 1808-tól 1896-ig. A milleniumi év alkalmából nem érdektelen közzétenni azon egyének névsorát, kik a Magyar Nemzeti Múzeum alapításától maig, mint kinevezett tisztviselők, a múzeumi könyvtár szolgálatában állottak. E közlés kiegészíti a könyvtár történetének

rövid vázlatát, mely e folyóirat f. évi II. füzetében jelent meg. A névsor, melynek összeállításánál a sorrend megállapításában a belépés napja szolgált irányadóul, a következő: 1. *Miller Jakab Ferdinánd*, 1803 február 6. könyvtári őr, 1812 márczius 1. igazgató, † 1823 november 22. 2. *Petrovics Ignácz*, 1803 február 6. könyvtári segédőr (irnok), 1805 betegsége miatt megvált az intézettől. 3. *Gruber Károly*, 1805 könyvtári irnok, 1806 augusztus végén lemondott. 4. *Strázsay József*, 1806 november 2. könyvtári irnok, 1812 márczius 27. lemondott. 5. *Haliczky Antal*, 1808 november 25. könyvtári irnok, 1814 november 25. régiségtári őr, 1823 november 23. igazgató-helyettes, † 1837 június 27. 6. *Kutschersfeld (Kutschera) János*, 1810 április 3. könyvtári irnok, 1812 természettári segédőr, † 1814 február 28. 7. *Horvát István*, 1812 ideigl., 1815 deczember 7. végleges könyvtárőr, 1837 május 12-től 1843 ápril 7-ig igazgató-helyettes, † 1846 június 6. 8. *Kovachich József Miklós*, 1816 június 27. könyvtári segédőr, 1821 szeptember 11. lemondott; mint nyug. országos levéltárnok, † 1878 november 27. 9. *Paur Iván*, 1855 szeptember 24. régiség- és könyvtári irnok, 1858 szeptember 20. lemondott; mint a Széchenyi grófi család levéltárnoka, † 1888 deczember 17. 10. *Barna Ferdinánd*, 1860 május 12. könyvtári segédőr, 1870 június 14. tiszt. őr, 1889 márczius 22. nyugalm., † 1895 július 21. 11. *Péterffy Kálmán*, 1865 november 19. könyvtári irnok, 1867 deczember 25. vallás- és közokt. miniszteri számtisztté neveztetett ki. 12. *Supala Ferencz*, 1866 márczius 15. könyvtári segédőr, † 1875 márczius 26. 13. *Maár Péter Pál*, 1868 február 29. könyvtári irnok, 1868 dezember 15. elmozdíttatott. 14. *Fábry Nándor*, 1869 január 9. könyvtári irnok, állása elfoglalása előtt 1869 január 26. lemondott. 15. *Décsy István*, 1869 márczius 1. könyvtári irnok, † 1871 augusztus 26. 16. *Eötvös Lajos*, 1871 szeptember 22. könyvtári segéd, † 1872 márczius 6. 17. *Tipray Tivadar*, 1871 november 20. könyvtári segéd, 1875 május 6. segédőr, † 1880 deczember 11. 18. *Major Lajos*, 1872 május 16. könyvtári segéd, 1882 május 18. segédőr. 19. *Fraknói Vilmos*, 1875 ápril 2. könyvtári őr, 1879 május 23. a Magyar Tud. Akadémia főtitkárává választatván meg, lemondott; jelenleg arbei vál. püspök, apostoli protonotárius és nagyváradi kanonok. 20. *Csontosi János*, 1875 május 6. könyvtári segéd, 1881 február 1. segédőr, 1893 szeptember 8. tollnoki minőségben a pestvidéki tanker. főigazgatósághoz helyeztetett át. 21. *Bubics Zsigmond*, 1876 deczember 23. a rézmetszetek és rajzok tiszteletbeli főőre, 1879. nagyváradi kanonokká, 1887 május 30. kassai püspökké neveztetett ki. 22. *Majláth Béla*, 1879 október 1. könyvtári őr, 1893 január 26. rendelkezési állapotba helyeztetett, 1894 szeptember 22. ideigl. nyugalm. 23. *Szinnyei József* dr., 1881 február 4. könyvtári segéd, 1882 május 18. segédőr, 1886 augusztus 5. kolozsvári ny. r. egyetemi tanárrá neveztetett ki; jelenleg budapesti ny. r. egyetemi tanár.

24. *Fejérpataky László* dr., 1882 ápril 12. könyvtári segédőr (levéltárnok), 1893 június 17. őr, 1893 deczember 24. igazgató-őr, 1895 június 29. ny. r. egyetemi tanárrá neveztetvén ki, 1895 augusztus 19. kelt legfelsőbb elhatározással megbizatott az igazgatóőri teendők végzésével. 25. *Horváth Ignácz*, 1882 május 27. könyvtári irnok, 1886 október 11. segédőr. 26. *Markovics Sándor*, 1887 január 5. könyvtári gyakornok, 1887 szeptember 24. győri főgimn. tanárrá neveztetett ki. 27. *Váczy János* dr., 1887 november 8. könyvtári gyakornok, 1889 május 2. segédőr, 1893 július 12. budapesti főgimn. tanárrá neveztetett ki. 28. *Kereszty István*, 1888 márczius 7. könyvtári gyakornok, 1893 márczius 31. segéd, 1894 július 13. segédőr. 29. Id. *Szinnyei József*, 1888 november 9. könyvtári őr. 30. *Erdélyi Pál* dr., 1889 május 2. könyvtári gyakornok, 1893 márczius 31. segéd, 1894 szeptember 10. segédőr. 31. *Schönherr Gyula* dr., 1889 június 30. könyvtári gyakornok, 1893 31. segéd, 1894 márczius 31. segédőr (levéltárnok). 32. *Sebestyén Gyula* dr., 1893 február 10. könyvtári gyakornok, 1893 márczius 31. segéd. 33. *Kollányi Ferencz*, 1893 augusztus 19. könyvtári őr. 34. *Csuday Jenő* dr., 1893 augusztus 29. könyvtári segédőr, 1894 július 2. budapesti főreáliskolai tanárrá neveztetett ki. 35. *Áldásy Antal* dr., 1894 ápril 17. könyvtári segéd. 36. *Szamota István*. 1894 szeptember 10. könyvtári segéd, † 1895 november 21. 37. *Esztegár László* dr., 1896 február 20. könyvtári segéd. 38. *Melich János* dr., 1896 június 27. könyvtári segéd. 39. *Bartha József* dr., 1896 augusztus 13. könyvtári segéd. *Sch. Gy.*

Válasz az akadémiai könyvtár kiállításáról irt ismertetésre.

Igen tisztelt szerkesztő ur!

A »Magyar Könyvszemle« utolsó számában foglalt, az akadémia könyvtárában a nyári hónapokban rendezett kis kiállitásról szóló czikkre a következőket kivánnám megjegyezni: A Magy. Tud. Akadémia — kiindulva azon feltevésből, hogy az országos kiállitás alkalmából az akadémia helyiségeit, s ekként könyvtárát is számosan meg fogják látogatni — április 27-iki összes ülésében elhatározta, hogy a könyvtári szünidő tartama alatt az oly tárgyak, melyek a nagy közönségre nézve is érdekkel birnak, rendes körülmények között azonban zár alatt tartva, csak külön kivánságra bemutathatók, vagy, melyek a könyv- és kézirattár helyiségeiben elszórva nehezen megtekinthetők, a nevezett időre üvegszekrényekben az olvasó teremben közszemlére ki legyenek téve. Ilyen tárgyak a magyar nyelvemlékeken kivül p. o. az Instrumentum Confoederationis in Campo Szecheniensi, gr. Széchenyi István naplói és jegyzőkönyvei, Páriz Pápai emlékkönyve és számos más tárgy. Tisztán dekorativ rendeltetésüek voltak a gr. Waldstein hires aquarell gyüjteményéből egyik kiváló művészünktől kiválasztott 13 darab Alt Rudolf mesterműveiből, nehány régi fametszet s egyéb tárgy. Komolyabb biblio-

grafiai és irodalomtörténeti czéloknak szolgáló kiállítás rendezése ezuttal tervbe véve nem volt. Kétséget nem szenved, hogy nagyon hasznos volna, ha alkalmas helyiséggel rendelkezvén nemcsak az akadémiai könyvtár, hanem hazánk egyéb nagy könyvtárai is, miként ezt másutt látjuk, bibliografiai és irodalomtörténeti szempontból csoportosított állandó kiállításokat rendeznének.

Budapesten, 1896 november hóban.

Heller Ágost
a M, Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.

A nyomtatott katalogus-czédulákról hosszabb czikk olvasható a »Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel« októberben megjelent 252-ik számában *Junker* Károly tollából, kinek a brüszeli kongresszuson előterjesztett idevágó indítványáról az egyetemes repertóriumról irt ismertetésünkben már megemlékeztünk. Ebben az ujabb dolgozatában a nyomtatott katalogus-czédulák histórikumának előadásával akar nyomatékot kölcsönözni annak a mozgalomnak, mely újabban az ő nevével kapcsolatban minden eddiginél nagyobb arányokat kezd ölteni. Dr. Karpf Alajos, a csász. és kir. családi hitbizományi könyvtár vezetője, már a 70-es években gondosan összegyüjtötte a könyveknek kötés alkalmával félredobott czímlapjait, hogy azokból katalogus-czédulákat csinálhasson. Ő különben egyike volt az elsőknek, kik a nemzetközi bibliografiai szövetkezés eszméjével foglalkoztak. További lépés Burchard Gusztáv 1880-iki indítványa, mely azt foglalja magában, hogy minden ujonnan megjelenő könyv mellé egy katalogus-czédula csatoltassék, a könyvtári példányokhoz pedig öt ilyen, melyek a különböző könyvtári czélokra fölhasználhatók legyenek. Hartwig 1884-ben megindított Centralblatt-ja is magáévá tette a nyomtatott katalogus-czédulák ügyét, midőn azt indítványozta, hogy a Párisban megjelenő »Catalogue des dissertations et écrits académiques . . . reçus par la Bibliothèque Nationale« katalogus-czédulákká való szétvágásra alkalmas módon rendeztessék be. Ezt az indítványt meg is valósították, sőt azóta Németországban is jöttek létre olyan bibliografiai kiadványok, melyek katalogus-czédulák gyanánt is fölhasználhatók. Természetesen ennek a praktikus találmánynak is Amerika a legalkalmasabb melegágya. Külön intézetek foglalkoznak a megjelenő irodalmi művek katalogus-czéduláinak elkészítésével. Miért vesződjék ezer könyvtár egy és ugyanazon könyv czímének leirásával, mikor elég azt egyszer pontosan leirni, — ez a Melvil Dewey meggyőződése, melyhez honfitársai nagy lelkesedéssel csatlakoztak. Azonban a könyvek pontos katalogus-czéduláit elkészíttetni első sorban a kiadóknak volna érdekökben s Battezzati milani könyvkereskedő már 1871-ben föl is vetette az eszmét, hogy a kiadók könyveikről czédulát csináltassanak a könyvkereskedők részére. A brüszeli kongresszuson a nyomtatott czédulákra nézve is megállapodtak s épen Junker volt, a ki az emberi szellem haladásának e röpke hirvivői ügyében igen figyelemreméltó buzgalmat fejtett ki.

E—r.

A köteles példányok történetéhez. *Fülöp* Sándor a »Magyar Könyvszemle« 1896. évi 3-ik füzetében a 247-ik lapon Magyarországon a köteles példányok beküldésére vonatkozó, első hivatalos intézkedésül az 1804 február 28-án 4333. sz. a. kelt helytartótanácsi rendeletet tünteti fel. E határidő megállapításában egy kis tévedés forog fenn; ennek helyreigazitására szolgálnak a következő adatok. A m. udvari kanczellária és helytartótanács a budapesti egyetemi könyvtár részére a Magyarországon és kapcsolt részeiben megjelent minden nyomtatványból egy-egy ingyen (hivatalos) példánynak beküldését több izben elrendelte, és pedig: *a)* 1780 augusztus 10-én a kir. helytartótanács 5022. sz. a.; *b)* 1792 márczius 2. a kir. helytartótanács, 4119. sz. a. és május 11-én 9716 sz. a.; *c)* 1792 deczember 24-én az udvari kanczellária, 15097. sz. a.; *d)* 1793 január 11-én a kir. helytartótanács, 600. sz. a.; *e)* 1804 február 28-án a kir. helytartótanács, 4333. sz. a.; *f)* 1807 június 23-án a kir. helytartótanács, 12710. sz. a.; *g)* 1812 márczius 17-én a kir. helytartótanács, 4057. sz. a. a nyomdászt kötelezi a kinyomott mű négy példányának a helytartótanácshoz beszolgáltatására; ezek egyike az egyetemi könyvtáré, egyik pedig a Széchenyi orsz. könyvtárnak jut, a más két példány arra szolgált, hogy legfelsőbb helyen bemutattassék. Végül 1853 január 5-én az osztrák kormány elrendeli, hogy a pesti egyetemi könyvtárnak az 1848: XVIII. t.-cz. előtt megillető ingyen példányok újból beszolgáltassanak. *—é —r.*

Bastard a könyvpiaczon. *Hiersemann* K. W. lipcsei antiquár utján a bibliografiai művek legnagyobbika kerül könyvpiaczra, még pedig oly példányban, mely a szó szoros értelmében unikumnak tekintendő. *Bastard* Ágost gróf »Peintures et ornements de manuscrits« czímű munkájáról van szó, mely a középkori miniatür-művészet és palaeografia terén egyedül álló munka. Annak idején a franczia kormány hatvan példányban nyomatta ki a munkát, mely husz füzetben jelent meg, példányonként 36,000 franknyi aláirási árban. Teljes példányok rendkivül ritkák, ilyeneket a többek között a párisi nemzeti, a berlini királyi könyvtár és a berlini rézmetszetek gyűjteménye mutathat fel. A munkának egy része és az előkészített anyag tűzvésznek esett áldozatul, mely alkalommal oly hasonmások is elégtek, melyek még nem jelentek meg. Nem kevesebb, mint 87 tábla nem látott napvilágot, s ezek csak egy példányban, Bastard grófnak birtokában voltak. Ezen példány az, melyet Hiersemann most 12,000 márkáért eladásra kinál. Joggal mondható unikumnak e példány, mert ily teljességgel épen csak ez egy maradt meg. Korlátolt anyagi viszonyaink között, sajnos, gondolnunk sem lehet arra, hogy ezen ritka becsü, páratlan példány a magyar nemzeti múzeum birtokába jusson, bárha azzal olyan kincset nyernénk, mit az egész világ megirígyelne tőlünk. Mindenesetre figyelemmel kisérjük, melyik könyvtár lesz oly szerencsés e munkát magának megszerezni. *Á. A.*

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Rövidítések: áll. = állami; bib. = bibornok; cs. = csa'ád; cz. = czimer; czl. = czimerlevél; egy. = egyetem, egyetemi; gy. = gyüjtemény; kir. = király, királyi; kan. = kanonok; kny., ny. = könyvnyomda, könyvnyomtató; ktár. = könyvtár; ltár. = levéltár; min. = miniszterium; ösny. = ösnyomtatvány; pk. = püspök; v. = város, városi; vm. = vármegye.

A MAGYAR HIRLAPIRODALOM 1896-BAN.

ID. SZINNYEI JÓZSEFTŐL.

I. POLITIKAI NAPILAPOK.*

BUDAPESTEN.

Pesti Napló. Főszerk. Vészi József; felelős szerk. Barna Izidor; kiadó-tulajd. a Kosmos hírlapkiadó részvénytársaság. XLVII. évf (Reggeli és esti kiadás.) Ára egész évre helyben 14 frt; vidékre 18 frt.

Magyar Állam. (Idők tanuja.) Főszerk. dr. Hortoványi József; felelős szerk. Szemnecz Emil; laptulajdonosok: Lonkai Antalné örökösei. XXXVII. évf. Ára 20 frt.

Fővárosi Lapok. Szerk. Porzsolt Kálmán; kiadó-tulajd. Magyar írók kiadó-részv.-társasága. XXIII. évf. Ára 14 frt.

Budapesti Közlöny. Hivatalos lap. Szerkesztő Vadnay Károly. XXX. évf. Kiadja az Athenaeum. Ára »a Hivatalos Értesítő«-vel együtt 20 frt.

Egyetértés. Szerk. és kiadó-tulajdonos Csávolszky Lajos; főmunkatárs Kossuth Ferencz. XXX. évf. Ára 20 frt.

Budapest. Szerk. Gracza György; kiadó-tulajdonos Wodianer F. és fiai. XX. évf. Ára helyben 10 frt; vidékre 12 frt.

Pesti Hirlap. Szerk. dr. Kenedy Géza; kiadják a Légrády-testvérek. XVII. évf. Ára 14 frt.

Budapesti Hirlap. Főszerk. Rákosi Jenő; felelős szerk. Csajthay Ferencz; kiadó és laptulajdonos Rákosi Jenő. XVII. évf. Ára 14 frt.

Nemzet. Főszerkesztő Jókai Mór; felelős szerk. Gajári Ödön; kiadó-tulajdonos az Athenaeum. XV. évf. (Reggeli és esti kiadás.) Ára 24 frt.

Kis Ujság. Szerk. Gara József; kiadó-tulajdonosok Wodianer F. és fiai. X. évf. Ára helyben 7 frt 20 kr.; vidékre 9 frt.

Magyar Hirlap. Főszerk. Horváth Gyula; fel. szerk. Fenyő Sándor; kiadó-tulajdonos Magyar Hirlap kiadó részvénytársaság. VI. évf. Ára 14 frt.

Magyar Ujság. Főszerk. dr. Fenyvessy Ferencz; fel. szerk. Kende Zsigmond; kiadó-tulajd. a Magyar irodalmi részvénytársaság. III. évf. Ára 12 frt.

Szabad Szó. Szerk. dr. Székely Béla; kiadó-tulajd. a Kosmos hirlapkiadó részvény-társaság. IV. évf. Ára 12 frt.

Hazánk. Szerk. Jancsó Dezső; kiadja az »Európa« irodalmi és nyomdai részv.-társaság. III. évf. Ára 14 frt.

Magyarország. Szerk. Holló Lajos; helyettes szerk. Inczédy László; laptulajdonos a »Magyarország« hírlapkiadó részv.-társaság. III. évf. Ára 14 frt.

Magyar Esti Lap. Szerk. Szalay Mihály; kiadó-tulajd. Magyar irodalmi részvény-társaság. III. évf. Ára 6 frt.

Nemzeti Ujság. Főszerk. Günther Antal; szerk. Korbuly József, kiadja egy társaság. III. évf. Ára 14 frt.

Közgazdasági Napló. Szerk. Braun Sándor; kiadó-tulajd. a »Kosmos« kiadó részv.-társaság. II. évf. Ára 14 frt.

Alkotmány. Szerk. Bonitz Ferencz; kiadó-tulajd. az »Alkotmány« könyvny. I. évf. Ára 10 frt.

VIDÉKEN.

Szegedi Hiradó. (Szeged.) Szerk. Palócz László; kiadó-tulajd. Endrényi Imre. XXXVIII. évf. Ára 14 frt.

Alföld. (Arad.) Szerk. Edvi-Illés Lászlo; kiadja Varga József és társa. XXXVI. évf. Ára helyben 12 frt, vidéken 14 frt.

Nagyvárad. (Nagy-Várad.) Szerk.

* Az egyes szakokban a lapok keletkezési idejök szerint vannak sorozva. — Ez összeállítás, mely 1894-ig a Vasárnapi Ujságban jelent meg, az 1895. évtöl kezdve a Magyar Könyvszemle rendes mellékletét képezi.

Fehér Dezső; kiadó-tulajd. Lang József. XXVII. évf. Ára helyben 12 frt; póstán küldve 14 frt.

Pécsi Figyelő. (Pécs.) Szerk. Pleininger Ferencz; laptulajd. Szautter Gusztáv; kiadó Taizs József. XXIV. évf. Ára 10 frt.

Soproni Hirlap. (Sopron.) Főszerk. Rábel László; szerk. Zombory József; kiadó Litfass Károly. XXVI. évf. Ára helyben 10 frt, vidékre 12 frt.

Torontál. (Nagy-Becskerek.) Szerk. dr. Brájjer Lajos; kiadja Pleitz Ferencz Pál. XXIII. évfolyam. Ára 12 frt.

Debreczeni Ellenőr. (Debreczen.) Szerk. Koncz Ákos; kiadó-tulajd. a »Csokonai« ny. és r.-t. XXIII. évf. Ára 10 frt.

Szegedi Napló. (Szeged.) Szerk. Kulinyi Zsigmond; kiadó Bába Sándor. XIX. évf. Ára 14 frt.

Délmagyarországi Közlöny. (Temesvár.) Szerk. Lendvai Miklós; kiadótulajdonos Csendes J. XVII. évf. Ára 14 frt.

Ellenzék. (Kolozsvár.) Főszerk. Bartha Miklós; szerk. és kiadó-tulajd. Magyary Mihály. XVII. évf. Ára 16 frt.

Győri Hirlap. (Győr.) Szerkesztő és kiadó-tulajd. Szávay Gyula; társ-szerk. Hegyi Jenő. XVII. évf. Ára 12 frt.

Arad és Vidéke. (Arad.) Főszerk. Tiszti Lajos; felelős szerkesztő Brankovics György; kiadó-tulajdonos Gyulai István. XVI. évf. Ára helyben 12 frt, póstán küldve 14 frt.

Szabadság. (Nagy-Várad.) Főszerk. Szunyog Szabolcs; fel. szerk. Lovassy Andor; laptulajd. és kiadó Laszky Ármin. XVI. évf. Ára helyben 12 frt, vidéken 14 frt.

Pécsi Napló. (Pécs.) Főszerk. és kiadó Lenkei Lajos; fel. szerk. Várady Ferencz. XV. évf. Ára 12 frt.

Felső Magyarország. (Kassa.) Szerk. és kiadó Ries Lajos. XII. évf. Ára 10 frt.

Aradi Közlöny. (Arad.) Szerk. Vass Géza; kiadja az »Aradi nyomda-társaság«, XI. évf. Ára helyben 12 frt, vidékre 14 frt.

Kolozsvár. (Kolozsvár.) Szerk. Hindy Árpád; kiadja Ajtai K. Albert. X. évf. Ára 16 frt.

Erdélyi Hiradó. (Kolozsvár.) Főszerk. és laptulajdonos Korbuly József; felelős szerk. Váradi Aurél és dr. Gombos Fer. IX. évf. Ára 12 frt.

Nyugatmagyarországi Hiradó. (Pozsony.) Szerk. és laptulajd. dr. Vutkovich Sándor. IX. évf. Ára 12 frt.

Debreczeni Hirlap. (Debreczen.) Szerk. ifj. Gily Ede; kiadó-tulajd. Kutasi Imre. VI. évf. Ára 10 frt.

Debreczeni Reggeli Ujság. (Debreczen.) Szerk. Than Gyula; kiadó-tulajd. a Csokonai-nyomda. III. évf. Ára 6 frt.

Tiszántúl. (Nagyvárad.) Főszerk. dr. Persz Adolf; fel. szerk. Szabó László: laptulajd. »A Szent-László-Nyomda« r.-társaság. II. évf. Ára 6 frt.

Összesen 41.

II. POLITIKAI HETILAPOK.

BUDAPESTEN.

Politikai Ujdonságok. Szerk. Nagy Miklós; kiadó-tulajdonos a Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. XLII. évf. Ára 5 frt; a »Vasárnapi Ujság«-gal együtt 12 frt.

Képes Néplap és Politikai Hiradó. Szerk. Nagy Miklós; kiadja a Franklin-Társulat. XXIV. évf. Ára 2 frt 40 kr., a »Világkrónikᇫ-val együtt 4 frt.

Nemzeti Hirlap. Szerk. Kulcsár Ernő; laptulajdonos Rózsa Kálmán és neje. XII. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

A Nép Zászlója. Szerk. és kiadótulajdonos Lukáts Gyula. XI. évf. Ára 4 frt.

Hétfői Ujság. Szerk. és kiadó-tulajd. Zeley Imre; szerk.-társ Fekete Adolf. V. évf. Ára 3 frt.

Magyar Néplap. Szerk. Lepsényi Miklós és Németh Gellért. V. évf. Ára 1 frt 80 kr.

Politikai Hetiszemle. Szerk. és laptulajd. Székely Sámuel. III. évf. Ára 10 frt.

Független Ujság. Szerk. és kiadja Baross Károly. II. évf. Ára 2 frt.

Hétfői Politikai Hirlap. Szerk. Bolgár Lajos; lapkiadó-tul. Reszler Adolf. I. évf. Ára 3 frt.

VIDÉKEN.

Győri Közlöny. (Győr.) Szerk. Rumy S. XL. évf. Hetenként kétszer. Ára 10 frt.

Máramaros. (Márm.-Sziget.) Szerkesztésért a kiadó felelős; laptulajd. Szilágyi István és Várady Gábor; kiadja Sichermann Mór. XXXII. évf. Ára 6 frt.

Somogy. (Kaposvár.) Szerk. és tulajd. Roboz István; lapkiadó Hagelman Károly. XXXII. évf. Ára 5 frt.

Vasvármegye. (Szombathely.) Szerk. Kőváry Kaffehr Béla; kiadó-tulajd. Bertalanffy József. XXX. évf. Hetenként

2-szer. Ára 8 frt. (A Vasmegyei Lapokkal egyesült.)

Debreczen. (Debreczen.) Főszerk. Szinay Gyula; fel. szerk. Kósa Barna; kiadók Hoffmann és társa. XXVIII. évf. Hetenként ötször. Ára 10 frt.

Maros. (Makó.) Szerk. dr. Baán Zsigmond; kiadó-tulajdonos Gaal László. XXVII. évf. Hetenként kétszer. Ára 5 frt.

Abauj-Kassai Közlöny. (Kassa.) Szerk. Ladomérszky Gyula; kiadó-tulajd. Timkó József. XXVII. évf. Ára 6 frt.

Szentesi Lap. (Szentes.) Főszerk. és kiadó-tulajd. Sima Ferencz; fel. szerk. Pintér Gyula. XXVI. évf. Hetenként háromszor. Ára 6 frt.

Kecskemét. (Kecskemét.) Szerk. dr. Horváth Ádám; kiadó-tulajd. Sziládi László. XXV. évf. Ára 5 frt.

Nógrádi Lapok és Honti Hiradó. (B.-Gyarmat.) Szerk. Vannay Ignácz; kiadó-tulajdonos a balassa-gyarmati könyvnyomda. XXIV. évf. Ára 5 frt.

Székesfehérvár és Vidéke. (Székesfehérvár.) Szerk. Lipcsey Lajos; kiadótulajd. »A székesfehérvári politikai hirlapkiadó-társaság.« XXIV. évf. Hetenkint 3-szor. Ára 8 frt. (Mult évben mint nem politikai lap jelent meg.)

Zala. (Nagy-Kanizsa.) Szerk. dr. Lőke Emil; kiadó-tulajd. Fischel Fülöp. Hetenként kétszer. XXIII. évf. Ára 6 frt.

Békésmegyei Közlöny. (Békés-Csaba.) Szerk. Verner László; kiadja a »Corvina« könyvnyomda. XXIII. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Ujvidék. (Ujvidék.) Szerk. Zanbauer Ágoston. XXI. évf. Ára 6 frt.

Bácska. (Zombor.) Szerk. dr. Baloghy Ernő; laptul. és kiadó Bittermann Nándor. XIX. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Kalocsai Néplap. (Kalocsa.) Szerk. Mócsy Antal. XIX. évf. Ára 2 frt.

Nyitramegyei Közlöny. (Nyitra.) Szerkesztő és kiadó-tulajd. dr. Bangha Sándor. XVI. évf. Ára 6 frt.

Borsodmegyei Lapok. (Miskolcz.) Szerk. és kiadó Forster Rezső; laptulajd. Buthy Lajos. XVI. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Dunántul. (Szombathely.) Szerk. és kiadó ifj. Pázmándy Dénes. XV. évf. Ára 5 frt.

Közérdek. (Nagy-Enyed.) Szerk. dr. Magyari Bertalan; kiadók Cirner és Lingner. XV. évf. Hetenként 2-szer. Ára 6 frt. (Mult évben nem politikai lap volt.)

Székelyföld. (Kézdi-Vásárhely.) Szerk. Dobay János; kiadó-tul. ifj. Jancsó Mózes. XV. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Torontáli Közlöny. (Nagy-Kikinda.) Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Kiss Károly. XV. évf. Hetenkint 2-szer. Ára 5 frt. (Mult évben nem politikai lap volt.)

Zombor és Vidéke. (Zombor.) Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Molnár Gyula. XIV. évf. Ára 12 frt. (Mult évben politikai napilap volt.)

Székely Nemzet. (Sepsi-Szent-György.) Szerk. Málik József; laptulajd. és kiadó a »Jókai-nyomda-részv.társulat.« XIV. évf Hetenként négyszer. Ára 10 frt.

Máramarosi Lapok. (M.-Sziget.) Szerk. Szépfaludy Örlősy Ferencz; kiadja Sicherman Mór. XI. évf. Ára 6 frt.

Gyulafehérvári Hirlap. (Gyula-Fehérvár.) Szerkesztő és laptulajd. Issekucz János; kiadó Papp György. X. évf. Ára 4 frt.

Makói Hirlap. (Makó.) Szerk. fel. a kiadó-tulajdonos Neumann József. X. évf. Hetenként kétszer. Ára 4 frt.

Jász - Nagykun - Szolnok megyei Lapok. (Szolnok.) Szerk. Zrumetzky Béla; kiadja Vezéry Ödön. VII. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Tolnavármegye. (Szegzárd.) Szerk.-tulajd. dr. Leopold Kornél; segédszerk. Székely Ferencz. VI. évf. Ára 6 frt.

Heti Szemle. (Szatmár.) Szerkesztő Báthory Endre; kiadó a »Pázmány-sajtó.« V. évf. Ára 3 frt.

Ujvidéki Hirlap. (Ujvidék.) Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Nemes Sándor. V. évf. Ára 6 frt.

Határőr. (Pancsova.) Szerk. Feymann Gyula; kiadó-tulajd. Wittigschlager Károly. V. évf. Ára 5 frt.

Szabadság. (Miskolcz.) Szerk. és laptulajdonos dr. Kontz Miklós; kiadó Ruttkay Menhyért. V. évf. Hetenként kétszer. Ára 5 frt.

Nyitramegyei Szemle. (Nyitra.) Szerk. és laptulajd. dr. Tóth János. IV. évf. Ára 5 frt.

Délvidéki Ellenőr. (Temesvár.) Szerk. Steiner Ferencz; kiadja az »Unio« könyvnyomda és kiadó-intézet. Hetenként háromszor. IV. évf. Ára 6 frt.

Egri Hiradó. (Eger.) Főszerk. és kiadó Luga László; felelős szerk. dr. Csutorás László; kiadó-tulajd. az érseki lyceumi nyomda. IV. évf. Hetenk. 2-szer. Ára 5 frt.

Mezőtúri Hiradó (Mező-Túr.) Szerk.

és kiadó-tulajd. dr. Bentsik László. IV. évf. Ára 4 frt. (Mult évben nem politikai lap volt.)

Pécsi Közlöny. (Pécs.) Szerk. Lincab Adolf; laptulajd. Rézbányay János; kiadó Madarász Béla. IV. évf. Hetenként háromszor. Ára 6 frt.

Szabadka és Vidéke. (Szabadka.) Szerk. Czeisz Máté; laptulajdonosok az alapitók. IV. évf. Ára 3 frt.

Veszprémi Hirlap. (Veszprém.) Szerk. Csolnoky Viktor; kiadó-tulajd. az »Egyházmegyei könyvnyomda.« IV. évf. Ára 6 frt.

Zombori Hirlap. (Zombor.) Szerk. dr. Pataj Sándor; kiadó-tulajd. Oblát Károly. IV. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Dunántúli Hirlap. (Győr.) Szerk. Csippék Ferencz; kiadó a Győregyh.-megye könyvnyomda. III. évf. Hetenként 2-szer. Ára 8 frt.

Őrálló. (Debreczen.) Szerk. és kiadótul. dr. Bartha Béla; szerk.-társ S. Szabó J. III. évf. Hetenként 2-szer. Ára 6 frt.

Fejérmegyei Napló. (Székesfejérvár.) Szerk. Barabás Albert; kiadó-tulajd. Miller József. III. évf. Hetenként 2-szer. Ára 5 frt.

Brassói Lapok. (Brassó.) Szerk. dr. Vajna Gábor; kiadótulajdonos a »Brassói magyarság intéző bizottság.« II. évf. Hetenként 3-szor. Ára 7 frt.

Egri Ujság. (Eger.) Szerk. dr. Schvarc (Setét) Sándor; segédszerk. Kolacskovszky Sándor; kiadja Löw Sámuel. III. évf. Hetenkint 2-szer. Ára 6 frt.

Soproni Ujság. (Sopron.) Szerk. Koór József; kiadó-tulajd. Romwalter Alfréd. II. évf. Ára 8 frt.

Szombathelyi Ujság. (Szombathely.) Szerk. Gruber János; laptulajd. az egyházmegyei könyvny. II. évf. Ára 5 frt.

Esztergom. (Esztergom.) Szerk. és kiadó-tulajd. Keményfy Kálmán Dániel. I. évf. Ára 5 frt.

Nógrád-Honti Ellenzék. Szerk. id. Farkas Ferencz; laptulajd. a nógrádmegyei egyesült ellenzék. I. évf. Ára 1 frt.

Összesen 59.

III. VEGYES TARTALMU KÉPES HETILAPOK.

BUDAPESTEN.

Vasárnapi Ujság. Szerk. Nagy Miklós; kiadó-tulajdonos a Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda. XLIII. évf. Ára 8 frt; a »Politikai Ujdonságok«-kal együtt 12 frt.

Képes Családi Lapok. Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Murányi Ármin; szerk. Tolnai Lajos; XVIII. évf. Ára a »Hölgyek Lapja« havi melléklappal 6 frt.

Ország-Világ. Szerk. dr. Várady Antal; kiadója az Országos Irodalmi részvény-társaság. XVII. évf. Ára 8 frt.

Jókai. Magyar Nők Lapja. Szerk. Beksics Gusztávné és Keleti Ö. Lajos; kiadó-tulajd. Petőfi könyvnyomda vállalat. XV. évf. Ára 6 frt.

Magyar Génius. Szerk. Hevesi József és Papp Dániel. V. évf. Ára 8 frt.

Magyar Világ. Képes családi lap. Szerk. és kiadó-tulajd. Székely Aladár. III. évf. Ára 6 frt.

Uj idők. Szerk. Herczeg Ferencz; kiadja Singer és Wolfner. II. évf. Ára 8 frt.

Uj Kor. Szerk. Kont I. II. évf. Havonkint 2-szer. Ára 10 frt.

Összesen 8.

IV. EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAPOK.

BUDAPESTEN.

Religio. Vallás. Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Breznay Béla. LV. évf. Hetenként kétszer. Ára 10 frt.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. Szerk. és laptulajd. Szőts Farkas; kiadja Hornyánszky Viktor. XXXIX. évf. Ára 9 frt.

Népnevelők Lapja. Szerk. Koncsek Lajos; kiadó »Minerva« nyomda; laptulajd. a »Népnevelők budapesti egyesülete.« XXXI. évf. Ára 4 frt.

Néptanitók Lapja. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium. Szerk. Ujvári Béla és dr. Gööz József. XXIX. évf. Ára 4 frt.

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. Szerk. Alexander Bernát. XXIX. évf. A tagok tagsági dij (4 frt) fejében kapják.

Kisdednevelés. Szerk. Peres Sándor; kiadja a »Kisdednevelők orsz. egyesülete«. XXV. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Kis Lap. Szerk. Forgó bácsi (dr. Ágai Adolf); kiadó-tulajd. az Athenaeum. XXV. évf. Ára 4 frt.

Hasznos Mulattató. Szerk. és kiadja Dolinay Gyula. XXIV. évf. Ára 6 frt.

Lányok Lapja. Szerk. és kiadó-tulajd. Dolinay Gyula. XXII. évf. Ára 6 frt.

Téli Ujság. Vallásos irányú olvasmányok a magyar nép számára. Szerk. Budai János; kiadja a vallásos iratokat terjesztő egyesület. XVIII. évf. Decz., jan. és febr. hónapokban minden szerdán. Egyes szám ára 2 kr.

Népnevelő. Kath. nevelés-oktatásügyi közlöny. Szerk. Ember Károly; kiadja a Szent-István társ. XV. (Uj F. II.) évf. Ára 4 frt.

Egyetemi Lapok. Szerk. Komlóssy Arthur, Baross János és Haendel Vilmos; kiadó-tulajdonos az egyetemi kör. IX. évf. Ára 5 frt.

Katholikus Egyházi Közlöny. Szerk. és tulajd. Cenner Lajos. VIII. évf. Ára 5 frt.

Az én Ujságom. Szerk. Pósa Lajos; kiadó Singer és Wolfner. VII. évf. Ára 4 frt.

Kis Világ. Szerk. Kürthy Emil; kiadótulajd. a »Magyar Hirlap« kiadó r.-társ. VI. évf. Ára 3 frt.

Kis Tükör. Képes családi hetilap. Főszerk. Szőts Farkas; fel. szerk. Kecskeméthy István; kiadó Hornyánszky Viktor. IV. évf. Ára 2 frt.

Nemzeti Iskola. Szerk. és tulajd. Benedek Elek. III. évf. Ára 4 frt.

Tanulók Lapja. Szerk. és tulajd. dr. Rupp Kornél; kiadja a Kosmos műintézet. III. évf. Ára 4 frt.

Katholikus Autonomia. Szerk. Tasnádszántói Becsky László. III. évf. Ára 6 frt.

Magyar Lányok. Szerk. Tutsek Anna; kiadja Singer és Wolfner. III. évf. Ára 6 frt.

Az Igazság Barátja. A magyar Baptisták közlönye. Szerk. és kiadó Meyer H. II. évf. Havonk. kétszer. Ára 1 frt 60 kr.

Katholikus Tanügy. Szerk. és laptulajd. dr. Komlóssy Ferencz. II. évf. Havonként 2-szer. Ára 2 frt.

Zsidó Hiradó. Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap. Laptul. és szerk. Viador. II. évf. Ára 6 frt.

Evangelikus Családilap. Szerkesztő Bereczky Sándor. I. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt.

VIDÉKEN.

Néptanoda (Pécs.) Szerk. és kiadótulajd. Schneider István. XXIX. évf., jul. és aug. hónapokban szünetel. Ára 4 frt.

Egri Egyházmegyei Közlöny. (Eger.) Szerk. dr. Böhm János. XXVIII. évf. Minden hó 1-én és 16-án. Ára 2 frt.

Népiskolai Tanügy. (Eger.) Szerk. Kelemen Lajos. XXVI. évf. Ára 5 frt.

Protestáns Közlöny. (Kolozsvár.) Szerk. és kiadó Szász Gerő. XXVI. évf. Ára 6 frt.

Család és Iskola. (Kolozsvár.) Szerk. Fazakas József; kiadja a kolozsmegyei tanítótestület. XXII. évf. Jul. és aug. hónapokat kivéve, havonkint kétszer. Ára 3 frt.

Közművelődés. (Gyula - Fehérvár.) Szerk. Pál Antal; kiadja az erdélyi róm. kath. irodalmi társulat. XIX. évf. Ára 4 frt.

Debreczeni Protestáns Lap. (Debreczen.) Szerk. és laptulajd. Csiky Lajos. XVI. évf. Ára 5 frt.

Iskolai Szemle. (Csurgó.) Szerk. és kiadó-tulajd. Adorján Miklós. XVI. évf. Jul. és aug. hónapokat kivéve, minden hó 10-én és 25-én. Ara 3 frt.

Sárospataki Lapok. (Sárospatak.) A sárospataki irodalmi kör közlönye. Szerk. Radácsi György és Buza János. XV. évf. Ára 5 frt.

Evangelikus Egyház és Iskola. (Orosháza.) Szerk. és kiadó Veress József. XIV. évf. Ára 6 frt.

Szabad Egyház. (Lugos.) Szerk. Rácz Károly; kiadja Traunfeller Károly. XII. évf. Minden hó 1-én és 16-án. Ára 2 frt 50 kr.

Őrangyal. (Győr.) Szerk. Kárpáti Endre; kiadó Gladich Pál. XI. évf. Havonként kétszer. Ára 80 kr.

Kelet. (Ungvár.) Magyarországi görög katholikusok érdekeit képviselő hetilap. Szerk. és laptulajdonos Neviczky Konstantin; segédszerk. Jovanovics János; kiadja a »Kelet« könyvnyomdája. IX. évf. Ára 4 frt.

Téli Esték. (Szatmár.) A keresztény családok lapja. Szerk. Bodnár Gáspár; kiadó Molnár János. IX. évf. November—február hónapokban. Ára 1 frt.

Dunántuli Protestáns Lap. (Pápa.) Szerk. és tulajd. Németh István. VII. évf. Ára 4 forint.

Tanítók Lapja. (H. - Böszörmény.) Szerk. és tulajd. Dobó Sándor. VII. évf. Ára 4 frt.

Reformátusok Lapja. (Mátészalka.) Szerk. Biky Károly és F. Varga Lajos; kiadja a »Szatmári irodalmi Kör«. IV. évf. Ára 4 frt.

Tanügy. (N.-Várad.) Szerk. Vaday József. IV. évf. Havonkint 2-szer. Ára 3 frt.

Összesen 42.

V. SZÉPIRODALMI ÉS VEGYES TARTALMU LAPOK.

BUDAPESTEN.

Magyar Bazár mint a nők munkaköre. Szerkeszti Wohl Janka; kiadja az Athenaeum. XXXI. évf. Minden hó 1-jén, 8-án, 16-án és 24-én. Ára 6 frt.

Budapesti Bazár. Szerk. és kiadótulajd. Király János. XXIV. évf. Havonként kétszer. Ára 10 frt.

Egyenlőség. Társadalmi hetilap. Szerk. Szabolcsi Miksa. XV. évf. Ára 8 frt.

Magyar Figaro. (Pikáns Lapok.) Szerk. Satanello (Márkus József); kiadótulajdonos Kunosi Vilmos és Frigyes. XIII. évf. Ára 8 frt.

Divat-Salon. Szerk. Szabóné-Nogall Janka; kiadó-tulajd. Mezei Antal. IX. évf. Ára 6 frt.

Magyar Szemle. Főszerk. és kiadótulajd. Kaczvinszky Lajos; szerk. Kaposi József. IX. évf. Ára 6 frt.

A Hét. Szerk. és kiadó-tulajd. Kiss József. VII. évf. Ára 10 frt.

Buda és Vidéke. Szerk. és kiadó-tul. mindszenti Erdélyi Gyula; a kiadásért fel. dévai Szőllősy I. IV. évf. Ára 6 frt.

Független Néplap. Szerk. Keresztessy Vendel; kiadó-tulajd. Medvei Rezső. IV. évf. Ára 2 frt.

Hétfői Hiradó. Szerk. Helényi Tivadar és Mayer Géza. III. évf. Ára 4 frt.

Párisi Divat. Szerk. Győry Ilona; kiadjak a Légrády-testvérek. II. évfolyam. Ára 18 frt.

Világ Napló. Szerk. Rexa Dezső; kiadó: Pátria könyvny. II. évf. Ára 6 frt.

Jelenkor. Szerk. és kiadja Palágyi Menyhért. I. évf. Ára 8 frt.

KÜLFÖLDÖN.

Amerikai Nemzetőr. (New-York.) Szerkesztő és kiadótulajd. özv. Erdélyi Sz. Gusztávné. XIII. évf. Ára 5 frt.

Szabadság. (Cleweland.) Szerkesztő és kiadó Kohányi Tihamér. VI. évf. Ára 5 frt.

Bécsi Közlöny. (Bécs.) Szerk.-tulajd. Darvas Aladár. VI. évf. Havonként kétszer. Ára 10 frt.

Szövetségi Közlöny. (New-York.) Kiadja a »Szövetségi Közlöny« bizottsága; tulajdonos a »Magyar Nemzeti Szövetség.« III. évf. Ára 5 frt.

Amerikai Népszava. (Cleweland és New-York.) Munkás közlöny. Szerk. Szombati sat.; kiadja a magyar munkások nyomdája és lapkiadó szövetkezete. II. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt 50 kr.

Magyar Hiradó. (New-York.) Szerk. Singer Mihály. II. évf. Ára 5 frt.

Összesen 19.

VI. HUMORISZTIKUS LAPOK.

BUDAPESTEN.

Üstökös. Szerk. Szabó Endre; kiadótul. a »Kosmos«. XXXIX. évf. Ára 8 frt.

Borsszem Jankó. Szerk. Csicseri Bors (dr. Ágai Adolf); kiadó-tulajd. az Athenaeum. XXIX. évf. Ára 8 frt.

Bolond Istók. Szerk. és tulajd. Don Pedrő (Bartók Lajos.) XIX. évf. Ára 8 frt.

Urambátyám. Szerk. és laptulajd. Baróti Lajos. XI. évf. Ára 8 frt.

Mátyás Diák. Szerk. Murai Károly; kiadják Wodianer F. és fiai. IX. évf. Ára 6 f.

Herkó Páter. Szerk. és tulajdonos Markos Gyula. IV. évf. Ára 4 frt.

Sipulusz Lapja Kakas Márton. Szerk. Sipulusz (Rákosi Viktor); kiadótulajdonos Rákosi Jenő Budapesti Hirlap ujságvállalata. III. évf. Ára 4 frt.

Pikáns Lapok. Szerk. Rossa Zoltán (Tourbillon.) I. évf. Ára 8 frt.

VIDÉKEN.

Virgács. (Kolozsvár.) Szerk. Vessző Tamás. I. évf. Havonk. 2-szer. Ára 2 frt.

Összesen 9.

VII. SZAKLAPOK.

BUDAPESTEN.

Gazdasági Lapok. Szerk. Ordódy Vilmos és Igali Szvetozár; laptulajdonos Ordódy Lajos. XLVIII. évf. Ára 8 frt.

Orvosi Hetilap. Szerk. és kiadótulajd. Hőgyes Endre. XL. évf. Ára 10 frt.

Vadász- és Verseny-Lap. Főszerk. és kiadó-tulajd. Sárkány János Ferencz; fel. szerk. Ferdinandy Béla. XL. évf. Ára 12 frt.

Gyógyászat. Szerk. és kiadó Schächter Miksa tr., laptulajdonos Kovács József tnr.; főmunkatárs Szénásy Nándor tr. XXXVI. évf. Ára 10 frt.

Gyógyszerészi Hetilap. Szerk. és kiadja K. Karlovszky Geyza. XXXIV. évf. Ára 10 frt.

Jogtudományi Közlöny. Főszerk. dr. Dárday Sándor, fel. szerk. dr. Fayer László, kiadó-tulajd. a Franklin-Társulat

XXXI. évf. »Curiai Határozatok« melléklappal. Ára 12 frt.

Posta-Közlöny. Szerk. Jancsó Dezső; kiadó-tulajd. Böszörményi Ilona. XXX. évf. Havonként háromszor. Ára 5 frt.

A Magyar Királyi Posta és Távirda Rendeletek-Tára. Kiadja a kereskedelemügyi miniszterium. XXX. évf. A postai és távirdai hivataloknak ingyen küldetik.

Typographia. Szerk. és kiadó Lipp Károly. XXVIII. évf. Ára 3 frt. (»Gutenberg« német melléklettel.)

Vasuti és közlekedési Közlöny. Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Heltai Ferencz. XXVII. évf. Hetenként 3-szor. Ára 12 frt.

Hivatalos Rendőri Közlöny. Kiadja a m. kir. belügyminiszterium. XXVI. évf. Valamennyi törvényhatóságokhoz ingyen küldetik. Naponként. Ára 3 frt.

Sorsolási Tudósitó. Szerk. és kiadja Aradi Rezső. XXVI. évf. Minden huzás után magyar és német szöveggel. Ára 1 frt. Ugyanezen szöveggel:

Fortuna.

Uj Magyar Mercur.

Kis Mercur.

Hiteles Sorsolási Értesitő.

Ellenőr.

A budapesti árú- és értéktőzsde árjegyzései. Kiadja a miniszteri tőzsdebiztos. XXIII. évf. Minden tőzsdenapon. Ára 10 frt; postán 14 frt.

Statisztikai Heti Kimutatás. Szerk. Kőrösi József; kiadja a fővárosi stat. hivatal. XXIV. évf. Ára 3 frt.

Falusi gazda. Szerk. Herényi Gothard Sándor. XXIII. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt.

Borászati Lapok. Szerk. kiadó Baross Károly. XXII. évf. Ára 5 frt.

Pénzügyi Közlöny. Kiadja a m. kir. pénzügyminiszterium. XXIII. évf. Havonként többször. Ára 2 frt.

Rendeleti Közlöny. A magyar királyi honvédség számára. XXII. évf. Megjelen havonkint 2—3 szám.

Mercur. Hiteles sorsolási tudósító. Szerk. Müller Ágoston XXII. évf. Minden húzás után magyar és német szöveggel. Ára 2 frt. Ugyanezen szöveggel:

Magyar Mercur.

Budapesti Mercur.

Fővárosi Mercur.

Magyar Fővárosi Mercur.

Pesti Mercur.

Sorsolási Mercur.

Tőzsdei Mercur.

Uj Mercur.

Pénzügyi Mercur.

Központi Értesitő. Kiadja a kereskedelmi m. k. ministerium. XXI. évf. Hetenkint kétszer, évenként mintegy 250 iv. Ára helyben 8 frt; vidéken 10 frt.

Épitő Ipar. Szerk. Ney Béla; kiadó a »Patria« irod. vállalat és nyomdai részvény-társaság. XX. évf. Ára 8 frt.

Népszava. A magyarországi általános munkáspárt központi közlönye. Szerk. és kiadó-tulajd. Faragó K. XX. évf. Ára 2 frt 40 kr.

Gazdasági Mérnök. Szerk. és kiadó-tulajd. Gonda Béla. XX. évf. Ára 12 frt.

Corvina. A magyar könyvkereskedők egyletének közlönye. Szerk. Petrik Géza. Tulajd. a magyar könyvkereskedők egylete. XIX. évf. Minden hó 10., 20. és 30-án. Ára 5 frt. Az egylet tagjai ingyen kapják.

Közegészségügyi Kalauz. Szerk.-tulajd. dr. Lőrinczy Ferencz. XVIII. évf. Ára 10 frt.

Községi Közlöny. Szerk. dr. Lipcsey Ádám; laptulajd. és kiadó az orsz. közp. jegyzői egylet. XVII. évf. Ára 6 frt.

Magyar Tisztviselő. Szerk. és kiadótulajdonos Csikvári Jákó. XVII. évf. Havonként háromszor. Ára 5 frt.

Vadász-Lap. Szerk. Egerváry Gyula; kiadó-tulajd. Sárkány János Ferencz és Egerváry Gyula. Minden hó 5-, 15- és 25-én. XVII. évf. Ára 6 frt.

Vállalkozók Lapja. Szerk. és kiadótulajd. Lakatos Lajos; társ-szerk. Bendik Géza. XVII. évf. Ára 8 frt.

Büntető Jog Tára. Szerk. és kiadja Németh Péter. XVII. évf. Ára 8 frt.

Budapesti Lloyd. Hiteles sorsolási tudósító. Szerk. Engel Zsigmond. XVII. évf. Havonként 3—4-szer. Ára 1 frt 50 kr.

Magyar Kereskedők Lapja. Szerk. Kormos Alfréd. XVI. évf. Ára 8 frt.

Magyar Pénzügy. Szerk. Kormos Alfréd. XVI. évf. Ára a »Kereskedelmi Közlemények«-kel és »Hiteles Sorsolási Értesítő«-vel 10 frt.

Országos Törvénytár. Kiadja a m. kir. belügyminiszterium. XV. évf. Évenként 20—24 szám. Ára 4 frt.

A M. Mérnök- és Épitész-Egylet Heti Értesitője. Szerk. Mihályfi József; kiadja a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. XV. évf. Az egyesület tagjainak minden utánfizetés nélkül küldetik.

A Jog. Szerk. és kiadják dr. Révai Lajos és dr. Stiller Mór. XV. évf. Ára 6 forint.

Unio. Hiteles sorsolási hirlap. Kiadja Beifeld József. XV. évf. Megjelen minden húzás után. Ára 1 frt.

Magyar Közigazgatás. Szerkesztő és kiadótulajd. Boncza Miklós. XIV. évf. Ára 8 frt.

Értesités a budapesti hitelezői védegylet tagjaihoz. XIV. évf. Havonként kétszer. Az egylet tagjainak ingyen küldetik.

Szinészek Lapja. Szerk. Bényei István; kiadja a magyar szinész-egyesület központi igazgató tanácsa. XIV. évf. Minden 10 napban. Ára 6 frt.

Magyar Nemzetgazda. Szerkesztő és kiadó-tulajdonos Mende Bódog. XIII. évf. Ára 10 frt.

Herkules. Testgyakorlási közlöny. Szerk. Porzsolt Jenő és Porzsolt Kálmán. XIII. évf. Megjelen havonként kétszer. Ára 4 frt.

Magyar Dohány-Ujság. Szerk. és kiadó-tulajd. Daróczi Vilmos. XIII. évf. Megjelenik minden hó 1-én és 16-án. Ára 6 frt.

Pannonia. A fővárosi váltóüzlet-társaság. Adler és társa, sorsolási tudósítója. Szerk. Adler Gyula. XIII. évf. Havonként 2—3-szor. Ára 2 frt.

Ügyvédek Lapja. Szerk. dr. Wolf Vilmos és dr. Löwy Gábor. XIII. évf. Ára 6 frt.

A Főváros. Szerk. - kiadó-tulajdonos Hamvai Gyula és Pichler N. István. XII. évf. Havonként 3-szor. Ára 6 frt.

Gyógyszerészi Közlöny. Szerk. és kiadja K. Karlovszky Géza. XII. évfolyam. Ára 8 frt.

Katonai Lapok. Szerk. Cerri Gyula; kiadó Várnai F. XI. évf. Minden hó 1., 10. és 20-án. Ára 8 frt.

Magyar Királyi Postatakarékpénztári Közlöny. Kiadja a »magyar kir. postatakarékpénztár«. XI. évf.

Orvosi Heti Szemle. Szerk és kiadó: dr. Flesch Nándor. XI. évf. Ára 8 frt.

Szárnyasaink. Szerk. Parthay Géza. Az országos baromfitenyésztési központ hivatalos közlönye. XI. évf. Havonként kétszer. Ára 2 frt.

Iparügyek. Szerk. dr. Horváth János; laptulajd. Ráth Károly. X. évf. Havonként 2-szer. Ára 6 frt.

Magyar Királyi Államvasutak Hivatalos Lapja. Kiadja a magyar kir. államvasulak igazgatósága. X évf. Havonként 4—5 szám. Hivatalból küldetik.

Sorsolási Közlöny. Kiadó-tulajdonos Beimel Lajos. X. évf. Minden huzás után. Ára 1 frt.

Budapesti Lakáshirdető. Szerk. és laptulajd. Weiss Mór. IX. évf. Havonként háromszor magyar és német nyelven. Egyes szám 10 krajczár.

Telegraph. Sorsolási Tudósító. Kiadó és tulajd. Lustig Miksa. IX. évf. Minden huzás után. Ára 1 frt 50 kr.

Nyeremény. Sorsolási tudósító. Kiadó és tulajd. Fuchs H. váltóháza. IX. évf. Minden hó 1. és 15-én magyar és német szöveggel. Ára 2 frt.

Phönix. May, Elfer és Adler bank- és váltóüzlet sorsolási tudósítója. Szerk. Adler S. IX. évf. Havonként. 2—3-szor magyar és német szöveggel. Ára 1 frt 50 kr.

Budapesti Bankegyesület Sorsolási Tudósitója. Szerk. Frommer Izidor. VIII. évf. Ügyfelei részére minden huzás után.

Harmonia. Zene Ujság. Szerk. dr. Hubay Károly. VIII. évf. Évenként 3-szor. Ingyen küldetik. (Több évig szünetelt.)

Kávésipar Szakközlöny. Szerk. Wagner József. VIII. évf. Havonként kétszer magyar és német szöveggel. Ára 6 frt.

Közgazdaság. Szerk. Gömöry Lajos. VIII. évf. Havonként 2-szer. Ára 12 frt.

Technologiai Lapok. Szerk. és kiadja Táborsky Ottó. VIII. évf. Havonként kétszer. Ára 8 frt.

Sorsolási Lap »Hungaria«. Kiadótulajdonos ifj. Schön Ármin. VIII. évf. Minden húzás után. Ára 1 frt.

Földmivelési Értesitő. Kiadja a földmivelésügyi m. kir. ministerium. VII. évf. Hivatalból küldetik.

Fővárosi Közlöny. Budapest főváros hivatalos lapja. Szerk. Hajnal István; kiadja Budapest főváros közönsége. VII. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Tűzrendészeti Lapok. Szerk. és laptulajdonos Breuer Szilárd és Markusovszky Béla. VII. évf. Havonként kétszer. Ára 3 frt.

Adók és Illetékek Közlönye. Szerk. és kiadó Roth Albert; VII. évf. Havonként kétszer. Ára 4 frt. Magyar és német szöveggel.

Magyar Fém- és Gépipar. Szerk. Fekete Adolf. VII. évf. Havonként háromszor. Ára 6 frt.

Gyakorló Orvos. Szerk. és kiadó-

tulajd. dr. Roth Adolf. VII. évf. Havonként kétszer. Ingyen küldetik.

Kőfaragó. Szerk.-kiadó Jászai S. VII. évf. Havonként 2-szer. Ára 1 frt 40 kr. (Magyar és német szöveggel.)

Magyar Pénzügyőr. Szerk. Iklódy Győző. VII. évf. Ára 6 frt.

Szinészeti Közlöny. Szerk. és kiadótulajd. Réthy L. Pál. VII. évf. Havonként 3-szor. Ára 4 frt.

Szövetkezet. Folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerk. . . . . VII. évf. Hazonként 2-szer. Ára 2 frt.

Vizügyi és Hajózási Közlöny. Szerk. és kiadó-tulajd. Krisztinkovich Antal. VI. évf. Ára 8 frt.

Czimbalmozók Folyóirata. Szerk. Késmárky Árpád. VI. évf. Havonként kétszer. Ára 4 frt 80 kr.

A Czipész. Szerk. Farkas István; kiadó-tulajd. a »Czipész« alapitói. VI. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt 40 kr.

Gyümölcskertész. Szerk. Molnár István; kiadja a földmivelésügyi magyar kir. miniszterium. VI. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt.

Kereskedelmi Takarék- és Hitelszövetkezet Sorsolási Tudósitója. Szerk. Aradi Rezső. VI. évf. Minden huzás után. (Magyar és német szöveggel.) Ára 1 frt.

Köztelek. Főszerk. és a kiadásért felelős Forster Géza; szerk. Szilassy Zoltán. Az orsz. magyar gazdasági egyesület tulajdona. VI. évf. Hetenként kétszer. Ára 10 frt.

Magyar Királyi Adóhivatalok Lapja. Szerk. Dr. Exner Kornél; főmunkatárs Róka József. VI. évf. Havonként kétszer. Ára 4 frt.

Találmányok Lapja. Szerk. és kiadja Bergl Sándor. VI. évf. Havonként kétszer. Ára 8 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Magyar Utazó Kereskedő. Szerk. dr. Gutmann Adolf; kiadja a magyarországi utazók egyesülete. VI. évf. Havonként kétszer. Ára 4 frt.

A Mi Zászlónk. A magyar demokrata munkáspárt közlönye. Szerk. Szikora Zoltán; kiadó Engel Tóbiás. VI. évf. Ára 1 frt 80 kr.

Vasut. Szerk.-tulajd. Csete Lajos; kiadja Hannig Gyula. VI. évf. Havonként 2-szer. Ára 3 frt.

Birósági Közlöny. Szerk. és kiadótulajd. Sinai (Siria) Gusztáv. V. évf. Havonként kétszer. Ára 5 frt.

. **Asztalosok Szaklapja.** Szerk. Sárosdy Béla; kiadó-tulajd. az »országos 11-es szervező bizottság«. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 1 frt 40 kr.

Budapesti Szállodások, Vendéglősök, Korcsmárosok ipartársulatának Közlönye. Szerk. a társ. titkár. V. évf. Társulati tagok ingyen kapják.

Értékpapir Szemle. Szerk. Kormos Gyula. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 1 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Italmérés. Adóügyi szaklap. Szerk. Hoffmann Mihály Miksa; kiadó-tulajd. dr. Hoffmann A. V. évf. Ára 6 frt.

Igazságügyi Közlöny. Kiadja a m. kir. igazságügyminiszterium. V. évf. Ára 2 forint.

Klinikai Diagnostika. Szerk. Tauszk Ferencz. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 6 forint.

Magyar Czipész-Ujság. Szerk. Szenes Izidor. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Magyar Czukoripar. Szerk. és kiadó dr. Telbisz János. V. évf. Havonként 3-szor. Ára 6 f. (Magyar s német szöveggel.)

Magyar Gépipar. Szerk. Becsky Antal. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 6 frt.

Nemzetközi Művészeti Szemle. Főszerk. Valentin Lajos; fel. szerk. Miskolczi Henrik. V. évf. Havonta 2-szer. Ára 4 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Sorsjegy Ellenőr. Szerk. Aradi Rezső. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 1 frt.

Szerencse Hiradó. Szerk. Aradi Rezső. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 1 frt 20 kr. (Magyar és német szöveggel.)

Társulati Értesitő. Szerk. dr. Gyürky Ödön; kiadja a Szent-István-Társulat. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 2 frt.

Fodrászok és Borbélyok Szakközlönye. Szerk. Breitfeld Alajos. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Független Néplap. Szerk. Keresztessy Vendel; kiadó-tulajd. Medvei Rezső. IV. évf. Ára 1 frt 50 kr.

Hermes. Sorsolási értesitő. Szerk. és tulajd. Fleissig Sándor. IV. évf Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Hivatalos Közlöny. Kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 2 frt 50 kr.

Magyar Sport. Szerk. Salamon József; kiadó-tulajd. Fogl József Lajos. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Zene- és Szinművészeti Lapok. Szerk. dr. Váli Béla. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Egésszségügyi Értesitő. Szerk. dr. Heltai Manó; kiadja a m. kir. belügyministerium. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 2 frt.

Fő- és Székvárosi Hirlap. Szerk. és kiadó-tulajd. Békei Soma. IV. évfoly. Havonként 2-szer. Ára 6 frt.

Kincsem. A lótenyésztés és lóversenyügy Közlönye. Főszerk. báró Podmaniczky Elemér; fel. szerk. és kiadó Pálmai Henrik. IV. évf. Ára 10 frt.

Magyar Malom és Gazdasági Értesitő. Szerk. Gondos Jenő; kiadó-tulajd. Weiss Lajos. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 6 frt.

Mészárosok és Hentesek Lapja. Lapvezető: Komáromi Sándor; szerk. Schatz Ármin. IV. évf. Ára 6 frt.

Millenium. Az ezredéves ünnepély és ezredéves kiállítás közlönye; szerk. és kiadó-tulajd. dr. Szerényi Simon. IV. évf. Havonként 3-szor. Ára 8 frt.

Vas- és Fémmunkások Szaklapja. Szerk. Schimek Károly; laptulajd. »A magyarországi vas- és fémmunkások intéző bizottsága.« IV. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt 20 kr.

Fürdői Lapok. Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Bosányi Béla. III. évf. Havonként kétszer. Ára 2 frt 50 kr.

Gyógyszerészi Értesitő. Szerk. és tulajd. Lukács István. III. évf. Havonként 2-szer. Dijtalanul küldetik.

Magyar Közlöny. Szerk. Virág Gyula és Virág Bertalan. III. évf. Havonként háromszor. Ára 8 frt.

Néplap. Gazdasági heti közlöny. Szerk. István gazda. III. évf. Ára 2 frt.

Sport-Világ. Szerk. Füzesséry Árpád. III. évf. Ára 4 frt.

Állategésszségügyi Értesitő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. miniszterium. III. évf. Hivatalból küldetik.

Bőripar. Szerk. és kiadó Meller Jerome. III. évf. Hetenként 3-szor. Ára 6 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Divat-Ujság. Szerk. Csepreghy Ferenczné; kiadó-tulajd. Rákosi Jenő. III. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

A **»Hermes«** magyar általános váltóüzlet részvény-társaság pénzügyi közlönye és sorsolási Értesitője. Szerk. Guttmann Lajos III. évf. Ára 2 frt.

Hunnia. A »Hunnia Magyar Bicycle Club« hivatalos közlönye. Szerk. dr. Kelényi Imre. III. évf. Havonként kétszer. Tagoknak ingyen küldetik.

Irodalmi Fecske. Singer és Wolfner kiadó-czég irodalmi Értesitője. Havonként egyszer-kétszer. Ingyen küldetik.

Könyvkereskedők Lapja. Szerk. és kiadja Wiesner Jakab; főmunkatárs Weinberger Gyula. III. évf. Ára 5 frt.

Könyvkötők Lapja. Kiadó Kraml Nándor. III. évf. Havonként 2-szer. Ára 2 frt 40 kr.

Magyar Bőripar. Főszerk. és kiadótulajd. Leitersdorfer Lipót; szerk. Wiesel Károly. III. évf. Havonként 3-szor. Ára 6 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Magyar Fakereskedő. Főszerk. és kiadó Székely Ignácz; szerk. Ladányi Emil. III. évf. Havonk. 2-szer. Ára 4 frt.

Magyar Gazdák Lapja. Főszerk. Herényi Gothárd Sándor; fel. szerk. Szabó Ferencz. III. évf. Ára 8 frt.

Magyar Közlekedés. Szerk. Hunyady Ferencz; kiadja a lap kiadó-vállalata. III. évf. Ára 6 frt.

Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének Üzleti Értesitője. Szerk. fel. Vidats Elem. III. évf. A tagok ingyen kapják.

Molnárok Lapja. Az »Országos Molnár-Egyesület Hivatalos Közlönye.« Szerk. Jutassy Ödön. III. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Pénzügyi Hirlap. Szerk. Lendvay Sándor; kiadó-tulajd. a »Pénzügyi Hirlap« részvénytársaság. III. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt.

Rendőri Lapok. Főszerk. és kiadótulajd. Mihályfalvy J.; fel. szerk. Csepreghy Lajos. III. évf. Ára 10 frt.

Sebészet. Szerk. és kiadó dr. Kertész József. III. évf. Ára 10 frt.

Szőlőszeti Lapok. Szerk. Ordódy Lajos, Igali Svetozár és Ordódy Vilmos. III. évf. Ára 4 frt.

Tarifa Ujság. Szerk. és kiadó-tulajd. Osinger János. III. évf. Ára 10 frt.

Művészeti Szemle. Szerk. Kéry Gyula és Merkler Andor; kiadja Dunkl Norbert. III. évf. Két hetenként. Ára . . . . (Mult évben Zeneirodalmi Szemle czímmel havi folyóirat volt.)

Évszak. Divat- és kézimunka folyóirat. Szerk. Faylné Hentaller Mária; kiadó Grill Károly. II. évf. Havonként 2-szer. Ára 6 frt.

Gyorsirászati Hirlap. Szerk. és kiadja Rosenthal Mór. II. évf. Havonként kétszer. Ára 2 frt 50 kr.

Háztartás. Szerk. Kürthy Emilné; ki-

adó-tulajd. a Magyar nyomda. II. évf. Havonként 3-szor. Ára 6 frt.

Magántisztviselők Lapja. Főszerk. Kreutzer Lipót és Bálint Dezső. II. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Magyar Bortermelők Lapja. Szerk. Rombay Dezső. II. évf. Ára 4 frt.

Magyarország az Ezredik Évben. Szerk. Beksics Gusztávné, br. Jósika Kálmán, Csillag Máté; kiadó-tulajd. Reiner Adolf. II. évf. Havonként 2-szer. Ára 20 frt.

Ügyvédek Közlönye. Szerkeszti dr. Ödönfi Miksa. II. évf. Ára 6 frt.

A Kert. Szerk. és tulajd. Mauthner Ödön; fel. szerk. Igali Szvetozár. II. évf. Havonként kétszer. Ára 4 frt.

Kőműves. Szerk. Bokányi Dezső; kiadó-tulajd. A kőművesek 5-ös lapbizottsága. II. évf. Havonként kétszer. Ára 1 frt 60 kr. (Magyar és német nyelven.)

Magyar Főváros. Szerk. Gelei József. II. évf. Ára 8 frt.

Milleniumi Lapok. Szerk. Gelléri Miksa. II. évf. Havonként háromszor. Ára 6 frt.

Uj Népszava. A magyarországi szocziáldemokrata párt közlönye. Szerkeszti Bekányi Dezső. II. évf. Ára 2 frt 40 kr.

Vállalkozók Közlönye. Szerk. Komor Marczell. II. évf. Havonként háromszor. Ára 6 frt.

Báli és Hangverseny Közlöny. Szerk. Seichter Richard; laptulajd. Don Miguel. I. évf. Hetenként háromszor. Ára 1 frt 50 kr.

Magyar Sportlap. Szerk. Horváth H. Gyula; laptulajd. Horváth Gyula. II. évf Ára 3 frt.

Milleniumi Kiállitási Értesitő. Szerk. és kiadó-tulajd. Török István. I. évfolyam. Ára 5 frt.

Orvosi Szakközlöny. Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Aschner Arthur. I. évf. Havonként kétszer. Ára 8 frt.

Szőlő és Borgazdasági Lapok. Főszerk. Engelbrecht Károly; fel. szerk. és kiadó báró Radossevich Tódor. I. évf. Ára 5 frt.

Forgalmi Közlöny. Szerk. Szendrényi Simon; kiadó-tulajd. Szendrényi S. és Vlrsányi Lajos. I. évf. Ára 6 frt.

VIDÉKEN.

Bányászati és Kohászati Lapok. A m. kir. bányászati Akadémia közlönye. (Selmecz.) Szerk. Litsehauer Lajos. XXIX. évf. Minden hónap 1. és 15-én. Ára 8 frt.

A Nyitravölgyi Gazdasági Egylet Közlönye. (Nyitra.) Szerk. báró Friesenhof Gergely. XXI. évf. Havonként kétszer. Ára 3 frt.

Értesitő a kolozsvári orvos-természettudomány-társulat gyüléseiről. (Kolozsvár.) XX. évf. Havonként 2—3 szám.

Szőlőszeti és Borászati Lap. (Kassa.) Szerk. és laptul. Maurer János és Steiger Ferencz. XVII. évf. Ára 4 frt.

A Zalamegyei Gazdasági Egyesület Értesitője. (Zala-Egerszeg.) XVII. évf. Havonként. Az egyesület tagjai ingyen kapják.

Időjárási Naptár Magyarország számára. (Ó-Széplak.) Kiadja a nyitravölgyi gazdasági egylet agrármeteorologiai observatoriuma. XIV. évf. Havonként két szám. Ára 2 frt.

Közérdek. (Debreczen.) A magyarországi pinczérek szakközlönye. Szerk. és kiadó-tulajd. Than Gyula. VIII. évf. Havonként kétszer. Ára 5 frt

Jogi Értesitő. (Nagyvárad.) Szerk. Waldmann Márk; kiadó-tulajd. Rosenbaum Vilmos. VI. évf. Ára 5 frt.

Kassai Jogi Közlöny. (Kassa.) Szerk. dr. Glück Lipót; kiadja Bernovics Gusztáv. VI. évf. Ára 5 frt.

Szegedi Jogász-Lapok. (Szeged.) Szerk. Reiniger Jakab. VI. évf. Havonkénl Ára 4 frt.

1848—49. Történelmi Lapok. (Kolozsvár.) Szerk. Kuszkó István. V. évf. Havonként kétszer. Ara 4 frt.

Magyar Műkertészek és Kertészgazdák Országos Szakközlönye. (Szeged.) Szerk. Mayer Vilmos; laptulajdonosok a magyar műkertészek. V. évf. Havonként 2-szer. Ára 3 frt.

Pályázat. (Székesfehérvár.) A magyar izr. hitközségi hivatalnokok közlönye. Szerk. Péterfi J.; kiadó-tulajd. Singer Ede. V. évf. Ára 4 frt.

Fényképészeti Értesitő. (Győr.) Szerkesztő és kiadó dr. Moller Miklós. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 1 frt 50 kr. (Múlt évben Fényképészeti Lapok volt a czíme.)

Közérdek. (Sátoralja-Ujhely.) Ipari és kereskedelmi lap. Szerk. és tulajd. Németh Bertalan és Jurcsó Ágoston. IV. évf. Ára 3 frt.

Magyar Kerékpáros. (Szombathely.) Szerk. dr. Korchmáros Kálmán. IV. évf. Havonként kétszer. Ára 2 frt.

Gazdasági Értesitő. (Nyiregyháza.) Szerk. Simitska Endre; kiadja a felső-tisza-vidéki gazdasági egyesület. III. évf. Havonként 2-szer. Ára nem egyesületi tagok részére 5 frt.

Mezőgazda. (Kolozsvár.) Főszerkesztő Kiskéri Vörös Sándor; szerk. Páter Béla; kiadja a gazdasági tanintézet. III. évf. Ára 6 frt.

Pécsi Jogi Közlöny. (Pécs.) Szerk. Pleininger Ferencz. III. évf. Ára 4 frt.

Erdőőr. (Szászsebes.) Szerk. és kiadótulajd. Podhradszky Emil. II. évf. Havonként 2-szer. Ára 3 frt.

Papyrus. (Temesvár.) Papir-, könyv- és irószer-áruk kereskedőinek szaklapja. Szerk. és kiadó-tulajd. Rácz F. János. II. évf. Havonként 2-szer. Ára 2 frt 40 kr.

Magyar Csendőr. (Esztergom.) Szerk. és laptulajd. Endrődy Géza. I. évf. Havonként. Ára 6 frt.

Összesen 192.

VIII. VIDÉKI LAPOK

(nem politikai tartalommal.)

Debreczen-Nagyváradi Értesitő. (Debreczen.) Szerk. Vántsa György; kiadó-tulajdonos Zichermann H. LIV. évf. Ára 2 frt.

Zalai Közlöny. (Nagy-Kanizsa.) Szerk. és kiadó Bátorfi Lajos. XXXV. évf. Ára 5 frt.

Szepesi Hirnök. (Lőcse.) Szerk. és kiadó-tulajd. Hoepfner Gusztáv. XXXIV. évf. Ára 4 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Ung. (Ungvár.) Szerk. Tabódy Jenő; kiadó-tulajd. Székely és Illés. XXXIV. évf. Ára 4 frt.

Borsod. (Miskolcz.) Szerk. Miskolczy Pál; kiadó-tulajd. Forster Rezső. XXX. évf. Ára 4 frt.

Szamos. (Szatmár.) Szerk. Kótai Lajos és Uray Géza. XXVIII. évf. Hetenként kétszer. Ára 4 frt.

Nyitrai Lapok. (Nyitra.) Szerk. és tulajd. Weiss József. XXVII. évf. Ára 5 frt 20 kr. (Magyar és német szöveggel.)

Zemplén. (Sátoralja-Ujhely.) Szerk. Dongó Gy. Géza: kiadó-tulajd. Éhlert Gyula. XXVII. évf. Ára 6 frt.

Hód-Mező-Vásárhely. (Hód-Mező-Vásárhely.) Szerk. dr. Draskóczy Pál; kiadó a »Hungaria« könyvnyomda, tulajd. a lapfentartó bizottság. XXVI. évf. Hetenként 2-szer. Ára 4 frt.

Tolnamegyei Közlöny. (Szegzárd.) Szerk. és kiadó-tulajdonos Boda Vilmos. XXIV. évf. Ára 6 frt.

Bereg. (Beregszász.) Szerk. Kórody Zoltán; kiadótulajd. a »Haladás« könyvnyomdája. XXIII. évf. Ára 4 frt.

Pápai Lapok. (Pápa.) Szerk. Körmendy Béla; laptulajd. dr. Fenyvessy Ferencz; XXIII. évf. Ára 6 frt.

Vágvölgyi Lap. (Trencsén.) Szerk.-kiadó Skarnitzl X. Fer. XXIII. évf. Magyar és német szöveggel. Ára 4 frt.

Szatmár. (Szatmár.) Szerk. Nagy Lajos; kiadó-tulajd. Nagy Lajosné. XXII. évf. Ára 2 frt 80 kr.

Nagybánya és Vidéke. (Nagy-Bánya.) Szerk. Riszdorfer János; kiadó-tulajd. Molnár Mihály. XXII. évf. Ára 4 frt.

Veszprém. (Veszprém.) Szerk. felelős a kiadó-tulajd. Krausz Ármin fia. XXII. évf. Ára 6 frt.

Szabadkai Közlöny. (Szabadka.) Szerk. és kiadó-tulajdonos Schlesinger Sándor. XXI. évf. Ára 2 frt.

Szolnok-Doboka. (Deés.) Szerk. és kiadó Veress Dezső. XXI. évf. Ara 6 frt.

Felvidéki Szemle. (Eperjes.) Szerk. és kiadó-tulajd. Hedry Bertalan. XXI. évf. Hetenkint kétszer. Ára 5 frt.

Nagy-Kunság. (Karczag.) Szerkesztő Sződi Miksa. XXI. évf. Ára 4 frt.

Marosvidék. (Maros-Vásárhely.) Szerkesztő és kiadótulajd. dr. Z. Bodolla Ferencz. XX. évf. Ára 6 frt.

Szatmármegyei Közlöny. (Nagy-Károly.) Szerk. Baudisz Jenő; tulajdonos ifj. Roth Károly. XX. évf. Ára 4 frt.

Hunyad. (Déva.) Szerk. Kun Róbert; laptulajd. Réthi Lajos; kiadó Hirsch Adolf. XX. évf. Ára 4 frt.

Bajai Közlöny. (Baja.) Szerk. és tulajd. Erdélyi Gyula; kiadó Steintz Gyuláné. XIX. évf. Ára 5 frt.

Nagy-Kőrösi Hírlap. (Nagy-Kőrös.) Főszerk. Tóth József; szerk. ifj. Takács Béla és Plager Gyula; laptulajd. Plager és társai. XIX. évf. Ára 5 frt.

Rozsnyói Hiradó. (Rozsnyó.) Szerk. Krasznai K. G.; kiadja Kovács Mihály. XIX. évf. Ára 6 frt.

Keszthelyi Hirlap. (Keszthely.) Szerk. dr. Lovassy Sándor; kiadótulajd. Mérei Ignácz. XIX. évf. Ára 5 frt.

Felvidéki Közlöny. (Kassa.) Szerk.

és laptulajd. Hedry Bertalan. XVIII. évf. Hetenként kétszer. Ára 5 frt.

Krassó-Szörényi Lapok. (Lugos.) Szerk. fel. és kiadó-tulajd. Virányi János. XVIII. évf. Ára 6 frt.

Orosházi Közlöny. (Orosháza.) Szerk. fel. Pless N. XVIII. évf. Ára 4 frt.

Bácskai Ellenőr. (Szabadka.) Szerk. Stoczek Károly. XVIII. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Ungvári Közlöny. (Ungvár.) Szerk. Schürger Ferencz; kiadó-tulajd. Lévai Mór. XVIII. évf. Ára 4 frt.

Váczi Közlöny. (Vácz.) Szerk. és laptulajd. dr. Varázséji Béla. XVIII. évf. Ára 6 frt.

Esztergom es Vidéke. (Esztergom.) Szerk. és kiadó-tulajd. Nógrádi Jenő; XVIII. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Esztergomi Közlöny. (Esztergom.) Szerk. és kiadó-tulajd. Haan Rezső. XVIII. évf. Ára 4 frt.

Szentes és Vidéke. (Szentes.) Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Mátéffy Ferencz, társszerk. Bánfalvi Lajos. XVII. évf. Hetenként 2-szer. Ára 5 frt.

Jászberény és Vidéke. (Jászberény.) Szerk. felelős a kiadó-tulajdonos Brünauer Adolf. XVII. évf. Ára 4 frt.

Komáromi Lapok. (Komárom.) Főszerk. Tuba János; fel. szerk. Hittrich József. XVII. évf. Ára 5 frt.

Nyirvidék. (Nyiregyháza.) Szerk. Inczédy Lajos; kiadó-tulajd. Jóba Elek. XVII. évf. Ára 4 frt.

Tata-Tóvárosi Hiradó. (Tata-Tóváros.) Szerk. Baur Ödön; kiadótulajdonos Engländer és társa. XVII. évf. Ára 5 frt.

Losoncz és Vidéke. (Losoncz.) Szerk. Laszly István; lap-tul. képviselője Kovács Ferencz. XVII. évf. Ára 5 frt.

Bars. (Léva.) Szerk. Holló Sándor; kiadja Nyitrai és társa. XVI. évf. Ára 5 frt.

Gömör-Kishont. (Rimaszombat.) Szerkesztő dr. Kármán Zoltán; kiadó-tulajd. a szerkesztőségből alakult társaság. XVI. évf. Ára 4 frt.

Szegszárd Vidéke. (Szegszárd.) Szerk. és laptulajd. Geiger Gyula; hely. szerk. Farkas János. XVI. évf. Ára 6 frt.

Kőszeg és Vidéke. (Kőszeg.) Szerk. Wittinger Antal; kiadó-tulajd. Feigl Gyula. XVI. évf. Ára 4 frt.

Veszprémi Független Hirlap. (Veszprém.) Szerk. Kompolthy Tivadar. XVI. évf. Ára 6 frt.

Békés. (B.-Gyula.) Szerk. és kiadó-tulajdonos Dobay János. XV. évfolyam. Ára 5 frt.

Mohács és Vidéke. (Mohács.) Szerk. Margitai Péter; lapkiadó Blandl János. XV. évf. Ára 4 frt.

Orosházi Ujság. (Orosháza.) Szerk. és kiadó Veres Lajos. XV. évf. Ára 4 frt.

Felvidéki Hiradó. (Turócz-Szent-Márton.) Szerk. Fehér János; kiadó a Magyar nyomda. XV. évf. Ára 4 frt.

Zalamegye. (Zala-Egerszeg.) Szerk. és kiadó-tulajd. Udvardy Ignácz. XV. évf. Ára 4 frt.

Borsod-Miskolczi Közlöny. (Miskolcz.) Szerk. dr. Ferenczi Henrik. XIV. évf. Ára 6 frt. Hetenként kétszer.

Félegyházi Hirlap. (Félegyháza.) Szerk. Dobák Ferencz; kiadja Ranezay József. XIV. évf. Ára 5 frt.

Rábavidék. (Körmend.) Szerk. Rábai Zsigmond; kiadja a Körmendi részvénytársaság. XIV. évf. Ára 4 frt.

Szabadság. (Szabadka). Szerk. és kiadó-tulajd. Szalay László A. XIV. évf. Ára 8 frt.

Vásárhely és Vidéke. (Hódmező-Vásárhely.) Főszerk. és kiadó-tulajd. dr. Endrey Gyula; fel. szerk. Bibó Lajos. XIII. évf. Hetenként kétszer. Ára 4 frt.

Czegléd. (Czegléd.) Szerk. dr. Fischer László; kiadó-tulajd. Sebők Béla. XIV. évf. Ára 4 frt.

Szilágy. (Zilah.) Szerk. dr. Kincs Gyula; kiadó Seres Samu. XIV. évf. Ára 4 frt.

Szilágy-Somlyó. (Szilágy-Somlyó.) Szerk. és kiadó-tulajd. Bölöni Sándor. XIV. évf. Ára 4 frt.

Szarvasi Lapok. (Szarvas.) Szerk. és kiadótulajdonos Szikes Antal; társ-szerk. Mihálfi József. XIII. évf. Ára 5 frt.

Munkács. (Munkács.) Szerk. és lapkiadó-tulajd. Kozma László; társ.-szerk. Gottier Lajos. XII. évf. Ára 4 frt.

Muraköz. (Csáktornya.) Szerk. Margitai József; kiadó és laptulajd. Fischel Fülöp. XIII. évf. Ára 4 frt.

Nagy-Károly és Vidéke. (Nagy-Károly.) Szerk. dr. Adler Adolf; kiadó-tulajd. Sarkadi N. Zsigmond és társa. XIII. évf. Ára 4 frt.

Telecska. (Kula.) Szerk. Lackner Fülöp; kiadó-tulajd. Berkovics Márk. XIII. évf. Ára 2 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Szatmár és Vidéke. (Szatmár.) Szerk.

dr. Fejes István; kiadó-tulajd. Morvai János. XIII. évf. Ára 3 frt.

Muraszombat és Vidéke. (Muraszombat.) Szerk. Csorna Jenő; kiadja a muraszombati gazdasági fiókegylet. XII. évf. Ára 3 frt.

Szabolcsi Szabad Sajtó. (Nyiregyháza.) Szerk. Sipos Lajos; kiadó-tulajd. Piringer János. XII. évf. Ára 4 frt.

Érsekujvár és vidéke. (Érsekujvár.) Szerk. és kiadó-tulajdonos Illényi István. XII. évf. Ára 5 frt.

Komárommegyei Közlöny. (Komárom.) Szerk. Fittler Jenő; kiadó-tulajdonos Spitzer Sándor. XII. évf. Ára 4 frt.

Mezőtur és Vidéke. (Mezőtur.) Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Dunsits Dezső. XII. évf. Ára 4 frt.

Orsova. (Orsova.) Szerk. Tillmann Jakab; kiadó-tulajd. »Orsova« könyvnyomda részv.-társaság. XII. évf. Ára 4 frt 80 kr.

Szepesi Lapok. (Igló.) Szerk. és kiadótulajd. Zimann János. XII. évf. Ára 4 frt.

Ugocsa. (Nagy-Szőllős.) Szerk. Papp Zsigmond; Szerk.-társ Spolarich János, lapkiadó-tulajdonos Zinner Mór. XII. évf. Ára 4 frt.

Kaposvár. (Kaposvár.) Szerk. és laptulajdonos Csondor János. XI. évf. Hetenként 2-szer. Ára 6 frt.

Magyar Néplap. (Nagy-Sz.-Miklós.) Szerk. és kiadó König Salamon. XI. évf. Ára 4 frt.

Szabadkai Hirlap. (Szabadka.) Szerk. és tulajd. Lévay Simon. XI. évf. Ára 6 frt.

Árvamegyei Hirlap. (Alsó-Kubin.) Szerk. és kiadó Trnkócy József. IX. évf. Ára 4 frt.

Barsi Ellenőr. (Aranyos-Marót.) Szerk. és kiadó-tulajd. dr. Bottka Győző. VII. évf. Ára 4 frt.

Beszterczebánya és Vidéke. (Beszterczebánya.) Főszerk. Áldor Imre; fel. szerk. Singer Jakab: kiadó-tulajd. Singer és Sonnenfeld. IX. évf. Ára 4 frt.

Jászság. (Jász-Berény.) Szerk. és kiadó-tulajd. Hild Viktor. IX. évf. Ára 4 frt.

Kisvárdai Lapok. (Kisvárda.) Szerk. és laptulajdonos dr. Vadász Lipót. IX. évf. Ára 4 frt.

Pestmegyei Hirlap. (Kecskemét.) Szerk. és kiadja Somogyi János. IX. évf. Ára 6 frt.

Siklós és Vidéke. (Siklós.) Szerk. és kiadó-tulajdonos Rédey Károly. IX. évf. Ára 4 frt.

Zólyomvármegyei Hirlap. (Zólyom.) Szerk. és kiadó-tulajdonos Nádosy Gyula. IX. évf. Ára 4 frt.

Csiki Lapok. (Csik-Szereda.) Szerk. dr. Bocskor Béla: kiadó-tul. Györgyjakab Márton. VIII. évf. Ára 4 frt.

Kiskunsági Hiradó. (Kunszentmiklós.) Szerk. Bákai János; kiadótulajdonos özv. Bors Károlyné. VIII. évf. Ára 4 frt.

Szalontai Lapok. (Nagy-Szalonta.) Szerk. Nagy Márton: lapkiadó-tulajdonos Reich Jakab. VIII. évf. Ára 4 frt.

Ó-Becse és Vidéke. (Ó-Becse.) Szerk. dr. Grünbaum Pál; kiadó-tulajd. Lőwy Lajos. VIII. évf. Ára 4 frt.

Közérdek. (Maros-Vásárhely.) Szerk. és tulajd. Pálffy Mihály; kiadó Adi Árpád. VIII. évf. Ára 6 frt.

Zentai Közlöny. (Zenta.) Szerk. és kiadó-tulajd. Schvarcz Sándor. VIII. évf. Ára 5 frt.

Rábaközi Hirlap. (Kapuvár.) Szerk. Kőhalmi M. Béla és dr. Laufer S.; kiadótulajd. Buxbaum József. VII. évf. Ára 4 frt (Mult évben Rábaköz volt a czíme.)

Selmeczbányai Hiradó. (Selmeczbánya.) Szerk. Vörös Ferencz ; kiadók Joerges Ágost özv. és fia. VII. évf. Ára 4 frt.

Tiszavidék. (Csongrád.) Szerk. és kiadó Szilber János. VII. évf. Ára 3 frt.

Aranyos-Vidék. (Torda.) Szerk. Borbély György; kiadó-tulajd. a szerk. bizottsági tagjai. VI. évf. Ára 4 frt.

Tapolcza és Vidéke. (Tapolcza.) Szerk. és kiadó-tulajd. Feleki Alajos. VI. évf. Ára 5 frt.

Csongrádi Lap. (Csongrád.) Szerk. Éder János; kiadó-tulajd. Schvarcz Sándor. VI. évf. Ára 4 frt.

Kis-Küküllő. (Dicső-Szent-Márton) Szerk. Gvidó Béla; kiadó-tulajd. Hirsch Mór. VI. évf. Ára 4 frt.

H.-Böszörmény és Vidéke. (H.-Böszörmény) Szerk. Porcsalmy Gyula; kiadó-tul Szabó Ferenczné. VI. évf. Ára 4 f.

Komárommegyei Értesitő. (Komárom.) Szerk. és kiadó-tulajd. Jankovich Lajos. VI. évf. Ára 5 frt.

Pápai Közlöny. (Pápa.) Szerk. és kiadótul. Pollatsek Frigyes. VI. évf Ára 6 frt.

Szoboszló és Vidéke. (Hajdu-Szoboszló.) Szerk. és kiadó-tulajd. Fehér Gábor. VI. évf. Ára 4 frt.

Túrkeve. (Túrkeve.) Szerk. és laptul. Bentsik E. VI. évf. Ára 4 frt.

Ada-Moholi Közlöny. (Ada.) Szerk. és kiadó-tulajd. Berger Adolf. V. évf. Ára 5 frt.

Békési Hirlap. (Békés.) Szerk. Bányai István és Vaday József; kiadja a »Corvina« könyvnyomda. V. évf. Ára 4 f. 40 kr.

Délvidék. (Versecz.) Szerk. Perjéssy Lajos; kiadja a Kirchner-féle nyomda. V. évf. Ára 5 frt.

Esztergomi Lapok. (Esztergom.) Szerk. és tulajd. Gerenday József. V. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Gömör. (Rimaszombat.) Szerk. Szeless Ödön; kiadja Draskóczy László. V. évf. Ára 5 frt.

Hevesmegyei Lapok. (Gyöngyös.) Szerk. Vadász Lajos; kiadó-tulajd. Vadász E. V. évf. Ára 6 frt.

Kisbér és Vidéke. (Kisbér.) Szerk. és laptulajd. Semper Idem. V. évf. Ára 4 frt.

Módos és Vidéke. (Módos.) Szerk. Oblát Sándor; kiadó-tulajd. Staits György. IV. évf. Ára 3 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Munkács és Vidéke. (Munkács.) Szerk. Tulcsik Ferencz; kiadó-tulajd. Farkas Kálmán. V. évf. Ára 3 frt.

Nyiregyházi Hirlap. (Nyiregyháza.) Szerk. Porubszky Pál; kiadja Ferenczi Miksa. V. évf. Ára 6 frt.

Déva és Vidéke. (Déva.) Szerk. Szentirmay Alajos; kiadó-tulajd. Kroll és társa. IV. évf. Ára 4 frt.

Liptó. (Liptó-Szent-Miklós) Szerk. és kiadó-tul. Steier Izidor. IV. évf. Ára 4 frt.

Magyar Tengerpart. (Fiume.) Szerk. és kiadó-tulajd. Kőrösi Sándor. IV. évf. Ára 5 frt.

Mátészalka és Vidéke. (Máté-Szalka.) Főszerkesztő Endrédy József; kiadó Weisz Zsigmond. IV. évf. Ára 4 frt.

Csurgó és Vidéke. (Csurgó.) Szerk. dr. Nagy Sándor; kiadó-tulajd Vágó Gyula. IV. évf. Ára 4 frt.

Kisujszállás és Vidéke. (Kisujszállás.) Szerk. és kiadó-tulajd. Szekeres József. IV. évf. Ára 4 frt.

Népszava. (Szabadka.) Szerk. és tulajd. Terbe Vincze. IV. évf. Ára 6 frt.

Somogyi Ellenőr. (Kaposvár.) Szerk. és kiadó-tulajd. Németh Ignácz. IV. évf. Hetenként kétszer. Ára 6 frt.

Sümeg-Szent-Gróth. (Sümeg.) Szerk. Eles Károly; kiadó-tulajd. Horváth Gábor. IV. évf. Ára 4 frt.

Tokaj-Hegyalja. (Szerencs.) Szerk. Horváth Sándor; kiadó-tul. Simon József. IV. évf. Ára 4 frt.

Ujpesti Közlöny. (Ujpest.) Szerk. és kiadó-tulajd. Mártonffy Imre. IV. évfoly. Ára 4 frt.

Zentai Hirlap. (Zenta.) Szerk. és laptulajd. Szigethy István. IV. évf. Ára 4 frt.

Aradi Hiradó. (Arad.) Szerk. és laptulajd. Cs. Endes Dániel. III. évfolyam. Ára 4 frt.

Debreczeni Lapok. (Debreczen.) Szerkesztő Than Gyula; kiadó-tulajd. Schwarz I. Imre. III. évf. Ára 2 frt.

Csongrádi Közlöny. (Csongrád.) Szerk. és kiadó Hegyi Antal. III. évf. Ára 2 frt.

Felvidéki Ujság. (Zsolna.) Szerk. Garai Lajos; kiadó az Áldori-féle nyomda. III. évf. Ára 4 frt.

Fogaras és Vidéke. (Fogaras.) Szerk. Vécsei János; kiadó-tul. Thierfeld Lipót. III. évf. Ára 4 frt.

Siklósi Hirlap. (Siklós.) Szerk. és kiadó-tulajd. Feiler Mihály. III. évfolyam. Ára 4 frt.

Abrudbánya-Verespatak. (Abrudbánya.) Szerk. Bedő Árpád. II. évfolyam. Ára 4 frt.

Honti Lapok. (Ipolyság.) Szerk. Halász Ferencz. II. évf. Ára 4 frt 50 kr. (Mult évben Ipolyvölgyi Hirlap czímmel.)

Sátoralja. (Sárospatak.) Szerkesztő és kiadó-tulajd. Steinfeld Jenő. II. évfolyam. Ára 1 frt.

Székely-Udvarhely. (Sz.-Udvarhely.) Szerk. dr. Vajda Emil; kiadó-tul. Betegh Pál. II. évf. Ára 4 frt.

Vásárhelyi Hirlap. (Hód-Mező-Vásárhely.) Főszerk. Sallay Lajos; fel. szerk. Medveczky Imre; kiadó-tul. Lévai Ferencz. II. évf. Hetenként 2-szer. Ára 4 frt.

Apatini Hirlap. (Apatin.) Szerk. és kiadó-tul. Hild Jenő. II. évf. Ára . . . (Magyar és német szöveggel.)

Félegyházi Hiradó. (Félegyháza.) Szerk. és kiadó-tul. Szalay Gyula. II. évf. Ára 4 frt.

Hétfői Értesitő. (Nagyvárad.) Szerk. és tulajd. Sarkadi Ignácz. II. évfolyam. Ára 4 frt.

Kárpáti Lapok. (Ungvár.) Szerk. Romanecz Aladár; kiadó: Jäger Bertalan. II. évf. Ára 4 frt.

Kispesti Hirlap. (Kispest.) Szerk. és kiadó-tulajd. Seper Kajetán. II. évfoly. Ára 4 frt.

Losonczi Hirlap. (Losoncz.) Szerk. Draskóczy Zsigmond; kiadja a Kármán nyomda. II. évf. Ára 4 frt.

Nagyszombat és Vidéke. (Nagyszombat.) Szerk. és kiadó-tulajdonosok képviselője Vaymár Sándor. II. évf. Ára 4 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Bácskai Hiradó. (Szabadka.) Szerk. Mamuzsich Béla. I. évf. Ára 6 frt.

Bács-Topolyai Hirlap. (B.-Topolya.) Szerk. dr. Fárnek Dezső; kiadó-tulajd. Wilhelm Miksa. I. évf. Áru 4 frt.

Máramarosi Hiradó. (M.-Sziget.) Szerk. Baka Elek; kiadja Mayer és Berger. I. évf. Ára 4 frt.

Szamosujvár. (Szamosujvár.) Szerk. és tulajd. dr. Fogolyán Tivadar. I. évf. Ára 6 frt.

Szegedi Néplap. (Szeged.) Szerk. és kiadó-tulajd. Marton János. I. évfolyam. Ára 4 frt.

Székely Hirlap. (Marosvásárhely.) Szerk. Bedőházi János és dr. Fenyvesi Soma. I. évf. Hetenként 2-szer. Ára 6 frt.

Szent-Gotthárd. (Szent-Gotthárd.) Kiadó-tul. Wellisch Béla. I. évf. Ára 4 frt.

Összesen 149.

IX. HIRDETÉSI LAPOK.

VIDÉKEN.

Nógrádmegyei Hivatalos Értesitő. (B.-Gyarmat.) Kiadja a jegyzői hivatal XXXIV. évf. Hetenként.

Kolozsvármegye Hivatalos Közlönye. (Kolozsvár.) XIX. évf. Ára 4 frt.

Megyei Hiradó. Hivatalos hetilap. (Kaposvár.) XV. évf.

Háromszékmegyei Értesitő. (Sepsi-Sz.-György.) Szerk. Vajna Miklós, megyei aljegyző. XIII. évf. Ára 4 frt.

Győr sz. kir. város Hivatalos Értesitője. (Győr.) VII. évfolyam. Hivatalból küldetik.

Gömör-Kishont t. e. Vármegye Hivatalos Értesitője. (Rimaszombat.) Szerk. és kiadja a vármegyei alispáni hivatal. VII. évf. Hivatalos hetilap.

Rendeleti Közlöny. (Nagy-Szalonta.) Biharmegye szalontai főszolgabírói járás hivatalos lapja. Szerk. Nagy Márton főszolgabíró; kiadja Reich Jakab. VII. évf.

Trencsén Vármegye Hivatalos Közlönye. (Trencsén.) Szerk. Baross Jusztin alispán; kiadja Skarnitzl X. Ferencz. VI. évf. Ára 2 frt.

Hontvármegye Hivatalos Közlönye. (Ipolyság.) IV. évf. Ára 3 frt.

Possony Vármegye Hivatalos Közlönye. (Pozsony.) Szerkeszti és kiadja Klempa Bertalan alispán. IV. évf. Havonként 2—3-szor.

Összesen 10.

X. FOLYÓIRATOK.

BUDAPESTEN.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerk. Bedő Albert; főmunkatársak Arató Gyula és Horváth Sándor. XXXV. évf. Havonként egyszer. Ára 8 frt.

Nyelvtudományi Közlemények. Szerk. dr. Szinnyei József; kiadja a m. tudományos akadémia. XXXV. évfoly. Évenként 3 füzetben. Ára 3 frt.

Gyorsirászati Lapok. Szerk. Bódogh János, kiadja a budapesti magyar gyorsiró-egylet. XXXIII. évf. Évenként tizszer. Ára 1 frt 50 kr.

Akadémiai Értesitő. A m. tud. akadémia megbizásából szerk. Szily Kálmán főtitkár. Megjelen minden hó 15-én. XXX. évf. Ára 3 frt.

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerk. Szilágyi Sándor. XXX. évf. Minden hó 15-én (aug. és szept. hónapokat kivéve.) Ára 6 frt; a társulat tagjai tagdíj (5) frt fejében kapják.

Archaeologiai Értesitő. Kiadja a m. tud. akadémia. Szerk. Hampel József. XXX. (Uj foly. XVI.) 5-ször évenként. febr., ápr., jun., okt. és decz. 15-én. Ára 6 frt, a társulat tagjai 5 frt tagsági díjban kapják.

Magyar Mérnök- és Épitész-Egylet Közlönye. Szerk. Edvi Illés Aladár. XXVIII. évf. Ára 10 frt.

Természettudományi Közlöny. Kiadja a magyar természettudományi társulat. Szily Kálmán közreműködésével szerkesztik: Entz Géza és Paszlavszky József. XXVIII. évf. Havonk. Ára nem tagok részére a Pótfüzetekkel együtt 6 frt.

Földtani Közlöny. Kiadja a magyarhoni földtani társulat. Szerk. dr. Staub Móricz és Zimányi Károly titkárok. XXVI. évf. Havi füzetekben. Ára 5 frt. A társulati tagok tagsági díjukban kapják.

Magyar Nyelvőr. Szerk. Simonyi Zsigmond. XXV. évf. Minden hó 15-én. Ára 5 frt.

Magyar Statistikai Évkönyv. Szerk.

és kiadja az Országos magyar kir. statistikai hivatal. XXV. évf. Havonként. Ára 6 frt.

Budapesti Szemle. A m. t. Akadémia megbízásából szerk. Gyulai Pál; kiadja a Franklin-Társulat. XXIV. évf. 10 ívnyi havi füzetekben. Ára 12 frt.

Földrajzi Közlemények. Kiadja a magyar földrajzi társaság. Szerk. Berecz Antal. XXIV. évf. Évenként 10 füzetben. Ára 5 frt. Társulati tagok tagsági díjuk fejében kapják.

Statisztikai havi füzetek. Kiadja a fővárosi stat. hivatal. Szerk. Kőrösi József, igazgató. XXIII. évf. Ára 4 frt.

A Ludovica Académia Közlönye. Szerk. és kiadja a m. k. honvédségi Ludovica Académia tanári kara. XXIII. évf. Havi füzetekben. Ára 4 frt.

Első magyar-német »Vasuti és Gőzhajózási Kalauz«. Kiadó Goritschnigg Albert. XXIII. évf. Havi füzetekben. Ára 4 frt.

Magyar Igazságügy. Szerk. dr. Tarnai János; kiadja Singer és Wolfner. XXIII. évf. Havi füzetekben. Ára 12 frt.

Izr. Tanügyi Értesitő. Szerk. Barna Jónás; kiadja az »Orsz. magy. izr. tanitóegyesület«. XXI. évf. Havonként egyszer. Ára nem tagoknak 2 frt.

Kelet. Magyarország symbolikus nagy páholyának közlönye. XXI. évf. Havonként.

Magyar Könyvszemle. Szerk. dr. Schönherr Gyula; közrebocsátja a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára. XXI. évf. (Uj sor. IV. évf.) Megjelen negyedévenként. Ára 3 frt.

Polgári Iskola. A polg. isk. tan-egyesület közlönye. Szerk. dr. Gööz József. XXI. évf. Aug. és szept. hónapokat kivéve havonként egyszer. Ára 2 frt. Az egyesület tagjai tagdíj fejében kapják.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Heinrich Gusztáv, P. Thewrewk Emil közreműködésével szerk. Némethy Géza és Petz Gedeon. XXI. évf. A szünidőket kivéve, minden hónap elsején. Ára 6 frt.

Magyar Méh. Szerk. Binder Iván; kiadó-tulajd. a magyar méhészek egyesülete. XX. évf. Havonként. Tagoknak ingyen, nem tagoknak 2 frt.

Természetrajzi Füzetek. Szerkeszti Mocsáry Sándor; kiadja a magyar nemzeti múzeum. XX. évf. Megjelen negyedévenként. Ára 3 frt.

Közgazdasági Szemle. Szerk. dr. Jekelfalusy József a m. tud. akadémia megbízásából. XIX. évf. Havonként. Ára 8 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a magyar történelmi társulat közvetítése mellett a m. tud. akadémia történelmi bizottsága. Szerk. Szilágyi Sándor. XIX. évf. Ára a történelmi társulat tagjainak 2 frt 80 kr.; bolti ára 5 frt 20 kr.

Veterinárius. Szerk. dr. Hutyra Ferencz; kiadja a magyarországi állatorvosegylet. XIX. évf. Minden hó 15-én Ára 6 frt.

Havi Közlemények. Révai-testvérek ódon munkák tárából. Szerk. Révai Leo. XVII. évf. Havonként.

Nemzeti Nőnevelés. Szerk. Sebestyénné Stetina Ilona; kiadja a VI. ker. állami tanítónő-képző intézet tanári testülete. Évenként 10 füzet. XVII. évfolyam. Ára 2 frt.

Telekkönyvi Szaklap. Szerk. Tihanyi Ferencz; laptulajd. a telekkönyvvezetők országos egyesülete. XVII. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Tüzoltó-Közlöny. Főszerk. Bárány N. Ernő; szerk. Kálmán Géza; kiadó és tulajd. a budapesti önkéntes tüzoltó-testület. XVII. évf. Havonként. Ára 2 frt 40 kr.

Gyümölcsészeti és Konyha-Kertészeti Füzetek. Kiadja az országos magyar gazdasági egyesül. Szerk. Baranyay István. XVII. évf. Havi füzetekben. Ára 4 frt.

Magyar Ipar. Az országos iparegyesület közlönye. Szerk. Mudrony Soma; főmunkatárs Gelléri Mór. XVII. évf. Havonként. Ára nem tagoknak 4 frt.

Körlevél. A budapesti kereskedő ifjak társulata közlönye. Szerk. Pacsu Leo. XVI. évf. Havonként egyszer. Ára 1 frt, társulati tagoknak ingyen jár.

Jó Pásztor. Szerk. és kiadja Lepsényi Miklós. XV. évf. Havonként. Ára 4 frt.

La Toilette. A férfiszabók szaklapja. Szerk. és kiadó-tulajd. Krausz Adolf. XV. évf. Havonként egyszer magyar és német szöveggel. Ára 3 frt.

Havi Füzetek. Szerk. Dvorzsák János. XV. évf. Ára 4 frt.

Utmutató. A magyar és közös közlekedési vállalatok hivatalos menetrendkönyve. Kiadja a »Vasuti és Közlekedési Közlöny« szerkesztősége. XV. évf. Évenként 8—10-szer, rendesen a hó első napjaiban. Ára 5 frt.

Halászati Lapok. Kiadja az orsz.

halászegyesület. XV. évf. Két havonként. Ára 3 frt. Az egyesület tagjai ingyen kapják.

Mathematikai és Természettudományi Értesitő. Szerk. König Gyula; kiadja a magyar tudom. akadémia. XIV. évf. Havi füzetekben. Ára 5 frt.

Találmányok Leirása. Szerk. Frecskay János; kiadja a keresk. m. kir. miniszterium. XIII. évf.

Felső Nép- és Polgáriskolai Közlöny. Szerk. dr. Kovács János; kiadja a Felső nép- és polgáriskolai tanitók és tanitónők orsz. egyesülete. XIII. évf. Megjelen havonként. Ára 3 frt.

Magyar Szalon. Szerk. Kabos Ede; kiadja Krausz Arthur. XII. évf. Minden hó 1-én. Ára 10 frt.

Tornaügy. Szerkeszti Kovács Rezső, Maurer János és Szaffka Manó; kiadja a magyarországi tornatanitók egylete. XIII. évf. Havonként. Ára 3 frt.

Turul. A magyar heraldikai és genealogiai társaság közlönye. Szerk. Fejérpataky László. XIII. évf. Évnegyedenkint. A társulat tagjai tagsági díj (5 frt) fejében kapják.

Magyar-Zsidó Szemle. Szerkeszti dr. Blau Lajos. XIII. évf. A nagy szünidőt kivéve, havonként. Ára 6 frt.

Magyar Jogászegyleti Értekezések. Szerk. dr. Fayer László; kiadja a magyar jogászegylet. XII. évf. Évenkint 8—10 füzet. A tagok (5 frt) tagilletményképen kapják.

Művészi Ipar. Az orsz. magyar iparművészeti múzeum és a m. iparművészeti társulat közlönye. Szerk. Pasteiner Gyula és Radisics Jenő. XI. évf. Negyedévenként. Ára 5 frt.

Magyar Történeti Életrajzok. Szerk. Szilágyi Sándor; kiadja a magyar történelmi társulat. XII. évf. Évenként 5 füzet. Ára 8 frt.

Bölcseleti Folyóirat. Szerk. dr. Kiss János. XI. évf. Évnegyedenként. Ára 5 frt.

Külföldi Szónokai. Szerk. és kiadja Ribényi Antal. XI. évf. Évnegyedenként. Ára 2 frt 80 kr.

Kertészeti Lapok. Az orsz. magyar kertészeti egyesület havi közlönye. Szerk. Benes János. XI. évf. Ára 5 frt.

Egyetemes Regénytár. Kiadják Singer és Wolfner. X. évf. Évenként 18 kötet. Ára 9 frt.

Gyakorlati Kereskedelmi Tudományok. Szerk. és kiadja Zachár Gyula. XI. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Katholikus Hitoktatás. Szerkeszti Bognár Ádám. XI. évf. Havonként. Ára 3 frt.

Magyar Tanitóképző. Szerk. Nagy László; kiadja Singer és Wolfner. XI. évf. Ára 4 frt

Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben. Előbb Rudolf trónörökös főherczeg ő császári és királyi Fensége kezdeményezéséből és közreműködésével, most Stefánia özvegy trónörökösné főherczegnő Ő császári és királyi fensége védnöksége alatt. A m. kir. államnyomda kiadása. XI. évf. Havonként kétszer. Ára 7 frt 20 kr.

Keresztyén Népbarát. A Missio- és Gusztáv Adolf-egylet közlönye. Kiadó Hornyánszky Viktor. XI. évf. Minden hóban egyszer. Ára 40 kr.

Apolló. Kargyűjtemény. Szerk. Erkel Sándor és Goll János. X. évf. Évnegyedenként. Ára 2 frt 50 kr.

Képes Folyóirat. A »Vasárnapi Ujság« füzetekben. Szerk. Nagy Miklós; kiadó-tulajdonos a Franklin-társulat. X. évf. Havonként kétszer. Ára 7 frt 20 kr.

Katholikus Szemle. Szerk. dr. Mihályfi Ákos; kiadja a Szent-István-társulat. X. évf. Megjelen évenként ötször. Ára nem tagoknak 5 frt.

Egészség. Szerk. dr. Fodor József. Csapodi István és Frank Ödön; kiadja az orsz. közegészségi egyesület. X. évf. Kéthavonként. Az egyesület tagjai tagdij (3 frt) fejében kapják.

Havi Szónok. Szerk. és kiadó-tulajdonos Ribényi Antal. Megjelen havi füzetekben. X. évf. Ára 3 frt.

Szabó-Iparosok Közlönye. Szerk. és kiadja Csontos Imre. X. évf. Havonként. Ára 2 frt 40 kr.

Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz. Szerk. Szily Kálmán közreműködésével Entz Géza, Lengyel Béla és Paszlavszky József; kiadja a m. k. természettud. társulat. X. évf. Évnegyedenként. Ára a Közlönynyel együtt 6 frt.

Budapesti Látogatók Lapja. Szerk. és kiadó-tulajdonos Szalay Mihály. IX. évf. Havonként magyar, német és franczia szöveggel. Ára 5 frt.

Családi Regénytár. Szerk. Ribényi Antal. IX. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Magyar Nyomdászat. Szerkeszti és kiadja Pusztai Ferencz. IX. évf. Havonként. Ára 3 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Szer-

keszti Rónai Horváth Jenő; kiadja a m. tud. akadémia. IX. évf. Évenként ötször. Ára 4 frt.

Kalauz a siketnémák oktatása és nevelése terén. Szerk. és kiadja Scherer István. IX. évf. Havonként, ára 2 frt 50 kr.

Szent-László-Társulati Értesitő. Szerk. és kiadja az igazgatóság. IX. évf. Évenként legalább kétszer. Társulati tagok ingyen kapják.

Szt-Lukácsfürdő. Szerk. és kiadja a Szt.-Lukácsfürdő igazgatósága. Fürdőorvos: dr. Doctor Frigyes. IX. évf. Minden évben május 1. és nov. 1-én.

Magyar Tisztviselők Országos Egyesületének Értesitője. Szerk. Jankovich István, egyleti titkár. VIII. évf. Negyedévenként. A tagok ingyen kapják.

Erzsébetvárosi Casinó Értesitője. Szerk. Kócsy Ferencz. VIII. évf. Havonként. A kör tagjai ingyen kapják.

Könyvkedvelők Lapja. Gerő és Kostyál antiquáriumának időszaki közlönye. VIII. évf. Ingyen küldetik.

Turisták Lapja. Szerk. dr. Téry Ödön és Moussong Géza, kiadja a magyar turista egyesület. VIII. évf. Havonként. Ára 2 frt. Tagok tagsági dij fejében kapják.

Protestáns Szemle. Szerk. Szőts Farkas. A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványa. VIII. évf. Évnegyedenként. Ára 4 frt.

Graphica. Szerk. Szőllőssy Mihály; kiadják Pusztafi és Perl. VIII. évf. Ingyen küldetik.

A m. kir. Technologiai Iparmúzeum Közleményei. VIII. évf. Időhöz nem kötött füzetekben.

Ethnographia. A magyarországi néprajzi társaság értesítője. Szerk. dr. Munkácsi Bernát. VII. évf. Kéthavonként. A tagoknak 3 frt tagdíj fejében jár. Ára 3 frt.

Gyorsiró. Szerk. Vargay István; kiadja a bpesti VII. ker. áll. főgymn. «Stolze-Fenyvessy gyorsiró-kör. VII. évf. Havonként. Tagok ingyen kapják.

Hittudományi Folyóirat. Szerk. és kiadja dr. Kiss János. VI. évf. Évnegyedenként. Ára 5 frt.

Népszerű Gyorsiró. Szerk. Nagy Sándor. VIII. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Szántóvetők Lapja. Szerk. Serfőző Géza. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun várm. gazd. egyes. közlönye. VII. évfolyam. Havonként. Ára 2 frt.

Grafikai Szemle. Szerk. Tanay József; főmunkatárs Bauer J. M.; kiadótulajd. a «Könyvnyomdászok Szakköre«. VI. évf. Havonként. Ara 2 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Szerk. Szilády Áron; kiadja a m. tud. akadémia. VI. évfolyam. Évnegyedenként, Ára 5 frt.

Klinikai Füzetek. Szerk. dr. Donáth Gyula. VI. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Magyar Kereskedelmi Múzeum. Kiadja a magyar kereskedelmi múzeum. VI. évf. Havonként.

Nemzetgazdasági Irók Tára, kiadja a m. tud. Akadémia nemzetg. és statist. bizottsága. VI. évf. Három hetenként. 10 füzet ára 5 frt.

Az Állatok Őre. Szerk. dr. Szalkay Gyula; kiadja az országos állatvédő-egyesület. V. évf. Negyedévenként. Ingyen küldetik.

Magyar Orvosi Archivum. Szerk. és kiadják dr. Bókai Árpád, dr. Klug Nándor és dr. Pertik Otto. VI. évf. Két havonként. Ára 10 frt.

Mathematikai és Physikai Lapok. Szerk. Bartoniek Géza és Rados Gusztáv; kiadja a math. és physikai társulat. VI. évf. Évenként 8 füzet. Ára 5 frt.

Czimbalom Családi Körben. Szerk. Allaga Géza; kiadó-tulajd. Schunda V. József. V. évf. Havonként. Ára 6 frt.

Hivatalos Értesitője a Budapest-fővárosi sütők, czukrászok és mézeskalácsosok ipartestületének. Szerk. Tétényi I. VI. évf. Ára 4 frt. (Magyar és német szöveggel.)

Otthon. Szépirodalmi könyvtár. Képes havi folyóirat. Szerk. és kiadja Hevesi József. VI. évf. Havonként. Ára 6 frt.

Athenaeum. Szerk. Pauer Imre; kiadja a M. Tud. Akadémia. V. évf. Évnegyedenként. Ára 5 frt.

Épitészeti Szemle. Szerk. Bobula János. V. évf. Havonként. Ára 8 frt.

Kataszteri Közlöny. Szerk. Dobrovics Viktor; kiadó Spinner György. V. évf. Havonként. Ára 4. frt. (Mult évben Szegeden jelent meg.)

Szent Család Kis Követe. Szerk. Szemenyei és Mészáros Kálmán. V. évf. Ára 72 kr.

Haladás. Mezőgazdasági és kereskedelmi Értesítő. Szerk. Királyfalvai Ger-

hart György; kiadó-tulajd. Szávoszt Emil. V. évf. Havonként. Ingyen küldetik.

Magyar Paedagogia. A »Magyar paedagogiai társaság« folyóirata. Szerk. Négyessy László. V. évf. Havonként (a nagy szünidő kivételével.) Ára 5 frt.

Mozdonyvezetők Lapja. Szerkeszti Vörös László; kiadó-tulajd. a »Mozdonyvezetők Lapja« alapitói. V. évfolyam. Ára 2 frt.

Odontoskop. Magyar fogászati folyóirat. Szerk. és tulajd. dr. Iszlai József. V. évf. Kéthavonként. Ára 2 frt.

Tőzsdei Értesitő. Szerkesztő dr. Félegyházi Ágost. V. évfolyam. Havonként. Ára 3 frt.

Siketnémák Közlönye. Szerk. és kiadó-tulajd. Oros Kálmán. IV. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállitás Közleményei. Kiadja az ezredéves országos kiállítás igazgatósága. IV. évf. Havonként. Hivatalból küldetik.

Jogi Tanácsadó. Szerk. és kiadó-tulajd. Istóczy Győző. IV. évf. Havonként. Ára 1 frt.

Katholikus Egyházi Zeneközlöny. Szerk. Kutschera József, Erney József és Langer Viktor. IV. évf. Havonként. Ára 1 frt 60 kr.

Kereskedelmi Szakoktatás. Szerk. dr. Schack Béla. IV. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Magyar turista egyesület budapesti osztályának Értesitője. Szerk. dr. Marinovics Imre. IV. évf. Havonként. Tagok kapják.

Méhészet. Szerk. és kiadó-tulajdonos Károlyi Gyula. IV. évfolyam. Havonként. Ára 2 frt.

Orvos-Irodalmi Közlöny. Szerk. dr. Purjesz Ignácz; kiadja Franke Pál könyvkereskedése. IV. évfoly. Kéthavonként. Ára 1 frt.

Szülésznők Lapja. Szerk. dr. Breitenfeld Ferencz; kiadó-tulajd. dr. Temesváry Rezső. IV. évf. Ára 2 frt.

Telekkönyvi Szakközlöny. Szerk. Osváth Imre. IV. évf. Havonként 2-szer. Ára 4 frt.

Stenographia. Gyorsírónők Lapja. Szerk. Vargay István; kiadja a »Stolze-Fenyvessy« női gyorsiró-kör. III. évf. Havonként. Ára 1 frt 50 kr.

Bába-Kalauz. Szerk. dr. Dirner Gusztáv. III. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Balneologiai Értesitő. Szerk. dr. Preysz Kornél. III. évf. Havonként. Ára 2 frt 50 kr.

A Gólya. Szerk. és kiadja Storch Emil. III. évf. Havonként. Ingyen küldetik.

Hajnal. Belmissiói folyóirat. Szerk. és kiadja dr. Szabó Aladár. III. évf. Havonként. Ára 1 frt.

A Magyar Turista-Egyesület Tanitói Osztályának Közleményei. Szerk. Moussong Géza. III. évf. Havonként. Az egyesület tagjai ingyen kapják.

A budapesti Polgári Lövészegyesület Hivatalos Értesitője. Szerk. Lakner János. III. évf. Havonként. Az egyesület tagjai ingyen kapják.

Gyermekdivat. Csepreghy Ferenczné; kiadó-tulajd. Rákosi Jenő. III. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Irodalmi Fecske. Kiadja Singer és Wolfner. III. évf. Havonként.

Krisztus az én életem. Egyházi beszédek. Szerk. Zábrák Dénes. III. évf. Havonként. Ára 4 frt 50 kr.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Szerk. Paikert Alajos; kiadja az országos magyar gazdasági egyesület. III. évf. Kéthavonként. Ára 3 frt.

Nemzeti Társadalom. Szerk. és kiadó-tulajd. Erdődy Károly. III. évf. Havonként. Ára 40 kr.

TermészetszerűGyógyeljárás. Szerkeszti Vaisz Lajos. III. évf. Havonként. Ára 1 frt.

Magyar Szabadalmi Hirlap. Szerk. és kiadó-tulajd. Kalmár J. III. évf. Havonként. Ingyen küldetik.

Gyógyszerészi Hiradó. Szerk. kiadótulajd. Moder Dezső. II. évf. Havonként. Ingyen küldetik.

Homeopathia. Főszerk. dr. Bakody Tivadar; fel. szerk. dr. Balogh Tihamér; kiadó Hazslinszky Károly. II. évf. Havonként. Ára 3 frt.

Katholikus Egyházi Zeneközlöny. Szerk. Kutschera József. II. évf. Havonk Ára 1 frt 50 kr.

Magyar Asztalosok és Kárpitosok Közlönye. Szerk. és kiadó-tulajd. Marossi Sándor II. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Magyar Chemiai Folyóirat. Kiadja a k. m. természettud. társulat chemiai szakosztálya. Szerk. Winkler Lajos. II. évf. Havonként. Ára 5 frt.

Magyar Millenium. Szerk. és kiadótulajd. Kandler F. és társa. II. évf. Évenként 6-szor. Ingyen küldetik.

Nemzeti Szalon. Magyar képzőművészek és műpártolók hivatalos értesítője. Szerk. Palmer Kálmán. II. évf. Kéthavonként. Az egyesület tagjai ingyen kapják.

Patyolat. Fehérnemű Ujság. Szerk. Csepreghy Ferenczné; kiadó-tulajd. Rákosi Jenő. II. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Gyógyszerészi Hiradó. Szerk. és kiadó-tulajd. Moder Dénes. II. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Magyar Épitők Lapja. Szerk. Komor Marczell; kiadó-tulajd. Várnai F. I. évf. Havonként. Ára 6 frt.

M. A. C. A magyar athletikai club hivatalos Értesitője. Szerk. Dobák Emil. II. évf. Havonk. A tagok ingyen kapják.

Utmutató. Havi folyóirat a vasárnapi iskola és család számára. Szerk. és kiadó Meyer Henrik. II. évf. Ára 80 kr.

Betegápolás. Szerk. és kiadják Weszely István és társa. I. évf. Havonként. Ingyen küldetik.

Egészségőr, a »Zion« jótékonysági egylet népszerü közlönye. I. évf. Havonként. Ingyen küldetik.

Jeleseink. Szerk. Anonymus. I. évf. Havonként. Ára 12 frt.

Keresztyén Hiradó. Szerk. Szabó Aladár. Havonként. Ára 50 kr.

Magyar Gazdák Szemléje. Szerk. Bernát István. I. évf. Havonk. Ára 6 frt.

Magyarországi Szabók Szaklapja. Szerk. Vágó Zoltán; kiadó a szerkesztő bizottság. I. évf. Havonként. Ára 1 frt 20 kr. (Magyar és német szöveg.)

Munkás-Családház. Az ált. munkáscsaládház épitő-egyesület hivatalos közlönye. Szerk. Antal Péter; kiadó-tulajd. Nikelszky Lajos. I. évf. Havonk. Ára 1 frt.

Orvosi Szakvélemények. Szerk. és laptulajd. dr. Lőrinczy Ferencz I. évf. Havonként. Ára 10 frt.

Örömhir nagyok és kicsinyek számára. Szerk. Kováts Lajos és Biberauer Rikard. I. évf. Havonk. (jun. jul. és aug. hónapokat kivéve). Ára 18 kr.

VIDÉKEN.

Jézus Szentséges Szivének Hirnöke. (Kalocsa.) Szerk.-kiadó Tóth Mike. XXX. évf. Havonként. Ára 1 frt 50 kr.

Erdélyi Gazda. (Kolozsvár.) Az erdélyi gazdasági egylet hivatalos közlönye. Szerkeszti Tokaji László. XXVIII. évf. Havonk. Egyleti tagoknak ingyen küldetik.

Keresztény Magvető. (Kolozsvár.) Szerkesztik és kiadják Péterfi Dénes és Kovács János. XXVI. évf. Kéthavi füzetekben. Ára 2 frt 40 kr.

Közlöny. (Debreczen.) A debreczeni hittanszaki társulat köréből. XXVI. évf. Szerk. Sárkány Lajos és Juhász László. Évenként 8 szám. Ára 1 frt 50 kr.

Soproni Gyorsiró. (Sopron.) Szerk. Magyar József; kiadja az evang. lyceumi gyorsírókör. XXII. évf. Évenként 10 szám. Ára 1 frt.

Történelmi és Régészeti Értesitő. (Temesvár.) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Szerk. Patzner István főtitkár. XXII. évf. Évnegyedes füzetekben. A társulat tagjai ingyen kapják. Nem tagoknak 4 frt.

Gazdasági Néplap. (Pécs.) A baranyamegyei gazd. egyesület hiv. közlönye. Szerk. Liebbald Béni. XXII. évf. Minden hó 1. napján. Ára nem tagoknak 1 frt.

Orvos-Természettudományi Értesitő. (Kolozsvár.) Kiadja a kolozsvári orvos-természettudományi társulat. Szerkeszti Koch Antal. XXI. évf. Havonként.

Isten Igéje szent beszédekben. (Esztergom.) Szerk. dr. Halmos Ignácz; kiadja Buzárovics Gusztáv. XXI. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Magyar Növénytani Lapok. (Kolozsvár.) Szerk. és kiadja Kánitz Ágost. XX. évf. Havonként. Ára 3 frt

Havi Közlöny. Az elméleti és gyakorlati lelkipásztorság köréből. (Temesvár.) Szerk. kiadó Tokody Ödön és Patzner István. XIX. évf. Havonként. Ára 4 forint.

Tanügyi Értesitő. (Győr.) Szerk. Ujlaky Géza; kiadja a győrvidéki tanitóegylet. XIX. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Protestáns Lap. (Kölesd.) Szerk. és kiadják Lágler Sándor és Kálmán Dezső. XVII. évf. Havi füzetekben. Nyom. Kecskeméten. Ára 4 frt.

Egyesületi Értesitő. (Szombathely.) A vasmegyei gazd. egyesület megbízásából. Szerk. Röszler Károly. XVII. évf. Havonként. Ára nem tagoknak 1 frt.

Gondolat. (Pozsony.) Theologiai és philosophiai folyóirat. Szerk. Dingha Sándor; kiadja a magyarhoni ág. hitv. ev. theol. ifjuság. XVII. évf. Minden hó végén. Ára 2 frt.

A Kath. Hitterjesztés Lapja. (Nagyvárad.) Képes folyóirat. Szerk. és kiadó Nogely István XVI. évf. 10 füzet évenként. Ára 3 frt.

A Veszprémmegyei Gazdasági

egyesület Értesitője. (Veszprém.) Szerk. Nagy Iván. XVI. évf. Havonként. Az egyesület tagjai kapják.

Gyakorlati Bibliamagyarázatok. (Gyoma.) Szerk. Garzó Gyula; főmunkatársak Könyves Tóth Kálmán és Barakonyi Kristóf. XV. évf. Minden két hóban. Ára 4 frt.

Vegytani Lapok. (Kolozsvár.) Szerk. és kiadja Fabinyi Rudolf. XV. évf. Negyedévenként. Ára 4 frt.

A Zalamegyei Gazdasági Egyesület Értesitője. (Zala Egerszeg.) Szerk. Orosz Pál titkár. XV. évf. (Mult évben melléklet volt.)

Vasvármegyei Tanügy. (Szombathely.) A vasmegyei ált. tanitó-testület hivatalos lapja. Szerk. Vargha Lajos. XIV. évf. Havonként. Ára nem tagoknak 1 frt.

Mezőgazdasági Szemle. (Magyar-Óvár.) Szerk. és kiadják Cserháti Sándor és dr. Kossutány Tamás. XIV. évf. Havonként. Ára 5 frt.

Erdélyi Múzeum. (Kolozsvár.) Az Erdélyi Múzeum-egylet kiadványa. Szerk. dr. Szádeczky Lajos. XIII. évf. Havonként. A helybeli tagok 3 frt, nem helybeliek 2 frt tagsági dij fejében kapják.

Pozsonymegyei Gazdasági Egyesület Értesitője. (Pozsony.) Szerkeszti Földes Gyula. XIII. évf. Minden két hóban. Tagok tagsági díjban kapják.

Tanodai Közlöny. (Veszprém.) Szerk. Nagy Lajos; kiadó-tulajdonos: »A Somlyóvidéki evang. Tanitó-egylet.« XIII. évf. Évenként 4—6 szám. Az egylet tagjai ingyen kapják.

Gyámintézet. (Lovászpatona.) A magyarhoni egyetemes evang. gyámintézet közlönye. Szerk. Bognár Endre. XIII. évf. Évenként háromszor. Ingyen küldetik.

Achilles. (Szabadka.) Testgyakorlati versenylap. Szerk. és kiadja az »Achilles sport-egyesület.« XII. évf. Nincs időhöz kötve. Ára 4 frt.

Beregmegyei Tanügy. (Beregszász.) Szerk. Szalay István; kiadja a »Beregmegyei általános tanító-egyesület« XII. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Gazdasági Értesitő. (Szolnok.) Szerkeszti Szalay János; kiadja a jász-nagykún-szolnokmegyei gazdasági egylet. XII. évf. Ára 3 frt.

Gazdasági Értesitő. (Csik-Szereda.) Szerk. T. Nagy Imre. XII. évf. Havonként. A csikmegyei gazd. egyesület tagjai ingyen kapják.

A Hevesmegyei Gazdasági Egyesület Értesitője. (Gyöngyös.) Szerk. Csomor Kálmán: kiadó-tulajd. a hevesmegyei gazdasági egyesület. XII. évf. Havonként. Az egyesület tagjai ingyen kapják.

A Legszentebb Rózsafüzér Királynéja. (Szombathely.) Kiadó-tulajd. a szent Domonkos-rend zárdája. XII. évf. Havonként. Ára 1 frt.

Nevelés. (M.-Sziget.) Szerk. Bökény Dániel; kiadó-tulajdonosa »Máramarosi ált. tanitó-egyesület.« XII. évf. Julius és augusztus hónapokat kivéve havonként egyszer. Ára 2 frt 50 kr. (Mult évben Máramarosi Tanügy czímmel.)

Népnevelési Közlöny. (Nagy-Várad.) A biharmegyei népnevelési egyesület hivatalos értesítője. Szerk. Winkler Lajos. XII. évf. A nagy szünidőt kivéve, havonként. Az egylet tagjai ingyen kapják.

Sárospataki Ifjusági Közlöny. (Sárospatak.) Szerk. Bertók Béla, Rohoska József és Janka Károly. XII. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Értesitője. (Zombor.) Szerk. Grosschmid Gábor. XII. évf. Negyedévenként. A társulati tagok ingyen kapják.

Méhészeti Közlöny. (Kolozsvár.) Szerk. ideigl. fel. Bodor László; kiadja az Erdélyrészi méhész-egylet. XII. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Szűz Mária Virágos Kertje. (Kalocsa.) Szerk. Tóth Mike. XI. évf. Havi füzetekben. Ára 1 frt.

Concordia. (Pozsony.) Szerk. Mihálovics József; kiadja a »Concordia« Gabelsberger gyorsíró-egylet. X. évf. Havonként. Ara 1 frt 20 kr.

Gazdasági Értesitő. (Zombor.) Szerk. Rombay Dezső. X. évf. Havonként egyszer. Az egyesület tagjai ingyen kapják. Ára 2 forint.

Borromaeus. (Győr.) Katholikus hitszónoklati folyóirat. Szerk. és kiadja Nagy Antal. X. évf. Havonként. Ára 4 frt

Görög szert. kath. Hitszónok. (Ungvár.) Szerk. Melles Emil. X. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Magyar Sion. Egyházirodalmi folyóirat. (Esztergom.) Fel. szerk. dr. Kereszty Viktor, dr. Prohászka Ottokár és dr. Walter Gyula. (Kezdettől XXXIV.) Uj f. X. évf. Havi füzetekben. Ára 6 frt.

Armenia. (Szamosujvár.) Szerk. és

kiadó-tulajd. Szongott Kristóf. X. évf. Havi füzetekben. Ára 4 frt.

A Békésmegyei Gazdasági Egylet Értesitője. (Békés-Csaba.) Szerk. Zsilinszky Endre. X. évf. Évenként 4—6 szám. Társulati tagok ingyen kapják.

Nevelés. (Losoncz.) Szerk. Ember János és Hittre Ferencz; fel. szerk. Peres Endre. X. évf. Havonként. Ára 3 frt.

Rózsa-Ujság. (Pécs-Szabolcs.) Szerk. és kiadja dr. Kaufmann Ernő. X. évf. Havonként. Ára 2 frt.

A Torontálmegyei Gazdasági Egyesület Értesitője. (Nagy-Kikinda.) Szerk. Marton Andor. X. évf. Évenként hatszor. Ára egyleti tagoknak 1 frt, nem tagoknak 2 frt.

Unitárius Közlöny. (Kolozsvár.) Szerkeszti dr. Brassai Sámuel és Boros György; kiadja a »Dávid Ferencz« egylet. IX. évfolyam. Havonként. Ára 1 frt 20 kr.

Egyleti Értesitő. (Deés.) A szolnok-dobokamegyei gazdasági egylet hivatalos közlönye. Szerk. Szemmáry József. IX. évf. Minden hó 5-én. Egyleti tagok ingyen kapják.

Egyleti Értesitő. (Nagy-Kanizsa.) Hivatalos Tanügyi közlönye a »Veszprémegyházm. r. k. tanító-egyesület keszthelyi és sümeghi kerületeinek.« Szerk. Pozsogár Gyula. IX. évf. Évenként legfölebb kétszer. Egyleti tagok ingyen kapják.

Erdélyi Gazdasági Egylet Könyvkiadó Vállalata (Kolozsvár.) Szerk. dr. Szentkirályi Ákos. IX. évf. Évnegyedenként. Ára 1 frt 20 kr.

A Győri Pinczér-Egylet Havi Értesitője. (Győr.) Szerk. Bauer Mihály és Zombor László; kiadja a »Győri Pinczér-egylet.« IX. évf. Havonként. Egyleti tagok ingyen kapják.

Magyarországi Papi Imaegyesület Értesitője. (Győr.) Szerk. Hahnekamp György. IX. évf. Félévenként. Ára 1 frt.

Néptanitó. (Aranyos-Marót.) Szerk. és kiadó-tulajd. Brunczlik Imre. IX. évf. Ára 1 frt.

Petőfi-Múzeum. (Kolozsvár.) Kiadják: dr. Csernátoni Gyula, dr. Ferenczi Zoltán, Korbuly József. IX. évf. Minden két hóban. Ára 2 frt 50 kr.

Birósági Végrehajtók Közlönye. (Komárom.) Szerk. és kiadó Somlyói V. Ignácz. IX. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Evangelikus Népiskola. (Sopron.) Szerk. és kiadja Papp József. VIII. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Katholikus Hitvédelmi Folyóirat. (Pozsony.) Szerk. és tulajd. Lepsényi Miklós. VIII. évf. Havonként. Ára 4 frt.

Hitszónoklati Folyóirat. (Szeged.) Szerk. és kiadja Urbán Juvenális. VII. évf. vonként. Ára 4 frt.

Hitvédelmi Füzetek. (Arad.) Szerk. és kiadja Makra Imre. VII. évf. Évenként hat füzet. Ára 6 frt.

Gyorsirók Lapja. (Nagy-Várad.) Szerkeszti és kiadja Adorján Emil. VII. évf. Havonként. Ára 1 frt 50 kr.

Iskola. (Szatmár.) Szerk. Bodnár Gáspár. VI. évf. Havonként. Ára 2 frt.

A »Tolnamegyei gazdasági egyesület« Értesitője. (Szegzárd.) Szerk. Molnár József. VI. évf. Kéthavonként. A társulat tagjai ingyen kapják. Ára 1 frt 20 kr.

Fiatalság Barátja. (Kolozsvár.) Szerk. Nagy Lajos és Boros György. V. évf. Évnegyedenként. Ára 1 frt.

Erdély. (Kolozsvár.) Az Erdélyrészi Kárpátegyesület értesítője. Szerk. dr. Gyalui Farkas. V. évf. Havonként. Ára 3 frt.

A Szőlőben. (Gyöngyös.) Szerk. és kiadó-tulajd. Csomor Kálmán. V. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Időjárás. (Ó-Széplak.) Szerk. br. Friesenhof Gergely és Wollovich János; kiadja a nyitravölgyi agrarmeteorologiai observatorium. IV. évfolyam. Havonként. Ára 4 frt.

Kertgazdasági Lapok. (Kolozsvár.) Az Erdélyrészi Kertész-egyesület havi közlönye. Szerk. Dr. Brassai Sámuel és dr. Nagy Mór. IV. évf. Ára 2 frt 40 kr.

E. M. K. E. (Kolozsvár.) Szerk. Sándor József. III. évf. Havonként. Ára 1 frt.

Irodalmi Közlöny. (Eger.) Szerk. és kiadó Babik József. III. évf. Havonként. Ára 1 frt 60 kr.

Tanügyi Tanácsadó. (Deés.) Szerk. Kádár József; kiadja: A megyei tanítótestület. III. évf. Havonként. Ára 1 frt.

Kereskedők Lapja. (Temesvár.) Szerk. Tedeschi János. III. évf. Havonként 2-szer. Ára 3 frt.

Keresztyén. (Nagy-Becskerek.) Az első magyar misszió-társulat hivatalos lapja. Szerk. és kiadó Szalay József. III. évf. Havonként. Ara 50 kr.

Tánczstanitók Lapja. (Kecskemét.) Szerk. Róka Gyula; kiadó-tulajd. a Magyarországi tánczstanítók egyesülete Budapesten. III. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Vasvármegyei Tüzrendészeti Köz-

löny. (Szombathely.) Szerk. Barabás István; kiadja a vasvármegyei tüzoltó-szövetség.

Evangelikus Egyházi Szemle. (Békés-Csaba.) Szerk. és kiadó Szeberényi Lajos Zs. II. évf. Havonként. Ára 2 frt.

Adalékok. Zemplén vármegye történetéhez. (Sátoralja-Ujhely.) Szerk. Dongó Gyárfás Géza. II. évf. Havonként. Ára 2 frt 40 kr.

Állatok Védelme. (Kolozsvár.) A kolozsvári állatvédő-egyesület havi közlönye. Szerk. Széchy Károlyné Lorenz Josephine. II. évf. Ára 1 frt.

Magyar Kisdednevelés és Népoktatás. (Eperjes.) Szerk. Láng Mihály. II. évf. Havonként. Ára 3 frt.

A hazában és távolban széttekintő méhész. (Szeged.) Szerk. és kiadó-tul. Gallovich István. I. évfolyam. Havonként. Ára 2 frt.

Hevesmegyei Tanügy. (Eger.) Szerk. Kolacskovszky János; kiadó-tulajdonos a hevesmegyei általános tanító-egyesület. I. évf. Ára 2 frt.

Minerva. (Kassa.) A kassai irodalmi társaság folyóirata. Szerk. dr. Fényes Samu. I. évf. Időhöz nem kötve. A társaság tagjai tagsági dijukban kapják.

Népoktatás. (Lugos.) Szerk. Kárpáti Sándor. I. évf. Havonként (jul. és aug. kivételével.) Ára 4 frt.

KÜLFÖLDÖN.

Amerikai Képes Lapok. (New-York.) Kiadja a Hungarian-American Publishing Co. I. évf. Havonként. Ára 7 frt.

Összesen 235.

XI. VEGYES MELLÉKLAPOK.

BUDAPESTEN.

Szemészet. Szerk. Schulek Vilmos tanár iskolája. és

Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan. Szerk. Fodor József, tanár. Az »Orvosi Hetilap« mellékletei.

Honvédorvos. A »Gyógyászat« havi melléklete.

Curiai Határozatok. A »Jogtudományi Közlöny« melléklapja.

A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesitője XXIV. évf. Hetenként hatszor.

Világkrónika. A »Vasárnapi Ujság« és »Politikai Ujdonságok« s a »Képes Néplap« melléklapja. XX. évf.

Uj Budapest. A »Budapest« képes heti melléklete (Élczlap.) XVIII. évf. Ára a főlap nélkül 3 frt.

Magyar Gyógyterem. Melléklet a »Közegészségügyi Kalauz«-hoz. XVII. évf.

Hiteles Sorsolási Tudósitó. A »Magyar Pénzügy« melléklapja. XVI. évf. Minden fontos huzás után.

A »Pénzügyi Közlöny« melléklapja.

A »Budapest« Regénycsarnoka. Heti melléklap. XIV. évf.

Polgári Törvénykezés. A »Büntető Jog Tára« melléklapja. XIII. évf.

Szépirodalmi Kert. Heti melléklet a »Magyar Állam«-hoz. XI. évf.

Jogesetek. XII. évf. Melléklet a »Jog«-hoz és az »Ügyvédek Lapjá«-hoz.

Budapesti Gyorsiró. A »Gyorsirászati Lapok« melléklapja. VIII. évf.

Hölgyek Lapja. A »Képes Családi Lapok« heti melléklete. VIII. évf.

Magyar Czégek Tára. A »Magyar Pénzügy« és a »Magyar Kereskedők Lapja« rendes melléklete. VI. évf.

Posta és Távirdai Közlemények. A »Posta és Tavirda Rendeletek Tára« melléklapja. V. évf.

Baromfiak és Selyemtenyésztés. A »Köztelek« havi melléklete. IV. évf.

Tejgazdaság. A »Köztelek« havi melléklete. Szerk. Pirkner János. IV. évf.

Koszorú. A »Szabad Szó« vasárnapi melléklete. IV. évf.

Mezőgazda. A »Magyar Néplap« heti melléklapja. III. évf.

Mezőgazdaság. a »Nemzet« melléklapja.

Nyilvántartás. A »Rendőri Lapok« melléklapja. I. évf. (Magyar és német szöveggel.)

VIDÉKEN.

Gazdasági Értesitő. (Nyitra.) A »Nyitramegyei Közlöny« kéthavi melléklete. XII. évf.

Hivatalos Melléklet a »Torontál«hoz. (Nagy-Becskerek.) XI. évf. Hetenként egyszer.

Tolnamegyei Hölgyek Lapja. (Szekszárd.) A »Szekszárd Vidéké«-nek havi melléklapja. VIII. évf.

Torontálmegyei Tanügy. (Nagy-Becskerek.) A »Torontál« heti melléklete. V. évf.

Hivatalos Közlemények. (Ungvár. Az »Ung« melléklapja.

Karikás. (H.-M.-Vásárhely.) Melléklet

a »Vásárhelyi Hirlap«-hoz. Szerk. és kiadótulajd. Vetro Lajos Endre. IV. évf.

Bácskai Karczos. (Zombor.) A »Zombor és Vidéke« heti melléklete. III. évf.

A Kópé. (Temesvár.) A »Délvidéki Ellenőr« heti melléklete. II. évf.

Sopronvármegye Hivatalos Közsétételei. (Sopron.) A »Soproni Hirlap« melléklele.

A Szalontai Lapok szépirodalmi melléklete. II. évf. Hetenként.

Magyar-Román Szemle. (Kolozsvár.) Az »Ungaria« melléklete. Szerk. Moldován Gergely II. évf.

Jász - Nagykun-Szolnokvármegye Hivatalos Közleményei. (Szolnok.) II. évf. (A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok melléklete.)

Karvaly. (Csongrád.) A »Tiszavidék« heti mellékIapja. I. évf.

Összesen 37.

ÖSSZEVONT ÁTNÉZET.

Hirlapirodalmunk *számarányát* 1895. és 1896. elején a következő kimutatásban tüntethetjük föl:

		1895. elején.	1896. elején.		
I.	Politikai napilapok	38	41	+	3
II.	Politikai hetilapok	56	59	+	3
III.	Vegyes tartalmú képes lapok	10	8	—	2
IV.	Egyházi és iskolai lapok	43	42	—	1
V.	Szépirodalmi és vegyes tart. lapok	28	19	—	9
VI.	Humorisztikus lapok	9	9		
VII.	Szaklapok	200	192	—	8
VIII.	Vidéki lapok nem politikai tartalommal	156	149	—	7
IX.	Hirdetési Lapok ...	10	10		
X.	Folyóiratok	220	235	+	15
XI.	Vegyes melléklapok	36	37	+	1
	Összesen:	806	801	—	5

Az első magyar hirlap **1780.** jan. 1-én jelent meg Pozsonyban (Rát Mátyás *Magyar Hirmondó*-ja). Budapesten **1788.** okt. 8-án szerdán indult meg az első magyar rendes hirlap *Magyar Merkurius* czímmel, hetenként kétszer járt, és Paczkó Ferencz betűivel nyomatott Pesten. A második lap Pesten az **1806.** jul. 2-án keletkezett *Hazai Tudósítások:* szerk. Kulcsár István. Ez volt az első magyar hírlap, mely 4-rét alakban jelent meg és hosszabb életű volt.

1830-ban **10** magyar hirlap és folyóirat jelent meg.

1840. elején **26** magyar lap volt hazánkban.

1847-ben **33.**

1848—49-ben **86** magyar hirlap jelent meg.

1850. elején **9** lap adatott ki magyar nyelven.

1854. márcz. 5-én, mikor a *Vasárnapi Ujság* megindúlt, ezzel együtt **20** magyar hirlap és folyóirat jelent meg.

1861. elején, midőn az első évi rendes hirlapkimutatást a *Vasárnapi Ujság* közölte, **52** volt a magyar hirlapok és folyóiratok száma.

1862.	elején	65	1880.	elején	368
1863.	»	80	1881.	»	356
1864.	»	70	1882.	»	412
1865.	»	75	1883.	»	427
1866.	»	81	1884.	»	482
1867.	»	80	1885.	»	494
1868.	»	140	1886.	»	516
1869.	»	163	1887.	»	589
1870.	»	146	1888.	»	561
1871.	»	164	1889.	»	600
1872.	»	198	1890.	»	636
1873.	»	201	1891.	»	645
1874.	»	208	1892.	»	676
1875.	»	246	1893.	»	699
1876.	»	240	1894.	»	785
1877.	»	268	1895.	»	806
1878.	»	281	1896.	»	801
1879.	»	321			

hirlap és folyóirat jelent meg *magyar nyelven.*

1780 óta megjelent hirlap és folyóirat magyar nyelven összesen 3397 (a fővárosban 1754, a vidéken 1643, **14,013 évfolyamban.** Szakok szerint: I. Politikai napilap 142. (Budapesten 103, videken 39.) — II. Politikai hetilap 261. (Budapesten 99, vidéken 162.) — III. Vegyes tartalmú képes lap 60. (Bp. 49, vid. 11.) — IV. Egyházi és iskolai lap 203. (Bp. 115, vid. 88.) — V. Szépirodalmi és vegyes tartalmú lap 253. (Bp. 196, vid. 57.) — VI. Humorisztikus lap 148., (Bp. 69, vid. 79.) — VII. Szaklap 663. (Bp. 511, vid. 152.) — VIII. Vidéki lap (nem politikai tartalommal) 688. — IX. Hirdetési lap 80. (Bp. 46, vid. 34.) — X. Folyóirat 784. (Bp. 476, vid. 308.) — XI. Vegyes melléklap 196. (Bp. 129. vid. 67.) Összesen 3478 hirlap és folyóirat jelent meg *száztizenhét év alatt.*

Helyek szerint osztályozva 1896 elején megjelent: Budapesten 425, Abrudbányán 1, Adán 1, Alsó-Kubinban 1, Apatinban 1, Aradon 5, Aranyos-Maróthon 2, Bács-Topolyán 1, Baján 1, Balassa-Gyarmatón 3, Békésen 1, Békés-Csabán 3, Békés-Gyulán 1, Beregszászon 2, Beszterczebányán 1, Brassóban 1, Csáktornyán 1, Csik-Szeredán 2, Csongrádon 4, Csurgón 2, Czegléden 1, Debreczenben 10, Deésen 3, Déván 2, Dicső-Szent-Mártonban 1, Egerben 6, Eperjesen 2, Érsekújvárban 1, Esztergomban 7, Félegyházán 3, Fiuméban 1, Fogarason 1, Gyomán 1, Gyöngyösön 9, Győrött 10, Gyula-Fehérvártt 2, Hajdú-Böszörményben 2, Hajdú-Szoboszlón 1, Hódmezővásárhelyt 4, Iglón 1, Ipolyságon 2, Jászberényben 2, Kalocsán 3, Kaposvártt 4, Kapuvárott 1, Karczagon 1, Kassán 6, Kecskeméten 3, Keszthelyen 1, Kézdi-Vásárhelyt 1, Kisbéren 1, Kispesten 1, Kisujszálláson 1, Kis-Várdán 1, Kolozsvártt 26, Komáromban 4, Kölesden 1, Körmenden 1, Kőszegen 1, Kulán 1, Kun-Szent-Miklóson 1, Léván 1, Liptó-Szent-Miklóson 1, Losonczon 3, Lovászpatonán 1, Lőcsén 1, Lugoson 3, Magyar-Óvárott 1, Makón 2, Máramaros-Szigeten 4, Maros-Vásárhelytt 3, Mátészalkán 2, Mezőtúron 2, Miskolczon 4, Módoson 1, Mohácson 1, Munkácson 2, Muraszombatban 1, Nagybányán 1, Nagy-Becskereken 4, Nagy-Enyeden 1, Nagy-Kanizsán 3, Nagy-Károlyban 2, Nagy-Kikindán 2, Nagy-Körösön 1, Nagy-Szalontán 3, Nagy-Szent-Miklóson 1, Nagy-Szombatban 1, Nagy-Szőllősön 1, Nagyváradon 9, Nyiregyházán 4, Nyitrán 5, Ó-Becsén 1, Orosházán 3, Orsován 1, Ó-Széplakon 2, Pancsován 1, Pápán 3, Pécsett 6, Pécs-Szabolcson 1, Pozsonyban 6, Rimaszombatban 3, Rozsnyón 1, Sárospatakon 3, Sátoralja-Ujhelyben 3, Selmeczen 2, Sepsi-Szent-Györgyön 2, Siklóson 2, Sopronban 5, Sümegen 1, Szabadkán 8, Szamosujvártt 1, Szarvason 1, Szász-Sebesen 1, Szatmártt 6, Szegeden 7, Szegszárdon 5, Székely-Udvarhelyt 1, Székes-Fehérvártt 3, Szentesen 2, Szent-Gotthárdon 1, Szerencsen 1, Szilágy-Somlyón 1, Szolnokon 3, Szombathelytt 8, Tapolczán 1, Tatában 1, Temesvártt 7, Tordán 1, Trencsénben 2, Túrkevén 1, Turócz-Szent-Mártonban 1, Ujpesten 1, Ujvidéken 2, Ungvártt 6, Váczon 1, Verseczen 1, Veszprémben 5, Zala-Egerszegen 3, Zentán 2, Zilahon 1, Zólyomban 1, Zomborban 6, Zsolnán 1. Külföldön: Bécsben 1, Clevelandban 2, New-Yorkban 4.

Összesen 1896. elején a fővárosban **425**, a vidéken **148** helyen **869** és 7 külföldön jelent meg. (Míg a mult 1895. évi elején Budapesten 428 és 144 vidéki városban 374, külföldön 4 hirlap és folyóirat adatott ki magyar nyelven.)

Ezenkivül megjelen hazánkban *idegen nyelvű hirlap és folyóirat:* német nyelven 130 (1895. elején 128); szláv nyelven 40 (1895. elején 44); rumén nyelven 18 (1895. elején 19); olasz nyelven 3 (1894. elején 3); franczia nyelven 3 (1895. elején 2); a zsidó nyelven 1 (1895. e. 1); összesen 194; a magyarokkal együtt 996 (1895. 197, a magyarokkal együtt 1003.) **E szerint 9132 magyarúl beszélő egyénre esik egy magyar hirlap; 15,648 németre egy német; 46,545 szlávra egy szláv; 152,324 román ajku egyénre egy román hrlap.**

Az amerikai *Egyesült-államokban* 18,500 hirlap és folyóirat jelen meg (tizedrésze napilap), 3081 egyénre esik egy; *Svájczban* 900 h. és f., 3229 egyénre esik egy; *Dániában* 328 h. és f., 6144 egyénre esik egy; *Belgiumban* 815 h. és f., 7182 egyenre esik egy; *Németalföldön* 489 h. és f., 7528 egyénre esik egy; a *Német-birodalomban* 5500 h. és f., 8519 egyénre esik egy. *Francziaországban* 6035 h. és f.; 164 napilap), 7435 egyénre esik egy; *Spanyolországban* 1128 h. és f. (köztük 280 napilap), 14939 egyénre esik egy; *Skandináviában* 404 h. és f. 16.400 egyénre esik egy; *Nagy-Británniában* 4084 h. és f., (köztük 900 napilap,) 8692 egyénre esik egy; *Olaszországban* 1606 hirlap és folyóirat, (köztük 150 napilap), 17,721 egyénre esik egy; az *ausztriai tartományokban* 1274 h. és f. 18,078 egyénre esik egy (Bécsben 770 h. és f. jelen meg.) *Finnországban* 145 h. és f. (finn nyelven 80, svéd nyelven 62,) 20,007 egyénre esik egy; *Romániában* 102 h. és f., 52,706 egyénre esik egy; *az orosz birodalomban* (Finnországot kivéve) 800 h. és f. (200 Szent-Pétervárott, 75 Moszkvában) 109,341 egyénre esik egy. *Az egész földön* 41,000 hirlap és folyóirat jelen meg, s 36,318 egyénre esik egy.

Ez időszerint Magyarországban megjelen összesen **996** hirlap és folyóirat: **ebből 15,325 főre esik egy.**

AZ IDEGENNYELVŰ HAZAI HIRLAPIRODALOM 1896-BAN.

KERESZTY ISTVÁNTÓL.*

I. TÖBBNYELVŰ LAPOK.

a) *Politikai tartalmú.*

VIDÉKEN.

Eintracht. (Svornosť Gödingben, Morvaországban jelenik meg, de Szakolczán nyomatik.) [Német és morva.] Szerk. és kiadó Peschta Ferencz. I. évf.

b) *Szaklapok és vegyes tartalmúak.*

BUDAPESTEN.

***Rendeleti Közlöny** (a m. kir. honvédség számára). Szabályrendeletek. — Viestnik Naredabah. Za kr. ug. domobranstvo. Normativne naredbe. [Magyar és horvát.] XXII. évfolyam.

***Rendeleti Közlöny** (a m. kir. honvédség számára). Személyes ügyek. — Viestnik Naredabah. Za kr. ug. domobranstvo. Osobni poslovi. [Magyar és horvát.] XXII. évf.

***Typographia.**—Gutenberg. [Magyar és német.] XXVIII. évfolyam.

Népszava. Volksstimme. [Magyar és német.] Főszerk. Silberberg Ignácz; fel. szerk. Csebrenyák József. XXIV. évf. Heti lap. Ára 4 frt 80 kr.

***Mercur,** hiteles sorsolási tudósító. — Authent. Verlosungs-Anzeiger. [Magyar és német.] XXII. évf.

Magyar Vas- és Gépujság. Ungarischer Metallarbeiter. [Magyar és német.] Szerk. és tul. Hoffmann A. és Nagel. XIV. évf. Ára 6 frt.

***Budapesti Lakáshirdető.** Budapester Wohnungsanzeiger. [Magyar és német.] X. évf.

***Budapesti Látogatók Lapja.** The Foreigners' Gazette. — Gazette des Étrangers. — Fremden-Blatt. [Franczia, magyar és német.] IX. évf.

Allgemeine Jüdische Zeitung. [Magyar és héber.] Fel. szerk. tul. Grossberg Lipót. IX. évf. Napilap. Ára 10 frt.

***Kávésipar Szakközlöny.** [Magyar és német.] VIII. évf.

***Adók és Illetékek Közlönye.** Organ für Steuer und Gebühren. [Magyar és német.] VII. évf.

***Tüzrendészeti Lapok.** Feuerpolizeiliche Blätter. [Magy. és német.] VII. évf.

***A Kőfaragó.** Der Steinmetz. [Magy. és német.]

***Magyar Czukoripar.** Die ungarische Zuckerindustrie, *és melléklete:* A Czukorrépa-Termelő. — Der Zuckerrüben-Producent. [Magyar és német.] V. évf.

***Magyar Malom- és Gazdasági Értesítő.** — Ungarischer Mühlen- und Landwirthschaftlicher Anzeiger. [Magyar és német.] IV. évf.

***Könyvkötők Lapja.** Buchbinder-Fachblatt. [Magyar és német.] III. évf.

***Nyilvántartás.** — Evidenzhaltung. (A Rendőri Lapok melléklete.) [Magyar és német.]

***Kőműves.** — Maurer. [Magyar és német.] II. évf.

Milleniumi Lapok. — Millenium-Journal. — Milleniums-Zeitung. [Franczia és német.] Szerk. Leval André; kiadó Valter Ernő. II. évf. Ára 15 frank, vagy 12 márka.

***Forgalmi Közlöny.** — Verkehrs-Zeitung. [Magyar és német.] I. évf.

Egészségőr. [Magyar és német.] Szerk. dr. Steinberger Zsigmond; kiadó

* E jegyzék a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába beérkezett köteles példányok alapján készült; esetleges hiányaiért tehát a beküldésre kötelezett könyvnyomtatókat terheli a felelősség. A csillaggal megjelöltek Szinnyei József jegyzékében (I. melléklet a Magyar Könyvszemle 1896. év folyamához) már fel vannak sorolva; e helyütt a teljesség kedveért vettük fel a jegyzékbe.

a »Zion« jótékonysági egylet. I. évfolyam. Havilap, díjtalan.

***Ácsok Szaklapja.** — Fachblatt für Zimmerer. [Magyar és német.] I. évf.

VIDÉKEN.

***Szepesi Hirnök.** — Zipser Bote. (Lőcse.) [Magyar és német.] XXXIV. évf.

***Nyitrai Lapok.** Neutra-Trencsiner Zeitung. (Nyitra.) [Magyar és német.]

Telecska. (Kula). [Magyar és német.] Fel. szerk. Lackner Fülöp; kiadó-tul. Berkovits Márk. XIV.évf. Kétheti lap. Ára 2 frt.

***Muraköz.** — Medjimurje. [Magyar és horvát.] XIII. évf.

***Módos és Vidéke.** — Modos und Umgebung. [Magyar és német.] V. évf.

***Pályázat.** (Székesfehérvár). [Magyar és német.] V. évf.

Apatini Hirlap. — Apatiner Zeitung. [Magyar és német.] Fel. szerk. tul. Hild Jakab. II. évf. Hetilap. Ára ?

c) *Folyóiratok.*

BUDAPESTEN.

***Földtani Közlöny.** Geologische Mittheilungen. [Magyar és német.] XXIV. k.

***Földtani Közlemények.** Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. [Magyar és franczia.] XXIV. kötet.

***Természetrajzi Füzetek.** Zeitschrift für Zoologie, Botanik, Mineralogie und Geologie nebst einer Revue für das Ausland. — Journal pour la Zoologie, Botanique, minéralogie et géologie avec une revue pour l'étranger. — Periodical of zoology, botany, mineralogy, and geology besides a review for abroad. [Magyar, latin és német.] XIX. kötet.

Aquila. [Magyar és német.] Szerk. Herman Ottó; kiadó a Magyar Ornithologiai Központ. III. évf. Évnegyedes folyóirat. Ára 3 frt.

VIDÉKEN.

Ungaria. Magyar-Román Szemle. (Kolozsvár.) [Magyar és román.] Szerk. Moldován Gergely. V.(=II.) évf. Havi folyóirat. Ára 6 frt.

II. **NÉMET LAPOK.**

a) *Politikai tartalmúak.*

BUDAPESTEN.

Abendblatt des Pester Lloyd. (l. Pester Lloyd.)

Pester Lloyd. Fel. szerk. dr. Falk Miksa; kiadó Pesti Lloyd Társulat. XLIII. évf. Napilap, estilappal. Ára 22 frt.

Neues Pester Journal. Fel. szerk. dr. Bródy Lajos; kiadó-tul. Bródy Zsigmond. XXV. évf. Napilap. Ára 14 frt.

Politisches Volksblatt. Fel. szerk. Sipos J.; kiadó tul. a »Hungaria« vállalat. XXII. évf. Napilap. Ára 10 frt.

Neues Politisches Volksblatt. Fel. szerk. Rotter Lajos; kiadó tul »Corvina« r. t. XX. évf. Napilap. Ára 10 frt., a »Witzrakete« melléklappal együtt 11 frt 20 kr.

Budapester Tagblatt. Fel. szerk. Bolgár Ferencz. XIII. évf. Napilap. Ára 14 frt.

VIDÉKEN.

Pressburger Zeitung. (Pozsony. Fel. szerk. Lövő Rudolf; kiadó tul. Angermayer Károly. CXXXIII. évf. Napilap, esti lappal. Ára 12 frt.

Hermannstädter Zeitung vereinigt mit dem Siebenbürger Boten. (Nagy-Szeben.) Fel. szerk. és kiadó Reissenberger Adolf. CXII. évf. Napilap. Ára 10 frt.

Bács-Bodrogher Presse. (Ujvidék.) Fel. szerk. és kiadó Fuchs Emil. XLI. évf. Hetilap. Ára 5 frt.

Kronstädter Zeitung. (Brassó.) Felszerk. Schneider Károly; kiadótul. Gött János fia. LX. évf. Napilap. Ára 9 frt 60 kr

Temesvarer Zeitung. (Temesvár. Fel. szerk. Barát Ármin; kiadó-tul. Heim Antal. XLV. évf. Napilap. Ára 16 frt.

Werschetzer Gebirgsbote. (Versecz.) Fel. szerk. Million M.; kiadó Kirchner J. E. özv. XL. évf. Hetenként 2 szám. Ára 5 frt.

Oedenburger Zeitung. (Sopron.) Kiadó Romwalter Alfred. XXIX. évf. Napilap. Ára 10 frt.

Fünfkirchner Zeitung. (Pécs.) Fel. szerk. Lenkei Lajos; tul. Guttmann J. özv. XXVII. évf. Hetenként 2 szám. Ára 8 frt.

Donau-Temes-Bote. vorm. Banater Post. (Pancsova.) Szerk. tul. Wittigschlager Károly. XXVII. évf. Hetenként két szám. Ára 8 frt.

Westungarischer Grenzbote. (Pozsony.) Fel. szerk. Riepl Farkas; kiadó tul. Simonyi Iván. XXV. évf. Napilap. Ára 12 frt 16 kr.

Der Landbote. (Temesvár.) Szerk. és tul. Schlinger József. XXV. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt. (Nagy-Szeben.) Lapvezér Häner Henrik; fel. szerk. Teutsch Gyula; kiadó Drotleff József. XXIII. évf. Napilap. Ára 14 frt.

Dettaer Zeitung. (Detta.) Fel. szerk. Binder Jenő; kiadó tul. Heldenwanger J. XVI. évf. Hetilap. Ára 4 frt 60 kr.

Der Volksfreund. (Szombathely.) Fel. szerk. és kiadó Gabriel A. XIV. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Eisenstädter Zeitung. (Kis-Marton.) Felelős kiadó Laschober Mátyás. XI. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Der Freimütige. (Temesvár.) Fel. szerk. és tul. Blaskovics Ferencz. XI. évf. Hetilap. Ára 4 frt 80 kr.

Südungarische Reform. (Temesvár.) Szerk. tul. ifj. Steiner Károly. VIII. évf. Napilap. Ára 14 frt.

Westungarisches Volksblatt. (Sopron) Fel. szerk. Mittendorfer János. IV. évf. Ára a hetenként háromszor megjelenő kiadásé 6 frt, a hetié 2 frt.

Kronstädter Tageblatt. (Brassó.) Fel. szerk. dr. Schmidt Károly szerkesztő távollétében Stoof János; kiadó Hiemesch V. II. évf. Napilap. Ára 10 frt.

Ung. Weisskirchner Volksblatt. (Fehértemplom.) Fel. szerk. Schümichen Jakab; kiadó tul. Kuhn Péter. I. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

b) *Szaklapok és vegyestartalmúak.*

BUDAPESTEN.

Styx. Fel. szerk. Glück József; kiadó tul. Singer A. K. özv. XXXV. évf. Havonta 3 szám. Ára 8 frt.

Pester Medizinisch-Chirurgische Presse. Fel. szerk. dr. Tuszkai Ödön; kiadó tul. Mezei Antal. XXXII. évf. Hetilap. Ára 6 frt.

Saphir's Styx. Fel. szerk. és tul. Saphir Ede. XXVIII. évf. Félhavi lap. Ára 8 frt.

Commercieller Beobachter. Fel. szerk. és tul. Zwillinger Lipót. XXVI. évf. Hetilap. Ára 12 frt.

Bauzeitung für Ungarn. Szerk. és kiadó-tul. Kornhoffer Ede. XXV. évf. Hetilap. Ára 10 frt.

Der Ungarische Israelit. Fel. szerk. dr. Bak Illés; tul. Bak Ignácz özv. XXII. évf. Ára melléklettel 8 frt, e nélkül 6 frt.

Nationalökonomische Blätter. Fel. szerk. és tul. Friedmann L. XXI. évf. Hetilap. Ára 8 frt.

Hans-Jörgel. Szerk.-kiadó Czukelter Ferencz. XIX. évf. Kétheti lap. Ára 8 frt., nyilvános helyiségeknek 6 frt.

Volkswirthschaftliche Sonntags-Revue. Fel. szerk. és tul. Reinitz Tódor. XIX. évf. Hetilap. Ára 12 frt.

Der Bau-Unternehmer und Lieferant. Fel. szerk. Salzer Izor; kiadó-tul. Salzer I., Lakatos L. és Bendik G. XV. évf. Havi 3 szám. Ára 8 frt.

Budapester (Österr.-Ungar.) **Ankündigungsblatt.** Szerk. és tul. Sikray S. XIV. évf. Havonta kétszer. Ára 6 frt.

Österr. Ungar. Phönix. Fel. szerk. Strassnitzky; kiadó-tul. Fischer Móricz. IX. évf. Ára 12 frt.

Telegraph. Kiadó-tul. Lustig Miksa. IX. évf. Havonta kétszer. Ára 1 frt 50 kr.

Ungarisches Handels-Museum. Fel. szerk. Barnafi A.; kiadó Braun A. IX. évf. Ára 8 frt.

Budapester Caricaturen und Styx. (A »Styx« havi melléklapja.) Fel. szerk. Glück József; kiadó-tulajd. Singer A. K. özvegye. VIII. évf. Ára a főlappal együtt 8 frt.

Montagblatt. Fel. szerk. tul. Viola Miksa. VIII. évf. Hetilap. Ára 6 frt.

Internationale Artisten-Revue. Fel. szerk. és kiadó-tul. Steiner Ferdinand; VI. évf. Félhavi lap. Ára 6 frt.

Internationale Rundschau. Fel. szerk. és tul. Weinberger M. »IV.« (=II.) évf. Félhavi lap. Ára 10 frt.

Die Ausstellung. Szerk. Friedenstein Vilmos. III. évf. Havi 3 szám. Ára 8

Heitere Blätter. Fel. Szerk. Hátsek Adolf; társszerk. Schönmann Vilmos. III. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Ungarischer Holzhänder. (A »Magyar Fakereskedő« német forditása.) Főszerk. és tul. Székely Ignác; fel. szerk. Lányi Emil. III. évf. Havonta kétszer. Ára 7 frt, a magy. kiadással együtt 10 frt.

Volksblatt. Fel. szerk. Alföldi. III. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Die Witzrakete. (Melléklap a N. Pol. Volksblatt-hoz.) Fel. szerk. Rotter Lajos; kiadó »Corvina« r. t. III. évf. Hetilap. Ára, a főlap előfizetőinek 1 frt 20 kr., különben 4 frt 80 kr.

Neue Volksstimme. Felelős szerk. Bokányi Dezső; kiadó Feldmann B. II. évf. Hetilap. Ára 2 frt 40 kr.

Ungarische Wein-Zeitung. Szerk. kiadó dr. Telbisz János. II. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Budapester Landwirtschaftliche Presse. Fel. szerk. dr. Telbisz János. II. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Ungarische Montan-Industrie und Handelszeitung. Szerk. és kiadó Silberstein Arnold. II. évf. Félhavi lap. Ára 10 frt.

Ungarische Wochenschrift. Szerk. Dornbusch M. II. évf. Hetilap. Ára 6 frt.

Bethanien. Szerk. és kiadó Ludig Manó. (Kukmér. Vas m.) I. évf. Havilap. Ára 1 frt.

Christliches Volksblatt. Fel. szerk. Notter Antal; kiadók Lepsényi Miklós és Németh Gellért. I. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Herkó Páter. Fel. szerk. Markos Gyula. I. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

VIDÉKEN.

Kaschauer Zeitung. (Kassa.) Eperjesi Értesítő. (Kassa.) Fel. szerk. Rorwell S.; kiadó Werfer Károly. LVIII. évfolyam. Heti 3 szám. Ára 5 frt.

Gross-Becskereker Wochenblatt. Fel. szerk. Mayer Rudolf; kiadó Pleitz Ferencz Pál. XLVI. évf. Hetilap. Ára 5 frt.

Krassó-Szörényer Zeitung. (Lugos.) Tul. Virányi János. XXXIX. évf. Hetilap. Ára 5 frt.

Die Nera. (Ung. Weisskirchner Zeitung.) (Fehértemplom.) Szerk. és kiadó Wunder J. XXX. évf. Hetilap. Ára 4 frt 60 kr.

Oraviczaer Wochenblatt. (U. ott.) Fel. szerk. és tul. Wunder Károly. XXV. évf. Hetilap. Ára 4 frt 60 kr.

Bistritzer Wochenschrift. (Beszterczе.) Szerk. kiadó Schell Károly. XXV. évf. Hetilap. Ára 4 frt 40 kr.

Landwirthschaftliche Blätter. (N.-Szeben.) Szerk. Gottschling Adolf; kiadó az erdélyi szász gazd. egyesület felügyelőbizottsága. XXIV. évf. Havonta 2 szám. Ára 1 frt 60 kr.

Orsovaer Wochenblatt. (Orsova.) Tul. Handl József. XXIV. évf. Hetilap. Ára 4 frt 80 kr.

Schässburger Anzeiger. (Segesvár.) Kiadók Jördens testvérek. XXIV. évf. Hetilap. Ára 2 frt 50 kr.

Günser Anzeiger. (Kőszeg.) Fel. kiadó Feigl Frigyes. XXIII. évf. Hetilap. Ára 3 frt 20 kr.

Gross-Kikindaer Zeitung. (N.-Kikinda.) Szerk. tul. Weiner Simon. XXII. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Korrespondenzblatt des Verein für siebenbürgische Landeskunde. (N.-Szeben.) Szerk. dr. Schullerus A. XIX. évf. Havi lap. Ára 1 frt.

Oberwarther Sonntags-Zeitung. (Felső-Őr.) Fel. szerk. Libieczek A.; kiadó-tul. Schodisch Lajos. XVII. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Neue Werschetzer Zeitung. Fel. szerk. Veronits József; kiadó-tul. Wettel és Veronits czég. XVI. évf. Hetenként 2 szám. Ára 6 frt.

Csákovaer Zeitung. (U. o.) Fel. szerk. Chudy Jenő; tul. Chudy testvérek. XV. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Günser Zeitung. (Kőszeg.) Felelős kiadó Feigl Gyula XV. évf. Hetilap. Ára 2 frt 40 kr.

Torontaler Zeitung. (Perjámos.) fel. szerk. tul. Pirkmayer Alajos. XIV. évf. Hetenként 2 szám. Ára 5 frt.

Der Laubfrosch. (Ó-Széplak.) Szerk. báró Friesenhof Gergely; kiadja a Nyitravölgyi Gazdasági Egyesület Meteorologiai intézete. XIII. évf. havilap.

Südungarischer Grenzbote. (N.-Becskerek.) Fel. szerk. Jokly Lipót; kiadótul. Jokly J. XII. évf. Hetilap. Ára 6 frt.

Agricultur - Zeitung. (Pozsony.) Fel. szerk. »Kampfmüller« (Müller) S. X. évf. Havonta 3 szám. Ára 5 frt.

Neue Lippaer Zeitung. (Lippa.) Fel. szerk. Gradl Péter; kiadó-tul. Zach József. X. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Resiczaer Zeitung. (Resicza.) Szerk. és kiadó-tul. Weisz Adolf. X. évf. Hetilap. Ára 4 frt 80 kr.

Hatzfelder Zeitung. (Zsombolya.) Fel. szerk. és kiadó tul. Wunder Rudolf. IX. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Bácskaer Volksblatt. (Zombor.) Fel. szerk. és tul. Oblat Károly. VIII. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Oraviczaer Zeitung. (U. o.) Fel. szerk. Kehrer Viktor; tul. Kehrer L. VIII. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Der Ungarische Landwirth. (Temesvár.) Szerk. Kraushaar Károly. VIII. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Der Vereinsbote. (Felső-Őr.) Szerk. Ruisz Rudolf. (Rába-Füzes). VIII. évf. Havilap. A szentgróti gazdasági egyesület tagjainak díjtalanul jár; különben 1 frt.

Bistritzer Zeitung. (Besztercze.) Szerk. kiadó dr. Kelp Gusztáv. VI. évf. Ára 4 frt.

Krassó-Szörenyer Post. (Német-Bogsán.) Fel. szerk. és kiadó Zeier Ágost. V. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Neusiedler Wochenschrift. (Nezsider.) Fel. szerk. és tul. Horváth Béla. V. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

St.-Gerardusblatt. (Temesvár.)Szerkesztő Schlinger József. Több más lapnak melléklapja. IV. évf.

Südungarn. (Lugos.) Szerk. tulajd. Teichner Emil. IV. évf. Heti 2 szám. Ára 8 frt.

Sächsisch Regener Wochenblatt. (Szász-Régen.) Fel. szerk. Orendi Viktor; kiadó-tul. Schebesch V. III. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Pressburger Narren - Thurm. (Pozsony.) Kiadja egy bizottság. »V« (=II.) évf. számonként 20 kr.

Der Marchthal-Bote. (Malaczka.) Fel. szerk. Nebr Viktor Ferencz; kiadó Wiesner Alfred. II. év. Hetilap. Ára 4 frt.

Oedenburger Rundschau. (Sopron.) Fel. szerk. Reich Farkas; kiadó Zsombor Géza. II. évf. Havonta 2 szám. Ára 1 frt 20 kr.

Nagy-Kikinda. (U. ott.) Szerk. dr. Hochstrasser János; kiadó-tul. Kastory János és Pavlicsek József. II. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Express. (Sopron.) Fel. szerk. Eördögh Zoltán. I. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

Westungarische Arbeiter-Zeitung. (Pozsony) Fel. szerk. és kiadó Sidi Viktor. I. évf. Kétheti lap. Ára csakis számonként 5 kr.

Faschings Chronik. (Buziás.) Alkalmi lap. Ára 20 kr.

c) *Folyóiratok.*

BUDAPESTEN.

Ungarische Biene. Szerk. Kuhne Ferencz; kiadja a Magyar Méhészek Egyesülete. XXIV. évf. Havi folyóirat. Ára 3 frt, az egyesület tagjai 2 frt tagdíj fejében kapják.

Der Storch. X. évf. Félhavi folyóirat. Díjtalan.

Westöstliche Rundschau. Szerk. Stümcke Henrik (Berlinben) és Vikár Béla; kiadó-tul. Vikár B. III. évf. Havi folyóirat.* Ára 6 frt.

* Az egyetlen politikai tartalmú folyóirat.

Zeitschrift für Ungarisches Öffentliches und Privatrecht. Szerk. dr. Schwarcz Izidor és dr. Tetétleni Ármin. II. évf. Havi folyóirat. Ára 10 frt.

VIDÉKEN.

Jahrbuch für die Vertretung und Verwaltung der evangelischen Landeskirche A. B. in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns. (Nagy-Szeben.) Kiadja a tartományi consistorium. XXII. évf. Időhöz nem kötve. Ára 1 frt.

III. **SZERB LAPOK.**

a) *Politikai tartalmúak.*

VIDÉKEN.

СТРАЖА. (Ujvidék.) Szerk. Jocits Sztevan; kiadó Jocits A. Szt. IV. évf. Hetenként 2 szám. Ára 8 frt.

ZАЗТАВА. (Ujvidék.) Fel. szerk. dr. Gavril Emil. XXXI. évf. Napilap. Ára 13 frt 50 kr.

b) *Szaklapok és vegyestartalmúak.*

VIDÉKEN.

ШКОЛСКИ ЛИСТ. (Zombor.) Szerk. kiadó Vukitsevits Miklós. XXVIII. évf. Ára 1 frt 50 kr.

ПОЗОРИШТЕ. (Ujvidék.) Szerk. Hacsits Antal. XXI. évf.

ГОЛУБ. (Zombor.) Szerk. Blagojevits Jován; kiadó Karakasevits Milivoj könyvkereskedése. XVIII. évf. Félhavi lap. Ára 2½ dtnár.

САДАШНОСТ. (N.-Kikinda). Fel. szerk. Petrovits Milán. XIII. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

НАШЕ ДОБА. (Ujvidék.) Fel. szerk. Pavlovits István; XII. évf. Ára 10 frt.

БРАНИК. (Ujvidék.) Fel. szerk. Jokszimovits Miklós; kiadó a »Druzsina Branika.« XI. évf. Ára ?

ЖЕНСКИ СВЕТ. (Ujvidék.) Szerk. Varatsanin Árkád. XI. évf. Ára ?

СРПСКИ СИОН. (Karlócza.) Szerk. Jeremits János. VI. évf. Ára 4 frt.

БУДУЋНОСТ. (Versec.) Szerk. Vojnovits György; kiadja a »Budutsnoszt« társasága. II. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

ПОМОРИШЧАНИН. (N.-Kikinda.) Szerk. N.-Sz.-Miklós.) Szerk. és kiadó-tul. Natsvinszki István. II. évf. Hetilap. Ára 3 frt.

СРПСТВО. (Versec.) Fel. szerk. Belits

Antal; kiadó Petra-Pavlovits Milán. II. évf. Hetilap. Ára 4 frt.

БУБАЪ. (Versecz.) Szerk. Velits Antal; kiadó Kazvulvuc dr. I. évf. Havonta 3 szám. Ára 3 frt.

c) *Folyóirat.*

VIDÉKEN.

УНЧИТ. (Ó-Becse.) Szerk. és kiadó Manojlovits Joan. III. évf. Havi folyóirat. Ára ?

IV. ROMÁN LAPOK.

a) *Politikai tartalmúak.*

VIDÉKEN.

Gazeta Transilvaniei. (Brassó.) Fel. szerk. Maior Gergely; tul. dr. Muresianu Aurél. LIX. évf. Ára [a napilapé] 12 frt, illetőleg [a vasárnapi kiadásoké] 2 frt.

Telegraful Roman. (Nagy-Szeben.) Ideigl. szerk. Hango Gábor; kiadó a gör. kel. egyházmegye könyvnyomtató intézete. XLIV. évf. Hetenként három szám. Ára 7 frt.

Tribuna. (Nagy-Szeben.) Fel. szerk. és kiadó Baltes András; tul. Albini T. Livius csődjének tartama alatt Marschal J. XIII. évf. Napilap. Ára 10 frt.

Foaia Poporului. (Nagy-Szeben.) Fel. szerk. Baltes András; tul. (Albini T. Livius gondnokság alatt lévén,) Marschall József. IV. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Dreptatea. (Temesvár.) Fel. szerk. Descanu Adorján P. III. évf. Napilap. Ára 10 frt.

Foia de Dumineca. (Temesvár.) Fel. szerk. Descanu Adorján. III. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Controla. (Temesvár.) Fel. szerk. és kiadó Barcianu V. Jónás. II. évf. Ára 8 frt.

b) *Szaklapok és vegyes tartalmúak.*

BUDAPESTEN.

Poporul. Fel. szerk. Mos István. III. évf. Heti lap. Ára 2 frt.

VIDÉKEN.

Familia. (Nagyvárad.) Fel. szerk. és kiadó Vulcanu József. XXXII. évfolyam. Hetilap. Ára 10 frt.

Biserica si şcola. (Arad.) Fel. szerk. Hamsea Ágoston; kiadó az aradi görög kel. egyházmegye. XX. évf. Hetilap. Ára 5 frt.

Foaia Diecesana. (Karánsebes.) Szerk. dr. Barbu Péter. XI. évf. Hetilap. Ára 5 frt.

Unirea. (Balázsfalva.) Fel. szerk. és kiadó dr. Szmigelski Viktor. VI. évf. Hetilap. Ára 6 frt.

Revista Orăştiei. (Szászváros.) Fel. szerk. Corvin M. János; kiadó Popovici-Barcianu Aurel. II. évf. Hetilap. Ára 3 frt.

Revista Lipovei. (Lippa.) Fel. szerk. Brânda János; tul. kiadó Brânda Simon. I. évf. Hetilap. Ára 5 frt.

c) *Folyóirat.*

VIDÉKEN.

Transilvania. (Nagy-Szeben.) Szerk. dr. Diaconovich Kornél. XXVII. évf. Tíz füzet. Ára 3 frt.

V. TÓT LAPOK.

a) *Politikai tartalmúak.*

BUDAPESTEN.

Slovenské Noviny. Fel. szerk. és kiadó Hornyánszky Viktor. XI. évf. Ára 6 frt.

Krestan. Fel. szerk. Bleszkány Fer.; kiadó-tul. Lepsényi Miklós és Németh Gellért. III. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

VIDÉKEN.

Národnie Noviny. (Turócz-Szent-Márton.) Fel. szerk. Pietor Ambrus; kiadók Mudron Pál és társai. XXVII. évf. Napilap. Ára 16 frt.

b) *Szaklapok és vegyes tartalmúak.*

BUDAPESTEN.

Vlast a' Svet. Fel. szerk. »Stefan« gazda. XI. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

Herkó Páter. Szerk. Markos Gyula. I. évf. Hetilap. Ára 2 frt.

VIDÉKEN.

Katolicke Noviny. (Nagy-Szombat.) Fel. szerk. és kiadó Kollár Márton. XLVII. évf. Félhavi lap. Ára 2 frt.

Národni Hlásnik. (Túrocz-Szent-Márton.) Felelős szerk. és kiadó Pietor Ambrus. XXIX. évf. Ára 1 frt.

Černokňažnik. (Turócz-Sz.-Márton.) Szerk. Čajda Duro (=György ?) XX. évf. Havilap. Ára 2 frt.

Cirkevné Listy. (Rózsahegy.) Fel. szerk. Janoška György. (Liptó-Szent-Márton.) X. évf. Havilap. Ára 3 frt.

Putnik Sw. Wojtesský. (Nagy-Szombat.) Szerk. Matzenauer-Benyovszky F. O. IX. évf. Havilap. Ára 50 kr.

Včelár a Ovocinár. (Turócz-Szent-Márton.) Szerk. Černiansky András. IV. évf. Havilap. Ára 1 frt.

c) *Folyóiratok.*

BUDAPESTEN.

Král'ovna Sv. Ruženca. Szerk. Pironcsák Štefan (Trsztenán); fel. kiadó Sujánsky Bucsek Andrej. VIII. évf. Havi folyóirat. Ára 80 kr.

VIDÉKEN.

Kazatel'na. (Liptó-Rózsahegy.) XVI. év.. Melléklapja: **Literárne Listy.** V. évf. Szerk. Osvald Rikhárd (Lengén.) Havi folyóirat. Ára együtt 4 frt.

Slovenské Pohl'ady. (Túrócz-Szent-Márton.) Szerk. és kiadó Škultéty József. XVI. évf. Havi folyóirat. Ára 5 frt.

Dom a Skola. (Liptó-Rózsahegy.) Szerk. és kiadó Salva Károly. XII. évf. Havi fotyóirat. Ára 2 frt. 50 kr.

Obzor. (Liptó-Rózsahegy.) Szerk. Salva Károly; fel. kiadó Rizner L. V. VIII. évf. Havi folyóirat. Ára 1 frt.

VI. **BUNYEVÁCZ LAPOK.**

Vegyes tartalmúak.

VIDÉKEN.

Neven. (Szabadka.) Szerk: Matković N.; kiadó Bittermann József. XIII. évf. Havilap. Ára 1 frt.

Subotičke Novine. (Szabadka.) Szerk. Karanovič G. M. IV. évf. Hetilap. Ára 3 frt.

VII. **OROSZ LAP.**

Szaklap.

VIDÉKEN.

ЛИСТОКЪ. (Ungvár.) Szerk. Fenczik Jenő. XII. évf. Félhavi lap. Ára 4 frt., a ДОДАТКОМЪ melléklappal együtt 5 frt.

VIII. **FRANCZIA LAP.**

Politikai tartalmú.

BUDAPESTEN.

Revue d'Orient et de Hongrie. (Budapest.) Szerk. és tul. Sasvári Ármin. XI. évf. Hetilap. Ára 6 frt.

Budapest, 1896. Athenaeum r.-társ. könyvnyomdájába.